

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV
GEOGRAPHY FACULTY
DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL GEOGRAPHY
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

**HUMAN-GEOGRAPHICAL SCHOOL OF LVIV:
HISTORY, THEORY, UKRAINIAN STUDIES**

M A T E R I A L S

Ukrainian scientific conference with participation of foreign scientists
dedicated to the 70-th anniversary
of the Department of Economic and Social Geography
Ivan Franko national university of Lviv
(Lviv, 19–20 November 2015)

LVIV – 2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

**ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ**

МАТЕРІАЛИ

всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених,
присвяченої 70-річчю кафедри
економічної і соціальної географії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.)

ЛЬВІВ – 2015

УДК 911.3:378.4.096ЛНУ(06)

ББК У04(4Укр)я431

Л 89

Редакційна колегія: д-р геогр. наук, проф. О. Шаблій (відп. ред.); канд. геогр. наук, доц. О. Вісьтак (відп. секр.); канд. геогр. наук, доц. В. Біланюк; канд. геогр. наук, доц. М. Білецький; канд. екон. наук, доц. Ю. Занько; д-р геогр. наук, проф. О. Заставецька; д-р геогр. наук, проф. С. Іщук; канд. екон. наук, проф. Є. Качан; д-р геогр. наук, проф. Н. Коцан; д-р екон. наук, ст. наук. співроб. В. Кравців; канд. геогр. наук, доц. А. Кузишин; д-р геогр. наук, проф. Р. Лозинський; д-р екон. наук, проф. М. Мальська; д-р екон. наук, проф. М. Мальський; д-р екон. наук, проф. Я. Олійник; д-р геогр. наук, проф. М. Пістун; д-р геогр. наук, проф. І. Ровенчак; д-р геогр. наук, проф. В. Руденко; д-р екон. наук, проф. У. Садова; д-р геогр. наук, проф. О. Топчієв; д-р екон. наук, проф. А. Шевчук.

*Рекомендовано Вченою радою географічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 7 від 21 жовтня 2015 р.*

Л 89 **Львівська суспільно-географічна школа : історія, теорія, українознавчі студії :** матеріали Всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.) / [відп. ред. : проф. О. І. Шаблій]. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. — 484 с.

ISBN 978-966-397-273-2.

У матеріалах конференції подані статті з широкого спектру теоретичних, методологічних та методичних проблем суспільної географії, розвитку суспільної географії в інформаційну епоху, проблем географії України та географічного українознавства, становлення нових напрямків суспільно-географічних пошуків (геософія, геоглобалістика, геотуризм тощо). Автори збірника — науковці України, Польщі, Німеччини, Канади, Австрії та Франції.

Для науковців, докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів, учителів та осіб, які цікавляться проблемами суспільно-географічної науки.

УДК 911.3:378.4.096ЛНУ(06)

ББК У04(4Укр)я431

Тексти подано в авторській редакції, мовою оригіналу. Автори несуть повну відповідальність за зміст статей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Думка авторів статей може не збігатися з думкою організаторів наукової конференції.

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра економічної і соціальної географії.

вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000.

Тел.: +38 032 239 45 73.

E-mail: kafedra.lviv@gmail.com, lvivhumgeo@ukr.net.

ПЕРЕДМОВА

Модерна українська географія започаткована у Львівському університеті – найвищому навчальному закладі європейського типу в Україні і на Сході Європи в кінці XIX ст. Тоді на філософському факультеті було організовано першу кафедру географії серед університетів на території України. Викладання наукових дисциплін проводилося німецькою, польською, а з 1913 р. й українською мовою. Лекції і семінарські заняття на рідній мові тут здійснював приват-доцент університету Степан Рудницький (1877–1937), який вже тоді став зачинателем модерної національної географічної наукової школи.

Саме в кінці XIX ст. – напочатку XX ст. в географічній науці відбулася парадигмальна революція. До цього часу в географії панувала біологічна парадигма. Її фундатором був з кінця XVIII ст. визначний німецький учений Александр Гумбольдт (1769–1859). Майже ціле XIX ст. вся європейська географія жила і розвивалася під впливом цієї парадигми. У Львові в руслі цієї парадигми вкінці XVIII – напочатку XIX ст. працював геоботанік Бальтазар Гакет (1739–1815).

Яскравими представниками біологічної парадигми на території України вкінці XIX ст. були завідувачі кафедр географії відповідно: у Львові професор Антоні Реман (1841–1917) і в Харкові – проф. Андрей Краснов. Самі ж кафедри були організовані: у Львівському університеті у 1882 р., а в Харківському – у 1894 р. Внесок А. Ремана та А. Краснова у ботанічну науку і в геоботаніку безперечний. Вони були водночас і визначними ученими-мандрівниками. Принаймі, велика ботанічна колекція – гербарій, зібрана А. Реманом і Бальтазаром Гакетом, є тепер національним науковим надбанням в Україні.

У Львові проф. А. Реман розпочав передовсім підготовку висококваліфікованих спеціалістів – докторів наук з філософії у ділянці географії. Цим було покладено початок розвитку Львівської географічної школи, в основі якої геоботанічна парадигма була змінена на геологічно-геоморфологічну. Її зачинателем став австрійсько-німецький учений проф. Альбрехт Пенк (1858–1945). Серед adeptів цієї парадигмальної революції стали українець Григорій Величко (1863–1932) та поляк Евгеніуш Ромер (1871–1954), які захистили дисертації відповідно у 1893 р. та 1894 р. До Першої світової війни докторат також захистили українці Степан Рудницький (1901 р.) та Володимир Геринович (1911 р.).

Період від 1882 р. (створення кафедри географії) до 1905 р. (рік виходу фундаментальної піонерної праці С. Рудницького “Нинішня географія”) можемо вважати часом зародження Львівської географічної школи (водночас це є зародження модерної української національної географії, а в ній паралельно також суспільно-географічні вітки. Розділення між ними почалося, коли С. Рудницький видав у Києві книгу: “Коротка географія України. Ч. I. Фізична географія” (1910 р.) й у Львові – “Коротка географія України. Ч. II. Антропогеографія” (1914 р.). Отже, тоді у десятих роках у Львівському університеті почалося активне становлення суспільно-географічної наукової школи антропогеографічного спрямування. Як з рогу достатку з початком Першої світової війни посипалися праці ученого з політичної географії і геополітики, військової географії і картографії. Тобто почалася компонентно-галузева диференціація антропогеографії.

З цього часу більшість львівських географів-українців пише праці – статті, високо- і середньошкільні підручники і посібники із антропогеографії України. Це була вимога часу: суспільна географія починає активно обслуговувати потребу української нації в обґрунтуванні

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

необхідності створення її держави і географічної освіти народу. Географи – С. Рудницький, В. Геринович, О. Степанів, В. Кубійович, І. Тесля, М. Дольницький, В. Огоновський та ін. інтенсивно розвивали суспільно-географічне українознавство. Вони здійснили географічний вивід прав України.

Ця добра традиція і громадянська позиція була перервана інвазією у Західну Україну большевицького режиму у 1939–1941 рр. і 1944 р. Незважаючи на це, суспільна географія розвивалася у вигляді окремої Львівської школи, але вже у контексті землезнання всієї України.

Вона змінила лише аспект дослідження: з українознавства на регіональний територіально-комплексний завдяки працям проф. Опанаса (Афанасія) Ващенка і його учнів (проф. Ф. Д. Заставний, О. І. Шаблій та ін.). З відродженням національної державності (1991 р.) знову на перше місце вийшов географо-українознавчий напрямок наукової діяльності школи.

Кафедра освоїла великий пласт українознавчих студій – від підготовки і видання підручників і посібників для вищої школи з суспільної географії України до вивчення проблем геоторіальної організації суспільства в інформаційну епоху.

Пропонований збірник наукових праць присвячений 70-літтю кафедри економічної і соціальної географії, яка від самого початку існування (1944/1945 н. р.) стала ядром Львівської наукової суспільно-географічної школи. Після відродження незалежної України кафедра продовжила кращі традиції попередніх періодів названої школи, але головну увагу звертає на працю у руслі сучасних парадигм: україноцентричної, комплексно-територіальної, еколого-географічної, інформаційної. Серед нових напрямків розвитку сучасної географії тепер на перше місце виходять геоглобалістика, геосоціологія, геософія, геоінформатика і навіть ... геопоетика.

На науковій конференції з нагоди 70-ліття кафедри нині збираємо велике коло її випускників – широко і менш відомих в Україні і поза її межами, маститих науковців, які прокладають нові шляхи в теорії і методології суспільної географії, і звичайних учителів – невтомних трудівників на освітянській ниві.

Доброго нам здоров'я, колеги! Щастя нам у всьому!

Професор Олег Шаблій
Львів, осінь 2015 р.

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКУ ГЕОГРАФІЧНУ НАУКУ

УДК 911.3

Ярослав Олійник

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
oliylik_ya@univ.kiev.ua*

The definition of scientific school in social geography Ukraine. Characterized prerequisites for the formation of scientific schools in the social geography of Ukraine. The basic scientific schools in the social geography of Ukraine. Highlights the specificity of scientific schools in the social geography of Ukraine: research areas.

Ключові слова: *суспільна географія, наукові центри, наукові інтереси*
Key words: *social geography, science centers, research interests*

Важливу роль у розвитку суспільної географії відіграють наукові школи, які у вузькому розумінні пов'язані з ім'ям окремого вченого, котрий започаткував новий напрям в науці (вчитель-генератор ідей).

Наукова школа в суспільній географії – це неформальне творче співробітництво висококваліфікованих дослідників, об'єднаних спільністю підходів у вирішенні наукової парадигми. До числа основних ознак наукової школи належать: значимість отриманих результатів у певній галузі науки, високий науковий авторитет у певній галузі науки і суспільне визнання; оригінальність методики дослідження, загальні наукові погляди; наявність наукових лідерів – відомих учених, які володіють умінням підібрати наукову молодь і навчити її мистецтву дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу; висока наукова кваліфікація дослідників, об'єднаних навколо лідера; школа має певні результати, які ми бачимо у відтворенні фахівців вищої кваліфікації – докторів географічних наук, а цей стан забезпечує розвиток наукової школи, оскільки на зміну лідера, котрий залишає школу приходять новий і вона продовжує функціонувати в заданому і нових напрямках. Елементами такої наукової школи є: учитель – учні (або) послідовники ідей; науковий лідер – навчальний заклад (кафедра) – науковий інститут (лабораторія) – науковий семінар (творча група).

Науковою школою першого порядку є школа – лідер, що об'єднує “власну школу” – лідера й особисті школи його найближчих послідовників (соратників). На такому рівні розглядається наукова школа М. М. Баранського у широкому розумінні цього слова, і об'єднуюча школи його найближчих соратників М. М. Колосовського, І. А. Вітвера, Р. М. Кабо, М. І. Лялікова та інші.

В Україні школою такого типу можна вважати наукову школу К. Г. Воблого. У цю школу входить школа його учня В. А. Танаєвського (К. Ш. Джураєв, М. Д. Шаригін), послідовники Я. Г. Фейгін, П. Н. Першин і їхні учні, в тому числі М. М. Паламарчук, Л. М. Корецький, І. Г. Кугукало, А. С. Градов і їхні учні. Послідовником цієї школи є й О. Т. Діброва, який у 1959–1973 рр. завідував кафедрою економічної географії Київського університету. В числі його учнів М. Д. Пістун, Ю. І. Питюренко, М. П. Крачило, М. О. Ковтонюк, М. С. Пушкар.

Процес формування наукової школи досить складний. Чим молодший науковий керівник виникаючої наукової школи, тим більше в нього шансів завершити становлення школи в пік своєї творчої діяльності. Іноді наукові результати проявляються через певний час після смерті вченого (В. М. Четиркін, О. Т. Діброва, А. С. Марченко).

Визначення наукової школи включає в себе суспільну популярність і визнання, тобто вона повинна мати певний результат. Такий результат ми бачимо у відтворенні фахівців вищої кваліфікації – докторів наук. Цей стан забезпечує розвиток школи, тому що на зміну лідеру, який залишає школу, приходять новий (або нові) – і вона продовжує розвиватися в заданому або нових напрямках.

Утворення української економіко-географічної школи бере свій початок у 1920-х роках. Провідними вченими України в той час були професори К. Г. Воблий (1910), А. С. Синявський (1910), Г. О. Кривченко (1914), О. О. Сухов (1922). Вони вели походження від галузево-статистичної (традиційної) школи професора Петербурзького політехнічного інституту, а згодом Географічного інституту і Ленінградського університету В. Е. Дена. К. Г. Воблий був послідовником В. Е. Дена, а Г. О. Кривченко і О. О. Сухов – деякий час його студентами. До цієї ж школи належали В. В. Садовський та В. П. Тимошенко, які емігрували до Праги. Власне, утворення персональних шкіл в Україні починається з утворення кафедри економічної географії в Київському університеті (1933) і праці С. Л. Рудницького в Інституті географії і картографії. Учнями К. Г. Воблого в університеті в довоєнний період були М. М. Паламарчук і Є. Д. Силаєв, дещо пізніше – А. М. Корецький, який закінчив університет в 1946 році. У Харкові були випущені кандидати географічних наук з економічної географії: О. Т. Діброва (1936), Ф. Н. Трипілець (1936), П. Т. Ващенко (1937). Вони мали певне відношення до Інституту географії і картографії, а О. Т. Діброва був, очевидно, аспірантом С. Л. Рудницького. Випустив кандидатів наук і О. О. Сухов (І. Ф. Мукомель, О. М. Смирнов).

Точкою відліку функціонування наукової школи ми обрали випуск доктора наук, оскільки це сприяє продовженню існування школи під керівництвом нового доктора. До війни в галузі економічної географії з'явився лише один доктор географічних наук С. І. Юденич школи В. Б. Антоновича. Але випуск кандидатів наук налагодився і створилися передумови появи нових докторів. Передвоєнний період знаменувався переходом на позиції районної школи К. Г. Воблого. С. Л. Рудницький був розстріляний, а О. О. Сухов помер у засланні. Основні географічні кадри збереглися в Секторі географії, який був заснований К. Г. Воблим в Інституті економіки АН УРСР.

Після війни аспірантами К. Г. Воблого були Г. А. Градов, А. М. Корецький, М. М. Паламарчук. Після смерті К. Г. Воблого їх керівником став Я. Г. Фейгін. Вони разом з І. А. Кугукало захистили дисертації на здобуття ступеня кандидата економічних наук.

У 1959 році захистилися два перших доктори економіко-географи: О. Т. Діброва (географічних наук) та М. М. Паламарчук (економічних наук). У О. Т. Діброви з'явився послідовник в особі В. Д. Поданчука, який розпочав роботу в університеті ще в довоєнний період. Випуск О. Т. Дібровою перших кандидатів наук (М. Д. Пістун, Ю. І. Питюрєнко), розширення аспірантури в КДУ привело його до лідерства в географії у 1960-ті роки. В цей період є учні та аспіранти у М. М. Паламарчука, які послідовно захищають кандидатські дисертації: Р. А. Іванух (1965), Р. О. Язиніна (1966), П. С. Коваленко (1967), В. П. Нагірна (1970).

Персональна школа М. М. Паламарчука стає школою-лідером у 1970–1990-ті роки. Через М. Д. Пістуну в неї входить персональна школа О. Т. Діброви і його послідовників (П. Т. Ващенко, М. Г. Ігнатенка). Географічно вона охоплює центр України (Київ) і розповсюджується на захід (Львів, Чернівці), південь (Мелітополь, Херсон).

У 1990-х роках у географічну літературу повертаються антропогеографічні ідеї С. Л. Рудницького. Відбувається перехід географічних концепцій і переоцінка цінностей. Економічна та соціальна географія трансформується у суспільну географію.

З наукових шкіл економічної та соціальної географії нині живуть і працюють керівники семи наукових шкіл першого порядку: С. І. Ішук, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, А. Г. Руденко, В. П. Руденко, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій. Всі їхні керівники входять у персональні школи попереднього покоління (В. Д. Поданчука, М. М. Паламарчука, О. Т. Діброви, П. Т. Ващенко). Тому персональні наукові школи ми будемо вивчати в їх часовому (низхідному) розвитку, включаючи школу першого порядку в школу другого порядку. Так, школа С. І. Іщука увійде

в школу М. М. Паламарчука, яка, в свою чергу, увійде в школу К. Г. Воблого. Школа М. Д. Пістуна входить як у школу М. М. Паламарчука, так і в школу О. Т. Діброви. Зробивши відбір фахівців наукових шкіл-лідерів і наукових шкіл-послідовників, можна зробити такий висновок: у сучасній українській науковій географії генетично можна виділити чотири напрями: географо-антропологічний (послідовники Ф. Ратцеля), географо-антропографічний (послідовники Е. Гетнера), галузево-статистичний (послідовники В. Дена), географо-статистичний (послідовники В. Докучаєва). У початковий період формування наукових шкіл ішов процес взаємовключення і взаємозбагачення.

Вивчення географії населення, і через певний період істотні відмінності між школами зникали, а "ідейна" боротьба між галузевим і районним напрямом пішла в напрямі їх зближення та поєднання (галузевий аналіз і порайонні відмінності). Тому розвиток шкіл у нашому випадку слід розглядати в генетичному та методологічно-методичному плані. Географо-антропологічний напрямок веде свій початок від Ф. Ратцеля і в буквальному перекладі означає "географія людини". Російські антропогеографи (О. О. Крубер, В. П. Семенов-Тянь-Шанський) якраз у такому аспекті і розглядали ідеї Ф. Ратцеля. Ці ж ідеї лежали і в основі наукової діяльності С. А. Рудницького, учня В. Пенка і А. Брюкнера.

У цей же час аспірантуру в Харківському університеті закінчив випускник Харківського університету комуністичного будівництва (нині Харківський юридичний інститут) – П. Т. Ващенко. У науковій діяльності П. Т. Ващенко був певною мірою послідовником О. Т. Діброви, як і його співробітник по кафедрі В. Д. Поданчук. Тому персональні наукові школи О. Т. Діброви і його послідовників П. Т. Ващенка і В. Д. Поданчука ми розглядаємо в складі гіпотетичної школи С. А. Рудницького.

Школи географо-економічного напрямку виходили із теорії Е. Гетнера. В Росії вони виявились у районній школі М. М. Баранського. Прямим учнем М. М. Баранського був Д. І. Богорад, який створив персональну наукову школу, та В. О. Дергачов, учень Ю. Г. Саушкіна.

Представлені в Україні учні послідовника М. М. Баранського І. І. Білоусов, А. П. Голіков та М. Ф. Голіков.

Найбільше поширення в Україні одержали послідовники галузево-статистичного напрямку В. Е. Дена. Серед них слід відзначити академіка К. Г. Воблого, якого у свій час М. М. Баранський назвав "українським Деном". Прямі учні В. Е. Дена – В. В. Садовський та П. А. Тимошенко, які емігрували за кордон, де, в основному, пройшла їх наукова діяльність; Г. О. Кривченко, М. С. Волобуєв та О. О. Сухов. К. Г. Воблий ще у кінці 1920-х років відрікся від школи В. Е. Дена, Г. О. Кривченко, починаючи з цього ж часу припинив активну наукову діяльність, а М. С. Волобуєв та О. О. Сухов були піддані репресіям. К. Г. Воблий зумів зберегти учнів С. А. Рудницького після розгрому Інституту географії і картографії, а також підготував через аспірантуру М. М. Паламарчука, Л. М. Корецького, Г. С. Градова.

Слід зазначити, що в 1960-ті роки персональні наукові школи О. Т. Діброви та М. М. Паламарчука взаємодіяли як школа-лідер О. Т. Діброви та школа-послідовник М. М. Паламарчука, а в 1970-ті роки і досі вони помінялися місцями, причому лінії цих шкіл перетнулися на персоні М. Д. Пістуна.

Генетично до школи В. Е. Дена примикає локальна школа І. Т. Твердохлебова, який був учнем професора Новоросійського університету дореволюційного часу Г. Г. Швіттау в Ярославлі. Як науковий керівник школи І. Т. Твердохлебов був послідовником М. М. Паламарчука.

Становлення сучасної наукової школи економічної та соціальної географії показано на рис. 1.

Якщо розглядати наукові школи в розрізі наукових центрів, то серед шкіл, що випустили докторів наук, професорів, можна виділити такі діючі наукові школи (рис. 2–5).

Провідні позиції в цій школі посідають Л. Г. Руденко, С. І. Іщук, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун. В Інституті географії НАН України суспільно-географічні дослідження проводять Л. Г. Руденко, В. П. Нагірна, С. А. Лісовський, Г. П. Підгрушний, І. В. Гукалова. Л. Г. Руденко – директор Інституту географії НАН України – широко відомий своїми фундаментальними

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

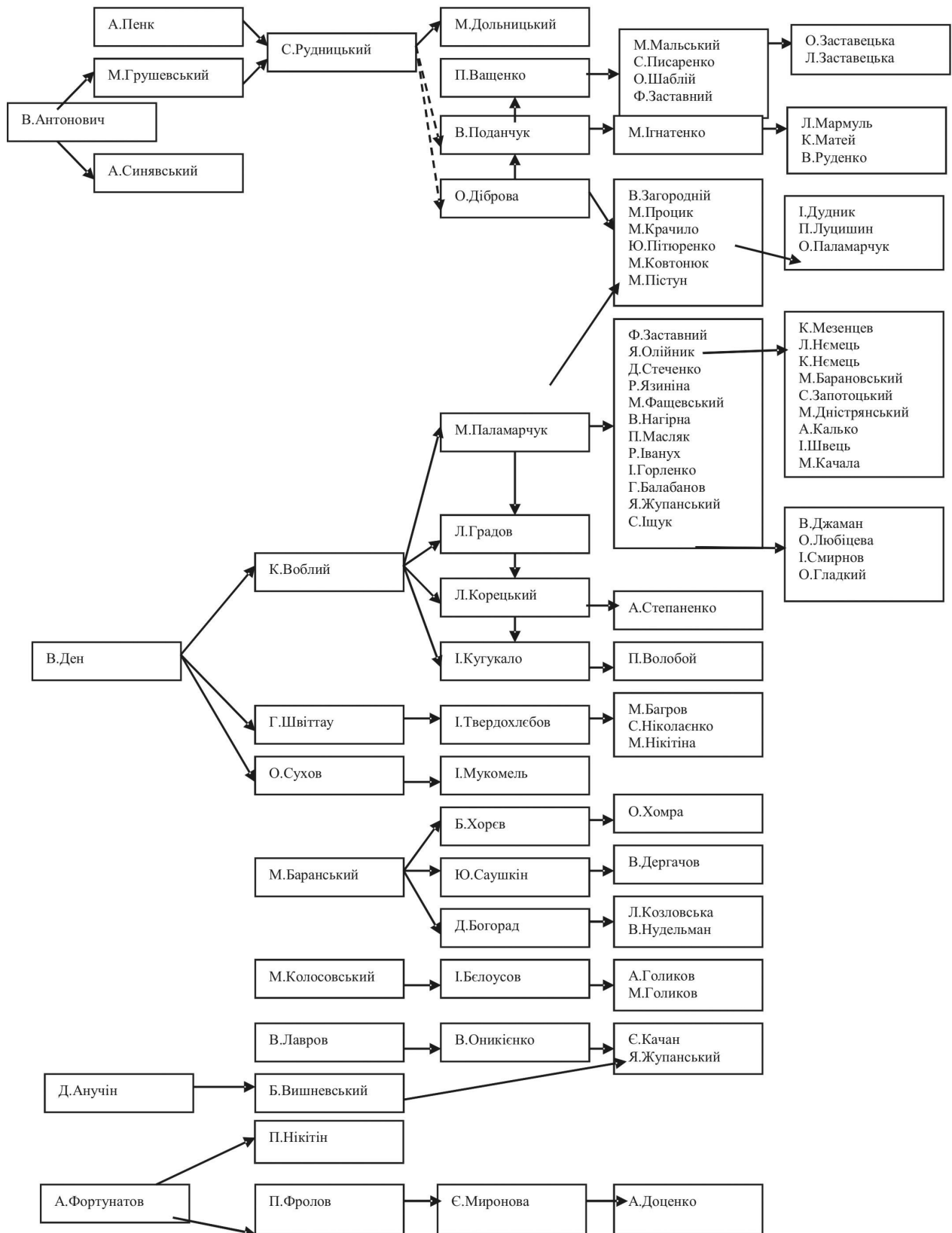

Рис 1. Генетичне дерево економічної та соціальної географії

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

працями з теорії картографії, географічної концепції збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку України та її регіонів, з визначення та опрацювання проблем регіонального і раціонального природокористування, територіальної організації виробництва тощо. Наукова діяльність В. П. Нагірної пов'язана з дослідженням територіальної організації агропромислових комплексів, територіальної структури господарства і розселення населення, інтегрального потенціалу України і зокрема її земельних ресурсів, сільськогосподарського природокористування, регіональних аспектів господарської діяльності. У коло наукових інтересів Г. П. Підгрушного входять проблеми територіальної організації суспільства, стадійно-еволюційного розвитку міст та регіонів, розвитку мережевих структур території, прикордонного співробітництва, процеси метрополізації та формування полюсів соціально-економічного зростання. Предметом наукових досліджень, що проводяться С. А. Лісовським, є еколого-географічні засади раціонального природокористування, територіальні аспекти взаємодії суспільства з природою, суспільно-географічні аспекти забезпечення збалансованого розвитку, екологічні наслідки економічної інтеграції України до світової економіки, соціально-економічні аспекти ландшафтного планування. І. В. Гукалова – фахівець у галузі економічної та соціальної географії, природокористування, географії способу та якості життя населення.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка – найбільший центр суспільно-географічної науки в Україні. Тут на географічному факультеті працює 11 докторів наук і сформувалася національна школа економіко-географів “Регіональні суспільно-географічні процеси”. Її керівником є декан географічного факультету Я. Б. Олійник. Його наукові інтереси: теоретико-методологічні проблеми суспільної географії, економіко-екологічні проблеми взаємодії суспільства і природи, економіка природокористування, територіальна і комплексно-пропорційна організація продовольчих комплексів, регіональна політика, геополітика. Фахівцем у галузі теоретико-методологічних основ суспільної географії, проблем географії сільського господарства і агропромислового комплексоутворення України, суспільно-

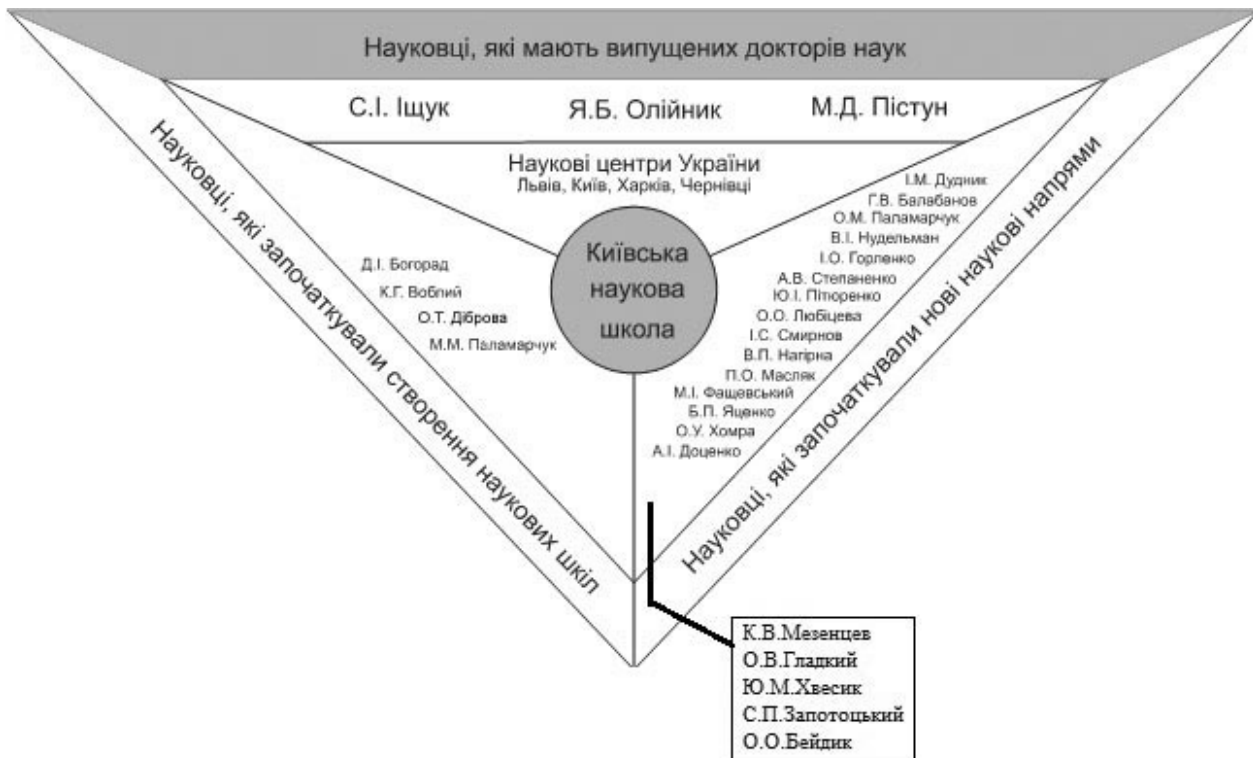

Рис. 2. Київська наукова школа

географічних аспектів регіональної політики України, формування і розвитку української суспільно-географічної школи, методики суспільно-географічних досліджень є М. Д. Пістун. С. І. Іщук – висококваліфікований спеціаліст у галузі теорії суспільної географії, регіоналістики, територіальної організації виробництва і промислових комплексів. Він також вивчає умови і фактори формування і розвитку міжгалузевих промислових комплексів України, напрямки їх реструктуризації. П. О. Масляк – засновник власної школи геополітики і геостратегії, досліджує територіальну організацію суспільства. Він також є відомим публіцистом, письменником та громадським діячем. К. В. Мезенцев розробив концепцію прогнозування регіонального розвитку; поглибив теорію суспільно-географічного районування, суспільно-географічні засади регіональної політики України; географії релігії світу та України, перцепційної географії України. О. О. Любіцева – фахівець з проблем соціальної географії, зокрема географії туризму, послуг, культури та релігії. Розробник стандарту вищої освіти в галузі туризму. Сфера наукових інтересів Б. П. Яценка: дослідження географії світового господарства, географії міжнародних економічних відносин, проблем політичної географії та геополітики, в країнознавстві – різноманітні аспекти японознавства, географія господарства економічно розвинених країн. Науково-практичні інтереси О. О. Бейдика: рекреаційно-туристські ресурси, термінологія, активні методи навчання та психолого-педагогічні проблеми загальноосвітньої та вищої школи, геополітика, безпека життєдіяльності. І. Г. Смирнов – фундатор наукових досліджень із розробки логістичного напрямку в суспільній географії. Він розробив і застосував на практиці наукові засади геопросторового дослідження галузевих та регіональних логістичних систем, зокрема в туризмі та митній справі, на транспорті та в зовнішньоекономічній діяльності. Наукові інтереси О. В. Гладкого: географія міст та агломерацій, географія промислових комплексів, менеджмент регіонального розвитку, регіональна економічна ефективність. С. П. Запотоцький досліджує регіональне природокористування, проблеми регіональної економіки та політики, регіональну конкурентоспроможність, географію АПК. Наукові інтереси Ю. М. Хвесик: регіональний розвиток, географічні проблеми розвитку регіонів, інвестиції та інновації, економіка природокористування.

Значну роль у розвитку суспільної географії вносять вчені Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, де працюють Ю. І. Пітюренко і М. І. Фащевський. Ю. І. Пітюренко розробив типологію систем розселення і нові методи вивчення локальних, обласних та регіональних систем міських поселень, функціонально-системну типологію міст, визначив закономірності і поглибив концепцію взаємопов'язаного розвитку територіальних систем розселення та виробництва. Він – невтомний організатор польових досліджень розселення, анкетних обстежень поселень. М. І. Фащевський – один з відомих в Україні вчених, який досліджує методологічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил, формування їх структури і територіальної організації, здійснює еколого-економічне та соціально-економічне прогнозування розвитку економіки України та її регіонів; розробляє методологічні засади регіональної соціально-економічної політики держави, розвитку депресивних регіонів та монофункціональних міст.

Суспільна географія успішно розвивається в Національному авіаційному університеті (Г. В. Балабанов, І. М. Дудник). Основні праці Г. В. Балабанова присвячені кільком науковим напрямкам: теорії суспільної географії, територіальній організації сільського господарства та агропромислових комплексів, географічним засадам регіональної політики, економічній картографії, проблемам раціонального природокористування, економічній та соціальній географії зарубіжних країн. Коло наукових інтересів І. М. Дудника: управління комплексним розвитком регіону, суспільно-географічні проблеми розміщення продуктивних сил, теорія функціонування регіональних суспільно-географічних систем, територіальна організація транспортних мереж та сфери послуг, соціально-економічні проблеми регіонального природокористування.

В Українському державному науково-дослідному інституті проектування міст “Діпромісто” імені Ю. М. Білокопя працює Ю. М. Палеха, сферою наукових інтересів якого є теорія і практика визначення територій і оцінки земель населених пунктів України.

У Київському національному університеті будівництва і архітектури В. І. Нудельман зробив значний внесок у розроблення і розвиток методологічних засад містобудування й територіального планування. Під його науковим керівництвом розроблені Генеральна схема планування території України, схеми планування територій багатьох регіонів України, а також Казахстану і Таджикистану, проект планування території приміської зони м. Києва, генеральні плани Донецька, Дніпропетровська, Одеси та багатьох інших міст, проект містобудівного розвитку прикордонного регіону “Україна-Польща”, проекти розселення та облаштування кримських татар та інших раніше депортованих народів, місцеві правила забудови міст Одеса, Чернігів, Каховка, грошова оцінка земель Одеси, Рівного, Луцька та інших. Він брав участь у розробці важливих законопроектів: “Про основи містобудування”, “Про планування і забудову територій”, “Про Генеральну схему планування території України”, “Про стимулювання розвитку регіонів”, “Про засади державної регіональної політики”, “Про адміністративно-територіальний устрій України”, “Про грошову оцінку земель”, Земельного кодексу України, а також нормативно-методичної бази містобудування, методичних основ підготовки регіональних схем розвитку тощо.

Наукові напрями діяльності А. В. Степаненка (ДУ “Інститут економіки природокористування і сталого розвитку Національної академії наук України”): ідентифікація, оцінка та прогноз розвитку природно-техногенних і екологічних ризиків та загроз у системі національної безпеки; розробка теоретико-методологічних і прикладних основ стратегії розвитку й формування регіональної природно-техногенної та екологічної безпеки; обґрунтування стратегії сталого розвитку у форматі природно-техногенної та екологічної безпеки України в умовах структурних трансформацій економіки й інституціональних перетворень; удосконалення системи управління природно-техногенною та екологічною безпекою.

Основні наукові праці І. О. Горленко, яка працює в Національному університеті державної податкової служби України, присвячені дослідженню мінеральних ресурсів як чинника промислового комплексотворення, їх економіко-географічній типізації і територіальній структурі. Значну увагу вона приділяє теорії територіальної організації промисловості, економіко-географічним основам дослідження регіональних промислових комплексів, розкриттю сутності промислового природокористування.

Незаперечним є внесок А. І. Доценка (Інститут економіки та менеджменту університету “Україна”) у теорію розселення, зокрема він довів необхідність дослідження територіальної структури розселення та територіально-системної організації розселення, обґрунтував принципи та критерії районування розселення, національної політики розселення та формування національної системи розселення. Ним вперше розроблена схема районування розселення в Україні. Вагомими є здобутки вченого в галузі регіонального розселення. Ним розроблені концепція розселення населення, виселеного із зони високого радіаційного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, схема розселення кримських татар, які повертаються в Крим із місць депортації, прогноз розвитку і структури розселення у поліських областях.

Д. М. Стеченко (Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”) – фахівець в галузі регіональної економіки і регіонального управління та інноваційних форм регіонального розвитку. Вивчає закономірності функціонування регіональної економіки та науково-методичні основи створення інноваційних структур просторового розвитку.

Довоєнна Львівська школа припинила свою діяльність ще в 1920-ті роки, коли кращі представники українського крила цієї школи мігрували за кордон (СРСР, Чехія, США). Відроджена школа досить потужна і на сьогодні має поширення в наукових центрах України (Львів, Київ, Одеса, Тернопіль). Лідером Львівської школи є О. І. Шаблій. У Львівській суспільно-географічній школі успішно розвиваються суспільно-географічні дослідження у працях О. І. Шаблія, М. С. Дністрянського, Р. М. Лозинського, І. І. Ровенчака, М. П. Мальської, С. М. Писаренко. Напрямки наукової діяльності О. І. Шаблія: теорія, історія, мето-

Рис. 3. Львівська наукова школа

дологія та методика суспільної географії та картографії; географічні українознавство і регіоналістика; комплексне атласне картографування; географо-математичне моделювання. Понад 20 років М. С. Дністрянський проводить наукові дослідження в галузі політичної географії та геополітики, історичної географії та етнogeографії, демогеографії та екістичної географії. Р. М. Лозинський здійснив історико-географічне дослідження формування й динаміки етнічного складу населення Львова від часу заснування міста й до сучасності в контексті загального суспільного розвитку Галичини. Розробив теоретичні й методичні основи суспільно-географічного дослідження мовної ситуації. Учасник міжнародного проекту з вивчення туристичного потенціалу Західної України (колектив науковців Інституту туризму (Варшава), Львівського національного університету імені Івана Франка, Київського університету туризму, економіки і права, грант фундації RAUCI). Наукові інтереси: географія населення, етнogeографія, етномовна географія, географія туризму, туризмознавство. Напрямки наукової діяльності І. І. Ровенчака: географія культури; політична географія; географічне країнознавство; географія транспорту; історія географії та картографії; географічна картографія. Головні напрями наукової роботи М. П. Мальської пов'язані з розробкою теоретичних методологічних та прикладних проблем організації та управління сферою обслуговування та туризму на регіональному рівні. Основною сферою наукової діяльності С. М. Писаренко є: вивчення проблем регіональної політики України, особливостей її реалізації в умовах трансформації економічної системи України, переходу до ринкових умов господарювання; дослідження сучасних проблем європейської інтеграції, місця України в цих процесах, роль і значення транскордонного співробітництва, єврорегіонів у розширенні зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Центральної і Східної Європи, особливо у зв'язку з розширенням Європейського Союзу на Схід.

Лідером Чернівецької наукової школи є В. П. Руденко. В Чернівецькому науковому центрі суспільно-географічні дослідження на географічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича проводять В. П. Руденко, В. О. Джаман, В. П. Круль, П. О. Сухий. Основні напрями наукової діяльності В. П. Руденка – еколого-економічна та

Рис. 4. Чернівецька наукова школа

економіко-географічна оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) України, історія становлення та розвитку української економічної географії. Ним досліджуються також проблеми територіальної організації ПРП держави, його вплив на ефективність національного суспільного комплексу, шляхи раціоналізації природокористування. Галузі та напрями наукових інтересів В. О. Джамана: демографічні процеси і демогеографічна ситуація, міграційні процеси і географія міграцій населення, етногеографія, територіальна організація систем розселення. Напрямами наукової діяльності В. П. Круля є: географічне краєзнавство, ретроспективна географія поселень, історія географії, демогеографія. Галузі та напрями наукових інтересів П. О. Сухого: *тематична картографія, економічна географія, землеустрій та управління територіями, організація та прогнозування АПК, розвиток міжнародних аграрних відносин у ринкових умовах, географічні аспекти регіонального розвитку.*

Провідну роль у Сімферопольській школі відігравав М. В. Багров. Важливим центром суспільної географії України є Сімферополь, де у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського працюють: М. Г. Нікітіна, І. М. Яковенко, І. М. Воронін. Основні наукові інтереси і практична діяльність І. М. Яковенко пов'язані з розвитком рекреаційної географії та регіонального рекреаційного природокористування, соціально-економічної картографії, інноваційної діяльності в туризмі. Сфера наукових інтересів М. Г. Нікітіної: розробка геоекономічних пріоритетів розвитку національної економіки; теоретико-методологічні проблеми геоекономіки; інноваційні шляхи розвитку зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні. Полеми наукових інтересів І. М. Вороніна є: інформаційна географія, науковий туризм, анімаційна діяльність в туризмі.

Харківська наукова школа припинила своє існування до війни. Її відгалуження можна побачити у Києві і Львові (школи О. Т. Діброви та П. Т. Ващенко). З числа випускників ХДУ післявоєнного періоду є лише один доктор географічних наук Московської школи А. П. Голіков. На сьогодні доктори географічних наук Л. М. Немець, К. А. Немець започаткували створення нових наукових ідей. Харківський науковий центр представляють вчені Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: К. А. Немець, Л. М. Немець і А. П. Голіков. Серед наукових інтересів Л. М. Немець – теорія соціальної географії, проблеми стійкого

Рис. 5. Сімферопольська наукова школи

розвитку, прикладні та теоретико-методологічні питання регіонального розвитку, проблеми географічної освіти. Коло наукових інтересів К. А. Немця: математичне моделювання геофільтраційних процесів, дослідження і моделювання інформаційних процесів в соціогеосистемах, управління розвитком соціогеосистем, методика просторового аналізу в суспільній географії, суспільно-географічні проблеми системи освіти. Науковими напрямками діяльності А. П. Голікова є: регіоналістика, територіальна організація світогосподарських процесів та їх економіко-математичне моделювання, регіональні водогосподарські проблеми.

В Одесі успішно працюють доктори географічних наук О. Г. Топчієв, В. О. Дергачов, В. В. Яворська. Наукова школа суспільної географії, яку очолює О. Г. Топчієв, розвивається в Одесі на геолого-географічному факультеті Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. У коло його наукових інтересів входять: теорія та методологія загальної географії, математичні методи й моделі в географії, проблеми соціально-економічного розвитку та раціональної територіальної організації населення і господарства приморських регіонів і міських агломерацій, геоєкологія. В. В. Яворська досліджує питання економічної та соціальної географії, геодемографії, регіоналістики, прогнозування населення, урбаністики.

Новий центр суспільно-географічної науки сформувався у Ніжині у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя (М. О. Барановський і В. В. Смаль). Сфера наукових інтересів М. О. Барановського: проблеми розвитку сільських територій України, депресивні регіони, регіональна економіка та політика, географія сфери послуг. В. В. Смаль досліджує питання трансформаційних процесів у господарстві постіндустріальних країн, сталий розвиток, географію туризму.

Формується науковий центр суспільної географії у Луцьку, де у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки фахівцем з митної діяльності є Н. Н. Коцан.

В останні роки виник науковий центр у Херсоні (Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко). І. О. Пилипенко вивчає центр-периферійні процеси і структури в територіальній організації суспільства, Д. С. Мальчикова – суспільно-географічну концептуалізацію планування території регіону.

Серед суспільних географів Тернополя виділяється діяльність О. В. Заставецької і А. Б. Заставецької (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гна-

тюка). Сфера їх наукових інтересів: проблеми комплексного і соціального розвитку обласних регіонів, трансформація суспільства у перехідний період, географія населення, математичні моделі в географії, історична географія, географічна освіта, географічне краєзнавство.

В Полтаві (Полтавський університет економіки і торгівлі) працюють М. О. Джаман і П. В. Шуканов. Науковими інтересами М. О. Джамана є: стратегічне управління корпоративними структурами, проблеми розвитку та розміщення продуктивних сил, регіональна національна економіка в умовах ринку, еколого-економічна оцінка загальноекономічного потенціалу, туристично-рекреаційна географія та геополітика. П. В. Шуканов вивчає гео-економічні закономірності трансформації світового господарства і проблеми глобалізації та регіоналізації світу, сакральні-наукові основи глобальних та регіональних територіально-політичних процесів.

Дослідженням агроекології, теоретичної екології, геоінформатики, регіоналістики та глобалістики в Умані присвячені наукові праці С. П. Сонька (Уманський державний аграрний університет).

Найважливіші напрями наукових досліджень В. І. Захарченка у Вінниці (Вінницький соціально-економічний інститут відкритого міжнародного університету розвитку людини "України") виступають трансформаційні процеси в економіці України та управління ними.

Таким чином, на сьогодні маємо безперервно діючі наукові школи Київську, Львівську, Чернівецьку та Сімферопольську. Всі вони мають своїх вихованців як в Україні, так і за її межами. Сучасний етап географічної науки характеризується переходом від дискусій до обговорення досвіду досліджень, що увійшли у практику роботи кафедр або наукових закладів. Процес екологізації сприяв окресленню низки проблем і розвитку нових наукових напрямів та їх подальшого диференціювання й інтегрування: географо-екологічного або ландшафтно-екологічного; еколого-геохімічного, пов'язаного з проявом екстремальних ситуацій та зростанням захворювання населення у багатьох регіонах і містах України; антропо-еколого-географічного, що включає дослідження життєдіяльності населення, соціальних, екологічних та економічних проблем у системі "довкілля-здоров'я", техногенно-екологічної безпеки населення; соціально-демографічного напрямку, який займається аналізом і прогнозом розвитку геодемографічних ситуацій у регіонах; політико-географічного напрямку, який вивчає політико-географічні проблеми країн і регіонів.

УДК 911.37

Олег Шаблій

**ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА:
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ
І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ**

Львівський національний університет імені Івана Франка. Кафедра економічної і соціальної географії. Професор. E-mail: shabliu@franko.lviv.ua

Shabliu O. I. Lviv human-geographical school: discussion questions the origin and formation and contemporary problems of development. Considered the concept of scientific school (SS) inc. geographical. SS – this is primarily a system of original scientific ideas and their incarnations in scientific principles, theories and concepts, and in design development group (the informal group, department, laboratory, research institution, etc.) scientists, mainly associates headed by a personality leader. At the stage of initiation and formation SS important problem is the study of national affiliation. Since the late XVIII ct. began to form national and European French, German schools. For understanding the philosophical foundations of national schools is essential explanation of scientific paradigms that prevail in science at a certain

stage of development. By S. Rudnytskiy in geography alternately dominated two paradigms: physio- and the anthropocentric. For the first, the whole geography is a natural science (this includes Anthropogeography), For the second – anthropocentric – geography is humanities. The birth of a new stage of geography (and geographic schools) began in Europe after Great geographical discoveries. In the Ukraine this stage tardy by about a hundred years. In our opinion, the emergence of modern geography, inc. anthropogeography (now human geography) necessary on the end of the XIX ct., when in University of Lviv the department of geography was created, headed by Polish scientist Anthoni Reman et (1840–1917). Ukrainian national geography newest period started the first Ph.D. in geography Velychko Hryhoriy (1863–1932) and Ph.D. Stepan Rudnyts'kiy (1877–1937). Early in his career, they were geomorphologists, but quickly (from 1895 – H. Velychko and 1905 – S. Rudnyts'kiy) also embraced the studio with anthropogeography of Ukraine. S. Rudnyts'kiy in 1905 developed the theoretical foundations of the national geography in the fundamental work “The current geography”: defined object of study of geography in general (Earth), its object (terrestrial surface), the structure of geography in which specific place is anthropogeography, research methods. He also reasonable value for geography mapping method. The article shows the recognition of the legitimacy of the founders of other centers or scientists (Kyiyv, Kharkiv). However, the emergence of modern geography and its organizational structures (department, Shevchenko Scientific Society of the relevant committees, etc.) In the late XIX ct. – early XX ct. in Lviv, indicates that Geographic Lviv (inc human-geographical) school is both the origin and the beginning of Ukrainian national school. The article describes human-economic and political conditions of the birth of national geography in Lviv. Defined its a leader at its inception (1895–1914) and establishment (1914–1943). It was at first Ph.D. H. Velychko and later (since 1905) Ph.D. S. Rudnyts'kiy. Shown as the main features of the Lviv Human-geographical school in the interwar and postwar period. Also disclosed new directions of its development after receiving Ukrainian independence. Among the most important trends of our time are the following areas: geoglobal studies, geosophy, geopolitics, geoculture, geoturizmology, geoimagology, geoinformatic, history of Ukrain geography etc. We give a short description of these interdisciplinary areas and their contribution to the development of individual scientists of LHGS.

Ключові слова: наукова школа (НШ), національна НШ, регіональна НШ, наукова парадигма, лідер НШ, чинники зародження та формування національних шкіл, фізіоцентризм, антропоцентризм, Львівська суспільно-географічна школа, фундатори АСГШ, нові наукові напрямки розвитку АСГШ.

Key words: scientific school (SS), national SS, regional SS, scientific paradigm, leader SS, factors nucleation and formation of national schools, physiocentrism, antropocentrism, Lviv human-geographical school (LHGS), founders of LHGS, new scientific directions of LHGS.

У період незалежності України, коли усунені будь-які ідеологічні перепони тоталітарного минулого, осмислення проблеми формування і розвитку наукових шкіл, в т. ч. географічних відкриває нові горизонти об'єктивного і правдивого розуміння ролі і місця окремих центрів і учених у цьому складному та багатогранному процесі. Це стосується української національної географічної школи. Вона, по суті, була перманентно репресованою або, якщо й розвивалася, то із частими спотиканнями і усуненням з неї назавжди чи на деякий час визначних особливостей (так було з акад. С. Рудницьким, проф. А. Синявським, В. Гериновичем, Др Ph О. Степанів, проф. В. Кубійовичем та ін).

У цьому контексті особливої уваги заслуговують регіональні наукові школи, які нерідко виконували функції загальнонаціональних, зокрема на початкових етапах розвитку. Так трапилося передовсім з Львівською суспільно-географічною школою (та й географічною школою загалом). Щоб зрозуміти цю істину, треба відповісти на декілька принципових питань. Передовсім на питання: що таке наукова школа і які парадигмальні підстави її зародження, формування і розвитку.

1. *Поняття наукової школи*

Поняття наукової школи недостатньо ґрунтовно розкрито в наукознавстві загалом і в географічній сфері знання, зокрема. На наш погляд, наукова школа (НШ) – це передовсім система оригінальних наукових ідей та їхніх втілень у принципи, теорії і концепції, а також у конструктивні розробки групою (неформальним колективом, кафедрою, інститутом тощо) учених, переважно однодумців на чолі з визначною особистістю [14, с. 4]. Отже, НШ охоплює, як мінімум, три складових. По-перше, це людська складова – наявність групи учених-однодумців або тих, хто працює у певному спрямуванні і має неформального (іноді формального) лідера. По-друге, наявність *організації* наукових пошуків, *організаційних структур* (кафедри, відділи, лабораторії, інститути, редакції великих видань – енциклопедій, часописів тощо), які являють собою “виробничу”, соціальну та організаційно-управлінську інфраструктуру. По-третє, і це головне, наявність фундаментальних теоретичних і часто практичних розробок, відмінних від розробок інших шкіл.

У дефініції наукової школи (НШ) дуже часто підкреслюють її неформальний характер. Наведемо два означення НШ з Вікіпедії.

Перше з них: НШ – це неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, об’єднаних загальною програмою і стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визначного лідера”. Функції НШ: а) виробництво наукових знань; б) поширення наукових знань (популяризація); в) підготовка обдарованих вихованців. Друге означення: НШ – “неформальна творча співпраця у межах будь-якого наукового напрямку висококваліфікованих дослідників, об’єднаних спільністю підходів до розв’язання проблеми, стилю роботи, “спільністю мислення”, ідей і методів їх реалізації”.

Отже, у цих означеннях мова йде про *неформальність* і наявність кількох поколінь. Хоч тут обов’язковість *лідерства* визначних учених. На нашу думку, НШ тепер може мати (і часто має) *гібридний характер*. Це, по-перше. А по-друге, у сучасних умовах *мережевих структур* в управлінні можлива поява *мультилідерства* (навіть при житті і діяльності лідера-засновника школи), в принципі можливі “*сублідери*”, що очолюють окремі напрямки досліджень на “проривних” ділянках науки.

Чомусь ніхто не наголошує на *синергетичному та мультиплікаційному ефекті* від досліджень у будь-якій НШ. Це досягається внаслідок поділу та інтеграції праці учених (мозкові атаки), повнішого використання обладнання і засобів загалом, швидкої організації зворотних зв’язків, особливо в управлінні функціонуванням НШ, зосередження уваги на т. зв. проривних напрямках наукових пошуків тощо.

Усі ці риси загалом характерні для Львівської СГШ і зокрема для кафедри економічної і соціальної географії. Наприклад, протягом 2000–2011 років “проривною” стало виконання і видання фундаментального твору “Львів. Комплексний атлас” за нашим лідерством (розроблення програми) і створення та урухомлення неформального колективу дослідників науково-дослідних і навчальних закладів названого міста.

Нещодавно в часописі “Історія української географії” (ч. 27 за 2013 р.) появилася цікава стаття двох авторів-географів – проф. *Ярослава Олійника* і доц. *Сергія Шевчука*, де розглядаються проблеми формування і розвитку наукових шкіл, в т. ч. і географічних. Їх погляд не відрізняється від нашого, але має свої нюанси.

Зокрема, автори пишуть: “під НШ слід розуміти співавторство вчених різних статусів, компетенцій і спеціалізацій, що координують під керівництвом лідера свою дослідницьку діяльність, зробили вагомий внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми наукової школи” [10, с. 25]. Цю дефініцію, хоч і дуже загальну, можна прийняти за вихідне (“робоче”) положення, правда, з логічним кругом щодо розуміння НШ.

Важливим на етапі зародження і становлення наукових шкіл є *проблема їх національної приналежності*. Деякі учені, в т. ч. і географи, вважають, що національні наукові школи – це ідеологема, не більше. Така ж, як і національна наука. Мовляв, наука є інтернаціональною,

тобто вона не є національною. Тому й українська національна школа в географії не існує. Але такі вчені або наївні, або свідомо уникають відповіді щодо національної культури і науки загалом. Таким чином можна домовитися, що відсутня національна культура. Або підтримувати марксо-ленінську тезу про дві культури у кожній національній культурі – буржуазну і пролетарську. Чи про художню літературу – національну за формою (!) і соціалістичну за змістом. Тобто мова літератури (і науки?!) – це лише форма, щось практично не важливе, другорядне. Головне – це зміст. Хоч, як стверджує сучасна семіотика – наука про знаки і знакові системи, кожен знак (система знаків) має, як мінімум, три сторони: форму (синтактика), зміст (семантика) і практичне застосування (прагматика). Усі знаки (і їх системи) діляться на дві групи: мовні і позамовні.

Тому національна наука, як мінімум, має користуватися національною мовою. Це стосується передовсім початків розвитку (зародження) і становлення української географії.

Ніхто, наприклад, не ставить під сумнів виникнення ще у кінці XVIII ст. – першій половині XIX ст. модерних національних німецької і французької географічних шкіл. Тоді, власне, скінчився класичний період розвитку географії. Учені Німеччини і Франції (колишньої Священної Римської імперії) перейшли з латинської на відповідно німецьку і французьку мову. У Німеччині новий період розпочали *Александр Гумбольдт* (1769–1859) та *Карл Риттер* (1779–1859), у франкомовному світі – *Елізе Реклю* (1830–1905) та *Поль Відаль де ля Бляш* (1845–1918).

Чинниками формування національної географії були: формування модерних націй, національних господарств, національних держав, національної модерної науки і культури. І ніхто в цих обставинах не сумнівається в існуванні національної географії та формуванні названими географами національного землезнання.

Ті хто, заперечує формування української національної географії, ллють воду на млин імпершовінізму або космополітизму.

Перше, з чим зустрічається національно свідомий географ, коли творить національну науку чи наукову школу, це *проблема термінології*, зрозумілої користувачам – учням, студентам, ученим. Це проблеми перекладу термінів на інші мови і навпаки, уникнення полісемії (багатозначності терміну), його місця у поняттєво-термінологічних системах. Це не виключає введення термінів (понять) на основі мертвих (старогрецької, латинської) чи живих європейських (англійська, німецька, польська та ін.) мов.

Важливим у зародженні і формуванні національних шкіл є також урахування впливу на їх спрямування існуючих у науці *парадигм*. Відомо, що наукова парадигма (грец. – *приклад, взіреть*) – це сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; система понять та уявлень, які властиві певному періоду розвитку науки, культури та цивілізації.

Акад. *Степан Рудницький* [12] відзначав, що для географічної науки характерне поперемінне чергування двох світоглядів (тепер ми б це назвали – двох парадигм): *фізіоцентризму* і *антропоцентризму*. При першому – усю географію розглядають як природничу, а при другому – як суспільну науку. У Середньовіччі, на думку ученого, панував антропоцентризм, у нову епоху (з кінця XVIII ст.) поступово географія, в т. ч. антропогеографія (чи географія людини, її культури і т. д.), переходить на рейки фізіоцентризму. Відповідно до останнього, будь-які науки чи наукові напрямки є настільки географічними, наскільки вони мають стосунки із землею поверхнею. Бо Земля, земна поверхня – це головний об'єкт (предмет) дослідження географії.

Українська модерна географія зародилася у кінці XIX ст., тобто тоді, коли на Заході вже повністю панував фізіоцентризм. До цього часу вона існувала у класичних імперських формах і, по суті, не була українською. Мовою науки у XVIII – першій половині XIX ст. була російська (відповідно у Російській імперії) і німецька чи польська (в Австро-Угорській монархії). Навіть тоді, коли вчені були українцями за походженням (*В. Рубан, Я. Маркович, О. Шафонський* та ін.). Вони писали свої твори про Україну чи її регіони російською. До кінця XIX ст. у суспільній географії панував антропоцентризм у формі галузево-статистичної парадигми.

Незалежно від того чи географічні твори писали економісти (той же *О. Шафонський*, *Д. Журавський* чи *О. Русов*), історики (*Д. Рубан*, *Я. Маркович*) або етнографи (*П. Чубинський*).

На Заході антропоцентричний світогляд (парадигма) був подоланий швидше, ніж у Російській імперії, до якої входила більша частина України. Це вже видно із назв головних праць *А. Гумбольдта* (“Космос. Досвід природного землеопису”, 1845–1852) і *К. Риттера* (“Землезнавство у його відношенні до природи й історії людини” або “Загальне порівняльне землезнання”). Тут повністю перемає середньовічний антропоцентризм у географії, що видно із вживання термінів “землеопис” (німецькою “*Erdbeschreibung*”) і “землезнання” (“*Erdkunde*”).

Водночас фізіоцентризм перемає і в суспільній географії. Вона вийшла з-під впливу галузево-статистичного підходу, який сформувався теж у німецькій школі державознавства (XVIII ст. *А. Ахенваль*) і стала антропогеографією, у якій вирішальний вплив на життя і діяльність людини віддавали природному чиннику. Це сталося у працях німця *Фрідріха Ратцеля* “Антропогеографія” (1882, 1891) та француза *Поля Відалья де ля Бляша* “Принципи географії населення” (1922).

Таким чином, для розуміння процесу зародження і становлення національних і регіональних шкіл необхідно передовсім розкрити тип географічного світогляду, а також виявити суспільні виклики нації у контексті її соціально-економічного і національного державотворення.

2. Особливості і процеси зародження модерної української географічної школи

Із сказаного видно, що українська національна географічна школа зародилася у кінці XIX – на початку XX століття. Її ядром став Львівський університет – найстарший університет на сході Європи і в Україні. А в університеті – кафедра географії, організована на початку 1882/1883 навчального року. Тобто першою передумовою зародження НШ було організація інфраструктурної одиниці – кафедри. Далі почалося формування колективу учених, зокрема підготовка докторів філософії у ділянці географії.

Першим завідувачем кафедри став запрошений сюди учений геоботанік *Антоній Реман* (*Antoni Rehman*, 1840–1917) – німець за походженням, чесна і толерантна людина, який виховав плеяду учених-географів. Першим серед них був українець *Григорій Величко* (1863–1932), другим – поляк угорсько-австрійського походження *Евгеніуш Ромер* (*Eugeniusz Romer*, 1871–1954). Перший захистив докторську (тепер – це кандидатська) дисертацію у 1893 р., другий – у 1894 р. Для *Г. Величка* місця на кафедрі не знайшлося, а *Е. Ромер* – залишився тут працювати і згодом став її керівником (1911–1933). Був добрим картографом (“*Geograficzno-statystyczny Atlas Polski*”, 1916), але поганим геополітиком і водночас українофобом (у 1908 р. підписав заяву проти викладання в університеті українською мовою).

Десять років кафедра географії шукала своє наукове спрямування. Нарешті, геоботанічна (біогеографічна) парадигма, незважаючи на науковий профіль *А. Ремана*, була замінена на *геоморфологічно-геологічну*. Деякі учні *А. Ремана*, як наприклад, *Г. Величко*, поїхали дочуватися до Відня і Парижа, тобто “геологізуватися”. Для читання лекцій з “Загальної географії” був покликаний геолог, професор *Едвард Дуніковський* (1855–1924)¹. *А. Е. Ромер* ще вивчав тектоніку, геоморфологію і кліматологію у Лозанні (Швейцарія).

Теми докторських дисертацій були геоморфологічні (у *Г. Величка* – це “Пластика польських земель з особливою увагою до Східних Карпат”) і кліматологічні (*Е. Ромер* написав докторську дисертацію про розподіл тепла на Земній кулі. Ці праці були написані польською мовою і їх сміло можна віднести до польської модерної географії).

¹ *Дуніковський Е.*, крім того був капіталістом: у Мексиці у його власності перебували нафтові промисли, а у Львові – будівельна фірма. Сучасний будинок Національного музею українського мистецтва ім. А. Шептицького на вул. М. Драгоманова був проданий ним українцям.

З другої половини 90-х років XIX ст., коли *Г. Величко* став викладачем географії та історії у гімназіях Галичини (Львів, Дрогобич, Перемишль, Станіславів, Тернопіль та ін.), він під впливом громадського товариства “Просвіта” і Наукового товариства ім. Шевченка особливу увагу звернув на географічне дослідження України. Першою чергою – це видання етнографічної карти українських земель (1896 р.).

Коли доктор філософії з географії Григорій Величко готував і видавав з допомогою наукової громадськості (*М. Грушевський* та ін.) “Народописну карту українсько-руського народу” (1895–1896 рр.), з цього моменту настає зародження української модерної наукової суспільної географії і картографії. До того ж автор супроводжував свою карту декількома журнальними і газетними публікаціями щодо розміщення українців (русинів) на їх національній території. Він почав також писати і друкувати у “Записках НТШ” книгу з географії України. У 1899 р. він один з перших став дійсним членом НТШ.

І тут виникає закономірне питання: чому геоморфолог, доктор філософії *Григорій Величко* раптом змінив свої студії на антропогеографічні? Як виник цей задум ученого започаткувати розвиток модерної антропогеографії українською мовою? Відповідь наступна:

1) він мав модерну антропогеографічну освіту, яку отримав в університетах Європи, де антропогеографічні студії (*Ф. Ратцель*) стали самостійними у системі модерної географії;

2) український народ у кінці XIX ст. культурно, соціально й економічно дозрів до розуміння необхідності створення своєї національної держави. Історики (*В. Антонович*, *М. Грушевський*), етнографи (*П. Чубинський*), економісти – земські статистики (*О. Русов*, *В. Кошовий*) та ін. доказали, що українці є окремою і древньою європейською нацією зі своєю культурою, мовою, історією з державотворчими традиціями, нацією, що єдина у Європі не має своєї держави. Бракувало лише *географічного обґрунтування* територіального закорінення українства у свою рідну землю і картографічного окреслення цієї землі;

3) українська нація вкінці XIX – напочатку XX ст. була духовно-культурно інтегрована як єдине ціле, незважаючи на те, що її розділяли кордони двох великих імперій: європейської Австро-Угорщини і євразійської Російської. Весь хід історії Європи, особливо з кінця XVIII ст. підказував, що Європа розвивається як частина світу з формуванням національних держав. Отже імперії, які існували – Австро-Угорщина, Німецька та Російська вже тоді були анахронізмом;

4) на початку XX ст. українців у світі, і головню на своїй національній території нараховували до 40 млн осіб;

5) територія України була багата, передовсім, на вичислені й аграрні ресурси, на базі яких у другій половині XIX ст. розвивалася видобувна (вугільна, залізородна) і переробна (металургія, машинобудування, агрокомплекс із зерновими та цукровиробними галузями) промисловість та ін.

Саме ці особливості українського соціуму, природноресурсний потенціал території суцільного розселення українців вимагали започаткування вивчення географії України. Особливо її антропогеографічної складової, як специфічного новітнього напрямку. Доля вказала перстом на науково сформованих adeptів географії – докторів філософії *Григорія Величка* і *Степана Рудницького* з осідком у Львові і у Львівському університеті.

3. Дискусійні проблеми пріоритетів

До цих проблем належать наступні:

1) чи справді Львівський університет у кінці XIX ст. – напочатку XX ст. з його кафедрою географії і першими докторами філософії у ділянці географії стали фундаторами національної і водночас регіональної географічної, в т. ч. антропогеографічної школи? Деякі вчені безапеляційно ставлять під сумнів позитивну відповідь на цю тему;

2) чи можна говорити і стверджувати про якусь окрему національну – польську, австрійську чи українську географічну школу у Львівському університеті або Львівського уні-

всритету? Чи може краще все це назвати Львівською школою без уваги на мову наукових публікацій?

Постараємося висловити свій погляд на ці проблеми.

Отже, відповідь на перше питання-проблему. Акад. *Александр Марініч* (1920–2008) і його оточення неодноразово стверджували, що фундатором нової української географії був акад. *Павло Тутковський* (1858–1930). На всеукраїнській науковій конференції (1991 р.) у Луцьку він “пом’якшив” свою позицію і “милостиво” повідомив мені, що такими фундаторами, які стояли при зародженні української національної географічної школи, були *П. Тутковський* і *С. Рудницький*¹.

Позицію *А. Марініча* і його найближених можна зрозуміти, але не оправдати. У своїх публікаціях про НАНУ вони “впихають” акад. *С. Рудницького* десь між кліматологів, гляціологів, геоботаніків та ін. Щоб ставити на одну дошку *П. Тутковського* і *С. Рудницького* (як фундаторів української новітньої географії і школи), треба щоб перший із них був не лише геоморфологом (при розумінні, що геоморфологія – це дисципліна у системі геології), а мав праці із суспільної географії (тоді – антропогеографії). *С. Рудницький* мав такі солідні праці з антропогеографії України, *П. Тутковський* – навіть не збирався їх писати.

І ще один суттєвий аспект. Навіть у природничій географії *П. Тутковський* залишався позаду *С. Рудницького* у часовому вимірі. Свою фундаментальну працю з теорії і методології географії “Нинішня географія” *С. Рудницького* опублікував у 1905 р. А *П. Тутковський* – аналогічну працю “Сущность и проблемы географии” – габілітаційну лекцію при вступі на завідувача кафедри Київського університету Св. Володимира – лише у 1913 р. (тобто вісім років пізніше, не знаючи, що подібна річ опублікована українською мовою у Львові молодим тоді доктором географії у руслі фізіоцентричної парадигми).

Думаємо, що *П. Тутковський* про існування доктора географії *Григорія Величка* і про його геоморфологічні, антропогеографічні та етногеографічні праці, створені і опубліковані мало не за два десятки літ до нього, і не здогадувався (це саме, напевне, можна сказати і про *А. Марініча*).

Отже, і у цьому аспекті вважати акад. *Павла Тутковського*, навіть з урахуванням його фундаментальної друкованої праці “Загальне землезнаство” (1927), фундатором (чи навіть співзасновником) національної новітньої географії не коректно. На це, сміємо стверджувати, не згодився б і сам академік.

Професор *Ігор Черваньов* (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна) в одній із своїх публікацій написав буквально так: “з легкої руки (!) проф. *О. І. Шаблія* в географії поширилася думка, що фундатором української географії є акад. *С. Рудницький*.” Мовляв, таким фундатором слід вважати проф. *Андрея Краснова* з його кафедрою Харківського університету. Моя позиція у цьому питанні ще радикальніша, ніж в попередньому випадку.

Проф. *А. Н. Краснова* (1862–1914) – маститого природно-географічного дослідника можна вважати своєрідним аналогом львівського професора – геоботаніка *А. Ремана*. Але він захистив докторат лише у 1894 р. у Московському університеті. Рік перед тим таку дисертацію у руслі нової, європейської геологічної парадигми у Львові на кафедрі, що мала вже десятирічний “стаж”, захистив у *А. Ремана* його учень *Г. Величко*. А кафедра, яка створювалася під *А. Красновою*, була організована лише у 1889 р. під назвою кафедра фізичної географії та антропогеографії.

А. Н. Краснов був, як і *А. Реман*, геоботаніком, тобто типовим географом, що дотримувався біологічної Гумбольдтової парадигми. Взяти хоча б його праці “Травянистые степи

¹ Думаю, це було вимушене визнання з урахуванням моєї доповіді на цій конференції, організованої, світлої пам’яті, професором *Ігорем Коротунюм* (1936–2000). *П. Тутковський* був до мозку костей геологом (хіба що історичну геологію, яку досліджував академік, перейменувати, як це тепер часто роблять, у палеогеографію). Згадаймо хоча б його праці про викопні пустелі північної півкулі (це просто прильодовикові зони) чи публікації про леси і їх генезу. І, як анекдот, звучить категорична відмова *П. Тутковського* від своєї приналежності до географії, коли його запросили десь у 20-х роках на засідання географічного підрозділу ВУАН (див. спогади і листи *С. Єфремова*).

северного полушария” (дисертація захищена у Московському університеті у 1894 р.). Або четвертий том “Основ земледения”, присвячений географії *рослин* (1899 р.).

Якщо думати у руслі проф. *І. Г. Черваньова*, то початки географії у Львівському університеті треба віднести на сто років назад – до 1787 р. Тоді сюди прийшов випускник Віденського університету француз *Бальтазар Гакет* (1739–1815), що зайняв пост професора у медичному відділенні на новоорганізованій кафедрі історії природи, географії та агрикультури¹. *Б. Гакет* відомий як передовсім геоботанік (отже, працював у руслі парадигми Гумбольдта), геолог, географ, мандрівник, медик (недарма влаштувався на медичному факультеті).

Б. Гакет і *А. Краснов* працювали відповідно у Львові та Харкові приблизно двадцять років кожен. Дослідницькі теми, підходи і парадигми у них були майже тотожні. Але *Б. Гакет* організував геоботанічні дослідження, коли зародився і процвітав гумбольдтський біологізм (кінець XVIII ст.), а *А. Краснов*, коли біологізм вже доходив до кінця і почала “працювати” у географії пенківська геологічна парадигма.

Ми з успіхом можемо віднести зародження Львівської географічної школи до кінця XVIII ст. Але це буде деяка натяжка. Бо Львівська географічна школа, зароджена працями *Б. Гакета*, змовкла після відходу вченого до Кракова (1805 р.) і звідси – до Відня (1810 р.). Треба було чекати аж до 1882 р., коли у Львівському університеті була організована кафедра географії на чолі з геоботаніком *Антонієм Реманом*. Це можна було б назвати *відродженням* вже повністю самостійної кафедри і виходу з неї професійних місцевих географів, які були фундаторами національної (не лише регіональної) географії, в т. ч. і суспільної у формі антропогеографії. Ця школа після зародження пройшла ряд ступенів розвитку – становлення і трансформації.

І останнє. *А. Краснов* (як *Б. Гакет* і *А. Реман*) нічого не сотворив українською мовою, тим паче з географії України. Правда, була монографія “Рельеф, ратительность и почвы Харьковской губернии” (1893). Але це регіональне дослідження. До честі проф. *І. Г. Черваньова*, слід відзначити його думку, висловлену у назві статті “Основоположник сучасної констуктивної географії”, де йдеться про засновника Батумського ботанічного саду *А. Н. Краснова*.

Щодо другої проблеми: чи можна говорити і стверджувати про якусь окрему національну – польську, австрійську або українську географічну школу у Львівському університеті або Львівського університету. Справді нелегке питання. І чи доцільно його підіймати, якщо вся початкова історія модерної географії проходила у цісарсько-королівському найвищому навчальному закладі імені Фердинанда I у Львові.

Отже, ніби-то це була австрійська географія, так само, як у Харкові – в Імператорському університеті, – російське землезнання, яке ще не встигло переорієнтуватися на нову європейську парадигму – геологічну. З іншого боку, вже тоді панівною мовою наукових студій, після революції 1848 р., стала польська. Лише десь близько 1913 р. *С. Рудницький* почав викладати тут географію українською. Проте майже усі наукові праці друкував українською поза університетом у виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка. Так само д-р *Гр. Величко* з 1893 р. (рік захисту дисертації) публікує карти, статті і пише монографію з географії України українською (правда, була одна етногеографічна карта, видана у Парижі французькою у 1897 р.).

Це може здатися не принциповим – мова публікації. Хіба ми зараз не публікуємо статей англійською чи польською мовою? І не переживаємо за свою належність до української географії. Очевидно, істина в іншому.

Учений за визначенням має бути поліглотом. Це категоричний імператив. Але жодна національна культура і наука не зародиться і не розвинеться без національної мови, яка вико-

¹ Як бачимо тодішня суспільна географія покривалася дослідженням панівної галузі економіки – сільського господарства. У 1790–1796 рр. у Нюрнберзі вийшли “Найновіші фізико-політичні подорожі *Б. Гакета* 1788–1795 рр. через Данію, Сарматію або Північні Карпати”. Звернімо увагу на: а) “політичні” подорожі; тоді це означало суспільно-географічні подорожі (а “фізичні” – це природно-географічні); б) “Північні Карпати”: тепер такої назви нема (це наші Українські Карпати).

нує не лише номінативну (позначення явищ, предметів, процесів, відносин і т. д.), але й (і це дуже важливо) комунікативну, образну, смислову, архетипну функції; функції носія пам'яті історичного буття народу, його ментальності і багато інших рис.

Поскільки наука твориться елітою кожної нації (сюди входять і представники деяких панівних націй: приклади: батько *Максима Рильського Тадей*, політолог і соціолог *В'ячеслав Липинський*, історик *Володимир Антонович*, рід яких мав польське походження), то мова науки, як і всієї культури має мати народну основу, бути зрозумілою для народних мас, передовсім через освіту і просвіту. Ніхто не має сумніву, що літературна мова, мова науки і культури у Галичині з кінця XIX ст. формувалася і розвивалася під могутнім впливом (організаційним і навіть фінансовим) таких східних українців, як *П. Куліш*, *М. Драгоманов*, *М. Грушевський*, *Є. Мілорадович* та ін. Якщо ще перші праці *Г. Величко* писав язичієм (слова рясніли буквами *ы, ять, твердий знак*), то вже вкінці XIX – напочатку XX ст. він перейшов на кулішівку. Були і лексичні особливості¹.

Існували також несприятливі суспільно-економічні та політичні контексти зародження і формування національних регіональних шкіл. У Російській імперії до 1905 р. була під забороною українська мова (Валуєвський з 1863 р. та Емський з 1876 р. укази). Хіба міг свідомий учений-українець в цих умовах ігнорувати українську мову. Тому не маючи вищого шкільництва з українською мовою викладання і друкування, українські громадські діячі і вчені створювали наукові, літературні і господарські товариства, які плекали українську літературну (в т. ч. наукову) мову. Наприклад, “Просвіту”, НТШ, “Сільський господар” та ін.

Так само можемо твердити, що у Львові розвивалася польська національна школа. Але вона, по-перше, не була загальнонаціональною (були університети у Кракові і Варшаві), по-друге, недостатньо розвивався антропогеографічний напрямок. Проте картографічний напрямок як у польській і українській школі отримав досить сильний заряд (*Г. Величко* – з одного боку і *Е. Ромер* – з іншого). Кожна з цих національно-регіональних шкіл мала свої інтереси, які мало корелювалися між собою.

У незалежній Україні (з 1991 р.), коли українська мова стала державною, повинні бути створені повноцінні умови для розвитку науки і культури на цій мові і на мовах національних меншин. При формуванні української політичної нації на базі етнічної роль української мови в усіх сферах життєдіяльності суспільства посилиться.

4. Загальні риси становлення і післявоєнної трансформації Львівської суспільно-географічної школи

Не тільки початки зародження, але й його кінець, а точніше – перехід до становлення новітньої суспільно-географічної школи у формі антропогеографії вартий уваги як у теоретичному, так і в практичному сенсі.

Зрозуміло, що поява нового періоду розвитку (тут у становленні АСГШ), це або зміна парадигми, або поява нового якісного стану цієї школи. Знаємо з історії розвитку антропогеографії у Львові, що парадигма залишалася для суспільної географії фізіоцентричною. Отже, треба шукати змін у змістовному наповненні або в прикладних (тут дискрептивних) аспектах суспільно-географічних досліджень.

Вважаємо, що цими аспектами були: а) перехід від загальних теретико-методологічних пошуків, найяскравіше виражених у праці *С. Рудницького* “Нинішня географія” (1905), до їх практичних втілень; б) підготовка кадрового складу, здатного прискорено розвивати школу на етапі її становлення; в) поява сильного лідера.

Почнемо з останнього. Появу лідера датуємо з 1908 р., коли *С. Рудницький* зайняв місце приват-доцента на кафедрі географії Львівського університету і почав викладати тут

¹ Для мене були певні труднощі при підготовці до друку книги “Доктор географії Григорій Величко” із проекту “Постаті українського землезнання” не так фонетичні, як трансляції лексики цього автора. Наприклад, наше звичне слово “людина” десь ще до 1915 р. писалася у наукових творах (та й у літературних) як “чоловік” та ін.

географію українською мовою. А головною проблематикою стала географія України, як фізична, так і суспільна. Видані ученим дві книги “Коротка географія України. Т. I. Фізична географія” (1910 р.) і “Коротка географія України. Т. II. Антропогеографія” (1914 р.) поклали початок новітньому географічному українознавству і знаменували цим потік монографій і середньо- та високошкільних підручників та посібників (С. Рудницький, В. Кубійович, І. Тесля, М. Дольницький та ін.). Найпотужнішим стали книги: С. Рудницького “Ukraina. Land und Volk” (1916), “Основи географії України” (1926 р.), В. Кубійовича “Географія українських й сумежних земель” (1938 р., 1943 р.).

Назвемо також двох докторів наук: Володимира Гериновича, який у 20-х роках, будучи ректором Кам’янець-Подільського Інституту народної освіти, видав декілька книг з економічної географії України у “державних” кордонах УРСР. Додамо доктора наук з географії (1926 р., Прага) Володимира Огоновського, що підготував і захистив дисертацію “Заселення Східноєвропейського степу”¹. А також В. Кубійовича, що видав “Атлас України й сумежних країв” (1937). У 1931 р. запрацювала Географічна комісія НТШ, яка у 1935 р. видала перший збірник “Праці географічної комісії НТШ” за ред. В. Кубійовича. Були започатковані нові напрямки в антропогеографії України: геоурбаністика (Г. Величко, В. Кубійович, О. Степанів) та військової географії (С. Рудницький).

Період становлення АСГШ закінчився Другою світовою війною. Саме тоді було перевидано книгу В. Кубійовича під дещо зміненою назвою “Географія України й сумежних країв”. А також випущено підручник І. Тесли “Географія України” (1943 р.) і монографією Олени Степанів “Сучасний Львів” (1943 р.).

Загальні риси становлення АСГШ наступні [14, с. 11, 12]:

- становлення відбувалося прискореними темпами на фоні сповільненого розвитку польської антропогеографічної думки у Львові. Закінчилося воно під час Другої світової війни (1939–1944 рр.);
- сформувався кадровий склад національно свідомих антропогеографів, які мали європейський вишкіл і добру фахову освіту, здобуту в університетах Львова, Відня, Праги, Кракова та інших наукових закладах;
- крім Львівського університету важливу роль відіграло Наукове Товариство імені Шевченка як громадсько-наукова організація з друкованими органами (“Записки НТШ”, “Збірники наукових праць” та ін.), бібліотекою, Фізіографічною і Географічною комісіями;
- головними напрямками антропогеографічної діяльності було *географічне українознавство і суспільно-географічна регіоналістика, зокрема демо- та етногеографія України і її окремих земель. Були покладені підвалини національної географії міських поселень – геоурбаністики.*

Важливим чинником цього процесу було існування кафедри географії найстарішого в Україні Львівського університету, організованої у 1882 р. До Першої світової війни на цій кафедрі захистили докторат два українці – вже названі Г. Величко та С. Рудницький. З 1908 р. С. Рудницький працює доцентом кафедри і всіяко сприяє підготовці кадрів учених-українців. Саме тут здобували географічну освіту відомі вже у міжвоєнні роки професори і доктори наук Володимир Геринович та Олена Степанів. Історичну географію України та її демогеографію розвиває доктор філософії Мирон Кордуба.

Водночас польська антропогеографія цього періоду перебувала у Львові у стані сповільненого розвитку. В усякому разі тут не було ні маститих антропогеографів, ні їхніх учнів. Можна лише згадати відомих у міжвоєнний період картографа проф. Юзефа Вонсовіча (видав “Антропогеографію”, працював у видавництві “Атлас”) і молодого Яна Ернста (першим застосував методи багатовимірної аналізи до регіоналізації сільського господарства), а також ас. І. Альберта, що перед Другою світовою війною почав досліджувати географію

¹ Вперше опубліковано нами у книзі “Доктор географії Володимир Огоновський” (Львів, 2014. – С. 64–200).

розселення і *В. Качоровського*, який вивчав проблеми геоурбаністики (на прикладі Львова). У Львівському університеті польська географія за весь період 1892–1945 рр. мала явно виражений геоморфологічний (у руслі геологічних вчень *Пенка–Девіса*) характер. У 1945–1946 рр. майже усі польські вчені виїхали до Польщі (*Е. Ромер* – до Кракова, інші – до Вроцлава і Любліна; *В. Качоровський* зник у невідомому напрямі).

Усі перелічені та багато інших географів були звичайними чи дійсними членами НТШ – тоді некоронованої всеукраїнської (і міжнародної, оскільки дійсними членами тут були, наприклад, *А. Ейнштейн*, *Макс Планк* та ін.) академії наук. У 1909 р. у ній організовано Фізикогеографічну, а у 1931 р. – Географічну комісію, яка налічувала понад 40 осіб, здебільшого з науковим ступенем доктора наук у ділянці географії. Очолив Комісію доцент Ягеллонського університету *Володимир Кубійович* (1900–1985). У 1935 р. ця структура розпочинає друкувати “Праці Географічної комісії НТШ”.

Тут не будемо розглядати як відбулося *трансформація* ЛСГШ у повоєнний період аж до початку незалежності України. Це досить повно висвітлено в наших працях [14, с. 26–57], [15, с. 16–20]. Відзначимо лише наступне:

1) ЛСГШ структурувалася як за тематичними напрямками (економічна географія – теорія, методологія та методика), так і просторово та організаційно (крім кафедри економічної географії університету, появилися навчальні підрозділи ВНЗ, як у Львівському торгово-економічному інституті, у Тернополі, Луцьку та ін.);

2) особливий крен було зроблено на економіко-географічному регіоналістику (Інститут регіональних досліджень, відділ економіки в Інституті суспільних наук, кафедра економічної географії університету та ін.; значний внесок тут належить *Ф. Д. Заставному*, *Б. М. Яремчишину*, *М. О. Петризі* та ін.);

3) появилися перші спроби розвитку демогеографії (*В. П. Огоновський*, *Г. А. Зільбер*, *Б. І. та О. В. Заставецькі* та ін.);

4) почав розвиватися географо-природно-ресурсний напрямок (*О. П. Ващенко*, *О. Г. Топчієв*, *Я. О. Мариняк* та ін.). Пізніше він трансформувався у еколого-географічний напрямок (*Я. Є. Івах*, *В. С. Кравців*, *І. М. Волошин* та ін.);

5) була сильно просунута теорія територіального комплексування (*О. П. Ващенко*, *Ф. Д. Заставний*, *О. І. Шаблій*, *С. О. Волос*, *Н. Ю. Недашківська*, *М. М. Паробецький*, *С. М. Писаренко* та ін.);

6) віродився напрямок суспільно-географічного картографування (*О. П. Ващенко*, *О. І. Шаблій*, *В. В. Луговой* у Львові).

В умовах советської деспотії майже зник географо-українознавчий напрямок. Йому судилося прискорено розвинути в уже у 90-х роках ХХ ст. і в нулевих та десятих роках ХХІ ст.

5. Сучасні напрямки та проблеми розвитку Львівської суспільно-географічної школи

З нульових років ХХІ ст. у ЛСГШ започатковано розвиток багатьох сучасних і нетрадиційних напрямків наукових пошуків. Особливо звернено увагу на ті з них, назва яких має напочатку терміноелемент “*гео-*”. В науці ці напрямки створюють парні групи із вже існуючими назвами галузей суспільної географії. Це, наприклад, геополітика, паралельною до якої є політична географія, геоекономіка – відповідно до економічної географії, геосоціологія – до соціальної географії, геодемографія – до демогеографії та ін. Але є й такі напрямки, що не мають прямого корелята (відповідника) у суспільній географії. Наприклад, геопоетика, геоімагологія, геопсихологія та ряд інших.

Чим цікаві ці нові напрямки, які дехто вважає або тотожними до традиційних або непотрібними неологізмами.

По-перше, ці напрямки є міждисциплінарними: вони належать і до географії, і до суміжних наук, назва яких представлена другим їх терміноелементом. Отже, геоекономіка

належить передовсім до економічної науки, геополітика – до політичного наукового знання, геосоціологія – до соціологічного і т. д.

По-друге, конкретні об'єкти дослідження тут ті ж самі, що й у відповідній географічній дисципліні. Але тут використовуються, наприклад, у геосоціології спеціальні соціологічні методи вивчення змісту цих об'єктів. Наприклад, соціально-економічного вузла і дослідження процесів функціонування в ньому соціальних процесів.

По-третє, і це дуже суттєво: наукові дисципліни з терміноелементом “*geo-*” вивчають головню *процеси функціонування, управління* цими процесами. А також геоінформаційні процеси у функціонуванні територіальних систем. У той час, як у географічних дисциплінах (економічній, соціальній, політичній географії і т. д.) дослідження здійснюється у руслі генетичних та структурних законів і закономірностей.

Найновішими “межевими” дисциплінами, які започатковані в останнє десятиріччя у АСГШ, є геософія, геопоетика і геоімагологія.

Геософія – науковий напрямок і дисципліна, започатковані нашою розвідкою про геософічні погляди на Русі в XI–XII ст. у книзі “Основи загальної суспільної географії” (Львів, 2003, с. 90–92). Далі була докторська праця прикріпленого до кафедри економічної і соціальної географії ЛНУ луганчанина, кандидата географічних наук *Юрія Кисельова*. Він опублікував монографію під назвою “Основи геософії: проблеми теорії і методології” (Луганськ, 2011). Об'єктом дослідження геософії є *людський простір* (ЛП). ЛП – це природний простір, переформатизований людською діяльністю, передовсім шляхом створення у ньому нових людських сенсів. Його (ЛП) конгруентну і конкурентну взаємодію з природним простором. У розумінні генези ЛП важливу роль відведено психологічному чиннику – сприйманню людьми простору, уявлень про нього, створення ментальних карт, трактування земного простору, уявлення про просторове довкілля і т. д. Це вже виходить на геопсихологію.

Геопоетика – міждисциплінарний підхід і напрямок наукових пошуків, зосереджений на виявленні в поетичних творах системи *геотопосів*. Тобто географічних (і космічних) місць і тіл, їх образних функцій у цих творах. Напрямок працює на межі географії, літературознавства і психології. Наприклад, у поезії *Т. Шевченка* “Садок вишневий коло хати” змістовно і художньо центральним геотопосом є *хата*. Дія відбувається (три строфи!) *коло хати*, як символу українського архетипу родиноцентризму. Нами введено у науковий обіг дванадцять геопоетичних понять, т. зв. *геопоетичного симплексу* – трикутника “поет – текст поетичного твору – його дослідник-учений”; визначено об'єкт і предмет дослідження та ін. Автор нового міждисциплінарного напрямку – професор *О. І. Шаблій* опублікував декілька статей окремо і у співавторстві з д. г. н. *Ю. О. Кисельовим*.

Геоімагологія – найновіший напрямок досліджень на кафедрі економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка, започаткований доцентом *Мирославою Влах*. Він вивчає роль, місце і функції образів у психології і географії (образ – від лат. *imago* чи англ. *image*). Географічне образознавство, як міждисциплінарний напрямок, є областю взаємодії власне географії, психології, культурології та деяких інших наук. Міждисциплінарний підхід дозволяє трактувати географічний образ як сукупність матеріальних та ідеальних сутностей, зміслів і цінностей певного місця геопростору. Цим він близький до геопоетики.

Серед інших дисциплін, які отримали новий імпульс у Львівській СГШ, але вже частково мали місце також в інших наукових центрах і школах України, є насамперед:

1) географія культури або **культурна географія**, що охоплює і географію релігії (“**георелігієзнавство**”). Це передовсім дослідження проф. *Івана Ровенчака*: монографія [11] і його багаточисельні статті та докторська дисертація. Щодо сакральної географії і георелігієзнавства, то тут слід відзначити праці проф. *Любові Шевчук*, доц. *Андрія Ковальчука*, *Олександри Вісьтак*, *Олександра Кучабського* (кандидатська дисертація), *Орислави Тимчук* та ін.;

2) політична географія, геополітика та геостратегія. Це праці проф. *Маркіяна Мальського*, *Мирослава Дністрянського*, *Олександри Вісьтак*, *Олега Шаблія*. Тепер розширюється коло проблем. Зокрема, повністю новим стали дослідження в області географії по-

літичної думки, виборів, громадських та політичних рухів (*Василь Миронюк, Андрій Голод, Оксана Склярська, Марія Мирош* – їх кандидатські дисертації і публікації), адміністративно-територіального устрою і легіслативного районування (*Мирослав Дністрянський, Леся Заставецька*);

Потужним науковим потенціалом стає започаткований доцентом *Мирославою Книш* і асист. *Любов'ю Котик* новий напрямок – політико-географічна **глобалістика** [6].

1) геоукраїністика – монографії, підручники, навчальні посібники, статті та інші розвідки проф. *Федора Заставного, Олега Шаблія, Романа Лозинського* і їх співробітників на кафедрах географічного факультету університету. У цьому напрямку слід відзначити праці учених;

2) країно- і краєзнавство отримало новий імпульс розвитку. Появилися навчальні підручники і посібники з проблем економічної географії країн світу (наприклад, за ред. доц. *Степана Кузика* “Економічна і соціальна географія країн світу” (Львів: Світ, 2002) чи окремих держав (монографії доц. *Мирослави Книш, Степана Кузика, Ірини Гудзеляк, Василя Стецького, Любові Шевчук* та ін.). У цьому руслі розвивається цілком новий напрямок – дослідження міждержавних, в т. ч. інтеграційних зв'язків і процесів (д. е. н. *Н. Мікула*, доц. *О. Бордун, В. Стецький, М. Книш, С. Кузик*, асп. *Г. Сохоцька* та ін.). Книги з сучасного географічного краєзнавства (*С. П. Кузика* “Княгиничі”, 2002 та *О. І. Шаблія* “Село на золотому Поділлі” (2011 р.) знаменували появу призабутої у наших краях традиційної уваги до рідних місць у їх суспільно-географічній інтерпретації. Появилася перша моя праця з теорії краєзнавства окремого міста (йдеться про львовознавство) [17]. Бажано, щоб географи на науковій основі створили краєзнавчі книги (нариси, монографії тощо) про кожне поселення регіону.

Географія населення і демогеографія. Новий імпульс розвитку галузей, що досліджують населення: географію населення, поселень (зокрема, геоурбаністика), етнічного складу і процесів просторового переміщення (міграції), працересурсного потенціалу. Тут на перше місце вийшли Інститут регіональних досліджень у Львові (проф. *Василь Кравців, Уляна Садова, Світлана Шульц, Петро Жук* та ін.), а також кафедра географії України: проф. *Федір Заставний, Роман Лозинський* (в останнього особливо цікавий напрямок – геоетномовознавство), *Марія Лаврук* (дослідження географії етнографічних груп, зокрема гуцулів) та ін. Проблеми демогеографії на кафедрі економічної і соціальної географії інтенсивно вивчає доц. *Ірина Гудзеляк, Мирослава Влах, Наталія Верчин*, а на кафедрі географії України – доц. *Галина Лабінська, Оксани Стецюк, Надії Процюк* та ін. Працересурсний потенціал і його використання досліджує у Тернополі проф. *Євген Качан*.

З цими дисциплінами тісно пов'язані дослідження у сфері **соціальної географії і геосоціології**. Проф. *Любов Шевчук* та *Уляна Садова* опублікували декілька монографій і навчальних посібників. Успішно вивчають ці проблеми доц. *М. Білецький, Р. Скабара, Х. Подвірна, М. Пелех* та ін. Геосоціологічні дослідження ведуть тернопільські вищі та Східноєвропейський (Луцьк) педуніверситет (проф. *Ольга Заставецька, Євген Качан, Наталя Коцан* та ін.). Ця сфера досліджень є надзвичайно перспективною.

До неї примикає **геотуризмологія** – напрямок, який отримав розвиток особливо після створення на географічному факультеті Львівського університету кафедри туризму, очолюваної проф. *Мартою Мальською*. По суті, на голому місці, лише шляхом використання напочатку випускників кафедри економічної і соціальної географії. *М. Мальська* стала типовим сублідером АСГШ. Як з рогу достатку посипалися навчальні посібники і монографії (доц. *Степан Кузик, Ph. D. Юрій Занько, доц. Михайло Рутинський, Тетяна Клапчук* та ін.).

Відділи туризму відкриті в інших вищах Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Закарпаття, у яких працюють випускники-географи зі Львова, розвиваючи і українську Львівську СГШ.

Важливе значення має і надалі напрямок діяльності Львівської СГШ – **економічна географія і геоekonomіка**. Перша з них зосередилася головно на кафедрі економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка (*Олег Шаблій, Олег Горовий, Ірина Ванда* та ін.), друга – в

Інституті регіональних досліджень. Розвиваються вони в інших закладах Львова (тут маємо солідні праці з геоелекономіки доц. *Богдана Заблоцького*), у вишах Тернополя, Луцька, Рівного, Івано-Франківська (наприклад, у Тернополі доц. *Андрій Кузишин*). Найбільші успіхи власти-ві для працівників кафедр ЛНУ з проблем теорії економічної регіоналізації (*Ф. Заставний, О. Шаблій*), територіального комплексування – молоді вчені – *І. Ванда, І. Ранця, О. Мамчур, І. Рудакевич* та ін. Добрий початок покладений в теорії геопросторової організації – обґрунтування головних її рис в інформаційному суспільстві внаслідок застосування т. зв. 3D-виробництва та інформаційних систем GRID (проф. *О. Шаблій*, 2013) [16].

Історико-географічні студії стали проривним напрямком розвитку АСГШ в останніх двадцять років. Вони головно зосередилися на кафедрі економічної і соціальної географії. Майже усі члени кафедри внесли свою лепту у цю справу. Видано монографії і збірники, присвячені окремим особистостям, зокрема репресованим чи не визнаним советською владою (акад. *С. Рудницький*, проф. *В. Кубійович, О. Степанів, В. Гериневич* та ін.) переважно за авторства і за редакцією проф. *О. І. Шаблія*. Оpubліковано 14 монографій праць учених, починаючи від проф. *О. Ващенко* і закінчуючи *В. Огоновським*. Хрестоматію “Новітня українська суспільна географія” (2007 р., 1012 с.). Проведено ряд наукових конференцій з історії суспільної географії у Тернополі, організованих доц. *Богданом* та проф. *Ольгою Заставецькими* (1995 р., 2000 р., 2005 р., 2010 р.).

Нарешті, останнім новим напрямком досліджень стали у дев'яностих роках ХХ ст. та нульових ХХІ ст. впровадження **геоінформаційних методів** у суспільну географію та створення карт і картографічних моделей. У першому випадку маємо праці доц. *Володимира Грицевича*, його аспірантки *Наталі Веневітіної (Сергеевої)*; у другому – електронне програмування карт і схем великого картографічного твору “Львів. Комплексний атлас” за ред. і участю (66 з 243 карт і картосхем!) проф. *О. Шаблія* та окремо і у співавторстві доц. *О. Вісьтак*. Електронні засоби при виконанні картографічних робіт використовують асп. *Ганна Наконечна, Галина Сохоцька, Ярослав Івах* та ін.

У цьому контексті **картографічний**, особливо **атласно-картографічний** напрямок можемо виділити і окремо. Крім фундаментального атласу Львова, створено “Атлас історії української державності”, 2013 р. (видавники і працівники кафедри проф. *Іван Ровенчак* та *Володимир Грицеляк*; член Редакційної ради – *О. Шаблій*).

Таким чином, з настанням незалежності України спектр наукових і науково-методичних досліджень АСГШ суттєво розширився і змістовно поглибився.

У найближчі роки приступаємо до організації пошукових напрямків суспільної географії під загальною назвою “Нова суспільна географія: теорія, методологія, метод”. Передбачається зосередити дослідницькі зусилля у руслі наступних десяти тем.

1. Нова суспільна географія – географія інформаційного суспільства (ІС).
2. Три типи дослідницьких об'єктів нової суспільної географії: реальні, концептуальні, віртуальні. Особливо два останні.
3. Інформаційне суспільство – генеральний об'єкт наукової рефлексії суспільної географії.
4. Геоторіальна організація (ГО) інформаційного суспільства – предмет дослідження нової суспільної географії. Зміни в ГО у контексті впровадження 3D – виробництва та систем GRID.
5. Інтегративно-міждисциплінарні напрямки нової суспільної географії: геософія, геополітика, геостратегія, геоелекономіка, геодемологія, геопоетика, геопсихологія та ін.
6. Семіотичні проблеми нової суспільної географії. Знакові системи у новій СГ.
7. Постнекласичні підходи і методи нової суспільної географії.
8. Чи потрібний суспільній географії постмодерний дискурс?
9. Головні поняття і категорії нової суспільної географії.
10. Підходи і способи виявлення і обґрунтування законів та закономірностей нової суспільної географії.

Список використаної літератури:

1. Біланюк В. І. Географічна освіта, наука і практика у Львівському університеті : історія і сучасність / В. І. Біланюк, С. А. Іванов // Географічна наука і практика: виклики епохи. Міжнародна наукова конференція присвячена 130-річчя географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.) – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2013. – Т. 1. – С. 5–11.
2. Влах М. Р. Поняття “географічний образ” у гуманістичній географії / М. Р. Влах // “Проблеми української термінології” : зб. наук. праць учасників XIII міжнарод. наук. конф. “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (м. Львів, 25–27 вересня 2014 р.) – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. – С. 63–65.
3. Заставний Ф. Д. Географія України / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.
4. Заставний Ф. Д. Економічні райони України : реалії та перспективи (природно-географічні, історичні, національно-культурні, національно-політичні) / Ф. Д. Заставний. – Львів : Априорі, 2010. – 207 с.
5. Заставний Ф. Д. Україна : природа, населення, економіка / Ф. Д. Заставний. – Львів : Априорі. 2011. – 504 с.
6. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, Л. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 484 с.
7. Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) : монографія / Р. М. Лозинський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 502 с.
8. Мальська М. П. Країнознавство : теорія та практика : підручник / М. П. Мальська, П. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. – К. : Центр навч. літ-ри, 2012. – 528 с.
9. Мальська М. П. Туризмологія : концептуальні засади теорії туризму : монографія / М. П. Мальська, В. К. Федорченко, В. С. Пазенюк, О. А. Кручек та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 2013. – 368 с.
10. Олійник Я. Б., Наукові школи як об’єкт дослідження в історії географії / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2013. – Випуск 27. – С. 23–33.
11. Ровенчак І. І. Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження / І. І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр Львів. ун-ту, 2008. – 240 с.
12. Рудницький С. Л. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання / С. Л. Рудницький // Зап. іст.-філог. відділу ВУАН. – 1927. – Т. 13–14.
13. Шаблій О. І. Внесок академіка Павла Тутковського в теорію географічної науки / О. І. Шаблій // Українське Полісся : вчора, сьогодні, завтра : збірник наукових праць. – Луцьк : Надстир’я, 1998. – С. 13–16.
14. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 168 с.
15. Шаблій О. І. 110 років Львівській суспільно-географічній школі : етапи розвитку / О. І. Шаблій // Матеріали міжнародного наукового семінару “Львівська суспільно-географічна школа у національному та європейському вимірах”. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2005. – С. 7–25.
16. Шаблій О. І. Нові тенденції геопросторової організації інформаційного суспільства / О. І. Шаблій // Географічна наука і практика: виклики епохи. Міжнародна наукова конференція присвячена 130-річчя географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 травня 2013 р.). – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2013. – Ч. 26. – С. 25–30.
17. Шаблій О. І. Львовознавство: підходи, аспекти, проблеми / О. І. Шаблій // Історія української географії. Тернопіль, 2013. – № 27. – С. 8–15.
18. Шаблій О. І. До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка) / О. І. Шаблій // Часопис соціально-економічної географії. Харків, 2014. – Випуск 17 (2). – С. 10–17.
19. Harasimiuk K. Instytut Geograficzny na Uniwersytecie we Lwowie (1883–1939) / Historia geografii Polski / Red. nauk. Antoni Jackowski, Stanislaw Liszewski, Andrzej Richling. – Warszawa : Wyd. nauk. PWN, 2008. – S. 325–336.
20. Harasimiuk K. Z dziejów uniwersyteckiej geografii Lwowskiej (lata 1882–1910) // Czasopismo ANN UMCS. Sect. B. Szczegoly : 1989/1990. – Druk 1992. Vol. 44–45. – S. 287–299.

КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ЛЬВІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ І ЗЗОВНІ

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль*

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
nika1122@ukr.net, olesivistak@ukr.net*

Olha Zastavetska, Oleksandra Vistak. Cathedra of Economic and Social Geography at National Lviv University Inside and Outside View. *The scientific and methodological activities of the Cathedra of Economic and Social Geography Lviv University, organized in 1944, is described in this article. The Cathedra had developed its methodological work at 1945/1946. The first Head of Cathedra became prof. Opanas (Athanasius) Vaschenko. Cathedra has achieved its widest development from the moment of Ukraine Independence, led by prof. Oleh Shabliu. His merit is especially in the development of the theory, methodology and the History of science. Thanks to O. Shabliu efforts, the names and scientific contributions of such forgotten national scientists as Akad. S. Rudnytsky, Doctors of Geography O. Stepaniv, V. Kubiiovych, V. Gerynovych, M. Dolnytsky and others, raised from the history. The pro-Ukrainian position of scientist is also well known. He expanded such idea as – Ukraine -is the Center – in Human Geography, its decommunisation and its decolonization. Thanks to the efforts of the leader of Cathedra as the core of modern socio-geographical school and its followers, – a wide range of employees, Lviv Regional School became an attainment of all the National Geography of Ukraine. Cathedra developed new areas of Social Geography at the intersection of many systematic sciences. This interdisciplinary subjects are such as: Geoglobal Studies, Geosophy, Geodemography, Geoecology, Geosociology, Geoeconomics, Geoinformatics and others.*

Ключові слова: наукова школа, кафедра економічної і соціальної географії, колектив кафедри, наукові напрями роботи кафедри, чинники формування суспільної географії.

Key words: scientific school, Cathedra of Economic and Social Geography, Cathedra staff, scientific directions of the Cathedra activity, the factors of Human Geography.

Кафедра економічної та соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка є провідною серед кафедр такого типу в Україні. Вона є продовжувачем наукових традицій, започаткованих Г. Величком, С. Рудницьким, В. Кубійовичем, О. Ващенком. Високий професійний рівень її працівників та багатогранна наукова діяльність відомі в усій Україні, а тепер і за її межами. Відносно невеликий колектив розвиває теорію і методологію економічної та соціальної географії, нові методичні підходи до вивчення географічних об'єктів, розкриває проблеми історії географічної науки, демогеографії та географії світового господарства, соціальної та політичної географії. Все це він здійснює на нових методологічних засадах, вивчаючи досвід європейських країн (Німеччини, Польщі, Австрії та ін.).

Кафедра економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка завжди була однією з передових у вивченні суспільно-географічних проблем: від часу заснування (1944 р.) і до середини 60-х років ХХ ст. – дослідження геопросторової організації сільського господарства Західного регіону України; 60–80-ті роки – проблеми геопросторової організації промисловості та міжгалузевих комплексів загалом, 90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. – розвиток соціальної географії, історії географічної науки, географічного краєзнавства, політичної географії, застосування картографічних і математичних методів та розвиток теорії і методології географічної науки загалом тощо.

Найбільшого свого розвитку кафедра досягла за часів незалежності України. Із 1990 року нею керує професор О. І. Шаблій – один із найвизначніших географів України і Європи, дійсний член НТШ, академік Академії наук Вищої школи України. У цей час постала проблема

перегляду теорії територіальної організації суспільства загалом та його окремих складових частин. Ця проблема була насущною, оскільки до цього часу українська (як і вся советська) наука ґрунтувалась на положеннях так званого діалектичного та історичного матеріалізму і марксової політичної економії. Відмова українського суспільства від комуністичної ідеології поставила проблему перебудови теоретичних і методологічних засад усіх суспільних наук, зокрема суспільної географії, у руслі загальносвітових тенденцій на підставі загальногуманістичних цінностей. У вирішенні цього завдання кафедра економічної та соціальної географії Львівського національного університету була найпершою у країні.

У час, коли традиційні советські підходи ще переважали у більшості українських географів, коли багато з них не бажали або не могли) відкинути прокомуністичні теоретичні ідеї, вийшла програмна стаття завідувача кафедрою економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка проф. *О. Шаблія* “Проблеми декомунізації та дерусифікації соціально-економічної географії України” (тижневик “Краєзнавство. Географія. Туризм”. 1999. № 11). У ній професор наголосив на необхідності зміни наукового мислення в суспільних науках, у тому числі географічній, позбутися в ній економічного детермінізму. Автор глибоко проаналізував усі напрямки національної соціально-економічної географії в сучасних умовах, накреслив нові завдання і перспективи.

З огляду на це постало питання перегляду сутності об’єкта і предмета суспільної географії, теорій і концепцій науки, етапів її розвитку, постатей. Саме через вивчення творчості визначних українських учених, що жили і працювали в Україні і за кордоном, професор Олег Шаблій по-новому підійшов до теоретичних питань суспільної географії, її методичних засад та прикладних аспектів. Він довів, що модерна суспільна географія – це не заново придумані постулати, вона є логічним продовженням антропогеографічних досліджень українських учених першої половини ХХ ст. (*С. Рудницький, В. Кубійович, О. Степанів, В. Садовський, А. Синявський, К. Воблій* та ін.) в Україні та за її межами. За ініціативою проф. *Шаблія* у Львівському, а потім і в інших університетах розпочалося вивчення призабутої або проскибованої спадщини українських учених. Це вилилося в низку наукових розвідок членів кафедри (*О. Шаблій, І. Ровенчак, М. Білецький, О. Вісьтак, М. Влах* та ін.), у яких розкрито творчу спадщину корифеїв української географічної науки.

З ініціативи проф. *О. Шаблія* у Тернополі у 1995 р. проведено першу Всеукраїнську наукову конференцію “Історія української географії і картографії”, присвячену 95-річчю від дня народження професора В. Кубійовича. На ній вперше широкій географічній громадськості проф. *О. Шаблій* представив науковий доробок вченого, який працював у діаспорі, а життя і творчість якого були справжнім подвигом. Конференція стала поштовхом до наступних досліджень спадщини В. Кубійовича і до зацікавлення історико-географічною тематикою багатьох представників української географічної науки. Друга така конференція відбулася у Тернополі 2000 р. Цього ж року проведено міжнародну конференцію у Львівському університеті “Актуальні проблеми географічного українознавства на зламі тисячоліть” (до 100-річчя від дня народження В. Кубійовича), матеріали якої видані на пошану вченого (за науковою редакцією *О. Шаблія*). Конференції сприяли залученню до історико-географічних студій широкого кола географічної громадськості України і діаспори.

Велике зацікавлення проф. *О. Шаблія* творчістю *В. Кубійовича*, титанічна праця в архівах та бібліотеках (в Україні, Польщі, Франції, Австрії та США) вилились у численні публікації, передусім у монографії “В. Кубійович: енциклопедія життя і творчості” (1996) та двотомник “Володимир Кубійович” (Париж; Львів, 1996, 2000), де вміщено детальний аналіз творчості видатного вченого та головні його праці (цікавою є також книга “Мандрівки В. Кубійовича” (2000)).

Ще одне велике зацікавлення вченого – постать академіка *С. Рудницького*. Саме його науковій розвідці “Академік Степан Рудницький – фундатор української географії” (Львів, 1993) ім’я вченого не тільки було повернуто українській науці, його також визнано засновником української наукової географії. Як і у випадку з *В. Кубійовичем* *О. Шаблій* брав участь у пошуку і виданні праць *С. Рудницького*, розкритті “кухні” їх створення, листування тощо.

Величезним досягненням ученого, гідним наукового наслідування, є створення проекту-серії книг “Постаті українського землезнання”. Крім *С. Рудницького* і *В. Кубійовича*, до неї увійшли укладені *О. Шаблієм* книги про *В. Садовського* (2004), *Олену Степанів* (2002), *Опанаса Ващенка* (2001), *Мирона Дольницького* (2005), *Володимира Гериновича* (2008), за його редакцією – книги про *Антіна Синявського* (упорядник *В. Руденко*, 2003), *Івана Теслю* (*Й. Свинко*, 2002), *Каленик Геренчук* (*С. Кукурудза*, 2003), *Петра Цися* (*І. Ковальчук*, 2004), *Юрія Полянського* (*Й. Свинко*, 2010), *Володимир Огоновський* (*О. Шаблій*, 2014) та ін.

Для поширення знань про українську географію серед громадськості України за ініціативою *О. Шаблія* разом з доц. *Б. Заставецьким* створено Всеукраїнський фаховий часопис “Історія української географії” (виходить з 2000 р.), вчений є одним з найактивніших авторів і шеф-редактором, а працівники кафедри економічної та соціальної географії – найактивнішими дописувачами часопису. Зі сторінок цього часопису науковці, вчителі, аспіранти та студенти черпають інформацію не лише про окремі особистості, а й про наукові школи, наукові напрямки, що значно збагачує сучасних дослідників, дає змогу побачити об’єктивну картину української географічної науки.

Кафедра економічної і соціальної географії ЛНУ однією з перших в Україні поставила питання про зміну географічних назв, які залишилися після тоталітарного радянського режиму, на цьому постійно наголошувалося у пресі, наукових публікаціях вже з перших днів утворення Української незалежної держави. І тільки в 2015 р. це питання було поставлене на державному рівні і поступово вирішується. Завідувач кафедри – ініціатор вшанування видатних постатей географічної науки – за його ініціативою створено меморіальні таблиці *В. Кубійовичу*, *О. Степанів* і *Г. Величку* у Львові, *С. Рудницькому* у Львові і Тернополі, проект пам’ятника *В. Кубійовичу* у Львові.

Важливим напрямком декомунізації географічної науки є розробка її теоретико-методологічних засад. З урахуванням наукової спадщини провідних українських вчених *О. Шаблій* із працівниками кафедри виконує це завдання впродовж усієї діяльності. Ще задовго до відкритої постановки такого завдання у незалежній державі *О. Шаблій* розкрив закономірності просторової організації суспільства з наукових позицій. Його публікації з теорії міжгалузевих комплексів і соціально-економічного районування були зразком модерної географії, що ґрунтувалася на передових світових географічних ідеях.

Справжнім науковим подвигом ученого є написані ним з нових наукових позицій книги “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії” (2001), “Основи загальної географії” (2003) та розділів до книги “Соціально-економічна географія України” (за редакцією *О. Шаблія*, 1994; 1995; 2000). Призначені для студентів і викладачів, ці книги стали настільними для кожного географа нашої країни. Це зумовлено тим, що саме в них сучасники знайшли відповіді на питання, що хвилювали їх, про які вони думали, а саме: що вивчає суспільна географія? яка її структура? яка її роль у сучасній науці?, що таке “продуктивні сили”? які принципи та закономірності просторової організації суспільства? яке місце людини у суспільній географії? *О. Шаблій* відкидає усталене в географічній науці розуміння предмета суспільної географії як розміщення господарства (чи виробництва) у різних країнах чи регіонах. Він виходить із розуміння суспільства як системи різних сфер життєдіяльності людини і визначає “геопросторову (територіальну) організацію суспільства чи його окремих частин: населення, виробничої, соціальної, політичної, духовної чи природно-ресурсної сфер як предмет суспільної географії”. Категорію “геопросторова організація суспільства” він уважає головною в сучасній суспільній географії.

Учений також виконав нові структуризації суспільної географії, доповнивши традиційні схеми (*С. Ниммик*, *Б. Лаврова*, *М. Пістун*, *О. Ващенко*) новими науковими напрямками. Перша структуризація – історико-генетична (виділено три напрямки розвитку: геоекономічний, демосоціальний та формально-теоретичний). Друга структуризація – функціональна. Тут *О. Шаблій* виділив поряд із загальною теорією суспільної географії три блоки дисциплін – основні (географія населення, соціальна географія, економічна географія та політична гео-

графія), суміжні та допоміжні. Багато з цих напрямків розвинули представники Львівської суспільно-географічної школи, передусім *О. Шаблій* та його учні.

Учні і послідовники проф. *О. Шаблія* розвивають його ідеї на однойменних чи подібних кафедрах у Львівському національному університеті ім. І. Франка, Інституті регіональних досліджень АН України, Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, Тернопільському національному економічному університеті, Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки, Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна, Одеському національному університеті ім. І. Мечникова, Київському національному університеті ім. Т. Шевченка.

На кафедрі економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка значна увага приділяється розвитку географічної освіти. Тут виходять з друку навчальні підручники і посібники для студентів і вчителів, більшість з яких є модерними як за назвою, так і за змістом. Серед них – “Основи загальної суспільної географії”, (*О. Шаблій*, 2003), “Соціально-економічна географія України” (за ред. *О. Шаблія*, 2000, 2004), “Географія: світи, регіони, концепти” (у співавторстві з американськими вченими *Г. де Блієм* і *П. Муллером*), “Основи суспільної географії” (*О. Шаблій*, 2012), “Географія населення” (*І. Гудзеляк*, 2008), “Медична географія” (*Л. Шевчук*, 1997), “Сакральна географія” (*Л. Шевчук*, 1999), країнознавчі нариси про Бразилію, Китай (*М. Книш*), Хорватію (*І. Гудзеляк*), “Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід” (*С. Кузик*, 2010).

Тепер кафедра функціонує як провідна ланка суспільно-географічної школи, що охоплює такі напрямки сучасного наукового дослідження: 1) теорія і методика суспільної географії у період інформатизації науки та практики і розвитку глобалізаційних процесів (проф. *О. Шаблій*, доц. *В. Грицевич*, доц. *М. Книш*); географічне країнознавство та краєзнавство (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Книш*, доц. *С. Кузик*, доц. *В. Стецький*, в. о. доц. *Я. Івах*); суспільно-географічне українознавство (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Влах*); демосоціальногеографічний (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *М. Білецький*, доц. *М. Влах*, доц. *І. Гудзеляк*, доц. *С. Кузик*, в. о. доц. *О. Мамчур*, асп. *О. Тимчук*); економіко-географічний (проф. *О. Шаблій*, доц. *М. Влах*, доц. *М. Книш*, асист. *І. Ванда*, асист. *Л. Котик*, асп. *О. Горовий*); політико-географічний і геополітичний (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Книш*); математико-картографічний (проф. *О. Шаблій*, доц. *В. Грицевич*, доц. *М. Книш*, завідувач навчальної лабораторії “Комплексного атласного картографування” *Т. Кравець*); історико-географічний (проф. *О. Шаблій*, проф. *І. Ровенчак*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Влах*). У 2012–2013 рр. кафедра виконувала держбюджетну наукову тему “Суспільно-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння” у межах робочого часу, а також бере участь у виконанні міжкафедральної теми ВС-143Ф “Природний і суспільно-географічний потенціал як чинник подолання рецесії соціально-економічного розвитку (на матеріалах Карпатського регіону України)”. тепер працівники кафедри працюють над виданням нових підручників і посібників, з географії населення (доц. *І. Гудзеляк*, доц. *М. Влах*, доц. *М. Білецький*), політичної географії та регіоналістики (проф. *О. Шаблій*, доц. *О. Вісьтак*, доц. *М. Книш*, асист. *Л. Котик*, в. о. доц. *О. Мамчур*), туризму (доц. *С. Кузик*) та ін. Тематика досліджень включає нові напрямки суспільної географії – геоглобалістика (доц. *М. Книш*), електоральна географія (асп. *М. Мирош*), територіальна організація банківської сфери (в. о. доц. *О. Мамчур*), туризму і освіти (доц. *В. Стецький*, доц. *С. Кузик*), злочинності (*Р. Скабара*), геоімагології (доц. *М. Влах*), геопоетики (проф. *О. Шаблій*) та ін.

Кафедра економічної і соціальної географії має значний доробок у сфері демо- і соціально-економіко-географічного картографування. Цей напрямок започаткований *Г. Величком* і *С. Рудницьким* і продовжений після війни проф. *О. Ващенком* та його учнями і спадкоємцями (*В. Луговий*, *О. Шаблій*, *М. Книш*, *І. Ровенчак*, *М. Мальський*, *О. Вісьтак* та ін.). Під орудою *О. Ващенка* у 50- х роках ХХ ст. виконано декілька рукописних атласів сільського господар-

ства західних областей (Закарпатської, Івано-Франківської, Дрогобицької та Львівської). У першій половині 60-х років за госпдоговором із Львівським раднаргоспом виконано середньомасштабну економічну карту Львівського адміністративно-економічного району (автор *О. Ващенко*). Доц. *В. Луговим* виготовлено атлас Львівсько-Волинського вугільного басейну (1960-ті роки). На переломі 80–90-х років ХХ століття кафедрою створено три фундаментальних рукописних атласи соціально-економічних комплексів Львівської, Івано-Франківської областей та м. Львова (керівник проекту *О. Шаблій*). Розгорнуто видання науково-довідкових – шкільних і краєзнавчих атласів: Львівської (1989), Івано-Франківської (1990) та Закарпатської (1991) областей, а також “Атлас Львівської області” із серії “Моя Батьківщина” (за редакцією проф. *О. Шаблія*). У 2012 р. вийшов з друку солідний картографічний твір “Львів. Комплексний атлас” (Київ, “Картографія”, 196 с.). – перший в Україні комплексний атлас великого міста, який може стати зразком атласного картографування.

Колектив кафедри постійно надає методичну допомогу однойменній кафедрі та кафедрі географії України і Тернопільського педуніверситету. Саме завдяки йому ці кафедри, як і багато інших в Україні, поповнилися високопрофесійними спеціалістами, які навчалися, або здійснювали апробацію наукових досліджень на кафедрі економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка. А ще – потужна інтелектуальна підтримка молодих вчених з боку завідувача – голови спеціалізованої вченої ради та членів кафедри. Становлення багатьох кафедр України, а особливо у Тернополі відбулося при безпосередній участі членів кафедри: це і методична підтримка у розробці навчальних програм, методичних посібників та підручників з багатьох суспільно-географічних дисциплін, безпосередні науково-методичні консультації, стажування викладачів, спільні наукові конференції викладачів і студентів, науково-практичні семінари тощо. Із майже 70 кандидатів наук і 27 докторів наук, підготовлених на кафедрі, багато з них працює у інших містах – тільки у Тернополі таких науковців 7 (2 доктори і 5 кандидатів наук), крім цього, 8 викладачів пройшли апробацію на кафедрі економічної та соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка, деякі з них стажувалися там із своїх наукових досліджень.

Кафедра економічної та соціальної географії ЛНУ ніколи не була байдужою до суспільного життя і тому сьогодні у планах працівників – демогеографічні, соціальні та економічні проблеми України, формування нового адміністративно-територіального поділу, пошук нових підходів, концепцій і парадигм географічної науки, прикладні географічні дослідження тощо. Члени кафедри мають широкі міжнародні зв'язки з вченими Польщі, Німеччини, Австрії, США, Канади та ін. Вони налагоджуються внаслідок підготовки аспірантів, участі у конференціях, семінарах, обміну викладачами та студентами, практик студентів та ін. Як показало життя, це все під силу молодому колективу кафедри, яку очолює високоорудований вчений – професор *Олег Іванович Шаблій*. Нових вам сил, здобутків на користь української географічної науки.

УДК 911.3

Мирослав Білецький, Любов Котик

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
КАФЕДРИ ЕКОНОМІЧНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА:
РЕТРОСПЕКТИВА, СУЧАСНІСТЬ, ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
biletskiy@myroslav@gmail.com, kotyklubka@gmail.com*

Regulations were analyzed on the basis of which educational-methodical activity of the department of economic and social geography of Ivan Franco National University of Lviv is

carried out. Scheme main directions of educational-methodical activities of the department was concluded. Retrospective review of the department from its foundation to the present made. Disciplines (general, specialization courses) teaching whose provide the scientists of department were analyzed. Concluded list of publications of educational materials scientists of the department. Prospects of educational-methodical activities of the department in line with the transformation of higher education in Ukraine are outlined

Ключові слова: кафедра економічної і соціальної географії, навчально-методична діяльність, навчальні дисципліни, трансформація структури навчальних дисциплін кафедри, навчальні видання, перспективи діяльності.

Key words: department of economic and social geography, educational and methodological activities, educational disciplines, transformation the structure of educational disciplines of department, educational publications, prospects of activities.

В умовах інтеграції України в Європейський освітній та науковий простір, трансформації вищої освіти, впровадженні засад Болонської системи навчання та переходу до вибору самостійної траєкторії навчання студента актуальності набувають дослідження пов'язані з оцінкою діяльності наукових шкіл, переосмисленням засад їхнього функціонування та формування векторів розвитку в ХХІ ст. На часі є розвідки з проблематики формування професійних компетентностей випускників вищої школи та їхньої відповідності вимогам сучасності. У даному руслі дослідження навчально-методичної діяльності кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, як центра формування та функціонування Львівської суспільно-географічної школи, є винятково актуальним та на часі.

Навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії здійснюється відповідно до вимог Закону України “Про вищу освіту” (2014), Статуту Львівського національного університету імені Івана Франка (нова редакція, 2015), державного галузевого стандарту вищої освіти зі спеціальності “Географія” (2004), рекомендацій Національного агентства з забезпечення якості вищої освіти, інструкцій Міністерства освіти і науки України щодо організації навчально-методичної діяльності кафедр та відповідних положень й розпоряджень наукової й методичної ради університету. Зокрема в Законі України “Про вищу освіту” окреслено головну мету освітньої, в цілому, та навчально-методичної, зокрема, діяльності кафедри: “*підготовка конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях*” [4]; у Статуті університету наголошується на “*академічній свободі, академічній мобільності педагогічних працівників університету та праві самостійно обирати методи й засоби навчання, що забезпечують високу якість навчального процесу*” [12]; державний галузевий стандарт вищої освіти зі спеціальності “Географія” окреслює перелік компетентностей, якими повинні володіти випускники кафедри тощо.

У цілому, навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії спрямована на методичне забезпечення навчального процесу зі спеціальності “Географія” та його удосконалення відповідно до вимог наукової й освітньої діяльності в Україні, зокрема, та світі, загалом, та з урахуванням викликів ХХІ ст. (глобалізація, академічна мобільність, застарівання знань, криза освіти, гармонізація освітнього процесу, розробка контрольних опорних точок предметної області, і т. д.). Головні напрямки навчально-методичної діяльності охоплюють широке коло проблем: поточне та перспективне планування навчально-методичної роботи, створення навчально-методичних комплексів з дисциплін, удосконалення навчальних планів і т. д. (рис. 1).

Сучасна навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка бере свій початок з 1945 р., коли рішенням ректорату Львівського університету (1944) відкрито кафедру економічної геогра-

фії [15, с. 26]. Її перший персональний склад сформували: завідувач – к. г. н., доц. О. Ващенко (1908–1984); викладачі – Г. Зільбер (1916–1970), І. Сваричевський (1905–1968), С. Луцький (1904–1960) [15, с. 31]. Вони забезпечили викладання дисциплін: “Економічна географія СРСР”, “Методика викладання фізичної і економічної географії”, “Економічна і політична географія капіталістичних країн”, “Економічна і політична географія країн народної демократії”.

Рис. 1. Головні напрямки навчально-методичної діяльності кафедри економічної і соціальної географії АНУ ім. І. Франка (М. Білецький, А. Котик, 2015)

Через відсутність у повоєнному Львові наукових кадрів з географії у цілому, та економічної географії, зокрема, в 1945–1946 рр. на географічному факультеті на кафедрі економічної географії за сумісництвом (0,5 окладу) працювала О. Степанів (1892–1963) [7, с. 71]. Як виконавач обов’язків доцента О. Степанів викладала економічну географію капіталістичних країн. За час праці на кафедрі вчена опублікувала дві наукові розвідки: “Архітектурне обличчя Львова” (1945) та “Трудові резерви Львівщини” (1946). У 1946 р. її “депортували” на наукову роботу в Київ (відділ економічної географії Інституту економіки АН УРСР), у 1950 р. засудили за антисоветську діяльність (1950–1956). Після реабілітації (1956) та повернення до Львова советська система не дозволила О. Степанів працювати у стінах її рідного університету.

На загал, тодішній перелік суспільно-географічних дисциплін, які викладали у вищій школі був обмежений советською партійною системою, програми дисциплін затверджувалися та проходили перевірку в партійних кабінетах Москви, за проведенням занять та викладом матеріалу на них (особливо ідеологічної складової) суворо слідкували як советські партійні шпики так і “свої стукачі” з кола працівників факультету та “зацікавлених” студентів. Вільність та креативність у методичній діяльності викладачів не допускалася та суворо каралася. Весь навчально-методичний процес кафедри був спрямований на чітке дотримання норм і приписів советської системи вищої освіти сталінської епохи.

Таблиця 1
Забезпечення викладачами кафедри економічної і соціальної географії виконання навчального плану з напрямку підготовки “Географія”, 1955-2015 рр.

Роки підготовки	Загальна кількість студентів, які вивчають дисципліну, год.		Нормативні дисципліни						Дисципліни спеціалізації					
	Кількість дисциплін, год.	Обсяг дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Кількість нормативних дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Обсяг нормативних дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Кількість нормативних дисциплін, що викладають члени кафедри у загальній частці нормативних дисциплін, %	Обсяг нормативних дисциплін, що викладають члени кафедри у загальному обсязі нормативних дисциплін, %	Загальна кількість дисциплін, год.	Кількість дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Обсяг дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Загальний обсяг дисциплін, год.	Кількість дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Обсяг дисциплін, які викладають члени кафедри, год.	Частка дисциплін спеціалізації у загальному обсязі дисциплін, %	Частка дисциплін спеціалізації у загальній кількості дисциплін, %
1955-1959	32	-	7	-	21,9	-	5	1	-	-	-	-	13,5	-
1960-1966	27	-	9	-	33,3	-	9	6	-	-	-	-	25,0	-
1979-1984	36	3672	7	752	19,4	20,5	14	9	540	326	326	326	28,0	12,8
1987-1992	35	3698	8	776	22,9	21,1	22	15	583	437	437	437	38,6	13,6
1996-2001	52	3057	10	525	19,2	17,2	25	24	1009	961	961	961	32,5	24,8
2010-2015	60	8028	10	2016	16,6	25,1	16	16	1944	1944	1944	1944	21,1	19,5
бакалаври	8	594	0	0	0	0	6	6	396	396	396	396	42,9	40,0
магістри	7	540	0	0	0	0	9	9	720	720	720	720	56,2	57,1
з 2015/2016 н. р.	35	6480	5	645	14,3	9,9	8	8	720	720	720	720	18,6	10,0
бакалаври	17	2490	2	195	11,8	7,8	10	10	1110	1110	1110	1110	37,0	30,8
магістри														

Примітка: до 1990 р. підготовка фахівців на кафедрі здійснюється за окремою спеціальністю “економічна географія”, 1989-2004 рр. – “економічна і соціальна географія”, з 2004 р. за спеціальністю “географія”; спеціалізації кафедри: 2004-2015 рр. – “економічна географія і геоелементика” (бакалаври), “політична географія і геополітика” (бакалаври, спеціалізація відновлена в 2006 р.); магістри і спеціалісти з 2010 р. за спеціальністю “економічна географія і геополітика”, з 2015 р. – “економічна географія і геоелементика”.

Не зважаючи на скрутність навчально-методичного процесу, персональний склад кафедри економічної і соціальної географії наприкінці 40-их на початку 50-их років ХХ ст. збільшується. На кафедрі починають працювати В. Луговий, Б. Думін, Н. Бикова. Паралельно зростає кількість навчальних дисциплін викладання яких забезпечують викладачі кафедри: “Географія промисловості”, “Географія сільського господарства”, тощо. У навчальному плані географічного факультету 1954–1959 рр. частка кількості нормативних дисциплін, викладання яких забезпечували викладачі кафедри складала 21,9 % (7 дисциплін). Крім того на кафедрі викладали п’ять дисциплін спеціалізації (табл. 1).

З середини 50-их років ХХ ст. кафедра поповнюється власними випускниками: Ф. Заставний (з 1955 р. працював на кафедрі), О. Шаблій (з 1958 р.), М. Паробецький (з 1961 р.) [15, с. 31]. Розширюється перелік загальних та спеціальних курсів, викладання яких забезпечують викладачі кафедри. Загальні курси (1961–1966 рр.): “Методика викладання фізичної і економічної географії” (доц. М. Паробецький), “Загальне землезнавство і вступ до економічної географії” (доц. О. Ващенко), “Економічна і політична географія капіталістичних країн” (доц. Г. Зільбер), “Економічна і політична географія країн народної демократії” (доц. В. Луговий), “Економічна географія СРСР” (доц. М. Паробецький), “Історія і методологія географії” (доц. О. Ващенко), “Фізична і економічна географія УРСР” (доц. М. Паробецький). Курси за вибором (курси спеціалізації “економічна географія”): “Методика економіко-географічних досліджень” (доц. М. Паробецький), “Основи народногосподарського планування” (І. Зайцевський), “Основні проблеми економічної географії” (доц. О. Ващенко), “Географія промисловості СРСР” (доц. В. Луговий), “Економічна картографія” (доц. О. Ващенко, асист. Н. Бикова), “Географія транспорту СРСР” (доц. О. Шаблій), “Етнографія” (ст. викл. Л. Свистунович), “Статистика” (ст. викл. В. Рудавський), “Географічні основи районного планування і охорони природи” (доц. В. Луговий), “Основи промислового виробництва” (доц. М. Ваврисевич), “Основи сільськогосподарського виробництва” (доц. М. Ясінський), “Топоніміка” (Б. Думін). Загалом у 1961–1966 рр. викладачі кафедри забезпечували викладання 33,3 % нормативних дисциплін на географічному факультеті та 75,0 % – дисциплін спеціалізації “економічна географія”.

Розвиток географічної науки в 60-70-х роках ХХ ст. зумовив трансформацію навчального плану географічного факультету. В навчальний план введені нові нормативні дисципліни: “Географія населення з основами етнографії”, “Вступ в економічну географію”, “Методи польових географічних досліджень”. Зазнали змін й дисципліни спеціалізації (табл. 2).

Переломними у розробці нових навчальних дисциплін викладачами кафедри та впровадженні їх у навчальний процес стали середина 80-их – початок 90-их років ХХ ст. У цей період відбуваються суттєві зрушення у розвитку соціальної складової суспільної географії (розвивається географія освіти, медична географія), сам навчальний процес поступово позбавляється ідеологічних догм совєтської системи – стає більш відкритим до нововведень, орієнтованим на виклики ринкових умов господарюванням, тощо. У цей період змінюється назва кафедри: з “кафедра економічної географії” на “кафедра економічної і соціальної географії” (наказ ректора Львівського університету № 613 від 31.05.1990 р.) та розпочинається підготовка фахівців за спеціальністю “економічна і соціальна географія”.

У навчальному плані 1987–1992 рр. викладачі кафедри забезпечували викладання восьми нормативних дисциплін, більшість з яких були ідентичні навчальному плану 1979–1984 рр. та 15 дисциплін спеціалізації: “Статистичні методи в економічній географії” (доц. М. Гонак), “Соціально-економічна картографія” (доц. М. Книш), “Географія промисловості СРСР” (доц. М. Білецький), “Географія сфери обслуговування” (доц. М. Білецький), “Територіальне планування” (доц. Г. Анісімова), “Економіко-географічна термінологія” (доц. М. Влах), “Географія агропромислового комплексу” (доц. М. Книш, доц. С. Трохимчук), “Географія міст” (доц. Г. Анісімова), “Математичні методи в економічній і соціальній географії” (проф. О. Шаблій), “Методика регіональних і локальних економіко-географічних досліджень” (доц. М. Гонак), “Основні проблеми соціально-економічної географії” (проф. О. Шаблій), “Районна планіровка” (доц. Г. Анісімова), “Економічні і

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

соціально-географічні проблеми Карпатського регіону України” (доц. М. Паробецький), “Сучасні теорії і концепції в зарубіжній соціально-економічній географії” (доц. М. Мальський), “Переддипломний семінар” (проф. О. Шаблій).

Таблиця 2

Навчальні дисципліни, викладання яких забезпечували викладачі
кафедри економічної географії, 1979–1984 рр.

Назва навчальної дисципліни	Кількість годин згідно навчального плану, год.	Форма підсумкового контролю	Викладач, який забезпечував викладання дисципліни
<i>Нормативні дисципліни</i>			
Методика викладання географії	90	Іспит	Ст. викл. Є. Максимова
Вступ в економічну географію	30	Залік	Проф. О. Ващенко, асист. М. Білецький
Географія населення з основами етнографії	48	Залік	Доц. Г. Анісімова
Економічна і політична географія зарубіжних країн	230	Іспит	Доц. М. Гонак, Доц. В. Луговий
Економічна географія СРСР	230	Іспит	Доц. М. Паробецький, асист. М. Білецький
Фізична і економічна географія УРСР	70	Іспит	Ст. викл. Є. Максимова
Методика польових географічних досліджень	54	Залік	Доц. М. Паробецький
<i>Дисципліни спеціалізації</i>			
Географія промисловості	48	Іспит	Доц. В. Луговий
Статистичні методи в економічній географії	72	Іспит	Доц. М. Гонак
Соціально-економічна картографія	50	Іспит	Проф. О. Ващенко
Економіко-географічна термінологія	20	Іспит	Проф. О. Ващенко
Головні проблеми економічної географії	30	Іспит	Проф. О. Ващенко
Географія транспорту СРСР	36	Залік	Д.г.н., доц. О. Шаблій
Математичні методи в економічній географії	18	Залік	Д.г.н., доц. О. Шаблій
Економічна і політична географія розвинених країн	20	Залік	...
Семінар з економічної і політичної географії США	32	Залік	...

У навчальному плані 1996–2001 рр. суттєво зросла кількість дисциплін спеціалізації “економічна і соціальна географія” (з 15 до 24) та посилилася суспільно-географічна складова у блоці нормативних дисциплін студентів-географів (табл. 1, 3). Навчальні дисципліни та їхнє наповнення відображали процеси гуманізації та соціалізації географічної освіти, позбавлення науки засад совєтської догматичної системи викладання суспільної географії, популяризували наукові дослідження викладачів кафедри (“Соціальна географія” – доц. А. Шевчук, “Географія культури і релігії” – доц. І. Ровенчак, “Рекреаційна географія” – доц. С. Кузик, “Географія освіти” – доц. В. Стецький тощо), пропагували україноцентризм та засади державотворення (“Політична географія”, “Географія населення і розселення Західного регіону”).

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 3

**Навчальні дисципліни, викладання яких забезпечували викладачі
кафедри економічної і соціальної географії, 1996–2001 рр.**

Назва навчальної дисципліни	Кількість годин згідно навчального плану, год.	Форма підсумкового контролю	Викладач, який забезпечував викладання дисципліни
1	2	3	4
<i>Нормативні дисципліни</i>			
Історія географії	48	Іспит	Доц. М. Влах
Основи соціально-економічної географії	54	Іспит	Проф. О. Шаблій
Техніко-економічні основи виробництва	32	Залік	Доц. М. Білецький
Територіальні соціально-економічні системи	32	Залік	Доц. М. Білецький
Географія населення	54	Іспит	Доц. Г. Анісімова, доц. І. Гудзеляк, асист. Д. Мацяк
Географія світового господарства	48	Залік	Доц. С. Кузик, асист. Д. Мацяк
Економічна і соціальна географія країн Євразії	54	Іспит	Доц. М. Гонак, Доц. І. Ровенчак
Політична географія	36	Залік	Проф. М. Мальський
Географічне країнознавство	36	Залік	Доц. І. Ровенчак
Економічна і соціальна географія країн (Африка, Америка, Австралія)	119	Іспит	Доц. М. Книш, Доц. С. Кузик
<i>Дисципліни спеціалізації</i>			
Соціологія	36	Залік	Доц. Л. Шевчук
Демографія	32	Залік	Доц. Г. Анісімова, доц. І. Гудзеляк
Географія промисловості	48	Залік	Асист. Я. Івах
Методи соціально-економічних досліджень	48	Залік	Асист. Я. Івах
Географія агропромислового комплексу	54	Залік	Доц. М. Книш
Статистичні методи в соціально-економічній географії	54	Іспит	Доц. М. Гонак
Соціальна географія	54	Залік	Доц. Л. Шевчук
Географія комунікацій	72	Залік	Доц. І. Ровенчак
Математичні методи в соціально-економічній географії	72	Іспит	Доц. В. Грицевич
Суспільно-географічна картографія	54	Залік	Доц. М. Книш
Суспільно-географічне прогнозування	36	Залік	Доц. В. Грицевич
Географія сфери обслуговування	36	Залік	Доц. М. Білецький
Географія культури і релігії	39	Іспит	Доц. І. Ровенчак
Методика регіональних і локальних економіко-соціально-географічних досліджень	52	Іспит	Асист. Я. Івах
Науковий студентський семінар	52	Залік	Доц. М. Білецький
Конструктивна соціально-економічна географія	40	Іспит	Доц. Л. Шевчук
Рекреаційна географія	20	Іспит	Доц. С. Кузик
Основні проблеми соціально-економічної географії	30	Іспит	Проф. О. Шаблій
Переддипломний семінар	20	Залік	Доц. М. Білецький
Географія природних ресурсів	20	Залік	Асист. Я. Івах
Економіко-соціально-географічна термінологія	20	Залік	Доц. М. Влах
Географія населення і розселення Західного регіону	26	Залік	Доц. І. Гудзеляк

На цей період припадає початок активізації діяльності викладачів кафедри у сфері написання й видання навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій до виконання студентами семінарських, практичних робіт.

Знаковою подією у навчально-методичній та науковій діяльності кафедри економічної і соціальної географії стала публікація у видавництві “Світ” (Львів, 1994) навчального посібника “Соціально-економічна географія України” (редактор – проф. О. Шаблій). Він двічі перевидавався (1995, 2000) та по-сьогодні залишається настільною книгою для підготовки студентів з багатьох навчальних курсів.

В 1997 р. публікується наукова розвідка тоді доцента, а зараз доктора економічних наук, професора Л. Шевчук “Основи медичної географії”, а в 1999 р. – “Сакральна географія”, які започаткували на кафедрі серію публікацій соціально-географічного наукового пошуку, які в ХХІ ст. продовжили доц. М. Білецький, к. г. н. І. Ранця, асист. І. Ванда та асист. Л. Котик.

У цей період у світ виходить монографія проф. О. Шаблія “Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії” (Львів, 2001), де розкрито засади україноцентризму в суспільній географії, представлено найновіші тогочасні світові дослідження з проблематики економічної, політичної, соціальної географії та демогеографії.

На початку ХХІ ст. навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії здійснюється у напрямку розробки нових навчальних курсів (особливо, у сфері спеціалізації “політична географія”, навчання за якою з 2001 р. здійснюється на кафедрі), актуалізації змісту нормативних дисциплін (“Соціальна географія”, “Політична географія”, “Економічна і соціальна географія світу” і т. д.), впровадженні нових інноваційних навчальних дисциплін спеціалізації (“Географічне краєзнавство”, “Географія політичних партій і рухів”, “Політико-географічна глобалістика”, “Географія міжнародних політичних, військових, економічних організацій”, “Регіональна економіка”, “Географія менеджменту” тощо).

У навчальному плані 2010–2015 рр. кількість загальних дисциплін, викладання яких забезпечують викладачі кафедри зростає до десяти (16,6 % загальної кількості нормативних дисциплін). Також викладачі кафедри 100,0 % забезпечують викладання дисциплін спеціалізації “економічна географія і геоэкономика” та “політична географія і геополітика” (табл. 1). У цей період кафедра, відповідно до вимог Болонської системи навчання та у руслі інтеграції у світовий науково-освітній простір, переходить до підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” (напрямок підготовки 6.040104 “Географія”, 4 роки навчання), “спеціаліст” (напрямок підготовки 7.040104 “Географія”, спеціальність 7.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”, 1 рік навчання), “магістр” (напрямок підготовки 8.040104 “Географія”, спеціальність 8.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”, 1 рік навчання). Детальний перелік навчальних дисциплін викладання яких забезпечують викладачі кафедри поданий в таблиці 4.

Таблиця 4

Навчальні дисципліни, викладання яких забезпечували викладачі кафедри економічної і соціальної географії, 2010–2015 рр.

Назва навчальної дисципліни	Кількість кредитів, ECTS	Кількість годин згідно навчального плану, год.			Форма підсумкового контролю	Викладач, який забезпечував викладання дисципліни
		Усього, год.	Лекції, год.	Практичні, семінарські, год.		
1	2	3	4	5	6	7
Напрямок підготовки 6.040104 “Географія”						
<i>Цикл дисциплін Математичної та природничо-наукової підготовки</i>						
Історія географії	3	108	32	16	Іспит	Доц. М. Влах, асист. Я. Івах

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
Соціальна географія	3	108	18	18	Залік	Доц. М. Білецький, асист. І. Ванда, асист. Л. Котик
Техніко-економічні основи виробництва	3	108	16	16	Залік	Доц. М. Білецький, асист. Л. Котик
Територіально-виробничі комплекси	2	72	18	18	Залік	Доц. М. Білецький, асист. Л. Котик
Географія населення	2,5	90	16	16	Іспит	Доц. І. Гудзеляк
<i>Цикл дисциплін професійної та практичної підготовки</i>						
Основи суспільної географії	3,5	126	36	18	Іспит	Проф. О. Шаблій, доц. О. Вісьтак, асист. Я. Івах
Географія світового господарства	2	72	18	18	Залік	Доц. С. Кузик, к.г.н., асист. О. Мамчур, асист. І. Ванда
Регіональна економічна і соціальна географія	10	320	106	90	Залік, іспит	Доц. М. Книш, доц. С. Кузик, доц. В. Стецький, к.г.н., асист. О. Мамчур, асист. І. Ванда, асист. Я. Івах, асист. Л. Котик
Політична географія	2	72	14	14	Залік	Доц. О. Вісьтак, асист. І. Ванда
Географічне країнознавство	4	144	16	16	Залік	Проф. І. Ровенчак, к.г.н., асист. О. Мамчур, асист. І. Ванда
<i>Цикл дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки</i>						
Соціологія	2	72	18	18	Залік	Доц. І. Гудзеляк
<i>Дисципліни спеціалізації "Економічна географія і геоэкономика"</i>						
Розміщення продуктивних сил	3	108	36	18	Залік	Доц. М. Білецький
Основи демографії	3	108	36	—	Залік	Доц. І. Гудзеляк
Суспільно-географічна картографія	3	108	36	18	Іспит	Доц. М. Книш
Основи менеджменту і маркетингу	3	108	32	16	Іспит	Доц. С. Кузик
Статистичні методи в суспільній географії	3	108	32	16	Іспит	Доц. В. Грицевич, асист. Л. Котик
Суспільно-географічна термінологія	3	108	48	—	Залік	Доц. М. Влах
Міжнародні політичні, військові та економічні організації	3	108	32	16	Залік	Проф. І. Ровенчак, асист. Л. Котик
Географія сфери послуг	3,5	126	28	14	Іспит	Доц. М. Білецький
Системи розселення і геурбаністика	3	108	28	—	Залік	Доц. І. Гудзеляк
Історія української суспільної географії	3,5	126	42	14	Іспит	Доц. М. Влах
Географія культури і релігії	4,5	162	48	32	Іспит	Проф. І. Ровенчак
Географія міжнародного туризму	5	180	48	32	Іспит	Доц. С. Кузик
Математичні методи в суспільній географії	11	396	46	46	Залік	Доц. В. Грицевич, асист. І. Ванда

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
<i>Дисципліни спеціалізації “Політична географія і геополітика”</i>						
Політична географія і геополітика України	3	108	36	18	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Політико-географічна термінологія	3	108	36	18	Іспит	Доц. М. Влах
Географія міжнародних відносин та євроатлантичної інтеграції України	3	108	36	18	Залік	Доц. В. Стецький
Транскордонне співробітництво	6	216	42	42	Залік	К.г.н., асист. О. Мамчур, асист. Я. Івах
Географія ринкової інфраструктури	3	108	32	16	Залік	К.г.н., асист. О. Мамчур
Політико-географічне країнознавство	3	108	32	16	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Статистичні методи в суспільній географії	3	108	32	16	Іспит	Доц. В. Грицевич, асист. Л. Котик
Політична географія і геополітика Росії	3,5	126	28	14	Залік	Проф. І. Ровенчак
Політико-географічна глобалістика	3,5	126	28	14	Іспит	Доц. М. Книш, асист. Л. Котик
Політико-географічна картографія	3	108	28	14	Іспит	Доц. М. Книш
Рекреаційна географія	4,5	162	48	32	Залік	Доц. С. Кузик
Національна економіка та національний устрій України	5	180	48	32	Іспит	Доц. В. Стецький
Математичні методи в політичній географії	11	396	46	46	Залік	Доц. В. Грицевич, асист. І. Ванда
Напрямок підготовки 8.040104 “Географія”, спеціальність 8.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”						
Актуальні проблеми суспільної географії	1,5	54	28	—	Іспит	Проф. О. Шаблій
Проблеми політичної географії і геополітики	1,5	54	28	—	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Глобальні проблеми людства	3,5	126	32	26	Залік	Доц. М. Книш, асист. Л. Котик
Магістерський семінар	1,5	54	—	28	Залік	Проф. І. Ровенчак
Комп’ютерне картографування	2,5	90	18	12	Залік	Доц. В. Грицевич
Напрямок підготовки 7.040104 “Географія”, спеціальність 7.04010401 “Географія”, спеціалізація “Економічна географія і геополітика”						
Переддипломний семінар	1	36	—	28	Залік	Доц. М. Білецький
Основні проблеми економічної і соціальної географії	1,5	54	28	—	Іспит	Проф. О. Шаблій
Проблеми політичної географії і геополітики	1,5	54	28	—	Іспит	Доц. О. Вісьтак
Регіональна економіка і сталий розвиток	4	144	46	26	Залік	Доц. В. Стецький, асист. Я. Івах
Глобальні проблеми людства	3,5	126	32	26	Залік	Доц. М. Книш, асист. Л. Котик
Географія комунікацій	1	36	18	12	Залік	Доц. В. Грицевич
Комп’ютерне картографування	2,5	90	18	12	Залік	Доц. В. Грицевич
Географія науки і освіти	2,5	90	28	14	Іспит	Доц. В. Стецький

Примітка: 1 кредит ECTS — 36 год.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

З метою забезпечення належного рівня засвоєння знань студентами, викладачами кафедри розроблено та укладено серію навчальних підручників, посібників, методичних рекомендацій (табл. 5).

Таблиця 5

Видання членами кафедри економічної і соціальної географії підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, 2000—2015 рр.

Назва навчальної дисципліни	Монографія, підручник, навчальний посібник
1	2
Основи суспільної географії	Шаблій О. І. <i>Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії</i> / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.; Шаблій О. І. <i>Основи загальної суспільної географії : підручник</i> / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.; Новітня українська суспільна географія : хрестоматія / [упоряд. та автор біогр. статей проф. О. Шаблій]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 1008 с.; Шаблій О. І. <i>Основи суспільної географії : підручник</i> / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 496 с.; Шаблій О. І. <i>Основи суспільної географії : навчально-методичний посібник з самостійної роботи студентів</i> / О. І. Шаблій, О. І. Вісьтак. – Львів : Малий вид. центр, 2012. – 32 с.; Львів. Комплексний атлас / [за ред. проф. О. Шаблія]. – К. : ДНВП “Картографія”, 2012.
Історія географії	Влах М. Р. <i>Історія географії : навч. посібник</i> / М. Р. Влах. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 336 с. Наукова серія “Постаті українського землезнання” (2002–2015; 14 видань) за редакцією проф. О. Шаблія.
Техніко-економічні основи виробництва	Білецький М. І. <i>Навчальна програма та практичні і тестові завдання з курсу “Техніко-економічні основи виробництва” для студентів географічного факультету</i> / М. І. Білецький, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 88 с.; Білецький М. І. <i>Техніко-економічні основи виробництва : навч.-метод. посібник</i> / М. І. Білецький, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 134 с.
Соціальна географія	Шевчук А. Т. <i>Програма та методичні вказівки до спецкурсу “Соціальна географія”</i> / А. Т. Шевчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 30 с.; Шевчук А. Т. <i>Соціальна географія : навч. посібник</i> / А. Т. Шевчук. – К. : Знання, 2007. – 349 с.; Ранця І. І. <i>Програма та методичні вказівки до семінарських занять з курсу “Соціальна географія” для студентів географічного факультету</i> / І. І. Ранця, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 84 с.; Білецький М. І. <i>Програма, методичні вказівки до практично-семінарських занять та тестові завдання з навчальної дисципліни “Соціальна географія” для студентів географічного факультету</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 108 с.; Білецький М. І. <i>Соціальна географія : навч.-метод. посібник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 164 с.; Білецький М. І. <i>Соціальна географія : навч. посібник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 468 с.; Білецький М. І. <i>Соціальна географія : словник-довідник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 164 с.; Білецький М. І. <i>Соціальна географія : навч. посібник</i> / М. І. Білецький, І. В. Ванда, А. І. Котик. – [2-ге вид., доп.]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 468 с.
Територіально-виробничі комплекси	Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. – Львів : Світ, 2000. – 678 с. (попередні видання 1994 р. та 1995 р.); Білецький М. І. <i>Навчальна програма, семінарські, практичні, самостійні та тестові завдання з курсу “Територіально-виробничі комплекси” для студентів географічного факультету</i> . – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 70 с.
Географія населення	Бібліографічний покажчик наукових видань з географії населення і розселення Західного регіону України / [уклали : І. І. Гудзеляк, Г. М. Анісімова]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 43 с.; Гудзеляк І. І. <i>Географія населення : навч. посібник</i> / І. І. Гудзеляк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 232 с.; Гудзеляк І. І. <i>Збірник тестових завдань з курсу “Географія населення” для студентів географічного факультету</i> . – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 88 с.; Гудзеляк І. І. <i>Географія населення : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійні і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання)</i> / І. І. Гудзеляк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 76 с.

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

Продовження табл. 5

1	2
Економічна і соціальна географія світу	Соціально-економічна географія світу : навч. посібник / [за ред. С. П. Кузика]. – Львів : Світ, 2002. – 672 с. (перевидання 2003 р. та 2005 р.); <i>Стецький В.</i> Центральна Європа: соціально-політичний і соціально-економічний розвиток : текст лекцій / В. Стецький, О. Федунь. – Львів : Простір М, 2002.; <i>Стецький В.</i> Болгарія : суспільно-географічна характеристика : текст лекцій / В. Стецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 20 с.; <i>Стецький В.</i> Чехія : суспільно-географічна характеристика / В. Стецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 24 с.; <i>Стецький В.</i> Словенія: суспільно-географічна характеристика : текст лекцій / В. Стецький, Б. Уманців. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004.; <i>Книш М. М.</i> Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються : навч. посібник / М. М. Книш. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 264 с.; <i>Книш М. М.</i> Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія) : навч. посібник / М. М. Книш, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 368 с.
Географічне країнознавство	<i>Книш М.</i> Бразилія : суспільно-географічна характеристика : навч. посібник / М. Книш. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 148 с.; <i>Шевчук Л.</i> Фінляндія : соціально-економіко-географічна характеристика / Л. Шевчук, Т. Аарреваара. – Львів : [без вид.], 2001. – 163 с.; <i>Гудзеляк І.</i> Хорватія : суспільно-географічна характеристика : навч. посібник / І. Гудзеляк, Б. Уманців. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 136 с.; <i>Блій де Г.</i> Географія : світи, регіони, концепти / Г. де Блій, П. Муллер, О. Шаблій ; [пер. з англ. ; передмова та розділ “Україна” О. І. Шаблія]. – К. : Либідь, 2004. – 740 с.; <i>Уманців Б.</i> Македонія : суспільно-географічні аспекти розвитку / Б. Уманців, М. Федорусь. – Львів : МАУП, 2004. – 90 с.; <i>Ровенчак І.</i> Програма та методичні рекомендації до вивчення курсу “Географічне країнознавство” для студентів географічного факультету / І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 16 с.; <i>Дубович І. А.</i> Країнознавчий словник-довідник / І. А. Дубович. — К. : Знання, 2008. — 839 с.; <i>Ровенчак І. І.</i> Географічне країнознавство : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія / І. І. Ровенчак, О. І. Мамчур. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 106 с.
Географія світового господарства	<i>Кузик С. П.</i> Географія світового господарства : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія / С. П. Кузик, І. В. Ванда, О. І. Мамчур. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012 . – Ч. 2. : Завдання для перевірки знань. – 94 с.; <i>Кузик С. П.</i> Географія світового господарства / С. П. Кузик, О. І. Мамчур, І. В. Ванда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 312 с.; <i>Кузик С. П.</i> Географія інфраструктури світового господарства : текст відкритої лекції / С. П. Кузик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 64 с.
Соціологія	<i>Гудзеляк І. І.</i> Навчальна програма та методичні рекомендації до підготовки семінарських занять з курсу “Соціологія” для студентів географічного факультету / І. І. Гудзеляк, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 72 с.; <i>Гудзеляк І. І.</i> Соціологія : навч.-метод посібник для самостійної роботи студентів напряму підготовки 6.040104 – Географія / І. І. Гудзеляк, Л. І. Котик, І. В. Ванда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 95 с.
Географія сфери послуг	<i>Білецький М. І.</i> Навчальна програма, самостійна робота, індивідуальні завдання та тести з курсу “Географія сфери послуг” для студентів географічного факультету / М. І. Білецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 88 с.
Розміщення продуктивних сил	<i>Білецький М. І.</i> Розміщення продуктивних сил : навч.-метод. посібник / М. І. Білецький, Л. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 156 с.
Міжнародні політичні, військові, економічні організації	<i>Ровенчак І. І.</i> Міжнародні політичні, військові та економічні організації: навчально-методичний посібник / І. І. Ровенчак, Л. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 142 с.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 5

1	2
Політико-географічна глобалістика	<i>Книш М. М.</i> Політико-географічна глобалістика : навч.-метод. посібник для самост. роботи студентів / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 138 с.; <i>Книш М. М.</i> Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 484 с.
Основи менеджменту	<i>Кузик С. П.</i> Основи менеджменту і маркетингу : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів напряму 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / С. П. Кузик. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 52 с.
Основи демографії	<i>Гудзеляк І. І.</i> Основи демографії : навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів напряму підготовки 6.030102 – психологія (програма, тези лекцій, завдання для самостійної та практичних робіт, індивідуальне науково-дослідне завдання, тести) / І. І. Гудзеляк. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 94 с.; <i>Гудзеляк І. І.</i> Основи демографії : для самостійної роботи студентів напряму підготовки 7.070502 – для спеціальності економічна і соціальна географія / І. І. Гудзеляк. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 84 с.
Статистичні методи в суспільній географії	<i>Грицевич В. С.</i> Збірник практичних робіт з курсу “Статистичні методи в соціально-економічній географії” / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 100 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Статистичні ознаки та характеристики їхньої центральної тенденції : тексти лекцій / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 44 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Завдання та методичні рекомендації до виконання практичних робіт з курсу “Статистичні методи в соціально-економічній географії” для студентів географічного факультету / В. С. Грицевич, А. І. Котик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 96 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Статистичні методи в суспільній географії : навч. посібник-практикум для самостійної роботи студентів / В. С. Грицевич, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 64 с.
Математичні методи в суспільній географії	<i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в демогеографії : текст лекції / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 30 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в суспільній географії: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 48 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в суспільній географії : тексти лекцій для студентів заочної форми навчання / В. С. Грицевич. – Львів : Малий видавничий центр, 2013. – 48 с.; <i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в суспільній географії: навчальний посібник-практикум для самостійної роботи студентів / В. С. Грицевич, І. В. Ванда. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 96 с.
Математичні методи в політичній географії	<i>Грицевич В. С.</i> Математичні методи в політичній географії: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.040104 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 48 с.
Географія комунікацій	<i>Грицевич В. С.</i> Географія комунікацій : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 8.0401040 – географія (програма, самостійна і практичні роботи, індивідуальне науково-дослідне завдання) / В. С. Грицевич. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 20 с.
Географія культури і релігії	<i>Ровенчак І. І.</i> Географія культури : проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія / І. І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 240 с.
Суспільно-географічна картографія	<i>Книш М. М.</i> Суспільно-географічна картографія : навч.-метод. посібник / М. М. Книш. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 136 с.
Суспільно-географічна термінологія	<i>Влах М. Р.</i> Програма і методичні рекомендації з курсу “Соціально-економіко-географічна термінологія” / М. Р. Влах. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 20 с.; <i>Влах М. Р.</i> Географія населення : словник-довідник / М. Р. Влах. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 241 с.

І. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

Закінчення табл. 5

1	2
Географія туризму	<i>Кузик С. П.</i> Теоретичні проблеми туризму : суспільно-географічний підхід : монографія / С. П. Кузик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 254 с.; <i>Кузик С. П.</i> Географія туризму : навч. посібник / С. П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
Політична географія і геополітика Росії	<i>Ровенчак І.</i> Економічна і соціальна географія Росії : текст лекцій / І. Ровенчак. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 58 с.
Географія міжнародних відносин та євро-атлантичної інтеграції України	<i>Стецький В. В.</i> Географія міжнародних відносин і Євroatлантичної інтеграції України : навч.-метод. посібник для самостійної роботи студентів напрямку підготовки географія / В. В. Стецький. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 23 с.
Глобальні проблеми людства	<i>Книш М.</i> Глобальні проблеми людства : навч. посібник / М. Книш, Л. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 330 с.
Географія науки і освіти	<i>Стецький В. В.</i> Географія науки і освіти : текст лекцій. – Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 164 с.; <i>Стецький В. В.</i> Географія науки і освіти : текст лекцій. – Львів : Вид. ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 165 с.
Міжзональна загально-географічна практика	Загальногеографічна міжзональна практика / [уклали : О. І. Вісьтак, Я. Є. Івах, В. П. Матвіїв, В. В. Стецький та ін.]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 70 с.
Економіко-географічний розділ навчальної комплексної фізико-економіко-географічної практики	<i>Білецький М. І.</i> Методичні рекомендації до проходження економіко-географічного розділу навчальної комплексної фізико-економіко-географічної практики студентів географічного факультету : навч. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 64 с.

З 2015 р. географічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, відповідно до вказівок Міністерства освіти і науки України, щодо організації навчального процесу в вищій школі, перейшов на навчання студентів за новим навчальним планом по усіх напрямках підготовки. Відбулися зміни у викладанні дисциплін суспільно-географічного профілю: більшість з них, за винятком п'яти курсів (“Основи загальної суспільної географії”, “Історія географії”, “Географія населення”, “Політична географія”, “Регіональна економічна і соціальна географія”) перейшли у когорту дисциплін вільного вибору студентів. Не маловажну роль у цьому процесі відіграло й опущення напрямку “суспільна географія” у переліку наукових напрямків затверджених Кабінетом Міністрів України (2014). Скоротилася у двоє й загальна кількість дисциплін спеціалізації, які вивчатимуть студенти (з 2015/2016 н. р.). Така ситуація зумовлює критичний перегляд навчальних комплексів з суспільно-географічних дисциплін з метою усестороннього, глибокого висвітлення сучасних тенденцій розвитку суспільної географії та не допущення формування прогалів у засвоєнні студентами теоретико-методологічних засад суспільної географії. Сприятиме цьому як перехід на двохрічну програму підготовки магістрів так і запровадження нових навчальних курсів: “Теорія й методологія географічної науки” (нормативна навчальна дисципліна, доц. М. Влах, асист. Л. Котик), “Військова географія” (дисципліна вільного вибору студентів, доц. О. Вісьтак), “Геоелектроніка” (дисципліна спеціалізації “економічна географія і геоелектроніка”, доц. Я. Івах), “Політика регіонального розвитку” (дисципліна спеціалізації “економічна географія і геоелектроніка”, доц. І. Гудзеляк), “Географія комунікацій і геологія” (дисципліна спеціалізації “економічна географія і геоелектроніка”, доц. В. Грицевич), тощо.

Крім забезпечення викладання нормативних дисциплін та дисциплін спеціалізації на географічному факультеті працівники кафедри забезпечували й забезпечують викладання дисциплін суспільно-географічного профілю на інших факультетах Львівського національ-

ного університету: “Розміщення продуктивних сил” (проф. О. Шаблій, проф. Л. Шевчук, доц. М. Білецький, доц. О. Вісьтак; економічний факультет), “Основи демографії” (доц. І. Гудзеляк; філософський факультет). Проф. І. Ровенчак та доц. Я. Івах забезпечують викладання курсу “Основи суспільної географії” на кафедрі туризму рідного факультету.

Значний обсяг навчально-методичної діяльності кафедри припадає на проведення навчальних, виробничих та педагогічних практик. Зокрема, кафедра від початку створення забезпечує проведення міжзональної загальногеографічної практики. Її проводили у різні роки: проф. О. Шаблій, доц. М. Білецький, доц. О. Вісьтак, доц. Я. Івах, доц. В. Стецький. У проведенні економіко-географічного розділу навчальної комплексної фізико-економіко-географічної практики задучені усі члени кафедри. Проведення виробничих практик на кафедрі забезпечують проф. О. Шаблій, доц. М. Білецький, доц. О. Вісьтак, доц. М. Влах, доц. М. Книш. Педагогічну практику у різні роки проводили усі члени кафедри.

Щорічним підсумком навчально-методичної діяльності кафедри є вчасне написання та подання до захисту в державній екзаменаційній комісії магістерських й дипломних робіт студентів на актуальну суспільно-географічну тематику. Головами ДЕКУ в різні роки є проф. М. Ігнатенко, проф. Я. Жупанський (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), проф. І. Черваньов (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), проф. М. Пістун (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), проф. О. Топчієв (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова), проф. О. Заставецька (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), проф. У. Садова, проф. Л. Шевчук (Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів). Л. Шевчук, М. Пістун, О. Топчієв, О. Заставецька – випускники рідного факультету.

З метою обміну досвідом наукової та навчально-методичної діяльності викладачі кафедри проходили та проходять стажування у наукових та освітніх інституціях України та світу (Люблін, Варшава, Краків, Вроцлав (Польща), Відень (Австрія), Мюнхен (Німеччина), Париж (Франція), Вашингтон (США), Торонто (Канада), Москва (Росія), Київ, Тернопіль, Харків (Україна) тощо). Водночас студенти та викладачі кафедри слухали змістовні лекції запрошених вчених з-за меж України: К. Гарасімюк, Ф. Угорчак, Є. Ридз, С. Саля (Польща); П. Йордан (Австрія); Р. Дразньовський, С. Сігел (США), Б. Стебельський (Канада); Е. Алаєв, В. Гохман, В. Давидович, С. Ковальов, С. Лавров, І. Нікольській, Є. Перцик, Б. Семєвський, А. Хрущов, Н. Блажко (Росія).

Кафедра має тісні зв'язки з закладами середньої освіти, Малою академією наук, Львівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти.

На сьогодні пріоритетним завданням кафедри економічної і соціальної географії у навчально-методичній роботі є підготовка фахівців-географів, які на належному рівні володітимуть компетентностями передбаченими як державним стандартом освіти з географії так і парадигмою освіти в Європі. Висока якість навчання забезпечить конкурентноздатність випускників на ринку праці; відповідність навчальних програм вимогам ринку – гарантуватиме попит на суспільно-географічну освіту серед вступників; націленість суспільно-географічних практик на розв'язання конкретних прикладних завдань – забезпечить затребуваність фахівців суспільно-географів у різних сферах господарства. Бо згідно ідей Болонського процесу, кожна навчальна програма повинна бути важливою для суспільства, спрямованою на працевлаштування, готуючою до суспільного життя, визнаною науковим співтовариством, достатньо прозорою і порівняною, щоб полегшити мобільність і визнання [2, с. 80]. До того ж вона повинна бути зрозумілою, цінуватися і вважатися достатньо привабливою для того, щоб сподобатися значній кількості студентів, будь-то на національному чи на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Біланюк В. Географічна освіта, наука і практика у Львівському університеті : історія і сучасність / В. Біланюк, Є. Іванов // Географічна наука і практика : виклики епохи [міжн. наук. конф. присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16—18 травня 2013 р.)]. — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 5—11.

2. Вступне слово до Проекту Тьюнінг — гармонізація освітніх структур у Європі. Внесок університетів у Болонський процес [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf.
3. Географічний факультет : інформаційний довідник / [упоряд. Я. Кравчук, М. Влах]. — Львів : ЛДУ, 1994. — 52 с.
4. Закон України “Про вищу освіту” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
5. Кайку М. Фізика майбутнього / М. Кайку. — [пер. з англ. А. Кам’янець]. — Львів, 2013.
6. Кіптенко В. К. Географія в інформаційному суспільстві / В. К. Кіптенко. — К., 2008 — 276 с.
7. Олена Степанів. Наукові праці. Есе. Спогади / [упоряд. О. Шаблій]. — Львів, 2003. — 608 с.
8. Олійник Я. Б. Методологічні засади історико-наукових досліджень у суспільній географії (на прикладі вивчення наукових шкіл) / Я. Б. Олійник, С. М. Шевчук // Економічна та соціальна географія : наук. збірник / [Ред. кол. : С. І. Ішук (відп. ред.) та ін.]. — 2013. — Вип. 2 (67). — С. 3—12.
9. Програми спецкурсів спеціальності “Економічна і соціальна географія” для студентів географічного факультету / [відповід. за випуск проф. О. І. Шаблій]. — Львів : ЛДУ, 1994. — 92 с.
10. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) “Про основні компетентності для навчання протягом усього життя” від 18 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_975.
11. Семенюк Е. Філософія сучасної науки і техніки : підручник / Е. Семенюк, В. Мельник. — [вид. 2-ге, випр. і доп.]. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 306 с.
12. Статут Львівського національного університету імені Івана Франка (нова редакція 2015 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/files/pdf/StatLNU.pdf>.
13. Суспільно-географічна підготовка фахівців у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка / Я. Б. Олійник, С. І. Ішук, А. Л. Мельничук [та ін.]. — К. : Обрії, 2007. — 600 с.
14. Фондові матеріали Архіву Львівського національного університету ім. І. Франка. — Львів, 2015.
15. Шаблій О. І. Львівська суспільно-географічна школа (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка) / О. І. Шаблій. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 168 с.
16. Шаблій О. І. Суспільна географія. Теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — 644 с.
17. Aspects of State of Geography in European higher education. TUNING Geography : a report of findings and outcomes [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unideusto.org/tuningeu/subject-areas/geography.html>.

УДК 911.3.

Krystyna A. Harasimiuk

**GEOGRAFIA SPOŁECZNO EKONOMICZNA
NA UNIWERSYTECIE JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE W LATACH 1919–1939**

Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie

Krystyna A. Harasimiuk. Geografia społeczno-ekonomiczna na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1919–1939. *Tematyka związana z geografją społeczno-ekonomiczną w szerokim zakresie podejmowana była nie tylko przez geografów ale także przez antropologów, etnografów, historyków kultury i gospodarki. Problematyka dotycząca geografii człowieka była drugim nurtem badawczym po geografii fizycznej w Instytucie Geograficznym UJK. Reforma studiów z 1926 wprowadzająca specjalizację z antropogeografii (tak określano wówczas geografie społeczno-ekonomiczną) oraz potrzeby organizacyjne i gospodarcze odrodzonej Polski były bodźcem do podjęcia nowego profilu badawczego. Opracowania lwowskich geografów wykorzystywano między innymi do prac nad reformą administracyjną kraju. Na czoło prac badawczych w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej wysuwały się badania w zakresie demografii, oraz osadnictwa. Zajmowano się głównie osadnictwem wiejskim Polski wschodniej i południowo-wschodniej. Powstały też antropogeograficzne monografie miast i miasteczek tego regionu. Podejmowano prace nad użytkowaniem ziemi w związku z warunkami fizjograficznymi. Uczni, którzy zajmowali omawianą powyżej problematyką to między innymi I. Albert, F. Bujak J. Czekanowski, J. Czyżewski J. Ernst, S. Polański E. Romer, T. Senik, F. Uhorczak. J. Wąsowicz. W swoich pracach autorzy proponowali nowatorskie rozwiązania metodyczne, które doceniane były przez naukę europejską.*

Słowa kluczowe: geografia społeczno-ekonomiczna, Uniwersytet Jana Kazimierza, Lwów, antropogeografia.

Krystyna A. Harasimiuk *Human geography at Jan Kazimierz University in Lviv during 1919–1939.* The research in the field of human geography had been developed not only by geographers, but also by anthropologists, ethnographers and historians of culture and economy. Problems concerning geography of a human being became the second, after physical geography, research field, developed at the Geography Institute of UJK. The reform of the study programme in 1926, which introduced specialization in anthropogeography (that is how human geography was denominated at the time) and organizational and economical needs of reborn Poland were important impulse for undertaking the new research profile. Research results of Lviv geographers were used during the works on administrative reform of Poland. The most important research works at the time were those related to demography and colonization of countryside areas of eastern and south-eastern Poland. Also anthropogeographical monographs on cities and towns in this region were published at the time. Another area covered by research was the problem of the use of soil in connection with physiographic conditions. Most important researchers in the above-mentioned fields were: I. Albert, F. Bujak, J. Czekanowski, J. Czyżewski, J. Ernst, S. Polański, E. Romer, T. Senik, F. Uhorczak, J. Wąsowicz. In their works they proposed innovative methodological solutions, which were appreciated by the European scientists.

Key words: human geography, Jan Kazimierz University, Lviv, anthropogeography.

Problematyką geografii społeczno-ekonomicznej na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym zajmowali się przede wszystkim geografowie związani z Instytutem Geograficznym. Bliskimi współpracownikami w tym zakresie byli również profesorowie Jan Czekanowski, Franciszek Bujak i Adam Fischer, reprezentujący inne dyscypliny naukowe (antropologia, historia gospodarcza czy też etnologia).

W dorobku naukowym Instytutu Geograficznego UJK na pierwszym miejscu znajdowały się opracowania z zakresu geografii fizycznej, mające na celu poznanie środowiska przyrodniczego Polski południowo-wschodniej w granicach po I wojnie światowej. Na nie mniejszą uwagę zasługują także opracowania z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej.

Rozwojowi tego kierunku badań bez wątpienia sprzyjała reforma studiów z roku 1926, kiedy to jedną ze specjalizacji geograficznych stała się antropogeografia (tak określano wówczas wszystkie zagadnienia związane z geografiami człowieka). Do programu studiów wprowadzono na trzecim i czwartym roku geografę gospodarczą, antropogeografię, historię gospodarczą i kultury, ekonomię, statystykę i socjologię.

Istotne znaczenie dla rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej miało również zaangażowanie się szerokiego grona geografów lwowskich w rozwiązywanie problemów gospodarczych i organizacyjnych odrodzonego państwa. Pod koniec lat dwudziestych rozpoczęto studia nad geografiami gospodarczą Polski. Wykorzystano ogromne materiały zgromadzone przez Ministerstwo Kolei, dzięki którym powstało kilka interesujących opracowań o charakterze użytkowym. Na uwagę zasługują artykuły Stanisława Polańskiego dotyczące transportu towarów na kolejach Rzeczypospolitej Polski w latach 1922 i 1929 (studium porównawcze z mapą intensywności ruchu w tym okresie).. Druga rozprawa dotyczyła ruchu osobowego na kolejach w 1929 roku.

W roku akademickim 1929/1930 pracownicy i studenci wykonali w ramach ćwiczeń izochrony miast wojewódzkich. Przekazano je Komisji dla Usprawnienia Administracji Państwowej przy Prezydium Rady Ministrów jako materiał do dyskusji nad reorganizacją podziału państwa na województwa.

Pierwsze prace z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, podejmowane przez naukowców lwowskich dotyczyły spraw ludnościowych. Obszerne opracowania powstawały w latach 1918–1922. Ich autorami byli Jan Czekanowski, Eugeniusz Romer, Stanisław Pawłowski, Adam Dudziński, którzy w oparciu o bogate materiały statystyczne rosyjskie, austriackie i niemieckie, analizowali stosunki narodowościowe i wyznaniowe na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza.

Znaczący wkład do rozwoju problematyki demograficznej należy przypisać Józefowi Wąsowiczowi. Zajmował się on ruchem naturalnym ludności, problemami wyznaniowymi, stosunkami narodowościowymi na Pomorzu oraz rozmieszczeniem ludności w Polsce, Europie i i na Świecie. Bardzo cenne były mapy tematyczne dołączane do wszystkich opracowań.

Ważnym kierunkiem badawczym podejmowanym we Lwowie była problematyka związana z osadnictwem. W tym zakresie dorobek szkoły lwowskiej jest znaczący. Na uwagę zasługują opracowania

poświęcone osadnictwu wiejskiemu na obszarze ówczesnej Polski wschodniej i południowo-wschodniej. Obszerne opracowania warte przypomnienia to Ignacego Alberta "Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu", Tadeusza Senika "Z fizjografii osadnictwa wiejskiego na Roztoczu i w krainach sąsiednich", Józefa Wąsowicza "Z geografii osiedli wiejskich na Wołyniu" oraz dwie prace karpackie J. Mackiewicza "Ze studiów osadniczych w dolinie górnego Prutu" i W. Przepiórskiego "Z geografii osadnictwa w karpackim dorzeczu Czeremoszu". Prace te cechowała rzetelność badań terenowych, szeroka analiza warunków fizjograficznych oraz aspekt historyczny rozwoju osadnictwa.

Nowatorskimi rozwiązaniami metodycznymi w zakresie badań nad osadnictwem zajmował się Franciszek Uhorzak. Z dużym zainteresowaniem przyjęty został jego referat na XIII Międzynarodowym Kongresie Unii Geograficznej w Paryżu w 1931 roku. Posługując się ekwidystantami przedstawił rozmieszczenie osiedli wiejskich na Podolu oraz przeanalizował zmiany jakie zaszły w latach 1845–1925.

Innym ciekawym nurtem badań nad osadnictwem było opracowanie monografii antropogeograficznych miast i miasteczek Polski południowo-wschodniej (Sambora, Pistynia, Halicza, Przemyśla, Grzymałowa, Kołomyji).

W pracach z geografii rolnictwa zajmowano się rozmieszczeniem i zmianami użytkowania ziemi w Polsce południowo-wschodniej w związku z warunkami fizjograficznymi. Do najciekawszych, nowatorskich opracowań w tym zakresie należy rozprawa J. Ernsta "Niektóre zagadnienia z geografii rolniczej Podola". Autor wydzielił regiony Podola w świetle wywozu głównych ziemiopłodów dokonał oraz dokonał regionalizacji geograficzno-rolniczej tego obszaru posługując się metodami statystycznymi i wzorami matematycznymi. Wytyczając tym samym nowy kierunek badań nad szeroko rozumianymi problemami geografii rolnictwa. Problemem zużycia nawozów sztucznych w Polsce w ujęciu regionalnym zajmował się E. Kmicikiewicz.

Geografia przemysłu i handlu w profilu badawczym geografów lwowskich nie zajmowała znaczącego miejsca. Wymienić tu można dwa opracowania, J. Czyżewskiego i A. Wacińskiego w którym autorzy dokonali analizy rocznego obrotu przedsiębiorstw w odniesieniu do trzech województwach lwowskim, tarnopolskim, stanisławowskim. Wydzielili ośrodki handlowe, przemysłowo-handlowe i handlowe z przewagą rolnictwa. Do opracowania dołączona została mapa przemysłu Polski M. Janiszewskiego. Roli portów w handlu zagranicznym Polski zostało poświęcone opracowanie Z. Siemaszkiewicza.

Na dorobek naukowy Instytutu Geograficznego składa się kilkadziesiąt opracowań z geografii społeczno-ekonomicznej. Realizowano je w ramach prac magisterskich, doktorskich oraz własnych tematów badawczych.

Szczególne miejsce wśród osiągnięć naukowych geografów lwowskich zajmuje "Geograficzno-statystyczny atlas Polski" Eugeniusza Romera. Powstał w 1916 roku w Wiedniu w warunkach trwającej pierwszej wojny światowej. Do opracowania tego dzieła nie mającego odpowiednika w dotychczasowej europejskiej literaturze geograficznej zaprosił E. Romer do współpracy znakomitych profesorów z różnych dyscyplin naukowych: przyrodników, historyków, ekonomistów. Atlas składał się z 38 tablic z objaśnieniami w 3 językach polskim, niemieckim i francuskim oraz z 69 map poświęconych zagadnieniom przyrodniczym, gospodarczym i ludnościowym. Dla lepszego, poglądowego przedstawienia kartograficznego różnorodnych zjawisk Romer zastosował oryginalną metodę izarytm czyli metodę linii równego natężenia danego zjawiska. Było to nowatorskie rozwiązanie użyte do przedstawienia zagadnień związanych z geografią społeczno-ekonomiczną.

W ciągu zaledwie dwudziestu lat funkcjonowania Instytutu Geograficznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, środowisko geografów osiągnęło znaczący dorobek w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej, doceniony w skali kraju jak też na arenie europejskiej.

Literatura:

1. *Albert I.*: 1934, Z geografii osiedli wiejskich w dorzeczu Sanu., Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera z. XVI, Lwów.
2. *Czekanowski J.*: 1918, Stosunki narodowościowo-wyznaniowe na Litwie i Rusi w świetle źródeł oficjalnych z czterema mapami, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera z. I, Lwów.
3. *Czyżewski J., Waciński A.*: 1934, Obrót roczny przedsiębiorstw jako podstawa geograficzno-gospodarczej charakterystyki kraju, Czas. Geograficzne t. XII.
4. *Ernst J.*: 1938 Niektóre zagadnienia z geografii rolniczej Podola, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera t. XIX, Lwów.

5. Harasimiuk K. A.: 2012, Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883–1939, IGiGP UJ, Kraków, 446.
6. Kmicikiewicz E.: 1930, Regionalizm Polski w świetle zużycia nawozów sztucznych Czas. Geogr. T. VIII, z. 1–2.
7. Leonard-Migaczowa H.: 1993, Geografia osadnictwa i ludności w ośrodku lwowskim w latach 1918–1939, [w:] Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1939. T. I Ośrodki naukowo-badawcze i ich dorobek, Łódź, PTG ser. Geogr I.
8. Listkiewicz I.: 1934, O rozproszeniu osad na Podolu, Czas. Geogr t. XII, z. 3–4.
9. Mackiewicz J.: 1934 Ze studiów osadniczych w dolinie górnego Prutu, Czas. Geogr. t. XII. z. 3–4.
10. Malicki A.: 1937, Położenie geograficzne miast na Nadbużu, Czs. Geogr t. XV.
11. Malicki A.: 1938, Geograficzne położenie księżęcego Halicza, Przegl. Krajozn. R. II.
12. Pawłowski S.: 1919, Ludność rzymsko-katolicka w polsko-ruakiej części Galicji. Prace Geogr. wyd. przez prof. .E. Romera t. III, Lwów.
13. Polański S.: 1929, Transport towarów na kolejach Rzeczypospolitej Polskiej w r. 1922 i 1929, Czas. Geogr. t. VII, z. 4.
14. Polański S.: 1919, Ruch osobowy na kolejach polskich w roku 1929, Czas. Geogr. t. VII, z. 3.
15. Przepiórski W.: 1935, Z geografii osadnictwa w karpaccim dorzeczu Czeremoszu, Czas. Geogr. t. XIII, z. 1.
16. Romanowska M.: 1934, Zmiany w zalesieniu Królestwa Polskiego w ostatnim stuleciu, t. XII, z. 3–4.
17. Romanowska M.: 1934, Ze studiów terenowych nad geografia osiedli wiejskich w międzyrzeczu Łomnicy i Bystrzycy Sołowińskiej, Czas. Geogr. t. XII, z. 3–4.
18. Romer E.: 1916, Geograficzno-statystyczny atlas Polski, Freitag i Berndt, Wiedeń.
19. Romer E.: 1919, Polacy na kresach pomorskich i pojeziernych, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera t. II, Lwów.
20. Senik T.: 1934, Z fizjografii osadnictwa wiejskiego na Rostoczu i w krainach sąsiednich, Prace Geogr. wyd. przez Prof. E. Romera t. XVI, Lwów.
21. Siemaszkiewicz Z.: 1937, Rola portów w handlu zagranicznym Polski, C. R. Congr. Inter. Geogr, Varsovie 1934, Warszawa t. III.
22. Uhorczak F.: 1930 Metoda izarytmiczna na mapach statystycznych, Przegl. Kartogr. Nr 30–39.
23. Uhorczak F.: 1932 Z metodyki badań nad osadnictwem (praca doktorska-maszynopis).
24. Wąsowicz J.: 1929, Pomorze. Przegląd stosunków narodowościowych. Pam. Inst. Bałtyckiego. T. I, z. 1.
25. Wąsowicz J.: 1929, Niektóre problemy rozmieszczenia ruchu naturalnego ludności w Polsce, Czas. Geogr t. VII.
26. Wąsowicz J.: 1933, Powojenne zmiany w rozmieszczeniu ludności w Europie Zachodniej Czas. Geogr. t. XI.
27. Wąsowicz J.: 1934. Z geografii osiedli wiejskich na Wołyniu. Czas. Geogr. t. XII.

УДК 911:001.89(477)

Сергій Шевчук

РОЗВИТОК АКАДЕМІЧНОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава
S_Sevchuk@online.ua

The article deals with the peculiarities of Ukrainian scientific school of economic geography in academia late 1930s – early 1940s. Analyzed the institutional development of school before the war, especially its functioning during the war and the early postwar research results. Particular attention is paid to the study areas of scientific studies and their results, which were created in extremely difficult conditions of occupation of the Ukrainian state totalitarian regimes.

Ключові слова: Академія Наук, наукова школа, економічна географія, наукові дослідження.

Key words: Academy of Sciences, a scientific school, economic geography, research.

Напередодні Другої світової війни економіко-географічні дослідження в АН УРСР були зосереджені у Інституті економіки, в якому у цей час спостерігалось скорочення багатотемності досліджень і повна переорієнтація на комплексне дослідження великих народногосподарських проблем. В цілому упродовж 1930-х рр. в Україні працювали економіко-географи,

групи учених, а також продовжували функціонувати наукові школи, які були створені ще у 1910–1920-х рр. та зуміли частково зберегти кадри й започатковані напрямки досліджень.

На кінець 1930-х рр. для структури Інституту економіки було характерним те, що в ньому досить механічно поєднувалися різні напрями наукових досліджень, що відбулося в результаті приєднання до Інституту різних груп як рештки репресованих наукових установ АН УРСР. До складу Інституту входило два відділи: відділ розміщення економіки з групами промисловості, сільського господарства та перепису населення і статистики; відділ вивчення продуктивних сил УРСР з групами по вивченню розміщення корисних копалин і місцевих водних ресурсів. Уже сама назва цих відділів свідчила про заплутаність структури Інституту. Саме тому за ініціативою Президії Інституту в кінці 1938 р. було затверджено нову структуру Інституту економіки у складі таких секторів: Сектор економічної географії, Сектор політекономії, Сектор економіки соціалістичної промисловості, Сектор економіки соціалістичного сільського господарства та Сектор радянської торгівлі. Провідні теми наукових досліджень Інституту складали проблеми розвитку і розміщення окремих галузей господарства; дослідження динаміки населення УРСР; господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та освоєння водних ресурсів республіки. У 1938 р. Інститут виконав чотири фундаментальні теми: “Сільське господарство України за 20 років радянської влади” (к. е. н. П. Нагорний, к. е. н. В. Бондаренко); “Розвиток цукрової промисловості в УРСР” (с. н. с. В. Рєзніков); “Переписи населення СРСР” (к. е. н. П. Пустоход, акад. К. Воблій); “Динаміка соціально-виробничої структури населення УРСР” (акад. К. Воблій, М. Карцев). Частково були виконані теми під керівництвом акад. О. Шліхтера “Розміщення та перспективи розвитку добувної та обробної промисловості на базі використання корисних копалин УРСР” і “Розміщення корисних копалин УРСР” [1]. Напередодні війни Інститутом економіки було підготовлено фундаментальний підручник для вищої школи з економічної географії УРСР, було проведено ряд важливих досліджень із питань розміщення нових підприємств окремих галузей виробництва, комплексно досліджено питання освоєння та використання водних ресурсів Донбасу. В 1940 р. Інститут економіки розпочав комплексне дослідження тематики щодо планування господарського комплексу УРСР – розміщення і розвитку продуктивних сил і економічного районування України. Розв’язання цих проблем почалося із великого циклу окремих робіт, об’єднаних загальною темою “Комплексний розвиток і розміщення галузей народного господарства УРСР”. В основу цієї тематики було покладено партійні директиви про комплексний розвиток основних економічних районів і про наближення промисловості до джерел сировини й районів споживання. Загалом дана тема була поділена на три частини. Перша була присвячена дослідженню наявності й розміщення трудових ресурсів УРСР. До другої частини належав ряд робіт щодо розвитку господарства в кожній з областей республіки. Третя частина включала 16 тем, у яких досліджувався розвиток і розміщення окремих галузей господарства як у промисловості (металургійна, гірничовидобувна, машинобудівна і т. д.) так і у сільському господарстві (по зерновим і технічним культурам, городництву, тваринництву) та товароботі. Разом з тим Інститутом було започатковано тему “Економіка УРСР в період відбудови народного господарства (1921–1925)”, присвячену історії розвитку галузей господарства України [2]. У 1940 р. у Львові на базі ліквідованого радянським режимом НТШ було утворено філії наукових установ АН. На момент ліквідації НТШ володіло значним науковим потенціалом, що об’єднувався у межах трьох секцій – Філологічної, Історично-філософської з секцією Національної економіки та Математично-природописно-лікарської. Саме у складі останньої діяла Географічна секція. Науковий потенціал НТШ став основою для створення відповідних відділів та розвитку у них наукових досліджень, зокрема відділ економіки очолював професор В. Огоновський, однак досить швидко були замінені місцеві керівники львівських установ. Так з посади директора Відділу економіки було усунено професора В. Огоновського, а замість нього призначено Д. Гака. В цей час у відділі працювали с. н. с. І. Грабар, м. н. с. І. Ольховий, с. н. с. О. Степанів, М. Кучмак, с. н. с. П. Фрідман та інші. Відділ займався дослідженням питань розвитку та розміщення господарства Західної України.

Напередодні війни АН являла собою потужний науково-дослідницький комплекс, в межах якого були репрезентовані переважно всі фундаментальні галузі наукового знання, проте пріоритет робився на ті напрямки науки, які визначалися господарськими потребами країни, здійснювалися дослідження масштабних комплексних проблем. З початком війни між Німеччиною і СРСР АН УРСР було евакуйовано в Уфу. Інститут економіки теж був повністю евакуйований, оскільки займався питаннями радянської економіки та статистики для партійних органів. Було прийнято рішення про об'єднання інститутів, тому на базі Відділення суспільних наук було утворено єдиний Інститут суспільних наук, до якого увійшов і Інститут економіки. В 1942 р. в АН УРСР було створено спеціальну Комісію по відбудові господарства України, яку очолював акад. О. Богомолець, економічною секцією цієї комісії керував акад. К. Воблий, а уже в червні 1942 р. було відновлено самостійний Інститут економіки АН УРСР під керівництвом К. Воблого, він же керував і відділом економічної географії [3]. На Інститут було покладено завдання комплексного економіко-географічного дослідження районів Башкирської АРСР, Уралу й Казахстану, а також складання підручників з економічної географії цих територій. Разом з тим, Інститут був зайнятий розробкою питань, пов'язаних з відбудовою господарства України. З цією метою у 1943 р. було складено районні нариси економіко-географічного характеру для кожної області Лівобережної України, які були використані органами Держплану і мали гриф для службового використання. У тому ж році було підготовлено працю "Народне господарство України" в якій детально проаналізовано стан господарства України напередодні війни. Автори цієї праці К. Воблий, В. Воблий, М. Середенко, П. Хромов, З. Шульга та Л. Яснопольський уперше описали різні галузі господарства України в їх історичному розвитку й подали аналіз стану кожної галузі напередодні війни а також окреслили шляхи їх відбудови та подальшого розвитку. За час перебування Інституту в евакуації його співробітниками було захищено дві кандидатські дисертації: М. Середенко на тему "Металургійна промисловість України" та П. Ожевський – "Комплексний розвиток Туймазинського району Башкирії" [4]. Навесні 1944 р. Інститут економіки повернувся в Україну.

Починаючи ще з 1940 р. Інститут почав приймати до захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, а центральною дослідницькою проблемою його роботи було визначено проблематику комплексного розвитку народного господарства УРСР і окремих її районів, було також започатковано дослідження історії народного господарства УРСР. Провідним напрямом наукової роботи відділу економічної географії була тема "Розміщення і розвиток продуктивних сил економіко-географічних районів УРСР". В кінці 1930-х – на початку 1940-х рр. наукові співробітники Інституту видали ряд праць з проблем економічної географії УРСР: "Коксо-хімічна промисловість України" (К. Свеченовський), "Проблеми використання водних ресурсів Донбасу" (Д. Вірник), "Цегляна промисловість Чернігівської області" (Ожевський), "Цегляна промисловість Київської області" (Д. Гак), "Розміщення деяких галузей легкої і текстильної промисловості УРСР" (В. Ісакович, Б. Бабаєв, Е. Савчук, І. Лерман), "Історія розвитку цукрової промисловості в Україні за 20 років радянської влади" (І. Резніков), "Сільське господарство УРСР" (П. Нагорний, В. Бондаренко, Костюха, Стеценко), "Розміщення і розвиток кондитерської промисловості УРСР" (Марченко), "Розміщення і розвиток промисловості у Сталінській, Ворошиловградській і Запорізькій областях" (Шевченко, Савчук, Панащенко), "Розміщення і розвиток маслоробної промисловості УРСР" (І. Резніков), "Розміщення харчової промисловості УРСР" (Любовський), "Розміщення і перспективи розвитку лісової промисловості УРСР" (Петров), "Розміщення продуктивних сил УРСР" (Б. Бабаєв) [5].

Малодослідженими, на сьогодні, є питання про функціонування академічної науки в Україні в умовах нацистської окупації. Німеччина ж у своїх планах відводила для України особливе місце, як території для формування своєї могутності і подальшого завоювання Сходу. На підконтрольній німцям території залишилося досить багато наукових співробітників АН та професорсько-викладацького складу ВНЗ. У вересні 1941 р. за підтримки Українського центрального комітету очолюваного географом В. Кубійовичем у Львові було відновлено діяльність НТШ. Саме він і очолював спільно з проф. Ю. Полянським його Географічну комісію [6]. Проте уже незабаром окупаційна влада заборонила діяльність НТШ.

В Києві було затверджено новий склад Президії УАН та керівництво її структурних підрозділів. Так директором Інституту економіки та статистики став професор М. Величківський [7]. Показово, що серед новостворених академічних установ у Києві було створено Інститут географії. Однак враховуючи обмежену матеріально-технічну базу установи, відсутність необхідних коштів та малочисельний науковий склад Інститут географії та Українське науково-дослідне бюро статистики було об'єднано з Інститутом економіки, утворивши Інститут економіки, географії та статистики УАН на чолі з проф. М. Величківським [8]. Пріоритетними завданнями Інституту було визначено збір та аналіз джерел статистичної інформації про стан народного господарства, оскільки радянська влада систематично фальшувала статистичні відомості. Інститут також розпочав роботу над складанням географії України як в цілому так і окремих її частин, адже комплексних географічних праць про територію України на той час не було. Співробітники Інституту встигли підготувати до друку працю з фізичної та економічної географії Правобережжя, включаючи місто Київ [9]. І вже у березні 1942 р. з метою переорієнтації роботи установ УАН з типово українознавчих на потреби рейху її було фактично ліквідовано, а утворення нових науково-дослідних установ призвело до повної руйнації структури УАН, зокрема Інститут економіки, географії та статистики було передано у підпорядкування генералкомісаріату міста Києва. Разом з тим, така реорганізація установ УАН не була остаточною і спрямовувалася на утворення великих крайових інститутів. За наказом Е. Коха у червні 1942 р. було організовано Крайовий інститут краєзнавства та господарських досліджень. Куратором Інституту призначили професора Грюнберга, а виконавчим директором М. Розенберга [10]. В листопаді 1943 р. цей Інститут було переведено з Києва до Вінниці. Інший осередок наукового життя в окупованій Україні сформувався у Харкові, де розпочали свою діяльність науково-громадські організації, зокрема в 1941 р. в місті почали працювати “Просвіта” й Харківське наукове товариство з географічною секцією [11]. Активним діячем у цих установах був відомий український економіко-географ проф. К. Дубняк. В газеті “Нова Україна” у грудні 1941 вийшла другом його стаття “Про чергові завдання Української науки”, де вчений визначив найголовнішим із завдань розвитку тогочасної науки – це її можливість і необхідність долучитися до надбань західноєвропейської наукової думки, а українські учені мали поповнити свої знання новим фактичним матеріалом і озброїти себе новою методологією, скинувши при цьому “облудливі кремлівські канони”, які нівечили й утискали вільний розвиток української національної науки. Серед галузей нового українознавства, за переконаннями К. Дубняка, чільне місце мала посісти з-поміж інших наук географія України, пов'язана з геополітикою і демогеополітикою. Вчений наголошував, що географія нарешті повинна показати Україну як природно-географічну одиницю й показати історичний розвиток української нації на певному природному просторі з його природними умовами, ресурсами і межами [12]. Однак і ці наукові установи працювали нетривалий час, оскільки були заборонені окупаційною владою [13]. Таким чином, сподівання тієї частини української наукової інтелігенції, яка залишилася в окупованій Україні, не справдилися, оскільки вже протягом перших місяців окупації стало відомо, що нова влада не прагнула організувати українські академічні установи, а намагалася лише використовувати місцеві наукові кадри з метою підтримки німецької армії та режиму. Тому спроби організувати будь-які наукові студії, тим більше українознавчі фактично не мали результатів.

Повертаючись у Київ АН відновлювала свої структурні одиниці. Так рішенням Президії у вересні 1944 р. одним із перших було відновлено діяльність Інституту економіки, враховуючи актуальність проблематики його наукових досліджень, пов'язаної з відбудовою господарства. Уже в перші повоєнні роки Інститут економіки, під керівництвом акад. К. Воблого, досяг значних наукових результатів роботи, зокрема було підготовлено перший том фундаментальної праці з економічної географії під редакцією акад. К. Воблого, а також друге видання збірника про стан господарства України. Член-кореспондент П. Хромов виконав тему “Промисловість УРСР напередодні Вітчизняної війни”, а колектив учених під керівництвом акад. К. Воблого приступив до роботи над монографією “Народне господарство України”.

Розроблялася також тема присвячена відбудові та розміщенню харчової промисловості УРСР (акад. К. Воблій та к. е. н., с. н. с. В. Воблій), відбудові кам'яновугільної промисловості (акад. Л. Яснопольський), відбудові та розміщенню чорної металургії (к. е. н., с. н. с. М. Середенко), легкої промисловості (к. е. н., с. н. с. Л. Горелік), машинобудівної промисловості (к. е. н., с. н. с. Д. Гак). Питання відбудови та розміщення спеціалізованого сільського господарства досліджувався колективом науковців у складі к. е. н., с. н. с. А. Радченко, к. е. н., с. н. с. І. Романенко, к. е. н., с. н. с. М. Стеценко, к. е. н., с. н. с. З. Шульга. Продовжувалася робота по підготовці другого тому "Економічної географії УРСР" під загальним редагуванням К. Воблого. Виходячи з того, що в Інституті економіки за увесь цей час його існування не було підготовлено жодної докторської дисертації в 1944 р. було затверджено три теми докторських дисертацій для наукових співробітників які мали певний досвід наукової роботи, зокрема П. Пустоход – "Населення України XIX століття", М. Середенко – "Історія та розміщення чорної металургії України" та З. Шульга – "Аграрне питання на Україні" [14]. Також уже протягом 1945 р. Інституту був доукомплектований науковими кадрами за рахунок демобілізації, але щодо наявності висококваліфікованих кадрів питання залишалося досить гострим, не зовсім налагодженою в цей час була і співпраця з відділом у Львові [15].

Львівський відділ Інституту економіки відновив свою діяльність знову під керівництвом проф. В. Огоновського. Працівники відділу активно долучилися до питань відбудови господарства західних областей УРСР, вивчали проблеми економічної географії регіону, зокрема було підготовлено до друку економіко-географічний нарис про Закарпаття. Постановою РМ УРСР у жовтні 1946 р. Відділ було ліквідовано.

Таким чином, в останні роки війни і перші повоєнні роки діяльність економіко-географів в межах структурних одиниць АН була переорієнтована на потреби відбудови господарського комплексу республіки, зокрема швидкого відновлення промисловості та сільського господарства, вивчення природно-ресурсного потенціалу УРСР. Особливої актуальності набули й питання кадрового забезпечення економіко-географічних досліджень. Якщо діяльність аспірантури в перші повоєнні роки принесла свої результати у вигляді зростання кількості підготовлених кандидатських дисертацій з економічної географії (присуджувався ступінь кандидата або географічних, або економічних наук), навіть не зважаючи на надзвичайно складні матеріальні умови життя здобувачів наукових ступенів, то захищених докторських дисертацій в галузі економічної географії не було взагалі.

Список використаних джерел:

1. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 69, арк. 4 – 123.
2. Діяльність інститутів Відділу суспільних наук у 1940 році // Вісті Академії наук УРСР. – 1940. – № 9. – С. 20–27.
3. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 96, ар. 204 – 297.
4. Архів Інституту економіки НАН України, оп. 1, спр. 14, арк. 1 – 6.
5. Інститут архівознавства НБУВ, ф. 360, оп. 1, спр. 5 арк. 1 – 2.
6. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 11, спр. 36, арк. 75–76 (далі ЦДІАЛ України).
7. Державний архів Київської області, ф. 2356, оп. 6, спр. 209 а, арк. 52–53 (далі ДАКО).
8. ДАКО, ф. 2356, оп. 6, спр. 198-6, арк. 20–21.
9. ДАКО, ф. 2462, оп. 1, спр. 5, арк. 6.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 350.
11. ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 141, арк. 1–2.
12. Дубняк К. Про чергові завдання Української науки // Нова Україна. – 1941. – 25–26 грудня.
13. Державний архів Харківської області, ф. 2982, оп. 7, спр. 24, арк. 47.
14. Архів Інституту економіки НАН України, оп. 1, спр. 14, арк. 1–6.
15. Звіт про роботу Академії наук УРСР за 1945 рік // Вісті АН УРСР. – 1946. – № 5–6. – С. 15–29.

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

УДК 332.142.6:339.972

Василь Кравціє, Петро Жук

ТРАНСКОРДОННА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: СУТЬ ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ

Державна установа “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього
НАН України”, м. Львів kravciw@ukr.net, pzhuk@ukr.net

The issues of cross-border ecological security are outlined. The notion of regional cross-border ecological security is explained as the absence from the side of neighbouring country's territory of the threats of ecological nature for the health of population and the activity of territorial communities of the region adjacent to the border that is stipulated, among other, by the results of interstate and interregional cooperation in overcoming of the abovementioned threats. The authors propose the structural scheme of regional ecological security factors as approaching-directed threats related to cross-border movement of the polluters of air and surface and ground waters, cross-border disruption of natural ecosystems and exhaustion of natural resources, lose of biological variety of cross-border character and cross-border natural phenomena on one hand and the relevant preventive and liquidation measures on the other hand. Special attention is paid to the peculiarities of cross-border factor influence on the achievement of ecological security in bordering regions and its both obliging and assisting role in overcoming of ecosecure condition asymmetry. On the example of Lviv oblast and Podkarpackie voivodship the asymmetry of ecological condition within the relevant Ukrainian-Polish cross-border region is shown. The conclusion is made that the issues of decreasing the anthropogenic pressure on the environment and of achievement of the ecological security level corresponding to the neighbours' parameters are more than urgent for Ukrainian regions adjacent to the EU countries. Implementation of such tasks requires the complex solution in the single cross-border system of ecologic security. Its structure should encompass three basic blocks: legislative-targeted block, maintaining the assessment of ecological threats level; block on development and implementation of decisions over maintenance of ecological security, preventing its deterioration and liquidation of sources and consequences of ecological hazard; block on ecological security monitoring and decisions implementation results control. The blocks in their turn are differentiated into the elements that are related to each other. Cross-border specific requires the coherent functioning of the single system elements that act in terms of states demarcation. In particular, Ukraine's Western cross-border regions have the possibilities to use the institute of Euroregions "Carpathian" and "Bug" to achieve the targets of ecological security, i.a. through forming of targeted cross-border ecological and natural-resources clusters. The excess to European Neighbourhood Instrument (ENI) and its cross-border cooperation programs for 2014–2020 opens significant possibilities for the Western cross-border regions of Ukraine. But qualitatively other requirements and possibilities over ecological security in Ukraine and its cross-border regions will be available due to the full-scale enforcement of the relevant provisions of the Association Agreement between Ukraine and EU.

Ключові слова: екологічна безпека, транскордонний регіон, екологічні загрози, асиметрія екологічного стану, система екологічної безпеки.

Key words: ecological security, cross-border region, ecological threats, asymmetry of ecological condition, ecological security system.

Гострота проблематики національної безпеки зумовляє значний науковий інтерес до її суті, чинників та складових. Проблеми національної безпеки були предметом досліджень низки вітчизняних вчених, серед яких С. Василенко [1], С. Пирожков [6], Г. Ситник, В. Олуйко, М. Вавринчук [7] та ін. При цьому чимало науковців розглядають транскордонну безпеку як важливу складову національної безпеки. Зокрема, М. В. Дубина визначає транскордонну

безпеку як свободу від негативного зовнішнього та внутрішнього впливів на сукупність загального для двох і більше територій, розмежованих державним кордоном [2, с. 240]. Цей же автор правомірно, на наш погляд, пропонує розглядати транскордонну безпеку за суб'єктивним критерієм на кількох рівнях, включаючи національний та мезорівень, а також виділяє кілька елементних складових транскордонної безпеки, серед яких політична, економічна, воєнна, екологічна тощо [2, с. 243].

Разом з тим, наукове обґрунтування сутності поняття власне транскордонної екологічної безпеки лишається побіжним і недостатнім. Метою нашої статті є поглиблення питань щодо суті транскордонної екологічної безпеки регіону та визначення шляхів її досягнення.

Етимологія поняття транскордонної екологічної безпеки регіону ідентифікується кількома складовими. Зупинимось на основних визначеннях. Транскордонний регіон пропонується визначати як спільну територію прилеглих до кордону сусідніх адміністративно-територіальних одиниць як мінімум двох держав [5, с. 9]. При цьому в адміністративно-територіальному аспекті транскордонний регіон варто виокремлювати на наступному рівні після державного [5, с. 13], що за європейською номенклатурою територіальних одиниць для статистики відповідатиме рівню NUTS 2 (провінція, департамент, земля, воєводство, урядовий округ, а в системі адміністративно-територіального поділу України – область). На відміну від прикордонних регіонів, які, по-перше, локалізуються в межах однієї країни, сутнісна ознака транскордонних полягає у наявності зв'язків між ними, співпраці та конвергенції.

Поняття екологічної безпеки ми розглядаємо як соціально необхідний рівень якості навколишнього середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей та життєдіяльності суспільства, виникненню негативних змін у функціонуванні природних екосистем [4, с. 13]. Виходячи із зазначеного вище, транскордонну екологічну безпеку регіону пропонуємо трактувати як відсутність з боку території сусідської країни загроз екологічного характеру для здоров'я людей та життєдіяльності територіальних громад прилеглого до кордону регіону, зумовлену, зокрема, результатами міждержавної та міжрегіональної співпраці у подоланні таких загроз.

Важливо визначити основні складові транскордонних загроз екологічного характеру та напрями уникнення таких загроз.

Джерела транскордонних загроз екологічного характеру подані на рис. 1. Розглянемо їх дещо детальніше.

Транскордонний перенос речовин, які забруднюють атмосферне повітря. При пануючому у середніх широтах західному перенесенні повітряних мас прилеглі до західних кордонів України області отримують значні обсяги зовнішнього забруднення атмосфери, які оцінюються у 60 % від сумарного [8, с. 28]. Всього з країн ЄС на територію України річний перенос лише діоксидів сірки та оксидів азоту оцінюється у 794,0 тис. т при зворотному переносі 497,1 тис. т. (2008 р.) [9]. Їх транзитна емісія з країн ЄС за обсягом рівняється 40,3 % від сумарних викидів стаціонарними джерелами й автотранспортом в Україні. При цьому додаткового забруднення зазнають також ґрунти.

Транскордонний перенос речовин, які забруднюють поверхневі води. Скинуті у транскордонні поверхневі водойми забруднюючі речовини переносяться на територію сусідських країн, що, при перевищенні їх гранично допустимих концентрацій та порушенні стандартів якості води, чинить прямі екологічні загрози. Це ж стосується і *транскордонного переносу речовин, які забруднюють підземні води.*

Порушення природних екосистем транскордонного характеру полягає насамперед у шкідливих наслідках надра користування, гірничих розробок та функціонування водозаборів, які проявляються на території суміжних регіонів інших країн. Вони можуть бути також наслідком транскордонної міграції шкідників лісу та сільськогосподарських культур.

Транскордонне виснаження природних ресурсів (водних та окремих видів мінерально-сировинних – нафти, газу тощо) теж слід розглядати як чинник екологічних загроз, оскільки наслідком є не тільки втрата їх запасів, а й необхідність додаткового втручання у навколишнє природне середовище задля компенсації запасів, освоєння нових родовищ.

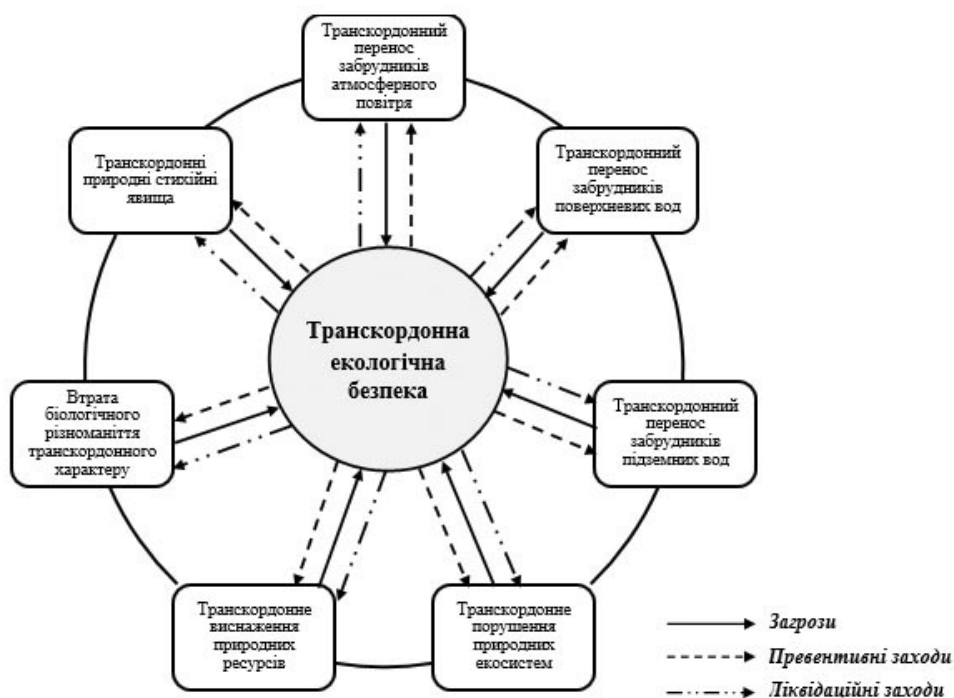

Рис. 1. Чинники транскордонної екологічної безпеки

Втрата біологічного різноманіття транскордонного характеру. В умовах відмінностей у ставленні до питань збереження дикої фауни у сусідських регіонах різних країн, транскордонна міграція тварин призводить до видового й кількісного збіднення фауни певних регіонів та вимагає додаткових ресурсів для її відновлення.

Транскордонні природні стихійні явища. Природні стихійні явища, серед них паводки, урагани, лісові пожежі, не знають державних й адміністративних кордонів. Зародившись в одній країні, вони можуть поширюватися на територію інших, породжуючи негативні наслідки екологічного, економічного та іншого характеру у їх регіонах.

Таким чином, транскордонні загрози екологічного характеру впливають на екологічну безпеку країн та регіонів. Її досягнення без відповідної міждержавної й міжрегіональної співпраці буде під загрозою. Така співпраця вбачається за двома основними напрямками – запобігання загрозам (превентивні заходи) та ліквідація чи усунення наявних шкідливих наслідків реального прояву таких загроз. Окремо варто розглядати також транскордонну співпрацю, метою якої є не лише запобігання екологічним загрозам та усунення шкідливих наслідків їх проявів, а й екологічний розвиток суміжних територій (збагачення флори та фауни, розвиток екомережі тощо). Однак головною актуальною метою транскордонної співпраці задля досягнення екологічної безпеки є урівноваження на першому етапі впливу екологічних загроз між прикордонними регіонами суміжних країн з орієнтуванням на якісно кращий рівень, досягнутий у суміжному регіоні, й спільна діяльність з подальшого зниження екологічних загроз на наступних етапах.

Якщо співставляти рівень екологічних загроз між суміжними регіонами України та країнами Європейського Союзу, то очевидною постає задача активізації усунення екологічних загроз переважно з української сторони. Асиметрію стану природоохоронної діяльності в прикордонних регіонах України та країн ЄС можна продемонструвати на прикладі схожих за природними особливостями суміжних регіонів – Львівської області з боку України та Підкарпатського воєводства зі сторони Республіки Польща. Зокрема, за питомими показниками викидів та скидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та поверхневі водойми

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Львівська область має набагато вищі показники. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря Львівщини у розрахунку на 1 кв. км території у 2012 р. становили 11,6 т при 1,1 т у Підкарпатському воєводстві (тут і далі використано дані Головного управління статистики у Львівській області та Департаменту статистики в Жешові). Скиди забруднених промислових і комунальних стічних вод у розрахунку на 1 кв. км території за цей же рік становили відповідно 1990 м куб і менше 100 м куб. Ще суттєвішими є показники еколого-економічної асиметрії між цими регіонами. На 1 млн грн валового регіонального продукту (в порівняльних цінових показниках за офіційним курсом української та польської національних грошових одиниць станом на 01.01.2012 р.) у Львівській області припадало 4,9 т викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та 835 м куб. забруднених стічних вод, а у Підкарпатському воєводстві відповідно 0,15 т і 13,5 м куб.

Таким чином, для регіонів України, прилеглих до країн ЄС, завдання зі зменшення антропогенного тиску на навколишнє природне середовище й досягнення рівня екологічної безпеки, який би відповідав показникам сусідів, є більше ніж актуальним. Успішна реалізація таких завдань потребує комплексного вирішення в єдиній транскордонній системі екологічної безпеки, у структурі якої розглядаємо 3 основні блоки, які, у свою чергу, диференційовані на елементи, з сукупністю зв'язків між ними:

- нормативно-цільовий блок, який забезпечує оцінювання рівня екологічних загроз;
- блок з вироблення та реалізації рішень щодо підтримання екологічної безпеки, запобігання її погіршення та усунення джерел і наслідків екологічної небезпеки;
- блок моніторингу стану екологічної безпеки та контролю результативності реалізації рішень.

Складовими елементами нормативно-цільового блоку є:

- інституції (національні й міжнародні) з визначення та встановлення критеріїв, показників, нормативів, стандартів екологічної безпеки;
- інституції зі встановлення міждержавних та транскордонних вимог і правил щодо додержання екологічної безпеки й відповідальності за їх порушення;
- служби екологічного моніторингу та інформування.

Блок з вироблення та реалізації рішень охоплює:

- міжнародні організації з регулювання питань охорони довкілля й екологічної безпеки та їх органи управління;
- національні органи законодавчої та виконавчої влади;
- міждержавні структури й інструменти екологічного регулювання;
- структури та органи транскордонної співпраці;
- органи місцевого самоврядування транскордонних регіонів;
- громадські організації та ініціативи;
- виробничі й обслуговуючі структури, які здійснюють реалізацію проектів з транскордонної екобезпеки.

Блок з моніторингу стану екологічної безпеки та контролю результативності реалізації рішень включає:

- загальнодержавні й регіональні служби екологічного моніторингу й інформування;
- міжнародні моніторингові служби;
- спеціально створені моніторингові структури транскордонних регіонів.

Складові елементи кожного з блоків транскордонної системи екологічної безпеки та зв'язки між ними забезпечують досягнення кінцевої мети – транскордонної екологічної безпеки. Транскордонна особливість полягає якраз у необхідності узгодженого функціонуванні елементів єдиної системи, які діють в умовах міждержавного розмежування.

З розвитком і поширенням міжнародного правового регулювання відносин, пов'язаних з транскордонним впливом на довкілля, країни та регіони, яким притаманний нижчий рівень екологічної безпеки, потрапляють під усе зростаючий тиск відповідальності, включаючи економічну, за транскордонний перенос забруднюючих довкілля речовин та інші види

негативного транскордонного впливу на навколишнє природне середовище. Разом з тим, транскордонні регіони можуть отримувати вигоди від свого місцезонашування у вирішенні питань екологічної безпеки завдяки можливостям співпраці з сусідськими регіонами інших держав та використання відповідної цільової допомоги з їх сторони. Такими можливостями володіють прикордонні регіони України, які межують з країнами ЄС.

Зокрема, західні транскордонні регіони України мають змогу використовувати інститути єврорегіонів “Карпатський” і “Буг” для досягнення, серед іншого, цілей екологічної безпеки, в т. ч. через формування цільових транскордонних екологічних й природно-ресурсних кластерів. Значні можливості відкриває для західних транскордонних регіонів України доступ до Європейського інструменту сусідства (ЄІС) та його програм прикордонного співробітництва на 2014–2020 роки, а саме “Польща – Україна – Білорусь”, “Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна”, “Румунія – Україна”. На жаль, наявні можливості транскордонної співпраці для досягнення вищого рівня екологічної безпеки українською стороною використовуються не у повній мірі. Становище може покращитися у разі затвердження на наступний планувальний період окремої операційної програми ЄС “Карпатський простір 2021–2027” з доученням до неї України.

Якісно інші вимоги та можливості щодо екологічної безпеки в Україні та її транскордонних регіонах постануть з введенням в дію положень Глави 6 “Навколишнє природне середовище” Розділу V “Економічне і галузеве співробітництво” Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами, з іншої сторони. Їх дотримання вимагатиме значних ресурсів, які у суттєвій мірі можна отримувати в рамках транскордонної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Василенко С. Створення та розвиток системи національної безпеки в умовах проголошення незалежності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/27.pdf>
2. Дубина М. В. Сутність транскордонної безпеки та її види / М. В. Дубина // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2013. – № 4. – С. 238–244.
3. Копачинська Г., Коцан Р. Особливості транскордонного польсько-українського співробітництва в екологічній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&p21dbn=ujrn&pimage_file_download=1&image_file_name=pdf/upmcp_2012_1_23.pdf
4. Карпатський регіон : актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 1 Екологічна безпека та природно-ресурсний потенціал / відп. ред. В. С. Кравців. – 2013. – 336 с.
5. Карпатський регіон : актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 386 с.
6. Пирожков С. І. Проблеми національної безпеки в контексті європейського вибору України / С. І. Пирожков // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіон. політика : досвід Європ. Союзу та його адапт. до умов України : зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2003. – Вип. 5, ч. 1. – С. 36–52.
7. Ситник Г. П., Холуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – Хмельницький; К. : Вид-во Кондор, 2007. – 616 с.
8. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 8. Транскордонне співробітництво / відп. ред. Н. А. Мікула. – 2013. – 386 с.
9. Федак І. А. Україна як сторона конвенції про транскордонне забруднення повітря на великій відстані // Наук. праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2008. – Том 87. – Вип. 74. – С. 23–29.
10. Швець В. Я., Мілютін В. М., Роздобудько Е. В. Вплив транскордонного перенесення викидів на економіко-екологічний стан придніпровського регіону / В. Я. Швець, В. М. Мілютін, Е. В. Роздобудько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vamsue_2010_1\(43\)_13.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vamsue_2010_1(43)_13.pdf)

**ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ХХІ ст.**

*Тернопільський інститут соціальних та інформаційних технологій, м. Тернопіль
ltshevchuk@ua.fm*

In the article perspective directions of development of theoretical and methodical base of social geography are outlined the credible subsequent changes of structure of this area of knowledge are Determined in XXI of century. Scientific and practical recommendations of application of socialgeographical knowledge are given in practice of vital functions of креативної person and innovative society.

Ключові слова: соціальна географія, парадигма науки, напрям, перспектива, дослідження, суспільний розум і суспільний менталітет, соціальне поле, теорія, концепція.

Keywords: social geography, science paradigm, direction, prospect, research, public mind and public mentality, social field, theory, conception.

Актуальність теми. На початку ХХІ ст., коли надзвичайно активізувалися розвиток інноваційних технологій та використання їх в практиці життєдіяльності, величезна увага прикута до передбачення розвитку, практично, усіх галузей знань. Особливий інтерес у цьому плані викликає соціальна географія, яка як самостійна галузь знань викристалізувалася в Україні лише наприкінці 90-х років ХХ ст., в той час як на Заході вона встигла збагатитися вагомими здобутками, що накопичувались упродовж століття. У надрах західної соціальної географії сформувалася й отримала високий рівень розвитку регіональна соціальна географія, основою якої слугували, з одного боку, регіональна наука, започаткована Уолтером Ізардом, з іншого, – власне соціальна географія, що ґрунтувалася на нових для географії кількісних методах та інформаційних технологіях. У той період західна регіональна географія становила собою конгломерат найрізноманітніших вчень у межах конкретного регіону без належної теоретичної соціально-географічної основи. Однак потім розвинулась дістала розвиток така соціогеографічна методологія, яка зуміла знайти застосування на регіональному рівні, зокрема у формуванні регіональних систем життєдіяльності в межах того чи іншого регіону [3]. В Україні подібна соціогеографічна методологія викристалізувалася і застосовувалася переважно в надрах інших наук, наприклад, таких, як районне планування і містобудівництво. Тогочасні ідеологічні норми, а внаслідок цього і недостатні фактичні потреби практики у застосуванні подібних знань не лише зумовили втрату прогностичних функцій науки, а й затримали виокремлення соціальної географії у самостійну галузь знань, практично, до початку нинішнього століття [3].

Сьогодні назріла потреба уточнення і передбачення перспективного розвитку соціальної географії, визначення напрямів поступу цієї галузі у найближчій і віддаленій перспективі ХХІ ст. Такі знання надзвичайно необхідні для збереження безпеки окремих регіонів країни, України загалом як соціального організму планети Земля. Саме тому ця стаття і присвячена перспективному розвитку соціальної географії в Україні.

Вивченість теми. У свої попередніх публікаціях на подібну тематику ми неодноразово відзначали, що прогноз розвитку окремих галузей знань соціальної географії залежить від рівня розвитку цих галузей, рівня підготовки та кількості вчених, які їх розвивають і які займаються прогнозуванням, тобто складанням прогнозів розвитку галузей знань соціальної географії на основі даних про їх розвиток.

Теоретичні основи соціальної географії активно розвивалися О. Шаблієм, Л. Шевчук, Я. Олійником, М. Пістуном, О. Топчієвим, Г. Швєбсом та ін.

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Над проблемами сучасних окремих галузей соціальної географії працювали та їх подальший розвиток висвітлювали такі вчені України:

Географія діяльності населення – В. Кубійович, Ф. Заставний, О. Шаблій, Л. Шевчук, М. Максимчук, С. Шульц, І. Гудзеляк, І. Сторонянська.

Сакральна географія – О. Шаблій, О. Любіцева, К. Мезенцев, С. Павлов, Л. Шевчук, І. Ровенчак, У. Садова, А. Ковальчук, О. Вісьтак.

Географія культури – В. Кубійович, С. Рудницький, О. Шаблій, О. Топчієв, Л. Шевчук, П. Масляк, Я. Олійник, А. Степаненко, У. Садова, В. Куценко.

Медична географія – О. Шаблій, В. Куценко, В. Шевченко, Л. Шевчук, О. Романів, А. Котик.

Рекреаційну географію – О. Шаблій, С. Кузик, Л. Шевчук, М. Мальська.

Географія освіти – В. Кубійович, С. Рудницький, О. Діброва, В. Козак, О. Любіцева, В. Юрківський, О. Шаблій, О. Стецький, Л. Шевчук, У. Садова, Л. Семів, В. Куценко.

Географія сфери послуг – М. Дьомін, Г. Рогожин, М. Тимчук, М. Юрківський, М. Білецький, О. Шаблій, Л. Шевчук, У. Садова, В. Куценко, М. Книш.

Географія торгівлі і громадського харчування – К. Воблий, П. Дербер, І. Твердохлебов, В. Юрківський, М. Жук, М. Мальська.

Географія поведінки населення – О. Шаблій, Л. Шевчук.

Географія злочинності – М. Білецький, Р. Скабара.

Інші галузі соціальної географії – В. Кубійович, С. Рудницький, О. Шаблій, Л. Шевчук, У. Садова, М. Книш.

Необхідно відзначити особливий внесок у розвиток соціальної географії представників Львівської географічної школи [1–5 та ін.], беззаперечним лідером якої є видатний вчений О. Шаблій.

Аналіз публікацій цих вчених засвідчує, що в перспективі вони передбачають зміцнення теоретичних основ соціальної географії, подальший розвиток теоретичної бази кожної з досліджуваних ними галузей цієї науки та удосконалення галузевої структури соціальної географії загалом і у регіональному розрізі, яке вочевидь, слід розглядати як основу удосконалення галузевої структури регіональної соціальної географії.

Разом з тим, враховуючи інтенсивний розвиток науки загалом і соціальної географії зокрема, доцільно акцентувати увагу на окремих домінантах перспективного поступу соціальної географії, що буде зроблено нижче.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку важливо виокремити такі найважливіші напрями розвитку соціальної географії в найближчій і більш віддаленій перспективі:

1. Розвиток теоретико-методологічних основ соціальної географії як відносно самостійної галузі знань. Наголосимо, що розвиток цього важливого напрямку можливий при дотриманні кількох умов. Найважливішою з них є формування нової парадигми, оскільки в межах існуючої парадигми (грец. *paradeigma* – приклад, взірець) суспільно-географічної науки практично неможливо пояснити сутність і закономірності функціонування суспільних територіальних систем. Отримання нового теоретичного знання про такі системи можливе лише тоді коли розглядати їх як живі суспільно-політичні, соціальні й економічні територіальні системи. А це вимагає нових підходів до їх дослідження в межах нової парадигми.

На думку автора, нова парадигма повинна базуватися на визнанні суспільного розуму і суспільного інтелекту як домінантної ланки механізму функціонування територіальних соціальних систем фундаментальною в соціальній географії, а підходи до їх вивчення – запорукою подальшого розвитку методології цієї галузі знань у межах нової парадигми науки. Суспільний металітет і суспільний інтелект можна розглядати як елементи територіальної соціальної системи (ТСС) будь-якого ієрархічного рівня: цивілізації на планеті Земля, національної ТСС, регіональної ТСС, локальної ТСС. Це надзвичайно важливі елементи. Адже від рівня їх розвитку залежить ефективність функціонування ТСС загалом. Ось чому таким важливим завданням є дослідження суспільного розуму і суспільного інтелекту в межах

соціальної географії. Його розв'язання забезпечить, по суті, формування нового напрямку суспільно-географічних, у тому числі соціогеографічних досліджень у XXI ст.

Припускаємо, що концепція соціально-географічних ознак суспільного розуму і суспільного інтелекту стане однією з фундаментальних у регіональній соціальній географії. Її розвитку повинні бути присвячені подальші дослідження в XXI ст. у межах цієї галузі знань.

Друге, що має бути визнаним новою парадигмою як фундаментальне явище – це наявність соціальних полів, без вивчення яких неможливо зрозуміти глибинну сутність соціальних явищ і процесів.

Нами запропоновано концептуальний варіант використання загальної теорії поля у соціальній географії та регіональній соціальній географії. Безумовно, наше бачення теорії соціального поля вимагає уточнення і розвитку. При цьому, важливо взяти до уваги те, що “соціально-географічне поле” – це узагальнююче поняття. Воно відображає закономірні зв'язки та відношення, які існують в реальності. Його вивчення дасть змогу глибше відобразити дійсність, проникнути у сутність суспільних територіальних процесів.

Соціально-географічне поле – особлива форма стану території, цілісна реальність, що складається з щільної і тонкої матерії, яка зумовлює причини, рушійні сили, умови соціальної взаємодії, соціальної поведінки та саму соціальну взаємодію і поведінку людей у процесі їхньої діяльності. З наведеного можна дійти висновку про двоїсту природу поля: воно є своєрідним відображенням щільних тіл матеріальних об'єктів (місць прикладання праці, людей), їх своєрідного взаєморозміщення у просторі та тонких тіл (еманацій щільних тіл і дій людей – ментальних, інтелектуальних, фізіологічних, механічних, що здійснюються з метою реалізації будь-якої діяльності). Тобто, соціально-географічне поле – інтегральні еманации функціонуючих елементів соціальної територіальної системи, що формуються потоками інформації, речовини, енергії. Ці еманации детермінуються суспільним розумом і суспільним інтелектом населення – одного з найважливіших елементів суспільної територіальної системи. Вони отримують специфічні риси внаслідок формування в конкретному суспільному просторі та суспільному часі у системі визначених геопросторовочасових координат.

Отже, соціально-географічне поле, згідно з нашою концепцією, відображає, якоюсь мірою, функціональний стан досліджуваної територіальної соціальної системи, який, безумовно, можна виразити у кількісному та якісному вимірі.

Соціально-географічне поле складається зі взаємопроникаючих і взаємодіючих елементарних полів (інформаційного, демографічного, сакрального, соціокультурного та ін.), кожне з яких формується у межах відповідних йому простору та часу. Безумовно, дослідження елементарних полів дасть змогу краще зрозуміти природу соціально-географічного поля загалом.

Очевидно, що перспективні дослідження повинні бути присвячені вивченню двоїстої природи соціального поля, яке створюється матеріальними об'єктами, їх своєрідним взаєморозміщенням у просторі діями людей з метою реалізації діяльності у соціальній сфері. Важливо визначити межі полів. Адже, зараз можемо лише гіпотетично стверджувати наступне: де має місце більша концентрація діяльності в соціальній сфері, де проявляється більше різномайття такої діяльності, там межі соціально-економічного поля ширші, а його густина (концентрація) більша.

Припускаючи, що соціальне поле змінне у реальному часі та, безумовно, й у соціальному часі, який також має властивість змінюватися, але за іншими законами, вважаємо що ці особливості соціального поля мають бути в центрі уваги перспективних досліджень соціогеографів України.

Не менш важливо досліджувати особливості перерозподілу соціального поля. Вважаємо, що значний просторовий перерозподіл соціального поля можна назвати соціальними хвилями. Період 90-х років, що визначався як перехідний до ринкової моделі господарювання, характеризувався розвитком нової соціальної хвилі, зумовленої гострою кризою,

спадом виробництва, існуючим безробіттям, зміною пріоритетів і мотивацій. Ця хвиля формувалася як форма руху у напрямі до соціальних цінностей (об'єктів соціальної інфраструктури, соціальних доктрин, соціальних відносин) розвинених країн світу (реального – виїзду жителів України на заробітки, екскурсії та з іншою метою за кордон, віртуального – долучення до соціальних цінностей інших країн світу за допомогою сучасних засобів масової інформації та міжнародної інформаційної системи Internet). Кожна хвиля має здатність повертатися через певний період часу. Але, очікування того, що у найближчій перспективі соціальна хвиля зможе рухатися до України, не справдилися. В значній мірі це обумовлено військовими діями на сході України і в Сирії. Як би там не було, але перерозподіл соціального поля є фактором як розвитку соціальної сфери України, так і трансформації соціального часу, соціального простору в її межах.

Гіпотетично припускаємо, що у будь-якій точці простору соціальне поле можна визначити як конкретну величину, що виражається певними кількісними характеристиками, що воно має свою внутрішню енергію, а також, що йому властива інерція. Згідно з теорією ймовірності, допускаємо, що інерція соціального поля зумовлена інертною масою, пропорційною до енергії поля. Але всі ці гіпотетичні положення і припущення вимагають підтвердження, які соціогеографи безумовно отримають в перспективних наукових дослідженнях в найближчий час.

2. Створення та розроблення нових концепцій і теорій у соціальній географії у XXI ст.

Розроблення нової парадигми суспільно-географічної науки сприятиме активізації створення нових концепцій і теорій у соціальній географії.

Безумовно, подальший розвиток отримає соціальна теорія, під якою ми розуміємо теоретичні уявлення про соціальні процеси та явища, функціонування соціальної сфери, соціальні відносини, що ґрунтуються, з одного боку, на логіці й історичному досвіді, а з іншого – на теоретичних концепціях, поглядах вчених – економістів. Дуже часто такі теоретичні уявлення підтверджується *соціальними законами*, які встановлюються на основі досвіду, практичної діяльності, виявляються через наукові дослідження. Соціальні закони – це особливі групи необхідних, істотних, стійких відношень (взаємозв'язків), які визначають розвиток, структуру та функціонування соціальних явищ і процесів. Основні риси цих відношень (взаємозв'язків): об'єктивність, необхідність, обов'язковість вияву, автономність.

Зазначимо, що великі чи загальні для великих груп соціальних явищ закони, пов'язані, наприклад, із розвитком соціальної структури населення або з розвитком соціальної інфраструктури цілком справедливо вважають радше закономірностями, аніж законами. Адже вони виявляються як соціальні, реально існуючі, повторювальні, істотні зв'язки суспільного життя у межах конкретного соціального простору і соціального часу, що мають місце в конкретних геопросторово-часових координатах.

У регіональних дослідженнях серед соціальних закономірностей величезний інтерес викликають, на нашу думку, закономірності розміщення елементів соціальної сфери, зокрема об'єктів соціальної інфраструктури як найзагальніші об'єктивні причинно-наслідкові відносини між територією (територіальними факторами) і соціальними об'єктами, явищами та процесами, відображення тяжіння окремих елементів соціальної сфери до територій з особливими характеристиками (наприклад, культових споруд до священних місць), а також як відображення специфіки територіальної організації діяльності населення (концентрація і дисперсність, спеціалізація і комплексність, комбінування і кооперування) та розселення. Водночас терміни “закон” і “закономірність” можна використовувати як синоніми (до речі, в економічній науці саме така ситуація має місце). Зокрема, йдеться про закон територіального розподілу праці й закономірність спеціалізації регіонів у внутрішньодержавному та спеціалізації країн у міжнародному поділі праці; закон територіальної інтеграції праці і закономірність комплексного розвитку держави і регіонів та ін.

Безсумнівно, особливості розвитку соціальної сфери регіону детермінуються вибраною стратегією його розвитку на найближчу і віддаленішу перспективу.

Розробка таких стратегій, як і обґрунтування перспективного розвитку соціальної сфери регіону вимагає спільних досліджень географів та економістів, а також фахівців інших спеціальностей. Це надзвичайно важливе завдання найближчої перспективи

3. До головних напрямів досліджень належить також визначення соціально-географічних принципів і підходів до вивчення життєдіяльності етносу, нації у власному Домі (тобто в конкретних геопросторово-часових координатах).

4. Ще одним надзвичайно важливим напрямом розвитку соціальної географії у ХХІ ст. є виокремлення віртуальної соціальної географії.

Очевидно отримають розвиток такі види віртуальної соціальної географії:

А. Реальна віртуальна соціальна географія.

В. Штучна віртуальна соціальна географія у межах сучасних комп'ютерних технологій.

С. Комп'ютерна технологічна віртуальна соціальна географія.

5. У ХХІ ст. прискориться інтенсифікується вдосконалення та збагачення новими термінами і поняттями понятійно-термінологічного апарату соціальної географії та регіональної соціальної географії.

Воно відбуватиметься в кількох напрямках (розвиватимуться понятійно-термінологічні системи, що використовуються в соціальній географії та регіональній соціальній географії і є вже практично сформованими; виникатимуть нові терміни і поняття внаслідок соціогеографічних досліджень у межах нової парадигми ХХІ ст., а також внаслідок відкриття нових соціальних законів і формування нових концепцій; відбудеться розвиток понять і термінів у рамках окремих галузей знань та у результаті розвитку віртуалістики тощо).

6. У ХХІ ст. відбудеться подальший розвиток і уточнення структури соціальної географії. Інтенсивно розвиватимуться окремі галузі знань соціогеографічної науки, що актуалізує і активізує дослідження у цьому напрямі.

Висновки. Отже, в ХХІ ст. активно розвиватиметься соціогеографічна наука в багатьох напрямках, що дозволить розв'язати низку теоретичних і практичних завдань. Розвиток цих напрямів не тільки зміцнить її як самостійну галузь знань, а й допоможе людині, групам людей орієнтуватися в реаліях повсякдення, які перманентно розвиваються та трансформуються.

Список використаної літератури:

1. Білецький М. І. Соціальна географія : навч.-метод. посібник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 164 с.
2. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
3. Шевчук А. Т. Соціальна географія : навчальний посібник. – К. : Знання, 2007. – 349 с.
4. Шевчук А. Т. Основи медичної географії. – Львів, 1997.
5. Шевчук А. Т. Сакральна географія. – Львів : Світ, 1999.

УДК 630.907.1

Marian Harasimiuk*, Tadeusz Grabowski,
Alina Urbańska****

TRANSGRANICZNY REZERWAT BIOSFERY “ROZTOCZE”

**Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, **Roztoczański Park Narodowy
zup@roztoczanski.pn.pl*

Harasimiuk M., Grabowski T., Urbańska A. Cross-border Biosphere Reserve “Roztocze”. *Roztocze is a unique geographic region, located in two-thirds of its territory in Poland (EU) and one-third in Ukraine. Distinguished by great biodiversity, bordered by mountains, highlands and the steppes. This band of picturesque hills stretching from Kraśnika (PL) to Lviv*

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

(UA). Extracts it is clearly a geographical unit situated on the border between natural states, regions, cultures, whose greatest value are the natural harmonious landscapes with diverse forests. Natural wealth evidenced by the fact that here are all the forms of protection provided for by the Polish and Ukrainian law. Obtaining the status of cross-border biosphere reserve will be recognized in the international arena, the high of natural, cultural and landscape and Roztoczes significant role in the overall system of environmental protection of Poland and Ukraine. Typing the region Roztocze to MAB Programme provides an opportunity to better his identification on Polish and Ukrainian maps, it guarantees prestige that are recognized around the world UNESCO sites. This honor brand is having a high marketing value, without prejudice to the autonomy of operating on its territorial businesses, local administration bodies dealing with different fields of social and economic life, non-governmental organizations – partners in the TRB. There is support for the sustainable development of the region with respect for man and nature.

Ключові слова: Розточчя, біосферний резерват, біорізноманіття, ландшафт, транскордонний, Польща, Україна, сталий розвиток.

Key words: Roztocze, biosphere reserve, biodiversity, landscapes, cross-border, Poland, Ukraine, sustainable development.

Roztocze to niepowtarzalny region geograficzny, położony w dwu trzecich na terytorium Polski (UE) oraz w jednej trzeciej na Ukrainie. Odznaczający się wielką różnorodnością biologiczną, graniczący z górami, wyżynami i stepami. To pasmo malowniczych wzgórz ciągnących się od Kraśnika (PL) do Lwowa (UA). Wyodrębnia się ono wyraźnie jako jednostka geograficzna położona na pograniczu przyrodniczym państw, regionów, kultur, której największą wartością są naturalne harmonijne krajobrazy z różnorodnymi lasami. Bogactwo przyrodnicze potwierdza fakt, że znajdują się tu wszystkie formy ochrony jakie przewiduje polskie i ukraińskie prawo (Grabowski 2009).

Niniejszy rozdział ma za zadanie przedstawić Roztocze jako region pogranicza przyrodniczo-kulturowego, warty wpisania w Światową Sieć Rezerwatów Biosfery w ramach Międzynarodowego Programu UNESCO "Człowiek i Biosfera" (MAB). Program ten zapoczątkowany został w 1970 roku. Do połowy 2015 roku w ramach Sieci powstało 651 rezerwatów w 120 krajach, niemal na całym świecie. W Polsce funkcjonuje obecnie 10 rezerwatów biosfery w tym 4 transgraniczne, na Ukrainie zaś, 8 rezerwatów biosfery w tym 3 transgraniczne [5].

Bogactwo kulturowe Roztocza, uznane zostało już na arenie międzynarodowej poprzez wpisanie najcenniejszych obiektów i zabytków na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Status ten posiada: Stare Miasto we Lwowie, cerkwie w Radrózu, Potyliczu i Żółkwi czy też funkcjonalnie powiązany z Roztoczem Zamość (Stare Miasto).

Zgodnie z wytycznymi Strategii Sewilskiej (1995) i Rekomendacjami z Pampeluny (2000) Transgraniczny Rezerwat Biosfery (TRB) "Roztocze" pełnić będzie trzy podstawowe funkcje, pierwszą związaną z ochroną różnorodności biologicznej i kulturowej, drugą dotyczącą zarządzania obszarem funkcjonalnym Roztocze i podejściem do zrównoważonego rozwoju w poszczególnych strefach, trzecią dotyczącą badań naukowych, monitoringu środowiska i edukacji ekologicznej [7].

Uzyskanie międzynarodowego tytułu transgranicznego rezerwatu biosfery z jednej strony podkreślać będzie dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe z drugiej zaś, da szansę na skuteczniejszą promocję i pozyskiwanie środków na rozwój społeczno-gospodarczy oraz ochronę przyrody i dziedzictwa kulturowego regionu.

Tworzenie TRB jest przede wszystkim spójnym zestawieniem możliwych propozycji drogi rozwoju zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju określonymi w programie "Człowiek i Biosfera" (MAB). Założenie to brano pod uwagę wykorzystując różną metodologię w procesie tworzenia transgranicznego rezerwatu biosfery. W procesie współpracy pomiędzy poszczególnymi interesariuszami oraz w celu zainteresowania stron ideą TRB "Roztocze" stosowano rozmaite metody. Organizowano m.in. konferencje, spotkania, seminaria, warsztaty, sesje terenowe, dni otwarte, pokazy. Informacja o prowadzonych działaniach docierała do interesariuszy TRB "Roztocze" za pomocą poczty tradycyjnej i e-mail. Lokalna społeczność informowana była poprzez lokalną prasę, radio, telewizję, stronę internetową RPN oraz elektroniczny biuletyn internetowy Lokalnej

Organizacji Turystycznej LOT "Roztocze". Zespół wykonawczy, utworzony przez koordynatora projektu –Roztoczański Park Narodowy w Zwierzyńcu, poddał wnikliwej analizie uwarunkowania przestrzenne, funkcjonalne i administracyjne, określił wszystkich udziałowców TRB "Roztocze". Szkic projektu został poddany weryfikacji w odniesieniu do dokumentów planistycznych oraz umów międzynarodowych [2].

Roztoczański Park Narodowy w Zwierzyńcu działając na polecenie Ministra Środowiska Rzeczypospolitej Polskiej, ukończył w 2015 roku prace związane z przygotowaniem formularza nominacyjnego Transgranicznego Rezerwatu Biosfery "Roztocze". Jest to podsumowanie niemal piętnastoletniego procesu ubiegania się o wpisanie Roztocza do światowej sieci rezerwatów biosfery. Jest to również zwieńczenie długiej tradycji współpracy na rzecz utworzenia międzynarodowego rezerwatu biosfery na Roztoczu pomiędzy ośrodkami naukowymi z Lublina i Lwowa, przede wszystkim Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej z Uniwersytetem Leśno-Technicznym i Uniwersytetem Ivana Franki we Lwowie. Działania te odbywały się równoległe po stronie polskiej jak i ukraińskiej. Szczególne zintensyfikowanie prac nastąpiło w latach 2013–2015 – wtedy to, odbyło się wiele wspólnych spotkań i konferencji przybliżających ideę transgranicznego rezerwatu biosfery, których efektem jest przygotowana aplikacja do UNESCO uwzględniająca powstały na Ukrainie w 2011 roku Rezerwat Biosfery "Roztochya". Utworzenie TRB "Roztocze" jest jednocześnie realizacją "Programu Współpracy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w latach 2013–2015", dokumentu podpisanego przez Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w Krakowie w dniu 7 października 2013 roku [4] oraz postanowień zawartych w "Strategii Współpracy Transgranicznej na lata 2014–2020", dokumentu podpisanego przez przedstawicieli władz Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego, 7 maja 2014 r. na Zamku Lubelskim w Lublinie [6]. Idea rezerwatu biosfery przybliżona została lokalnej administracji i społeczności na wielu spotkaniach konsultacyjnych. Przeanalizowano wiele dokumentów, studiów i planów miejscowych.

Formularz nominacyjny TRB „Roztocze” poddano ocenie wielu instytucji i samorządów na polskim i ukraińskim Roztoczu. Formularz uzyskał pozytywną recenzję Prof. Romana Soi – sprawującego funkcję Przewodniczącego Polskiego Narodowego Komitetu ds. UNESCO MAB oraz Profesorów: Mariana Harasimiuka, Michała B. Kaszewskiego, Zdzisława Michalczyka, Bogdana Lorensa – naukowców prowadzących od wielu lat badania naukowe na Roztoczu. Formularz ten, jest w pełnym znaczeniu tego słowa, zbiorowym, polsko-ukraińskim opracowaniem stanowiącym podsumowanie wielu lat pracy, szeregu instytucji i osób, dla których Roztocze jest ważnym regionem geograficznym.

Idea utworzenia międzynarodowego rezerwatu biosfery na Roztoczu ma dość długą tradycję, opartą na współpracy między ośrodkami naukowymi z Lublina i Lwowa, przede wszystkim Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej z Uniwersytetem Leśno-Technicznym i Uniwersytetem Ivana Franki we Lwowie. W roku 1995 pomiędzy UMCS w Lublinie i Uniwersytetem Leśno-Technicznym we Lwowie podpisana została umowa, dotycząca realizacji "Programu Roztocze" obejmująca dwuletnie badania terenowe, organizowane celem wykonania pełnej dokumentacji obiektów przyrody na terenie Roztocza w celu utworzenia międzynarodowego rezerwatu biosfery. Wynikiem przeprowadzonych badań było opracowanie wykonane pod red. Z. Michalczyka z 1997 roku pt.: "Kompleksowe badania środowiska przyrodniczego Roztocza". Nawiązane wtedy kontakty naukowe, rozpoczęte pomiary po obu stronach granicy oraz promocja walorów naukowych, przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych przyczyniły się do lepszego poznania Roztocza, a także zwróciły uwagę na konieczność ochrony całego regionu, ze wszystkimi jego elementami.

Formalny proces starań o utworzenie międzynarodowego rezerwatu biosfery w regionie Roztocza sięga roku 2001, kiedy rozpoczęła się współpraca pomiędzy przedstawicielami służb ochrony przyrody Polski i Ukrainy na rzecz nadania obszarowi Roztocza statusu rezerwatu biosfery [2].

W czerwcu 2002 roku w Zwierzyńcu pomiędzy Wicewojewodą Lubelskim, Dyrektorem Roztoczańskiego Parku Narodowego i Rektorem Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie podpisane zostało porozumienie o współpracy w celu utworzenia Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery "Roztocze". Koncepcja utworzenia polsko-ukraińskiego Rezerwatu Biosfery "Roztocze" wpisana została w Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego w roku

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

2002 oraz w Krótkoterminową Strategię na lata 2004–2006 Programu Ochrony Środowiska Województwa Lubelskiego.

Prace nad dokumentacją rezerwatu biosfery, pod nazwą “Roztocze – Puszcza Solska” rozpoczęte zostały w 2003 roku na zlecenie Wojewody Lubelskiego przez zespół ekspertów pod kierunkiem prof. T. J. Chmielewskiego. Zespół ten w latach 2003–2004 opracował projekt dokumentacji naukowej Rezerwatu Biosfery “Roztocze-Puszcza Solska”. W 2004 roku projekt ten został poddany opiniowaniu, uzyskując aprobatę Wojewódzkiej Rady Ochrony Przyrody, Rady Naukowej Roztoczańskiego Parku Narodowego, a także Rady Miasta i Gminy Zwierzyniec. Równoległe prace projektowe prowadzone były również po stronie ukraińskiej [1].

8 października 2004 roku we Lwowie zostało podpisane memorandum dotyczące współpracy pomiędzy Lwowską Obwodową Administracją Państwową, Wojewodą Lubelskim i Wojewodą Podkarpackim w sprawie utworzenia Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery “Roztocze”.

Z uwagi na fakt wstąpienia Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 roku i rozpoczęcia wdrażania w Polsce Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 oraz zmian organizacyjnych, jakie zostały wprowadzone w strukturze służb ochrony przyrody w Polsce i kompetencjach tych organów, prace nad utworzeniem Rezerwatu w polskiej części Roztocza zostały zawieszono [1].

W 2006 roku odbyła się konferencja pt. “Projekt rezerwatu biosfery Roztocze – Puszcza Solska – przykład harmonii przyrody i kultury oraz wieloaspektowej współpracy transgranicznej” zorganizowana przez Wojewodę Lubelskiego, Wojewodę Podkarpackiego i Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Lublinie, w której udział wzięli przedstawiciele strony ukraińskiej. Postanowiono wznowić prace nad utworzeniem transgranicznego rezerwatu biosfery.

Od 2007 roku w ramach dwustronnej umowy pomiędzy Roztoczańskim Parku Narodowym i Jaworowskim Przyrodniczym Parkiem Narodowym, dotyczącej między innymi prowadzenia działań sprzyjających utworzeniu Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery “Roztocze” odbywały się spotkania robocze Parków, których tematem były kwestie dotyczące utworzenia Rezerwatu.

Istotnym wydarzeniem przyczyniającym się do zintensyfikowania prac nad znowelizowanym projektem Rezerwatu było wpisanie w roku 2011 do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery, jako części transgranicznego rezerwatu biosfery w regionie Roztocza (Ukraina – Polska) Rezerwatu Biosfery “Roztochya” na Ukrainie.

Nowym otwarciem w pracach nad utworzeniem Rezerwatu stało się spotkanie zorganizowane z inicjatywy Burmistrza Tomaszowa Lubelskiego w czerwcu 2013 roku, na którym określono potrzebę wznowienia prac na rzecz utworzenia TRB “Roztocze”. W listopadzie 2013 r. na Wydziale Zamiejscowym Nauk Prawnych i Ekonomicznych w Tomaszowie Lubelskim odbyła się polsko - ukraińska konferencja pt: “Roztocze: pogranicze – ludzie – wielokulturowość”, na której Burmistrz Tomaszowa Lubelskiego wygłosił wykład o rezerwacie biosfery i szansach na rozwój wynikających z jego utworzenia.

W 2014 prace przygotowawcze zostały zintensyfikowane. Koordynacje prac na polecenie Ministra Środowiska Rzeczypospolitej Polskiej przejął Dyrektor Roztoczańskiego Parku Narodowego. Powołano zespół ekspertów do opracowania wniosku nominacyjnego dla TRB “Roztocze”. Przeprowadzono ponownie szereg konsultacji społecznych, konferencji i warsztatów. Na stronie internetowej RPN zamieszczono informacje o idei i założeniach Programu UNESCO “Człowiek i Biosfera” (MAB). Kluczowymi były kolejne robocze spotkania organizowane przez Dyrektora RPN w siedzibie Parku. W dniu 9 maja 2014 roku w Roztoczańskim Centrum Naukowo-Edukacyjnym w Zwierzyncu odbyła się konferencja z udziałem przedstawicieli administracji samorządowej, przedstawicieli Ministerstwa Środowiska RP, instytucji zajmujących się ochroną przyrody, Lasów Państwowych, naukowców z UMCS w Lublinie, stowarzyszeń, organizacji pozarządowych (NGO-S) i pozarządowych organizacji proekologicznych, poświęcona projektowi Transgranicznego Rezerwatu Biosfery “Roztocze”. Na konferencji przedstawiono założenia projektu strefowania oraz procedury związane z ustanawianiem rezerwatów biosfery. Zidentyfikowano interesariuszy, do których skierowano list intencyjny wyrażający wolę poparcia dla idei utworzenia TRB “Roztocze”. Miesiąc później w dniach 3–6 czerwca w Roztoczańskim Centrum Naukowo Edukacyjnym (RCNE) na polsko-ukraińskiej konferencji naukowej pt. “Ocena stopnia przeobrażeń obszarów cennych

przyrodniczo” zorganizowanej w ramach obchodów Światowego Dnia Środowiska i 40lecia RPN dla szerokiego gremium (ok. 400 osób) wygłoszony został referat pt. Transgraniczny Rezerwat Biosfery “Roztocze”, a w sesji posterowej zaprezentowany został Rezerwat Biosfery “Roztochya”. Odbyto wiele rozmów, konsultacji zarówno z przedstawicielami organizacji rządowych, samorządowych i NGO-S [2]

W lipcu 2014 roku na spotkaniu zorganizowanym w OEM RPN w Zwierzyńcu Tadeusz Grabowski – Zastępca Dyrektora RPN przedstawił założenia dla utworzenia TRB “Roztocze”, projekt zasięgu granic Rezerwatu oraz koncepcję podziału na strefy o różnych reżimach ochronnych uwzględniających obszary Natura 2000. Dyskutowano nad funkcjonowaniem rezerwatu biosfery w uwarunkowaniach formalno-prawnych w Polsce i na Ukrainie.

W dniach 1–3 października 2014 roku w Użoku na Ukrainie odbyła się konferencja poświęcona rozwojowi rezerwatów biosfery na Ukrainie, podczas której ustalony został skład Komitetu Sterującego projektowanego Rezerwatu po stronie ukraińskiej.

W dniach 27–28 października 2014 roku w RCNE w Zwierzyńcu odbyło się kolejne polsko-ukraińskie spotkanie poświęcone utworzeniu Rezerwatu, na którym zaprezentowano opracowanie kartograficzne i projekt wniosku nominacyjnego.

Przez cały okres procesu nominacyjnego informacja o podejmowanych działaniach umieszczana była na stronie internetowej RPN i przekazywana przez lokalne media (radio, prasę, biuletyny elektroniczne).

Efektom w/w działań było przedłożenie Ministrowi Środowiska RP formularza nominacyjnego dla TRB “Roztocze”.

Formalny proces ubiegania się o wpisanie regionu Roztocza do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery w ramach programu UNESCO “Człowiek i Biosfera” (MAB), odbywał się równolegle po stronie polskiej jak i ukraińskiej i można podzielić go na pięć etapów:

- Od 1995 roku rozpoczyna się formalna współpraca, zapoczątkowana w 1986 roku pomiędzy ośrodkami naukowymi z Lublina i Lwowa, przede wszystkim Uniwersytetem Marii Curie Skłodowskiej z Uniwersytetem Ivana Franki we Lwowie i Uniwersytetem Leśno-Technicznym.
- Lata 2001–2004 – opracowanie wniosku aplikacyjnego Rezerwatu Biosfery “Roztocze – Puszcza Solska”. Po stronie polskiej opracowano dokumentację i formularz aplikacyjny, który jednak, ze względu na duże zaangażowanie przy tworzeniu sieci NATURA 2000, w Polsce nie został przedłożony do UNESCO.
- Lata 2005–2010 – organizacja polsko-ukraińskich spotkań konferencji, warsztatów, wymiana doświadczeń mająca na celu zacieśnienie współpracy pomiędzy samorządami, uczelniami i instytucjami zajmującymi się organizacją ochrony przyrody w obszarze Roztocza, popularyzacja idei rezerwatów biosfery po obu stronach polsko – ukraińskiej granicy.
- 2011 rok – wpisanie Roztocza na Ukrainie do Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery, jako Rezerwatu Biosfery “Roztochya” w czasie 23 sesji Międzynarodowej Rady Koordynacyjnej Programu UNESCO-MAB w Dreźnie (Niemcy), jako części międzynarodowego Rezerwatu Biosfery “Roztocze”.
- Od 2013 roku – zintensyfikowanie wspólnych polsko-ukraińskich prac na rzecz utworzenia Transgranicznego Rezerwatu Biosfery “Roztocze” i przedłożenie Ministrowi Środowiska Rzeczypospolitej Polskiej 31 sierpnia 2015 roku formularza nominacyjnego TRB “Roztocze”.

Uzyskanie statusu transgranicznego rezerwatu biosfery będzie uznaniem na arenie międzynarodowej, wysokich walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych Roztocza oraz jego znaczącej roli w ogólnym systemie ochrony środowiska Polski i Ukrainy. Wpisanie regionu Roztocza do Programu MAB daje szansę na lepszą jego identyfikację na mapach Polski i Ukrainy, gwarantuje to prestiż, jaki mają rozpoznawalne na całym świecie obiekty UNESCO. Ta honorowa marka posiadająca wysoką wartość marketingową, nie narusza autonomii działających na jego terytorium podmiotów gospodarczych, administracji samorządowej, organów zajmujących się różnymi dziedzinami życia społecznego i gospodarczego, organizacji pozarządowych – partnerów tworzących TRB. Jest poparciem dla zrównoważonego rozwoju regionu z poszanowaniem człowieka i przyrody.

Literatura:

1. Chmielewski T. J. 2013. Roztoczański Park Narodowy w projektowanym Transgranicznym Rezerwacie Biosfery "Roztocze". [w:] Reszel R., Grądziel T. (red.), Roztoczański Park Narodowy – przyroda i człowiek. Wyd. RPN, Zwierzyniec.
2. Formularz nominacyjny Transgranicznego Rezerwatu Biosfery "Roztocze" 2015. [w:] Grabowski T. (red.), Maszynopis RPN, Zwierzyniec.
3. Grabowski T. 2009. Roztocze – pogranicze państw, regionów i kultur. [w:] Grabowski T. (red.), Roztocze region pogranicza przyrodniczo – kulturowego. Materiały polsko – ukraińskiej konferencji naukowej 35 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczo – kulturowego Roztocza – regionu pogranicza. Zeszyt II. Zwierzyniec.
4. Program Współpracy Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w latach 2013–2015. Archiwum RPN.
5. Rezerwaty Biosfery UNESCO 2015. <http://www.unesco.org/new/en/naturalsciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/world-network-wnwr/wnwr/>.
6. Strategia Współpracy Transgranicznej Województwa Lubelskiego, Obwodu Lwowskiego, Obwodu Wołyńskiego i Obwodu Brzeskiego na lata 2014 – 2020. Lublin 2013.
7. The Seville Strategy for Biosphere Reserves and Statutory Framework of the World Network of Biosphere Reserves. <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/related-info/publications/mab-official-documents/>.

УДК 911.3:339.92(1-192.7)

Ольга Мамчур

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ВИМІРИ ПРИКОРДОННОЇ
І ТРАНСКОРДОННОЇ СПІВПРАЦІ**

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
olyammail@gmail.com

The demand of researching of cross-border cooperation and the advantage of human geography among other sciences are analyzed in the article. Study of border and cross-border cooperation accords to the substantive specifics of human-geographical research. Conceptual-terminological system "Border" from early twentieth century was compare with this system at the beginning of twenty first century. The main condition for border and cross-border cooperation is border region which is located directly at the border.

Cross-border cooperation is a new object of research of human geography. It refers to the integration of geospatial processes that reflect the spatial and temporal aspects of the development and operation of human-geographical features. Theoretical aspects of cross-border cooperation considered in the light of scientific concepts of interterritorial cooperation and regional policy. European regional policy principles are: subsidiarity, decentralization and partnership, programming, resource concentration. Conceptual basic of cross-border regions was the idea of Europe of regions. Research of border and cross-border cooperation's forms contribute to the effective implementation of international politics of Ukrainian regions.

Ключові слова: кордон, державний кордон, прикордоння, транскордонний регіон, прикордонна співпраця, транскордонна співпраця, форми транскордонного співробітництва, фронтір.

Key words: border, state border, borderland, cross-border region, border cooperation, cross-border cooperation, forms of cross-border cooperation, frontier.

Актуальність дослідження. Одне із головних понять географії – кордон. На сьогодні, в часи глобальних, регіональних, локальних інтеграційних процесів, і, навпаки, різного роду дезінтеграцій, змінюється сприйняття людиною простору. А відтак змінюється розуміння кордону, що обмежує територію, чи ширше – геопростір. Особливості прикордонних і транскордонних територій, а також співробітництва на цих територіях є надзвичайно актуальним для суспільної географії.

Особливо важливими є проблеми прикордонного і транскордонного співробітництва для України. Не втрачає своєї актуальності теза Степана Рудницького: “Україна – це не тільки гранична країна, а також країна границь” [14, с. 116]. З відновленням незалежності нашої держави у 1991 р. ця теза набирає ще більшої ваги, адже 19 із 25 регіонів України – прикордонні.

За останні 25 років було ліквідовано “залізну завісу”, що утворювала майже герметичний кордон посеред Європи. Після розпаду Советського Союзу, Югославії та Чехословаччини в Центральній та Східній Європі постали нові державні кордони. Нерідко цей процес супроводили збройні конфлікти; а в деяких випадках, як в Боснії, Грузії, Україні з’ясування і становлення кордонів триває й досі. Хоч об’єднання Європи призвело до ліквідації багатьох кордонів, водночас постали нові обмеження – як-от кордони ЄС та Шенгенської зони.

Численні публікації з проблем прикордонного і транскордонного співробітництва серед українських вчених належать географам Волинського, Київського, Львівського, Харківського, Чернівецького та інших національних університетів, що аналізують прикордонне транскордонне співробітництво відповідних регіонів, також дослідникам із вітчизняних наукових установ, зокрема Інституту регіональних досліджень НАН України ім. М. І. Долішнього, Національного інституту стратегічних досліджень.

Суспільно-географічні проблеми кордонів, прикордоння й транскордонних регіонів розглядаються в процесі викладання навчальних дисциплін спеціалізації “Політична географія і геополітика” на кафедрі економічної і соціальної географії Львівського університету. Впродовж останніх восьми навчальних років читається навчальна „Транскордонне співробітництво”.

Мета роботи – проаналізувати суспільно-географічні основи досліджень прикордонного й транскордонного співробітництва; виявити та дослідити концептуальні особливості прикордонного, транскордонного співробітництва як об’єкта суспільної географії.

Вклад основного матеріалу. Дослідження прикордонного і транскордонного співробітництва мають міждисциплінарний характер. Ось неповний перелік наукових сфер, де об’єктом дослідження є прикордонна і транскордонна співпраця: економіка (зокрема, міжнародна економіка); політологія; міжнародні відносини; правознавство, зокрема міжнародне право; екологія; етнографія, географія, що має завдання дослідити територіальні особливості транскордонного співробітництва у різних сферах людської діяльності (економічній, військовій, екологічній тощо) та ін.

У американській та західноєвропейській науці актуальними нині є *прикордонні студії* (англ. *border studies*) – міждисциплінарні дослідження кордонів, прикордонних територій з погляду історії, географії, соціології, політології, соціальної та культурної антропології. Прикладна теорія з вивчення кордонів започаткована у 50-х рр. ХХ в. в США. У 1976 р. в Америці заснували Асоціацію дослідження прикордоння, яка стала найвагомішою академічною асоціацією північноамериканських науковців – дослідників прикордонних територій.

Перевагою суспільної географії серед інших наук є фундаментальне комплексне дослідження системи чинників того чи іншого об’єкта, явища, процесу. Суспільно-географічні дослідження розглядають складний об’єкт у геопросторі з позиції комплексного (системного), синергетичного підходів та ін. Аналогічно вплив кордону на довколишні території, на формування прикордонної й транскордонної співпраці аналізується з точки зору різних сфер людської діяльності – демографічної, екстичної, економічної, соціальної, культурної, зокрема етнокультурної, політичної тощо.

Зазначимо, що дослідження прикордонної і транскордонної співпраці відповідають специфіці суспільно-географічних досліджень [16, с. 121–122], адже мають:

- просторовий підхід (спрямовані на аналіз просторових відмінностей транскордонного співробітництва);
- системно-структурний підхід (розглядають форми транскордонного співробітництва як геосистеми і геоструктури);

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

- компонентний підхід (форми прикордонного і транскордонного співробітництва розглядаються як міжкомпонентні та міжгалузеві територіальні комплекси);
- історизм (розвиток співробітництва як суспільно-географічний процес);
- антропоцентризм і соціальні пріоритети оцінок;
- соціально-екологічний підхід (співробітництво у екологічній сфері є одним із головних завдань транскордонних структур);
- конструктивний підхід (прикордонне й транскордонне співробітництво – для вирішення прикладних проблем);
- прогнозність (передбачення головних тенденцій суспільного розвитку).

Серед суспільно-географічних наук, які досліджують прикордонне і транскордонне співробітництво, слід звернути увагу на такі: економічна географія (регіональна економіка, географія світового господарства), політична географія, соціальна географія. Особливе значення у дослідженнях прикордоння має політична географія, у складі якої розвивається *лімологія* (географічна лімологія, з лат. *limes* – кордон, межа) – наука, яка вивчає кордони і прикордонні території у аспекті їх генези, функцій, можливостей транскордонного співробітництва і т.п. Також нині зростає роль військової географії, одним із об'єктів дослідження якої є безпека кордонів. Маємо все більше підстав говорити про формування актуального напрямку суспільно-географічних досліджень – *транскордонної географії*.

Суспільно-географічна система знань має складну будову. Найпростіші компоненти наукового знання – терміни, поняття, категорії, більш складні – це наукові гіпотези, концепції, теорії. Для прикордонної і транскордонної співпраці важливо проаналізувати поняття “співпраця” та “кордон”. Так, співпраця і співробітництво – синоніми, що означають спільну з ким-небудь діяльність. А *кордон* – це поняття, що виступає центральним у *поняттєво-термінологічній системі*, пов'язаний із прикордонням, прикордонною та транскордонною співпрацею.

Простежимо за еволюцією поняттєво-термінологічної системи “Кордон” впродовж ХХ ст. (табл. 1).

Таблиця 1

Поняттєво-термінологічна система “Кордон” у суспільній географії в минулому і тепер

Початок ХХ ст.	• границя, межа • гранична віддаль • природна границя • політична границя • розвиток границь • гранична верхня • гранична область • розчленування границь	• граничний пояс • гранична комісія • країна • гранична лінія • граничний знак • гранична смуга, готар • перебіг границі • граничний вал
Початок ХХІ ст.	• границя, межа, кордон, рубіж, фронтир • типи кордонів: природні; суспільні – політичні, куль-турні, етнічні, економічні тощо • географічний кордон, межа • державний кордон • класифікації кордонів • генеза (формування) кордонів • морфологія кордонів • методи дослідження кордонів • функції кордонів: бар’єрна, фільтруюча, з’єднувальна; • безпека кордонів • прикордоння • порубіжжя (фронтир) • периферія • демаркація • делімітація	• прикордонна смуга • прикордонна інфраструктура: прикордонна служба, зона митного / санітарного контролю, пункти переходу через кордон • транзитність • прикордонний режим • прикордонні зв’язки • прикордонний рух • прикордонний регіон • транскордонні зв’язки • транскордонний регіон • форми транскордонного співробітництва: кластери, партнерства, єврорегіони, промислові зони та ін. • прикордонне співробітництво • транскордонне співробітництво • лімологія та ін.

У праці Степана Рудницького “Начерк географічної термінології” (1908) подано найбільш повний перелік географічних термінів сучасності, сформований внаслідок аналізу наукових надбань найбільш передової на той час німецької школи географії. Відповідно, серед антропогеографічних понять вже тоді чільне місце посідало поняття “границя” (нім. *grenze*).

В німецькій мові маємо тільки поняття *grenze* – одне зі справді нечисленних німецьких слів, запозичених зі слов'янських мов (польської), що постало в контексті змінного середньовічного німецько-слов'янського кордону. Більш специфічними термінами були *gand* (межа), або ж *gandgebiet* (межова область, територія). Якщо йдеться про сучасну англійську термінологію, то тут існують одночасно три терміни (усі перекладаються як “кордон”): “*frontier*”, що позначає мобільний та динамічний кордон, і стосується процесу та зони перетину; “*boundary*” – вказує на стійкий кордон, часто державний; “*border*” і “*borderlands*” є загальнішими поняттями, які об'єднують і *frontier*, і *boundary*. Поняття *borderlands* – прикордоння – також містить й уявні кордони [11, с. 50].

Протягом століття поняттєво-термінологічна система “Кордон” значно розрослася новими компонентами, що пов'язано із різними аспектами функціонування кордонів між державами. Також це пов'язано із ускладненням самої процедури встановлення кордону і формуванням прикордонної інфраструктури, існування таких властивостей, як транзитність кордону і, нарешті, характером й інтенсивністю прикордонної співпраці.

Чітко визначеними у законодавстві України є прикордонна смуга та контрольовані прикордонні райони, що мають особливий прикордонний режим і охороняються Державною прикордонною службою. Проте детального визначення поняття “*прикордонна територія*” у законодавчих актах немає. Лише у Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів подано коротке пояснення: прикордонний регіон (прикордонна територія) – адміністративно-територіальна одиниця різного рівня, розташована безпосередньо біля державного кордону. Тут критерії як щодо визначення рівня адміністративно-територіальної одиниці (це область, район чи місто), так і щодо розуміння місцевості “безпосередньо біля кордону” чітко не зазначені.

Для прикордонної і транскордонної співпраці головною умовою є діяльність в регіоні, що розташований безпосередньо біля державного кордону. Державні кордони виконують три базові функції – бар'єрну, контактну та фільтруючу. Від рівня впливу однієї із цих функцій залежить інтенсивність прикордонної співпраці.

Встановлення та трансформація функцій державних кордонів зумовлює й появу нових суспільно-географічних, зокрема політико-географічних явищ у прикордонній смузі. Змінюються функції поселень, формується своєрідний прикордонний уклад економічного життя, зорієнтований на переваги прикордонної співпраці [4, с. 104].

Згідно з теорією міжнародних відносин прикордонну і транскордонну співпрацю відносять до таких форм міжнародних відносин як двосторонні або багатосторонні. У двосторонніх інтераціях учасники міжнародних відносин можуть домінувати, тобто односторонньо впливати (контролювати) один на одного, підтримувати партнерські відносини між собою (взаємодіяти) та конфліктувати (наприклад, українсько-польський туристичний транскордонний кластер). *Багатосторонні відносини* – за участю декількох, інколи багатьох сторін, які можуть бути пов'язані між собою як безпосередньо, так і через одного з учасників, роль якого в їх множині важливіша, ніж інших. Останні виникають, коли розв'язання певної проблеми, що становить спільний інтерес, неможливе або утруднене без участі декількох сторін [8, с. 177–180]. Прикладом є розвиток, хоча і повільний, Карпатського євро регіону за участю п'яти країн Європи.

Прикордонна співпраця – це постійні зв'язки між прикордонними регіонами сусідніх держав. У транскордонному співробітництві (лат. *trans* – через; англ. *cross-border* – через кордон) головною умовою є відносно стійкі зв'язки через державний кордон. Відтак, формується єдиний транскордонний регіон для двох держав, прилеглий до спільної ділянки державного кордону (рис.1). Вважаємо транскордонну співпрацю як наступний етап (рівень) розвитку прикордонної співпраці.

Зокрема, сукупність господарських зв'язків поділяють на такі типи: а) технологічні – об'єднують компоненти виробництва по лінії зміни стану, обсягу, форми і властивостей вихідної речовини (енергії, інформації) за винятком їх переходу у сферу споживання та ін.; б) відтворювальні (економічні), які об'єднують різні стадії відтворення суспільного продукту – його виробництво розподіл, обмін і виробниче споживання (можуть бути речовинними, інформаційними, енергетичними) [1].

Теоретичні аспекти розвитку форм транскордонної співпраці розглядають через призму наукових понять міжтериторіального співробітництва, регіональної політики, кластера, промислових зон та ін.

У Європейській рамковій Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 1980) зазначено: транскордонне співробітництво – це будь-які дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або для досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних община бо властей, визначеної внутрішнім законодавством [6, с. 180–184].

В прикладному аспекті прикордонна і транскордонна співпраця – це вияви узгодженої регіональної політики держав по обидва боки спільного кордону. Помітні результати транскордонної співпраці має Європейський Союз, де налагоджені чіткі механізми співпраці, діють інституції для сприяння транскордонним зв'язкам. До початку 1990-х рр. було сформульовано фундаментальні *принципи європейської регіональної політики*: субсидіарності (вищі рівні державної, або наддержавної, влади мають право і зобов'язані вирішувати тільки ті питання, з якими не здатні впоратися нижчі владні структури); децентралізації (перерозподіл владних компетенцій та повноважень на користь нижчих адміністративно-територіальних одиниць держав-членів ЄС); партнерства (активна співпраця між адміністративно-територіального рівня – від ЄС до територіальної громади); програмування (інтереси розвитку громад пов'язують із загальноєвропейськими інтересами), ресурсної концентрації (фінансові ресурси, які ЄС надає державам та їхнім регіонам, мають доповнюватись, збільшуватись за рахунок державних і місцевих бюджетів [6, с. 103–106].

Концептуальною основою зростання ролі європейських регіонів стала ідея *Європи регіонів* (англ. Europe of regions) – концепція, яка цілковито протистоїть централістичній концепції творення загальноєвропейських інституцій і передбачає активну участь регіонів країн Європи у владних функціях Євросоюзу. Вона була посилена загальновідомою “центр-периферійною” теорією з метою вирівнювання добробуту й соціальних стандартів сусідніх регіонів. Проте концепція Європи регіонів несе у собі й певні негативні політико-географічні аспекти, адже вона провокує сепаратистські настрої в окремих регіонах.

Точкою відліку для утворення сучасних форм транскордонної співпраці вважається ратифікація Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво (1980). Україна приєдналась до цієї конвенції 1993 р. Конвенція дала старт утворенню єврорегіонів. Єврорегіони, як форма міжнародної співпраці, визначаються, насамперед, тим, що основними суб'єктами відносин у них є не національні уряди держав, а органи влади тих адміністративних одиниць, які безпосередньо прилягають до кордону. Наприклад, у межах єврорегіону “Буг” співпрацюють між собою Люблінське воєводство з польського боку та Волинська область і частина Львівської — з українського. Загалом центральні уряди сприяють діяльності єврорегіонів, оскільки їх функціонування поліпшує стосунки між сусідніми державами та визначає децентралізацію двосторонніх відносин.

Завдяки глобалізації економіки, розвитку регіональної співпраці, кардинальним змінам на політичній карті світу, тенденціям до поглиблення демократії в суспільному розвитку транскордонні регіони у Європі стали у 2000-х рр. своєрідними полюсами зростання.

Зазначимо також, що для дослідження транскордонної співпраці важливою є соціологічна *теорія територіальних ідентичностей* (наприклад, регіональних). Ця теорія дозволяє

проаналізувати певні регіональні настрої, відчуття спорідненості із сусідами, налаштованість на співпрацю з ними, та загалом – рівень регіональної свідомості.

Соціолог Ульрих Бек так характеризує сучасні економічні процеси послаблення ролі національних економік: “Світова економіка діє транслегально, тобто ні нелегально, ні легально. Транслегальне панування означає тривалу, більш-менш інституціоналізовану можливість впливати поверх усіх національних систем і функціональних кордонів на результати державних рішень і реформ таким чином, щоб їхні пріоритети відповідали пріоритетам поширення світової економічної влади. ... Виникають форми суверенітету, поділеного між державами і світовими економічними акторами” [2, с. 120–121].

Серед міждисциплінарних наукових напрямків, що торкаються проблем прикордоння і транскордоння є концепція фронтиру (Великого фронтиру) Фредерика Тернера, яка зараз модернізується. У ній аналізується динамічний рухливий кордон, який є певною перехідною зоною, і, як правило, слабо інтегрована в державотворення, характеризується високою взаємодією різних, часто ворожих культур [11]. В сучасній науці цим терміном зазвичай позначають межі будь-якої цивілізації. У руслі прикордонних студій (border studies) розвиваються й сучасні концепції прикордоння. Ці міждисциплінарні концепції часто застосовують для досліджень прикордонних регіонів країн Центральної і Східної Європи.

Суспільно-географічні дослідження усього різноманіття форм прикордонної і транскордонної співпраці сприяють ефективній реалізації міжнародної політики регіонів України, впровадження світового досвіду транскордонного співробітництва для українських реалій.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Бек У. Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
3. Герасимчук З. В. Регіональна політика транскордонного співробітництва: механізм формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, О. М. Лютак. – Луцьк: Надстир'я, 2010. – 188 с.
4. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України: навч. посібник / М. С. Дністрянський. – Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2010. – 344 с.
5. Закон України “Про транскордонне співробітництво” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
6. Козак Т. М. Європейська інтеграція та проблеми регіонів : навч. посібник / Т. М. Козак. – ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 236 с.
7. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин : підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – 4-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання ; Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 406 с.
8. Мамчур О. І. Форми транскордонного співробітництва як об'єкти дослідження суспільної географії / О. І. Мамчур // Географічна наука і практика: виклики епохи : матеріали міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16–18 травня 2013 р.) / відп. ред-ри: В. І. Біланюк, Є. А. Іванов : у 3-х т. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – Т. 1. – С. 158–162.
9. Мікула Н. А. Транскордонне співробітництво : навч. посібник / Н. А. Мікула, В. В. Толкованов. – К. : Крамар, 2011. – 259 с.
10. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. Мікула. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2004. – 395с.
11. “Поверх кордону”: концепція прикордоння як об'єкт дослідження / А. Каппелер та ін. // Україна модерна. – 2011. -№18. – С. 48–53.
12. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / кол. авторів за ред. Н. Мікули. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – 150 с.
13. Розвиток транскордонного співробітництва : науково-аналітична доповідь / НАН України. ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долінського НАН України”; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 52 с. – [Серія “Проблеми регіонального розвитку”].
14. Рудницький С. А. Українська справа зі становища політичної географії // Чому ми хочемо самостійної України : упоряд., передмова О. І. Шаблія / С. А. Рудницький. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
15. Рудницький С. Начерк географічної термінології // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка / С. Рудницький. – Том XII. – Львів, 1908. – 151 с.
16. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика : навч. посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса, Астропринт, 2005. – 632 с.
17. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – 2-ге вид. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ
В СВІТЛІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ ТА АЛЬТЕРНАТИВИ**

ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”,
м. Львів,
sadlu2004@gmail.com, r.teslyuk@gmail.com

The development of regional labor markets takes place today against the new challenges of social development, globalization, regional specialization, pricing for the services of skilled workers, scientific and technological progress. The labor market is extremely deformed, supply and demand in Ukraine. For further development of regional labor markets need to determine the specific model of social policy of human welfare. Current trends in employment in developed countries indicate a departure from its traditional distribution models towards alternative types of employment.

In Ukraine, the past decade has seen a steady reduction in the dynamics of employment and unemployment, and also changes the structure of employment by sector. Modern European integration processes that contribute to the transformation of the employment system, forced to increase the willingness of both workers and labor market institutions to structural reforms in the labor market. Another manifestation of the globalization of the labor market is Ukrainian labor migration, serving as destructive and stimulating factor in regional development.

An important component of employment policy is eliminating vocational qualification retraining, which is associated with the reform of remuneration in general. To assess the real state of the regional labor market is necessary monitoring, analysis and forecasting its development.

To resolve these regional labor markets outlines the following alternatives: 1) the social functions of the state are reduced to the social welfare (now working model); 2) giving the central authorities broad powers in the regulation of national and regional labor markets and employment with emphasis on their effectiveness; 3) partial reallocation of functions of state regulation of the labor market and employment among government, non-governmental and municipal authorities.

Ключові слова: *зайнятість, регіональна політика, євроінтеграція, трудова міграція, міграційний капітал, регіональний ринок праці, робітничі кадри.*

Key words: *employment, regional policy, European integration, labor migration, migration capital, regional labor, workers.*

В Україні не перший рік триває дискусія з приводу проведення євроінтеграційних реформ. Слушними є зауваги щодо ризиків розвитку ринку праці. Їх можна розцінювати по-різному. Адже в умовах, що склалися, жодна країна світу не може бути гарантована від спустошливого впливу на зайнятість економічних воєн, міжнародного перерозподілу робочої сили й втрати кваліфікованих кадрів, і навіть від фізичного знищення інфраструктури національних чи регіональних ринків праці (особливо, коли це може бути частиною реалізації підступних планів геополітичних доктрин). Прикладів цьому багато. Такий гіркий досвід має і Україна.

Нині вітчизняний ринок праці має надзвичайно деформований (певним чином “паралізований”) вигляд. Попит і пропозиція робочої сили не те що далекі від рівноваги, але практично ніяк не вписуються в стандарти європейської моделі конкурентоспроможності економіки з високою якістю товарів, послуг, ресурсів, а відповідають радше латиноамериканській моделі. Проте, події Революції Гідності 2013–2014 років показали, що європерспективи розвитку ринку праці таки існують. Вони визначаються інтересами передусім нової генерації молоді, яка вийшла на Євромайдан, та інших верств населення, котрі усвідомили себе як

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

рушійну силу, здатну забезпечити розвиток власної держави. Ці люди здебільшого є носіями української національної ідеї, “лобістами” європейських цінностей й соціальних стандартів. І якщо їх трудові аспірації починають свідчити про розуміння викликів євроінтеграційного розвитку України, то держава також повинна працювати у цьому напрямку. Інституційні зміни інфраструктури ринку праці мають відбуватися з врахуванням **викликів**: глобалізації, котра продукує інформаційну асиметрію на регіональних ринках праці (в т. ч. посилює проблему плінності кадрів); регіональної спеціалізації, котра через існування природних монополій веде до поглиблення сегментації у розрізі регіональних галузевих ринків праці (і навіть до структурних змін в національній економіці); ціноутворення за європейським і навіть світовим досвідом на послуги кваліфікованої робочої сили у сфері високотехнологічних виробництв (ІТ-сфера, біомедицина тощо – за умови належної якості цих послуг) при значно помірнішому підвищенні цін на послуги некваліфікованої робочої сили у межах традиційних виробництв; досягнень науково-технічного прогресу, котрий через просування нових товарів та послуг на місцеві ринки модифікує попит на кваліфіковану робочу силу, впливає на продуктивність її праці, диктує вимоги постійного підвищення компетенцій й відповідних затрат на це.

Акцентування уваги на викликах євроінтеграційного розвитку ринку праці України не матиме сенсу без визначення конкретних позицій держави у сфері його регулювання. Мова йде як про фундаментальні речі соціальної політики, так і про прикладні рецепти її реалізації. Адже ідеологія добробуту людини може відстоюється державою з різних позицій: як тягар, як соціальна згуртованість, як принцип розподілу, як капіталовкладення, як мережа безпеки, як система заохочення до праці, як право. Звісно, основою реалізації соціальної політики, і зокрема у сфері праці та зайнятості, є економіка. І лише через регулювання макроекономічних пропорцій держава впливає на реалізацію соціальних гарантій населенню у сфері праці, соціального захисту населення. Це є “альфою і омегою” ефективності програм зайнятості населення, які розроблялися в Україні з часу здобуття державної незалежності. На жаль, у жодній з цих програм не було враховано вимог контролю держави за дотриманням базових співвідношень між ВВП, інфляцією та рівнем безробіття, зайнятістю та ВНП, зайнятістю і продуктивністю праці, зайнятістю і доходами, структурно-кваліметричними параметрами зайнятості та попитом на робочі місця і вакансії, зайнятістю і добровільною незайнятістю.

У світлі вищенаведеного не можна оминати увагою конкретні статистичні дані щодо стану та динаміки змін зайнятості населення України. Лише в 90-х роках ХХ ст. обсяги зайнятості населення України зменшилися більше, ніж на 4 млн осіб. Ще близько 4 млн втрат принесло нове ХХІ століття. За підсумками 2014 року в економіці України було зайнято 18 073,3 тис. осіб економічно активного населення (без тимчасово окупованих АР Крим та м. Севастополь). Зменшення показників відбувалося головню в промисловості, що водночас підвищило частку зайнятих у сільському господарстві. З погляду структури економіки, її динаміки і пріоритетів це можна вважати явищем негативним. Суттєво зросла за вказаний період зайнятість в апараті органів державного та господарського управління. На останнє можна було б і не звертати уваги, якби мало місце економічне зростання у вказаний період. Насправді процес мав зворотній характер – замість зростання спостерігалися спадні тенденції, причому доволі значними в окремих галузях.

Осмислення низки “історичних” переходів вітчизняної системи зайнятості з одного стану в інший (від працедефіцитної до праценадлишкової системи організації використання трудового потенціалу, від державно монополізованої до багатоукладної форми найму робочої сили, від формального до неформального статусу зайнятості економічно активного населення тощо), які у час української незалежності в певний спосіб супроводжували розбудову вітчизняного ринку праці, змушує звернути увагу на “готовність” як робочої сили, так й інститутів ринку праці до сучасних євроінтеграційних структурних перетворень.

Важливо мати на увазі, що державна політика зайнятості населення особливо ефективна, коли мова йде про формування нового економічного обличчя українських регіонів. Початком має бути розробки Генеральної схеми планування території країни, яка б включала принципи територіальної організації зайнятості населення, інфраструктурні, інституційні, інформаційні засади ведення відповідної політики та механізми її реалізації на місцях.

Формування нової політики зайнятості населення особливим чином визначається потребами самої людини (активністю людського фактора). У даному випадку особливу увагу слід звернути на українську трудову міграцію, обсяги якої величезні. Це явище має системний, майже функціональний характер. Його слід розглядати ситуативно. Міграція – це не лише робочі місця і доходи, міграційний капітал. Це передусім люди – носії реверсних потоків європейських цінностей, взірців економічної поведінки, соціальних стандартів, господарської етики. Міграція здатна диктувати зміни усій системі соціально-трудова відносин. Більше того, залежно від того як “осідатимуть” інвестиції, капіталовкладення, робоча сила, інтелект, так і формуватиметься нова геопросторова організація суспільства. На неї “нанизуватимуться” демовідтворювальні, економічні, соціальні відносини, – а далі й новий світовий соціокультурний й гео економічний простір (світове соціокультурне й гео економічне середовище), а також світова фінансова архітектура – каркас нової світової геополітичної системи.

На регіональному рівні існує ще один аспект впливу потенціалу міграції на трансформацію політики зайнятості населення – економічний. Міграційний капітал у депресивних регіонах виступає потужним джерелом зняття соціальної напруги, яка є наслідком кризи. Міграційний капітал слід коректно залучати для потреб регіонального людського розвитку, зокрема через вкладення в так звані міграційні облигації (досвід Греції). Більше того, міграційний капітал важливо трансформувати в міграційно-інвестиційне забезпечення, що передбачає ефективне використання доходів трудових мігрантів з запобіганням їх осідання у сім'ях, а перетворення у відтворювальний ресурс регіональної економіки через її інвестування. Це можуть бути прямі інвестиції у власний бізнес, купівля права власності вже існуючого суб'єкта підприємницької діяльності, непрямі інвестиції через споживчий ринок.

Принципово важливою компонентою майбутньої політики зайнятості населення України є вирішення питання професійно-кваліфікаційної перепідготовки кадрів. Нині вітчизняними працедавцями вона може не проводитися роками. І якщо в європейських державах фахівці проходять підвищення кваліфікації кожних два-чотири роки, то в Україні галузева асиметрія показників вражаюча (від кількох років у системі освіти чи охорони здоров'я до відсутності будь-якої системи перекваліфікації кадрів у переважній більшості підприємств різних видів економічної діяльності). Це на фоні того, що в Україні надзвичайно гостро стоять питання утримання кваліфікованих робітників та повернення тих, які мають міграційний досвід. Як свідчать результати соціологічні опитування, понад 80 % трудових емігрантів ніколи не повернуться в Україну із зарплатою на рівні прожиткового мінімуму. За таких умов вкрай важливо провести реформу оплати праці, де ключовим критерієм виступатиме її продуктивність (а як похідне, у собівартості продукції – система постійного підвищення й перекваліфікації кадрів).

Особливої уваги в світлі євроінтеграційних кроків розвитку держави вимагають регіональні ринки праці. Нині практично усі питання державної політики зайнятості населення є частиною стратегічного плану економічних реформ у сфері праці, реалізовувати які покликана Державна служба зайнятості населення України та її територіальні органи на місцях. Проте, далеко не завжди вдається мати якісну картину про стан справ. Це стосується аналізування та прогнозування попиту та пропозиції робочої сили, вироблення політики зайнятості населення та механізмів її реалізації на близьку та віддалену перспективу, моделювання альтернатив інфраструктурного забезпечення цієї політики тощо. У цих

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

умовах першим кроком маркетингового та інформаційно-аналітичного (моніторингового) забезпечення робіт можуть бути спеціальні програми відповідного профілю. Сучасні реалії свідчать, що підготовка фахівців, капіталізації знань людини мало. Має бути технічна сторона забезпечення вирішення проблеми. За таких умов важливо розпочати активну роботу щодо формування спеціальних регіональних, міських та інших програм, які були б спрямовані на вирішення демографічних, економічних та соціальних питань, що стосуються подолання ризиків у сфері праці та зайнятості населення. Серед таких програм особливу нішу повинні займати ті, що стосуються кадрової підготовки фахівців, серед яких і робітничих кадрів. Такими розробками активно займаються вже тривалий час науковці ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”, які у свій час розробили Програму забезпечення високопрофесійними кадрами у Львівській області до 2015 року. У рамках виконання цього проекту в 2007 році було проведено соціологічне опитування з метою визначення потреби підприємств Львівщини у робітничих кадрах. Аналогічне дослідження було повторно проведено в 2011 та 2015 роках. Результати аналізу яскраво показує, що кадровий потенціал – вичерпано (табл. 1). Має бути новий підхід у вирішенні проблем.

Таблиця 1

**Аналіз попиту економіки Львівщини на робітничі кадри
(за результатами соціологічного дослідження)**

Час проведення опитування	2007 р., серпень	2011 р., серпень- вересень	2015 р., квітень-травень
Основа вибірки – великі та середні підприємства (з чисельністю працюючих понад 50 осіб), одиниць	124	126	153
Чисельність зайнятих працівників робітничих професій, осіб	13 437	025	142 262
Потреба у працівниках на 100 працюючих	16	8	5

У ситуації, що склалася в Україні можна окреслити три альтернативні шляхи вирішення проблем зайнятості населення: залишати усе без змін, коли усі соціальні функції держави зведені до виключно однієї функції соціального захисту населення; наділити центральні органи державної влади повноваженнями максимально широкого кола функцій держави у сфері регулювання як загальнонаціонального, так і регіональних ринків праці та зайнятості, поставивши завдання забезпечити у максимально стислі терміни належну їх ефективність; здійснити частковий перерозподіл функцій державного регулювання ринку праці та зайнятості населення між державними, недержавними та муніципальними органами управління, які здійснюють діяльність в аспекті державної політики праці та зайнятості населення.

Альтернатива 1. Перша альтернатива практично не вимагає додаткових затрат. Вона має найменшу підтримку з боку населення, водночас, не може бути оптимістично сприйнята й з боку працівників державних центрів зайнятості, які розуміють, що механізм соціального страхування населення від ризику безробіття в Україні не може бути ефективним при рівні допомоги на одного потребуючого в середньому 1000–1300 грн (травень 2015 року: по Україні – 1247 грн, у Львівській області – 1095 грн (квітень 1134 грн)). Не має перспектив й політика зайнятості населення при рівні одноразової допомоги заявнику потреби для започаткування власної справи на рівні 15 тисяч грн (700 дол. США). Спеціальні обстеження інвестиційних проблем створення нових робочих місць показують, що мінімальні витрати на створення одного “примітивного” робочого місця коливаються у межах 2 000 дол. США (торгова ятка, вулична торгівля). В світлі євроінтеграційних перспектив розвитку України може бути показовою інформація про створення високотехнологічного робочого місця, вартість створення якого сягає 70 000 дол. США і вище.

Альтернатива 2. Велику спокусу містить друга альтернатива формування та реалізації державної політики зайнятості населення, суть якої зводиться до відновлення кола функцій держави у сфері регулювання регіонального ринку праці та зайнятості, котрі централізовано доводяться зверху. Без сумніву, така постановка питання має право на життя. Більше того, цілу низку загальних функцій в умовах суспільних збурень варто реалізовувати виключно на централізованих засадах – політичну, організаційну, соціального захисту, макроекономічного стратегічного планування, інформаційного зв'язку, примусу, тобто застосування державою встановлених у законодавстві заходів державного примусу в суворо визначених ситуаціях як необхідний елемент демократичного правового порядку; контролю. Однак, в умовах фінансових проблем розвитку України ціла низка спеціальних функцій формування та реалізації державної політики зайнятості населення виконана просто не буде. Дана альтернатива вимагає значних фінансових вливань для реалізації таких функцій: виховна, кар'єрна, освітня тощо.

Альтернатива 3. Пропозиція щодо перерозподілу частини функцій державного регулювання ринку праці та зайнятості населення між державними, недержавними (зокрема, страховими) та муніципальними органами управління, які здійснюють діяльність в аспекті державної політики праці та зайнятості населення має свої аргументи. Справа у тому, що в умовах євроінтеграційних перспектив розвитку України політика зайнятості населення мусить бути орієнтована на два вирішення двох принципово важливих блоків проблем – регулювання ринку праці та регулювання власне зайнятості населення. З одного боку, це регулювання має забезпечувати людині страхові гарантії на випадок ризику безробіття, давати шанс зміни місця праці шляхом перенавчання, перекваліфікації, з іншого – відповідати логіці функціонування бізнес-середовища з принципами гідної праці та відповідної її оплати. Перерозподіл частини функцій державного регулювання ринку праці та зайнятості населення має не лише економічне, але й соціальне підґрунтя. Власне на локальному рівні через соціальні мережі, соціальний капітал, практику рекомендацій має перспективи давати ефект працезберігаюча функція зайнятості кваліфікованих кадрів. Дана альтернатива варта на увагу й з позиції таких ефективізацій таких функцій як аналізування та прогнозування обсягів економічно активного та неактивного населення, а також зайнятості та незайнятості робочої сили, професійного навчання, створення робочих місць під клієнта (для молоді, для осіб з обмеженою працездатністю, для самозайнятих), працевлаштування шляхом укладання контрактних зобов'язань, перепідготовки та підвищення кваліфікації, формування банків професійних даних безробітних осіб, реемігрантів тощо. У концептуальному плані ідея перерозподілу функцій кореспондує як з положеннями концепції гідної праці, так й поширеною у європейських країнах регіональною парадигмою спільного ринку, згідно з якою міжнародна економіка є не безпосередньою взаємодією національного уряду з іншими національними урядами ("націоналістична економічна парадигма"), а економічною (не політичною) взаємодією між регіональними економічними спільнотами.

У прикладному аспекті дана альтернатива слугує узгодженню принципів політики зайнятості населення України з положеннями Концепції державної регіональної політики України, Концепції адміністративної реформи та Концепції реформування адміністративно-територіального устрою держави. Вона дозволяє активізувати потенціал роботи регіональних статистичних служб в частині забезпечення системи обліку і статистики регіональних ринків праці, закласти єдиний методологічний, організаційний, термінологічний, фінансовий, технічний, інформаційний підхід до створення баз даних територіального рівня; перейти до ширшого застосування в практиці роботи наукових регіональних центрів, органів територіального управління моделі соціального контракту, моделі регіонального соціального бюджету, розвитку регіонального міжкультурного менеджменту.

**ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль upire@i.ua

The article deals with the essence of the concept “employment” of the population in a socially-oriented market economy. In accordance with the Law of Ukraine “On Employment” a definition of “complete” and “incomplete” employment of its forms and species is given.

The following concepts such as “economic and active population”, “unemployment”, “productive employment” are revealed.

The process of employment is investigated both in the whole country and in the areas of Podolsk economic district. In particular the dynamics of total population and economic and active and employed population for the period from 2000 to 2013 is explored. Tendencies of employment of urban and rural population and especially the peculiarities of age and sex structure of employees are discovered.

Taking into consideration the current employment features there was an attempt to identify their impact on standard of living. Therefore the process of population income formation is analyzed. It was stated that the salary in Ukraine is not dominant in income population, and their formation is carried out mainly by welfare and social transfers.

Analyzing the employment in Podolsk economic district the authors make a conclusion that in the period of economic crisis, low wages and low pensions a secondary employment, self-employment and even “shadow employment” is justified from the point of hired personnel.

The article presents the statistics that show that in Podolsk district the most economic indicators characterizing employment and standard of living in comparison with other districts are much lower. Hence, the growth of employment in the region will promote the economic growth and rising of living standards. The experience of European countries according to the use of flexible forms of employment deserves an attention especially in the case of a reduction of working hours, which is consistent with European legislation, conventions and recommendations of ILO concerning full employment

Ключові слова: *зайнятість, доходи, заробітна плата, самозайнятість, рівень життя*

Key words: *employment, income, salary, selfemployment, standard of living*

В умовах становлення ринкових відносин проходять інтенсивні трансформаційні процеси і в першу чергу у сфері зайнятості населення. Остання розглядається як діяльність людей, яка спрямована на виробництво матеріальних і духовних благ для задоволення власних потреб. З іншої сторони зайнятість населення розглядається як джерело доходу, фінансових можливостей для забезпечення життєдіяльності членів суспільства. Разом з тим варто підкреслити, що тільки в результаті зайнятості виникають соціально-трудова відносини, тобто розв'язуються проблеми соціального характеру.

У сфері зайнятості в Україні за роки незалежності відбулися суттєві трансформаційні процеси. Вже в перші роки незалежності Верховна Рада прийняла закон “Про зайнятість населення”, який в останній редакції від 17.06.2015 р. був доповнений і вдосконалений. На черзі прийняття нового Кодексу про працю. Закон “Про зайнятість населення” чітко визначає зміст понять “повна” і “неповна” зайнятість, форми і види зайнятості.

Становлення соціально-ринкової економіки в Україні в першу чергу зумовило суттєві зміни у сфері зайнятості населення та формуванні адекватного ринку праці. Так, на відміну від командно-адміністративної системи господарювання, яка розглядала зайнятість як загальнообов'язкову, тобто тотальну, зайнятість в сучасному Законі трактується як не заборонена діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів

однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, в т. ч. безоплатно [1].

Особливістю сучасної зайнятості населення в Україні є наявність неповної зайнятості, яка в Законі визначається як зайнятість працівника на умовах неповного робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованого часу, або залежно від виробітку [1]. Законодавство України гарантує своїм громадянам право на працю, забороняє примусову працю, а добровільна незайнятість не є підставою для притягнення до відповідальності.

Сьогодні аналіз зайнятості населення України проводиться органами Державної служби статистики, виходячи з чисельності економічно активного населення (ЕАН), його загальної і економічної зайнятості та її структури. В середньому за 2014 рік чисельність ЕАН становила 19,92 млн осіб [4, с. 332]. Рівень економічної активності населення у віці 15–70 р. становив 62,4 %, а населення у працездатному віці – 71,4 %. Рівень зайнятості населення у віці 15–70 р. становив 56,6 %, а населення у працездатному віці – 64,5 %. За останні два роки у зв'язку з окупацією Криму і Донбасу чисельність ЕАН зменшилася. Таким чином, в останні роки в Україні простежується тенденція зменшення абсолютної чисельності економічно активного і зайнятого населення, а також зниження рівня зайнятості населення. Так, за 2000–2014 рр. економічно активне населення зменшилося з 22 830,8 тис. осіб до 19 920,9 тис. осіб, а чисельність зайнятого населення скоротилася з 20 175 тис. осіб до 18 073,3 тис. осіб.

Одночасно потрібно відзначити наявність регіональних відмінностей в рині зайнятості населення. Так, у 2014 р. мінімальний рівень зайнятості ЕАН спостерігався в Івано-Франківській і Тернопільській областях – 52,3 %, а максимальний у Дніпропетровській області – 60,2 % і в м. Києві – 62,1 % [4, с. 334]. Аналогічна ситуація спостерігається і в регіональних особливостях зайнятості працівників працездатного віку: мінімальна – в Івано-Франківській, Тернопільській і Чернівецькій областях (56–59 %) і максимальна – у Дніпропетровській області (69,7 %) і в м. Києві – 69,2 %.

Рівень зайнятості населення залежить від багатьох чинників: вікової і статеві структури, освіти, місця проживання. Аналіз даних вибіркового обстеження дає підстави говорити про значні відмінності в показниках зайнятості населення за віковими категоріями і статеві структурою. Економічні можливості населених пунктів з молодим населенням має більше перспектив для свого росту, оскільки володіє якісним трудовим потенціалом, який приваблює в першу чергу інвесторів.

Для розробки заходів щодо інвестиційної привабливості певний інтерес можуть мати наступні дані. У статевій структурі населення України домінують жінки (більше 52 %). В селах проживає більше 37 % населення держави. В той же час у 2014 р. в структурі ЕАН і зайнятих переважали чоловіки $\approx$ 53 %.

У структурі ЕАН жителі сіл становили лише 29 %, а серед зайнятих менше 29 %. Таким чином, трудовий потенціал в основному зосереджений в містах, а питома вага зайнятих в міських поселеннях становить $\approx$ 77 % їх загальної чисельності в державі.

Варто відзначити, що високі показники загальної зайнятості не завжди є свідченням її високої ефективності. Тому для суспільства і окремих економічних суб'єктів важливою є продуктивна зайнятість. Економічна результативність такої зайнятості залежить в першу чергу від її структури. Якщо в структурі зайнятих переважають працівники виробничої сфери, тоді можна очікувати порівняно більших обсягів валового регіонального продукту. Аналіз структури зайнятості аграрно-індустріальних регіонів показує, що значна частина їх трудового потенціалу зайнята в бюджетних установах і організаціях, а їх заробітна плата порівняно із зайнятими в матеріальному виробництві є значно меншою (окрім працівників органів державного управління, банків).

Для переважної більшості населення важливим є постійна зайнятість, яка істотно впливає на заробітну плату і морально-психологічний стан працівників. Тимчасова зайнятість, а

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

також сезонна, негативно впливають як на стабільність оплати праці так і на моральні аспекти життєдіяльності працівників. В ринкових умовах для забезпечення стабільних доходів багато працівників шукають додаткову зайнятість у вигляді внутрішнього або зовнішнього сумісництва, роботу в нічні зміни і т. д.

Для України варто переймати досвід країн з соціально-ринковою економікою. В першу чергу заслуговують уваги гнучкі форми зайнятості, які в багатьох випадках відповідають інтересам роботодавця і найманого працівника. Така форма зайнятості вигідна для жінок, які займаються вихованням дітей, чи доглядають за членами сім'ї. Переваги гнучкої форми зайнятості є досить відчутними для сімей, оскільки дають змогу поповнити сімейний бюджет.

Сьогодні кризові явища в економіці України супроводжуються не тільки вивільненням з виробництва, соціальної сфери, особливо з бюджетних організацій, значної кількості працівників, що останнім часом владними органами трактується як "оптимізація зайнятості", що, як правило, не відповідає інтересам простих працівників.

Альтернативою державній політиці оптимізації зайнятості є масове поширення "тіньової" зайнятості, яка трактується як не регламентована. Обсяги "тіньової" зайнятості мають значні регіональні відмінності, які зумовлені переважно структурою економіки регіонів, масштабами малого і середнього бізнесу, географічним положенням регіонів. Масштаби тіньової зайнятості істотно впливають на реальні доходи населення і тому в умовах браку робочих місць, населення вимушене погоджуватись на зайнятість в тіньовому секторі економіки. Отримуючи винагороду в конверті або продукцією чи товаром, працівник, не сплачуючи податку на фізичних осіб, соціальних внесків, позбавляє державу можливості виконувати соціальні функції і в першу чергу захищати інтереси соціально вразливих верств населення. Зайняті в тіньовій економіці не беруть участі у формуванні Пенсійного фонду, позбавляючи себе в майбутньому достойної пенсії.

В умовах соціально-ринкової економіки держава підтримує різноманітні форми регламентованої зайнятості і особливо індивідуальної, яку ще тлумачать як самозайнятість. Падіння промислового виробництва, індустріалізація аграрної сфери зумовили вивільнення десятків тисяч зайнятих, знизився попит на робочу силу, зросло безробіття і особливо структурне та інституціональне, зросла пропозиція робочої сили.

Аналіз регіональних особливостей зайнятості населення свідчить про незадовільну динаміку чисельності зайнятих працівників у Вінницькій області (табл. 1). У цій області значно скоротилася чисельність економічно активного населення. Навпаки, в Тернопільській області, порівняно з іншими областями, переважають відносні показники зростання зайнятості (табл. 1).

Таблиця 1

**Зайнятість населення Подільського економічного району [4, с. 332-334]
(у віці 15-70 р.)**

№ п/п	Область	2000 р.		2013 р.		ЕАН 2013 до 2000, %	Зайнятість 2013 до 2000, %
		ЕАН, тис.	зайнятість, тис.	ЕАН, тис.	зайнятість, тис.		
	Україна	22 830,8	20 175,0	21 980,6	20 404,1	96,2	101,1
1	Вінницька	919,1	839,4	769,0	704,6	83,6	83,9
2	Тернопільська	475,1	409,4	489,1	442,9	102,9	108,1
3	Хмельницька	652,7	562,9	623,6	573,7	95,5	101,9

Велику соціально-економічну роль в регіоні відіграє так звана відтермінована зайнятість. Статистична служба в Україні у даний час не публікує даних про чисельність осіб працездатного віку, які емігрували за межі країни. Ці особи за кордоном переважно працевлаштовані постійно або тимчасово і за їх рахунок пропозиція на ринку праці України менша і чисельність безробітних значно менша від можливої. За рахунок трудової емі-

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

грації напруга на українському ринку праці значно знизилася. В цей же час понад двадцять років трудові емігранти фактично дотують економіку України шляхом переказів, передач через знайомих, особистого ввозу валюти, яку використовують члени їхніх сімей для підтримки сімейних бюджетів, купівлі нерухомості, транспортних засобів і сільськогосподарської техніки, навчання дітей і внуків. Варто підкреслити, що трудова еміграція в країни Центральної і Західної Європи більше характерна для мешканців Тернопільської області. Оскільки оплата праці в цих країнах порівняно вища, тому доходи сімей трудових емігрантів формуються в значній мірі за рахунок зовнішніх надходжень.

Зайнятість населення безпосередньо впливає на рівень життя населення. Особливістю економічної ситуації в Україні є те, що рівень життя населення формується під впливом регламентованої і нерегламентованої зайнятості. В окремих випадках нерегламентована зайнятість, якщо вона є вторинною, сприяє підвищенню рівня життя, оскільки сучасна заробітна плата пересічних мешканців не завжди задовольняє їх потреби (табл. 2). Звичайна вторинна зайнятість в більшості випадків є нерегламентованою, а особи, що нею займаються, її не афішують. Таким чином, тіньова зайнятість, вторинна зайнятість, самозайнятість, сприяють росту доходів населення, які фактично є індикатором рівня життя населення. Виходячи з того, що рівень життя населення є мірою задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, яка забезпечується сукупністю доходів населення і соціальних гарантій, які надаються державою та роботодавцями.

Таблиця 2

Середньорічна номінальна заробітна плата [4, с. 366]

грн

Області	2010 р.		2013 р.		2013 р. у % до 2010 р.
	грн	%	грн	%	
Україна	2239	100	3265	100	145,8
Вінницька	1782	79,5	2651	81,1	148,7
Тернопільська	1650	73,6	2359	72,2	143,0
Хмельницька	1786	79,7	2641	80,8	147,8

Звичайно невелика частина населення отримує певні доходи не за рахунок трудової діяльності, а у вигляді дивідендів від акцій, депозитів, спадщини і т. д. Як зазначалося вище, багато мешканців більшості регіонів України отримують доходи у вигляді допомоги від родичів, які працюють закордоном. В останні роки частина населення отримує доходи від власності, здаючи в оренду нерухоме майно і землю. В цілому треба відзначити, що в Україні населення має порівняно низькі доходи, хоча простежуються певні відмінності у різних регіонах і особливо серед мешканців міст і сіл.

Таблиця 3

Структура доходів населення в 2014 р. [4, с. 362]

грн

Області	Всього	в тому числі			
		зарплата	у % до доходів	соціальні допомоги і соціальні трансфери	у % до доходів
Україна	1 531 070	611 656	39,9	569 972	37,1
Вінницька	49 754	15 779	31,8	18 668	37,5
Тернопільська	27 191	8408	30,9	11 518	42,3
Хмельницька	39 132	12 251	31,3	15 106	38,6

Доводиться констатувати, що в сільській місцевості основною статтею доходів домогосподарств є пенсія, плата за оренду землі і соціальні трансфери (субсидії, соціальні виплати). Значна частка доходів у селах припадає на фермерів. Доходи селян від особистого підсобного сільського господарства є невеликими, але могли б бути набагато більшими, якби

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Таблиця 4

Доходи і витрати населення, млн грн [4, с. 362]

Області	2011 р.				2014 р.				Витрати в 2014 р.		
	Нааявний дохід		Нааявний дохід		всього	усього	на душу населення грн	у % від середнього по Україні	всього	В т. ч. придбаних товарів та послуг	%
	всього	усього	на душу населення грн	у % від середнього по Україні							
Україна	1 266 753	988 983	21 637,9	100	1 531 070	119 139	27 700,3	100	1 531 070	1 305 001	85,2
Вінницька	38 990	31 265	19 090	88,2	49 754	39 184	24 271,6	87,6	49 754	43 459	87,3
Тернопільська	22 712	17 697	16 351,3	75,9	27 191	20 653	19 273	69,6	27 191	25 370	93,3
Хмельницька	31 336	24 800	18 738	86,6	39 132	30 705	23 545	85,0	39 132	32 847	83,9

держава більше уваги приділяла розвитку аграрних бірж. Фактично не виконує своїх функцій споживча кооперація, а її керівники спокійно живуть за рахунок здачі в оренду і розпродажі приміщень та підприємств, які належать споживчій кооперації.

Труднощі в реалізації продукції особистого підсобного господарства не заохочують селян виробляти сільськогосподарську продукцію на продаж і тому їхні доходи обмежуються власною продукцією для особистого споживання.

Істотно впливає на рівень життя населення високий рівень безробіття, особливо в сільській місцевості. Так, сьогодні за даними МОП близько 10 % економічно активного населення залишилися без роботи. В Україні продовжується вивільнення робочої сили з бюджетних установ, яке не супроводжується ростом чисельності робочих місць в матеріальному виробництві. Такий процес отримав назву “оптимізації” зайнятості, хоча заходи щодо її реалізації не сприяють підвищенню рівня життя населення, а навпаки зумовляють його зниження.

Дослідження доходів населення регіонів дозволили виявити цікаву тенденцію зміни їх структури. Так, в окремих регіонах, в яких переважає сільське населення, у структурі доходів населення переважають соціальні трансфери, які є більшими ніж заробітна плата (табл. 3). Правда, окремі дослідники такими фактами аргументують зростання ролі соціально-орієнтованої економіки.

Проведене дослідження зайнятості, доходів і витрат населення в областях Подільського економічного району дало підстави стверджувати про наявність певних відмінностей між областями, що входять до його складу. Так, якщо у Вінницькій області за 2000–2013 рр. чисельність економічно активного і зайнятого населення суттєво зменшилася, відповідно на 16,4 % і 16,1 % то в Тернопільській області за цей час вона зросла відповідно на 2,9 і 8,1 %. Аналіз доходів населення за останні чотири роки показав, що вони зросли у Вінницькій області на 27,6 %, у Тернопільській – на 19,7 %, а у Хмельницькій – на 24,8 %. Фактично спостерігається парадоксальна ситуація. У Вінницькій області абсолютна зайнятість знизилася, а доходи зросли, у Тернопільській області зайнятість зросла, а доходи, у порівнянні з іншими областями, є найнижчими. Цікавими є і дані про доходи населення на душу населення, які у Вінницькій і Хмельницькій областях становлять 87,6 % та 85,0 % від середньо республіканського показника, то в Тернопільській області вони становлять лише 69,6 %. У порівнянні з Вінницькою і Хмельницькою областями, де витрати населення на придбання товарів та послуг становлять відповідно 87,3 % і 83,9 % доходів, в Тернопільській області вони становлять 93,3 % (табл. 4). Враховуючи те, що середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у Тернопільській області у 2013 р. була найнижчою в Україні – 2185 грн

і набагато нижчою від середньої по країні – 3026 грн – то реальний рівень життя мешканців області вимагає значного поліпшення.

Про реальний рівень життя населення у Тернопільській області свідчать наступні статистичні дані. За доходами на душу населення область займає в Україні – 22 місце, за обсягом субсидій – 18 місце, за забезпеченістю населення легковими автомобілями – 16 місце, за забезпеченістю населення житлом – 12 місце.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки, а саме:

- в Україні є істотні регіональні відмінності у динаміці і тенденціях зайнятості населення;
- рівень зайнятості населення в країні та в окремих регіонах, і особливо її структура, впливають на формування доходів населення, які визначають рівень життя;
- рівень доходів населення у регіонах перебуває в залежності від структури зайнятості, яка віддзеркалює спеціалізацію господарства регіону;
- в окремих регіонах у структурі доходів населення домінують соціальна допомога, соціальні трансфери, тобто заробітна плата не завжди реально впливає на рівень життя;
- низький рівень зайнятості населення, високі показники безробіття, низький рівень виробництва валового регіонального продукту, незадовільна демографічна ситуація свідчать про депресивний характер економіки в аграрно-індустріальних регіонах;
- в умовах дефіциту робочих місць, неефективної податкової політики, бюрократичне гальмування розвитку самозайнятості, малого і середнього бізнесу, подолання “тіньової” зайнятості, оптимізація її структури є запорукою підвищення рівня життя населення.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про зайнятість населення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/665/97-%D0%B2%>
2. Брич В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення : методологія, практика, шляхи вирішення: монографія / В. Я. Брич. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 375 с.
3. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. – 428 с.
4. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За ред. Осауленка О. Г. // Державна служба статистики України – К. : Техніка, 2014 рік. – 560 с.

УДК 910.1 : [81’373.612.2:91]

Мирослава Влах

ГЕОГРАФІЧНІ МЕТАФОРИ: СУТНІСТЬ І РОЛЬ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
mvlakh@ukr.net

The essence of geographical metaphors as a tool of linguistic geographical mentality that consists in confrontation of the sufficiently distant objects by comparison, analogy is revealed. The genetic typology of geographical metaphors with allotment of so-called dead and alive (figurative) metaphors is presented. The criteria of geographical objects similarity during geographical metaphors design are accented (location (orientation), shape, scale, color, age, relationship, process, function), also the necessity of integrated approach intensification is emphatic, considering its systemic manifestation.

The scientific geographical concepts as an example of dead metaphors that got rid of figurative meaning during the process of cognition are described. The evolution of concepts: word-metaphor – naive concept-metaphor– logical concept-metaphor is revealed; the efficient role of metaphors in the processes of primary and secondary categorization of the new concepts, result of those is conceptual metaphors appearance. The role of metonymy as metaphor variety

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

is elucidated, when comparison occurs not on the similarity feature, but on the adjoining feature (belonging to the same range of phenomena, to the concepts of one order), in particular, in geographical scientonyms.

The metaphorical character of polysemic concepts, the increasing use of megametaphors in geographical science (house, organism, space, territory, organization, center, place, system, complex, management) is emphatic. The decreasing of artistic imagery of Ukrainian geographical terminology as a result of substitution by foreign languages equivalents in Russian transcription is established. The necessity of resolving problem of correlation between specific geographical term and international terms is emphatic.

The primary metaphoric of the particular terms – toponyms (hydronyms, oronyms, oikonoms, politonyms) is emphatic, in particular, that are built on the anthropomorphic principle. The relationship between terms creation and toponymy is revealed.

The role of alive metaphors, sophisticated languages constructions in geographical cognition is elucidated, it's role as in the pre-scientific (mythological), and in scientific cognition, in particular, during geographical creating images in geopolitics, country studies, globalistics, regional management, urban studies, territory branding and rebranding, tourism is emphatic.

Ключові слова: географічна метафора, мертва метафора, жива метафора, терміни, топоніми, метонімія, міфологія, наукове пізнання.

Keywords: geographical metaphor, dead metaphor, alive metaphor, naive concept, logical concept, terms, toponyms, metonymy, mythology, scientific cognition.

Актуальність дослідження. Метафору досліджують різні наукові дисципліни – мовознавство, літературознавство, психологія, психолінгвістика, історична лінгвістика та ін., кожна з яких виокремлює свій аспект розгляду, для прикладу, як художній троп у літературознавстві чи функція мислення у психології. Однак розуміння міждисциплінарного характеру метафори, створення її цілісної загальнонаукової інтегральної концепції не заперечує, а навіть посилює необхідність узагальнення практики використання у конкретних напрямках наукового пізнання.

Приклади широкого використання метафор подає й географічна наука з її понад двотисячолітнім досвідом світосприйняття і світорозуміння. У сучасних умовах феномен метафори, її гносеологічну сутність і прикладне значення розглядає гуманістична географія – наука, що вивчає геопростір на філософських засадах феноменалізму, екзистенціалізму, з активним використанням принципів перцепційності, герменевтики тощо.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз наукових публікацій на тему дослідження дає змогу зробити висновок про його недостатнє висвітлення у вітчизняній географічній науці. Окремі аспекти створення і використання географічних метафор розкриті у публікаціях М. Влаха (географічне образознавство) [2, 4, 6], І. Ровенчака (географія культури, вчення про колір) [20, 21], М. Дністрянського (політико-географічні образи країн і макрорегіонів) [8], Д. Ніколаєнка (метафора і простір) [18], О. Шаблія (геопоетика, геометафоричність поезії Т. Шевченка) [24]. Проблематика географічної метафоризації більше висвітлена в англомовній, а також у російськомовній науці, зокрема в рамках імажинальної географії [10–15].

Для розкриття сутності і гносеологічної ролі географічних метафор доцільний міждисциплінарний підхід з використанням теоретичних напрацювань базових (філософія) і суміжних наук.

Постановка мети і завдань дослідження. Метою дослідження є розкриття феномену географічної метафори та її значення у науковому пізнанні. Виходячи з мети були поставлені такі завдання дослідження:

- розкрити гносеологічну сутність географічної метафори;
- здійснити типологію географічних метафор;
- визначити головні наукові напрямки географічної метафоризації.

Виклад основного матеріалу. Уперше означення поняття метафори подав Арістотель, якого вважають основоположником філософії метафори. Він дослідив зв'язок цього феноме-

на з таким прийомом пізнання як порівняння: “Переносне слово (metaphora) – це невластиве ім’я, перенесене з роду на вид, чи з виду на рід, чи з виду на вид, чи за аналогією” [1, с. 669]. На взаємозв’язок метафори і порівняння також звертав увагу В. Ф. Гегель [7, с. 112–113].

Теза Арістотеля про метафору як різновид імені дає підстави стверджувати, що метафора має здатність виражати *логічні поняття*. Власне при аналізі й описі метафоричних конструкцій дослідники систематично звертаються до терміна *поняття*, яке розглядається як значення слова. З поняттям *значення слова* часто ототожнюють й поняття *зміст метафори*.

Визначити, коли проста лексема виступає у буквальному (прямому), а коли у переносному значенні, можна тільки з контексту її використання. Метафора з мовного погляду є фігурою мови, у якій створюються нові смисли мовних виразів на основі трансформації (переосмислення) “звичайних” смислів слів. Метафора пов’язана із заміною буквальних смислів переносними, зіставленням достатньо віддалених один від одного об’єктів.

Філософське переосмислення, фахове опрацювання багатьох лексем зумовлює втрату їхньої метафоричності й появу так званих мертвих метафор (номінативних, лексичних, лексикалізованих, скам’янілих, стертих, генетичних, термінологічних, однобічних семасіологічних, ексметафор). Наукова термінологія у формі переносних значень простих слів також наповнена такими мертвими метафорами, образність яких вже не сприймається.

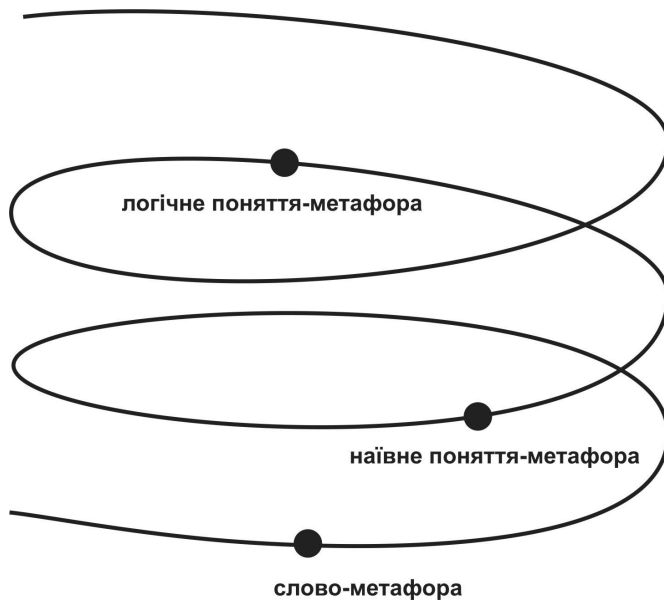

Рис. 1. Діалектика наукової географічної метафоризації

Діалектика наукової географічної метафоризації відображає процес перетворення первинних слів-метафор на наївні поняття, створені на основі безпосереднього порівняння і прямої аналогії, і далі – на логічні поняття з використанням мислительних операцій (рис. 1).

Як приклад такого спірального розвитку понять-метафор може слугувати логічний ряд: *хребет* – *гірський хребет* (наївне поняття, що виникло на основі вербалізації чуттєвого сприйняття світу за принципом антропоморфності) – *гірська система Карпат* (конкретне логічне поняття, у якому мисляться ознаки конкретного об’єкта) – *рельєф* (абстрактне поняття – ознаки мисляться окремо від об’єктів). Якщо для наївних понять властива різка, контрастна метафоричність (діафоричність), то для логічних понять – звична, стерта метафоричність (епіфоричність).

Логічні поняття за умови їхнього міждисциплінарного використання можуть набувати статусу живих метафор. Для прикладу, Український кристалічний щит – хребет України (етнічної, державної території України). *Детермінологізація* (перехід терміну до стану загальноновживаної лексики) торкнулася й таких загальногеографічних понять як екологія, ландшафт, які у неприродничих галузях знання набувають яскравої метафоричності. Метафоричне переосмислення характерне також для *транстермінологізації* (перенесення існуючого терміну з однієї галузі в іншу з повним або частковим його переосмисленням та перетворенням у міжгалузевий омонім). Для прикладу, статистичний рельєф, економічний рельєф, хмарні технології, дисперсне розселення. Розвиток суспільно-географічної науки, особливо її нових напрямків, відзначається також *ретермінологізацією* (запозичення термінів з інших наук). Для прикладу, нація, політика, демографія, управління.

Становлення географічної термінології, починаючи з античних часів і до сьогодення, під-

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

тверджує метафоричність космо- і географічного пізнання. Особливо яскраво метафоричність виявляється при аналізі географічних грецизмів і латинізмів [3, с. 66–68], які набули статусу інтернаціоналізмів: наприклад, такі широкоживані як *полюс* (із давньогрец. вісь), *паралель* (уздовж одне одного), *меридіан* (полуденник), *екватор* (рівноденник), *зона* (пояс).

З погляду формальної логіки сутність мертвих метафор-понять можна охарактеризувати через їхній обсяг і зміст.

Еволюція наукового географічного пізнання подає приклади дедалі частішої появи понять із ширшим обсягом (відповідно вужчим змістом). У науковій літературі використовується навіть поняття *мегаметафори*. До останніх належать такі метафори як машина, організм, організація, система, ринок, театр, простір, територія, дім, управління тощо.

У географічній науці використано (надалі використовується) метафоричний потенціал таких мегаметафор: *дім* – за Страбоном, “*Orbis Terrarum – Domus Humanitatis est*” (економіка, екологія і похідні від них видові поняття – геоэкономика, геоекологія, екістика); *простір* у його розмісницькому, феноменалістському, структуралістському і функціональному аспектах (хорографія, хорологія; просторологія, топологія, топографія; соціально-економічний, політичний, культурний, інформаційний, віртуальний, кібер-простір тощо); *організм* (організмична метафора у геополітиці (Ф. Ратцель), кібернетиці, синергетиці); *територія* (площина, ресурсна основа, дух, ідея); *центр, точка* – місце, географічна номінація якого має метафоричне значення, котре викликає асоціацію з певним об’єктом чи місцем його розташування; *система (комплекс)* – базове поняття закону системності Всесвіту, що охоплює також взаємозв’язок географічних об’єктів, процесів і структур (геосистемологія); *геопросторова (територіальна) організація*, яка трактується через взаєморозташування об’єктів у двовимірному просторі земної поверхні, геопросторові зв’язки між розташованими у межах земної поверхні об’єктами, територіальні суспільні утворення, функціонування територіальних утворень (О. Шаблій). З наведеного можна зробити висновок, що метафоричний характер мають усі полісемні терміни.

З розвитком науки, зокрема із розширенням її об’єктно-предметної сфери, збільшенням кількості міждисциплінарних зв’язків і запозиченням нових методів дослідження, географічна метафоричність за принципом аналогії тільки посилюється. Для прикладу, яскравий метафоричний ряд створюють прикметникові морфеми різних видів життєдіяльності людини і традиційні лексеми – *пункт, центр, округ, куш, вузол, мережа, система, комплекс, кластер, габ* (промисловий пункт, агропромисловий центр, освітній округ, економічний вузол, промисловий кластер, газотранспортний габ, транспортна мережа, геологістична система).

В основі географічних термінів-метафор лежить схожість:

- за розміщенням (схід, захід, північ, південь, півніжжя гори, підошва хмари, передмістя, середмістя);
- за висотою, розміром, масштабом (низовина, височина; мале, середнє, велике місто; місто-мільйонник; мегалополіс; дрібно-, середньо-, великомасштабні карти);
- за формою (гірський хребет; кристалічний щит; річкова долина; жерло (горло) вулкана; річкова губа; річкова мережа; купчасті, шаруваті, пір’ясті хмари; плоскогір’я; коритоподібна долина; транспортний вузол; промисловий куш; каркас розселення; рисунок розселення; лінійне місто; дерево-, зіркоподібна, шахова структура);
- за кольором (зелений туризм, зелена революція, зелена економіка, зелена логістика, “червоний” пояс у політичній географії та геополітиці);
- за віком (молоді, старі гори; нове місто);
- за зв’язком (агент зв’язку; матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові потоки; готельно-ресторанний ланцюг; геологістичний канал);
- за процесом (“міська” революція, “сум нових міст”, макроцефалія міської мережі, урбанізаційний вибух, демографічний вибух; “зіткнення” цивілізацій);
- за виконуваною функцією/функціями (місто-супутник, країни-сателіти, держава-організм, міське ядро, світові (глобальні, альфа-) міста, євромісто, західне місто,

місто-привид, технополіс, місто-сад, місто-замок, прото-(ембріональне) місто, “полюси розвитку”, “центри зростання”).

Особливо яскравий метафоричний характер мають терміни, побудовані на основі безпосереднього чуттєвого сприйняття довкілля за розміщенням, розміром, висотою, формою, кольором об’єктів.

Системна сутність географічної науки потребує широкого використання інтегрального підходу при створенні географічної термінології, що найбільше виявляється при означуванні геоторіальних одиниць різного рангу шляхом накладання окремих змістів (метафора “палімпсесту”). Такий широкий загальногеографічний характер мають, наприклад, терміни-інтернаціоналізми: *геосистема* (В. Сочава), *геоверсум*, *геоторія* (Е. Алаєв), *космогеоторія*, *світи* (О. Шаблій), *землесвіти* (Ю. Кисельов).

Різноаспектність побудови географічних метафор дає змогу зробити висновок про те, що вони є універсальним способом світовідчуття і світорозуміння. За допомогою метафори здійснюється семантичний рух, відбувається перенесення, поширення або з’єднання сенсів. З’єднання нібито непокєднуваних образів породжує новий сенс.

Для кожної національної мови характерна власна образно-метафорична системність. Приклади багатой географічної метафоричності подає й українська мова, яка належить до найдавніших, а отже, й вироблених (розвинених) у лексикографічному плані. Актуальною проблемою українського термінознавства на сьогодні є активне відродження (а не лише лексичне збереження) первинних українських номінацій, вилучених із широкого наукового вжитку в часи великого терору 20–30-х рр. ХХ ст. чи “зближення” братніх народів і творення “нової історичної спільності людей” у радянський період, а також формування *Lingua Sovietica* як феномену тоталітарної політичної культури.

Аналіз географічної термінології в історико-лінгвальному контексті показує значні втрати української науки внаслідок заміни правильно орієнтованих, емотивно-оцінних, експресивних термінів-метафор російськомовними заміниками або термінами-інтернаціоналізмами у російській транскрипції. Через це була втрачена яскрава образність, яка дає змогу заглибитись у те чи інше наукове поняття, окреслити контури його семантики і створює основу для подальшого розвитку.

Оскільки утворення термінів способом метафоризації зумовлене тим, що географічна наука формувалася на основі народних узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу, то можливості відносно молодій штучній російській мові, початки формування якої пов’язують з XII–XIV ст. на основі запозичень з інших слов’янських мов і місцевих угро-фінських говірок, обмежені щодо первинної образності світосприйняття і світорозуміння. Як приклади втраченої метафоричної образності географічної термінології можна навести заміну таких українських за побудовою термінів як *підсоння* (клімат), *гірське пасмо*, *гряда* (гірський хребет), *водозбір*, *сточище* (басейн), *доплив* (притока), *міжгір’я*, *межигір’я* (ущелина), *бережина* (берегова лінія), *поділ*, *низькоділ* (низина), *розточчя*, *стоковище* (вододіл), *улоговина* (западина) [9]. Посиленню метафоричної образності природничо-географічної термінології може сприяти, зокрема, розширення використання місцевих назв, які слід розглядати як важливе джерело, що підживлює українську наукову лексику. Багато унікальних географічних назв має Карпатський регіон. Для прикладу, *звір*, мн. *звори* (залісна гірська долина, чи гірський яр), *жереп* (зарості гірської сосни вище межі лісу), *рінь* (гірський галечник) тощо. Наведені лексеми розширюють поняттєво-термінологічні можливості географічної науки, з одного боку, і проблему лінгвістичної норми/стандарту, з другого боку.

Проблеми розвитку української географічної термінології на основі збалансування питомих термінів і термінів-запозичень опрацьовані фундатором наукової географії акад. С. Рудницьким [5].

Географічна лексикографія подає приклади використання й такого різновиду метафор як *метонімія*, коли зіставлення відбувається не за схожістю об’єктів, а за ознакою суміжності

ті (належності до одного кола явищ, до понять одного порядку тощо). На нашу думку, метонімічний характер мають назви сучасних міждисциплінарних понять і наукових суспільно-географічних напрямків: геоэкономика – економічна географія; геоecologia – екогеографія; геопоетика – поетична географія – поетика простору; геоімагологія – імажинальна географія; геокультура – культурна географія; геофілософія (геософія) – філософія простору (місця), геологістика – логістична географія(?) тощо. Правило метонімії, за якого назва, як правило, переноситься з родового поняття на видове, потребує, щоб у складних лексемах родове (географічне) поняття подавалось у повному, а не скороченому форматі (для англійської мови – наукової мови сучасності – ця проблема неактуальна, оскільки немає смислових навантажень від перестановки термінотвірних частин (geography of culture або cultural geography)). Дотримання власне такого підходу дозволить модернізувати, осучаснити систему суспільно-географічних наук, що, однак, не заперечує чинної практики і необхідності подальшого широкого застосування загальнонаукового геометоду в суміжних із географією сферах наукового пізнання. На актуальність зазначеної проблеми вказують дискусії щодо назви і змісту суспільної географії [23].

Географічна наука широко послуговується таким специфічним видом мертвих метафор як *топоніми*. Назви багатьох рік (гідроніми), гір (ороніми), окремих місць розселення людини (ойконіми), держав (політоніми) створені на основі подібності чи аналогії з іншими об'єктами. Наприклад, лаколіт у Криму Аю-Даг (Ведмідь-гора) справді нагадує спину ведмедя, що піднімається із барлога і п'є воду; дві звивисті річки України названі Ужем (у Закарпатській і Житомирській області); окремі форми рельєфу в Карпатах мають назви Ребра, Сивуля, Близнаця. Географічна метафоричність топонімів Українських Карпат найповніше досліджена Б. Лящук [17]. Метафоричність географічного назовництва особливо яскраво виявилась у період розширення уявлень про Ойкумену – епоху Великих географічних відкриттів, що відображено на географічній карті світу (мис Доброї Надії, Гренландія – Зелена Земля, Ісландія – Країна льоду, Бразилія – Червоне дерево, Аргентина – Срібна земля тощо).

Географічні топоніми – це приклади художніх метафор-уподібнень чи метафор-аналогій. У метафорах-уподібненнях підстави порівняння не задані явно, а тільки розуміються. Метафори-уподібнення виконують експресивну (емотивну) функцію, що має на меті формувати у реципієнта метафори емоційне ставлення до предмету розгляду. За своєю генезою емотивна функція пов'язана з явищем антропометричності. Явище антропометричності є фактором, котрий зумовлює наявність суб'єктивності у структурі будь-якої метафори. Прикладом метафор-уподібнень є всі антропоморфні топоніми (г. Вухатий Камінь, Лиса гора, Дівич-гора). Метафори-аналогії побудовані за принципом “швидкого ототожнення” без пояснення і зазначення основи порівняння (Стрімчаки, Ребра).

Деякі конкретні географічні назви унікальних об'єктів набули статусу абстрактних наукових понять (своєрідна термінологічна індукція). Наприклад, від назви античної звивистої ріки Меандрос у Малій Азії (тепер Великий Мендерес) утворилося поняття меандра; від назви вапнякового плато Крас на Динарському нагір'ї (словенською мовою), або Карст (нім. мовою) – поняття карст.

Таким чином, географічна метафоризація охоплює взаємозв'язані процеси як термінотворення, так і географічного назовництва.

У розвитку географічного пізнання важлива роль належить *живим метафорам*. На відміну від мертвої (проста лексема), жива метафора має складну вербальну будову (наприклад, виражену у формі порівняння).

Живі метафори особливо характерні для побутової географічної свідомості у її вищій системній формі – міфології. Міфи надають побутовій свідомості системність такого рівня, що не потребує і не передбачає апеляції до сутності, обмежуючись тільки зовнішніми кореляціями та зв'язками між явищами. Міфи є зв'язуючою ланкою між побутовою і раціонально-систематизуючою свідомістю. Власне метафора була тим механізмом, який дав змогу побутовій свідомості первісної людини у формі міфу створити цілісну синтетичну картину

довкілля. Роль метафори тут визначається тим, що парадоксальна суть метафоричного зіставлення (“поєднання протилежного”) якнайкраще відповідала синтетичному характерові первісного мислення, котре постійно додало роз’єднаність світу, зближуючи віддалені одне від одного явища. Відкриття факту подібності між по-різному названими сутностями, власне, і є пізнанням їхньої прихованої сутності.

Інший аспект ролі метафори у міфології пов’язаний з її використанням для уособлення (персоніфікації) сил природи: Сонце-Геліос (Дажбог, Хорс у слов’янській міфології), що роз’їжджає по небу на колісниці; Посейдон, що стрясає (збурює) морські глибини (у слов’ян богиня води Дана, що породила Любов, Землю та природу на ній – ліси, трави, струмки, ріки і т. п.). Уособлення у міфологічному мисленні виконує пояснювальну функцію. Представляючи явища навколишнього світу як уособлені, за аналогією зі собою, людина могла примітивно пояснити першопричини подій, що відбувались у природі, освоювала мову детермінації.

Міфологічне мислення функціонувало на рівні чуттєвих сприйнять, вражень, образів, тобто на рівні уявлень, а не понять. Метафору в міфологічному мисленні слід розуміти як перенесення за допомогою уявлень яких-небудь рис чи ознак одного об’єкта на інший об’єкт, що подібний, аналогічний у певному сенсі до першого об’єкта. Власне метафоричне перенесення уявлень з одної сфери буття в іншу слугував основою для кристалізації в надрах міфології справжніх понять (наївні поняття, що з часом переросли в логічні поняття). Власне спеціалісти виділяють два типи утворення понять – лінгво-міфічний і логіко-дискурсивний.

Міфологія – це середовище, у надрах якого формувалося логічне мислення. Окремі елементи давньої міфології наявні й на вищому рівні свідомості – у філософії. Античні філософи систематично використовували міфологічні образи й ідеї для викладу власних поглядів, для розкриття емоційно-оцінкового ставлення людини до явищ дійсності, для обґрунтування раціонально сформульованих суджень.

До Нового часу метафору використовували як одну з фундаментальних форм пізнання абсолютно “легально”. Однак в епоху Ф. Бекона (1561–1626), Т. Гоббса (1588–1679), Р. Декарта (1596–1650), Дж. Локка (1632–1704) й інших представників філософської думки Нового часу ставлення до метафори як інструменту пізнання різко змінюється. Дж. Локк стверджував, наприклад, що “всьяке риторичне мистецтво, яке виходить за межі того, що вносить порядок і ясність, всьяке штучне й образне використання слів, що створені красномовством, викликає неправильні ідеї, збуджує пристрасті, вводить в оману розум і, таким чином, є чистим обманом” [22, с. 108].

Якщо позитивістська наука другої половини ХІХ–ХХ ст. обмежувала гносеологічні можливості метафоризації, то розвиток гуманістичної географії, навпаки, повертає дослідників до просторової метафори як методу наукового пізнання, а також до її праксеологічної функції.

У публікаціях із географічного образознавства (геоімагології) визначено такі напрямки використання живих метафор: геополітика, культурно-образне країнознавство, регіональний менеджмент, туристика [4].

Динаміка наукового гуманітарно-географічного пізнання демонструє перехід від географічних метафор – складних лексем, словосполучень, побудованих на основі подібності форми, розміщення, до стислих форм із акцентом на функціональну сутність, а також їхнє включення у відповідні поняттєво-термінологічні системи. Як приклади зазначеної тенденції можна навести заміну метафор класичної геополітики (*hartland, coustland, hinterland, core-area*, геополітичні осі, хрести, трикутники тощо), що акцентували увагу на топологічній і аксіологічній сутності простору, *орієнтаційними метафорами* цивілізаційних відмін (Захід – Схід, Європа – Азія, землесвіти, “зіткнення цивілізацій”), економічного розвитку і соціальної стратифікації (Північ – Південь; центр, напівпериферія і периферія), а також метафорами понять *сила* (баланс сил, центр сили, “м’яка” сила, “інтелектуальна” сила), *інтерес* (національні інтереси, динамічна рівновага інтересів), *безпека* (національна, економічна, екологічна, продовольча, військова та ін.).

Метафорами регіональної ідентичності, образно-національної стратегії послуговується культурно-образне країнознавство. Наприклад, символічний капітал регіональних культурних просторів включає метафоризацію ландшафтів пам’яті й бажання, території ностальгії, екзистенційний простір тощо.

Однак праксеологічна функція метафори найкраще виявляється при осмисленні сутностей, цінностей місць нижчих територіальних рангів, зокрема у регіональному менеджменті, при брендуванні територій, моделюванні гуманітарно-географічних образів міст тощо.

Прикладом конкретного дослідження з використанням просторової метафоризації є напрацювання щодо гуманітарно-географічних образів малих міст Львівської області [6]. Запропоновані автором геообрази створені переважно на основі метафоризації їхнього історико-культурного і природно-екологічного ресурсного потенціалу. Вони мають переважно констатуючий характер без прогностичної складової. Перспективи урбообразотворення вбачаються у появі метафор-катализаторів регіонального розвитку, метафор-трансформаторів суспільно-територіальних систем. При цьому, як правильно зазначає М. Дністрянський, практика геообразотворення має відбуватися з дотриманням принципу ізоморфізму між геореальністю і формою її суб'єктивізованого відтворення [8, с. 60]. Власне науковий системний підхід, комплексне географічне мислення забезпечують створення образів-метафор як гносеологічних відповідників об'єктивних геореалій.

Висновки. Географічна метафоризація як перенесення назви з одних об'єктів, явищ, процесів (як географічних, так і негеографічних) на інші на основі подібності між ними – важливий дескриптивний метод пізнання геореальності, що допомагає розкрити її глибинну сутність на основі порівняння, аналогії.

У процесі дослідження встановлено еволюцію географічних метафор від метафор-усоблень і антропоморфних емотивно-оцінкових уподібнень до раціоналізованих форм метафор-порівнянь, метафор-аналогій з використанням логічних процедур і критеріїв встановлення подібності об'єктів.

Встановлено необхідність дослідження первинної метафоричності топонімів (гідронімів, оронімів, ойконімів, політонімів) з метою створення відповідних геообразів, а також удосконалення географічної терміносистеми.

Перспективним є детальний аналіз географічної терміносистеми у плані виявлення в ній окремих груп і моделей термінів-метафор (мертвих метафор) для термінологічної та лексикографічної практики.

Розвиток нових суспільно-географічних напрямків (геополітика, геоглобалістика, геотуризм, геоecologia тощо) пов'язаний з активним застосуванням живих метафор як засобів смислових інновацій, що виражають нове розуміння світу, зміну наукових парадигм.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Поэтика. – В кн. Аристотель. Сочинения : В 4-х т. Т. 4 / пер. с древнегр.; общ. ред. А. И. Довигура. – М. : Мысль, 1984. – 830 с.
2. Влах М. Р. Геообразний потенціал території: сутність і напрямки використання / М. Р. Влах // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю географ. ф-ту Тернопіль. нац. пед. ун-ту, 21–23 травня 2015 р. – Тернопіль, 2015. – С. 68–70.
3. Влах М. Р. Історія географії / М. Р. Влах. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 330 с.
4. Влах М. Р. Поняття “географічний образ” у гуманістичній географії / М. Р. Влах // “Проблеми української термінології”: зб. наук. праць учасників XIII Міжнар. наук. конф. “Проблеми української термінології СловоСвіт 2014” (м. Львів, 25–27 вересня 2014 р.). – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. – С. 63–65.
5. Влах М. Р. Степан Рудницький : розвиток української суспільно-географічної термінології / М. Р. Влах // Історія української географії та картографії : матеріали третьої міжнар. наук. конф., присв. 130-літньому ювілею акад. Степана Рудницького. – Тернопіль, 2007. – С. 21–22.
6. Влах М. Р. Урбообрази як напрям регіонального туристичного менеджменту (на матеріалах Львівської області) / М. Р. Влах, Т. О. Коропецька // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : матеріали VIII наук. конф. з міжнар. участю. – Львів, 2014. – С. 151–155.
7. Гегель В. Ф. Эстетика : в 4-х т. Т. 2. – М. : Искусство, 1969.

8. *Дністрянський М. С.* Політико-географічні образи держав і макрорайонів: поняття, структура, пізнавальне і практичне значення // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю географ. ф-ту Тернопіль. нац. пед. ун-ту, 21–23 травня 2015 р. – Тернопіль, 2015. – С. 60–61.
9. *Єценко Т.* Географічна терміносистема в історично-лінгвальному контексті / Т. Єценко // Донецький вісник НТШ. – Донецьк : Укр. культурологічний центр, 2006. – С. 42–46.
10. *Замятин Д. Н.* Власть пространства и пространство власти: Географические образы в политике и международных отношениях. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭП). – 2004. – 352 с.
11. *Замятин Д. Н.* Гуманитарная география : Пространство и язык географических образов. – СПб. : Алетейя, 2003. – 331 с.
12. *Замятин Д. Н.* Культура и пространство: Моделирование географических образов. – М. : Знак, 2006. – 488 с.
13. *Замятин Д. Н.* Моделирование географических образов: Пространство гуманитарной географии. – Смоленск : Ойкумена, 1999. – 256 с.
14. *Замятин Д. Н.* Метагеография: Пространство образов и образы пространства. – М. : Аграф, 2004. – 512 с.
15. *Замятин Д. Н., Замятина Н. Ю., Митин И. И.* Моделирование образов историко-культурной территории: методологические и теоретические подходы / отв. ред. Д. Н. Замятин. – М. : Институт Наследия, 2008. – 760 с.
16. *Кулаков В. В.* Гуманістичний ресурсний потенціал ландшафтних комплексів (на прикладі півдня Миколаївської області) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – К. : Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, 2011. – 18 с.
17. *Лящук Б. В.* Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій. – К.: Інститут системних досліджень освіти України, 1993. – 202 с.
18. *Николаенко Д. В.* Гуманистическая география Запада. Критический анализ: автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – Ленинград. гос. ун-т, 1983. – 20 с.
19. *Равшанов М., Асланова О. И.* Антропоморфность языковой картины мира // Мир науки. Науч. интернет-журнал, 2013. – Вып. 2.
20. *Ровенчак І. І.* Вчення про колір та естетично-аксіологічні дослідження в географії культури // Часопис соціально-економічної географії. – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – Вип. 12 (1). – С. 5–8.
21. *Ровенчак І. І.* Географія культури: проблеми теорії, методологія та методика дослідження. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 240 с.
22. *Сибиряков И. В.* Метафора: гносеологический статус, механизмы реализации и роль в познании. – Челябинск, 2006. – 128 с.
23. *Трейвиш А. И.* Как нас теперь называть (о содержании и наименовании нашей науки) // Социально-экономическая география. Вестник АРГО, 2012. – № 1. — С. 5–19.
24. *Шаблій О. І.* До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка) / О. І. Шаблій // Часопис соціально-економічної географії. – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17 (2). – С. 10–17.

УДК 911.3:314(447)

Леся Заставецька

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль
nika1122@ukr.net*

In the article the basic problems of implementation of the administrative-territorial reform in Ukraine today. The main attention is paid to the peculiarities of the formation of communities as

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

a basic unit of governance. The principles of forming such communities, the problem is defined delimitation of its borders, territorial allocation community center. It is noted that the current reform is decentralization of power, which is, in fact, part of the administrative-territorial reform must take place in accordance with the governing provisions of the Charter, and taking into account the allocation of new units of administrative-territorial system of specific geographic and economic characteristics Ukraine: depopulation population heterogeneity of human settlement, transport accessibility between settlements, underdeveloped socio-economic base of rural settlements and narrowing their functions and others. Interestingly while for Ukrainian scientists would use the successful experience of administrative-territorial reform in European countries, especially in Poland and France. Having reviewed the current approaches to the selection of communities boundaries author warns against unnecessary creation of new, often large in size and populations, communities in modern times can lead ultimately to the final decline and degradation of settlements at the periphery of this community.

To create local communities must take a number of measures, namely, to distinguish those settlements that are centers of new local communities, when it should be taken into account a number of characteristics: population size of settlements, socio-economic potential, accessibility to other settlements, geographical location of settlements, etc.; determine the boundaries of communities through the installation zone "gravity center", developed resettlement relations, taking into account transport accessibility settlements, natural boundaries; justify the possibility of comprehensive economic and social development of the community to its effective functioning, ensuring high quality of life of its residents.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, територіальна громада, децентралізація, субсидіарність, населення.

Key words: administrative divisions, local community, decentralization, subsidiarity, population.

Останнім часом в Україні почала активно здійснюватись реформа децентралізації влади. Відзначимо, що принцип децентралізації влади є лише однією з складових частин більш необхідної на сучасному етапі розвитку українського суспільства *реформи адміністративно-територіального устрою*. В основу такої реформи, згідно з основними положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування, мають бути закладені, окрім вже відомої децентралізації, ще й такі:

- побудова громадянського суспільства – впровадження нових рівнів урядування, які мають наблизити кожного громадянина до процесу управління, стимулювати подальший розвиток громад, водночас роблячи їх відповідальними за результати своєї діяльності;
- субсидіарність – шляхом деконцентрації центральний уряд передає ряд функцій, що можуть ефективно здійснюватись на нижчому рівні, ближче до громадянина, місцевим органам влади, або делегує їх територіальним спільностям, залишаючи водночас частину з них у сфері своєї компетентності;
- ефективність – передбачає ефективність використання здібностей громадян конкретної країни і спроможність локальних і регіональних громад успішно використовувати свої можливості для власного розвитку;
- прозорість, відкритість і підзвітність – означає ліквідацію зайвих адміністративно-бюрократичних структур, радикальне реформування системи публічних фінансів, делегування нових, ширших повноважень для демократично вибраних місцевих влад;
- гнучкість – здатність оперативно реагувати на зміни зовнішніх і внутрішніх чинників, підвищення рівня гнучкості і встановлення ефективного зворотного зв'язку з публічною владою.

Такі принципи мають бути закладені у реформування системи адміністративно-територіального устрою нашої країни, головним в якій має бути як реформування територіального устрою, так і місцевого самоврядування.

Необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні назріла вже давно. І політиками, вченими-економістами і суспільно-географами проблема проведення такої реформи вже обговорюється не один рік. Було розроблено і апробовано ряд схем нового адміністративно-територіального устрою і однією з найвідоміших була представлена Р. Безсмертним. Особлива увага у всіх цих підходах приділяється формуванню найменших одиниць територіального устрою – територіальних громад. Формування таких громад, на думку вчених, має бути спрямоване на надання громадянам максимальної кількості якісних послуг. Саме в межах громади здійснюватиметься дошкільне виховання та освіта дітей, первинне медичне обслуговування, культура і дозвілля мешканців, побутове забезпечення (водо-, енерго-, теплопостачання, каналізація), використання землі і охорона довкілля, транспорт та зв'язок тощо.

Територіальні громади не можуть охоплювати територію одного села чи сучасної сільради, бо з огляду на їх розміри (за невеликими винятками) та наявність ресурсів (фінансових, земельних та ін.) вони не можуть бути самодостатніми, тобто забезпечувати сучасний рівень економічних та соціальних потреб населення. Необхідні нові базові одиниці адміністративно-територіального устрою, більші за розмірами, за соціально-економічним і ресурсним потенціалом.

Такими одиницями було визначено територіальні громади з людністю понад 5 тис. осіб і адміністративні райони з числом жителів понад 70 тис. осіб (за проектом Р. Безсмертного).

Однак практика реалізації таких реформ (а експеримент відбувався у Київській області) та їх громадське обговорення показали, що рамки людності чи розмірів території громади не можуть бути строго визначеними через ряд особливостей, а саме:

1) депопуляцію населення, передусім сільського, у всіх регіонах України, погіршення вікової структури сільських жителів ;

2) неоднорідність розселення: різні показники щільності населення і поселень, неоднакова відстань між ними; значна дисперсія поселень;

3) погіршення транспортної доступності між поселеннями, недостатній розвиток інформаційних технологій у життєзабезпеченні сільського способу життя;

4) недостатній розвиток соціально-економічної бази сільських поселень та звуження їх функцій, обмежене фінансування соціальної сфери сіл та ін. Ці та інші особливості необхідно враховувати в процесі проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні, передусім у процесі делімітації меж нових територіальних громад.

Сучасна ж реформа децентралізації пропонує збільшити розміри цих громад приблизно у 2 рази, порівняно з проектом Р. Безсмертного (середня людність громади буде налічувати близько 9 тис. осіб і займати площу 400 км²). Найчастіше при цьому опираються на досвід адміністративного реформування в Польщі як найбільш ефективний. В результаті реформи у цій країні кількість гмін як базової самоврядної одиниці було зменшено майже вчетверо – з наявних 9,5 тис. у 1955 р. до 2,5 тис. у 1996 р. У середньому площа однієї гміни тепер становить 128 км², а населення – 11,1 тис. осіб (параметри сільрад України відповідно – 58,7 км² і 14 тис. осіб). Однак, тут слід зазначити, що коли й найбільш вдалу модель перекласти на інший ґрунт, не врахувавши особливостей, то результат може виявитися неочікуваним. Не можна об'єднувати громади уніфіковано, не підходячи до кожної індивідуально. У тій-таки Польщі, де середня кількість жителів на сільську гміну – близько 7 тис., є гміни з населенням 2,5 тис. осіб (це найменші). У французькій комуні середня кількість жителів становить 1,6 тис. осіб (2014 р.), тоді як у 2/3 комун — до 700 осіб, тим часом є й удесятеро більші сільські комуни. Різновеликі громади (муніципалітети) у Швейцарії, більше половини їх мають до 1 тис. жителів. Отже, річ не в кількості населення самоврядної одиниці, а в здатності органів місцевого самоврядування, як зазначається в Європейській хартії, в межах закону здійснювати регулювання та управління істотною часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення [4]

У сучасних умовах актуальним стає питання обґрунтування меж нових одиниць

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

адміністративно-територіального поділу, зокрема територіальних громад, при цьому необхідно виходити з таких принципів :

1) розселенського, тобто територія громад має базуватись на вже сформованих системах розселення, функції при цьому мають розширюватися, при встановленні меж громад необхідно враховувати міжпоселенські зв'язки;

2) територіального, тобто громади мають охоплювати компакту територію, всі пункти, на якій мають високий рівень транспортної доступності;

3) демографічного, тобто враховувати тенденції відтворення населення, зміну його вікової структури, міграційні потоки;

4) соціально-економічного, тобто громада має здійснювати економічну діяльність з ефективним використанням місцевих ресурсів, вона має забезпечувати повсякденні потреби людей;

5) самоврядного, тобто представляти інтереси громади, забезпечувати їхнє право на самоврядування.

При цьому населені пункти у такій громаді будуть розвиватися у тісному взаємозв'язку один з одним. На відміну від сучасних сілрад, що відзначаються низьким економічним потенціалом, недостатньо розвиненою виробничою та соціальною інфраструктурою. Маючи у своєму складі по 5–10 населених пунктів, значну територію (понад 90 км²) та кількість населення (5–7 тис. осіб), такі громади забезпечуватимуть комплексний розвиток території.

Питання зараз тільки у тому, чи завжди чисельність 5 тис. осіб і більше є оптимальною для громади. На нашу думку, такий підхід не може бути єдиним для різних регіонів України, бо до складу територіальних громад входять переважно села, а вони не відзначаються значною людністю. Встановлено, що середня людність сільського поселення в Україні загалом становить близько 540 осіб, а тому для територіальної громади з людністю 5 тис. осіб необхідно об'єднати в середньому 8–10 сіл, або одне невелике міське і декілька сільських поселень. А для регіонів із дисперсним розселенням (північні і східні області України) цей показник є ще вищим. Тому функціонування громад у такому складі призведе у майбутньому до поступової деградації тих сіл, які не виконуватимуть роль центрів цих адміністративно-територіальних одиниць (вже доведено на практиці, що зниження статусу поселення знижує перспективність його соціально-економічного розвитку). Тому для регіонів України, що відзначаються дисперсним розселенням, кризовою демографічною ситуацією, показник мінімального критерію людності має бути зменшений хоча б до 3 тис. жителів (сучасні дослідження у сфері регіонального управління доводять, що при показнику нижче 3 тис. осіб громада не може нормально функціонувати).

Населені пункти, що входитимуть у громаду, розвиватимуться згідно з їх місцем і роллю у цій громаді. Звичайно, найбільший соціально-економічний розвиток має бути передбачений для центрів громад, якими визначені великі села і селища міського типу. У них мають бути зосереджені важливі виробничі і соціальні об'єкти, що забезпечуватимуть населення роботою і різноманітними послугами. Такий пункт повинен мати добре транспортне сполучення із всіма селами громади, із районним центром. Це будуть своєрідні “полюси зростання”, які стануть своєрідними центрами сфери територіального управління.

Інші поселення громади повинні також отримати соціально-економічний імпульс, позаяк вони не повинні стати “периферійними” у прямому значенні. У випадку нерозвитку в них неаграрних видів діяльності, невисокої транспортної доступності такі села можуть стати знелюдненими і поступово зліквідованими. Тому населені пункти у кожній громаді мають розвиватися відповідно до встановлених для них функцій, згідно з їх соціально-економічним потенціалом.

Для створення територіальних громад необхідно здійснити ряд заходів, а саме:

1) виокремити ті поселення, які будуть центрами нових територіальних громад, при цьому має бути враховано ряд ознак: людність поселень, соціально-економічний потенціал, транспортна доступність до інших поселень, географічне положення поселень та ін.;

2) визначити межі територіальних громад на основі встановлення зони “притягання” центру, розвинених розселенських зв'язків, врахування транспортної доступності поселень, природних меж;

3) обґрунтувати можливості комплексного економічного і соціального розвитку громади з метою її ефективного функціонування, забезпечення високого рівня життя її жителів.

Одним із найважливіших завдань при запровадженні нового адміністративно-територіального устрою є визначення тих поселень, які могли б стати центрами нових територіальних громад. Найчастіше ними будуть населені пункти, що мають порівняно з іншими поселеннями значний соціально-економічний потенціал. Виділяючи центр громади, потрібно враховувати низку ознак, а саме: людність поселення; транспортну доступність до нього інших населених пунктів громади; особливості територіального розміщення поселення в громаді; рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури.

Проте, не завжди при визначенні центра громади можна рівноцінно враховувати всі означені ознаки. Інколи окремі з них відіграють домінуючу роль. В умовах території, що має густу мережу сільських поселень, що більш-менш рівномірно розміщені та мають відносно добре транспортне сполучення, при складанні схеми враховується відстань між поселеннями (вона не повинна перевищувати 0,5-годинної транспортної доступності в один бік). Важливим критерієм визначення центру і периферії громади є концентрація виробничих та соціальних об'єктів у поселеннях, а також встановлені зв'язки між ними.

Формування територіальних громад, які охоплюватимуть територію декількох сілрад, вже само-собою є чинником депресії (занепаду) т. зв. периферійних сіл. Існує загроза того, що люди все більше селитимуться у центральних селах, які зосереджуватимуть управлінські, виробничі, соціальні, інформаційні функції. А інші села, зважаючи на демографічну ситуацію та старіння сільських жителів, поступово занепадатимуть. Щоб цього не сталося, необхідні заходи з боку держави і органів місцевого самоврядування щодо соціально-економічного розвитку всіх поселень та системи загалом.

Головним завданням адміністративно-територіальної реформи є створення самодостатніх громад, які спроможні генерувати власні доходи на основі ефективного використання власного потенціалу. Саме на рівні сільської громади мають бути створені умови для продуктивної зайнятості населення, збільшення доходів сільських мешканців, задоволення їх соціальних потреб. Крім сільськогосподарської діяльності, яка є традиційною для сільської громади, варто сформувати “пульсуючі” виробництва, які забезпечили би доходи мешканців. Окремі позитивні приклади в Україні вже є: це і вирощування лохини у селах Рівненської області, садівництво у селах подільських областей, тепличне господарство у с. Сеньків Тернопільської області, потужні тваринницькі комплекси у Дніпропетровській, Київській, Чернігівській областях, транспортно-логістична діяльність у прикордонних селах, рекреаційна діяльність у селах навколо курортів та ін.

Подолання проблем забезпечення збільшення доходів сільського населення не слід пов'язувати тільки з сільськогосподарським виробництвом. Необхідно активізувати підприємницьку діяльність у селах, особливо малолюдних, у плані розвитку неаграрних виробництв (рекреація, переробка сільськогосподарської сировини, ремонт господарської техніки, виробництво швейних матеріалів, тари тощо). Села можуть також розвиватися “у фарватері” міських територій. Це особливо характерно для промислових та рекреаційних територій. Але навіть у сільських регіонах “пульсаторами” соціально-економічного розвитку можуть бути несільськогосподарські галузі.

Складається таке враження, що сучасна політика децентралізації влади має на меті замінити собою повноцінну адміністративно-територіальну реформу. Оскільки, як відомо, для усіх областей України вже складено карти, на яких відзначено межі нових територіальних громад, визначено їх центри. На основі яких принципів виділені межі таких громад? І чи є доцільним таке необґрунтоване “перекроювання” територій на сучасному етапі? Адже, насамперед необхідно подбати про соціально-економічне піднесення цих територій, розвиток нових і відродження деяких старих виробництв, які зроблять ці території конкурентоспроможними, підвищення соціального обслуговування населення і покращення соціальної інфраструктури, ремонт доріг тощо, а вже потім виділяти межі громад. На сьогоднішній день

маємо стійку тенденцію “вимирання” українського села – молодь виїжджає на навчання і роботу у міста і назад, як правило, не повертається. А без створення нових робочих місць і елементарних соціальних гарантій криза лише поглибитися. Необґрунтоване створення нових, часто великих за площею і людністю, громад в сучасний період може призвести в кінцевому результаті до остаточного занепаду і деградації населених пунктів, що знаходяться на периферії такої громади.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про засади державної регіональної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
2. Закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
3. *Заставецька О. В.* Географічні засади формування територіальних громад у світлі нового адміністративно-територіального устрою України / О. В. Заставецька, Т. Б. Заставецький // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Географія. – 2005. – № 2. – С. 10–13. *Попова Ольга.* Реформуємо місцеве самоврядування “як у Польщі” : хто більше? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/reformuємо-misceve-samovryaduvannya-yak-u-polschi-hto-bilshe-.html>
4. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад” від 8 квітня 2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
5. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії : [монографія] / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.

УДК 711.1

Микола Габрель

ПРОСТОРОВИЙ ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ УКРАЇНИ

Національний університет “Львівська політехніка”, м. Львів

In the article was analysed spatial factor and its place in the system of factors that promote efficiency of activity on territories, being based on the model of multidimensional space “PROGRES”. This model give the opportunity to emphize subsets of one-, two-, three-, four- and five-dimensional elements of space, where descriptions of space and task are formed. The author grounds and offers the changes of theoretical bases of spatial organization of territories for new terms in Ukraine. Problem-resource methodological approach that includes the system of methods of analysis of problem of spatialsituations and estimation of present in the system potential of their decision is reasonable, and also concrete changes of procedures of projects implementation such level complication.

Існуючі чинники соціально-економічного розвитку територіальних громад можна класифікувати як: державні й регіональні, соціально-політичні, економічно-фінансові, організаційно-управлінські, зовнішні та внутрішні стосовно певного об’єкта. За ступенем впливу на ефективність доцільно розрізнити загальні та специфічні. Загальні, відповідно, можуть бути розділені на лімітуючі та стимулюючі. Лімітуючим називають чинник, вплив якого визначає можливості існування системи в даних умовах. Наприклад, запаси води, родючість ґрунтів та інші компоненти, необхідні для життя й діяльності людей. До специфічних відносяться чинники, що зустрічаються тільки в конкретному середовищі, для при-

кладу, висока сейсмічність чи історична цінність території, яка обумовлює певну форму її заселення й загосподарювання.

Просторовий чинник є множиною характеристик і взаємодій, за допомогою яких фахівці можуть впливати на просторову ситуацію та процеси розвитку систем. У результаті його дослідження потрібно окреслити напрями і пріоритети розвитку, обґрунтувати чинники й механізми для підвищення ефективності організації систем та управління процесами.

З теорії управління відомо, що складність системи зумовлюється кількістю її елементів і зв'язків, а обсяг інформації, який потрібно опрацювати для цілеспрямованого управління системою, зростає у квадраті від її складності, тобто складність управління підвищується значно швидше, ніж складність самої системи. Отож стосовно територіальної громади як складного комплексу з великою різноманітністю цілей, кількістю елементів і зв'язків говоримо про спрямований розвиток. На відміну від керованого розвитку, тут конкретні цілі не ставляться, проте виробляються процедури системного аналізу об'єктів і ситуацій, встановлення пріоритетів і цілеутворення, пошуку компромісів і механізмів саморозвитку, встановлюється певна система норм і обмежень, а також моніторингу стану та його змін [4–5].

У містобудівній діяльності необхідність переходу до нових засад цілеспрямованого розвитку підтверджується наявністю гострих суперечностей і конфліктів, зумовлених розміщенням, параметрами і властивостями територіальних систем, збереженням духовних цінностей і природного середовища. Вирішення таких завдань потребує спеціального дослідження моделі простору та взаємодій просторових характеристик.

Глобальна мета гармонійного розвитку людини і природи супроводжується, з одного боку, наявністю чітких моральних норм у діяльності людей, тобто категоричними обмеженнями, які не повинні порушуватись за жодних обставин. З другого боку, функціональна діяльність людей повинна обмежуватись подібним екологічним імперативом. Отже, два імперативи – внутрішній і зовнішній щодо людини, задають коридор, у якому повинні реалізовуватись всі процеси життєдіяльності людей, у т. ч. й на рівні територіальної громади. Моральний і екологічний імперативи є взаємопов'язаними категоріями, що стосуються загальнолюдських цінностей.

Формування морального імперативу включає систему впливів на внутрішній духовний світ людини протягом усього її життя. У просторовій моделі це відображається структурою функцій, спрямованих на задоволення духовних і культурно-освітніх потреб населення, створення умов для розкриття творчого потенціалу людини. У стратегії вироблення критеріїв морального імперативу велику роль повинні відігравати національні та регіональні традиції, заповідні зони й історичні цінності регіону. Їх мета – активізувати генетичний потенціал і спрямувати його на розв'язання проблем розвитку громади і регіону. Водночас спроби уніфікації культури, домінування суто економічних критеріїв викликають руйнівні процеси.

Важливого значення набуває формування системи цінностей населення, яка включає множину цілей, критеріїв, пріоритетів і обмежень. Хоча система цінностей є динамічною, бо критерії та пріоритети можуть змінюватись в часі, існує й стабільна ієрархія критеріїв за рівнем їх узагальнення. Система цінностей передбачає необхідність узгодження рішень із критеріями й обмеженнями вищих ієрархічних рівнів навіть тоді, коли рішення приймаються за критеріями нижчих рівнів. Екологічний імператив більшою мірою пов'язаний з обґрунтуванням системи кількісних показників відновлення просторового потенціалу, гранично допустимих впливів на довкілля через споживання невідновлюваних ресурсів і шкідливі наслідки техногенного характеру.

Отже, у просторовому чиннику людський вимір є визначальним. Він проявляється як у тому, наскільки чітко й обґрунтовано будуть сформульовані вимоги імперативів стосовно всіх інших просторових характеристик і взаємодій, так і в тому, наскільки люди будуть здатними прийняти нові норми та дотримуватись їх. Вирішення таких проблем потребує об'єднаних зусиль сфери науки, освіти і законодавства.

Важливою функцією містобудівної науки є підвищення рівня організації систем. Щабель просторової організації можна оцінювати за рівнем корисного використання потенціалу. У

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

свою чергу, цей показник пов'язаний з інформаційною складовою системою. Зокрема, це стосується рівня технологічних втрат на всіх етапах життєвого циклу систем, ресурсомісткості й шкідливих наслідків функціонування систем, а в загальному виразі – їх наукоємності.

Проблема підвищення організації системи пов'язана з ефективним використанням усіх вимірів містобудівного простору, зокрема, це стосується зниження затрат праці людей (підвищення продуктивності праці), економії території і часу. Досягти високої ефективності простору можна за умови раціонального територіального розподілу функцій, їх масштабів і оптимальної концентрації, узгодження взаємодій у просторі та часі, впровадження ресурсоощадних і екологічно безпечних технологій, виробництв із замкнутим циклом. Зазначимо, що тут задачі містобудування тісно переплітаються з питаннями суто технологічного характеру й повинні вирішуватися сумісно фахівцями різного профілю на єдиній методологічній платформі та обґрунтованих нормативах використання простору й часу.

На містобудівну діяльність впливає рівень невизначеності ситуацій (невизначені або типові ситуації). Невизначеність ситуації зумовлюється також рівнем інформаційного забезпечення та наявності аналогів. У сьогоdnішніх умовах різко зростає кількість задач, алгоритм розв'язання яких не до кінця сформований, а інформаційне забезпечення недостатнє. Діяльність залежить і від масштабів об'єктів. Стосовно територіальних об'єктів виділяються рівні держави, області, району, громади. Традиційно вважається, що організація об'єктів більшого масштабу є складнішою, оскільки вимагає опрацювання більшого масиву інформації та пов'язується з завданнями формування простору для більшої кількості населення.

Застосування системної моделі ПРОГРЕС дозволяє виявити резерви просторової організації на будь-якому з етапів життєвого циклу територіальних систем, які полягають у:

- реалізації системного аналізу та прогнозуванні процесів, комплексного розвитку території. Прикладом суттєвих диспропорцій на сьогодні є розпорошеність інвестиційних діянок, що негативно впливає на соціально-економічні та екологічні показники, природно-ландшафтну основу території. Відсутність належної орієнтації в часовому вимірі призводить до помилового резервування територій, а також дрібних забудов, які не доцільні з огляду перспективного розвитку. Вони переважно відірвані від основних зон освоєння, нерационально вирішуються інженерно-технічні функції;

- втіленні системного проектування територій, що охоплює всі просторові виміри й складові проекту (функціональне зонування, структурне планування, розвиток функціональної інфраструктури, благоустрій територій тощо). Прикладами порушення принципів системності є наявність численних транзитів через рекреаційні території, неефективне використання територій. Особливо завищеними є території під господарськими системами, що знижує питому ефективність простору;

- впровадженні просторово-часового проектування та планування рішень. Аналіз реалізації великих територіальних проектів свідчить, що навіть за належної якості проекту має місце неповна або непослідовна їх реалізація, що істотно впливає на стан і ефективність функціонування систем. Настав час перейти від просторового до просторово-часового проектування об'єктів і способів їх використання. Це особливо актуально для проектів, реалізацію яких доцільно здійснювати поетапно з введенням окремих об'єктів як завершених циклів;

- системному проектуванні всіх етапів життєвого циклу територіальних систем (передпроектний аналіз, проектування, реалізація, використання, ліквідація). Особливо показовим і трагічним прикладом порушення цього принципу є проектування об'єктів, коли на стадії проектування не розроблялися належним чином питання розміщення, а також його закриття й ліквідації.

Вивчення теоретичних, методичних і законодавчих основ містобудівної діяльності та просторової організації територій дає підстави передбачити, що основна частина просторового чинника їх вдосконалення і розвитку зосереджена на поліпшенні взаємозв'язку між вищеназваними складовими цього фактора. Водночас у сучасних умовах реалізації та

управління містобудівними процесами відсутня можливість коригування проекту на основі необхідного зворотного зв'язку "від практики функціонування – до процесу проектування". Потреба у такому зворотному зв'язку відчувається щораз гостріше.

У результаті вивчення просторово-часових протиріч, усунення яких бере на себе просторовий фактор удосконалення і розвитку регіональних територіальних систем, можна зробити висновок, що їх виникнення зумовлено відставанням участі фахівців у виробленні регіональної політики, у регулюванні взаємозв'язків між основними підсистемами територій, у ліквідації невідповідностей між архітектурно-розпланувальними, природно-ландшафтними, соціально-економічними та іншими умовами регіону. Явно недостатнім є й рівень наукової розробки цього питання.

Реалізація просторового фактора можлива на різних щаблях, на кожному з яких вплив його складових проявляється по-різному. На щаблі регіону основні резерви закладено в комплексному прогнозуванні й плануванні усіх елементів і зв'язків. На нижчих щаблях поряд із плануванням особливо важливими є вдосконалення проекту та його реалізація.

Необхідно виокремити дві групи засобів реалізації просторового фактора: прямі й опосередковані. Прямі засоби – це такі архітектурно-розпланувальні нововведення в організацію територій, які не зачіпають інших чинників (економічно-фінансових, організаційно-управлінських і т. д.), забезпечують удосконалення містобудівних систем і окреслюють ефективні напрями розвитку за рахунок поліпшення архітектурно-розпланувальних параметрів і властивостей. Опосередковані засоби передбачають зміни просторової організації території, що призводять до суттєвих або часткових змін в інших сферах діяльності, і як результат – обумовлюють зміни соціально-економічних, екологічних та просторових процесів у регіоні. Просторовий фактор, таким чином, виступає складовою загальної системи засобів підвищення ефективності функціонування територіальних систем, не замінюючи і не применшуючи значення інших чинників. Разом із тим слід відзначити, що саме на просторовий фактор покладається завдання координації зусиль, спрямованих на вдосконалення адміністративно-територіального устрою держави.

Детальний аналіз суті просторового фактора та його місця в системі чинників підвищення ефективності територіальної діяльності обумовив необхідність розробки теоретичної моделі містобудівного простору [1–3, 6]. Вже згадувана модель багатовимірного простору ПРОГРЕС включає п'ять вимірів: людський, функціональний, умов, геометричний і часовий. Структуризація простору у вигляді моделі ПРОГРЕС дозволила виділити підмножини одно-, дво-, три-, чотири- і п'ятивимірних елементів простору, в яких формуються відповідні характеристики простору, а також задачі; взаємне узгодження просторових характеристик є умовою гармонізації територіальних систем. Аналіз моделі містобудівного простору ПРОГРЕС, окремих вимірів та їх поєднань супроводжується необхідністю поглиблення методів оцінки потенціалу територій, що охоплює геометричні, функціональні, складові умов, часу та людину. Дослідження показників, які пов'язуються з моделлю багатовимірності простору: оцінка просторового потенціалу розглядається як дійовий інструмент і вихідна методологічна умова оптимізації простору й ефективного його функціонування.

Базуючись на багатовимірній моделі простору та оцінці його потенціалу, обґрунтовано показник соціально-еколого-економічної ефективності функціонування систем, який враховує потенційну корисність системи, втрати корисності, ресурсомісткість, шкідливі щодо екології наслідки функціонування системи, віднесені до характеристик людського, геометричного і часового вимірів. Мають бути визначені умови екстенсивного й інтенсивного розвитку територій та роль інформаційної складової розвитку та її зв'язок з просторовою організацією систем.

З окреслених теоретичних та методичних положень розвитку територіальних громад випливають загальні завдання, водночас конкретизуються проблеми методології просторового планування території, зокрема:

1. *Зберігається нормативно-прогностичний підхід до розробки необхідних документів, який ґрунтується на демографічному прогнозі та визначенні економічних перспектив.*

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

В основу має бути покладено проблемно-ресурсний підхід, що включає поглиблений аналіз проблем об'єкта, оцінки наявного просторового потенціалу та обґрунтування шляхів його використання для розвитку території за ефективністю. Аналіз проблем – це їх виявлення (інвентаризація), ранжирування за важливістю, аналіз взаємопов'язаності та причинно-наслідковий аналіз їх виникнення і розвитку. Автором запропонована методика аналізу проблем територій, яка є принциповим розвитком методики аналізу дефіцитів (дефектів) та конфліктів середовища.

Окрім того, автором обґрунтовано методику оцінки просторового потенціалу систем, що проектується. Важливою складовою розроблення проекту просторового планування є оцінка наявного потенціалу розвитку. Для охоплення всіх складових потенціалу доцільно застосовувати модель п'ятивимірного простору, окремі виміри якого дають можливість оцінити: “людина” – трудовий та інтелектуальний потенціал міста; “функція” – виробничий потенціал та розвиток інфраструктури; “умови” – природні умови та ресурси; “геометрія” – структура і характеристика територій; час – історичний та сучасний, а також перспективи розвитку. Важливу інформацію надають і взаємодії вимірів простору. Оцінку просторового потенціалу слід здійснювати експертними методами, оцінюючи кількість ресурсу, його якість та рівень використання.

Для локальних проектних задач нормативний підхід виправданий, проте для задач стратегічних він неефективний. Усунення нормативного підходу передбачає проектування та просторове планування за такими етапами:

1-й етап – обґрунтування мети і вибір критеріїв оцінки просторового рішення;

2-й етап – формування вхідної інформації, необхідної для пошуку ефективних шляхів досягнення мети (в умовах проектування включаються лише дані, необхідні й достатні для розв'язку задач);

3-й етап – усунення невизначеності умов, для чого реалізується процедура аналізу невизначеності;

4-й етап – обґрунтовується модель системи на перспективу, що має розкривати функції і структуру системи, а також варіанти складу її елементів;

5-й етап – розробка альтернативних варіантів структури та структурний синтез системи;

6-й етап – оцінка варіантів за встановленими раніше критеріями, вибір оптимального;

7-й етап – проектна реалізація остаточного варіанта складу і параметрів системи.

2. *Проблема міжпредметної диференціації й поглиблення розриву між різними предметними сферами та між містобудівною наукою і практикою.* Ускладнюються процеси функціонування та розвитку територій, зростає їх складність як систем.

Диференціація знань та інформації про ці об'єкти вимагає, щоб синтез був на високому теоретичному і практичному рівнях. Системний підхід декларує такі вимоги, але відсутні механізми його прикладного використання. Суть проблеми поглиблення розриву між наукою й практикою проявляється в тому, що наука дозволяє собі ігнорувати важливі аспекти практичного життя, зосередилась на “дрібних” темах або відірваних від практики проектах; практика, відповідно, орієнтується на інтуїцію, не вбачає конструктиву в науці. Одним із чинників такого розриву є економічні інтереси, які ведуть до прийняття вольових рішень, а не теоретичні обґрунтування. Центральною ланкою між наукою і практикою виступає влада як замовник і наукових розробок, і проектів. Некомпетентність влади на всіх рівнях чи її свідомо діяльність на протиставлення науки і практики обумовлює ситуацію поглиблення розриву між ними.

3. *Проблема відсутності системи критеріїв оцінки пропонованих вирішень та їх узгодженості з цілями.* Цілі розвитку територіальних систем можуть бути сформульовані на змістовому рівні, тому важливо задати кількісні критерії оцінки. Критерії повинні однозначно відображати мету і мати кількісний вимір, бути взаємно незалежними, а їх число має бути мінімально доступним для оцінки об'єкта. Невизначеність чи невідповідність критеріїв реальним потребам і умовам може стати джерелом конфліктів.

Цілі просторової організації й розвитку територій чітко розділяються в три групи: соціальні, економічні, екологічні, а будь-яке проектне рішення можна оцінювати за показниками корисності, витратами, безпечності та часовим критерієм. Так, соціальна корисність рішень у просторовому плануванні оцінюється підвищенням рівня зайнятості мешканців, покращення житлових умов і рівня життя, забезпеченням культурних, духовних та інших потреб. Витрати за корисність включають затрати праці і ресурсів; безпечність характеризується показниками безпеки життєдіяльності, а часовий критерій стосується часу реалізації проектних рішень. Це щодо екологічних та економічних цілей. Інтегральним критерієм розвитку територіальних систем є показник її соціально-еколого-економічної ефективності (приросту ефективності).

Процес цілеутворення є одним із найвідповідальніших етапів оновлення документації, оскільки нечіткі цілі можуть призвести до помилкових або неефективних рішень. Отож при розробці проектів потрібно забезпечити об'єктивність оцінки ситуації та вибору адекватних цілей, а також передбачити засоби їх досягнення. Ідея гармонійного розвитку задає загальний напрям та глобальну мету, яка стосовно територіальних систем може бути визначена як підвищення соціально-еколого-економічної ефективності їх функціонування. Деталізація глобальної мети обумовлює множину цілей різного рівня та ступеня узагальнення.

При побудові деревоподібного графа цілей його доцільно подавати в якнайповнішому вигляді, після чого здійснити конкретизацію і спрощення за результатами передпроектного аналізу шляхом "відтинання" певних гілок дерева. Відповідно буде зменшуватися й число задач, які потрібно розв'язувати при розробці проекту просторового планування та розвитку територій.

Існують й інші проблеми, які не дозволяють ефективно використовувати просторовий фактор у соціально-економічному розвитку територій. Серед *проблем передпроектного аналізу* відсутність фахового аналізу (діагнозу стану системи), дослідження складають рутинну працю зі статистики та картографії. Часто проектні рішення не обґрунтовані аналізом. На сьогодні:

- відсутні інтегральні кількісні показники, які описують функціонування територій;
  - мало експериментальних фактів і прикладних досліджень міст та територій щодо нишніх умов у державі;
- формальний підхід до цього етапу роботи, як і в цілому до просторового планування.

Особливо слабо виконується аналіз економічних процесів, соціальної складової, ландшафтно-естетичних характеристик та екологічних проблем, з якими не справляємося на практиці. Економічні процеси вимагають оцінки ефективності інвестицій, зміни структури власності й системи багатств та впливу на неї соціально-економічних трансформацій. Розмір середньої зарплати чи рівня валового доходу на душу населення не характеризує акумуляції багатств (збережень, нерухомості тощо). Зміна форм власності й повернення приватної власності обумовило нагромадження багатств, тільки не на засадах "від батька до сина", тобто успадкування багатств поколіннями, як це є в країнах демократичних, а в дикий спосіб пограбування суспільства незначною частиною злочинців. Питання структури власності й багатств вимагають аналізу під кутом зору їх просторового прояву на територію.

Оцінити економічну ефективність можна через відповіді на поточні виклики та вирішення перспективних завдань шляхом виявлення:

- структури власності й багатств, а також міри "розсіювання" капіталу;
- оцінки ділової активності й економічного піднесення (спаду) активності населення та акумуляції їх внутрішніх коштів для внутрішніх інвестицій;
- структури та ефективності зовнішніх інвестицій, зокрема у високі технології;
- структури місцевого бюджету, аналізу соціальних програм (соціальне житло, розвиток та підтримка соціальної й інженерної інфраструктур).

З'ясування окреслених питань та дослідження їх впливу на просторову структуру територій є центральним питанням аналізу економічної складової просторового фактора. Ви-

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

значивши економічні перспективи, в документації слід створити просторові умови для їх реалізації. Зокрема доцільно: визначити пропорції між державою, місцевим та приватним капіталом в усіх сферах економічного життя території (у т. ч. й структури власності); обґрунтувати перспективну структуру інвестицій (від участі транснаціональних корпорацій до місцевого бюджету та приватних інвестицій місцевого населення) і підтримки створення середнього класу шляхом передачі майна в руки найманих працівників і “розсіювання” акціонерного капіталу. Створення просторових умов для реалізації таких перспектив передбачає виділення й підготовку ділянок для нових інвестицій з різними характеристиками, що включають різноманітні форми та види інвестицій.

В Україні зростає роль територіальних громад та робляться спроби побудови громадянського суспільства. Це об’єктивні процеси, які передбачають розвиток суспільних контактів, зростання мобільності, творчої ініціативи громадян, що вимагає поглибленого аналізу соціального чинника. Важливою є категорія якості життя мешканців, що дозволяє виділити території з різними умовами та обґрунтувати стимули для їх розвитку. Слід обмежити втручання держави в життя суспільства, дати простір вільній ініціативі людини, звільнити її від дріб’язкової оцінки з боку влади, а владі повернути авторитет та довіру.

Завдання аналізу стану територіальних систем потребують:

- аналізу будови системи – наявність необхідних структурно-функціональних складових, внутрішніх і зовнішніх зв’язків;
- аналізу рівня розвитку окремих складових системи, включаючи складові інфраструктури;
- оцінку параметричної узгодженості складових, забезпеченості системи ресурсами;
- оцінку проблем та невідповідностей, що перешкоджають ефективному функціонуванню системи.

Вирішення завдань дозволяє оцінити структурну досконалість та параметричну узгодженість складових системи, виявити недоліки й можливості їх усунення. В аналізі доцільно застосовувати запропонований автором п’ятивимірний простір (L–F–U–G–T), який дозволяє не лише змінити ідеологію передпроектного аналізу, а й об’єктивізувати обґрунтування проектних рішень.

Проблеми нормативної бази містобудування. Увага проектувальників концентрується на дотриманні нормативів, а не на пошуку ефективних вирішень. Існує надзвичайно складна система процедур експертизи та погоджень, яка має формальний підхід і ґрунтується на старій нормативній базі. До певного рівня задач такий підхід працює, проте для задач концептуальних, у т. ч. і просторової організації та розвитку великих територіальних систем – ні.

Має відбутися зміна нормативно-правової ідеології містобудування та просторового планування. Радянське нормування відбувалося на принципі “не більше”, і орієнтувалося на економію державних коштів, тобто мало економічний пріоритет, який обумовив і соціально-екологічні вимоги в нормативах. В основу нових нормативів слід покласти принцип “не менше” та соціально-екологічні пріоритети. Нормативами слід гальмувати порушення екологічних і моральних імперативів. Економічні аспекти регулюватиме ринок.

Надмірна регламентація є гальмом розвитку, тому слід позбутися надмірної “нормативної опіки” над виконанням потрібних документів, використовувати “рекомендаційне нормування” та довіряти досвіду спеціалістів. Адже для робіт з проектування об’єктів такого рівня залучаються спеціалісти найвищої кваліфікації, досвід та інтуїція яких є ціннішими в обґрунтуванні рішень порівняно з необґрунтованими регламентаціями.

Проблеми прогнозування розвитку. Характерним недоліком існуючого підходу до розвитку територій є твердження, що з допомогою доступних нам методів прогнозування можемо об’єктивно окреслити майбутнє на 20–25 років. Великі зусилля концентруються на прогнозуванні, а також визначенні перспективних просторових структур розвитку. Документ містить бажаний кінцевий ефект і не включає елементи руху, динаміку змін та шлях до нового стану. В плановій економіці та тоталітарній державі можна було досить об’єктивно

окреслити демографічний прогноз і визначити економічні перспективи, а шлях реалізації здійснювався через етапи (п'ятирічки).

Прогнозна складова на сьогодні примітивна – спираючись на минуле для прогнозування майбутнього. Минуле в умовах таких радикальних змін, які відбулись у державі, не може бути базою для прогнозування майбутнього. Сьогоднішнє містобудування і просторове планування потребує вдосконалення прогнозування. Науковий прогноз має виступати не як проста систематизація даних про мешканців та їх потреби, а базуватись на дослідженні й прогнозуванні стимулів розвитку й механізмів саморозвитку, зміст яких зводиться до обґрунтування стратегій розвитку. Знання та використання цих механізмів сприятиме розвитку територій, їх культури, підвищенню ефективності використання просторового потенціалу та прогресу суспільства в цілому.

Стратегією розроблення плану просторової організації та розвитку слід вважати вибір засобів ефективного використання просторового потенціалу для досягнення цілей розвитку територій. Для вибору стратегії розвитку потрібно задати цілі, характеристики просторового потенціалу території, альтернативи засобів і процедури вибору ефективної стратегії. Складність полягає в тому, що: по-перше, вибір стратегії має здійснюватися за соціальними, економічними, екологічними та естетичними критеріями (багатокритеріальна задача); по-друге, досягнення цілей може відбуватися різноманітними засобами (багатоваріантна задача); по-третє, задачу складно звести до розв'язку аналітичними методами, оскільки важко встановити аналітичні залежності між змінними.

Кожна окрема ціль може бути досягнута різними засобами, тому потрібно сформувати множину можливих варіантів проектних рішень і оцінити їх за критеріями соціальної, екологічної, економічної та естетичної ефективності. Розв'язок задач передбачає застосування аналітичних та евристичних методів, а також експертних процедур. На всіх етапах розробки такого документа слід враховувати громадську думку та поєднувати зі спілкуванням з громадою.

Проблеми підвищення обґрунтованості проектних вирішень. Складність завдань, які постають перед фахівцями, потребує не тільки відповідної теоретичної платформи та зміни методологічних засад їх вирішення, а й удосконалення процедур виконання цієї роботи. Зокрема, слід ширше застосовувати експертні процедури. Потрібно здійснювати підготовку експертів з необхідними знаннями і досвідом, озброювати їх відповідним інструментарієм. Не для всіх завдань надаються експертні методи, але для адекватного встановлення пріоритетів розвитку територій вони є головними. Окрім того, має відбутися конструктивна участь громадськості в обґрунтуванні рішень, а не на етапі завершальних процедур виконання проекту. Для цього також потрібно готувати громадськість, що сприятиме зменшенню непрозорості прийняття рішень та усуненню конфліктів, які спостерігаємо в практиці сьогоденного територіального планування.

Проблеми структурного синтезу плану просторової організації та розвитку територій полягають у тому, що визначені соціальні, економічні та екологічні цілі можуть досягатися різними комбінаціями елементів, зв'язків і відношень територіальної системи. За матеріалами передпроектного аналізу та оцінки стану системи встановлюються проблеми (дефекти) й відхилення від вимог гармонійного розвитку території, а також оцінюється наявний просторовий потенціал розвитку. Спираючись на принципи функціональності, встановлюємо функції, які необхідно передбачити в новому плані для усунення наявних недоліків. Функції відрізняються своєю значимістю, тому важливо впорядкувати їх за відношенням переваг, використовуючи метод попарного порівняння. За кількістю переваг визначається ранг функцій. За переліком необхідних функцій встановлюємо елементи, які потрібно включити в оновлений проект. Так, у сфері забезпечення життєдіяльності слід передбачити захист від стихійних загроз, а технологічна безпека, як правило, стосується виробничої сфери. Система управління територією повинна забезпечити ефективне функціонування і розвиток усіх систем, зв'язок усередині системи та на зовні. Часткові проектні рішення з удосконалення просторової структури системи мають узгоджуватись із загальними цілями розвитку та вимогами екологічного й морального імперативів.

Висновки

1. Завдання просторової організації та розвитку територій не можуть бути вирішені по-старому. Водночас створюються умови для «прориву» в теоретично-методологічних засадах містобудівного проектування і розроблення якісно нових проектних матеріалів, які мали б широко впроваджуватись у практику просторової організації та розвитку об'єктів нижчого ієрархічного рівня.

2. Автором запропоновано зміни теоретичних основ просторової організації територій для нових умов в Україні, обґрунтовано проблемно-ресурсний методологічний підхід, який включає систему методів аналізу проблемності просторових ситуацій та оцінки наявного в системі потенціалу їх вирішення, а також конкретних змін процедур виконання проектів такого рівня складності.

3. Розкрита суть і структурна модель просторового фактора в соціально-економічному розвитку територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи держави.

Список використаної літератури:

1. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем : моногр. / М. М. Габрель ; [Нац. акад. наук України ; Ін-т регіональних досліджень НАН України]. – К. : Видавничий дім А.С.С, 2004. – 400 с.
2. Габрель М. М. Організаційні форми та методи просторового планування на внутріобласному рівні в Україні / М. М. Габрель // Організаційні форми та методи просторового планування адміністративних районів України з урахуванням досвіду Німеччини : матеріали між-нар. наук.-метод. семінару. – [23 листопада 2007 р.] / Редкол. : В. С. Кравців, М. М. Габрель, А. В. Гоблик, В. В. Демченко. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2008. – С. 60–70.
3. Габрель М. Рекомендації з просторового планування території області : навч. посіб. / М. Габрель, І. Олійник, М. Габрель. — Львів : Львівська обласна рада, 2008. — 192 с.
4. Гусаков В. Регулювання використання і забудови територій населених пунктів (зонінг). Зміст та методика : довід. / [Гусаков В., Валетта І., Нудельман В., Вашкулат О.]. — К., 1996. — 85 с.
5. Демин Н. М. Основные направления развития и преобразования украинских городов / Н. М. Демин, Т. Ф. Панченко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. — К. : КНУБА, 1997. – № 1. – С. 96–104.
6. Habrel M. Economic and Social Functions of Polish and Ukrainian Big Cites at the Beginning of the 21 st Century / Edited by Mykola Habrel and Tadeusz Marszal. — Lodz : University Press, 2010. — 130 s.

УДК 911.3

Володимир Грицевич

УКРАЇНА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
gvsmg@ukr.net

Considered the criteria of ingoing of Ukraine to the information society: technological, economic, employment, spatial, consumer, cultural, creative. Described changes in education under the influence of informatization. Three levels of information activity in society and the concept of socio-geographical study of the world are shown. Considered the characteristics of human in the information society. The production of intelligent products as a separate sphere of productive activity is substantiated. The geospatial effect of the information society and one aspect of Ukrainian entry into the information society are shown.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформатизація, інтернет, глобалізація, геознання, геомісце.

Key words: *information society, informatization, internet, globalization, geoknowledge, geoplacement.*

Перша проблема, яка постає перед дослідником розвитку інформаційного суспільства в країні – це вибір критерію ступеня належності країни до інформаційного суспільства. Існують різні критерії визначення інформаційного суспільства [5]: технологічний, економічний, трудовий, просторовий, споживчий, культурний, креативний.

У технологічному критерії ознакою інформаційного суспільства вважають нові інформаційні технології (кабельне та супутникове телебачення, комп'ютерні мережі, мобільний зв'язок, нові офісні технології). Цей критерій використовував відомий американський економіст Мануель Кастельс. За технологічним критерієм Україну можна віднести до інформаційного суспільства, особливо урбанізовану її частину. Водночас слід сказати, що інформаційні технології ще охоплюють усіх верств населення, зокрема в аспекті комп'ютерної освіченості.

Економічний критерій передбачає зростання економічної цінності інформації, а також зростання частки інформаційного бізнесу у валовому внутрішньому продукті. До інформаційних галузей відносять освіту, право, видавництво, засоби масової інформації. Економічний критерій використовували Фріц Махлуп, Марк Порат, Герберт Шіллер. В Україні спостерігається постійне зростання роді інформаційних галузей (на жаль на фоні деградованої виробничої сфери).

Трудовий критерій передбачає зміну структури зайнятості населення. За трудовим критерієм суспільство стає інформаційним, якщо більшість зайнятого населення працює в інформаційній сфері. Цей критерій використовував Даніель Белл. За трудовим критерієм Україна є постіндустріальним суспільством з переважанням сфери послуг над виробничою сферою, однак ще не інформаційним.

Просторовий критерій передбачає врахування глибокої трансформації сучасного суспільства у зв'язку з його інтеграцією на основі інформаційних мереж. Ця інтеграція поєднується з глобалізацією людської діяльності, а розвинута інформатизація створює передумови для часткової децентралізації управління. Глобалізація конкурентної боротьби перетворює великі корпорації в павутину локальних мереж. Цей критерій також використовував Мануель Кастельс. Україна бере участь у цих процесах.

Споживчий критерій передбачає, що в постіндустріальному світі зростає рівень інформаційної опосередкованості споживання благ. Виникає інформатизація споживання. В Україні є розвинута мережа інтернет-магазинів різноманітного споживчого профілю, налагоджені інтернет-продажі залізничних квитків, однак частка населення, що користується цими послугами є невеликою, особливо в селах. Трохи поширенішою є участь громадян України в соціальних мережах, особливо в молодших вікових категоріях. Останнім часом постає питання ширшого залучення громадян до споживання інтернет-послуг у зв'язку з перспективами проведення реформи адміністративно-територіального устрою.

Культурний критерій передбачає врахування культурних зрушень у суспільному житті під впливом інформатизації. Він проявляється дуже різнопланово і охоплює такі аспекти, як глобалізація культури, збереження і доступність надбань світової культури та національних культур у глобальній інформаційній мережі, виникнення специфічних культур інформаційної взаємодії в глобальній мережі, розгляд самої глобальної мережі, як феномену світової культури та інші. До цього причетні майже всі інтернет-активні українці.

Креативний критерій передбачає, що в інформаційному суспільстві домінує творча діяльність, а сукупний обсяг цієї творчої діяльності, виражений в одиницях часу, відображає ступінь зрілості інформаційного суспільства. Цей критерій був обґрунтований в працях американського економіста Йозефа Шумпетера. В Україні така діяльність прослідковується лише для найактивнішої частини творчої та інтелектуальної еліти.

Процеси інформатизації суспільного життя ведуть до кардинальних змін у свідомості людей, їх світосприйнятті, до глибоких змін у розумінні мети і сенсу людської життєдіяльності. Вони також ведуть до величезних змін у структурі виробництва та споживання, бо, спочатку на перше місце виходить виробництво та споживання послуг, потім серед цих послуг чільне місце займають інформаційні послуги, а далі зростає роль виробництва інтелектуальних товарів.

Виникають нові форми освіти такі, як дистанційна. Змінюється роль освіти. В інформаційному суспільстві освіта стає самоціллю, а не засобом підготовки до успішного обслуговування індустріальної системи, як в індустріальному суспільстві. Водночас з'являється можливість вузького цілеспрямованого онлайн-навчання під конкретну професійну діяльність. Різко підвищується доступність світових інформаційних ресурсів. Самі інститути інформаційного суспільства стають інструментом глобального перерозподілу ідей та інформації.

Сьогодні потрібно говорити про розвинуту інформаційну діяльність людства загалом і в Україні зокрема, і в зв'язку з цим можна виділити декілька логічних рівнів інформаційної діяльності. У першу чергу ми поділяємо інформаційну діяльність на три великих класи [1]:

1. *Діяльність, пов'язана з інформаційними ресурсами.* Вона включає по-перше пошук, добування та збирання інформаційних ресурсів, по-друге їх нагромадження, зберігання та впорядкування.

2. *Діяльність, пов'язана з перетворенням інформаційних ресурсів у продукти.* Інформаційні продукти створюють переважно у сферах науки та мистецтва.

3. *Діяльність, пов'язана з інформаційними продуктами.* Вона включає передавання, трансляцію, тиражування інформаційних продуктів, представлення, надання, інформаційних продуктів використання їх з метою навчання у сфері освіти.

Якщо в контексті сучасної інформаційної діяльності говорити конкретно про суспільну географію, то логічно приходимо до такої важливої категорії як "*суспільно-географічне пізнання світу*" [3]. Ця категорія в свою чергу може поділятися на дрібніші: економіко-географічне пізнання світу, соціально-географічне пізнання світу, політико-географічне пізнання світу та інші. Визначаємо *суспільно-географічне пізнання світу* як категорію, що позначає діяльність, спрямовану на отримання, збереження та передачу суспільно-географічних знань.

Існуючий сьогодні досвід показує, що наукове (зокрема суспільно-географічне) пізнання дійсності передбачає її розгляд в аспектах кількох головних категорій, серед яких виділимо три: мінливість, організованість та функціональність. Їхню суть можна показати такими означеннями. *Мінливість* – це категорія, що позначає здатність дійсності до різноманітності свого прояву. *Організованість* – це категорія, що позначає здатність дійсності перебувати у зв'язках із собою. *Функціональність* – це категорія, що позначає здатність дійсності до саморуку і виконання певної ролі в процесі своєї діяльності.

Суспільно-географічне пізнання передбачає роботу науковця з геоданими, геоінформацією та геознаннями. *Геодані* – це значення ознак (сукупності ознак) досліджуваного геопросторового об'єкта. Геодані можуть відображати геопросторову локалізацію об'єкта, його якісні та кількісні характеристики. Вони можуть мати різний тип (числовий, текстовий, логічний, графічний і т.д.), а також, незалежно від типу, вони можуть бути скалярними, векторними, матричними і т. д. *Геоінформація* – це висловлювання (сукупність висловлювань) про геодані, тобто вони можуть мати форму предикату – функції, яка приймає логічні значення. Тому геоінформація може бути картографічною та атрибутивною. Геодані та геоінформацію використовують у географічних інформаційних системах (ГІС).

Геознання – це висловлювання (сукупність висловлювань) про геоінформацію. У формалізованій формі вони фігурують у географічних експертних системах. У неформалізованій формі геознання є результатом географічних досліджень, а також предметом вивчення в освітніх закладах. Геознання, як висловлювання про висловлювання, є якісно новою субстанцією. Геоінформація і геознання з'являються в результаті взаємодії суб'єкта і об'єкта дослідження [4].

В інформаційному суспільстві, за рахунок розвинутих комунікацій, людина перетворюється з точково-локалізованого об'єкта в геопросторово-поширений об'єкт, який не має чіткої просторової локалізації. У минулі часи діяльність майже кожної людини на протязі тривалого часу локалізувалась у дуже обмеженому просторовому ареалі, який з позицій географії можна було розглядати як точку. У нових умовах активність людини на протязі певного проміжку часу означає, що вона просторово “розпливається”, бо людина на протязі року особисто буває в десятках міст, здійснює особистий інформаційний телефонний контакт ще з десятками інших поселень, а через мережу Інтернет особисто взаємодіє з сотнями інших населених місць.

У зв'язку з цим була запропонована низка понять, які є головними для характеристики діяльності людини в інформаційному суспільстві, а саме: людино-доба, людино-рік і людино-життя. *Людино-доба* – це сукупність усіх геомісць та суспільно-географічних об'єктів, з якими людина мала безпосередню справу на протязі доби шляхом усіх видів комунікацій (транспортних та інформаційних). *Людино-рік* – це сукупність усіх геомісць та суспільно-географічних об'єктів, з якими людина мала безпосередню справу на протязі року шляхом усіх видів комунікацій (транспортних та інформаційних). *Людино-життя* – це сукупність усіх геомісць та суспільно-географічних об'єктів, з якими людина мала безпосередню справу на протязі життя шляхом усіх видів комунікацій (транспортних та інформаційних).

Стосовно людини в інформаційному суспільстві, має місце *принцип співвідношення невизначеностей*, який формулюється так: “Чим меншу часову одиницю ми беремо для дослідження людини, тим точніше можна просторово локалізувати людину, але тим менше будемо знати про її діяльність. І навпаки, чим більшу часову одиницю ми візьмемо, тим більше знатимемо про діяльність людини, однак при цьому її просторова локалізація стає менш визначеною”.

Поняття постіндустріального суспільства виникло в результаті усвідомлення переважання сфери послуг над сферою виробництва матеріальних товарів.

Однак, розвинене постіндустріальне суспільство набирає форми інформаційного суспільства і з'являється нова сфера продуктивної діяльності людини – виробництво інтелектуальних продуктів. У зародковій формі ця сфера існувала і раніше, однак саме тепер вона стає істотною складовою продуктивної діяльності.

Сферу виробництва інтелектуальних продуктів доводиться виділяти окремо, у зв'язку із значною специфікою інтелектуальних продуктів, які за своїми властивостями та спосо-

бом виробництва суттєво відрізняються від матеріальних товарів. Деякий час виробництво інтелектуальних продуктів намагалися розглядати в рамках сфери послуг, однак такий підхід також не витримує критики. Саме тому, в складі продуктивної діяльності людини в інформаційному суспільстві, виділяємо три сфери (рис. 1).

Розглянемо вплив інформатизації на суспільство та його геопросторову організацію. Потрібно сказати, що Україна знаходиться лише на етапі становлення інформаційного суспільства і, відповідно його геопросторової організації. В інформаційному суспільстві зростають наукові та інформаційні суспільні потреби і це по-новому ставить проблему взаємодії людини з природними ресурсами. Інфор-

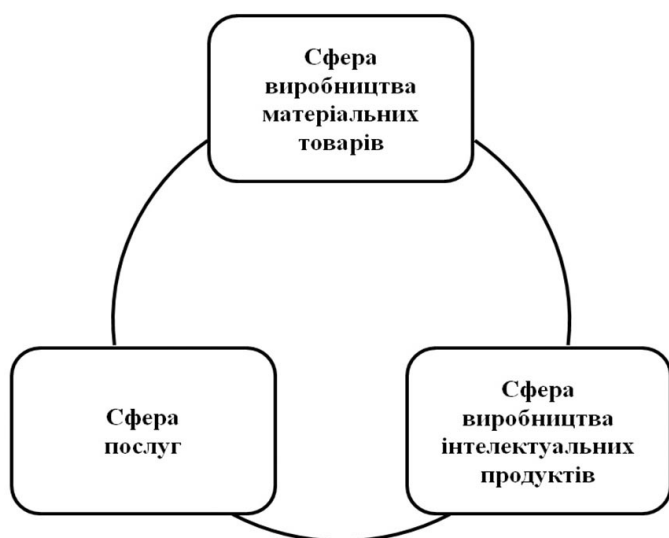

Рис. 1. Сукупність продуктивних сфер інформаційного суспільства [2]

маційне суспільство переходить від переважаючого видобутку природних ресурсів до переважаючого видобутку інформаційних ресурсів, у тому числі і з природного середовища.

Під впливом інформатизації змінюються територіальні властивості, відношення та процеси. До сфери суспільних територіальних властивостей підключаються аспекти пов'язані з виробництвом інтелектуальних чи інформаційних продуктів. Серед просторових відношень зростає роль тих, які пов'язані з територіальним і функціональним розширенням сфери електронних мережових комунікацій людини. Це спостерігається і в Україні. Змінюються пріоритети у відношеннях положення, зростає значення географічного положення відносно інформаційних ресурсів та джерел інформації. В результаті, нового бачення набуває географічний потенціал території на базі ресурсно-функціонального його розуміння.

Виникають нові процеси, зокрема інформаційно-функціональна диференціація території. В Україні названі вище рівні інформаційної діяльності перебувають у частково прямому зв'язку з ієрархічним місцем досліджуваного поселення у системі розселення.

На основі інформаційних мереж відбувається інформаційна інтеграція суспільства. При об'єднанні людей у мережі спостерігаються синергетичні ефекти. З'являються елементи електронного урядування. В Україні був розроблений проект електронного уряду, однак, він ще повною мірою не впроваджений.

В інформаційному суспільстві за рахунок мережових комунікацій виникають нові суспільні утворення та структури. Частина з них має виражений територіальний характер, а інші набувають ознак територіальності при застосуванні спеціальних методів дослідження. Ці утворення характеризуються функціонуванням та взаємодією із зовнішнім середовищем. Мільйони українців беруть участь у різних соціальних мережах, об'єднуються у віртуальні співтовариства, частина з яких має геопросторовий характер.

Все це дає підстави стверджувати наявність, хоча і відносно повільних, але неухильних сучасних змін у геопросторовій організації суспільства.

Розглянемо інформаційне суспільство в одному українському аспекті. Серед негативних рис українського народу (в інформаційному плані) нерідко помічають легкість, з якою наш народ переходить зі своєї мови на мову чужинців на мову завойовників. Як би там не було в минулі віки, сьогодні і в майбутньому цю рису можна використати в дуже позитивному аспекті. Адже із сказаного випливає, що українці – це часто природжені поліглоти. Йдеться про трансмовну діяльність, тобто про великомасштабні переклади з одних мов на інші. У наш час більшість націй світу (і українці в тому числі) потерпають від засилля англійської мови в глобальній мережі Інтернет. Окремою проблемою є також читання і розуміння Інтернет-ресурсів, створених на різноманітних національних мовах. Перед людством лежить величезна незорана цілина трансмовної діяльності в Інтернеті, в якій зацікавлені абсолютно всі і на якій можна було би дуже непогано заробити. Хтось повинен взяти на себе цю місію. Чому би не українці? *Тим більше, що сусідні з нами держави, як на схід так і на захід, у складі яких колись була Україна, не відзначаються ні масовим поліглотством ні навіть масовою двомовністю.* Тут напрошується аналогія з середніми віками, коли Київська Русь серйозно заробляла на транзитних потоках товарів з півночі на південь (з варягів у греки) і зі сходу на захід (Китай-Європа). Сьогодні Україна реально могла би стати транзитною державою для тих колосальних інформаційних потоків, які потребують трансмовної діяльності. Той факт, що переважна більшість українців володіють кількома мовами є величезним потенціалом, який потрібно перетворити в національний капітал.

Список використаних джерел:

1. Грицевич В. С. Сучасна інформаційна діяльність у світлі суспільно-географічних досліджень / В. С. Грицевич // Часопис соціально-економічної географії, № 5 (2). – Харків, 2008. – С. 40–45.
2. Грицевич В. С. Деякі аспекти суспільно-географічного дослідження постіндустріального суспільства / В. С. Грицевич // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Реґіон-2012 : Стратегія оптимального розвитку". – Харків : РВВ Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С. 23–25.

3. Грицевич В. С. Теоретико-методичні основи пізнання геопросторової організації суспільства / В. С. Грицевич // Географія та екологія : наука і освіта. – Умань, 2014. – С. 68–72.
4. Грицевич В. С. Концептуальні підходи до картографування суспільно-географічних знань / В. С. Грицевич // Географія, картографія, географічна освіта : історія, методологія, практика. – рнівці: “Родовід”, 2014. – С. 104–105.
5. Корнейчук Б. В. Информационная Экономика. Учебное пособие / Б. В. Корнейчук. – Санкт-Петербург : Питер, 2006.
6. Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д. э. н., проф. А. Г. Мельника. – Сумы : ИТД “Университетская книга”, 2005.

УДК 911.3

**Костянтин Немець, Катерина Сегіда,
Людмила Немець, Людмила Ключко**

КОНЦЕПЦІЯ БАГАТОВИМІРНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків

This article describes the use of multidimensional features space for analyzing social and geographic components process by mathematical modeling that is being developed at the Department of Social and Economic Geography and Regional research of V. N. Karazin Kharkiv National University.

Socio-geographic process integrates all the socio-geographic system processes of different hierarchical levels and which can be combined in a mental, cultural, social, economic, and geo-information components. According to geographical, systematic and synergetic approach all these processes are described in hundreds of parameters. Adequate and correct mathematical processing of such actual material is possible only with use of virtual rated multidimensional space to a scope where the mathematical model of a real development trajectory of object or process is offered. It is shown that in a multidimensional space hyper cube main diagonal can consider as an ideal development trajectory which is a standard of optimum development. Comparing a real trajectory with optimum, find a development vector projection to an optimum trajectory that is an advancement assessment in development, and deviations from an optimum trajectory, reflects shortcomings of social management. This information is used for the analysis of a state and dynamics of socio-geographic system development and also for updating of the operating decisions.

Also application of multidimensional space for classification of objects and processes by such indicators as the square of a image projection of object at the plane, the sum or average value of statistical indexes and an indicator of development uniformity which have unambiguous interpretation is shown and reflect various aspects of social development.

Examples of results of social and geographical researches with use of the described methods are given.

Ключові слова: *соціально-географічний процес, соціально-географічна система, багатовимірний ознаковий простір, нормування вихідних даних, оптимальна траєкторія розвитку, модель реальної траєкторії, коефіцієнт прогресу, відхилення від оптимальної траєкторії, багатовимірна класифікація, площа проєкції багатовимірного простору на площину, сума (середнє) індексів, показник однорідності розвитку.*

Keywords: *social and geographical process, social and geographical system, multidimensional features space, rationing of basic data, optimum development trajectory, real trajectory model, progress coefficient, deviation from an optimum trajectory, multidimensional classification, square of a projection of multidimensional space at the plane, sum (average) of indexes, indicator of development uniformity.*

Об'єкт суспільної географії можна ідентифікувати як соціально (суспільно)-географічний процес (СПП) в соціально-географічних системах (СГС) різних ієрархічних рівнів. Ці поняття

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

є фундаментальними в методології географічної науки, мають однозначну інтерпретацію і чітко визначають, який саме фрагмент дійсності досліджує суспільна (соціально-економічна) географія. Слід наголосити, що поняття “соціогеосистема” сформовано, виходячи з теорії соціоактогенезу [14, 15], тобто воно, в першу чергу, відображає діяльнісний аспект існування суспільства. Це обґрунтовує конструктивний підхід у дослідженні територіальної організації суспільства і пояснює прагнення вбачати активну роль і відповідальність соціуму у всіх процесах, які відбуваються в СГС і узагальнюються в понятті СГП.

В 2003 році одним із співавторів [15] запропоновано виділяти в СГП такі складові: ментальна, культурологічна, соціальна, економічна, геоекологічна, інформаційна, в яких можна виділяти більш конкретні процеси в залежності від тематики дослідження. Виходячи з вимог географічного, системного та синергетичного підходів, повнота опису та аналізу СГП залежить від кількості його ознак, що потрапляють до поля зору дослідника. Це, в свою чергу, визначається тематичним спрямуванням, детальністю, методологічною обґрунтованістю та іншими характеристиками дослідження. В загальному випадку можна теоретично визначити критерії оцінки загальної інформаційної насиченості матриці вихідних даних, що вносить елементи оптимізації в науково-дослідницьку діяльність вже на підготовчому етапі. Але найголовніше питання – про семантичну наповненість вихідних даних – залишається в межах компетенції дослідника і поки що не має надійного алгоритму вирішення, внаслідок чого результати дослідження принципово мають суб’єктивний характер.

Очевидно, що матриця вихідних даних повинна вмщувати інформацію, яка б вичерпним чином відображала б досліджувану складову СГП. На перший погляд, формально можна було б обмежитись простим і очевидним правилом – вносити у вибірково сукупність тільки ті статистичні показники, які характеризують предмет дослідження. Наприклад, у дослідженні соціальної складової СГП це набір параметрів соціальної сфери. Саме так виконувались дослідження в економіці, соціально-економічній географії та інших споріднених науках ще порівняно недавно, коли ідеї синергетики тільки “пробивали” консервативну кригу класичної науки, а синергетичний підхід визрівав в свідомості наукової спільноти. Розрізненість результатів таких досліджень не давала можливості досягнути протікання СГП у всіх його взаємозв’язках і багатогранності. З часом прийшло розуміння того, що синергізм суспільних процесів проявляється у взаємодії всіх складових СГП і їх з методологічної точки зору не можна розглядати розрізнено. Сучасна методологія просторового аналізу в суспільній географії [наприклад, 5, 6, 13, 14, 19, 20, 22, 23 та інші] передбачає комплексне дослідження СГП, коли аналізуються найважливіші показники всіх його складових, причетних до предмету дослідження. Враховуючи характеристики сучасних комп’ютерних технологій, кількість таких параметрів СГП обмежена тільки можливостями отримання їх надійних та достовірних кількісних оцінок. Реально матриці вихідних даних в сучасних технологіях моніторингу СГП можуть містити сотні параметрів. У зв’язку з цим постало питання про застосування в суспільно-географічних дослідженнях адекватного математичного апарату, здатного охопити всю багатовимірність, багатоплановість і різноманіття СГП.

Подібні задачі у фізиці, хімії, кібернетиці, технічних науках тощо, де аналізуються процеси з великою кількістю параметрів, вирішуються у багатовимірному фазовому просторі, визначеному у багатовимірній системі прямокутних координат, які відповідають конкретним параметрам досліджуваного процесу. В географії у ХХ сторіччі для дослідження взаємозв’язків і взаємовпливу географічних об’єктів почали використовувати поняття географічного простору [1, 2, 3, 4, 7, 18, 21, 22 та інші], яке згодом формально стало аналогом багатовимірною фазового простору і географами визначається як багатовимірний ознаковий простір [6, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 23 та інші]. Важливою властивістю багатовимірною простору є те, що на нього формально розповсюджуються всі математичні операції, які застосовуються у звичайному (фізичному) тривимірному просторі, зокрема векторний аналіз та лінійні перетворення координат. Отже, доцільно зупинитися на порівнянні фізичного тривимірною простору (ФТП) і багатовимірною ознакового простору (БОП) з точки зору осо-

бливостей відображення процесів в них.

Спочатку розглянемо загальні питання відображення процесів у просторі. Якщо до базису простору не входить координата часу (а саме такі простори розглядаються у даній статті), стан процесу у певний момент часу відображається точкою, координати якої є поточними характеристиками процесу. З'єднуючи послідовно у часі такі точки, отримуємо траєкторію розвитку процесу, яка є найбільш інформативною узагальнюючою характеристикою процесу у даній системі координат. Траєкторія розвитку процесу дає уявлення про динаміку розвитку, спрямування процесу, його кількісні параметри (через кутові і лінійні характеристики траєкторії) та багато іншої корисної інформації, що показано нижче.

Очевидно, що у ФТП таким процесом є механічний рух певної матеріальної точки (об'єкту), який можна характеризувати набором різноманітних параметрів – напрям і швидкість руху, прискорення, шлях, пройдений об'єктом за певний час, зміни відстані від інших об'єктів тощо. Всі ці показники визначаються як часові (швидкість і прискорення) або просторові (напрямок, відстань) похідні вектору руху. Механічний рух об'єкту у даній системі координат відбувається тільки тоді, коли будь-яка похідна відмінна від нуля, інакше він залишається у спокою і всі точки траєкторії збігаються (хоча в іншій системі координат він може рухатись).

Аналогічно можна розглядати рух об'єкту у БОП, але інтерпретація траєкторії розвитку процесу має зовсім інший зміст. Так, переміщення об'єкту у БОП (перехід від точки до точки на траєкторії) є зміною його стану, бо кожна координата простору є параметром об'єкту. Виходячи з цього фундаментального положення, можна порівняти основні показники процесів у ФТП і БОП.

Одним з основних статичних лінійних показників місцеположення об'єкту у просторі є відстань. У фізичному просторі евклідова відстань між двома об'єктами символізує шлях, який треба пройти для їх зближення. У БОП евклідова відстань є мірою подібності об'єктів за сукупністю ознак. Дійсно, об'єкти, які знаходяться у БОП "близько" один до одного, мають близькі за значенням параметри, що зумовлює їхню подібність.

З динамічних метрик доцільно порівняти швидкість руху об'єктів у фізичному і ознаковому просторах. Як відомо, вектор швидкості має дві характеристики – довжину (яка відображає швидкість руху) і напрям. Відповідно до цього, у фізичному просторі швидкість механічного руху об'єкту (довжина вектору руху, або пройдений за одиницю часу шлях чи відстань між суміжними точками траєкторії) мають у БОП аналогом інтенсивність (швидкість) зміни стану об'єкту. Розклавши вектор розвитку (руху) за базисом простору, можна кількісно оцінити швидкість змін об'єкту за кожною координатою (параметром). За значенням їх часових похідних визначаються параметри процесу, за якими спостерігається прогрес або регрес і відповідно до цього коригується процес, що актуально, наприклад, в соціальному управлінні. Напрямок вектору розвитку у БОП дає інформацію про генеральне спрямування процесу (як об'єкт переходить від старих значень параметрів до нових). Зокрема, аналізуючи напрям векторів розвитку сукупності об'єктів, можна встановити ступінь подібності або відмінності їхнього розвитку, або відхилення їх реальних траєкторій від, наприклад, заданої.

БОП дає можливість розглядати задачі взаємодії і класифікації об'єктів з позицій теорії ймовірностей. Тоді границі власних областей (полів впливу) об'єктів визначаються ймовірнісними екстремально можливими значеннями їх параметрів по кожній вісі, а самі поля впливу мають вигляд багатовимірних об'ємних тіл. В задачах дослідження взаємодії об'єктів перетин полів їхнього впливу є мірою їхньої взаємодії, що можна оцінити кількісно за різними методиками, наприклад, за кількістю перетинів довірчих інтервалів параметрів, ступенем їх перекриття, величиною спільного об'єму тощо. В задачах багатовимірної класифікації границі власних областей об'єктів обґрунтовуються та оптимізуються відповідно до алгоритмів розпізнавання образів і дискримінантного аналізу. У будь-якому випадку просторовий аналіз у БОП спроможний дати більш достовірні та надійні результати порівняно з традиційними методами.

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Окремого обговорення заслуговує питання нормування БОП. Справа у тому, що досліджувані в суспільній географії об'єкти характеризуються різнорідними параметрами, які мають різні одиниці, числові інтервали та шкали виміру, що призводить до метричної неоднозначності ознакового простору. Внаслідок цього формальні процедури кількісного аналізу виглядають некоректними. Наприклад, результат обчислення евклідової відстані і всіх похідних від неї показників суттєво залежить від одиниць виміру вихідних параметрів. Це стосується і визначення куткових показників векторів руху. Отже, є необхідною процедура лінійної ізометричної трансформації ознакового простору шляхом нормування вихідних параметрів для приведення їх варіацій до одного числового інтервалу. За багатьох умов оптимальним є інтервал коливань нормованих значень координат БОП від 0 до 1. Найбільш обґрунтованою з точки зору математичної статистики є процедура нормування вихідних параметрів на середньоквадратичне відхилення, але у цьому випадку будь-які зміни вихідної сукупності параметрів призводять до повторного перерахунку цієї статистики, що, врешті-решт, ускладнює розрахунки. Тож краще скористатися більш простими процедурами лінійного шкалювання вихідних даних, наприклад, нормуванням на максимальне значення, розмах варіаційного ряду, фіксовану константу тощо. В задачах управління доцільно використовувати в якості максимальних значень параметрів їх проектні значення, які відповідають очікуваному стану керованої системи на кінцевий момент часу.

При нормуванні БОП треба врахувати, що статистичні параметри відображають або позитивні зміни процесу (наприклад, народжуваність в геодемографічному процесі), або негативні (смертність у наведеному прикладі). Для забезпечення однозначної інтерпретації нормованих параметрів необхідно здійснити інверсію "негативних" параметрів так, щоб їх зростання відображало прогрес процесу.

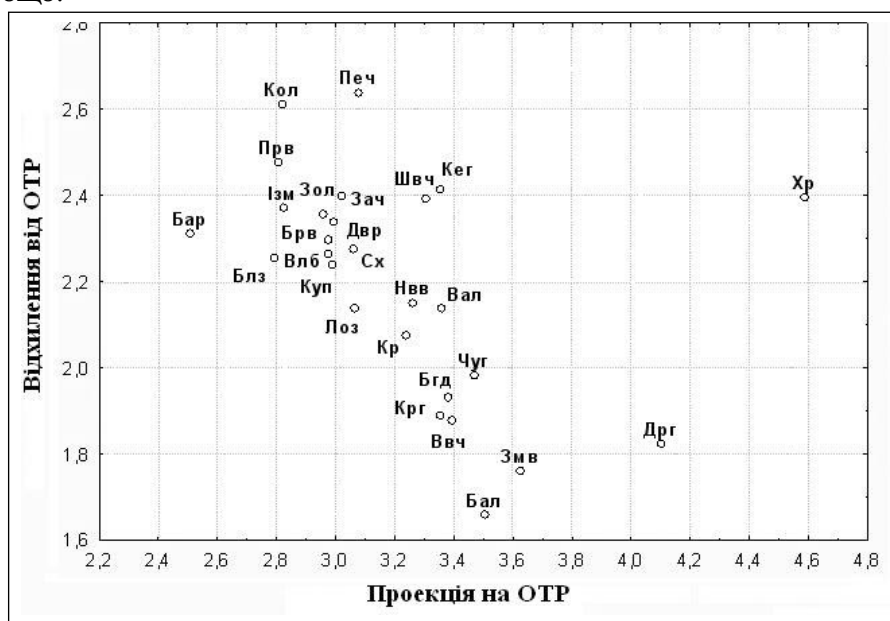
Рис. 1. Траєкторії демографічного процесу областей України третього типу: високо-урбанізованих, орієнтованих на послуги (за період 2009–2013 рр.)

Отже, після операції нормування БОП являє собою гіперкуб з довжиною ребра 1. В ньому виділяються дві особливі точки, які утворюють головну діагональ гіперкубу. Це точка мінімального розвитку з нульовими координатами і точка максимального розвитку з максимальними значеннями координат (дорівнюють 1). Очевидно, ця діагональ, як найкоротша відстань між точками мінімального і максимального розвитку, є оптимальною (ідеальною)

траєкторією розвитку (ОТР) [11]. Принаймні, при всіх інших рівних умовах, вона забезпечує найшвидший перехід об'єкту з вихідного до очікуваного (запланованого) стану. В реальних умовах розвиток об'єктів за оптимальною траєкторією неможливий, бо реальний об'єкт не може розвиватися з однаковою інтенсивністю за всіма без винятку координатами. Тому ОТР є зручним еталоном для аналізу і порівняння реальних траєкторій розвитку об'єктів. Зокрема, найбільш інформативними є два показники реальних траєкторій – проекція на ОТР (відображає просунутість об'єкту у розвитку), за якою обчислюється коефіцієнт прогресу як відношення проекції траєкторії до довжини ОТР, і відхилення від неї (відображає ефективність використання ресурсів розвитку) [13].

Метод моделювання траєкторії розвитку суспільно-географічних об'єктів у нормованому БОП втілюється та розвивається на кафедрі соціально-економічної географії та регіоналістики Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з 2003 року. Його суть і технічні особливості висвітлені у низці публікацій (наприклад, у роботах [9–13, 16 та інші]), він пройшов апробацію в десятках наукових досліджень науковців, аспірантів і докторантів кафедри і продовжує вдосконалюватись. На сьогодні кафедра працює над обґрунтуванням використання цього методу у суспільно-географічних дослідженнях найрізноманітнішого спрямування. Так, доведено ефективність використання методу моделювання траєкторії розвитку для аналізу різних складових СГП в регіональних соціогеосистемах, для соціального управління соціогеосистемами різних рівнів, для суспільно-географічного моніторингу СГП в різних соціогеосистемах тощо.

Рис. 2. Розподіл районів Харківської області на фазовій площині за середніми показниками траєкторії демографічного процесу (за період 2009-2013 рр.)

Але можливості застосування БОП у суспільно-географічних дослідженнях не обмежуються моделюванням траєкторії розвитку об'єктів. Науковцями кафедри розроблено і вдосконалюються також методи багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів за різними показниками системного розвитку. Основою багатовимірних класифікацій є графоаналітичний метод – побудова графічного образу БОП у вигляді його проекції на площину – пелюсткової діаграми [9, 10]. При цьому об'єкт, який у БОП відображається точкою, перетворюється на багатокутник в проекції на площину. Далі, аналізуючи різні ознаки багатокутників сукупності об'єктів (наприклад, площа, векторна сума сторін, сума координат тощо), можна будувати класифікації за різними критеріями, які мають чітку інтерпретацію. Очевидно, що площа багатокутника як і сума координат (або середній індекс) відображають рівень розвитку кожного об'єкту [9]. Векторна сума сторін є оцінкою ізометричності багатокутника (у випадку ідеальної симетричності вона дорів-

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

нює нулю), що можна трактувати як показник однорідності розвитку [10]. Для об'єктів, що мають екстремально високий або низький розвиток за кількома координатами внаслідок їх спеціалізації, особливостей управління, помилкової стратегії управління тощо, векторна сума сторін буде відрізнятися від нуля і величина цього відхилення є мірою неоднорідності розвитку.

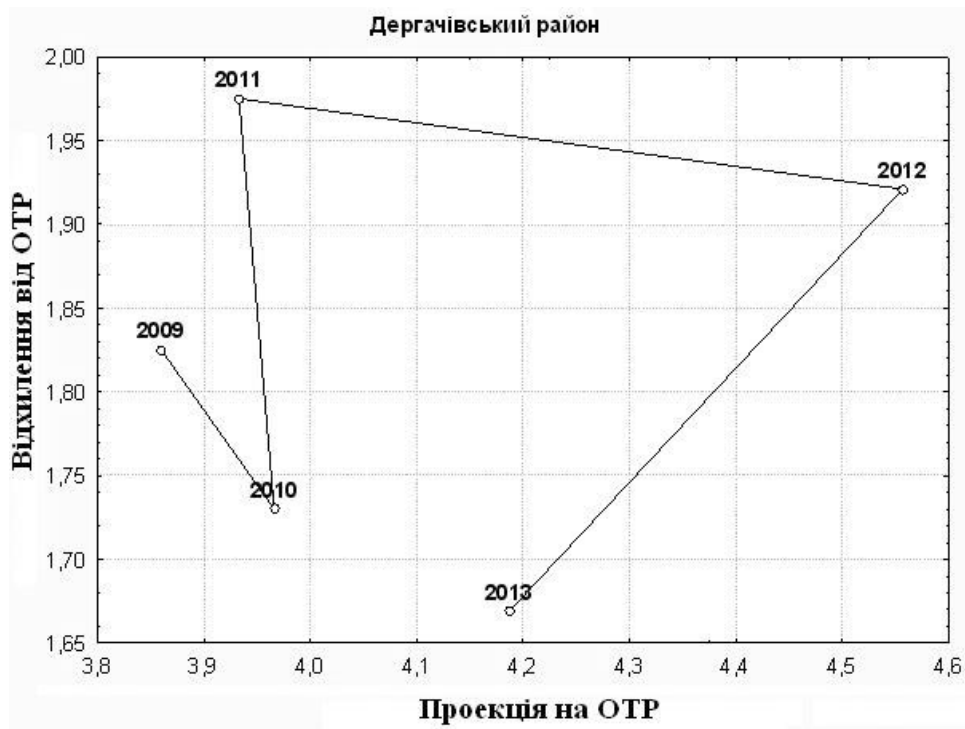

Рис. 3. Траєкторія розвитку демографічного процесу Дергачівського району Харківської області (за період 2009–2013 рр.)

В якості прикладу застосування зазначених методик дослідження пропонуються деякі результати окремих досліджень, виконаних, зокрема, в рамках розробки проекту Стратегії розвитку Харківської області до 2020 року (демографічний та соціально-економічний блоки).

На рис. 1. представлена траєкторія демографічного процесу чотирьох областей України (Львівська, Миколаївська, Одеська та Харківська), які за даними Міністерства регіонального розвитку України відносяться до типу високоурбанізованих, орієнтованих на послуги. Для Миколаївської області характерним є зворотній напрям траєкторії розвитку демографічного процесу. Протягом всього досліджуваного періоду для області характерний високий показник відхилення від оптимальної траєкторії розвитку.

Схожа ситуація для Львівської області, за винятком 2011–2012 рр., коли траєкторія демографічного процесу відображає зменшення значення відхилення від оптимальної та збільшення коефіцієнту прогресу. Всі інші періоди характеризуються рухом у зворотному напрямку від оптимальної траєкторії та незначним числовим розбігом даних. Для Одеської області також характерний зворотний напрям руху за винятком 2011–2012 рр. (враховуючи позитивні зміни в траєкторії демографічних процесів Одеської, Харківської та Львівської областей за цей період, можна говорити про підвищення міграційної активності в наслідок проведення Євро-2012). Коефіцієнт прогресу значно вищий за аналогічний показник попередніх областей, та відхилення від оптимальної траєкторії – менше. Найбільш складною є траєкторія, яка описує демографічний процес у Харківській області за 2009–2013 рр.: періоди збільшення коефіцієнту прогресу змінюються його зменшенням, а до 2012 року відхилення від

оптимальної траєкторії досягає максимального для всіх чотирьох областей значення. Останній рік характеризується зменшенням як зазначеного показника, так і коефіцієнту прогресу.

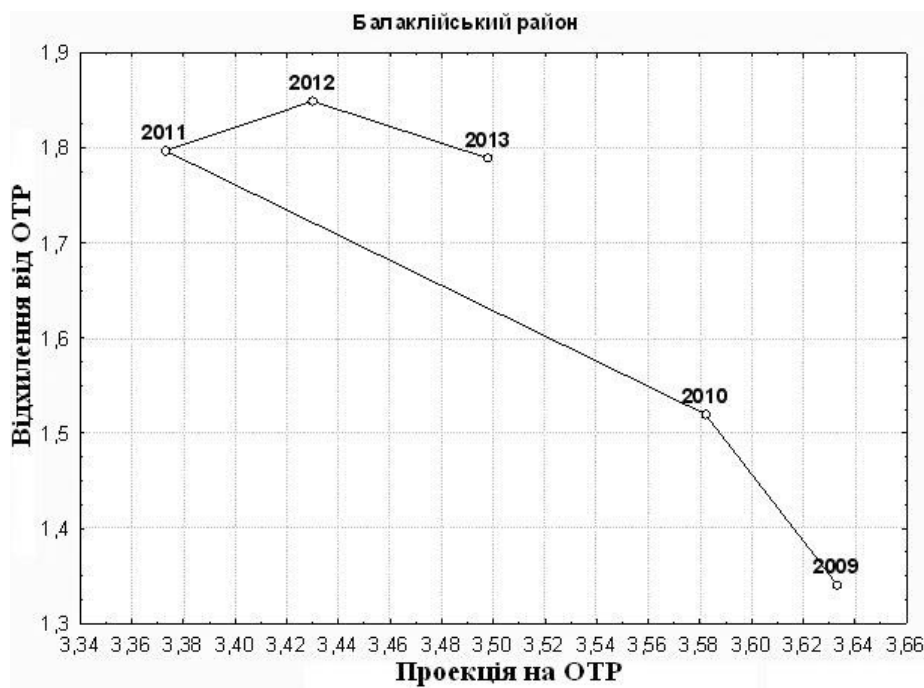

Рис. 4. Траєкторія розвитку демографічного процесу Балаклійського району Харківської області (за період 2009-2013 рр.)

Таким чином, траєкторія розвитку – в даному випадку – траєкторія демографічного процесу – виступає зручним інструментом суспільно-географічного аналізу, дає змогу оцінити перебіг процесу за комплексом ознак, виявити періоди з різним напрямом руху тощо. Представлення траєкторій розвитку кількох об'єктів на одній фазовій площині є зручним інструментом порівняльного аналізу.

Розподіл географічних об'єктів (країн, областей, районів, міст тощо) на фазовій площині дає змогу визначити особливості розташування цих об'єктів за комплексом ознак відносно один одного та відносно оптимальної траєкторії. Для прикладу наведено розподіл районів Харківської області на фазовій площині за траєкторією демографічного процесу за період 2009–2013 років (див. рис. 2).

Як видно з рис. 2, в середньому за досліджуваний період найкращі тенденції демографічного процесу спостерігаються у Харківському районі. За ним йде Дергачівський район, де показники демографічного процесу гірші у порівнянні з Харківським районом, але є дещо кращим у порівнянні з іншими районними соціогеосистемами. Далі розташована відносно щільна група, до якої входить більшість районів області. Проте тут слід відзначити Зміївський та Балаклійський райони, які характеризуються найвищою ефективністю демографічного процесу (мають мінімальне відхилення від ОТР). Найгірші тенденції демографічного процесу за відхиленням від ОТР спостерігаються в Коломацькому та Печенізькому районах, за коефіцієнтом прогресу – у Барвінківському районі.

Нижче наводяться графіки траєкторії демографічного процесу районів з екстремальними показниками.

Для Дергачівського району (рис. 3) періоди 2009–2010 рр. та 2011–2012 рр. відображають позитивну динаміку, регресивний розвиток відзначається у 2010–2011 рр., а також у 2012–2013 рр., проте слід зазначити зменшення значення відхилення від оптимальної траєкторії розвитку.

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Для Балаклійського району (рис. 4) період 2009–2011 рр. характеризується регресивним розвитком із значним збільшенням відхилення від оптимальної траєкторії, період 2011–2013 рр. – позитивною динамікою.

Для Печенізького району (рис. 5) траєкторія є ламаною, періоди регресивного і прогресивного розвитку змінюються. Найвищого демографічного розвитку як за коефіцієнтом прогресу, так і за ефективністю розвитку Печенізький район досягнув у 2011 році.

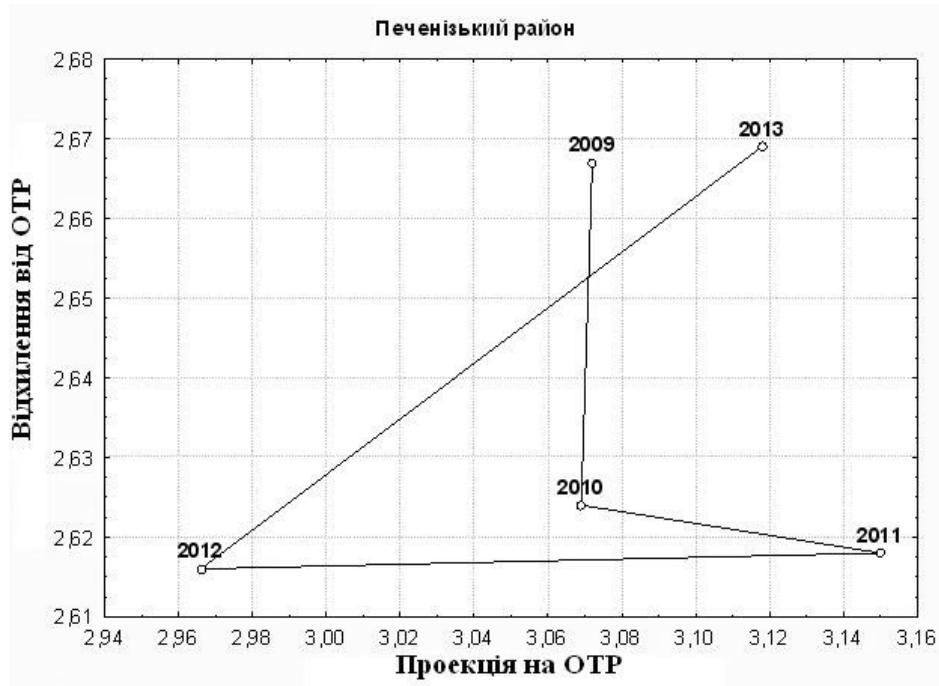

Рис. 5. Траєкторія розвитку демографічного процесу Печенізького району Харківської області (за період 2009–2013 рр.)

Для узагальненого представлення демографічних процесів Харківського регіону в розрізі міст та районів відображено динаміку площі проекції БОП на площину (багатокутників) міст (рис. 6) та районів (рис. 7) Харківської області за показниками демографічного процесу.

Серед міст обласного підпорядкування Харківської області (рис. 6) кращими показниками демографічного процесу характеризуються міста Чугуїв у 2013 р. та Люботин у 2010 р. Варто зазначити, що за досліджуваний період для м. Чугуєва відзначається стала тенденція покращення, для м. Люботин показник 2010 року є максимальним серед аналогічних показників за інші досліджувані роки. Серед районів області (рис. 7) виділяються Харківський та Дергачівський райони. Коломацький, Печенізький, Барвінківський, а також райони міст обласного підпорядкування характеризуються значно гіршою демографічною ситуацією за досліджуваний період та загальним демографічним процесом.

З викладеного вище можна зробити наступні висновки. Нормований багатовимірний ознаковий простір є зручним середовищем для аналізу різних характеристик суспільно-географічного процесу. Зокрема моделювання реальної траєкторії розвитку суспільно-географічних об'єктів і порівняння з оптимальною траєкторією дає можливість кількісно і якісно оцінити її основні параметри – проекцію на оптимальну траєкторію і відхилення від неї. Інтерпретація цих параметрів створює передумови для оптимізації розвитку, коригування управлінських рішень і найшвидшого досягнення очікуваного результату. Застосування багатовимірного простору для класифікації суспільно-географічних об'єктів і процесів дозволяє аналізувати стан і динаміку їх розвитку за такими системними показниками як

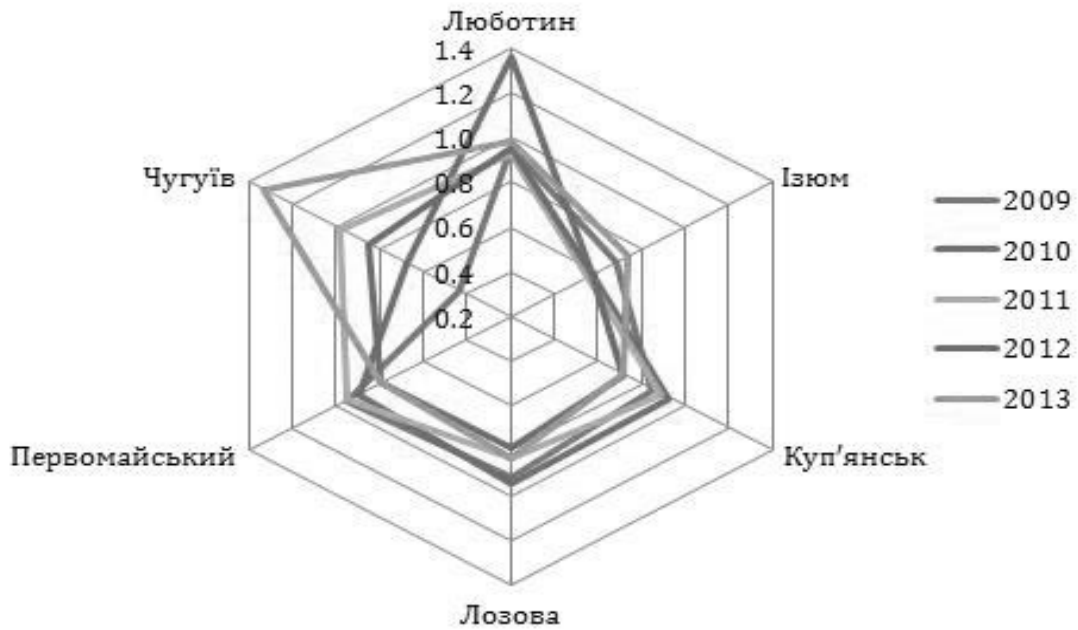

Рис. 6. Динаміка площі багатокутників міст Харківської області за показниками демографічного процесу (за період 2009–2013 рр.)

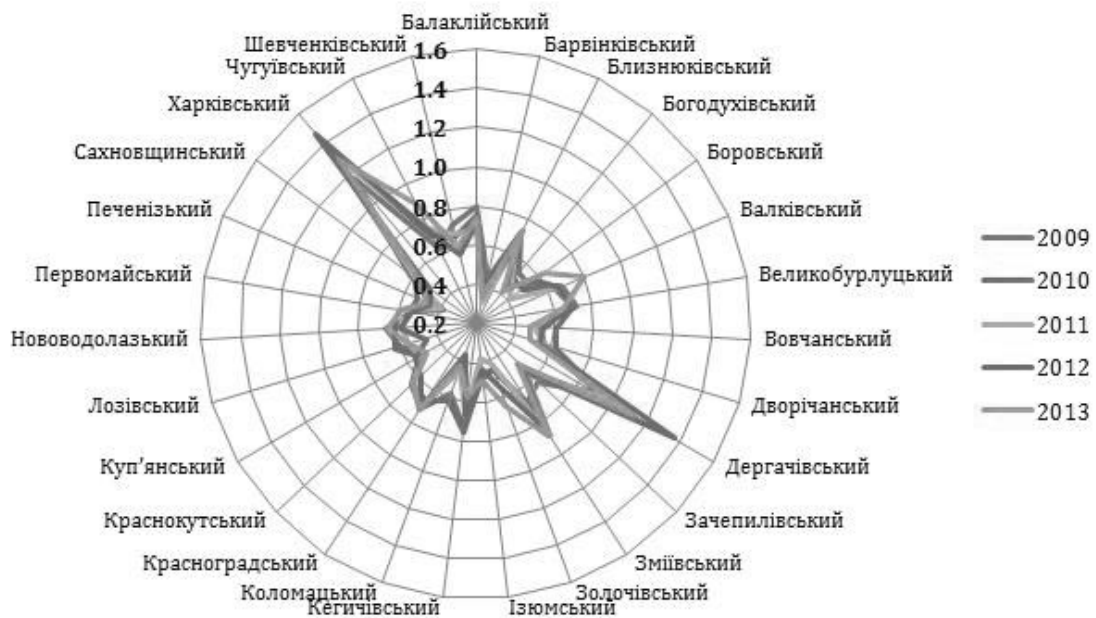

Рис. 7. Динаміка площі багатокутників районів Харківської області за показниками демографічного процесу (за період 2009–2013 рр.)

площа проекції образу об'єкта на площину, суму або середнє значення індексів статистичних параметрів і показник однорідності розвитку, які мають однозначну інтерпретацію і відображають різні аспекти суспільного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Эрид Борисович Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Боков В. А. Пространственно-временная организация геосистем: учебное пособие / Владимир Александрович Боков. – Симферополь: СГУ, 1983. – 56 с.
3. Боков В. А. Формы проявления пространственно-временной эмерджентности геосистем / В. А. Боков // Методологические проблемы современной географии. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 47–52.
4. Голиков А. П. Математические методы в географии / А. П. Голиков, И. Г. Черванев, А. М. Трофимов. – Харьков, 1996. – 140 с.
5. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту : місце і простір : Монографія у 2-х т. / Михайло Дмитрович Гродзинський. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2005. – т. 1. – 431 с.
6. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту : місце і простір : Монографія у 2-х т. / Михайло Дмитрович Гродзинський. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2005. – т. 2. – 503 с.
7. Замятин Д. Н. Методологический анализ хронологической концепции в географии / Д. Н. Замятин // Известия РАН. Сер. географическая. – 1999. – № 5. – С. 7-16.
8. Іщук С. Нові форми геопросторової організації постіндустріального суспільства і регіоналізації України / С. Іщук // Львівська суспільно-географічна школа. Мат. міжнар. наук. сем. – Львів : ЛНУ, 2005. – С. 272–279.
9. Машков О. А. Графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно – географічних об'єктів / О. А. Машков, К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 8 (1). – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 30–35.
10. Машков О. А. Графоаналітичний метод оцінки однорідності розвитку соціогеосистем / О. А. Машков, К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 9 (2). – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 39–42.
11. Немець К. А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії : Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66–80.
12. Немець К. А. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів / К. А. Немець, Л. М. Немець, О. К. Немець // Часопис соціально-економічної географії : Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 6 (1). – С. 20–31.
13. Немець К. А. Просторовий аналіз у суспільній географії : нові підходи, методи, моделі: монографія / К. А. Немець, Л. М. Немець. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
14. Немець К. А. Концепція соціально-географічної системи як методологічний конструкт суспільної географії / К. А. Немець, Л. М. Немець // Часопис соціально-економічної географії : Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – Вип. 15 (1). – С. 24–32.
15. Немец Л. Н. Устойчивое развитие : социально-географические аспекты (на примере Украины) [монографія] / Л. Н. Немец. – Х. : Факт, 2003. – 383 с.
16. Немець Л. М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні [монографія] / Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, К. А. Немець. – Х. : РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
17. Перфильев Ю. Ю. Кибергеография: виртуальное пространство как объект географических исследований / Ю. Ю. Перфильев // Известия РАН. Серия географическая. – 2003. – № 2. – С. 103–110.
18. Топчиев А. Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А. Г. Топчиев. – Киев–Одесса : Вища школа, 1988. – 187 с.
19. Топчиев О. Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методика / О. Г. Топчиев. – Одеса, 2005. – 632 с.
20. Топчиев О. Г. Основи суспільної географії [підручник] / О. Г. Топчиев – Одеса : Астропринт, 2009. – 544 с.
21. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии / П. Хаггет. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.
22. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії [навч. видання] / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – 304 с.
23. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії [підручник] / О. І. Шаблій. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНОЇ СФЕРИ КИЄВА В ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

Інститут географії НАН України, м. Київ
mariya_bykovad@ukr.net

The globalization of the world economy and defining it as a "knowledge economy" not only causes the transformation of spatial organization of the cities economic complex, but also the production shift to the scientific and innovative path of development. Kyiv is characterized not only by diversified economic structure, but also the powerful scientific, innovative, financial and economic potential is concentrated there. Nowadays the scientific and innovative sector of the city is in the high priority. That's why the problem of creation the necessary conditions for its development and implementation of the research results directly into production is quite relevant, because this will improve the level of products and services competitiveness. In light of these trends scientific and innovation development and the main problems of this sphere in Kiev were examined.

Analysed the structure of innovative activity financing and established the causes of its insufficient development. Revealed that the level of interaction between science and industry in the city remains insufficient, and primarily because of the limited enterprises funds for scientific research, which would improve technological processes and help to receive a competitive product. Nowadays the innovation activity of industrial enterprises is carried out mainly due to their own funds. The positive aspects of innovative sphere of the city include the fact that the share of innovation active industrial enterprises is increasing. Among the changes in the Kyiv economic complex according to the modern transformations the important place is occupied by the technological conversions. However, it should be mentioned that the efficiency and effectiveness of innovative activity is caused by several factors, among which should be distinguished the existence of the scientific potential, which is represented by highly qualified specialists of scientific institutions with appropriate material and technical base and required financial support.

The essence of enterprises scientific and innovative activity in Ukraine and features of its intensification were considered. Factors of influence on the activation of research and innovation activity were analysed. The problems concerning the intensification of scientific and innovation activity are revealed and given their possible solutions.

As a result of research the conclusions were made, concerning the most important problems in the field of scientific and innovative activity in Kyiv during the post-industrial transformation, considering the trends of city sustainable development according to its capital status. The main purpose of Kyiv scientific and innovation policy includes the transition to an innovative model of development and realization on this basis the structural and financial changes that will create opportunities not only for the transformation, but also for the making competitive products, which are focused on the internal and external markets. The forms of creation and functioning of scientific and innovative activity should be actually working technoparks, technopolises, innovative business centres, business incubators which will realise the results of their practices in all spheres of economic activities.

Ключові слова: трансформація, науково-інноваційний потенціал, науково-інноваційна сфера, наукова діяльність, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, науковий парк, науково-технічний парк, інноваційний центр, інкубатор, технопарк, технополіс.

Key words: transformation, scientific and innovative potential, research and innovation sector, scientific activity, innovative activity, innovative development, science park, science and technology park, innovation centre, incubator, technopark, technopolis.

Трансформація просторової організації міста в умовах переходу від індустріальної економіки до постіндустріальної стадії розвитку характеризується складними соціально-економічними перетвореннями, які кардинально змінюють структуру його господарського

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

комплексу. В такій ситуації науково-інноваційна сфера посідає пріоритетне місце в процесі економічного зростання. В Україні серед основних центрів науково-дослідних робіт у всіх сферах господарського комплексу слід виділити Київ, науковий потенціал якого формується розвиненою мережею науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро, лабораторій, проектних організацій тощо. Показники, які характеризують наукову діяльність, дозволяють стверджувати, що місто має значні можливості для впровадження інноваційної моделі економіки. В ньому зосереджено близько третини науково-технічного потенціалу України, що є важливою конкурентною перевагою.

Наукові дослідження і розробки в столиці у 2013 р. виконували 312 організацій проти 375 в 2000 р. Досить важливим показником є розподіл організацій за секторами науки. Так, науковий потенціал міста об'єднує підприємства і організації, які поділяються на чотири основні сектори:

- академічний, що представлений установами і організаціями академії наук;
- галузевий, що об'єднує дочірні установи і організації міністерств і відомств;
- вузівський, який включає науково-дослідні лабораторії, сектори і кафедри вищих навчальних закладів;
- заводський, до якого належать наукові та дослідно-конструкторські підрозділи промислових підприємств.

Нині більшість наукових організацій в Києві (48,4 %) належить до академічного сектору науки. Одночасно заводський сектор протягом пострадянського періоду помітно скорочувався і складає лише 1,6 %, що є свідченням слабких інтеграційних процесів між прикладною наукою та сферою виробництва (рис. 1). На нашу думку, це є негативною тенденцією і не відповідає практиці економічно розвинутих країн, де більшість наукових організацій належать компаніям, а відтак є безпосередніми учасниками стадій процесу розробки та виробництва продукції, у тому числі інноваційної.

Принципово важливим є також розподіл наукових організацій за галузями науки. Вважаємо за необхідне зазначити, що з 2000 р. по 2013 р. спостерігалося збільшення частки організацій, які виконували дослідження в галузі природничих наук з 27,5 % до 36,5 % та суспільних і гуманітарних відповідно з 13,7 % до 23,1 %. Одночасно привертає увагу тенденція зменшення частки організацій, що працювали у галузі технічних наук, тобто скорочення загальної чисельності наукових установ в місті відбувалося переважно за рахунок цих структур.

У 2013 р. лише 38,5 % організацій виконували дослідження в галузі технічних наук проти 52,0 % у 2000 р., а їх кількість відповідно скоротилася з 198 до 120. Це є прямим свідченням недостатньої уваги щодо фінансування науково-технічної діяльності, що в свою чергу безпосередньо впливає на динаміку виробництва інноваційної продукції.

В цілому ж найбільш вагомими і актуальними в сучасних умовах слід назвати розробки Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституту технічної теплофізики, Інституту проблем металознавства, Інституту хімії поверхні, Інституту фізики напівпровідників, Інституту проблем моделювання в енергетиці, Інституту електродинаміки, Інституту колоїдної хімії та хімії води, Інституту надтвердих матеріалів, Інституту органічної хімії, Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії, Інституту передових технологій, Київського НДІ синтезу та екології "Синтеко".

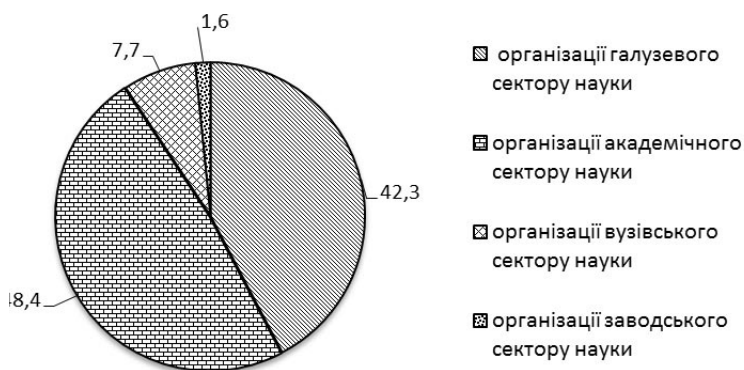

Рис. 1. Розподіл наукових організацій за секторами науки в м. Київ, 2013 р. [3]

Важливою складовою і визначальним чинником розвитку наукового потенціалу виступає кадрове забезпечення. В організаціях, що виконують наукові та науково-технічні роботи, чисельність працівників в 2013 р. становила 50,8 тис. осіб, тобто їх кількість скоротилася порівняно з 2000 р. на 25,2 %. Чисельність осіб найвищого рівня кваліфікації (докторів і кандидатів наук), які беруть участь у виконанні наукових досліджень та розробок, складала 30,5 %. Динаміка кількісних показників свідчить про те, що існує стійка тенденція зменшення чисельності науковців. Протягом 2000–2013 рр. відбулося їх скорочення в 1,3 рази переважно за рахунок кандидатів наук, а число докторів наук практично залишилося без змін. На відміну від країн ЄС, де більшість вчених зайнятих дослідженнями й науковими розробками зосереджені у сфері виробництва, дві третини загального числа докторів і кандидатів наук в Києві працювали в академічних установах та вищих навчальних закладах. Найбільш інтенсивне зменшення фахівців зайнятих науково-інноваційною діяльністю спостерігалось у заводському секторі наукових досліджень. Зрозуміло, що це не сприяє якісному та ефективному використанню нововведень у виробництві.

На нашу думку, такі негативні тенденції у формуванні наукового кадрового складу будуть посилюватися, що зумовлюється процесами еміграції фахівців вищої кваліфікації, недостатнім поповненням числа науковців випускниками вузів, проблемами у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації. Відповідно така ситуація є реальною загрозою реалізації інноваційної моделі економічного розвитку Києва.

Серед численних зрушень у господарстві Києва відповідно до процесу ринкових трансформацій особливе місце належить інноваційній діяльності, яка є складним процесом трансформації нових ідей та знань в об'єкт економічних відносин. Інноваційна діяльність – процес, спрямований на реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий або вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також у пов'язані з цим додаткові наукові дослідження і розробки. При цьому слід враховувати, що інноваційна діяльність означає увесь, без винятку, інноваційний процес, починаючи з появи науково-технічної ідеї і завершуючи розповсюдженням (дифузією) продукту [4].

З огляду на значну, часом визначальну роль, яку інноваційні процеси відіграють в сучасній економіці, визначення та врахування цих особливостей є неодмінною умовою забезпечення ефективності економічної стратегії держави. Закон України “Про інноваційну діяльність” трактує інновації як “новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери” [1].

З нашої точки зору, інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення господарського комплексу, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, його конкурентоспроможності та підвищення якості суспільного продукту.

До факторів, що стримують інноваційну діяльність в місті Києві відносяться недостатність фінансового та матеріального забезпечення науково-дослідної бази наукових установ з державного бюджету; регулювання організації науково-інноваційної та інноваційної діяльності на підприємствах; незначна кількість конкретних результатів розробок і впроваджень інноваційного продукту; відтік в інші сфери діяльності кваліфікованих кадрів, які займаються науковою роботою та впровадженням високих технологій у виробництво; відсутність чіткої кооперації наукової і виробничої сфери [6]. Проте незважаючи на окремі негативні моменти, в Києві поступово формується інноваційна модель розвитку, яка в подальшому повинна забезпечити створення конкурентоспроможного високотехнологічного господарського комплексу міста, в якому буде інтегровано наукову, технічну й виробничу діяльність.

Що стосується безпосередньо інноваційної діяльності, то тут Київ вигідно відрізняється від загальноукраїнських показників: частка інноваційних підприємств в столиці стано-

II. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

виль 25,6 % проти 17,4 % по Україні. В цілому ж кількість підприємств в місті, які займаються дослідженнями та розробками, залишається досить високою та стабільною. Слід також зазначити, що на місто припадає 20,1 % від усіх загальних витрат на інноваційну діяльність в державі. Проте слабка фінансова підтримка держави є основною причиною недостатнього розвитку інноваційної діяльності. Частка державних інвестицій в структурі фінансування інноваційної діяльності протягом останніх років не перевищувала 8 %, а нині взагалі скоротилася майже до нуля. Разом з тим у 2013 р. в інноваційну сферу було залучено рекордний за останні 5 років обсяг іноземних інвестицій – 580,1 млн грн. Частка власних коштів підприємств в загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності в Києві досягла 68,3 % (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності в м. Києві*

	2009		2010		2011		2013	
	(млн грн)	%	(млн. грн)	%	(млн. грн)	%	(млн. грн)	%
Усього	970,9	100	1144,8	100	758,0	100	1921,4	100
<i>у т. ч. за рахунок коштів</i>								
власних	705,8	72,7	1007,3	87,9	676,7	89,3	1313,1	68,3
державного бюджету	28,9	3,0	1,0	0,1	61,0	8,1	–	–
вітчизняних інвесторів	1,8	0,2	8,7	0,8	0,0	–	2,7	0,2
іноземних інвесторів	83,7	8,6	61,2	5,3	–	–	580,1	30,2
кредитів	24,4	2,5	7,5	0,7	17,7	2,3	25,2	1,3
інших джерел	126,3	13,0	59,1	5,2	2,6	0,3	0,0	

*розраховано за даними джерела [5]

Освоєння інноваційних технологій та випуск принципово нової продукції базується, у першу чергу, на результатах наукових досліджень та розробок. Аналіз структури витрат за видами економічної діяльності показав, що кошти на науково-технічну діяльність витрачало кожне друге підприємство машинобудування та кожне четверте підприємство в хімічній промисловості, а це сприяло впровадженню прогресивних розробок у виробництво. У структурі витрат на інноваційну діяльність 33,6 % коштів спрямовано на закупівлю машин, обладнання та програмного забезпечення; 8,8 % – на виконання науково-дослідних розробок власними силами підприємств (внутрішні НДР); 1,7% – на придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР) та інших зовнішніх знань (нових технологій, у т. ч. виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки та ін.) та 55,9 % склали інші витрати [2]. Реалізована інноваційна продукція міста становить 4,4 % загального обсягу реалізованої промислової продукції. Не дивлячись на те, що протягом останніх років інноваційна діяльність промислових підприємств міста поступово активізується, вона є недостатньою для забезпечення інтенсивного розвитку. Поширеним напрямом інноваційної діяльності залишається впровадження нових прогресивних процесів та оновлення асортименту продукції, що виробляється.

Найбільш активно інноваційні досягнення впроваджуються на підприємствах міста, які є потужними науково-виробничими комплексами: державне підприємство “Антонов” (виробництво літаків нового покоління), ДАХК “Артем” (виробництво авіаційних керованих ракет класу “повітря-повітря”, керованих протитанкових ракет, авіаційної та медичної техніки), виробниче об’єднання “Київприлад” (виробництво апаратури космічного призначення, приладів для електроенергетики, таких як мікропроцесорні пристрої захисту електропідстанцій), ПАТ “Квазар” (виробництво інтегральних мікросхем і кремнієвих пластин, сонячних модулів для електростанцій та інших великих об’єктів, сонячних систем для енергозабезпечення об’єктів житлового, громадського, торговельного та промислового призначення), ВАТ “Меридіан” (виробництво радіоелектровиміральної апаратури та пристроїв для інформаційно-комунікаційних технологій), ПАТ “Укрпластик” (переробка полімерів у високобар’єрні паку-

вальні матеріали та процес екструзійної ламінації), ВАТ “Фармак”, ПАТ “Київський вітамінний завод”, ПуАТ НВЦ “Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод”, “Фармацевтична фірма “Дарниця”, ТОВ “Стиролоптфармторг” (виробляють найсучасніші медичні препарати, вітаміни і біологічно активні добавки), ПАТ “Карлсберг Україна” (інвестиційні проекти, пов’язані із впровадженням на виробництві енергозберігаючих та екологічних заходів).

Проведені дослідження науково-інноваційної сфери міста Києва дозволяють зробити висновок щодо недостатньої ефективності її функціонування. Одночасно залишаються невирішеними питання збільшення обсягів фінансових витрат та визначення пріоритетних напрямків наукових досліджень. Тому в перспективі зростання науково-інноваційної сфери в Києві може відбуватися за рахунок вітчизняних та іноземних інвестицій. Одночасно в місті необхідно здійснити технологічну реструктуризацію та розвивати інноваційний бізнес.

Проте в сучасних умовах доцільно звернути увагу не лише на зазначені вище проблеми, але й на необхідність більш широкого впровадження принципово нових форм інтеграції науки, техніки і виробництва. Київ як один з найкрупніших наукових центрів України може стати осередком формування української моделі територіальної організації науки. В цьому контексті формування і функціонування наукових парків, науково-технічних парків, інноваційних центрів, інкубаторів, технопарків, технополісів, які набули великого поширення в США, країнах Західної Європи, в Японії може бути одним із шляхів вирішення проблем як в науці, так і в сфері інноваційної діяльності. На сьогодні в Києві розташовано 7 технопарків із 12, що зареєстровані в Україні. Реальну віддачу в державі дають лише 3 технопарки, 2 з яких розташовані у Києві – “Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона”, “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка” (Інститут фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН України). Ці три парки забезпечують 99,0 % від обсягу реалізованої інноваційної продукції усіх вітчизняних технопарків. Інші технопарки майже не здійснюють інноваційної діяльності або не мають позитивної динаміки функціонування.

У зв’язку з трансформацією, що відбувається в пострадянських містах, знаковим явищем можна вважати те, що в результаті сформованої соціальної і просторової стратифікації міста паралельно починають діяти різні форми кластеризації третинної сфери. Створення кластерів, в галузях яким надається пріоритет в економічному розвитку, дає суттєвий ефект: зростання ВРП, зайнятості, інноваційності міста в міжнародному масштабі, створення умов для залучення інвестицій. В цьому контексті інноваційно-технологічні кластери як об’єднання географічно локалізованих підприємств, що пов’язані виробничими зв’язками з метою створення інноваційної продукції та надання послуг суб’єктам інноваційної діяльності, можуть стати одним з основних елементів в науково-інноваційній сфері Києва. Отже, забезпечення сталого розвитку господарського комплексу Києва в трансформаційний період безпосередньо пов’язано зі створенням інноваційної інфраструктури, здійсненням сучасних фундаментальних та прикладних наукових досліджень та ефективним їх використанням.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 року № 40-IV Розділ I Загальні положення, Стаття 1. Визначення термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15> – Загол. з екрану.
2. Інноваційна діяльність м. Києва у 2013 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України Головне управління статистики у м. Києві; за ред. О. І. Шарової. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2014. – 109 с.
3. Наукова діяльність м. Києва у 2013 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України Головне управління статистики у м. Києві; за ред. О. І. Шарової. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2014. – 139 с.
4. Покропивний С. Ф. Інноваційний менеджмент у ринковій системі господарювання / С. Ф. Покропивний // Економіка України [Текст]. – 1995. – № 2. – С. 24.
5. Статистичний щорічник м. Києва за 2013 рік; за ред. Р. Г. Віленчук; відповідальний за випуск С. М. Батечко. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2014. – 448 с.
6. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил м. Київ на період до 2015 року. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – С. 70.

ІІІ. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

УДК 91.092(477+44) Кубійович

Іван Ровенчак

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ І НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
ir_ravuk@ukr.net

Two aspects of the theme are regarded. V. Kubiyovych and Geographical Commission of Scientific Society named After Shevchenko is the first issue, and V. Kubiyovych and Scientific Society named After Shevchenko in general is the second. History of beginning and foundation of Geographical Commission is characterized with distinguishing three periods at its activity. The significant role of V. Kubiyovych at first two periods of Geographical Commission's activity is outlined. Under second issue, main attention devoted to the period of diaspora at the Society activity (1947–1989). The scientist was the Head of Scientific Society named After Shevchenko during 1952 – 1955, and Head of the European Scientific Society named After Shevchenko during 1955–1985. Volodymyr Kubiyovych was elected the Honoured member of Scientific Society named After Shevchenko in 1982.

Ключові слова: Володимир Кубійович, Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), Географічна комісія НТШ.

Key words: Volodymyr Kubiyovych, Scientific Society named After Shevchenko (SSS), Geographical Commission of Scientific Society named After Shevchenko

Тему Володимир Кубійович і Наукове товариство імені Шевченка найбільш продуктивно розглядати у двох аспектах: перший – В. Кубійович і Географічна комісія НТШ; другий – Володимир Кубійович і НТШ загалом.

Розглянемо перший аспект – Володимир Кубійович і Географічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Наукові розвідки на географічну, або близьку до неї тематику, публікувались у виданнях НТШ з часу його створення. Першими вченими-географами, дійсними членами НТШ були Григорій Величко (з 1899 р.) та Степан Рудницький (з 1901 р.). З початку ХХ ст. pojawiaються спроби організаційно згуртувати вчених-географів, членів НТШ.

У 1909 р. у структурі НТШ створено Фізіографічну комісію. Її членами стають два географи: д-р Григорій Величко (1863–1932) та Степан Рудницький (1877–1937), останній до того ж стає секретарем комісії. Діяльність комісії у період Першої світової війни (1914–1918) та Визвольних змагань (1918–1920) припиняється. Робота Фізіографічної комісії НТШ відновлюється лише з 1922 р. Про діяльність цієї комісії у 1909–1922 рр. відомостей поки що немає. Головою Фізіографічної комісії з 1923 р. став геоботанік Микола Мельник (1875–1954). Секретарем комісії у другій половині 1920-х років – на початку 1930-х була Олена Степанів, активну участь у її роботі брали географи Григорій Величко (у першій половині 1920-х років) та Стефанія Пашкевич (1889–1953). За редакцією дійсного члена НТШ Миколи Мельника у 1925–1939 рр. виходять 7 випусків “Фізіографічного Збірника”.

Географічна комісія НТШ була створена в кінці 1920-х років відносно новою генерацією українських географів, уже без С. Рудницького та Г. Величка, які на той час перебували в Харкові. Найважливішу роль у створенні Географічної комісії НТШ відіграла д-р Олена Степанів (1892–1963), її заслуги в тому важко переоцінити. З весни 1929 р. вона очолила Географічну секцію товариства “Учительська громада”. Географічна секція цього товариства, під керівництвом О. Степанів організувала 27–28 вересня 1929 р. у Львові Перший український з'їзд учителів географії. Олена Степанів запросила д-ра Володимира Кубійовича (1900–1985) з Кракова, якого обрали головою з'їзду. Сам В. Кубійович пізніше, з цього приводу, писав

про Стефанію Пашкевич та Олену Степанів: “Зокрема вдячний я обом географкам, які допомогли мені увійти (або зручно, і сказати б, делікатно втягнули мене) у львівське русло, починаючи від участі на з’їзді українських географів-дагогів у Львові...” [6, с. 59].

Саме участь у роботі цього з’їзду стимулювала його перехід до української географії. У тодішній Польщі вчительський географічний рух був досить розвинений. Наприклад, у 1926 р. у Львові відбувся Другий загальнопольський з’їзд учителів географії, участь у якому брали представники 70 міст Польщі. Організатором з’їзду був професор Львівського університету Еугеніуш Ромер (1871–1954). Визначний український вчений-антрополог, голова НТШ у 1934–1949 рр., Іван Раковський писав, зокрема про ухвали Першого українського з’їзду учителів географії, 10 жовтня 1929 р. С. Рудницькому до Харкова: “... повідомляю Тебе, що відповідно до Твого бажання рішено створити новий осередок праці в області географії. Буде ним “Географічна Комісія” при Науковому Товаристві ім. Шевченка, яка заснується в найкоротшому часі” [8, с. 288].

Перший український з’їзд учителів географії, серед іншого, ухвалив рішення про організацію Географічної комісії НТШ. Організаційне засідання відбулося у Львові 29 грудня 1929 р. Головою Географічної комісії було обрано д-ра Володимира Кубійовича, містоголовою (тобто заступником голови, В. Кубійович мешкав у Кракові) проф. Юрія Полянського (1892–1975), секретарем д-ра Ігора Федіва (1895–1962). Комісія ставила перед собою завдання: видання окремих географічних періодичних збірників (праць), розроблення української географічної термінології, упорядкування чужоземної бібліографії стосовно географії українських земель та ін. Комісія також ставила собі за мету узяти участь в організації Другого українського з’їзду учителів географії, взяти участь у роботі всеслов’янського географічного з’їзду, що мав відбутися незабаром у Белграді та ін. У Географічній комісії була утворена термінологічна секція (голова – О. Степанів, секретар – Е. Жарський) [7]. Володимир Кубійович, пишучи 21 січня 1936 р. до голови НТШ І. Раковського про виставку географічних карт України у Географічному інституті Берлінського університету в середині січня того року, зокрема зазначав: “... я підніс, що ця праця була переведена в географічній комісії НТШ. В дійсності перевів її голова цієї комісії, себто я. В дискусії підніс проф. Пенк, що тішиться, що наше Товариство так працює і підчеркнув, що йому приємно бути членом цього Товариства. Як бачите, я старався робити добру славу для нашого Товариства і це мені вдалося” [2, с. 679].

У діяльності Географічної комісії НТШ виділяються три періоди: перший – 1929–1940 рр. (довоєнний); другий – 1940–1990 рр. (діаспорний); третій – з 1990 р. (сучасний). У довоєнному періоді Географічна комісія налічувала близько 30-ти членів, у т. ч. чотири дійсних члени НТШ: Юрій Полянський (з 1927 р., ще до створення комісії); Володимир Кубійович та Мирон Дольницький (з 1931 р.); Микола Кулицький (з 1939 р.). Серед звичайних членів слід виділити таких, як Петро Біланюк (1894 р. н.); Григорій Дрогомирецький (1889–1958); Едвард Жарський (1906–2001); Володимир Огоновський (1896–1970); Стефанія Пашкевич; Олена Степанів; Іван Тесля (1903–1996); Ігор Федів. З 1935 р. секретарем Географічної комісії замість Ігора Федіва став Микола Кулицький (1903–1970). Комісія об’єднувала переважно географів Львова, а також Станіслава, Тернополя, Рівного, Перемишля, Кракова, Праги та ін. Географічна комісія тісно співпрацювала з іншими тодішніми комісіями НТШ, особливо з Фізикогеографічною, Статистичною та Комісією охорони природи.

Комісія у вересні 1930 р. скликала Другий український з’їзд учителів географії у Станіславі (Івано-Франківськ). У 1932–1934 рр. проведено три засідання комісії, на яких із доповідями “Пастирство Буковини”, “Рух людности в Галичині в рр. 1910–1932” та “Видання атласу України” виступив В. Кубійович. На засіданні 6 жовтня 1935 р. з доповідями “Опис деяких ще невідомих досі карт України з XVII і XVIII ст.” та “Найстарші копальні кременю з кам’яної доби в Задарові коло Монастириськ і в Дубівцях” виступили відповідно В. Січинський та Ю. Полянський. У 1937–1938 роках комісією проведено два засідання з двома доповідями.

У 1935 р. Географічна комісія видала “Праці географічної комісії”, Вип. I. (рис. 1.). У ньому вміщено такі праці: Ю. Полянський “Реконструкція географічного середовища молодшого

палеоліту подільсько-бесарабської провінції”; В. Кубійович “Пастушество Буковини”; В. Січинський “Нові знаходи старих мап України XVII–XVIII ст.”; В. Огоновський “Східньо-європейський степ”. У 1937 р. за загальною редакцією В. Кубійовича вийшов “Атлас України й сумежних країв”. У 1938 р. за його ж редакцією “Географія українських і сумежних земель. Том I. Загальна географія” (2-ге видання у 1943 р.). Усі ці твори були видані у Львові. Деякі члени комісії, зокрема В. Кубійович, брали участь у підготовці тритомної “Української Загальної Енциклопедії” (Львів–Станіслав–Коломия, 1930–1935 роки). За головною редакцією В. Кубійовича і як орган НТШ вийшов “IV Український Статистичний річник 1936–37” (Варшава; Львів, 1937 р.). Члени комісії публікували свої праці також у “Збірнику Математично-Природописно-Лікарської секції НТШ”, “Збірнику Фізіографічної комісії” та інших виданнях. Географічна комісія НТШ припинила своє існування на початку 1940 р. у зв’язку з розпуском НТШ.

Другий (діаспорний) період діяльності Географічної комісії (1940–1990) є специфічним. Організаційно вона існувала, очевидно, тільки до 1950 р. Комісія налічувала 14 членів (з них 6 дійсних членів НТШ). Її головою продовжував бути проф. д-р В. Кубійович, заступник – доц. д-р М. Дольницький, секретар – І. Тесля. Проведено, зокрема, два засідання на яких виголошено такі доповіді: В. Кубійович “Етнографічна карта Галичини”, М. Дольницький “В справі географічної термінології”, І. Тесля “Причини засухи в зимі 1947–48 в Німеччині” [18, с. 23]. Комісія входила до складу Математично-Природописно-Лікарської Секції НТШ.

В Україні, у Львові, працювали Олена Степанів та Стефанія Пашкевич (до речі, багато років на географічному факультеті Університету ім. І. Франка) і Володимир Огоновський, у Коломиї Григорій Дрогомирецький. За кордоном: Володимир Кубійович у Сарселі під Парижем (Франція); Петро Біланюк, Мирон Дольницький (1891–1968), Едвард Жарський, Микола Кулицький (у США); Іван Тесля та Ігор Федів (у Канаді); Юрій Полянський (в Аргентині). Географи діаспори брали участь у багатьох видавничих проектах. Загальновідома вирішальна роль В. Кубійовича у створенні Енциклопедії Українознавства. Серед інших його творів варто відзначити фундаментальну працю, за висловом самого вченого “свою найціннішу карту”, – “Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика і етнографічна карта” (1983 р.). Іван Тесля, наприклад, підготував низку праць з географії, демографії та картографії, зокрема “Українці Канади в 1971 році” (1977 р.) та “Ukrainian Immigration to Canada in 1891–1967” (1978 р.). Він разом з Євгеном Тютюком (а не Любомир Винар, як це чомусь вважається) розробив і видав у США в 1980 р. фундаментальний “Історичний атлас України”. Іван Тесля у вступі до атласу писав: “Зокрема приємно нам подякувати (...) проф. д-рові В. Кубійовичеві за дружні поради і дозвіл використовувати матеріали; ...” [14, с. 14]. У США та Канаді у структурах заокеанського НТШ працюють або працювали ряд географів відносно “молодшого” покоління, зокрема Роман Дращньовський, Григорій Колодій, Петро Оришкевич (США), Ігор Стебельський (Канада). Петро Оришкевич, наприклад, видав низку праць із географії, зокрема “Українці Засяння” (1962 р.); “Географія українців (русинів) великого Вашингтону” (1981 р.); “Географічні мапи України” (1963 р., 1990 р.).

Сучасний, третій період діяльності Географічної комісії НТШ розпочався у 1990 р. Після відновлення у 1989 р. НТШ у січні 1990 р. була відновлена і її Географічна комісія [9]. Голова комісії д-р геогр. наук Олег Шаблій. До 1993 р. Комісія входила до складу Природознавчої секції НТШ [10]. Нараховує близько 30-ти членів, у т. ч. сім дійсних членів НТШ: Федір Заставний (пом. у 2012 р.) та Олег Шаблій (з 1992 р.); Ярослав Жупанський (пом. у 2009 р.) та Іван Ковальчук (з 2002 р.); Ольга Заставецька (з 2005 р.); Ростислав Сосса (з 2009 р.); Степан Позняк (з 2011 р.) та Іван Ровенчак (з 2013 р.) [11]. Об’єднує учених-географів Львова, а також Києва, Івано-Франківська, Тернополя та Чернівців [12]. Географічна комісія НТШ тісно співпрацює з Львівським, Київським, Івано-Франківським, Тернопільським та Чернівецьким відділами Українського Географічного Товариства.

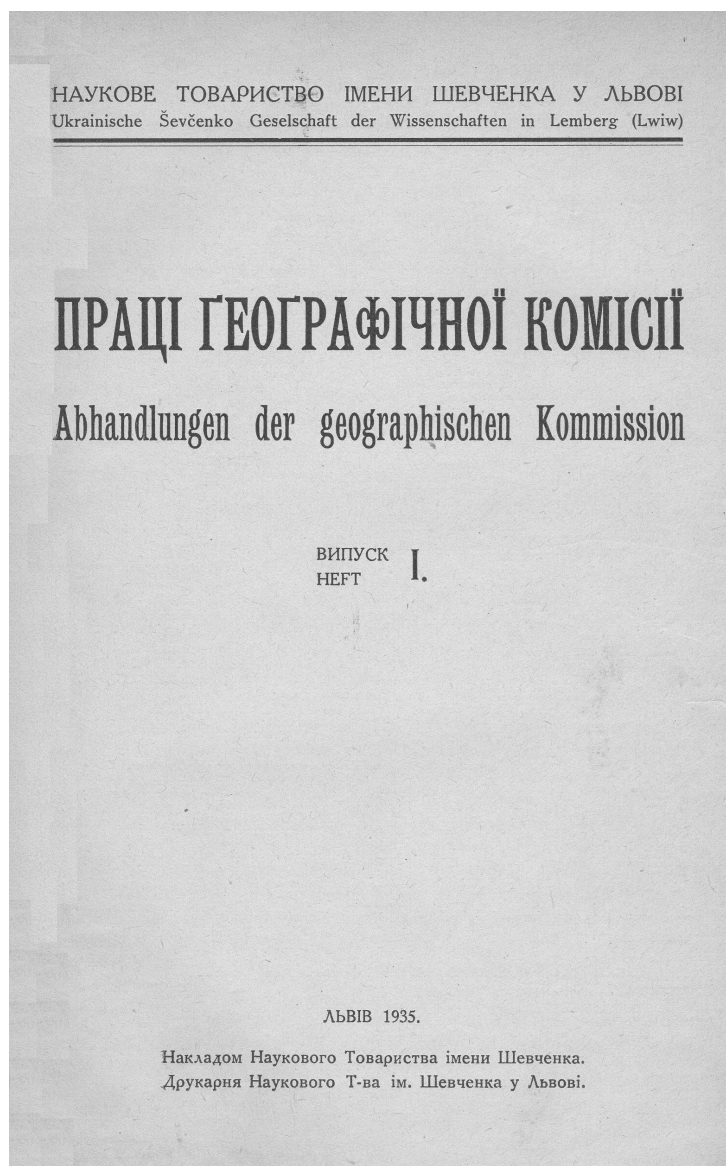

Рис. 1. Титул першого випуску праць Географічної комісії НТШ

Другий аспект – Володимир Кубійович і Наукове товариство імені Шевченка загалом, тісно пов’язаний з першим. Як уже вище зазначалось В. Кубійович у 1931 р. був обраний дійсним членом НТШ. Точною датою обрання є 8 травня цього ж року [15, с. 32–33]. Вчений так схарактеризував свої відносини з Науковим товариством імені Шевченка у 1930-х роках: “Я брав участь у важливіших подіях НТШ, очолював Географічну комісію, пізнав особисто майже всіх дійсних членів і з деякими встановив дружні зв’язки” [6, с. 72].

Наукове товариство імені Шевченка делегувало В. Кубійовича своїм представником на II Український науковий з’їзд у Празі (1932 р.). На ньому вчений звернувся з таким привітанням: “Як заступник Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові позволю собі зложити 2-му Українському Науковому З’їздові щирий привіт та бажання найбільш успішної праці. Українські наукові установи з цього боку Збруча гуртуються в двох великих організаціях, а саме – Науковому Товаристві ім. Шевченка, та в наукових товариствах на еміграції згуртованих в Українському Академічному Комітетові. Умовини праці обох груп відмінні. Наукове

Товариство ім. Шевченка працює на суцільній українській території, стоїть в безпосередньому контакті з українською територією і суспільністю; воно задля браку українських високих шкіл на західно-українських землях кермує науковою працею на цих землях. Українські наукові установи на еміграції мають цю некорисну обставину розвитку, що їхній безпосередній контакт з українською територією утруднений, та вони в безпосередньому контакті з джерелами європейської культури, вони мають більші можливості вільного слова і письма, вони виховали сотки молоді, яка вернула до Краю і яка творить молодий науковий дорост. Таким чином праці і цілі науки на еміграції і на західно-українських землях взаємно доповнюються і остають зі собою в повній гармонії. Наукове Товариство ім. Шевченка бажає Зїздові як найліпших успіхів для добра цілої української науки, народу і держави” [3, с. 18].

Велику підтримку надало НТШ при підготовці “Атласу України й сумежних країв” (1937 р.). 7 жовтня 1935 р. товариство провело пресову конференцію на якій виступив В. Кубійович. З 1 до 22 грудня 1935 р. у залах Культурно-історичного музею НТШ пройшла виставка карт і діаграм (основи майбутнього атласу) під назвою “Український народ, його життя і праця”. У 1936 р. виставку презентували у низці міст Галичини – Коломиї (17–21.III), Станіславі (суч. Івано-Франківськ, 22–28. III), Тустановичах (Борислав, 13–18. IV), Дрогобичі (19–25. IV), Перемишлі (26.IV – 2.V). Кубійович мав на цих виставках два виступи, один при відкритті, другий при закритті. У лютому 1936 р. виставка пройшла в Берліні, за сприяння тамошнього Українського Наукового Інституту. У серпні цього ж року виставка пройшла в Софії, за допомоги Болгарсько-Українського Товариства [16, с. 34]. Остання виставка була представлена на Конгресі слов'янських географів й етнографів.

Тут мова йде про IV Конгрес слов'янських географів й етнографів, який проходив у Софії (Болгарія) з 15 по 28 серпня 1936 р. На ньому Володимир Кубійович представляв Наукове Товариство імені Шевченка. 18 липня 1936 р. Виділ НТШ скерував листа Голові Організаційного Комітету конгресу д-ру, дійсному членові НТШ, ректору Софійського університету Михайлові Арнауоду. У цьому листі, зокрема, зазначалось:

“2. Дозволити, щоби дотичний відпоручник нашого Наукового Товариства міг в часі отворення Конгресу сказати привітне слово, а при замкненню Конгресу міг сказати пращальне слово від нашого Наукового Товариства й нашого народу, поруч відпоручників інших народів;

3. Виєднати згоду на це, щоби відпоручник нашого Наукового Товариства, др. Володимир Кубійович, міг мати виклад на одному із пленарних засідань Конгресу, про: “Зміни в стані населення українських земель в останних 40 роках” та, щоби це було видруковано в програмі Конгресу;

4. Уможливити згаданому д-ру В. Кубійовичеві уладити в часі Конгресу виставу йогож демографічних картин і діяграмів, про що ми писали докладніше до Українсько-болгарського Товариства дня 13-го мая ц. р.

Зазначуємо, що згадані картини є строго научною працею, що уладження такої вистави вимагало б 2-х університетських звичайних саль та, що автор міг би мати на цій виставці 1–3 пояснюючі виклади в українській або німецькій мові. Розуміється, що таку виставу треба уладити близько осідку нарад Конгресу, щоби учасники Конгресу могли її оглянути.

Для орієнтації та евентуального зладження каталогу посилаємо наш “Провідник” цієї вистави у Львові. Др. В. Кубійович висилає Вам, Пане Ректоре, рівночасно дотичний каталог в німецькій мові” [23]. До цієї виставки Українсько-Болгарське товариство в Софії видало брошуру “Украина в диаграми и карти”.

Своє бачення подальшого розвитку української науки загалом і НТШ зокрема, вчений представив на Загальних зборах товариства у Львові 26 грудня 1937 р. Зазначалося, що: “Проф. др. В. Кубійович звертає увагу на необхідні негайні потреби української науки. Такими на його думку є: 1) постійний науковий секретар, який кермував би усіма науковими справами; 2) передача всіх адміністраційних справ особному управителеві, так, як це й предкладає Контрольна Комісія, щоби Голова Товариства не потребував ними займатися, бо

це виходить на шкоду українській науці; 3) заснування журналу українознавства, пристосованого до широких освічених кол нашої суспільности, щоби й наше громадянство і чужинців інформувати про наші наукові досліди на полі українознавства та здобути засоби на такі досліди; 4) зорганізування наукових видань актуальних і потрібних для широкого інтелігентного загалу. Такі видання будуть мати напевно забезпечений збут і дадуть засоби на дальшу наукову працю; 5) розбудова Товариства на віддільні наукові інститути в яких була б зорганізована наукова праця в даних означених ділянках і напрямках; 6) поширення наукових дослідів на всі етнографічні українські землі по цей бік Ризького кордону; 7) здобуття засобів на більшу кількість наукових стипендій для молодих adeptів науки, щоби виховувати нових молодих дослідників” [17, с. 12].

У 1940 р. советська влада, прийшовши у Львів, ліквідувала Наукове товариство імені Шевченка. Тільки після закінчення Другої світової війни, на еміграції у Німеччині (Баварія), в 1947 р. за ініціативою та організацією Володимира Кубійовича було відновлено НТШ. 30 березня того року у м. Мюнхен (Баварія) відбулося зібрання 52 колишніх членів НТШ, зокрема 33 були особисто присутні, а решта через заступників. Це зібрання вибрало виділ (управу) з проф. Іваном Раковським у провіді, а В. Кубійовича вибрано генеральним секретарем. Від того часу вся організаційна і видавнича діяльність НТШ зосередилася в руках Кубійовича.

Уже у вересні (15–17 вересня 1947 р.) генеральний секретар організував науковий з’їзд у приміщеннях табору в Міттенвальді, на якому було виголошено 15 доповідей у різних секціях. Проф. Кубійович говорив тоді про завдання української еміграції та, зокрема, завдання українських вчених. Другий з’їзд відбувся в таборі “Орлик” в Берхтесгадені 5–7 березня 1948 р. [1, с. 30]. Це був перший науковий з’їзд відновленого НТШ, присвячений вшануванню Тараса Шевченка.

У 1952 р. В. Кубійовича обирають головою Наукового товариства імені Шевченка. На чолі НТШ вчений був до 1955 р. [20, с. 7]. Він стає десятим головою товариства від часу перетворення його у наукове в 1892 р. Першим був Юліян Целевич (1892–1893 рр.), другим – Олександр Барвінський (1893–1897 рр.), третім – Михайло Грушевський (1897–1913 рр.), четвертим – Стефан Томашівський (1913–1920 рр.), п’ятим – Василь Щурат (1920–1923 рр.), шостим – Кирило Студинський (1923–1932 рр.), сьомим – Володимир Левицький (1932–1935 рр.), восьмим – Іван Раковський (1935–1949 рр.) і дев’ятим – Зенон Кузеля (1949–1952 рр.). Це був непростий час. Перед тим у кінці 1940-х початку 1950-х рр. українські вчені-члени НТШ, що перебували на еміграції в Європі (головно в Німеччині) починають масово переселятися у Північну Америку (США та Канаду). Впродовж 1952–1955 рр. Наукове товариство імені Шевченка трансформується у федерацію чотирьох НТШ – Американського (засноване 1948 р.), Канадійського (1949 р.), Австралійського (1950 р.), Європейського (1952 р.). У 1955 р. ці відділи остаточно перетворені на окремі регіональні НТШ [5, с. 1713]. Централі регіональних НТШ розташовані у: Американського – Нью-Йорк; Канадійського – Торонто; Австралійського – Сідней; Європейського – Париж. В. Кубійович стає у 1955 р. головою НТШ в Європі і працює ним до смерті 1985 р. Одночасно він залишається, до 1963 р., генеральним секретарем Головної ради Наукових товариств імені Шевченка, що координує діяльність чотирьох окремих НТШ (рис. 2.). У 1951 р. вчений організує переміщення централі НТШ з Мюнхена (Західна Німеччина) до Сарселя під Парижем (Франція). Осідок, тепер уже НТШ в Європі, перебуває там і до сьогодні.

Вчений впродовж 1952–1984 рр. організує проведення Загальних зборів Наукового товариства імені Шевченка в Європі. Всього ним проведено XI зборів, а саме:

Засновницькі Загальні збори Європейського відділу НТШ: 23.03.1952 – голова В. Кубійович;

II звичайні Загальні збори Європейського відділу НТШ: 27.03.1955 – голова В. Кубійович;

III звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 12.04.1959 – голова В. Кубійович;

IV звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 15.12.1963 – голова В. Кубійович;

V звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 26.06.1966 – голова В. Кубійович;

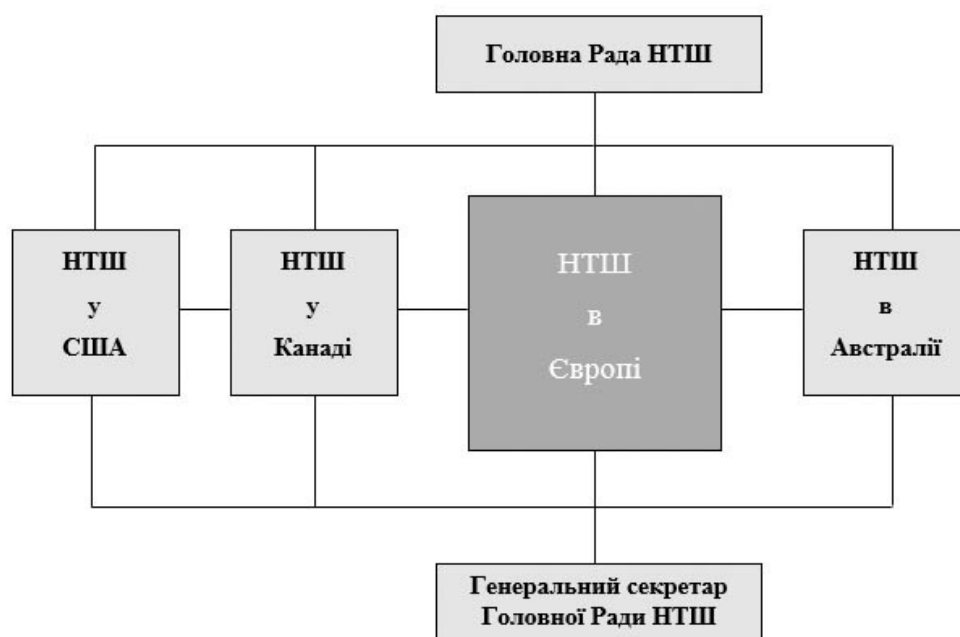

Рис. 2. Територіальна організація Наукових товариств імені Шевченка у 1955–1989 рр.

- VI звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 6.07.1968 – голова В. Кубійович;
- VII звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 2.10.1971 – голова В. Кубійович;
- VIII звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 26.10.1974 – голова В. Кубійович;
- IX звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 17.12.1977 – голова В. Кубійович;
- X звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 2.05.1981 – голова В. Кубійович;
- XI звичайні Загальні збори НТШ в Європі: 23.06.1984 – голова В. Кубійович [4, с. 14–15].

Офіційним органом європейського НТШ були “Вісті НТШ в Європі”. Спочатку “Вісті” були задумані як періодичне видання, але згодом через фінансові труднощі вони стали звітним документом, що появлявся перед кожними Загальними зборами європейського НТШ. За період 1952–1984 рр. вийшло 22 числа “Вістей НТШ в Європі”.

Володимир Кубійович – активний організатор і учасник наукових конференцій НТШ і заходів на відзначення визначних дат. 18–20 жовтня 1963 р. у Рокка ді Папа (коло Риму) на науковій конференції “Релігія в житті українського народу” він виступає з доповіддю “Українці і росіяни в Українській ССР в світлі перепису населення 15.I.1959” [20, с. 44]. Вчений відкриває урочистим словом наукову секцію, присвячену 150-річчю від народження патрона Товариства – Тараса Шевченка (Париж, 14 березня 1964 р.). У цьому ж році він виступає з промовою на відкритті виставки шевченкіани у Баварській бібліотеці (Мюнхен, 10 листопада 1964 р.). В. Кубійович був одним з організаторів і учасників наукової сесії, присвяченої почесному члену НТШ, директору його філологічної секції, письменникові Іванові Франкові (1966 р.), у 1974 р. на святковій академії з нагоди 100-річчя НТШ вчений виступає з доповіддю “Етапи розвитку та характеристика діяльності НТШ” [22, с. 92].

Вчений у 1950–53 рр. був головою Математично-природописно-лікарської секції НТШ, обов’язки секретаря виконував проф. д-р С. Комарецький [19, с. 47]. У 1963–82 рр. В. Кубійович керує Історико-філософською секцією НТШ. Дві інші секції – філологічна та математично-природописно-лікарська, вони обидві базувалися у Нью-Йорку. 10 липня 1982 р. Володимира Кубійовича обрано Почесним членом Наукового Товариства імені Шевченка [21, с. 167].

В. Кубійович стає 23 Почесним членом НТШ. Першими 22-ма Почесними членами НТШ є: Володимир Антонович, Іван Бучко, Іван Верхратський, Сидір Воробкевич, Василь Гадже-

га, Іван Горбачевський, Сидір Громницький, Михайло Грушевський, Олександр Кониський, Кость Левицький, Богдан Лепкий, Микола Лисенко, Іван Нечуй-Левицький, Іван Раковський, Юліан Романчук, Мстислав Скрипник, Йосип Сліпий, Степан Смаль-Стоцький, Юрій Федькович, Іван Франко, Євген Чикаленко, Андрій Шептицький [13, с. 143]. Так високо є оцінений внесок вченого в українську національну науку і культуру. До цього часу, поки що, жоден вчений-географ не удостоївся такої високої честі.

Після відновлення, у 1990 р., НТШ в Україні у Львові, зазнала кардинальних змін і структури Наукових товариств імені Шевченка. На сьогодні їх нараховується сім. Основним і абсолютно переважаючим всі шість інших є матірне Наукове товариство імені Шевченка в Україні з осідком у Львові. До переліку чотирьох НТШ часів Кубійовича додалися ще два – Польське та Словацьке. Головна рада НТШ у 1996 р. перейменовується на Світову раду Наукових товариств імені Шевченка.

Таким чином, можна сказати, що вся діяльність Володимира Кубійовича як українського вченого була якнайтісніше пов'язана з Науковим товариством імені Шевченка. Це стосується як суто наукової так і організаційної праці. Безперечно, все вищенаведене потребує подальшого поглибленого вивчення. Насамперед, ці дослідження повинні проводитись Науковим товариством імені Шевченка. Даній темі, зокрема, був присвячений наш виступ на засіданні Ради Наукового товариства імені Шевченка в Україні 13 січня 2011 року.

Список використаної літератури:

1. Будівничі НТШ й ЕУД : Володимир Кубійович (1900–1985), Атанас Фіголь (1908–1993) / Упоряд. В. Маркуль. – Київ: Обереги, 1998. – 252 с.
2. Володимир Кубійович. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / Упоряд. О. Шаблія. – Париж-Львів, 2000. – Т. II. – 1024 с.
3. 2. Український науковий з'їзд у Празі. – Прага : УАК, 1934. – 166 с.
4. Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – Львів-Париж, 2000. – 139 с.
5. Кравців Б., Кубійович В. Наукове Товариство ім. Шевченка // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Мюнхен : Молоде життя, 1966. – Т. 5. – С. 1711–1713.
6. Кубійович В. Мені 85. – Мюнхен : Молоде життя, 1985. – 308 с.
7. Кубійович В., Федів І. З життя Географічної Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка // Новий час. – Львів, 1930. – Ч. 32 (21 березня). – С. 5.
8. Листування Степана Рудницького / Упоряд. П. Штойка. — Львів : НТШ, 2006. – 435 с.
9. Ровенчак І. НТШ : утворено Географічну комісію // За радянську науку. – Львів, 1990. – № 10 (20 березня). – С. 4.
10. Ровенчак І. Географічна комісія НТШ. До 70-річчя створення // Вісник НТШ. – Львів, 2000. – Ч. 23. – С. 28–29.
11. Ровенчак І. Географічна комісія НТШ (До 80-річчя створення) // Вісник НТШ. – Львів, 2010. – Ч. 44. – С. 11–13.
12. Ровенчак І. Володимир Кубійович і Географічна комісія Наукового товариства імені Шевченка // Історія української географії. – Тернопіль, 2010. – Вип. 22. – С. 35–37.
13. Т. Шевченко і українська національна культура. Матер. наук. симпоз. (Львів, 8–9 червня 1989 р.). – Львів : Світ, 1990. – 156 с.
14. Тесля І., Тютюк Е. Історичний атлас України. – Нью-Йорк, 1980. – 190 с.
15. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1932. – ч. 71.
16. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1937. – ч. 73.
17. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів, 1939. – ч. 74.
18. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. – Мюнхен, 1949. – ч. 75.
19. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. – Париж, 1954. – ч. 77.
20. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. – Торонто, 1963. – ч. 79.
21. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1996. – ч. 81.
22. Шаблій О. Володимир Кубійович і НТШ // Київська старовина. – Київ, 199. – № 2 (березень–квітень). – С. 82–94.
23. Центральний державний історичний архів України (м. Львів). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 16–18.

УДК 911.3:016:929(477)

Валерій Руденко, Алла Пирогівська

ЕКОНОМІКО- ТА СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ДОРОБОК АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО У ПРАЦІ “БУКОВИНА – ЇЇ МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ” / ПІД РЕДАКЦІЄЮ Д. КВІТКОВСЬКОГО, Т. БРИНДЗАНА, А. ЖУКОВСЬКОГО. – ПАРИЖ, ФІЛАДЕЛЬФІЯ, ДІТРОЙТ : ЗЕЛЕНА БУКОВИНА, 1956. – 965 с.

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці,
alla.pirogovskaja@gmail.com

Social-geographic contribution by A. Zhukovskyy (1922–2014) is analyzed. The author's area of scientific and geographic expertise is delineated: historic, economic and social geography of Bukovyna, geography of population, geography of culture and education, sacred geography, political geography, local geographical studies and cartography.

Ключові слова: Аркадій Жуковський; економічна та соціальна географія Буковини; Буковина – її минуле і сучасне.

Key words: Arkadiy Zhukovskyy; economic and social geography of Bukovyna; Bukovyna: its past and present.

Вступ. Серед багатьох наукових творів, присвячених Буковинському краю, однією з найвагоміших та унікальних є праця “Буковина – її минуле і сучасне”, підготовлена за редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана та А. Жуковського і видана в Парижі у видавництві “Зелена Буковина” у 1956 р. [1; 2; 3]. У творенні цієї справжньої “енциклопедії Буковини”, що нараховує 965 сторінок тексту та додані етнографічну та фізичну карти, у тій чи іншій мірі взяли участь як співавтори 63 співробітники редакції “Буковина”, “переважно буковинці, які знали цей край та його населення з власного досвіду” [1, с. 6]. Проте, поза всяким сумнівом, найвагоміший внесок у розробку цієї вже вкрай рідкісної монографії належить 30–34-річному Аркадієві Жуковському (1922–2014 рр.), авторство якого зазначене у більш як 1/2 загального обсягу підготовлених розділів – статей книги.

Саме тому **метою** даної публікації є аналіз економіко- та соціально-географічного доробку Аркадія Жуковського, що лежить в основі монографії “Буковина – її минуле і сучасне” (1956 р.).

Виклад основного матеріалу. А. Жуковський є автором та співавтором “Вступу (джерела та бібліографія)” (с. 9–14), розділів та підрозділів “Назва Буковина” (с. 15–19), “Історія Буковини” (с. 63–420), “Українська преса і періодичні видання” (с. 616–658), “Організація молоді”, “Українське студентство” (с. 758–828), “Повітова історія Буковини” (с. 870–895), “Післяслово” (с. 927).

У “Вступі”, що узагальнює історико-економіко-географічні напрацювання попередників, А. Жуковським детально висвітлюється джерельна база пропонованого дослідження. Аналізуються, зокрема, літописи княжої України (“Повість временних літ”, Київський літопис, Галицько-Волинський літопис та ін.), хроніки молдавського періоду літописання, відомості про австрійський період розвитку Буковини. Підкреслюється роль серед усіх австрійських дослідників з буковинознавства Р. Ф. Кайндля – дійсного члена НТШ. На особливу увагу заслуговують видання “Herzogthum Bukowina – Land and Bevölkerung” (1905), австрійські переписи населення за вірою і мовою для кожної громади – села 1880, 1890, 1900 і 1910 рр., що публікувалися центральною Статистичною Комісією у Відні та Краєвим статистичним урядом для Буковини у Чернівцях [1, с. 11].

Істотний внесок у географію Буковини зробили українські дослідники Григорій Купчанко (“Некоторые историко-географические сведения о Буковине” (1875 р.)), проф. С. Смаль-Стоцький, проф. Мирон Кордуба, проф. Євген Козак, проф. Василь Сімович, Г. Піддубний

(“Буковина – її минуле і сучасне” (1928 р.)), проф. Володимир Кубійович (“Пастушество Буковини” (1937 р.)) та ін.

Серед румунських дослідників географії Буковини А. Жуковський об’єктивними і ґрунтовними вважав праці М. Б. Шафрана та С. Чобану, а серед радянських вчених – Д. Гапія [1, с. 13].

У підрозділі “Назва Буковина” А. Жуковський (спільно із З. Лукіяновичем) стверджують: “Зовсім природний той факт, що народ, який перед тим заселявав дану територію, або довгий час на ній перебував, давав їй назву, як і інші географічні назви: її горам, рікам, озерам, місцевостям і т. п... В одному слові скупчене все минуле; воно символізує творчість цілих поколінь, що перебували на означеному просторі [1, с. 15]”. Назва “Буковина” походить від слова “бук” (дерево), буковина, що характеризує буковий ліс, який вкриває значну частину краю між Серетом і Прутом і росте масивами на північ від села Глибока.

Майже 2/5 всього обсягу твору “Буковина – її минуле і сучасне” займає один із центральних розділів книги “Історія Буковини”. Ретельне ознайомлення з його змістом дозволяє нам чітко простежити роль і місце географічного фактору в суспільному розвитку Буковини, на якому акцентує увагу Аркадій Жуковський.

Так, уже в “Ранній історії Буковини”, зокрема у “Дослов’янський період” А. Жуковський, посилаючись на “Географію” Страбона, пише, що ще й тепер “живуть в кибитках так звані номади (гети), які займаються скотарством і годуються молоком, сиром і здебільшого кумисом” [1, с. 79]. А. Жуковський переконливо доводить, що автохтоном Буковини є лише слов’янське, а ніяке інше населення. Українські племена (зокрема, тиверці) були у 7–9 ст. осілими й займалися переважно хліборобством і скотарством. Розвинутими у них були також гончарство та ткацтво, обробка деревини, кості та металу. Торгівельні шляхи пов’язували Буковину зі Скандинавією та Візантією, з арабським світом та Західною Європою [1, с. 92].

Характеризуючи особливості історичної економічної географії княжої доби (885–1340 рр.), А. Жуковський стверджує, що земля, яку згодом названо Буковиною, входила до складу першої української держави. Обмін товарами здійснювався шляхом Дністра і Прута до “Руського моря”. Основними продуктами, що вивозилися були боброві, овечі і ведмежі шкури, східне коріння, готовий одяг. Не зважаючи на часті міжусобиці князів і бояр, серед українського населення постійно жило почуття єдності і пов’язаності, що зміцнювалося однією церквою, однією мовою, культурою, звичаями і національними почуваннями [1, с. 113].

Оцінюючи та порівнюючи в політико-географічному плані розвиток литовсько-української і молдавсько-української держав, А. Жуковський робить висновок про те, що “доки в цих двох державних формаціях брали участь українці, доти розвивалася там торгівля і, разом з нею, панував добробут громадян; з виключенням українських впливів підупала торгівля і міщанський стан, а з ними починалося зубожіння населення й вилюднення” [1, с. 201]. Далі дослідник констатує про духовний ренесанс української культури в обох цих державах, де тогочасна українська літературна мова була офіційною як в державних установах, так і в церковних. Витіснення ж українців з усіх державних установ у другій половині 16 ст. призвело до перетворення Молдавії і Литви-Польщі в шляхетсько-деспотичні держави [1, с. 202].

Підсумовуючи економіко- та соціально-географічні зміни у суспільному житті Буковини за 144-річний австрійський період, А. Жуковський відзначає: відсоткове зменшення українців у зв’язку з заселенням німців, поляків, угорців, румунів; великий розвиток у культурно-освітній сфері; покращення загального положення виробництва в краї, але нерівномірний розподіл продукції і, як наслідок, – зростаючі злидні упосліджених верств населення, що змушене було емігрувати; на політичній ділянці – Буковина здобула широку місцеву автономію, з якої українці змогли скористатися лише наприкінці австрійського періоду.

Револьюційні події на Буковині кінця жовтня – початку листопада 1918 р. низкою незаперечних доказів засвідчили, що широкі свідомі кола буковинців підтримали ідею єдності української нації та соборності українських земель [1, с. 316–317].

Оцінюючи економіко- та соціально-географічний розвиток Буковини за румунський період, А. Жуковський, з боєм, пише, що він “не залишив за собою ні тривких монументів, ані добрих спогадів серед населення... Для українців це був період національного насилля, змагання з нерівним і бруталним ворогом... Тільки вітальність українського народу і висока національна свідомість дали йому змогу стійко перетривати румунську окупацію.

На зміну румунському періодові прийшов ще тяжчий – советський період” [1, с. 390].

Друга світова війна і другий советський період від 1944 року, на думку А. Жуковського, спричинили у політичному, культурному, соціальному та економічному житті Буковини ще гірший стан ніж за румунського періоду. Адже, советизація Буковини є намаганням відірвати її цілковито від культурної Європи і прилучити політично і духовно до московсько-азійського світу [1, с. 416]. Настільки актуальним сьогодні є висновок вченого з уже далекого 1956 року!

Значний внесок у розвиток суспільної географії Буковини здійснений А. Жуковським у розділі “Культура і освіта”, де спільно з Д. Квітковським ними досліджені “Українська преса і періодичні видання”. І хоча переважно аналізуються видання, що виходили у Чернівцях, не обділені увагою часописи, періодика Вишніці, Вашківців, Відня (наприклад, тижневик “Буковина”, що виходив там у 1915–1917 рр.), Глибокої, Мариничів. З трьох періодів розвитку української преси – австрійського, румунського і советського – останній, як вважають А. Жуковський та Д. Квітковський, став кінцем легальної української національної преси на Буковині [1, с. 658].

Значний інтерес А. Жуковський проявляв до організацій молоді на Буковині, зокрема до українського студентства краю та його зв'язків зі студентськими організаціями поза Буковиною (“Громадою” в Ясах, “Зорею” та “Буковиною” в Бухаресті, “Черемошем” у Празі) (див. розділ Е. Організації, с. 758–828).

Економіко- та соціально-географічні напрацювання А. Жуковського та його співавтора Т. Бриндзана надзвичайно чітко сформульовані у завершальному розділі монографії – “Ж. Буковинські місцевості й еміграція” (с. 870–895), у якому йдеться про: 1. Заставничину, 2. Кіцманеччину, 3. Чернівеччину, 4. Серетчину, 5. Радовеччину, 6. Кимполунгщину, 7. Гурагуморщину, 8. Сучавщину, 9. Сторожинеччину, 10. Вашківщину, 11. Вишниччину. Типово суспільно-географічною є схема краєзнавчого опису буковинських місцевостей: яскраво подається їх географічне положення; детально аналізується чисельність, національний та релігійний склад населення; характеризується історико-географічний розвиток краю; промислово-торговельні осередки; основні населені пункти; організація життя українських громад. Надзвичайно цінним доповненням книги є етнографічна мапа Буковини, розроблена А. Жуковським [1, с. 7] та, очевидно, при сприянні Д. Квітковського [1, с. 423], що заслуговує на окреме дослідження.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Аркадій Жуковський, як один з ініціаторів і головних авторів праці “Буковина – її минуле і сучасне”, постає перед нами і як провідний економіко- та соціо-географ, чий науковий внесок у дослідження Буковини важко переоцінити.

2. Виокремлюються головні сфери наукових географічних інтересів А. Жуковського – історична економічна та соціальна географія Буковини, географія населення, географія культури і освіти, сакральна географія, політична географія, географічне краєзнавство, географічна картографія.

Список використаної літератури:

1. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Детройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
2. Жуковський А. І. Буковина / А. І. Жуковський // Енциклопедія Сучасної України. – К. – Т. 3. – С. 562–563.
3. Kubijovych V. Bukovyna / V. Kubijovych, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – Vol. 1. – P. 316–320.

**СТРАТЕГІЯ ЯК ГОЛОВНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

В чому суть регіонального розвитку України та його відмінність між загальним і стратегічним трактуванням?

Незважаючи на завдання Кабінету Міністрів України (КМУ) розробляти стратегію регіонального розвитку (СРР) на всіх рівнях управління (2003 р.), в дійсності воно не тільки не виконано, але його зміст поступово ототожнюється із загальним соціально-економічним трактуванням. Особливо це помітно у недавно схвалених постановах КМУ за 2014 р. щодо змісту роботи Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства та Стратегії регіонального розвитку України на 2020 рік. По-друге, далеко не всіма фахівцями однозначно трактуються такі поняття, як “стратегія”, “регіональний стійкий і збалансований розвиток”, “район” і “регіон” тощо.

Щодо змісту терміну “стратегія”, то він є дуже давнім: спочатку він використовувався у сфері військового мистецтва, пізніше – в працях науковців, а у ХХ столітті сформувалось розширене його трактування, узагальнене в працях Брайана Куїнна. Стратегія – це перш за все загальний план перспективного змісту, спрямований на здійснення будь-якої дії чи процесу з метою досягнення певної мети. У наш час найчастіше в наукових публікаціях та урядових документах використовується поняття “стратегічне планування”, яке має три головні особливості. Перша з них полягає в тому, що стратегічне планування розробляє на віддалену перспективу (на 10–15–20 років) програми соціально-економічного та екологічного розвитку окремих регіонів країни в межах загальнодержавного плану. Другою особливістю стратегії регіонального розвитку є те, що вона включає лише головні соціально-економічні, політичні та екологічні цілі (чи види діяльності), основні засоби, строки вирішення та бажані кінцеві результати. Третьою – є поєднання національних регіональних та місцевих потреб. Наприклад, Президент України П. Порошенко оголосив, що в Україні будуть проведені 62 реформи, але стратегічними серед них буде лише 7.

У країнах ЄС під стратегією РР розуміють комплекс дій, які здійснює держава або регіон для їх ефективного розвитку з урахуванням власного ресурсного потенціалу, факторів зовнішнього середовища, використовуючи законодавчі, фінансові, структурні, економічні та інституційні важелі.

Одночасно в Україні склалось уніфіковане розуміння процесу **регіонального розвитку**, як суперскладного за змістом, що практично реалізує завдання регіональної політики. Фактично він є позитивною динамікою соціальних, економічних, екологічних, політичних, гуманітарних та етнонаціональних змін у відповідних регіонах. На жаль, донині ускладнює успішний РР України різке переважає галузевого (відомчого) змісту державного управління перед територіальним, де 14 відомчих міністерств “взаємодіють” з одним міністерством, що відповідає за регіональний розвиток.

Що таке суспільно-географічний підхід до стратегічного планування?

Доведено, що суспільно-географічний підхід у СРР базується, перш за все, на повному врахуванні зовнішніх і внутрішніх чинників, які є основою діагностики та обґрунтованого прогнозу людської діяльності на певній території. До головних зовнішніх чинників слід віднести:

- вплив процесів глобалізації, регіоналізму та інженірингу;
- оцінку конкурентоздатності регіону в міжнародному поділі та інтеграції праці;

- використання переваг макрорегіонального і транскордонного співробітництва із сусідніми країнами;
- рівень розвитку інноваційного та інвестиційного процесів;
- рівень розвитку об'єктів інфраструктури, перш за все транспортної.

До внутрішніх чинників за ринкових умов господарювання належить:

- оцінка структурних змін, що вплинули на розміщення господарських галузей, зокрема:
- оцінка рівнів соціально-економічного розвитку регіону;
- оцінка динаміки частки капіталовкладень у розвиток регіону;
- оцінка здійснення адміністративної, бюджетної та інших реформ у системі державного управління;
- оцінка зміни форм та структури власності;
- оцінка рівня замкнутості циклів життєдіяльності населення, перш за все, техніко-технологічних та обслуговуючих;
- оцінка природного і працересурсного потенціалів регіону. Як правило, їх доповнюють традиційні суспільно-географічні. Це вихідна інформаційна база для наступного стратегічного планування та програмування. Важливою складовою цього процесу є комплексно-пропорційна організація процесу регіонального розвитку. До речі, опублікований у серпні 2014 року Державний прогноз економічного і соціального розвитку України на 2015, 2016 і 2017 роки у формі 15 основних середніх статистичних макропоказників (по двох сценаріях) не включає жодного показника щодо регіонального розвитку, тобто хоча б в розрізі адміністративних областей?

Які заходи вжито урядами для реалізації стратегії РР України?

Перший документ про основні засади Державної СРР України було складено ще у 2001 році департаментом регіональної політики Міністерства економіки. У 2003 році уряд зобов'язав управлінців розробляти стратегії РР України на всіх рівнях управління. У 2006 році урядом було схвалено важливу і розгорнуту постанову “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.”, в якій чітко були сформульовані 5 стратегічних напрямів: 1) підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; 2) забезпечення розвитку людських ресурсів; 3) розвиток міжрегіонального співробітництва; 4) створення інституційних умов для РР; 5) забезпечення нормативно-організаційних засобів з реалізації СРР. У додатку до постанови були названі в розрізі областей основні стратегічні види діяльності. КМУ було затверджено план заходів на 2010 р. щодо реалізації цієї стратегії. Угоди про стратегії регіонального розвитку були підписані з КМУ адміністраціями лише Львівської, Тернопільської, Донецької та Вінницької областей. Утворені Рада регіонів і Комітет з економічних реформ за тодішньої влади своїх завдань не виконали.

У 2007 р. було утворено Міністерство регіонального розвитку і будівництва (до його назви згодом було додано ще “житлово-комунальне господарство”). Це найскладніше міністерство у нинішньому уряді. У липні 2014 р. було затверджено КМУ положення про це міністерство. В контексті оптимізації центральних органів виконавчої влади, Міністр РР, будівництва і ЖКГ повинен координувати діяльність Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, трьох державних агентств з питань електронного урядування, з відновлення Донбасу, з енергоефективності та енергозбереження і архітектурно-будівельної інспекції? Все це свідчить, що нинішнє керівництво держави серйозно взялось за удосконалення процесу РР України, але напрацювань суспільно-географічного змісту не враховано.

Серед зауважень до Положення про це Міністерство стверджуємо таке: а) представники центральної регіональної влади (так звані префекти) на місцях не потрібні, бо це означає збереження колишньої державної вертикалі влади; б) у містах-мільйонниках та великих містах повинні бути внутріміські адміністративні райони, адекватні міським територіальним громадам; в) функції мерів міст і голів рад не слід категорично суміщати в одній особі, бо це приводить до помилок у використанні міської території. Нинішнє міністерство недостатньо використовує молодих фахівців зі спеціалізації “Управління регіональним розвитком”, що

готуються на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Не підвівши підсумків з реалізації постанови КМУ про стратегію регіонального розвитку на 2015 р., в серпні 2014 р. була прийнята однойменна постанова про Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р. Будучи досить об'ємним і достатньо науково обґрунтованим і структурованим документом (цілі, етапи, механізми та інструменти реалізації), він одночасно не розкриває особливостей РР на загальнодержавному, регіональному, локальному та місцевому рівнях державного і самоврядного управління. Адже стратегічні завдання на цих рівнях диференціюються і конкретизуються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Нічого не сказано у постанові про методи і елементи методики визначення стратегічних цілей та їх завдань, про науково обґрунтовану "прив'язку" на місцевості територіальних громад.

Як удосконалити сучасну систему управління життєдіяльністю населення?

Важливим засобом виходу з трансформаційної кризи українського суспільства є створення сучасної ефективної системи державного управління життєдіяльністю населення. Удосконалена система державного управління має бути створена шляхом проведення адміністративно-територіальної реформи. Ця реформа повинна вирішувати два взаємопов'язані завдання: 1) створити ефективну систему державного управління, делегувати управлінські функції згори донизу, сприяти всебічному розвитку місцевого самоврядування; 2) поліпшити територіальну організацію державної влади, упорядкувати адміністративно-територіальний устрій держави, оптимізувати функціонально-територіальну структуру життєдіяльності населення, унеможливити сепаратизм і федералізм.

Основними принципами проведення цієї реформи мають бути: 1) функціонально-територіальна системність (взаємозв'язок соціально-економічного розвитку, систем розселення населення і адміністративного устрою); 2) чіткий розподіл функціональних обов'язків, ієрархічна простота управлінської системи; 3) економічність і наближення органів управління до потреб населення, до окремої людини; 4) соціально-економічна та екологічна пріоритетність як основа стійкого і збалансованого розвитку держави.

Скільки має бути рівнів державного і самоврядного управління в Україні та які їх стратегічні функції?

В Україні поступово формується 4-рівнева система управління соціально-економічним та екологічним розвитком. При цьому пропонуємо ієрархію стратегічних завдань регіонального розвитку:

А) На головному **загальнодержавному** рівні визначаються генеральні напрями соціально-економічного розвитку країни; конкретні заходи з розміщення нових об'єктів продуктивних сил. З цією метою повинні розроблятися комплексні цільові програми головних стратегічних видів діяльності і їх наукового забезпечення:

- з енергетики, перш за все ядерної та енергозбереження;
- з електроніки та мікроенергетики, зокрема комп'ютерного моделювання процесів;
- з новітніх біо- та інформаційних технологій;
- з приладобудування;
- з об'єктів інфраструктури, перш за все транспортної;
- з продовольчої та соціально-оздоровчої діяльності;
- з виробництва нових конструкційних матеріалів;
- з екологічної та військово-оборонної безпеки.

Принципове значення також мають функції фінансового забезпечення регіонального розвитку, підготовки та перепідготовки кадрів, в тому числі з регіонального управління, з експертизи стратегічних планів РР областей, міст – мільйонників та окремих великих міст, які повинні стати "опорними" центрами ("локомотивами") регіонального розвитку України.

З географічних позицій особливе місце займає "Генеральна схема планування території України", яку у 2001 р. схвалив уряд, а у 2002 р. був прийнятий відповідний закон. У ній ви-

значено стратегічні пріоритети раціонального використання території України та механізми її реалізації для потреб взаєморозміщення населення, природних об'єктів та виробництва з екологічної, соціальної та економічної точок зору.

Б) Поки що головним об'єктом на **регіональному рівні** управління РР є адміністративна область, яка має чіткі межі і сформовані органи державного управління і досить збалансований соціально-економічний комплекс.

Головним стратегічним завданням області є складання і реалізація регіональних програм з високотехнологічних об'єктів виробничої інфраструктури – енергетики, будівельної індустрії і будівництва, транспорту і зв'язку, постачання і збуту. Тут також координується робота нижчих рівнів управління з розвитку АПК, виробництва товарів широкого вжитку, торгівлі та рекреації, культурних продуктів (музика, кіно), організації засобів масової інформації, дизайну, бізнесової та фінансової послуг, ювелірних виробів. В той же час слід визнати, що сучасний мезорівень управління України (АР Крим і 24 області) є дуже гіпертрофованим, він фактично дублює центральну владу, далекий від конкретного проживання населення, керує переважно директивним способом, має складну управлінську структуру. Наприклад, пересічна управлінська структура обласної державної адміністрації включає голову, заступників, секретаря, 13 функціонально-галузевих управлінь безпосереднього підпорядкування і 8 функціонально-галузевих з їх відділами, підпорядкованих центральним органам державної виконавчої влади. Цей великий управлінський апарат без шкоди для справи можна спочатку скоротити наполовину, а зекономлені значні кошти слід використати для зміцнення кадрів місцевого самоврядування та його матеріально-технічного забезпечення, для здійснення функцій міжобласного і міждержавного рівнів управління. Згодом області повинні бути анульовані, що дасть державі найбільший фінансово-економічний ефект. Одночасно слід мати на увазі, що чиновники обласного рівня управління намагатимуться зберегти чинні 27 регіони і свої посади.

Регіональний рівень державного управління слід посилити новою територіальною одиницею – **губернією**, яка включатиме території декількох областей. Таких областей в Україні повинно бути дев'ять, сформованих на базі дев'яти макросу спільно-географічних районів, а саме: 1. Столичну з Київським округом; 2. Центральну; 3. Слобожанську; 4. Донецьку; 5. Придніпровську; 6. Причорноморську; 7. Подільську; 8. Карпатську; 9. Волинську. Їх обласний склад див. у газеті “Урядовий кур'єр” від 13.01.2011, № 5. – с. 19. Губернії створюються з метою подальшого розвитку міжрегіонального співробітництва, підвищення їх ролі у зовнішньоекономічному співробітництві, поглибленні зв'язків з сусідніми державами, а також для поглибленого вивчення студентами особливостей функціонально-територіальної структури України у вищих навчальних закладах.

Із суспільно-географічних позицій ми не рекомендуємо використовувати термін “регіон” як основну таксономічну одиницю на регіональному рівні державного управління регіональним розвитком, бо він має лише загальне пізнавальне значення, характеризує значну територію з точки зору її місцеположення і спільних окремих рис природи, етнокультурних історичних та інших особливостей. Він не є синонімом терміну суспільно-географічний район, який характеризує територію з точки зору її спеціалізації і рівня комплексно-пропорційного розвитку людської діяльності, особливостей її функціонально-територіальної структури, внутрішньої організації і цілісності зв'язків між різноякісними частинами і центром (“ядром”).

Одночасно тут слід зберегти ефективні технолого-екологічні, транспортні та організаційні зв'язки у міжгалузевих комплексах (чи кластерах) – машинобудівному, агропромислового, лісогосподарському та інших, порушених ринковими умовами господарювання та приватною власністю. Не менш важливим є організація обласних ринків праці і торгівлі товарами широкого вжитку.

На даний період межі областей і майбутніх губерній не слід змінювати. Керівником губернії повинен бути справжній губернатор з контрольно-управлінськими та координаційними функціями та невеликим штатом працівників. Губернатор для управлінських зв'язків з

областями тимчасово повинен мати уповноважених представників з невеликим управлінським апаратом. На регіональному рівні управління також повинні розроблятися спеціальні заходи з розвитку господарських агломерацій, великих господарських вузлів, майбутнього Столичного округу, міст-мільйонників та окремих великих міст, інтегрованих територіальних агрокомбінатів, рекреаційних та інших систем (єврорегіонів, СЕЗів, регіональних кластерів, технопарків тощо).

В) На нинішньому етапі перебудови суспільних, в тому числі територіальних відносин, головним об'єктом на **локальному рівні** управління РР як у сільській, так і міській місцевостях повинен на певний період залишитись адміністративний район (АР). Він відображає сучасний стан реалізації адміністративної реформи у вигляді відповідної моделі функціонування. Влада необґрунтовано планує у 3,3 скоротити чисельність існуючих адміністративних районів, тобто різко збільшує транспортну доступність до послуг влади, що невідповідає європейським принципам і нормам. Їх можна і доцільно скоротити, коли йдеться про площу і чисельність населення, реальну передачу основних повноважень і ресурсів з районного рівня на рівень новостворених об'єднаних територіальних громад.

Із значної кількості функціональних повноважень в АР-х районах слід виокремити потребу у комплексному розвитку його території, де стратегічними є розвиток підприємств соціальної і агропромислової сфер, а також неоремісничних підприємств (модний одяг, меблі) та “зеленого” туризму, заходів з організації органів всіх форм власності. Значне організаційно-управлінське значення мають райцентри (та інші міські поселення), райради яких поки що здійснюють координацію діяльності, надають юридично-методичну допомогу майбутнім об'єднанням територіальних громад. Вони також організують роботу районних ринків сільськогосподарської продукції та товарів широкого вжитку.

Г) Новим є **місцевий рівень** управління РР, представлений територіальними громадами та їх об'єднаннями в селах і містах, які управляються органами місцевого самоврядування. Тут формується відповідний соціум за рахунок спільного проживання (прикладання праці, організації відпочинку та задоволення первинних потреб, безпосередніх зв'язків з природою та контактів з техногенною ситуацією). Стратегічне значення мають функції управління безпосередніми закладами соціальної сфери (школи, охорона здоров'я та природи) та підприємствами агропромислового виробництва, а також різними ремеслами, “зеленим” туризмом, збиранням лісових дарів (гриби, ягоди, горіхи), організацією виїзних послуг (медико-оздоровчих, культурних та торгових).

На місцевому та локальному рівнях управління дуже важливим є наявність ініціативного та освіченого керівника, здатного організувати і стратегічно спрямувати колектив.

Загальна перспективна структура управління регіональним розвитком України представлена на рисунку 1.

Що нового пропонує Указ Президента України щодо Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”?

Детальніше концепція Президента України щодо Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” була опублікована в газеті “Урядовий кур'єр” від 15 січня 2015 р. № 6.

Це чіткий порівняно небагатослівний, змістовний і добре структурований документ, який повинен стати орієнтиром реального соціально-економічного, екологічного, етнонаціонального та політичного розвитку України на наступні шість років.

Крім розкриття змісту загальних положень, Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, деталізує мету Стратегії та чотири вектори розвитку, так звану “дорожню карту” з назв конкретних 62 реформ і програм з таких проблем: національної безпеки України, оновлення влади та антикорупційної діяльності, судової і правоохоронної систем, децентралізації влади та поліпшення державного управління, дерегуляції та розвитку підприємництва, охорони здоров'я, удосконалення податкової системи, енергонезалежності та створення позитивного іміджу України у світовому інформаційному просторі.

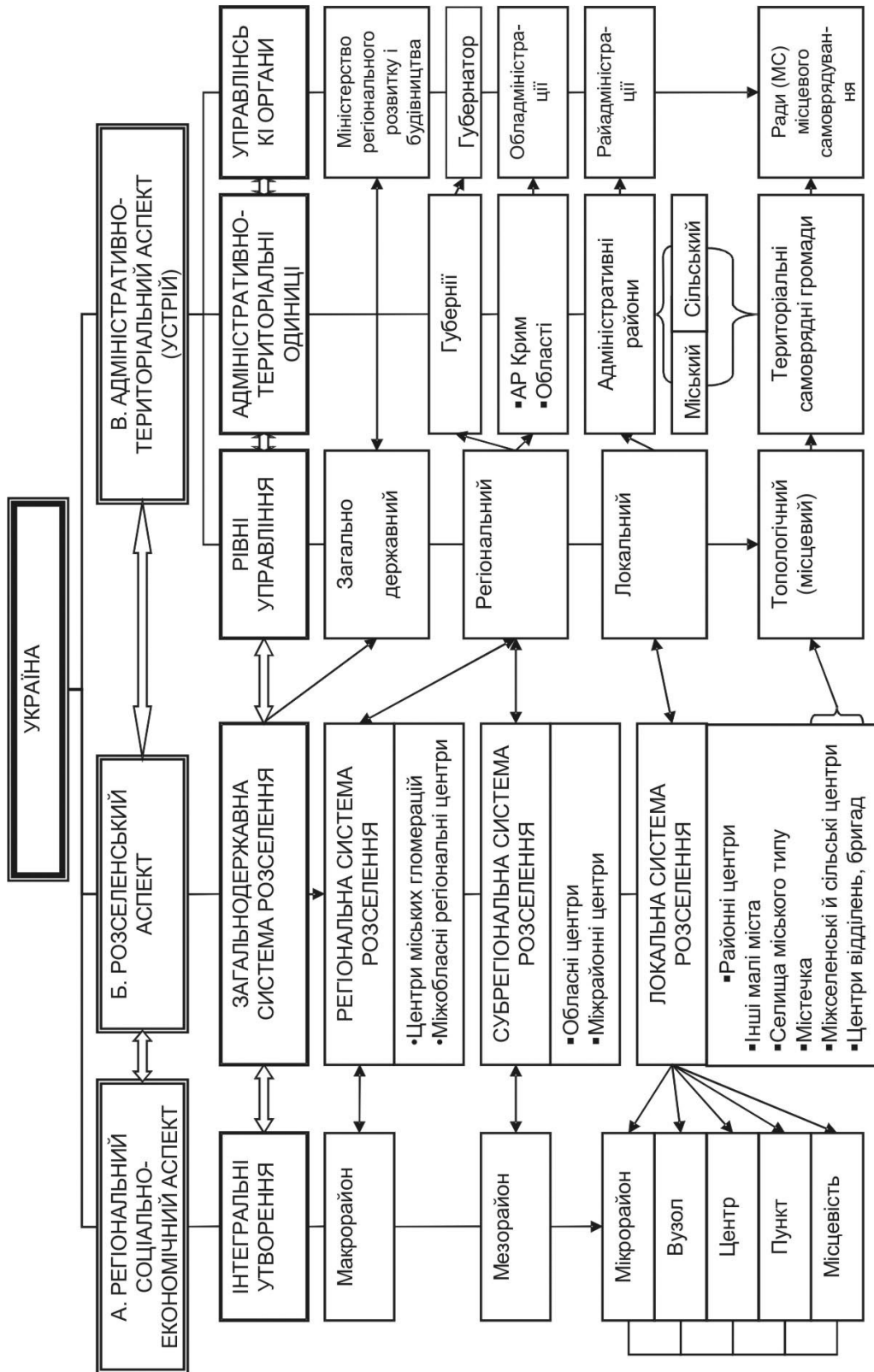

Рис. 1. Перспективна структура управління регіональним розвитком України

Піонерним, оригінальним та ефективним за змістом у цьому документі є система 25 стратегічних індикаторів з реалізації Стратегії, що рекомендуються для оцінювання ходу виконання реформ та програм.

Найважливішими серед них є такі: а) за глобальним індексом конкурентоздатності Україна повинна увійти до 40 кращих держав світу; б) валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до шістнадцяти тисяч доларів США; в) питома вага місцевих бюджетів становитиме не менше 65 % у зведеному бюджеті держави; г) 75 % процентів випускників загальноосвітніх закладів володітимуть що найменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами; д) за якістю освіти Україна увійде до 50 кращих держав; е) буде розроблено разом зі Світовим банком показник добробуту громадян України.

Отже, вищезгаданий Указ Президента України “Про стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” є концептуальним планом реформ і програм, який потребує змістовного “наповнення” науково обґрунтованими технологіями та заходами з боку державних службовців усіх рівнів управління, вчених різних галузей знань – спеціалістів високої кваліфікації та представників громадських організацій.

УДК 39:911.3 (=161.2:1-87)

Роман Лозинський, Андрій Зубик

ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Львівський національний університет імені Івана Франка. м. Львів
lrm3@ukr.net

There are indispensable methods and concepts of social geography, first of its component – Ethnogeography for closed and detailed study of Ukrainian Diaspora. The great contribution to the Ukrainian diaspora study have made out standing Ukrainian geographers V. Sadovskyi, S. Rudnytskyi, V. Kubiiovych, I. Teslia, Y. Shymonovych and others. However research of the Ukrainian diaspora by geographers, after a flash in the first half 90th of XX of century, unfortunately, almost ceased. The evidence of this we find in an analysis of author's abstract so dissertations which were dedicated diaspora.

There are important changes in the modern environment of foreign Ukrainians. The number of Ukrainians in the world, out of limits of Ukraine gradually decreases. In the last two decades substantially territorial distribution of Ukrainians changed in the world, part of Ukrainians grows in the countries of European Union, diminishes in countries that arose up after disintegration of the USSR. The level of urbanization of foreign Ukrainians rises, in many countries they are concentrated only in most cities, or even almost exceptionally in the capital. In the structure of foreign Ukrainians an amount goes down and part of persons that live on it ethnic earth in countries neighbors diminishes: to Russia, Belarus, Romania, Moldova, Russia, Slovakia. The feature of modern Ukrainian migration and new diaspora is that she is socially more heterogeneous, comparatively with other waves of migration. In previous waves sufficiently predominance of certain task forces was clearly traced: peasants, political migration, skilled employees and others. The current structure of Ukrainian migrants complicated, it is determined by the needs of countries where migrate Ukrainians. It presents most all Ukrainian social groups.

Important problems of socio-geographical research of Ukrainian diaspora are: the use of outdated data about Ukrainian diaspora; insufficient number of social and geographical research ethnogeographical advanced processes in the Ukrainian diaspora; lack of detailed geographical information about Ukrainians settlement many countries; have not studied geography Ukrainian culture and Ukrainian language abroad; no study Ukrainian diaspora in the context of the modern world scientific approaches to the study of diaspora; unsolved theoretical problems in the study of diasporas, including the concept “diaspora”.

Ключові слова: українська діаспора, суспільна географія, еміграція, трудова міграція, етнічні процеси, етногеографія.

Key words: Ukrainian diaspora, human geography, immigration, labor migration, ethnic processes, ethnogeography.

Українці, як відомо, входять до переліку етнічних спільнот, значна частина представників яких живе поза межами своєї держави, етнічної території. Інакше кажучи, українці мають численну діаспору. Вона сформувалася внаслідок тривалого добровільного та примусового переселення українців до інших країн, під дією різноманітних чинників, а також внаслідок зміни державних кордонів. Формування української діаспори відбувалося впродовж тривалого часу, найактивніші періоди української еміграції відомі як т. зв. “хвилі міграції”, усього їх виділяють чотири. Кожна хвиля має свої особливості, особливо за структурою мігрантів та країнами еміграції. У сучасний період зростання чисельності українців за кордоном зумовлено передусім українською трудовою міграцією, яка є результатом негативних явищ у економіці України, а з 2014 р. – ще й політичною ситуацією у Донбасі та в Криму. Невід’ємною частиною зарубіжного українства є українці, які проживають на українських етнічних землях у складі інших країн: Молдови, Російській Федерації, Білорусі, Румунії, Словаччині. Доволі дискусійним залишається питання чи вважати українське населення цих територій діаспорою.

Вивчення української діаспори має важливе теоретичне та практичне значення. У радянський період, впродовж багатьох років, дослідження цієї теми було обмеженим і заідеологізованим, тому актуальним завданням сучасної української географічної науки є розвиток діаспоральних досліджень.

Головним чинником сучасної української еміграції є складна економічна ситуація в державі. Аналіз економічних показників засвідчує значні проблеми в українській економіці, зокрема, це проблема прихованого безробіття, невідповідність рівня заробітних плат та пенсій прожитковому мінімуму та існуючому рівню цін у країні тощо. Трудова міграція стала для українців шляхом вирішення проблем матеріального характеру. Еміграції українців сприяє те, що завдяки своєму географічному розташуванню Україна знаходиться на перетині міграційних коридорів. Офіційні обсяги української міграції згідно даних української статистики є незначними. Але поза обліком українських прикордонних та консульських установ перебуває значна чисельність українських трудових мігрантів, які залишаючи територію України приховують справжню мету виїзду. Більшість сучасних українських мігрантів перебуває у розвиненіших країнах-сусідах України: Російській Федерації та Польщі, значна частина українців проживає та працює в Німеччині, Італії, Чехії, Іспанії та Португалії. Загалом за чисельністю легальних трудових мігрантів українці є п'ятою групою у країнах ЄС. За даними дослідження української трудової міграції, здійсненого Державною службою статистики України, спільно з Представництвом світового банку України поза межами України перебуває більш як 1,5 млн українських трудових мігрантів [2].

Аналіз переписів населення та інших джерел у 53 країнах світу засвідчує, що кількість українців у світі, поза межами України, поступово зменшується. На початку 90-х рр. ХХ ст. чисельність української діаспори становила 9 млн 850 тис. осіб, тоді як за останніми результатами переписів раунду 2000–2010 рр. та оціночними даними – 7 млн 190 тис. Головна причина – швидка асиміляція українців на просторі колишнього СРСР, особливо у Росії, Казахстані, країнах Середньої Азії. Проте, внаслідок новітньої міграції зростає кількість українців у Іспанії, Італії, Канаді, Польщі, США, Угорщині та Чехії.

В останні два десятиріччя суттєво змінився територіальний розподіл українців у світі, зростає частка українців у країнах Європейського Союзу – зменшується у країнах, що виникли після розпаду СРСР. Зростає рівень урбанізації зарубіжних українців, у багатьох країнах вони зосереджуються лише у найбільших містах, чи навіть майже виключно у столиці. Зростання частки жителів країн ЄС у структурі зарубіжних мігрантів загалом є сприятливим,

оскільки відображає європейський вектор інтеграції України. Крім цього, відносно близьке розміщення країн ЄС по відношенню до України (порівняно, наприклад, з країнами Америки, Казахстаном, країнами Середньої Азії чи східними регіонами Росії) у поєднанні з сучасним розвитком транспорту сприяє збереженню впродовж тривалого періоду стійких зв'язків зарубіжних українців з Україною.

В структурі зарубіжних українців знижується кількість та зменшується частка осіб, які живуть на свої етнічних землях у країнах сусідах: Росії, Білорусі, Румунії, Молдові, Росії, Словаччині. Зумовлене це дією трьох головних чинників: асиміляція, внаслідок відсутності повноцінних українських етнічних середовищ у прикордонних з Україною країнах; частково етнічна політика країн сусідів, які не зацікавлені у підтримці українців на своїй території, а іноді здійснюють агресивну недружню політику; відсутність підтримки з боку України, внаслідок її політичної й економічної слабкості, непроведення належної діаспоральної політики; зменшення внаслідок негативних показників природного руху населення, адже здебільшого українці в прикордонних з Україною регіонах країн-сусідів живуть у економічно слаборозвиненій сільській місцевості, відбувається їх міграція у великі міста, а українські поселення на етнічних територіях занепадають.

Мовні ознаки української діаспори зумовлені насамперед історичними особливостями її формування у різних країнах світу, тривалістю проживання українців, специфікою мовних середовищ у які вони потрапили. Найчастіше зарубіжні українці рідною зазначають мову своєї етнічної спільноти або мову титульного етносу. Серед української діаспори у країнах колишнього Радянського Союзу доволі поширеною є російська мова, що можна пояснити як регіоном походження українців, так і процесами мовної асиміляції.

Наукове дослідження української діаспори, особливо заокеанської, розпочалося, вже наприкінці XIX ст., тобто коли вона лише почала формуватися. Впродовж усього XX ст. у ньому важливу роль відгравали географи. Значний внесок у дослідження української діаспори зробили визначні українські географи В. Садовський, С. Рудницький, В. Кубійович, І. Тесля, Й. Шимонович й ін. Вони проаналізували демографічні втрати українського народу в часи Першої і Другої світових воєн, у т. ч. і внаслідок міграції та депортації, а також асиміляційну політику держав, проблеми фальсифікації результатів переписів населення та розселення українців поза межами української етнічної території. Уже в період після проголошення незалежності України, у період наукового сплеску інтересу до діаспори, зокрема, значний був внесок у дослідження української діаспори львівської суспільно-географічної школи. Це, зокрема, наукові монографії про західну й східну діаспору Ф. Заставного, а також численні видання серії "Постаті українського землезнання", за зальною редакцією О. Шаблія, які повернули в науковий обіг науковий внесок українських географів діаспори, у тому числі їх праці про зарубіжних українців.

У наш час дослідження української діаспори носить вузькоспеціалізований характер. Поширеними є дослідження в галузі філології, культурології, політології, історії, інституційних засад функціонування української діаспори. Натомість, після спалаху у першій половині 90-их рр. XX ст. суспільно-географічних досліджень української діаспори станом на сьогодні у цій сфері є певний застій

Дослідження української діаспори географами, на жаль, майже припинилося. Свідченням цього, зокрема, є аналіз авторефератів дисертації, присвячених діаспорі. Серед авторефератів дисертаційних досліджень розміщених у електронній базі бібліотеки В. Вернадського проблематика зарубіжного українства та української діаспори порушується у 49 дослідженнях. Із загальної кількості цих досліджень 41 з них на здобуття кандидата наук, 8 – доктора. Більшість досліджень української діаспори здійснили історики – 25 кандидатських та три докторських дисертаційних дослідження. Вісім дисертаційних досліджень присвячених українській діаспорі подано на здобуття кандидата політологічних наук [2]. Проте, серед молодих географів ця проблематика не користується популярністю. З географічних досліджень варто виділити дисертацію та опубліковану на її основі монографію В. Куреляка "Українці Румунської Мараморощини".

Без географії, наукове вивчення діаспори не є цілісними і комплексним. Для усебічного дослідження української діаспори необхідними є методи та концепти суспільної географії, передусім її складової – етногеографії. Географія дає можливість уточнити територіальний розподіл зарубіжних українців, особливості їх розселення, просторові аспекти різноманітних суспільних процесів серед зарубіжних українців. Використання географії у дослідженнях української діаспори необхідне передусім для аналізу розселення українців у країнах світу, просторового вивчення соціальних та демографічних процесів, що відбуваються в українських середовищах зарубіжжя, уточнення дії різноманітних чинників, що відбуваються у процесі формування й розвитку української діаспори. Потребують детального дослідження сучасні еміграційні потоки українців, якісні і кількісні зміни в структурі зарубіжного українства, зрушення у розселенні українців в “традиційних” країнах української діаспори (Канада, Росія, США), розселення у нових країнах міграції (Італія, Іспанія, Португалія), порівняльний аналіз етнонаціональної та міграційної політики у країнах з численною українською діаспорою тощо.

Для географічних досліджень української діаспори важливим є наукове переосмислення терміну “діаспора”. Передусім це стосується використання словосполучень “західна українська діаспора” та “східна українська діаспора”. Варто визнати, що попри певну умовність територіального поділу, між “західною” та “східною” діаспорою є відмінності в розселенні, ступені асиміляції, статевовіковій структурі, освітньому рівні тощо.

Спочатку українців у країнах їхнього проживання називали іммігрантами, українцями-іммігрантами, іммігрантами українського походження. Також українці залежно від країни проживання ідентифікували себе як американські, канадські, бразильські українці, чи українці американського, канадського, бразильського походження. Діти та внуки українських іммігрантів, для яких постійне перебування в країні народження стало природним, не вважали себе іммігрантами. Термін “діаспора” підкреслює факт переважно недобровільного переселення етносу. В процесі розвитку недержавних діаспор відбувається формування політичної ідеології, спрямованої на утворення власної незалежної держави. Поняття “українська діаспора” засноване на визнанні сучасних кордонів України як історичної та політичної реальності, факти проживання українців у інших країнах.

Однією з причин неоднозначності трактування терміну “діаспора” є фактор її утворення. Як останній найчастіше вказують міграцію людей, рідше – зміну державних кордонів. Ідею утворення діаспор в результаті проведення державних кордонів висунув та обґрунтував американський науковець Р. Брубейкер, який виділив так звані “діаспори катаклізму”, які виникли внаслідок розпаду великих поліетнічних політичних утворень, – Російської, Габсбурзької та Оттоманської імперій після Першої світової війни, – та Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини наприкінці ХХ ст.

Досить показовим є порівняння “діаспор катаклізму” з трудовими діаспорами. Трудові діаспори формуються поступово, тоді як “діаспори катаклізму” є результатом зміни державних кордонів; трудові діаспори створюються завдяки добровільним переміщенням мігрантів, “діаспори катаклізму” виникають без міграції людей; трудові мігранти є громадянами країни походження, представники “діаспор катаклізму” – громадяни тієї країни, де їх застала зміна державних кордонів [4].

Загалом, в українському науковому середовищі немає єдиного підходу до визначення терміну “діаспора”. Існуючі підходи не достатньо враховують сучасні зарубіжні напрацювання у вивченні діаспор, необхідно є розробка концепту “українська діаспора”. У дослідженні української діаспори в контексті сучасних світових наукових підходів прогресивним напрямком вважаємо вивчення української діаспори із застосуванням проблематики формування так званих “діаспорних мереж”, “циркуляційної міграції” й ін. [5, С. 16–23]. Невирішені теоретичні проблеми у дослідженні діаспор. Науковець Г. Шеффер виділяє три групи таких проблем: а) встановлення факторів, які перешкоджають виникненню нових діаспор та їх спротиву асиміляції; б) відсутність знань про те, як діаспори здійснюють вплив на сві-

тову економіку та національні економіки; в) дослідження потребують акценту на умови, що сприяють збереженню ідентичності та солідарності діаспоральних спільнот.

Доволі численна джерельна основа дослідження української діаспори здебільшого ґрунтується на історичних і документальних матеріалах, спогадах і мемуарах, а особливо – матеріалах переписів населення різних країн. Проте, значними перешкодами в опрацюванні результатів переписів є різний час проведення, різні критерії та територіальний рівень, у розрізі якого публікуються дані. Зокрема, різний час проведення переписів населення та різні критерії роблять науково не зовсім коректним пряме сумування чисельності зарубіжних українців.

Відсутність у багатьох країнах статистичної інформації про чисельність українців у розрізі населених пунктів не дає можливості дослідити детальніше ареали розселення та найбільші громади українців за кордоном. Зокрема, немає належних картографічних матеріалів, які відображають розселення українців у Аргентині, Бразилії, Парагваї.

Значною дослідницькою проблемою є повна відсутність достовірної етнічної статистики у деяких країнах з численною українською діаспорою (Бразилія, Аргентина), в наслідок чого науковцями десятиріччями використовуються застарілі оціночні дані. Тому є потреба у використанні альтернативних джерел (наприклад, даних релігійних громад) а також здійсненні соціологічних опитувань. Недостатньо у наукових дослідженнях української діаспори залучаються матеріали поточної статистики, зокрема міграцій і працевлаштування.

Внаслідок відсутності або недоступності для загалу сучасних даних про українську діаспору чимало сучасних навчальних посібників та Інтернет-ресурсів, даючи кількісну характеристику української діаспори, все ще наводять цифри, котрі вже втратили свою актуальність. Зокрема, при характеристиці східної діаспори наводяться дані перепису населення СРСР 1989 р. Натомість у більшості пострадянських країн, після розпаду СРСР, уже проведено один-два переписи населення, які проілюстрували значне зменшення чисельності українців, що можна пояснити зміною поколінь та асиміляційними процесами.

Українська діаспора є важливим людським, політичним та економічним потенціалом для нашої країни. Нагальним кроком є налагодження всебічної співпраці із зарубіжними українцями. Наразі не вирішеними залишаються духовні, культурні, мовні та освітні потреби української діаспори. Важливою і досі не вирішеною є проблема асиміляції зарубіжних українців, особливо у країнах колишнього Радянського Союзу, де українці швидко русифікуються, інтегруючись в значно численніше середовище росіян чи російськомовних вихідців з країн колишнього Радянського Союзу.

Сучасні реалії розвитку незалежної України продемонстрували значні проблеми у налагодженні співпраці із українською діаспорою. Так, проблеми економічного розвитку, відсутність реформ у економіці ускладнюють економічну співпрацю із українцями, які проживають у західній діаспорі. Внутрішні економічні проблеми стали перешкодою для повноцінного фінансування культурних, освітніх програм для зарубіжних українців. Значною проблемою для українців, які проживають у країнах колишнього Радянського Союзу, є проблеми русифікації. На відміну від держав-сусідів Польщі, Румунії та Угорщини, які активно підтримують своїх співвітчизників, що проживають у прикордонних територіях шляхом видачі документів, що спрощують в'їзд до країни, паспортів та виплаті соціальних виплат Україна практично не застосовує активних дій.

У виробленні державними органами України діаспоральної політики потрібно враховувати, що особливістю сучасної української міграції і нової діаспори є те, що вона є соціально неоднорідніша, порівняно з іншими хвилями міграції. У попередніх хвилях доволі чітко простежувалося переважання певних соціальних груп: селяни, політична міграція, кваліфіковані працівники тощо. Сучасна структура українських мігрантів складніша, вона визначається потребами країн, у які мігрують українці. У ній представлені майже всі соціальні групи українців. Крім цього, попри те, що найактивнішою є міграція із Західної України, численною є також міграція російськомовних українців зі сходу та півдня, а також із Києва

й інших великих русифікованих міст. Тому, мовна, релігійна структура, а також політичні погляди та соціокультурні орієнтири сучасної української міграції також є доволі неоднорідними. Це об'єктивно ускладнює консолідацію сучасної хвилі українців, вимагає нових підходів у діаспоральній політиці України.

Тематика української діаспори недостатньо представлена у навчальних дисциплінах, що читаються студентам на географічних факультетах вищих навчальних закладів. Нагальною є потреба впровадження у навчальні програми окремої навчальної дисципліни, предметом якої була б українська діаспора. Очевидно, що на такі дослідження в першу чергу мають орієнтуватися існуючі кафедри географії України (у Києві, Львові, Тернополі, Одесі, Мелітополі). Це має знайти своє відображення у написанні студентами курсових робіт, магістерських робіт, у аспірантських дисертаційних дослідженнях. Теоретичні та прикладні суспільно-географічні дослідження у вищих навчальних закладах повинні стати фундаментом практичних рішень і заходів з боку влади у питаннях діаспори.

Недостатніми є суспільно-географічні дослідження найсучасніших етногеографічних процесів в українській діаспорі. Історію формування української діаспори, як відомо, прийнято ділити на так звані "хвилі" чи періоди еміграції. Якщо перші три періоди більш-менш досліджено, то останній період фактично залишився поза увагою географів. Четвертий період української еміграції почався з часу проголошення незалежності України і триває досі. Варто зосередити увагу на дослідженні особливостей трудової міграції в ці країни з метою виділення основних районів міграції, галузей в яких зайняті українські заробітчани, й т. п. Недостатньо вивченою є географія української культури та української мови за кордоном. Адже діаспора є частиною українського культурного простору, через буття діаспори відбувається процес збагачення й урізноманітнення української присутності в світі.

Список використаних джерел:

1. Зовнішня трудова міграція населення України / ред. В. Г. Чебанов // ДП "Інформаційно-аналітичне агенство" – К. – 2009. – 114 с.
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
3. Куреляк В. Українці румунської Мараморощини / В. Куреляк // Львів. – 2001. – 183 с.
4. Брубейкер Р. Диаспоры катаклизма в Центральной и Восточной Европе и их отношение с родинами / Р. Брубейкер // Диаспоры. – 2005. – № 3. – С. 44–71.
5. П'ятковська О. Р. Ефективність використання української діаспорної мережі для сприяння соціально-економічному розвитку України / О. Р. П'ятковська // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 3 (36). – С. 16–23.
6. Шеффер Г. Диаспоры в мировой политике / Г. Шеффер // Диаспоры. – М. – 2003. – № 1. – С. 162–184.

УДК 913.1

Ірина Гудзеляк

ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ ДЕМОГРАФІЧНОГО СТАРІННЯ В УКРАЇНІ

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
ihudzelyak@gmail.com*

The article analyzes the trends and spatial aspects of demographic aging in Ukraine. The main factor of demographic aging is fertility decline while life expectancy is increasing very slowly. The rate of aging change of the population in different types of settlements for the period 1989–2015 was calculated, including the gender aspect. It was established that the level of aging in Ukraine for the past 25 years has increased by one-third; at the beginning of 2015, the proportion of people with age over 65 is 15.6 %. The fastest aging is observed among the urban population, particularly men while the rate of women aging in rural areas is the lowest, however, this group has the highest level of demographic aging.

The highest level of aging is typical for Chernihiv region, particularly in rural areas – almost 28 %. There is also the highest level of longevity in Ukraine. High rates of aging are typical for Cherkasy, Donetsk, Lugansk, Poltava and Kirovohrad regions, where fertility has fallen to extremely low levels. The lowest level of aging is observed in western and southern areas, including Zakarpattia, Rivne, Volyn, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi regions. They are the regions with the highest birth rates, as well as high life expectancy, compared to the average Ukrainian level. Kyiv, due to considerable migration flows of young people and positive natural increase, also showed the low level of aging.

Since 2012, the demographic load is growing. Now the figure is 443 per 1,000 persons aged 15–64 years, including children burden – 218, burden of the elderly – 225. The highest demographic burden is observed among the elderly in Chernigov, Vinnitsa, Kirovograd and Donetsk regions, the lowest - in Zakarpattia.

Analysis of the fifteen indicators of demographic aging and age structure allowed selecting seven types of regions and Kyiv. There is a clear trend of increase in the proportion of people with age 65 and older from west to east. In the west of the country, demographic situation is more favorable; in some areas positive natural increase was observed, alongside with increasing of life expectancy. There is a low level of fertility, higher rates of premature mortality and aging in the east.

Ключові слова: вікова структура, демографічне старіння, демографічне навантаження, рівень старіння.

Key words: age structure, demographic aging, the demographic burden, the level of aging.

Однією з проблем сучасної України є старіння населення, яке по суті не є лише демографічним процесом, а й суспільним, оскільки зумовлює певні зміни у соціальній та економічній сферах.

Існує кілька підходів до оцінки рівня демографічного старіння. Найчастіше демографічне старіння вимірюється по методиці, запропонованій польським демографом Е. Россетом і по шкалі англійського демографа Дж. Сандберга. По класифікації Е. Россета за межу старості прийнято вік 60 років. Частка менше 8 % вказує на відсутність ознак демографічної старості. Рання перехідна фаза між станом демографічної молодості і старості настає, якщо частка людей, старше 60 років знаходиться у межах 8–10 %, пізня перехідна фаза – 10–12 %. Стан демографічної старості виникає, коли значення перевищує 12 % людей похилого віку. Однак стрімкі процеси демографічного старіння у світі зумовили необхідність виділення ще одної фази – глибокої демографічної старості, про яку можна говорити в тому випадку, коли частка людей у віці 60 років і старше перевищує 15 %.

На думку Дж. Сандберга основним показником демографічного старіння населення є чисельність груп населення у віці до 19 років та старше 60 років. Демографічна старість настає тоді, коли частка осіб до 19 років опускається нижче 30%, а частка осіб у віці понад 60 років перевищує 15 %.

1959 р. експерти-демографи ООН прийняли вік 65 років як межу для вимірювання процесів старіння і запропонували вважати населення старим, якщо частка осіб старше 65 років більше 7 %.

В українській демографії прийнято визначати початок демографічної старості від межі 9–10 % осіб, старше 60 років, 11–15 % – середній рівень старості, 16–20 % – старе населення, понад 21 % – надзвичайно старе населення.

Індикаторами демографічного старіння є співвідношення часток різних вікових груп, рівень старіння, або коефіцієнт старості (відсоток старих людей у всьому населенні, згідно різних підходів), індекс старіння (число осіб похилого віку на 100 дітей), коефіцієнт довголіття (частка осіб у віці старше 80 років в чисельності населення у віці старше 60 років), коефіцієнт підтримки батьків (частка осіб у віці 85 і старше у загальній кількості 50–55-річних людей), демографічне навантаження (розраховується як відношення числа дітей, і (або) осіб старше працездатного віку на 1000 осіб працездатного віку).

На межі XIX–XX ст. частка осіб, старше 60 р. становила всього 3–4%, а частка дитячого населення – приблизно 40 % (така структура властива сучасній Африці). У результаті три-

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

валого скорочення народжуваності та стабільного, проте дуже повільними темпами, збільшення середньої тривалості життя частка людей похилого віку неухильно зростала. Старіння населення в Україні фіксується з початку 1960-их рр. Сьогодні Україна знаходиться в четвертій десятці країн за рівнем старіння у світі. На початку 2015 р. частка людей старше 65 років становила 15,6 %, а у віці понад 60 р. – 21,7 % (табл. 1). Отже в Україні досягнуто надзвичайно високого рівня демографічного старіння.

Таблиця 1

Динаміка вікових змін в Україні, %

Категорії населення	1989 р. (перепис)			1.01.2015 р.			Зміна рівня демографічного старіння, 2015/1989
	0–14	15–64	65 і старше	0–14	15–64	65 і старше	
Все населення	21,6	66,7	11,7	15,1	69,3	15,6	133,3
чоловіки	23,8	68,8	7,4	16,8	72,0	11,2	151,4
жінки	19,7	64,9	15,4	13,6	67,0	19,4	126,0
Міські поселення, всього	21,9	68,7	9,4	14,4	70,8	14,8	157,4
чоловіки	24,0	69,9	6,1	16,2	72,9	10,9	178,7
жінки	20,1	67,7	12,2	12,9	69,0	18,1	148,3
Сільські поселення	20,9	62,6	16,5	16,5	66,0	17,5	106,1
чоловіки	23,4	66,4	10,2	18,0	70,1	11,9	116,7
жінки	18,8	59,5	21,7	15,2	62,3	22,5	103,7

За останніх 25 років рівень старіння в Україні зріс на третину, що головню забезпечувалося вищими темпами старіння чоловічого населення. Однак частка чоловіків похилого віку майже удвічі менша від частки жінок похилого віку, що є наслідком надсмертності чоловіків працездатного віку. У віці понад 100 років кількість жінок вища у 2,8 рази від кількості чоловіків, серед міських жителів кількість довгожителів більша у 3,2 рази порівняно з сільськими поселеннями. Такі риси постаріння властиві лише пострадянським країнам Східної Європи.

Водночас в Україні посилюється старіння міського населення, що загалом характерно західноєвропейським країнам, в яких урбанізаційні процеси практично зупинилися, а стрімке зниження народжуваності вже не компенсується міграційним приростом молодих контингентів населення. Темпи приросту осіб віком 65 років і старше за період 2001–2014 рр. у містах становили 14,3 %, а у селах темпи приросту кількості старших людей стабільно скорочувалися і набули від’ємних значень (-0,16 %).

В результаті незначного підвищення народжуваності протягом останніх десяти років процес старіння дещо вповільнився, однак суспільно-політична криза 2014–2015 рр., а також структурно-демографічні фактори (зокрема те, що у дітородний період вступають малочисельні когорти народжених у 1990-і) уже призвела до зниження кількості народжених дітей. Так, за перше півріччя 2015 р. кількість народжених в Україні скоротилася на 40 тис. порівняно з аналогічним періодом 2013 р. (без урахування територіальних змін). В середньому на одну жінку народжується 1,5 особи, при тому, що для простого заміщення поколінь сумарний коефіцієнт повинен становити 2,2 особи. Отож, тенденції старіння у подальшому наростатимуть. За прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України у 2030 р. частка людей, старше 60 років збільшиться до 26 %.

Україна характеризується статевими відмінностями процесу старіння: найстаршим контингентом є сільські жінки, їх середній вік найвищий – 43,5 років, тоді як у містах середній вік жінок становить 42,8 років. Серед чоловічого населення найнижчий рівень старіння у містах – всього 10,9 %, а середній вік складає лише 37,8 років. В сільській місцевості внаслідок від’ємного міграційного балансу середній вік чоловіків найменший – 37,7 років.

Для України характерні значні регіональні відмінності рівня старіння. До найбільш постарілих належать центральні, східні та північно-східні області, а саме Чернігівська, Кірово-

градська, Черкаська, Вінницька, Донецька. До відносно молодих належать західні області – Закарпатська, Рівненська, Волинська та м. Київ (рис. 1).

Рис. 1. Рівень демографічного старіння населення України, 2014 р.

Особливості демографічних процесів, які характерні Україні призвели до того, що відбувається значне зменшення кількості людей працездатного віку, що в свою чергу породжує підвищення демографічного навантаження, одного з найважливіших індикаторів демографічного старіння. Станом на 1 січня 2015 р. загальне навантаження становило 443 особи на 1000 осіб у віці 15–64 роки, навантаження особами від 0 до 14 років становило 218, а навантаження особами старше 65 років – 225 осіб на 1000 людей у віці 15–64 роки. Лише за рік демографічне навантаження збільшилося на 11 осіб в розрахунку на тисячу.

Зростання загального навантаження відбувалося до 1996 р. (до 516 осіб на 1000 осіб працездатного віку) головно завдяки зростанню кількості людей похилого віку (рис. 2). З 1997 р. до 2011 р. загальне навантаження знизилось до 419 осіб на 1000 працездатних, що було наслідком помітного зниження народжуваності і скорочення середньої тривалості життя. У 2004 р. демографічне навантаження дітьми, яке до цього стабільно було вищим, зрівнялося з показником навантаження людьми похилого віку, оскільки тривалість життя дещо зросла. Отже, сьогодні знову відбувається підвищення загального демографічного навантаження.

Помітною є диференціація демографічного навантаження за типом поселень. Більш високий рівень старіння населення притаманний саме сільським жителям, що зумовлює і більше демографічне навантаження, ніж у міських поселеннях. Проте, з 1996 р. демографічне навантаження у сільській місцевості стабільно скорочується. А зростання демографічного навантаження упродовж останніх чотирьох років відбувається винятково за рахунок міського населення.

Серед сільських жителів навантаження особами як віком 0–14 років, так і 65 і старше є вищими, ніж у містах. Навантаження особами пенсійного віку є вищим ніж дітьми, це осо-

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

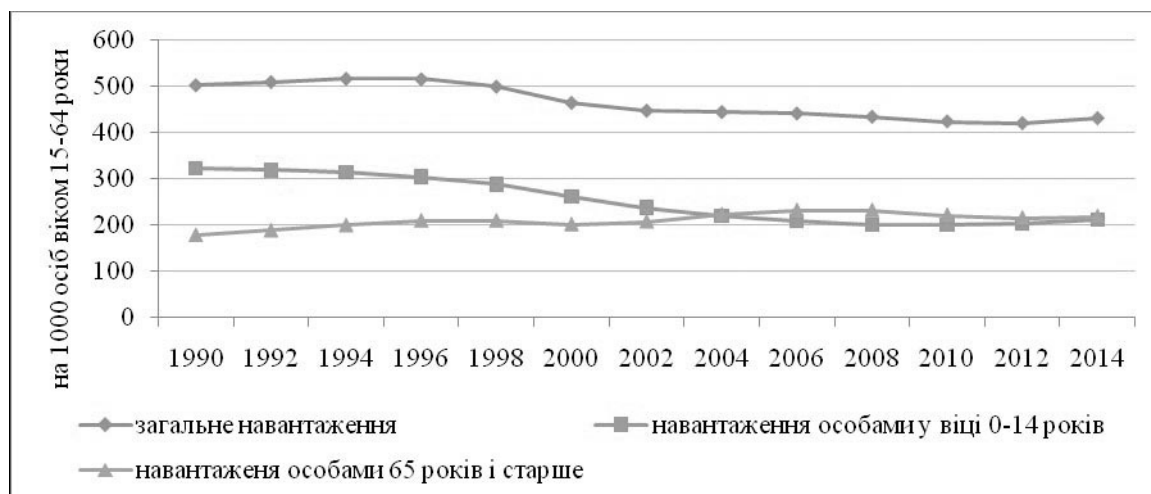

Рис. 2. Динаміка демографічного навантаження населення України

бливо негативно відзначається на демографічному потенціалі села, оскільки обмежує можливості природного приросту його населення, спричиняє депопуляцію села і призводить до його старіння.

Найвище загальне навантаження притаманне Чернігівській, Кіровоградській, Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській, Рівненській, Волинській областях (рис. 3). Причому у Волинській, Рівненській, АР Крим, Закарпатській, Івано-Франківській, Одеській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій областях та в м. Києві переважають діти віком 0–14 років над особами старше 65 років.

Рис. 3. Демографічне навантаження населення, 2014 р.

Територіальні особливості демографічного старіння досліджено за допомогою методу багатовимірного аналізу. На основі п'ятнадцяти показників, що характеризують рівень і особливості процесу старіння населення, було виділено сім типів областей (рис. 4).

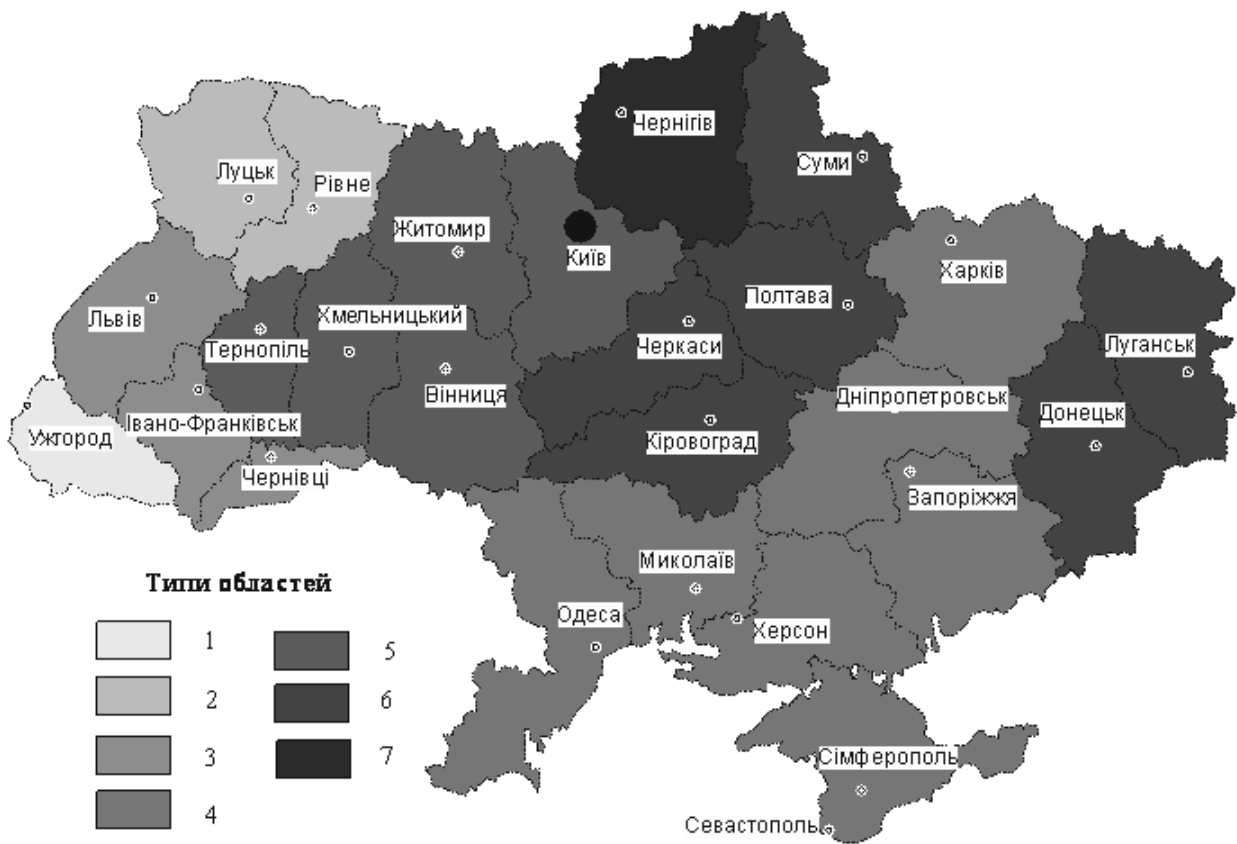

Рис. 4. Типи областей за рівнем демографічного старіння, 2014 р.

Перший тип – Закарпатська область, де частка осіб 65 років і старше становить 11,3 %. Це регіон із наймолодшою віковою структурою населення в Україні та додатними показниками природного приросту. Такі показники пояснюються високою народжуваністю і невисокими показниками смертності на фоні середньо українських значень. В області переважає навантаження дітьми: 274 особи на 1000 працездатних, тоді як навантаження особами віком 65 років і старше є нижчим – 158 осіб.

Окремий таксон складає м. Київ, яке завдяки міграції сюди молоді характеризується молодого віковою структурою: частка осіб віком 65 років становить 13,4 %.

Другий таксон включає Рівненську та Волинську області. Цей регіоні з початковим рівнем старості, додатним природним приростом і загалом сприятливою демографічною ситуацією.

Третій таксон об'єднує Львівську, Чернівецьку та Івано-Франківську області. Це регіон із сприятливою демографічною ситуацією, невисокими показниками старіння на фоні України. Незначне природне зростання властиве лише Чернівецькій області, а постаріння зумовлене не лише зниженням народжуваності, а й вищою, ніж в інших областях України тривалістю життя.

В четвертий таксон входять АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області. Регіони з показниками старіння та народжуваності на рівні середньоукраїнських. Ці області характеризуються менш сприятливою ситуацією, ніж попередні. В Одеській та Херсонській областях переважає навантаження ді-

тьми, що вказує на вищу народжуваність. Це підтверджує індекс старіння, який в АР Крим, Одеській, Миколаївській, Херсонській є нижчим за 100. Демографічне старіння зумовлене також зростанням тривалості життя у старших вікових групах. Серед областей Запорізька, Дніпропетровська та Харківська, які мають вищий рівень урбанізації, характеризуються дещо вищими показниками старіння, що свідчить про прискорені темпи старіння міського населення.

П'ятий таксон об'єднує Вінницьку, Хмельницьку, Житомирську, Київську та Тернопільську області. Це регіон з доволі високим рівнем старіння, що пов'язано з високими показниками міграції населення та низькою народжуваністю. Це області, де велика кількість сільського населення, яке характеризується високою часткою людей похилого віку та міграційним відтоком. Винятком є лише Київська область, де найменший в групі рівень старіння.

До шостого таксону належать Донецька, Луганська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська, та Сумська області. Це регіони з високими показниками старіння, депресивною загальною ситуацією, наднизькою народжуваністю, яка і наполовину не забезпечує простого відтворення чисельності, та невисокої тривалості життя за рахунок значної смертності працездатних чоловіків у віці від 50 до 60 років та високої внутрішньої міграції. Військові конфлікти суттєво посилять процеси старіння в донецькій та Луганській областях, адже в майже двохмільйонній когорті мігрантів домінує молодь та люди працездатного віку.

До сьомої групи відноситься Чернігівська область – регіон з найгіршою демографічною ситуацією в Україні та найвищими показниками старіння населення. Частка осіб віком 65 років і старше є найвищою і становить 18,8 %, що значно вирізняє її з-поміж інших областей. Дуже високі диспропорції між старінням у містах та селах. Частка осіб 65 років і старше у містах становить 14,1 %, а в селах 26,8 %. Відповідно демографічне навантаження особами похилого віку, особливо в сільській місцевості, є одним з найвищих в Україні. Коефіцієнт довголіття також найвищий у Чернігівській області. За умови збереження сучасних темпів скорочення населення через 50 років регіон може зникнути з карти України.

Отже, просторовий аналіз особливостей демографічного старіння демонструє чітку тенденцію зростання частки осіб 65 років і старше з заходу на схід. На заході країни демографічна ситуація є більш сприятливою, в деяких областях з'явився додатний природний приріст, зростає тривалість життя. На сході країни загальною низькою народжуваністю, вищі показники передчасної смертності населення та високі показники старіння.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. Банк даних. Населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Населення України. Імперативи демографічного старіння / Національна академія наук України; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи; Фонд ООН в галузі народонаселення. – К. : ВД "АДЕФ-Україна", 2014. – 288 с.

УДК 314.116-049.5:(477.83-2):303.2

Наталія Верчин

ТИПІЗАЦІЯ РАЙОНІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА РІВНЕМ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
ujlscm@ukr.net*

Research demographic indicators of dynamics in Lviv region in XX – beginning XXI century detect strengthening of demographic threats. Only clearly organized system of demographic safety can confront the threats of various kinds. Determination of demographic safety quantity

of the region based on making them to comparable admeasurement. Optimization allows to pass from different units of measurement into one and as a result identify a single integral indicator demographic safety in a given administrative unit. To determine the state of a demographic situation in the region 11 demographics indicators was applied and as a result – normalization and reduction to a single standardized measurement defined 4 level of demographic safety. Based on author's calculations made generalized dynamic analysis of demographic safety in Lviv region from 1990 to 2013 and found that the levels of demografic safety decreased by 2008, and then increased in 2013, moving from a state of a demographic danger to the state of a demographic dangers. According to the result of a spatial analysis of the demographic situation in the region in 2013 allocated 4 districts and two cities of regional importance as a demographic danger. The remaining of administrative units are in a state of a demographic threat, and only Yavoriv, Zhovkva districts are in a state of demography risk. According to the author's calculations tendencies change indicator of demography integral safety during 2008–2013. The most negative changes was revealed in Novyy Rozdil, and the best changes – Kamenka-Buska district. Since 2008 demographic safety level increased in seven districts and two cities of Lviv region. On the negative trend of a demographic threat to the state of a demographic danger moved Brody and Radekhiv districts and towns of Borislav and Morshyn. With state of demographic risk to the demographic threat passed Novyy Rozdil. This situation of demographic threat in Lviv region partly depend on several socio-economic factors: the highest level of depreciation observed for transport infrastructure, and is a significant deterioration of power supply networks and about the infrastructure objects collection and recycling. To improve the overall situation in the districts we propose to apply a series of priority actions in different fields: birth rate increase, health, labor and migration policy field.

Ключові слова: демографічна безпека, демографічна загроза, демографічна небезпека, демографічний ризик, нормалізація показників, єдиний інтегральний показник демографічної безпеки.

Key words: demographic safety, demographic threat, demographic danger, demographic risk, normalization of indicators, the only integral indicator of demographic safety.

Дослідження динаміки демогеографічних показників Львівської області ХХ – поч. ХХІ ст. виявляє посилення демографічних загроз у надзвичайно низькій народжуваності, надсмертності чоловіків працездатного віку, повільному зниженні дитячої смертності, високих міграційних втратах. Як результат постійне поступове скорочення кількості населення у більшості районах Львівської області та загалом по області, а це є впливовим чинником стримування розвитку регіону і перешкодою для досягнення нової якості економічного зростання. Тому виникає необхідність оперативного виявлення негативних демографічних явищ та потенційних можливостей для забезпечення стабільного функціонування та розвитку суспільства. Протистояти загрозам різного характеру може тільки чітко налагоджена система демографічної безпеки.

Визначення величини стану демографічної безпеки регіону ґрунтується на нормалізації показників, зведення їх до одного, співвимірного вигляду – від 0 до 1. Нормалізація дозволяє перейти від різних одиниць вимірювання до однієї, за якої “найкращому” значенню показника відповідатиме 1, а “найгіршому” – 0. Нормалізовані значення показників, які змінюються від 0 до 1, характеризують ступінь наближення індикаторів до оптимального значення.

Здійснивши аналіз динаміки 11 демографічних показників – загального приросту; загального коефіцієнта народжуваності, сумарного коефіцієнта і бруто-коефіцієнта народжуваності; природного приросту; очікуваної тривалості життя; міграційного приросту; загального коефіцієнта смертності, коефіцієнта смертності дітей до 1 року, коефіцієнта старіння населення і демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне, проведено розрахунок інтегрального індексу демографічної безпеки регіону, який одержано шляхом складання вищезазначених стандартизованих показників. Інтегральний індекс демографічної безпеки змінюється під впливом різних соціально-економічних чинників, які зумовляють характерну динаміку окремих його компонентів. Різна інтенсивність дії загроз обумовлюють необхідність виділення груп із різним рівнем демографічної безпеки. вико-

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

нано типізацію території Львівської області за рівнем демографічної безпеки, в результаті якого було виділено наступні рівні безпеки: від 0 до 0,382 – стан демографічної небезпеки, 0,383–0,618 – стан демографічної загрози, 0,619–0,854 – стан демографічного ризику, 0,855–1 – стан демографічної безпеки [1].

На основі авторських розрахунків нами здійснено узагальнений динамічний аналіз стану демографічної безпеки Львівської області з 1990 р. до 2013 р. (рис. 1). Загалом виявлено, що рівень демографічної безпеки до 2008 року знижувався, а потім зріс з 0,381 до 0,497 у 2013 р., перейшовши із стану демографічної небезпеки до стану демографічної загрози.

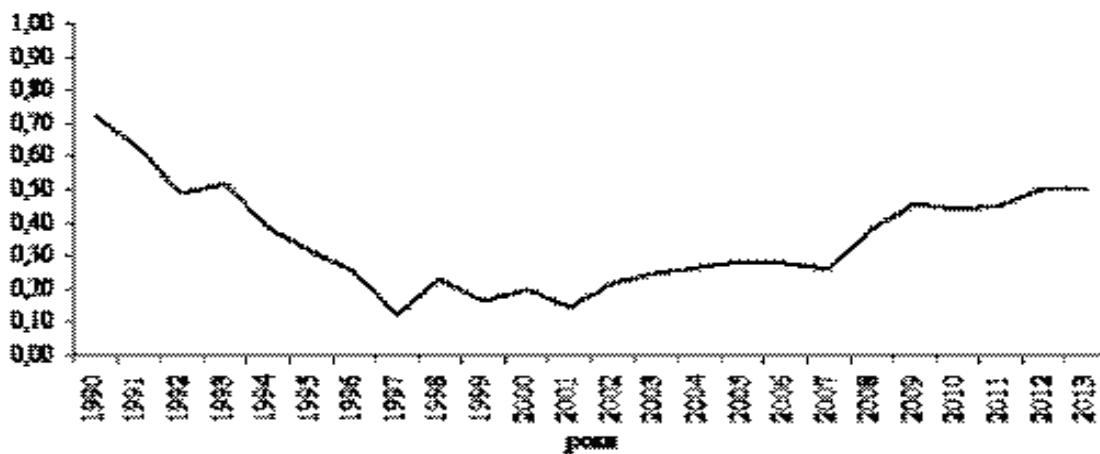

Рис. 1. Динаміка рівня демографічної безпеки Львівської області (розраховано автором за [3])

Внаслідок проведеного просторового аналізу стану демографічної ситуації області у 2013 р. виділено чотири райони та два міста обласного значення із станом демографічної небезпеки (високі рівні показників-дестимуляторів та низькі – показників-стимуляторів): Бродівський (0,349), Жидачівський (0,237), Перемишлянський (0,231), Радехівський (0,365), м. Борислав (0,323) та м. Моршин (0,343) (рис. 2). У Бродівському районі одна з найнижчих очікувана тривалість життя та досить висока смертність, Жидачівський і Перемишлянський райони мають найгірші демографічні показники, у Радехівському районі досить висока дитяча смертність (5 місце серед районів), у м. Борислав у 2013 р. зафіксовано дуже високу дитячу смертність, вищий рівень дитячої смертності простежується лише у м. Самбір, а у Моршині найнижча народжуваність. Решта адміністративних одиниць перебувають у стані демографічної загрози (0,383–0,618), лише Яворівський і Жовківський райони знаходяться у стані демографічного ризику (0,619–0,854) за рахунок високого рівня народжуваності, низького рівня дитячої смертності та найнижчих показників старіння і демографічного навантаження населення. У 2013 р. у стані демографічної безпеки (0,855–1) не перебував жоден район в області.

Проведений аналіз свідчить про наявність різних тенденцій у сфері демографічної безпеки на регіональному рівні. З 2008 р. рівень демографічної безпеки зріс у семи районах і двох містах Львівської області, а саме у Буському, Дрогобицькому, Кам'янка-Бузькому, Мостиському, Сколівському, Старосамбірському, Стрийському, м. Дрогобич та м. Трускавець (табл. 1). Зі стану демографічної небезпеки до стану демографічної загрози піднялись Буський та Кам'янка-Бузький райони, а решта залишились у стані демографічної загрози. У критичному стані демографічної небезпеки, надалі понижуючи свої показники, перебувають Жидачівський та Перемишлянський райони. З негативною тенденцією зі стану демографічної загрози у стан демографічної небезпеки перейшли Бродівський та Радехівський райони, а також м. Борислав та м. Моршин. Зі стану демографічного ризику у стан демографічної загрози опустилось м. Новий Розділ.

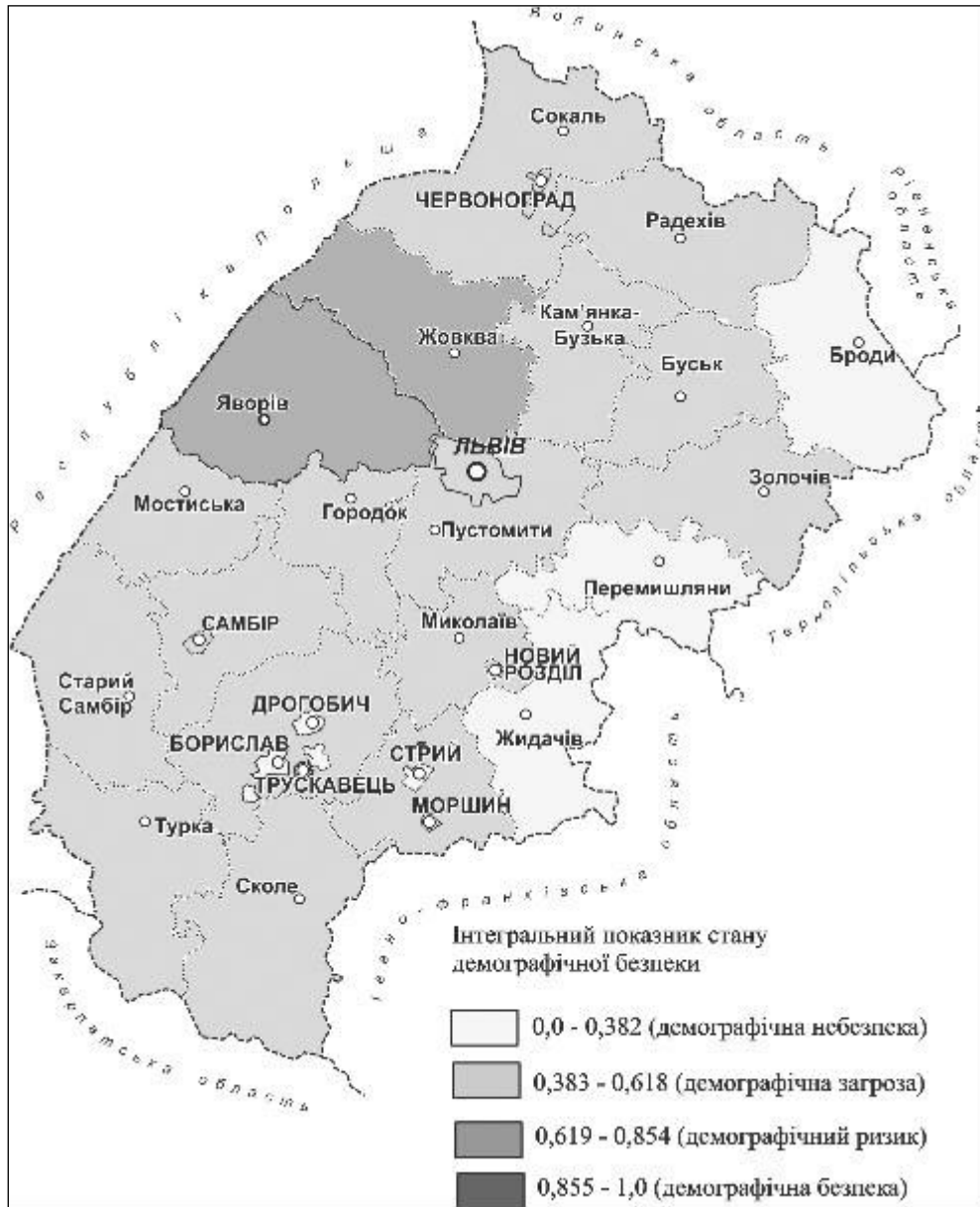

Рис. 2. Рівень демографічної безпеки Львівської області, 2013 р. області (розраховано автором за [3])

У 2008 р. інтегральний індекс демографічної безпеки коливався від 0,239 у Перемишлянському районі до 0,765 у Яворівському районі. У 2013 р. діапазон майже не змінився, однак полярні величини знизилась: значення 0,227 у Перемишлянському та 0,727 у Яворівському районах. У 2008 р. вищі від середньообласного (0,381) коефіцієнти рівня демографічної безпеки були у всіх містах обласного значення та майже у всіх районах, окрім Буського, Жидачівського, Кам'янка-Бузького та Перемишлянського. У 2013 р. ситуація дещо змінилася – вищі від середньообласного коефіцієнти, були у Жовківському, Миколаївському, Мостиському, Пустомитівському, Сколівському, Старосамбірському, Стрийському та Яворівському районах, а також м. Новий Розділ (рис. 2). Найкардинальніші негативні зміни відбулись у м. Новий Розділ (показник зменшився на 0,165 одиниць), внаслідок значного спаду міграційного прибуття та зростання показника дитячої смертності. Найкращі позитивні зміни відбулись у Кам'янка-Бузькому районі, де показник збільшився на 0,119, через значне зростання на-

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

роджуваності та спад дитячої смертності (у 2008 році в даному районі спостерігався найвищий показник дитячої смертності).

Таблиця 1

Динаміка рівня демографічної безпеки районів Львівської області

2008 р.	Стани демографічної безпеки	2013 р.
Буський	демографічна небезпека	Бродівський
Жидачівський		Жидачівський
Кам'янка-Бузький		Перемишлянський
Перемишлянський		Радехівський
		м. Борислав
		м. Моршин
Бродівський	демографічна загроза	Буський
Городоцький		Городоцький
Дрогобицький		Дрогобицький
Золочівський		Золочівський
Миколаївський		Кам'янка-Бузький
Мостиський		Миколаївський
Пустомитівський		Мостиський
Радехівський		Пустомитівський
Самбірський		Самбірський
Сколівський		Сколівський
Сокальський		Сокальський
Старосамбірський		Старосамбірський
Стрийський		Стрийський
Турківський		Турківський
м. Львів		м. Львів
м. Борислав		м. Дрогобич
м. Дрогобич	м. Новий Розділ	
м. Моршин	м. Самбір	
м. Самбір	м. Стрий	
м. Стрий	м. Трускавець	
м. Трускавець	м. Червоноград	
м. Червоноград		
Жовківський	демографічний ризик	Жовківський
Яворівський		Яворівський
м. Новий Розділ	демографічна безпека	

Даний стан демографічної загрози у Львівській області частково обумовлений низкою соціально-економічних чинників. За результатами експертного оцінювання стану та процесу розвитку об'єктів інфраструктури прикордонних територій Львівської області протягом 2008–2013 рр. виявлено, що найвищий рівень зносу основних засобів спостерігається для об'єктів транспортної інфраструктури (від 69 % – для об'єктів шляхового господарства до 53 % – для об'єктів авіаційного транспорту); вагомою залишається й зношеність мереж електропостачання (79 % – у 2013 р.) та об'єктів інфраструктури збору і утилізації відходів (72 %) [2].

Щодо покращення загального соціально-економічного стану в області та підвищення рівня демографічної безпеки можна запропонувати перспективні напрямки:

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- посилити роботу із забезпечення дітей місцями у дитячих садках;
- створення робочих місць із гнучким графіком роботи;
- вагоме значення має розвиток мережі доступних для сімей позашкільних навчальних закладів, будинків дитячої творчості, центрів ігрової підтримки, літніх оздоровчих таборів для школярів тощо.
- профілактика розповсюдження основних факторів ризику серед усього населення;
- медичний супровід та контроль у групі осіб, які вже мають захворювання, зокрема амбулаторне лікування та спостереження упродовж життя для зниження ризику виникнення ускладнень та ймовірності смерті;
- високоякісна спеціалізована кардіологічна допомога, у тому числі швидка медична допомога та невідкладна кардіохірургія;
- у Львівському регіональному фтизіопульмонологічному центрі слід передбачити достатню кількість боксованих палат для хворих на хіміорезистентний туберкульоз та створити відділення хоспісної допомоги;

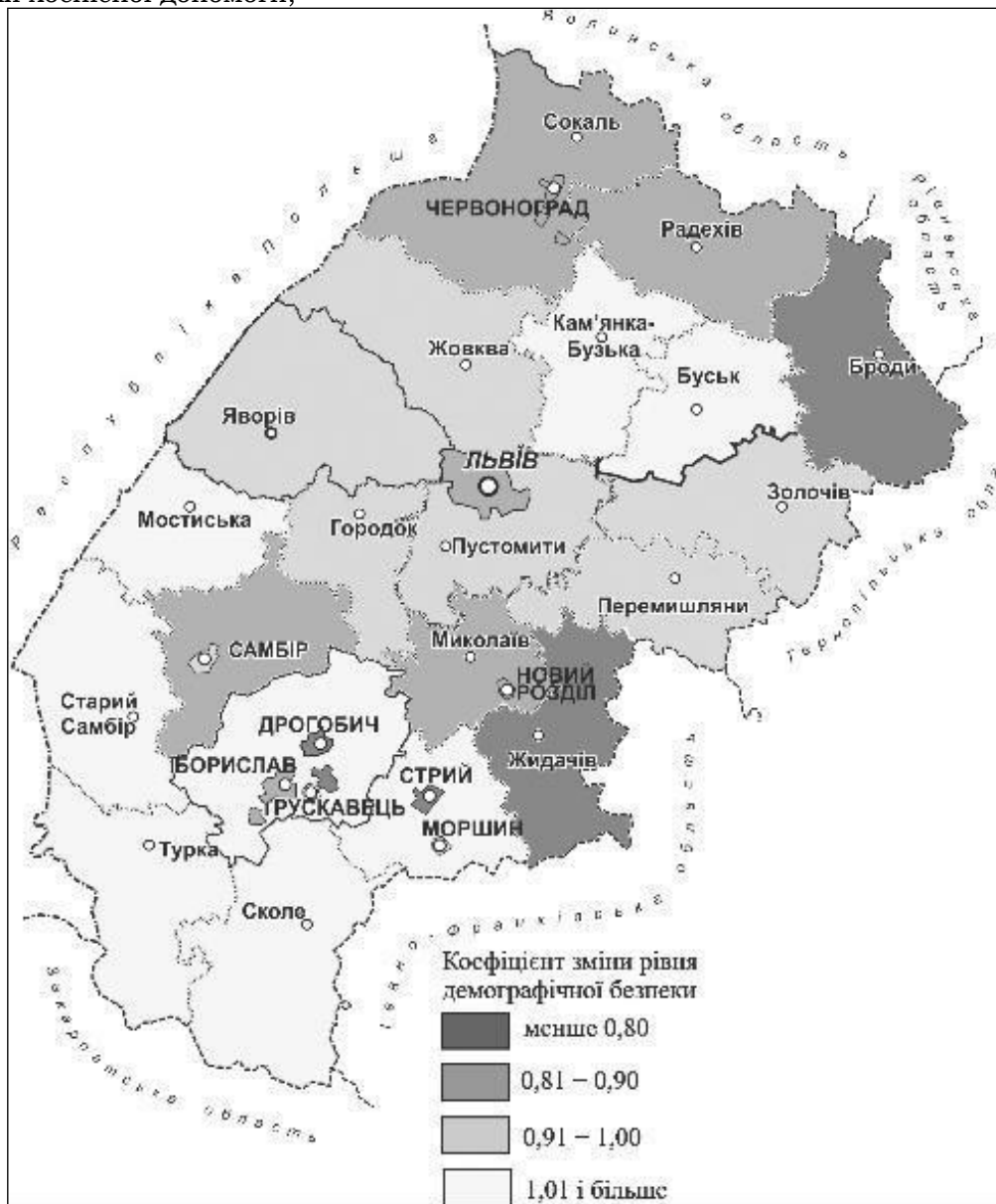

Рис. 3. Динаміка рівня демографічної безпеки у Львівській області за 2008–2013 рр. області (розраховано автором за [3])

– особливо державним органам потрібно звернути увагу на рекламу алкогольних напоїв де показана заманлива картинка для молоді, Тому дуже важливий доступ сільської молоді до різноманітних молодіжних організацій та рухів;

– пом'якшити негативні економічні наслідки старіння населення можна за рахунок трьох груп заходів впливу: дати змогу людям працювати довше, підвищити продуктивність праці тих, хто працює;

– у міграцій політиці важливими є три основні напрями: формування привабливого місцевого ринку праці; підтримка й соціальний захист трудових мігрантів та їхня реінтеграція в українське суспільство; запобігання нелегальним трудовим міграціям.

Висновки. На даний час Львівська область перебуває у стані демографічної загрози, але після 2008 року інтегральний показник рівня демографічної безпеки має позитивну тенденцію зростання. Більшість районів та міст обласного значення також перебувають у станы демографічної загрози. Порівняно з 2008 р. у 2013 р. найкардинальніші негативні зміни відбулись у м. Новий Розділ внаслідок значного спаду міграційного прибуття та зростання показника дитячої смертності. Найкращі позитивні зміни відбулись у Кам'янка-Бузькому районі, через значне зростання народжуваності та спад дитячої смертності.

Список використаних джерел:

1. Деркач О. М. Науково-методичний підхід до комплексної оцінки фінансової безпеки держави / О. М. Деркач // Вісник Української академії банківської справи / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми, 2012. – № 1 (32). – С. 36–41.
2. Mapping of the European Research Infrastructure Landscape [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esf.org/serving-science/ec-contracts-coordination/meril-mapping-of-the-european-research-infrastructure-landscape.html>.
3. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lv.ukrstat.gov.ua

УДК 911.3

Оксана Брацьо

СЕРЕДНІ МІСТА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ У ВНУТРІШНЬООБЛАСНИХ ЕКІСТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ СПІВВІДНОШЕННЯХ

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
bratso@ukr.net*

Medium cities are an important part of settlement system at the national and regional levels. They ensure the proportionality of regional development, connectivity of hierarchical types of settlements, the normal functioning of the service sector. In Western region of Ukraine was formed eight medium cities, but their placement is the most irregular among all regions of Ukraine. The scientific literature traditionally focuses on the importance of administrative, organizational, socio-economic functions of medium cities. The real situation may be estimated by the analysis of place and role of medium cities in regional settlement and economic relations on the basis of actual statistical information.

The realized analysis showed that medium cities play an important role in the settlement network and economy of the western regions of Ukraine. Adding 9.9% of urban settlements in regions where they are located, which is close to the national average, they concentrate 9.3% of the population and 18.4% of the urban population what with a low level of urbanization shows a significant demographic potential. All medium cities are cities of regional importance, what shows their economic role in the regions, six of them are district centers, performing important administrative functions.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Medium cities in the region differ in economic development, although all of them are economic centers at regional level. The greatest role in the regional economy play Novovolynsk, Mukacheve and Kalush, particular Novovolynsk that leads in the region with many indicators, surpassing even the regional center Lutsk. Most medium cities with one or more of analyzed indicators exceeding average regional level. Lowest rates in regional relations show Drohobych, Stryi and Chervonograd due to the most developed settlement network in the Lviv region of the studied area, as well as a placement of strong regional center Lviv.

Despite the small number and irregular placement, the existence of medium cities is a necessary condition for normal social and economic functioning at the regional level, which makes rational planning of their further development an important regional task.

Ключові слова: середнє місто, область, поселенська мережа, економіка, Західний регіон України.

Keywords: medium city, region, settlement network, economy, Western region of Ukraine.

У західних областях України до категорії середніх за людністю належать 8 міст, що складає 18 % усіх середніх міст України та 6 % міст регіону. Розміщені міста вкрай нерівномірно: сформувався у 4 областях, у інших 4 областях регіону відсутні, причому загалом в Україні середні міста відсутні у 6 областях, що свідчить про диспропорції їх розміщення саме в Західному регіоні. Для областей регіону, в яких відсутні середні міста, характерні певні диспропорції системи розселення за рахунок наявності одного чи двох великих чи дуже великих міст та малих міст, відсутність середніх міст послаблює зв'язаність ієрархічних типів поселень [1].

У науковій літературі традиційно наголошується на важливості адміністративно-управлінських, організаційних, соціально-економічних функцій середніх міст, їх стабілізаційній ролі у системах розселення. Водночас, для даної категорії міст є характерним комплекс проблем, перш за все соціально-економічного та демографічного характеру, що стримує їх розвиток та певною мірою нівелює прогнози щодо їх перспективності, зроблені раніше [7]. Для адекватного визначення шляхів подальшого розвитку міст важливо оцінити їх роль на обласному рівні.

Таблиця 1

**Середні міста у поселенській мережі західних областей України
(станом на 1 січня 2015 року) (розраховано за даними [8])**

Область	К-сть середніх міст	Частка середніх міст у міських поселеннях, %	Частка населення середніх міст у міському населенні, %	Частка населення середніх міст у загальній чисельності населення, %
Волинська обл.	2	18,2	23,4	12,2
Закарпатська обл.	1	9,1	18,4	6,8
Івано-Франківська обл.	2	13,3	21,4	9,3
Львівська обл.	3	6,8	15,5	9,4
Разом по областях	8	9,9	18,4	9,3

Місце середніх міст Західного регіону України у поселенській мережі відображено у табл. 1. У даних областях, крім середніх міст, сформувався 4 великі та дуже великі міста, які одночасно є обласними центрами, решта міст є малими (69 міст). Області також відзначаються нижчим, ніж в середньому по Україні, рівнем урбанізації (середнє значення – 50,8 %), а Закарпатська та Івано-Франківська області характеризуються переважанням сільського населення над міським. Частка середніх міст у міських поселеннях областей складає 9,9 %, що близько до середньоукраїнського показника, який становить 9,6 %. Водночас нетиповим є збіг даного показника з часткою населення, що проживає у середніх містах. Для України в більшості характерне переважання відносної чисельності середніх

міст в областях над відносною чисельністю населення, що в них проживає [2]. Частка населення середніх міст у міському населенні областей є високою і складає 18,4 %, що пов'язано з рівнем урбанізації. З таблиці видно, що відмінності у даних показниках між областями є суттєвими, що спричинено відмінностями мереж міських поселень, проте демографічний потенціал, який вони концентрують, для всіх областей є вагомим. Всі середні міста є містами обласного значення, хоча Нововолинськ та Червоноград не мають статусу районних центрів, на відміну від інших міст, що тільки підкреслює їхню роль як центрів гірничовидобувної промисловості.

Роль середніх міст у економіці областей може бути охарактеризована за даними табл. 2. На середні міста припадає від 4,8 % до 20,7 % загальнообласного обсягу реалізованої промислової продукції, від 3,5 % до 39,5 % прямих інвестицій та від 5,4 % до 39,4 % капітальних інвестицій, здійснених в економіку області. Причому, найнижчі показники характерні для середніх міст Львівської області, найвищі – Волинської області, що корелює з вагою середніх міст у поселенських мережах. За даними показниками у розрахунку на 1 особу, а також за середньомісячною заробітною платою середні міста Волинської та Закарпатської області перевищують середньообласний рівень за всіма показниками, міста Івано-Франківської області – за одним із показників. Серед окремих міст значне перевищення середньообласного рівня за всіма показниками спостерігається у Нововолинську та Мукачеві, перевищення за одним або декількома показниками – у Ковелі, Калуші та Червонограді. Всі області, крім Львівської, відзначаються також перевищенням за аналізованими показниками частки, що припадає на середні міста, над часткою середніх міст у міських поселеннях та часткою населення середніх міст у загальній чисельності населення (за винятком частки капітальних інвестицій, що припадає на середні міста Івано-Франківської області). Для Волинської та Івано-Франківської областей характерне також перевищення за окремими показниками над часткою населення середніх міст у міському населенні. Міста Нововолинськ, Мукачеве та Калуш відзначаються перевищенням частки, що припадає на них в економічних показниках області, над часткою населення області, яка проживає в даних містах, за всіма параметрами. Здійснені порівняння дозволяють констатувати вагоме місце середніх міст у економіці принаймні трьох областей регіону.

Оцінити вагу середніх міст в економіці областей дозволяє також їх порівняння з обласними центрами. Яскраво виділяється місто Нововолинськ, показники якого переважно вищі, ніж у обласного центра Луцька (див. рис. 1). За обсягом реалізованої промислової продукції у розрахунку на 1 жителя показники Івано-Франківська перевищує Калуш на 241 %, решта міст не перевищує показники обласних центрів, найменші розриви у показниках спостерігаються між Ужгородом та Мукачевом. Водночас, разом обласний центр та середні міста дають більше половини реалізованої промислової продукції у Волинській області, на них припадає

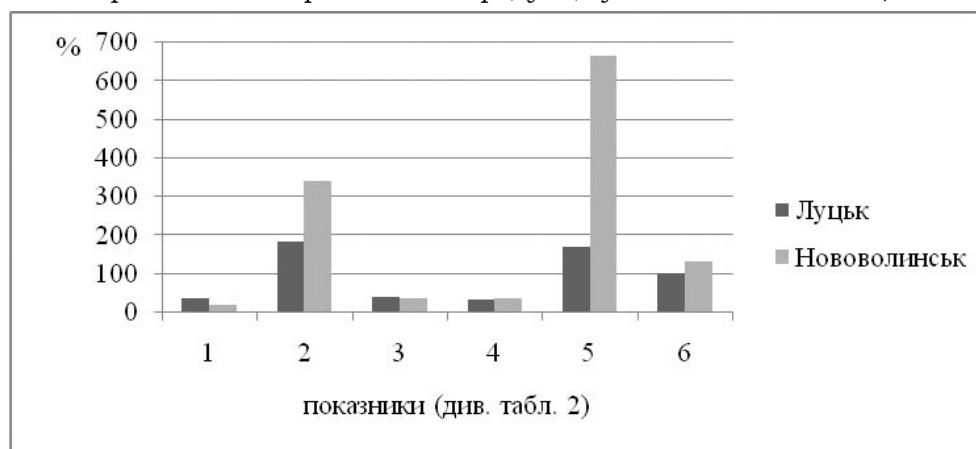

Рис. 1. Відносні показники Луцька та Нововолинська у обласній економіці (станом на січень–червень 2015 року) (побудовано за даними [3])

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

більше 60 % прямих інвестицій у Волинській, Івано-Франківській та Львівській областях та більше половини капітальних інвестицій у Волинській та Львівській областях. Зрозуміло, що визначальну роль тут відіграють обласні центри, особливо Львів, проте роль середніх міст також є вагомою. У Закарпатській області на частку Ужгорода та Мукачева припадає до 35 % обласних показників, що пояснюється значною роллю в економіці прикордонних Виноградівського та Ужгородського районів, в Івано-Франківській області за промисловими показниками домінує місто Бурштин, де розташована найбільша в Західній Україні Бурштинська ТЕС, що, відповідно, знижує відносні показники обласного центру та середніх міст.

Таблиця 2

**Середні міста у економіці західних областей України
(станом на січень-червень 2015 року) (розраховано за даними [3-6])**

Середні міста	Обсяг реалізованої промисл. продукції, % до обласного показника	Обсяг реалізованої промисл. продукції в розрахунку на 1 жителя, % до середньобл. показника	Прямі інвестиції, % до обласного показника	Капітальні інвестиції, % до обласного показника	Капітальні інвестиції в розрахунку на 1 особу, % до середньобл. показника	Середньомісячна заробітна плата, % до середньобл. показника
Ковель	1,8	26,5	1,7	2,3	35,2	100,8
Нововолинськ	18,9	340,2	37,8	37,1	665,1	133,1
Середні міста Волинської обл.	20,7	169,3	39,5	39,4	321,8	115
Мукачеве	12,2	179,6	12,5	10,9	160,2	107,7
Середні міста Закарпатської обл.	12,2	179,6	12,5	10,9	160,2	107,7
Калуш	12,1	247,8	29	5,5	111	97,2
Коломия	1,7	38,4	2	3,2	73,2	86,8
Середні міста Івано-Франківської обл.	13,8	148	31	8,7	92,8	92,8
Дрогобич	1,5	38,3	1,6	1,6	41,4	80,4
Стрий	1,6	68,4	1,4	2,1	90,9	93,6
Червоноград	1,7	53,4	0,5	1,7	53,7	103,1
Середні міста Львівської обл.	4,8	51	3,5	5,4	57,5	92

Таким чином, очевидно є важлива роль середніх міст у поселенських мережах та економіці західних областей України. Зважаючи на значну частку сільського населення в регіоні, середні міста концентрують вагомий демографічний потенціал, особливо трудовий, що є важливим фактором для розвитку економіки. За економічними показниками розвиток міст є дуже нерівномірним, за роллю в обласній економіці виділяються Нововолинськ, Мукачеве та Калуш, особливо варто відзначити Нововолинськ, який за багатьма показниками лідирує в області, переважаючи навіть обласний центр Луцьк. Серед даних міст Нововолинськ та Калуш є промисловими центрами, Мукачеве характеризується активним розвитком невикористаної сфери, з чим пов'язана, на нашу думку, і найсприятливіша демографічна ситуація серед середніх міст регіону.

Решта середніх міст відіграють не настільки вагому, але важливу роль в економіці областей, виступають в якості економічних центрів обласного рівня. Отже, можна стверджувати, що незважаючи на невелику кількість та нерівномірне розміщення, існування середніх міст є необхідною передумовою для нормального соціально-економічного функціонування на об-

ласному рівні, що робить раціональне планування їх подальшого розвитку важливим регіональним завданням.

Список використаних джерел:

1. Брацьо О. В. Порівняльний аналіз тенденцій демографічного розвитку середніх міст західних областей України / О. В. Брацьо // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Географія. Землеустрій. Природокористування. – 2013. – Вип. 2. – С. 67–73.
2. Брацьо О. Регіональні особливості розміщення середніх міст України / О. Брацьо // Часопис соціально-економічної географії. – 2013. – Вип. 15 (2). – С. 139–143.
3. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
4. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/>
5. Головне управління статистики у Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifstat.gov.ua/>
6. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
7. Коваленко П. С. Міста України та перспективи їх розвитку / П. С. Коваленко. – К. : Знання, 1976. – 47 с.
8. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року : статист. збірник. – Київ, 2015. – 111 с.

УДК 911.3

Оксана Романів, Оксана Яроменко, Тарас Лук'яничук

ФЕНОМЕН ВИСОКОЇ НАРОДЖУВАНОСТІ У РОКИТНІВСЬКОМУ РАЙОНІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'яничука, м. Рівне
oksana-romaniw@ukr.net*

In the article temporal features and modern tendencies of change birth-rate of the Rokytno district are considered. The paper is devoted to investigation of the interconnection between trends of birth-rate and reproduction of population in the Rokytno district. The changes in demographic indicators in the Rokytno district for 2007–2014 years are analysed, and their comparison with respective parameters of the Rivne region is carried out. The total birth-rate in the Rokytno district (23,8 ‰) is significantly higher in comparison to the Rivne region (14,8 ‰) and Ukraine (10,8 ‰) in 2014.

High birth-rate has significant effect on demographic situation in the Rokytno district. Due to the high birth-rate in the area the highest population growth in the Rivne region. Among all districts the Rokytno district has the highest proportion of persons aged 0–14 years. In the Rokytno district the highest proportion of the male population. In rural councils in the north of the area where birth rate was highest for many years (Berezovska, Vezhytskia, Hlynivska) male population dominates the female.

Current state of birth-rate in the Rokytno district is considered, main tendencies of this process are defined. Main socio-economic factors which affected the modern level of the birth-rate are disclosed.

The influence of the structure factor of population on a birth-rate is defined. The structural features of process of birth-rate of the Rokytno district are analysed. A multiple regression model describing the dependence between the total birth-rate and eight key factors was created. This article has given analysis of seasonal birthrate's model. Analysis of seasonal changes in birth-rate and other demographic indicators have revealed that religious norms and the natural cycle

of agricultural work even in modern times significantly influence the demographic behaviour of the population of the Rokytno district.

Ключові слова: рівень народжуваності, структура населення, сезонність народжуваності, множинна регресійна модель.

Key words: birth-rate, population structure, seasonal changes in birth-rate, multiple regression model.

Народжуваність як демографічний процес забезпечує розвиток і оновлення населення в наслідок появи нового життя. Сучасний рівень народжуваності в Україні не відповідає вимогам простого відтворення населення та оцінюється як украй низький і у порівнянні з ретроспективними показниками, і у міжнародному контексті. Рокитнівський район є складовою українського демографічного простору, але при цьому характеризується значною специфікою, оскільки за народжуваністю він упродовж багатьох років випереджає інші райони України. Показники народжуваності не можуть змінюватися так кардинально як показники смертності (під час соціальних катаклізмів, потрясінь, стихійних лих, епідемій). Але народжуваність залежить від комплексного впливу низки різноманітних факторів. Метою даного дослідження є визначення просторово-часових особливостей та провідних демографічних та соціально-економічних факторів народжуваності населення в Рокитнівському районі. Для досягнення поставленої мети було застосовано низку статистичних, графічних та картографічних методів дослідження. За методикою, запропонованою І. Венецьким [1], отримано модель сезонності народжуваності населення та інших демографічних показників. Етапи методики такі:

1. Визначення середньої місячної за одні й ті ж місяця різних років:

$$y_m = a_1 / b_1, \quad 1)$$

де a_1 – сума показників за ряд років, b_1 – кількість років;

2. Обчислення загальної середньої помісячної кількості народжень за роки:

$$y_{заг} = a_1 / 12, \quad 2)$$

де a_1 – сума середньомісячних одного року;

3. Отримання індексів сезонності як процентного співвідношення помісячних середніх до загальної середньої, прийнятої за 100 %:

$$I_{сез} = y_m / y_{заг} \times 100 \% \quad 3)$$

Демографічний портрет Рокитнівського району вирізняється специфікою на фоні інших районів Рівненської області, яка проявляється у таких рисах:

1. Населення району зростає, причому у пострадянський період темпи росту населення підвищилися. Чисельність наявного населення району у ретроспективі була такою: 1970 рік – 47,4 тис. осіб, 1989 рік – 49,7 тис. осіб, 2001 рік – 51,9 тис. осіб. Станом на 01. 01. 2015 року у районі проживає 56,2 тис. осіб.

2. Рокитнівський район характеризується найнижчим показником урбанізації у порівнянні з іншими районами Рівненської області. На 01. 01. 2015 року міське населення району становило 16,6 %, а середній відсоток міського населення у області – 47,7 %.

3. Порівняно з іншими районами області Рокитнівщина мала на 01. 01. 2015 року найнижчий показник щільності населення – 23,9 осіб на 1 км², а середній показник по області – 57,9 осіб на 1 км².

4. Район характеризується кращими показниками відтворення населення: найвищими показниками природного приросту серед районів Рівненщини (12,7 ‰ проти 2,1 ‰ для області в цілому у 2014 році) та одними із найвищих показників міграційного приросту (3,1 ‰ проти -0,1 ‰ для області в цілому у 2014 році). Саме показники народжуваності мають ва-

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

гомий вплив на позитивний природний приріст у районі, оскільки показники смертності у Рокитнівському районі приблизно такі ж самі, як і у інших районах області.

Загальний коефіцієнт народжуваності у 2014 році у Рокитнівському районі 23,8 ‰ і він значно вищий у порівнянні з даними по Рівненській області (14,8 ‰) та Україні в цілому (10,8 ‰). Досить високі показники зафіксовано також у сусідніх районах Рівненської області: Володимирецькому (21,3 ‰), Березнівському (19,6 ‰) і Сарненському (18,0 ‰). Отже, на півночі Рівненщини сформувався ареал високої народжуваності, причиною появи якого є, імовірно, дія спільних для даної території чинників.

Змінюється загальний коефіцієнт народжуваності Рокитнівського району хвилеподібно і з великою достовірністю моделюється поліноміальним трендом шостого ступеня (рис. 1). Кожна хвиля характеризується вищим піковим показником у порівнянні з попередньою, тобто в цілому переважає тенденція до зростання народжуваності.

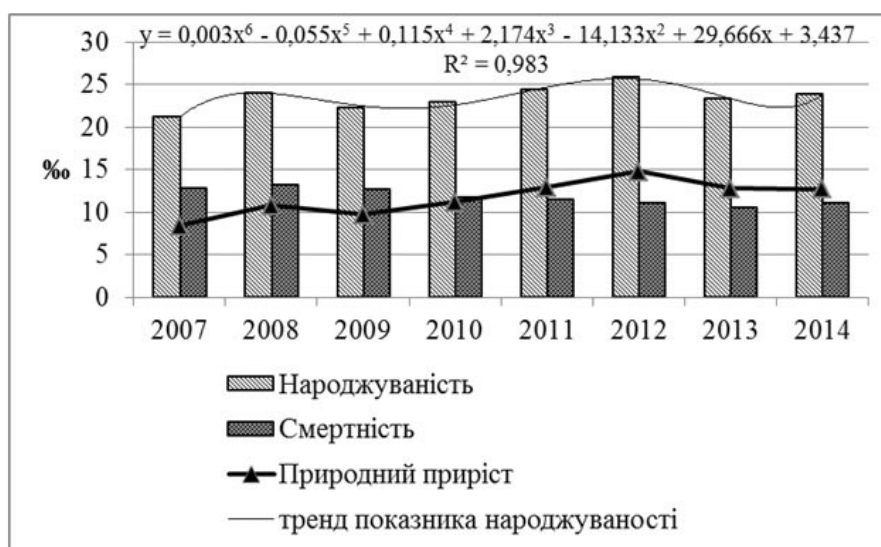

Рис. 1. Показники відтворення населення в Рокитнівському районі (побудовано за [2])

Показники народжуваності мають територальні відмінності у межах району. Насамперед зазначимо, що в районі спостерігається вища народжуваність для сільського населення, порівняно з міським. В селах зберігається традиція багатодітності, особливо в тих, де присутні релігійні громади протестантів. Висока народжуваність зумовлена також сприятливою демографічною політикою останніх років (відпустки по догляду за дитиною, виплати при народженні немовляти тощо).

Ареалів підвищеної народжуваності в Рокитнівському районі є два (рис. 2). Перший – на півдні (Карпилівська сільська рада). Другий – на півночі у межах білоруського прикордоння, де особливу увагу варто звернути на село Глинне. У 76 % дворів села живуть багатодітні сім'ї, його 200 мешканкам присвоєно почесні звання “Мати-героїня”. Місцеві жителі вірять, що висока народжуваність пов'язана із тисячолітнім дубом, що росте на околицях села (Юзефінським дубом, дубом князя Ігоря). За переказами, дерево має чудодійну цілющу силу та вважається символом великої родини. Немовлятам й досі кладуть у колыску його листя, які дарують здоров'я, а бездітні жінки звертаються до дерева з проханням про потомство. Зауважимо, що збереження архаїчних традицій у даній місцевості проявляється не лише у підтриманні такого своєрідного язичницького культу дерева, а й у інших аспектах повсякденної життєдіяльності, що теж, імовірно, відображається на особливостях репродуктивної поведінки місцевого населення.

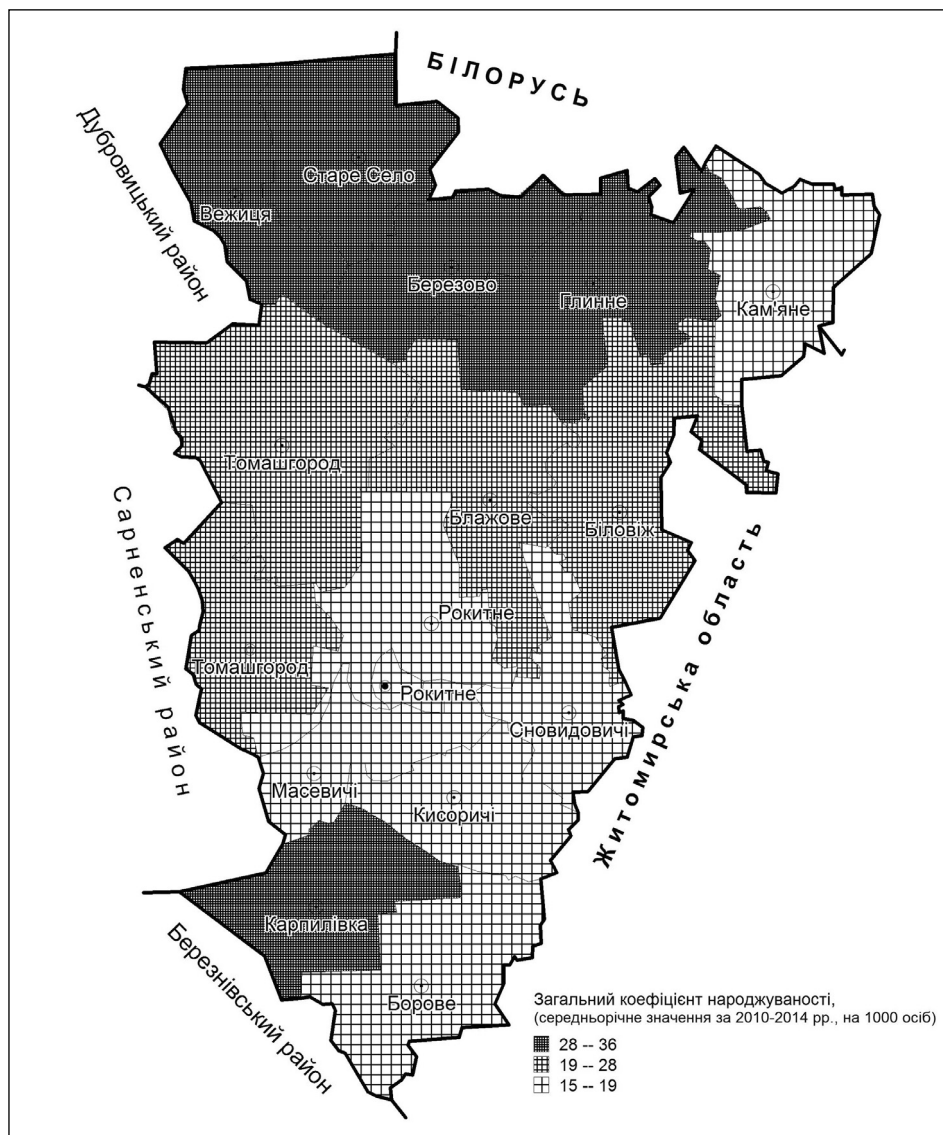

Рис. 2. Загальний коефіцієнт народжуваності у сільських/селищних радах Рокитнівського району (побудовано за даними відділу статистики Рокитнівського району)

Території із найнижчими показниками народжуваності тяжіють до східної частини району – до кордону з Житомирською областю (рис. 2). Саме у східній частині Рокитнівського району розміщені сільські населені пункти, яким характерна депопуляція, хоча як уже зазначалося вище, в цілому чисельність населення району продовжує зростати. У двох сільських радах (Сновидовицькій та Кисорицькій) у останні кілька років внаслідок зниження народжуваності та зростання показників смертності природний приріст набув від'ємних значень.

Режим народжуваності населення, який сформувався на даний період, суттєво впливає на демографічну ситуацію Рокитнівського району. Цей вплив проявляється насамперед у тому, що у Рокитнівському районі, завдяки високим показникам народжуваності, найвищий природний приріст населення у Рівненській області (12,7 ‰ проти 2,1 ‰ у середньому по області у 2014 році). Високий показник народжуваності впливає на вікову структуру населення: з-поміж усіх районів області Рокитнівщина вирізняється найвищою часткою осіб у віці 0–14 років (30,2 ‰ проти 20,1 ‰ у середньому по області у 2014 році). Висока народжу-

ваність сприяє збалансуванню статеві структури населення. Оскільки народжується більше хлопчиків, ніж дівчаток, то питома вага чоловічого населення на Рокитнівщині зростає. В середньому у Рівненській області на 1000 жінок припадає 903 чоловіка, а в Рокитнівському районі цей показник становить 973 у 2014 році. Це найвище значення з-поміж усіх районів та міст області. В сільських радах на півночі району, де показники народжуваності були найвищими впродовж багатьох років (Березівській, Вежицькій, Глинівській) чоловіче населення переважає над жіночим.

Охарактеризуємо фактори, що найбільше впливають на народжуваність населення. Насамперед до таких слід віднести статеву структуру населення. У сільських радах, де співвідношення чоловіків та жінок було збалансованим, або ж спостерігалось навіть незначне переважання осіб чоловічої статі, показники народжуваності були вищими (сільські населенні пункти у білоруському прикордонні). Навпаки, у селах на сході району вздовж кордону з Житомирщиною, де більші диспропорції між чисельністю чоловіків та жінок, показники народжуваності найнижчі. Вікова структура жіночого населення – один із найбільш впливових факторів народжуваності. У Рокитнівському районі найбільше народжень припадає на матерів віком 20–24 роки (37 %) та 25–29 років (30 %). Найвища частка жінок цього дітородного контингенту у структурі населення району порівняно з іншими районами області і сприяє високому рівню народжуваності.

Фактор шлюбності чинить неоднозначний вплив на рівень народжуваності, що зумовлено відмінностями репродуктивних установок міських та сільських жителів. Найвищий рівень шлюбності спостерігається для міського населення (10 ‰), проте він не корелює із найвищими показниками народжуваності. Для сільського населення хоч і прослідковується прямий кореляційний зв'язок між показниками шлюбності та показниками народжуваності, але цей зв'язок не тісний, оскільки у селах значна частина родин є багатодітними, і велика частка новонароджених припадає не на перших, а на наступних за порядком народження дітей у сім'ї.

Суттєво впливає на рівень народжуваності фактор національного складу населення. Рокитнівський район мононаціональний (83,6 % становлять українці), але значну частку у структурі населення району становлять білоруси (15,6 %), росіяни (0,4 %). У тих сільських та селищних радах, де населення за національним складом більш різноманітне, народжуваність, як правило, є вищою. Доволі чітка кореляція високої народжуваності спостерігається із розселенням білорусів. Таким чином, можемо зробити припущення про вищу дітородну активність представників національних меншин білорусів. Але оскільки і українське населення, і білоруське проживають на цій території впродовж багатьох епох, то їх репродуктивна поведінка сформувалась приблизно в однакових умовах та мало чим відрізняється. Традиційно для білоруської і української сім'ї була властива багатодітність. На нашу думку, більш впливовим фактором може виявитись не національний склад населення, а релігійна належність жителів району до різних конфесій та віросповідань. Проте, такі достовірні дані по сільських радах відсутні.

Значний вплив на рівень народжуваності у сільській місцевості продемонстрував фактор розселення. Народжуваність перебуває у прямій залежності від середнього розміру сільського населеного пункту, оскільки молодь схильна залишатися на проживання у великих селах за умови розвитку соціальної інфраструктури та створенні робочих місць у них.

Значного взаємозв'язку між рівнем народжуваності і міграційним приростом населення не виявлено. Хоча при зростанні позитивного міграційного приросту населення, який має місце в останні роки у районі, існує ймовірність підвищення народжуваності. Адже серед мігрантів, як правило, переважають особи молодого віку, частіше чоловіки, або ж молоді сім'ї з дітьми.

Сприятливість соціально-економічного середовища для народження дітей – важливий фактор народжуваності. Його оцінку здійснили насамперед за показниками розвитку ринку праці та рівнем доходів населення. Навантаження зареєстрованих безробітних на одне

вільне робоче місце у Рокитнівському районі залишається доволі високим – складало 24 особи на кінець 2014 року (в середньому по області цей показник 20 осіб на робоче місце). Суттєвої залежності між зареєстрованим рівнем безробіття та народжуваністю не виявлено, однак спостерігається пряма залежність між зростанням народжуваності та показником навантаження на робоче місце (вільну вакансію). Слід врахувати, що значна частина працездатного населення району (особливо чоловіки) трудиться за межами України, таким чином утримуючи свої сім'ї. А для багатьох жінок, в умовах відсутності реальних можливостей працевлаштуватися на ринку праці, народження дитини стає альтернативою, що дозволяє не лише реалізувати свої репродуктивні потреби, а зробити перерву у кар'єрі і разом з тим отримувати державну допомогу при народженні дитини, яка в даний час є суттєвою частиною сімейного бюджету. Як фактор, що потенційно може впливати на народжуваність, у даному дослідженні розглядався рівень заробітної плати. У Рокитнівському районі заробітна плата дещо нижча за середній рівень по області, має тенденцію до зростання і становила 2487 грн у 2014 році (по області 3033 грн). Однак заробітна плата не зовсім точно відображає рівень життя населення, оскільки в кожній місцевості різний рівень цін на товари і послуги, а в селах значна кількість потреб задовольняється за рахунок домашнього підсобного господарства. Сім'ї також мають додаткові доходи, в тому числі у вигляді соціальних виплат на дітей. Тому і зв'язок рівня заробітної плати із народжуваністю прослідковується хоч і позитивний, але слабкий. Та загальний тренд показує зростання народжуваності із ростом заробітної плати.

На основі даних за 2009-2014 роки побудовано множинну регресійну модель, яка у формалізованому вигляді описує вище охарактеризовані закономірності:

$$y = 13,450 + 0,016x_1 - 0,507x_2 - 0,024x_3 + 0,165x_4 + 0,005x_5 - 0,201x_6 + 0,021x_7 + 0,001x_8$$

де y – загальний коефіцієнт народжуваності, ‰; x_1 – чисельність чоловіків, що припадає на 1000 жінок, осіб; x_2 – середній вік населення, років; x_3 – коефіцієнт шлюбності, ‰; x_4 – частка білорусів у складі населення, ‰; x_5 – середня людність сільського поселення, осіб; x_6 – міграційний приріст населення, ‰; x_7 – навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб; x_8 – середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн.

Коефіцієнт множинної кореляції регресійної моделі 0,97, що вказує на високий ступінь узагальненого впливу обраних факторів на загальний коефіцієнт народжуваності. Модель має високу значимість, оскільки коефіцієнт детермінації становить 0,94.

Окрім охарактеризованих факторів, важливим чинником демографічної поведінки є сезонність народжень, яка впливає на процеси відтворення населення. Як видно з рис. 3, більшість народжень припадають на липень, серпень, жовтень та січень. Найменше – на період з лютого по червень.

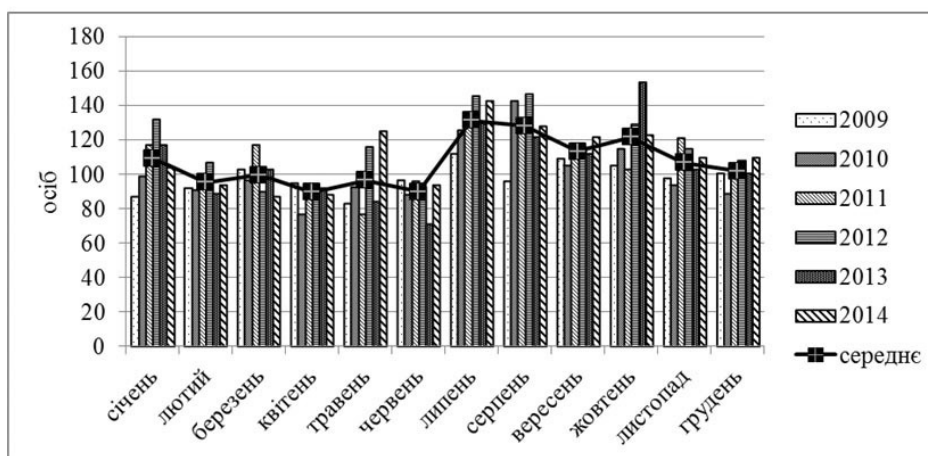

Рис. 3. Розподіл чисельності народжених по місяцях у 2009 – 2014 рр. в Рокитнівському районі (побудовано за [2])

Зауважимо, що у населення Рокитнівського району традиційно статева і шлюбна поведінка поєднані між собою (тобто, статеве життя протікає в основному в шлюбі). Тому перш ніж зробити висновки щодо причин сезонності народжуваності, проаналізуємо сезонність шлюбності. Більшість шлюбів укладалося в лютому, травні і жовтні (рис. 4). У січні шлюби укладались найменше, у березні, квітні та червні їхня кількість була незначною. З рис. 4 видно, що заборони на одруження під час постів, великоднього тижня в цілому дотримуються.

Сезонність народжуваності, як явище вторинне щодо відношення до шлюбності, чітко не простежується. Тому спробуємо порівняти помісячні показники кількості шлюбів із даними про час зачаття народжених дітей. Найбільше зачаття припадає на листопад-грудень. Можемо припустити, що ці місяці були найбільш сприятливі для зачаття, оскільки цей період наступний після піку укладання шлюбів у жовтні, а також це час, на який припадає найменше роботи в сільському господарстві. У інших аспектах середня кількість шлюбів слабо корелює із середньою кількістю зачаття дітей по місяцях.

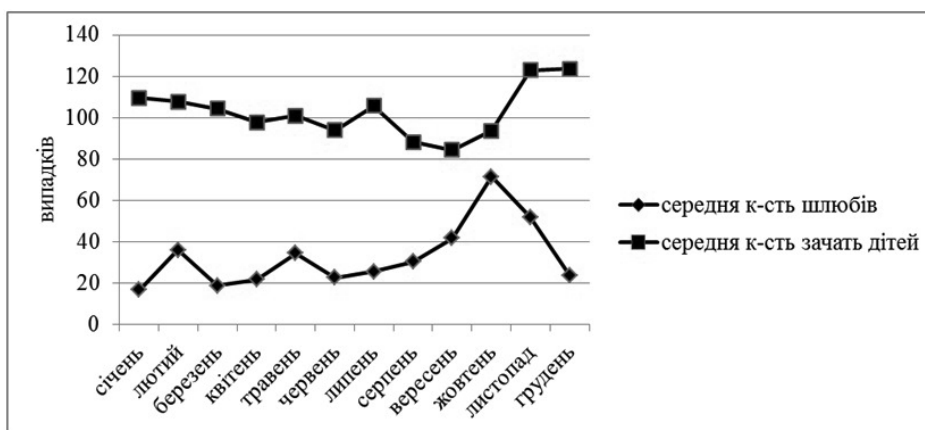

Рис. 4. Середня за 2009–2014 рр. помісячна кількість шлюбів і зачаття дітей у Рокитнівському районі (побудовано за [2])

Таким чином, встановлена певна залежність народжень у липні із кількістю шлюбів у жовтні. Виходячи з цього, навряд чи можна говорити про сезонне планування народжуваності. Проте, все ж необхідно зазначити, що зимові місяці дійсно були найбільш сприятливими для зачаття. Зачаття дітей в ці місяці припадають на період, коли кількість одружень є незначною. Очевидно, в цих випадках зачаття дітей відбувалося або до періоду інтенсивних сільськогосподарських робіт, або після них. Відзначимо також незначне падіння квітневих-червневих народжень як імовірний результат зниження числа зачаття в серпні, на який припадає значний обсяг робіт у приватних сільських господарствах.

Цікаво було прослідкувати сезонність й інших показників відтворення населення Рокитнівського району. Аналізуючи розподіл чисельності померлих по місяцях встановили, що найбільше смертей припадає на березень і травень, а найменше на серпень – вересень. Впродовж всіх місяців 2009–2014 років показники природного приросту були у Рокитнівському районі додатними. Помісячні значення показників найвищі в липні-серпні, а найнижчі показники – в квітні і червні. Розлучення як демографічне явище, що протилежне укладанню шлюбів, теж характеризується певними закономірностями зміни протягом року: найбільша середня кількість розлучень спостерігається на початку року, в лютому–березні, а також у липні. Найменша кількість розлучень трапляється у грудні.

За показниками індексів сезонності (табл. 1) видно, що найбільше сезонність проявляється для кількості шлюбів та розлучень. Для показників народжуваності та кількості зачаття дітей сезонність проявляється слабше. А для показника смертності сезонні коливання практично відсутні, кількість померлих більш рівномірно розподілена по місяцях.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 1

Індекси сезонності показників відтворення населення Рокитнівського району за 2009–2014 рр.

Місяць	Чисельність народжених	Чисельність померлих	Кількість шлюбів	Кількість зачатъ дітей	Кількість розлучень
січень	102	107	51	107	80
лютий	89	97	109	105	153
березень	93	109	57	102	184
квітень	84	103	66	95	116
травень	90	107	104	98	98
червень	84	100	69	91	80
липень	123	95	78	103	116
серпень	120	88	92	86	86
вересень	106	90	127	82	80
жовтень	114	103	217	91	80
листопад	100	103	158	120	86
грудень	95	99	72	120	43

Відзначимо таку цікаву особливість, виявлену нами: індекс сезонності чисельності померлих прямо корелює із індексом сезонності кількості зачатъ дітей, та обернено корелює із індексом сезонності чисельності народжених. У обох випадках тіснота зв'язку середня. Таким чином відбувається своєрідна саморегуляція демографічної системи. Проте підтвердження достовірності такого взаємозв'язку та пояснення його причини потребує додаткового дослідження.

Отже, сучасний режим народжуваності населення відіграв суттєву роль у формуванні позитивної динаміки демографічних процесів у Рокитнівському районі. У просторовому аспекті високі показники народжуваності у Рокитнівському районі зумовлені насамперед статевो-віковою збалансованістю репродуктивного контингенту населення, високою дітородною активністю національних меншин білоруського населення, особливостями сільської системи розселення району. У минулі епохи звичаї, традиції, релігійні чи світські закони регламентували шлюбну і репродуктивну поведінку населення. Проведений нами аналіз сезонності демографічних показників вказує на те, що релігійних традицій населення дотримується й досі у випадках, коли йде мова про втручання церкви в демографічну поведінку при укладенні шлюбу. У повсякденному житті при плануванні народжень релігійних заборон населення суворо не дотримується, проте природний цикл сільськогосподарських робіт традиційно і далі продовжує впливати на сезонність зачатъ та народжень дітей.

Вважаємо що кількість описаних нами факторів не вичерпана, тому дослідження у даному напрямку потрібно продовжувати.

Список використаних джерел:

1. Венецкий И. Г. Статистические методы в демографии. – М. : Статистика, 1977 – С. 14–16.
2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rv.ukrstat.gov.ua>
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Рівненщина 2014: Статистичний щорічник Рівненської області / Рівненське обласне управління статистики ; За заг. ред. Ю. В. Мороза. — Рівне, 2015. – 457 с.

**РЕТРОСПЕКТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИМІСЬКОЇ ЗОНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА (ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СЬОГОДЕННЯ)**

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”,
м. Івано-Франківськ
zakutynskairina@gmail.com

The end of XIXth and the beginning of the XXth century was marked by a noticeable acceleration in the urbanization development of the former Pototsky's city. Settling and development of housing in the city of Stanislav at this period depended on the influence of inner and outer factors and was indissolubly connected with historical and geographical peculiarities. Ivano-Frankivsk is a city of regional importance; it is an administrative, economical and cultural center of the region. Today the city is considerable industrial, economic and scientific potential, with extensive opportunities for the development of both domestic interregional and foreign intergovernmental relations. Historical urbanization is really associated with an increase of the number of citizens as a result of migration from the rural areas. Due to industrial development of the city and increase of the number of citizens Ivano-Frankivsk was actively built up in the second half of the XXth century. That's why it is necessary today not only to study the structure of Ukrainian heritage uninvestigated before but also to work out scientifically based directions as well as the approaches of its preservation. A short review of basic historical and geographical peculiarities typical of the development of Ivano-Frankivsk city is highlighted in the article.

In modern geourbanization investigation much attention is paid to destade of suburbanization processes. Most territory of Ivano-Frankivsk have suburban area wich grow both according to their teretory and population number. In activity of agricultural and the urban areas are esteemed as historically formed natural-social-economical territorial commonalities, which have developed in borders of certain terrain. They are characterized by specific functional frame, general designed and specific functions in development of company and are in constant development. In the article the process of suburban area formation influenced by suburbanization in Ivano-Frankivsk is studied. Spatial peculiarities of suburbanization around a big city in the industrial region caused by social transformational processes at the turn of the XXI century have been established.

On the basis of modern methodological approaches analysis of positional and historically geographical preconditions and factors of suburban area formation as well the consequences of the historical and geographical development of the city in the context of its relations with the suburban zone has been made.

Key words: urbanization, suburbanization, suburban area, settlement system, boundaries of the suburban area, territorial organization of the suburbs.

Ключові слова: урбанізація, субурбанізація, приміська зона, система розселення, межі приміської зони, територіальна організація приміської зони.

Актуальність дослідження. Приміська зона Івано-Франківська має сприятливі географічні умови для інтенсивної субурбанізації: рівнинний характер території, сприятливий клімат, густу річкову мережу, достатню залісненість. Від часу заснування (1662 р.) місто поступово переймало на себе функції адміністративного, соціально-економічного центру області, тому спостерігається тренд щодо зростання кількості населення і розширення території. Серед основних чинників формування приміської зони Івано-Франківська є ретроспективні особливості, які визначають взаємодію населення та території і мають характер суспільно-географічного процесу.

Аналіз опублікованих джерел. У своїх ретроспективно-екістичних працях географи аналізують виникнення поселень, формування поселенської мережі, заселення і розселення людності за часові відрізки. Дослідження цього питання займалися Р. Гишук [2–3], В. Джаман [6], М. Дністрянський [7], І. Закутинська [8], В. Круль [11–13], В. Кубійович [14], С. Копчак [10] та інші.

Мета дослідження: проаналізувати ретроспективні особливості заселення населених пунктів приміської зони Івано-Франківська.

Виклад основного матеріалу. Найдавніші сліди первісних людей епохи *палеоліту* виявлено в межах приміської зони Івано-Франківська, зокрема пам'ятки мустьєрського часу знайдені в Галицькому (Маріямпіль-I, Водники, Вікторів), Тисменицькому (Єзупіль-I, Ганнусівка, Рошнів I-IV, Стриганці, Довге, Вовчинець, Павлівка, Підлужжя, Пшеничники, Тисмениця III-IV, VI-X, XV), Тлумацькому (Буківна III-X, XII-XVII, XIX, XXV-XXVIII, XXXI, XXXIV, Остриня II-III) районах та м. Івано-Франківську (поселення Пасічна II, III і IV) [16].

Приблизно 11 000 років тому в Європі закінчилась льодовикова епоха і настав прикінцевий природно-історичний відтинок часу – голоцен (в істориків його початок відповідає початкові мезоліту), коли сформувалися сучасні природно-кліматичні умови та рельєф. Людина *мезоліту* змушена була адаптуватися до нової природної обстановки, тому помітних змін зазнало й її господарство. Мезолітичні стоянки, на даний час, на території регіону дослідження знайдені на території м. Івано-Франківська (поселення Пасічна III), м. Тисмениці (поселення III-IV, VI, IX-XI, XIII-XIV, XVI), сс. Вікторів, Крилос, Маріямпіль, Вовчинець, Ганнусівка, Єзупіль, Павлівка, Пшеничники, Угринів, Буківна (поселення III, VIII, XIV, XIX, XXI, XXIV-XXV, XXVIII, XXX), Остриня (поселення VI, VIII) (рис. 1).

Загалом, археологічні розвідки і знахідки речових матеріалів свідчать, що височини, які зі всіх боків оточують північно-західну частину Бистрицької улоговини (Прилуквинська, передгір'я Карпат, Покутська і Бистрицько-Тлумацьке Опілля), де розташований Івано-Франківськ, насичені різноманітними археологічними пам'ятками. Тут виявлені первісні поселення різного віку: від пізньопалеолітичних до давньоруських. Вони напівкільцем охоплюють територію старого міста і розташовані на околицях сіл Загвіздя, Пасічної, Угринова (лівобережжя Бистриці Солотвинської – Прилуквинська височина), Вовчинця, Підлужжя (Бистрицько-Тлумацьке Опілля) [5, с. 15–16]. Зокрема, у с. Підлужжя виявлене багаточислове поселення в урочищі „Над гумнищем” [5, с. 18–19], а в околицях Вовчинецької гори людність селилася майже впродовж усієї археологічної історії краю. Так, перше поселення людини на цій горі почало своє існування в пізньому палеоліті (30–13,5 тисячі років тому) [5, с. 19].

Найпершою з неолітичних культур на теренах приміської зони була культура *лінійно-стрічкової кераміки*, час тривання якої припав на 4500–4000 рр. до н. е. Поселенські артефакти цієї культури зафіксовані у с. Буківна Тлумацького, с. Вікторів, Сокіл Галицького та с. Марківці, Одаї, Павлівка, Слобідка і м-ка Єзупіль Тисменицького районів [13]. Поява племен лінійно-стрічкової кераміки ознаменувала собою початок землеробської доби в регіоні дослідження, оскільки основним видом їхньої господарської діяльності було землеробство та скотарство.

Енеоліт на Прикарпатті позначився появою трипільців, які мали місце тут ще на початку *раннього етапу* (4000–3600 рр. до н. е.) існування культури (с. Сокіл Галицького району). Надалі чисельність трипільських поселень на землях теперішньої приміської зони поступово зростає, адже їхня присутність упродовж *середнього Трипілья* (3600–3000 рр. до н. е.) уже фіксується в селах Сокіл, Вікторів, Комарів Галицького, Буківна Тлумацького і Марківці Тисменицького районів. Заселюваність регіону трипільцями різко зростає під час *пізнього етапу Трипілья* (3000–2350/2250 рр. до н. е.), коли вони вже поширюються на території сіл Крилос, Вікторів, Бринь Галицького, Ворона Коломийського, Хом'яківка, Марківці, Одаї, Підлужжя, Сілець, Слобідка, Старий Лисець, Стриганці, Чернолізці, м-ка Єзупіль, Тисменицького, сс. Буківна й Остриня Тлумацького районів та м. Тисмениця.

У часи існування пізньотрипільських племен на землях регіону дослідження перебували також скотарські племена другого етапу (2450–2000 рр. до н. е.) верхньодністерської групи *підкарпатської культури*, що замешкували територію сіл Старий Лисець, Угринів, Павлівка, Тязів, Крилос, Буківна, Вікторів і Комарів. У межах двох останніх та с. Слобідка, Чернолізці і Чернівці вони затрималися і впродовж її третього етапу розвитку (2000–1500 рр. до н. е.), який припав уже на добу ранньої бронзи.

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Період середньої бронзи відзначився поверненням регіону в орбіту землеробської цивілізації, адже на землях сучасної приміської зони постали племена *комарівської культури* (XV–XII ст. до н. е.), які поширилися звідси на територію Західної України. Осередком їхнього зародження стали простори сс. Комарів, Крилос, Вікторів і Бринь, а також комарівці поширилися на землях сс. Братківці і Буківна. У комарівців було поширене орне землеробство (пшениця двох сортів і ячмінь) та придомне скотарство (велика рогата худоба, коні і свині). Розвивалося також гончарство (без гончарного кола), прядіння і ткацтво (вовняні тканини). Регіон дослідження був включений у жвавий обмін із племенами Закарпаття, Словаччини, Угорщини і Трансільванії.

Під кінець середньої бронзи в регіон дослідження приходять фракійські племена *культури Ноа* (XIII–XII ст. до н. е.), головний ареал розповсюдження якої зосереджувався в центральній і східній Румунії та в Молдові. У межах приміської зони відзначене незначне перебування носіїв цієї культури, адже їхні поселення зафіксовані лише на землях сс. Угринів, Узин, Вікторів та Сапогів.

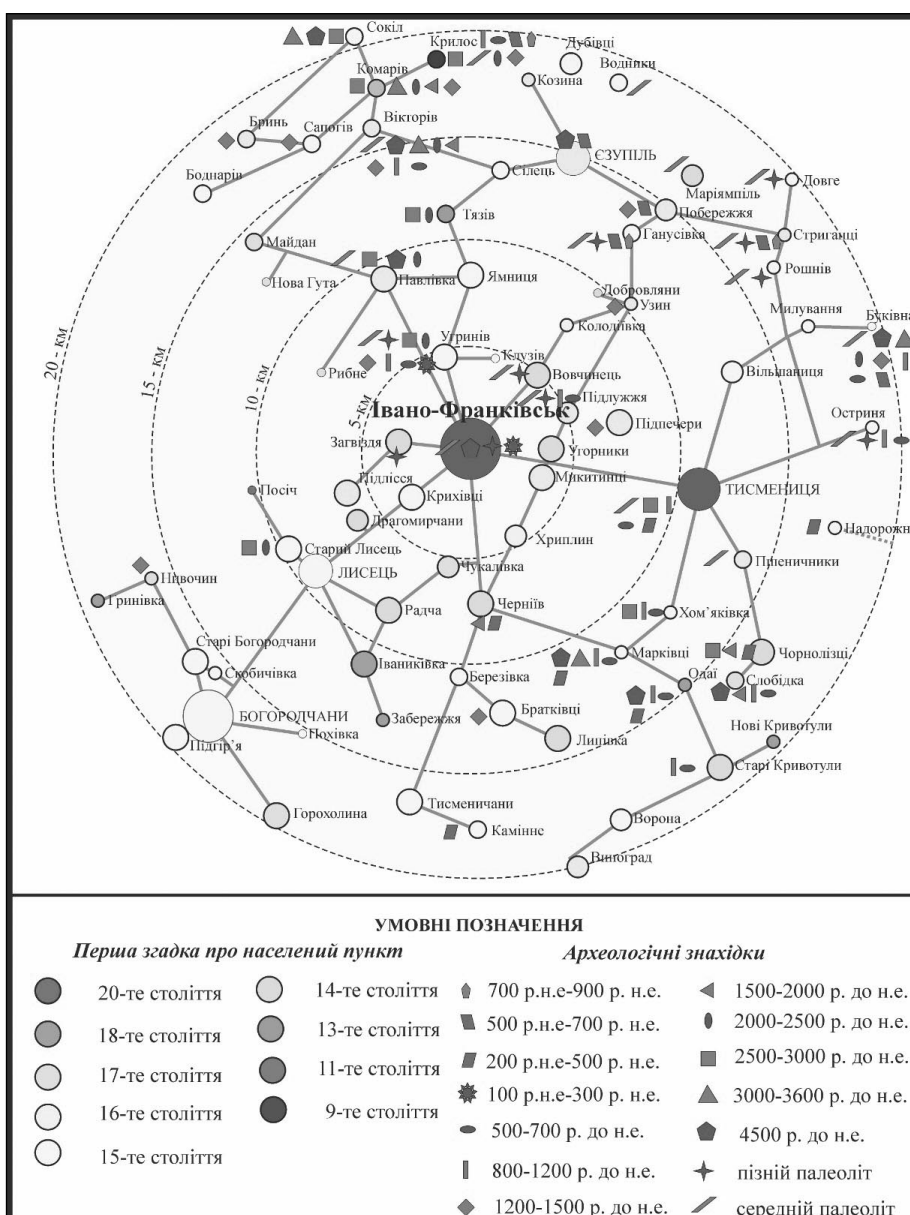

Рис. 1. Генезис системи розселення умовної приміської зони

Період пізньої бронзової доби ознаменувався розширенням ареалу замешкання фракійських племен у приміській зоні Івано-Франківська, які були репрезентовані культурою *фракійського гальштату* (кін. XII–VIII ст. до н. е.). На той час прийшли фракійські племена змішалися з місцевим населенням, тому на землях Західної України, в т. ч. і на території регіону дослідження, утворилася культура зі змішаною етнічною основою, що отримала назву *голіградської*. Голіградська людність зафіксована на території сучасних сіл Вікторів, Крилос, Підлужжя, Марківці, Одаї, Хом'яківка, Слобідка, Старі Кривотули, Угринів, Буківна, Остриня та м. Тисмениці.

Північнофракійське населення в залізну добу було витіснене з території ПЗ й асимільоване скіфськими племенами, які утворили в межах Західного Поділля і Північної Буковини свою західноподільську групу (др. пол. VII – V ст. до н. е.). У ній перепелися традиційна *скіфська культура* з місцевими фракійськими елементами. Західноподільські скіфські пам'ятки виявлені лише в сс. Крилос Галицького, Угринів, Хом'яківка, м-ка Єзупіль Тисменицького, Буківна Тлумацького і Ворона Коломийського районів.

Також епізодичною присутністю на території регіону дослідження відзначена *липицька культура* (I – поч. III ст. н. е.), археологічні рештки якої віднайдені у м. Івано-Франківську та с. Угринів. Вона ідентифікується із гетами, що належали до племен фракійського походження і були споріднені з даками.

На зміну фракійцям на землі приміської зони приходять племена *культури карпатських курганів* (кінець II – V ст. н. е.). На думку більшості дослідників, носії культури карпатських курганів складали собою змішану етнічну групу, в якій переважав фракійський (гето-дакійський) компонент. Загалом, вона належала до т. зв. „культур римських впливів”. Поселенські старожитності племен культури карпатських курганів зафіксовані на землях сс. Камінне, Чернів, Марківці, Одаї, Хом'яківка, Надорожна, Чернолізці та м. Тисмениці.

Безперервність слов'янського заселення території приміської зони розпочинається від *празької культури* (V – VII ст.), яка наприкінці VII ст. переростає у теж слов'янську культуру *Луки-Райковецької* (кін. VII – IX ст.). Саме празька культура була найвідомішою зі слов'янських культур раннього середньовіччя. Її носіями стали слов'янські племена склавинів. Сліди їхнього замешкання присутні на землях сс. Крилос, Буківна; Єзупіль, Побережжя, Ганусівка та Стриганці. Територія залюднення племенами культури Луки Райковецької була помітно меншою, оскільки їхні археологічні артефакти зафіксовані в межах лише трьох поселень: Крилоса, Ганусівки і Довгого.

Перші укріплення на території давнього Галича (Крилоське городище) виникли ще в часи пізньої бронзи – раннього заліза (XII – VI ст. до н. е.). Саме тоді Крилоське городище, ймовірно, вперше стає політичним, економічним і релігійним центром великого військово-політичного племінного об'єднання на Середньому Дністрі [15, с. 98].

Територія Галицької землі, яка від середини XIV ст. і включно до кінця 30-х рр. XX ст. входила до складу різних західноєвропейських держав – Речі Посполитої, Австрійської монархії, Австро-Угорської імперії, відіграла активну роль у політичній та економічній історії, розвитку культури всієї Західної Європи. У Галичині, починаючи від XIV ст., виникає низка нових населених пунктів, яким надають статуси міст польські королі. Одним із таких міст став Станіславів – Івано-Франківськ, яке було засноване в середині XVII ст. польськими магнатами Потоцькими. Місто набуло всіх найхарактерніших рис передового середньовічного західноєвропейського містобудівного планування та архітектурних стилів [1, с. 8].

В історичних джерелах Станіславів уперше згадується в 1662 р. 21 березня того ж року було дозволено влаштувати тут ярмарки і торги, а 7 травня поселення отримало право міста [9, с. 53]. Для сприяння розвитку торгівлі та ремесла Станіславу були надані привілеї для торгово-ремісничого місцевого люду та для переселенців з інших міст. Через це сюди у 60–70-тих рр. XVII ст. з ряду міст України, Молдови та Волощини приїхало багато купців і ремісників вірменської та єврейської національностей [9, с. 54].

У першій половині XVIII ст. за Йосипа Потоцького до складу так званого Станіславського ключа, крім, власне, Станіславова, входили села Чукалівка, Драгомирчани, Іваніківка, Княжичі, Крихівці, Старий Лисець, Майдан, Опришівці, Пациків, Пасічна, Радча, Рибне, Стебник, Угринів, Загвіздя [17, с. 28].

У другій пол. XIX – на поч. XX ст. розширюється забудова міста. У центрі споруджувалися нові, переважно триповерхові житлові, державні і громадські будинки. Так, у 1880 р. кількість будинків зросла до 1350, в т. ч. – 450 кам'яних споруд. Місто мало вже 45 вулиць, 10 площ. Центральні магістралі та площі мостили бруківкою. Від 1876 р. у місті з'являється газове світло. Однак околиці Станіславова, де проживала біднота, були занедбані та непорядковані. У 1900 р. у місті нараховувалось уже 1966 будинків [9, с. 58].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. піднімається стрімка хвиля європеїзації Галичини. У цей період суспільно-політичні зміни, економічний підйом, нова мистецька культура сприяють розвиткові міського будівництва. Одним із чинників, що призвів до таких зрушень, стало посилене надходження іноземного капіталу в економіку краю. Саме завдяки цьому створювалися великі фірми, фінансувалась промисловість, зокрема і будівництво [4, с. 34].

Після Першої Світової війни почалася відбудова міста. Упродовж п'яти років значно збільшилась його площа. Так, якщо в 1919 р. вона становила 415,8 га, то вже на 1 січня 1925 р. сягнула 2227,5 га, а кількість населення за той же період виросла від 28 213 до 70 000 ос. Такому значному зростанню населення сприяло приєднання до міста присілків [17, с. 43]. За перші роки XX ст. у місті тривав будівельний бум. Багато будувала держава, військові, приватники. Відбулася перебудова вокзалу. Одночасно поруч будували залізничну пошту, котру в жовтні того ж року здали в експлуатацію.

Завдяки промислового розвитку та збільшенню чисельності населення міста у другій половині XX ст. Івано-Франківськ продовжував розбудовуватися. Місто поглинуло села Софіївку, Вовчинці, Рінь, Угорники, Микитині, Опришівці, Крихівці, Пасічну [18, с. 243].

Висновок. Отже, історичний чинник мав істотне значення для становлення міста та його передмість, бо місто було задумане як центр політичного, господарського, військового управління в регіоні як альтернатива Галичу та Коломиї з їхніми давніми українськими традиціями. Статус адміністративного центру сприяв зростанню чисельності населення, територіального поширення меж міста в період Першої Речі Посполитої, Австро-Угорський період, період Другої Речі Посполитої.

Список використаних джерел:

1. Вуянко М. Археологія середньовічного Івано-Франківська (Станіславова) / М. Вуянко, Б. Томенчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. – 159 с.
2. Гищук Р. М. Залежність зміни кількості поселень Івано-Франківської області від їх абсолютної висоти / Р. М. Гищук // Географія в інформаційному суспільстві : зб. наук. праць. У 4-х т. – К. : ВГЛ Обрії, 2008. – Т. II. – С. 329–331.
3. Гищук Р. М. Особливості розміщення первісних поселень Івано-Франківської області за їх абсолютною висотою / Р. М. Гищук // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2007. – Вип. 14. – С. 56–63.
4. Головатий М. Етуди старого міста / М. Головатий – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 147 с.
5. Грабовецький В. Нарис історії княгинина : Присвячено 338-ій річниці виникнення міста / В. Грабовецький. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – 128 с.
6. Джаман В. О. Етнічна структура населення України : територіальні відміни динаміка / В. О. Джаман // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2006. – Вип. 11. – С. 90–96.
7. Дністрянський М. С. Етногеографія України : навчальний посібник / М. С. Дністрянський. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана-Франка, 2008. – 232 с.
8. Закутинська І. І. Ретроспективні особливості заселення населених пунктів приміської зони Івано-Франківська (до залізної доби) / І. І. Закутинська // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 2015). – Тернопіль, 2015. – С. 148–149.

9. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 639 с.
10. Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів : Світ, 1996. – 285 с.
11. Круль В. П. Заселення території Західної України : історико-географічні аспекти / В. П. Круль // Історія укр. географії. – Вип. 5. – Тернопіль. – 2002. – с. 77–84.
12. Круль В. П. Ретроспективна географія з основами етнографії : навчальний посібник / В. П. Круль. – Чернівці : “РОДОВІД”, 2014. – 259 с.
13. Круль В. П. Історична географія Західної України : навчальний посібник. – Вид. 2-ге / В. П. Круль. – Чернівці : ЧНУ, 2008. – 187 с.
14. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на І.І. 1939. Національна статистика Галичини / В. Кубійович. – Weisbaden : Otto Harrasowitz, 1983. – 175 с.;
15. Прикарпаття спадщина віків : Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії / [М. Когутяк та ін.]; гол. ред. Когутяк М. – Л. : Манускрипт-Львів, 2006. – 567 с.
16. Рішення Івано-Франківського облвиконкому “Про державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області, взятих на облік під охорону” № 9 від 24 січня 1989 року.
17. Струмінський М. Історія міста Станіславава / М. Струмінський. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2007. – 55 с.
18. Шпільчак В. Станіславів-Івано-Франківськ : місто давнє і сучаснє / Шпільчак В., Соколовський З., Головатий М. – Л. : Світ, 2011. – 295 с.

УДК 911.3: 796.5(477)

Марта Мальська, Михайло Рутинський,
Ігор Пандяк

**ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК
КАФЕДРИ ТУРИЗМУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені ІВАНА ФРАНКА**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
randyakig@ukr.net*

Analyzed the history of the formation, the current state of development, the main research directions of the Department of Tourism Lviv University. The characteristic features of the main stages of development of the department, the professional formation of teaching staff, their main work. The emphasis on structural subdivisions department and cooperation in the scientific and educational work with organizations and institutions in various fields. The basic strategic goals of the Department of perspective development of tourism.

Ключові слова: кафедра туризму, етапи розвитку, наукова спеціалізація.
Key words: Department of Tourism, periods of development, scientific specialisation.

Львівський національний університет імені Івана Франка – один з перших вищих навчальних закладів в Україні, який відповідно до суспільно-економічних потреб, започаткував підготовку висококваліфікованих фахівців з організації і управління туристичною діяльністю, згодом фахівців-туризмологів.

Кафедра туризму від часу заснування у 2003 р. дотримується традицій географічного факультету у підготовці висококваліфікованих у природничій і економічній сферах фахівців. Кафедра науково і методично інтегрована зі всіма суміжними кафедрами факультету, спільно забезпечуючи підготовку фахівців з туризмознавства – навчання та проведенні практик, у розробці навчально-методичного забезпечення, спільної участі співробітників у наукових дослідженнях.

Передісторія формування кафедри туризму на географічному факультеті Університету пов'язується з 1998 р., тоді з ініціативи декана професора Кравчука Я. С. започатковано підготовку студентів за новою навчальною спеціальністю “менеджмент туристичної індустрії”. Водночас створено міжкафедральний “Регіональний ресурсний центр” – базу навчально-методичного забезпечення з підготовки фахівців для туристичної сфери. Організаційно завершується на факультеті процес становлення структурного підрозділу з усебічної підготовки кваліфікованих фахівців організаторів-туризму відкриттям кафедри (ухвала Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка від 29.01.2003 р. “Про створення кафедри туризму на географічному факультеті”).

Завідувачем кафедри обрано ініціатора, активного організатора її створення, кандидата економічних наук, доцента Мальську Марту Пилипівну. На початках науково-викладацький та науково-допоміжний персонал кафедри формувався внаслідок перерозподілу працівників і студентів, які навчались за спеціальністю “менеджмент туристичної індустрії” кафедри географії України. На час створення кафедри, окрім завідувача, до розвитку кафедри долучились доц. Ковальчук А. С., доц. Рутинський М. Й., доц. Паньків Н. М., ас. Гаталяк О. М.

У перший рік функціонування кафедри туризму завдяки наполегливій позиції М. П. Мальської досягнуто суттєвих кількісних та якісних успіхів: вдвічі збільшився науково-викладацький та навчально-допоміжний персонал, успішно відбулися захисти кандидатських дисертацій чотирьох молодих науковців (Бордун О. Ю., Гамкало М. З., Пандяк І. Г., Пенюк С. І.), яких зараховано упродовж 2003 р. на посади асистентів кафедри, за сумісництвом на посади доцентів зараховано управлінців-практиків, керівників обласного і міського управління туризму – Клімашевського А. В. та Забарилу А. Ю., на посаду асистента зараховано випускника першого набору Ярмоловича В. В. Суттєво збільшується контингент студентів, конкурс на спеціальність “менеджмент туристичної індустрії” один із найбільших в університеті, щорічно сукупно на спеціальність вступає понад 120 студентів денної та заочної форми навчання.

Етап становлення кафедри туризму хронологічно можна окреслити 2003 р. На початку перед завідувачем та працівниками новоствореної кафедри постали завдання організації навчального процесу, підготовки пакета навчально-методичного забезпечення згідно зі структурою й вимогами навчального плану, підготовки документів для ліцензування та акредитації спеціалізації “менеджмент туристичної індустрії”, обґрунтування необхідності збільшення ліцензованого обсягу підготовки фахівців туристичної сфери, ремонту й облаштування приміщення кафедри, налагодження партнерства із підприємствами туристичного бізнесу та науково-освітніми закладами туристичного профілю тощо. Завдяки наполегливій позиції М. Мальської упродовж березня–вересня викладацький та навчально-допоміжний персонал кафедри збільшився удвічі. Після успішного захисту кандидатських дисертацій штат кафедри туризму поповнили С. І. Пенюк та І. Г. Пандяк, за сумісництвом на посади доцентів зараховано управлінців-практиків А. В. Клімашевського і А. Ю. Забарилу, з 1 вересня 2003 р. на посади асистентів зараховані Н. М. Ганич, В. В. Ярмолович, канд. геогр. наук О. Ю. Бордун, канд. геогр. наук М. З. Гамкало.

Наступний етап розбудови кафедри туризму припав на друге півріччя 2003–друге півріччя 2005 рр. Серед вагомих здобутків кафедри цього періоду:

- отримання ліцензій у Міністерстві освіти і науки України й відкриття на географічному факультеті підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів за напрямом “туризм”;

- збільшення обсягу підготовки студентів туристичного фаху (за спеціальностями “менеджмент туристичної індустрії” та “туризм”) з однієї академічної групи до чотирьох (із щорічним сукупним набором понад 120 студентів денної й заочної форм навчання);

- започаткування підготовки викладачами кафедри туризму та інших структурних підрозділів університету фахівців у галузі туристичної індустрії за кваліфікаційним рівнем спеціаліст спеціалізації “менеджмент туристичної індустрії” у системі Інституту післядипломної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка;

– укладання угод між кафедрою туризму та туристичними фірмами і готелями міста Львова про проходження на їхній базі виробничих практик студентів, організація регіональних та міжнародних навчальних практик студентів кафедри туризму у Польщі й інших країнах ЄС;

– підготовка й видання перших в Україні україномовних підручників, навчальних посібників і курсів лекцій з питань теорії і практики туризму: “Менеджмент туризму” [30], “Основи туристичного бізнесу” [34, 35], “Географія туризму України” [47], “Рекреалогія з основами курортології” [50], “Планування діяльності туристичних підприємств” [19], “Організація і технологія обслуговування туристів туристичною фірмою” [14] та ін.;

– участь викладачів кафедри у понад десяти міжнародних науково-практичних конференціях туристичного профілю, видання близько трьох десятків статей з актуальних проблем туризму та серії навчально-методичних публікацій;

– участь науковців кафедри М. Мальської, М. Рутинського, Н. Мандюка у престижному міжнародному дослідницькому проекті PAUCI “Туристичний потенціал Західної України” (координатор з боку України – Ю. Зінько), за результатами якого в 2005 р. у Варшаві вийшла фундаментальна колективна монографія “Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej” [57];

– реалізація науково-дослідних проектів у рамках Угоди про співпрацю між Львівським національним університетом імені Івана Франка, Державною туристичною адміністрацією України та Асоціацією навчальних закладів України туристичного і готельного профілю;

– налагодження партнерських відносин з Варшавським, Вроцлавським та Ягеллонським університетами, Варшавським інститутом туризму, Гданською вищою школою готелярства і туризму;

– урядова нагорода завідувача кафедри туризму М. Мальської – нагрудний знак “Почесний працівник туризму України” (2004).

Підсумком етапу розбудови кафедри туризму стало зростання кількості штату науково-педагогічного персоналу завдяки залученню перспективних молодих науковців. Восени 2005 р. на асистентські посади за результатами навчання в аспірантурі зараховано випускників кафедри туризму Н. А. Мандюка і Ю. О. Масюк, випускника кафедри географії України А. М. Манька, випускницю факультету міжнародних відносин І. С. Пурську.

Наступний період функціонування кафедри туризму, етап динамічного зростання. Хронологічно він припадає на період 2006–2010 рр. Серед здобутків кафедри цього періоду:

– підготовка завідувачем кафедри докторського дисертаційного дослідження;

– захист кандидатських дисертацій п'ятьма викладачами кафедри туризму;

– проходження працівниками кафедри тривалих міжнародних наукових стажувань в університетах ФРН і Португалії (О. Вуйцик) та Польщі (М. Мальська, Н. Кудла, М. Гамкало, М. Рутинський, А. Ховалко);

– відкриття кафедральної лабораторії “Навчальна туристична агенція” з метою формування у студентів професійних умінь та практичних навиків роботи за обраною спеціальністю;

– підготовка й видання серії підручників і навчальних посібників з питань теорії і практики туризму й готельного бізнесу: “Туристичний бізнес: теорія та практика” [31], “Готельний бізнес: теорія та практика” [24, 25], “Міжнародний туризм і сфера послуг” [16], “Сільський туризм” [52], “Замковий туризм в Україні” [48], “Історія туризму” [42], “Туристичне країнознавство. Європа” [21–23], “Туристичне краєзнавство” [43], “Музеєзнавство” [53], “Планування туристичної діяльності” [20], “Актуальні проблеми управління туристичною індустрією” [28], які використовують у навчальному процесі в більшості вищих навчальних закладів України туристичного і готельного профілю;

– участь викладачів кафедри у понад двох десятках міжнародних науково-практичних конференцій туристичного профілю, видання близько сотні статей і тез доповідей з актуальних проблем туризму, а також серії навчально-методичних публікацій;

– організація викладачами та студентами кафедри низки спортивно-туристичних сплавів, гірськолижних тренінгів і категорійних гірських піших походів (координатори – доценти М. Гамкало, В. Монастирський, П. Романів), а також навчально-екскурсійних студентських турів Україною та теренами ЄС від Польщі й Угорщини до Італії та Франції (координатори – доценти О. Бордун, М. Гамкало, М. Рутинський);

– укладання низки нових двосторонніх партнерських угод про творчу співпрацю з науковими інституціями держав ЄС (Швеція, Польща, Угорщина);

– проведення у 2007 р. представницького міжнародного наукового семінару “Стежками Івана Франка”, присвяченого 150-річчю від дня народження письменника;

– організація з 2007 р. щорічних міжнародних науково-практичних конференцій “Географія і туризм: європейський досвід” за участю провідних науковців Польщі, Словаччини, РФ, Білорусі та України;

– відзначення у 2008 р. першого 5-річного ювілею кафедри туризму та видання до цієї урочистої дати колективної монографії “Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність” [29].

Упродовж етапу динамічного зростання штат науково-педагогічного персоналу кафедри туризму двічі суттєво поповнювався завдяки залученню перспективних молодих науковців. Зокрема, у 2007 р. на асистентські посади зараховано вихованців географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка О. І. Вуйцик, Д. А. Каднічанського, В. Р. Монастирського, П. В. Романіва. У 2008–2010 рр. за результатами навчання в аспірантурі за сумісництвом на асистентські посади зараховано лаборантів кафедри туризму С. В. Білоус, Т. Б. Завадовського, А. Б. Ховалко.

Сучасний етап розвитку кафедри туризму логічно започаткувати датою захисту завідувачем кафедри М. Мальською дисертаційного дослідження на тему “Формування і розвиток просторових систем послуг (теорія та практика реалізації)” й здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. На підставі дисертаційного дослідження видано монографію “Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика)” [15].

Ознаками сучасного етапу сталого розвитку є всеукраїнське й міжнародне визнання кафедри туризму у західному регіоні України науково-педагогічним підрозділом Львівського національного університету імені Івана Франка у сфері туристичної освіти й науки. Кафедра утримує найвищий рейтинг серед інших кафедр і вищих навчальних закладів Західного регіону України за:

– індексом конкурсного набору серед абітурієнтів на напрям підготовки “туризм”;

– обсягом видання навчальної літератури з теорії і практики туризму із грифом Міністерства освіти і науки України;

– якісними критеріями підготовки висококваліфікованих фахівців (бакалаврів, спеціалістів і магістрів) туристичної галузі;

– показником реального працевлаштування за фахом випускників кафедри у туристичних фірмах, екскурсійних бюро, готельних закладах, органах державного управління міста Львова та Західного регіону держави.

З осені 2011 р. штат науково-педагогічного персоналу кафедри туризму поповнився кращими випускниками магістратури – І. З. Жук та О. П. Біланюк., з 2012 р. У. В. Деркач. Отже, станом на 1 вересня 2015 р. колектив кафедри туризму складається з 27 науково-педагогічних та навчально-допоміжних працівників. Інтелектуальний потенціал кафедри є її основним надбанням і запорукою сталого розвитку у структурі географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Стратегічними цілями подальшого розвитку кафедри туризму є тісна інтеграція науки з практикою туристичного бізнесу, науково-методичне забезпечення місцевих ініціатив розвитку туризму на Львівщині, наукове пропагування на закордонних форумах туристичних можливостей України, керівництво регіональними й міжнародними науково-дослідними проектами з усебічного вивчення, інвентаризації й експертно-прогностичної оцінки наявного в регіоні потенціалу для розбудови модерної туристичної індустрії на рівні сучасних європейських вимог і стандартів.

Упродовж останніх восьми років на кафедрі туризму сформувалися й динамічно розвиваються дванадцять основних напрямів досліджень, а саме: просторові системи послуг у сфері туризму; менеджмент і маркетинг туризму; організація й планування туризму; історія туризму; географія туризму; рекреація та рекреаційна географія; туристичне краєзнавство й міжнародний туризм; туристичне краєзнавство; менеджмент і організація готельного бізнесу; туристично-рекреаційний потенціал України; організація екологічного і сільського туризму; організація активних видів туризму. Загальне керівництво й потужний імпульс розвитку названих напрямів досліджень задає завідувач кафедри, доктор економічних наук М. Мальська.

М. Мальська координує розвиток усіх напрямів, що їх розробляють працівники кафедри для формування львівської наукової школи туризму і сфери послуг.

Найґрунтовніше розвиненим напрямом досліджень кафедри туризму є просторові системи послуг у сфері туризму. Цей напрям, по суті, уже переріс у наукову школу д-ра екон. наук М. Мальської. За названою тематикою завідувачем кафедри опубліковано близько п'ятдесяти статей і тез доповідей, видано фундаментальні монографії “Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика)” [15] і “Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej” [57], підручник “Міжнародний туризм і сфера послуг” [16], захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05. Напрямок полягає в дослідженні сучасних теоретичних, методологічних і прикладних засад організації та функціонування просторових систем послуг в умовах трансформаційної соціально орієнтованої економіки. Головну увагу в дослідженнях систем послуг у сфері туризму приділено вивченню регіональних особливостей просторової організації систем послуг у межах Львівської області та Західного регіону України. Значну увагу також зосереджено на висвітленні таких аспектів, як:

- системна методологія вивчення просторової організації суспільства;
- взаємозв'язок розвитку послуг із функціонуванням суспільно-просторових систем;
- суспільно-економічні основи вивчення функціонування, розвитку та просторової організації систем послуг;
- теоретичні засади розміщення послуг і формування та функціонування просторових систем послуг;
- сфера послуг у системі національної економіки країни;
- формування просторових систем послуг в умовах ринкової трансформації національної економіки України;
- просторово-функціональна сегментація ринку послуг;
- трансформаційні чинники розвитку просторових систем послуг;
- порівняльний аналіз функціонування та просторової організації систем послуг регіону;
- основні напрями вдосконалення просторової організації систем послуг на національному та регіональному рівнях;
- сутність і роль туризму в розвитку суспільних просторових систем;
- тенденції розвитку туризму в світовій системі послуг;
- напрями вдосконалення державного регулювання розвитку просторових систем туристичних послуг та ін.

Наступним за пріоритетністю напрямом досліджень кафедри туризму є менеджмент готельного бізнесу. Очолюють цей напрям М. Мальська та І. Пандяк, також над цією проблематикою активно працює Н. Ганич. Питання загальної теорії готельного бізнесу курує М. Мальська, дослідження І. Пандяка охоплюють питання управління, маркетингу і технологічних засад готельного бізнесу, проблемних аспектів якості готельного сервісу тощо [24–27, 39 та ін.].

За названою тематикою викладачами кафедри опубліковано понад два десятки статей і тез доповідей, фундаментальні навчальні видання “Організація готельного обслуговування” і “Готельний бізнес: теорія та практика” [24–27]. Остання праця, зокрема, здобула настільки широке міжнародне і всеукраїнське визнання, що лише за останні роки зазнала трьох пе-

ревидань [24–26] сукупним тиражем понад три тисячі примірників і на сьогодні є одним з найуспішніших видавничих проектів кафедри туризму.

Крім названих, історичні аспекти розвитку готельної індустрії ґрунтовно досліджують у ряді публікацій Н. Паньків [29, 40, 42 та ін.] і Т. Завадовський [10 та ін.]; особливості територіальної організації готельного господарства висвітлює у низці публікацій Н. Ганич [7 та ін.], яка працює над дисертацією відповідної тематики (науковий керівник – М. Мальська).

Напрямок менеджмент, маркетинг і планування туризму кафедра туризму географічного факультету фундаментально розробляє з перших днів існування з огляду на ліцензовану спеціалізацію “менеджмент туристичної індустрії”, за якою з 2003 р. проводить підготовку студентів. Очолює напрям М. Мальська. За названою тематикою завідувачем кафедри у співавторстві з іншими науковцями опубліковано понад сотню статей і тез доповідей, видано серію фундаментальних навчальних посібників і підручників: “Менеджмент туризму” (Львів, 2002), “Основи туристичного бізнесу” (Львів, 2003, Київ, 2004), “Актуальні проблеми управління туристичною індустрією” (Львів, 2006), “Туристичний бізнес: теорія та практика” (К., 2007, 2012), “Планування діяльності туристичних підприємств” (Львів, 2003, К., 2005), “Планування туристичної діяльності” (К., 2010), “Організація туристичного обслуговування” (К., 2011), “Організація та планування діяльності туристичних підприємств: теорія та практика” (К., 2012). У процесі підготовки названих праць сформувалися творчі зв'язки між кафедрою туризму та науковцями кафедри міжнародного туризму і країнознавства факультету міжнародних відносин (В. Худо) й Інституту післядипломної освіти (Ю. Занько) Львівського національного університету імені Івана Франка.

Завдяки лідерській позиції М. Мальської в розробці цього напрямку задіяно близько половини викладацького складу кафедри туризму. Специфіку планування і маркетингу туризму досліджують Н. Мандюк [57 та ін.], О. Бордун [4, 18–20], В. Ярмолович [56 та ін.]. Над теоретичними і прикладними особливостями менеджменту туристичного бізнесу під керівництвом М. Мальської тривалий час працюють доценти І. Пурська [28, 44 та ін.], П. Романів [45 та ін.], О. Вуйцик [5 та ін.], та асистенти-кандидати економічних наук С. Білоус [3 та ін.], І. Жук [9 та ін.], асистент-здобувач наукового ступеня Ю. Масюк [38 та ін.].

Серед інших традиційних профілів досліджень працівників кафедри туризму вагомим розвитком набули історія туризму, географія туризму, рекреація та рекреаційна географія, туристично-рекреаційний потенціал України, туристичне країнознавство і міжнародний туризм, туристичне краєзнавство, організація екологічного і сільського туризму. Напрямок туристичне країнознавство і міжнародний туризм під керівництвом М. Мальської впродовж останніх років динамічно розвивається у тісній партнерській співпраці кафедри туризму географічного факультету з кафедрою міжнародного туризму і країнознавства факультету міжнародних відносин та факультетом міжнародного права і бізнесу Інституту післядипломної та до університетської освіти Львівського національного університету імені Івана Франка. Результатом цієї співпраці є навчальні видання: “Міжнародний туризм і сфера послуг” (К., 2008), “Теоретичні основи країнознавства” (К., 2011) та “Країнознавство: теорія та практика” (К., 2012) [1, 16, 17], до підготовки яких активно долучилась – асист. Н. Ганич.

Під керівництвом М. Мальської й у співавторстві з М. Рутинським і Н. Паньків опублікована монографія “Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність” [29]. На окрему увагу заслуговують регіональні студії з туристичного країнознавства М. Гамкала й О. Бордун. Багатий теоретичний і практичний досвід понад двох десятиріч подорожей країнами Європи дав змогу М. Мальській залучити М. Гамкала й О. Бордун в ініціативну групу й підготувати навчальний посібник з туристичного країнознавства держав Європи. За останні декілька років цей посібник отримав чимало схвальних відгуків з різних регіонів України, зазнав широкого тиражування та витримав уже три видання (Львів, 2006, К., 2009, К., 2010) [21–23].

Згаданий напрям також є у сфері наукових інтересів викладачів кафедри туризму О. Біланюк, О. Вуйцик, Н. Ганич, О. Гаталяк, А. Ковальчука, А. Манька, В. Монастирського,

Н. Паньків, М. Рутинського, свідченням чого є ряд окремих публікацій цих науковців у вісниках Львівського, Тернопільського, Київського університетів та збірниках наукових праць профільних інститутів.

Напрямок туристичне краєзнавство є профільним для кафедри туризму географічного факультету і позиціонує її щодо іншого структурного підрозділу університету – кафедри міжнародного туризму і краєзнавства факультету міжнародних відносин. З огляду на цю обставину й традиційні наукові зацікавлення більшості працівників кафедри, які пройшли життєвий шлях від студента до викладача географічного факультету, над проблематикою туристичного краєзнавства нині працюють дві третини колективу кафедри. За обсягами наукової продукції формальне лідерство щодо розвитку на кафедрі цього напрямку належить М. Рутинському.

Чільними туристично-краєзнавчими напрацюваннями кафедри є:

– засадничий навчальний посібник “Туристичне краєзнавство” (К., 2006), у якому сформульовано об’єкт, предмет, цілі та поняттєво-термінологічний апарат туристичного краєзнавства, а також окреслено позицію цього наукового напрямку щодо класичних географічного й історичного краєзнавства [43];

– колективна польсько-українська монографія (за участю М. Мальської, М. Рутинського, Н. Мандюка) “Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej” (Варшава, 2005), де вперше проведено інтегральне туристичне районування областей Західної України та проаналізовано сучасні територіальні диспропорції і перспективи розвитку в межах досліджуваного регіону різних видів туристичної діяльності [57];

– ґрунтовна монографія М. Рутинського й О. Стецюк “Туристичний комплекс Карпатського регіону України” (Чернівці, 2008), у якій обґрунтовано концепційно-теоретичні та методологічні засади дослідження туристичної сфери регіону, проаналізовано процеси її масштабних структурних трансформацій та сучасної ринкової самоорганізації у міжгалузевий туристичний комплекс, досліджено проблематику взаємодії та синергетичних ефектів розвитку турагентського, готельного, санаторно-курортного, туристично-відпочинкового, ресторанного, розважального бізнесу регіону, його прикордонної та комунікаційної інфраструктури [54].

Туристично-краєзнавче дослідження Волині є предметом дисертаційної праці О. Гаталюк, окремі результати її туристично-краєзнавчих розвідок опубліковано у близько двох десятках статей і тез наукових доповідей [8 та ін.].

Плідно працюють над туристично-краєзнавчою проблематикою викладачі кафедри О. Бордун, О. Вуйцик, М. Гамкало, Н. Ганич, Т. Завадовський, Д. Каднічанський, Н. Мандюк, А. Манько, Ю. Масюк, В. Монастирський, І. Пандяк, Н. Паньків, П. Романів, А. Ховалко, В. Ярмолович.

У напрямі історія туризму багато років провадять наукові дослідження й публікують тематичну серію наукових розвідок, доповідей і статей доценти Н. Паньків, А. Ковальчук і М. Рутинський. Серед основних історико-туристичних праць – курс лекцій “Історія туризму” [42], перший розділ колективної монографії “Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність” [29], перший розділ посібника “Туристичне краєзнавство” [43], окремі публікації М. Рутинського у часописі “Історія української географії” тощо.

Традиційні напрями географічних досліджень – географія туризму, рекреація та рекреаційна географія, туристично-рекреаційний потенціал України – зародилися ще в науковому середовищі кафедри географії України (наукова школа проф. Ф. Заставного) і з 2003 року “перейшли” на новостворену кафедру туризму, де набули подальшого розвитку і нині репрезентують географічну складову наукових досліджень цього структурного підрозділу географічного факультету Львівського університету.

Напрямок географія туризму є, по суті, міжкафедральним і має багаторічні вагомі напрацювання науковців кафедр економічної і соціальної географії та географії України. Від старшої плеяди учених-географів О. Ващенко, О. Шабля, С. Кузика, Ф. Заставного естафету роз-

виту цього напрямку з 2003 р. перейняли молоді географи новоствореної кафедри туризму.

Очолує напрям М. Рутинський. За цією тематикою опубліковано понад два десятки статей і тез доповідей, підготований перший у державі посібник з цієї дисципліни [46, 47], працю “Місце географії туризму в структурі географічної науки, її гносеологічна сутність та основні міждисциплінарні напрямки розвитку” [49] тощо.

Над проблематикою географії туризму плідно працюють М. Гамкало, Н. Ганич, Д. Каднічанський, А. Манько, В. Монастирський, Н. Паньків, П. Романів, А. Ховалко.

Напрямок рекреаологія та рекреаційна географія – один з найдавніших міжкафедральних напрямів наукової спеціалізації географічного факультету Львівського університету. Активна робота з наукового обґрунтування територіальної розбудови на західноукраїнських територіях рекреаційно-туристичного комплексу започаткована наприкінці 1960–1970-х роках науковцями кафедри економічної географії під керівництвом проф. О. Ващенка. Наприкінці 1970 – у 1980-ті роки ідеї О. Ващенка набули подальшого розвитку у працях Н. Недашківської, передусім у монографії “Рекреаційна система Українських Карпат” (К., 1983). Рекреаційна географія у стінах Львівського університету знайшла активних прихильників і серед науковців природничо-географічного профілю: професорів С. Стойка і К. Геренчука, доцентів І. Рожка, О. Федунь, М. Кукурудзи, В. Шушняка, В. Матвіїва та ін. Сучасний період розвитку географічних досліджень рекреації найповніше репрезентований низкою праць О. Шаблія та С. Кузика. На кафедрі туризму цей напрям очолює М. Рутинський. За даною тематикою опубліковано понад чотири десятки статей і тез доповідей, підготовано адаптований для нової генерації студентів (спеціальностей “менеджмент і адміністрування” та “туризмознавство”) курс лекцій “Рекреаологія з основами курортології” [50].

Також плідно працюють над рекреаційно-географічною проблематикою О. Бордун, Н. Ганич, О. Гаталяк, А. Манько, Н. Паньків, у дотичній сфері рекреаційної економіки проводить дослідження Н. Мандюк [37 та ін.].

Напрямок туристично-рекреаційний потенціал України також є міжкафедральним і ґрунтується передусім на багаторічних вагомих напрацюваннях науковців кафедр географії України та економічної і соціальної географії. Професор Ф. Заставний першим серед сучасних українських географів виокремив туристично-рекреаційний потенціал України у самостійний напрям перспективних географічних досліджень і в низці праць окреслив його основні риси.

На кафедрі цей напрям очолює Н. Паньків. На цю тематику опубліковано близько двох десятків статей і тез доповідей, видано адаптований для студентів спеціалізації “менеджмент туристичної індустрії” та напрямку “туризм” курс лекцій “Туристично-ресурсний потенціал України” [41], навчальний посібник “Туристичне ресурсознавство” [41], в якому систематизовано теоретичні засади та методичні підходи вчення про ресурсний туристично-рекреаційний потенціал, а також зроблено всебічну оцінку усіх ресурсних складових туристичного потенціалу регіонів України.

Не менш плідно над цією проблематикою працюють М. Рутинський [12, 51, 53 та ін.], Н. Мандюк [57 та ін.], М. Гамкало [6, 55 та ін.], О. Гаталяк [8 та ін.].

Напрямок екологічний і сільський туризм на географічному факультеті очолює Почесний працівник туризму, Голова спілки сільського зеленого туризму Львівщини Ю. Зінько, а в штатній структурі кафедри туризму – М. Рутинський. Завдяки багаторічній творчій співпраці Ю. Зінька, М. Рутинського та інших експертів останніми роками вийшла низка навчальних посібників і науково-інформаційних видань з проблематики екологічного і сільського туризму, у тім числі “Сільський туризм” (К., 2006), “Зелений туризм” (К., 2008), “Організація та планування діяльності сільського туризму” (Одеса, 96 М. Мальська, М. Рутинський 2009), “Світовий досвід організації сільського туризму” (Одеса, 2009) тощо [11, 51, 52, 57 та ін.].

У сфері екологічного туризму активно працюють М. Гамкало, В. Монастирський та П. Романів, кількість їхніх публікацій з проблематики розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні щороку зростає.

Напряма спеціалізовані види активного туризму й водночас найчисленніший студентський науково-тренінговий гурток “Активний туризм” очолює М. Гамкало. Щорічно він організовує декілька викладацько-студентських спортивно-туристичних виїздів у Карпати, проводить пропагандистську роботу серед студентського загалу. Актуальні проблеми розвитку активних видів туризму у Західному регіоні України регулярно висвітлюють у співдоповідях на міжнародних науково-практичних конференціях М. Гамкало, О. Бордун, А. Ховалко, П. Романів, В. Монастирський, А. Манько [6, 55 та ін.]. Д. Каднічанським розроблено інноваційний курс лекцій “Молодіжний і навчальний туризм” [13].

Визнання належного рівня підготовки студентів підтверджують здобуття призових місць у всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт (Сухроменда М. (2015 р), Василицька О. (2013 р.)) олімпіадах, участю у міжнародних, загальноукраїнських та внутрішньо університетських конференціях. Упродовж 2003–2015 рр. опубліковано декілька десятків студентських наукових праць.

Сьогодні кафедра туризму потужний науковий колектив з традиціями самовиховання науково-педагогічних співробітників. Успішно захистили дисертації випускники, сьогодні співробітники кафедри – Білоус С. В., Вуйцик О. І., Жук І. З., Мандюк Н. А., над докторськими дисертаціями працюють доценти Бордун О. Ю., Пандяк І. Г., Рутинський М. Й.

Кафедра туризму успішно співпрацює з туристичними підприємствами і організаціями місцевого самоврядування. Угода про співпрацю укладена з близько 30 підприємствами та установами різного профілю діяльності.

Співпраця міським управлінням культури і туризму Львівської міської ради реалізовано у проведенні спільних міжнародних конференцій, семінарів. У 2015 р. кафедра туризму Львівського національного університету імені Івана Франка і університет “Львівська політехніка” спільно з Інститутом міста та АМР реалізували проект “Аналіз ринку в'їзних туристів міста Львова” (координувала проектом від кафедри і нагороджена грамотою АМР доц. Вуйцик О. І.). Щорічно декілька студентів кафедри туризму приймають участь у програмах моніторингового змісту АМР з дослідження ринку туристичних послуг у місті Львові, узагальнені результати яких відображені у магістерських роботах.

Активну співпрацю від заснування кафедра туризму розвиває з регіональними громадськими організаціями – львівським Центром сільського туризму, Еколого-географічним фондом, результати співпраці відобразились у реалізації міжнародних проектів ПАУСІ “Туристичний потенціал Західної України” (2000-2004 рр.), Карпатський проект (ТА-СІС, 2009–2010 рр.), проекту “Створення туристично-інформаційної інфраструктури у місті Львові” (Програма Транскордонної співпраці Польща – Білорусь – Україна, 2010–2011 рр.) та парасолькового проекту “Оздоровчий туризм українсько-польського прикордоння” Програми Транскордонної співпраці Польща – Білорусь – Україна 2007–2013 рр. За результатами проектів були підготовлені монографії, стратегії розвитку оздоровчого та сільського туризму на транскордонній території, інвестиційні каталоги, інші публікації. Активна співпраця у цей період тривала з польськими вузами – Вроцлавським університетом (кафедра регіональної географії), Жешівським університетом, Вищою професійною школою ім. Вінсента Поля у Любліні, Державною вищою професійною школою ім. Станіслава Пігоня у м. Кросно.

Досвід співпраці у науково-дослідницьких проектах, зокрема закордонних, відображений у підготованих розділах теоретико-методичних основ з географії туризму у монографії “Туризмологія” (спільно з О. Любіцевою, Київський національний університет імені Т. Шевченка). Узагальнено матеріали з географії туризму України у англomовному виданні “Geography of tourism of Central and Eastern Europe countries” та з розвитку туристично-рекреаційної сфери транскордонної височини Розточчя (спільно з Люблінським університетом). Спільно з Папською Академією (Краків) та Ойцовським парком народивим у вересні 2014 р. у Львові проведено міжнародну конференцію з релігійної географії та туризму “Сакральний ландшафт”.

Співробітники кафедри туризму і кафедри геоморфології і палеогеографії у 2003 р. приймали активну участь у спільних проектах і розробках з вивчення туристичного потенціалу Західної України (проект РАУСІ “Туристичний потенціал Західної України”). Кафедра туризму у 2001 р. стала одним із засновників міжкафедральної Лабораторії інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень (НДЛ-51). Ця Лабораторія у співпраці кафедр туризму, геоморфології і палеогеографії та раціонального використання природних ресурсів і охорони природи активно розвиває напрями екологічного і сільського туризму, а в останні роки – геотуризм. Зокрема, виконано проектні роботи з перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери для національних парків “Яворівський”, “Ужанський”, “Гуцульщина”, “Галицький” та Регіонального ландшафтного парку “Знесіння” у Львові та “Стільське горбогір’я” (Львівська область). Обґрунтовано регіональні програми та інноваційні форми сільського зеленого туризму в Карпатському регіоні. Проблеми і перспективи розвитку сільського і екологічного туризму у Карпатському регіоні узагальнені у низці спільних публікацій працівників кафедри туризму і кафедри геоморфології і палеогеографії.

В останні роки Лабораторія активно працює над науково-методичними і практичними аспектами розвитку геотуризму. Геотуризм є пізнавальною формою популяризації геолого-геоморфологічної спадщини. У Лабораторії розроблено положення про національні геопарки – базові об’єкти геотуризму, а також обґрунтовано перспективну мережу геопарків. Запропоновано мережу тематичних геотуристичних шляхів (наприклад, “Бурштиновий шлях”) та стежок (“Урицькі скелі”, “Стільська комплексна пам’ятка природи”). У 2012–2014 рр. проф. Мальська М. П. та ст. викл. Зінько Ю. В. залучені експертами у міжнародний проект “Гео-Карпати – українсько-польський туристичний шлях” в рамках Програми Транскордонної співпраці Польща – Білорусь – Україна 2007–2013. Результати проекту стало прокладання 700 км туристичного шляху від Кросно (Польща) до Яремче (Україна) з 28 геомісцями, видання геотуристичного путівника, карти шляху та навчального посібника для провідників.

У структурі кафедри туризму з 2005 р., відповідно до вимог ліцензування вищих навчальних закладів України готельного та туристського профілів, діє навчально-виробнича лабораторія “Навчальна туристична агенція” (завідувач, асистент Т. Б. Завадовський, старший лаборант І. З. Жук, інженер другої категорії С. В. Дяків). Лабораторія доповнює навчальний процес, формує практичні вміння та навички професійної підготовки студентів-туризмологів, проводяться зустрічі студентів з топ-менеджерами, маркетологами, директорами найбільш успішних туристичних підприємств Львова. У 2014–2015 рр., всього проведено сім зустрічей на тему “Туристичний бізнес: робота мрії чи несповнені надії” (координатор доц. Вуйцик О. І.).

У 2015 р. лабораторія започаткувала спільний з польськими колегами проект організації релігійного туризму і паломництва з прокладанням “Дороги святого Якова – ViaRegia” на Львівщині, з продовженням згодом на схід України (організатори проекту доц. Каднічанський Д. А., доц. Бордун О. Ю. зав. лаб. Завадовський Т. Б.). На кінець 2015 р. реалізовано два етапи проекту з маркуванням дороги зі Львова до кордону з Польщею, сполучено Львівський і Підкарпатський Шлях, долучено Україну до загальноєвропейського проекту Via Regia.

З урахуванням досвіду європейських країн з підготовки фахівців туристичних спеціальностей, кафедрою туризму прийнято рішення про обрання процесів багатосторонньої транскордонної співпраці, створення та включення у ці процеси туристичних кластерів різної спрямованості як головних прикладних наукових досліджень.

Кафедра була одним з ініціаторів укладання угоди з Ойцовським і Розточанським національними парками (Республіка Польща), у яких студенти від часу її заснування щорічно проходять навчальну практику. Під час практики студенти набувають досвіду дослідження туристичних дестинацій, моніторингу туристичного попиту. Значні здобутки студентів у результатах дослідження в Ойцовському національному парку відзначено управлінням парку та муніципалітету міста Скала (Яремчук В., 2008 р.).

Кафедра туризму активно співпрацює з підприємствами з обслуговування туристів різного профілю діяльності Львова та області. Укладено угоди про співпрацю з туристичними фірмами, готелями, ресторанами, на базі виробничих можливостей яких студенти проходять навчальні та виробничі практики, на матеріалах вивчення досвіду роботи підприємств виконуються дипломні та курсові роботи. Серед підприємств Львова, з якими кафедра туризму підтримує динамічні і тривалі стосунки – провідні турфірми “Міст-тур”, “Трайидент ХІТ”, “Алголь”, відома готельна мережа “Рейкарц”, фешенебельний готель “Нобіліс”, мережа концептуальних ресторанів “Фест”, елітний ресторан-клуб “Спліт-Львів” та ін. Майже у кожному туристичному підприємстві міста сьогодні працює випускник кафедри туризму.

Кафедра туризму за кількістю студентів є найбільшою на географічному факультеті та однією з найбільших в університеті. Про сформоване визнання належного рівня підготовки фахівців кафедрою свідчить високий конкурс під час вступної кампанії та представлена всіма регіонами України географія абітурієнтів. У 2015 р. на одне бюджетне місце претендувало 113 осіб, та 17 осіб на одне комерційне місце.

Сьогодні кафедра туризму є найбільшою в Україні за ліцензованим обсягом підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня “Бакалавр” – 100 місць і “Магістр” – 50 місць. Загальна кількість студентів, які навчаються на обидвох кваліфікаційних рівнях денної і заочної форми становить близько 800 осіб.

Сьогодні кафедра туризму є найчисленнішим структурним підрозділом географічного факультету. Це ставить перед нею низку нових відповідальних завдань щодо гідного представлення науково-педагогічного потенціалу географічного факультету, дотримання високих стандартів якості, етики й традицій викладацької майстерності, збереження позиції лідера на ринку освітніх послуг регіону, виховання нової генерації національно свідомої еліти України, розвитку актуальних новітніх напрямів наукових студій на межі взаємопроникнення географічної й економічної наук.

У полі зору науковців кафедри на найближчу перспективу – міждисциплінарні дослідження теоретичних та конкретних прикладних проблем туристичного загосподарювання Українських Карпат, Передкарпаття і Закарпаття, прикордонних територій, Покуття, Розточчя, Опілля, Волині та Поділля, а також вивчення досвіду розвинених країн Європи, і передусім наших найближчих сусідів, щодо запровадження ефективних ринкових механізмів державного та недержавного стимулювання розвитку туристичної індустрії на місцевому і регіональному рівнях; розвиток польсько-української співпраці у туристичній сфері; вивчення пріоритетних осей (транспортно-туристичні коридори) та організаційних форм (мале приватне підприємництво, поліфункціональні туристичні кластери, територіальні екотуристичні утворення, вільні рекреаційно-туристичні зони тощо) розбудови сучасної туристичної інфраструктури; маркетингово-географічні дослідження (вивчення географії попиту на рекреаційно-туристичні послуги, географії туристичного іміджу окремих районів тощо); географії ринково-туристичної кон'юнктури; географії внутрішньо- та міжрегіональної конкуренції місцевих турпродуктів тощо.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Н. В. Теоретичні основи країнознавства : підручник / Н. В. Антонюк, М. П. Мальська, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2011. – 326 с.
2. Біланюк О. Функціонально-територіальні особливості розвитку екологічного туризму Івано-Франківської області / О. Біланюк // Географія і туризм: міжнародні виклики українського туризму : Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 21–23.
3. Білоус С. Аналіз передумов розвитку туристичного бізнесу в Україні / С. Білоус // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму. Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 27–28.

4. Бордун О. Ю. Дослідження проблеми плинності кадрів на львівських туристичних фірмах та її впливу на функціонування підприємств / О. Ю. Бордун // Географія та туризм : зб. наук. праць. – К. : Альтерпрес, 2011. – Вип. 14. – С. 286–292.
5. Вуйцик О. І. Вплив податкового регулювання на розвиток рекреаційно-туристичного комплексу України / О. І. Вуйцик // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму : Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 44–47.
6. Гамкало М. З. Розвиток водного туризму в західному регіоні України / М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун // Наук. вісник Чернів. ун-ту. – Чернівці, 2010. – Вип. 519–520 : Географія. – С. 121–124.
7. Ганич Н. М. Сучасні підходи до вдосконалення якості готельних послуг в Україні / Н. М. Ганич // Географія та туризм : наук. зб. / ред. кол. : Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альтерпрес, 2010. – Вип. 10. – С. 118–122.
8. Гаталяк О. М. Адміністративно-територіальний поділ як чинник історичного і соціально-економічного розвитку Волині / О. М. Гаталяк // Україна: географічні проблеми сталого розвитку : зб. наук. праць : у 4-х т. – К. : Обрії, 2004. – Т. 2. – С. 291–292.
9. Жук І. З. Стан та тенденції розвитку маркетингу на вітчизняних підприємствах туристичного бізнесу / І. З. Жук // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму : Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 66–69.
10. Завадовський Т. Б. Історичні передумови формування і розвитку мережі закладів розміщення міста Львова / Т. Б. Завадовський // Географія та туризм : зб. наук. праць. – К. : Альтерпрес, 2011. – Вип. 14. – С. 195–199.
11. Зінько Ю. В. Світовий досвід організації сільського туризму : наук.-інформ. видання / Ю. В. Зінько, В. П. Васильєв, П. А. Горішевський, М. Й. Рутинський. – Одеса, 2009. – 56 с.
12. Зінько Ю. В. Збереження і сталий розвиток Карпат : навч. посібник зі сталого туризму / Ю. В. Зінько, М. Й. Рутинський, Н. Є. Кудла та ін. / за ред. М. Катсакіорі, М. Алемпакі, П. Джеракіс. – К., 2009. – 60 с.
13. Каднічанський Д. А. Молодіжний і навчальний туризм : курс лекцій / Д. А. Каднічанський. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 60 с.
14. Ковальчук А. С. Організація і технологія обслуговування туристів туристичною фірмою : навч.-метод. посібник / А. С. Ковальчук. – Львів : ВКП “ВМС”, 2005. – 212 с.
15. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. – К. : Знання, 2009. – 363 с.
16. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
17. Мальська М. П. Країнознавство : теорія та практика: підручник / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 528 с.
18. Мальська М. П. Організація та планування діяльності туристичних підприємств : теорія та практика : навч. посібник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 241 с.
19. Мальська М. П. Планування діяльності туристичних підприємств : навч. посібник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун. – К. : Знання, 2005. – 241 с.
20. Мальська М. П. Планування туристичної діяльності : підручник / М. П. Мальська, О. Ю. Бордун. – К. : Знання, 2010. – 310 с.
21. Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа : навч. посібник / М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 172 с.
22. Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа : навч. посібник / М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.
23. Мальська М. П. Туристичне країнознавство. Європа : навч. посібник. 2-ге вид. / М. П. Мальська, М. З. Гамкало, О. Ю. Бордун. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 224 с.
24. Мальська М. П. Готельний бізнес: теорія та практика : навч. посібник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
25. Мальська М. П. Готельний бізнес : теорія та практика: підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.
26. Мальська М. П. Готельний бізнес : теорія та практика : підручник. 2-е вид. перероб. та доп. / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.
27. Мальська М. П. Організація готельного обслуговування: підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк, Ю. С. Занько. – К. : Знання, 2011. – 367 с.

28. *Мальська М. П.* Актуальні проблеми управління туристичною індустрією : навч. посібник / М. П. Мальська, І. С. Пурська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 78 с.
29. *Мальська М. П.* Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність : монографія / М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, Н. М. Паньків. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 268 с.
30. *Мальська М. П.* Менеджмент туризму. Вступ до спеціальності : навч. посібник / М. М. Мальська, В. В. Худо. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 295 с.
31. *Мальська М. П.* Туристичний бізнес : теорія та практика : навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
32. *Мальська М. П.* Туристичний бізнес : теорія та практика : підручник. 2-ге вид. перероб. та доп. / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
33. *Мальська М. П.* Організація туристичного обслуговування : підручник / М. П. Мальська, В. В. Худо, Ю. С. Занько. – К. : Знання, 2011. – 275 с.
34. *Мальська М. П.* Основи туристичного бізнесу : навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – К. : Центр учбової літератури, 2004. – 272 с.
35. *Мальська М. П.* Основи туристичного бізнесу : навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо, В. І. Цибух. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 360 с.
36. *Манько А.* Сільський туризм Закарпатської області / А. Манько, А. Наконечний, Р. Кичма // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму : Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 129–132.
37. *Мандюк Н. А.* Аналіз ринку рекреаційних послуг гірських територій Львівської області / Н. А. Мандюк // Регіон. економіка. – 2006. – № 1. – С. 228–236.
38. *Масюк Ю. О.* Аналіз створення та використання неймів при формуванні бренду туристичної компанії (на прикладі підприємств туристичної галузі України) / Ю. О. Масюк // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму : Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 137–141.
39. *Пандяк І. Г.* Методологічні принципи вдосконалення процесу управління якістю готельних послуг / І. Г. Пандяк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – Львів, 2009. – Вип. 36. – С. 249–254.
40. *Паньків Н. М.* Туристичне ресурсознавство : навч. посібник / Н. М. Паньків. – Львів : Укр. бестселер, 2011. – 238 с.
41. *Паньків Н. М.* Туристично-ресурсний потенціал України : текст лекцій / Н. М. Паньків. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 72 с.
42. *Паньків Н. М.* Історія туризму: курс лекцій / Н. М. Паньків, А. С. Ковальчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 86 с.
43. *Петранівський В. А.* Туристичне краєзнавство : навч. посібник / за ред. проф. Ф. Д. Заставного / В. А. Петранівський, М. Й. Рутинський. – К. : Знання, 2006. – 575 с.
44. *Пурська І.* Управління якістю туристичного продукту в міжнародній діяльності підприємств / І. Пурська // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму : Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 172–173.
45. *Романів П. В.* Управління регіональним розвитком туризму : навч.-метод. матеріали / П. В. Романів. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 78 с.
46. *Рутинський М. Й.* Географія туризму України : навч.-метод. посібник / М. Й. Рутинський. – Львів : Фенікс, 2002. – 107 с.
47. *Рутинський М. Й.* Географія туризму України : навч.-метод. посібник. Вид. 2-ге, переробл. і доп. / М. Й. Рутинський. – К. : Центр навч. літератури, 2004. – 160 с.
48. *Рутинський М. Й.* Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посібник / М. Й. Рутинський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
49. *Рутинський М. Й.* Місце географії туризму в структурі географічної науки, її гносеологічна сутність та основні міждисциплінарні напрямки розвитку / М. Й. Рутинський // Географія та туризм : наук. зб. / відп. ред. Я. Б. Олійник. – К. : Альтерпрес, 2010. – Вип. 6. – С. 96–101.
50. *Рутинський М. Й.* Рекреація з основами курортології. Частина I. Теоретичні засади : курс лекцій / М. Й. Рутинський. – Львів : Фенікс, 2004. – 68 с.
51. *Рутинський М. Й.* Зелений туризм / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. – К. : Знання, 2008. – 271 с.

52. Рутинський М. Й. Сільський туризм : навч. посібник / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. – К. : Знання, 2006. – 271 с.
53. Рутинський М. Й. Музеєзнавство : навч. посібник / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – К. : Знання, 2008. – 428 с.
54. Рутинський М. Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: монографія / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – Чернівці : Книги–XXI, 2008. – 440 с.
55. Ховалко А. Б. Карстові печери Поділля: ємність туристичних потоків, проблеми та перспективи використання / А. Б. Ховалко, М. З. Гамкало // Географія. Економіка. Екологія. Туризм : Регіон. студії Ніжин. держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2009. – Вип. 3. – С. 171–176.
56. Ярмолович В. В. Маркетингове середовище регіону на ринку туристичних послуг / В. В. Ярмолович // Географія і туризм : міжнародні виклики українського туризму. Матеріали V міжнар. наук. конф. Львів–Судова Вишня, 23–25 вересня 2011. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 219–222.
57. Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej / Projekt PAUCI nr 00-0195-056 Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej: Kierunki i mozliwosci inwestowania w sektorze turystyki w swietle polskich doswiadczen / R. Szczecinski, J. Zinko, R. Lozynski i in. – Warszawa : Instytut Turystyki, 2005. – 263 s.

УДК 911.2

Ярослав Кравчук, Оксана Шевчук, Юрій Зінько

ГЕОТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ГЕОСПАДЩИНИ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
oks.shevchuk@gmail.com

Kravchuk Y., Shevchuk O., Zinko Yu .Geotourism as a tool to popularize geoheritage.

The article describes the evolution of one of the types of tourism – geotourism, defines its functions and basic concepts. Objects of geotouristic interest recognized forms of relief (geological and geomorphological formation) geological forms and phenomena, geological and geomorphological processes, forms of human transformation of the environment, mining activities, works of material culture, museums and other exhibition. We described the main features of geotouristic attractions – representativeness (illustrating the geological and geomorphological structure or processes, exceptional or typical objects of geoheritage, ancient and modern examples of mining trade, etc.), information and educational support (stands, guides, maps, brochures, etc.), accessibility (free or regulated visits, access roads or hiking trails, etc.). Described various ways of presenting information in geotourism, including tours, educational geological trails, popular-scientific publications, display materials. We highlighted importance of geotourism for the development of the local economy. Successful development of geotourism is possible in areas (regions) with significant geotouristic potential and right-formed geotouristic product. Each geotouristic areas (regions) forms its own geotouristic product, which has five main components – geological foundation, sustainability, training and education, benefit to the area and fun for tourists. Geotourism provides close relationship with the local population - it contributes to jobs and stable incomes for local people in sphere of service of touristic movement, preservation of traditional economic activities and crafts, preservation of the environment. Only in cooperation with local communities and conservational and profile scientific institutions, educational institutions and other partners we can expect successful operation of geotourism in the territory.

Ключові слова: геотуризм, геотуристичні атракції, геотуристичний потенціал, геотуристичний продукт, геотуристичні місцевості (регіони).

Keywords: geotourism, geotouristic attractions, geotouristic potential, geotouristic product, geotouristic areas (regions).

В останні десятиріччя значно підвищився інтерес до абіотичних елементів ландшафту як до цінності, яка має неабияке значення для кожного регіону і може стати підґрунтям для створення привабливого образу території і розвитку туризму. Якщо раніше місцеві мешканці і подорожуючі милувалися незвичними краєвидами і окремими естетично прива-

бливими об'єктами неживої природи, то зараз намагаються зрозуміти геологічну будову і довідатися про причини та умови утворення рельєфу й окремих його елементів. Такий інтерес заохочують і самі дослідники у галузі наук про Землю, які активніше працюють над збереженням і популяризацією геоспадщини, створюють доступне для розуміння пересічних людей інформаційно-освітнє забезпечення для окремих об'єктів і територій.

Термін "геотуризм" (англ. *geotourism*) вперше вжив британський вчений Томас Хосе у 1995 р. і визначив його як певний спосіб дії: *"надання такого освітнього забезпечення і послуг, щоб окрім отримання звичайних естетичних вражень, уможливити туристам розуміння геології і геоморфології місця (включаючи його роль у розвитку наук про Землю) [7].* Вчений підкреслював різницю між таким спрямованим на відпочинок і психофізичну регенерацію природничим туризмом і кваліфікованим туризмом – пізнавальним (краєзнавчим), елементом якого є поглиблення знань про відвідувані території.

Слід зазначити, що термін "геотуризм" ("гео[графічний] туризм") часто застосовують для означення "туризму, що підтримує чи підвищує географічний характер місцевості – її довкілля, спадщини, естетики, культури і добробуту її мешканців", введеного у 2002 р. Асоціацією туристичної індустрії Америки (Travel Industry Association of America) та журналом National Geographic Traveler [4]. У цьому випадку "геотуризм" має загальногеографічний характер і має всі ознаки сталого (зрівноваженого) туризму. Оскільки Т. Хосе застосував цей термін значно раніше (ще у 1995), вважаємо правомірним дотримуватися його та інших дослідників точки зору, яка має геологічне підґрунтя та визначає його як "гео[логічний]туризм" у широкому розумінні. Дослідження Т. Хосе продовжили і розвинули відомі австралійські дослідники геотуризму Девід Ньюсом і Рос Давлінг [6]. Опираючись на попередні дослідження, польський дослідник Пьотр Мігонь [8] зазначив, що у цьому випадку "гео-" стосується *"геології, геоморфології і природних рис ландшафту – форм рельєфу території, скам'янілостей, порід і мінералів, з акцентом на виявлення і розуміння процесів, які формували і формують зараз ці елементи середовища"*.

Польські автори Тадеуш Сломка і Аліція Кісієська-Свідзерська більше акцентували на освітніх і емоційних аспектах, пов'язаних з оглядом геологічних і геоморфологічних об'єктів та процесів [10]: *"геотуризм – це вид пізнавального туризму, що ґрунтується на вивченні геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень"*.

Вважаємо, що визначальною функцією геотуризму є дидактична, а головною метою – інтерпретація достовірних наукових відомостей у галузі геології й геоморфології для широкого кола споживачів. Саме це вирізняє геотуризм від інших видів туризму.

Об'єктами геотуристичного інтересу, за визначенням польських дослідників Єжи Жаби і Кшиштофа Гайдзіка [12], є об'єкти і явища неживої природи, які утворилися природним способом, а також антропогенні форми і утворення, які виникли внаслідок несвідомої чи цілеспрямованої діяльності людини. Загалом можна виділити такі об'єкти геотуристичного інтересу [3, 6, 9, 12]:

– *форми рельєфу (геолого-геоморфологічні утворення)* – гори і гірські країни, міжгірні улоговини й ущелини, кратери і конуси вулканів, річкові долини, дельти і каньйони, озера, водоспади, морські узбережжя, пустелі і еолові форми, льодовики і гляціальні форми рельєфу, карстові і псевдокарстові (поверхневі і підземні) форми, яри, джерела й утворені ними форми, коралові рифи тощо;

– *геологічні форми і явища* – мінерали, породи та їхні різновиди, структурно-тектонічні утворення (складки, луски, скиби, насуви, скиди, характерне напластування тощо), магмові інтрузії та різні прояви вулканізму, палеонтологічні скам'янілості, процеси мінералізації, родовища корисних копалин, геотермальні явища тощо);

– *геологічні і геоморфологічні процеси* – виверження вулканів, вибухи гейзерів, діяльність грязьових вулканів, сходження лавин, берегові процеси на морських і озерних узбережжях, танення льодовиків, переміщення дюн та інші еолові процеси, зсуви, обвали, ерозійні процеси тощо;

– *форми антропогенного перетворення середовища* – відкриті і підземні гірничі виробки, глиняні і піщані кар'єри, котловани, шурфи, водовідводи, відвали гірських порід, діючі

і давні об'єкти гірничого промислу та пов'язані з цим перетворення територій, тунелі, катакомби, поверхневі і підземні мілітарні об'єкти (наприклад, тунелі, укріплення та ін.);

– *інженерно-геологічна діяльність* – буріння свердловин, дамби, робота морських та океанічних бурових платформ, пошук корисних копалин на поверхні землі і на дні океану, проходження тунелів, будівництво доріг і автострад, використання геотермальних вод тощо;

– *твори матеріальної культури* – різного роду будівлі з природних матеріалів та елементи їх облаштування, кам'яні споруди (піраміди, скельні міста, капища та ін.), знайдені при археологічних розкопках кам'яні артефакти, кам'яні елементи міської інфраструктури, твори мистецтва, ювелірні вироби і їхній зв'язок з видобутком дорогоцінного каміння тощо;

– *музейні та інші експозиції* – геологічні, мінералогічні і палеонтологічні музеї, демонстраційні геомісця (експозиції під відкритим небом), такі місця знаходження скам'янілостей, опорні стратиграфічні розрізи, місця знаходження мінералів і порід, геотуристичні стежки.

До об'єктів, що найчастіше викликають геотуристичний інтерес відносяться: породи і тектонічні структури, мінерали, благородне і оздоблювальне каміння, скам'янілості й інші сліди давнього життя на Землі, вулкани й геотермальні явища, унікальні форми земної поверхні, печери, водоспади, льодовики, а також елементи культурної спадщини – давні і сучасні об'єкти гірництва, мегаліти і кам'яні архітектурні об'єкти, пов'язані з історією наук про Землю місця.

Опираючись на такий широкий спектр об'єктів геотуристичного інтересу, розрізняють такі поняття як *геотуристичні об'єкти* – геологічні (геоморфологічні) об'єкти, що є предметом зацікавлення туристів (каньйони, скелі, печери і т. п.), і *геотуристичні явища* – явища, пов'язані з сучасними геолого-геоморфологічними процесами (гейзери, еолові процеси, берегова діяльність хвиль тощо) [1, 2].

Геотуристичні об'єкти і явища різного ступеня привабливості для відвідувачів, пристосовані до використання у туристичних і освітньо-пізнавальних цілях є *геотуристичними атракціями*. Головними рисами геотуристичних атракцій, на нашу думку, можна вважати: *репрезентативність* (ілюструють геолого-геоморфологічну будову чи процеси, є винятковими чи типовими об'єктами геоспадщини, прикладами давнього і сучасного гірничого промислу тощо), *інформаційно-освітнє забезпечення* (інформаційні таблиці, путівники, карти, буклети тощо), *доступність* (вільне чи регламентоване відвідування, під'їзні шляхи чи пішохідні стежки та інше).

За *місцем знаходження* геотуристичні атракції презентують у два способи [9]:

– безпосередньо на місцях знаходження – *“insitu”* – геомісця, природні та антропогенні ландшафти;

– поза місцями знаходження – *“exsitu”* – природничі музеї, геологічні колекції, кам'яні споруди і будівлі, гео-центри (освітньо-туристичні центри).

У геотуризмі використовують різні *способи представлення інформації*, серед яких: екскурсії з провідником (гідом); дидактичні геологічні стежки і маршрути; популярно-наукові видання (буклети, путівники, карти, статті тощо); інформаційні таблиці, панелі та інше; демонстраційні матеріали (геологічні й палеонтологічні колекції, макети об'єктів і явищ тощо); лекції; фільми і аудіозаписи геотуристичної тематики; мультимедійні презентації; спеціалізовані web-сторінки.

Геотуризм тісно пов'язаний з охороною геоспадщини (геоохороною, геоконсервацією). Багато геотуристичних атракцій одночасно перебувають під правовою охороною (в Україні за законодавством – як пам'ятки природи, заказники чи у складі природних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків). У таких випадках впроваджують спеціальний режим їх відвідування – обмежують доступ до цих об'єктів чи окремих їх частин (наприклад, закривають для загального доступу частини печер), направляють туристичний рух за чітко визначеними і промаркованими трасами (стежками), контролюють туристичне навантаження (встановлюють кількість осіб, які можуть одночасно відвідувати геотуристичну атракцію без шкоди для неї) та використовують інші можливі способи для їх збереження. У геотуризмі для означення об'єктів і явищ, які мають геотуристичну (наукову,

освітню, естетичну) цінність і перебувають під охороною застосовують терміни *геомісія*, *геосайти* чи *геотопи* (*geostanowiska*, *geosites*, *geotop*), а щоб підкреслити визначальну роль геоморфологічних процесів створенні цих об'єктів вживають термін *геоморфосайт* (*geomorfostanowiska*, *geomorphosite*) [3].

Важливе значення для функціонування геотуризму мають спеціально облаштовані *геотуристичні шляхи* – туристичні маршрути, які охоплюють геотуристичні атракції певної території. Для їх означення у публікаціях застосовують терміни “геологічні подорожі”, “геотріпи” чи “геомаршрути” [2].

Можна виділити такі різновиди геотуристичних шляхів як:

– *геотуристичні дидактичні стежки* – короткі локальні маршрути, здебільшого піші чи велосипедні, які найчастіше виділяють в межах національних і ландшафтних парків та геопарків і використовують для освітньо-пізнавальних цілей. Наприклад, дидактичні стежки на Скелях Довбуша у Карпатському національному парку, Урицьких скелях і “Долиною річки Кам'янки” у національному парку Сколівські Бескиди (Україна), геотуристична стежка “Давня копальня Бабіна” у геопарку Мужакова Дуга, геотуристичні стежки Юри Краківсько-Ченстоховської (Польща) та інші.

– *власне геотуристичні шляхи* – піші, велосипедні, водні, автомобільні регіональні, національні чи транснаціональні туристичні маршрути значної довжини, які охоплюють різноманітні геотуристичні атракції одного чи кількох природних районів (регіонів). Наприклад, національні і транснаціональні “Бурштинові шляхи” та інші;

– *геостради* – найдовші геотуристичні маршрути, які пролягають через один чи кілька географічних регіонів і охоплюють якнайбільше різноманітних природних та історико-культурних атракцій геотуристичних регіонів (регіонів з багатою геоспадщиною). Особливістю геострад є значна ширина їхніх зон впливу – вони можуть складатися з локальних, регіональних і національних геотуристичних маршрутів однієї чи кількох країн, розташованих вздовж уявної осі геостради. Метою створення геострад є розвиток геотуризму, збереження природної та культурної спадщини геотуристичних регіонів та підтримка їх сталого розвитку. Наприклад, Геострада Судетська довжиною 602 км презентує багатство природи і культури цікавого для геотуризму регіону польських і чеських Судетів, трасується відомими і маловідомими районами і використовує місцеву туристичну інфраструктуру, має відповідну інформаційно-освітню і промоційну підтримку [11].

Усі геотуристичні шляхи для успішного функціонування повинні мати добре помітне для подорожуючих відповідне позначення на місцевості (ознакування), інформаційно-освітнє та інфраструктурне забезпечення, яке відповідає їх завданням.

За доступністю геотуристичні шляхи можна розділити на групи:

– *загальнодоступні* – призначені для відвідувачів різних вікових груп без спеціальної підготовки і спорядження (дидактичні стежки, піші і велосипедні маршрути);

– *спеціалізовані* – призначені для відвідувачів відповідних вікових груп без спеціальної підготовки зі спеціальним спорядженням (нескладні водні маршрути, екскурсійні маршрути в печерах, гірські піші маршрути тощо);

– *кваліфіковані* – призначені для відвідувачів зі спеціальною підготовкою (спелеологічною, альпіністською), з використанням спеціальних технік і спорядження для проходження маршруту.

До *спеціальної геотуристичної інфраструктури* належать інформаційні таблиці (щити, панелі) біля об'єктів, маркування та облаштування туристичних шляхів, інформаційно-освітні центри, музеї, інформаційно-туристичні пункти, тематичні об'єкти (тунелі часу, кам'яні сади і лабіринти, експозиції під відкритим небом тощо), зони відпочинку з малими архітектурними формами, сувенірні кіоски з виробами з місцевих матеріалів і тому подібне. Послуги проживання і харчування туристи отримують у місцевих закладах, як і в інших видах туризму. Часто поблизу визначних геотуристичних атракцій створюють тематичні заклади (готелі, туристичні притулки, ресторани, кав'ярні тощо), в назві чи оформленні яких простежується геотуристична тематика і персонал яких добре поінформований про місцеві атракції.

Успішний розвиток геотуризму можливий у місцевостях (регіонах) зі значним *геотуристичним потенціалом* і правильно сформованим *геотуристичним продуктом*. *Геотуристичний потенціал місцевості (регіону)* визначають за кількістю і значенням об'єктів геоспадщини, їх різноманітням і збереженістю, доступністю для відвідування. Території з високим геотуристичним потенціалом, на основі якого сформовані геотуристичні атракції, добре розвинута туристична інфраструктура, добре організована інформаційно-освітня та промоційна діяльність називають *геотуристичними місцевостями (регіонами)*. Часто на їх основі організують геопарки, основними завданнями яких є збереження геоспадщини (геоконсервація), розвиток геотуризму та геоосвіти.

Кожна з геотуристичних місцевостей (регіонів) формує свій *геотуристичний продукт*. Як відомо, туристичний продукт можна визначити як усе те, що купує і отримує турист з метою реалізувати свою подорож – придбані за певну ціну послуги і товари, образ місця, його цінності та ступінь їхньої доступності тощо. Геотуристичний продукт є дещо відмінним і має п'ять головних складових – геологічна основа, зрівноваженість (сталість), навчання й виховання, користь для місцевості і задоволення для туристів [5]. Перші три є визначальними саме для геотуризму, а дві останніх бажані для усіх видів туризму. При формуванні геотуристичного продукту, окрім інших чинників, обов'язково слід враховувати цільові аудиторії споживачів. Особливу категорію геотуристичних продуктів становлять освітні (тематичні уроки, лекції і презентації в інформаційно-освітніх центрах, музеях і польових умовах, польові практики та ін.), які часто використовують у підготовці студентів природничих спеціальностей та викладанні природничих дисциплін у загальноосвітніх школах.

Геотуризм передбачає тісний зв'язок з місцевим населенням – він сприяє забезпеченню робочих місць і стабільних прибутків для місцевого населення у сфері обслуговування туристичного руху, збереженню традиційних господарських занять і народних ремесел, збереженню довкілля та ін., а загалом – сталому розвитку території. При цьому надзвичайно важливою є інформаційно-освітня робота серед місцевих мешканців і їх максимальне залучення до створення геотуристичного продукту місцевості (регіону). Лише у співпраці місцевих громад з природоохоронними та науковими установами відповідного профілю, освітніми закладами та іншими партнерами можна очікувати успішного функціонування геотуризму на даній території.

Список використаних джерел:

1. Зінько Ю. Природоохоронні геоморфологічні об'єкти у структурі геотуризму Західної України / Ю. Зінько, О. Шевчук. – Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2008. – Вип. 35. – С. 94–103.
2. Зінько Ю. Науково-практичні й освітні аспекти геотуризму / Ю. Зінько, Я. Кравчук, О. Шевчук // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ "Обрії", 2009. – Вип. 55. – С. 127–139.
3. Шевчук О. Основи геотуризму / О. Шевчук, Ю. Зінько // Навчальні матеріали для провідників по шляху Гео-Карпати (Кросно – Борислав – Яремче) / [за ред. І. Бубняк, А. Солецкі] – Кросно : Видавництво Ruthenus, 2013. – С. 4–12.
4. About Geotourism / National Geographic Traveler [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://travel.nationalgeographic.com/travel/sustainable/pdf/about-geotourism.pdf>
5. Dowling R. K. Geotourism's Global Growth / R. K. Dowling. – Geoheritage Journal. – 2011. – Vol. 3 (1). – S. 1–13.
6. Geotourism : The Tourism of Geology and Land scape / David Newsome, Ross Kingston Dowling. – Good fellow Pub. : 2010. – 246 p.
7. Hose T. A. Selling the story of Britain's stone / T. Hose. – Environmental Interpretation. – 1995. – № 10. – Т. 2. – P. 16–17.
8. Migoń P. Geoturystyka / P. Migoń. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. – 200+76 s.
9. Miśkiewicz K., Doktor M., Słomka T. Naukowe podstawy geoturystyki – zarys problematyki. – Geoturystyka. – № 4 (11). – 2007. – S. 3–12.
10. Słomka T., Kicińska-Świederska A. Geoturystyka – podstawowe pojęcia / T. Słomka, A. Kicińska-Świederska // GeoTurystyka. – 2004 – Т. 1 – № 1 – S. 5–7.
11. Słomka T. Koncepcja projektu: "Geostrada Sudecka – studium geologiczno-krajobrazowe z inwentaryzacją obiektów dziedzictwa przyrody nieożywionej" / Tadeusz Słomka, Tomasz Bartuś, Wojciech Mastaj, Marek Łodziński, Wojciech Mayer, Michał Stefaniuk, Marek Doktor, Jacek Koźma, Stefan Cwojdzinski, Andrzej Stachowiak. – Geoturystyka. – 4 (19). – 2009. – S. 3–18.
12. Żaba J., Gaidzik K. Geoturystyka – nowa interdyscyplinarna dziedzina nauk o Ziemi / J. Żaba, K. Gaidzik. – Biuletyn Naukowy Wrocławskiej Wyższej Szkoły Informatyki Stosowanej. – Turystyka i Rekreacja. – 2010. – Nr. 1 (1). – S. 6–13.

**СТРУКТУРИЗАЦІЯ НАУКОВОГО НАПРЯМКУ ТУРИЗМОЗНАВСТВО:
СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ**

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка, м. Тернопіль
marunyak_y@ukr.net

Establish the science of tourism as an integrated system of modern basic and applied science of tourism. Considered questions in the context of tourism science as a of fiebl of special knowledge about tourism. Opened the basic components of this direction of science research. Establish of development in modern terms of tourism science was drawn. The main objectives are to develop tourism science theoretical - methodological principles, identification of objective laws of formation and development of tourism, the use of new methods for solving typical problems of tourism.

Ключові слова: туризмознавство, основні складові туризму, перспективи розвитку туризмознавства.

Key words: science of tourism, main component, science of tourism – development perspectives.

Постановка проблеми. Туризм є відносно новою соціоекономічною діяльністю. Передумовою створення туризмознавства є тенденція аналізу розуміння туризму як індустрії мандрівок та відпочинку і надання цьому понятті людського виміру. Таке тлумачення передбачає знання цілого ряду аспектів світоглядного, культурного, пізнавального, етичного, комунікативного як специфічного соціального інституту і феномену загальнолюдської культури. Отже, в цьому аспекті головним є не готель, кемпінг, тuroператор, турагент, а людина, яка мандрує. Звідси, людина яка мандрує – це просто споживач туристичного продукту, який пересувається у просторі і в часі, а особистість, яка під час мандрівок, поїздок, походів спілкується із світом природи й культури інших народів, людей. Структуру загальної теорії туризму включає такі розділи, як філософія туризму, географія туризму, історія туризму, економіка туризму, соціологія туризму, педагогіка туризму, психологія туризму та інші.

Дослідження і публікації. Різні аспекти туризмознавства висвітлено у працях географів, економістів, філософів, педагогів та фахівців інших галузей знань. Найбільші досягнення цього напрямку відображені у монографіях Любіцевої О. О. [9, 10], Сакун Л. В.[17], Федорченка В. К. [21], у працях Зязюна, В. С. Пазенка [14]. та навчальних посібників Квартальнова В. А [4], Я. Б. Олійника та А. В. Степаненка [13] та інші.

Формування цілей статті. При написанні статті з'ясовано питання змістовного наповнення туризмознавства як сфери спеціальних знань про туризм. Розкрито основні складові цього напрямку наукових досліджень. Накреслено перспективи розвитку туризмознавства у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. При викладенні цієї проблематики основними не вирішеними питаннями є науковий статус туризмознавства та його відображення у сучасних дослідженнях, та його структури. Основні постулати лежать в межах наукового обґрунтування теорії туризму, яка втягує у себе різні наукові дисципліни, які сформувались у цей період і мають точки росту для формування новий напрямів у міру накопичення нових наукових знань та гнучко них реагувати.

У літературних джерелах знаходимо різні тлумачення системи наук про туризм, які можна звести до трьох назв: туризмознавство, туризмологія, туристика та ряд інших, які умовно можна вважати синонімами. Найбільше узагальнене розуміння цих наукових напрямів зна-

ходимо у енциклопедичному словнику-довіднику [19], де туристика – термін для означення системно прикладних наук про туризм і туристичне обслуговування населення, запропонований вченими Російської міжнародної академії туризму (Москва). Існують і інші варіанти назви наук про туризм: туурологія (Академія туризму, Санкт-Петербург), туризмознавство (Україна) та інші, які відображають вплив різних академічних шкіл, що склалися в різних туристичних центрах.

Неможна стверджувати, що вчені ведуть досить ґрунтовну дискусію з цих питань, але певні контури цієї тематики мають певне відображення. Таким чином, можна відзначити, що на сьогодні сформувалися і формуються такі наукові напрями наук про туризм, а саме: туризмознавство, туризмологія, туристика, туризмометрія, туурографія, туризмографія та інші. Найбільш дієвими є перші три наукові напрями, які найбільш суттєво відображають стан нині існуючих знань про туризм. Коротко розглянемо власне основні завдання цих трьох наукових напрямів.

Термін “туризмознавство” вперше був обґрунтований М. П. Крачило [7].

Деякі українські вчені підтримали таке розуміння автора цього наукового напрямку [8, 9, 10, 11, 13]. Туризмознавство розглядається як вузькоспеціалізований напрямок із широким застосування соціокультурного світобачення. Оскільки туризм є надзвичайно складним об’єктом дослідження, тому вимагає комплексного наукового підходу та систематизації існуючих (чіткого визначення предмета суб’єкта та об’єкта), узагальнення накопичення знань і методів вивчення туризму. Одночасно туризмознавство є багатоплановою наукою. Тому ряд авторів досить точно сюди включає рекреаційну, екологічну, економічну, фінансову, правову, господарську, техніко-економічну, інформаційну, соціологічну, педагогічну, психологічну та інші підсистеми.

Туризмологія цілісна система сучасних фундаментальних наук про туризм, туристичну діяльність, туристичну економіку, туристичне законодавство. Туризмологія характеризує туризм як: національне явище сфери реалізації різноманітних прав і потреб людини (здоров’я, відпочинок, пересування та інше); сферу технології реалізації рекреаційних потреб і попиту (туристична індустрія, форма організації, анімація, турінформатика, підготовка кадрів, та інше); особливий сектор сучасної національної й регіональної економіки (туристичний ринок, менеджмент, підприємництво, бізнес, туристичний продукт, послуги та інше); сферу соціальної і економічної політики держави та регіонів.

У статті Глобального Кодексу закріплено положення про те, що:

– туризм – це сфера, що використовує культурну спадщину людства і робить свій внесок у її збагачення;

– туризм – це діяльність, вихідна для приймаючих країн та співдружностей;

– туризм – це фактор стійкого розвитку [15].

У лютому 2000 року відбувся міжнародний форум під егідою АМФОРТ [22], присвячений сучасній туристичній науці, так званій туризмології.

Учасники форуму, а це близько 150 представників з різних країн світу, обговорювали теоретичні моделі туризмології, зокрема модель Ф. Франджіалі, Генерального секретаря ВТО [22], за образним висловом якого специфіка туризму – предметна сутність цієї науки – полягає в тому, що вона є одночасно “економічним гігантом та політичним карликом”

Учасники цього форуму французькі теоретики туризму Серж Перро і Жан Мішель Оернер підкреслюють, що мова йде не лише про різні підходи до теоретичних досліджень туризму, – “туристичні моделі туризмології”, – але разом з тим про те, що теорія туризму впливала на туристичну індустрію. При цьому відзначалося, що сама індустрія туризму у широкому розумінні є як соціальною, так і індивідуальною діяльністю, яка охоплює різні галузі і форми суспільної культури [22].

Туристика є комплексно наукою про туризм. Оскільки туризм є галуззю наукових досліджень багатьох наук, кожна з яких вивчає його по своєму. Найбільш широко цей термін має своїх прихильників у дослідженнях вчених з Болгарії, Польщі, Словаччини та інші як на-

уки, що у широкому розумінні займається вивченням туризму і мандрівок. Російські вчені І. В. Зорін, В. А. Квартальнов [3] сформували таке визначення туристики – наука, яка синтезує дані різних наукових дисциплін, що вивчають туризм, і займаються формуванням і розвитком цілісної концепції туризму.

Усі ці перелічені грані туризму свідчать про те, що жодна наука не в силі досягнути зазначені проблеми. Теорія туризму (туризмологія, туристика, туризмознавство) ставить перед собою ціль відобразити феномен туризму, та всі його складові.

Актуальність дослідження теоретико – методологічних засад туризму зумовлена такими чинниками:

- зростання значення туризму як виду економічної діяльності як на локальному, так на глобальному рівні та необхідністю підвищення потенціалу, якості людських ресурсів;
- зацікавленості молодих людей до туризму через здобуття фахової освіти;
- необхідності розробки та реалізації Державних програм розвитку туризму на макро-рівні, мезорівні, мікрорівні.

Визначення філософських підвалин туризмознавства, дало можливість трактувати її як – науковий напрямок, в межах якого сполучаються різноманітні дослідження туризму як суспільного явища.

Необхідно виділити основні складові туризмознавства, автори по – різному їх називають аспекти, напрямки, науки, навчальні дисципліни.

Оглядом питань структуризації наукового напрямку туризмознавство (туризмологія, туристика) знайшло своє відображення у працях [7, 8, 9, 10, 11, 17].

Можна погодитися з думкою О. Любіцевої, що аспекти функціонування туризму, практично сформувались в певні напрямки досліджень і кожен з напрямків охоплює певну галузь науки або декілька галузей. Зокрема: історія туризму, економіка туризму, географія туризму, екологія туризму, психологія туризму тощо. В той же час, кожна з цих дисциплін входить до певної системи наук: історичних, економічних, географічних, соціальних, психологічних тощо. Таким чином, до вивчення туризму може бути застосований як галузевий принцип побудови наукових досліджень, так і проблемний. Саме проблемний принцип покладений в основу формування нового наукового напрямку – туризмології [9].

Я. Б. Олійник та А. В. Степаненко [13]. вважають, що туризм являє собою сферу інтересів багатьох наук і дисциплін: історії, філософії, географії, соціології, психології, антропологія, економіки, екології, рекреаологія. Кожна з досліджує туризм по своєму, але жодна з них не вивчає його в цілому. Одночасно автори вважають, що туризмологія в системі наук представлена психологією, антропологією, економікою, географією, інформатикою, право, логістика.

У колективній монографії “Туризмологія” [20] викладено концептуальні засади теорії туризму. Вона є результатом багаторічної діяльності провідних науковців основних центрів дослідження туризму в Україні. На їх думку теоретико – методологічними складниками туризмології є філософія туризму, географія туризму, соціологія туризму, екологія туризму, культурологія туризму, етичні виміри туризму, педагогіка туризму, психологія туризму, конфліктологія туризму. Іншу групу наукових дисциплін введено у розділ “Інституційні засади туризму”, на жаль автори не дають тлумачення цього поняття, а саме туризм як соціальний інститут, інститут гостинності, сучасний дискурс технології туризму, рекреаологія і туризм, анімація в туризмі, економіка в туризмі, екскурсологія, музеєзнавство (музеєологія), правознавство і туризм, туризм і політологія, інформатизація туризму.

Вище зазначені підходи щодо структури знань про туризм можна простежити й інші структурні складові туризмознавства через призму класифікаторів професій та переліку наукових спеціальностей.

Класифікатор професій ДК 003:2010 встановлює у розділі професіонали виділяє:

- 248 Професіонали в галузі туризму, готельної, ресторанної та санаторно-курортної справи

- 2481 Професіонали в галузі туризму
- 2481.1 Наукові співробітники (туризмологія, екскурсознавство)
- 2481.2 Туризмознавці
- 2481.1 Молодший науковий співробітник (туризмологія, екскурсознавство)
- 2481.1 Науковий співробітник (туризмологія, екскурсознавство)
- 2481.2 Екскурсознавство
- 2481.2 Туризмознавство.

Як видно з класифікації, якщо мова йде про наукову діяльність пов'язану з туризмом тоді вживається туризмологія, а про практичну туризмознавство.

Перелік наукових спеціальностей, що затверджений наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 р. № 1057 включає основні напрями захисту дисертаційних досліджень за галузями знань.

Отже, розглянемо кожен складу туризмознавства, як ізольовану фрагментарно, в залежності до приналежності до галузей знань. Таким чином, виділяємо такі напрями:

01. Фізико-математичні науки: використання математичного апарату та обчислювальної техніки для вивчення туризму; один із прийомів моделювання в туризмі. Застосовують на всіх етапах туристичних досліджень: у процесі збирання і первинної обробки матеріалів, їхньої класифікації і генералізації, аналізу і прогнозу статистичних і динамічних станів туристичної індустрії. Ці методи дають можливість об'єктивно відобразити системоутворюючі зв'язки міжгалузевого комплексу різного рангу, умови його функціонування та розвитку. Важливі галузі: вища математика; математична статистика, математична логіка, економетрія, математичні методи в туризмі.

Інформатика: допомагає проводити ідентифікацію, класифікацію та надання інформації за допомогою програмних та комп'ютерних засобів, локальних і глобальних мереж. Важливі такі галузі: інформатика та комп'ютерна техніка, інформаційні технології, інформаційні системи в туризмі, міжнародні інформаційні системи, сучасні офісні технології.

05. Технічні науки. Технологія харчової та легкої промисловості: Способи впливу на сировину, матеріали і напівфабрикати відповідними засобами виробництва. Технологія галузі туристичної галузі – сукупність знань про методи, засоби і раціональні прийоми у певній сфері діяльності, науки або виробництва, що забезпечує одержання кінцевого продукту. Важливі такі галузі: технологія туристичної галузі, технологія готельної справи, технологія ресторанної справи.

Транспорт. Визначає пріоритетні можливості використання транспортних засобів при туристичному обслуговуванні. Важливі галузі: транспорт, туристичний транспорт, організація транспортних послуг.

06. Сільськогосподарські науки є основою для розвитку сільського туризму та необхідною умовою ведення аграрного господарства. Представлено – сільським туризмом.

07. Історія: розглядає культурну спадщину людства як гуманітарну складову туризмознавства. Простежує поняття, туризм, мандрівництво крізь призму часу. Важливі такі галузі: всесвітня історія, історія України, історичне краєзнавство, етнологія, етнографія світу та України, історія туризму.

Антропологія: аналізує соціоекономічні й культурні умови, які визначають людські потреби до мандрівництва та їх вплив на поведінку туристів, на результати соціальної взаємодії. Важливі такі галузі: туристичні мотивації, туристичні мотиви.

08. Економічні науки: вплив помітний із часів індустріальної революції та індустріального суспільства в рамках якого зародилася туристична індустрія. Економічний вплив туризму на мету мандрівництва став переконливим, а не просто кількістю виїжджаючих туристів та їх вплив на баланс платежів, економіка є істотною дисципліною у туристичній індустрії. Важливими галузями є економічна теорія, макроекономіка, мікроекономіка, економіка підприємств, основи менеджменту, менеджмент туризму, основи маркетингу, маркетинг туризму, фінанси та фінанси підприємств, економіка і ціноутворення в туризмі, бух-

галтерський облік, бухгалтерський облік в туризмі, аналіз діяльності підприємств в туризмі, управління підприємством, управління персоналом, міжнародна економіка, міжнародний туризм, міжнародні відносини, міжнародні економічні відносини, статистика, статистика туризму та інші.

09. **Філософія:** надає можливість глибокого й комплексного аналізу сутності туризму, його гуманістичних, праксеологічних та організаційно – управлінських функцій. Важлива галузі: філософія, соціальна філософія, етика та естетика, етика туризму.

10. **Філологія** (мовознавство): допомагає якісно змінити міжнародні зв'язки нашої країни і їх розширення, інтернаціоналізація всіх сфер суспільного життя створює всі передумови для оволодіння іноземними мовами як нагальної необхідності для практичної й інтелектуальної діяльності людини. Ці обставини є суттєвим чинником соціально – економічного, науково – технічного й загальнокультурного прогресу суспільства та вагомим способом міжнародної інтеграції. Важливі такі галузі: мови (українська, російська, англійська, німецька та інші).

11. **Географічні науки:** передбачає вивчення геопросторової організації туристичного бізнесу на глобальному, регіональному, національному ринку туристичних послуг. Важливі такі галузі: рекреаційна географія, географія туризму, географія туризму України, туристичне країнознавство (краєзнавство), рекреаологія, географія релігій та сакральний туризм, географія міжнародного туризму та інші.

Екологія: зосереджує свою увагу на здатності регентувати природні ресурси, їх виснаження, потенційне використання для туристичних цілей. Важливі такі галузі: екологія, екологічний туризм, природно – заповідна справа та інші.

12. **Юридичні науки.** Право: Розширення процесу глобалізації економіки й ускладнення відношень вимагає вивчення законодавства різних країн і попиту в питаннях захисту туристичних споживачів. Важливі такі галузі: правознавство, міжнародне право, правове регулювання туристичної діяльності (туристичне право) та інші.

13. **Педагогіка:** Предметом вивчення є процес формування особистості висококваліфікованого спеціаліста туристичної індустрії. Представники цього напрямку досліджують вплив різних чинників: політичних, соціальних, економічних на навчання, виховання й освіти спеціалістів сфери туризму. Важливі такі галузі: педагогіка, педагогіка туризму.

14. **Медичні науки:** допомагає вивчити властивості бальнеологічних ресурсів у процесі лікування, реабілітації, відновлення, оздоровлення. Тобто фізіологічна та психологічна рекреація. Важливі такі галузі: курортологія, бальнеологія, бальнеотерапія та інші.

18. **Архітектура:** дає можливість вивчити архітектурні пам'ятки, а також познайомитися із сучасними особливостями рекреаційних комплексів. Важливі такі галузі: архітектура, рекреаційні комплекси.

19. **Психологічні науки:** допомагає отримати розуміння мотивації туристів, їх переваг і поведінки, які необхідно приймати при розробці стратегічного менеджменту в туризмі. Важливі такі галузі: психологія, психологія туризму.

22. **Соціологічні науки:** розглядає туризм, як соціальний феномен. Вивчає структуру, функціонування та розвиток туризму як суспільного явища в його зв'язку із соціальними, політичними, економічними та культурними сферами суспільства. Важливі такі галузі: соціологія, соціологія туризму.

23. **Політичні науки:** політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється упродовж історії народу в політичному житті. Важливим у розвитку форм туризму, призначених для політичної еліти (діловий, професійний туризм), є обов'язковим врахуванням елемента історії. Важливі такі галузі: політологія.

24. **Фізична виховання та спорт:** використовувати засоби фізичної культури і спорту з метою покращення здоров'я та рухової підготовленості, як складових ефективної професійної діяльності. Важливі такі галузі: спортивний туризм.

25. **Державне управління:** допомагає розвивати туризм на різних рівнях управління. Важливі такі галузі: туристична політика, туристичне регулювання.

26. **Культурологія:** допомагає вивчати соціокультурні комунікації та їх прояв у сучасній туристичній діяльності, розуміння основних принципів життєустрою, розуміння комунікацій як елемента зв'язку між різними соціокультурними системами є на даний момент надзвичайно важливо. Пов'язаний із явищами глобалізації, туризм передбачає регулярні контакти у різних сферах між представниками різноманітних культур. Важливі галузі: культурологія, туристична культура, соціокультурні комунікації в туризмі.

Перелік основних складових туризмознавства не претендує на вичерпність, тому тут є широке поле для діяльності. Однак такий стан відображає рівень розвитку сучасної науки про туризм.

Туристичний бізнес став провідною галуззю світової економіки завдяки залучення до своєї діяльності найрізноманітніших галузей. Він втягує свою роботу всі заклади, пов'язані з обслуговуванням мандрівників: ресторани, кафе, торгівлі напоями, транспорт, туристичну інфраструктуру. Туристична галузь акумулює і туристичні ресурси та підвищує вимоги щодо екології регіонів світу. Одночасно ця галузь дає поштовх майже усім гуманітарним і соціальним наукам. І це дозволяє їм розвиватися. Особливо помітний прогрес у науках про туризм починаючи із 70 – х років ХХ століття.

На жаль сучасний стан розвитку туризмознавства відповідає цим докорінним змінам, що проходять у туристичній індустрії.

Туризмознавство завжди пов'язана з безліччю проблем. Тому дуже важливими є її теоретичний та праксеологічний аспекти функціонування. Єдність теорії і практики є важливою умовою поступу будь – якої науки. Туристична наука або туризмознавство, як її називають, є молодого, але дуже важливою перспективною галуззю.

Зважаючи на міждисциплінарне вивчення туристичної індустрії та оцінюючи перспективи розвитку туризму у світі важливе роль усіх задекларованих наукових напрямів. Однак представлені наукові напрями у туризмознавстві, не здатні зрозуміти і визначити її специфіку. Тому, найбільш підготовленою до розуміння сутності туризмознавства є представники географічної науки.

Висновки.

1. В Україні склалися серйозні передумови для розвитку нового наукового напрямку туризмознавства. На першому етапі встановлення науки про туризм важливе місце належало географії, економіці. Пріоритетними були вивчення туристичних ресурсів країни та її регіонів. Основи рекреаційної географії в Україні почали формуватися у середині 60-х років ХХ ст.

2. Подальший розвиток теорії туризмознавства повинен проходити шляхом виявлення усіх різноманітних напрямів, серед яких особливе місце належить філософії, соціології, педагогіці, психології, математиці, інформації, екології.

3. Основними завданнями туризмознавства є розроблення теоретико – методологічних засад, виявлення об'єктивних закономірностей формування і розвитку туризму, використання нових методів дослідження для розв'язання типових завдань туризму, ефективної моделі управління туристичним бізнесом країни.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про туризм” від 18. 11. 2003 р. № 1282 – IV // Офіційний вісник України. Щотижневий збірник актів законодавства. – К. : 2000. – № 50. – С. 34–56.
2. Зорин И. В. Энциклопедия туризма / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 364 с.
3. Зорин И. В. Туризм: монографія / И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М. : Советский спорт, 2001. – 460 с.
4. Квартальнов В. А. Туризм : учебник / В. А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 320 с.
5. Котляров Е. А. География туризма и отдыха / Е. А. Котляров. – М. : Мысль, 1978. – 238 с.
6. Крачило Н. П. География туризма / Н. П. Крачило. – К. : Вища шк., 1987. – 208 с.

7. Крачило Н. П. Основи туризмознавства. / Н. П. Крачило. – К. : Вища шк., 1980. – 120 с.
8. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму : суспільно- географічний підхід : монографія / Степан Кузик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
9. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : монографія / О. О. Любіцева. – К. : “Альтерпрес”, 2002. – 436 с.
10. Любіцева О. О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О. О. Любіцева, В. К. Бабарицька. – К. : Вид. – поліграф. Центр “Київський університет”, 2008. – 335 с.
11. Мариняк Я. О. Туризмознавство. Вступ до спеціальності. навч.-метод. посіб. / Я. Мариняк. – Тернопіль : Вектор, 2014. – 166 с.
12. Николаенко Д. В. Рекреационная география. Учеб. пособ. / Д. В. Николаенко. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с.
13. Олійник Я. Б. Теоретичні основи туризмології. Навч. посіб. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Ніка – Центр, 2005. – 316 с.
14. Пазенок В. С. Філософія туризму : навч. посіб. / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко. – К. : Кондор, 2004. – 268 с.
15. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Збірник нормативно правових актів / За заг. ред. проф. В. К. Федорченка. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
16. Романов А. А. География туризма /А. А. Романов, Р. Г. Саакянц. учеб. пособ. – М. : Советский спорт, 2004. – 208 с.
17. Сакун Л. В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира: монография / Л. В. Сакун. – К. : МАУП, 2004. – 399 с.
18. Самойленко А. А. География туризма : учеб. пособ. / А. А. Самойленко – Ростов н / Д. : “Феникс”, 2006. – 368 с.
19. Туризм, гостепримство, сервис : Словарь-справочник /Г. А. Аванесова, Л. П. Воронкова, В. И. Маслов, А. И. Фролов; Под ред. Л. П. Воронковой. – М. : Аспект Прес, 2002. – 367 с.
20. Туризмологія : концептуальні засади теорії туризму : монографія / В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. К. Кручек та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 2013. – 368 с.
21. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму. [Монографія]. За ред. Н. Г. Ничкало – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2004. – 472 с.
22. ANFORT ou Formation mondiale pour la formation hoteliere et touristique.
23. Kowalczyk Andrzej Geografia turizmu. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 287 p.
24. OMT, Tourisme Horizont 2020, nouvelles prevision, Madrid, 1999.

УДК 911.3

Орест Пендерецький

**ПРОМИСЛОВИЙ ТУРИЗМ ЯК НОВА СФЕРА ПОСЛУГ
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ
pov@tunet.if.ua*

Improved theoretical, methodological and methodical provision of industrial tourism, expanded its scope of subject-object and held on that basis, applied research, and who will determine compliance with the current requirements of industrial tourism development of science and society. Using manufacturing processes as tourism resources, stimulate business to improve corporate climate and labor relations. Enterprise receives customer loyalty, effective support brands and turnover souvenir shops located at the points where the tour ends, is much higher than other places with similar products. Balanced development of industrial tourism must meet the criteria of social, cultural, environmental and economic compatibility. Balanced development of industrial tourism - this is tourism, which in the long run, that is projected on the present and future generations, can adapt to specific ethnic and cultural characteristics, the requirements of social justice, ecologically compatible and appropriate and beneficial economically. Industrial tourism - a true marketing tool area, the system of local communities to promote their interests in order to attract investors, tourists or potential residents. An important role is played by forecasting

possible changes in the environment on the basis of modeling sustainable development of tourist destinations for industrial tourism in order to introduce warning measures.

Ключові слова: промисловий туризм, Карпатський регіон, кластер, моделювання, збалансований розаиток.

Key words: Industrial tourism, Carpathian region, cluster, simulation, sustainable development.

Постановка питання. Різноманітність промислового туризму [1, с. 11], як суспільного явища, обумовила комплексний, проблемно-цільовий підхід до його наукових і прикладних досліджень, вирішити які можна завдяки визначенню механізму його функціонування та геопросторової організації. На сьогоднішній день актуальною є проблема вдосконалення теоретико-методологічних та методичних положень промислового туризму, розширення його предметно-об'єктної сфери і проведення на цій основі прикладних досліджень, які й будуть визначати відповідність промислового туризму сучасним вимогам розвитку науки і суспільства.

Хід доповіді. За визначенням світової організації туризму “Збалансований розвиток туризму має задовольняти потреби туристів і країн, які їх приймають, за умови збереження і збільшення майбутніх можливостей, що передбачає таке управління ресурсами, при якому економічні, соціальні та естетичні потреби могли б бути задоволені, в той час, як культурна цілісність, важливі екологічні процеси, біорізноманіття та системи життєзабезпечення підтримуються і зберігаються”. Він повинен відповідати критеріям соціальної, екологічної та економічної сумісності. Збалансований розвиток промислового туризму – це той туризм, який в довгостроковій перспективі, тобто в проекції на сучасне і майбутні покоління, може адаптуватися до конкретних етнічних і культурних особливостей, відповідає вимогам соціальної справедливості, екологічно сумісний, а також доцільний і вигідний в економічному плані.

Серед основних передумов виникнення екотуризму та екологізації традиційних видів туризму провідну роль відіграє наростання протиріч між задоволенням туристичного попиту і раціональним використанням туристичних ресурсів. В основі цих протиріч знаходиться антропогенне навантаження, яке здійснюють туристи на природні і культурно-історичні туристичні ресурси. Важливу роль тут відіграє прогнозування можливих змін навколишнього середовища на основі моделювання збалансованого розвитку туристичних дестинацій промислового туризму з метою запровадження застережливих заходів.

Для виробника пустити споживача до себе на підприємство – це дуже гарний рекламний хід. Кілька годин витонченої реклами, яку екскурсант споживає охоче, а іноді ще й платить за це. До того ж відкритися для споживача – це демонстрація чесності та прозорості управління, бездоганних технологій, впевненості у своїх перспективах перед конкурентами.

Використання виробничих процесів як туристичних ресурсів, стимулює підприємство до поліпшення корпоративного клімату і трудових відносин. Підприємство отримує лояльність споживачів, ефективну підтримку брендів, а оборот сувенірних магазинів, розташованих у точках, де закінчуються екскурсії, значно вищий ніж в інших місцях з аналогічною продукцією. Промисловий туризм – це справжній інструмент маркетингу території, системної роботи місцевих співтовариств по просуванню її інтересів для залучення інвесторів, туристів чи потенційних жителів. Промисловий туризм – це різновид культурно пізнавального туризму, спрямований на пізнання особливостей технологічних процесів діючих (або тих, що колись діяли) промислових підприємств та народних промислів.

Таке визначення сформульоване нами на основі тлумачення значення слова “промисел” в Академічному словнику української мови (1970–1980) [2, с. 229]:

- заняття яким-небудь ремеслом з метою добування засобів існування; дрібне ремісничє виробництво;
- місце, родовище, де добувають що-небудь; добувне промислове підприємство;
- галузь промислового виробництва .

Отже, народні промисли можна характеризувати як перший, дослідний етап промислового виробництва, а тури на такі об'єкти і визначили назву туризму – промисловий.

Якщо характеризувати промисловий тур з позиції туристичного ринку, то він інтегрує в собі відповідні аспекти соціальних, економічних та екологічних продуктів, товарів і послуг переважно інтелектуально-пізнавального та атрактивного характеру, що мають просторову, кількісну та якісну визначеність і підготовлені для реалізації туристам. У його створенні задіяні підприємства гірничодобувної та переробної промисловості і туристичні підприємства та організації, що співпрацюють у напрямку створення та реалізації промислово-туристичного продукту. Тому характерним поняттям для розвитку промислового туризму є туристична дестинація – цільова територія, яка приймає туристів: географічна одиниця, з самостійною туристичною привабливістю, яка надає туристам комплексне враження (на базі туристичних продуктів), та задовольняє всі потреби туристів.

Ресурсний потенціал промислового туризму – споруди та явища видобувної і переробної промисловості, що відображають, відтворюють, імітують розвиток ландшафту, пов'язаного з промисловою діяльністю людини, та мають ту чи іншу пізнавальну цінність. До них ми відносимо: індустриальні: заводи, фабрики, електростанції, комбінати, летовища...; природні: грязьовий вулкан, соляні промисли, карстові утворення, озокеритові утворення, нафтові промисли, промислові кар'єри, зоо- і фіто промисли, лікувальні грязі, мінеральні води; народні промисли: килимарство, ткацтво, вишивання, лозоплетіння, гончарство, різьба по дереву, кістці, рогу, художня обробка шкіри, декоративний розпис, склороби-гутники, золотарі-ювеліри, ковалі...

У Карпатському регіоні, поряд з курортними і рекреаційними ресурсами, також є значна кількість промислових, військових та народних промислів, які у своїй сукупності становлять ресурси промислового туризму.

Ознайомлення з технологічними процесами по випуску продукції є різновидом культурно-пізнавального туризму і має назву – індустриальний туризм. Початок йому був поставлений під час ознайомлення з роботою народних промислів, коли товари виготовлялися вручну з використанням нехитрих технічних приспособлень і обладнання. Пізніше, з розвитком науки і техніки, почали запроваджувати для виготовлення цих же товарів потужні автоматизовані і роботизовані технологічні лінії та обладнання. Індустрія виробництва стала цікавою для підприємців, які хотіли запозичити передові технології, налагодити партнерські стосунки. В ролі промислових туристів виступали самі державні службовці, які були зацікавлені у спільному виробництві продукції з метою розширити сферу зайнятості для місцевого населення. Так поступово почав зароджуватися індустриальний туризм, який разом з відвідуванням народних промислів породив промисловий туризм.

Розвиток вітчизняного промислового туризму, як складної соціоекономіко-екологічної системи, ґрунтується на взаємодії її суб'єктів – туристів, та об'єктів – туристичних дестинацій. Туристична дестинація виступає ключовим компонентом системи промислового туризму, оскільки її формують функціонально пов'язані елементи (туристичні ресурси, туристична та загальна інфраструктура території, трудовий потенціал та органи управління), що розташовані на певній території, мають інформаційно-комунікаційні структури для забезпечення виконання стратегії й тактики виробництва та реалізації туристичного продукту, спрямованих на ефективну економічну, соціальну та екологічну діяльність у ній. Проведене дослідження сутності туристичної дестинації дає підстави розглядати її як соціо-економічну місцевість певного масштабу, що характеризується конкурентоздатними туристичними ресурсами та інфраструктурою, яка створює і реалізує привабливий для споживача турпродукт, не завдаючи шкоди довкіллю.

Туризм повинен бути екологічно орієнтованим на довготривалу перспективу, економічно життєздатним, а також відповідати етнічним і соціальним інтересам місцевих співтовариств. Необхідність розвитку екологічно орієнтованого туризму, як одного з важливих принципів збалансованого екологічно безпечного розвитку суспільства в цілому, підтверджено і на міжнародному рівні.

З розвитком екотуризму пов'язана зміна ставлення до навколишнього середовища, зміна моделей природокористування; розвиток екотуризму сприяє охороні природи і культури, соціальному та економічному розвитку. Екологічний туризм є і одним з елементів еколого-просвітницької діяльності. Особливості екотуризму полягають в тому, що він не лише задовольняє бажання спілкуватися з природою, але змушує потенціал туризму служити на благо охорони природи, соціально-економічного розвитку, сприяє підвищенню еколого-освітнього і загальнокультурного рівня відвідувачів.

Для збільшення соціальної значущості екології у всіх сферах життя суспільства (освіти, виробництва, культури, побуту) необхідне створення і масове поширення світоглядної концепції спільної еволюції суспільства і природи, спираючись на природне прагнення людей до здорового способу життя, сформувані соціально-психологічні установки на виконання високих екологічних стандартів ставлення до природи.

В економічній сфері головним завданням регіональної політики є створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та ринкової інфраструктури; формування і розвиток вільних економічних зон із визначенням локальних територій для їх розміщення, налагодження при- і транскордонного співробітництва між регіонами; проведення децентралізації управління економікою з урахуванням її багатоукладності на базі міцної вертикальної структури влади. В соціальній – на відновлення і розвиток соціальної інфраструктури, забезпечення необхідних умов життєдіяльності місцевого населення; раціональне використання трудових ресурсів шляхом удосконалення функціонування ринків праці та систем соціального захисту населення; формування раціональної системи розселення шляхом збереження існуючих і створення нових населених пунктів, регулювання їх розвитку [3, с. 141].

Проте через вузькоспеціалізований розвиток і розуміння ролі туристичної індустрії, невикористання резервів для становлення промислового туризму у науковому, діловому, навчальному, культурно-пізнавальному напрямках, а також неповне використання місцевого природного потенціалу, ефективність туристичної галузі в Україні значно менша порівняно з розвиненими країнами світу.

Становлення промислового туризму в нашій державі у значній мірі так важко запроваджується через упереджене ставлення чиновницького апарату, а також ряду керівників промислових підприємств “вчорашнього дня”, для яких все нове є чужим. Адже у світі давно організуються виробничі екскурсії та туристичні маршрути на промислові підприємства, що є оригінальним способом представити свою продукцію, поліпшити імідж компанії і галузі в цілому, а для туристів – це можливість побачити своїми очима виробничі потужності, познайомитися з історією промисловості.

Одним із перспективних механізмів розвитку територіальної організації продуктивних сил суспільства, здатних значною мірою сприяти поширенню ринкового світогляду і відповідати господарським реаліям українського сьогодення, є створення кластерів. Слово “кластер” походить від англійського слова cluster, що означає рій, скупчення. Туристичний кластер – це ключова організаційна основа, яка поєднує підприємства туристичної та інших суміжних галузей у єдину систему. Це дає змогу реалізувати пріоритетні задачі, які стоять перед підприємствами, установами, організаціями та сприятиме посиленню конкурентних переваг цього регіону [4].

Відповідно до теорії М. Портера, кластер – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники тощо) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), діючих у певних сферах і взаємодоповнюючих один одного [5]. Шляхом створення подібного об'єднання можна забезпечити фінансування та виконання навіть дуже амбіційних проектів у туристичній галузі, які за інших обставин для кожного окремого учасника були б неможливі. Кластерний метод використовується для підвищення конкурентоспроможності регіону, який застосовувався раніше в основному тільки у промисловому виробництві. Сьогодні цей підхід застосовується і в індустрії туризму.

Під час подорожі турист споживає різні послуги – загальні, специфічні туристичні та супутні. Але, перш за все, він потребує послуг з підтримки своєї життєдіяльності – житло, харчування, транспорт, дозвілля. Саме тому основними з елементів кластера є постачальники спеціалізованих туристичних послуг. Складові цього елемента відображають особливість туристичного споживання і при цьому викликають похідний мультиплікативний ефект: необхідність для туриста в місцях споживання туристичного продукту наявності транспортних послуг, житла, харчування, системи гостинності в цілому, створення необхідних умов для лікування, розваг, освіти, задоволення потреби в нових враженнях. Міжгалузева природа туризму передбачає присутність в мережі постачальників колективних засобів розміщення, підприємств громадського харчування, центрів дозвілля, найцікавіших, найпривабливіших для туристів місць, ділових центрів, лікувально-оздоровчих установ та інших послуг. При цьому якість надання послуг має відповідати вимогам ринку [6]. Основа туристичного продукту – послуги цих постачальників і без згаданих підприємств існування кластера неможливе.

Суть діяльності підтримуючих (обслуговуючих) туризм галузей полягає в наданні туристам супутніх послуг. До них належать фінансові та медичні послуги, місцева роздрібна торгівля, включаючи продаж сувенірів і туристичного спорядження, інженерна (побутова) інфраструктура, забезпечення безпеки і т. д. Дані підприємства і організації функціонують на ринку товарів і послуг незалежно від туризму, але їх залучення до складу кластера створить більш привабливі умови для розвитку та збільшення обсягів обороту. Основний туристичний продукт може бути реалізований і без участі місцевих організацій, але це спричинить збільшення витрат і зниження привабливості для туристів. Збалансований розвиток обслуговуючих галузей і їх активна взаємодія з туристичними організаціями – це запорука успішного функціонування всього кластера.

Кластер функціонує тільки в певному середовищі, а саме у сприятливих умовах (політичних, соціокультурних, економічних, природних), які представляють собою сукупність зовнішніх чинників, що забезпечують конкурентоспроможність туристичних послуг. Сприятливі умови – це комплексне поняття і включає такі елементи, як ресурси (природні, людські), науково-дослідний потенціал, інвестиційний клімат, характер конкуренції, унікальність виробленої продукції та послуг, потреби місцевих споживачів, кваліфікація постачальників, наявність пов'язаних галузей.

При формуванні туристичного кластеру необхідно ідентифікувати його географічні кордони і враховувати кліматичні чинники, які відносяться до природних умов. Географічні межі багато в чому створюють транспортні комунікації (стан автомобільних доріг, розвиток малої авіації, водного транспорту), які з'єднують між собою основні центри тяжіння туристів. Географічні межі кластера залежать і від специфіки туристичних ресурсів, історичних особливостей розвитку території, включаючи кліматичні умови і рельєф місцевості.

Поряд з освітніми установами, особливе місце займають науково-дослідні інститути різного профілю, присутність яких сприяє всебічному аналізу складових кластера, можливостей його розвитку для промислового туризму в науковому напрямку. Велике значення має політична ситуація на території кластера. Політика влади в галузі розвитку туристичної діяльності, її підтримка, проведення наукових досліджень, постійний моніторинг є найважливішою умовою формування кластера.

Особливу увагу при формуванні туристичного кластера необхідно приділяти взаємозв'язкам між його елементами. Даний зв'язок ґрунтується не тільки на економічній вигоді учасників, але й орієнтований на створення і реалізацію якісних туристичних послуг, що задовольняють потреби як туристів, так і території. Це виражається у взаємозв'язку (“транспорт – сфера розміщення – харчування”) як основних послуг кластера, так і у взаємозв'язках (“державне управління – комерційні організації – науково-освітні установи”). Ідентифікація туристичного кластера (ресурси, структура, межі, вид) необхідна в процесі його формування, розвитку і подальшого вдосконалення. Одним із важливих підходів до визначення сут-

ності попиту в туризмі є оцінка детермінант споживчої поведінки – дій пошуку споживачем необхідної інформації і прийняття відповідного рішення про подорож, що враховує індивідуальні особливості людини стосовно прийняття рішення про подорож [7, с. 27].

Ефективна робота всіх елементів туристичного кластера допоможе не тільки значно поповнити бюджети територій, а й утворити нову сферу зайнятості населення, стимулювати залучення в оборот додаткових капіталів. Крім того, функціонування кластера дозволить зберегти культурно-історичні пам'ятки, природні парки і заповідники, оздоровити екологічну обстановку, розвинути сферу послуг, удосконалити інфраструктуру територій. Формування туристичних кластерів буде сприяти переключенню інтересу туристів із закордонних поїздок на внутрішній туризм: у ті місця, де збереглося історичне середовище, національний колорит, екзотика і українська гостинність. Туристичні кластери формуються на базі відповідних активів у регіоні і складаються з підприємств обслуговування туристів, наприклад, туроператорів, готелів, сектора громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств та інших.

Сьогодні можна сказати, що туристичні підприємства готові до сприйняття кластерних технологій; кластер є однією із привабливих моделей, оскільки об'єднує на добровільних і взаємовигідних засадах суб'єкти економічної діяльності, що дозволяє їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів; кластерні технології сприяють налагодженню взаєморозуміння між державними та бізнесовими колами; інформаційно – рекламне забезпечення діяльності кластеру належить до пріоритетних напрямків його розвитку; кластеризація туристичних підприємств робить "прозорими" інвестиційні надходження і веде до оптимізації їх використання; туристична індустрія – приваблива сфера вкладання інвестицій, які повніше даватимуть віддачу при умові існування кластерів на регіональному і державному рівнях; кластеризація туристичної діяльності, при правильній організації, стимулюватиме розвиток інших виробництв, а науково-освітній блок, що включає освітні заклади, здатен забезпечити потреби туристичних кластерів у висококваліфікованих кадрах, які зможуть відповідати за стратегію розвитку і маркетингові дослідження новоутвореного туристичного кластера.

Висновок. Виходячи із вищесказаного, слід наголосити, що туристичний кластер – це одна із форм організації продуктивних сил усіх учасників даної моделі, яка передбачає створення нового туристичного продукту на основі маркетингових комунікацій у туризмі, що дозволить їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів.

Для Карпатського регіону туризм, як сектор економіки, сприяє активному подоланню диспропорцій економічно-соціального розвитку окремих територій, господарської, соціальної та демографічної депресивності, поживає традиційні господарські промисли місцевого населення. Головні ролі в цьому відіграють природні передумови з характерними для місцевості рисами і властивостями геопростору, сукупний синергетичний вплив яких виступає основою всього суспільного розвитку населення, що проживає на даній території. Завдяки мінеральним джерелам вод появились такі визначні бальнеокурортні центри як Трускавець, Східниця, Моршин, Поляна, Шаян, Сойми, Шешори та ін.

Гірські райони можуть конкурувати з рівнинними в економічному відношенні насамперед завдяки розвитку індустрії відпочинку. Інші галузі при цьому відіграють роль необхідних доповнюючих, дозволять розширити сферу прикладання праці, використати поряд з рекреаційними інші види природних ресурсів – лісові й окремі мінерально-сировинні.

З метою підвищення інвестиційної привабливості регіону, формування механізмів стимулювання підприємницької ініціативи, створення сприятливого підприємницького клімату, залучення підприємців до формування туристичних інформаційних центрів в індустрії туризму використовують кластерний підхід. Туристичний кластер – це ключова організаційна основа, яка поєднує підприємства туристичної та інших суміжних галузей у єдину систему, що дає змогу реалізувати пріоритетні завдання, які стоять перед підприємствами, установами, організаціями, та сприятиме посиленню конкурентних переваг цього регіону [4].

Однією з головних функцій промислового туризму є підняття іміджу самого підприємства – власна реклама.

Список використаних джерел:

1. Пендерецький О. В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення : монографія / О. В. Пендерецький. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. – 225 с.
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/s/promysel>.
3. Іщук С. І. Регіональна економіка : Теорія. Методи. Практика : підручник / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання – 2013. – 447 с. (Університетський підручник).
4. Пендерецький О. В. Кластерний підхід до промислового туризму / О. В. Пендерецький // Географія та туризм : науковий збірник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 21. – С. 31–37.
5. Портер М. Конкуренція / М. Портер // пер. с англ. М : Издательский дом “Вильямс”. – 2002. – С. 495.
6. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес. – 2003. – 435 с.
7. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с.

УДК 338.48(477)-7

**Володимир Круль,
Марія Паламарюк, Галина Круль**

**СТАН РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБІТ)**

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці,
kroolv@ukr.net*

Analysis of recreational-tourist dissertation researches, that have taken place in Ukraine in 2000–2014 years, was carried out. Researches of the recreational potential within the limits of natural and administrative and territorial units have been priority. Features of territorial-recreation complexes and territorial-recreation systems exclusively for administrative and territorial units were discovered. Caution has been directed on the analysis of recreational-tourism resources, particularly their structure and current state of use were discovered, assessment of recreation-tourist attraction and recreation-tourist diversity of territory was held or their socio-geographical aspect was investigated. Studies of resources for ethnic and foreign tourism, socio-economic evaluation of development of rural tourism and analysis of recreational activities like process that ensures balanced development of the territory were rare.

Ключові слова: *рекреація, туризм, рекреаційно-туристичні потенціал, комплекс, система, ресурси.*

Key words: *recreation, tourism, recreational and tourist potential, complex, system resources.*

Актуальність дослідження. Рекреація, як один зі способів відпочинку людини, потребує детального і всебічного вивчення., в т. ч. – на загальному та регіональному рівнях. До першого можна віднести й огляд будь-яких публікацій, що стосуються рекреаційних досліджень, загалом

та рекреаційно-туристських, зокрема. У цьому контексті видається важливим здійснення аналізу рекреаційно-туристичних вишукувань, що мали місце в дисертаційних роботах за 2000–2014 роки.

Огляд літературних джерел. Питанням вивчення передумов для розвитку туризму і рекреації в Україні, чинників, що впливають на них, становленню рекреаційно-туристського комплексу та його подальшій динаміці надається певна, однак недостатня увага. Важливою проблемою стало виявлення рекреаційного потенціалу у межах природних виділів: гірсько-приморських територій Криму [2], геосистем Горган [19] або ландшафтів долини Середнього Дністра [17]. Той же рекреаційний потенціал, але з наголосом на його туристичній складовій, став об'єктом наукових студій для Харківського регіону [14] та для частини Івано-Франківської області (для її гірських населених пунктів) [5].

Натомість, територіально-рекреаційний комплекс як суто суспільно-географічна категорія досліджувався винятково для адміністративно-територіальних одиниць: Вінницької [18], Волинської [8] і Чернігівської [16] областей. У межах аналогічних адміністративних виділів вивчалися територіальні рекреаційні системи. Скажімо, з'ясовувалися особливості їхнього просторового устрою та перспектив розвитку для Полтавської області [12] або проводився краєзнавчо-картографічний аналіз для Івано-Франківської [1].

З усього рекреаційного потенціалу території ставилося завдання детальнішого аналізу рекреаційно-туристських ресурсів. Причому з'ясовувалася структура і сучасний стан використання, власне, рекреаційно-туристських ресурсів [20], або виконувався суспільно-географічний аналіз останніх [13], або досліджувався суспільно-географічний аспект туристсько-рекреаційних [3], або проводилася оцінка рекреаційно-туристичної атрактивності території [7], або здійснювався аналіз просторового поширення та оцінювання рекреаційно-туристичної різноманітності регіону [15]. Для останніх двох вишукувань наукові пошуки спрямовувалися на Чернівецьку область, а для першого – на Івано-Франківську. Необхідно осібно виділити дослідження аналізу туристсько-рекреаційних ресурсів природних ландшафтів Чернівецької області [6].

Звернемо увагу на те, що пошукові зацікавлення науковців звужувалися і всередині рекреаційно-туристських ресурсів. Особливої суспільно-географічної деталізації заслуговували ресурси для етнічного туризму [11]. Вагомий науковий інтерес складала і соціально-економічна оцінка розвитку сільського туризму в регіоні [4].

Виклад основного матеріалу. Найперше, звернемо увагу на те, що з усього багатства туристських ресурсів розглядалися й ті, які споживаються зазвичай іноземцями [9]. У цьому контексті наведена оцінка інфраструктурного забезпечення туризму в Україні та розроблена схема рекреаційного районування *А. Мокляком*. Ним охарактеризований стан іноземного туризму в державі, представлені результати оцінки країни польськими туристами та туристичними підприємствами. Дане дослідження відзначається ще й тим, що в ньому запропонована стратегія розвитку іноземного туризму та класифікація туристичної атрактивності територій та місцевостей в Україні для потреб іноземного туризму.

Деякі з досліджень присвячувалися аналізу рекреаційної діяльності як процесові, який забезпечує збалансований розвиток території (на прикладі Черкаської області) [10]. Виходячи з цього, висвітлені економічні, соціальні, екологічні проблеми останньої та проаналізована територіальна організація рекреаційної діяльності регіону. Логічним підсумком вишукувань *В. Новикової* стали ймовірні шляхи вдосконалення розвитку рекреаційної сфери на регіональному рівні та накреслені перспективні напрями організації рекреаційної діяльності в Черкаській області.

Доволі ґрунтовними розвідками слід вважати дисертаційні роботи *Р. Мазурця* [8], *Г. Чернової* [18] та *І. Філоненко* [16], в яких проаналізований територіально-рекреаційний комплекс (ТРК), відповідно, Волинської, Вінницької та Чернігівської областей. Все ж, першу роботу, виходячи із прикордонного розміщення регіону, що досліджується, слід розглянути осібно від інших двох. Так, *Р. Мазурець* виявив чинники функціонування ТРК області в умовах саме її прикордоннос-

ті. Ним, на підставі визначення індексу забезпеченості природно-рекреаційними та культурно-історичними рекреаційними ресурсами адміністративно-територіальних районів, був здійснений комплексний аналіз рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області. Доповненням до цього стало розкриття соціально-економічних особливостей розвитку ТРК останньої. Результатом пошукових студій виявилася констатація функціонально-територіальної, функціонально-компонентної та функціонально-управлінської структур ТРК регіону і, звісно, аналіз впливу на неї транскордонного і міжнародного співробітництва.

У роботах Г. Чернкової й І. Філоненко проведена оцінка суспільно-географічного положення, природно-рекреаційного потенціалу, суспільно-історичних рекреаційних ресурсів, системи розселення і трудових ресурсів, рівня соціально-економічного розвитку та регіональної інфраструктури, екологічної ситуації тощо, відповідно, Вінницької та Чернігівської областей. Загалом дисертантками зроблена комплексна оцінка умов і чинників формування ТРК областей та їхніх окремих адміністративних районів, визначені коефіцієнти рекреаційної цінності. Як підсумок, виділені функціонально-компонентна, функціонально-територіальна і функціонально-управлінська структури ТРК, визначені основні напрями перспективного розвитку й удосконалення територіальної організації ТРК областей.

Один об'єкт – територіальна рекреаційна система (ТРС) склався у вишукуваннях *Т. Павленко* [12] та *Я. Атаманюк* [1]. Проте, якщо перше спрямоване на змалювання суспільно-географічної оцінки територіальної рекреаційної системи регіону, то в другому розкривається зовсім інший її ракурс – краєзнавчо-картографічний аналіз. Обом працям властивий однаковий підхід до висвітлення ТРС, що полягає у з'ясуванні історичних передумов розвитку останньої та виявленні різноманітних чинників впливу на неї: природних, природно-антропогенних, соціально-економічних і суспільно-історичних [1] та географічного положення, природних, демосоціальних, економічних і екологічних [12]. На цій основі надалі оцінений рекреаційно-туристичний потенціал і стан туристичної інфраструктури зокрема Полтавської області [12]. Оригінальність вишукування *Я. Атаманюк* ґрунтується на проведеному картографічному моделюванні функціонування рекреаційної системи Івано-Франківської області [1]. В обох випадках проаналізована територіальна організація ТРС та визначені перспективні напрями її розвитку.

Висвітленню особливостей рекреаційно-туристського (або туристсько-рекреаційного) потенціалу (РТП) присвячені праці *М. Депутата* [5] і *Н. Серокурової* [14]. Коли остання стосується великого адміністративного регіону – Харківської області, то в першій досліджується тільки гірська частина Івано-Франківської. Виходячи з такої територіальної специфіки, у роботах вирішувалися різні (за винятком виявлення передумов розвитку рекреаційно-туристської сфери регіону) завдання. Так, *М. Депутатом* проведена оцінка потенціалу рекреаційно-туристських ресурсів на рівні населених пунктів, адміністративних та природно-рекреаційних районів, а також здійснена типізація поселень за обсягами та структурою РТП. Ним також проаналізовані територіальні відміни у використанні гірських районів регіону та визначені основні проблеми й шляхи вдосконалення рекреаційно-туристської діяльності в гірських населених пунктах Івано-Франківської області [5].

Водночас *Н. Серокуровою* зроблений наголос на туристській складовій РТП, вона здійснила просторовий аналіз та виявила оцінку рівнів забезпеченості і використання окремих складових туристсько-рекреаційного потенціалу (виділення наше) (ТРП) Харківського регіону. Здобувачем була проведена типізація районів за співвідношенням забезпеченості та використання ТРП, а також розкриті особливості глобального та макрорегіонального туристичних просторів, визначені напрями залучення ТРП Харківської області до Європейського туристичного простору. *Н. Серокурова* виявила проблеми ТРП регіону та визначила шляхи їх розв'язання, виділила території пріоритетного розвитку туризму.

Вузько спеціалізованим стало вишукування *М. Орлової* [11], в якому здійснена суспільно-географічна оцінка ресурсів етнічного туризму Одеської області. Нею з'ясовані історико-географічні передумови формування ресурсів етнічного туризму та проаналізований регіо-

нальний ринок туристичних послуг і виявлені місце й роль у ньому етнічного туризму. Позитивним моментом стало виявлення територіальної організації ресурсів останнього у регіоні та завершення їхньої характеристики.

Осібю серед географічних праць займає місце дисертація *Ю. Грицьку-Андрієш* [4], адже це економічне дослідження, в якому виявлені соціально-економічні особливості та основні напрями розвитку сільського туризму в Чернівецькій області. Зокрема нею здійснена оцінка використання ресурсного потенціалу та становлення сільського туризму в регіоні й обґрунтовані напрями його подальшого розвитку. Визначене місце сільського туризму в регіональній економіці. Здобувач обґрунтувала також умови формування кластерів сільського туризму, визначила маркетингові стратегії розвитку туристичної діяльності на селі, розробила заходи щодо вдосконалення управління сільською туристичною діяльністю.

Особливості вивчення рекреаційно-ресурсного потенціалу (РРП) розглядаються *М. Благим* [2]. Ним проаналізовані рекреаційні ресурси гірсько-приморських територій Криму та запропонована методика дослідження РРП і виявлення географічних відмінностей в ефективності його використання. В контексті останнього проведена типологія та здійснене типологічне районування застосування рекреаційних ресурсів гірсько-приморських територій Криму. Як результат, порекомендована принципова схема оптимізації використання та розроблені основні напрями підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів території дослідження.

Також у межах природних територій, геосистем Горган, розглядається РРП *Н. Чорненькою* [19]. Нею обґрунтована роль природних та суто суспільних чинників у вивченні рекреаційного потенціалу гірських геосистем. Запропонований територіальний об'єкт дослідження – геосистеми стаціонарно-відпочинково-оздоровчих комплексів, для яких проаналізована зміна стійкості фізичних характеристик ґрунтового покриву, природно-рекреаційна ємкість і ймовірне рекреаційне навантаження. Важливим результатом роботи слід вважати виявлення рекреаційного потенціалу геосистем в умовах інтенсивного туристського навантаження в Горгонах та оптимізація геосистем Горган на тлі їхнього стаціонарно-оздоровчого і рекреаційно-туристсько-пізнавального використання.

Своєрідною територією дослідження стала долина Середнього Дністра, в межах якої *Д. Холявчук* [17] аналізує рекреаційний потенціал ландшафтів. Зокрема, нею проведений ретроспективний аналіз теоретичних засад дослідження ландшафту як рекреаційного середовища, охарактеризовані останні тенденції й особливості компонентних та комплексних методик оцінювання ландшафтно-рекреаційних ресурсів, удосконалений алгоритм бальної оцінки рекреаційного потенціалу ландшафтів. Виходячи з важливості територіального об'єкту дослідження, здобувач обґрунтувала унікальність середньодністерської долинно-річкової системи, її компонентне та ландшафтне різноманіття як передумови рекреаційної діяльності. *Д. Холявчук* визначила також просторово-часові особливості освоєння середньодністерської долини людиною та її вплив на рекреаційну привабливість і комфортність ландшафтів. Насамкінець, були розкриті рекреаційні властивості природних компонентів долинних ландшафтів та узагальнена природно-рекреаційна оцінка території дослідження.

Аналізові рекреаційно-туристських ресурсів присвячені роботи *С. Шепетюк* [20] та *М. Паламарюк* [13], однак перша розглядає їх у межах адміністративного регіону (Івано-Франківської області), а інша – у межах природного виділу (Буковинських Карпат). *С. Шепетюк* детально вивчила компоненти рекреаційно-туристських ресурсів – геоморфологічні, кліматичні, водні, бальнеологічні, ботанічні, мисливські, ландшафтні тощо. Нею також досліджена територіальна структура РТТ Івано-Франківської області у розрізі рекреаційно-туристських районів. Значно ширший компонентний аналіз мав місце у *М. Паламарюк*, адже вона характеризувала природні, історико-культурні та інфраструктурні рекреаційно-туристичні ресурси, визначила їхнє просторове поширення та виявила загальну забезпеченість ними у регіоні. Завершенням її студій стала територіальна диференціація осередків розвитку рекреації та туризму в Буковинських Карпатах, визначення їхніх територій пріоритетного розвитку та пропозицій щодо подальшої динаміки.

У межах такого ж обласного, як і в С. Шепетюк, адміністративного регіону (тільки – Херсонської області) було здійснене вишукування *Я. Василевською* [3], де вона розкрила наукові підходи до дослідження туристсько-рекреаційних ресурсів (ТРР) із позиції суспільної географії, визначила місце області за забезпеченням природно-географічними та суспільно-географічними ТРР у національному вимірі. Нею також охарактеризована компонентна структура та територіальні особливості ТРР області, висвітлені умови та визначені чинники (соціально-економічний, медико-рекреаційний і територіально-інфраструктурний) формування, територіальний розподіл (5 груп районів), проблеми і перспективи використання ТРР Херсонської області.

Рекреаційно-туристична складова є головною й у наукових студіях *В. Івануніка* [7] і *Т. Скутар* [15]. Різниця полягає в тому, що перший досліджує її атрактивний (найпривабливіший для рекреантів) бік, а у вишукуванні іншого науковця провідним завданням стало виявлення всієї її різноманітності. Так чи інакше, обидва вони аналізують або рекреаційно-туристичну атрактивність, або рекреаційно-туристичну різноманітність за майже аналогічними компонентами – лісовими, водними, орографічними, кліматичними, об'єктами природно-заповідного фонду.

Наголосимо на тому, що окремо у *В. Івануніка* виокремлені бальнеологічні та спелеоресурси, а у *Т. Скутар* – ландшафтні комплекси. Крім того, остання детально проаналізувала окремо природно-рекреаційні (печери, джерела мінеральних вод, водні, природоохоронні території, природні заказники та пам'ятки природи), соціально-економічні (туристичні комплекси й готелі, агросадоби) та історико-культурні (пам'ятки історії, археології, архітектури і містобудування, музеї і біосоціальні ресурси) об'єкти РТР Чернівецької області [15]. У тому ж ключі, що й для природної компоненти рекреаційно-туристичної атрактивності, був проаналізований *В. Івануніком* стан і оцінена атрактивність антропогенної складової РТР – пам'яток історії та археології, архітектури, мистецтва, народної творчості та етнографічних пам'яток території Чернівецької області. Як підсумок, була запропонована інтегральна методика оцінки атрактивності РТР території дослідження [7]. Завершенням наукових студій *Т. Скутар* стало означення проблемних і перспективних стратегічних орієнтирів розвитку й функціонування РТР Чернівецької області [15].

Висновки. Одними з найактуальніших дисертаційних досліджень (5 робіт) на початку ХХІ ст. були ті, що присвячувалися розглядові особливостей рекреаційно-туристського (або туристсько-рекреаційного), рекреаційно-ресурсного та, власне, рекреаційного потенціалу (*М. Депутат, Н. Серокурова, М. Блага, Н. Чорненька, Д. Холявчук*). Таку ж зацікавленість (у кількісних вимірах) мали роботи, де був проведений аналіз територіально-рекреаційного комплексу та територіальних рекреаційних систем (*Г. Чернова, І. Філоненко, Р. Мазурець, Т. Павленко, Я. Атаманюк*). Виявлення особливостей рекреаційно-туристських ресурсів, як у межах адміністративного регіону, так і природного виділу, було здійснене у трьох роботах (*Я. Василевська, С. Шепетюк, М. Паламарюк*).

Список використаних джерел:

1. *Атаманюк Я. Д.* Рекреаційна система Івано-Франківської області (краєзнавчо-картографічний аналіз) : автореф. ... к. геогр. н. / Я. Д. Атаманюк. – Чернівці, 2012. – 20 с.
2. *Блага М. М.* Географічні відмінності та шляхи оптимізації використання рекреаційно-ресурсного потенціалу гірсько-приморських територій Криму : автореф. ... к. геогр. н. / М. М. Блага. – Одеса, 2000. – 18 с.
3. *Василевська Я. В.* Туристсько-рекреаційні ресурси Херсонської області: суспільно-географічний аспект : автореф. ... к. геогр. н. / Я. В. Василевська. – Харків, 2014. – 21 с.
4. *Грицьку-Андрієш Ю. П.* Соціально-економічні особливості та основні напрями розвитку сільського туризму в регіоні : автореф. ... к. екон. н. / Ю. П. Грицьку-Андрієш. – Чернігів, 2011. – 20 с.
5. *Депутат М. М.* Рекреаційно-туристичний потенціал гірських поселень Івано-Франківської області (суспільно-географічний аналіз) : автореф. ... к. геогр. н. / М. М. Депутат. – Чернівці, 2013. – 20 с.

6. Дутчак С. В. Туристсько-рекреаційні ресурси ландшафтів (на прикладі території Чернівецької області) : автореф. ... к. геогр. н. / С. В. Дутчак. – Київ, 2008. – 20 с.
7. Іванунік В. О. Оцінка рекреаційно-туристичної атрактивності території (на прикладі Чернівецької області) : автореф. ... к. геогр. н. / В. О. Іванунік. – Чернівці, 2009. – 20 с.
8. Мазурець Р. Р. Територіально-рекреаційний комплекс Волинської області : автореф. ... к. геогр. н. / Р. Р. Мазурець. – Львів, 2014. – 20 с.
9. Мокляк А. В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків) : автореф. ... к. геогр. н. / А. В. Мокляк. – Київ, 2004. – 20 с.
10. Новикова В. І. Територіальна організація рекреаційної діяльності у контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області) : автореф. ... к. геогр. н. / І. В. Новикова. – Київ, 2008. – 20 с.
11. Орлова М. Л. Ресурси етнічного туризму: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : автореф. ... к. геогр. н. / М. Л. Орлова. – Одеса, 2009. – 18 с.
12. Павленко Т. М. Територіальна рекреаційна система Полтавської області і перспективи її розвитку : автореф. ... к. геогр. н. / Т. М. Павленко. – Київ, 2012. – 18 с.
13. Паламарюк М. Ю. Суспільно-географічний аналіз рекреаційно-туристичних ресурсів Буковинських Карпат : автореф. ... к. геогр. н. / М. Ю. Паламарюк. – Чернівці, 2015. – 20 с.
14. Серокурова Н. А. Суспільно-географічні особливості туристсько-рекреаційного потенціалу Харківського регіону : автореф. ... к. геогр. н. / Н. А. Серокурова. – Харків, 2013. – 20 с.
15. Скутар Т. Д. Рекреаційно-туристична різноманітність Чернівецької області: сучасний стан, оцінка та перспективи : автореф. ... к. геогр. н. / Т. Д. Скутар. – Чернівці, 2012. – 20 с.
16. Філоненко І. М. Територіально-рекреаційний комплекс Чернігівської області (суспільно-географічне дослідження) : автореф. ... к. геогр. н. / І. М. Філоненко. – Київ, 2005. – 20 с.
17. Холявчук Д. І. Рекреаційний потенціал ландшафтів долини Середнього Дністра : автореф. ... к. геогр. н. / Д. І. Холявчук. – Чернівці, 2011. – 20 с.
18. Чернова Г. В. Територіально-рекреаційний комплекс Вінницької області : автореф. ... к. геогр. н. / Г. В. Чернова. – Київ, 2007. – 19 с.
19. Чорненька Н. В. Рекреаційний потенціал геосистеми Горган : автореф. ... к. геогр. н. / Н. В. Чорненька. – Київ, 2008. – 18 с.
20. Шепетюк С. М. Рекреаційно-туристські ресурси Івано-Франківської області : структура та сучасний стан використання : автореф. ... к. геогр. н. / С. М. Шепетюк. – Чернівці, 2007. – 20 с.

УДК 911.3:379.8

Оксана Стецюк

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАКЛАДІВ ДОЗВІЛЛЯ У СИСТЕМІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
stetsyuk_oksana@ukr.net*

The modern trends and current status of leisure centers as a component of tourism infrastructure in Ukraine were analyzed in case of water parks.

The economic and geographical analysis of trends and structural changes in development of the network of water parks in the regions of Ukraine was done. Main preconditions for development of parks are defined.

Water parks are unique leisure centers. They attract a wide range of services to customers at any time of year. There is a common form of recreation for visitors of different ages. The first water park in Ukraine was opened in 2001 near the Simeiz village in Crimea.

In Ukraine there are 23 water parks excluding those located within the recreation complex (01.09.2015). Analyzing the geographical location of the water parks we note that most of them are located on the coast of Black and Azov Seas. There are favorable climatic conditions and were significant tourist flows. Mostly of water parks which are situated on the coast of Ukraine are seasonal objects that are an average of four months during the year. In recent years the number of small water parks in the territory of the resort and recreation complexes increases.

In large and medium cities are mostly indoor water park that run year round (Kyiv, Donetsk, Kharkiv, Mykolaiv, Lviv, Ivano-Frankivsk, Vinnytsia, Ternopil). No water parks in ten regions of Ukraine.

The Ukraine Association Water Parks has been operating since 2003. It brings together companies and organizations involved with water parks: firms that build or produce equipment for water parks, tour operators who implement entertainment and recreation services.

The Association is also engaged in the popularization and development of water-entertainment sector in Ukraine, is responsible for industry standards.

The modern water parks network covers most regional centers of Ukraine, and major recreational tourist centers of southern Ukraine. New projects of water parks will be implemented in the great towns, where they are available. We believe that the popularity of water parks will saved. However, this market is limited. For a city of more than 500,000 people one water park is enough.

Until recently market of water parks was under active development in Ukraine. Nearly ten facilities are construction in 2015. From 2008 the economic crisis led to a reduction in projects of construction of new facilities and reduced financial income ones. The occupation of the Crimea and the unstable situation in the east of Ukraine caused to a reduction in tourist flows and non-profit water-entertainment complexes.

Ключові слова: *індустрія розваг, туристична інфраструктура, заклади дозвілля, парки розваг, тематичні парки, водні парки, аквапарки.*

Key words: *leisure industry, tourism infrastructure, leisure centers, amusement parks, theme parks, water parks, aquaparks.*

Послуги дозвілля в туризмі є надзвичайно різноманітними і їх спектр постійно ускладнюється. Великим попитом користуються культурно-просвітницькі та відпочинково-розважальні послуги, які надаються закладами туристичної інфраструктури.

Індустрія дозвілля є сегментом бізнесової діяльності, який зосереджений на виробництві продуктів та наданні послуг у сфері розваг, відпочинку та туризму.

Перші аквапарки з'явилися наприкінці 1940-х р. і спочатку розташовувалися на теплих узбережжях, де були відповідні кліматичні умови та водні ресурси. Із середини 1980-х р. цей чинник втратив своє значення, нові технології зробили можливим будівництво аквапарків у різних кліматичних зонах.

Аквапарки є унікальними центрами дозвілля, що приваблюють споживачів широким спектром послуг, котрі надаються у будь-яку пору року, і давно стали поширеною формою відпочинку для відвідувачів різних вікових категорій.

Метою дослідження є аналіз наявних тенденцій розвитку закладів сфери дозвілля, зокрема, водних парків (аквапарків) у регіонах України.

Дослідженням сфери розваг та різних аспектів функціонування закладів відпочинку на воді в Україні займаються такі науковці як О. Азарян [1], В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк [2], Д. Єжов [3], І. Петрова [4], М. Мальська [5], І. Мартинов [1] та ін.

Невід'ємною складовою дозвілля є організація відпочинку в парках, які наприкінці ХХ ст. перетворилися на соціально-педагогічні комплекси, що виконують просвітницьку, рекреаційну, соціальну, виховну, культурну, екологічну функції [5].

За даними Світової Асоціації Аквапарків (World Waterpark Association) у світі в 2013 р. нараховувалося близько 2000 водних парків [13], з них 15 аквапарків впродовж року відвідало понад один мільйон людей (табл. 1).

Впродовж 2013 р. країни Північної Америки займали лідируюче положення у світі за кількістю аквапарків (понад 1200), розвиненістю їх інфраструктури та прибутковістю [6].

Найбільш популярні аквапарки у світі*

№ з/п	Назва парку та його розташування	Кількість відвідувачів, млн. осіб
1.	Chimelong Waterpark, Гуанчжоу, Китай	2,172
2.	Typhoon Lagoon at Disney World, Орландо, Флорида, США	2,142
3.	Blizzard Beach at Disney World, Орландо, Флорида, США	1,968
4.	Ocean World, Канвондо, Південна Корея	1,700
5.	Thermas Dos Laranjais, Олімпія, Бразилія	1,650
6.	Caribbean Bay, Кьонгі, Південна Корея	1,623
7.	Aquatica, Орландо, Флорида, США	1,553
8.	Wet 'n Wild Gold Coast, Австралія	1,409
9.	Wet 'n Wild, Орландо, Флорида, США	1,259
10.	Resom Spa Castle, Деоксан, Південна Корея	1,189

* https://www.waterparks.org/otherArticles/Waterpark_Industry_General_Facts_2014.pdf

З метою розвитку індустрії водних парків у світі створено низку професійних громадських організацій: Міжнародну асоціацію парків розваг та атракціонів (IAAPA), Європейську асоціацію постачальників індустрії розваг (EAASI), Світову асоціацію аквапарків (WWA), Європейську асоціацію аквапарків (EWA).

У 1918 р. було засновано Міжнародну асоціацію парків розваг та атракцій (IAAPA – International Association of Amusement Parks and Attractions), що на сьогодні є однією із найбільших міжнародних торговельних асоціацій, яка об'єднує понад 4300 професіоналів у галузі розваг із 100 країн світу [12]. Членами цієї асоціації є парки розваг, тематичні парки, сімейні парки розваг, музеї та наукові центри, аквапарки і курорти, зоопарки, акваріуми, промислові виробники і постачальники обладнання для сфери дозвілля.

З 1981 р. проводить діяльність Світова Асоціація Аквапарків (WWA – World Waterpark Association) – міжнародна організація, завданнями якої є підвищення безпеки експлуатації аквапарків та якості обслуговування клієнтів, зростання прибутковості аквапарків [13].

В Україні 2003 р. створено Асоціацію аквапарків України, яка об'єднує підприємства та організації, діяльність яких прямо чи опосередковано зв'язана з аквапарками: фірми, які будують чи виробляють обладнання для аквапарків, туроператорів, які реалізують розважально-відпочинкові послуги тощо [11]. Асоціація також займається популяризацією і розширенням водно-розважальної галузі України, відповідає за розробку галузевих стандартів.

Аквапарк – це відкритий або закритий водно-розважальний комплекс, у якому знаходяться основні об'єкти для занять водними видами відпочинку та розваг, оздоровлення та спорту, а також вони можуть надавати додаткові послуги. До традиційних об'єктів належать водні гірки (атракціони), басейни, джакузі, гідромасаж та ін. Наявність фітнес-центрів, закладів харчування (барів, кафе, ресторанів), боулінг-залів, більярду, магазинів не є обов'язковою, проте вони, як правило, користуються попитом у водно-розважальних комплексах.

Водно-розважальні комплекси класифікують за різними критеріями: за використанням рельєфу (за рельєфом, з використанням штучного рельєфу, без використання рельєфу), за просторовим рішенням (закриті, відкриті, комбіновані), за використанням типу води (з використанням прісної води; з використанням морської води; з використанням термальних вод), за місцем розташування (приміські, міські, районні), за типом конструкцій (металеві, залізобетонні, дерев'яні клеєні, з місцевих матеріалів), за складом приміщень (розширений склад, стандартний, мінімальний), за терміном функціонування (цілорічні, сезонні, змішані), за місткістю (великі, середні, малі) [3].

При побудові певного типу аквапарку враховуються конкретні умови та потенціал місцевості. Залежно від географічного розташування та фізико-географічних умов (клімату в т. ч.) можна виділити різні типи аквапарків. За режимом роботи виділяють аквапарки постійно діючі та сезонні (літні), за видом побудови – відкриті, закриті, комбіновані, за розташуванням – міські, приміські, курортні, морські тощо.

Міський аквапарк або водно-розважальний комплекс знаходиться, як правило, у приміщенні (тобто критий), є доволі компактним за площею і розташовується у зоні із розвинутою інфраструктурою, насамперед транспортною (зручні під'їзні шляхи, наявність парковки), та близько від зон проведення дозвілля та відпочинку мешканців міста [7].

Приміський аквапарк переважно поєднується із готельними закладами, спортивними майданчиками, об'єктами торгівлі та харчування, лісопарковою зоною. Такий відпочинковий комплекс як правило має природній водний об'єкт (ставок, або знаходиться на березі річки чи моря), має зручне транспортне положення, є доволі великим за площею та використовується для проведення відпочинку у вихідні дні та проведення відпусток, а також відвідування численних організованих туристичних груп.

Відкриті аквапарки є найбільшими за площею, складаються із великої кількості басейнів та атракціонів (гірок), володіють цікавими ландшафтними характеристиками та є втіленнями ориганіальних дизайнерських та інженерних рішень та проектів. Здійснене зонування території є безпечним для проведення тут змістовного дозвілля для дітей та молоді, якісного сімейного відпочинку. Відкриті аквапарки часто поєднуються з дельфінаріями, акваріумами, міні-зоопарками, ігровими майданчиками.

Існуючі водно-розважальних комплекси як сезонні, так і цілорічні складаються із п'ятох самостійних зон: вхідна зона; зона активного відпочинку; зона пасивного відпочинку; спортивно-розважальна зона; дитяча зона.

У мегаполісах України найбільш ефективним є будівництво невеликих закритих аквапарків для цілорічного використання, на березі Чорного та Азовського морів – відкритих, великих та містких, оскільки вони є сезонними і більш орієнтовані на потоки туристів у літню пору року. Крім цього, при спорудженні водних комплексів враховують потреби у значному використанні ресурсів води та енергії, необхідності інженерних комунікацій очищення та каналізування.

Необхідною складовою популярності аквапарків та їх комерційної прибутковості є тематичне різноманіття та якість атракціонів. Басейни, басейни з хвилями, басейни для серфінгу, водні гірки, інтегровані водні атракціони (з гідромасажними зонами, каналами з течіями, каскадами, водоспадами, фонтанами) широко використовуються відвідувачами різних вікових груп для ігор та відпочинку.

Перший аквапарк в Україні було відкрито у 2001 р. біля смт Симеїз у Криму. Аквапарк "Толуба затока" знаходиться у зоні активного курортного відпочинку та є цікавий тим, що у його басейнах та лагунах використовується морська вода.

У 2002 р. біля Одеси у смт. Чорноморське Комінтернівського району збудовано перший критий аквапарк "Посейдон" (з 2008 р. знаходиться на ремонті). У 2003 р. запрацювали новий аквапарк "Судак" (м. Судак), "Волна" (м. Харків) на базі відреконструйованого басейну.

Станом на 1.01.2015 р. в Україні нараховується більше 20 аквапарків, не враховуючи тих, що знаходяться на території відпочинкових комплексів (табл. 2).

Аналізуючи географію розташування аквапарків зазначимо, що найбільша їх кількість знаходиться на узбережжях Чорного і Азовського морів, де є найсприятливіші кліматичні умови, а також значні туристичні потоки. Ці аквапарки переважно є сезонними об'єктами, що працюють в середньому до чотирьох місяців впродовж року. Впродовж останніх років активно розвиваються невеликі аквапарки на території курортно-відпочинкових комплексів.

У великих та середніх містах країни знаходяться як правило криті аквапарки, які працюють цілорічно (Київ, Донецьк, Харків, Миколаїв, Львів, Івано-Франківськ, Вінниця, Тернопіль).

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Таблиця 2

Аквапарки України*

№ з/п	Назва	Місце розташування	Вид побудови, пропускна здатність	Рік відкриття	Коротка характеристика	Сайт
1.	Аквапарк "Голуба затока"	смт Сімеїз, АРК	відкритий, 2500 осіб одночасно	2001	30 000 кв. м., 6 басейнів, 15 атракціонів	http://www.simeiz-aquapark.com/
2.	Аква-фітнес клуб "Волна"	м. Харків	закритий, 90 осіб одночасно	2003	2 басейни, 3 гірки	http://www.aquapark-volna.com.ua
3.	Аквапарк "Судак"	м. Судак, АРК	відкритий, 2000 одночасно	2003	20 000 кв. м., 14 гірок, 6 басейнів	http://www.sudak-aquapark.com
4.	Аквапарк КРК "Мигдалевий гай"	м. Алушта, АРК	відкритий, 1500 осіб одночасно	2004	20 000 кв. м., 6 басейнів, 14 гірок	http://www.mindal.com.ua
5.	Аквапарк "Бананова республіка"	с. Прибережне Сакський р-н., АРК	відкритий, 2500 осіб одночасно	2005	40 000 кв. м., 8 басейнів, 25 атракціонів	http://www.akvarespublika.com
6.	Аквапарк "Мис доброї надії"	м. Бердянськ, Запорізька область	відкритий, 3500 осіб одночасно	2006	55 000 кв. м., 28 атракціонів, 2 басейни	http://www.aquapark.in.ua
7.	Аквапарк "Водолій"	м. Миколаїв	закритий, 200 осіб одночасно	2006	4 басейни, 2 гірки	http://www.vodoley.mk.ua
8.	Аквапарк "Лімпопо"	м. Тернопіль	закритий, 450 осіб одночасно	2007	2 700 кв. м., 3 басейни, 10 гірок	http://alligator.te.ua
9.	Аквапарк "Джунглі"	м. Харків	закритий, 500 осіб одночасно	2007	11 000 кв. м., 8 гірок, 7 басейнів	http://www.jungle.ua
10.	Аквапарк "Коблево"	смт Коблево, Миколаївська область	відкритий	2007	40 000 кв. м., 2 басейни, 20 гірок	http://www.aquakoblevo.net
11.	Аквапарк "Коктебель"	смт Коктебель, АРК	відкритий, 3000 осіб одночасно	2007	44 300 кв. м., 7 басейнів, 24 гірки	http://aquapark-koktebel.com.ua/
12.	Аквапарк "Маяк"	м. Вінниця	закритий	2008	2 637 кв. м., 6 атракціонів, 3 басейни	http://aquapark-mayak.vn.ua
13.	Аквапарк "Пляж"	м. Львів	закритий	2008	8 500 кв. м., 8 гірок, 5 басейнів	http://www.aqualviv.com.ua
14.	Аквапарк "Термінал"	м. Бровари, Київська область	закритий, 1300 осіб одночасно	2009	20 500 кв. м., 11 гірок, 5 басейнів	http://aquapark-terminal.com.ua
15.	Аквапарк "Зурбаган"	м. Севастополь	відкритий, 2000 осіб одночасно	2009	20 800 кв. м., 15 гірок, 7 басейнів	http://zur.com.ua
16.	Аквапарк "Цунамі"	м. Івано-Франківськ	закритий, 500 осіб одночасно	2010	6 000 кв. м., 5 басейнів, 9 гірок	http://cunami.com.ua
17.	Аквапарк "Острів Скарбів"	смт Кирилівка, Якимівський р-н, Запорізька обл.	відкритий, більше 3000 осіб одночасно	2010	60 000 кв. м., 34 атракціони, 9 басейнів	http://www.akvapark.co.ua
18.	Аквапарк "Dream Island", аквапарк юрського періоду	м. Київ	закритий, 3500 осіб щоденно	2011	24 000 кв. м., 14 гірок, 5 басейнів	http://aqua.dreamtown.ua
19.	Аквапарк "Аттіка"	смт Чорноморка, Очаківський р-н, Миколаївська обл.	відкритий, 700 осіб одночасно	2011	17 000 кв. м., 10 гірок, 4 басейни	http://aqua.vizit.travel http://vk.com/id168484090
20.	Аквапарк "Aquasferra"	м. Донецьк	комбінований, 550 осіб одночасно	2012	19 944 кв. м., 8 гірок	http://aquasferra.com.ua
21.	Аквапарк "Орбіта"	смт Коблево, Миколаївська область	відкритий	2012	16 000 кв. м., 2 басейни, 18 гірок	http://www.koblevo-orbita.com.ua
22.	Аквапарк "Одесса"	7 км Овідіопольської дороги, Одеса	відкритий, до 5 тис. осіб одночасно	2013	70 000 кв. м., 27 атракціонів, 5 басейнів	http://aquaparkodessa.com.ua
23.	AquaRioPark	м. Ужгород, Закарпатська обл.	комбінований	2013	7 000 кв. м., 4 басейни, 2 гірки	http://aqua-riopark.uz.ua

* Складено автором за даними інформаційних порталів

Ринок аквапарків в Україні донедавна активно розвивався. Близько десяти об'єктів у 2015 р. є в процесі будівництва, проте економічна криза ще з кінця 2008 р. привела до скорочення проектів побудови нових об'єктів та зменшила фінансові прибутки існуючих [8].

Проект побудови аквапарку (презентовано літом 2010 р.) у Дніпропетровську було заморожено, з 2007 р. так і не розпочато будівництво аквапарку у Вінниці на відведеній для цього ділянці на півострові Бригантіна. Призупинено будівництво аквапарків у смт Авангард Одеської області, у смт Генічеськ Херсонської області (аквапарк "Слон").

У 2008–2009 рр. планувалася побудова нових аквапарків у смт. Берегове (біля м. Феодосії), у м. Києві (у Гідропарку; вздовж Житомирського шосе), м. Євпаторії, які через нестачу коштів не було реалізовано. У Чернівцях не завершено аквапарк на вулиці Донбасівській через нестачу коштів, проект якого було ухвалено ще у 2007 р.

У 2013 р. відведено ділянку площею 1,2 га для побудови водного комплексу в Кривому Розі. З 2011 р. почалося будівництво аквапарку у м. Хмельницький (площею близько 20 тис. кв. м.) розрахованого на одночасне відвідування близько 1000 осіб, який планують завершити до кінця 2015 р.

Впродовж 2013 р. відкрито два нових аквапарки: у м. Ужгороді та біля м. Одеси. "AquaRioPark" в Ужгороді постав на місці колишнього басейну "Спартак", що був збудований Томашем Масариком майже століття тому назад.

У 2015 р. продовжується спорудження термального аквапарку "Максимум" у м. Берегове Закарпатської обл., тривають роботи по спорудженню аквапарку у межах торгово-розважального центру в м. Черкасах [10].

Скільки всього аквапарків в Україні офіційна статистика не подає даних. Не можна зараховувати до водних парків водні гірки та інші локальні водні об'єкти, що розміщуються в готелях, санаторіях і розважальних центрах, чи великі басейни, адже аквапарк – це не тільки комплекс водних атракціонів, а й відповідна інфраструктура.

Наприклад, новозбудований басейн у 2014 р. (місткість від 150 до 200 осіб) у м. Тячів Закарпатської області у засобах масової інформації подається як аквапарк "Марина" [9]. Також позиціонують себе як аквапарки Аква-фітнес клуб "Волна" у Харкові та аквапарк "Водолій" у м. Миколаєві, які було створено на базі міських басейнів закритого типу.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що створення аквапарків є інвестиційно привабливим бізнесом, проекти швидко окупаються впродовж п'яти-семи років функціонування об'єктів. Найперспективнішими територіями для розвитку аквапарків були зони активного літнього відпочинку уздовж Чорного та Азовського морів, а також міста з чисельністю населення понад 200 тис. осіб. Проте, у зв'язку із окупацією Криму та нестабільною ситуацією на сході країни розвиток нових проектів водно-розважальних комплексів є економічно нерентабельним.

Сучасна мережа аквапарків в Україні охоплює більшість обласних центрів України, а також основні відпочинкові туристичні центри півдня України. Нові проекти побудови аквапарків будуть реалізовуватися у тих великих населених пунктах, де вони відсутні. Вважаємо, що популярність аквапарків збережеться, однак, цей ринок є обмеженим, адже навіть для міста з населенням 500 тис. осіб достатньо одного аквапарку.

Список використаних джерел:

1. Азарян О. М. Прогнозування розвитку сфери розваг та відпочинку: міжнародний досвід / О. М. Азарян, І. Ю. Мартинов // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. – 2013. – № 6. – С. 31–35.
2. Бочелюк В. Й. Дозвілєзнавство [Текст] : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк; Гум. ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніцип. Управління". – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
3. Єжов Д. В. Типологічні особливості рекреаційно-розважальних закладів відпочинку на воді / Д. В. Єжов // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – Київ : КНУБА, 2003. – Вип. 11/12. – С. 240–246.

4. Міжнародний туризм і сфера послуг [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
5. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах [Текст] : підручник / І. В. Петрова. – К. : Кондор, 2008. – 408 с.
6. TEA/AECOM 2013 Theme Index & Museum Index: The Global Attractions Attendance Report. 2014. – 70 p.
7. The Tourism and Leisure Industry: Shaping the Future, Klaus Weiermair and Christine Mathies. Haworth Press, 2004.
8. Інформаційно-аналітичне інтернет-видання Західної України Zahid. net. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zahid.net/news/showNews.do?lvivskiy-akvapark-plyazh-zbankrutuvav&objectId=1329239>
9. Новини Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novezakarpatya.com/society/15913-tyachivskiy-akvapark-vmischuye-200-osib-foto.html>
10. Новини. Черкаси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novyny.cherkasy.ua/news/podii/in-the-cherkasy-zavisa-the-water-park-skating-rink-i-rollerdrome/>
11. Офіційний сайт Асоціації Аквапарків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aquapark.net.ua>
12. International Association of Amusement Parks and Attractions IAAPA [Electronic resource]. – Access Modes: www.iaapa.org
13. World Waterpark Association WWA [Electronic resource]. – Access Modes: <http://www.waterparks.org>

УДК [911.3:61](477+348)(091)

Вікторія Пантілей

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

Університет Марії Кюрі-Скłodовської, м. Люблін, Польща
wiktoria.pantylej@poczta.umcs.lublin.pl

This paper contains review of the modern research trends in medical geography in the world and in two neighboring countries - Ukraine and Poland. There are different approaches in medical geography: according to the research subject (environmental and economic approaches) and according to the current affairs of research (approach concerns gender, the age of the population and accordingly, accessibility of health care services to the population). To the author's mind, the most perspective approaches in medical geography in Ukraine and Poland are as follows: integrative (dedicated to the health status of the population in connection with the quality and standard of living); mathematical-statistical (connected with the problem of synthetic indexes of health status of the populations and factors influencing it, and with the problem of economic value of health and life of the population); social-economic (the analysis of the influence of socioeconomic factors, such as wealth measure, rate of unemployment, work conditions and others on public health status of the population); environmental (connected with the researches dedicated to the analysis of environmental impact on public health status of the population); demographic (the analysis of demographic factors influencing public health status); social-psychological (health culture of the population, perception of the own health/morbidity and health care systems existing in different countries).

Ключові слова: медична географія, Україна, Польща.

Keywords: medical geography, Ukraine, Poland.

Метою даної статті є короткий аналіз історичного розвитку порівняно молодій галузі географічних дисциплін – медичної географії в світі і у двох сусідніх країнах – Україні та Польщі, поділу медичної географії на субдисципліни за різними авторами та перспективних напрямів досліджень у галузі медичної географії в Україні та Польщі.

Доволі часто медичну географію ототожнюють із сучасним міждисциплінарним напрямом суспільної географії, який займається, поряд з іншими дослідницькими проблемами, вивченням геопросторових відмінностей стану суспільного здоров'я населення, а також охорони здоров'я в умовах змінної геополітичної і соціально-економічної ситуації в різних країнах, їхніх макрорегіонах і регіонах. Ця субдисципліна перебуває на стику географії і медицини, тому її по-різному називають у медичному (social medicine) і географічному (health/medical geography) наукових середовищах. Досить часто синонімами медичної географії є географія здоров'я, геомедицина, епідеміологічна географія, демографія здоров'я [46].

На жаль, у порівнянні з країнами Західної Європи чи Північної Америки, медична географія в Польщі й Україні не є настільки добре розвинутою. Таку ситуацію спричинив довготривалий вплив різних деструкційних чинників, насамперед, геополітичної ситуації в Україні в історичному контексті, де держава втручалася протягом тривалого часу майже в усі сфери суспільного життя, в тому числі, і в розвиток науки. Тому певне пожвавлення досліджень у галузі медичної географії простежено лише після здобуття Україною незалежності. У Польщі, натомість, інтенсивно з'являлися наукові праці в галузі медичної географії у кінці 50-х і 60-х рр., а також 80-х і 90-х рр. ХХ ст.

Україну і Польщу як об'єкт наших досліджень вибрано не випадково, адже існують спільні витоки цієї наукової дисципліни у двох сусідніх країнах, спільні науково-дослідницькі проблеми і спільні напрями досліджень.

Дослідження в галузі медичної географії в світі: історичний контекст та новітні напрями досліджень

Одну з перших праць з медичної географії “Узагальнення всезагальної медичної практичної географії” видав у 1792 р. німецький вчений L. Finke. Він зазначав, що назви “медична географія” заслуговує така праця, в якій, описуючи кожну країну, досліджують її географічне положення, земельні ресурси, властивості повітря, води, клімату, продукти харчування її мешканців; повідомляють про мораль і звички людей, що впливають на їхнє здоров'я; розповідають про хвороби та засоби їхнього лікування в цих країнах, – нарешті, інформують про все, що необхідно знати про медичний стан кожної країни [18]. У 1850 р. лікар J. Snow створив карту, яка відобразила шляхи розповсюдження холери в Лондоні. Карту використано потім для розв'язання проблеми епідемії холери [36]. Дослідження в галузі медичної географії у ті часи були у полі зору медичної антропології, медичної патології, медичної екології, медичної топографії, геомедицини чи географічної епідеміології [37]. У середині ХІХ ст. медичну географію починають розглядати як галузь загальної географії. Ще однією особливістю розвитку медичної географії є те, що і медико-географічні знання, і перші медико-географічні праці переважно належали медикам. Навіть у ХХ ст., коли географи довели свої права на медичну географію, медики відігравали не останню роль у розвитку цієї науки.

Офіційною датою народження медичної географії як самостійної науки прийнято вважати 1949 р., коли відбувся Конгрес Міжнародного Географічного Союзу в Лісабоні. У 1968 р. у Нью-Делі утворено офіційну комісію, яка займалася проблематикою медичної географії. Цю Комісію у 1974 р. перейменовано на “робочу групу географії здоров'я”. Погляди на предмет і завдання медичної географії змінювалися з часом. R. U. Light (1944) розглядав медичну географію як науку, яка займається розповсюдженням хвороб і дослідженням впливу навколишнього середовища на стан здоров'я людини [28]. J. M. May (1952) стверджував, що завданням медичної географії є простеження взаємозв'язків між патогенними і географічними чинниками, до яких належать система компонентів навколишнього і антропогенного середовищ [32]. Інші дослідники звертали увагу на окреслення впливу соціально-економічних чинників на стан суспільного здоров'я [52, 50, 20, 2, 33]. Згідно поглядів A. T. Learmonth (1978), вирізняють дві, якісно відмінні підгалузі медичної географії: традиційний напрям, який називають географічною епідеміологією, що займається дослідженням розміщення і

розповсюдження хвороб, з детальним аналізом їхніх екологічних детермінант і соціально-просторового напрям, який займається соціально-просторовими аспектами стану здоров'я і хвороб [22].

У 1980-х і 1990-х рр. вчені досліджували чинники середовища проживання людини і її індивідуальних особливостей, а також їхню роль у виникненні соціальних і просторових нерівностей у стані суспільного здоров'я. Доробки вчених вирізнялися високим ступенем узагальнення, розкривали закономірності і теорії, опираючись на найновіші досягнення суспільних наук. Найважливішою з точки зору географічних наук є концепція, яка поєднує категорії здоров'я і простір. Згідно цієї концепції, рівень здоров'я населення залежить від локалізації (середовища проживання) через наявність у ньому міжлюдських стосунків і природних багатств [13]. Таким чином, рівень здоров'я населення детерміновано через риси соціального і природного середовища проживання людини. Протилежною є концепція, згідно якої, без огляду на місце проживання (перебування), населенню з подібним досвідом і рисами (демографічними, соціальними, економічними) притаманний подібний стан здоров'я [5, 29].

У міжнародній літературі термін географія здоров'я (health geography) з'явився лише у 80-х рр. ХХ ст. Він витіснив поняття медична географія. У цей час відбувся перехід від біомедичної до соціальної моделі здоров'я. З соціальної моделі в 90-х рр. ХХ ст. викристалізувалася нова географія здоров'я, яку називають "постмедична географія". У ній простежено виразний вплив біхавіорального (поведінкового) чинника, що походить з географії культури [17]. Згідно цієї моделі, концепції здоров'я і хвороби розуміють як соціальні конструкції; місце розглядають як певного роду досвід, а не саму локалізацію, а медичні послуги, натомість, простежують через призму їхнього використання локальними спільнотами. В останні роки популярними напрямками медичної географії є медицина альтернативна та телемедицина [26]. Нові напрями розвитку географії здоров'я спричинили часткове перенесення дослідницького поля медичної географії до спеціалістів, які займаються просторовою епідеміологією і широко використовують новітні GIS-технології і геостатичні методи дослідження.

З огляду на предмет дослідження, у медичній географії виділяють наступні підходи і напрями досліджень [12, 48]:

- екологічний – пов'язаний з просторовим аналізом екологічних чинників здоров'я/хвороби. У рамках цього підходу вирізняють два напрями досліджень: епідеміологічний, який вивчає залежність між людською популяцією і середовищем, яке її оточує з точки зору поширеності у ньому патогенних комплексів і їхньої дії на людину; неепідеміологічний, який займається застосуванням у медико-географічних дослідженнях географічних теорій формального характеру, або кількісних методів просторового аналізу [44];
- суспільний – присвячений дослідженню просторової організації охорони здоров'я, плануванню і прогнозуванню медичних систем. Часто його ототожнюють з географією здоров'я. У межах даного підходу вирізняють такі підрозділи: аналіз просторової організації служби охорони здоров'я; оптимізація просторової організації охорони здоров'я; характеристика населення, яке користується послугами системи охорони здоров'я [47].

Польський дослідник Т. Michalski (2001) здійснив поділ медичної географії на наступні напрями досліджень [39]:

- напрям, спрямований на дослідження гендерних і сексуальних особливостей – аналіз стану здоров'я жінок [7], так звана феміністична географія [35], проблеми проституції і сексуальних меншин [4];
- напрям досліджень населення різних вікових груп – серед якого наукові праці на тему ситуації і медичних потреб дитячого населення, а також осіб похилого віку [54];
- радикальний напрям – проблеми доступності до медичних послуг [16], передусім, населення поза межею бідності [14].

A. C. Gatrell і S. J. Elliot (2009) вирізняють чотири підходи до досліджень у новітній географії здоров'я:

- позитивізм і неопозитивізм;
- соціальної інтеракції (взаємодії);
- структурний;
- гуманістичний – нова географія здоров'я [9].

Дослідження, виконані у межах позитивістського підходу, розпочинаються від представлення на карті показників стану здоров'я населення з подальшим пошуком територій з низькими і високими значеннями цих показників. Після делімітації цих територій географ робить спробу пояснення просторових зв'язків між досліджуваною групою показників і чинниками, які можуть мати вплив на ситуацію. Такий підхід уможливає, більшою мірою, пізнання просторових зв'язків, ніж причин, які спричинюють захворювання. Висновки опираються на оцінках ступеня залежності між досліджуваними явищами з огляду на їхню локалізацію. У цих пошуках особливо важливе значення відіграють математично-статистичні методи дослідження (кореляція і регресія).

Теорія соціальної інтеракції (взаємодії) полягає у дослідженні значення хвороби для життя конкретної людини і суспільства загалом. На відміну від позитивістського підходу, людина, її почуття і рішення мають ключове значення для з'ясування нерівностей у стані здоров'я. Згідно з цим підходом, рішення і заходи щодо чинників ризику, профілактики і лікування захворювань визначають, передусім, нерівності у стані здоров'я. У цьому випадку дослідження опираються на соціологічні методи (особливо, анкетування).

Системно-структурний підхід розглядає суспільство у контексті домінуючого політичного устрою і ступеня економічної свободи. Політично-економічні процеси мають найбільший вплив на суспільство через соціальну політику і політику у галузі охорони здоров'я та спричиняють таким чином покращення чи погіршення стану суспільного здоров'я тої чи іншої країни. У постструктурному підході беруть до уваги новітні форми впливу влади і політичних рішень (також інших чинників, таких як масова культура) на суспільство, які формують визначені норми та поведінку населення, яка сприяє збереженню здоров'я (наприклад, заборона тютюнопаління у громадських місцях).

Менше значення має підхід, який опирається на методологічні засади географії часу, яку ввів у 60-х рр. XX ст. Т. Hagerstrand. Цей підхід полягає у тому, що при дослідженні стану здоров'я населення беруть до уваги силу і вектори впливу різноманітних чинників, а також їхній синергічний ефект на стан здоров'я людини впродовж циклу її життя.

Дослідження в галузі медичної географії в Україні: історичний контекст

В Україні першою особою, яка займалася проблематикою медичної географії був С. Подолинський, який видав у Женеві у 1878 р. працю "Життя і здоров'я людей на Україні". Автор стверджував, що здоров'я людини є найважливішим добром на світі, залежним, передусім, від обставин життя, стану навколишнього середовища і багатьох інших чинників. Він зробив спробу з'ясувати стан здоров'я населення на підставі смертності населення, смертності немовлят, рівня народжуваності і середньої тривалості життя. С. Подолинський зіставив і проаналізував найпоширеніші в Україні хвороби (чуму, холеру, тиф, дизентерію, віспу та ін.), а також простежив їхню залежність від умов проживання і якості харчування [66].

Особливість розвитку медичної географії в Україні полягає у тому, що праці українських вчених представляли перед світовою громадськістю як медико-географічні дослідження і відкриття російських учених. Ще одна особливість історичного розвитку медичної географії в Україні полягає у тавруванні окремих українських вчених у період побудови так званого соціалізму і представленні їхньої наукової діяльності перед власним народом як шкідливої.

Відомий український географ В. Кубійович в “Атласі України і суміжних країн” (1937) подає карти загальної смертності населення, а також смертності дітей, що є зразками медико-географічної оцінки населення та медико-географічного картографування.

На початку ХХ ст. важливим осередком розвитку медичної географії була Росія. У 1954 р. у місті Санкт-Петербурзі створено Комісію медичної географії при організації Географічного товариства, яка займалася розробленням теоретичних основ медичної географії, програм і методик медико-географічних досліджень, принципів надання методичної допомоги в проведенні медико-географічного вивчення території різних країн і регіонів. Аналогічні комісії медичної географії створено в інших відділах Географічного товариства колишнього СРСР, в тому числі і Львівському. Систематично відбувалися конференції, семінари і наукові з'їзди, присвячені медичній географії, зокрема, у Львові у вересні 1964 р., на якій Н. Шкредова представила перспективи медико-географічних досліджень у західних областях України, а Н. Сахновська зробила спробу оцінити вплив забруднення атмосферного повітря у районі гірничо-хімічного комбінату в Новому Роздолі Львівської області.

У 70-х роках ХХ ст. і пізніше медична географія в Україні розвивалася повільніше. Медико-географічні дослідження в Україні особливо активізувались після аварії на Чорнобильській АЕС. Відбулася диференціація медичної географії на окремі самостійні науки, зокрема медичне картографування, величезний внесок у розвиток якого зробили Я. І. Жупанський, В. А. Шевченко та ін.

Значне поживлення медико-географічних досліджень припадає на час проголошення Україною незалежності. У 1993 р. у Любліні (Польща) відбулася міжнародна науково-практична конференція “Здоров'я і середовище”. Згадана конференція є зразком співпраці українських учених з медико-географами інших країн світу. Серед українських вчених, які взяли участь у цій конференції, слід відзначити наукову статтю О. І. Шаблія, присвячену фундаментальним основам медичної географії. На думку О. І. Шаблія, предметом медико-географічних досліджень є просторова структура тих аспектів суспільства, які мають безпосередній вплив на здоров'я його представників, тобто просторова структура сфери здоров'я¹. Вченим введено поняття “виснаження” населення, тобто нестабільний, невірноважений стан населення на межі між здоров'ям і захворюваністю. Серед найважливіших чинників, які сприяють зростанню ступеня виснаження населення, зокрема працюючого, істотне значення має стан навколишнього середовища, інтенсифікація праці в умовах дуже низького рівня розвитку продуктивних сил, зростання кількості критичних ситуацій (у процесі виробництва), підвищення вимог щодо професійної підготовки, страх перед втратою праці, низький рівень заробітної плати, недостатня кількість медичних закладів, низький рівень медичних послуг.

У 90-х роках ХХ ст. з'явилися дві фундаментальні роботи у галузі медичної географії, зокрема, праця В. Шевченко (1994) і Л. Шевчук (1997). У своїй роботі Л. Шевчук представила сучасні теоретичні і науково-практичні проблеми медичної географії, а також проаналізувала просторові аспекти захворюваності населення і системи охорони здоров'я в Україні. На думку Л. Шевчук, предметом досліджень медичної географії є здоров'я населення у його просторово-часовому вимірі, а також просторовий розподіл хвороб. До головних завдань медичної географії, на думку автора, належить віднести наступні завдання:

- пізнання закономірностей позитивного і негативного впливу природного, штучного і соціального середовища та соціально-економічних умов конкретної території на стан здоров'я населення;
- визначення ролі природних і соціально-економічних чинників у поширенні захворюваності;
- виявлення приуроченості окремих захворювань до природних комплексів, до конкретних територій, до антропогенних об'єктів тощо;
- пошуки оптимальної територіальної організації системи охорони здоров'я;

¹ Zdrowie a środowisko...1993, с. 32.

- наукове обґрунтування заходів, спрямованих на використання позитивного і нейтралізацію негативного впливів природного, штучного і соціального середовищ, соціально-економічних умов певних територій для оптимізації здоров'я населення [66].

Істотним методологічним досягненням А. Шевчук є внутрішній поділ медичної географії на субдисципліни: медичне геокомплексознавство, медичне країнознавство, нозогеографія (географія хвороб), медична картографія, медико-географічне прогнозування.

Праця В. Шевченко (1994) присвячена новому напрямку застосування тематичної картографії в Україні – опрацюванню медико-географічних карт. У монографії представлено предмет і теоретичні засади медичної картографії, подано серію авторських медико-географічних карт [65].

Сьогодні є підстави говорити про наявність міцної української національної медико-географічної школи. Вона представлена, насамперед, географами, лікарями, спеціалістами інших галузей знань. Зокрема, цікаві наукові дослідження з медичної географії здійснено медичними інститутами (Львівським, Київським, Тернопільським, Івано-Франківським та ін.), Київським науково-дослідним інститутом загальної і комунальної гігієни.

Дослідження в галузі медичної географії в Польщі: історичний контекст

Польська дослідниця І. Łęska (2004) вважає, що медична географія в Польщі розвивалася нерівномірно [23]. Після II світової війни відбулося поживлення досліджень у цій галузі, особливо у 50-х і 60-х роках, а також 80-х і 90-х роках XX ст. і на початку XXI ст.

Надзвичайно важливою для розвитку медичної географії є публікація L. Mazurkiewiczza і A. Wróbla “Problematyka badawcza geografii medycznej. Stan współczesny i perspektywy”¹. Вона містить дефініцію медичної географії, окреслює її дослідницькі завдання і перспективні напрями розвитку. Автори виділили два основні напрями досліджень у медичній географії: екологічний, метою якого є опис розміщення хвороб (головною мірою соціальних) і їхній взаємозв'язок з умовами навколишнього середовища і напрям соціальний, який займається, передусім, просторовою організацією системи охорони здоров'я, характеристикою населення, яке користується службою охорони здоров'я і проблематикою оптимізації її територіальної структури. Також у своїй іншій роботі L. Mazurkiewicz (1993) подав дефініцію медичної географії як науки, яка займається дослідженням впливу чинників навколишнього середовища на стан суспільного здоров'я і просторовою організацією послуг системи охорони здоров'я, просторовими аспектами захворюваності населення і оптимальним розміщенням мережі послуг системи охорони здоров'я, беручи до уваги просторовий попит на ці послуги [34].

З важливих опрацювань емпіричного характеру, які з'явилися у цей час, варто відзначити працю М. Meksuła (1993)² про застосування картографії в медичній географії, а також працю J. Pałyska (1987), яка містила модель медико-демографічної ситуації населення Польщі [43]. Праця авторства J. Kończalika, T. Dutkiewicz, Cz. Andryszka і D. Rachańskiego (1993)³ стосується оцінки ступеня ризику деградації навколишнього середовища і відносного ризику смертності на екологічно деградованих територіях. V. Korporowicz (1993)³ проаналізувала просторові відмінності захворюваності на злоякісні новоутворення і хвороби кровоносної системи в залежності від стану навколишнього середовища. Серед вчених, які займалися дослідженням впливу соціально-економічних чинників на стан здоров'я населення в Польщі слід відзначити L. Frąckiewicz (1990)³, яка підкреслювала, що істотною перешкодою покращення стану суспільного здоров'я населення Польщі є низький ступінь валеологічної культури населення щодо профілактики, лікування і реабілітації. J. Malczewski

¹ Przestrzenne problemy zdrowotności...1990.

² Zdrowie a środowisko...1993.

(1990)³ сконцентрував свої дослідження на причинах геопросторових відмінностей середньої тривалості життя чоловіків в Польщі в залежності від структури зайнятості і умов праці на сільських територіях, забруднення атмосферного повітря і хімізації сільського господарства в селах.

На особливу увагу заслуговує робота Cz. Andryszka (1991) методологічно-аплікаційного характеру, присвячена комплексному аналізу геопросторових відмінностей у стані суспільного здоров'я населення Польщі, з використанням таксономічних методів дослідження [1]. Н. Sęk (1993) аналізує проблему взаємозв'язку між якістю життя і станом здоров'я населення. На думку автора, спосіб розуміння категорії здоров'я населення визначає відповідну концепцію якості життя [49]. Наукова публікація A. Podrażki-Malki (1995) стосується понятійно-термінологічного апарату медичної географії. Автор розрізняє поняття демографії здоров'я і медичної географії. Демографія здоров'я, на її думку, це, передусім, дослідження стану здоров'я популяції і функціонування системи охорони здоров'я, а також демографічних, епідеміологічних і соціально-економічних чинників формування суспільного здоров'я населення [45]. Медична географія займається просторовим розміщенням і геопросторовими відмінностями захворюваності населення, детермінантами суспільного здоров'я, а також розміщенням медичних кадрів і медичної інфраструктури.

Серед сучасних медико-географів Польщі слід відзначити праці Т. Michalskiego (1999, 2001, 2010), I. Łęckiej (2004, 2006, 2011), P. Kretowicza (2013). Наукові публікації цих вчених базуються на традиційному позитивістському підході до досліджень просторових відмінностей стану суспільного здоров'я.

Актуальні напрями медико-географічних досліджень в Україні та Польщі

На нашу думку, сучасні перспективні напрямки досліджень у медичній географії України та Польщі сконцентровано навколо такої проблематики:

- інтегральний напрям – спрямований на дослідження стану здоров'я населення, у зв'язку з якістю і рівнем життя населення [51, 30, 53, 67]. При такому підході якість життя населення виступає інтегральною соціально-економічною категорією, яка об'єднує рівень і стиль життя населення і описує міру задоволення людини зі свого власного життя, беручи до уваги стан здоров'я. При цьому слід відзначити двоякість терміну “якість життя населення”. З однієї сторони, якість життя населення виступає позитивним показником стану суспільного здоров'я населення, а з іншої сторони – це детермінанта (чинник) стану здоров'я населення;
- математично-статистичний напрям – сконцентрований навколо пошуку інтегральних показників стану здоров'я населення, детермінант стану суспільного здоров'я, а також економічної вартості здоров'я і життя людини [8, 19, 61]. Особливе місце у рамках цього напрямку займає проблематика окреслення значення впливу і ваги різних чинників, статистично вимірюваних, на стан суспільного здоров'я населення конкретної території;
- соціально-економічний напрям передбачає аналіз впливу соціально-економічних чинників (у тому числі, рівня заможності населення, безробіття і т. д.) на стан суспільного здоров'я населення [3, 41, 55, 42, 64]. З цієї точки зору для країн, які перебувають на перехідній стадії соціально-економічного розвитку, найактуальнішими є питання дослідження впливу напрямів, масштабу і наслідків соціально-економічних трансформацій, а також реформування системи охорони здоров'я на стан суспільного здоров'я. У зв'язку з сучасною політичною і економічною дестабілізацією в Україні, особливо актуальними є дослідження впливу цих процесів на медико-демографічний потенціал населення різних вікових груп і територіальних відмінностей його формування;

- екологічний напрям пов'язаний, передусім, з дослідженням впливу забруднення навколишнього середовища на стан суспільного здоров'я населення [59, 60, 56]. Для України актуальним є продовження досліджень у галузі довготривалих медико-демографічних, соціально-економічних, психологічних і екологічних наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- демографічний напрям – дослідження впливу демографічних чинників на стан суспільного здоров'я населення [63, 58, 10, 62].
- соціально-психологічний напрям – дослідження валеологічної культури населення, сприйняття свого власного стану здоров'я/хвороби, а також існуючого стану охорони здоров'я [31, 6, 27, 11, 15]. На сучасному етапі реформування системи охорони здоров'я в Україні і Польщі, при зміні стереотипів валеологічної культури населення, яка полягає у перенесенні відповідальності за стан здоров'я населення з держави і державних інституцій на саму людину, такий підхід набирає особливої актуальності.

Список використаних джерел:

1. *Andryszek Cz.*, 1991, Zróznicowanie przestrzenne sytuacji zdrowotnej kraju. Resortowy program badawczo-rozwojowy RPBR MZ. IV. "Optymalizacja opieki zdrowotnej i społecznej". Akademia Medyczna w Łodzi, Łódź.
2. *Armstrong R. W.*, 1972, Medical geography and health planning in the United States: prospects and concepts, [in.:] Medical Geography. Techniques and Field Studies, [eds.:] McGlashan N. D. Methuen and Co. Ltd., London, p. 119–128.
3. *Bejnarowicz J.*, 1999, Niektóre cechy zmiany stanu zdrowia ludności w okresie zmiany systemowej w wybranych krajach europejskich, [in.:] [eds.:] Latoszek M., Zdrowie i choroba. Promocja zdrowia dla gmin i instytucji edukacyjnych. Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk.
4. *Binnie J., Valentine G.*, 1999, Geographies of sexuality – a review of progress. Progress in Human Geography, vol. 23, nr 2, p. 175–187.
5. *Curtis S., Jones I. R.*, 1998, Is there a place of geography in the analysis of health inequality?, Sociology of Health & Illness, 20, 5, p. 645–672.
6. *Czapiński J., Panek T.*, 2000, Diagnoza społeczna. Warszawa.
7. *Ford N. J., Siregar K. N.*, 1998, Operationalizing the new concept of sexual and reproductive health in Indonesia. International Journal of Population Geography, vol. 4, no 1, p. 11–30.
8. *Gądek K.*, 1991, Wstępne propozycje wskaźników społecznych. Biblioteka Wiadomości statystycznych GUS, Warszawa, t. 41.
9. *Gatrell A. C., Elliot S. J.*, 2009, Geographies of Health – an introduction, Second Edition, Wiley–Blackwell, West Sussex.
10. *Gębska-Kuczevska A., Miller M., Supranowicz P.*, 2001, Zagrożenia zdrowotne w XXI wieku wynikające ze starzenia się populacji, [in.:] Problemy higieny i epidemiologii u progu XXI wieku. Materiały pokonferencyjne, Warszawa, nr 74, p. 138–142.
11. *Golinowska G., Czepulis-Rutkowska Z., Sitek M. i inni*, 2002, Opieka zdrowotna w Polsce po reformie służby zdrowia. Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych. Raporty CASE, nr 53/2002, Warszawa.
12. *Jones K., Moon G.*, 1987, Health, disease and society: a critical medical geography. Routledge&Kegan Paul, London-New York.
13. *Jones K., Moon G.*, 1993, Medical geography: taking space seriously, Progress in Human Geography, 17, p. 515–524.
14. *Kanji N., Harpham T.*, 1992, After the war: prospects for the health of the poor in Luanda. Angola, [in.:] [eds.:] Verhasselt Y., Philips D. R., Bailey W. Perspectives on Health and Development. GeoJournal, vol. 26, nr 1, p. 53–59.
15. *Kawczyńska-Butrym Z.*, 2002, Zdrowie-choroba jako kategoria opisu położenia społecznego, [in.:] [eds.:] Piątkowski W., Titkow A., W stronę socjologii zdrowia. Wydawnictwo UMCS, Lublin.

16. Kearns R. A., Joseph A. E., 1997, Restructuring health and rural communities in New Zealand. *Progress in Human Geography*, vol. 21, no 1, p. 18–32.
17. Kearns R., 1993, Place and health: towards a reformed medical geography, *The Professional Geographer*, 45, p. 139–147.
18. Koch T., 2005, *Cartographies of disease : Maps, mapping, and medicine*, Redlands, ESRI Press, p. 24–26.
19. Korporowicz W., 1999, *Ekologiczne uwarunkowania zdrowia*. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
20. Kratochvil O., 1971, The importance of medical geography in medicine. *Geographia Medica*, nr 2, p. 74–83.
21. Kretowicz P., 2013, Nowe podejścia badawcze w geografii zdrowia w literaturze anglosaskiej. *Przegląd Geograficzny*, t. 85, z. 4, p. 549–571.
22. Learmonth A., 1978, *Patterns of disease and hunger: a study in medical geography*. David&Charles, London.
23. Łęcka I., 2004, Powolny rozwój geografii medycznej, [in.:] *Badania geograficzne w poznaniu środowiska*, [eds.:] Michalczyk Z. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, p. 743–749.
24. Łęcka I., 2006, Schematy poznawcze a geograficzne badania nad zdrowiem i chorobą, [in.:] *Człowiek w badaniach geograficznych, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*. WSG, Bydgoszcz, p. 223–234.
25. Łęcka I., 2011, Koncepcje i metody badań w geografii medycznej, [in.:] *Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*. WSG, Bydgoszcz, p. 101–112.
26. Łęcka I., 2011, *Telemedycyna w krajach tropikalnych i subtropikalnych Afryki i Azji: perspektywa geograficzna*. Zakład Graficzny UW, Warszawa.
27. Leowski J., 2000, Rola i miejsce państwa w systemie ochrony zdrowia. *Prawo i Medycyna*, t. 2, nr 6-7, p. 21–30.
28. Light R. U., 1944, The progress of medical geography. *Geographical Review*, nr 34, p. 36–41.
29. Macintyre S., Ellaway A., Cummins S., 2002, Place effects on health: how can we conceptualise, operationalise and measure them? *Social Science & Medicine*, 55, p. 125–139.
30. Marczyńska-Witczak E., Michalski W., 1996, *Przestrzenne i czasowe zróżnicowanie warunków życia ludności w Polsce*. Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział w Łodzi, Łódź.
31. Matusiak M. 1999, Sondaż socjologiczny na temat służby zdrowia, [in.:] [eds.:] Malczak-Duraj D., *Społeczne aspekty reformowania służby zdrowia*. Łódź, p. 209–215.
32. May J. M., 1952, History, definition, and problems of medical geography: a general review, [in.:] *International Geographical Union. XVIIth International Geographical Congress. The United Educational, Scientific and Cultural Organization*, Washington, p. 1–9.
33. Mayer J. D., 1987, Związki między dwiema tradycjami w geografii medycznej: planowaniem systemów ochrony zdrowia i geografiami epidemiologiczną, [in.:] *Społeczna geografia medyczna*, PZLG, z. 1, PAN, Warszawa.
34. Mazurkiewicz L., 1993, Uwarunkowania niektórych chorób na obszarze województwa stołecznego. *Przegląd Geograficzny*, t. LXV, z. 3–4.
35. McDowell L., 1991, The baby and the bath water: diversity, deconstruction and feminist theory in geography, [in.:] [eds.:] Regulska J., *Changing Gender Relations in Urban Space*. Geoforum, vol. 22, no 2, p. 123–133.
36. McLeod K. S., 2000, Our sense of Snow: the myth of John Snow in medical geography. *Social Science & Medicine*, 50, p. 923–935.
37. Meade M. S., Emch M., 2010, *Medical geography – third edition*. The Guilford Press, New York.
38. Michalski T., 1999, Nowe nurty w światowej i polskiej geografii medycznej. *Kwartalnik Geograficzny*, 4, 12, p. 85–89.

39. *Michalski T.*, 2001, Próba nowego podziału geografii medycznej, [in.:] H. Rogacki [eds.:] Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Bogucki Wydawnictwo Naukowe Poznań, p. 109–115.
40. *Michalski T.*, 2010, Sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
41. *Ostrowska A.*, 1999, Styl życia a zdrowie. IFiS PAN, Warszawa.
42. *Pantylej W.*, 2008, Przemiany społeczno-gospodarcze a stan zdrowia ludności Ukrainy i Polski w latach 1990–2002. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
43. *Parysek J. J.*, 1987, A multivariate statistical model of the influence of pathogenic factors on the spatial structure of the Polish population's health (using the canonical correlation model). *Geographia Medica*, nr 17, p. 177–185.
44. *Picheral H.*, 1987, Geografia medyczna, geografia chorób, geografia zdrowia, [in.:] Społeczna geografia medyczna. PZLG, IGiPZ, PAN, Warszawa.
45. *Podrażka-Malka A.*, 1995, Demografia zdrowia – próba zarysu problematyki badawczej. *Studia demograficzne*, nr 3/121, PAN, Warszawa, p. 3–18.
46. *Pol L. G., Thomas R. K.*, 1992, The demography of health and health care. Plenum Press, New York.
47. Przestrzenne problemy zdrowotności. Materiały konferencyjne, 1990, [eds.:] Mazurkiewicz L., Wróbel A. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
48. *Rosenberg M. W.*, 1998, Medical or Health Geography? Populations, Peoples and Places. *International Journal of Population Geography*, vol. 4, no 3, p. 211–226.
49. *Sęk H.*, 1993, Jakość życia a zdrowie. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 2, p. 110–117.
50. *Singh R. L., Singh Rana P. B., Singh B. P.*, 1976/1977, Approaches towards geography of health: a synoptic review. *Geographia Medica*, nr 6–7, p. 1–21.
51. *Słaby T.*, 1990, Poziom życia, jakość życia. *Wiadomości statystyczne*, nr 6.
52. *Szoszín A. A.*, 1966, Podstawy geografii medycznej, [in.:] Geografia medyczna. PZLG, PAN, Warszawa, z. 3/4.
53. Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym, 2000, [eds.:] Zeliaś A. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
54. *Warnes A. M.*, 1990, Geographical questions in gerontology: needed directions for search. *Progress in Human Geography*, vol. 14, no 1, p. 24–59.
55. *Warzywoda-Kruszyńska W.*, 2000, Bieda a zdrowie i szanse rozwoju dzieci. *Promocja Zdrowia. Nauki Społeczne i Medycyna*, nr 18.
56. *Wcisło E., Dutkiewicz T., Kowalczyk J.*, 2002, Indicato-based assessment of environmental hazard and health effects in the industrial cities of Upper Silesia. *Environmental Health Perspectives*. Volume 110, nr 11, November 2002, p. 1133–1140.
57. Zdrowie a środowisko. Materiały konferencji naukowej z geografii medycznej 14-15 września 1993, [eds.:] Mazurkiewicz L. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
58. *Безруков В. В., Вержиковська Н. В., Чайковська В. В.*, 2000, Стан здоров'я і надання медичної допомоги літнім людям. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*, № 3, С. 53–59.
59. *Бугайов В. М., Лагутін А. Й., Рогожин О. Г., Казак С. С.*, 1996, Зміни здоров'я населення України внаслідок Чорнобильської катастрофи. Видання Союзу Українок Америки, Київ.
60. *Гукалова І. В.*, 1999, Географічні аспекти вивчення впливу екологічної ситуації на людський розвиток в Україні (на прикладі наслідків Чорнобильської катастрофи). *Український географічний журнал*, № 4, С. 16–21.
61. *Краснікова Л. І., Подвисоцька Т. О.*, 2007, Комплексний індекс суспільного здоров'я: емпіричний аналіз і застосування у дослідженні факторів економічного зростання. *Демографія та соціальна економіка*, № 2, С. 215–224.

62. Позняк О. В., Шевчук П. Є., 2014, Демографічні перспективи України до 2060 року. Демографія та соціальна економіка, № 1 (21), С. 72–83.
63. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефанівський А., 1999, Демографічні перспективи України до 2026 року. Інститут Економіки НАН України, Київ.
64. Черенько Л. М., 2013, Специфіка та прояви нерівності в Україні, Демографія та соціальна економіка, № 2 (20), С. 60–69.
65. Шевченко В. А., 1994, Медико-географическое картографирование территории Украины. Здоровье, Киев.
66. Шевчук Л. Т. Основи медичної географії. Львівський державний університет ім. Івана Франка, Львів.
67. Шевчук Л. Т., 2003, Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу : регіональний аналіз і прогноз. Інститут регіональних досліджень, Львів.

УДК 911:1:001(477)

Юрій Кисельов

ГЕОСОФІЧНА ДУМКА У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ І МИСЛИТЕЛІВ

Уманський національний університет садівництва, м. Умань
kyseljov@ukr.net

The origins of the Ukrainian geosophical thought during the Old-Kyiv and Cossack times are characterized in the proposed article. It is stressed that the first works in the Old-Ukrainian literature that contained geographical information and had geosophical contents were the “Askold’s Chronicle” and the “The Tale of the Past Years”. It is marked that the Ukrainian geosophical thought was further developed in the works by Petro Mohyla and Feofan Prokopovych at the beginning of the New times. It is stressed on the great significance for the development of the Ukrainian geosophy that anthropogeographical and geopolitical works created by the Academician Stepan Rudnytsky had. His point of view on the sacral and geographical role of some landscapes is noted. The contents of the Baltic and Black-Sea geopolitical doctrine are characterized from the geosophical perspective. The Academician S. Rudnytsky’s point of view on the issue of the natural (“ready”) and artificial (“non-ready”) international boundaries is lined. His view on the structure of the Ukrainian national land space, which consists of core, boundary (settled with the neighbour ethnicities together) and colonized (which are settled compactly by the Diaspora) territories, is characterized. The contents of the Black-Sea geopolitical doctrine created by Yuri Lypa is described and characterized. From the geosophical point of view presented by Vyacheslav Lypynsky, Yevhen Malanyuk and Yuliy Vassyian it is stressed on the significance steppe in Ukraine’s development. The gift for the genesis the Ukrainian geosophical thought made by Professor Volodymyr Kubyovych is viewed. It is stressed on his development of Stepan Rudnytsky’s scientific ideas. It is also marked that the points of view on the boundaries of the Ukrainian national territory presented by S. Rudnytsky and V. Kubyovych are reflected on the maps published in the “Atlas of the Ukrainian and Neighboring Lands”. The evolution of the V. Kubyovych’s ideas on the organization of the Ukrainian national land space conditioned by geopolitical changes in Europe and whole world is lined. His view to Ukraine as a boundary country for the whole Europe is marked. It is stressed on the influence of the transport and geographical factor to the geosophical destiny of Ukraine. It is marked about the correspondence of the West and East influences in making state and political self-organization of Ukraine made by Ivan Lysiak-Rudnytsky. The role of the works by Professor Oleh Shablii in the development of Ukrainian geosophical thought and studying its genesis is characterized.

Ключові слова: геософічна думка, Україна, геопростір, українська національна територія, межі.

Key words: geosophical thought, Ukraine, land space, Ukrainian national territory, boundaries.

Постановка проблеми та її актуальність. Важливою рисою сучасної наукової думки є її вихід за межі традиційного, орієнтованого на вивчення лише реальних об'єктів та пов'язаних із ними конкретних фактів, "логічного" знання. Сьогодні довелось необхідність доповнення останнього знанням "софійним", яке має світоглядний характер і досліджує переважно концептуальні об'єкти, формує наукові абстракції та виявляє зв'язок із усесвітньою Мудрістю. Окреслений "логічно"- "софійний" дуалізм виразно проявляється в географії: якщо традиційна географія, тобто "лише-наука" (за Е. Банзе [25]) розглядає геооб'єкти та геосистеми в їхній власній сутності, то геософія намагається досягнути внутрішній зміст геопростору з урахуванням не тільки його матеріальних геокомпонентів, а й духовної складової. Саме ця невидима, але реально існуюча й дієва просторова субстанція може суттєво впливати на роль ландшафту в житті людської спільноти, що його населяє. Зокрема, духовна сфера ландшафтів може формувати геополітичні чинники, які мають вагомим практичне значення для антропосфери певного фрагменту геопростору. Тому геософічні дослідження віддавна були й тепер лишаються актуальними для України.

Огляд попередніх публікацій. Аналіз геософічних досліджень в Україні в минулі часи представлений у працях проф. О. Шаблія [23; 24] та наших попередніх публікаціях [8; 9].

Мета статті – висвітлити основні етапи генези української геософічної думки.

Завдання статті:

– виявити знакові прояви української геософічної думки старокиївської та козацької доби;

– викласти головні ідеї найважливіших праць українських авторів, що мають геософічний зміст;

– окреслити геософічне значення антропогеографічної й геополітичної спадщини С. Рудницького та В. Кубійовича;

– проаналізувати геософічні аспекти творчості українських історіографів ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У творах русько-українських авторів геософічні конструкції ми знаходимо, починаючи з IX ст. н. е. Яскравим свідченням тому є зміст вітчизняних літописів. Так, "Літопис Аскольда", за даними М. Брайчевського, є найдавнішою руською писемною пам'яткою, створеною в другій половині IX ст. [3]. Значна частина цього історико-географічного, за своєю суттю, твору присвячена переказам Св. Письма (що було властиво практично всім тогочасним літературним пам'яткам), багато місця приділено описанням слов'яно-руського часопростору – викладу історичних подій у контексті міграцій згадуваних у тексті літопису етносів та особливостей природи населених ними територій. Окремі фрагменти "Літопису Аскольда" містять не лише констатацію фактів, а й певне осмислення географічних реалій.

Так, уже на початку тексту зазначаються країни, острови й річки, які, згідно з Біблією, дісталися кожному з трьох Ноевих синів – Симові, Хамові та Яфету. Вважаємо, що на прикладі вищезазначеного триподілу Ойкумени виразно проступає всюди підкреслювана літописцем триєдність світостворення, в основі якої лежить християнський догмат про Св. Трійцю (київський князь Аскольд був християнином). Іншими проявами цієї триєдності, згідно з текстом „Літопису“, є локалізація в Оковському лісі витоків трьох великих річок – Волги, Двіни й Дніпра, а також факт заснування Києва трьома братами – Києм, Щеком і Хоривом [3, с. 11].

Деякі з історико-географічних відомостей, наведених у "Літописі Аскольда", повторюються в іншому визначному творі давньоукраїнської літератури – "Повісті врем'яних літ", створеній Нестором-літописцем на початку XII ст. [16]. Це, зокрема, згадка про вказані нами вище виток Дніпра, Двіни й Волги з Оковського лісу та трьох братів – засновників Києва.

Важливо відзначити суттєві відмінності в баченні авторами "Літопису" та "Повісті" проблеми організаційно-політичного центру формування давньоукраїнської державності. Якщо Нестор найбільшою мірою акцентував на ролі північно-західного центру її генези, то сучасник князя Аскольда однозначно надавав пріоритет Києву. На нашу думку, саме з киево-

центричністю значною мірою пов'язані твердження про нібито неавтентичність “Літопису Аскольда”, адже сам факт його наявності – попри будь-чий суб'єктивні домисли – утверджує Україну як єдину пряму спадкоємницю Київської Русі.

Як відзначає проф. О. Шаблій, у “Повісті минулих літ” “описується історико-генетична дуга центрів від Палестино- до дунає- і киевоцентризму” [24, с. 91] в контексті порушеної в ній проблеми „нульової точки” відліку географічних координат.

Після старокиївської доби українська геософічна думка знову простежується в XVII – XVIII ст. у практичній діяльності Митрополита Київського Петра Могили та професора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича. Зокрема, П. Могила, прагнучи незалежності Українську Православну Церкву, формував ідею створення Київського Патріархату, територія впливу якого посіла б середнє положення щодо визначних тогочасних (і так само теперішніх) сакральних (а також державно-політичних) центрів – Варшави, Константинополя (Стамбула), Москви та Риму [2].

Ф. Прокопович, виходячи також із сакрально-географічних даних, розробляв концепцію, згідно з якою місто Київ має стати “другим Єрусалимом” (одне з фундаментальних сакрально-просторових понять християнства). На нашу думку, це пророцтво має наукову основу, пов'язану із суперництвом за Київ між православними та іудеями, що тривало вже близько тисячоліття (особливо загостреним було за хозарської доби у VIII – IX ст.).

Занепад України, зумовлений ліквідацією Російською імперією козацької автономії та руйнуванням Запорозької Січі, позначився й на вітчизняній геософічній думці, яка відродилася лише на початку XX ст. Набуття нею потужної наукової основи пов'язане з працями фундатора української національної географії акад. С. Рудницького, який органічно поєднував своє бачення “географії, яка є за своєю суттю природничою наукою” [20]) з приділенням значної уваги антропогеографічним студіям. Конкретний вихід у галузь геософії в дослідженнях С. Рудницького ми вбачаємо в деяких його судженнях і порівняннях просторового змісту (зокрема, в окресленні ним української етнічної території [19]); елементи геософічності присутні й у напрацьованій ним балто-чорноморській геополітичній доктрині України. Заслуговує на увагу твердження українського географа щодо приуроченості мусульманського сакрального простору до тропічного географічного поясу з його аридним кліматом: “Іслам – це віра, що виросла в піщаній і скельній пустині пассатової смути нашого глобуса. Вона шириться по пустинях і там пишно розцвітає. Коли вийде поза пустиню, трудно їй загніздитись” [19, с. 288]. Вельми цікавим є й порівняння С. Рудницьким природничих і антропогеографічних характеристик Галицької України та Швейцарії, між якими він знаходив значні аналогії [19]. Геософічний зміст балто-чорноморської доктрини полягає, на нашу думку, в осьовій (субмеридіональній) територіальній композиції простору, зайнятого державами, які мали б, відповідно до ідеї С. Рудницького, увійти до “міжморської” військово-політичної коаліції. В такий спосіб балто-чорноморська вісь держав у складі Білорусі, Естонії, Латвії, Литви та України отримала б виразно східноєвропейський характер на протигагу Західній і Центральній Європі (території колишніх Австро-Угорської й Німецької імперій, а також Великої Британії та Франції), Північній (Фенноскандія), Південній (Аппенінський, Балканський і Піренейський півострови) та культурно-цивілізаційній не-Європі (так звана “Європейська” частина Росії).

С. Рудницький із природничо-наукових позицій дивився й на лімогеографічні проблеми. Зокрема, вчений розрізняв кордони природні (“готові”, тобто достатньо досконалі – приурочені до гірського хребта, великої ріки тощо) та штучні (“неготові” – проведені волюнтаристично). На нашу думку, його теза про природні кордони набула особливої актуальності щодо України в Новітній час у зв'язку з російською окупацією Криму й частин Придніпрового та Приазовського країв. Поряд із міжнародно-правовими аспектами проблеми сучасної російської експансії в Україну, варто виділити й суто географічні. Враховуючи, що найприроднішими, за С. Рудницьким, є державні кордони, що проходять по значних географічних бар'єрах (у випадку України та Росії це – Керченська протока й річка Дін /Дон/, але в жод-

ному разі не Перекопська перемичка або “лінія розмежування” між контрольованою Україною територією й так званими “ДНР” і “ЛНР”), агресивні дії Росії не лише грубо порушують міжнародне право, а й суттєво віддаляють проблему міждержавних меж від її наукового розв’язання.

Геософічний характер має побудована С. Рудницьким своєрідна структурна схема українського національного геопростору. Зокрема, він виділяв у ньому так звані “черенні” (тобто серцевинні, центральні) території, “граничні” (на межі з етнічними територіями інших народів) та колоніальні (під якими розумів розташовані на значній відстані від України землі, де компактно мешкають українці діаспори [19]). Актуальність такої структурної схеми в наш час підтверджується тим, що українські етнічні землі (до яких входять території першої та другої зазначених груп) стали об’єктом ґрунтовних геоетнополітичних досліджень [7].

Геософічною є й теза С. Рудницького про “малопростірність й обтяжливу сутужність політичної думки” [19, с. 67] українців, викликану суттєвим переважанням землеробства (заняття яким завжди передбачало прив’язаність до відносно невеликої ділянки землі) у традиційній структурі їхнього господарства. Із цього український учений робив висновок щодо однієї з причин тогочасної бездержавності України.

Крім С. Рудницького, проблеми геополітики (й водночас геософії) в першій половині ХХ ст. розробляв український поет, лікар і мислитель-історіософ Ю. Липа. Напередодні Другої світової війни він сформулював чорноморську геополітичну доктрину України [12]. Проблема Чорного моря як “природної підстави” [15, с. 11] для України є наскрізною в усій його історіософічній (і в той же час геософічній) творчості, а також практичній націєрозбудовчій діяльності (організація у Кракові Чорноморського інституту). Згідно з доктриною, запропонованою цим мислителем, Україна локалізується (на відміну від балто-чорноморської осі) не на півдні, а на півночі проектного міжнаціонального об’єднання, а саме об’єднання (на відміну від балто-чорноморського союзу С. Рудницького) мусило б мати не осьовий, а циклічний геопросторовий характер. Таке бачення Ю. Липою геополітичної ролі України було продиктоване логікою історичних подій: за двадцять років, що минули від часу геополітичних напрацювань С. Рудницького, представлена ним доктрина втратила актуальність (країни Балтії – на відміну від України – весь цей час розвивалися як суверенні національні держави); натомість, увиразнилися спільні риси в долях багатьох націй чорноморського регіону – українців, грузинів (які тоді не мали своїх держав), а також болгар, румунів, турок (чії держави в силу низки причин були надто слабкими).

Важливою складовою української геософічної думки в ХХ ст. є осмислення вітчизняними мислителями феномену Степу, причому, на нашу думку, досить однобічне. Зокрема, В. Липинський та Є. Маланюк негативно оцінювали роль степової смуги в українському етночасопросторі, зважаючи на її легкодоступність для кочових орд. За словами Є. Маланюка, Степ – це “відвічний коридор, відвічний географічний протяг у нашій історичній “помешканні” [15, с. 11], а В. Липинський називав Степ “одвічним прокляттям нашої землі” [13; цит. за: 15, с. 10], вбачаючи в ньому територію, через яку азійські загарбники століттями вільно проникали у глиб України. На нашу думку, роль Степу у вітчизняній минувшині не була настільки однозначною: саме степова смуга виступала ареною генези козацтва, яке своєю пасіонарністю сприяло духовному й політичному піднесенню всього українського етносу. Аналогічна ситуація, якщо враховувати межі Антської держави, що простягалася від Дунаю до Дону [17, т. 1, с. 77], склалася була ще в середині I тис. н. е. Тому ми робимо висновок про діалектику Степу як українського етноландшафтного феномену: за часів свого пасіонарного піднесення українці опановували й контролювали степові простори, а в епохи пасіонарного занепаду цей контроль переходив до кочовиків різного етнічного походження (аварів, хозар, печенігів та ін.).

Досить оригінальним є осмислення Степу вітчизняним мислителем, одним з ідеологів українського націоналізму Ю. Вассияном, який втілює багатомірність українського простору в його образне визначення як “степового Сфінкса” [4].

У геософічних поглядах проф. В. Кубійовича знайшло продовження бачення акад. С. Рудницьким української території як сукупності всіх земель, заселених українською нацією, незалежно від їх суб'єктивно зумовленої дочасної державної приналежності. У своєму “Атласі українських та сумежних країв” [1] В. Кубійович окреслив українські етнічні землі приблизно так само, як за чверть сторіччя до нього це зробив С. Рудницький у “Короткій географії України” [18].

Посідаючи територію, що більш ніж у півтора рази перевищує сучасну площу Української держави, землі, всуціль заселені нашим народом, охоплювали, зокрема, Лемківщину, Надсяння, Підляшшя та Холмщину на Заході, Берестейщину та Стародубщину на Півночі, Північно-Східну Слобожанщину на Північному Сході, Кубань (Малиновий Клин) – на Південному Сході. За такої територіальної композиції (за якої українські терени простягалися майже в діагональному напрямі – із заходу-північного заходу на схід-південний схід) цілком українським “озером” ставало Азовське море, а на Заході українська територія включала значно більшу ділянку басейну Вісли (а саме її приток – Західного Бугу та Сяну). Отже, ми в такому разі бачимо підстави говорити про вісянсько-кубанське (формулювання наше) положення України в геопросторі Центрально-Східної Європи (за станом на кінець 30-х рр. ХХ ст.), констатоване й обґрунтоване В. Кубійовичем.

У повоєнні роки, коли в Європі та всьому світі постали нові політико-географічні й геополітичні реалії, при роботі над “Енциклопедією українознавства” В. Кубійович фактично дотримувався іншої концепції організації українського національного геопростору, яку ми називаємо ареально-дисперсною. Це було пов'язано з наступними причинами. З одного боку, переважна більшість українських етнічних земель після 1945 р. увійшла до складу Української РСР, а суміжні терени поза її межами були внаслідок деукраїнізації Кубані та операції “Вісла” насильницьки вичищені від українців. З іншого боку, велика кількість наших співвітчизників – особливо вихідців із західного регіону – склала третю (політичну) хвилю еміграції, оселившись спершу переважно в Німеччині, а згодом – у Канаді, США, Австралії на інших країнах. Відтак, у вищезгаданій “Енциклопедії” територія України розглядалася, як правило, у квазідержавних межах УРСР. Водночас, значне місце в ній приділено характеристиці країн і окремих міст масового поселення українців за кордоном. На нашу думку, дисперсна форма розселення закордонного українства західної діаспори дає підстави для твердження про певного роду віртуальний геопростір, творений усією сукупністю (в деяких випадках – системою) поселень із компактним мешканням українців.

Елементи геософії в науковій спадщині В. Кубійовича містяться також в аналізі ним окремих аспектів географічного положення України. Зокрема, варто відзначити погляди вченого на її розташування щодо Середземного моря. Визначний український географ, наголошуючи на гідрографічному зв'язку Чорного моря із Середземним, відзначав зумовлену цим зв'язком досить тривку культурно-цивілізаційну єдність Північної Припонтиди (тобто України) та земель у східній частині середземноморського узбережжя. В. Кубійович особливо підкреслював значущість цієї єдності у стародавні часи й за доби Середньовіччя, маючи на увазі взаємини народів Геродотової Скіфії з античною Грецією та Київської Русі – з Візантією. Проте, навіть після завоювання Константинополя турками свою причетність до Середземномор'я Україна остаточно не втратила: сполучення Чорного моря із Середземним і дотепер не лише має важливе стратегічне й транспортне значення, але також відіграє суттєву геософічну й сакральну-географічну роль, яка полягає в єднанні України з іншими країнами традиційної східно-християнської духовності (отже, виявляється духовний зв'язок між теренами регіону).

У своїх працях В. Кубійович розвивав думку С. Рудницького про “великопростірність” території України. Ці вчені мали на увазі не лише те, що українська етнічна територія є найбільшою в Європі; вагоміше значення має те, що близько половини її становлять степові простори, які народові, приуроченому до них, суб'єктивно (перцепційно) здаються безкраїми. Саме ця безмежність Степу колись сприяла дедалі значнішому розширенню українськими

козаками їхніх запорозьких вольностей та територій слобожанських полків. Таке сприйняття геопростору, на нашу думку, було успадковано українцями від кочових етносів, насамперед, кримських і ногайських татар, чие панування в Степу безпосередньо передувало козацькій експансії.

Ще одним чинником географічного положення України, який досліджував В. Кубійович, є її межова (щодо європейського субконтиненту) локалізація. На думку вченого, геопросторове положення на крайньому Південному Сході Європи для української нації впродовж усього часу її історичного розвитку відіграло двояку роль: з одного боку, як ми вже зауважували вище, степові ландшафти Півдня та Сходу України віддавна слугували зручним коридором для набігів різноманітних кочовиків; з іншого боку, як зазначав В. Кубійович, саме у східному й південному напрямках “за козацькою шаблею все глибше в степи вривався український плуг” [11, с. 49], тобто поширювалася експансія українців у бік Дону й за Дін, а разом з іншими етносами вони освоювали терени Заволжя й Зауралля (за нашими поглядами, це відбувалося в часи пасіонарного піднесення козацького /у розумінні М. Чмихова [22]/ етносу).

Як властиву рису географічного положення України, В. Кубійович відзначав її давні безперешкодні водні транспортні зв'язки із суміжними європейськими країнами (зокрема, Польщею) та практичну відсутність таких шляхів сполучення з Московщиною (історичним ядром майбутньої Російської імперії) [11, с. 43]. Це зауваження, висловлене з географічних позицій, цілком підтверджує тезу українських істориків про неможливість існування за старокиївських часів єдиного “давньоруського” народу, що мав би посідати територію від Києва до Ладоги й від Галича до Суздаля та, отже, як ми наголошували раніше [8], спростовує витворену російськими шовіністичними інтелектуалами псевдотеорію так званої “триєдиної Русі”.

У повоєнну добу елементи геософії були властиві деяким українським історикам діаспори. Серед них варто відзначити І. Лисяка-Рудницького, одна зі статей якого має виразно геософічну назву – “Україна між Сходом і Заходом” – та відповідний зміст, пов'язаний із визначенням належного українській нації місця в геопросторі. Зазначений автор наголошував, що Україна органічно належить до Європи (ототожнюваної із Заходом) у контексті національної державно-політичної самоорганізації, водночас так само природно увібравши східні (зокрема, грецько-візантійські) культурні надбання [14, 1994, т. I, с. 1–9]. Геософічні погляди І. Лисяка-Рудницького узгоджуються з висловленою ще у 1918 р. думкою М. Грушевського про те, що „історичні умови життя орієнтували Україну на захід, географічні орієнтували і орієнтують на полудне, на Чорне море...” [5, с. 16].

У наш час відродження геософічних досліджень в Україні, які не розвивалися за доби радянської влади як нібито „антинаукові”, пов'язане, передусім, із працями проф. О. Шаблія. По-перше, цей учений актуалізує геософічні пошуки й напрацювання вчених минулих сторіч (зокрема, арабських і давньоруських авторів). По-друге, він популяризує геософічні розробки вчених і мислителів ХХ ст. Геософічний за суттю характер мають погляди самого О. Шаблія на низку проблем політичної географії, геополітики та геостратегії [23; 24].

Терміном “геософія” в новітній вітчизняній суспільній географії послуговується також В. Дергачов [6]. Проте, на нашу думку, за своїм змістом дослідження цього автора більшою мірою належать сферам геополітики й соціології, ніж власне геософії, елементи якої таки наявні в його працях.

Таким чином, можна відзначити вагому наповненість геософічною думкою не лише географічних, а й історичних, філософських та інших праць українських авторів як віддаленого й недавнього минулого, так і сучасної доби. На нашу думку, неминуща актуальність геософічних досліджень України пов'язана із самою суттю розв'язуваних ними проблем, які виходять за межі вузькофахового інтересу та набувають загальнонаціонального, державно-політичного значення. Як наголошують професори О. Топчієв, В. Нудельман, Л. Руденко, “в умовах державної незалежності стрімко зростає інтерес до ... геософічних досліджень” [21, с. 7]. Ми пояснюємо сучасне збільшення суспільного попиту на геософічні пошуки в

Україні ще недостатньою визначеністю геопросторових теоретичних основ формування національної державності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Початки української геософічної думки сягають старокиївських часів. Державницька діяльність київських князів, а пізніше – гетьманів, потребувала глибокого осмислення геопростору, яким володіла держава. Таке осмислення міститься в найдавніших вітчизняних писемних пам'ятках – “Літописі Аскольда” та “Повісті врем'яних літ”, згодом – працях П. Могили й Ф. Прокоповича.

Найвизначніший внесок у розвиток геософічних ідей в Україні зробили С. Рудницький та В. Кубійович. Зокрема, з їхньою науковою спадщиною пов'язані узгоджене з етнічними межами окреслення й структурування українського національного геопростору, напрацювання геополітичних доктрин і концепцій, формування діалектичних поглядів на “великопростірність” території України та “малопростірність” думки, властиву деяким субетносам українців, шляхи розв'язання низки інших проблем геопросторового змісту.

Наступні дослідження характеризованої теми, на нашу думку, можуть бути пов'язані з прогнозуванням подальшої геопросторової долі України на основі запропонованої нами концепції “пульсуючого геопростору”, суть якої полягає в чергуванні пасіонарних піднесень і занепадів у різних фрагментах Ойкумени через близькі за тривалістю проміжки часу (тобто “інверсіях пасіонарності”) [10].

Список використаної літератури

1. Атлас українських та сумежних країв / за ред. проф. В. Кубійовича. – Львів, 1938. – 100 с.
2. Борисова О. В. Соціально-історична антропологія : навч. посібник / Ольга Борисова. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 328 с.
3. Брайчевський М. Ю. Літопис Аскольда / Михайло Брайчевський. – К. : Укр. центр духовної культури, 2001. – 132 с.
4. Вассиян Ю. Твори. Т. I. Степовий Сфінкс : сусп.-філос. нариси / Юліян Вассиян. – Торонто : Євшан-Зілля, 1972. – 288 с.
5. Грушевський М. С. На порозі Нової України : гадки і мрії / Михайло Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – 128 с.
6. Дергачёв В. А. Раскалённые рубежи : очерки маргинальной коммуникативности / В. А. Дергачёв. – Одесса : Астропринт, 1998. – 102 с.
7. Дністрянський М. С. Теоретичні основи етногеополітики / М. С. Дністрянський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 500 с.
8. Кисельов Ю. О. Геософічне значення наукової спадщини професора Володимира Кубійовича / Юрій Кисельов // Історія української географії. Всеукр. науково-теоретичний часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – Вип. 22. – С. 20–25.
9. Кисельов Ю. О. Основи теософії : проблеми теорії та методології / Ю. О. Кисельов. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.
10. Кисельов Ю. О. Суспільно-географічні основи теоретичних та прикладних геософічних досліджень в Україні / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук / Кисельов Ю. О. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 36 с.
11. Кубійович В. Том I. Наукові праці / Володимир Кубійович // упоряд. і вступ. стаття проф. Олега Шаблія. – Париж; Львів : Фенікс, Укр. акад. друкарства, 1996. – 800 с.
12. Липа Ю. І. Чорноморська доктрина / Юрій Липа // Всеукраїнська трилогія. Т. II / [кер. проекту Василь Яременко]. – К. : МАУП, 2007. – 392 с.
13. Липинський В. К. Повне видання творів, архів, студії : у 25 т. Т. 3 : Україна на переломі 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва XVII-м столітті / В. Липинський; ред. Я. Пеленський. – Філадельфія : Східно-Європейський дослідний ін-т В. К. Липинського. — 1991. – 346 с.
14. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом : пер. з англ. // Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе : в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
15. Маланюк Є. Ф. Нариси з історії нашої культури / Євген Маланюк. – К. : АТ “Обереги”, 1992. – 80 с.
16. Повість врем'яних літ / худож.-оформлювач А. С. Ленчик. – Х. : Фоліо, 2008. – 317 с.
17. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : у 2 т. Т. 1 / Наталія Полонська-Василенко. – 4-е вид. – К. : Либідь, 2002. – 590 с.

18. Рудницький С. А. Коротка географія України : у 2 ч. Ч. I. Фізична географія / Степан Рудницький. – К.; Львів : Лан, 1910. – 150 с.
19. Рудницький С. А. Чому ми хочемо самостійної України? / упор., передмова О. І. Шаблія / Степан Рудницький. – Львів : Світ, 1994. – 415 с.
20. Рудницький С. А. Нинішня географія / Степан Рудницький // Академік Степан Рудницький / за ред. проф. О. Шаблія. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 59–106.
21. Топчієв О. Г. Географія перед новими викликами і запитамі (український аспект) / О. Г. Топчієв, В. І. Нудельман, А. Г. Руденко // Укр. геогр. журн. – 2012. – № 2. – С. 3–10.
22. Чмихов М. Україна від минулого до майбутнього / Микола Чмихов // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. – К. : Вид. Київ. ун-ту, 1992. – Вип. 8. – С. 34.
23. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / Олег Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
24. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / Олег Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с.
25. Banse E. Die Seele der Geographie. Geschichte einer Entwicklung / Ewald Banse. – Braunschweig : Georg Westermann, 1924. – 96 S.

УДК 911.3

Степан Іщук, Олександр Гладкий

**ПРОМИСЛОВІ АГЛОМЕРАЦІЇ УКРАЇНИ:
ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТОК ТА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

The theoretical and methodological fundamentals of socio-geographic research of industrial agglomerations are discussed in this work. The essence, the general laws of formation and principles of development of industrial agglomerations are considered here. The methodic approaches to research of industrial agglomerations are analyzed. The methodic of delimitation of the territory of industrial agglomerations is offered. The regional analysis of economic efficiency of industrial production of agglomerations in Ukraine is provided. The features of sector and territorial structure, along with the main directions of optimization of agglomeration effect on the territory are the object of research in this work.

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових відносин в Україні, трансформації функціональної структури її господарства, активізації міжнародного співробітництва та інтеграції до світових торговельних та економічних союзів перед нашою державою гостро стоять питання формування нових територіальних форм інноваційної, ринково-орієнтованої високотехнологічної модульної промислової діяльності, які б характеризувалися високим рівнем прибутковості та економічної ефективності і випускали б конкурентоспроможну продукцію. Такими формами, на думку ряду вчених, можуть виступати промислові агломерації, які характеризуються наведеними вище властивостями завдяки розвитку на їх території специфічного агломераційного ефекту. Саме тому, суспільно-географічні дослідження промислових агломерацій на прикладі України набувають наразі особливої актуальності.

Цілі і завдання дослідження. Метою даного дослідження є розробка та апробація (на прикладі України) теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження промислових агломерацій, а завданнями - виявлення онтологічних передумов формування та розвитку агломерацій, визначення їх сутності, закономірностей і принципів розвитку, виділення етапів дослідження агломерацій, проведення їх класифікації, визначення та систематизація методів суспільно-географічних досліджень, а також аналіз умов, чинників, структурних змін, особливостей формування економічної ефективності розвитку промислових агломерацій України та прогнозування їх подальшого зростання.

Теоретико-методичні основи. Для комплексних наукових досліджень промислових агломерацій, винятково важливо розкрити їх сутність, визначити закономірності формування та принципи розвитку, наукові підходи до класифікації і типізації. Тому, в першу чергу ми зупинимось на аналізі онтологічних засад формування та розвитку міст і агломерацій. Зокрема відзначимо, що місто в трактуванні різних філософських, соціологічних, географічних та економічних шкіл розглядається як висококонцентрований і всебічно інтегрований населений пункт, який динамічно розвивається, характеризується значним рівнем змінності природного середовища, зосереджує велику кількість людей, переважна більшість яких не зайнята в сільському господарстві, і визначається пріоритетним формуванням і використанням ринкових механізмів господарювання. Переважно, великі міста ґрунтуються на індустріальних засадах розвитку господарства і розвиваються на основі ефекту від масштабу виробництва, природних і трудових ресурсів, глибокої спеціалізації промисловості, тісних виробничих, інфраструктурних зв'язків, формуючи цим самим промислові вузли [4; 6; 10].

Онтологічна ж сутність агломерації базується на її розумінні, як компактної щільно урбанізованої і концентрованої території, в межах якої знаходиться кілька міст різного рангу і функціонального типу і відбувається перерозподіл господарських функцій між центральними і периферійними територіями, зміна механізмів формування економічної ефективності господарювання [33]. Ядра агломерацій характеризуються одночасно високими показниками антропогенної зміни ландшафту, концентрації населення, розвитку динамічного ринкового середовища, піонерністю, прогресовизначальністю, модульністю, репрезентативністю і т. і. Вони формуються на постіндустріальних засадах господарювання. Найбільший пріоритет в них отримують галузі соціального комплексу, ринкової інфраструктури, науки, інформаційної та комунікаційної діяльності, формуючи цим додаткові конкурентні переваги розвитку господарства і створюючи кращі умови для життєдіяльності людей. Периферійні території агломерацій визначаються більшим індустріальним розвитком, ніж ядра, оскільки мають вигідні для цього економічні умови, обумовлені агломераційним ефектом [1; 7; 9; 17; 23; 26].

Етапи суспільно-географічних досліджень. Подібне розуміння сутності промислових агломерацій сформувалося протягом цілого ряду етапів їх суспільно-географічних досліджень. Доцільно виділити 2 періоди розвитку останніх. У першому, індустріальному періоді, відбувалося визначення сутності агломерації і процесів агломерування (загально-описовий етап), детальне емпіричне вивчення розвитку промисловості міст і агломерацій (статистико-емпіричний етап), аналіз економічних категорій розвитку агломерацій, механізму та факторів формування прибутку агломерованих підприємств (економіко-теоретичний етап), дослідження впливу урбогенеза та системи розселення на агломераційний ефект промислового виробництва (геоурбаністичний етап), осмислення вчення про територіально-виробничих комплекси, енерговиробничі цикли і системи виробничих, технологічних та інфраструктурних зв'язків промислового виробництва (комплексують етап), формування концепції районного та міського планування промислових агломерацій (районно-планувальний і містобудівний етап), дослідження конкурентних переваг розвитку промислового виробництва в межах просторового об'єднання підприємств (етап кластерного аналізу). Тим не менш, лише на постіндустріальному періоді розвитку суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій, були закладені основи їх розуміння, як осередків глибокої соціальної змінності суспільства, всебічного розвитку галузей соціального комплексу, ринкової та комерційної діяльності, інновацій та інформаційних технологій, на основі яких розвиваються сучасні модульні високоприбуткові промислові виробництва [2; 5; 11; 14; 20].

Сутність промислової агломерації. На основі аналізу попереднього матеріалу можна визначити критерії виділення промислових агломерацій, як окремих форм територіальної зосередженості виробництва: 1) наявність великого багатофункціонального міста (групи міст), які виконують функції ядра і формують навколо себе зону тяжіння; 2) наявність високоурбанізованої зони агломерування, яка має підвищену здатність до засвоєння та адаптації агломераційного ефекту; 3) формування високих абсолютних показників розвитку промис-

лового виробництва; 4) переважний розвиток модульних наукомістких вузькоспеціалізованих виробництв; 5) розвиток специфічного агломераційного ефекту території [30 34; 37].

Отже, **промислова агломерація** є формою територіальної зосередженості промислового виробництва, яка сформувалася на основі урбанізованої концентрованої системи розселення і характеризується значною економічною ефективністю розвитку за рахунок використання специфічних соціально-економічних переваг. Вона наділена низкою територіально-розселенських, виробничо-економічних, соціально-економічних і природно-екологічних властивостей, які підкреслюють її інтегративність, модульність, концентрованість і глибоку просторову перетвореність. Промислові агломерації кількісно і якісно відрізняються від промислових вузлів за характером процесів урбанізації, розселення населення та індустріального розвитку, за генезисом і переважаючими факторами розвитку, за рівнем диверсифікації промислових функцій, особливостями територіального зосередження промислового виробництва і механізмами формування його економічної ефективності.

На основі специфічних властивостей промислових агломерацій виникає агломераційний ефект території [1; 15; 16; 34; 36]. Він формується за рахунок підвищення рівня забезпеченості агромерованих підприємств земельними і трудовими ресурсами на приадресних периферійних територіях одночасно із утриманням високого рівня інженерного обслуговування та підтримується за допомогою наближеності підприємств до ліній комунікацій, а також за допомогою тісної взаємодії із соціальним комплексом ядра. В результаті скорочуються витрати часу і засобів виробництва на виробничий процес, поліпшується інфраструктурне обслуговування, ефективніше використовуються інформаційні ресурси та інновації і т. п.

Закономірності та принципи. Аналіз вітчизняного та світового досвіду суспільно-географічного вивчення промислових агломерацій [1; 24; 25; 29; 31; 32; 35; 39; 40] дозволив виділити такі закономірності їх формування: 1) закономірність приадресної і примагістральної територіальної концентрації виробництва; 2) закономірність посилення диверсифікації та спеціалізації виробництва; 3) закономірність зростання регіональної конкурентоспроможності промислових підприємств агломерації олігополістичного характеру; 4) закономірність зростання працenasиченості виробництва при наближенні до ядра агломерації та фондо-насиченості – при наближенні до периферії; 5) закономірність низхідної економічної ефективності виробництва від центру до периферії агломерації; 6) закономірність зростання полігалузевої економічної ефективності в приадресній зоні агромерування; 7) закономірність зростання модульності промислового виробництва при наближенні до ядра агломерації; 8) закономірність зростання галузевої різноманітності при наближенні до ядра агломерації; 9) закономірність зростання контактності і комунікативності при наближенні до ядра агломерації; 10) закономірність скорочення частки низькоінноваційних підприємств добувної промисловості і зростання сучасних наукоємних виробництв; 11) закономірність формування територіальної комплексності і пропорційності.

Основними принципами розвитку промислових агломерацій при цьому виступають: принцип раціонального використання переваг агломераційного ефекту території та переваг спеціалізації і концентрації промислового виробництва; принцип пріоритетності розвитку науково-спрямованих модульних виробництв; принцип державної підтримки та економічного стимулювання розвитку пріоритетних галузей промислової спеціалізації агломерації; принцип активізації ринкових механізмів розвитку промислового виробництва; принцип єдності управління центральними і периферійними територіями агломерації; принцип поліпшення соціальних умов життя людей, раціонального природокористування та охорони природи.

Класифікація промислових агломерацій. Теоретичний аналіз формування промислових агломерацій був би неповним без осмислення наукових підходів до їх класифікації та типізації [25; 33; 34]. Вихідною точкою для такої типізації, на нашу думку, має бути тип суспільної формації, в якій вони розвиваються. В рамках індустріального типу, на основі досліджень ряду вітчизняних і зарубіжних вчених та власних розробок, доцільно виділи-

ти три підтипи: агломерації країн перехідної економіки, нової індустріалізації та інших індустріально-аграрних країн, які в свою чергу діляться за ступенем зрілості на історично сформовані агломерації та ті, що формуються. До історично-сформованих агломерацій країн перехідної економіки, згідно з нашими дослідженнями, слід віднести Київську та Харківську моноцентричні, Донецько-Макіївську, Дніпропетровсько-Дніпродзержинську поліцентричні агломерації, а до тих, що формуються - Львівську та Одеську промислові агломерації України.

Наступною сходинкою типізації є переважаючі фактори розвитку, а останньою – основні галузі спеціалізації. Основними факторами розвитку агломерацій індустріального типу є спеціалізація на галузях добувної промисловості та низькоінноваційної обробної промисловості, низький рівень впровадження ринкових механізмів господарювання. Серед постіндустріальних агломерацій, за окресленою вище схемою, виділяють Західноєвропейський, Північноамериканський і Азіатсько-Тихоокеанський підтипи. Факторами їх розвитку є кваліфіковані трудові ресурси, олігополістичний капітал, інформаційні та комунікаційні технології, інновації та т. п. Класифікаційні територіально-структурні ознаки агломерацій включають аналіз типу ядра (моноядерні, поліядерні), характер розвитку агломерованої зони (моновекторний, полівекторний, радіально-кільцевий, радіально-напівкільцевий, береговий, розосереджений), а також особливості процесів урбанізації, які проявляються у формуванні міст різної людності.

Методика вивчення. Аналіз основних методичних підходів для вивчення промислових агломерацій дозволив виділити три провідні концепції їх суспільно-географічних досліджень. Так, в рамках концепції локальних територіально-виробничих комплексів розкривалася комплексоформуєча роль агломерацій на основі стійких територіальних виробничих та інфраструктурних зв'язків, кооперування і комбінування виробництва в межах єдиних енерговиробничих циклів. Ефективність промислових агломерацій, в цій концепції, виникає на основі економії за рахунок масштабів виробництва, комплексного використання сировини і відходів, загальної інфраструктури та комунікацій, широкої спеціалізації підприємств, єдності системи управління [12; 15; 17].

В рамках концепції промислових кластерів розкриваються механізми формування додаткового економічного ефекту від об'єднання на обмеженому просторі підприємств однієї галузі на основі спільності їх економіко-географічного положення, єдності науково-інноваційної бази, наявності високодиверсифікованого попиту на продукцію, загострення просторової конкуренції, розвитку споріднених підприємств і об'єктів ринкової інфраструктури, які істотно підвищують конкурентні переваги промислового виробництва кластеру. При цьому, в такому кластері концентруються родинні високотехнологічні модульні промислові підприємства, які, конкуруючи між собою, забезпечують високі стандарти виробництва та економічної ефективності господарювання [22, 33].

В рамках концепції регіональної конкурентоспроможності визначаються особливості формування ефективності промислового виробництва в умовах обмеженості ресурсів розвитку, концентрації та диференціації промислових підприємств, трудових ресурсів та перетину економічних інтересів господарюючих суб'єктів. У агломерованому середовищі ефективно розвиваються високоприбуткові, модульні, інноваційні, диференційовані види промислової діяльності, які характеризуються найбільшими конкурентними перевагами [27; 35; 36]. Саме ця концепція є домінуючою серед учених України в умовах розвитку глобалізації, зміни суспільного ладу, активізації ринкових відносин.

В рамках системно-структурного аналізу, промислові агломерації методично доцільно розглядати як єдність і протилежність центральних і периферійних компонентів, які проявляються в компонентному, територіальному й управлінському планах [8]. Центральні території агломерацій концентрують значну кількість людей і ресурсів, виступають генераторами інновацій, ринкової та підприємницької активності, формують соціально-розвинене висококомунікативне середовище. Вони зосереджують такі функції: ринково-підприємницькі,

кредитно-фінансові та банківські, академічні науково-інноваційні, культурно-освітні, інтелектуальні, міжнародні, репрезентативні, інформаційні, комунікаційні, модульні високотехнологічні, соціально-орієнтовані, виробничі, інфраструктурні, комунально-побутові та сельбищні. Периферійні території агломерації характеризуються значним індустріальним і сельбищно-інфраструктурним розвитком і направлені в цих рамках на ефективне використання агломераційного впливу ядра. Вони виконують переважно інноваційні модульні і низькотехнологічні виробничі функції, енерговиробничі та інфраструктурні, транспортно-комунікаційні, прикладні науково-інноваційні, аграрні, спеціалізовані спортивні, рекреаційні, освітні та культурні, сельбищні та природоохоронні функції. Отже, центр (ядро, ядра) агломерації виступає основним генератором інновацій, соціальних трансформацій, інформаційних, комунікативних, кредитно-фінансових ресурсів, ринкових та підприємницьких сил, передового прогресивного досвіду управління і т. п. Отримуючи розширений доступ до цих видів матеріальних і духовних благ, промислові підприємства периферійної зони забезпечують високу ефективність свого функціонування при мінімізації витрат на землю, працю, інфраструктуру.

У територіальному відношенні, в межах промислових агломерацій також простежуються центральні та периферійні елементи. На основі їх об'єднання в конкретних природних і соціально-економічних умовах сформувалися різні типи функціонально-територіальної структури промислових агломерацій: моноцентричні (радіально-кільцева, радіально-напівкільцева, берегова, моно- і полівекторна) і поліцентричні (поліядерна кільцева, поліядерна напівкільцева, поліядерна берегова і поліядерна розосереджена). Прикладами перших є Паризька, Детройтська, Токійська, Каїрська, Бомбейська агломерації (в Україні – Київська, Харківська, Одеська, Львівська), других – Мінайс-Жерайська, Рандштатт, Амстердам-Хаарлемська, Норфолк-Хемптон-Ньюпортська та ін. (в Україні – Донецько-Макіївська і Дніпропетровсько-Дніпродзержинська).

В управлінському відношенні, промислові агломерації утримують в собі центральні та периферійні органи влади. На основі об'єднання їх функцій, перші повинні створити оптимальні умови для функціонування тих видів людської діяльності, які забезпечують розвиток повноцінного агломераційного ефекту території, а другі орієнтовані на адаптацію, засвоєння та ефективне використання агломераційного впливу ядра. Роль регіонального управління розвитком промислових агломерацій повинна, таким чином, зводитися до пошуку шляхів оптимального взаємодії центру і периферії, виходячи з їх профільних функцій і територіальної структури.

Делімітація промислових агломерацій. Існує кілька фундаментальних концепцій визначення меж промислових агломерацій: районно-планувальна, або містобудівна, територіально-виробнича, соціально-інфраструктурна, синергетична, або інтегративна, функціонально-комунікаційна і концепція промислових кластерів [3; 6; 17; 38]. Проте, жодна з них не відтворює повністю сутність процесів промислового агломерування і специфіку агломераційного ефекту території. Запропонована нами концепція економічної (агломераційної) ефективності виробництва базується на аналізі показників ефективності функціонування промислових підприємств, яка сформувалася на основі агломераційного ефекту території [6]. Саме вона є на поточний момент основою запатентованої нами концепції делімітації промислових агломерацій в Україні [21]. Вона суттєво відрізняється від попередніх розробок радянського періоду тим, що ґрунтується на ринкових механізмах господарювання, формуванні регіональної конкуренції, пріоритетності розвитку підприємницької активності в агломерації та отримання додаткового прибутку. Багато в чому, дана концепція узгоджується також із науковими дослідженнями ряду зарубіжних вчених [33; 34; 35; 37; 40], однак відрізняється від них методикою оцінки регіональної економічної ефективності та делімітації агломерацій [6; 38], а також концептуальними поглядами на процес формування ефективності виробництва агломерації [6; 16; 22] і на сутність агломераційного ефекту території [1; 6; 34].

Для аналізу показників ефективності функціонування промислових підприємств, в межах окремих територій і поселень великих адміністративних одиниць (областей, країв, автономних республік та ін.) держави збираються абсолютні показники розвитку промислового виробництва, на основі яких визначаються індекси економічної ефективності (продуктивність праці, фондоозброєність, фондovіддача, рентабельність та ін.). Для усунення впливу тих показників ефективності, які мають неагломерацийний характер, ці індекси модулюють на основі матриці найкоротших відстаней між населеними пунктами локалізації. Між промодульованими даними відбувається встановлення нелінійних залежностей розвитку за допомогою нейромереж Кохонена [18; 19] (за допомогою комп'ютерної програми Deductor Studio BaseGroup Labs) і виділення кластерів різного рівня агломеративності, які наносяться на карту.

Методи дослідження. Сукупність методів суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій можна поділити на методи одиничних і синтетичних досліджень, а також на методи прогнозування.

Перша група орієнтована на часткові дослідження особливостей формування та розвитку окремих елементів компонентної і територіальної структури промислових агломерацій [13; 18; 19]. Серед них потрібно акцентувати увагу на методі визначення індексу комунікативності території, який розроблений власне автором [6].

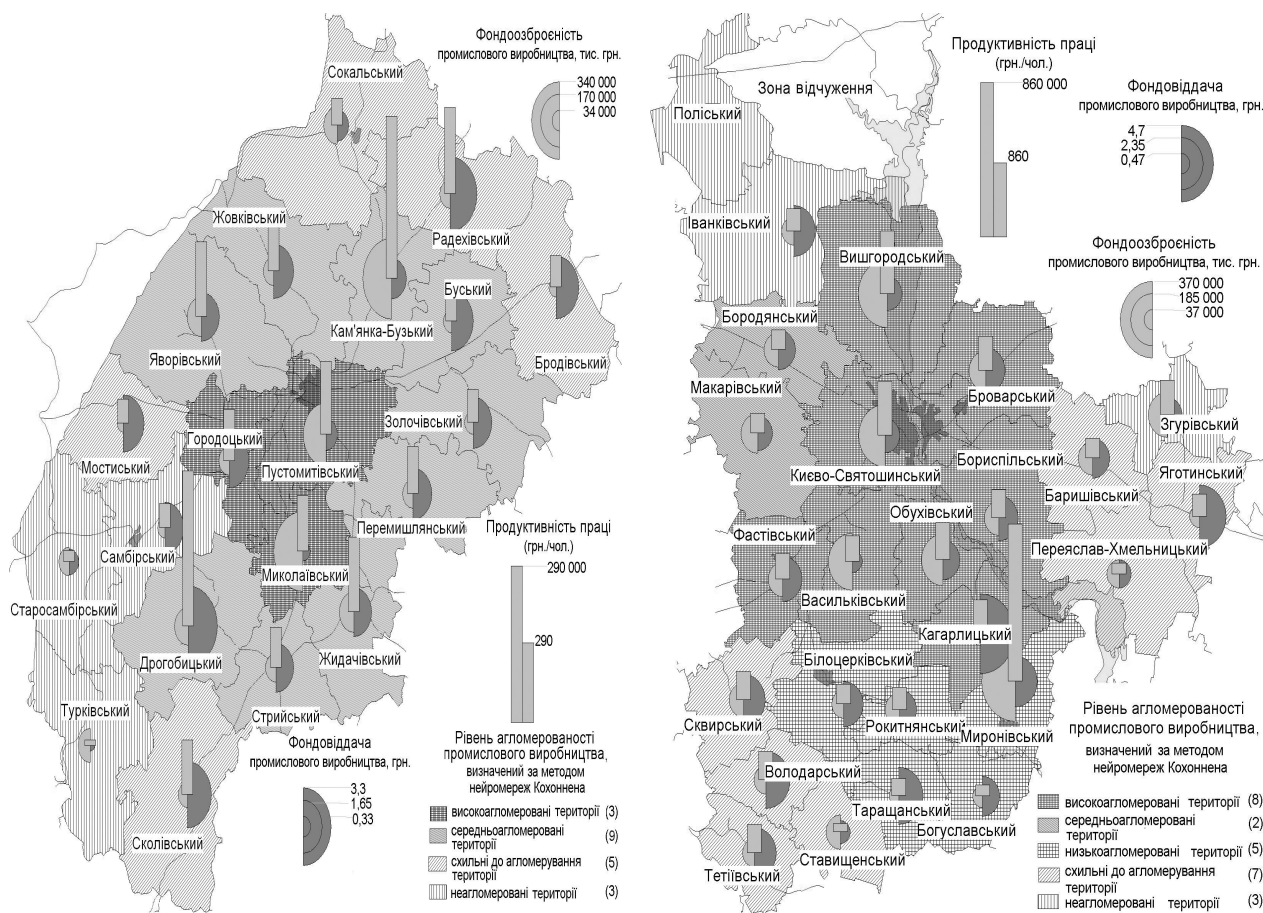
Друга група методів спрямована на дослідження промислових агломерацій в якості певної єдності взаємопов'язаних елементів. Серед них велике значення має метод нейросетей Кохонена [19], заснований на встановленні нелінійних залежностей регіонального розвитку з подальшою кластеризацією отриманих результатів. Серед методів прогнозування розвитку промислових агломерацій найбільш результативним, як показують проведені нами дослідження [19], є метод експертних (рейтингових) оцінок, який полягає в опитуванні провідних фахівців та виявленні рівня узгодженості ідей.

Делімітація промислових агломерацій України. На основі попередньо розробленої методики [6], була проведена делімітація промислових агломерацій України. Так, в межах Київської агломерації виділяється група високоагломерованих (Києво-Святошинський, Вишгородський, Броварський, Бориспільський, Обухівський, Васильківський, Фастівський та Кагарлицький) і середньоагломерованих (Бородянський і Макарівський) районів (рис. 1). Її агломерованими містами виступають: Ірпінь, Вишневе, Боярка, Буча (високоагломеровані), а також Вишгород, Бровари, Бориспіль, Васильків, Українка, Обухів, Фастів, Кагарлик. До складу Харківської агломерації також входять високоагломеровані (Харківський, Дергачівський, Чугуївський, Нововодолазький, Зміївський, Печенізький) і середньоагломеровані (Золочівський, Валківський, Кегичівський, Первомайський, Балаклійський, Шевченківський) райони. Високоагломерованими містами є Дергачі, Люботин, Чугуїв, Зміїв, Мерефа, Південне, а середньоагломерованими – Балаклія, Валки, Первомайський. В межах Львівської агломерації виділяється група високоагломерованих (Пустомитівський, Миколаївський, Городоцький райони) та середньоагломерованих (Кам'янка-Бузький, Буський, Золочівський, Перемишлянський, Жидачівський, Яворівський райони) територій. До групи високоагломерованих міст належать Городок, Пустомити, Комарно, Миколаїв, а до середньоагломерованих – Винники, Дубляни, Жовква, Кам'янка-Бузька, Бібрка, Яворів, Новояворівське (див. рис. 1).

До складу високоагломерованих територій Одеської агломерації входять Овідіопольський, Біляївський та Комінтернівський райони, до складу середньоагломерованих – Білгород-Дністровський район, агломерованими містами є Южний, Іллічівськ, Теплодар, Біляївка, а також Білгород-Дністровський. В Донецько-Макіївській агломерації до агломерованих віднесені території Донецької і Макіївської міських рад, Ясиноватський і Мар'їнський райони. До складу агломерації входять: Донецьк, Макіївка, Ясинувата, Красногорівка, Мар'їнка, Докучаєвськ, Харцизьк, а також Моспине, Авдіївка, Іловайськ, Зугрес, Амвросіївка. В Дніпропетровсько-Дніпродзержинській промисловій агломерації до складу високоагломерованих територій потрапили Дніпропетровський, Новомосковський, Петриківський райони,

а до складу середньоагломерованих – Криничанський, Солонянський та Синельниківський. Агломерованими містами виступають Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Підгородне, Новомосковськ, Синельникове, Верхньодніпровськ.

Функціональна структура промислових агломерацій України. У галузевій і територіальній структурі промислового виробництва агломерацій України простежуються чіткі тенденції до зростання інноваційності, модульності та галузевої різноманітності галузей промисловості, підвищення кількості високотехнологічних комерційно-спрямованих спеціалізованих видів діяльності, посилення ролі центральності місця розташування і територіальної концентрації виробництва у формуванні економічної ефективності [20; 28].

Розроблено автором на основі матеріалів КВВД.

Рис. 1. Делімація території Київської (а) та Львівської (б) промислових агломерацій

Промислові агломерації України в сучасних умовах спеціалізуються в основному на виробництві товарів харчової промисловості, лісопромислового комплексу, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води. Крім того, спеціалізація на виробництві продукції машинобудування властива для Київської, Харківської, Одеської агломерацій, легкої промисловості – для Львівської, інноваційної хімії та нафтохімії – для Одеської, металургії та видобутку мінеральної сировини і паливних ресурсів – для Донецько-Макіївської і Дніпропетровсько-Дніпродзержинської. Індекс галузевої різноманітності промисловості в агломераціях України зростає при наближенні до ядра агломування, що свідчить про гнучкість і полікомпонентність їх галузевої структури. Показники економічної ефективності промислового виробництва мають тенденцію до поступового зниження із віддаленням від приядерних територій агломерації, де вони найвищі (рис. 2). Самі ядра агломерацій також мають знижені показники ефективності промислового виробництва [6].

Насиченість ресурсами праці промислових підприємств агломерацій зростає із наближенням до ядра, а насиченість засобами виробництва збільшується на віддаленій від ядра периферійних територіях (рис. 3). Виняток становлять лише серединні агломеровані поселення, які мають знижені показники трудо- і фондонасиченості через надмірну централізацію виробництва в радянські часи, а також через відтік мобільних ресурсів виробництва до приядерних територій [9; 31; 32].

Останнє свідчить про формування в межах промислових агломерацій України специфічного механізму використання ресурсів праці, який характеризується наявністю структурних диспропорцій, пов'язаних з недостатнім використанням промисловими підприємствами переваг агломераційного ефекту території, модульності та інноваційності профільних виробничих функцій, особливостей конкурентного середовища. Що ж стосується розподілу показників фондонасиченості агломерованих поселень України, то виявленні закономірності їх росту на віддалених територіях агломерації в цілому виконуються, і лише при наближенні агломерованих поселень до ядра (ядер) агломерування змінюються через наведені вище причини.

Трансформація економічної ефективності промислових агломерацій України. У процесі трансформації господарства України в межах промислових агломерацій відбувається істотне зростання індексів промислового виробництва на приядерних агломерованих територіях і зменшення їх із віддаленням від центру. Це свідчить про неконтрольований розвиток процесів приядерної концентрації промислового виробництва, на основі яких підприємство отримує додатковий прибуток від використання переваг агломерованого розміщення [6; 12].

Галузеві трансформації промислових агломерацій України полягають у збільшенні абсолютних і відносних показників розвитку комерційно спрямованих галузей спеціалізації промислових агломерацій (харчової промисловості, лісопромислового комплексу, добування і виробництва мінеральної продукції та будівельних матеріалів, металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, виробництва товарів легкої промисловості і т. п.), підвищенні рівня галузевого різноманітності, зростанні темпів розвитку ринково-орієнтованих видів промислової діяльності. Так, в моноцентричних агломераціях істотно зростають абсолютні та відносні показники виробництва продуктів харчування, металів і виробів з них, неенергетичної мінеральної продукції, будівельних матеріалів. Поліцентричні промислові агломерації України визначаються зростанням чисельності зайнятих і обсягів реалізованої продукції у виробництві металів та готових металевих виробів, добуванні енергоресурсів і виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, продуктів харчування, продукції хімії та нафтохімії і т. п. [12].

Високі показники економічної ефективності функціонування промислових підприємств у межах моноцентричних агломерацій України склалися в галузях харчової промисловості, лісопереробного комплексу, видобутку та обробки неенергетичної мінеральної сировини, виробництва і розподілу електроенергії, газу та води, а на Донбасі і в Придніпров'ї – в металургії і гірничій справі, харчовій промисловості, видобутку і обробці мінеральної сировини і т. п. Інноваційні галузі промисловості також визначаються підвищеними показниками ефективності виробництва порівняно з іншими територіями, проте їх розвиток все ще досить ослаблений, має осередковий характер і тяжіє до найближчих приядерних територій [20].

Прогноз розвитку промислових агломерацій України. Для виявлення основних напрямів удосконалення функціональної структури промислових агломерацій України та визначення шляхів її трансформації під впливом ринкових механізмів функціонування було проведено прогнозне експертне (рейтингове) оцінювання перспективних напрямків розвитку промислового виробництва промислових агломерацій України до 2020 р. [19], отримане нами в результаті анкетного опитування ряду провідних вчених, науковців, викладачів, фахівців з питань розвитку промислового виробництва в межах великих міст і агломерацій. Респондентам було запропоновано оцінити за десятибальною шкалою (10 б. – максимум, 1 б.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

– мінімум) сучасний і перспективний рівень розвитку (до 2020 р.) окремих галузей виробництва промислових агломерацій України (рис. 4).

Так, у Київській агломерації, за нашими дослідженнями і результатами опитування експертів, найбільший прогнозний рейтинг розвитку отримали галузі інноваційного машинобудування (електроніка, електротехніка, приладобудування, літакобудування), новітніх технологій (електрозварювання та ін.) і харчової промисловості, а також галузі інноваційної хімії та легкої промисловості, виробництва будівельних матеріалів.

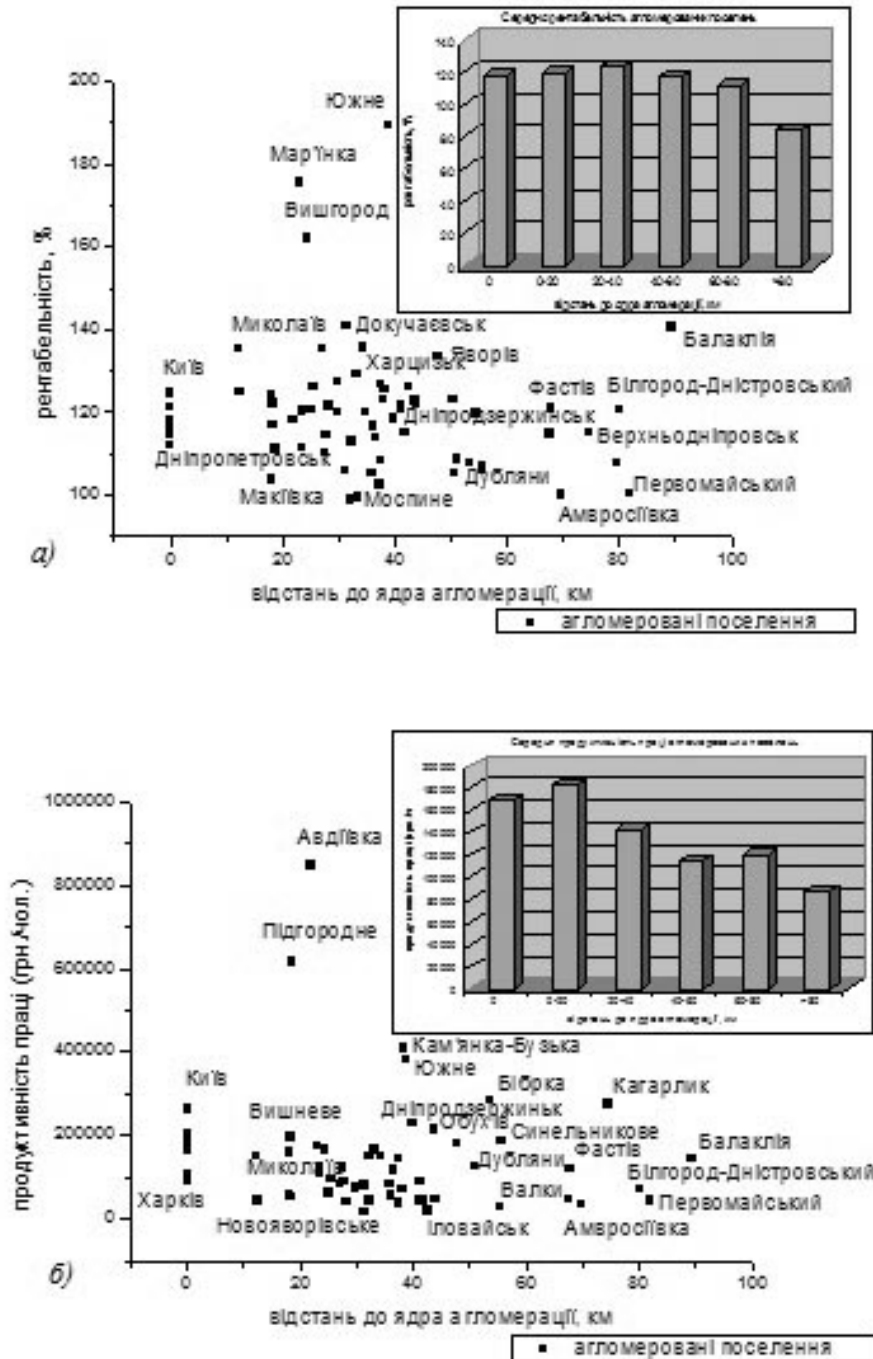

Рис. 2. Залежність рівня рентабельності (а) та продуктивності праці (б) промислового виробництва від відстані до ядра агломерації

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Харківська агломерація в майбутньому буде спеціалізуватися на виробництві високоінноваційного машинобудування, хімії, товарів легкої та харчової промисловості, будівельної сировини і матеріалів. Вона володіє високою привабливістю для потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів, а також для залучення капіталу міжнародних компаній і ТНК в галузі точного приладобудування, верстатобудування, виробництва транспортних засобів, тракторів і обладнання для сільськогосподарського виробництва, літакобудування, військово-промислового комплексу і т. п.

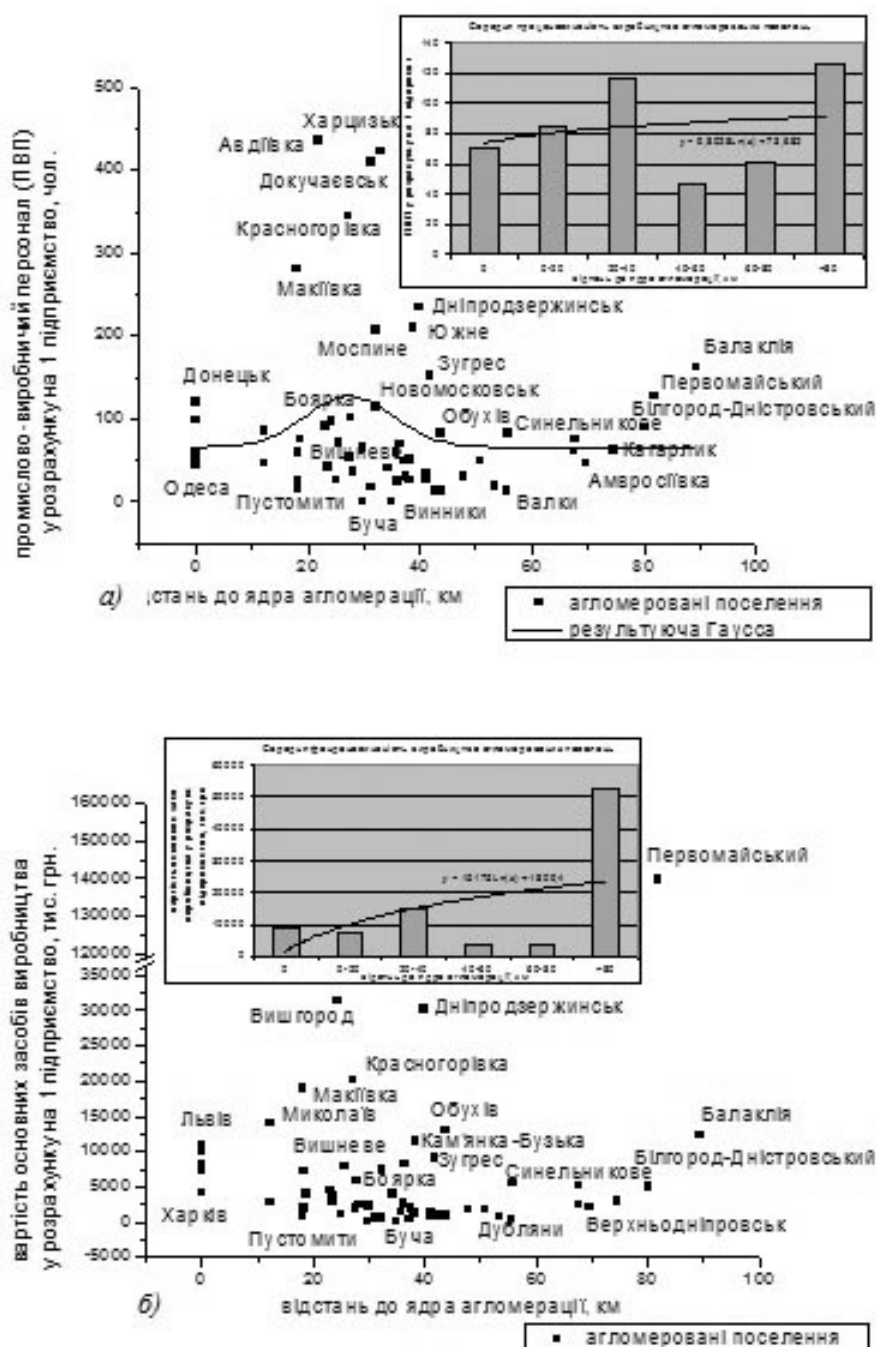
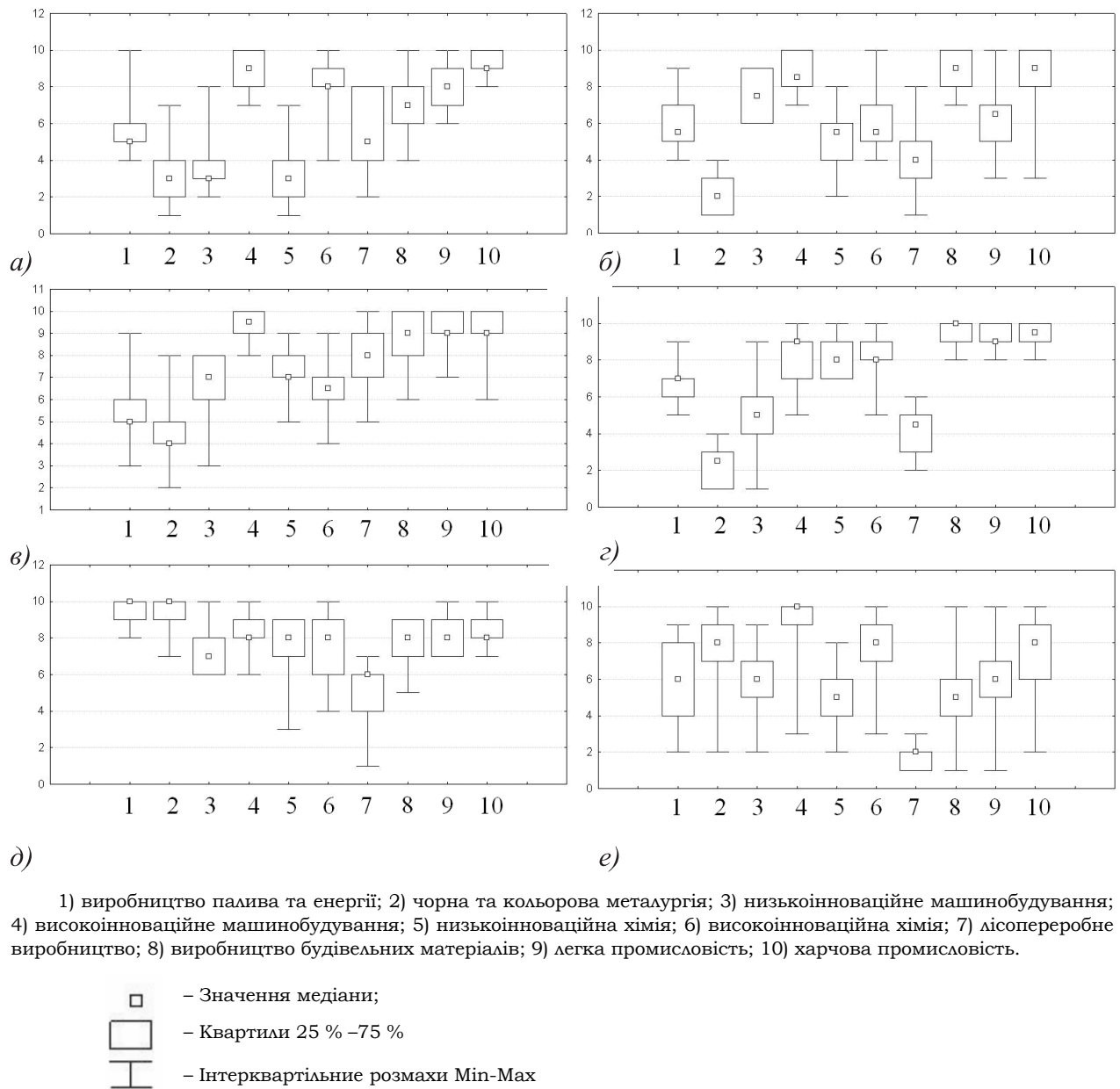

Рис. 3. Залежність працenasиченості (а) і фондонасиченості (б) промислового виробництва від відстані до ядра агломерації

1) виробництво палива та енергії; 2) чорна та кольорова металургія; 3) низькоінноваційне машинобудування; 4) високоінноваційне машинобудування; 5) низькоінноваційна хімія; 6) високоінноваційна хімія; 7) лісопереробне виробництво; 8) виробництво будівельних матеріалів; 9) легка промисловість; 10) харчова промисловість.

Рис. 4. Експертна (рейтингова) оцінка розвитку Київської (а), Харківській (б), Львівській (в), Одеській (г), Донецько-Макіївської (д) і Дніпропетровсько-Дніпродзержинської (е) промислових агломерацій до 2020 р.

В межах Львівської агломерації ефективно будуть розвиватися галузі легкої промисловості, інноваційного машинобудування (електроніка, електротехніка, верстатобудування, приладобудування), хімії та нафтохімії. Потребують стимулювання підприємства лісопереробного комплексу, харчової промисловості, виробництва будівельної сировини і матеріалів. Високі показники економічної ефективності виробництва в агломерації мають підприємства легкої промисловості, а також хімії та нафтохімії.

Одеська агломерація отримала найвищий прогнозний рейтинг розвитку виробництва продуктів харчування (на базі морепромислового комплексу, виноградарства та виноробства), товарів легкої промисловості, хімічного і нафтохімічного виробництва, інноваційного машинобудування та суднобудування. Особливо значна увага має бути приділена форму-

ванню інноваційних високоприбуткових виробництв хімічного комплексу на базі сировини Одеського нафтового терміналу і ряду нафтохімічних виробництв у м. Южне і в Комінтернівському районі.

Донецько-Макіївська агломерація збереже в найближчому майбутньому спеціалізацію в галузі чорної і кольорової металургії та виробництва палива та енергії, вимагають додаткового стимулювання розвитку металоємне машинобудування, приладо- та верстатобудування, виробництво будівельної сировини, легка і харчова промисловість. Разом з тим, Донецько-Макіївська агломерація потребує зниженні частки великих, екологічно шкідливих енергоємних виробництв. В межах Дніпропетровсько-Дніпродзержинський агломерації ефективно будуть розвиватися підприємства чорної металургії, інноваційного машинобудування, гірничої хімії. Потребують додаткового стимулювання підприємства харчової промисловості, виробництва будівельної сировини і матеріалів і т.п. У віддаленій перспективі металургійна спеціалізація агломерації повинна поступово замінюватися виробництвом інноваційних технологій в галузі металургії (переважно, інноваційної кольорової), інноваційного машинобудування та приладобудування, хімії та коксохімії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні промислові агломерації є ключовими формами розселення і територіальної організації господарства. Вони формують на своїй території цілий ряд соціально-економічних переваг (на основі агломераційного ефекту), що стимулюють окремі промислові підприємства до отримання додаткової економічної ефективності функціонування. Їх подальше дослідження буде істотно сприяти розвитку господарського комплексу країни, посиленню конкурентоспроможності її продукції, активізації інноваційної діяльності, розвитку ринкових відносин, підприємництва і конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Агафонов Н. Т. Закономерности и принципы размещения и территориальной организации общественного производства. / Н. Т. Агафонов, Р. А. Ислаев. – Л. : Наука, 1987. – 50 с.
2. Бабурин В. Л. Региональные различия в динамике промышленного производства России / В. Л. Бабурин, А. Л. Коломиец // Вестник Московского университета. Серия 5. География. – 1997. – № 4. – С. 50–54.
3. Бурьян А. П. Делимитация городских агломераций / А. П. Бурьян // Территориальная система производства и расселения : Уч. зап. Пермского ун-та. – Пермь, изд-во Пермского ун-та, 1973. – № 311. – С. 15–19.
4. Галич З. Н. Город и урбанизация – феномены и парадигмы цивилизации / З. Н. Галич // Цивилизация. Восхождение и слом : структурообразующие факторы и субъекты цивилизационного процесса. – М. : Мысль, 2003. – С. 256–289.
5. Географічна енциклопедія України : у 3 т. / [відповід. ред. О. М. Маринич та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1989.
6. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій : монографія / Гладкий О. В. ; [наук. ред. С. І. Іщука]. – К. : ВГЛ “Обрії”, 2008. – 360 с.
7. Городские агломерации УССР (Основне положення и выводы) / [В. С. Бабанский, Е. Д. Белоусова, А. Г. Вишневецкий и др.] ; под ред. Д. И. Богорада. – К., КиевНИИПГрадостроительства, 1966. – 73 с.
8. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии. / Грицай О. В., Иоффе Г. В., Трейвиш А. И. – М. : Наука, 1991. – 167 с.
9. Доценко А. І. Розселення в Україні: проблеми і перспективи / [Доценко А. І., Зінич В. Т., Великохатко О. Т. та ін. ; під ред. Б. М. Данилишина]. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – 269 с.
10. Дреппер Дж. У. История умственного развития Европы. / Дреппер Дж. У. – С.-Пб. : Издание Л. Ф. Маркса, 1875. – 634 с.
11. Економіка міст : Україна і світовий досвід : навч. посібник / [Вакуленко В. М., Дехтяренко Ю. Ф., Драпівковський О. І. та ін.; За заг. ред. В. Макухи]. – К. : Основи, 1997. – 243 с.
12. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України: Монографія. / Захарченко В. І. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – 547 с.
13. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. / Изард У. [пер. с англ. В. М. Гофмана и др. ; вступ. статья и ред. А. Е. Пробста]. – М. : Прогресс, 1966. – 659 с.

14. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / [під ред. П. Т. Тронько]. – К. : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1968.
15. Іщук С. І. Промислові комплекси України : наукові основи територіальної організації. / Іщук С. І. – К. : вид. Паливода А. В., 2003. – 248 с.
16. Кузьминская Е. К. Промышленная агломерация как форма территориальной организации производства / Е. К. Кузьминская // Экономическая география. – 1981. – № 31. – С. 22–25.
17. Литвиненко Р. И. Промышленные агломерации УССР и перспективы их комплексного развития / Р. И. Литвиненко // Основные направления комплексного развития регионов : Сб. науч. тр. – К. : СОПС УССР АН УССР, 1980. – С. 127–147.
18. Мезенцев К. В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку. / Мезенцев К. В. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2004. – 82 с.
19. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія / Мезенцев К. В. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2005. – 253 с.
20. Національний атлас України : атлас / [наук. ред. Руденко Л. Г.] ; Інститут географії НАН України [та ін.]. – / [наук. ред. Руденко Л. Г.]. – К. : ДНВП “Картографія”, 2007. – 440 с.
21. Пат. 41038 Україна, МПК (2009) G 06 F 17/00. Спосіб використання інформаційного середовища під час розроблення проектно-конструкторської документації для будівництва промислового підприємства в умовах промислової агломерації / Гладкий О. В.; винахідник і власник Гладкий Олександр Віталійович. – № у 2009 00579; заявл. 26.01.2009 ; опубл. 27.04.2009, Бюл. № 8.
22. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве : теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / Пилипенко И. В. – Смоленск : Ойкумена, 2005. – 496 с.
23. Підгрушний Г. П. Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук : спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / Г. П. Підгрушний. – К., 2007. – 40 с.
24. Промислові комплекси України : економічні трансформації та пріоритети розвитку / [Тарасова Н. В., Калініченко І. С., Горський А. М.] ; за ред. Б. М. Данилишина. – К. : Науковий світ, 2005. – 182 с.
25. Слука Н. А. Современные геодемографические процессы в мировых городах : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. геогр. наук : спец. 25.00.24 – “Экономическая, социальная и политическая география” / Н. А. Слука. – М., 2006. – 46 с.
26. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження : методологія, методи, методика : навчальний посібник / Топчієв О. Г. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
27. Угрюмова А. А. Управление экономическим ростом агломераций (На примере Московской агломерации) : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.05. “Экономика и управление народным хозяйством (региональная экономика)”. – М., 2005. – 28 с.
28. Україна : промисловість та інвестиційна діяльність : атлас / [наук. ред. Руденко Л. Г.] ; Інститут географії НАН України [та ін.]. – К. : ДНВП “Картографія”, 2003. – 80 с.
29. Шаблій О. І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії. / Шаблій О. І. – Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
30. Bechmann M. J. Economic Growth in a Central Place System / M. J. Bechmann // Urban agglomerations and economic growth. (Publications of the Egon-Sohmen-Foundation). Papers of a conference held in Zurich in 1993. – Berlin : Springer-Verlag, 1995. – P. 107–117.
31. Blasio G. de. Do workers benefit from industrial agglomerations? / G. de Blasio, S. di Addario // Journal of Regional Science. – 2005. – Vol. 45. – No 4. – P. 797–827.
32. Brunello G. Do spatial agglomeration and local labor market competition affect employer-provided training? Evidence from the UK / G. Brunello, F. Gambartotta // Regional Science and Urban Economics. – 2007. – Vol. 37 (1). – P. 1–21.
33. Clark G. L. The Oxford Handbook of Economic Geography. / Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 p.
34. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
35. Fujita M. The new economic geography: past, present and the future / Fujita M., Krugman P. // Papers in Regional Science. – 2004. – Vol. 83. – P. 139–164.
36. Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / Fujita M., Krugman P. R., Venables A. J. – MIT Press, Cambridge MA, 1999. – 640 p.
37. Henderson V. How urban concentration affects on economic growth? / V. Henderson // The World Bank development research group. – New York, 2000. – 27 p.

38. O'Donoghue D. A Note on methods for measuring industrial agglomeration / D. O'Donoghue, B. Gleave // *Regional Studies*. – 2004. – Vol. 38.4. – P. 419–427.
39. Pontes J. P. Agglomerations in a vertically-related oligopoly / J. P. Pontes // *Portuguese economic journal*. – 2005. – Vol. 4. – P. 157–169.
40. Richardson H. W. Economies and Diseconomies of Agglomeration / H. W. Richardson // *Urban agglomerations and economic growth*. (Publications of the Egon-Sohmen-Foundation). Papers of a conference held in Zurich in 1993. – Berlin : Springer-Verlag, 1995. – P. 123–157.

УДК 330.341.4:330.34:332.1

Світлана Шульц

**СТРУКТУРНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ**

ДУ “Інститут регіональних досліджень НАН України”, м. Львів
swetshul@i.ua

Structural processes in the economy of regions are playing an important role because they are forming regional economic potential, identify specialization of the economy and directly affect the quality of life through the employment processes. Development of advanced and innovative types of economic activities as well as the structural equation of regional economies contribute to effective and efficient usage of all resources of the territory and solution of social and economic problems of their development. Generally, the effectiveness of structural changes and minimization of structural economic imbalances forms the economic basis, the background for economic growth. Such considerations explain the relevance of research of structural processes peculiarities in the Ukrainian regions and the reasonability of their study in the context of economic growth achievement.

The problem of structural changes in the economy of Ukraine and its regions should be considered in the context of the assessment of existing structural proportions, particularly in sectoral, branch, organizational and institutional, technological and innovation, territorial, import-export structures of regional economies.

Indicators of the structural changes intensity in the economy of regions indicate their inertial character. It is impossible to achieve the necessary economic growth rate and accelerate the processes of an innovative model of economic development of Ukraine and its regions formation under such conditions. Structural priorities of this model are the following: increasing the share of quaternary sector industries (information sector); focus on the dominance of the fifth and sixth technological sectors; achievement of rational proportions between the state and market sectors; ensuring the priority of accumulation over consumption in the reproduction structure of the economy; overcoming of the territorial social and economic asymmetry.

The changes in the territorial structure of industry and other economic activities have been occurred during the past two years according to the political and military conflict. Such transformations show the changes in the proportion of certain economic activities in the overall structure of the national economy as well as the changes in ranking position of regions according to the rate of their growth. The availability of the information sector in the structure of the regional economy is evidence of positive changes, although their share in the economy structure may be currently negligible. Regions where the growth of investment activity in the industrial sphere is caused by the creation of new enterprises with foreign capital and operating of enterprises of IT sphere are certainly claiming the status of leaders in structural modernization of the national economy.

Ключеві слова: структурні пропорції економіки, регіон, якість економічного зростання, структурні пріоритети.

Key words: structural proportions of the economy, the region, the quality of economic growth, structural priorities.

Важливою системною проблемою економіки України, яка не дозволяє підвищити ефективність економічних реформ та забезпечити якісне економічне зростання є інерційність структурних процесів. Впродовж багатьох років структурні перетворення в економіці країни відбувалися за умов відсутності єдиної стратегії її структурної перебудови. Відповідно структура економіки регіонів України і надалі залишається неефективною. Основу її складають ресурсо-, енерго- та матеріаломісткі виробництва, що призводить до перевищення природних та людських ресурсів. Така структура не задовольняє потреб регіонів в інвестиційних ресурсах, споживчих товарах і послугах і, що особливо важливо у робочих місцях. Це знижує потенційні можливості подальшого економічного зростання регіонів збільшує загрозу виникнення кризових явищ та унеможливає ефективну взаємодію за вертикаллю влади.

Відсутність системних структурних реформ в Україні та наявність тенденції до посилення структурних дисбалансів в економіці українських регіонів доводить неспроможність структурної та державної регіональної політики розв'язати проблеми формування ефективної структури економіки в регіонах, мінімізувати територіально-структурні диспропорції на національному, регіональному та локальному рівнях.

Повільні структурні зміни в економіці країни доповнюється комплексом невирішених питань в сфері регіонального розвитку. На сьогоднішній день проблеми регіонального розвитку, такі як: надмірна диспропорційність та структурна розбалансованість, перерозподіл ресурсів та капіталу на користь одних і тих самих територій, дисбаланс просторово-економічних процесів і надалі залишаються неврегульованими.

Світовий досвід доводить, що динамічне економічне зростання повинно супроводжуватись нагромадженням капіталу і такими структурними змінами в економіці, які відповідають світовим трендам. Відсутність значних інноваційних і технологічних перетворень в Україні призводить до того, що в економічній системі спостерігається лише збільшення кількісних показників економічної динаміки, що викликане залученням додаткових ресурсів або змінами у зовнішньому середовищі, проте про формування якісного підґрунтя реформ не йдеться. Тенденції зростання, як правило, є нестійкими й істотно не впливають на підвищення ефективності функціонування економіки і, відповідно, підвищення якості життя населення.

Економічне зростання, що підтверджувалось до 2014 року зростанням ВВП України не є свідченням реальних позитивних зрушень в економіці країни та нарощення якості її економічного потенціалу. За умов зростання темпів економічного росту його якість, що вимірюється індексом якості економічного зростання економіки України, який розрахований як співвідношення різниці індексу росту ВВП та індексу дефлятора ВВП до темпів росту ВВП, не дозволяє говорити про висхідний поступ української економіки. Починаючи з 2000 року тенденція динаміки показника якості економічного зростання при зростанні темпів росту ВВП є низхідною. Про зменшення потенціалу зростання економіки свідчать від'ємні значення індексу якості економічного зростання, що спостерігались протягом 2005–2013 рр. (рис. 1). Закономірним є зменшення цього показника в період світової фінансово-економічної кризи та політико-економічного конфлікту в Криму та на сході України.

Така динаміка індексу якості економічного зростання пояснюється насамперед відсутністю масштабних економічних реформ, які сприяли б залученню інвестиційних ресурсів та нарощенню виробничого потенціалу. Втрачені позиції виробничої сфери, на жаль, не компенсуються і не можуть дуже швидко компенсуватись наявним потенціалом у інших сферах економічної діяльності. Крім того, модернізація наявної виробничої бази за тих темпів, якими вона сьогодні відбувається не може забезпечити підґрунтя якісному економічному зростанню.

Не викликає дискусії думка, що якість економічного зростання залежить від інтенсивності та спрямованості структурних зрушень. Структурні процеси в економіці українських регіонів пов'язують з процесами модернізації і диверсифікації вітчизняної економіки, із

формуванням такої структури економіки, яка сприятиме зниженню її сировинної залежності, розвитку галузей з високою доданою вартістю і розвитком високо-технологічного виробництва.

Відзначимо, що сучасна структура економіки регіонів України є результатом еволюційного розвитку секторно-галузевої структури¹ економіки регіонів України, яка сформувалася протягом різних періодів її господарської історії. Економіка залишається слабо диверсифікованою і, відтак, вразливою до коливань кон'юнктури світових ринків, і характеризується низьким рівнем інновацій та ефективності використання ресурсів, а також високою волатильністю траєкторії макроекономічної динаміки. Відтак не вдається сформувати ефективний внутрішній механізм розвитку, який би сформував стійкий адаптаційний потенціал національної економіки, забезпечив її спроможність до автономної трансформації в умовах значної глобальної невизначеності. З другої половини 2000-х експортно-сировинна модель економіки почала еволюціонувати в бік моделі, що базується на підвищенні ролі внутрішнього попиту, активізації інвестиційної діяльності, орієнтації виробників на виготовлення товарів кінцевого споживання [1, с. 217–233].

Зростання української економіки визначалося насамперед можливостями адаптації до зміни зовнішніх та внутрішніх інституційних та економічних умов, а не формуванням внутрішніх засад стійкого розвитку.

Позитивною і наближеною до світових стандартів ознакою структури економіки України є домінування третинного сектору економіки, частка якого щорічно зростає. Так, у 2014 р. темпи зростання сфери нефінансових послуг порівняно з 2010 роком становили 100,2 %. Міжрегіональні порівняння свідчать, що найвищі показники питомої ваги сфери послуг спостерігаються у м. Києві (69 %), Волинській (69,3 %), Одеській (65,9 %), Закарпатській (63,7 %) та Київській (61,8 %) та областях. Найвищі обсяги інвестування спостерігаються саме у третинний сектор економіки, частка якого у загальному обсязі капітальних інвестицій складала 56 %.

За темпами зростання сфери послуг лідирують Тернопільська, Кіровоградська та Київська області, що свідчить про суттєве нарощення потенціалу сфери послуг саме в цих регіонах. Такий результат досягнуто здебільшого через активізацію торгівлі, частка якої в структурі ВДВ суттєво зросла у 16 регіонах країни. Інтенсивно зростала впродовж останніх років маса структурних зрушень торгівлі у Сумській (на 10,2 %) та Київській областях (на 9,3 %), найменшим цій показник був у Вінницькій та Чернігівській областях (0,8 %).

Індустріальні галузі, що формують вторинний сектор економіки регіонів до 2014 року були традиційно сконцентровані у Дніпропетровській (18,11 % від загальноукраїнських обсягів реалізованої промислової продукції), Донецькій 13 %, Запорізькій (7,04 %), Полтавській (6,24 %), Харківській (6,02 %) областях та м. Києва (16,89 %). Сучасні зміни в структурних пропорціях економіки України зумовлені втратою індустріального потенціалу Донецькою та Луганською областями та

Найбільший внесок у розвиток первинного сектору економіки України, що включає аграрні галузі у 2014 році був характерний для Київської (41 %), Полтавської (37 %), Дніпропетровської (35 %), Вінницької (31 %) областей. А найвищі темпи нарощення аграрного потенціалу упродовж 2010–2014 років продемонстрували Івано-Франківська (більш, ніж у 4 рази зросли обсяги виробництва сільськогосподарської продукції), Хмельницька (понад 3 рази) і Львівська (у 2,8 рази) області.

До негативних тенденцій у сфері структурних зрушень економіки України слід віднести незначне збільшення в структурі ВДВ питомої ваги інноваційноорієнтованих видів економічної діяльності. Так, збільшення питомої ваги освіти у структурі економіки країни упро-

¹ Відповідно до моделі Фішера-Кларка за принципом панування певної діяльності виділяють сектори: первинний (охоплює аграрні галузі та суміжні з ними – секції А, В, С відповідно до Класифікації видів економічної діяльності), вторинний (охоплює індустріальні галузі D, E, F) і третинний (сфера послуг або сервісні галузі – G...O).

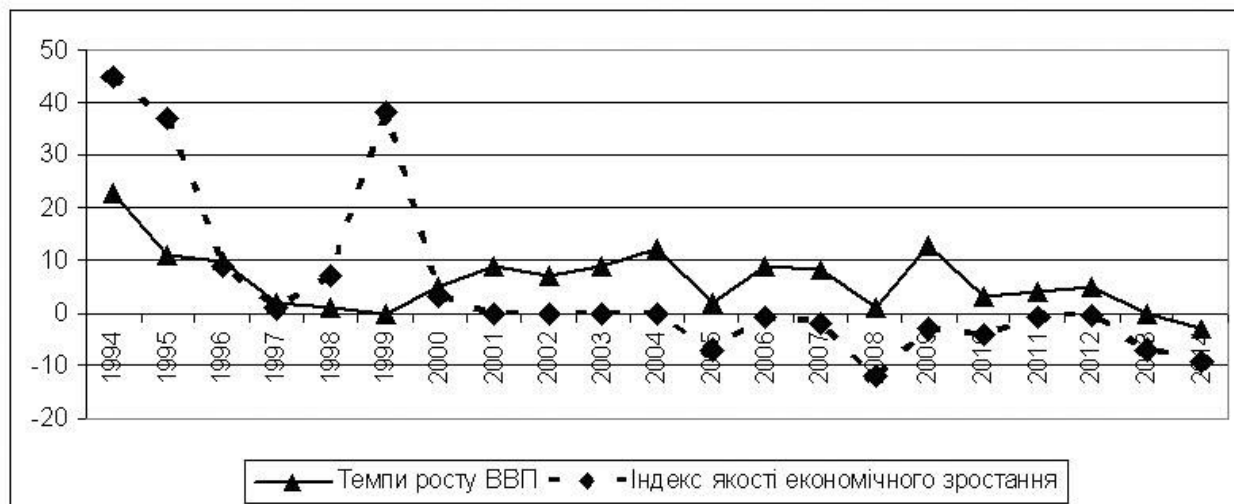

Рис. 1. Динаміка індексу якості економічного зростання економіки України

довж 2006-2014 років було незначним і сягало лише 0,6%. Поряд із цим, її структурна частка зменшилась у 4 регіонах: Івано-Франківській, Київській та Тернопільській областях.

Оцінка інтенсивності структурних зрушень за показником їх швидкості підтверджує те, що структурні зрушення в економіці України відбуваються доволі повільно. Найбільша інтенсивність структурних зрушень за показником швидкості спостерігалась у Сумській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях. Інтенсивність структурних зрушень в економіці цих регіонів зростала за рахунок таких видів економічної діяльності як: операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, торгівля, охорона здоров'я та сільське господарство.

Загалом, диференціація між найвищим і найнижчим показником швидкості структурних змін в регіонах України становить 18,7 рази [2, с. 17].

Таким чином, показники інтенсивності структурних зрушень в економіці регіонів засвідчують їх інерційний характер. На формування структури економіки регіонів сьогодні впливають новітні для розвитку економіки України процеси. Йдеться про розвиток транснаціональних корпорацій, дилерських фірм, мережових бізнес-структур у виробничій, торговельній та інших сферах економічної діяльності, появу інших нових просторових форм організації економічної діяльності (кластерів, технополісів, індустріальних парків та ін.), поширення інноваційних видів послуг тощо. Всі ці процеси змінюють традиційну структуру економіки регіонів, однак не вирішують всіх проблем їх структурної модернізації.

Важливого значення набуває питання підвищення ефективності впливу держави та регіональних органів влади на структурно-економічні та структурно-територіальні процеси. Ситуацію ускладнює також те, що регіон не є реальним суб'єктом економічних відносин. Мізерна частка державної власності в структурі суб'єктів економічної діяльності, високий рівень корумпованості в суспільстві, невироблена практика ефективної взаємодії між бізнесом і владою, політична нестабільність всередині країни та необхідність врахування зовнішнього впливу, викликів глобалізації, проявів політичної та економічної конкуренції не діють на користь швидких та продуктивних реформ в Україні.

Оскільки суб'єкти економічної діяльності доволі часто стикаються з проблемою вибору території для розташування підприємств та його філій і з питанням потреб суспільства, то питання регіональної структурної політики напряму пов'язано з питанням формування внутрішнього ринку, ринкового потенціалу різних територій – міст, регіонів та ін. Потенціал регіонального ринку формується з одного боку, зусиллями різних суб'єктів господарювання, а з іншої – регіональними органами влади, що впливають на інвестиційну, інфраструктурну

і соціальну політику. З огляду на це, стратегічними завданнями сучасної регіональної структурної політики має стати формування ефективно функціонуючих регіональних ринків. Реалізація цього завдання вимагає запровадження комплексу регулюючих заходів спрямованих на: зменшення рівня структурної та просторової поляризації регіональних ринків; зростання рівня товарної концентрації; регулювання економічної концентрації та обмеження монопольної діяльності і недосконалої просторової конкуренції; посилення інтегрованості регіональних ринків із внутрішнім ринком країни та зовнішніми ринками.

Досягнення необхідних темпів економічного зростання та прискорення процесів структурної модернізації можливе за умов формування інноваційної моделі розвитку економіки України та її регіонів. Структурними пріоритетами такої моделі мають стати збільшення частки галузей четвертинного сектору економіки (інформаційної сфери); орієнтація на домінування п'ятого та шостого технологічних укладів; досягнення раціонального співвідношення пропорцій між державним і ринковим секторами; забезпечення пріоритетності нагромадження над споживанням у відтворювальній структурі економіки, подолання територіальної соціально-економічної асиметрії.

За для реалізації ефективної структурної економічної політики в регіоні доцільно:

- запровадити моніторинг структурних зрушень в економіці регіону, що дозволить підвищити якість інформаційної бази відстеження трансформаційних процесів, здійснювати прогнозування ризиків структурних реформ, своєчасно приймати рішення щодо корегування структурних пріоритетів економічного розвитку регіону. Крім того, проведення моніторингових обстежень сприятиме корегуванню діючих регіональних і економічних та соціальних програм у відповідності до пріоритетів структурної політики;

- розробити та запровадити в практику проведення моніторингових обстежень систему показників-індикаторів, які б відображали специфіку та ефективність структурних процесів в регіоні;

- акцентувати увагу на висвітленні тенденцій структурних зрушень в економіці регіону при розробці Програм соціально-економічного розвитку області та корегування регіональної стратегії;

- підвищити контроль за реалізацією заходів екологічної реструктуризації та модернізації виробничих потужностей базових галузей економіки з метою зниження ресурсомісткості виробництва та підвищення його наукомісткості, впровадження енергозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії;

- активізувати діяльність щодо залучення довгострокових інвестицій у розвиток нових перспективних виробництв;

- передбачити розробку міжрегіональних соціально-економічних та екологічних програм, які не тільки вирішуватимуть проблеми суміжних регіонів в сфері інфраструктурного забезпечення, а й підтримки розвитку кластерно-мережових бізнес структур.

Таким чином, реалізація ефективної структурної політики забезпечить: узгодження інтересів держави, регіону та окремого суб'єкту економічної діяльності; поєднання секторальної (галузевої) та регіональної політики щодо розвитку окремих територій; створення умов для функціонування на території регіонів суб'єктів економічної діяльності, що забезпечать використання їх конкурентних переваг та сприятимуть розв'язанню соціально-економічних проблем територій; сприяння розвитку іміджевих для певних регіонів суб'єктів економічної діяльності; стимулювання розвитку інтелектуальномістких та інноваційноорієнтованих секторів економіки; узгодження потреб економіки регіонів з можливостями її кадрового забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Жаліло Я. А. Вектори економічного розвитку: зростання та його чинники / Я. А. Жаліло, С. Покришка, О. О. Молдован // Україна в 2005–2009 рр. : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – С. 217–233.
2. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с.

УДК 911.3:332.14(477-192.2:438)

Галина Сохоцька

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ
У РАМКАХ РОЗВИТКУ ЄВРОРЕГІОНІВ**

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
halinasokhotska@gmail.com

External relationships are a prerequisite for the development of national economy and social activity of the country. The process of relationships and contractual arrangements establishment within borderland makes the basis for cross-border cooperation (CBC). CBC speeds up the increase of living standards, it contributes to free movement of goods, people and capitals across borders. It also helps to mobilize local resources and to improve the efficiency of their application.

CB relations are aimed to overcome all negative consequences that have arisen in the border areas because of their position on the outskirts of states, and to improve the living conditions of the population. The main objectives of such collaboration are: prejudices and stereotypes overcoming on the both sides of border, the elimination of political and administrative barriers among neighboring countries, creation of economic, social and cultural infrastructure by the establishing of joint bodies, businesses, etc. Understanding of neighbor is as important as the formation of mutual credibility. A variety of problems and potential opportunities of European border areas development leads us to the fact of cross-border cooperation imminence, as it serves for principles of international law embodiment in a clearly defined regional aspect.

Besides, integration processes development plays the role of “pulse of growth” and cross-border regions, in turn, become “poles of growth”.

The role of cross-border relations, their effectiveness and impact due to regional policy of Ukraine is analyzed. The research is based on Ukrainian-Polish relations in the context of the Euroregion “Bug” (1993) and “Carpathians (1995)”. In the article, the evolution and dynamics of external relations Ukrainian-Polish borderland are analyzed. Outlined several periods of their formation and development. They are the following: administrative, transformation and European integration.

The effective development of Ukrainian-Polish cross-border cooperation within the European regions is somewhat complicated. Euroregions implemented only a small number of significant projects and programs. Consequently, Ukrainian-Polish relations were formed towards the establishment of border infrastructure, environment, industrial cooperation and the local government development, cooperation in humanitarian and tourist spheres.

Ключові слова: українсько-польське пограниччя, транскордонне співробітництво, євро регіон “Карпати”, євро регіон “Буг”.

Key words: Ukrainian-Polish cross-border area, cross-border cooperation, Euroregion “Carpathians”, Euroregion “Bug”.

Зовнішні зв'язки є неодмінною умовою розвитку національного господарства та життя суспільства країни. Процес налагодження зв'язків та договірних відносин в межах пограниччя є основою транскордонного співробітництва. Його цілями є подолання стереотипів

та упереджень, усунення політичних та адміністративних бар'єрів між сусідніми народами, створення господарської, соціальної та культурної інфраструктури шляхом формування спільних органів, господарюючих суб'єктів, осередків тощо. Найбільш складною та водночас найбільш апробованою організаційно-правовою формою транскордонного співробітництва є євро регіони.

Тема транскордонних зв'язків, їх напрямів, позитивних ефектів та інших особливостей широко й активно висвітлюється в працях таких вчених, як Долішній М. І., Беленький П. Ю., Мікула Н. А., Шаблій О. І., Матвеев Є. Е., Макогон Ю. В., Мокій А. І., Студенников І. В., Луцишин П. В., Вавринюк А. В., Возняк Г., Сальська М., Писаренко С. М., Нагірна В. П. Автори виділяють різні типи, структуру та основні їх характеристики. У нашому дослідженні ми проаналізуємо роль зв'язків українського пограниччя, їх вплив та ефективність у регіональній політиці України у контексті розвитку євро регіонів.

З огляду на спільні риси в історичному, етнічному, культурному та географічному плані, тривалість існування, кількість учасників та подібні проблеми, найбільш інтенсивні зв'язки реалізуються в рамках євро регіонів саме українсько-польського пограниччя.

На жаль, здебільшого політичні причини стали метою заснування перших євро регіонів в Україні. Серед них – розпад соціалістичної системи, поширення сепаратистських настроїв (Закарпаття, угорська меншина в Словаччині). Це зумовило пошук інших інституційних форм збереження співробітництва між постсоціалістичними державами. Надмірна політизація, та відповідно залучення центральних урядових структур призвела до збільшення масштабності євро регіонів у територіальному та демографічному сенсі. Відсутність системотворчих факторів для регіонів, наприклад, п'ятох (євро регіон “Карпати” площею 142 тис. км², де проживає близько 15 млн населення [1]) держав одразу, відстані та мовні бар'єри стримують співробітництво. Для прикладу, у Європі площа євро регіонів як правило 5–10 тис. км², населення – до 1 млн осіб [2].

Прикордонні регіони України та Польщі співпрацюють в межах двох євро регіонів: “Карпати” (1993) та “Буг” (1995). Обидва включають також прикордонні території інших держав: перший — Словаччини, Угорщини та Румунії, другий — Білорусі.

Діяльність вказаних євро регіонів ґрунтується на досить розвиненій *нормативно-правовій базі* [2, с. 694]. *Фінансування* ініціатив учасників євро регіонів здійснюється у межах програм допомоги Європейського Союзу, а саме програми PHARE (вже завершеної) та “Interreg III ATACIS” “Польща – Україна – Білорусь”. Також фінансова підтримка учасників проектів надходить з спеціально створених цільових фондів самими членами євро регіонів.

Аналізуючи еволюцію і динаміку зовнішніх зв'язків українсько-польського пограниччя можна окреслити кілька періодів їх формування та розвитку: адміністративний, трансформаційний і євроінтеграційний.

На першому із них співробітництво мало найбільш стабільний характер, оскільки обидві країни були лідерами планово-адміністративної системи господарювання та централізованого економічного порядку. Жорсткі централізовані схеми міжнародного товарообігу не допускали збоїв та будь-яких дезінтеграційних тенденцій у межах соціалістичного табору. Вимушений та обов'язковий характер зв'язків зумовив повне ігнорування вимог світових ринків товарів та послуг. Наслідок – суттєве обмеження номенклатури товарних позицій та сервісу, їх якості тощо. Рух капіталу, товарів, послуг та людей в умовах адміністративного господарювання, значно ускладнювався впливом численних політичних, соціальних, психологічних, історичних, культурних факторів (жорсткий режим кордону, мала кількість пропускних пунктів (всього 3 на 529 кілометрів), інфраструктурні проблеми (якість транспортних шляхів, обмеженість залізничного сполучення), складні митні процедури).

У трансформаційний період, внаслідок безвізового руху крізь українсько-польський кордон, диференціації цін на певні групи товарів на внутрішніх ринках держав, зниження життєвого рівня мешканців прикордоння, відбулося поширення корупції. Розбіжності у митно-

тарифній політиці держав спричинили проведення контрабандних операцій і формування розгалужених тіншових схем руху товарів та людей через кордон.

У період активної підготовки Польщі до вступу в ЄС (2001–2003), мінімальна увага приділялася інтенсифікації співробітництва з Україною, в тому числі й транскордонного. Основні зусилля польської влади спрямовувались на поглиблення інтеграції із західноєвропейськими партнерами. Після її вступу в 2004 р. до ЄС, у транскордонному співробітництві не відбулося значних змін. Воно, як і раніше, розвивалося у руслі реалізації достатньо консервативної зовнішньої політики ЄС щодо країн-сусідів. Це стосується як питань міграційного законодавства, так і інших напрямів співробітництва чи торговельної митно-тарифної політики.

Сучасний, *євроінтеграційний*, період розвитку транскордонних зв'язків України і Польщі відзначається здебільшого інерційним характером відносин, що проявляються у фрагментарних адміністративних ініціативах місцевої влади, більшість з яких не приносять очевидного економічного ефекту.

Ці та інші тенденції відображалися у діяльності єврорегіонів українсько-польського пограниччя. Так, у рамках *Міжрегіональної асоціації “Єврорегіон Карпати”* українська сторона з 1993 р. не вела майже жодних справ. Причиною був декларативний, політизований характер намірів, проголошуваних під час періодичних зустрічей, засідань, конференцій. Крім того, ефективну діяльність стримував факт відсутності необхідних законодавчих основ, в тому числі діяльність євро регіонів без статусу юридичних осіб. Адже усі документи, регламентуючі транскордонну діяльність були сформовані та почали діяти значно пізніше. До того ж, як свідчить практика, останні мають достатньо недопрацювань. З цього приводу, в 2000 р. було створене товариство “Єврорегіон Карпатський Польща”, а у 2007 р. створено його прототип в Україні – Асоціацію органів місцевого самоврядування “Єврорегіон Карпати – Україна”, що мають статус юридичних осіб. Це відкрило ширші можливості користуватися коштами програм ЄС, призначених для розвитку територіальної співпраці. Основною довгостроковою метою діяльності Асоціації є сприяння реалізації окремої операційної програми ЄС для регіону Карпат у фінансовій перспективі 2014–2020 років “Карпатський Горизонт 2020”.

Діяльність Єврорегіону “Буг” в основному зорієнтована на реалізацію проектів, що поглиблюють інфраструктурну та гуманітарну співпрацю у транскордонному регіоні. Досвід транскордонного співробітництва в рамках Єврорегіону “Буг” є специфічним в історико-географічному плані. До Другої світової війни території Польщі та України, що входять до цього єврорегіону (Люблінське воєводство, Волинська області та Жовківський і Сокальський райони Львівської області), не були розділені державним кордоном. Натомість, після її завершення був встановлений кордон із жорстким режимом. Навпаки, українсько-білоруський кордон до 1991 р. був умовним.

Загалом, ефективний розвиток українсько-польського транскордонного співробітництва в межах єврорегіонів видається дещо ускладненим. Єврорегіонами реалізовано лише незначну кількість вагомих проектів та програм. Відповідно, українсько-польські зв'язки формувалися у напрямках створення прикордонної інфраструктури, охорони навколишнього середовища, розширення промислової кооперації, співпраці у гуманітарній та туристичній сферах (табл. 1).

Аналіз діяльності обох євро регіонів показує, що *основними перешкодами* для ефективного функціонування української сторони в рамках єврорегіонів є: відсутність системного підходу до організації єврорегіональної співпраці; низький рівень залучення організацій української сторони до діяльності та реалізації цілей єврорегіонів; недостатній рівень підготовки кадрів в регіональних органах управління; недостатнє фінансове забезпечення, зокрема, через невідповідність фахівців. Для прикладу, кожний єврорегіон Польщі щорічно одержував мінімум 3 млн євро за програмами фінансової допомоги ЄС. Польською стороною в рамках програми Phare освоєно 73 млн євро. Україна ж за 1996–2001 рр. в цілому одержала. У рамках програми TACIS грантів на суму 25,4 млн євро (178 проектів). [2, с. 705]. Сутте-

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

вим недоліком в інституційному забезпеченні ТКС є недостатній розвиток транскордонного співробітництва на рівні районів та громад.

Аналіз проведеного дослідження дозволяє зробити певні висновки:

Найвагомішим фактором формування зв'язків українсько-польського пограниччя є потреба в одержанні додаткового прибутку в економіці, в демографічно-соціальних контактах. Фактор впливу міжнародного поділу праці стає другорядним.

Євро регіони за участю України та Польщі пройшли через всі можливі зміни, фази, концепції та спроби пристосуватися до мінливих умов трансформаційного періоду своїх економік. Досвід свідчить, що управління євро регіонами є досить складним процесом.

Основними функціями євро регіонів є реалізація компонентів регіональних проектів Європейського Союзу, що й дало можливість їм існувати до сьогодні. Натомість, органи місцевого самоврядування так і не стали головними зацікавленими сторонами, об'єднуючими ланками євро регіонів.

Таблиця 1

Зв'язки українсько-польського пограниччя в рамках діяльності євро регіонів

Зв'язки	Асоціація “Євро регіон Карпати”	Євро регіон “БУГ”
1	2	3
Політична сфера		
Дипломатичне та консульське співробітництво з міжнародними структурами	– проведення зустрічей, форумів, консультацій представників місцевих органів влади з інституціями регіонального співробітництва (євро регіони “Буг”, “Нижній Дунай”, “Верхній Прут”, “Маас-Рейн”, Комітет Регіонів ЄС, Комітет Економіки Європи ООН); – вступ у 2004 р. до Міжнародної організації. “Асоціація Європейських Прикордонних Регіонів”	– проведення зустрічей, форумів, консультацій, нарад, круглих столів.
Просування концепції “Карпатський Горизонт 2020”	– 2005 р. стратегія “Карпатський Горизонт 2020” вперше представлена на розгляд Європейської комісії; – лютий 2011, м. Кельнароу – засідання комісії з питань транскордонного співробітництва лютий 2011 м. Перемишль – Презентація положення концепції “Карпатський Горизонт 2020” депутатам Верховної Ради України та послам до Сейму Республіки Польща; – березень 2011 р., м. Львів – засідання українсько-польської Міжурядової координаційної ради з питань міжрегіонального співробітництва; – березень 2011 р., м. Страсбург (Франція) – презентація положення концепції “Карпатський Горизонт 2020” депутатам Європейського Парламенту у рамках спеціального слухання; – червень 2011 р., м. Жешів – I засідання Програмної Ради реалізації концепції, за участю депутатів Європейського Парламенту, парламентів України, Польщі, Словаччини та Румунії; – серпень 2011 р., Брюссель (Бельгія) – презентація концепції “Карпатський Горизонт 2020” на засіданні Бюро Парламентської Асамблеї Східного Партнерства ЄВРОНЕСТ; – 7–9 вересня 2011 р., м. Криниця – презентація концепції “Карпатський Горизонт 2020” під час Економічного Форуму; – 12 квітня 2013 р., м. Івано-Франківськ – 2-е засідання робочої групи Національного конвенту України щодо ЄС, де основною темою було подальше просування стратегічної ініціативи польської та української частини євро регіону “Карпатський горизонт”, з подальшим наданням їй статусу операційної програми ЄС; – 20 березня Україна підписує угоду з Європейським Союзом про участь в рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій “Горизонт 2020”. Набуття Україною статусу асоційованого члена у цій програмі було одним із завдань, які стояли перед Міністерством освіти і науки на 2015 р.[9]	– вступ у 1996 р. до Міжнародної організації. “Асоціація Європейських Прикордонних Регіонів”

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 1

Економічна сфера		
1	2	3
Налагодження торговельних, фінансово-кредитних, виробничих зв'язків	– заснування Асоціації карпатських торгово-промислових палат в т. ч. українсько-польської торгово-промислової палати, проведення міжнародних ярмарок та виставок у містах регіону; – залучення іноземних інвестицій – створення польських інвестиційних підприємств, н-д: “Троклін-Карпати”, НВП “Грифсканд-Свалява”; – створення та розвиток СП (гірськопереробна, хімічна, деревообробна, нафтопереробна промисловість); – підтримка СЕЗ, зокрема “Яворів”, “Закарпаття”, “Курортополіс Трускавець”; Реалізація спільних проектів: – створення Польсько-українського агентства комунального розвитку, Учасники: повітове староство в Лежайську, Карпатський єврорегіон, Фонд молоді демократія, Центр навчання самоврядування і адміністрації (Польща), Центр муніципальних реформ (Україна); – проект “Центр підтримки економічних ініціатив та транскордонного співробітництва” (“Долина Стругу”), передбачає створення центру для надання допомоги місцевим компаніям та приватним підприємцям у пошуку партнерів та інформації стосовно інвестиційних можливостей регіонів. Учасники: Підкарпатське воєводство, м. Блажова (Польща), Львівська область, м. Львів (Україна);	– діяльність в рамках українсько-польської торгово-промислової палати (остання фінансується програмою ЄС PHARE CREDO); – створення в Луцьку банку зі стовідсотковим польським капіталом; – діяльність в рамках СЕЗ “Інтерпорт Ковель”; – залучення іноземних інвестицій – ТзОВ “БРВ-Україна”, вклад польських інвесторів 1,6 млн дол. для організації виробництва меблів Реалізація спільних проектів: – запровадження вперше в державі процедури спільного митного і прикордонного контролю на пункті пропуску “Устидуг – Зосін”; – проект 2000–2002 “Облаштування міжнародного автомобільного пункту пропуску “Ягодин-Дорогуськ”, в рамках якого завершено будівництво нового мосту через р. Західний Буг та під'їзної дороги в районі українсько-польського державного кордону; – розбудова та модернізація об'єктів режимної зони кордонного переходу в Ягодині (2006 р.); – закладання українсько-польського фруктового саду в с. Великий Порськ, Ковельського району Волинської області.
Туристична сфера		
Стимулювання розвитку туристичних зв'язків, збереження автентичної історико-культурної спадщини	Реалізація спільних проектів: – “Гео-Карпати” – створення українсько-польського туристичного маршруту протяжністю 700 км від Кросно до Яремче, створення 28 туристичних об'єктів (2011–2012). Виконавець – Львівський національний університет ім. І. Франка; – “панорама Фольклору Карпат”; – “підтримка місцевого розвитку та туризму в Карпатському регіоні” – проект розвитку сільського та зеленого туризму фінансований в рамках програми TACIS (1,5 млн євро); – сприяння культурному розвитку Коломиїщини та Надвірнянщини”, проект реалізований у Івано-Франківській області, завданням якого було дослідити, зібрати та впорядкувати відомості про німецьких поселенців, які проживали на території згаданих районів;	Реалізація спільних проектів: – проект “Розвиток агротуризму в єврорегіоні “Буг”, профінансований програмою PHARE та реалізовувався польською стороною в партнерстві з громадським об'єднанням “Волинські перспективи”.; – проект (2003 р).

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Продовження табл. 1

1	2	3
	– відкриття Туристично-інформаційного центру у Львові Фінансування усього проекту становило 700 тис. євро; – проект “Міста Карпатського єврорегіону – разом за розвиток туризму”, співробітництво міжмістамиєврорегіону в галузі муніципального туризму. В рамках проекту проведено туристичні виставки, створюється Єврокарпатська мережа міст та Бюро туристичної співпраці міст Карпатського єврорегіону в Ярославі. Учасники: Представництво України в єврорегіоні, Ужгород. міська рада та Предст-во Польщі в єврорегіоні. – створення тренінгового центру для гірських провідників, створення та оснащення двох нових пошуково-рятувальних пунктів, створення та позначення нових туристичних шляхів (виданотурист. путівник “Транскордонні туристичні маршрути “Карпатського євро регіону”); – “Збір та розповсюдження інформації і досвіду у сфері зеленого туризму” (“Спілка сприяння зеленому туризму”, м. Івано-Франківськ)\$ – “Проведення конкурсу “Місто квітів” для місцевих жителів” (“Студентське братство”, м. Надвірна); – “Маркування туристичних маршрутів, публікація буклетів та проведення семінарів” (“Еко-плей”, м. Яремче); – проект “Налагодження співпраці між туристичними підприємствами та представниками громадських організацій в розвитку туризму”, в рамках якого було започатковано видання щоквартального вісника “Туристичні вісті” українською та англійською мовами. з 2002 р.; – проект “Путівник “Народне мистецтво Гуцульщини”, що започаткував серію “Івано-Франківщина туристична”; – проект “Ярослав-Ужгород: спільна ініціатива для покращення туристичної привабливості історичних міст-побратимів” на 2013–2015 рр. в рамках програми транскордонного співробітництва “Україна – Польща – Білорусь 2007–2013”.	“Проведення семінарів-тренінгів із питань започаткування сільського зеленого туризму у Волинській області”; – з січня 2004 р. українсько-польсько-білоруський проект “Євротрикутник приязні: Люблін – Луцьк – Брест”, підтриманий програмою PHARE (поснідати в Любліні, пообідати в Бресті і повечеряти в Луцьку); – 2006–2007 р. –проект “Туризм без кордонів – промоція туристичних центрів євро регіону; – липень–грудень 2010 р. проект “Ідь до сусіда: транскордонне співробітництво для розвитку туризму”; – липень 2011 р. підписання тристоронньої українсько-польсько-білоруської декларації про реалізацію проекту зі створення міждержавних інформаційних центрів екологічного туризму (Луцьку, Любліні, Бресті).
Освітньо-культурна й гуманітарна сфера		
Стимулювання та підтримка спільних науково-культурних ініціатив, покращення якості людського капіталу у регіоні	– створення Асоціації університетів (з боку Польщі та України: Жешівський технолог. ун-т, Краківський металург. та гірн.-добувн. ун-т, Люблінський технолог. ун-т, Жешівський пед. ун-т; Ужгородський держ. ун-т, Коломийська колегія права і бізнесу, Львівська комерц. академія, ЛНУ ім. І. Франка, НУ “Львівська політехніка”, Львівський лісотехн. ун-т, Івано-Франківський університет нафти і газу, Івано-Франківська медична академія, Львівський національний медичний університет); – створення (20.03.2013) наукового інформаційно-статистичного транскордонного кластеру з метою моніторингу соціально-економічних явищ та проведення науково-статистичних досліджень, розробка спільного Інтернет-порталу українсько-польського транскордонного регіону. Учасники:	– створення колегіуму українсько-польських університетів; – відкриття Інституту суспільної географії і менеджменту, трансформованого у факультет міжнародних відносин ВДУ ім. А. Українки; – II Конференція Люблінського воєводства “Безпека дорожнього руху в прикордонних регіонах Східної Польщі та стандарти ЄС” (м. Біла Подляска, РІ);

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Закінчення табл. 1

1	2	3
	Інститут регіональних досліджень НАНУ, Головне управління статистики у Львівській області, ЛНУ ім. Івана Франка (економічний факультет), Львівської обласної спілки економістів України; Статистичне управління Підкарпатського воєводства (м. Жешув), Жешівський університет (економічний факультет), Центр статистичних досліджень і освіти Польщі (м. Варшава); – проведення професійних змагань, благодійних фестивалів для осіб із фізичними вадами; – організація спортивних змагань, зокрема традиційного фолк. і спорт. фестивалю (проект “Туцулка”); – проект “Асоціація музеїв та картинних галерей Карпатського євро регіону”, Учасники: Закарпатська, Івано-Франківська області (Україна), область Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина), Кошицький край (Словаччина), Підкарпатське воєводство (Польща); – щорічний (з 2004 р.) проект “Європейські Дні Добросусідства” – культурно-освітня співпраця партнерів з України та Польщі у різних місцях українсько-польського пограниччя.	– робоча зустріч спеціалістів у сфері реформування служби охорони здоров'я, а також її фінансового забезпечення за участю делегації Волинської області (м. Люблін, РП); – VIII Надбужанські мистецькі зустрічі “Грубешов 2003” та Форум культурного виховання прикордоння під патронатом бургомістра м. Грубешова (м. Грубешов). застосування польського та європейського досвіду у соціальній реабілітації дітей-інвалідів, що проживають в області, до розробки якого залучено консалтингову компанію “EPOS” (м. БадХомбург, Німеччина); – листопад 2008 р. проекту “Зміцнення транскордонної співпраці у сфері надання бізнес-послуг та полегшення доступу до них підприємств”; – вересень 2011 р. культурні фестивалі: проекти Європейські Дні добросусідства у Адамчуки-Збереже (Кордон-1055) та Кречів-Крилів (Кордон-855).
Екологічна сфера		
Співпраця для захисту довкілля та у зоні екологічних лих	– вдосконалення транскордонної системи охорони природи у Верховині, Україна” – вдосконалення системи охорони природи у Карпатах, відкриття інформаційно-екологічних центрів в м. Івано-Франківську та м. Яремче, – проект “Спрямування уваги місцевих жителів на проблеми менеджменту, екологічної освіти та розвитку бізнесу” (“Еко-плай”, м. Івано-Франківськ)	Спільна реалізація проектів: – проект (2003) “Створення системи моніторингу на річках Західний Буг, Уж, Латориця” (створено базу даних про комунальні очисні споруди, об'єми води, що скидаються у водні об'єкти, технічні характеристики, про промислові, с/г та адмін. об'єкти водокористування; встановлено устаткування – польове і лабораторне обладнання, придбано транспорт; – проект Сприяння політиці постійного розвитку та захисту навколишнього середовища в контексті транскордонної співпраці між Україною та Польщею, СВС ЕНАСТ”. Учасники – Вол. обл. рада, адміністрація Люблін. воєв-а, провінція Лотарингія (Франція) та між нар. водний центр “НАНСІ” (Франція)

Складено за: [3, 4, 5, 6, 7, 8].

Завдяки діяльності єврорегіонів, програми ЄС – PHARE, PHARE CBC, INTERREG IIIA, стали синонімами успіху десятків бенефіціарів українсько-польського пограниччя. Єврорегіони є некомерційними організаціями, однак існують усі можливості для здійснення їх самостійної комерційної діяльності. Єврорегіони повинні стати конкурентоспроможними.

Основною умовою для розвитку єврорегіонів – є забезпечення необхідних умов для розвитку бізнесу, залучення іноземних інвестицій та створення механізмів для пов'язання “Карпатського” та “Бузького” бізнесу з партнерами в Європі та світі.

Список використаної літератури:

1. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : Монографія. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
2. Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2007. – 820 с.
3. Міжрегіональна Асоціація “Карпатський євро регіон” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/42646.htm>.
4. Асоціація органів місцевого самоврядування “Єврорегіон Карпати – Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euroregionkarpaty.com.ua/about.html>.
5. Офіційний сайт Волинської обласної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua>.
6. Міжрегіональна Асоціація “Карпатський євро регіон” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/42646.htm>.
7. Програма транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна на 2007–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpe.gov.pl/pliki/144-pl-by-ua-ukr.pdf>
8. Волинські перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vperspektyvy.com.ua/blog/proekti_2004_roku/2007-10-12-3.
9. “Горизонт 2020”. Що це дасть українській науці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2015/03/20/191251/>

УДК 911.3:327:378(477+430)

Василь Миронюк

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СПІВПРАЦІ В НАУКОВО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НІМЕЧЧИНОЮ

Вищий навчальний заклад “Приватне акціонерне товариство “Львівський інститут менеджменту”, м. Львів
myr_vas2@hotmail.com

Social and geographical aspects of cooperation in scientific-educational sphere between Ukraine and Germany. *At the stage of deepening of multilateral relations within the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU opens new opportunities for cooperation in the field of education and science of Ukraine with the EU as a whole organization and its individual States. As in the previous Agreement on partnership and cooperation between Ukraine and the EU, the main parts of the Association Agreement dedicated to key reforms, economic growth in Ukraine, as well as cooperation in the sphere of culture and education.*

At the international level with the EU and Ukraine concluded and duly ratified bilateral agreements in the sphere of education and science, allowing active cooperation between scientific and educational institutions. Cooperation in scientific and technological direction contributes to the intensification of political, economic relations and the use of modern technologies and implementation of scientific achievements. The most active and fruitful in this area is Ukraine's cooperation with Germany that has certain historical-geographical and socio-economic background.

In the nearly 25-year history of intensive development of relations between Ukraine and Germany in the sphere of science and education have been some positive changes. Important role in the development of German-Ukrainian scientific contacts is played by German foundations, societies and cultural organizations. In particular, the German Academic Exchange Service (DAAD), the German Association of researchers (Die Deutsche Forschungsgemeinschaft), the

Alexander von Humboldt Foundation (Alexander von Humboldt-Stiftung), the Max Planck Society (Max-Planck-Stiftung), the Robert Bosch Foundation (Robert Bosch Stiftung), the Foundation Fritz Thyssen (Fritz Thyssen Stiftung), the Konrad Adenauer Foundation (Konrad-Adenauer-Stiftung), the Friedrich Ebert Foundation (Friedrich-Ebert-Stiftung). Through the activities and support of such organizations and foundations solve the main problem of the Ukrainian scientists is funding for their research, carrying out research activities and internships in Germany, as well as the stay of German scientists in Ukraine.

Also, over the past 25 years have seen the intensification of contacts between Ukraine and Germany in the sphere of education and science. Ukrainian students, scientists and teachers got the opportunity, thanks to the financial support of German foundations and organizations to deepen the knowledge in the universities of Germany. In recent years, the increasing interest of German students and scholars in conducting research in Ukraine.

Ключові слова: *українсько-німецька співпраця, наука, освіта, німецькі фонди, стипендії, академічні обміни, вищі навчальні заклади, університети, інститути.*

Key words: *German-Ukrainian cooperation, Ukraine, science, education, German funds, scholarship, academic exchange, grant, institutions of higher Germany education, secondary schools, contractual-legal basis.*

На етапі поглиблення багатосторонніх відносин у рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відкриваються нові можливості для співпраці у сфері освіти та науки України з ЄС як цілісною інституцією, так і з її окремими державами. Як і в попередній Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, основні частини Угоди про асоціацію присвячені ключовим реформам, економічному зростанню в Україні, а також урядуванню та секторальній співпраці у сферах транспорту, енергетики, охорони довкілля, промисловості, соціального розвитку та захисту рівності прав, захисту споживачів, культури та освіти [2].

На міждержавному рівні з країнами ЄС та Україною укладено та належним чином ратифіковано двосторонні угоди у сфері освіти та науки, що дозволяють активно співпрацювати між науковими та навчальними закладами. Співпраця у науково-технологічному напрямку сприяє інтенсифікації політичних, економічних відносин та використанню сучасних технологій і втіленню у життя наукових досягнень. У зв'язку з упровадженням Болонського процесу, як в Україні, так і ЄС, триває поступове формування єдиного наукового та освітнього простору, що дозволяє Україні повноцінно брати участь в міжнародних проектах. Найбільш активною та плідною в даній сфері є співпраця України з Німеччиною, що має певні історико-географічні та суспільно-економічні передумови.

У міжвоєнний період ХХ ст. в німецьких університетах навчалося багато студентів з Галичини, яка на той час входила до складу Польщі. Під час визволення Праги навесні 1945 р. було частково знищено та вивезено до СРСР майно Українського Вільного Університету (УВУ). Через кілька місяців, восени 1945 р., УВУ відновив свою роботу в Мюнхені. У післявоєнний період завдяки цьому університету українці, що проживали за межами СРСР, мали можливість отримувати освіту українською мовою. Розпорядженням Баварського державного міністерства освіти й віросповідань від 16.09.1950 р. (№ XI 60710) Баварський уряд надав УВУ право присуджувати наукові ступені, проводити докторські захисти та габілітації. У новому Баварському законі про вищі навчальні заклади від 28.06.1978 р. окремим пунктом підтверджено право надавати титули магістра, доктора і габілітованого доктора [13]. Діяльність УВУ фінансувалася з бюджету Федерального уряду Німеччини та Баварського уряду, що дозволяло його успішному функціонуванню. Після проголошення незалежності України уряди Німеччини і Баварії припинили дотації УВУ з надією, що надалі університет фінансуватиме Україна. Після певних фінансових труднощів у середині 90 рр. сьогодні на базі УВУ проводяться різні науково-просвітницькі заходи, а кількість студентів з України (особливо центральної і східної) збільшується. На сьогоднішній день УВУ є одним із найстаріших приватних навчальних закладів Німеччини та єдиним у світі вищим навчальним закладом поза межами України з українською мовою навчання.

У період існування СРСР між навчальними закладами України та Німецької Демократичної республіки також відбувалися певні наукові контакти. Обмежене коло науковців мало змогу взяти участь у конференціях чи провести дослідження в іншій державі. Наукові контакти з ФРН відбувалися тільки за згоди з найвищими органами влади СРСР.

За майже 25-річну історію розвитку інтенсивних відносин між Україною та Німеччиною у сфері науки та освіти відбувся ряд позитивних змін. Даній тематиці присвячено дослідження українських та німецьких науковців [1, 5]. У збірнику під керівництвом Вільфріда Пільге, який виданий Інститутом зовнішніх відносин ФРН, подано різнопланову інформацію, яка дозволяє простежити багатосторонні аспекти культурного співробітництва між ФРН та Україною з моменту незалежності, узагальнено досвід організації співпраці між окремими регіонами двох держав, детально розглянуто стан співробітництва у сфері вищої і середньої освіти.

Важливу роль у розвитку німецько-українських наукових контактів відіграють німецькі фонди, товариства та культурні організації. Завдяки діяльності та підтримці таких організацій та фондів вирішується головна проблема українських науковців – фінансування їхніх наукових досліджень, проведення наукових заходів та проходження стажування в Німеччині, а також перебування німецьких науковців в Україні. Студенти та аспіранти мають змогу отримати стипендії, гранти на навчання або для проведення досліджень у Німеччині. До основних фондів та наукових товариств Німеччини належать: Німецька спілка дослідників (Die Deutsche Forschungsgemeinschaft), Фонд Олександра фон Гумбольдта (Alexander von Humboldt-Stiftung), Товариство Макса Планка (Max-Planck-Stiftung), Фонд Роберта Боша (Robert Bosch Stiftung), Фонд Фріца Тіссена (Fritz Thyssen Stiftung), Фонд Конрада Аденауера (Konrad-Adenauer-Stiftung), Фонд Фрідріха Еберта (Friedrich-Ebert-Stiftung) тощо.

Міністерство освіти та науки України підтримує співпрацю з німецькими фондами та спілками, однак у березні 2015 р. МОН не схвалило участь українських ВНЗ у програмі Фонду Фольксвагена (Volkswagen Stiftung) щодо трьохстороннього партнерства між науковцями України, Німеччини та Росії для налагодження контактів після військового конфлікту між Україною та Росією [14].

Окремої уваги заслуговує діяльність Німецької служби академічних обмінів (DAAD), яка є посередницькою організацією зовнішньої культурної політики, освітньої та наукової політики, а також розвитку співпраці в галузі вищої школи. DAAD є однією з найбільших у світі організацій, що підтримує міжнародні обміни студентів та науковців. За 2014 р. бюджет DAAD склав 441 млн євро. Значну частку цих коштів надає міністерство закордонних справ Німеччини – 40 % та міністерство освіти і досліджень – 23 %, а також ЄС – 15 % [6].

До завдань представництва DAAD в Києві належить інформування та консультації про систему вищої освіти у ФРН, про можливості навчання у ФРН та отримання стипендії; організація та проведення конкурсу на отримання стипендій DAAD; підтримка контактів із колишніми стипендіатами DAAD (інформування, запрошення на зустрічі стипендіатів); консультації представників німецьких університетів, які навчаються або проводять дослідження в Україні.

Станом на початок жовтня 2015 р. DAAD пропонує українським викладачам, науковцям та студентам взяти участь у 19 стипендійних проектах на території Німеччини (від кількадесятиденних ознайомчих поїздок до кількарічних досліджень) [8]. Колишні учасники програм DAAD об'єднуються в DAAD-ALUMNI і мають змогу отримати фінансову допомогу на проведення наукових симпозіумів у різних частинах світу, а також фахову літературу. Щороку Європейський університет Віадрина (м. Франкфурт-на-Одері) у співпраці з DAAD пропонує стипендії для українських випускників для участі в магістерських програмах: Європейські студії та Міжнародне бізнес-адміністрування. Більше 100 українських студентів та науковців з 2006 по 2013 рр. взяли участь у спільній програмі DAAD та Інституту відкритого суспільства (Open Society Institute (OSI), що полягала у наданні повної фінансової підтримки на навчання у магістратурі, аспірантурі та проведенні досліджень [4].

До 2014 року Німеччина посідала друге місце серед громадян України за вибором країни навчання. За останні п'ять років кількість студентів з України збільшується і складає близько 9 тис. осіб. З них у 2014 році підтримку на навчання за програмами DAAD отримало вперше 535 студентів [6]. Окремо пропонується університетам України та Німеччини програма спільного навчання, зокрема "подвійний диплом", а також програми для подальшої кооперації між ВНЗ у сфері науки. Наприклад, DAAD надає стипендії українським студентам для навчання на німецькомовних програмах, у тому числі і на спільній магістерській програмі "Німецькі та європейські студії" Національного університету "Києво-Могилянська Академія" та університету м. Єна. В рамках програми українські студенти навчаються під керівництвом носіїв німецької мови та отримують два дипломи.

У рамках програми "Літні школи Go East" DAAD виділяє стипендії для німецьких студентів для участі в літніх школах у багатьох країнах, у т. ч. Україні.

Деякі міністерства федеральних земель Німеччини та університети надають окрему повну чи часткову фінансову підтримку для навчання за певними програмами. Зокрема, Баварське міністерство освіти та культури, науки та мистецтв виділяє річні стипендії для випускників з Болгарії, Хорватії, Польщі, Росії, Сербії, Словаччини, Чехії, України та Угорщини, які хочуть здобути післядипломну освіту в Баварії. Підтримка надається на післядипломне навчання, наукове перебування та аспірантуру в державних ВНЗ Баварії. Вільний університет м. Берлін щорічно оголошує конкурс на Європейські стипендії для журналістів.

Заслуговують на увагу спільні стипендії університетів та органів влади Німеччини. Німецький Бундестаг спільно з Вільним університетом Берліна, Гумбольдт-Університетом Берліна та Технічним університетом Берліна щорічно надає близько 120 стипендій молодим людям з 41 країни. Навчальний фонд Палати депутатів надає підтримку випускникам та молодим ученим всіх спеціальностей, які хочуть скористатися науково-дослідними установами Берліна. Університет м. Дюссельдорф виділяє дві наукові стипендії федеральній землі Північний Рейн-Вестфалія для проведення наукової роботи на тему дослідження демократії (право, політологія, соціальні науки). Окрім досліджень та навчання відбувається практичне знайомство з роботою Ландтагу та діяльністю депутатів Ландтагу.

Коледж ім. Гьорделера пропонує підвищення кваліфікації для наступного покоління лідерів з деяких країн колишнього СРСР та Туреччини у сфері справедливого управління з метою посилення відповідальності дій у державному секторі (управління та некомерційні організації) та в економіці. Подавати заяви можуть особи з відповідним багаторічним досвідом роботи, відмінним дипломом, які мають інтерес до вивчення справедливого управління та політичної думки, суспільно активні та вільно володіють німецькою та англійською мовою.

Студентське об'єднання Sorernicus e.V. підтримує студентів з Центральної та Східної Європи та Центральної Азії в галузі права, економіки, соціальних та гуманітарних наук та виділяє на семестр близько 8–10 стипендій. Стипендія включає піврічне навчання в одному з університетів Гамбурга або Берліна та проходження 6–10-тижневої практики на німецькому підприємстві або в німецькій організації.

Для фінансової підтримки наукових досліджень та навчання у Німеччині представників католицького віросповідання існує Католицька академічна служба обмінів (KAAD) з річним бюджетом 4,5 млн євро (2013 р.). Кількість студентів та викладачів з України не є значною – до 5–8 осіб. Перевага надається претендентам, що обрали ВНЗ в католицьких регіонах Німеччини [3].

Співробітництво між Німеччиною та Україною в науково-технічній галузі є багатоманітним. Партнерами з української сторони переважно є групи дослідників з інститутів Національної академії наук України та з університетів. З німецького боку партнерами є університети, великі дослідницькі заклади Фонду Гелмгольца, інститути Дослідницьких товариств імені Макса Планка та імені Фраунгофера, а також приватні підприємства.

Більша частина німецько-українських проектів підтримується відповідними міністерствами та установами обох країн через фінансування наукових обмінів. Співробітництво також відбувається поза межами державного сприяння: поруч з офіційно зареєстрованими

проектами відбуваються також неформальні контакти, наприклад, приватні запрошення німецькими науковцями українських колег, у результаті яких виникають спільні проекти. Засідання Робочої групи з науково-технічного співробітництва за участю Федерального міністерства освіти та досліджень та Міністерства освіти і науки України визначають спільні пріоритети та сприяють залученню нових партнерів з різноманітних дослідних сфер до коопераційних наукових проектів.

Інтенсивне співробітництво майже в усіх сферах фундаментальних досліджень доповнюється проектами прикладних розробок у таких сферах: матеріалознавство та фізичні і хімічні технології; нанодослідження, нанотехнології та нанобіотехнології; морські дослідження; дослідження у галузі охорони здоров'я та медичної техніки; інформаційні та телекомунікаційні технології [11]. Головною проблемою двосторонньої співпраці, яка перешкоджає більш активній і плідній співпраці, є недостатнє фінансування українських учених порівняно з німецькими, фізично та морально застаріла технічна база українських ВНЗ й академічних наукових установ, недосконалість насамперед українського законодавства, зокрема у сфері оподаткування та валютного регулювання.

Для дослідження двостороннього співробітництва в галузі освіти й науки є доцільним використання інтернет-ресурсів відповідних організацій та фондів. На сайті Федерального міністерства освіти, науки, досліджень і технологій (Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft, Forschung und Technologie) подається офіційна інформація і позиція ФРН стосовно розвитку німецько-українських відносин, де відображено основні форми освітянського та науково-технічного співробітництва на основі нормативно-правових документів; веб-порталу "internationale-kooperation.de", де відображено інформацію щодо можливостей та умов міжнародної співпраці у сфері освіти та проведення наукових досліджень. На сторінці Конференції ректорів німецьких ВНЗ подано дані щодо двостороннього співробітництва у галузі вищої освіти та розміщено список партнерських ВНЗ Німеччини і України.

Окрему навчально-освітню нішу в Україні займає Гете-Інститут (Goethe-Institut), який займається популяризацією німецької мови в Україні. Для українських педагогів пропонуються семінари й різноманітні послуги. У співпраці з українськими партнерами підтримуються національні та європейські проекти з популяризації іноземних мов. В Україні курси німецької мови пропонують 15 центрів вивчення німецької мови, рівномірно розподілених по всій території країни [10]. Німецькій меншині надається підтримка у вивченні німецької мови та культури. Центри вивчення німецької мови пропонують диференційовану програму мовних курсів від початкового рівня аж до найвищого. Підготовка слухачів здійснюється за комунікативними методиками, після чого слухачі мають можливість скласти центральні іспити в Гете-Інституті.

Інформаційний центр Гете-Інституту надає інформацію з актуальних аспектів культурно-суспільного й політичного життя Німеччини. Користувачам пропонуються значні фонди книг та інших інформаційних матеріалів, а також цільові інформаційні послуги для всіх, хто цікавиться Німеччиною, вивчає чи викладає німецьку мову. Дев'ять центрів навчально-методичної літератури та чотири читальних зали дають можливість зацікавленим з усієї України отримати потрібну їм інформацію. Завданням Гете-Інституту є також переклади творів німецьких авторів українською мовою.

У Німеччині, окрім Українського Вільного університету, українську мову як предмет вивчають в інституті славістики Грайфсвальдського університету ім. Ернст-Моріц-Арнда. Щорічно літом за сприяння коледжу ім. Альфреда Круппа та Грайфсвальдського університету проводиться літня школа "Грайфсвальдська україністика", під час якої учасники мають змогу ознайомитися з мовою, культурою та наукою України [12].

Таким чином, за останні 25 років спостерігається інтенсифікація контактів між Україною та Німеччиною в сфері освіти та науки. Українські студенти, науковці та викладачі отримали змогу, завдяки фінансовій підтримці німецьких фондів та організацій поглибити знання в ВНЗ Німеччини. В останні роки збільшується зацікавленість німецьких студентів та науковців у проведенні досліджень в Україні.

Список використаних джерел:

1. Жихарева, Тетяна Леонідівна Співробітництво Німеччини і України в галузі науки та освіти (1922–2007 pp.) [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук : 07.00.02 – всесвітня історія / Жихарева Тетяна Леонідівна ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2010. – 20 с.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014, – Офіційний вісник України від 26.09.2014 2014 р., № 75, том 1, стор. 82, стаття 2125, код акту 73970/2014.
3. KAAD-Jahresbericht 2013. – Bonn : Herausgeber vom Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst – 2014. – 132 S.
4. Stipendien für Studierende und Wissenschaftler aus dem Kakasus, aus Zentralasien, Weißrussland, Moldau, der Ukraine und Südosteuropa. – Bonn: Herausgeber von DAAD – 2010. – 38 S.
5. Wilfried Jilge Dialog mit Defiziten. – Stuttgart: Herausgeben vom Institut für Auslandsbeziehungen e. V. (ifa) – 2001. – 120 S.
6. daad.de [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Bonn : DAAD, 2015]. – Режим доступу : www.daad.de/medien/daad-laenderstatistik_114_.pdf (дата звернення 08.10.2015). – Назва з екрана.
7. daad.de [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Bonn : DAAD, 2015]. – Режим доступу : https://www.daad.de/medien/bma_ukraine.pdf (дата звернення 08.10.2015). – Назва з екрана.
8. daad.org.ua [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Київ : інформаційний центр DAAD у Києві, 1998-2015]. – Режим доступу : www.daad.org.ua/files/Broschuere-Studieren%20in%20D.pdf (дата звернення 10.10.2015). – Назва з екрана.
9. germany.mfa.gov.ua [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Berlin : Українське посольство в Німеччині, 2015]. – Режим доступу : germany.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/eurorean-integration/ua-eu (дата звернення 11.10.2015). – Назва з екрана.
10. goethe.de. [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Київ : Інститут Гете в Києві, 2015]. – Режим доступу : www.goethe.de/ins/ua/uk/kie.html (дата звернення 09.10.2015). – Назва з екрана. (загальна інфо)
11. kiew.diplo.de [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Київ : Посольство ФРН у Києві, 2015]. – Режим доступу : www.kiew.diplo.de/Vertretung/kiew/uk/04/Zusammenarbeit/ueberblick.html (дата звернення 09.10.2015). – Назва з екрана.
12. phil.uni-greifswald.de [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Greifswald: Університет Грайсвальду, 2015]. – Режим доступу : www.phil.uni-greifswald.de/philologien/ifp/slawistik/studium/angebot/ukrainicum-krupp.html (дата звернення 08.10.2015). – Назва з екрана.
13. ufu-muenchen.de [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [München : Український вільний Університет, 2015]. – Режим доступу : www.ufu-muenchen.de/index.php/page-48/ (дата звернення 15.10.2015). – Назва з екрана.
14. volkswagenstiftung.de [Електронний ресурс] : [Інтернет-портал]. – Електронні дані. – [Hannover : Volkswagen Stiftung, 2015]. – Режим доступу : volkswagenstiftung.de/foerderung/internationales/ausschreibung-trilaterale-partnerschaften.html (дата звернення 08.10.2015). – Назва з екрана.

УДК 911.3:30 (477)

Василь Стецький

**ОСВІТНІЙ ПРОСТІР, ГЕОГРАФІЯ ОСВІТИ, СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ОБЛАСНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ УКРАЇНИ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
Stetskyiqeo@gmail.com*

Reveals the social and geographical nature of the world educational space, highlighted its four main organizational and functional subsystems.

A scientific-theoretical and methodological basis for the formation of a new direction of social and geographical research –geography education. Indicated that it explores a range of issues related to spatial features and differences in shaping the content of education, learning

and skills of the population, formation and development of forms and means of implementing continuous educational process. A diagram of geography education in the structure of geography, the role and tasks in the socio-geographical research.

Results of applied research based on analysis and identified geographic differences in the educational level of the population and the development of educational institutions of Ukraine. Basic calculations made on the statistical local (regional) education systems, and characterize the territorial organization of social space, represent quantitative and qualitative indicators of educational processes.

Defined indexes educational potential of the population and the capacity of educational institutions. Based on the results, selected and shown in the cartographic models under five groups of regions, the characteristics of which represent the highest, high, average, below average and low levels of these phenomena.

The results show that the highest rates of education of the population, with the eastern industrial and economically developed regions, they have reduced the average in the central regions and low in the western and south-eastern regions. The highest index of potential educational institutions have a regional system kernels forming and generating centers, which are city-regional centers with a long cultural tradition and modern educational largest regional socio-economic development. They generally provide educational services of the nearby regional educational systems of medium and low educational potential.

Ключові слова: освітній простір, географія освіти, обласні освітні системи, індекс освітнього потенціалу населення, індекс потенціалу закладів освіти.

Key words: space of education, geography of education, regional educational systems, the educational potential of the population index, the index of potential educational institutions.

Освіта – багатогранний і різноплановий продукт людської пізнавальної діяльності. У національній та світовій науковій літературі її розглядають як: а. складний і довготривалий процес нагромадження людиною інтелектуальних і духовних цінностей, які трансформувались в систему інформації, знань, умінь й навичок індивідів, їхніх суспільних груп; б. сума засвоєних індивідами й суспільними групами знань, або іншими словами, як результат навчання; в. складна організаційно-функціональна система навчально-виховних закладів, установ управління і матеріально-технічного забезпечення, які організують й здійснюють освітню діяльність, що спрямована на задоволення потреб всіх вікових груп населення в освітніх послугах. [5]

Формування світового освітнього простору є довготривалим, складним і багатогранним процесом. На ранніх етапах розвитку наукової думки його дослідженнями займалися такі відомі філософи, соціологи, педагоги, як І. Кант, Б. Верлен, П. Сорокін, Дж. Тернер. В сучасних наукових джерелах освітній простір тлумачать як сферу суспільної діяльності, де відбувається цілеспрямоване соціокультурне відтворення людини, становлення її як особистості на основі засвоєння загальноновизнаних освітньо-змістовних життєво-практичних і наукових цінностей [3].

Новітні дослідження вчених Г. Шевельова, В. Генеціанського, Т. Франчука, В. Кременя розширили спектр пізнання освітнього простору. Систематизовані ними знання дозволили виділити наступні його структурні підсистеми:

- а. цивілізаційно-культурну;
- б. інформаційно-змістовну;
- в. організаційно-функціональну;
- г. розвитку інтелекту.

В системі суспільно-географічних досліджень, на нашу думку, освітній простір є одну із форм територіальної організації буття людини, організації суспільства і суспільних відносин. Також його можна вважати структурною частиною освітнього середовища, де роль території визначається метричними і топологічними характеристиками.

Важливе значення для суспільно-географічних досліджень має розмежування понять “особистісний” і “суспільний” освітній простір Ми погоджуємось із твердженням Н. Касярума [3], що суспільний простір є формою соціальної єдності людей, яка створюється в результаті

їх спільної освітньої діяльності й вважаємо його складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів (нами визначено вище як територіальні системи освіти).

На нашу думку, особистісний освітній простір – це простір “включеності” особистості, як суб’єкта навчально-виховного процесу, в структурні рівні (як правило чим вищий інтелект тим більша ймовірність “входження” до вищих рівнів) суспільного простору. Він відображає систему реальної взаємодії людини з відкритим соціальним освітнім середовищем і має персоніфіковану територіальну вираженість.

Відповідно до зазначених трактувань, суспільній географії належить провідна роль у проведенні просторової оцінки набуття людськими поколіннями навиків й умінь, трансформування їх у знання, дослідженні умов і результатів розвитку та діяльності культурно-освітніх осередків й центрів, формування та поширення прогресивних педагогічних ідей, створення науково-освітніх шкіл багатoproфільного навчання. Також вона досліджує територіальні аспекти формування змісту та засвоєння знань різновікових груп населення, підготовку та забезпечення галузі господарювання, надання послуг та управління фаховими спеціалістами, виділяю різного рівня територіальні системи населення за рівнем його освітнього потенціалу. На основі запровадженого в Україні у 1996 р. класифікатора видів економічної діяльності, освіту виокремлено й представлено, як вид економічної діяльності, визнано як суб’єкт господарської діяльності. В зазначеному контексті суспільній географії належить роль проведення просторової оцінки ефективної організації й розміщення кожного з типів закладів освіти, становлення їх мережі, формування освітніх центрів, освітніх компонентно-функціональних і територіальних систем.

Таким чином, зазначені змістовна і функціональна багатогранність та взаємопов’язаність освіти у системі складних суспільних відносин дають нам підстави говорити про формування **сфери освіти**, яку можна вважати *просторово-часовим й комплексно-функціональним поєднанням систем сукупних наукових знань, умінь та навичок, організації освітніх закладів і форм навчання всіх вікових груп населення, формування освітньо-культурного та виробничого потенціалу*.

Нагромадження на протязі за останніх тридцятирічних досліджень значного пласту суспільно-географічних науково-теоретичних і прикладних знань з організації й розвитку освіти в світовому соціумі, стало одночасно причиною і поштовхом започаткування дискусій щодо виділення в її структурі (суспільна географія) нової дисципліни – географії освіти. На нашу думку, географія освіти – це наука, яка досліджує широке коло питань пов’язаних із просторовими особливостями й відмінностями формування змісту освіти, засвоєння знань і навичок населення, становлення й розвитку форм та засобів здійснення безперервного навчально-виховного процесу.

Виділення географії освіти як окремого напрямку наукових досліджень вимагає обґрунтування її ключових науково-методологічних аспектів – об’єкта, предмета, методичних підходів досліджень, завдань досліджень, визначення місця та ролі в системі географічних наук. Методологічну основу цього процесу склали наукові доробки українських і закордонних вчених. Зокрема, з питань сучасних підходів визначення структури суспільної географії, праці А. Голікова, Я. Олійника, А. Степаненка [2], О. Шаблія [12], С. Нимик і С. Лаврова [12], теоретичних основ і прикладних проблем новітньої суспільної географії К. Немец [6] М. і О. Паламарчуків [7], М. Пістуна [9], Я. Олійника, А. Степаненка [8], М. Мальської [4], О. Шаблія [12], Л. Шевчук [13], аналізу організації й функціонування освітніх систем національного і регіонального рівнів Т. Мельниченко [5], П. Вірченко [1], І. Касярум [3], В. Стецького [11] та ін.

Об’єктом досліджень географії сфери освіти, на нашу думку, є суспільство в системі складних організаційно-функціональних і просторових освітніх відносин. В контексті суспільно-географічних досліджень саме суспільство може розглядатись у глобальному, цивілізаційному, національному, регіонально-національному і локальному зрізах, то ж і об’єктами освіти можуть бути відповідні їм освітні сфери відповідних територіальних рівнів.

Предметом дослідження географії освіти виступає просторова організація освітньої діяльності суспільства. Вона включає територіальні аспекти аналізу й оцінки розвитку освітніх явищ і процесів, формування різних рівнів просторових освітніх структур.

Методологічною основою географії освіти є наукові напрацювання обґрунтування сфери освіти як складного системного утворення, для якого характерні риси територіальності, комплексності, регіональної цілісності, системності і функціональної єдності. Територіальність, яку досліджує географія, є багатоплановим явищем. Вона репрезентує освіту як функціонально-цілісний (глобальний) простір і одночасно науково обґрунтовує його диференціацію, визначає відмінність концентрації і дисперсності розміщення.

Комплексність – взаємообумовлений і пропорційно взаємопов'язаний розвиток геосистем як єдиного цілого, який забезпечує зв'язок усіх підсистем і елементів. В географії освіти важливою фазою досліджень є стан параметрів показників функціонально-виробничих зв'язків освітньої підсистеми із підсистемами розселення населення і господарства. Їхня збалансованість дозволяє формувати оптимальні моделі організації освітнього процесу і підготовки трудових ресурсів відносно потреб ринку праці.

Освітня система національного державного утворення в територіальному аспекті функціонального розвитку є не однорідною. Це випливає з об'єктивних причин взаємозв'язку природних, соціальних, економічних й історико-політичних процесів, що взаємодіють у певному територіальному ареалі. Між цілісною національною і регіональними освітніми системами існує не певна функціональна залежність, яка формується на основі складних структурних, субординаційних, управлінських та інших системних зв'язків.

Сферу освіти можна вважати як складну динамічну систему з сукупністю підсистем територіальних і функціональних рівнів. Під кожною із систем розуміють сукупність елементів, які на основі зв'язків перебувають у відношеннях між собою, утворюють цілісність та єдність. Територіальну системність сфери освіти доцільно розглядати на трьох рівнях: макрорівні – глобальна і цивілізаційна територіальні освітні системи; мезорівні – національна територіальна освітня система; мікрорівні – регіональна і локальна територіальні освітні системи.

Функціональність сфери освіти визначається основними завданнями, напрямками і формами діяльності. Її структурними елементами є: інтелектуально-освітня підсистема, яка здійснює формування системи знань, змісту освіти, технології нових безперервних і дистанційних форм навчання; підсистема організації й практичного впровадження навчально-виховного процесу; підсистема підвищення кваліфікації професійної перепідготовки трудових ресурсів.

Місце географії освіти в системі наук визначається роллю, яку вона виконує в суспільстві. Як вже зазначалось, освіта є загальносуспільним явищем й продуктом його діяльності, тож місце географії освіти поза суспільною географією не реальне.

Сама ж суспільна географія є складною науковою дисципліною, Це зумовлено перш за все складністю організації і форм діяльності самого суспільства. Базовими структурними елементами і одночасно її підсистемами є географія населення, соціальна, економічна і політична географія.

У визначенні сучасного місця географії освіти ми частково використали схему структури суспільної географії, яку запропонував проф. С. Лаврова, в якій кожна із визначених автором підсистем, а це – географія населення, соціальна і економічна географії, сфери пересікаються, а не існують окремо і між ними налагоджені тісні різносторонні зв'язки. Також проф. С. Лавров, один із перших, хто в системі суспільної географії, виділив географію освіти і науки та зазначив її місце в зоні перетину економічної і соціальної географії.

Наш підхід виділення географії освіти як самостійного дослідження ґрунтується на розумінні постійних процесів нагромадження наукових знань й розширення напрямків до-

сліджень суспільної географії. З іншого боку, більшість країн світу вступила в етап формування інформаційного суспільства, впровадження різноцільових інноваційних освітніх програм, що суттєво підняло значення освіти у всіх напрямках суспільного відтворення. Ми вважаємо простір і його наукову географічну інтерпретацію базовою основою формування суспільства, його відносин і підставою розвитку суспільної географії.

На нашу думку, структурними рівнями сучасної суспільної географії є географія населення, соціальна, економічна і політична географії, сфери яких пересікаються й між ними налагоджені різні види зв'язків. Враховуючи сутності освіти, яка зачіпає проблеми простору населення, інтелектуальних надбань і змісту освіти, формування складної і різноцільової системи інститутів навчання, інструментів державно-політичного регулювання, ми вважаємо, що місце географії освіти в зоні перетину зазначених сфер географії.

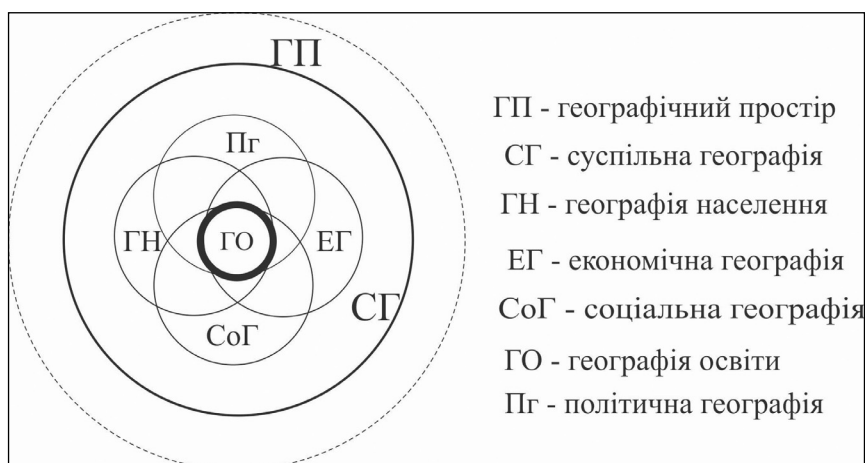

Рис. 1. Схема місця географії освіти в системі географічних наук

Завдання географії освіти тісно пов'язані із потребами суспільства, необхідністю держави формувати і реалізовувати освітню політику. Географія освіти належить роль безпосереднього сприяння досягнень оптимального освітнього процесу в територіальному вимірі, підвищення інтелектуально-культурного потенціалу населення країни, окремих її регіонів.

Первинними завданнями географії освіти можна вважати:

а) аналіз умов, причин і факторів, які впливають на формування системи освітнього середовища, організацію навчально-виховного процесу, формування інтелектуального потенціалу країни, окремих регіонів і населених пунктів;

б) вивчення просторових особливостей формування освітньої думки, освітніх товариств й центрів та визначення їхньої ролі у формуванні українського культурно-освітнього простору;

в) проведення аналізу просторового розміщення і функціонування окремих типів закладів освіти, раціональної оптимізації їхньої мереж з врахуванням просторових особливостей розселення населення країни, окремих регіонів і типів поселень;

г) дослідити і створити оптимальну модель територіальної організації закладів освіти, формування різного рангу освітніх центрів, територіальних освітніх систем для найбільш повного і збалансованого забезпечення всіх вікових груп населення всіма видами навчально-виховних послуг;

д) визначити освітній потенціал населення країни, окремих регіонів і типів поселень, розкрити соціально-просторові аспекти політичної, господарської і соціально-культурної активності, громадянської активності;

е) розробити теоретичні основи і методичні підходи суспільно-географічного прогнозування розвитку сфери освіти, визначити заходи національного, регіонального і локального рівнів покращення її функціонування.

У ряді наших праць ми вже аналізували суспільно-географічні аспекти формування, розвитку й функціонування таких територіально-освітніх систем (ТООС) як локальні, адміністративно-районні та багато адміністративно-районних освітніх систем (ЛОС, АРОС, БАРОС). Між ними існують тісні організаційно-функціональні й територіальні зв'язки на основі яких здійснюються практична реалізація завдань освіти, зокрема, підготовка навчальних програм та формування змісту освіти, формування освітнього потенціалу населення, створення мережі різних типів навчальних закладів, установ організації й управління, господарської інфраструктури. Кожна із них є системно-освітнім утворенням відповідного організаційно-функціонального і територіального рівня і у зазначеній послідовності, на основі функціонально-освітніх і територіальних зв'язків, входять до наступної і більш складної освітньої системи (ОС), якою є обласна освітня система. (ООС).

Основу формування ООС складають обласні системи розселення (ОСР). Міста-обласні центри, столичний центр АР Крим виступають їх формуючими ядрами. Якісні і кількісні характеристики ОСР визначають сукупність і просторову впорядкованість типів поселень, розподіл та виконання функцій в межах обласних територіально-адміністративних утворень. Також ОСР вирізняються показниками демографічного, працересурсного, освітньо-культурного та ін. потенціалів, в історичному і сучасному вимірах, різним рівнем політичної, соціально-економічної та культурно-освітньої активності населення.

ООС є складним **функціонально-компонентним і територіальним утворенням**, тісно інтегрованим в соціально-культурний і економічний простір обласних суспільних територіальних систем (ОСТС), різнофункціональні суспільні системи вищих регіональних та національного територіальних рівнів.

Розглядаючи функціонально-компонентну структуру організації ООС ми вважаємо за доцільне виділити три базових структурних блоки:

- а) підсистема суспільних інститутів формування змісту освіти;
- б) підсистема регулювання формування та практичного використання освітнього потенціалу населення;
- в) підсистема державного регулювання форм та засобів організації навчально-виховного процесу населення;

У формуванні змісту освіти, на нашу думку, бере участь два суспільні інститути:

- а) населення території, зокрема його *народна педагогіка* сформована на традиціях національної культури та соціального досвіду;
- б) соціально організовані групи населення (наукові установи, громадські організації), окремі особистості, які здійснюють "конструювання" змісту освіти залежно від науково-освітніх, а також національно-культурних і соціально-економічних вимог суспільства.

Сучасний зміст освіти ООС формується на основі взаємопов'язаності світових, національних (загальнодержавних) і регіональних компонент наукових й загальнокультурних суспільних цінностей. *Національна компонента* ґрунтується на кращих історико-культурних й освітніх досягненнях нації та світових традицій, їхньому науковому осмисленні та змістовній інтерпретації до рівня конструювання національних освітніх програм, написання навчальних підручників і посібників. Базовим координуючим ядром формування змісту освіти національного рівня в Україні є науково-педагогічні діяльність вчених Академії Педагогічних наук і її підрозділів – науково-дослідних інститутів, професорсько-викладацького складу провідних ВНЗ країни, вчителів-методистів.

Регіональна складова змісту освіти ґрунтується на основі нагромадження й узагальнення досвіду, навичок і умінь різних напрямків діяльності населення конкретної території, поступовому перетворенні у систему знань. За суттю це складне, довготривале суспільно-культурне явище. На початкових фазах вона формувалася у родинах і громадах, пізніше у школах народними вчителями, культурно-просвітніми діячами, громадськими спілками. В сучасних умовах регіональна складова змісту освіти ООС має комплексний характер формування і реалізується завдяки тісній співпраці науковців, громадськості і педагогів-методистів те-

риторії області. Основу змісту складають конкретні матеріали сучасного стану різнобічного розвитку території регіону, особливості стану природного середовища, надбання культури, характерні, особливі й відмінні риси організації господарської діяльності обласного територіального утворення, події та відомі постаті історичного минулого і сучасності, їхні педагогічні доробки.

Залучення до навчально-виховного процесу регіональної складової змісту сприяє більш повному розкриттю сутті ряду навчальних предметів, взаємодоповнення і збагачення виховної тематики національних освітніх програм закладів загальноосвітнього і професійного навчання. Як приклад регіональної складової формування змісту освіти й використання навчально-виховному процесі є зразки педагогічної діяльності А. Макаренка, І. Блажкевич, В. Сухомлинського, інших педагогічних діячів, сучасних вчителів-методистів.

Освітній потенціал ООС тісно взаємопов'язаний і корелюються з якісно-освітнім потенціалом населення адміністративної області (АО). Із зазначеного, відповідно, випливає, що чим вищий освітній рівень населення, тим вищим є соціально-культурний і економічний потенціал АО. Також, на нашу думку, загальноосвітній потенціал населення має безпосередній вплив на рівень продуктивності праці трудових ресурсів, є одним із ключових чинників формування і розвитку галузей виробництва, соціальної сфери території. Крім цього спостерігається взаємозв'язок галузевої структури господарства і структури фахового навчання закладів професійної освіти АО.

На нашу думку, суспільно-географічні дослідження освітнього потенціалу населення країни, окремих територій-областей доцільно здійснювати на основі розрахунку індексів відносних величин за допомогою яких вивчається динаміка явища дослідження шляхом їхнього агрегування із більш складними процесами.

Для розрахунків індексів освітнього потенціалу населення України в розрізі АО ми використали наступні показники: кількість охоплення дошкільними навчально-виховними закладами дітей віком 3–5 років; охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку; частка осіб із освітою не нижче “базова вища” серед населення 25 і старші; Середня тривалість навчання осіб 25 і старші; середній бал результатів ЗНО[10].

Згідно наших розрахунків освітнього потенціалу населення України *найвищих показників* освіти населення досягли області Дніпропетровська, Донецька, Сумська і Харківська розрахункових індекс яких відповідно становить 0,8356; 0,83420; 0,8330; 0,8300.

До переліку регіонів із відносно *високими* рівнем освітнього потенціалу населення належать Черкаська, Одеська, Київська, Миколаївська і Луганська області індекс яких відповідно становить 0,8291; 0,8202; 0,8185; 0,8117; 0,8112.

Середні показники рівня освітнього потенціалу населення мають області Запорізька, Вінницька, Полтавська, Кіровоградська і Хмельницька індекс потенціалу яких відображається показниками 0,8080; 0,8076; 0,8045; 0,8027; 0,8018.

Рівень *нижче середнього* освітнього потенціалу населення характерний для Херсонської, АР Крим, Львівської, Чернігівської і Тернопільської областей. Їхній індекс відповідно складає 0,7931; 0,7927; 0,7891; 0,7873; 0,7740.

Низький рівень освітнього потенціалу населення у областях Рівненська, Чернівецька, Житомирська, Волинська, Івано-Франківська і Закарпатська. Їхній індекс нараховує відповідно 0,7630; 0,7588; 0,7586; 0,7547; 0,7412; 0,6876 пунктів.

Створені на основі отриманих розрахунків індексу освітнього потенціалу населення України картографічні матеріали (рис. 2), свідчать, що найвищі й високі показники розвитку явища дослідження мають східні і центральні регіони країни, середні і низькі – області частини півдня і півночі, а також західні регіони країни. Основними причинами таких територіальних відмінностей є кількісні показники чисельності й щільності населення, рівень урбанізації і особливо зайнятості у галузях високотехнологічних виробництв та запровадження новітніх технологій.

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

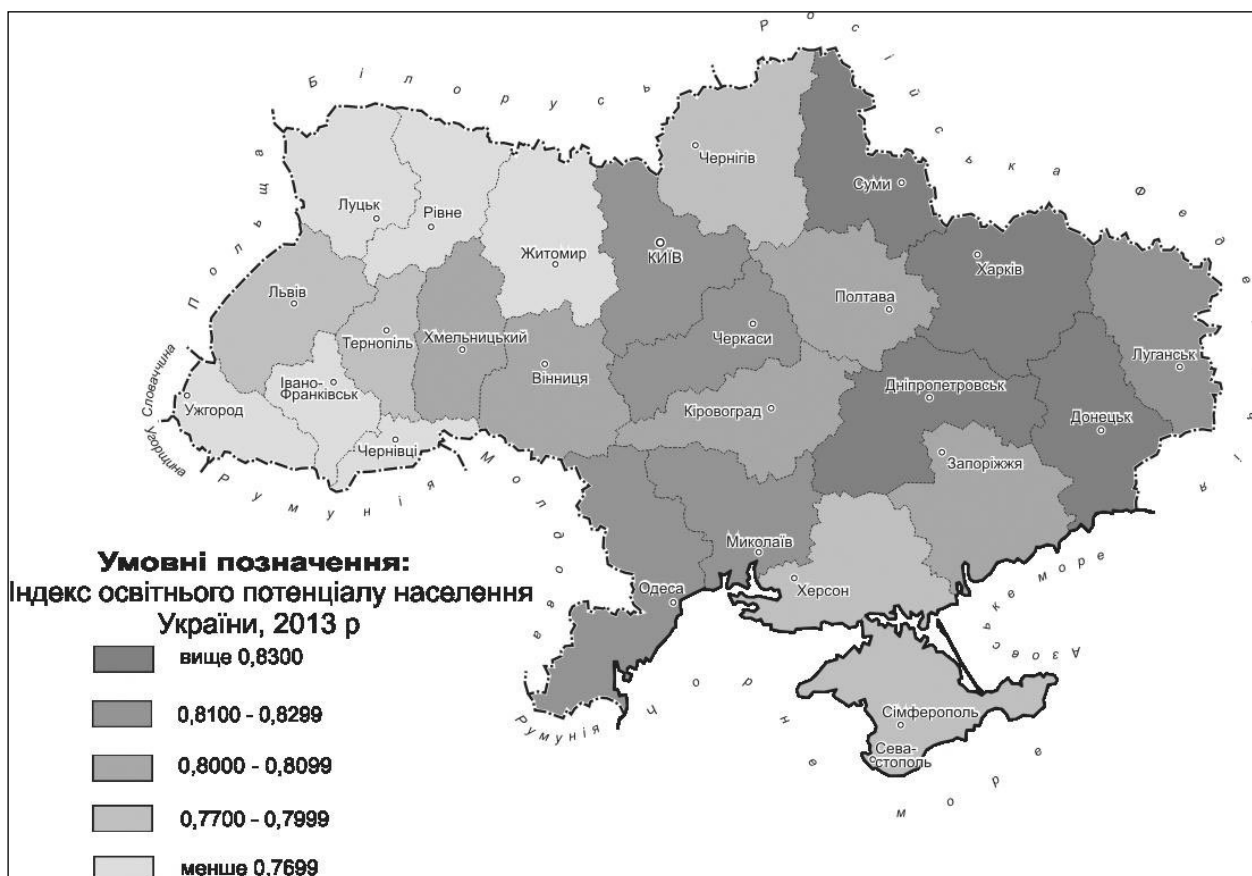

Рис. 2. Індекс освітнього потенціалу населення України, 2013 р.

Територіальна незбалансованість освітнього потенціалу населення країни має негативні риси і при тенденції до посилення у майбутньому може стати підставою для ускладнень збереження єдиних національних освітніх стандартів населення і відповідно рівня його життя.

Важливим напрямком суспільно-географічних досліджень ООС є вивчення функціонально-компонентної структури і територіальної організації установ і закладів практичної реалізації навчально-виховного процесу населення.

Також потрібно наголосити, що найвищого рівня функціонування і надання освітніх послуг досягають ООС з повним спектром закладів загальної освіти, закладів професійного навчання і особливо ВНЗ. Завдяки цьому ООС досягають найвищого економічного ефекту пов'язаного із досягнення оптимального рівні організації навчального процесу і зменшення фінансових витрат, формування оптимальних територіальних організаційно-функціональних моделей та вирішення проблем пішої й особливо транспортної доступності, залучення до навчального процесу педагогічних і науково-педагогічних працівників найвищої кваліфікації. Крім того, кожна ООС формує особливе соціально-культурне середовище, яке функціонально і територіально активно інтегрується в соціум.

Згідно національних стандартів й норм, ООС контролюють і забезпечують повний базовий спектр організації послуг загальноосвітнього навчально-виховного процесу включно із програмами компенсуючого і реабілітаційного розвитку дітей дошкільного і шкільного віку. На рівні обласних департаментів освіти координуються програми позашкільного навчально-виховного процесу Центрів дитячої та юнацької творчості, Дитячо-юнацьких спортивних шкіл, Малої академії наук та інших закладів, залучення обдарованої шкільної молоді області до пошуково-наукової роботи з науковцями ВНЗ [10].

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

На рівні обласних рад і державних адміністрацій АО корегуються питання будівництва, матеріально-технічного забезпечення і ефективності експлуатації господарської інфраструктури, транспортного довозення школярів до навчальних закладів АОС. Державні обласні адміністрації здійснюють корекцію державних асигнувань поточного фінансування (нарахування і виплата заробітної плати, господарські витрати) та контроль використання державних і приватних коштів.

Закономірно, що економічний рівень розвитку території АО є основною умовою стійкого розвитку й функціонування ООС. По-перше він є джерелом формування дохідної частини бюджетів і регулятором виділення коштів для фінансування основних витратних статей закладів освіти. По-друге, галузева структура господарства АО визначає потреби і впливає на формування професійної структури підготовки трудових ресурсів у закладах професійного навчання ООС.

Територіальна організація ООС є базовою основою їхнього формування, розвитку й функціонування. У наших дослідженнях ми розглядаємо територію не як випадковий а безпосередній фактор впливу на розвитку освітніх процесів. Впливовими умовами, що впливають на організацію і функціонування ООС є особливість положення, кількісні показники площі й конфігурації, розселення і щільності населення, історичні особливості та сучасний стан формування суспільно-політичних, соціально-економічних відносин і процесів.

Основним напрямком суспільно-географічних досліджень територіальної організації і функціонування ООС є оцінка стану і обґрунтування напрямків покращення розміщення основних типів навчальних закладів освіти. Також завдяки широкому спектру типів поселень в Україні і концентрації в них різної функціональної структури навчальних закладів освіти, важливим напрямком вивчень є формування інтегральних системно-функціональних утворень (різні рівні освітніх комплексів) й територіально-функціональних освітніх систем (ЛОК, АРОС, БАРОС).

Кожна із ООС України володіє особливими рисами територіальної організації, а також кількісними і якісними показниками розвитку основних напрямків освітніх процесів, а тому потребує окремих глибоких суспільно-географічних досліджень.

В наших суспільно-географічних дослідженнях ми презентуємо результати тільки їх найбільш загальних напрямків. Зокрема, це стосується оцінки, на основі визначення індексів розвитку, загальноосвітніх дошкільних, шкільних і позашкільних навчально-виховних закладів у взаємозв'язку із рівнем надання послуг.

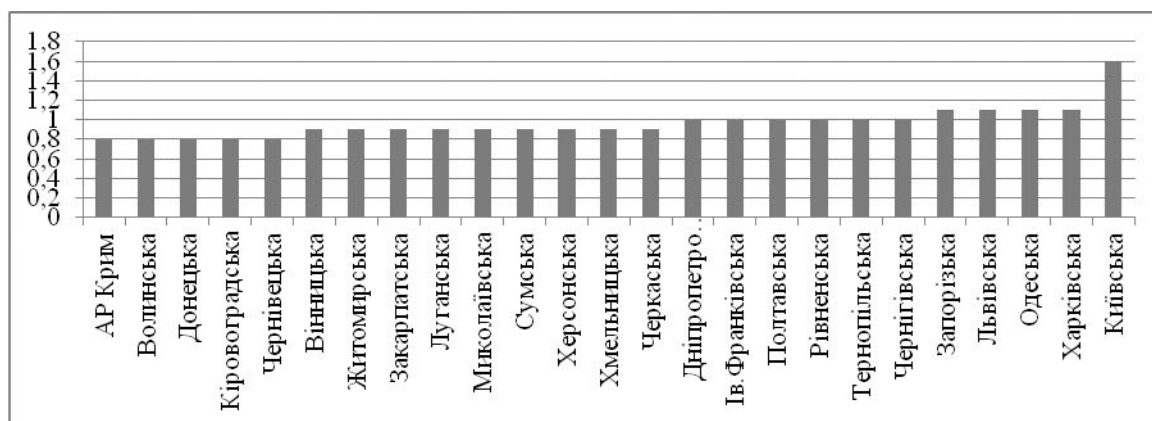

Рис. 3. Індекс потенціалу закладів загальної освіти і послуг ООС України, 2013 р.

Показані на графіку (рис. 3.) результати розрахунків та ранжування ООС України за індексом локалізації (ІЛ) потенціалу закладів загальної освіти і послуг умовно можна виділити у дві групи. Першу групу складають ООС з ІЛ (зонз) < 1,0. Вони характеризуються низьким рівнем, формування мережі, організації функціонування і наданням послуг у відношенні до

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

середньо національного показника потенціалу зазначеного явища дослідження. Другу групу представляють ООС де ІА. (зонз) $\geq 1,0$. Показники їхньої мережі, а також організації функціонування і наданням послуг потенціалу загальноосвітніх закладів та надання послуг відповідають середнім і вищим від середнього загальнонаціонального рівня.

Організація й діяльність загальноосвітніх закладів, надання послуг й системи закладів професійного навчання та надання послуг ООС України має ряд відмінних рис. Головна із них – суттєва міжобласна різниця амплітуд показників розвитку зазначених явищ. Так ІА. (зонз) складає 0,8 пункти, а ІА. (зпн) – 1,8 пункти Це, на нашу думку, свідчить про більш збалансований розвиток у структурі ООС організації загальноосвітніх закладів та послуг у порівнянні із закладами професійного навчання.

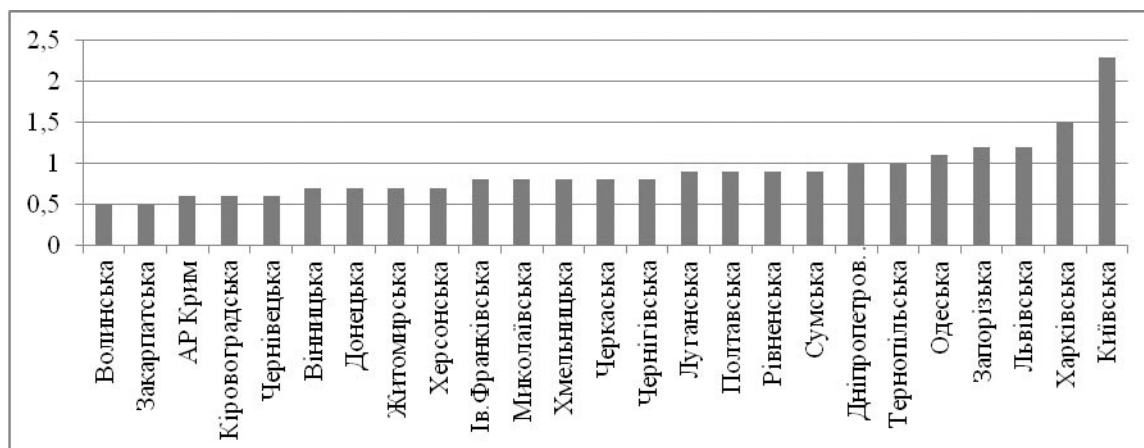

Рис. 4. Індекс потенціалу закладів професійного навчання і послуг ООС України, 2013 р.

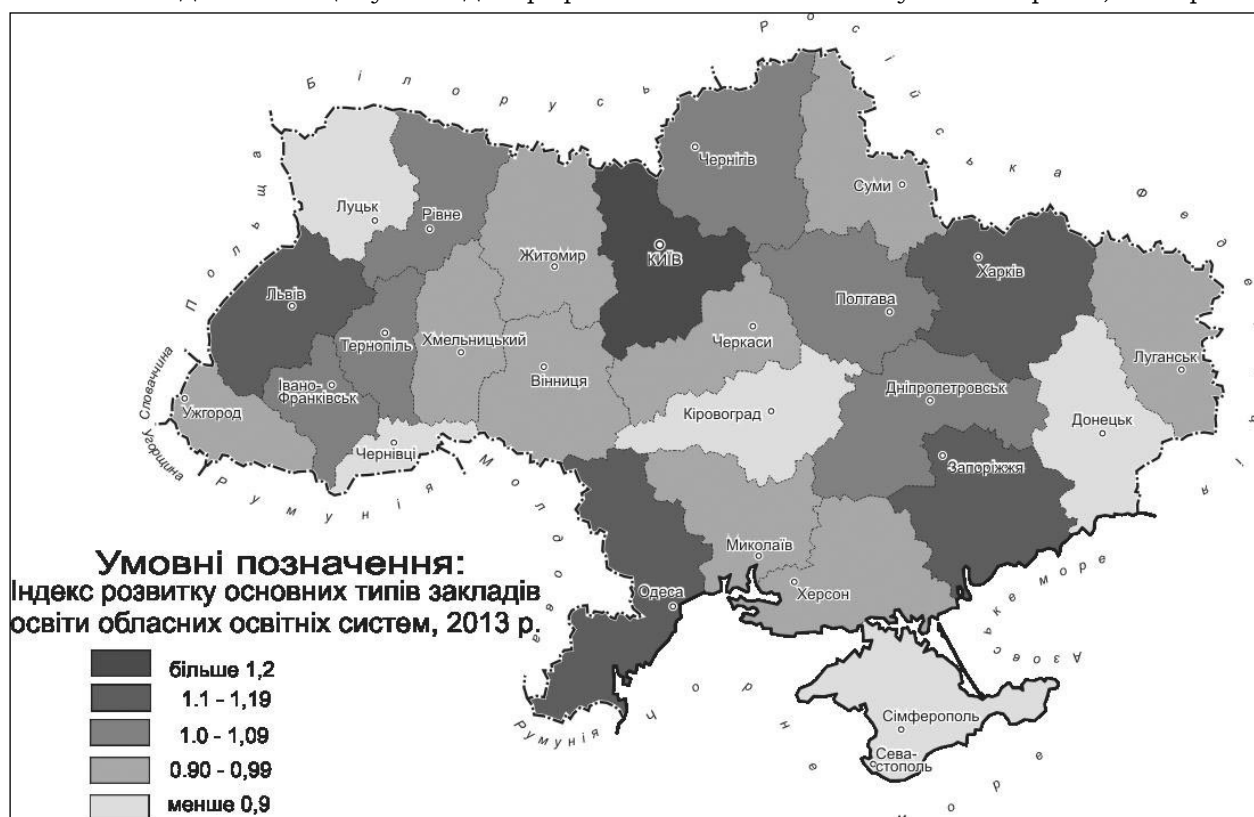

Рис. 5. Індекс потенціалу закладів освіти ООС України, 2013 р.

Аналізуючи отримані результати (рис. 4) ІЛ (зпн) ООС, їх ранжування за рівнем розвитку, функціонування та надання послуг можна зробити наступні висновки:

а) тісна залежність структури господарської системи і рівня соціально-економічного розвитку АО із професійними напрямками й кількістю підготовки трудових ресурсів ООС;

б) значна різниця потенціалів закладів професійного навчання і надання послуг ООС (у 2,3, і навіть 4 рази) з відповідно низьким і високим рівнями розвитку;

в) основний освітній потенціал закладів професійного навчання ООС більшості АО формують ОС міст-обласних центрів.

Результати досліджень свідчать про значну диференціацію показників освітнього потенціалу навчальних закладів ООС України. Застосовуючи метод групування можемо зазначити, що перші два рівні (рис. 5.) формують 14 ООС потенціал навчальних закладів і рівень надання послуг яких є низьким і не перевищують середнього національного показника ($I(zo) < 1,0$). Характерною особливістю є те, що них входять області як із високим так і низьким демографічним та виробничим потенціалом (відповідно Донецька, Луганська та АР Крим, Волинська, Чернівецька та ін.). Третій і четвертий рівні складають ООС потенціал навчальних закладів і надання послуг яких є вищим та високим відносно середнього національного показника ($I(zo) > 1,0$). Провідні місця в цих групах належить регіонам, де міста-обласні центри є найбільшими економічними, історично-культурними і освітніми центрами країни. Це Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська ООС.

Найвищі рівень потенціалу навчальних закладів і надання послуг має столичний регіон. Індекс зазначених досліджень Київської ООС становить більше 1,2, а потенціал підготовки професійних фахівців у закладах освіти м. Київ – 2,3.

Тож, отримані результати свідчать, що найвищі показники рівня освіченості населення України, мають східні промислово і економічно більш розвинені регіони. Знижується вони і є середніми у центральних областях й низькими у західних та південно-східних регіонах країни.

Найвищі показники індексу потенціалу закладів освіти мають обласні системи ядрами формування і генеруючими центрами, яких є міста-обласні центри з давніми культурно-освітніми традиціями і найбільшим сучасним регіональним соціально-економічним розвитком. Як правило обласні системи з показниками найвищого розвитку надають частину освітніх послуг населенню прилеглим освітнім системам з середнім та низьким потенціалом.

Список використаної літератури:

1. Вірченко П. А. Просторова взаємодія суспільно-географічних об'єктів через визначення зони їхнього впливу на прикладі системи освіти Харківської області / П. А. Вірченко // *Регіони 2009 : стратегія оптимального розвитку*. – Х, 2009. – С. 236–38.
2. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії / А. П. Голиков, Б. Я. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Либідь, 1996. – 320 с.
3. Касярум Н. В. Освітній простір: становлення поняття / Н. В. Касярум // *Витоки педагогічної майстерності*. – 2013. – випуск 12. – С. 107–113.
4. Мальська М. П. Просторові системи послуг / М. П. Мальська. – К. : Знання, 2009. – 363 с.
5. Мельниченко Т. Ю. Суспільно-географічні основи вивчення територіальної організації освіти / Т. Ю. Мельниченко. – К. : Ніка-Центр, 2001. – С. 90.
6. Немец К. А. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів / К. А. Немец, Л. М. Немец, О. К. Немец // *Часопис соціально-економічної географії*. – Харків. ун-ту. – 2009. – № 6 (1). – С. 20–31.
7. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія з основами теорії / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.
8. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії / Я. Б. Олійник., А. В. Степаненко. – К. : Т-во “Знання”, 2000. – 204 с.
9. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навч. посібник / М. Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 231 с.

10. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Державна служба статистики. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2013. – С. 420–440.
11. *Стецький В. В.* Територіальні освітні системи України / В. В. Стецький // Географія в інформаційному суспільстві. Том 4. – К. : Обрій, 2008. – С. 270–272.
12. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.
13. *Шевчук А. Т.* Соціальна географія. / А. Т. Шевчук. – К. : Знання, 2007. – 340 с.

УДК 911.3.30 (477.51)

Олена Рябоконт

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗВИТОК І СТРУКТУРУ ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин
Lena-Konotop@mail.ru*

This paper analyses the demographic change of Chernihiv region over the past twenty four years. Namely, changes in the population of the region in general and in the context of particular areas. The decreased percentage of the population of the region is determined in the period from 1990 to 2014. Also the change of fertility, mortality and natural population growth Chernihiv is analysed. Permanent population distribution of Chernihiv region on certain age groups is considered and what changes have occurred with the data rates for a specified period of time. The dynamics of general education schools and kindergartens Chernihiv region was analysed. It was revealed how the change of proportion of the child population affects the number of schools. As a result of work, it was revealed how changes of demographic indicators influence the development and structure of educational complex of Chernihiv.

Ключові слова: демографічні показники, освітній комплекс, дошкільний навчальний заклад, загальноосвітній навчальний заклад, Чернігівська область.

Key words: demographics, educational complex, pre-school, general education, Chernihiv region..

Актуальність дослідження. Надання якісних освітніх послуг населенню є запорукою успіху розвитку суспільства. Дослідження чинників які впливають на розвиток та становлення освітнього комплексу сприяє кращому розумінню його формування. Населення є споживачем освітніх послуг, зміна демографічних показників, а особливо зменшення кількості дитячого населення, впливає на розвиток освітнього комплексу. На сьогодні населення Чернігівської області постійно скорочується за рахунок переваги смертності над народжуваністю. Скорочення частки дитячого населення впливає на кількість майбутніх учнів у навчальних закладах, а отже і на кількість навчальних закладів у майбутньому. Тому дуже важливим є дослідити як саме демографічні чинники впливають на становлення освітнього комплексу області.

Мета дослідження: проаналізувати вплив демографічних чинників на формування та розвиток освітнього комплексу Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Чернігівська область є одним із найпроблемніших регіонів країни в демографічному плані. Населення області постійно скорочується в усіх її районах. Особливо гостро демографічні проблеми виражені у північних районах Чернігівської області. За період з 1990 по 2014 роки населення регіону скоротилося на 354,8 тис. осіб або ж на 25,1 % (табл. 1).

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 1

Чисельність наявного населення Чернігівської області (тис. осіб)

Роки	1990	1995	2000	2006	2010	2014	Відсоток (%) скорочення населення області за останні 24 роки
<i>Чернігівська область</i>	1412,6	1367,3	1279,7	1168,4	1109,7	1057,8	25,1
м. Чернігів	301,1	313,6	307,8	299,6	297,4	294,8	2,09
м. Ніжин	81,3	82,1	78,2	75,5	74,3	72,5	10,8
м. Прилуки	72,3	73,9	68,5	61,2	59,2	57,8	20,05
м. Новгород-Сіверський	15,43	15,01	14,7	14,4	14,02	14,2	7,9
Райони Чернігівської області							
Бахмацький	67,5	64	59,4	51,9	48,6	45,8	32,1
Бобровицький	50	45,5	42,1	38,2	35,8	33,8	32,4
Борзнянський	53,1	49,7	45	39,3	35,8	32,5	38,7
Варвинський	21,7	21,2	20,5	18,8	17,6	16,5	23,9
Городнянський	44,3	42,5	38,5	33,5	31,1	28,9	34,7
Ічнянський	49	45,7	42	37,8	34,9	32,3	34,08
Козелецький	75,5	69,1	63,1	56,2	51,4	47,2	37,48
Коропський	38,4	35,9	33,2	29,1	26,4	24,02	37,44
Корюківський	38,2	37	34,9	31,1	29,1	27,5	28,01
Куликівський	26,9	24,7	22,9	20,6	19,2	17,5	34,9
Менський	52,7	50,2	46,5	42,3	39,9	37,2	29,4
Ніжинський (з м. Ніжин)	126,2	123	115,5	108,9	105	100,7	20,2
Н.-Сіверський (з м. Н.-Сіверський)	57,7	55,01	51,7	46,9	43,92	27,9	51,6
Носівський	44,5	41,7	38,5	34,1	31,9	29,8	33,03
Прилуцький (з м. Прилуки)	144,6	147,8	137	122,4	118,4	115,6	20,05
Ріпкинський	46,9	43,1	39,1	33,9	31	28,2	39,8
Семенівський	28,1	26,6	24,4	21	19,4	18,3	34,8
Сосницький	28,9	27,2	25,5	22,7	21	19,2	33,5
Срібнянський	17,6	16,4	15,2	13,3	12,4	11,5	34,6
Талалаївський	19,7	18,3	17,2	15,4	14,3	13,4	31,9
Чернігівський (з м. Чернігів)	376,4	385,2	371,9	356,8	351,3	346,9	7,8
Щорський	37,4	35,5	32,3	27,8	25,7	24,2	35,2

Складено за даними головного управління статистики у Чернігівській області [1, с. 15–28]

Найбільш активно скорочення населення за останні 24 роки відбувалося у Новгород-Сіверському (51,6 %), Борзнянському (38,7 %), Козелецькому (37,4 %) та Корюківському (28,01 %) районах. Скороченню кількості населення області сприяють високі показники смертності, які перевищують показники народжуваності. Постійне скорочення народжуваності призводить до від'ємного приросту населення, який на даний момент становить у середньому для області -9,4 ‰. Особливо низький природний приріст спостерігається у сільських регіонах -18,2 ‰. У міських поселеннях він помітно кращий і становить -3,9 ‰. Обсяг природного скорочення населення Чернігівщини зростав до 2005 року. За останні роки простежується незначне зменшення цього показника. Природне скорочення населення спостерігалось в усіх районах і містах обласного значення. Найвищою його інтенсивність була у 2010 році в Ніжинському (-17,5 ‰) і Куликівському (-17,3 ‰) районах, а найменшою – у містах Чернігів (-1,9 ‰) та Ніжин (-2,6 ‰). У 2014 році показник природного приросту населення в області становив -9,4 ‰ (табл. 2). Чернігівщина має регресивну вікову структуру населення. Частка наймолодшого населення області у віці 0–14 років становить

III. ГЕОГРАФІЧНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО І ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

13,1 % загальної кількості населення регіону, частка населення віком 15–64 роки, основного постачальника трудових ресурсів, – 68,2 %. Високою залишається частка осіб старших вікових груп (понад 65 років) – 18,7 %. Це найвищий показник серед усіх регіонів України. У перспективі слід очікувати зростання чисельності осіб похилого віку, оскільки у вікову групу 15–64 роки вступатимуть діти та підлітки, чисельність яких менша за групи населення, що вийдуть із неї [2, с. 5] (таблиця 3).

Таблиця 2

Народжуваність, смертність і природний приріст населення Чернігівської області (тис. осіб)

Роки	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст (скорочення) населення, осіб		
	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення та сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
1990	15 283	9914	5369	20 861	7811	13 050	-5578	2103	-7681
2000	8818	5217	3601	25 185	10 706	14 479	-16 367	-5489	-10 878
2005	8792	5750	3042	25 405	10 798	14 607	-16 613	-5048	-11 565
2010	10 091	6577	3514	21 644	9936	11 708	-11 553	-3359	-8194
2014	8742			18 337			-9595		
На 1000 осіб наявного населення									
1990	10,8	12,9	8,4	14,8	10,2	20,3	-4,0	2,7	-11,9
2000	6,9	7,1	6,8	19,8	14,5	27,3	-12,9	-7,4	-20,5
2005	7,5	8,1	6,5	21,6	15,3	31,0	-14,1	-7,2	-24,5
2010	9,1	9,5	8,5	19,6	14,4	28,3	-10,5	-4,9	-19,8
2014	9,2			18,6			-9,4		

Складено за джерелом [2, С. 5]

Таблиця 3

Розподіл постійного населення Чернігівської області за окремими віковими групами (тис. осіб)

Роки	всього населення	0–14 років	0–15 років	0–17 років	16–59 років	15–64 роки	понад 18 років	60 і більше років	65 і більше років
1995	1359,3	247,6	265,0	298,5	755,3	849,0	1060,8	339,0	262,7
2000	1272,6	206,0	224,1	260,8	705,2	822,3	1011,8	343,3	244,3
2005	1179,2	158,9	175,1	208,7	698,4	772,8	970,5	305,7	247,5
2010	1101,2	139,6	151,2	175,9	674,6	745,0	925,3	275,4	216,6
2014	1058,3	138,6	147,6	166,9	640,9	721,7	891,4	269,8	198,0

Складено за джерелом [1, С. 15–28]

В усіх районах області скорочується частка дитячого населення. Це позначається на структурі освітнього комплексу Чернігівської області. Кожного року, починаючи з 1995 року і до сьогодні, закривається значна кількість навчальних закладів, особливо загальноосвітніх шкіл і дитячих садків (табл. 4).

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 4

Динаміка загальноосвітніх начальних закладів і дитячих садків Чернігівської області

Роки	Кількість ЗОШ, одиниць	Кількість учнів, тис. осіб	Кількість дитячих садків, одиниць	Кількість дітей у закладах, осіб
1995/96	891	177,1	550	34667
1997/98	863	175,8	571	27258
1999/00	846	170,0	515	22754
2001/02	843	161,6	509	22052
2003/04	811	146,1	493	22081
2005/06	778	128,8	461	22649
2007/08	735	113,9	446	23929
2009/10	689	103,3	415	25538
2011/12	654	96,7	434	27788
2013/14	625	91,3	439	30345
2014/15	613	91,3	-	-

Складено за джерелом [3, С. 152–167]

Насамперед це стосується сільських поселень області. Недостатня кількість учнів в сільських школах призводить до того, що кількість учнів у класах може досягати лише декількох чоловік, а на деякі класи учнів зовсім може не набратися. Саме тому багато сільських шкіл вже закрили на даний момент, а тому учні змушені тепер навчатися в школах сусідніх сіл. У зв'язку з закриттям даних шкіл втрачають роботу як вчителі так і весь обслуговуючий персонал школи. Для оптимізації мережі навчальних закладів і забезпечення належного рівня навчального процесу в Чернігівській області створюються освітні округи. Їх географія, кількість, наповнюваність залежать від демографічної ситуації та вікової структури населення, зокрема від частки дітей шкільного віку. Навіть побіжний аналіз даних табл. 3 і 4 дозволяє встановити пряму залежність між кількістю дитячого населення та кількістю загальноосвітніх навчальних закладів і дошкільних установ.

Якщо й надалі кількість дитячого населення буде скорочуватись такими ж темпами, то освітній комплекс області зазнає ще більших перетворень. Створення освітніх округів для вирішення зазначених проблем має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, завдяки формуванню базових шкіл забезпечується висока якість освітніх послуг, зменшуються фінансові витрати на утримання одного учня, з іншого, це призводить до скорочення робочих місць, занепаду та руйнації шкільних приміщень, ускладнення доступності шкіл для дітей, особливо при використанні шкільних автобусів. Відтак пошук розумного балансу між створенням освітніх округів і забезпеченням територіальної доступності навчальних закладів для школярів залишається нагальним науково-прикладним завданням.

Отже, як показує науковий аналіз, між динамікою демографічних показників, які презентують однойменний чинник, і розвитком мережі освітнього комплексу Чернігівської області існує тісна, пряма залежність. Демографічний чинник має обов'язково враховуватися як для оптимізації нині діючої мережі навчальних закладів Чернігівської області, так і для оцінки перспективи їх розвитку у найближчі роки. Вдосконалення функціонування освітніх округів можливе лише за злагодженої дії Міністерства освіти, державних, обласних, місцевих органів управління та врахування економічних і географічних чинників.

Список використаної літератури:

1. Державна служба статистики України. Чисельність населення Чернігівської області : статистичний збірник / за ред. І. В. Василевича. – Чернігів : Головне управління статистики в Чернігівській обл., 2013. – С. 15–28.
2. Державна служба статистики України. Розподіл постійного населення Чернігівської області за статтю та віком на 1 січня 2014 року / за ред. І. В. Василевича. – Чернігів : Головне управління статистики в Чернігівській області., 2014. – С. 5.

3. Державна служба статистики України. Чернігівщина в цифрах : статистичний збірник : Чернігів : Головне управління статистики в Чернігівській області., 2014. – С. 152–167.

УДК 911.3 : 338.4

Іван Рудакевич

СУЧАСНІ ГЕОПРОСТОРОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ВЕЛИКИХ МІСТ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
м. Тернопіль
ivaco@ukr.net

Actual trends of the transport infrastructure of big cities of the Western region of Ukraine have been considered. The modern concept of transport infrastructure of the big city and its elements are defined. The features of the road network of big cities in the Western region of Ukraine are analyzed. The modern trends of automobile, railway, electric and avia transport are considered. The main problems and future directions of development of the transport infrastructure of big cities of the Western region of Ukraine are selected.

Ключові слова: велике місто, Західний регіон України, транспорт, транспортна інфраструктура.

Key words: big city, Western region of Ukraine, transport, transport infrastructure.

Розвиток транспортної галузі сучасного міста неможливий без наявності відповідних установ, споруд, обладнання й комунікацій, сукупність яких утворює транспортну інфраструктуру. Вона є визначальною для розвитку багатьох міст, оскільки від її наявності суттєво залежить функціонування господарського комплексу. Особливо актуальним розвиток транспортної інфраструктури є для міст Західного регіону України, які приймають основні пасажирські та вантажні потоки із європейських країн. Для їх спрямування та логістики необхідний високий рівень розвитку інфраструктури, щоб забезпечити швидке та надійне транспортне сполучення.

Дослідження актуальних проблем розвитку транспортної інфраструктури західноукраїнських міст здійснювалися багатьма вченими, однак прикладних праць з цієї тематики є зовсім небагато. З них можна виокремити публікації О. Бордун, М. Габреля, В. Мазура, М. Мацяха, І. Ровенчака, С. Тархова, О. Шабля та інших. Щоправда проблеми розвитку окремих компонентів туристичної інфраструктури у цих містах залишаються недостатньо дослідженими, особливо у контексті трансформації господарського комплексу міських поселень.

Метою цієї публікації є геопросторовий аналіз сучасних тенденцій розвитку транспортної інфраструктури великих міст Західного регіону України та її компонентів.

У сучасній українській географічній та економічній літературі ще немає чіткого визначення транспортної інфраструктури (великого) міста. Поки що відсутнє точне формулювання такого поняття, оскільки більшість дослідників інфраструктури транспорту не вивчали її структури, функціонування і впливу у міських поселеннях. Враховуючи всі вищезгадані підходи до дефініції терміну, ще кілька років тому було запропоноване власне робоче визначення: *транспортна інфраструктура великого міста* – це взаємопов'язана у ньому сукупність шляхів, вузлів, обслуговуючих підприємств, рухомого складу й інших подібних об'єктів, які забезпечують функціонування і розвиток міського господарства, а також потреби населення у переміщенні [2].

Згідно підходів більшості вчених-географів і економістів можна зробити висновок, що транспортна інфраструктура є основою (фундаментом) розвитку сучасного великого міста.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Часто економіку вважають керівною силою для розвитку інфраструктури, однак остання має випереджати господарство, створюючи умови для його зростання.

У більшості наукових досліджень транспортна інфраструктура великих міст варто розглядається як сукупність певних елементів, з яких вона складається. На сьогодні транспортна інфраструктура в містах охоплює поєднання територіальних і галузевих об'єктів і видів. Звідси й розглядатимемо головно її головні галузі: вулично-дорожню мережу, інфраструктури автомобільного, залізничного, електричного й авіаційного транспорту.

У всіх обласних центрах заходу України розвинені мережі автомобільного та залізничного транспорту. У шести з них функціонує електротранспорт (тролейбусні мережі, у Львові – троллейбусні та трамвайні), у чотирьох (Львів, Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород) – постійно діючий авіатранспорт. У межах м. Тернополя також здійснюються пасажироперевезення річковим транспортом, але вони є незначними й переважно для рекреаційних потреб.

Традиційно до вулично-дорожньої мережі (ВДМ) великих міст належать міські вулиці та дороги, а також проїзди, тротуари, мости й шляхопроводи. Доповнюючими елементами ВДМ також є системи вуличного освітлення і дощової каналізації.

Для обласних центрів заходу України характерна також компактність забудови і вуличної мережі. Більшість цих міст мають невелику площу (до 150 км²) при досить значній довжині міських вулиць і доріг (200–580 км). Найдовша протяжність ВДМ у Львові та Чернівцях, а найкоротша – в Ужгороді (табл. 1). Величина компактності вуличної мережі міст співпадає із її щільністю. Звідси – чим більша густина ВДМ у місті, тим вона компактніша. У Західному регіоні України серед великих міст найбільша щільність вуличної мережі у Луцьку, досить висока у Рівному й Ужгороді, а найменша – в Івано-Франківську (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики вулично-дорожньої мережі великих міст заходу України

Міста	Площа міста, км ²	Довжина вулиць, км	Щільність вуличної мережі, км/км ²	Загальна кількість мостів і шляхопроводів
Львів	171	590	3,45	16
Тернопіль	59	209	3,54	15
Луцьк	41,6	260	6,25	29
Рівне	58,2	300	5,17	12
Івано-Франківськ	125	223	1,78	10
Чернівці	153	528	3,45	28
Ужгород	40	160	4,00	13

Густа гідрографічна мережа та велику кількість залізничних шляхів у великих містах Західного регіону України зумовили спорудження великої кількості мостів і шляхопроводів. Найбільше таких об'єктів у Чернівцях (28) і Луцьку (29), в яких ускладнена гідрографія значною кількістю річок і потоків. У свою чергу, в Львові лише один міст через водотік, а решта 16 – це шляхопроводи. Найменше об'єктів мостового господарства в Івано-Франківську та Ужгороді, більшість з яких є мостами через річки.

Найінтенсивніша розбудова ВДМ великих міст Західної України відбувалася у 1960–1980-их рр., однак на сьогодні цей процес призупинився. Лише у Чернівцях і Рівному споруджують об'їзні дороги, а в Львові та Івано-Франківську проектується нові мости й розв'язки. Щоправда, підтримка вуличної мережі у діючому стані вимагає великих обсягів робіт і матеріальних витрат. Їх здійснюють спеціалізовані міські шляхово-експлуатаційні підприємства, однак їх фінансування є хронічно недостатнім. Звідси у всіх містах стан переважної частини ВДМ є незадовільним.

Через велике навантаження та нечасті ремонти дорожнє покриття на більшості вулиць сильно зношене. Окремі ділянки експлуатуються без капітального ремонту більше 20–30 років. На деяких вулицях Львова та Ужгорода дорожнє покриття (переважно бруківку) не замінювали майже 50 років! В окремих містах (Чернівці, Ужгород) ще досі багато вулиць і доріг без якісного твердого покриття (асфальт чи бруківка).

Головними елементами інфраструктури автомобільного транспорту є міські вулиці й дороги, автобусні маршрути, що пролягають по них; автобусні та таксомоторні зупинки й парки, автовокзали й автостанції, вантажні (у т. ч. логістичні) термінали, підприємства вантажного транспорту, автомобільні стоянки й гаражі, автозаправні та техобслуговування станції.

Найпоширенішим видом міського автомобільного транспорту є автобусні перевезення. По місту курсують автобуси міських маршрутів, хоча також проїжджають міжміські, приміські, туристичні та інші такі машини. Міські маршрути пов'язують між собою масиви міста, а приміські й міжміські автобуси прямують до автостанцій та автовокзалів. У більшості великих міст Західного регіону України діють переважно 30–55 маршрутів автобусних пасажироперевезень. Залежно від міста на них працюють від 200 в Ужгороді до 650 автобусів у Львові, переважно малого класу. Більшість автобусних маршрутів у великих містах заходу України пов'язують центри поселень із житловими масивами. Найменше таких ліній прямують у менш густозаселених районах міст із переважно садибною забудовою.

Наймасовішим видом міського автотранспорту є легкові автомобілі, які перебувають у переважно приватній власності. Для їх експлуатації та обслуговування створена спеціалізована інфраструктура – автогаражні кооперативи, автостоянки, автопослуги (ремонт, автозаправні станції, шиномонтажі, центри автопродажів і т. п.).

У загальному автопарку України легкові автомобілі займають частку більше 80 %, причому їх кількість за останні 15 років зросла більш, ніж на половину. В обласних центрах заходу України налічується понад 400 тис. легкових автомобілів, переважно у приватній власності. Найбільша їх кількість у Львові – понад 150 тис. одиниць, що в 2–3 рази більше за сусідні міста.

Інфраструктура залізничного транспорту складається з наступних елементів: залізничні шляхи різної колійності й мости, станції (пасажирські й вантажні) й пасажирські платформи, вокзали, локомотивні й вагонні депо, дистанції колій та електрифікації, диспетчерські центри, вантажні (логістичні) залізничні термінали, рухомий склад (локомотиви й вагони, спецтехніка).

На сьогодні всі об'єкти залізничного транспорту великих міст заходу України належать об'єднанню “Львівська залізниця”, яка підпорядковане державній компанії “Укрзалізниця”. Її шляхи розташовані на територіях переважно західноукраїнських областей. Обласні центри Західної України переважно є значними залізничними вузлами, в яких розташовані головні об'єкти інфраструктури залізниць. Так м. Львів є вузлом семи залізничних напрямів, Тернопіль – п'яти, Івано-Франківськ і Чернівці – чотирьох, Рівне – трьох. Ужгород і Луцьк належать до проміжних залізничних станцій.

Залізничний транспорт, незважаючи на зменшення його значення, відіграє важливу роль у функціонуванні господарства великих міст Західного регіону України. Залізницями у цих поселеннях перевозиться основна маса вантажів. Причому залізничні вантажоперевезення є часто більшими, ніж аналогічні автомобільним транспортом.

Інфраструктура міського електричного транспорту складається із лінійних (контактна мережа, маршрути, трамвайні колії), точкових (зупинки, диспетчерські пункти, тягові підстанції) й ареальних (тролейбусні й трамвайні депо) об'єктів. Електротранспорт, як і автомобільний транспорт, теж використовує ВДМ для руху машин.

У всіх великих містах Західної частини України, крім м. Ужгорода, діє електричний транспорт. У них працює головно троллейбусний транспорт, а у м. Львові також діє трамвайна мережа.

Загальна довжина електротранспортної мережі великих міст Заходу України становить понад 588 км, з яких 70,5 км трамвайних ліній та майже 518 км троллейбусних ліній. Трамвайні колії та відповідна контактна мережа діють лише у Львові. Натомість троллейбусні мережі працюють у всіх великих містах Заходу України (крім Ужгорода). Найдовша троллейбусна контактна мережа діє у Львові та Луцьку, а найкоротша – у Рівному та Івано-Франківську (табл. 2).

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Системи електротранспорту великих міст суттєво відрізняються розвиненістю маршрутної мережі. Найбільше електротранспортних маршрутів діють у м. Львові: 10 трамвайних і 10 тролейбусних. Натомість у Луцьку функціонують 14 тролейбусних маршрутів – найбільше серед сусідніх великих міст. У Тернополі, Рівному, Івано-Франківську та Чернівцях діють по 9–10 маршрутів електричного транспорту.

У великих містах заходу України станом на 1.01.2015 р. нараховувалося 125 трамваїв і 430 тролейбусів. Всі трамваї працювали у Львові, а тролейбуси ще у всіх інших 5 великих містах. Найбільше тролейбусів у Львові (100), Чернівцях і Рівному (по 80 в кожному), а найменше – у Івано-Франківську (46) (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика електротранспортної мережі великих міст Західного регіону України (станом на 1.01.2015 р.)

Міста	Довжина мережі електротранспорту, км	Щільність ліній електротранспорту, км/км ²	Кількість тролейбусів	Випуск тролейбусів на лінію	Коефіцієнт випуску, %
Львів	196,5	1,15	98	60	61,2
Івано-Франківськ	61,9	0,49	45	32	71,1
Луцьк	109,2	2,63	64	46	71,8
Рівне	60,8	1,05	80	62	77,5
Тернопіль	73,2	1,24	62	52	83,8
Чернівці	86,8	0,57	80	60	75

Рухомий склад електротранспорту великих міст є дуже зношеним. Амортизаційний термін відпрацювали всі трамваї і майже 90 % тролейбусів. Невеликі темпи оновлення рухомого складу не дають суттєвого покращання ситуації. Необхідне комплексне оновлення електротранспортних засобів та інфраструктури із залученням великих обсягів державних і муніципальних інвестицій.

Інфраструктура авіатранспорту складається з лінійних елементів – авіаліній (авіашляхи) та точкових – аеропорти, склади, термінали. У межах великих міст складові авіаційної інфраструктури виглядають дещо інакше: лінійними спорудами є злітно-посадкові смуги, руліжні доріжки, а точковими – аеровокзали, ангари, технічні будівлі та інші.

Серед великих міст Західного регіону України на сьогодні фактично діючі цивільні аеропорти є лише у Львові, Ужгороді, Івано-Франківську та Чернівцях. Аеропорти Західної України станом на початок 2014 року мали пряме сполучення із 17 міжнародними летовищами України, Європи та Азії. Причому з Львівського аеропорту прямували 14 таких авіаліній, з Івано-Франківського – 3, з Чернівецького – 5, Ужгородського – 2. З них виконуються щоденні авіарейси до київських аеропортів (Бориспіль або Жуляни). Також 2-3 щотижневі авіалінії пов'язують західноукраїнські летовища із Варшавою, Москвою, Стамбулом, Анталією, Афінами, Неаполем, Міланом та іншими містами.

Авіаційним транспортом в аеропортах великих міст Заходу України у 2013 році перевезено більше 600 тис. пасажирів. Найбільші пасажироперевезення здійснювалися через львівський аеропорт імені Д. Галицького – 576 тис. пасажирів. Набагато менше подорожуючих обслуговувалися на летовищах Івано-Франківська – 31,7 тис. та Чернівців (27,3 тис. пасажирів).

Серед перспективних напрямів розвитку авіатранспорту великих міст Західного регіону України є модернізація інфраструктури летовищ і організація нових авіаліній. Потребує також оновлення авіапарк, особливо вітчизняними середньомагістральними літаками типу Ан-140, які придатні для авіарейсів всередині країни та у близьке зарубіжжя.

Головними проблемами у розвитку транспортної інфраструктури великих міст Західного регіону України є насамперед перевантаження автотранспортом центральних вулиць,

недостатня кількість паркувальних місць, недостатня кількість мостів і шляхопроводів, застарілість основних фондів залізничного і електричного транспорту та ряд інших. Значна частина цих проблем зумовлені зростанням кількості приватних легкових автомобілів, а також переорієнтацією транспортних і пасажирських потоків від промислових підприємств до торгових центрів і закладів обслуговування населення. Знижується популярність і значення залізничного транспорту через високу зношеність і дефіцит рухомого складу. Розвиток авіаційного транспорту гальмують його відносна дорожнеча для потенційних пасажирів через невисокі доходи місцевого населення, а також застарілість інфраструктури аеропортів.

Перспективними напрямками розвитку транспортної інфраструктури великих міст Західного регіону України є розбудова та модернізація вулично-дорожньої мережі шляхом підвищення її пропускної здатності, спорудження багатомісних автомобільних паркінгів, а також розширення мережі громадського транспорту (особливо електричного). Для залізничного та авіаційного транспорту актуально буде модернізація їх інфраструктури, а також розширення мережі недорогих маршрутів поїздів та авіаліній. Значне підсилення для транспортної інфраструктури великих міст заходу України може надати спорудження логістичних терміналів, які концентруватимуть значні вантажні та пасажирські потоки, а також сприятимуть збільшенню зайнятості населення і доходів міських бюджетів.

Список використаних джерел:

1. Корпорація “Укрелектротранс”. Об’єкти міського електротранспорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://korpmet.org.ua/?page_id=67. – Назва з екрану.
2. Рудакевич І. Р. Суспільно-географічні проблеми розвитку транспортної інфраструктури великого міста (на матеріалах обласних центрів Західного регіону України): автореф. дис. канд. геогр. наук : 11.00.02 / І. Р. Рудакевич; ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2010. – 20 с.

УДК 911.3

Ігор Мельник

В ПОШУКАХ ЦЕНТРУ ГАЛИЧИНИ

*м. Львів
ihor2009lw@gmail.com*

The article discusses various options for the geographical location of Halychyna and its place among the countries and regions in Europe. Also, an attempt to determine the territorial and demographic centers in Halychyna.

Ключові слова: Галичина, Галіція, територія, географічне розташування, центр території, демографічний центр.

Key words: Halychyna, Galicia, area, geographic location, center of the territory, population center.

Оскільки Галичина не є зараз окремою державою, і не відбулася демаркація її кордонів, важко визначити точно розмір території цього краю. Тим більше, що ми розглядаємо три варіанти галицької території:

1) Галичину на території України в складі трьох областей – Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської (без Кременецького, Ланівецького та Шумського районів, які треба врахувати як частину Волині). Це становить 47,2 тисячі кв. км, де на початок 2013 року проживало 4845 тис. мешканців.

2) Українську Галичину з врахуванням етнічних земель, які у 1945, та 1951 Сталін подарував Польщі. Це східна та південна частини нинішнього Підкарпатського воєводства, частини Горлицького та Ново-Сандецького повітів Малопольського воєводства, південна

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

смуга Томашівського та Грубешівського повітів Люблінського воєводства. У першій половині ХХ ст. греко-католики становили тут переважну більшість населення. Зараз територія цієї “Польської Галичини” охоплює до 10 тис. кв. км, й на цих теренах живе близько 580 тис. мешканців. Серед них до 10% є греко-католиками чи православними.

В сумі історичні галицькі землі в Україні та Польщі займають територію 56,8 тис. кв. км й нараховують до 5,5 мільйонів мешканців.

3) При розгляді деяких географічних, демографічних, економічних, політичних питань, через відсутність відкритого доступу до статистичних та інших матеріалів по районах та містах, мусимо аналізувати дані по галицьких Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях в цілому, в їх адміністративних межах, з врахуванням волинських районів. Територія трьох галицьких областей займає 49,6 тис. кв. км, їх населення складає 4980 тис. мешканців (.

Щоб уникнути непорозумінь, територію описану в п. 1 будемо називати просто “Галичиною”, в п. 2 – “Галичиною історичною”, в п. 3 – “Галичиною адміністративною”. Натомість, для колишнього “Королівства Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцимським та Заторським” використовуватимемо скорочену назву “Галиція”, яка поділяється на історичну Галичину та Західну Галицію (на території нинішніх польських воєводств Малопольського та частково Підкарпатського і Сілезького).

За своєю територією та населенням Галичина належить до більших європейських регіонів та співмірна з деякими державами Європи.

Таблиця 1

Галичина (статистична) на тлі деяких європейських держав та регіонів (дані за 2013 р.).

Країна	Площа (тис км2)	Населення (млн.)	ВВП на душу нас.* (ПКС, тис. дол. США)
Словенія	20,3	2,1	27,4
Македонія	25,7	2,1	10,8
Албанія	28,7	2,9	8,2
Бельгія	30,5	11,0	37,8
Каталонія (Іспанія)	32,1	7,5	30,1
Західна Галиція (Польща)	33,0	5,5	21,1
Молдова**	33,8	4,0	3,6
Швейцарія	41,3	8,1	54,8
Нідерланди	41,5	16,8	41,4
Данія	43,1	5,6	37,8
Естонія	45,2	1,3	22,4
Галичина (Україна)	47,2	5,0	6,0
Словаччина	49,0	5,4	24,7
Боснія і Герцеговина	51,2	3,8	8,3
Хорватія	56,5	4,3	17,8
Латвія	64,6	2,0	19,1
Литва	65,3	3,0	22,6
Ірландія	70,3	4,6	41,3
Сербія	77,5	7,2	11,1
Шотландія (Британія)	78,1	5,3	30,3
Чехія	78,8	10,5	27,2
Австрія	83,9	8,5	42,6

* За паритетом купівельної спроможності [1]

** Разом з незвизнаною Придністровською Молдавською Республікою

Галичина розташована у Центрально-Східній Європі. Галичина опинилася не лише на межі західної та східної цивілізацій. Вона розташована на стику двох великих тектоніч-

них структур – давньої Східно-Європейської платформи і молоді Карпатської складчастої системи, яким відповідають великі форми рельєфу: рівнина і гори. З північного заходу (в районі міст Любачева та Немирова) в межі Галичини врізається невеликий край Західно-Європейської платформи.

Крайні точки території Галичини:

- на півночі – лівий берег р. Західний Біг біля с. Пісочне (Сокальський р-н Львівської області) 50°46' півн. широти, 24°08' східн. довготи (від Гринвіча);
- на сході – місце впадіння річки Збруч до Дністра біля с. Окопи (Борщівський р-н Тернопільської області) 48°33' півн. широти, 26°27' східн. довготи;
- на півдні — вершина 1557,4 в Чивчинських горах на українсько-румунському кордоні біля джерел потоку Боєрівка (Верховинський р-н Івано-Франківської області). 47°44' півн. широти, 24°55' східн. довготи;
- на заході – урочище Савинський ліс біля села Катине (Старосамбірський р-н Львівської області) 49°31' півн. широти, 22°43' східн. довготи.

Таким чином геометричний центр Галичини (точка в якій перетинаються середні для неї паралель й меридіан) розташований за координатами 49°15' півн. широти, 24°35' східн. довготи (№ 1 на мапі). Це південно-східні околиці міста Бурштина (Галицького району Івано-Франківської області, а з 2014 р. – місто обласного значення).

Для історичної Галичини крайньою західною точкою було село Шляхтова біля Пенінських гір (тепер Ново-Тарзький повіт Малопольського воєводства) 49°24' півн. широти, 20°30' східн. довготи. Тоді координатами геометричного центру історичної Галичини будуть 49°15' півн. широти, 23°28' східн. довготи, а це координати міста Борислава.

Більш об'єктивним ніж геометричний центр координат вважається центр території Галичини, який вираховують як “центр ваги” окремих її частинок. Такими частинками можуть бути райони та міста обласного значення. За моїми підрахунками координатами центру території Галичини мають бути 49°20'20" півн. широти, 24°32'37" східн. довготи (№ 2 на мапі). Це село Березівка (Рогатинського р-ну Івано-Франківської області) неподалік від Бурштина. Геодезисти мали б точніше встановити це місце.

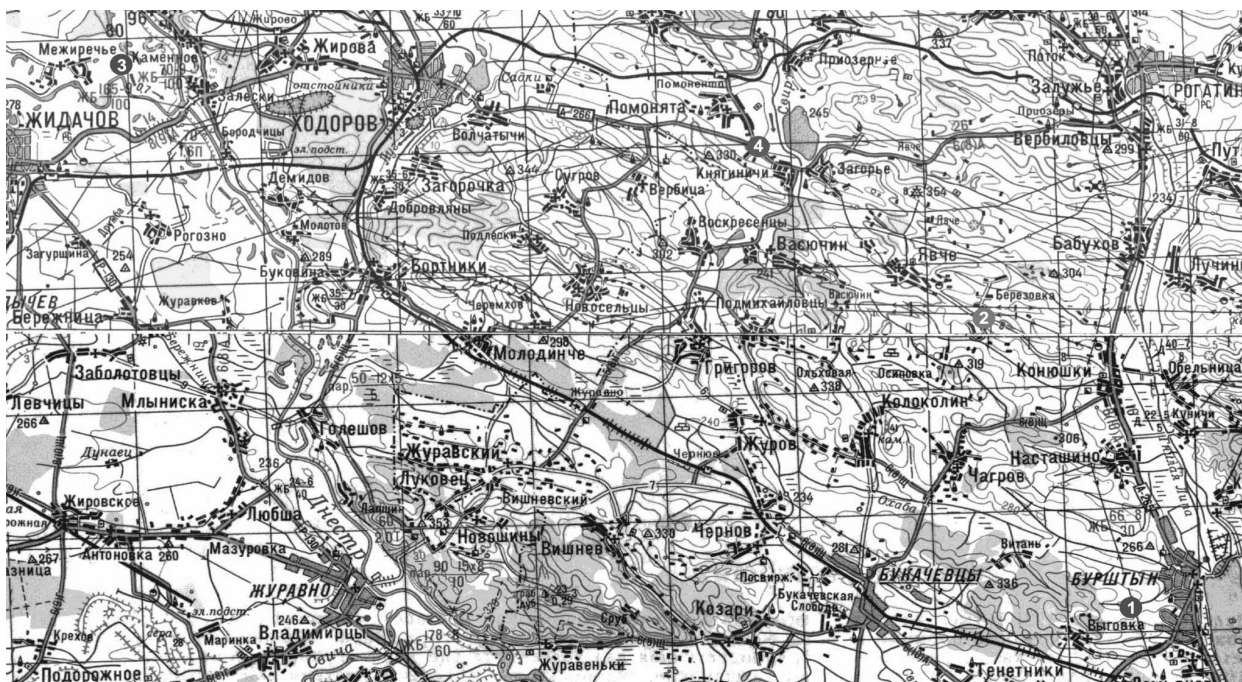
Має подібний центр й історична Галичина. Шукати його треба за координатами 49°24'41" півн. широти, 24°11'27" східн. довготи (№ 3 на мапі). А це на схід від села Межиріччя (Жидачівський р-н Львівської області) біля впадіння річки Стрий до Дністра, неподалік від мосту на трасі Ходорів–Жидачів.

Окрім центру території доцільно визначити демографічний центр Галичини – тобто центр розселення людності на її території. За даними на 1 січня 2011 р. для постійного населення Галичини координатами такого центру, за моїми підрахунками, стали 49°23'21" півн. широти, 24°27'30" східн. довготи (№ 4 на мапі). Ця точка розташована на північний захід від с. Княгиничі (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.).

На відміну від центру території, демографічний центр постійно міняє своє розташування внаслідок зміни людності. Він міститься дещо північніше від центру території, бо південні гірські райони Галичини мають меншу густоту населення, а найбільше місто Львів розташоване у північній половині краю.

Галичина є вельми цікавою з географічного огляду. Хоча внаслідок свого континентального розташування, до неї не добиралися античні мандрівники. на відміну від інших регіонів Європи, чи теж України. Античні автори, приділяючи багато уваги Скіфії, майже не згадують про землі прилеглі з півночі до Карпат. “Баварський географ”, арабські мандрівники, київські літописці подають лише фрагментарні, перекручені відомості про ці землі у I тисячолітті після Різдва Христового.

Руське королівство вперше з'являється на рукописних навігаційних картах-портуланах лише у XIV ст., а систематичні географічні дослідження Галичини починаються тільки з XVIII ст. Велику роль в ньому у цих дослідженнях належить науковцям Львівського, Ягеллонського (Краківського), Чернівецького та Тернопільського університетів.

Точне визначення центру території Галичини може мати важливе значення для прилеглих до нього територіальних громад. Встановлення на цих місцях відповідних пам'ятних знаків значно підвищить туристичну привабливість м. Бурштина та згаданих сіл. Тим більше, що ці населені пункти розташовані поблизу жвавих автошляхів Львів–Івано-Франківськ та Стрий–Тернопіль.

Список використаних джерел:

1. GDP per capita, PPP (current international \$) // World Development Indicators database, World Bank. – Database updated on 16 December 2014. – Accessed on 20 December 2014.

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

УДК 911.3:32

Петро Масляк

ПЕРМАНЕНТНА РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ: ГЕОПОЛІТИКА ТА ГЕОСТРАТЕГІЯ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,
petro_maslyak@ukr.net*

The appearance, existence and interaction of states on the political map of the modern world is for a particular scenario. This scenario is determined by the system of laws. Ukraine can not develop by their own laws. However, it is sure to have the specifics of the manifestation of the general laws of human development.

Axiom of life the modern world map in the broadest sense of the term is that Ukraine has become a kitchen of geopolitical and even geostrategic weather of the world. Geostrategy in any state is its mission in the world political map. Implementation of this mission is in the form of permanent or continuous revolution. I observe the theory of permanent revolution in its present interpretation in the political geography as part of a general theory mondialism. Mondialism has become the most popular in the twentieth century. Mondialism theory is not something completely detached from real life. It is constantly transformed depending on one or another political conjuncture.

Ukraine today – a classic expression of permanent revolution. Permanent revolution is now in a period of increasing activity of the nation, passionary energy increase and decrease the revolutionary tension. The next wave have a higher crest. This distance between the peaks of the logistic curve are increasing. All this will take place until permanent revolution will reach its own ultimate goal.

Ключові слова: *перманентна революція, мондіалізм, географічний детермінізм, націоналізм, бюрократично-олігархічна система, націоналізм.*

Key words: *permanent revolution, mondialism, geographical determinism, passionarity, nationalism, bureaucratic and oligarchical system.*

Виникнення, існування і взаємодія держав на сучасній політичній карті світу відбувається за певним сценарієм. Останній в свою чергу визначається дією цілої системи закономірностей. Наша держава в принципі не може розвиватися за власними законами. В цьому сенсі ми нічим не відрізняємося від інших держав, які вже пройшли шлях становлення на політичній карті Європи і світу. Але у нас, як і в інших державах обов'язково присутня специфіка прояву загальних закономірностей розвитку людства. Ефективна політика влади саме й будується на раціональному поєднанні і використанні закономірностей розвитку держави з її специфікою. Історичною, географічною, соціально-економічною, менталітетною, природно-ресурсною тощо.

Саме такого розуміння нині і немає серед української влади. І не тільки в нас. Влада чомусь вважає, що з допомогою всіляких маніпуляцій, спецоперацій, дезінформації тощо можна досягти бажаних результатів. В тактичному відношенні це дійсно так, але ніколи в стратегічному. Ілюзорність такої політики все більше стає очевидною і в Україні. При цьому очевидно, що жодний президент нашої держави з 1991 року ніколи не стояв на основі усвідомленої реалізації об'єктивних закономірностей державного будівництва. В жодного з президентів державні інтереси ніколи не були на першому місці. Однак закономірності розвитку держав і їх взаємодії на політичній карті ніколи і нікому не вдалося відмінити. Ні Сталіну, ні Гітлеру, ні Мусоліні, ні Каддафі, ні Саддаму Хусейну. Найбільше на що здатна людина, так це прискорити чи сповільнити об'єктивні суспільні процеси, які відбуваються незалежно від її волі. Що має бути, обов'язково відбудеться, рано чи пізно.

Аксіомою сучасного буття політичної карти світу в широкому розумінні цього терміну є те, що Україна стала кухнею геополітичної і навіть геостратегічної погоди. При цьому геостратегію будь-якої держави я розумію як місію держави на політичній карті світу чи якоїсь його частини. Реалізація цієї місії відбувається у формі перманентної або безперервної революції. Теорія перманентної революції в нинішньому її трактуванні мною розглядається в політичній географії як частина більш загальної теорії мондіалізму, яка особливої популярності набула в ХХ ст. Мондіалістська теорія не є чимось абсолютно відірваним від реального життя. Вона постійно трансформується в залежності від тієї чи іншої політичної кон'юнктури.

Мондіалісти ХХІ ст. вважають, що лише реалізація цієї теорії на практиці дозволить світові уникнути великих потрясінь в найближчий період. Ідеї мондіалізму, тобто створення однієї загальносвітової держави, одного народу, однієї столиці, одного уряду, який би керував усім людством з одного центру тощо, не є чимось новим і має давню історію. Однак науково вони сформувалися в Європі під безпосереднім впливом єврейського месіанства і "Богообраності". Якщо існує єдине людство з єдиною батьківщиною – планетою Земля, то цим популяційним монстром має хтось керувати. Хочемо ми цього чи ні, усвідомлюємо це чи ні, такою керівною силою повинна стати певна еліта або обрана нація, яка знову ж таки цілком об'єктивно стоїть вище над загалом, розуміє і знає те, що невідомо іншим, має за щось вищу відповідальність тощо. Така еліта чи нація в будь-якому разі буде вважати інших землян нікчемими, робочою худобою, якою просто необхідно ефективно керувати, для їхнього ж загального добра. Господарі ж світу, керівна і спрямовуюча сила людства має потурбуватися, щоб робоча худоба була нагодована і розважена, бо інакше вона не зможе інтенсивно й ефективно працювати.

З часів існування і експансії Римської імперії мало що змінилося. Патриції робили все, щоб потреби плебсу не йшли далі знаменитого гасла: хліба і видовищ. Отже, ідеї мондіалізму при всій їхній логічній обумовленості насправді є черговою утопією, засобом маніпуляції свідомістю плебсу, який дає змогу знедоленим чекати чергового дива.

У середині ХІХ ст. з'явилися перші спроби узагальнення і систематизації ідей мондіалізму. У цей час почали викристалізовуватися ідеї всесвітньої сім'ї і відкидання значення індивіда і індивідуалістського начала у розвитку суспільства (О. Конт).

Подальші спроби розвитку "деіндивідуалізації" суспільства зробили К. Маркс і Ф. Енгельс у "Маніфесті". Гасло "Пролетарі всіх країн, єднайтеся", проголошене цими вченими і політиками, було подальшим розвитком ідей мондіалізму з новітньою назвою комунізм. Пізніше виникла і "країна, якої не шкода" (СРСР), у якій мондіалісти почали реалізовувати власні абстрактні теорії на практиці, будуючи деіндивідуалізоване комуністичне суспільство. Все це цілком логічно призвело до фізичного знищення (деіндивідуалізації) десятків мільйонів людей, мондіалістсько-комуністичних воєн, голодоморів, масових репресій тощо. Українці були обрані "піддослідними кролями" для перевірки правильності наукової теорії мондіалізму і втратили більше людей, ніж усі інші нації разом взяті. Врешті-решт комуністична течія мондіалізму зазнала повного фіаско в галузі технології реалізації ідеї, проте залишила свій слід на підсвідомому рівні у значної частини людства. Тут попереду всіх за кількістю прихильників комуністичного мондіалізму знаходиться Росія. Це пов'язано як з обштинною історією цієї країни, так і з деякими рисами ментальності російської нації. Просторово-територіальне сусідство двох націй, української і російської з протилежним відношенням до мондіалізму (крайній індивідуалізм українців і обштинний колективізм росіян), їх трагічна вимушена взаємодія в межах однієї країни послужили для світу дуже яскравим прикладом згубності, реакційності російського напрямку мондіалізму.

Мондіалістську основу мають і ідеї фашизму. За великим рахунком вони дуже близькі до комуністичної версії мондіалізму. Всі ці мондіалістські течії відрізняються одна від одної лише шляхом і технологією досягнення однієї мети, тобто об'єднання всіх народів в одну державу під керівництвом всесвітнього уряду.

Нині у світі все більшого поширення набуває ще одне відгалуження мондіалізму – ідея створення Всесвітнього Халіфату. Саме зараз вона знаходиться на підйомі. На відміну від західних течій мондіалізму ісламський його напрямок не має значного теоретичного підґрунтя, однак дуже сильний саме в практичній площині. Виникла й військово-політична організація, так звана Ісламська Держава, яка шляхом війни намагається створювати просторово-територіальні осередки цього мондіалістського утворення в різних частинах світу. Кінцевою метою буде об'єднання їх з метою створення єдиної світової ісламської держави.

Мондіалізм має певну притягальну силу, бо пропонує людству утопічну оману “простого” вирішення надзвичайно складних проблем світобудови. Хоча практика говорить, що простих шляхів у трансформації людства немає, для багатьох нетерплячих завжди виникає спокуса не розв'язувати гордіїв вузол проблем, а розрубати його одним ударом.

Нині вже на рівні політтехнологій відбувається реалізація так званого регіонального мондіалізму. Його презентують різноманітні міжнародні об'єднання країн. Мабуть найдалі по шляху реалізації ідей регіонального мондіалізму просунувся Європейський Союз (ЄС). Серед інших регіональних інтеграційних об'єднань виділяються НАФТА в Північній Америці, МЕРКОСУР в Південній Америці тощо.

Росія, намагаючись відродити Російську імперію в просторово-територіальних межах до 1917 року використовує різні власні течії регіонального мондіалізму. Серед цих теорій російського імперіалізму найвідомішою є течія євразійства. Фактично євразійство сформувалося як російська шовіністично-імперська реакція на українські національно-визвольні змагання початку ХХ ст., що становили найбільшу загрозу російському імперіалізму. Засновники євразійства були зовсім різними людьми як за характером і уподобаннями, так і за фахом. Не дивно, що утворилося декілька напрямів євразійства, які нерідко ворогували між собою.

З географічного погляду євразійці вважають Євразію, яка практично збігається, на їхню думку, з кордонами Російської імперії, а пізніше – з межами СРСР, особливим комплексним географічним світом. Звідси з'явилася спроба виділення, крім Європи й Азії, ще однієї географічної частини світу з назвою “Євразія”. Вона нібито і у фізико-, і в політико-, і в економіко-географічному відношенні є цілком окремою частиною світу. Очевидно, що подібні намагання євразійців є абсолютно надуманими і не мають жодних наукових підстав. Об'єднати чи “воз'єднати” в один фізико-географічний і культурно-етнічний простір Фінляндію, Естонію, Польщу, Молдову, Таджикистан, Чечню, Чукотку і Бурятію, навіть маючи найвищий рівень фантазії, нікому і ніколи не вдасться. Ця штучна в усіх відношеннях побудова за будь-якого послаблення російського імперського “закріплюючого розчину” неминуче розпадається, що і підтвердили події, які відбулися наприкінці ХХ ст.

Подальшого розвитку регіональна мондіалістська ідея “високого історичного призначення Росії”, яка має насильно “ощасливити” народи, що хочуть жити своїм власним, відмінним від російського, життям, перш за все українців, знайшла розвиток у слов'янофільстві. Головною ідеєю останнього є об'єднання всіх слов'янських народів під егідою Росії з втратою ними власної національної і мовної ідентичності.

Однак слов'янофільство нині не отримало свого подальшого розвитку. Історія неодноразово демонструвала антагонізм слов'янських народів. Крім того, глибинною генетичною і ментальною основою багатьох за мовою слов'янських народів не є слов'янство, як гілка давньої індоєвропейської чи індоарійської спільноти. Так, слов'яномовні болгари мають тюркську генетичну основу, білоруси – прибалтійську, росіяни – угро-фінську. Нав'язана їм мова слов'янської мовної групи аж ніяк не знищила глибинної цивілізаційної ментальності цих народів. Вони близькі за мовою, але дуже далекі за характером, способом мислення, уподобаннями, способом повсякденного життя тощо. Відносити росіян до слов'ян за мовою, це все одно, що відносити франкомовних гаїтянських негрів до французів чи англomовних мулатів Ямайки до британців.

Нинішній етап політичного і соціально-економічного розвитку України можна описати за допомогою модифікованої до сучасності теорії так званої перманентної революції. Її вар-

то розуміти не в тому сенсі, як її уявляв собі Л. Троцький на початку Х ст., запозичивши ідею в західних мислителів ХІХ ст. Перманентна або безперервна революція в Україні відбувається на тлі реального переформатування світового політичного устрою і фактично намаганням шляхом швидких безперервних революційних змін наздогнати штучно перерваний еволюційний розвиток української держави і нації. Перманентна революція нині – це логістична крива з все зростаючими піками і з постійним скороченням періоду відносної стабільності. Перманентна революція триває до тих пір, поки всі завдання необхідних об'єктивних змін в суспільстві не будуть виконані. При цьому теоретико-методологічними засадами перманентної революції не є ідеї мондіалізму, як вважав Л. Троцький. Вона базується переважно на географічному детермінізмі з домішками деяких інших теорій і концепцій держав.

Взагалі то географічний детермінізм в ХХІ ст. знову стає модним. І це не зважаючи на те, що він належить до найдавніших наукових напрямків в історії людства, який розроблявся ще давніми греками (Страбон, Гіппократ). Згодом найбільший внесок в розвиток теорії географічного детермінізму зробили німецькі, французькі та американські вчені Ф. Ратцель, Ш. Монтеск'є, Е. Реклю, С. Гантингтон. На жаль, саме географи в останній час практично відмовилися від географічного детермінізму, вважаючи його пережитком минулого.

Однак це не так і про це говорить нинішній розвиток ситуації на політичній карті світу. Хоча сутність географічного детермінізму надзвичайно проста, визначальною силою розвитку суспільства (в тому числі й країн) є географічне положення і географічне середовище, ця ідея нині дуже продуктивна. Саме в широкому сенсі цього поняття. Прихильники цієї теорії вважають, що саме природні умови і ресурси, географічне положення формують ті чи інші країни, визначають їх взаємодію на політичній карті світу і сприяють (або не сприяють) їх існуванню та процвітанню. Як цілком слушно стверджував видатний “державотворець-практик” Наполеон: “Географія – це доля”.

Нинішні географи, і не лише вони, хоча й не відкидають повністю вплив географічного положення, природних умов і ресурсів на виникнення, функціонування і розвиток держав, однак вважають, що з розвитком людства вплив цих чинників закономірно зменшується. Як аргумент наводяться приклади найбагатших держав світу, як майже не мають природних ресурсів і навіть достатньої території як життєвого простору (Японія, Сінгапур, Ліхтенштейн, Люксембург, Швейцарія тощо). Багато з них навіть не має такого канонізованого в географії ресурсу розвитку як вихід до моря. Однак саме для розвитку такого явища, як регіональна чи локальна перманентна революція саме географічне положення нерідко має вирішальне значення як внутрішній або зовнішній чинник виникнення і підтримання на відповідному обставинам рівні безперервної революції.

Досліджуючи території світу, де відбувалися і відбуваються перманентні революції я звернув увагу на те, що вони практично функціонально пов'язані з так званими активними зонами, тобто територіями нашої планети, де відбуваються землетруси, виверження вулканів, а також знаходяться металогенні провінції з підвищеною радіоактивністю гірських порід. В цих районах з земних надр на людей, які тут мешкають йде підвищене радіоактивне випромінювання, що призводить до мутаційних процесів. Радянський історик і географ українського походження Л. Гумільов вважав, що пасіонарність етносів певних частин Землі спричиняє їх опромінення сонячними променями під час зростаючої активності нашої зірки. Я ж вважаю, що Сонце не має вирішального впливу на періодичну зростаючу пасіонарність тих чи інших народів. Якби це дійсно було так, як стверджував Л. Гумільов, то найвищу пасіонарність мали б африканські народи, а пасіонарність вікінгів в ранньому середньовіччі за цією теорією взагалі не можна пояснити. В той же час пасіонарність майя чітко прив'язана до активної зони в Мексиці, так як і пасіонарність інків в Південній Америці. Пасіонарні римляни “виросли” на Везувії і Етні, не менш пасіонарні греки – на Санторіні, карфагеняни на Атлаських горах. Кухня геополітичної погоди світу і перманентних революцій, Близький Схід, одна з найактивніших в геологічному відношенні частин світу.

Так само як і пасіонарність китайців і японців. Одна за одною виникали цивілізації в Україні на Українському кристалічному щиті (трипільська, скіфська, сарматська, готська, антська, руська, українська). Фактично цей перманентний процес зародження, розвитку і загибелі цивілізацій в одному й тому ж місці не може бути випадковим. Саме географо-геологічні чинники визначають перманентність процесів відродження етносів на території України, які генетично пов'язані між собою, як в одній родині пов'язані між собою дід зі своїм сином, онуком, правнуком і праправнуком.

Пасіонарні нації постійно продукують перманентні революції. Перманентну революцію можна розглядати у вигляді так званої логістичної кривої яка належить до математичних закономірностей. Спочатку революційна ситуація розвивається повільно, поступово, іноді малопомітно. З часом швидкість і гострота подій все більше наростає. На цій стадії черговий етап перманентної революції досягає "насичення" і ситуація втрачає стабільність. Саме в цей час вирішується доля революції, так як пік напруги досягає апогею і з нього дорога лише вниз. Але завжди існує можливість короточасного відновлення гостроти революційної ситуації. В цей час може діяти "принцип цунамі". Він надзвичайно небезпечний. Всі думають, що пік революції вже в минулому і в цей час відбувається її раптове і дуже стрімке загострення як правило з висуненням нового пасіонарного лідера. Чому принцип цунамі? Тому що цей політичний процес нагадує механізм утворення цього стихійного явища природи. Перед надходженням руйнівної хвилі море далеко відступає від берега і необережні люди йдуть за ним. І тут надходить руйнівна хвиля, від якої немає спасіння. Відхід води від берега це певний контрреволюційний реванш сил, проти яких і виник черговий пік перманентної революції. Але він триває не довго і на його зміну приходиться дуже короткий, але руйнівний революційний сплеск.

Нинішня Україна класичний тому приклад. З початку 90-х років ХХ ст. до 2004 року протягом приблизно 15 років проходив перший етап перманентної революції. Накопичення пасіонарної енергії має внаслідок чергового сплеску викидів газу радону з глибинних розломів Українського кристалічного щита відбувалося доволі повільно і поступово. Українська нація все ще перебувала в м'явому, пригніченому стані. Чисельність пасіонаріїв, які служать своєрідними дріжджами для національного тіста не досягала критичної маси. Внаслідок цього Революція 2004 року була виключно мирною і толерантною до всіх і для всіх. Другий етап перманентної революції в нашій країні мав би тривати близько 10 років і реальна його протяжність була до цієї теоретичної протяжності дуже близькою (9–10 років). На цей раз все відбувалося помітно бурхливіше. Завершення найгострішої фази революції ознаменувалося збройними сутичками з владою і сотнями загиблих. За теорією Україна нині вступила до третьої стадії перманентної революції, який буде тривати максимум до 5 років, а найбільш вірогідно не перевищуватиме 3–4 років. По-перше, питома вага пасіонаріїв за останні роки незмірно зросла. По-друге, вони вже зрозуміли просту істину, навіщо мерзнути на Майдані кілька місяців, якщо справа все одно закінчиться перестрілкою з корумпованою владою. Чергове загострення, третій пік перманентної революції одразу почнеться зі збройних сутичок. Це наукова логіка перманентної революції, яка в Україні вперше в новітній історії набуває класичних форм прояву.

В цьому сенсі Українська перманентна революція в дечому схожа з Великою французькою революцією. Але є й суттєві відміни. І це й не дивно. З того часу минуло вже понад 200 років і світ дуже змінився. Схожість двох перманентних революцій полягає в тому, що як і Франція тоді, так і нинішня Україна перебували під тиском не лише внутрішніх обставин, але й в значній мірі чинників зовнішніх. Прес зовнішніх обставин в Україні нині навіть більший, ніж був свого часу в Франції. На нас тисне не лише агресивна, фашистська Росія своєю неоголошеною війною, але й Європа, США, Канада та інші держави. Всі вони мають власні концепції подальшого розвитку України, які іноді кардинально різняться одна від одної. Влада ж не має власної політичної волі для відстоювання українських національних інтересів.

Третій етап Української перманентної революції буде відбуватися на тлі неминучого розпаду Росії. І це додаватиме додаткової гостроти на внутрішні процеси, що відбуватимуться в Україні. Навряд чи можна зараз достеменно спрогнозувати, як дисолюція Росії вплине на події внутрішнього життя в Україні. Зі значною долею вірогідності можна передбачити незрівнянне загострення ситуації і прихід до влади найрадикальніших сил, які запропонують суспільству дуже жорсткі правила виживання. Українське суспільство буде вимушено прийняти ці правила гри заради самозбереження. Розпад Росії буде супроводжуватися мільйонами біженців, внутрішніми кровопролитними війнами, соціально-економічними катаклізмами, які чисто в географічному сенсі (велика протяжність спільного державного кордону з Росією) буде так чи інакше впливати на внутрішню стабільність нашої держави. Не можна собі уявити, щоб з такою ситуацією могла впоратися нинішня ліберальна і корумпована влада. Тут потрібна якнайжорстокіша диктатура. На це вказує історичний досвід багатьох країн світу.

Четвертий етап перманентної революції в Україні буде полягати в дуже складному і суперечливому процесі створення Великої України, держави, площею понад 1 млн кв. км. І це закономірний процес і результат. Розпад Російської імперії, який підготував президент цієї країни Путін буде супроводжуватися тими ж подіями, що і розпад будь-якої іншої імперії – Османської, Британської, Австро-Угорської тощо, тобто утворенням нових держав. При цьому історія склалася так, що практично всі сусідні держави мають до Московії територіальні претензії. Однак Україна в цьому сенсі знаходиться в абсолютно виключному становищі. На території нинішньої Росії знаходяться українські етнічні землі. Ці землі споконвіку заселені етнічними українцями і ніяка інша держава, в тому числі і новоутворені держави московитів не мають на них ніяких прав, окрім права сильного захоплювати чужі землі. А так як цієї сили в них уже не буде, право сильного на відновлення історичної справедливості належатиме Україні.

Тут необхідно звернути увагу й на те, що існує майже містичний зв'язок між українською нацією і чорноземними ґрунтами. Він прослідковується по всьому світові. Скрізь (Молдова, Україна, Росія, Казахстан, Киргизія, Канада, США, Аргентина, Бразилія), де знаходяться площі чорноземних ґрунтів, ці території заселені етнічними українцями. Але національну просторово-територіальну безперервність розселення і господарського освоєння чорноземів українці демонструють лише в сусідніх з Україною державах, Молдові і Росії. Таким чином в зоні безперервного заселення за межами нинішньої державної території українці концентруються майже виключно на чорноземах територій, які нині належать Росії.

При розпаді Росії українські етнічні території опиняться в своєрідному геополітичному вакуумі. Дуже швидко населення цих територій зрозуміє, що на ці землі претендують крім України ще й народи Північного Кавказу, перш за все чеченці. Тому перед етнічними українцями цього регіону постане дилема, або потрапити під тотальне винищення, або увійти до складу України і отримати від неї військовий і дипломатичний захист. Думаю, що вибір буде очевидно на користь України, української нації і української мови.

П'ятий етап перманентної революції в Україні буде полягати в мобілізації всіх сил нації і держави на реалізацію власної геостратегії. Останню я розумію як місію держави на політичній карті світу. Місія України в цьому сенсі протягом століть і тисячоліть залишається незмінною. Нею є бути незборимим щитом, східним форпостом Європи. Ця місія зберігається ще з часів Трипільської цивілізації і спорудження знаменитих Змійових валів. Для реалізації цієї функції нам треба стати найпотужнішою державою цієї частини світу, однією з наймогутніших держав світу. І так обов'язково буде, бо це не суб'єктивні бажання чи небажання людей, а об'єктивний хід "історії з географією".

Політична географія, геополітика та геостратегія, як і будь-які інші науки складаються з трьох основних елементів: світогляду, життєвих нормативів і містичних почуттів. Перший елемент звернений до інтелекту людини і є основним, другий ґрунтується на її волі, третій – на її емоційній сфері і інтуїції. При цьому, на відміну, скажімо від математики, фізики,

хімії та інших наук в геополітиці значення двох останніх елементів значно вище. Це взагалі характерно для всіх суспільних наук. Такий стан речей нерідко викликає на Заході дискусії. Приміром. Чи є історія наукою, чи її варто віднести до мистецтва.

Неоголошена війна фашистської Росії проти України, перманентна агресія сусідньої Московії проти нашої держави дали привід одному відомому українському економісту обізнати геополітику лженаукою. Так само відносяться до неї і деякі західні вчені, особливо американські. Вони вважають, що в агресивній політиці фашистських Німеччини і Московії винні геополітичні розвідки вчених цих країн, які взяли на озброєння їхні правителі. Тут ми маємо класичний приклад підміни причини наслідком. Геополітика вивчає, аналізує суспільні явища, а не визначає їх. Звинувачувати геополітику і геостратегію в усіх гріхах політиків все одно, що звинувачувати фізику в тому, що вона має сміливість досліджувати природу блискавки, від якої загинуло тисячі людей і трапилися страшні пожежі.

Очевидно, що у перманентної революції в Україні є багато національних особливостей менталітету українців, які визначають специфіку її нинішнього розвитку. Так в українському суспільстві все більше укорінюється думка, характерна для давніх вільних громад, які вважали, що податки платять лише слабаки. Владу українці традиційно ненавидять, вважаючи її теж слабкою, корумпованою, генетично не здатною до позитивних змін і реформ. На думку українців влада в Україні не є українською. Вона не приховує свій страх перед зростанням пасіонарності української нації. Всі ті партії, які виступають за зниження податків мабуть і самі не усвідомлюють до кінця, що вони є виразниками критичної маси населення країни.

Ще одним чинником перманентної революції в Україні є підсвідоме переконання нашого суспільства в тому, що владі скоряються лише переможені, які платять корумпованим правителям викуп за власне життя і боягузтво. Справжній же українець вільний і готовий захищати свободу зі зброєю в руках. Звідси витікає ще одна психологічна засада перманентної революції вимога суспільства легалізувати зброю. Українці хочуть відновити звичай постійно мати при собі зброю, як це було в минулі часи. Всі мають знати, що українець – лицар нікому не поступиться в хоробрості і не побоїться зійтися в чесному бою з будь-яким прославленим воїном.

Свідомі українці хочуть, щоб їхня особиста свобода не була обмежена нічим і ніким, крім повної залежності від інтересів української нації. Якщо нація відкинула українця, як скажімо Бузину, він одразу втрачає всі права, включаючи право на життя. Свідомо чи підсвідомо, але чим далі тим більше стає зрозумілим, що українці хочуть не якихось абстрактних для них загальнолюдських законів, а лише національних законів, які врятують їх у світі, який все більше розпадається на наших очах. Людина, яка буде відторгнута нацією як зрадник стане чимось на зразок арабського халі, якого можна було безкарно обібрати, скалічити, перетворити на раба чи навіть убити.

Перманентна революція в Україні відбувається на тлі здавалося б взаємовиключних процесів, на які чомусь ніхто з аналітиків не звертає увагу. З одного боку це прагнення повної, ніким і нічим не обмеженої свободи, “махновщини” і анархії, а з іншого боку зростаючої залежності від власної нації. Поступово, в умовах перманентної революції у нас починає формуватися своєрідний кодекс честі українця. Цьому сприяє й участь добровольчих формувань у війні проти фашистської Росії, яка посягає не просто на територіальну цілісність нашої країни, але й на честь і гідність чоловіків-лицарів, її захисників. В основі кодексу українця буде покладено особисту свободу і вищу гуманність національних законів.

Перманентна революція в Україні це в значній мірі повернення до кодексу честі козаків-лицарів. Ідеальний чоловік українець має бути благородним, відважним у бою з ворогами, несхитним у виконанні обов'язку помсти ворогам нації, вірним даному слову, великодушним, щедрим, гостинним, поважати старших, не схиятися перед сильними і захищати слабких, турбуватися про власну честь і честь своєї нації. Заради честі нації українець готовий на самопожертву, будь-який подвиг.

Що служить нинішньою ситуаційною основою для української перманентної революції? Низький рівень життя, беззаконня, олігархічні війни, корупція? Це необхідне, але не достатнє тло для формування перманентної революції, не її головна причина. Реальна причина криється в підсвідомості українців. Усвідомлюють це маси чи ні, очевидно, що більшість не усвідомлює, але тут спрацьовує підсвідомість. А вона підказує людям, що в Україні як державі національна більшість населення (на 2015 р. понад 80 %) реально і фактично усунена, штучно відсторонена від управління державою. Ті люди, які в Російській імперії цілком офіційно називалися “іногородцями” абсолютно реально керують всіма основними сферами буття держави і нації. В них цілком природно відсутня глибинна любов до України, як землі, так і до українців, як нації. Через це їхній інтерес є чисто утилітарним, бізнесово-прагматичним. Якщо й трапляються серед них етнічні українці, то вони реально є повністю зденаціоналізованими. Саме через це і виникає все сильніший менталітетний дисонанс між українською нацією і управляючою верхівкою, владою. Влада і народ не розуміють один одного. Виникає постійне збурення. Інонаціональна влада цілком природно не здатна усвідомити прагнення і зрозуміти устремління критичної маси української нації, її політичного авангарду. Звідси і неприродні для нації і абсолютно логічні для влади переслідування українських патріотів, добровольців, всіх тих, хто намагається відкрити очі народу на істинний стан справ.

Росіяни і євреї, які створили штучну критичну масу у владних інституціях, яка не відповідає їх питомій вазі серед населення України, кожен по своєму дисонують з українським національним егрегором. Росіяни цілком природно для їхнього національного менталітету намагаються витворити в Україні такий милий їхньому серцю тотальний бюрократизм і тягу до встановлення влади царя-батюшки, який всіх нагодує і вкладе спати. А сам не буде ні їсти, ні спати. Євреї натомість демонструють власну менталітетну тягу до нічим і ніким необмеженого матеріального збагачення за будь-яку ціну. А так як представники цих двох національностей становлять критичну масу в керівництві державою, в Україні вони витворили систему бюрократичного олігархату. Саме він і не дає українській нації і українській державі розвиватися, блокує будь-які прояви національної ідентичності українців. Особливо яскраво це проявляється в мовному питанні, де владні “іногородці” намагаються повністю ігнорувати українську мову знаходячись на утриманні української нації. Лише цілком природний перехід влади до рук національної більшості в мононаціональній державі Україна, неможливість жити і досягти успіху в ній без знання української мови зможуть перевести перманентну революцію в Україні з військово-політичної площини в площину культурно-освітню і соціально-економічну.

Нині стало модним в деяких політологічних колах, які обслуговують бюрократично-олігархічну систему, писати про те, що періодичні сплески (піки) перманентної революції не мають національного забарвлення. Мов, народ хоче в Європу, хоче жити так, як багаті і щасливі європейські країни і нічого його більше не цікавить. Це зовсім не так. Більш того, кожен наступний пік перманентної революції в Україні набуває все більш яскраво виражених національних і навіть націоналістичних рис. І це тому, що головна мета перманентної революції в нашій державі, – національне визволення українців з під чужоземного гніту все ще не досягнута. З кожним наступним етапом революції стає все зрозумілішим, що без національного визволення всі інші завдання революції, включаючи й прискорений соціально-економічний розвиток не будуть виконані навіть у принципі.

Можна сказати, що перманентний характер української революції проти засилля в державі бюрократично-олігархічної системи значно розтягує реалізацію її завдань у часі, перетворюючи його на своєрідний образ життя нації. Стихійно починає формуватися унікальна організаційна система перманентної революції. Її основою стають певні сформовані організовані спільноти – волонтери, добровольці, воїни АТО, автомайданівці, футбольні фанати тощо. Ці організаційні структури реально і цілком природно протистоять інонаціональній бюрократично-олігархічній системі. Тому саме проти них ця система розпочала репресії і компанію дискредитації в належних олігархам засобах масової інформації. Ні для кого не

секрет, що серед найбагатших олігархів, які “замовляють музику” в Україні етнічних українців немає зовсім. При цьому борці з бюрократично-олігархічною системою в Україні і її владними персоналіями опираються на реальне невдоволення української нації неприйнятними для її менталітету порядками в країні. І це незалежно від того, усвідомлюють вони його реальну сутність, чи ні.

Бюрократично-олігархічна система марно намагається робити з українців те, що входить в повне протиріччя з їхньою природою. Це не вдалося зробити навіть Сталіну, який намагався переробити індивідуалістів українців на колективістів росіян. Мільйони людей замучили Голодоморами, але природа українців не змінилася. Бюрократизм є природою росіян, а не українців. І це, а також віра в царя-батюшку особливо проявилася в росіян під час візиту Путіна до окупованого Росією українського Криму. Тисячі росіян ледь не задавили один одного, намагаючись поцілувати руку президенту Росії. Українці не люблять владу, якою б вона не була. Це генетичний код вільної нації. Інонаціональна влада хотіла б зробити з кожного українця бюрократа, хоча б найменшого масштабу.

Бюрократично-олігархічна влада в Україні провокує чергові піки перманентної революції, намагаючись перетворити українців зі співтовариства вільних виробників і творців на людей, які знаходяться в неї на службі, а отже повністю від неї залежні. Якщо на Заході нечисельний бюрократичний клас вимушений власні зусилля спрямовувати на забезпечення ефективності функціонування держави, бюрократично-олігархічний апарат в Україні фактично визначає власну місію в самозміцненні, самовивищенні, пошуку і підтримці авторитарного правителя. В останньому український бюрократично-олігархічний клас отримує власний розвиток і поглиблення.

Однак така влада може бути здійснена лише за умови, що всі, з ким вона має справу, перетворюються на аморфну масу, своєрідний пластилін з якого можна ліпити що завгодно. Але такий стан національного буття абсолютно неприйнятний для українців. В окупованій росіянами частині Донбасу, де після виїзду звідти людей хоча б з елементами української ментальності, абсолютно запанувало російське ментальне сприйняття дійсності. Тому майже моментально встановився класичний російський “пластиліновий” або “ватний” режим. Все, що забезпечувало самостійність, індивідуальність людини, не кажучи вже про самодостатність тієї чи іншої суспільної групи безжально викорінювалося.

Ідеальним матеріалом бюрократично-олігархічного режиму в Україні був і залишається люмпен. В різних його іпостасях і назвах (“ватники”, “колоради”, “сепари”, “русня”, “тітушки” тощо). Це люди без коріння, в першу чергу національного. Такі особи нічого не мають за душею і тому є своєрідною чистою шкільною дошкою, на якій можна писати, що завгодно. Для бюрократично-олігархічного режиму в Україні люмпен став тією своєрідною моделлю, матрицею, лекалом, на основі яких інонаціональні олігархи хотіли б “перекроїти” українців. Така соціальна маса, а не нація, ідеальний матеріал, але не для перманентної національно-визвольної революції, а для перманентного пограбування української землі і народу. Це ударна сила соціальної ентропії. “Ватник”, “колорад”, “тітушка” є класичним продуктом такої бюрократично-олігархічної системи. Такі люди за гроші олігархів ладні на все. Саме їх завданням є руйнація стихійно виникаючих структур українського суспільства.

Єдиною формою структурування суспільства, яку може допустити бюрократично-олігархічна система в Україні є лише організації, які створюються під егідою олігархів. Саме тому вони з самого початку мають ненависний більшості українців бюрократичний характер. Всі природні способи структуралізації суспільства бюрократично-олігархічна система розглядає як підозрілі, ненадійні, непотрібні. Будь-який особистий і суспільний недержавний інтерес українців розглядається цією системою як антидержавний.

Однак перманентна революція в Україні відбувається не лише на тлі постійного загострення як внутрішніх проблем, які не вирішувалися понад 20 років і агресії Росії, але й на тлі руйнування усталених принципів міжнародного співіснування. Принципи міждержавної взаємодії в міжнародних відносинах розроблені людьми не на основі пізнання закономірнос-

тей виникнення, функціонування держав на міжнародній арені та їхньої взаємодії, а лише з врахування мінливої політичної кон'юнктури виявилися не життєздатними. Вони відображали лише політичні наслідки поділу Європи переможцями в Другій світовій війні. Здебільшого ці принципи на сучасному етапі суперечать один одному. У зв'язку з цим виникають так звані подвійні стандарти. Одне і те саме явище чи процес у різних країнах, різними політичними силами і міжнародними організаціями оцінюються не лише по-різному, але й часто з протилежних позицій.

Наприклад, більшості закономірностей взаємодії держав на політичній арені світу відповідає канонізований принцип національно-державної самовизначеності народів. Однак він суперечить непорушності існуючих кордонів країн, документально оформленому в 1975 р. Унаслідок такої суперечності в залежності від тих чи інших суб'єктивних міркувань збройна боротьба окремих народів за створення незалежної держави одними країнами оцінюється як національно-визвольна боротьба, а іншими – як тероризм. Так бомбардування російською авіацією сіл у Чечні і Дагестані – це боротьба з тероризмом, а бажання чеченського народу мати власну державу, і, відповідно збройна боротьба за це – це тероризм.

Практично нічого не значить нині ще один канонізований у міжнародних відносинах принцип невтручання у внутрішні справи суверенних держав. Він порушується з легкістю, особливо Росією і особливо у відносинах з Україною. Росія вважає, що вона має право втручатися у внутрішні справи будь-якої держави, яку вона вважає слабкішою за неї у військовому відношенні. Так, анексія Криму і війна на Донбасі російсько-терористичних військ за власною сутністю є намагання зупинити, або хоча б загальмувати природний хід перманентної революції в Україні. Фактично єдиним принципом, який сповідує Росія у міжнародних відносинах є варварський принцип переваги сильнішого, який нібито має право діяти на міжнародній арені за правом сильного. Подвійні стандарти у реалізації усталених принципів взаємодії країн на сучасній політичній карті світу на практиці нині буквально руйнують систему міжнародних відносин. Слабкі країни і нації відповідають на сваволю сильних держав терористичною війною. Фактично тероризм у ХХІ ст. стає “силою слабких”.

Українська перманентна революція нині відбувається ще на тлі одних фундаментальних змін, які в тій чи іншій мірі визначають її перебіг. Справа в тому, що очевидну перевагу в соціально-економічному розвитку нині мають не великі за площею і кількістю населення країни, а малі й середні. Причина полягає в тому, що в наш час будь-яка територія постійно диверсифікується за всіма можливими ознаками. Це об'єктивно призводить до того, що великими країнами з кожним роком стає все важче ефективно управляти. За показниками ВВП на душу населення нині попереду малі і навіть карликові держави. Тому одним з фундаментальних географічних принципів у ХХІ ст. у галузі міждержавних відносин стає гасло: “Управлятися локально, діяти глобально”. Звідси і висновки для української перманентної революції. Вона не має завершитися створенням чергової імперії на чолі з українською нацією. Її кінцевою метою має стати народження української держави на етнічних чорноземних українських землях. Керована з одного центру держава за моїми підрахунками в ХХІ ст. не повинна надто перевищувати 1 млн кв. км. Інакше вона буде постійно знаходитися в полі дії відцентрових сил.

Українська перманентна революція має модернізувати свою теоретико-методологічну базу на основі найсучасніших, але мало відомих у нас теорій розвитку держав у ХХІ ст. Я маю на увазі **функціональну теорію** Р. Гартшорна і теорію **“держави-вмістилища”** або **“держави-контейнера”** П. Тейлора. Перша з них стверджує, що в ХХІ ст. держава буде політично організованим простором, успішне функціонування якого залежить від вміння переборювати відцентрові сили, які намагаються подрібнити державу. За Р. Гартшорном ці сили діють у кожній країні, але тільки в деяких руйнують державу повністю. Тому головними чинниками успішного функціонування і самого існування будь-якої країни цей американський вчений вважав так звані чинники зв'язності, тобто її цілісності. Р. Гартшорн був переконаний, що цілісність держави на початку ХХІ ст. вже не може бути забезпечена одним державним апаратом, яким би організованим і ефективним він не був. Її можна досягти

лише за рахунок державної ідеї, яка існує в чуттєвій сфері населення певної країни. Якщо населення ототожнює себе з цією державою, вважає необхідним об'єднуватися і підтримувати різні групи людей в усіх її куточках, вона залишається єдиною. Серед чинників такого об'єднання головним Р. Гартшорн вважав націоналізм.

В наш час теорію “держави-вмістилища” або “держави-контейнера” розвинув П. Тейлор. Держава, за П. Тейлором виступає як вмістилище передусім накопиченого багатства. Цікавою є думка вченого, що “держави-вмістилища (контейнер) сили націлені на збереження існуючих кордонів; держава як вмістилище багатства націлена на більші території; держава як вмістилище культури націлена на менші території. Як і Р. Гартшорн, П. Тейлор великого значення у виникненні і самому існуванні держави також надавав націоналізму.

Саме в контексті цих останніх теорій державотворення в ХХІ ст. виникає проблема трансформації націоналізму і його ролі в розвитку і диверсифікації перманентних революцій. Це питання все ще залишається не розробленим і цілком. Географічний же аспект націоналізму і його значення в просторово-територіальних проявах перманентних революцій донині залишається практично недослідженим.

УДК 911.3

Олег Шаблій

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
shabliiy@franko.lviv.ua

Shabliiy O. I. The geopolitical challenges of Ukraine. *The concepts of geopolitical challenge and system of challenges for Ukraine are considered. The most important, according to the author, geopolitical challenges of: existentiality (existence) and subjectivity are substantiated, the geopolitical position of Ukraine in this context is evaluated. It is marked that the main historical and strategical enemy of Ukraine was, is and will be Russia. It is paid attention to civilization challenge, namely Ukraine belonging to western civilization circle (by Ye. Malaniuk) in contrast to Russia (Eastern, Asian despotic circle). It is paid special attention to the security challenge and the problem of Ukraine occurrence to the military-defensive (NATO) and economical units (unions). The problems of formation of Ukraine as a regional state are considered. It is new the transition challenge of Ukraine as a link between East (Eastern, Southeastern and Southern Asia) and West (Europe). These challenges are mainly intracontinental. But some aspects are global.*

Ключові слова: геополітичні виклики, державна суб'єктність, система викликів, виклики – екзистенційності, цивілізаційний, територіальної цілісності, формування регіональної державності, транзитності.

Key words: geopolitical challenges, state subjectivity, system of challenges, challenges of -existentiality, civilization, territorial integrity, regional consciousness formation, transition.

Поняття геополітики і геополітичних викликів

“Геополітика,” як поняття, появилось в науці на початку ХХ ст. Його ввів у науку шведсько-німецький учений Рудольф Челлен (1864–1922) у 1914–1916 рр. Зробив це у працях “Великодержави сучасності” (1914) і “Держава як форма існування” (1916). Якщо у 1897 р. німецький учений Фрідріх Ратцель відносив політичну географію до системи географічних наук, то Р. Челлен вже трактував геополітику як *підрозділ політології і права*. Він визначив головні напрямки та аспекти політологічних досліджень:

1) *кратополітика* – досліджує структуру влади, однак відрізняється від суміжного з нею правознавства тим, що вивчає, як реально в житті виконується діюче законодавство, зокрема і основний закон – Конституція;

2) *геополітика* досліджує державну приналежність тієї чи іншої території, земного простору, вплив їхніх конкретних природно-географічних властивостей на державну політику. Вона межує і пов'язана з географією, особливо фізичною;

3) *етнополітика* вивчає вплив етнічних (національних) рис і структур на державу та її політичне функціонування. Будучи пов'язаною з етнографією (так тоді розуміли сучасну демографію й етнологію), етнополітика досліджує зв'язки між етнічними особливостями і державою;

4) *соціополітика*, як і пов'язана з нею соціологія, вивчає соціальну (класову, фахову, суспільно-верстову тощо) структуру населення, не саму по собі, а у найтіснішому зв'язку з владою;

5) *екополітика*¹ досліджує господарські аспекти зовнішнього і внутрішнього політичного становища держави: виходи на регіональні та світові ринки; регіональну економічну політику тощо.

З того часу поняття геополітики суттєво змінилося. Воно набуло *міждисциплінарного характеру*. У дослідженні геополітичних реалій зараз беруть участь, як мінімум, три-чотири наукові дисципліни: *політологія, державне і міжнародне право, економіка і географія* (як фізична, так і соціально-економічна). Велику роль починає відігравати *регіоналістика* – наука про регіони – внутрішньодержавні, міждержавні транскордонні, континентальні і глобальні.

Ці об'єкти – держави і регіони різного масштабу та ієрархії є об'єктами дослідження як географії, так і геополітики водночас. Якщо перша вивчає генетичні особливості об'єктів, то друга – геополітика – структурно-функціональні. Тобто геополітика досліджує системні характеристики своїх географічних об'єктів з погляду їх функціонування у полі політико-просторових відносин.

І останнє. Не слід плутати геополітику як наукову дисципліну, що розвивається і функціонує поряд і у зв'язку з політичною географією, і реальну політику (*Rielpolitik*) у її географічних-просторових вимірах з урахуванням кількісних і якісних характеристик реальних, просторово-локалізованих об'єктів. Геополітика – це не лише сукупність дій стосовно зовнішніх політичних гравців (наприклад, держав), але й виклики, які здійснює суб'єкт геополітики до іншого суб'єкта (об'єкта) чи політичного довкілля загалом.

Геополітичні виміри України, її суб'єктність

Слово “України” вживається у декількох значеннях.

Це – передовсім, *природно-географічна область* південно-східної Європи, окреслена з півдня морями Чорноморсько-Азовського басейну, а з півночі зоною Полісся. Багато історичних ворогів хотіли б, щоб цим обмежилось розуміння України.

Це – *територія суцільно заселена українським народом*, закоріненим в ній протягом кількох тисячоліть з періоду Трипілля (2–3 тис. років до Р. Хр.).

Це – *державна*, яка має свою державну територію з міжнародно визнаними кордонами, органами влади і управління, власним громадянством і є просторовою частиною людської цивілізації. Поскілки держпвотворчою нацією є українська етнічна спільнота, то Україна є водночас *нацією-державою*. Поступово у цій державі формується *політична* нація – сукупність усіх громадян, які визнають себе такими (ідентифікують себе з Україною).

Як і кожна держава, Україна має ще дві ознаки: а) вона займає тільки їй властиве географічне розташування (*die Lage*), що теж є її ідентифікаційною ознакою; б) вона має певну сукупність сусідів першого і другого порядків (зокрема, зараз – це сім сусідів, з якими безпосередньо межує Україна).

¹ Не плутати із сучасною екополітикою, яка досліджує політику стосовно природного довкілля і вплив довкілля на політичні аспекти функціонування держави.

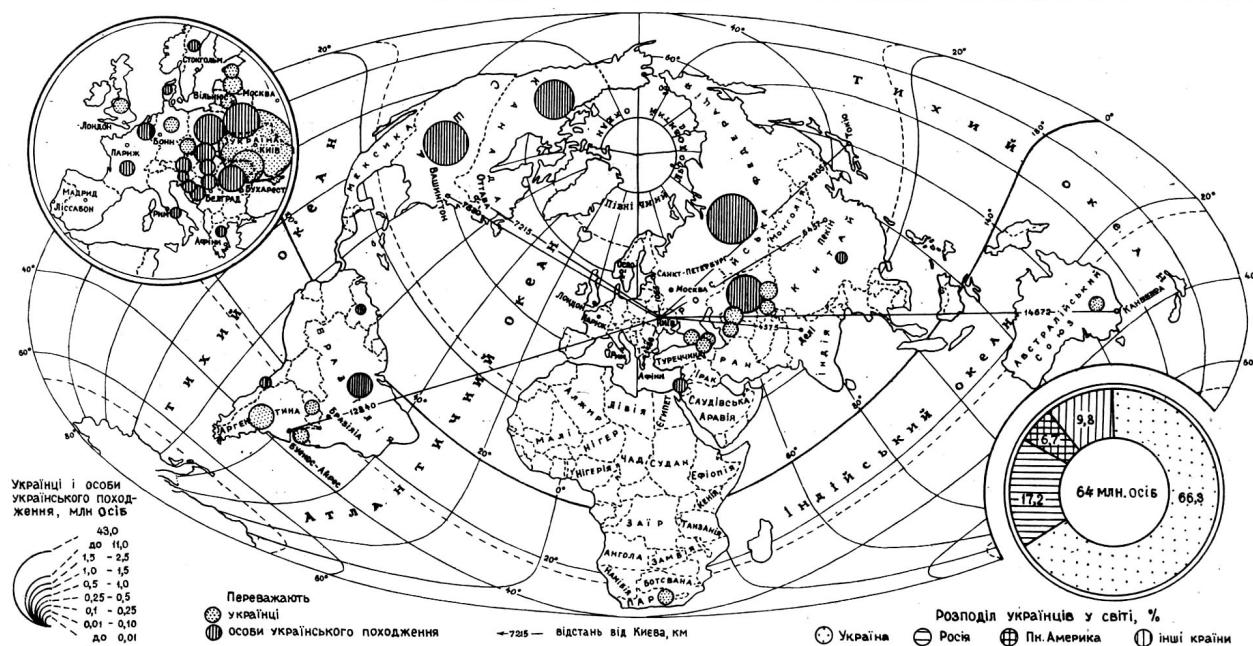

Рис. 1. Положення України у світі

Україна належить до великих держав Європи. За площею вона займає перше місце (603,7 тис. км²), будучи більшою від Франції, Німеччини, Великобританії та Іспанії. А за населенням – шосте місце. За даними на 1.01.2014 р. тут проживало приблизно 45 млн осіб.

Таблиця 1

Площа і населення найбільших країн Європи

№ з/п	Держава	Площа, тис. км ²	Населення	
			млн. ос. (приблизно)	місце
1.	Україна	603,7	45,0	6
2.	Франція	551,5	60,1	2
3.	Іспанія	506,0	41,1	5
4.	Швеція	450,0	8,9	15
5.	Німеччина	357,0	82,0	1
6.	Польща	323,0	38,6	7
7.	Італія	301,4	59,5	3
8.	Сполучене Королівство	242,9	59,3	4

Історично склалося так, що політико-географічне, і ще більше – геополітичне розташування України мало багато негативного. Однак культурна орієнтація України була, як писав український історик *Михайло Грушевський*, західною, а географічна – південною (майже усі ріки і їх басейни мають чорноморсько-азовське спрямування). І ці орієнтації були головно для України і українців загалом позитивними.

Загрози і відповідні геополітичні виклики йшли переважно зі сходу: у XII–XIII ст. від монголо-татарської навали, яка у 1240 р. знищила Київ – “матір городів руських”. А з XV–XVI ст. – від Московського царства, а далі, особливо з XVII–XVIII ст. – від Московської держави і Російської імперії. У XX ст. – від Росії.

Як показали події останніх двох років, Росія була і залишається головним стратегічним противником України.

Отже, її постійна загроза, яка перманентно призводила до втрати Україною своєї незалежності (XVII ст. – Переяславська угода, 1917–1920 рр. – большевицька агресія); сучасна

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Рис. 2. Положення України у Європі

війна, яка може призвести до чергового поневолення України і зникнення її з політичної карти світу.

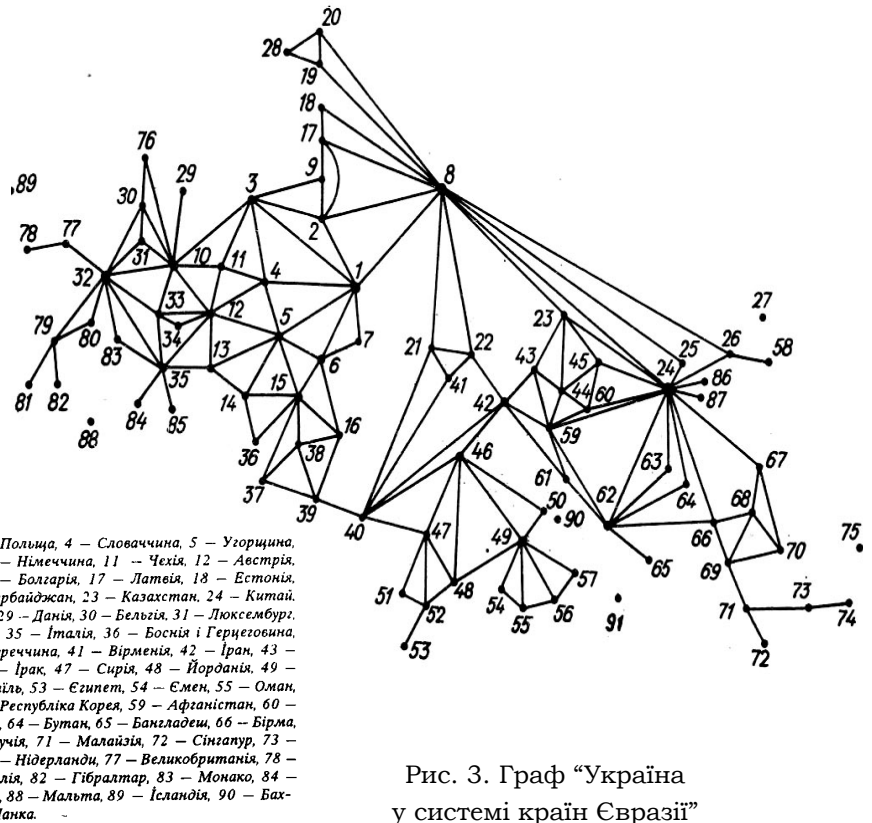

Рис. 3. Граф "Україна у системі країн Євразії"

Найповніше можна зрозуміти проблему геополітичних викликів у контексті *суб'єктності* України. Тобто тоді, коли вона виступає гравцем у системі політико-географічного устрою чи порядку регіону (частина континенту), частини світу чи у глобальному відношенні. Або, коли держава бореться за прово бути таким суб'єктом. В окремих випадках, навіть не будучи суб'єктом міжнародних стосунків, народ, який втратив свою державність, у латентній (скритій формі) через своїх свідомих представників стає таким суб'єктом. Наприклад, відомий діяч кінця XVIII ст. у мазепинській час *Капніст* вів таємні перемовини із шведським державними чинниками з метою вирвати Україну з московських пазурів.

Система геополітичних викликів України

Теорію геополітичних викликів і відповіді на них розробив британський учений-історик і філософ *Арнольд Джозеф Тойнбі* (1889–1975). Ця універсальна теорія розкриває і пояснює механізм творення націй, держав і цивілізацій. На основі аналізу логіки виникнення, становлення і занепаду сотень держав і націй упродовж відомої історії людства він доводив, що початковим пунктом генези нової спільноти і головним фактором її успіху є адекватна відповідь на внутрішні чи зовнішні виклики, які ставлять під загрозу життя людей і руйнують при цьому звичний спосіб думання і дії.

У таких умовах спільнота або мобілізується і знаходить новий модус вівенді (*Modus vivendi*) – спосіб життя і діяльності та на його основі здобуває конкурентну перевагу над іншими спільнотами або зазнає історичної поразки і зникає з історичного поля, розчиняючись серед інших спільнот і стаючи генофондом чи робочою силою (“тяглом у поїздах їх бистроїздних” – *Іван Франко*) для розбудови їхніх держав. Таким тяглом і генофондом не раз протягом історії ставали українці для Московщини і Росії.

Ситуація, в яку потрапила українська спільнота сьогодні, багатьма своїми рисами нагадує саме такий доленосний виклик. Найбільш сфокусовані він проявляється у проблемі територіальних втрат (навіть тимчасових), що виникли внаслідок внутрішньої слабкості держави, недоформованості нації, особливо політичної та недооцінки зовнішніх загроз (*М. Розумний*, газ. “День”, 15.09.2015).

На сучасному етапі функціонування незалежної української держави ми виділяємо *шість-сім головних геополітичних викликів, які утворюють своєрідну систему, бо тісно пов'язані між собою*. Очевидно, серед них існує певна ієрархія. Це наступні виклики:

- 1) екзистенційності;
- 2) безпеки;
- 3) цивілізаційної орієнтації;
- 4) територіальної цілісності, в т. ч. повернення Криму і Донбасу;
- 5) формування України як регіональної держави;
- 6) транзитності.

Розглянено коротко кожного з них.

1. Виклик екзистенційності

Цей виклик стосується самого існування української держави як такої у співдружності світового політико-державного континіуму. Це головний геополітичний виклик, але вже в умовах нових технологічних цивілізацій – постіндустріальної та інформаційної. Виклик існував у перманентній формі протягом усіх періодів взаємовідносин Росії і України.

Росія ніколи не погоджувалася за існуванням України як незалежної держави. І в явній чи прихованій формі проводила політику захоплення чи загарбання України. Це здійснювалося багатьма способами: прямою агресією чи різними способами “визволення” від впливів інших держав (близьких і віддалених), чи пропагандою псевдотеорії “єдиного русского народа” (отже, українців ніби-то не існує, є ніби-то малороси, без своєї мови і культури).

Останніми двома роками Росія порушила усі російсько-українські угоди, починаючи від угоди про визнання незалежності України (1991 р.) і “Угоди про дружбу, співробітництво і партнерство” та закінчуючи угодами про СНД і воєнно-морську базу у Севастополі, підписану, до речі президентом-зрадником Януковичем і Путіним.

Все це змусило Україну виробити і затвердити нову геополітичну, точніше військову, доктрину у 2015 р.

Воєнна доктрина України базується на Стратегії національної безпеки України та є базовим документом оборонного планування і основою для розроблення концепцій та державних програм реформування та розвитку Збройних сил, інших військових формувань, озброєння та військової техніки, оборонно-промислового комплексу.

Нова Воєнна доктрина України:

- визначає Російську Федерацію *воєнним противником* України та умови звільнення тимчасово окупованих територій України;
- виходить із високої ймовірності великомасштабного застосування проти України воєнної сили як головної загрози національній безпеці України у воєнній сфері;
- підтверджує відмову від політики позаблоковості та відновлення стратегічного курсу на євро-атлантичну інтеграцію;
- визначає ознаки виникнення збройного конфлікту всередині України, у тому числі інспірованого іноземними державами;
- враховує збільшення ролі інформаційно-психологічних операцій;
- наголошує на потребі удосконалення системи мобілізаційної підготовки і мобілізації та суттєвого збільшення професійної складової у Збройних силах України та в інших військових формуваннях;
- формулює заходи з підготовки держави до оборони, необхідні для відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності держави, а також завдання розвитку оборонного та безпекового потенціалу України як необхідної умови відсічі збройної агресії тощо.

Рада національної безпеки і оборони України підтримала пропозиції Кабінету Міністрів України і Служби безпеки України та вирішила розширити перелік юридичних та фізичних осіб Російської Федерації та інших країн, стосовно яких застосовуються санкції. Ці особи здійснюють терористичну діяльність, беруть участь у фінансуванні тероризму чи іншій підтримці цієї злочинної діяльності, а також в порушення норм міжнародного права підтримують анексію Російською Федерацією частини території України.

Це рішення зумовлено необхідністю ефективного реагування на триваючу збройну агресію Російської Федерації проти України, сприяння і фінансування нею терористичної діяльності, що призвело до порушення територіальної цілісності України, прав і свобод її громадян, тимчасової окупації частини території України, численних людських жертв, спричинило реальні і потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці і суверенітету України.

Ця доктрина становить ядро відповіді на наступний геополітичний виклик – безпека України.

2. Безпековий виклик

Кожна держава дбає передовсім про свою безпеку. Не слід думати, що Україна ігнорувала цей виклик. На протязі 24 років існування нею було розроблено шість доктрин безпеки.

Перша доктрина була прийнята у 1993 р. при президентові *Л. Кравчуку*. Вона була досить спокійною, де констатувалося розпад Радянського Союзу і оголошувалося позаблоковий статус України. Тим не менш, цю доктрину фахівці називали “зубастою”. Тоді в Україні була ядерна зброя, був великий військовий компонент – біля 700 тис. військових, з яких можна було будувати нову армію.

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Друга доктрина була прийнята влітку 2004 р. Затвердив її тодішній Верховний головнокомандувач *Леонід Кучма*. Попри те, що зовсім нещодавно відбувся конфлікт на о. Тузлі, ця доктрина знову ж таки була досить спокійною. Однак принциповим її досягненням стало те, що в документі записали про необхідність підготовки України до членства в НАТО. Це був дуже важливий крок. Але, на жаль, буквально через місяць *Леонід Кучма* без жодних пояснень, після зустрічі з *Путіним*, приїхавши в Київ, своїм указом вилучив з доктрини слова про підготовку України до повноправного членства в НАТО.

Четверта редакція доктрини з'явилася в квітні 2005 року за часів президентства *Віктора Ющенка*. Його указ якраз передбачав повернення в текст запису про мету вступу до НАТО. Тим не менш, українське військово-політичне керівництво побоювалося будь-яким чином розглядати можливість реального супротивника. Навіть був визначений евентуальний противник – це мало для України руйнівний характер, бо з такою доктриною формувався пацифізм. І це не зважаючи на те, що в самій Росії говорилося, що НАТО має інші інтереси. Такі ідеї нарошувалися в 2005–2010 рр.

Прихід до влади *Віктора Януковича* змінив ситуацію. У 2011 році була прийнята *п'ята доктрина*, яку експерти називають “скандальною”. Цей проект був “беззубим”. Ми прийшли до того, що нова Воєнна доктрина фактично не розглядала воєнний чинник в якості впливу. А найбільш негативним моментом, звичайно, стало закріплення позаблокового статусу української держави. Це була велика помилка. Головним пріоритетом цієї доктрини було використання невійськових компонентів.

Але безпековий виклик стимулював не лише докорінну зміну воєнної доктрини України. Важливим є посилення власної оборони за рахунок передовсім:

- а) розвитку військово-оборонного комплексу;
- б) розвитку економіки, особливо на базі реіндустріалізації, стимулювання впровадження ІТ-технологій, реструктуризації національного комплексу;
- в) укріплення кордонів, особливо з Росією.

Другою стороною є укріплення безпеки шляхом поглиблення економічних та інших зв'язків з Європейським Союзом, НАТО, країнами-сусідами, близькими і далекими, особливо Японією і Китаєм, Близького і Середнього Сходу.

Серед перелічених відповідей на виклик безпеки на сучасному етапі я би особливо виділив два: одну внутрішню – посиленого розвитку військово-оборонного комплексу; і одну зовнішню – всіляке співробітництво з НАТО аж до подання заявки щодо вступу у Північно-Атлантичну оборонну організацію.

Посилення розвитку ВПК. Україна ще донедавна характеризувалася потужним ВПК: виготовленням космічних ракет та ін. засобів (Дніпропетровськ), літаків (Харків, Київ), танків (Харків), військових кораблів (Миколаїв), стрілецької зброї та ін. Зрозуміло, що цей ВПК не був самостійним, а являв собою складову частину ВПК Советського Союзу. В Україні не було замкнених циклів виробництва зброї. Тепер, коли обірвалися кооперативні зв'язки цього комплексу з РФ та ін. республіками, виникли значні труднощі у швидкому налагодженні виробництва власної зброї. Але маючи потужні традиції і ще не повністю втрачений працересурсний кваліфікаційний потенціал, Україна за короткий проміжок часу долає цей недолік.

Зараз важливо зробити рішучий крок у створенні нових видів зброї і засобів високоточного наведення на ціль, нічного бачення (тепловізори), електронної розвідки (дрони) та ін. Як крайній захід, можна було б відновити виробництво ядерної зброї як засобу стримування агресора.

Взаємодія і співпраця з НАТО. НАТО – це Альянс, відданий справі колективного захисту його країн-членів, основа збереження миру та безпека у Європі та Америці. У його складі 28 країн. НАТО безпосередньо межує з Україною через Польщу, Словаччину, Угорщину і Румунію. Через Болгарію, Грецію і Туреччину – по Чорному морю. Тобто четверта частина країн НАТО межує з Україною. Через це НАТО має доступ до території України із заходу, південного заходу і з півдня.

Співробітництво України з НАТО почалося буквально з дня проголошення її незалежності, як з організацією в цілому (наприклад, комітет “Україна – НАТО”), так в окремих сферах. Серед останніх наступні:

а) у галузі безпеки. Це підтримання безпеки і стабільності на євроатлантичному просторі (миротворчі сили на Балканах у колишній Югославії);

б) в оборонній реформі. Ця програма широкомасштабніша, ніж взаємодія НАТО з будь-якою іншою країною-партнером. Це особливо стосувалося трансформації збройних сил України у меншу за кількістю і якіснішою, за боездатністю армію. Правда, під час правління Януковича ці реформіські процеси були зірвані;

в) в галузі озброєння. Орієнтування на підвищення сумісності озброєнь України і країн НАТО;

г) планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру (2001–2002 рр. – проект запобігання катастрофічних наслідків у басейнів р. Тиси);

д) наука і охорона довкілля. Це переважно спрямовано на проблеми захисту довкілля, спричиненого військовою діяльністю;

е) державні програми зміцнення співробітництва України з країнами НАТО (наприклад, співпраця в оборонній реформі та невійськових напрямках);

ж) співробітництво в економічній сфері. Тут розглядаються і розв’язуються проблеми економічної ефективності самого співробітництва, створюються проекти і програми економічної безпеки.

В сучасних умовах неоголошеної війни Росії проти України НАТО підтримує Україну: засобами зброї (крім наступальної і важкої), переданням військово-оборонного досвіду на полігонах України, спільними навчаннями, в т. ч. морськими (“Сі-бриз”), створенням спільних військових частин (наприклад, українсько-польсько-литовської), лікуванням поранених українських вояків у країнах-членах НАТО та ін.

Найбільша допомога Україні спостерігається зі сторони країн-членів НАТО: США, Великобританії, Німеччини, Польщі та Литви. Головним чином через економічні санкції стосовно Росії. Такі санкції впроваджує і сама Україна.

Сьогодні 22. IX.–2015 р. Генеральний секретар НАТО *Єнсен Столтенберг* підписав у Києві договір про співпрацю з Україною в галузі оборони та комунікації. Президент України *Петро Порошенко* стверджує, що Україна готова до вступу в НАТО: більшість його дорослого населення (64%) готова проголосувати на референдумі за вступ України в НАТО (на заході держави – 89%, у центрі – 63%, на сході – 30-36%).

Наступний виклик цивілізаційний.

3. Цивілізаційний виклик України

Цивілізація – це стійка культурно-історична спільність людей, що характеризується спільною ментальністю, етичними і моральними цінностями та установками. Американський учений *Семюель Гантінгтон* у книзі “Захід унікальний, але не універсальний” (1996) виділяє такі цивілізації: західну (християнську), слов’яно-православну, мусульманську, індуську, китайську (конфуціанську), японську та, можливо, африканську (південніше Сахари).

Україна знаходиться у перехідній смузі між західною християнською і слов’яно-православною. Деякі вчені стараються розділити Україну за чисто релігійною ознакою на дві частини: східну – слов’яно-православну і західну (без Волині) – європейсько-християнську. Інші дослідники вважають Україну слов’яно-православною цивілізацією.

Тут ми не будемо дискутувати над релігійними питаннями. Для нас головніше – це проблема цивілізаційного виклику України.

Вся історія розвитку українства, формування його як державної нації підтверджує культурно-духовний орієнтир – *західний вектор його розвитку*. Це яскраво виражено у формулі українського політолога *Дмитра Донцова* 20-х – 30-х років ХХ ст. – “*Геть від Москви!*”.

Тобто повний культурно-психологічний розрив з московським імперіалізмом, з російською ментальністю, з російсько-євразійським доктринерством.

Яскравим виявом багатостолітньої західної цивілізаційної орієнтації Українства є культурне і духовно-релігійне поєднання Православ'я та Католицизму в особі Греко-Католицької церкви (Берестейська унія 1596 р.). Тоді було поєднано східний обряд з католицькими догматами, особливо прийняття православними українцями догмату *феліокве* (еманації Святого Духа не лише від Бога-Отця, але й від Бога-Сина).

Теперішня Російська Православна Церква (РПЦ), особливо в особі патріарха *Кірила*, є надзвичайно заполітизованою. Вона стала прислугою московського імперіалізму. В результаті підривної діяльності Москви в Україні тут діє войовнича Московська конфесія – Московська Православна Церква, яка у жорсткій формі не визнає інших православних конфесій – УПЦ-КП, УАПЦ і навіть УГКЦ. Своєю діяльністю вона ділить єдиний український народ і дезорієнтує його у цивілізаційному просторі.

Важливим засобом європейської цивілізаційної орієнтації України є формування на межі західно- і східнохристиянських цивілізацій міждержавних “союзів”. Наприклад, т. зв. *Міжмор'я* або *Балто-Чорноморського союзу*. Він мав би об'єднувати особливо економічними зв'язками країни Скандинавії і Балтики (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва і Польща) з Україною, включаючи Білорусь. Ця доктрина *Міжмор'я* була обґрунтована у 20-х роках ХХ ст. українським географом *Степаном Рудницьким* (1877–1937).

І зовсім не підходить Україні розроблені у Росії доктрина євразійства і такі псевдоекономічні об'єднання як СНД, Митний союз, Єдиний економічний простір тощо.

Отже, виходячи із усього сказаного, відповіді на цивілізаційний виклик має бути такий.

По-перше, це усвідомлення культурно-цивілізаційної окремішності держав великої європейської дуги Балтика – Балкани (Балтика – Чорне море, Середня Європа), щоб запобігти імперських устремлінням Росії. Важливим засобом цього усвідомлення може стати створення Балтійсько-Понтійської і далі – Каспійської Співдружності держав, у який можуть увійти і деякі країни західної цивілізації (наприклад, Польща, Словаччина, Угорщина). Найбільшою та у перспективі наймогутнішою серед них може стати Україна.

По-друге, політичні еліти України (та інших середньоевропейських країн) мають виробити геостратегію, яка максимально використовує у своїх інтересах існуюче протистояння між західною, православно-московською і мусульманською цивілізаціями. Це вимагає тонкої гри на суперечностях представників даних цивілізацій у середньоевропейському просторі і спрямування їх інтересів поза цей простір.

По-третє, виховання у суспільних елітах та й населення цих країн загалом середньоевропейської культурно-цивілізаційної ідентичності, психологічна переорієнтація на цю мету, позбавлення комплексу другорядності.

По-четверте, принцип релігійного плюралізму як наріжний у розбудові середньоевропейського дому, культурно-цивілізаційного і конфесійного симбіозу.

4. Територіальна цілісність, в т. ч. повернення Криму і Донбасу

Територія будь-якої держави є однією з ознак її повноцінного функціонування, довготривалого існування і розбудови усіх інших структур – розвитку суспільства, національного комплексу, формування політичної нації. *Український географ акад. С. Рудницький вважав, що головною ознакою держави є її територія*. Втрата державою частини населення (епідемії, війни) не має таких катастрофічних наслідків, як втрата території. Без частини визнаної міжнародними угодами території держава стає своєрідною калікою. Населення можна відновити шляхом відповідної демографічної політики, а територію, відторгнуту від держави, нічим не замінити.

Цілісність території держави закріплена в її Конституції і визнана міжнародними угодами, особливо це визнання важливе зі сторони держав-сусідів. Звичайно, можливі і багаточи-

сельні приклади спірних територій. Але ці спірні територіальні питання згідно міжнародних правових норм розв'язуються мирними, а не воєнними засобами.

Незважаючи на те, що території нашої держави у недалекому минулому перебували під різними займанщинами (Румунія, Польща, Чехо-Словаччина), то спадкоємці цих держав офіційно тепер не мають територіальних претензій до неї. Ці претензії висловлюють головно представники маргінальних партій чи громадських рухів у явній чи скритій формі (найбільше це спостерігається у Румунії стосовно Північної Буковини і Бессарабії) та в Угорщині (стосовно Закарпаття).

Єдиною країною, яка у відкритій формі постійно здійснює антиукраїнську пропаганду під виглядом захисту т. зв. “русеноязычного населення”, це Російська Федерація. Її державні та інформаційні чинники постійно твердять, що:

а) Україна – це штучний і тимчасовий політико-державний утвір на політичній карті Європи; вона – невдала держава (filed state);

б) не існує українського народу, як окремої державотверної нації;

в) Україна – це проект націоналістів в особі передовсім історика М. Грушевського, проект, що був реалізований і територіально закріплений більшовиками;

г) Україна – це непоєднана сукупність історико- та етногеографічних регіонів, населення яких має надзвичайно різноманітну ментальність. Слобожанщина, мовляв, ближча ментально до Росії, Галичина до Польщі, а Закарпаття – до Угорщини і т. ін.

Регіональна розмаїтість території України – це її достоїнство, а не гандж.

У XVIII–XIX ст. сформувалася єдина українська літературна мова, що стала фактором формування єдиної національної культури. А регіональні мови (діалекти) і етнографічні субкультури (наприклад, гуцульська, бойківська) стали важливою базою підживлення загальноукраїнської мови і культури.

Мова Тараса Шевченка, його поезія стали найважливішим інтегративним чинником у формуванні єдиної і неподільної української нації, її культури і держави.

Незважаючи на екстермінаційні дії і заходи проти українства держав-займанців, наявність регіонів з різною історією та особливостями духовно-культурного розвитку стала суттєвим чинником їх взаємозаміщення у всеукраїнському контексті. Як, наприклад, “кочував” всеукраїнський регіональний розвиток?

Після знищення Запорізької Січі і козацтва відродження України загалом почалося у кінці XVIII ст. зі сходу – Слобожанщини. Поступово всеукраїнське культурне ядро до середини XIX ст. змістилося у центр України. Нова літературна мова і романтична література була представлена Полтавщиною і Київщиною (І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Гулак-Артемовський та ін.).

Коли у 1863 р. та 1876 р. царський уряд заборонив українську мову (т. зв. Валуєвський та Емський укази), всеукраїнський культурно-духовний центр перемістився на захід – у Галичину. Східноукраїнські вчені і публіцисти, письменники і поети публікувалися у Львові, Коломиї, Тернополі, Стрию та ін. центрах Галичини, поширювали тут українську літературну мову; допомагаючи коштами у створенні громадських літературних та наукових товариств (“Просвіта”, НТШ), парамілітарних організацій (“Сокіл”, “Січ”, “Пласт” та ін.), політичних партій (перша така партія – Українсько-Руська радикальна партія була утворена у 1890 р. в Галичині).

Таким чином національна духовно-культурна єдність регіонів України була розбудована ще до I Світової війни. Тоді сформувалася модерна українська нація, яка заявила виклик про створення своєї держави на своїй етнічній території. Учені історики і географи (М. Грушевський, С. Рудницький, І. Кошовий та ін.) науково обґрунтували межі цієї території.

Російські псевдоучені (А. Дугін, І. Панарін та ін.) зараз “регіоналізують” Україну за псевдоцивілізаційними критеріями. Пишуть про цивілізаційні розломи України і навіть “огневі рубежі” (В. Дергачов з Одеси). Приймають бажане за дійсне. Пащекують про т. зв. “галицький язик”, якого не було і не буде.

Дугін “регіоналізував”, Україну на такі частини: 1) Крим – “ісконно русская земля”; 2) Восток і Юг України і вся Лівобережна Україна – при її *декомпозиції* має увійти у склад Російської імперії; Правобережна Україна – може існувати як “незалежна” під домінуванням Росії; Галичина – у складі Польщі, яка, своєю чергою, підпорядкована Великонімеччині; Закарпаття – Словаччині чи Угорщині і т. д.

Отже, на цей виклик Україна повинна зреагувати посиленням своєї інформаційної функції як щодо зомбованих росіян, так неосвідомлених громадян держави. Цю функцію має виконувати передовсім загальноосвітня і вища школа, родина, засоби масової інформації. Необхідно зміцнювати міжрегіональні зв'язки. І не лише Сходу і Заходу, а передовсім Сходу та Півдня з Центром.

Слід дати обґрунтовану відповідь тим українським політикам та вченим, які пропагують доцільність віддати Крим і Донбас Росії (бо там знищений український дух) і (або) створити незалежну Українсько-Галицьку Державу (УГД).

Нарешті, пропонується децентралізація влади повинна посилити не федералізацію і сепаратизм, а наростання міжрегіональної єдності України і її цілісності.

Виклик повернення і реінтеграції Криму та Донбасу. Усім відомо, що внаслідок необ'явленої війни Росія зайняла у 2014 р. територію Кримської Автономної Республіки і частину Донецької та Луганської областей. Крим вважається анексованим (цього факту не визнала жодна держава світу), що є суттєвим порушенням Гельсінського міжнародного договору про мир і безпеку у Європі (1975 р.).

Водночас на частині території Донбасу було організовано квазідержави – Донецьку і Луганську “Народні республіки” з маріонетковими урядами. Їх не визнала навіть сама Росія, яка утримує тут свою армію (під назвою добровольців) чисельністю понад 20 тис. осіб, офіцери якої управляють т. зв. ополченцями.

За час війни у Донбасі до 20.09.2015 р. вбито 1905 мешканців України – переважно воїнів Збройних сил України, Національної гвардії та добровольців.

Сучасний геополітичний виклик – зупинити агресію Росії і реінтегрувати в Україну Крим та окуповану частину Донбасу.

Українська влада не має офіційно розробленого плану відновлення суверенітету над територією Криму. Його реінтеграція мислиться в неозначуваний період. Навіть прийнято закон про *вільну економічну зону в Криму*, що недопустиме з погляду міжнародного права (рішення ООН у 1969 р.).

Процес повернення Криму в Україну, який став російською військовою базою, має бути системним, що поєднає дії загальноукраїнських, внутрішньокримських та зовнішніх (чинників).

Загальноукраїнські – це заходи з найбільш повної ізоляції Криму у юридичному й економічному та інформаційному планах. Зокрема:

– прийняття правових актів, які обмежують правове поле “органів влади” підросійського Криму;

– посилення економічної блокади (особливо припинення постачання енергоносіїв і продовольства; блокада російського транзиту);

– повніше використання національного кримсько-татарського фактору (а не лише у перекопській блокаді);

– організація потужних інформаційних програм ЗМІ, скерованих на створення об'єктивних передач про сутність російської анексії Криму.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій Донбасу передбачає такі головні заходи:

1) критичне послаблення Росії. Зокрема, підтримання національно-визвольних рухів з Росії (Північний Кавказ, Поволжжя);

2) діяльність у напрямку дезінтеграції РФ;

3) підтримка і посилення ролі мусульманського фактору, а також Протестанських церков на Донбасі;

- 4) санкції, особливо економічні, США і ЄС стосовно Росії загалом і її окремих секторальних частин, зокрема;
- 5) сприяння активізації України територіальних претензій щодо Росії самої (наприклад, стосовно Кубані);
- 6) створення сильної сучасної озброєної української армії. Така робота зараз інтенсивно проводиться;
- 7) внутрішня політична консолідація українського суспільства;
- 8) підтримка України і особливо Донбасу зі сторони ЄС, США, НАТО;
- 9) створення запасу економічної стабільності, щоб “перетравити” поверхневі території, щоб їх реінтегрувати їх на новий технічний і технологічний основі;
- 10) повне виконання Мінських угод.

5. Формування України як регіональної держави

Регіональна держава – це країна, яка відіграє суттєву роль своїм демографічним, соціально-економічним і військово-політичним потенціалом у силовому полі континенту чи частини світу. Її рівень на порядок нижчий, ніж держави – світового гравця (наддержави). Вперше про існування “регіональної держави” з політико-географічного погляду висловився німецький географ Фрідріх Ратцель (1834–1904).

За показниками кількості населення і площі, запасами природно-ресурсного потенціалу Україна переважно співмірна з такими регіональними державами, як Німеччина, Франція, Велика Британія, Туреччина, Мексика, Аргентина, Італія, Іран і навіть Китай та ряд інших. Суттєво вона відстає від цих держав економічно.

Сучасне розуміння регіональної держави найкраще розкрив американський соціолог Іммануїл Моріс Валлерстайн. Він вважав, що на глобальному рівні світ поділяється на “країни-ядра”, “країни-напівпериферії” та “країни-периферії”. За його класифікацією Україна належить до “країн-напівпериферії”. “Країни-ядра” можуть відігравати роль світової або регіональної держави і впливають на “країни-напівпериферії” і “периферії”. Проте в період структурної перебудови “країни-напівпериферії” мають шанс стати “країнами-ядрами” або деградують до стану периферії. Переваги отримують країни з розвинутою економікою. І, як свідчать статистичні показники, цей розрив між “країнами-ядрами” та “країнами-периферіями” зростає. На цей розвиток впливають як географічні, так і історичні, демографічні, економічні, соціальні й політичні чинники. Доц. Олександра Вісьтак здійснила таку класифікацію чинників (табл. 2).

Як бачимо, тут виділено, з одного боку, чинники об’єктивні і суб’єктивні. З іншого тут показано характер дії цих чинників на різних етапах розвитку регіональної держави.

Для України, як регіональної держави, зараз головним є об’єктивні чинники. Але частина суб’єктивних – корупція в органах влади, загроза національної безпеки (агресія Росії) стимулюють занепад її як регіональної, так і звичайної держави.

Близьким до поняття “регіональна держава” є поняття держави “геополітичної осі”. Американський учений Збігнев Бжезінський виділяє дві групи країн, які мають безпосередній вплив на геополітичну ситуацію в світі. Це “активні геостратегічні гравці” та “геополітичні осі”. Активні геостратегічні гравці – це держави, що мають спроможність і національну волю застосовувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити відповідно інтересів Америки наявний геополітичний стан справ.

Геополітичні осі – це держави, чия важливість походить не з їхньої сили і мотивації, а радше з уразливого розташування та з наслідків їхніх потенційно ранимих умов для поведінки геостратегічних гравців. Найчастіше геополітичні осі визначаються географічним розташуванням, що в деяких випадках надає їм особливу роль – або у наданні доступу до важливих районів, або у відмові сильному гравцеві в ресурсах.

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Таблиця 2

Чинники зародження , розвитку, функціонування та занепаду регіональних держав (доц. О. І. Вісьтак)

№ н/п	Історичні етапи	Чинники	
		Об'єктивні	Суб'єктивні
1	Зародження і становлення	Політико-географічне та геополітичне положення Метричні і топологічні характеристики території держави Демографічний потенціал у регіональному контексті Економічний потенціал	Історико-культурні Політична культура народу Традиції державотворення Становлення пасіонарності нації Регіональні амбіції
2	Розвиток і деверсифікація	Інвестиційний потенціал держави Інтеграційний фактор Природно-ресурсний потенціал Економічна динамічність держави і соціальна стабільність Зміна світового порядку	Спрямування політики на перетворення держави у надрегіональну Політичне устремління у розвиток багатофункціональності
3	Функціонування	Транзитний потенціал Науково-інформаційний потенціал держави Зовнішньополітичний потенціал Синергетичний ефект Входження держави у міжнародні безпекові структури Екологічний фактор	Входження держави у регіональні об'єднання з сусідами Проведення політики м'якої сили Політична та ідеологічна підтримка регіонального лідерства Інституалізація оргнів наддержавної і регіональної влади
4	Занепад або трансформація у звичайну державу	Дезінтеграція Наростання багатополарності світу Децентралізація у самій державі	Згасання пасіонарності нації Наростання корупції владних структур Постійна загроза військової безпеки з боку інших регіональних держав або глобальних потуг

Учений вважає, що на Євразійському континенті є п'ять геостратегічних гравців (Франція, Німеччина, Росія, Китай та Індія) та п'ять геополітичних осей (Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина, Іран). Він наголошує на особливій ролі, яку відіграють такі країни, як Туреччина та Іран. Україна є новою одиницею євразійського простору.

Розбудова України як національної держави проходить у дуже складний період світового розвитку. Якщо в Європі національні держави виникли у період розпаду феодальної суспільно-економічної формації, то українська національна держава розбудовується паралельно з розвитком демократичних засад і громадянського суспільства.

Згідно свого географічного положення держава Україна має всі можливості стати регіональною державою.

За зовнішньополітичною діяльністю Україна вже, по-суті, є такою державою. Головна спрямованість цієї діяльності є Європейська інтеграція, стратегічне співробітництво із державами-сусідами та наддержавою – США. Україна є членом у понад 60 регіональних та світових організацій: ГУАМ, Вишеградська група, Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ), Пакт стабільності для Південно-Східної Європи та ін. У 2014 р. вона підписала угоду з ЄС про асоціацію.

Однак між Україною і Росією іде латентна боротьба за регіональне лідерство. З розпадом Радянського Союзу Росія втратила статус наддержави. Сьогодні це найбільша держава світу із статусом регіональної держави. За будь-яку ціну вона прагне відновити свої втрачені позиції.

Як регіональна держава Україна може передовсім реалізується в рамках “західної”, “балтійсько-чорноморської” та “чорноморської” геополітичних доктрин.

Зокрема, *Чорноморсько-Балтійська* геополітична доктрина була вперше обґрунтована фундатором української географії *Степаном Рудницьким* в період визвольних змагань на початку ХХ століття. “Після першої світової війни розпалися Австро-Угорська та Російська імперії і на їх руїнах утворилися молоді держави Фінляндія, Чехо-Словаччина, Угорщина та Україна (УНР, ЗУНР та ін.). Природне побоювання цих держав нової експансії з боку російського імперіалізму – білого й червоного, – на думку *С. Рудницького*, – повинно зближувати їх з Україною, в кінцевому підсумку, призвести до формування “балтійської-понтійської” федерації у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білорусі та України. Ядром федерації мала б стати Україна як найбільша серед названих держав. Така федерація стала би бар’єром проти експансії російського імперіалізму у Середню і Західню Європу”. Зараз ця доктрина має всі шанси модернізуватися і стати реальною теоретичною підставою геополітичного об’єднання Балто-Чорноморсько-Каспійського партнерства. Крім названих вище держав до цієї асоціації може приєднатися Польща, Швеція, Туреччина, країни Кавказу. Це Балтійсько-Понтійське співробітництво відновило би один з найдавніших шляхів “із варяг в греки”. Організація могла б сприяти вирішенню декількох проблем:

- нейтралізації Росії на пострадянському просторі, а особливо, в Україні;
- дала б можливість реалізувати програму вступу України до Європейського співтовариства та НАТО;
- виробити нові, демократичні стандарти в економіці, політиці, культурі.

Організаційною міждержавною структурою, у якій вже реалізується *Чорноморська доктрина* є об’єднання ГУАМ. До цієї організації входить: Грузія, Узбекистан, Україна, Азербайджан, Молдова. Зауважимо, що слабкою геопросторовою ланкою тут є відсутність Білорусі.

Розвиток України як регіональної держави не слід розуміти буквально у якомусь “феодальному” ракурсі. Наприклад, т. зв. “Південна” (“Чорноморська”) доктрина, яка визначає регіональне лідерство України у регіоні Близького і Середнього Сходу та східного Середземномор’я, може реалізуватися паралельно і у такому ж контексті з регіональним лідерством Туреччини. Цей феномен “здубльованого” лідерства двох регіональних сусідських держав потребує спеціального дослідження.

6. Виклики транзитності України

Ці виклики, як усі інші, є багатосторонніми. Вони проявляються і діють у різні історичні епохи по-різному. І пов’язані передовсім із рівнинністю території України і її розташуванням між Сходом і Заходом євразійського континенту. На противагу цивілізаційним викликам функція транзитності призводила до інтегрування Сходу і Заходу або завоювання одного іншим. Приклади.

- 1) велике переселення народів у IV–VI ст. по Р. Хр. (гуни, авари та ін.);
- 2) транзит мадярських племен із Західного Сибіру у Європу на Придунайську рівнину і осідання тут в оточенні переважно слов’ян (IX ст.);
- 3) монголо-татарське вторгнення із Центральної Азії на Східно-Європейську рівнину, що доходило аж до германського масиву у XII–XIII ст. *С. Рудницький* цей напрям називав великим історичним степовим протягом (die Luft, сквозняк), який наша нація відчуває дотепер.

Прикладів є багато інших. Навіть т. зв. “шовковий шлях” із Китаю до Європи.

Але усі вони характеризуються однією спільною рисою: завжди посередником цих транзитних рухів ставала територія України. У багатьох випадках вона була їх жертвою.

У наш час цю транзитність території України доцільно використати як позитивну її рису. Зокрема:

- а) сприяти розбудові сухопутної чи повітряної інфраструктури (залізничний, автошосейний, трубопровідний транспорт, портові річково-морські термінали, логістичні центри) тощо;
- б) брати на себе торгово-розподільчі функції у зв’язках Сходу і Заходу континенту, користаючи із прибутку від посередництва і капіталізуючи цей прибуток;

в) сприяти зосередженню вздовж транзитних шляхів інвестицій, які мають відповідно західне чи східне походження;

г) використовувати передовий досвід країн – азійських тигрів (Південна Корея, Гонконг, Сінгапур, Філіппіни) у створенні індустріальних парків і спільних підприємств з ІТ-шними технологіями та ін.

Новий аспект виклику транзитності України виник останнім часом у зв'язку з громадянською війною в Сирії. Сотні тисяч біженців сконцентрувалися на півдні Європи і у її центрі. Зараз ці потоки неконтрольованих мас не завжди бідних людей осідають кордони Греції, Угорщини, Словаччини, Польщі, Німеччини, оминаючи територію України.

Поки Україна перебуває у стані депресії і рецесії, цей міграційний потік їй прямо не загрожує. Але це загроза посередня: країни ЄС будуть змушені призупинити надання Україні безвізового режиму, що боляче вдарить по євроінтеграційних амбіціях її населення і політикуму.

Через років десять, коли рівень економіки України значно зросте, сюди скеруються потоки мігрантів з Китаю, Афганістану, В'єтнаму, Кампучії та ін. азійських держав. Це не тільки наводнить її некваліфікованого робочою силою, мало придатною для розвитку інформаційного суспільства, але й призупинить формування тут політичної нації.

Такі головні сучасні геополітичні виклики і реагування на них української національно-державної спільноти у контексті російської агресії в Україні.

Ці виклики мають і глобальний аспект у руслі світових проблем сучасності: війни і миру, енергетичної, продовольчої, економічної, народонаселення та ін. Але все це буде висвітлено в іншій доповіді.

УДК 911.3:32]:378.4.016

**Маркіян Мальський, Юрій Занько,
Ігор Зінько**

**ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ
З МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ЛЬВІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
igor_zinko@ukr.net*

The experience of teaching political geography in the structure of the educational process of the Faculty of International Relations at Lviv National University investigated. Noted the experience of political geography as the direction university research in the early twentieth century, experts examined the contribution of geographers in the Faculty of International Relations. Analyzed the relationship between political geography and related disciplines, and their importance in the complex training in international relations.

Ключові слова: політична географія, геополітика, міжнародні відносини, країнознавство.

Key words: political geography, geopolitics, international relations, regional studies.

Серед базових дисциплін підготовки фахівців з міжнародних відносин віддавна важливе місце посідала географічна наука. У багатьох університетах світу одним зі вступних іспитів на факультети міжнародних відносин чи на споріднені факультети була географія. Така установка на добре засвоєння базових знань з географії передбачала не лише оволодіння великим обсягом фактів, а насамперед формування цілісного комплексного світоглядного мислення, готовність до виваженого системного аналізу минулих і сучасних політичних та

економічних змін у світі та в окремих країнах і регіонах, здатність обґрунтовано передбачати перебіг складних і суперечливих суспільних процесів на перспективу. Головними предметами у підготовці спеціалістів-міжнародників з числа географічних дисциплін були і залишаються “Політична географія” та “Соціально-економічна географія” у розрізі як усього світу, так і окремих континентів, субрегіонів чи навіть держав.

Зокрема, політична географія цілком обґрунтовано вважається окремою наукою і водночас частиною загальної суспільної географії, користується її теоретичними доробками та методологічною базою досліджень. Вона також органічно поєднується з геополітикою – наукою про вплив системи географічних чинників на зовнішню політику держави, яка може мати й ідеологічне навантаження, але більше пов’язана з політичними науками. Без належного осмислення взаємозв’язків між різними компонентами і елементами географічного і політичного середовища, без аналізу закономірностей формування і трансформації політичної карти світу, співвідношень і залежностей між елементами територіально-політичних систем, в основі яких є суверенна держава, без врахування політичних наслідків прискореного соціально-економічного розвитку з його значними територіальними відмінностями та яскраво вираженими інтеграційними тенденціями неможливо підготувати кваліфікованого фахівця з міжнародних відносин.

Саме тому у Львівському національному університеті імені Івана Франка з часу створення факультету міжнародних відносин у 1992 році одним з напрямів підготовки фахівців, наукових досліджень і базовою навчальною дисципліною стала політична географія. Вона спочатку була впроваджена як окрема спеціалізація в структурі навчального процесу географічного факультету та була в основі заснування кафедри політичної географії і країнознавства – однієї з двох базових кафедр факультету міжнародних відносин. Ця кафедра була першою в Україні, де політична географія проголошувалася провідним напрямом досліджень і отримала подальший розвиток у формі низки тісно пов’язаних суміжних дисциплін. Згодом у ході розвитку факультету політична географія увійшла органічною складовою до напрямів діяльності новоутворених кафедр, залишаючись в числі головних навчальних дисциплін, хоч і зникла з офіційних назв навчальних підрозділів.

Треба наголосити на тому, що політична географія у Львівському університеті мала тривалу традицію досліджень та викладання, яка, щоправда, була перервана у радянський період, оскільки в Радянському Союзі вона, як і геополітика, потрапила до числа ідеологічно небажаних дисциплін. Засновником української політичної географії справедливо вважають одного із фундаторів географічної науки професора Львівського університету Степана Рудницького. Він на початку ХХ ст., коли у Центрально-Східній Європі після Першої світової війни внаслідок розпаду Австро-Угорської та Російської імперій створилися передумови формування низки національних держав, керуючись фундаментальними знаннями і новітніми методами досліджень та на підставі переконливих доказів доводив доцільність утворення Української держави у межах домінування українського етносу. Його політико-географічне обґрунтування необхідності існування великої і сильної України як запоруки незалежності і стабільності суміжних національних держав не знайшло, на жаль, належної оцінки і підтримки з боку впливових на той час політиків і державних діячів. Сама назва однієї з праць “Українська справа зі становища політичної географії” (1923 р.) засвідчує про значимість географічної складової в утвердженні національно-центричного підходу творення державності.

На початку ХХ ст. в період австрійського політичного правління в умовах домінування у стінах Львівського університету польської мови та національних ідей творилися засади польської політичної географії. Їх засновниками і творцями були професор Е. Ромер та його послідовник професор Ю. Вонсович, чії праці обґрунтовували доцільність незалежності Польщі, але не були підкріплені об’єктивними географічними даними та йшли врозріз з ідеями незалежності держав в межах етнічно однорідних територій, які проголошував професор С. Рудницький. Незважаючи на це, львівський період діяльності цих професорів можна вва-

жати за етап зародження польської політичної географії і навіть попри гострий конфліктний характер у поглядах з українськими вченими можна використати як площину для співпраці між українськими та польськими вченими у сучасних умовах.

Напередодні розпаду Радянського Союзу у 1991 році цікаві та актуальні політико-географічні ідеї впроваджувалися у науковий дискурс вченими кафедри економічної (згодом економічної і соціальної) географії Львівського університету, яку віддавна і дотепер очолює професор Олег Шаблій. Саме він став ініціатором розроблення теоретичних засад політичної географії, які органічною складовою увійшли до новітнього осмислення суспільної географії, систематизував геополітичні доктрини та концепції у державах-сусідах України, першим дослідив творчу спадщину фундатора української політичної географії професора С. Рудницького. Професор О. Шаблій обґрунтував україноцентричну концепцію політичної географії, увів у науковий вжиток декілька нових політико-географічних термінів. Завдяки його науковій та громадянській позиції та за активної участі почалося створення нового факультету міжнародних відносин, а спеціалізація “політична географія” тривалий час розвивалася в межах кафедри економічної та соціальної географії, здобувши там великий авторитет серед найбільш успішних студентів. І дотепер він сам та багато його учнів розвивають низку дисциплін, безпосередньо пов'язаних із політичною географією (проф. Ровенчак І. І., доц. О. Вісьтак-Посівнич та ін.). Також політико-географічний напрям досліджень посідає вагоме місце у діяльності кафедри географії України (проф. М. Дністрянський).

Зі створенням факультету міжнародних відносин політична географія набула значного розвитку як науковий напрям та навчальна дисципліна, обов'язкова для вивчення студентами усіх кафедр та спеціальностей. Найбільш послідовними провідниками цієї дисципліни на перших порах діяльності факультету стали його засновник проф. М. Мальський, а також співробітники кафедри політичної географії та країнознавства проф. С. Трохимчук, доценти Ю. Занько, І. Зінько та М. Мацяк. Одним з перших навчальних посібників були тексти лекцій проф. Степана Трохимчука “Політична географія світу з основами геополітики” (1997 р.) та низка інших навчально-методичних публікацій. Цей посібник був на перших порах основним у викладанні політичної географії не тільки для студентів-міжнародників, а й для географів та журналістів.

Згодом у ході розвитку факультету міжнародних відносин та зростання чисельності кафедр та спеціальностей викладання політичної географії та проведення наукових досліджень з цього напрямку перейшло насамперед на новоутворену кафедру країнознавства і міжнародного туризму (завідувач проф. Н. Антонюк) та почасти на кафедру міжнародних відносин і дипломатичної служби (завідувач проф. М. Мальський). Базовим і надалі залишається предмет “Політична географія”, який викладається студентам усіх спеціальностей. Зараз його провідними викладачами є доценти О. Федунь та Н. Папіш. Основним виданням для викладання цього предмету є навчальний посібник “Політична географія світу” (автори – проф. Трохимчук С. В. та доц. Федунь О. В.), який пройшов вже другу редакцію (останнє видання у 2007 р.) і є чи не найбільш популярним для викладання політичної географії для фахівців з міжнародних відносин у всіх університетах України. З часу створення факультету і дотепер добрі знання основ політичної географії, а насамперед політичної карти світу на початкових курсах навчання створюють передумови для переходу і належного засвоєння інших базових дисциплін та дисциплін спеціалізації політичного, міжнародно-правового чи міжнародно-економічного характеру.

Окрім політичної географії для студентів-міжнародників викладається предмет “Основи геополітики та геостратегії” (колись викладав доц. І. Зінько, тепер – доц. Н. Романюк), “Історія геополітичних вчень” (проф. Н. Антонюк, доц. Н. Папіш). На основі політичної географії постає низка самостійних навчальних дисциплін та напрямів наукових досліджень. Деякі з них опосередковано пов'язані з політичною географією. Більшість з них викладається співробітниками кафедри країнознавства і міжнародного туризму. Зокрема, це такі предмети, як “Політична карта світу” та “Етнологія” (доц. О. Федунь), “Глобалізація і культурне розмаїт-

тя світу” та “Діаспора і національні меншини у зовнішній політиці держави” (доц. І. Зінько), “Китай у сучасних міжнародних відносинах” (доц. П. Байковський), а також “Соціально-економічна географія країн світу” (доц. Ю. Занько, ас. Н. Владімірова).

Серед нових напрямів наукової та діяльності та підготовки студентів-міжнародників, які вирости з політичної географії, окремо варто виділити країнознавство. Його ми розуміємо як міждисциплінарний науковий напрям, що аналізує і прогнозує розвиток держави, виходячи з комплексного впливу системи історичних, географічних, етнографічних, культурних, політичних, економічних та інших чинників. Географічна складова в обґрунтуванні країнознавства, в тому числі політико-географічна, є чи не найголовнішою. На кафедрі країнознавства і міжнародного туризму викладаються предмети “Теоретичні основи країнознавства” та “Вступ до спеціальності” (проф. Н. Антонюк, доц. Зінько І. З.).

Також на кафедрі міжнародних відносин і дипломатичної служби низка дисциплін тісно пов’язана з політичною географією. Це, зокрема, “Теорія міжнародних відносин” (проф. М. Мальський, доценти М. Мацяк та Р. Романюк).

Вчені факультету неодноразово організовували конференції чи були учасниками конференцій з проблем політичної географії і країнознавства, що проходили в Україні та за кордоном. Зокрема, вони є учасниками постійно діючих міжнародних наукових програм “Народи Балтійського регіону” та “Сталий розвиток Балтійського регіону” у рамках проекту “Балтійський університет”, що дає змогу ширше знайомитись з роботою колег в інших країнах, брати участь у численних наукових конференціях. Тісна співпраця з проблем політичної географії налагодилася з партнерами з Люблінського, Жешувського та Опольського університетів (Польща), Тартуського університету (Естонія) та ін.

Викладання політичної географії як самостійної дисципліни і як підстави для розвитку суміжних дисциплін дозволяє сформувати базові світоглядні основи сприйняття сучасного світу у його постійному суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку, сприймати розмаїтість та взаємозалежність глобальних та регіональних процесів, застосовувати міждисциплінарне осмислення при аналізі і прогнозуванні позицій окремих держав та блоків держав у прийнятті тих чи інших рішень. Синтез як провідний загальнонауковий метод пізнання передбачає органічне поєднання різноманітних елементів політичної географії (географічне положення, демографічні особливості, соціальна, етнічна та релігійна структура населення країни, природно-ресурсний потенціал, розміщення та розвиток продуктивних сил тощо), історії, політології, економіки, соціології та інших суспільних дисциплін у впорядковану систему знань про країну і водночас покликаний творити нову якість – формувати цілісний, взаємообумовлений різними природними та суспільними чинниками образ держави.

Базові принципи системності знань та конструктивізму при викладанні політичної географії та суміжних дисциплін у підготовці фахівців з міжнародних відносин у Львівському національному університеті дозволяють забезпечити стрункість і послідовність налагодження всього навчального процесу. Це, зокрема, проявляється у вмінні вичленити головні суперечності та проблеми суспільного розвитку та здатності аналізувати шляхи найбільш оптимального їх вирішення. Майбутній спеціаліст з міжнародних відносин на основі політико-географічних даних, знаючи домінуючі тенденції суспільного розвитку, історичні закономірності, переважаючий етнопсихологічний архетип народу та враховуючи актуальну міжнародну обстановку здатний передбачити можливі суспільні зміни в певній державі чи в регіоні. Саме тому політичній географії і надалі буде приділятися достатньо багато уваги при підготовці фахівців з міжнародних відносин, враховуючи новітні тенденції у самій цій науці та у всій системі університетської освіти.

АКТИВІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ФУНКЦІЙ ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЦІВ)

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
vasyl_dzhaman@ukr.net

The article deals with the analysis of trade, production, political, scientific and cultural functions of enterprises and organizations of Chernivtsi that undertake international activities. Economic entities of Chernivtsi conduct cross-frontier operations with multiple foreign partners. The figures of commodity total imports 1,2–1,4 times exceed the same of exports (2005–2013). In 2013, 90 city enterprises had exported their products to 48 countries of the world to the amount of \$ 85,9 million. The structure of exported commodities is represented by machines, equipment and tools (46,2 %), textile materials and products (25,5 %), footwear (5,1 %), wood and wooden products (4,5 %), and products of chemical industry (4,3 %). 47 enterprises from Chernivtsi had exported their services to the amount of \$ 16,2 million. On the contrast, 167 enterprises had imported goods from 66 countries to the amount of \$ 116,5 million, and 19 enterprises were engaged in the import of services to the amount of \$ 1,8 million.

In the last five years (2009–2013), the economics of Chernivtsi was supported by foreign investors (those from Cyprus, Turkey, Italy, USA, Germany, Great Britain, Rumania and Poland were among the biggest) who have put up \$ 152,8 million of their direct investments. The article highlights the investment structure in the aspect of the amounts shared into these or those types of economic activities.

The activity of trans-national automobile companies (MITSUBISHI, MAZDA, VOLKSWAGEN) who develop a market of Chernivtsi is put under analysis, as well as financial services provided by banking companies with foreign capital. The city is known for establishments that exercise foreign policy functions, such as Consulate of Rumania in Chernivtsi, Honorary Consulate of Austria, Polish Visa Application Center, Official Mission of Canadian Lawyers. Cultural and economic ties have been established with sister cities from the US, Canada, Poland, Israel, Austria, Rumania, Moldova, and Russia.

Chernivtsi is also analyzed as to possibly function as international center for development of culture, science, education, sports and tourism. In particular, international scientific and educational ties of leading higher educational establishments of Chernivtsi are discussed, as well as their membership in international associations and consortiums, and numerous cooperation agreements signed by them.

Ключові слова: міжнародні функції, експорт, імпорт, інвестиції, асоціація, консорціум.

Key words: international functions, exports, imports, investments, association, consortium.

Політична “відлига” другої половини 1980-х років, зняття “залізної завіси”, розпад СРСР, проголошення України самостійною, незалежною державою, активізація міждержавних міграційних процесів, демократизація українського суспільства, децентралізація влади, трансформація суспільного життя, форм власності та господарювання, а також розвиток загальноєвропейських і загальносвітових глобалізаційних, інтеграційних процесів стали умовою прояву міжнародної ділової активності не тільки столиці, але й окремих міст (підприємств, організацій, установ) у посиленні економічного й політичного співробітництва, наукових і культурних зв'язків, обміном інформації з іншими країнами. Тому міжнародні функції окремих міст значно зросли і розширились.

Метою даної статті виступає дослідження і розкриття особливостей розвитку міжнародних функцій обласного центру, поліфункціонального міста – центра субрегіональної системи розселення – Чернівців, які мають прикордонне розміщення і складні та багатогранні історичні особливості розвитку. Завдання дослідження – проаналізувати торговельні, виробни-

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

чі, політичні, наукові, культурні функції міжнародної діяльності підприємств та організацій міста Чернівців.

Суб'єкти господарської діяльності м. Чернівців здійснюють операції зовнішньої торгівлі з багатьма зарубіжними партнерами. Обсяги імпорту товарів перевищують експортні показники в 1,2–1,4 рази (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяги зовнішньої торгівлі товарами підприємствами міста Чернівці (у тис. дол. США)[2, с. 52]

Роки	Експорт	Імпорт
2005	75 924,1	105 599,3
2010	67 682,4	80 775,2
2013	85 939,4	116 504,5

У 2013 р. 90 підприємств міста експортували товарів на суму 85,9 млн дол. США до 48 країн світу. У загальному об'ємі експорту лідирували: Росія (25,6 млн дол. США, що складає 29,7 % експорту чернівецьких товарів), Білорусь (17,9 млн і 20,8 %), Румунія (14,1 млн, 16,4 %), Німеччина (8,4 млн, 9,8 %), Афганістан (3,1 млн, 3,6 %).

Таблиця 2

Головні партнери підприємств міста Чернівці у зовнішній торгівлі товарами (за 2013 рік) [2, с. 52–55] (тис. дол. США)

Країни	Експорт	Імпорт
Австрія	43,9	779,2 (20)
Азербайджан	1652,0 (9)	0,3
Афганістан	3096,4 (5)	–
Бельгія	–	1790,3 (15)
Білорусь	17 885,4 (2)	1818,9 (14)
Болгарія	232,0 (18)	1021,1 (19)
Велика Британія	480,5 (15)	2842,0 (9)
Вірменія	408,8 (17)	–
Естонія	30,4	2632,3 (10)
Єгипет	447,7 (16)	17,1
Італія	2702,3 (6)	2880,4 (8)
Казахстан	859,7 (13)	35,7
Китай	25,7	8920,3 (5)
Корея, Республіка	60,2	2310,7 (11)
Латвія	210,5 (20)	198,5
Литва	1354,5 (10)	456,8
Молдова	1720,1 (8)	2033,7 (13)
Нідерланди	948,6 (12)	691,1
Німеччина	8446,5 (4)	6078,8 (6)
Пакистан	–	2212,9 (12)
Польща	2263,9 (7)	13 160,5 (3)
Росія	25 564,8 (1)	11 739,8 (4)
Румунія	14 134,3 (3)	25 178,0 (1)
США	1232,5 (11)	609,3
Тайвань	45,9	1543,6 (16)
Туреччина	227,0 (19)	14 395,8 (2)
Угорщина	–	5909,9 (7)
Франція	601,7 (14)	1038,2 (18)
Чехія	94,6	1496,3 (17)
інші країни	1169,5	4712,5

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Експорт товарів перевищив суму 1 млн дол. США до Італії, Польщі, Молдови, Азербайджану, Литви, США. До першої двадцятки країн з обсягами експорту чернівецьких товарів входять також Нідерланди, Казахстан, Франція, Великобританія, Єгипет, Вірменія, Болгарія, Туреччина, Латвія. Експорт товарів до цієї групи (20) країн становив 98,3 % (див. табл. 2). У товарній структурі експорту 46,2 % становлять машини, обладнання і механізми, 25,5 % – текстильні матеріали та текстильні вироби, 5,1 % – взуття, 4,5 % – деревина і вироби з неї, 4,3 % – продукція хімічної промисловості (див. табл. 3).

Таблиця 3

Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2013 році [2, с. 56]

Групи товарів*	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	% до загального обсягу	тис. дол. США	% до загального обсягу
Живі тварини, продукти тваринного походження	–	–	2455,1	2,1
Продукти рослинного походження	1816,0	2,1	2788,9	2,4
Готові харчові продукти	63,2	0,1	4670,7	4,0
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	3729,6	4,3	5248,1	4,5
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	2688,2	3,1	14 373,4	12,3
Деревина і вироби з деревини	3905,3	4,5	13 407,8	11,5
Текстильні матеріали та текстильні вироби	21 927,2	25,5	33 698,0	28,9
Взуття, головні убори, парасольки	4350,8	5,1	637,9	0,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	2114,9	2,5	15 874,4	13,6
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	39 736,3	46,2	12 554,4	10,8
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1,0	0,0	4613,6	4,0
Різні промислові товари	4392,9	5,1	1356,5	1,2
Інші товари	1214,0	1,4	4825,7	4,1

* Перелік груп товарів подано за розділами Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Імпортні товари із 66 країн отримали 167 підприємств міста Чернівців на загальну суму 116,5 млн дол. США. Найбільші обсяги імпорتنих поставок із Румунії (25,2 млн або 21,6 %), Туреччини (14,4 млн, 12,4 %), Польщі (13,2 млн, 11,3 %), Росії (11,7 млн, 10,1 %), Китаю (8,9 млн, 7,7 %), Німеччини (6,1 млн, 5,2 %) і Угорщини (5,9 млн, 5,1 %). Імпорт товарів перевищив 2 млн дол. США з Італії, Великобританії, Естонії, Республіки Кореї, Пакистану, Молдови; понад 1 млн дол. США – з Білорусії, Бельгії, Тайваня, Чехії, Франції, Болгарії. Двадцять країн – найбільших експортерів товарів до Чернівців поставили 94,2 % імпорتنих товарів (див. табл. 2).

У товарній структурі імпорту переважають текстильні матеріали і текстильні вироби (28,9 %), недорогоцінні метали та вироби з них (13,6 %), полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них (12,3 %), вироби з деревини (11,5 %), машини, обладнання і механізми (10,8 %) [1, с. 238; 2, с. 52–56].

У загальному обсязі імпорту 12,9 % припадає на поставки давальницької сировини. За 2013 рік підприємства міста отримали давальницької сировини на суму 15,1 млн дол. США [2, с. 57]. Основними постачальниками сировини для чернівецьких промислових підприємств виступають Німеччина, Італія, Румунія, Угорщина, Туреччина, Польща. Підприємства, які тісно співпрацюють із зарубіжними фірмами, заключаючи договори на отримання якісної сировини та матеріалів, на виході технологічних процесів виступають експортерами високоякісної продукції. Найвідомішими за кордоном підприємствами-експортерами виступають: “Машзавод” (виготовлення обладнання для нафтовидобувних і нафтохімічних підприємств), “Трембіта” (пошиття верхнього одягу), виробничо-торговельна фірма “Акцент ЛТД” (виробництво шкіряного взуття і текстильних матеріалів), “Балакком” (виробництво постільної білизни), “Мелауда” і “Метаче” (виробництво пиломатеріалів і паркету), а також “Арніка”, “Галс-2000”, “Гасло” та інші.

За 2013 рік 47 підприємств міста Чернівців експортували послуги на суму 16,2 млн дол. США, що становило 95,3 % від обласного показника. В імпорті послуг було задіяно 19 підприємств на загальну суму 1,8 млн дол. США (74,6 % імпорту послуг по області [1, с. 244].

В економіку Чернівців за п'ять років (2009–2013) зарубіжними інвесторами вкладено 152,8 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу), у тому числі за 2013 рік – 28,6 млн дол.: у промисловість – 25,4 %, в операції з нерухомим майном – 29,4 %, у торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 23,9 %, тимчасове розміщення й організацію харчування – 9,7 %, у сферу обслуговування – 6,6 %, у бідівництво – 2,5 % [2, с. 60]. Впродовж 2013 року інвестиції поступили з 35 країн світу. Найбільшими інвесторами виступили: Кіпр, Туреччина, Італія, США, Німеччина, Великобританія, Румунія, Польща, які вклали 75,5 % загального обсягу інвестицій [2, с. 59].

Інтенсивно розвиваються на чернівецькому ринку транснаціональні автомобільні компанії, які представлені дилерами: “НІКО-Чернівці” – офіційний дилер MITSUBISHI у Чернівцях, “ВЕСТ АВТО MAZDA” – офіційний дилер MAZDA в Чернівцях, “КарпатиАвтоцентр” – офіційний дилер Volkswagen у Чернівцях та ін. Їх функції – реалізація, обслуговування та ремонт автомобілів відповідної марки.

Чернівці мають фінансові зв'язки міжнародного значення. Фінансові послуги у Чернівцях здійснюють банки з іноземним капіталом: російські (“Сбербанк Росії”, “Промінвест-Банк”, “ВТБ Банк”, “Альфа-Банк”), австрійські (“Райффайзен Банк Аваль”, “UniCredit Bank”), французькі (“Креди Агриколь Банк”, “УкрСиббанк”), італійський (“Правекс-Банк”), польський (“Кредобанк”), угорський (“ОТП Банк”), кіпрський (“Енергобанк”).

Установи Чернівців виконують і зовнішньополітичні функції. Враховуючи географічне положення і значну концентрацію на території Чернівецької області громадян України румунської національності, функціонує “Генеральне консульство Румунії в м. Чернівці”. Активізація міжнародних зв'язків з Австрією сприяла відкриттю у 2015 році “Почесного консульства Австрійської республіки” у Чернівцях. З 2013 року функціонує “Пункт прийому візових анкет в Польщу”, як структурний підрозділ “Генерального консульства Республіки Польщі у Вінниці”, а також “Офіційне представництво канадського адвоката”.

Міжнародну співпрацю (культурні та економічні зв'язки) Чернівці розвивають з містами-побратимами: Солт Лейк Сіті (США), Соскатун (Канада), Конін (Польща), Сучава, Ясси, Тімішоара (Румунія), Назарет Ілліт (Ізраїль), Клагенфурт (Австрія), Подольськ, Брянськ (Росія), Бельци, Кишинів (Молдова).

У Чернівцях проводяться різноманітні міжнародні фестивалі: весняний фестиваль народної творчості “Мерцишор”; поетичний фестиваль “Meridian Czernowitz”; пісенний фестиваль “Доля”; фольклорний фестиваль “Буковинські зустрічі”, який традиційно відбувається

з 1990 року у Польщі, Румунії, Угорщині та Україні (м. Чернівці) в кілька етапів з травня по жовтень (у фестивалі беруть участь колективи, які культивують буковинські традиції); на міжнародний рівень у 2014 році вийшов фольклорно-етнографічний фестиваль “Маланка”; постійно проводиться міжнародний пісенний конкурс імені Володимира Івасюка та ін. З метою промоціювання туристичних можливостей Чернівців на міжнародному рівні впродовж 2014 року було прийнято участь у міжнародних туристичних виставках: “ТВ – 2014” (м. Берлін, Німеччина), “Відпочинок – 2014” (м. Мінськ, Білорусь), міжнародній туристичній виставці (м. Бухарест, Румунія), XX міжнародній виставці “UITT’ 2014” (м. Київ), UITM “Україна-2014” (м. Київ), XV міжнародній виставці “ТурЕКСПО” (м. Львів), у міжнародній конференції “Майбутнє туризму в Україні” (м. Львів) та ін.

Туристичний потенціал Чернівців зумовлений наявністю великої кількості пам’яток різних історичних епох і етнічних культур, багатою палітрою культурних звичаїв і традицій. Чернівці – одне з не багатьох міст України, яке по праву вважається перлиною архітектури. Центральна частина міста (загальною площею 226 га) має статус заповідної території, тут багато пам’яток містобудування – на державному обліку в історичній частині Чернівців знаходиться 706 пам’яток архітектури, 20 з них загальнонаціонального значення [3].

В умовах глобалізаційних процесів у науці та освіті активізували міжнародну діяльність чернівецькі вищі навчальні заклади. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (ЧНУ) у 1999 році прийняв почесним членом Міжнародної асоціації університетів “PhiBetaDelta” (США), з 2000 року ЧНУ є членом Дунайської ректорської конференції, у 2009 році університет увійшов до Європейської асоціації університетів. Визначальним моментом було приєднання ЧНУ до Великої хартії університетів (MagnaChartaUniversitatum). Чернівецький університет входить до складу Консорціуму університетів Республіки Молдови – Румунії – України (угода від 01.04.2011 р.), Консорціуму університетів України та Варшавського університету (16.01.2008 р.), Буковинського університетського консорціуму – спільно з Буковинським державним медичним університетом (м. Чернівці) та Сучавським університетом “Штефан чел Маре” (09.06.2011), Консорціуму Східно-Європейських університетів (07.12.2014). ЧНУ розвиває тісні зв’язки з навчальними, науковими та культурними закладами 32 країн, кількість партнерів становить 124. Найтісніші зв’язки з Польщею (33 заклади-партнери), Німеччиною (15), Румунією (12), Росією (10), Молдовою (7), Австрією та Білоруссю (по 5), США, Словаччиною (по 4), Канадою, Чехією (по 3 партнери). Зростання наукового авторитету – це публікації в рейтингових зарубіжних наукометричних виданнях. ЧНУ посів п’яте місце в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази Scopus (станом на серпень 2014 р.): індекс Гірша (h-індекс) – 38. Щорічно в ЧНУ організовується і проводиться 15–20 міжнародних наукових конференцій. У Чернівецькому університеті ведеться підготовка фахівців вищої кваліфікації для інших країн. Кількість іноземних громадян, що навчаються в ЧНУ, біля 50. Найбільше студентів-іноземців з Молдови (58 %) і Росії (24 %), навчаються також громадяни Китаю, Азербайджану, Німеччини, Білорусі, Вірменії та Йорданії.

Буковинський державний медичний університет (БДМУ) підписав 27 угод про співробітництво в науковій сфері з вищими навчальними закладами 13 країн. БДМУ є членом Міжнародної асоціації освітніх університетів (IAEU), Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), Асоціації університетів Карпатського регіону (ACRU) і Європейської асоціації університетів “Велика Хартія”. З 1996 року в БДМУ проводиться підготовка спеціалістів (лікарів) для інших країн. Кількість іноземних громадян, що навчаються в БДМУ, перевищує тисячу осіб із 36 країн. Найбільше іноземних студентів медичного університету – вихідці з Індії (74 %), Йорданії (10 %), Гани (8 %), Нігерії (2,5 %).

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету співпрацює з 28 іноземними ВНЗ із 12 країн. Буковинський державний фінансово-економічний університет заключив договори про співробітництво з 19 партнерами із 7 країн.

Будівництво мотоциклетної траси і комплексу “Супер-Крос” перетворили Чернівці у спортивний центр міжнародного рівня. На їх базі проводяться чемпіонати світу і Європи з мотокросу. У 2014 році Чернівці були центром проведення 7 спортивних турнірів міжнародного рівня, а спортсмени міста у 2013 році прийняли участь у 9 чемпіонатах світу, 12 чемпіонатах Європи, 43 міжнародних турнірах.

Отже, хоч Чернівці ще не можуть конкурувати з “глобальними” містами і виступати міжнародним центром, їх міжнародні функції значно зросли і розширюються.

Список використаних джерел:

1. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік / за ред. А. В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 595 с.
2. Чернівці у цифрах, 2013 : Статистичний збірник / за ред. А. В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 156 с.
3. Чернівці : туристичний путівник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.trip.cv.ua.

УДК 911.3

Роман Сливка

СТРУКТУРНА ВРАЗЛИВІСТЬ РЕГІОНУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
romanslyvka@i.ua

The main goal of paper is to represent special way of usage of socio-ecological in its basis vulnerability conception in Political Geography. The vulnerability is a central theme of “The 2014 Human Development Report” (UNO). The authors of Report provide an idea that conflict resolution is impossible without reducing of vulnerability of whole conflict regions. In Political Geography the conflict region could better investigated as open dynamic territorial and political system. Political influence (at the entrance) changes the system and the final status-quo of contested territory (at the exit). Subjects of territorial contest provide the main political influence on it for establishing of formal or latent control over the territory and its resources. They try to change the measure of vulnerability in accordance with their geopolitical goals. “Shock effects” (natural disasters, economic shocks, political crises, mass migrations of asylum seekers etc.) may influence this action by improving vulnerability or minimizing of it. Four basic criteria of regional vulnerability for monitoring of problem regions proposed in the paper. First of them – morphometric vulnerability; second – structural vulnerability; third – genetic vulnerability; fourth – dynamic vulnerability. The morphometric vulnerability depends on morphologic features of problem region (length, width, shape of the territory, type of its relief or seacoast, etc.). The structural vulnerability depends on conformity of mental geopolitical structures to real ethnical, religious, political, social, economic and cultural structures of problem territory. The unconformity measure correlates with the measure of vulnerability. The genetic vulnerability depends on past political evidence of region (cosmopolitan, imperialistic, post-imperialistic, self-governmental, postcolonial, colonial or stateless evidence) which determines the political space behavior of ruling elites and controlled (uncontrolled) people mass. The dynamic vulnerability is criteria, which indicates regional development equilibrium. There is a broad possibility of its approach applying for territorial conflicts prediction.

Ключові слова: вразливість, територіальний конфлікт, морфологічна вразливість, структурна вразливість, генетична вразливість, динамічна вразливість.

Key words: vulnerability, territorial conflict, morphometric vulnerability; structural vulnerability; genetic vulnerability; dynamic vulnerability.

Вступ. Вивчення територіально-політичних конфліктів (ТПК) відбувається із позицій політології, геополітики і політичної географії. Якщо перші два підходи допускають суттєвий рівень абстрагування від об'єкту і предмету дослідження, то політична географія методологічно не може приймати надмірного редукаціонізму. У найкращих сучасних працях із конфліктології часто взагалі відсутній географічний дискурс. Натомість географічний підхід до вивчення ТПК є конче необхідним. Адже він має багатofакторну генезу і розгортається не в абстрактному уявному просторі, а в реальних географічних умовах і межах. Часто саме характеристики простору задають основний задум (кінцеву мету) ініціаторів конфлікту, напрямки і межі його поширення, інтенсивність, циклічність (у зв'язку, наприклад із сезонними явищами), форми і засоби боротьби за територію та навіть часові рамки конфлікту. У цьому відношенні географія конфліктів набагато ближча за предметом дослідження до військової географії чи мистецтва тактики і стратегії бойових дій, ніж до геополітики та теорії міжнародних відносин. Як і будь-який досвідчений бойовий офіцер, суб'єкт боротьби за територію шукає найбільш вразливі місця у позиціях опонента з метою завдання дошкульних втрат, що нейтралізують суперника і дозволяють реалізувати задум контролю над геоторією та її ресурсами. Таким чином вразливість є не тільки наслідком, але і умовою успішної просторової боротьби, якщо ж її нема, то посилення вразливості стає засобом боротьби.

Мета нашої статті полягає у тому, щоб показати, яким чином *вразливість регіону* може бути використана під час конфлікту між опонуючими суб'єктами політичної боротьби та як географія конфліктів здатна трактувати цю відносно нову наукову категорію.

Постановка проблеми. Існує достатньо великий досвід дослідження вразливості груп населення, які піддаються негативному впливу природних небезпек та загроз, або ж спричинені політичними конфліктами чи іншими економічними та соціальними чинниками [3, 5, 8, 9]. “Вразливість є одним із тих понять, щодо якого важко досягнути консенсусу у використанні, та характеризується багатьма трактуваннями, оскільки все залежить від дослідницьких підходів та перспективи. Не існує чіткого розуміння терміну “вразливість” у спеціальній літературі, таким чином, воно відкрите для тлумачення” – пише один із найавторитетніших дослідників даної проблеми С. Стерлаччіні. Він вважає, що вразливість відображає здатність елемента чи набору елементів (організованих у систему), яка піддається небезпеці, вистояти перед ушкодженнями [8]. У географії вразливість визначають як ступінь, до якої громада, структура, послуга або географічна область можуть бути ушкоджені або зруйновані, виходячи із їх природних властивостей або розташування, під дією специфічних небезпечних ризиків [6]. Досить детально поняття “вразливість” охарактеризоване авторами доповіді “Звіт про людський розвиток 2014” [9]. Він визнає три основні групи суб'єктів більш вразливими щодо небезпек: 1. Бідняки, нелегальні працівники, соціально виключені особи; 2. Жінки, недієздатні особи, мігранти, меншини, діти, пристарілі, молодь; 3. Громади, регіони. Доповідь вказує на головні загрози, які впливають на зростання вразливості: 1. економічні потрясіння та потрясіння, які пов'язані із здоров'ям населення; 2. Природні катастрофи, кліматичні зміни, промислові ризики; 3. Конфлікти, громадські заворушення. Визначено три головні передумови посилення вразливості: 1. Обмежені можливості; 2. Географічне положення (location), положення у суспільстві, чутливі періоди в життєвому циклі; 3. Низька згуртованість суспільства, безвідповідальні інституції, погане управління. Сьогодні вразливість вважають властивістю регіональних систем [8]. Вразливість є взаємодією загрози (у ТПК – політичної загрози. – Р. Сливка) із системною вразливістю, яка продукує певні наслідки. Цілком зрозуміло, що вразливість є динамічною характеристикою [7].

У політичній географії давні традиції виявлення вразливості держав та їх окремих частин. Меркантилізм ХІХ ст. проголошував вразливою державу без значних мінеральних і людських ресурсів і ринків збуту готової продукції. Політ-географи часто говорять про вразливість кордонів щодо імовірної агресії сусідів. Загальновідомою є теорія “природних рубежів”, яка була популярна до середини ХХ ст. Її використовували для виправдання територіальної

експансії та анексії. За надійні і вигідні кордони вважали орографічні, річкові, озерні та морські кордони. Фаталізм впливу природних кордонів на міжнародні відносини виправдовується у науково-популярній та публіцистичній літературі. Дуже переконливо ідея вразливості населення окремих регіонів Латинської Америки як легітимного приводу для здійснення “гуманітарної інтервенції” американських сил описана у статті Дж. Брайна [4]. Автор вказує на парадоксальність ситуації у випадку, коли держава-гегемон здійснює інтервенцію заради захисту вразливого населення, сама ж у минулому спричинивши цю вразливість.

У контексті України про вразливість її рівнинних кордонів України писав С. Рудницький у праці “Українська справа зі становища політичної географії” (1923 р.). Виразником схожих поглядів був Ю. Липа, який вважав чорноморське узбережжя за єдиний надійний рубіж незалежної України. Вірність таких суджень підтвердили події російсько-української неконвенційної війни 2014–2015 рр. (формально АТО). Українські географи значну увагу приділили проблемі нерівномірного регіонального розвитку (М. Барановський, М. Дністрянський, І. Гукалова, Ф. Заставний, О. Топчєв, О. Шаблій та В. Яворська), яку слід трактувати як загрозу національній безпеці. Деякі дослідники прогнозували можливі негативні наслідки незбалансованої регіональної, зовнішньої політики та зростання деволуційних процесів в Криму і Південно-Східній Україні (М. Багров, М. Дністрянський, Р. Сливка). У дослідженнях А. Швець, А. Яковлева акцент зроблено на соціо-культурних конфліктах у Криму. Крим і Донбас були і залишаються дуже вразливими регіонами української територіально-політичної системи, таким чином, дослідження феномену вразливості є важливим завданням геоконфліктології як структурної складової політичної географії.

Основна частина. Розробляючи географічний підхід до розуміння вразливості певного регіону до появи ТПК, ми звернули увагу на ідею фундатора української географії С. Рудницького, висловлену ще на початку ХХ ст., про те, що “...кожен предмет і кожне явище вона (загальна географія. – О. Ш.) розглядає всебічно після ... чотирьох питань: морфологічного, гилологічного, динамічного і генетичного і слідить за тим по усій Землі і її поверхні, як цілісності, і визначати закони, яким підлягає” [1, с. 25]. О. Шаблій звертає увагу, що завдяки цьому підходу С. Рудницький розглядає закони географії двох типів: 1) просторові (хорологічні), які ще можна назвати законами територіальної структури, 2) генетичні (закони породження, розвитку) [2, с. 411]. На наш погляд, із позицій геоконфліктології до просторових (хорологічних) законів відноситься пояснення *морфологічних* і *гілологічних* особливостей районів конфліктів. До генетичних законів – їх *динамічних* і *генетичних* властивостей. У сучасній географії, пише О. Шаблій, виділяються і так звані функціональні закони, які відображають необхідні зв’язки між входами і виходами територіальних природних, суспільних чи природно-господарських систем у процесі зміни їх станів [2, с. 411]. Якщо припустити, що зона поширення ТПК є своєрідною динамічною територіальною суспільною системою, то зміна її станів відбувається під впливом *цілеспрямованої боротьби* (публічної і прихованої; внутрішньої і зовнішньої; жорсткої – із використанням сили, м’якої – із використанням сили авторитету, гібридної – поєднання двох попередніх) для отримання контролю над територією і її властивостями та ресурсами. Ця боротьба є загрозою, яка взаємодіє із системною вразливістю території, наслідком чого є поширення контролю (де-юре, чи де-факто) суб’єкта боротьби над територією.

Пропонуємо вважати зону конфлікту *вразливою територіально-політичною системою*. Протилежною за якістю до неї є *стійка територіально-політична система*. В політичній географії доцільно використовувати поняття “вразливість конфліктного регіону”. Її можна визначити як ступінь, до якої регіон вразливий щодо політичних загроз виходячи із географічного положення, фізико-географічних, суспільно-географічних умов та політичного статусу.

Якщо припустити, що мета усвідомленої раціональної політичної діяльності має метою досягнення рівня *стійкої територіально-політичної системи* (мінімальна вразливість до конфлікту), то логічним видається, що можливий інший крайній прояв – існування *враз-*

ливої територіально-політичної системи (максимальна вразливість до конфлікту). Перехідним станом є – *транзитна територіально-політична система*. Остання може мати три вертикально-динамічні якості: 1) конструктивну (спрямована на досягнення стійкості територіально-політичної системи); 2) деструктивну (спрямована на зниження стійкості територіально-політичної системи); 3) флуктуаційну (випадкове відхилення від попереднього розвитку територіально-політичної системи).

Крайнім ідеальним станом *стійкої територіально-політичної системи* є реалізація релігійної концепції всезагального християнського миру (або ж мусульманської Умми), чи світських концепцій на зразок утопій ідеальних міст-держав Платона, Т. Кампанелли чи Т. Мора, комуністичної утопії К. Маркса, європейської республіки, панарабізму, пантюркізму, панслав'янізму, панамериканізму, “русского мира” та ін. Забезпечення миру різними військовими, політичними, соціальними, економічними, культурними інструментами є по суті шляхом зменшення вразливості територіально-політичної системи до загроз і ризиків, яких крайнім станом є війна. Крайнім станом *вразливої територіально-політичної системи* є – “bellum omnium contra omnes” (“війна всіх проти всіх” за Т. Гоббсом, праці “De Cive” (1642) та “Leviathan” (1651)). Метою територіально-політичної організації суспільства є досягнення стійкості перед загрозами і ризиками, які приносять війни, руйнування, радикальна зміна способу життя. На цьому шляху територіально-політична система може зазнавати *флуктуації* – відхилення від конструктивного чи деструктивного розвитку внаслідок *шоківих ефектів* (до них можна віднести природні катастрофи, обвал кон'юктури ринку, масову міграцію, морально-ціннісну, політичну, економічну, екологічну кризи, поширення епідемій).

Деструктивний напрям розвитку територіально-політичної системи втілюється суб'єктами боротьби за територію та її ресурси. Їх мета – скористатися вразливим географічним передумовами, які власне і описуються чотирма параметрами: 1) морфологічною вразливістю; 2) гіологічною (структурною) вразливістю; 3) генетичною вразливістю; 4) динамічною вразливістю. Якщо всі вони характеризуються низьким рівнем вразливості, то суб'єкт боротьби може працювати шляхом посилення їх вразливості, тобто підвищенням морфологічної, гіологічної (структурної), генетичної і динамічної вразливості. Цей деструктивний вплив може бути підсилений, або ж ослаблений *шоківими ефектами*.

Морфологічна (морфометрична) вразливість ТПС. Залежить від морфологічних характеристик території, які можуть бути заданими природою чи людиною. Більшість учених до вразливих територій зазвичай відносять видовжену форму, фрагментовану форму, територіальні коридори (Ваханський коридор у Афганістані, палець Капріві у Намібії, Ейлатський коридор в Ізраїлі), півострівне положення, острівне положення, геометричні накладені кордони (і зумовлений ними ефект “африканізації”). Часто аналізуються не тільки двовимірні характеристики проблемних територій, але і особливості рельєфу, які сприяють прояву конфліктів. Інколи морфологічна вразливість свідомо конструюється шляхом акреції (штучне нарощування Росією сухопутного коридору від Таманського півострову до о-ва Тузла в Керченській протоці 2003 р.). Морфологічна вразливість – найменш змінна характеристика ТПС. Проте піддається *шоківим ефектам*, наприклад зазнає впливу природних катаклізмів внаслідок зміни клімату (зміна берегової лінії Аралу, озера Чад).

Гіологічна (структурна) вразливість ТПС. Часто існує невідповідність між реально існуючими етно-конфесійними, політичними та економічними структурами певного регіону та пропагованими геополітичними ідеями територіально-політичного структурування простору. Уявні територіальні структури на зразок “острову-Крим” ігнорують етно-політичні, господарські структури, що склалися історично. Це суттєво збільшує вразливість проблемних регіонів. Предметом геоконфліктологічного дослідження, таким чином, стає дослідження характеру відповідності уявних територіальних структур (ідей “Великої Албанії”, “русского мира”, русинської автономії і т. п.) реальним територіальним структурам, які склалися внаслідок поєднання природно-ресурсного (ресурси геосфери) та духовно-культурного (ресурси антропосфери) потенціалів, територіально-функціональним структурам життєдіяльності

переважаючої більшості населення проблемного регіону. Отже, вразливість регіону детермінується невідповідністю уявних територіальних структур повсякденній життєдіяльності населення. Чим більша ця невідповідність, тим більша вразливість регіону.

Генетична вразливість ТПС. Диктується історичною детермінованістю переважаючих суспільно-політичних процесів на певній території, тим що О. Шаблій називає інерційністю політико-географічного положення. Цілком очевидно, що можна визначити декілька моделей генетичного розвитку ТПС: космополітична, імперська, постімперська, національно-державницька, постколоніальна, колоніальна, апатридна. Однією із причин посилення генетичної вразливості може бути небажання (неспроможність) правлячих еліт і керованих суспільних мас відмовитись від стереотипних зразків політичної поведінки, в тому числі просторової поведінки. Наприклад, існування надмірно космополітичного середовища у Стамбулі було приводом для перенесення К. Ататюрком у м. Анкара, а отже заходом щодо зменшення вразливості нової турецької державності. Навпаки, нездатність Росії відмовитись від звичної імперської політики гегемонії посилює вразливість Росії і незаконно анексованого Криму. Надмірна експлуатація В. Орбаном етнічних фобій в угорському суспільстві не є відображенням реальних проблем, а способом експлуатації старих і вже не актуальних панугорських державницьких проєктів. Постколоніальні еліти України не відійшли від старого номенклатурно-периферійного осмислення місця і положення держави у світі і по-суті спричинились до її утвердження як другорядного суб'єкта міжнародних відносин. Відчуття "політичного часо-простору" дуже важливе для політичних еліт та громадського суспільства і деколонізація є необхідною умовою зменшення вразливості України перед викликами епохи. Колоніальна модель генетичного розвитку ТПС передбачає її залежність від патерналістської опіки метрополії, при чому вона не передбачає повної лояльності, а може набути форми "внутрішньої держави" на зразок Чечні у РФ. Апатридна модель загрожує країнам на зразок монархій Перської Затоки, Йорданії чи Белізу, де апатриди при певних обставинах могли б нав'язати власне бачення політичного розвитку країни, яке вступає у протиріччя із баченням правлячої меншості.

Динамічна вразливість ТПС. Нерівномірний розвиток різних частин держави внаслідок прояву ефекту "центр-периферія", "зростаючого ядра", "префиренційних територій", регіональної маргіналізації. Надмірна нерівномірність внутрішнього розвитку створює умови, коли в межах однієї державної структури, політико-географічного макрорегіону виникають паралельно існуючі "політико-географічні світи": постіндустріальні урбанізовані регіони (умовно "перший світ"), індустріально-аграрні ("другий світ"), аграрні ("третій світ") та відчужені спільноти (асоціальні групи, неконтактні етноси, маргінальні спільноти), які прийнято називати "четвертим світом". Егоїзм, заздрість, жадоба, нерівність, прагнення справедливості набувають цілком конкретних просторових вимірів і стають чинниками конфліктів. Політика вирівнювання економічного розвитку в цьому разі є політикою зменшення вразливості ТПС.

Висновки. Як ми зазначали вже вище, вразлива ТПС є відкритою системою, на яку можуть впливати суб'єкти внутрішньої політики та міжнародних відносин задля підвищення її вразливості (дестабілізація Південної Осетії, Абхазії, Придністров'я, Донбасу, Криму зі сторони РФ у так званому "близькому зарубіжжі"). Для вивчення загроз ТПС пропонуємо досліджувати чотири вище охарактеризовані параметри вразливості. На "виході" із вразливої ТПС буде або менша/більша вразливість без зміни статусу території, або ж повна його зміна. Концепція вразливості ТПС може бути застосована для вивчення можливостей раннього попередження територіально-політичних конфліктів, аналізу передумов, генези, закономірностей поширення та їх врегулювання. На наш погляд, перспективи подальших досліджень можуть стосуватись найменш опрацьованої в політичній географії структурної вразливості ТПС. Мається на увазі вивчення таких соціально-територіальних структур як регіональних еліти, апатриди, діаспорні, злочинні структури.

Список використаних джерел:

1. Рудницький С. Нинішня географія / Степан Рудницький. – Львів, 1905.
2. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
3. Adger W. N. Social and ecological resilience : are they related? / W. N. Adger. // Progress in Human Geography. – 2000. – № 24 (3). – С. 347–364.
4. Bryan J. War without end? Military humanitarianism and the limits of biopolitical approaches to security in Central America and the Caribbean / Joe Bryan. // Political Geography. – 2015. – № 47. – С. 33–42.
5. Cutter S. L. Social Vulnerability to Environmental Hazards / S. L. Cutter, B. J. Boruff, L. W. Shirley // Social Science Quarterly. – 2003. – № 84. – С. 242–261.
6. Glossary of environment statistics – New York : United Nations, 1997. – (Studies at Methods; 67).
7. Leichenko R. The dynamics of rural vulnerability to global change : The case of Southern Africa / R. Leichenko, K. O'Brien. // Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change. – 2002. – № 7. – С. 1–18.
8. Sterlacchini S. Vulnerability Assessment : concepts, definitions and methods. Presentation [Електронний ресурс] / CHANGES – Workshop Meeting : Krakow, 22 September 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://changes-itn.eu/Portals/0/Content/2011/Poland/Sterla_CHANGE_final_2011.pdf
9. The 2014 Human Development Report. Sustaining Human Progress : Reducing Vulnerabilities and Building Resilience [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme (UNDP). – 2014. – Режим доступу до ресурсу : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>.

УДК 911.3.

Марія Мирон

**ГЕОГРАФІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ
НАСЕЛЕННЯ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
mirmarja@gmail.com*

This paper proposes a human-geographical understanding of professional political activity as a form of political activity of the region, which is manifested through participation and activity of citizens, political parties, movements, associations (it is the official membership, not sympatic activities or volunteer) in officially registered NGOs and political associations are usually involved in the electoral process.

Analyzing the overall picture of the professional activity of the population ZRU asked to stop attention to the following key sections such as the number of political parties in the region, the geography of representation of political parties in the central government and local authorities in the context of the most popular political party in the region.

Revealed that West region Ukraine became politically most active regions of Ukraine immediately after the independence. Party ascertained significant activity of the population, a large number of regional and district political parties of Ukraine and a large number of members in the region.

The reasons the general trend of reducing the number of political parties and their local branches changed. Among them, the most disband the ruling political party in Ukraine - the Party of Regions, ban all communist parties in Ukraine that can not be subjects of the electoral process and to participate in elections.

Investigated geospatial organization of party cells in administrative units studied region. ATO revealed three groups by the number of party branches, the first of which can be attributed to the number of cells ATO over 10 thousand., The second – from 7 to 10 thousand., The third – less than 7 thousand. Party branches. Analyzes territorial differentiation and geospatial organization of local branches of the most popular parties in the region - PE Union "Fatherland", PE "Svoboda" PE "Popular Front" PP "Solidarity" (previously – Petro Poroshenko Bloc), the Party of Regions, the Communist Party of Ukraine – in terms of represent their members in central and local government.

Ключові слова: професійна політична активність, політична партія, місцеві осередки, первинні осередки.

Keywords: professional political activity, political party, local cells, primary cells.

Актуальність теми дослідження: Специфіка становлення демократії в суспільстві вимагає від кожного індивіда, як громадянина держави, активної політичної позиції в політичних процесах, участі в прийнятті політичних рішень та відповідальності за суспільне життя країни. Такі обставини актуалізують наукові, зокрема суспільно-географічні, дослідження проблематики включеності особи в суспільне і політичне життя держави. Мова йде, насамперед, про політичну активність, як одну з форм суспільної діяльності, що має на меті впливати на прийняття політичних рішень і набуває нового спрямування та нових форм прояву, адекватних викликам інформаційної епохи.

Саме тому, професійна активність населення, з точки зору наукового дослідження становлять виняткову цікавість для географічної науки. В українській політико-географічній науці проблема професійної активності є частково досліджуваною. У цій царині працюють В. Бортников, А. Голод, В. Карасьов, М. Погребинський, Є. Хан, О. Шаблій і багато інших науковців [1–4]. Але, у межах цього напрямку часто недостатньо аналізуються регіональні аспекти.

Відтак метою цієї праці є: визначення специфічних закономірностей професійного виду політичної активності, спроба диференціації території регіону через призму партійної активності.

На нашу думку, професійна політична активність – це вид політичної активності, який виявляється через участь та діяльність громадян, партій, рухів, об'єднань (мова йде про офіційне членство, а не симпатизування чи діяльність на волонтерських засадах) в офіційно зареєстрованих громадських та політичних об'єднаннях, які, як правило, беруть участь у виборчому процесі.

Аналізуючи загальну картину професійної активності населення ЗРУ пропонуємо зупинити увагу на таких трьох ключових аспектах, як кількість місцевих осередків політичних партій в межах регіону, географія представництва політичних партій в місцевих органах влади та центральних державних органах в розрізі найпопулярніших політичних партій регіону.

Зі здобуттям Україною незалежності Західний регіон увійшов до політично найактивніших регіонів України. Він характеризується значною партійною активністю населення, великою кількістю обласних та районних осередків політичних партій України та значною кількістю їх членів.

Станом на 01.01.2015 р. в Західному регіоні України зареєстровано 77 358 МО всеукраїнських політичних партій, з яких 46 420 це первинні осередки. Таким чином в регіоні функціонує 30 % місцевих осередків (МО) політичних партій (ПП) різного рівня і рангу, що найбільше серед регіонів України, як в показнику загальної кількості структурних утворень (рис. 1.–2.), так і серед кількості первинних осередків політичних партій.

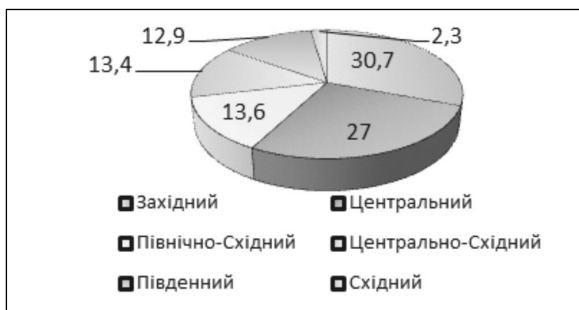

Рис. 1. Позиціонування Західного регіону за кількістю осередків політичних партій в Україні, %, 2010 р.

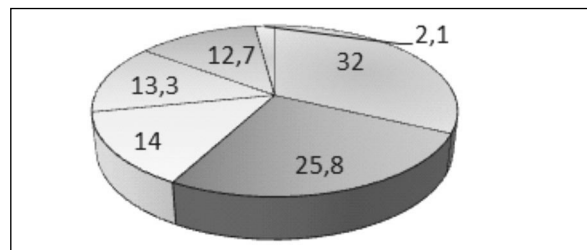

Рис. 2. Позиціонування Західного регіону за кількістю осередків політичних партій в Україні, %, 2014 р.

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

З 2010 по 2015 рр. частка регіону зросла ще на 2 %, таким чином лише закріпивши лідируючі позиції. Отже, відмітимо стабільне зростання кількості партій та їх осередків, як в регіоні, так і в Україні (рис. 3.).

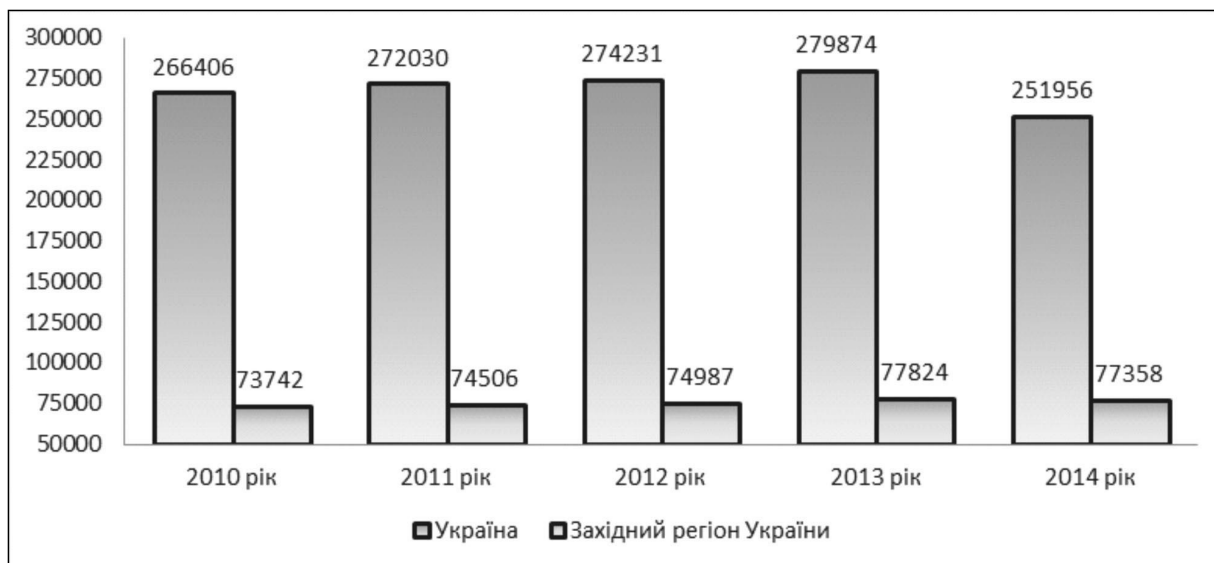

Рис. 3. Динаміка кількості МО ПП в ЗРУ та Україні, од., 2010–2014 р.

Лише в 2014 р. загальні тенденції еволюції кількості політичних партій та їх місцевих осередків змінилися – кількість МО різко зменшилась. Це можна пояснити наступними причинами:

- Революція Гідності змінила вертикаль політичної влади та трансформувала партійну систему. Діяльність однієї з найбільших партій українського політикуму – Партії регіонів та її лідера – В. Януковича на посаді Президента, і була основною причиною хвилі масових протестів під назвою Євромайдан. Прийняття 16.01.2014 р. в Верховній Раді України 10 законів, направлених на звуження конституційних прав і свобод громадян завдяки голосам депутатів з “Партії регіонів” з порушенням установленної процедури голосування, викликало чергову хвилю протестів проти даної партії. 25 січня 2014 р. дві області ЗРУ – Тернопільська та Івано-Франківська облради прийняли рішення про заборону діяльності та символіки Партії регіонів на території своїх областей. Після подій Євромайдану (особливо після боїв 18–20.02.2014) члени Партії Регіонів почали залишати свою партію. В період з січня по травень 2014 р. фракцію покинули 106 депутатів. Загалом із партії до червня 2014 року вийшло близько 1 млн. осіб. Частина колишніх політиків з Партії регіонів заснувала Партію Розвитку України на чолі з экс-заступником голови Адміністрації президента Сергієм Ларіним. Це саме можна і сказати про “Опозиційний блок”. Проте відновити кількість осередків чи кількість прихильників Партії Регіонів новим проектам не вдалось.
- Крах однієї із найстаріших партій України – Комуністичної партії України розпочався 16.01.2014 р., коли комуністи в повному складі підтримали введення “законів про диктатуру”, а 28 січня не голосували за їх скасування. 20 лютого фракція Компартії стала єдиною з-поміж парламентських фракцій, що не дала жодного голосу за Постанову про засудження застосування насильства, натомість вже 22 лютого підтримала Постанову про самоусунення Януковича від виконання конституційних повноважень. В 2014 р., після перемоги Євромайдану, Комуністична партія України почала співпрацювати з проросійськими сепаратистськими терористичними угрупованнями, що дало підставу в. о. Президента О. Турчинову ставити питання про заборону її діяльності. 13 травня 2014 р. тодішній голова Верховної Ради О. Турчинов пообіцяв заборонити діяльність компартії у разі, якщо Міністерство юстиції доведе їхню причетність

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

до сепаратизму. 14 червня 2014 р. СБУ передала до Міністерства юстиції докази протиправної діяльності Комуністичної партії України та її представників. Доказова база сепаратистської діяльності КПУ складається з близько 120 сторінок, а також відео- і аудіоматеріалів. Зокрема, зібрані докази причетності представників партії до дій, які призвели до окупації Криму Росією, до постачань зброї і фінансування терористів у східних регіонах, до проведення сепаратистських референдумів у Луганській і Донецькій областях. Задokumentовано факти безпосередньої участі представників КПУ в активних бойових діях проти українських сил антитерористичної операції. 24 липня 2014 р. під час засідання Верховної Ради України було оголошено про розпуск фракції Компартії у Верховній Раді VII скликання. Також одразу після оголошення про розпуск фракції КПУ, окружний адміністративний суд Києва розпочав розгляд позову Міністерства юстиції про заборону Комуністичної партії України. Незважаючи на спроби ліквідації Компартії, ЦВК зареєструвала її для участі у позачергових парламентських виборах (які Компартия провалила, вперше не потрапивши до парламенту). З 24 липня 2015 р. всі компартії в Україні не можуть бути суб'єктами виборчого процесу та брати участь у виборах. Тобто такі партії є забороненими.

Тенденції зменшення кількості партій характерні і для більшості з областей регіону – рис. 4., за винятком Тернопільщини. Цікавою, з огляду динаміки кількості осередків ПП, є Хмельницька область, де абсолютний приріст кількості МО в проміжку 2012–2013 рр. сягнув більше 2 тис. осередків.

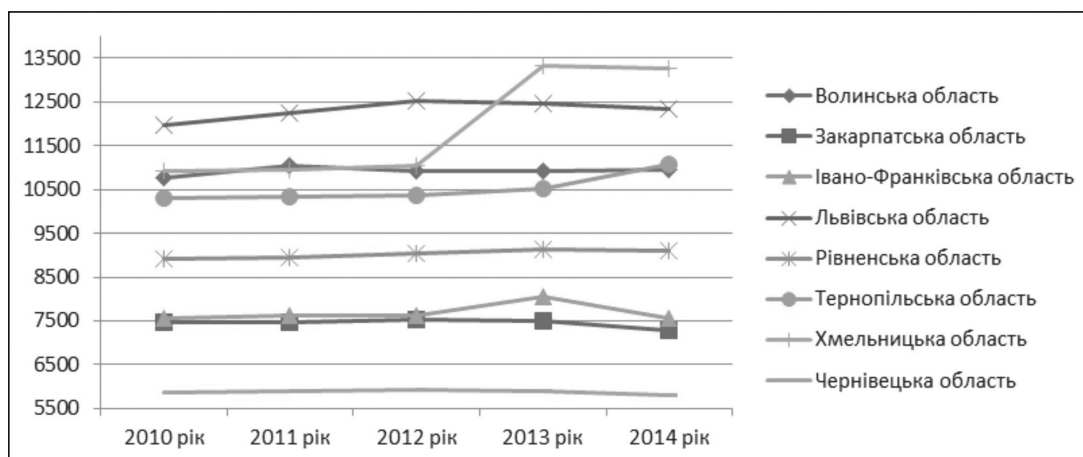

Рис. 4. Динаміка кількості МО ПП по АТО ЗРУ, од., 2010–2014 рр.

В розрізі областей ЗРУ, зауважимо, що найбільша кількість партійних осередків знаходиться на території Хмельницької області – табл. 1.

Таблиця 1

Кількість МО ПП по АТО ЗРУ, од., 2014 р.

Області	Чисельність МО ПП		
	Мала (до 7,5 тис.)	Середня (7,5–10,0 тис.)	Значна (більше 10,0 тис.)
Волинська область			+
Закарпатська область	+		
Івано-Франківська область		+	
Львівська область			+
Рівненська область		+	
Тернопільська область			+
Хмельницька область			+
Чернівецька область	+		

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

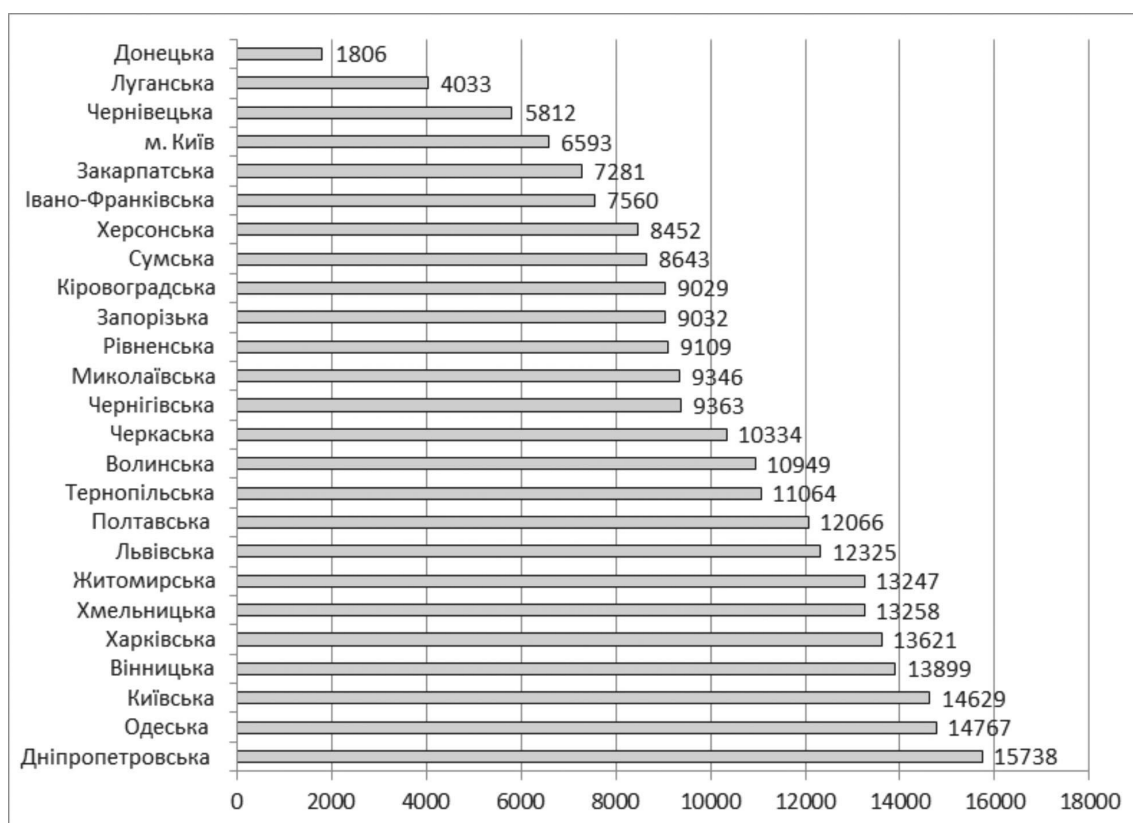

Рис. 5. Кількість МО ПП по АТО України, од., 2014 р.

Це п'ятий показник в державі (рис. 5) та перший в регіоні (рис. 6). Так було не завжди, в лідери область вирвалася лише в останні два роки. На Хмельниччину припадає 17 % загальної кількості МО партій (рис. 7). Значна кількість осередків знаходиться на Львівщині, Тернопільщині та Волині (табл. 1, рис. 6–7). На ці області загалом припадає майже 50 % усіх МО ПП регіону. Варто зазначити, що Львівська область тримала лідерство в ЗРУ до 2012 р., опісля займає 2 позицію.

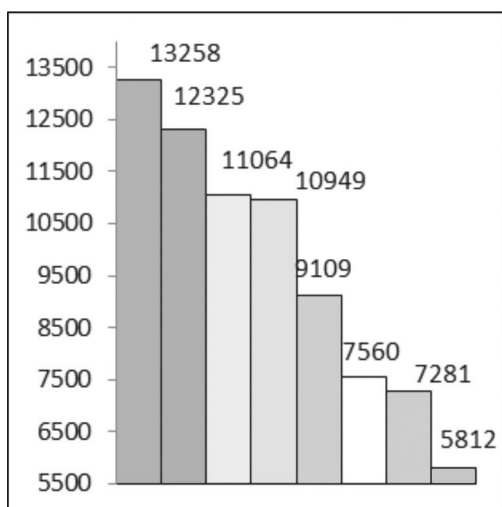

Рис. 6. Кількість МО ПП по АТО ЗРУ, од., 2014 р.

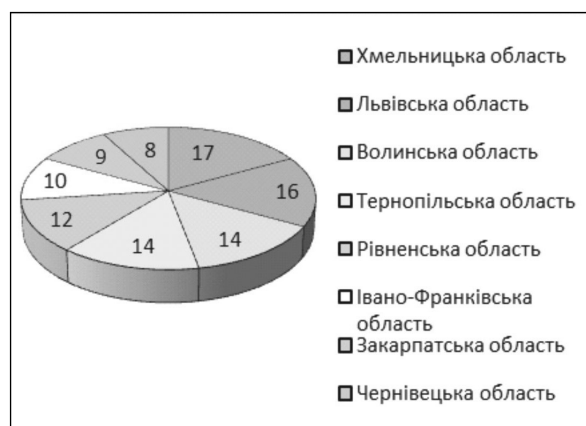

Рис. 7. Кількість МО ПП по АТО ЗРУ, %, 2014 р.

Найменша кількість осередків припадає на Чернівецьку область – майже 6 тис. осередків, або 8 % від загальної кількості МО ПП (рис. 6–7), яка входить в трійку областей з найменшою кількістю МО ПП, пропустивши вперед лише Донецьку та Луганську області, частина з яких окупована та не входить в перелік структурних утворень. Така ситуація характерна для останніх двох років, а до 2013 р. Буковина мала найменшу кількість офіційних осередків політичних партій.

Цікавою, на нашу думку, є географія місцезнаходження керівних органів політичних партій. В даному випадку Західний регіон не займає лідируючих позицій, найбільше керівних органів партій знаходиться в столиці, майже дів сотні, тоді як на інші регіони припадає менше 10. В нашому випадку це 4 керівні органи ПП у Львівській області, 2 – на Закарпатті, та 1 – на Рівненщині.

Результати останніх виборів (2012 і 2014 рр.) та соціологічного опитування показали, що найпопулярнішими та найвідомішими серед виборців регіону є наступні партії.

Найбільш розгалужену систему дієвих осередків партії, особливо у північних областях регіону, має ВО “Батьківщина”. Варто зазначити, що в період 2010–2012 рр. спостерігається певний відтік членства з партії, що пов’язано як із деяким тиском на прихильників Юлії Тимошенко (за правління В. Януковича), так і певним розчаруванням виборців у партії. Друга хвиля відтоку членів партії припала на 2014 р., коли організація по суті втратила значну частку своєї старої еліти. Водночас, в умовах політичної кризи щодо реформи про децентралізацію влади 2015 р. кількість прихильників, та симпатиків партії суттєво зростає (за рахунок відтоку чи розчаруванню громадян в політиці партій “Народного фронту” та БПП).

“Народний фронт” базується на партійній основі “Фронту змін”, котрий в свою чергу до 2013 р. мав хорошу динаміку розвитку партійної структури. До партії часто приєднувались окремі депутати від різних політичних сил. Наприклад, Волинський обласний осередок партії “За Україну!” майже повним складом перейшов до “Фронту Змін”.

ВО “Свобода” має потужне представництво на Львівщині. Вона має розгалужену партійну мережу, досить стабільне членство.

Натомість, партія “Наша Україна” майже повністю розпалася. Здобуті на виборах мандати були, мабуть, останнім успіхом партії, яка й досі не погасила боргів із зарплати перед своїми працівниками

Партія регіонів найбільш активно працює у Закарпатській області. Вона спирається на вертикаль виконавчої влади, але беззаперечного домінування в області їй набути поки не вдалося. Ця політична сила відчуває дефіцит публічних лідерів, які здатні конкурувати із партією “Єдиний центр”. Втім, Партія регіонів мала представництво у радах усіх рівнів.

Внаслідок подій на Євромайдані у 2013–2014 рр. кардинально змінився баланс сил у політичній системі регіону. Внаслідок кривавих подій на столичному Майдані 20 лютого саморозпустилася фракція Партії Регіонів у обласних та міських радах. Також фракції ПР саморозпустилися у більшості районних та міських рад. З партії почали виходити місцеві депутати різних рівнів. ПР таким чином повністю втратила свої домінуючі позиції, зокрема у всіх органах місцевого самоврядування області. ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода” та “УДАР” стали не лише найбільш рейтинговими, але і найбільш впливовими, отримавши контроль над більшістю РДА.

У результаті подій Євромайдану з’явилися декілька формальних та неформальних громадських ініціатив. Зокрема, в період Євромайдану виник і активно проявив себе Автомайдан, який включає в себе близько ста автомобілів. Активісти Автомайдану займаються патрулюванням вулиць у нічний період та беруть активну участь у громадських акціях прямої дії, зокрема, акція проти кулуарних призначень обласного начальника міліції та прокурора області, які відбулися без попереднього обговорення з громадськістю.

Активно діє на території Правий сектор. Під час революційних подій активісти організації брали активну участь в зайнятті приміщень ОДА та ще декількох державних установ, що знаходяться в регіоні. Активісти організації забезпечували цілодобову охорону цих будівель,

зокрема, приміщення обласної адміністрації. Також активісти Правого сектору в нічний час займалися патрулюванням вулиць, чергували на блокпостах на виїзді з міста. Правий сектор у післяреволюційний період бере активну участь у громадських протестах проти “кулуарних” призначень.

Таким чином, можемо констатувати, що активність населення в професійній політичній сфері, характерне для Західного регіону України ще з XIX ст. Проте на сучасному етапі професійна політична активність ЗРУ характеризується високим потенціалом, потужною мережею осередків політичних партій, і водночас низькою часткою населення, охопленого партійною активністю. Водночас, слід відмітити, що події Революції Гідності (осінь–зима 2013–2014 рр) трансформували політичну і партійну систему країни. З політичного олімпу зійшли одні з найвпливовіших партій України – Партія Регіонів та Комуністична партія України, правонаступники котрих – “Опозиційний блок”, Партія розвитку України, “Наш край” лише формують свої осередки і поповнюються членами. Також, на вимогу часу, формуються радикальні праві та ліві громадянські та політичні організації. Здобувають популярність на всеукраїнському рівні місцеві, первинно прив'язані до конкретних регіонів політичні партії (ВО “Свобода”, 2012 р., ПП “Самопоміч”, 2014 р.). Успіх цих партій та Радикальної партії Олега Ляшка можна пояснити припущенням про те, що за них активно голосували ті виборці, котрі прагнуть привести в політику “нові обличчя”. Активно розбудовують систему своїх осередків і провладні партії – Блок Петра Порошенка (тепер ПП “Солідарність”), “Народний Фронт”. Таким чином, в умовах зміни декомпозиції партійної системи України і ЗР, суспільно-географічні дослідження професійної активності в даний період є такими важливими.

Список використаної літератури:

1. Голод А. П. Політична поведінка населення регіону / Монографія. – Ужгород: 2012. – 212 с.
2. Шаблій О. І. Електоральна географія // Соціально-економічна географія України : навч. посібник / За ред. О. І. Шаблія. – 2-е вид. – Л. : Світ, 2000. – С. 116–131.
3. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.cvk.gov.ua
4. Політична карта області. Опора – громадянська мережа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.opora.ua.org/

УДК 911.3

Орислава Тимчук

РЕЛІГІЙНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
oryslava.tymchuk@gmail.com

The concept “religion” has been indicated and the concept “religiosity” has been analyzed. The nature of religiosity has been defined through the degree, level and kind of religiosity. The peculiarities of individual religiosity have been highlighted in the context of the confession. The characteristics of the church and religious situation in Ukraine have been determined. Confessional together with church and confessional self-determinations and regional specificity have been indicated. Self-determination of Orthodox population has been identified. The level of religiosity has been measured for Ukraine on the whole and for particular its regions. The structure of religious organizations has been outlined. The level of religiosity of the population of the Western Ukraine has been measured.

Ключові слова: *релігія, релігійність, ступінь релігійності, рівень релігійності, характер релігійності, релігійні організації, Західний регіон України.*

Key words: *religion, religiosity, degree of religiosity, level of religiosity, character of religiosity, religious organizations, the Western region of Ukraine.*

Від найдавніших історичних епох людства з найвпливовішими та найдієвішими засобами ідеологічного, морального та духовного впливу на суспільство загалом та на особистість зокрема була і залишається релігія. У зв'язку з пропагандою атеїстичного світогляду, а також багатолітньою заборонаю релігії в українському суспільстві зменшився вплив релігії. Хоча релігія має безсумнівно істотний вплив на окремих індивідуумів.

Релігія – форма суспільної свідомості, що ґрунтується на вірі людини в існування надприродного, з яким вона може спілкуватися і від якого залежить [6, с. 304]. Віра чи релігія в процесі історичного розвитку людства приймала різних форм – від надприродних можливостей справжніх реальних об'єктів та явищ до монотеїзму. Це у свою чергу світоглядна та моральна система, що допомагає людині, яка вірує, орієнтуватися у житті. Або як зазначено у словнику “Релігійний туризм” “релігія – це світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії, засновані на вірі в існування Бога або богів, надприродного [4, с. 104].

З початком поклоніння людьми божествам виникла релігія, а з появою релігії ми можемо говорити і про релігійність. В житті українського суспільства релігійність відіграє одну з ключових ролей, адже чимало жителів України ідентифікують себе як віруючі. За результатами опитування рівня релігійності, яке проводилося Інститутом соціології НАН України та Київським міжнародним інститутом соціології, 86,4 % відносять себе до певного віросповідання. І лише 9 % українців відносять себе до нерелігійних [2, с. 17]. Одним із головних питань залишається, що таке релігійність та як саме люди її розуміють.

Релігійність – одне з основних понять соціології, релігії, що характеризує якісну і кількісну визначеність (ступінь, рівень, характер) суб'єктивного засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їхній вплив на поведінку, життєдіяльність віруючих релігійних спільнот [6, с. 303]. Релігійність включає в себе суб'єктивні, індивідуальні відносини між людиною та сукупністю релігійних норм, при одночасній залученості усієї особистості до релігії.

Як зазначають релігієзнавці А. Колодний та Б. Лобовик суть релігійності розкривається через її ступінь, рівень та характер. “Ступінь релігійності характеризує рівень засвоєння індивідом, групою релігійних ідей, норм, цінностей, тобто рівень інтенсивності релігійних ознак. Рівень релігійності – поняття, яке відображає певну величину екстенсивності поширення релігії (релігійних ознак) серед населення (села, міста, регіону, країни), соціально-демографічних груп (робітників, селян, інтелігенції, жінок, молоді і т. ін.). Характер релігійності – показник, що дає можливість визначити якісні особливості, певні відмінності та специфіку релігійності серед віруючих – прихильників різних конфесій, а також окремих регіонів...”. Окрім цього, автори ведуть мову і про позацерковне визначення релігійності: “релігійність – це підсумок власних шукань індивіда, його релігійне самовизначення, засвоєння релігійних цінностей...” [3, с 277–278].

Одними із визначних характеристик церковно-релігійної ситуації в Україні є рівень і характер релігійності суспільства. Дані характеристики можуть визначатися шляхом соціологічних досліджень (опитувань), вони дозволяють виявити їхню релігійність. Ситуацією на початок 2013 р., порівняно з 2010 р., число громадян, які визнають себе віруючими, дещо зменшилось і становить 67,0 % проти 71,4 % в листопаді 2010 р. Також відбулося зменшення невіруючих (5,5 % проти 7,9 %) і збільшилося тих, хто вагається між вірою та невір'ям (14,7 % проти 11,5 %) (рис. 1). Як і раніше, найвищий рівень релігійності виявляють жителі Заходу країни, де до віруючих віднесли себе 86,0 % опитаних, найнижчий – на Сході (58,5 % проти 65,6 % у 2010 р.). Результати дослідження засвідчили збереження таких закономірностей, як залежність рівня релігійності від: статі, віку, місця проживання та освіти [5, с. 23].

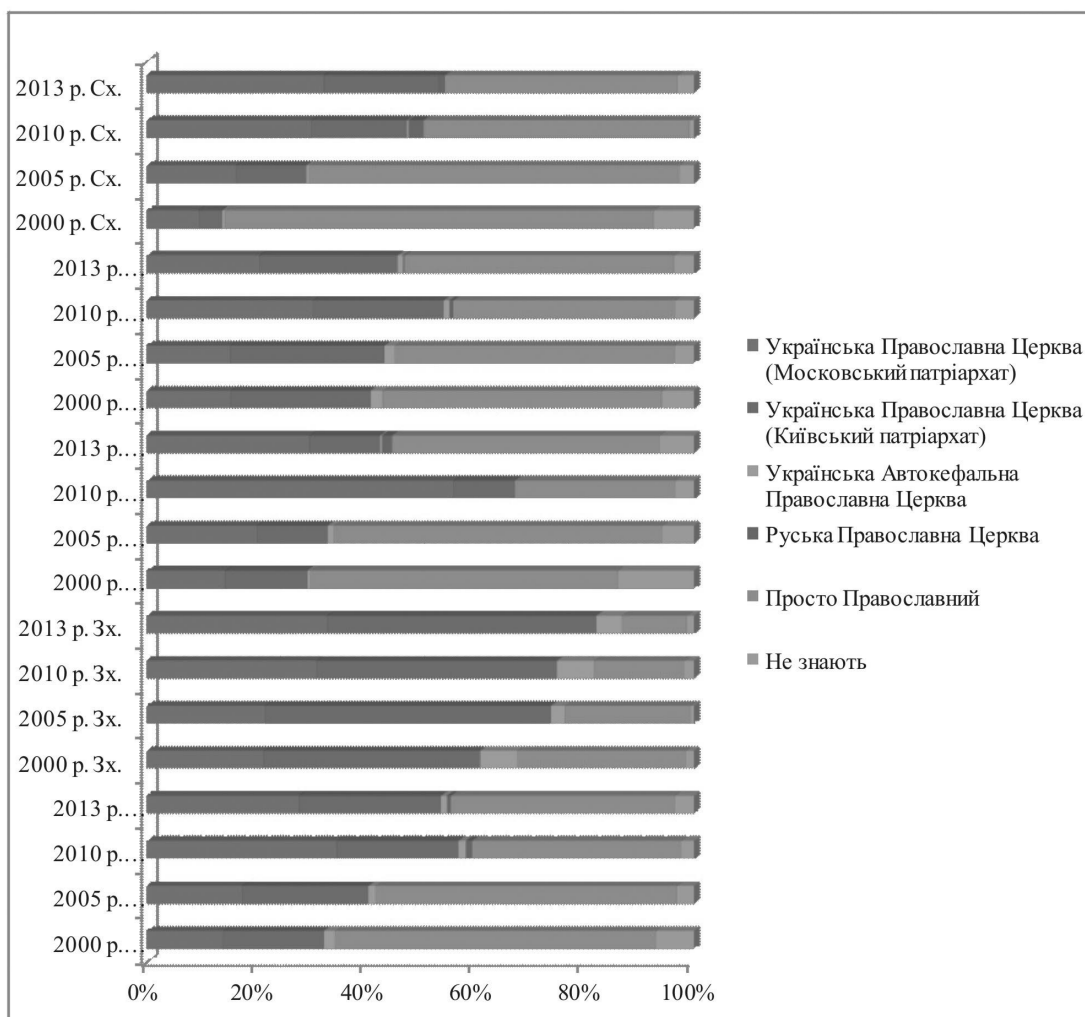

Рис. 1. Динаміка самовизначення в параметрах релігійної віри по Україні [5, с. 24]

Що ж стосується конфесійного та церковно-конфесійного самовизначення, то більшість (70,6 %) опитаних у 2013 р. ідентифікують себе з православ'ям, близько 5,7 % – з греко-католицизмом. 8,6 % опитаних вважають себе “просто християнами”, 11,3 % – не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань. Вагому регіональну специфіку має віросповідне самовизначення. Так, найбільше число православних є характерним насамперед для Центру (79,4 %) і Півдня (73,2 %), греко-католиків (26,8 %) – для Заходу країни, послідовників ісламу (4,2 %) – для Півдня. Тих, хто не відносить себе до жодного з релігійних віросповідань, найменше на Заході (3,64 %), найбільше – на Півдні (14,1 %) і Сході (15,0 %). Теж на Сході, порівняно з 2010 р., зросла частка тих, хто вважає себе “просто християнином” – з 7,0 % до 15,2 % [5, с. 27–28].

Самовизначення серед православних Церков. Православ'я представлене в Україні трьома Церквами: УАПЦ, УПЦ (МП) та УПЦ (КП). Група послідовників УАПЦ не є чисельною і впродовж періоду досліджень складає близько 0,8% опитаних. До УПЦ (МП) та УПЦ (КП) у 2013 р. віднесли себе фактично рівні частки респондентів – 19,6 % і 18,3 %, відповідно. 28,8 % опитаних заявили, що є “просто православними”. Громадяни, які ідентифікують себе з православ'ям та про їх належність до тієї чи іншої православної Церкви показує, що УПЦ (МП) та УПЦ (КП) мають фактично однакову чисельність прихильників: 27,7% і 25,9%,

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

відповідно. Привертає увагу значне число тих, хто відносить себе до “просто православних” (40,8%) – що, ймовірно, є наслідком роз’єднаності православ’я в Україні, яке змушує його послідовників дистанціюватися від усіх православних Церков країни.

Примітним є також невелике число тих, хто відніс себе до вірних РПЦ – 0,5 % всіх опитаних і 0,7 % православних (рис. 2) [5, с. 26–27].

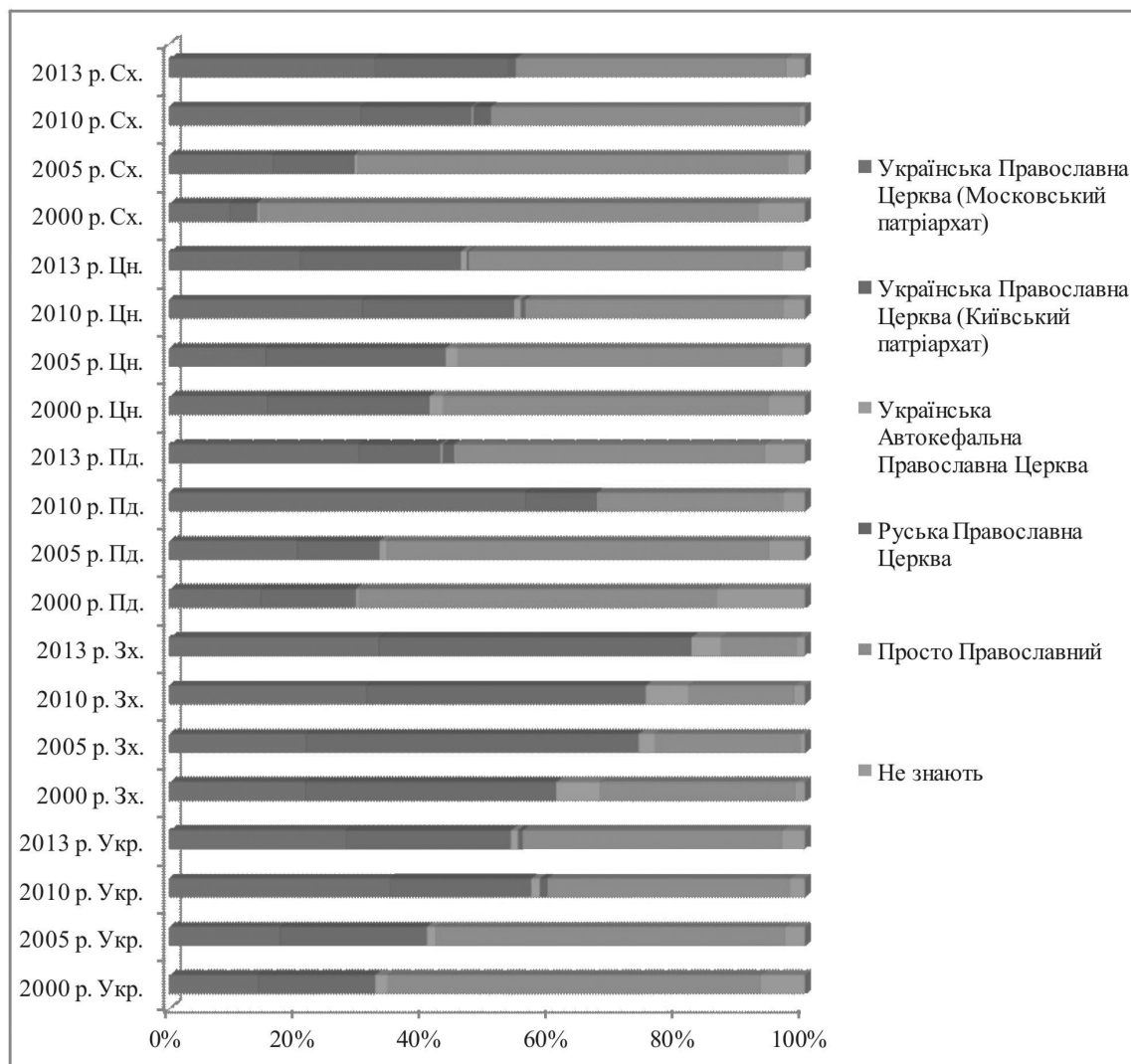

Рис. 2. Конфесійне та церковно-конфесійне самовизначення України [5, с. 27]

З іншого боку рівень релігійності обчислити та зобразити як відношення кількості релігійних організацій до кількості населення певної території. Рівень релігійності населення по Україні загалом становить – 7,7 рел. орг./10 тис. осіб., у розрізі районів показники наступні: Східний – 3,9 рел. орг./10 тис. осіб, Центральнo-Східний – 4,9 рел. орг./10 тис. осіб, Північно-Східний – 5,0 рел. орг./10 тис. осіб, Південний – 6,4 рел. орг./10 тис. осіб, Центральний – 8,5 рел. орг./10 тис. осіб, Західний – 13,2 рел. орг./10 тис. осіб. Ми бачимо кардинально відмінні показники, у 3 рази відрізняється релігійність у Східному і Західному регіонах (неоднакова кількість областей у складі регіонів), велика кількість релігійних організацій знаходиться на території західної України.

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Коли ж ми розглянемо рівень релігійності у розрізі областей України, то побачимо наступну картину. 12 областей (Автономна Республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська та Харківська) мають нижчий рівень релігійності ніж по Україні (7,7 рел. орг./10 тис. осіб). Усі інші перевищують цей показник (рис. 3). Десять областей мають показник вище 10,0 рел. орг./10 тис. осіб – це вісім Західного регіону та ще дві – Вінницька та Житомирська.

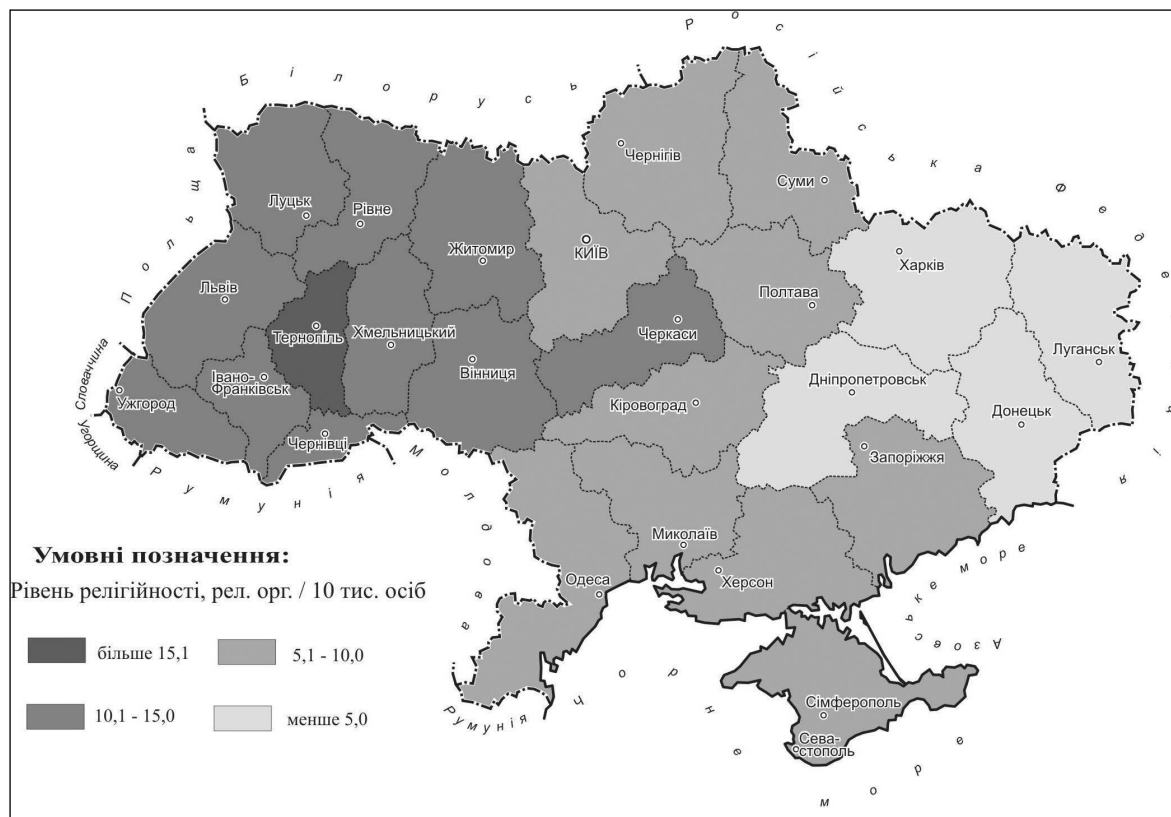

Рис. 3. Рівень релігійності населення України, рел. орг./10 тис. осіб

В Західному регіоні України розташована Львівська область, яка має найбільше в Україні зареєстрованих релігійних організацій (рел. орг.) – 3035 і у самому регіоні теж. На другому місці з меншою кількістю релігійних організацій знаходяться Рівненська і Волинська області – 1512 і 1552 відповідно (рис. 3). Найменшу кількість релігійних громад має Чернівецька область, що можна пояснити невеликою кількістю населення в області і відповідно меншою представленістю тут релігійних громад. У когорту із найменшими показниками входить ще й Івано-Франківська область (1390 рел. орг.).

У складі релігійних організацій переважаючою є поліконфесійна структура. Православні конфесії домінують у Волинській (67,4 %), Рівненській (66,3 %), Хмельницькій (68,2 %) та Чернівецькій (53,5 %) областях, а найменше у Львівській (30,8 %). Українська греко-католицька церква традиційно, що склалося протягом історичного розвитку території, переважає на Галичині, у Львівській (50,4 %), Івано-Франківській (50,4 %) та Тернопільській (45,9 %) областях. Досить специфічна ситуація спостерігається у Закарпатській області, що усі конфесії більш-менш мають однакову кількість релігійні організації 39,4 % – православні, греко-католики і протестанти – 25,4 % і 23,6 % відповідно і 11,7 % припадає на інші конфесії, що найбільше у регіоні.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Найбільше православних організацій у Хмельницькій області, яка розташована ближче до Центральної України, найменше у Львівській області, що здавна була осередком греко-католицизму. Українська греко-католицька церква переважає – у Львівській області, найменше представлена у Рівненській (0,6 %). Протестанти зміцнюють свої позиції у Чернівецькій області (37,1 %) і поступаються іншим релігійним організаціям у Львівській. Хоч може скластися оманливе враження, що у Львівській області їх сконцентрована велика кількість приваблює територію та велику кількість їхніх представництв.

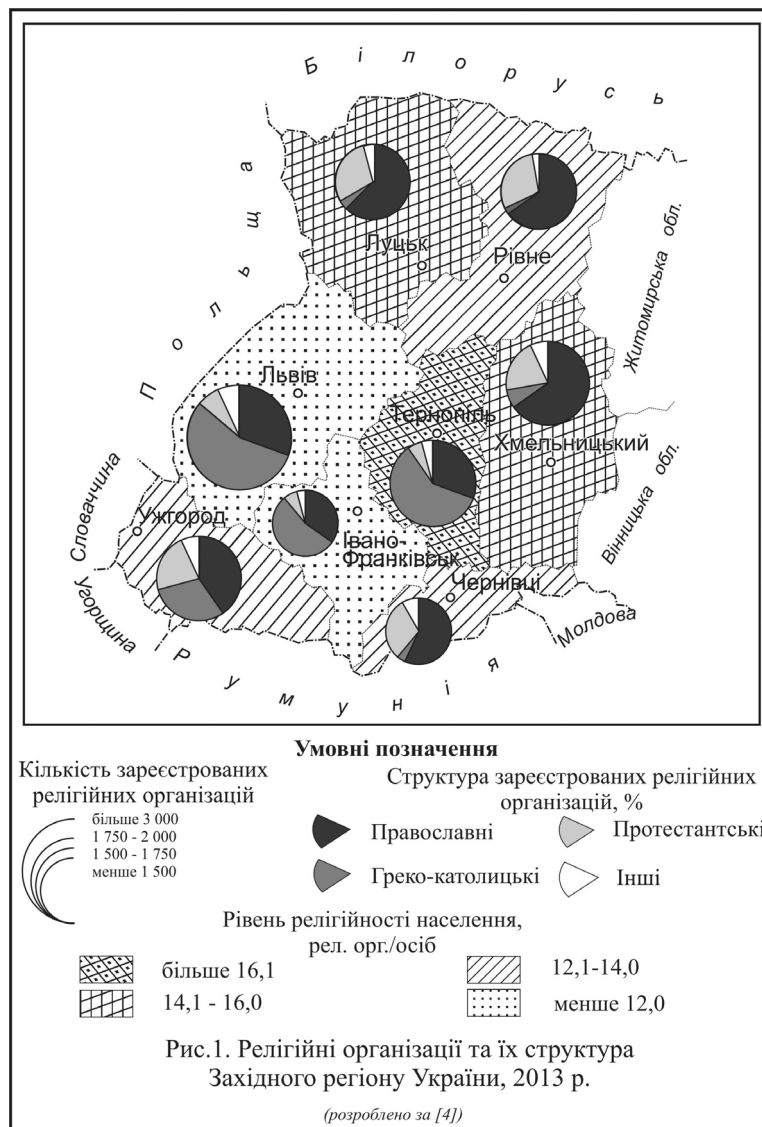

Рис. 4. Релігійні організації Західного регіону України, 2013 р.

Рівень релігійності населення Західного регіону України обернено пропорційний кількості зареєстрованих релігійних організацій у регіоні і прямо пропорційний від кількості населення в ньому. Західний регіон має найбільшу релігійність по Україні загалом. Найбільша релігійність населення спостерігається у Тернопільській області – 16,5 рел. орг./осіб, а найменше у Івано-Франківській і Львівській – 10,1 рел. орг./осіб і 11,9 рел. орг./осіб відповідно. Ситуація у Львівській області пояснюється великою кількістю релігійних організацій і населення. Чернівецька область характеризується малою кількістю релігійних організацій

і населення, але середньою релігійністю. Близькою до середньої релігійності населення відзначається Рівненська область (13,1 рел. орг./осіб). В Західному регіоні України розташована Львівська область, яка має найбільше в Україні зареєстрованих релігійних організацій (рел. орг.) – 3035. Вона вирізняється цією особливістю і у Західному регіоні. На другому місці з меншою кількістю релігійних організацій знаходяться Рівненська і Волинська області – 1512 і 1552 відповідно (рис. 4). Найменшу кількість релігійних громад має Чернівецька область, що можна пояснити невеликою кількістю населення в області і відповідно меншою представленістю тут релігійних громад. У когорту із найменшими показниками входить ще й Івано-Франківська область (1390 рел. орг.).

У зв'язку з глобалізацією світу та відкритістю кордонів роль релігії не зменшила свій вплив на українське суспільство. Релігійність визнана характерною рисою українців як соціальної спільноти. Криза ідентичності в сучасній Україні, відсутність загальної згоди в питаннях розвитку країни, брак спільних ідеалів створили в масовій свідомості передумови впевненості в особистому місці релігійних інституцій у процесі формування суспільства. Проведення державної політики, спрямованої на зміцнення національної єдності та захист національних інтересів, потребує вдосконалення інституціональної бази відносин держави і релігійних інституцій. Принципи поведінки на основі релігійних переконань формують певний тип економічної поведінки, характерний для представників конкретного віросповідання, що загалом створює передумови сталого економічного розвитку країн і регіонів, де ці вірування домінують.

Список використаних джерел:

1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма № 1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=51&Itemid=79&lang=ru.
2. *Паращевін М.* Релігія та релігійність в Україні / М. Паращевін. – К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.
3. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : – Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
4. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / автор-упорядник Т. Божук. – Л. : Український бестселер, 2010. – 152 с.
5. Релігія і влада в Україні : проблеми взаємовідносин // Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: “Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік : рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?”. – К., 2013 р. – 76 с.
6. *Шевченко В. М.* Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.

УДК 911.3:001.308

Мирослава Книш, Любов Котик

СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛІСТИКИ ЯК НАУКИ

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
knyshmyroslava@gmail.com, kotyklub@gmail.com*

Actuality research the global studies was substantiated. Global studies as interdisciplinary, postnonclassical science was proved. Approaches the scientists to defining global studies were analyzed. The author interpretation of science, the definition of its object and subject of study was proposed. The conceptual scheme of science in sciences and the structure of global studies were developed. Stages of science, its function, the main unit of conceptual and terminology were opened. Prospects of development of science were outlined.

Ключові слова: *глобалістика, міждисциплінарна наука, актуальність, етапи розвитку, функції, глобалізм, глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалізм.*

Key words: *global studies, an interdisciplinary science, relevance, stages of development, function, globalism, globalization, global problems, global modeling, anti-globalization.*

У сучасному науковому дискурсі значна увага присвячена часовості та об'єктивності висвітлення в теоретико-методологічних засадах наук модерних викликів суспільства. Глобальні економіко-соціально-політичні кризи, тероризм, кібербезпека, інформаційний простір, формування єдиного (глобального) суспільства на фоні наростаючої суверенізації держав стають модерними об'єктами / предметами / аспектами дослідження як класичних, неklasичних так і постнеklasичних наук. З когорти останніх варто виокремити глобалістику.

Актуальність вивчення глобалістики зумовлена: а) світовими інтеграційними процесами, первинно в економічній та політичній сферах, а з початку ХХІ ст. у соціальній та інформаційних сферах; б) неконтрольованим збільшенням кількості населення планети на фоні регіональних демографічних диспропорцій розвитку (депопуляція, старіння / високий рівень природного приросту й дитячої та материнської смертності, низька тривалість життя; міграційні потоки; біженці; псевдоурбанізація); в) загостренням продовольчої проблеми (голод, переїдання, незбалансоване харчування); г) вичерпністю сировинних та енергетичних ресурсів та пошуком нових видів сировини й альтернативних джерел палива й енергії; г) погіршенням стану здоров'я населення (епідемія ВІЛ/СНІДу, хвороби цивілізації); г) зростанням рівня агресії у світі на фоні високого рівня мілітаризації глобальних й регіональних держав (загроза початку ІІІ світової війни, гібридні й інформаційні війни, тероризм); д) подоланням диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та держав (Північ-Південь); е) викликами соціальних негараздів (злочинність, наркоманія, on-line залежність, і т. д.); є) необхідністю впровадження на глобальному рівні засад демократії та сталого розвитку (формування глобального уряду, гнучке ІТ-урядування та управління, функціонування міжнародних організацій, подолання проблем змін клімату та забруднення сфер Землі); ж) формуванням глобального інформаційного суспільства (створення кіберпростору, подальший розвиток Internet, гарантування захисту державної та особистої інформації (секюритизація кіберпростору)); з) новими здобутками науки (ГМО-продукти, клонування, генна медицина, 3D-принтери, розумні машини (*mind-hard*) та розумне програмне забезпечення (*mind-soft*)) на фоні росту функціональної та абсолютної неграмотності; и) прагненням конструктивного освоєння Світового океану, Антарктиди, навколосемного та позасонячного простору; і) гарантуванням усесторонньої безпеки людству та забезпеченням подальшого його прогресивного розвитку; ї) розробкою сценаріїв та моделей розвитку людства; й) укладанням коротко-, середньо-, довготермінових прогнозів змін функціонування суспільства у планетарному масштабі; к) засторогою руйнування планети Земля, як дому життя людства, тощо.

У рамках розвитку сучасних наук поєднуються два принципи. Перший принцип скерований на об'єднання, тобто до інтеграції наук, а другий – на збереження їхньої диференційної сутності. Саме розширення інтеграційних уявлень про світ стало однією з важливих тенденцій, яка визначає динаміку розвитку науки у ХХІ ст.

Інтеграція наукових знань у середині ХХ ст. сприяла виникненню загальнонаукового дискурсу про роль глобалізації у розвитку сучасного світу й часовість розв'язання глобальних проблем людства. Її результат – формування Е. Ласло (*Er. Laszlo*, нар. 1932), Д. Месаровичем (*D. Mesarovic*, нар. 1928), А. Печчеї (*A. Peccei*, 1908–1984) концепції глобалізму, яка стала підґрунтям діяльності теоретиків Римського клубу (*The Club of Rome*, 1968) і почала популяризуватися через доповіді його представників перша з яких “Межі росту” (*Limits to Growth*, 1972; автори: Д. Медоуз та ін (*D. Meadows & C*)). Наукові пошуки членів Римського клубу (34 доповіді станом на середину 2015 р.; остання Д. Кортен (*D. Korten*) “Змінити історію, змінити майбутнє – життєва економія для живої Землі” (*Change the Story, Change the Future – A Living Economy for a Living Earth*), 2015) стали предтечею формування в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. окремої науки – глобалістика.

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Назва науки – “глобалістика” – семантично є близькою до таких постнекласичних наук як систематика, інформатика, синергетика та з етимологічної точки зору походить від терміна “глобальний” (лат. *globus* – куля; франц. *global* – всесвітній, загальний) [8, с. 185], що означає “планетарний” (всесвітній, який стосується всієї земної кулі), “загальний” (універсальний, що охоплює все або всіх), “всєбічний” (вичерпний).

Незважаючи на те, що термін глобалістика широко використовується у науково-довідковій літературі, засобах масової інформації, повсякденному житті, вчені не прийшли до єдиної думки щодо його означення (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до трактування науки “глобалістика”

Складові означення науки	Автор, рік																				
	Хозін Г., 1990	Гладкий Ю., 1994	Чешков М., 1998	Валлерстайн І., 1999	Кочетов Е., 2002	Бергер П., 2002	Федотов А., 1999	Білорус О., 2001	Шепелев М., 2001	Васіленко І., 2003	Глобалістика: енциклопедія за ред. І. Мазур, А. Чумаков, 2003	Чешков М., 2005	Гей У., 2008	Власов В., 2009	Ільїн І., 2009	Білорус О., Власов В., 2010	Лукашевич В., 2010	Чжайло А., 2010	Васильєв Г. Ю., Васильєва І. Г., 2011	Муза Д., 2011	Книш М., Котик А., 2015
Досліджує глобальні проблеми	+	+					+	+		+	+		+	+	+	+	+		+		+
Досліджує глобальні процеси / глобалізм					+						+	+	+	+	+	+	+		+		+
Досліджує глобалізацію						+					+	+		+		+	+		+		+
Досліджує головні напрямки і рушійні сили безпечного розвитку людства							+				+					+					
Досліджує феномен виживання, як проблему збереження та гармонічного розвитку людини, природи, суспільства																	+				
Досліджує антиглобалістичні процеси												+									
Формує методи світового стратегічного планування і прогнозування																+					
Розробляє моделі майбутнього світоустрою							+														+
В центрі досліджень І геоекономіка					+	+										+					
Формує нові знання щодо поточного та майбутнього розвитку світу / новий світогляд												+			+	+	+		+		+
Наука про цілісність світу			+	+			+		+	+		+		+			+			+	
Самостійна інтегративна наука					+												+	+		+	+
Наддисциплінарна наука				+																	
Синтетична наука																+					
Науковий напрям	+	+													+						+

Укладено на основі: [4, 5, 7, 9, 10–15, 18–19, 21–28, 31, 32, 36, 41].

Досить поширеними є короткі означення глобалістики — як науки про глобальний світ та його проблеми (І. Василенко (И. Василенко “Политическая глобалистика”, 2003).

Український вчений М. Шепелєв [31] трактує глобалістику як науку, що вивчає світ як цілісність, що динамічно розвивається.

Інший український вчений О. Білорус (“Глобалізація і національна стратегія України”, 2001) вважає, що глобалістика зосереджує свої зусилля на проблемах глобального розвитку, його якості і безпеці.

Російський географ Ю. Гладкій (Ю. Гладкий) [12, с. 108] вважає, що глобалістика – науковий напрям і ототожнює її як вчення про глобальні проблеми сучасності (природні і суспільні).

Низка вчених [6, 17], роботи яких з’явилися на початку ХХІ ст. намагаються обґрунтувати становлення і розвиток глобалістики як самостійної науки, при цьому показати, що серцевиною глобального процесу виступає економічна складова – геоеконіміка.

Деякі вчені вважають, що глобалістика є наукою про дослідження найзагальніших закономірностей розвитку людства і розробку моделі науково-організованого життєздатного світоустрою в єдності і взаємодії глобальної екології, соціальної й економічної сфер діяльності в умовах антропогенного перевантаження Землі (А. Федотов (А. Федотов) [21]).

Крім того на Заході під глобалістикою у багатьох публікаціях [33, 35, 38, 40] розуміється сукупність концепції глобалізації. Таку трактовку розділяють деякі вчені [1, 2] у нашій країні.

Різні трактування глобалістики як науки (табл. 1) дозволяють виокремити такі три підходи:

1) більшість вчених розглядають глобалістику як сукупність знань, що сформувалися на межі соціогуманітарних, природничих і технічних наук, які орієнтовані на дослідження процесів глобалізації і розв’язання протиріч, що виникають на глобальному рівні;

2) прихильники другого підходу трактують глобалістику як перспективну науку не стільки реального, скільки прогностичного (майбутнього) світу;

3) згідно з третім підходом, глобалістика на сучасному рівні її розвитку – це сукупність знань і практичних дій, пов’язаних з аналізом і розв’язанням глобальних проблем, спробою надати процесам глобалізації керований характер.

Дискусійним залишається питання чи глобалістика наука чи науковий напрям?

У зв’язку з тим, що глобалістика з’явилася порівняно недавно, вчені не прийшли до єдиної думки стосовно того, – це наука (В. Арутюнов, В. Свінцицький [2], О. Білорус, В. Власов [4], В. Бєбик [3], П. Бергер (P. Berger) і С. Гантінгтон (S. Huntington) [32], Т. Качмарек (T. Kaszmarek) [36], Е. Кочетов (Э. Кочетов) [17], В. Лукашевич [18], С. Оток (S. Otok) [38], Є. Суліма [20], А. Федотов (А. Федотов) [24], М. Чешков (М. Чешков) [24, 25], А. Чумаков (А. Чумаков) [27], М. Шепелєв [29]), науковий напрям (Ю. Гладкій (Ю. Гладкий) [12], Д. Муза [19], Г. Хозін (Г. Хозин) [23]), чи наддисциплінарна галузь наукового знання (І. Валлерстайн (I. Wallerstein) [41]).

Дилему троїстого подання глобалістики по-своєму розв’язує І. Ільїн (И. Ильин): “Глобалістика, як область наукового знання, що формується про глобальні явища і процеси постає в трьох іпостасях: як міждисциплінарний науковий напрям, як основа світогляду сучасної людини і як сфера зіткнення різних інтересів, які охоплюють широкий спектр суспільних відносин — від економіки й політики до ідеології та культури” [14, с. 3]. Водночас автор наголошує, що така характерна, специфічна риса глобалістики має як свої позитивні так і негативні аспекти: “... водночас з конструктивним розвитком глобалістики як наукового напрямку має місце й вульгаризація її термінологічного апарату, спроба перетворення науки в модні знання, навколонукові та псевдонаукові течії і т. д.” [14, с. 3].

Завдання глобалістики як науки – впорядкувати об’єктивні знання про глобалізацію, глобальні проблеми людства, антиглобалістичні рухи. Теоретична незрілість глобалістики пояснюється тим, що вона не визначила досить чітко контури свого предмета. Залишається відкритим питання про те:

1) глобалізація – це процес, який має альтернативи і варіанти, чи це процес однозначний і односпрямований?

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

2) процес глобалізації веде до створення гомогенної світоцілісності чи гетерогенності?

3) глобалізація – це новий процес, породжений новими зрушеннями у виробництві, інформатиці, комунікаціях, чи має свої історичні корені?

Нерозв'язаною залишається проблема дисциплінарного виміру глобалістики. На думку багатьох вчених у зв'язку з тим, що предметом пізнання є світ як цілісне утворення, то принцип дисциплінарного членування виглядає анахронізмом.

Так, на думку І. Валлерстайна [42], сучасна цілісність, або те, що він називає “світ-система” – не поділяється на окремі сфери – політичну, економічну, культурну, тощо. Вчений вважає, що окремі дисципліни втрачають можливість свого існування, а світова цілісність має досліджуватися інтегральною наукою нового типу – глобалістикою. Вчений відкидає дисциплінарну організацію наукового знання, вважаючи його неадекватним сучасному світу і рівню науки (“Кінець світу, як ми його знаємо: Соціальна наука в XXI столітті” (“The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-first Century”), 1999; “Невизначені світи: Світ-системний аналіз в епоху змін” (“Uncertain Worlds: World-Systems Analysis in Changing Times”), 2013).

Таку точку зору поділяють багато вчених, які вважають, що дослідження світу як цілого не можна побудувати на основі різних дисциплін зі своїми особливими об'єктами пізнання, поскільки вони не утворюють автономних сфер.

Можна погодитися з такою позицією І. Валлерстайна про те, що світоцілісність дійсно неподільна на окремі сфери, але не можна погодитися з тим, що ці дисципліни втратили своє предметне поле.

Сучасна глобалістика формується протягом останніх чотирьох десятиліть. За своїми витокami вона пов'язана з ідеями холізму і уявленнями про єдиний взаємопов'язаний світ. Хоча, першим історично-зафіксованим глобалістом науковці вважають царя Вавилонії Хаммурапі (1810–1750 рр. до н. е.), який об'єднав мешканців басейну р. Євфрат і р. Тигр та сформулював перші письмові закони життя великої спільноти (“Кодекс Хаммурапі”, 1780 р. до н. е.; містить 282 параграфи норм, що визначають правила життя у Вавилонському царстві). Проте першими представниками сучасної глобалістики можна вважати Е. Ласло, Д. Месаровича, А. Печчеї, Д. Медоуза та ін. У цілому в історії зародження, становлення та розвитку глобалістики як науки доцільно виокремити донауковий етап (до 60-рр. XX ст.) та три етапи сучасного розвитку (з 60-х років XX ст. і до сьогодні) (табл. 2).

Таблиця 2

Етапи розвитку глобалістики

Назва етапу	Часові рамки	Характерні риси
1	2	3
Донауковий	До 60-х років XX ст	➤ зародження принципу географічного детермінізму: XVIII ст. – французький мислитель Ш. де Монтеск'є (<i>Ch. de Montesquieu</i>, 1689–1755) висунув ідею виникнення і розвитку суспільства, як природно обумовленого процесу (“Про дух законів”, 1748); ➤ обґрунтування необхідності контролю за приростом населення Землі: Т. Мальтус (<i>T. Malthus</i>, 1766–1834), праця “Досвід про закон народонаселення” (“<i>An Essay on the Principle of Population</i>”, 1798): населення зростає експоненціально (подвоюється приблизно кожні 20 років), а кількість продуктів харчування – за арифметичною прогресією (ефект “абсолютного перенаселення Землі”). Вчений трактував війни, хвороби, голод, як необхідні, природні процеси коректування чисельності населення; ➤ зародження мальтузіанства – сукупності концепцій, що розглядають необмежене зростання кількості населення як головну причину соціальних негараздів, політичних потрясінь, економічних та екологічних катастроф;

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 2

1	2	3
Донауковий	До 60-х років XX ст.	➤ формулювання закону “збереження, перетворення і нагромадження сонячної енергії на поверхні Землі завдяки людській праці” – С. Подолинський (1850–1891), твір “Праця людини і її відношення до розподілу енергії” (1880); ➤ введення в науковий обіг поняття “життєвий простір” – важливий географічний фактор середовища проживання, що впливає на діяльність людини, зумовлює хід і напрямок розвитку конкретних суспільств: Ф. Ратцель (<i>F. Ratzel</i>, 1844–1904), праці “Антропологеографія” (<i>“Anthropogeographie”</i>, 1882), “Життєвий простір” (<i>“Lebensraum”</i>, 1901), “Земля і життя: порівняльна географія” (<i>“Die Erde und das Leben. Eine vergleichende Erdkunde”</i>, 1901–1902); ➤ зародження вчення про ноосферу – етап розвитку біосфери, на якому людина, свідомо використовуючи свої знання, підтримуватиме існування ноосфери та сприятиме її розвитку. Засновники вчення: В. Вернадський (1863–1945; закон ноосфери Вернадського – “Декілька слів про ноосферу”, 1944), Т. де Шарден (<i>T. de Chardin</i>, 1881–1955; закон гармонійного примирення свободи і національних особливостей з плануванням і об’єднанням – “Фенемен людини” (<i>“Le Phénomène humain”</i>), 1938–1940, опубліковано 1955).
Перший етап	Середина 60-х – середина 70-х років XX ст.	➤ усвідомлення загрози глобальних проблем для розвитку суспільства (ядерне самознищення людства, продовольча, нестача мінеральних ресурсів); ➤ формування концепції глобалізму (Е. Ласло, Д. Месарович, А. Печчеї); ➤ створення Римського клубу (1968); ➤ розуміння експоненціального збільшення кількісних та якісних змін у суспільстві, зумовлених становленням світового господарства та глобалізацією – “футурошок” (<i>“стрес та дезорієнтація, які виникають у людей, при появі значної великої кількості змін за дуже короткий термін”</i>, – Е. Тоффлер (<i>A. Toffler</i>) “Шок майбутнього” (<i>“Future Shock”</i>, 1970)); ➤ розробка перших моделей світової динаміки “Світ-1”, “Світ-2” (Дж. Форрестер (<i>J. Forrester</i>) націлених на напрацювання сценаріїв розвитку усього людства у його взаємовідносинах з біосферою. Модель “Світ-1” розкривала динаміку світової соціально-економічної системи, “Світ-2” – репрезентувала суттєві взаємозв’язки між населенням, промисловістю, забрудненням довкілля, наявними ресурсами та їжею; ➤ публікація праці Дж. Форрестера “Світова динаміка” (<i>“World Dynamics”</i>, 1971); ➤ формування первинної тематики наукових пошуків глобалістики – зростання народонаселення, вичерпність ресурсів, криза суспільного розвитку; ➤ публікація перших доповідей представників Римського клубу: “Межі росту” (<i>“Limits to Growth”</i>, 1972; автори Д. Медоуз та ін. (<i>D. Meadows & C</i>); дослідження довготермінових наслідків глобальної тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруднення довкілля за допомогою моделі “Світ-3”) і “Людство у пункті повороту” (<i>“Mankind at the Turning Point”</i>), 1974; автори М. Месарович (<i>M. Mesarovic</i>), Е. Пестел (<i>E. Pestel</i>); пропагується ідея необхідності створення дійсно взаємозалежного (“органічного”) суспільства для подолання глобальних проблем); ➤ формування концепції “меж зростання” (Д. Медоуз, Е. Пестел, Дж. Форрестер, Д. Месарович) й засад сучасної концепції “сталого розвитку”.
Другий етап	Середина 70-х – середина 90-х років XX ст.	➤ перше використання терміну “глобалізація” у науковій дискусії – соціолог Дж. Маклін (<i>J. McLean</i>, 1981), популяризація терміну – Т. Левітт (<i>T. Levitt</i> “Глобалізація ринків” (<i>“Globalization of Markets”</i>, 1983, часопис: <i>“Harvard Business Review”</i>), Р. Робертсон (<i>R. Robertson</i> “Релігія, глобальна складність і стан людини” (<i>“Religion, global complexity and the human condition”</i>), 1983; “Інтерпретація глобалістичності” (<i>“Interpreting globality”</i>), 1983);

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Продовження табл. 2

1	2	3
Другий етап	Середина 70-х – середина 90-х років ХХ ст.	➤ вихід першої наукової розвідки присвяченої глобалізації, як явищу та процесу — Р. Робертсон “Глобалізація: соціальна теорія та світова культура” (<i>“Globalization: Social Theory and Global Culture”</i>, 1992); ➤ пошук та знаходження нових точок розвитку глобалістики: розробка теоретико-дескриптивних моделей цілісності світу – концепція світового порядку (С. Мендловітц (<i>S. Mendlovitz</i>), Р. Фалк (<i>R. Falk</i>) “Стратегія світового порядку” (<i>“Strategy of World Order”</i>), 1966-1967), концепція постіндустріального суспільства (Е. Тоффлер, “Третя хвиля” (<i>“The Third Wave”</i>), 1980), комунікаційна модель (Ю. Габермас (<i>J. Habermas</i>), “Теорія комунікативної дії” (<i>“Theorie des kommunikativen Handelns”</i>), 1981), концепція соціальної моделі модернізації (Е. Гідденс (<i>A. Giddens</i>), “Модерність і самоідентичність” (<i>“Modernity and Self-Identity”</i>), 1991), глобальна екологічна модель (Н. Реймерс (<i>H. Реймерс</i>) “Надія на виживання людства. Концептуальна екологія” (<i>“Надежды на выживание человечества. Концептуальная экология”</i>), 1992), історико-економічна модель (І. Валлерстайн “Після лібералізму” (<i>“After Liberalism”</i>), 1995); ➤ публікація 14 доповідей Римського клубу, які торкаються проблем соціальної нерівності (“Третій світ: три четверти світу” (<i>“Tiers-monde: Trois quart du monde”</i>), 1980, автор: М. Гернер (<i>M. Guernier</i>), екологічної ситуації (“Майбутнє океанів” (<i>“The Future of the Oceans”</i>), 1986, автор: Е. Манн Боргезе (<i>E. Mann Borgese</i>); “Брати до уваги природу” (<i>“Taking Nature into Account”</i>), 1995, автор: В. Ван Дірен (<i>W. Van Dieren</i>), дослідження укладу життя суспільств (“Перегляд міжнародного порядку” (<i>“Reshaping the International Order”</i>), 1976, автор: Я. Тінберген (<i>J. Tinbergen</i>); “Дороговкази в майбутнє” (<i>“Road Maps to the Future”</i>), 1980, автор: Б. Гаврилишин), тощо; ➤ запровадження 1980 р. Китаєм демографічної політики націленої на обмеження народжуваності та скорочення природного приросту населення держави “Одна сім’я – одна дитина”; ➤ аварія на Чорнобильській АЕС (Україна, 1986): засвідчила незахищеність світу перед екологічними катастрофами – активізація досліджень у сфері аналізу екологічної ситуації, моделювання наслідків екологічних катастроф; ➤ публікація праці С. Гантінгтона “Третя хвиля: демократизація наприкінці двадцятого століття” (<i>“The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century”</i>, 1991): роздуми про демократичні перетворення у світі в цілому та в окремих державах зокрема та їхній вплив на трансформацію суспільства; ➤ поява перших згадок у наукових розвідках терміну “глобалістика” у руслі сфери наукового дослідження / науковий напрям / наука. Припускають, що вперше термін “глобалістика” у значенні “методологія наддержавного розв’язання сучасних світових проблем” вжив польський мислитель С. Лем (<i>S. Lem</i>, 1921–2006) в есе “Попередній перегляд наступного століття” (<i>“Vorschau auf das ndchste Jahrhundert”</i>), 1990). Необхідність розвитку глобалістики він пов’язував із загрозою існування людства (проблему регулювання суспільного розвитку філософ піднімав, ще в монографії “Сума технологій” (<i>“Summa technologiae”</i>, 1964): “..оволодіти силами природи легше аніж здійснити глобальне регулювання суспільства, цілком можливо, що випередження соціоеволюції техноеволюцією є типовою динамічною рисою таких процесів”);

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Продовження табл. 2

1	2	3
Другий етап	Середина 70-х – середина 90-х років ХХ ст	➤ публікація праці Ф. Фукуяма (<i>F. Fukuyama</i>) “Кінець історії і остання людина” (<i>“The End of History and the Last Man”</i>, 1992): поширення у світі демократії західного взірця свідчить про закінчення соціокультурної еволюції людства, це не означає кінець історії як такої, але означає кінець епохи ідеологічних протиріч, глобальних революцій та війн, а разом з ними й кінець мистецтву та філософії; ➤ початок діяльності інституцій, які пропагують ідеї глобалізму: Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру (<i>Stockholm International Peace Research Institute</i>, 1966, Швеція), Проект “<i>Polity</i>” (1974, США), “Дім свободи” (<i>“Freedom House”</i>, 1978, США), Інститут відкритого суспільства (<i>Open Society Institute</i>, 1979, США), Програма розвитку ООН (<i>United Nations Development Programme</i>, 1993), Міжнародна група з запобігання криз (<i>The International Crisis Group</i>, 1995, США); ➤ проведення 1992 р. Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (“Саміт землі”) (<i>United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro</i>, 1992). На конференції розглянуто оточуюче середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов’язані і взаємозалежні області. Головним документом конференції став “Порядок денний на ХХІ століття” (<i>“Agenda 21”</i>), який розглянуто як програму всесвітнього співробітництва; ➤ зародження перших антиглобалістичних рухів: “Друзі Землі” (<i>“Friends of the Earth International”</i>, 1971, Велика Британія, Швейцарія, Франція, США), “Мережа дій проти змін клімату” (<i>“Climate Action Network”</i>, 1989, по усьому світу), “Альянс за відповідальну торгівлю” (<i>“Alliance for Responsible Trade”</i>, 1991, США), “Міжнародний форум з глобалізації” (<i>“The International Forum on Globalization”</i>, 1994, Канада, США), “Глобальний Південь у фокусі” (<i>“Focus on the Global South”</i>, 1995, Індія, Філіппіни); ➤ поява перших праць в Україні з проблем глобалізації, глобальних проблем – Б. Гаврилишин “Дороговкази в майбутнє” (переклад з англ., 1993), Б. Карпінський “Концептуальні основи створення технопаркових структур на Україні: методологія і практика” (Харків, 1993), Г. Клімова “Цивілізація як якісна характеристика розвитку суспільства” (Харків, 1995);
Третій етап	З середини 90-х років ХХ ст. до сьогодні	➤ публікація праці С. Гантінгтона “Зіткнення цивілізацій” (<i>“The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order”</i>, 1996): ідея праці – у майбутньому світі конфлікти матимуть не ідеологічне, а релігійне підґрунтя; формування концепції “зіткнення цивілізацій”; ➤ публікація праці З. Бжезинського (<i>Z. Brzezinski</i>) “Велика шахівниця” (<i>“The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives”</i>, 1997): роздуми про геополітичну могутність США та роль Євразії, яка займає ключове положення у світі та є геополітичним надбаням США; ➤ затвердження ООН “Повістки дня на ХХІ ст.” (2000) та ухвалення “Цілей розвитку тисячоліття” (подолання бідності, зниження рівня материнської смертності, боротьба з поширенням ВІА/СНІДу і т. д.); ➤ проведення <i>Світового саміту</i> зі сталого розвитку (“Саміт Землі 2002”, “<i>Rio+10</i>”) (<i>“World Summit on Sustainable Development (Earth Summit 2002)”</i>) (м. Йоганнесбург (Південна Африка), 2002): підписання “Йоганнесбургської декларації зі сталого розвитку” та “Йоганнесбургського плану з імплементації”; ➤ проведення “Конференція ООН зі сталого розвитку”, відома також під назвою “<i>Rio+20</i>” (<i>“RIO+20 United Nations Conference on Sustainable Development”</i>) (м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія), 2012): головні питання пов’язані з дотриманням стійкого розвитку в економічній, соціальній сферах, збереження природного середовища. Саміт завершився підписанням підсумкової декларації “Майбутнє, якого ми хочемо” (<i>“The future we want”</i>);

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Закінчення табл. 2

1	2	3
	З середини 90-х років ХХ ст. до сьогодні	➤ публікація 18 доповідей Римського клубу, які торкаються проблем соціальної сфери (“Межі соціальної єдності: конфлікти та порозуміння в плюралістичному суспільстві” (<i>“The Limits of Social Cohesion: Conflict Mediation in Pluralist Societies”</i>), 1998, автор: П. Бергер (P. Berger)); “Подвійна спіраль навчання та роботи” (<i>“The Double Helix of Learning and Work”</i>), 2003, автори: О. Гіаріні (O. Giarini) та М. Маліца (M. Malitza)), інформаційного суспільства (“В Мережі: гіпотетичне суспільство” (<i>“Im Netz – Die hypnotisierte Gesellschaft”</i>), 1999, автор: Ж.-Л. Себріан (J.-L. Cebrian)), проблем управління (“Здатність керувати” (<i>“Capacity to Govern”</i>), 2001, автор: Є. Дрор (Y. Dror)), економічної ситуації (“Синій економіці – 10 років, 100 інновацій, 100 мільйонів робочих місць” (<i>“Factor Five: Transforming the global economy through 80 % improvements in resource productivity”</i>), 2010, автор: Г. Паулі (G. Pauli)), глобальних прогнозів (“2052: Глобальний прогноз на найближчі сорок років” (<i>“2052: A Global Forecast for the Next Forty Years”</i>), 2012, автор: Й. Рандерс (J. Randers)), тощо; ➤ формування глобалістики як самостійної, міждисциплінарної, інтегральної, постнекласичної науки, яка має власний об’єкт, предмет, методи дослідження, напрямки розвитку, наукові школи, центри досліджень практично у всіх державах світу; ➤ присутність проблематики глобалістики (глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалістичні рухи) у дослідженнях практично усіх вчених суспільних наук; ➤ поява фундаментальних наукових праць з глобалістики в українському науковому просторі: М. Шепелев “Глобалістика” (Дніпропетровськ, 2001), О. Білорус “Економічна система глобалізму” (Київ, 2003), В. Бебик “Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика” (Київ, 2006), В. Лукашевич “Глобалістика” (Львів, 2012), В. Власов “Глобалістика : історія, теорія” (Вінниця, 2012), тощо; ➤ прийняття ООН розширеного переліку “Цілей розвитку тисячоліття” (2015).

Укладено на основі: [3, 6, 7, 10, 12–18, 20–22, 24, 25, 27, 28, 31–33, 35, 39, 40].

На думку вчених, міждисциплінарна інтеграція по-різному впливає на розвиток науки. Так, одні з них вважають, що саме на стику двох і більше дисциплін можливі найбільші прориви науки (О. Білорус, В. Власов [4], М. Чешков [24], Т. Качмарек [36], С. Оток [38], І. Ільїн [14]). Інші – стверджують, що яскраво виражений міждисциплінарний характер не сприяє прогресу і розвитку глобалістики (Ю. Гладкій [12], Г. Джеймс (H. James) [35]). Доцільним у даному контексті є наведення цитати теоретиків української глобалістики О. Білоруса, В. Власова, яка ілюструє, що міждисциплінарна інтеграція тільки сприяє розвитку глобалістики: “Сучасний стан розвитку глобалістичних досліджень свідчить про те, що глобалістика має риси, притаманні сучасній науці – інтеграцію накопичених знань, що дає підстави вважати її меганаукою. Про це свідчить і визнання її на міжнародному рівні, видання навчальних посібників, енциклопедій та словників, формулювання основних законів і закономірностей глобалізму та глобалізації, які активно застосовують країни у своїй внутрішній і зовнішній політиці” [4, с. 25].

На наш погляд, глобалістика – це нова наука, так як вона відповідає таким вимогам:

а) має чітко визначений об’єкт і предмет;

Об’єкт дослідження глобалістики змінювався у протязі її розвитку. Так, у 1960-ті роки, на етапі зародження її об’єктом були глобальні проблеми, наприкінці 1980-х років до них долучилися процеси глобалізації. На початку ХХІ ст. об’єктом глобалістики є складні процеси глобалізації та її негативні наслідки – глобальні проблеми.

На думку вчених, предмет глобалістики не можна визначити однозначно, хоч спрощено можна сказати, що її предметом є цілісність світу, людство загалом або вся біосфера з головним її елементом людиною [26, с. 48].

б) сформовану теорію, а також закони відкриті у її межах;

Закони: гармонії, органічного розвитку, глобальної рівноваги.

в) специфічні методи дослідження;

Методи: експертних оцінок, глобального моделювання, екстраполяції тенденцій розвитку, історичної аналогії.

г) поняттєво-категоріальний апарат, який засвідчує про її існування як науки;

Поняттєво-категоріальний апарат глобалістики перебуває у стадії формування. Наразі базовими поняттями науки доцільно вважати: глобальність, глобалізм, глобалізація, глобальні проблеми, глобальне моделювання, антиглобалізм. Розкриємо їхній зміст.

Глобальність (від лат. *globus* – куля, земна куля, глобус) – якісна характеристика сучасного світу, яка розкриває його рух до інтегрованості і цілісності, проявляється в усіх вимірах його буття та виявах людської свідомості, означає формування спільності соціальних, економічних, політичних, культурних, інформаційних, правових відносин, які набули планетарних масштабів.

Глобалізм – світогляд, тип свідомості, спосіб бачення навколишнього світу, коли глобальна складова є домінуючою.

Глобалізація – перетворення певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується усієї Земної кулі; це процес всесвітньої економічної, соціальної, політичної, культурної, інформаційної інтеграції й уніфікації. Головними наслідками є міжнародний поділ праці та міграція у масштабах усієї планети капіталу, людський і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн.

Глобальні проблеми (глобальні проблеми людства, глобальні проблеми світу, глобальні проблеми сучасності) – комплекс проблем і ситуацій, які торкаються життєвих інтересів усіх народів світу та вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості.

Глобальне моделювання – науковий напрям, який використовує дані суспільних, природних і технічних наук для виявлення найвірогідніших варіантів здійснення соціально-економічних процесів в історично певні відрізки часу.

Антиглобалізм – загальний термін, яким описують позицію людей (політичну, економічну, соціальну, культурну), що протистоять політиці глобалізації.

д) сферу практичного застосування;

Практичне застосування глобалістики: формування нового типу світогляду людини XXI ст.; розробка моделей та сценаріїв розв'язання глобальних проблем людства (наприклад, “Цілі розвитку тисячоліття” (“*Millennium Development Goals*”); оновлений перелік затверджений на конференції ООН 2015 р.); аналіз якості та глибини процесу глобалізації з метою недопущення зникнення регіональної індивідуальної мозаїчності та відстеження еволюції глобальних структур (ТНК, міжнародних організацій, тощо).

е) інституційованість у певних наукових, суспільних колах, організаціях і установах.

Інституційованість: програми ООН (“*Декларація тисячоліття ООН*” (“*The United Nations Millennium Declaration*”, 2000)), прогнози-попередження Римського клубу (“Змінити історію, змінити майбутнє – життєва економія для живої Землі”, 2015 і т. д.).

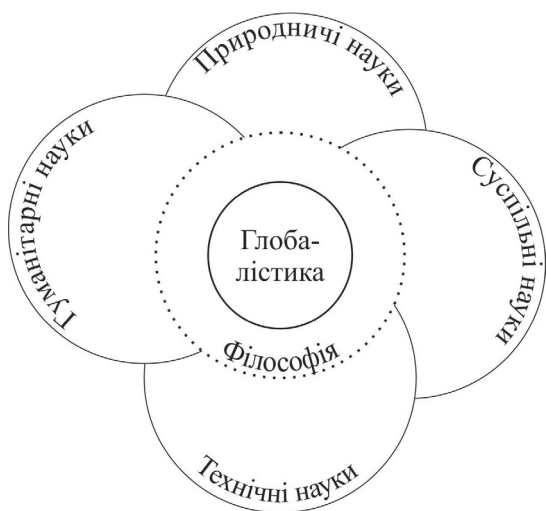

Рис. 1. Глобалістика у системі наук (М. Книш, А. Котик, 2015)

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Глобалістику не слід розуміти як конкретну науку, яка виникає, як правило, у результаті диференціації наукового знання або на стику суміжних дисциплін. Вона сформувалася протилежними інтеграційними процесами і представляє собою сферу наукових досліджень, де різні наукові дисципліни і філософія у тісній взаємодії між собою, і з поєднанням свого предмета і метода, аналізують різні аспекти глобалізації і прогнозують шляхи розв'язання глобальних проблем (рис. 1). У зв'язку з цим треба наголосити, що у глобалістиці, яка представляє собою міждисциплінарну науку, дослідження проводяться спеціалістами різних наукових напрямків, і це принципово відрізняє її від конкретних наук.

Як постнекласична, міждисциплінарна наука глобалістика відіграє суттєву роль у житті суспільства та виконує наступні функції (рис. 2):

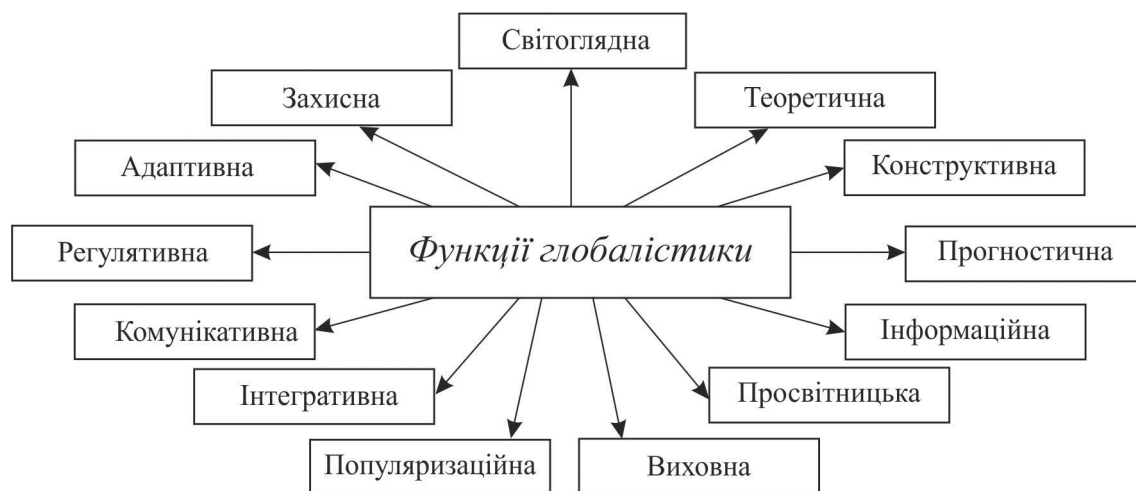

Рис. 2. Функції глобалістики (М. Книш, А. Котик, 2015).

- *світоглядна* (розширення кругозору, показ багатоманіття та мозаїчності (політичної, економічної, культурної, релігійної, повсякденно-життєвої, поведінкової) світу);
- *теоретична* (розробка теоретичних положень науки; висунення наукою нових ідей, гіпотез, концепцій; обґрунтування наукою власних законів та закономірностей);
- *конструктивна* (пошук практичного застосування теоретичних положень науки, участь науки у розв'язанні нагальних глобальних проблем на планетарному, регіональному та локальному рівнях);
- *прогностична* (розробка наукою коротко-, середньо-, довготермінових прогнозів змін планетарної демографічної, економічної, соціальної, екологічної, політичної ситуації; обґрунтування та виокремлення перспектив та загроз розвитку);
- *інформаційна* (збирання, систематизація, узагальнення, зберігання та використання інформації з проблем глобального розвитку людства);
- *просвітницька* (вивчення елементів глобалістики в початковій, середній та вищій школі);
- *виховна* (формування почуття патріотизму (україноцентризму) на фоні розгляду проблем планетарного масштабу, відкритості й чуйності до різноманіття, толерантності, терпимості, милосердя, поваги до інших людей та їхніх поглядів, бережливого ставлення до природи, культурного надбання людства);
- *популяризаційна* (поширення результатів дослідження глобалістики через засоби масової інформації, Інтернет, книговидання, рекламну та атракційну діяльність);
- *інтегративна* (об'єднання людей за допомогою поширення ідей глобалістики, заради розв'язання нагальних глобальних проблем людства та збереження природно-культурної мозаїчності планети Земля через усвідомлення власної єдності (культурної, релігійної, історичної) не тільки у межах певної території, а й усієї планети);

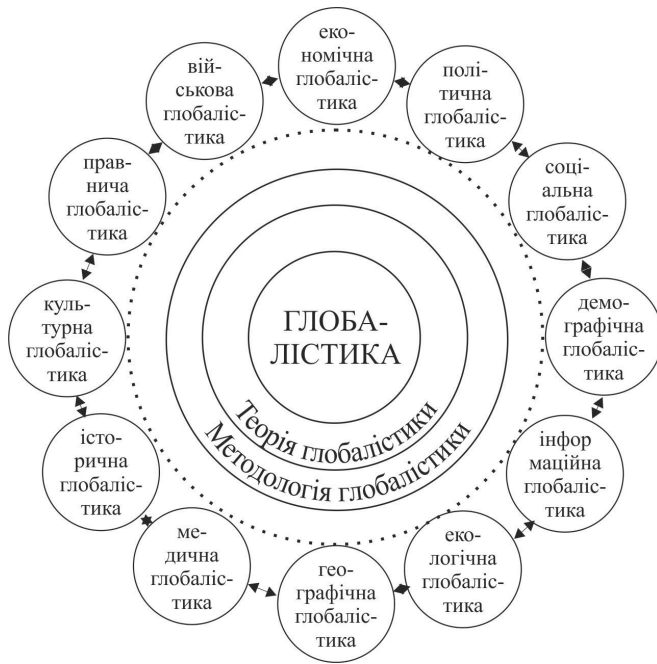

Рис 3. Структура глобалістики (М. Книш, Л. Котик, 2015).

- *комунікативна* (налагодження спілкування та взаємодії між особами / групами осіб на локальному, регіональному, глобальному рівні);
- *регулятивна* (формування наперед визначених стандартів поведінки на локальному рівні з врахуванням викликів глобального масштабу й територіальних соціально-культурних особливостей (звичаї, норми, традиції, заборони, вимоги));
- *адаптивна* (пристосування до постійних змін географічного середовища, до його територіальних відмін, вироблення особистої соціально-культурної гнучкості);
- *захисна* (збереження соціально-економіко-політично-географічної індивідуальності, унікальності у час глобалізації, активних соціально-культурних інноваційних змін).

Оскільки глобалістика наука міждисциплінарна, яка сформувалася інтеграційними процесами, де філософія, природничі, суспільні, гуманітарні і технічні

науки взаємодіють між собою, і кожна зі своєї позиції, аналізують різні аспекти глобалізації та пропонують шляхи вирішення глобальних проблем, то на початку ХХІ ст. має великі перспективи розвитку, які охоплюють як теоретичні так і прикладні аспекти.

З-поміж теоретичних аспектів доцільно виділити потребу розвитку теоретико-методологічних засад науки у цілому та формування положень окремих її дисциплін, укладання структури науки (рис. 3). Водночас часовим є впровадження нових методологічних підходів, переосмислення чинників виникнення та перебігу глобалізації, глобальних проблем людства, тощо. На ширшу увагу заслуговують окремі напрямки досліджень глобалістики (економічна глобалістика, політична глобалістика, соціальна глобалістика, географічна глобалістика, тощо). Доцільним є й переосмислення ролі глобалізації у сучасному світі.

Щодо прикладних аспектів, то глобалістичні пошуки повинні бути спрямовані не тільки на аналіз та узагальнення наслідків глобалізації чи глобальних проблем, але перш за все на розробку шляхів подолання їхніх негативних наслідків, недопущення виникнення нових негативних аспектів, а особливо мультиплікативного ефекту. Глобалістичні дослідження повинні нести у собі реальний управлінський ефект.

Список використаних джерел

1. Айтов С. Ш. Генеза концепції глобалізації : когнітивна динаміка / С. Ш. Айтов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/1684/1/globalistika.pdf>.
2. Арутюнов В. Х. Філософія глобальних проблем сучасності : навч.-метод. посібник / В. Х. Арутюнов, В. М. Свінцицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 90 с.
3. Бебик В. М. Сучасна глобалістика : провідні концепції і модерна практика : навч. посібник / В. М. Бебик [та ін.]. – К. : Ун-т “Україна”, 2006. – 208 с.
4. Білорус О. Глобалістика – нова синтетична наука / О. Білорус, В. Власов // Вісник НАН України. – 2010. – № 3. – С. 17–26.
5. Білорус О. Г. Глобалістика. Науковий глосарій і бібліографія / О. Г. Білорус. – К. : [б. в.], 2000. – 169 с.
6. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму : монографія / О. Г. Білорус. — К. : КНЕУ, 2003. – 360 с.

7. Васильев Г. Ю. Глобалістика як наука та навчальна дисципліна / Г. Ю. Васильєв, І. Г. Васильєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3546/1/Vasilev_Vasileva_172.pdf.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
9. Власов В. І. Глобалістика і глобалізація : терміни і поняття (короткий словник) / В. І. Власов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://inb.dnsgb.com.ua/2010-4/10_vlasov.pdf.
10. Власов В. І. Глобалістика : історія, теорія у 2 т. / В. І. Власов. – Т.1 : Історичні аспекти науки глобалістики : монографія. – Вінниця : ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2012. – 570 с.
11. Гэй У. Процессы глобализации и наука глобалистика / У. Гэй // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 23–30.
12. Гладкий Ю. Глобалистика : трудный путь становления / Ю. Гладкий // МЭ и МО. – 1994. – № 10.
13. Глобалистика : энциклопедия / [глав. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков]. – М. : Радуга, 2003. – 1328 с.
14. Ильин И. В. Теоретико-методологические основы глобалистики / И. В. Ильин. – М. : Из-во МГУ, 2009. – 108 с.
15. Книш М. М. Політико-географічна глобалістика : навч. посібник / М. М. Книш, А. І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 484 с.
16. Книш М. М. Глобальні проблеми людства : навч. посібник / М. Книш, А. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 330 с.
17. Кочетов Э. Г. Глобалистика : теория, методология, практика / Э. Г. Кочетов. – М. : НОРМА, 2002. – 648 с.
18. Лукашевич В. М. Глобалістика : навч. посібник / В. М. Лукашевич ; [2-ге вид., доп. і перероб.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2010. – 440 с.
19. Муза Д. Е. К дискуссии о предмете глобалистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_44_81.pdf.
20. Суліма Є. М. Глобалістика : підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв. – К. : Вища школа, 2010. – 544 с.
21. Федотов А. П. Глобалистика – наука XXI века / А. П. Федотов // Вестник высшей школы. – 1999. – № 11.
22. Федотов А. П. Глобалистика : начало науки о современном мире. Курс лекций / А. П. Федотов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 224 с.
23. Хозин Г. С. Современная глобалистика и проблемы перестройки системы международных отношений / Г. С. Хозин // Политические науки. – 1990. – №5. – С. 69–70.
24. Чешков М. А. Глобалистика как научное знание. Очерки теории и категориального аппарата / М. А. Чешков. – М., 2005. – 224 с.
25. Чешков М. А. Глобалистика : предмет, проблемы и перспективы / М. А. Чешков // Общественные науки и современность. – 1998. – №2.
26. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира : монография / А. Н. Чумаков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 2009. – 428 с.
27. Чумаков А. Н. Глобалистика в системе современного научного знания / А. Н. Чумаков // Вопросы философии. – 2012. – № 7. – С. 3–16.
28. Чумаков А. Н. Философия глобальных проблем : монография / А. Н. Чумаков. – М. : Знание, 1994. – 159 с.
29. Шаблій О. І. Суспільна географія. Теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 644 с.
30. Шепелєв М. А. Глобалізація управління як мегатенденція сучасного світового розвитку : монографія / М. А. Шепелєв. – К. : Генеза, 2004. – 512 с.
31. Шепелєв М. А. Глобалістика / М. А. Шепелєв. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – Ч. 1. – 144 с.; Ч. 2. – 122 с.
32. Berger P. L. Many Globalizations : Cultural Diversity in the Contemporary World / P. L. Berger, S. P. Huntington. – N. Y. : Oxford University Press, 2002. – 374 p.
33. Czerny M. Globalistyka Procesy globalne i ich lokalne konsekwencje / M. Czerny, R. Juczak, J. Makowski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 204 st.
34. Hirst P. Globalization in Question : The International Economy and the Possibilities of Governance / P. Hirst, G. Tompson. – Cambridge, 1999. – 318 p.
35. James H. The End of Globalization : Lessons from the Great Depression / H. James. – Cambridge (Mas.) : Harvard University Press, 2001. – 272 p.

36. Kaczmarek T. Globalistyka. Przyszłość globalnej gospodarki / T. Kaczmarek. – Warszawa : Difin Spółka Akcyjna, 2007. – 117 st.
37. Mandle J. R. Globalization and the Poor / J. R. Mandle. – Cambridge, 2003. – 168 p.
38. Otok S. Geografia polityczna. Geopolityka, ekopolityka, globalistyka / S. Otok. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – 224 st.
39. Reports to the Club of Rome // The Club of Rome [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.clubofrome.org>.
40. Shipman A. The Globalization Myth / A. Shipman. – Cambridge : Icon Books Ltd, 2002. – 172 p.
41. Wallerstein I. The End of the World As We Know It : Social Science for the Twenty-first Century / I. Wallerstein. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1999. – 288 p.
42. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction / I. Wallerstein. – North Carolina : Duke University Press, 2004. – 110 p.

УДК 911.3

Степан Кузик

ІНФРАСТРУКТУРА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ГЕОГРАФІЧНУ СТРУКТУРУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
SKUZYK@ukr.net

The article discusses the scientific foundations of the research on infrastructure, in particular the existing approaches to defining this concept. The author analyses the structural composition of manufacture, social, market, technological, economic, tourist and military infrastructure. Special attention is paid to transport as the main infrastructural sector of economy and its influence on the geo-spatial structure of the global economy.

Ключові слова: інфраструктура, логістика, транспорт, світова транспортна система, соціальна інфраструктура, наукова інфраструктура.

Keywords: infrastructure, logistics, transport, global transport system, social infrastructure, scientific infrastructure.

Інфраструктура – важливе поняття у суспільно-географічній науці та відносно нове у географічній термінології. Воно походить від лінгвістичного змісту латинських слів *infra* – “нижче, під” і *structura* – “побудова”, що означає основа, фундамент.

Термін “інфраструктура” вперше згадується у працях економістів і має кілька варіантів пояснення. *Найперше* він пов’язаний з будівельним виробництвом, і ототожнений із фундаментом будівлі. *Другий варіант* пов’язує походження терміна з військовою справою, де комплекс галузей забезпечує нормальну діяльність збройних сил (склади військових матеріалів, летовища, полігони та ін.).

Якщо розглядати це питання в історичному сенсі, то в 40-х роках ХХ ст. на Заході під інфраструктурою розуміли сукупність галузей, котрі забезпечують нормальне функціонування промислового та сільськогосподарського виробництва. Згодом поняття уточнювалося й звелось до трьох основних підходів – хронологічного, структурно-логічного і функціонального.

Представники хронологічного підходу аналізують теоретичні розробки, пов’язані з проблемами економічного розвитку країн, що тільки звільнилися від колоніальної залежності (кінець 40-вих – 60-ті роки ХХ ст.). Учені вважали за доцільне вкладати інвестиції в інфраструктуру, оскільки це сприяло зростанню їхнього національного доходу та зростанню економіки таких країн і у кінцевому підсумку допомагало розширенню можливостей країн-інвесторів. Підходи науковців 90-х років ХХ ст. не значно змінилися. На їхній погляд, інвестиції в інфраструктуру сприяли розвитку базових галузей економіки.

Відомий московський географ І. Маєргойз, визначав інфраструктуру загальнофундовою базою території, тобто системою просторово виражених матеріально-технічних елементів, які утворюють найзагальніші передумови господарської діяльності на будь-якій території. Це дає підставу зрозуміти, що інфраструктура – система галузей та система структурно-логічних і матеріально-технічних елементів певної функціональної значущості [6, с. 284].

До третього функціонального підходу з трактування поняття інфраструктури належить найбільша кількість і зарубіжних, і вітчизняних авторів. За російським економістом А. Бернвальдом головна роль та функціональне призначення інфраструктури полягає не лише в обслуговуванні основного виробництва, й у наданні соціальних послуг населенню, задоволенню його будь-яких соціальних потреб. Натомість дослідження українських учених стосується переважно механізмів формування інфраструктури на різних рівнях розвитку економіки в різних умовах діяльності держави. Так, А. Гриценко та В. Соболева зазначають, що інфраструктура у будь-якій соціально-економічній системі – це насамперед сукупність елементів, котрі забезпечують безперебійне функціонування взаємозв'язків об'єктів і суб'єктів такої системи. Доктор економічних наук Л. Алексеєнко та В. Олексієнко визначають інфраструктуру як складові частини загальної будови економічного життя, котрі мають допоміжний характер, забезпечуючи нормальну діяльність економічної системи загалом [6, с. 286].

Більшість сучасних аналітиків дотримуються думки, що в трактуванні поняття “інфраструктура”, переважає два підходи: 1) функціональний – визначає інфраструктуру за виконанням нею функцій; 2) галузевий – характеризує інфраструктуру за переліком галузей, які її утворюють.

За функціональним підходом трактується інфраструктура у вигляді усієї системи обслуговування, пов'язаної з наданням послуг і виробництву, і населенню, обслуговуванням виробництва та населення, здійсненням соціально-економічних функцій, зумовлених потребами матеріального виробництва й населення.

Представники галузевого підходу визначають інфраструктуру не як просте нагромадження матеріального багатства, тобто сукупність об'єктів і споруд, що забезпечують розміщення й успішне функціонування промислового та сільськогосподарського виробництва (чи окремих підприємств), а сферу діяльності людини, яка пов'язана з виконанням визначених функцій у процесі суспільного відтворення [2, с. 16].

Простежимо за розвитком поглядів учених-географів, представників регіональної школи розміщення економіки щодо поняття “інфраструктура”. Так, “розміщенознавець” А. Пробст інфраструктуру розглядає як “фундамент для розвитку всіх інших галузей, базу, що обслуговує їх, забезпечуючи функціонування і розвиток, основу для подальшого господарського освоєння території та створення на ній відповідних виробничо-територіальних комплексів” [10, с. 96].

На думку ще одного представника суспільно-географічної школи І. Маєргойза, інфраструктура – той комплекс споруд, який слугує процесу господарювання та забезпечує нормальні матеріальні, й культурно-побутові умови життя населення на цій території. “Інфраструктура – це основні фонди у вигляді споруд, різних будівель, пристроїв, мереж і под., які прикріплені до землі й слугують базою для господарської діяльності на території” [8, с. 62]. Відомий дослідник-географ Е. Алаєв вважає, що інфраструктура – поєднання діючих споруд, будівель, мереж і систем, які безпосередньо не належать до виробництва матеріальних благ, “але необхідні й для самого процесу виробництва (виробнича інфраструктура), і для забезпечення повсякденного життя населення (соціальна інфраструктура) – заклади охорони здоров'я, освіти, культури, побутового обслуговування” [1, с. 232]. Отже, визначення ученого за суттю є найповнішим і географічно мотивованим.

Наведені приклади, а також вивчення іншої літератури дають підставу стверджувати: загальновизнаного поняття інфраструктури поки що не існує. Мають місце лише загальні уявлення про цю категорію. Водночас можна виокремити інваріант, тобто властивості, які не змінюються навіть за певних перетворень значення терміна “інфраструктура” [11, с. 13]:

Інфраструктура переважно не виробляє продукти в матеріально-речовій формі, а лише створює необхідні умови для виробництва та життя населення.

Інфраструктура обслуговує весь процес розширеного відтворення, зокрема і розширеного відтворення людини.

Останніми роками дедалі частіше в науковій літературі спостерігаємо аналіз галузевих (функціональних) типів інфраструктури. Вони різняться неоднаковим рівнем дослідження. У теоретичному сенсі найбільше виокремлюють такі типи інфраструктури (рис. 1):

Рис. 1. Галузеві (функціональні) типи інфраструктури

У територіальному сенсі інфраструктуру можна розглядати на різних ієрархічних рівнях (рис. 2); подано за С. Юрченко [11, с. 19] із певними доповненнями автора. Така класифікація дуже умовна, бо кількість об'єктів інфраструктури, обсяги наданих послуг значно залежать від економічного рівня розвитку тієї чи іншої території, її таксономічних одиниць і навіть розмірів поселень. Наприклад, столичні центри та великі міста будуть представлені всіма галузями й елементами інфраструктури. У малих поселеннях їхній підбір надто звужений. Відповідно до засобів простору розрізняють також суходільну, морську й космічну інфраструктури.

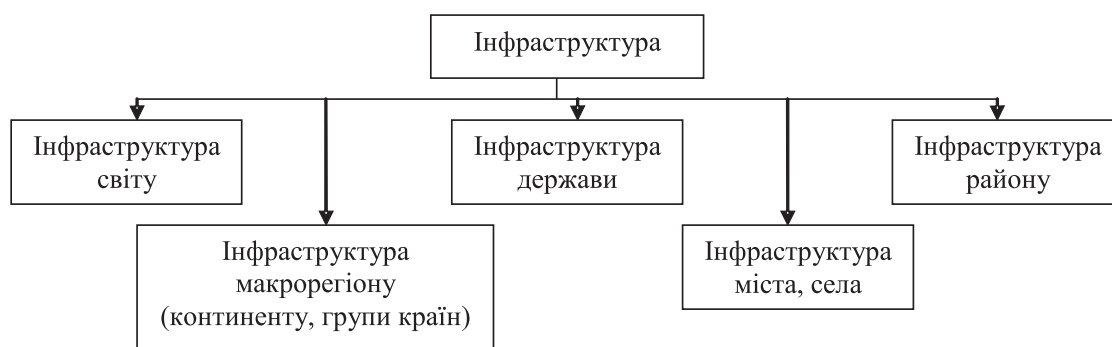

Рис. 2. Класифікація інфраструктури за територіальною ознакою

Роль інфраструктури в економіці суспільства надзвичайно велика. Так, соціально-економічний розвиток конкретного поселення, регіону, країни в цілому перебуває залежно від рівня забезпеченості інфраструктурою. Що вища насиченість території інфраструктурними об'єктами, то більші можливості вони мають для розміщення нових виробництв, відповідних закладів та створення комфортних умов життя населення. Певний рівень розвитку інфраструктури стимулює формування територіальної структури господарства.

Така сукупність проявів інфраструктури засвідчує надзвичайно важливе її місце у господарському комплексі будь-якого рівня. Адже, вона зв'язує промислові й сільськогосподар-

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

ські підприємства, виробничу сферу зі сферою послуг, житлові й рекреаційні комплекси, підвищує рівень життя народу. Інфраструктура може впливати і на черговість освоєння природних ресурсів, спеціалізацію та розміщення господарських об'єктів. Вона має унікальну функцію формування територіальної структури господарства, стає матеріальною базою здійснення просторових економічних зв'язків, “судинною” системою господарського організму, забезпечує подальший розвиток міжнародного поділу праці. Водночас кожна інфраструктура має власні межі навантаження на територію. Тобто до певного рівня вона може стимулювати розвиток усіх ланок економіки, підвищувати ефективність. Якщо цей рівень буде перевищеним, то відбуватиметься збій у функціонуванні всієї територіальної системи.

Ще одна особливість: галузевий склад інфраструктури відповідає спеціалізації регіону, його виробничо-господарській і територіальній структурі.

Велику роль відіграє інфраструктура і в розселенні, створюючи своєрідні “коридори” різних типів, котрі стають “віссю” обслуговування регіону. На них ніби “насиляються” основні центри системи розселень.

Рівень розвитку інфраструктури відображає також рівень життя населення, сприяє підвищенню освітнього рівня, кваліфікації, культури, покращенню здоров'я населення, екологічного стану довкілля.

В секторальній будові інфраструктури найважливіше місце займають виробнича та соціальна інфраструктури. Вони мають найбільший вплив на геопросторову структуру світового господарства.

Існують різні підходи до змісту поняття “виробнича інфраструктура”. Так, проф. М. Голіков під виробничою інфраструктурою розуміє “сукупність інженерних (зв'язок, водовідведення, водо-, енерго-, нафто- та газопостачання) агроміліоративних та інших споруд, що забезпечують нормальне функціонування всього комплексу виробництв у межах певної території (району)” [5, с. 16].

З-поміж найновіших книг, котрі присвячені аналізу виробничої інфраструктури, – виділяється монографія українського вченого, доктора економічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка К. Андрющенка “Розвиток виробничого інфраструктурного комплексу...”. На його думку, виробнича інфраструктура охоплює сукупність “...взаємопов'язаних і однорідних за своєю економічною природою галузей, ланок і видів діяльності народногосподарського комплексу, об'єднаних функціональним призначенням обслуговуючого характеру, який впливає на розвиток національної економіки. Головним для них є те, що, на відміну від промисловості, будівництва і сільського господарства, вони не створюють нового продукту. Інфраструктура лише надає об'єктивно необхідні матеріальні, енергетичні, інформаційні та інші послуги...” [2, с. 6].

Автор статті приєднується до підходу К.Андрющенка з виокремленням галузевого складу виробничої інфраструктури.

Рис. 3. Галузевий склад виробничої інфраструктури

Транспорт був і залишається головною інфраструктурною галуззю і галуззю світового господарства. Адже він чи не найактивніше впливає на економіку всіх без винятку територій.

По-перше, транспорт забезпечує потреби господарства та населення у всіх видах перевезень; *по-друге*, новітні зрушення структури світового господарства, котрі пов'язані з поглибленням міжнародного поділу праці, змінами міжнародних зв'язків і галузевої структури, навіть із посиленням рівня оброблення готової продукції, потребують своєчасної та надійної доставки будь-яких вантажів від місця виробництва до місця споживання.

Швидкий розвиток світового господарства у ХХ ст. став можливим завдяки створенню могутньої транспортної інфраструктури: нові транспортні інфраструктурні споруди значно впливають на рівень розвитку світової економіки. Так, функціонування збудованих морських каналів – Суецького і Панамського відіграли важливу роль у доцільності й ефективності вантажопотоків у міжконтинентальній торгівлі.

Змінилася і продовжує змінюватися *географія джерел* доставки головних масових вантажів. *По-перше*, відбувається перехід до ближніх, а з політичного погляду, так би мовити, – стабільніших джерел сировини. *По-друге*, зменшується залежність від єдиного джерела постачання з допомогою пошуку альтернативних джерел, що може впливати навіть на збільшення дальності перевезень (наприклад, імпорт Японією бразильської руди, імпорт Україною вугілля з ПАР, можливо, з Австралії). Загалом надійність функціонування транспортно-комунікаційних каналів підвищується внаслідок дублювання транспортних комунікацій світового значення. Відбулося, скажімо, прокладання могутніх нафто- і газопроводів паралельно Суецькому й Панамському каналам та ін.

Стосовно територіальних особливостей розвитку транспорту, то на розвинуті країни припадає найбільший обсяг світового вантажообігу та пасажиропотоків. Дещо поступається їй транспортна мережа Центрально-Східної Європи; динамічно вона розвивається в Азії, Африці й Латинській Америці, особливо – у нових індустріальних країнах.

Розрізняють *п'ять типів транспортних систем*. *Першим* двом (північноамериканському та західноєвропейському) притаманне багатоплановість, високий рівень розвитку всіх видів транспорту або більшості, як це властиво для західноєвропейського типу (табл. 1). *Третій і четвертий типи* транспортних систем властивий країнам, які розвиваються. Вони вирізняються односторонністю в розвитку – переважанням одного або двох видів транспорту та відставанням інших. Наприклад, в Індії, Пакистані, Алжирі, Тунісі, Марокко, Аргентині, Уругваї, Чилі, Мексиці діє переважно залізничний транспорт. У системі четвертого типу переважає автомобільний (Афганістан, Саудівська Аравія, Ефіопія та ін.) або річковий (Судан, Демократична Республіка Конго, Парагвай) види транспорту. До *п'ятого типу* належать транспортні системи країн із перехідною економікою (Центрально-Східна Європа, країни Балтики і СНД), котрі розвиваються.

Світова транспортна система (СТС) – це об'єднання усіх видів транспорту, які забезпечують завантаження, розвантаження, перевезення та складування вантажів, переміщення пасажирів для координації діяльності різних галузей економіки.

З-поміж країн світу транспортна система України вирізняється особливо вигідним економіко-географічним положенням. Будучи на перехресті залізничних, автомобільних, трубопровідних і повітряних трас, українська транспортна система забезпечує зв'язки зі Східною Європою, країнами Балтії, країнами Центральної Азії, Закавказзя й країнами Центрально-Східної, Західної та Південно-Східної Європи, країнами Чорноморського басейну, зокрема із країнами ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Наша держава має вихід через турецькі порти до Світового океану, що забезпечує її комунікаційні зв'язки із країнами Близького Сходу, Африки й іншими макрорегіонами світу.

Дедалі більшої популярності набуває новий підхід до транспорту, пов'язаного з *логістикою*¹. Для досягнення бажаного результату логістика вимагає враховувати весь шлях пере-

¹ Логістика (англ. *logistics* – матеріально-технічне постачання) – наука про оптимальне керування матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками в економічних системах.

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

міщення компонентів виробничого процесу від видобутку сировини до випуску готової продукції та її доставки кінцевому споживачеві. Усе це сприяє істотному скороченню матеріальних ресурсів і транспортних витрат, пришвидшує процес отримання інформації, підвищує рівень сервісу.

Таблиця 1

Основні типи транспортної мережі за рівнем розвитку транспортних засобів і співвідношенням видів транспорту

Тип транспортної мережі	Характеристика транспортної мережі	Країна
I	Північноамериканський – розвинені усі види транспорту	США, Канада
II	Західноєвропейський із великою щільністю шляхів, розвинуті усі види транспорту	Велика Британія, Німеччина, Франція
III	Розвинутий один (два) види транспорту	Індія, Пакистан, Алжир, Туніс, Марокко, Замбія, Аргентина, Уругвай, Чилі – залізничний
IV	Один головний вид транспорту	Афганістан, Ємен, Саудівська Аравія, Ефіопія – автомобільний; Судан, Демократична Республіка Конго, Парагвай – річковий
V	Розвинені усі види транспорту, але вони потребують якісних інновацій	Білорусь, Болгарія, Литва, Молдова, Казахстан, Сербія, Україна, Росія

Ці зміни відбуваються внаслідок розвитку інтернету, електронної торгівлі, що сприяє зменшенню непродуктивних затрат у постачанні і збуту товарів. Конкурентні витрати вдалося зменшити через скорочення логістичних витрат, підвищення гнучкості виробництва до постійних змін, скорочення тривалості логістичних циклів [4, 323–331].

Останніми десятиріччями простежуємо бурхливе зростання контейнерних перевезень, унаслідок чого швидко виконують навантажувально-розвантажувальні операції. Від чого зростає ефективність транспортних перевезень. Серед п'яти найзначущішим контейнерних портів світу, котрі розташовані в Азії, три – в Китаї (Гонконг, Шанхай, Шеньчжень).

Прикладом логістичних схем руху й обробітку вантажів на світових просторах є “міжнародні транспортні коридори” (МТК). Так, у ЄС успішно функціонують “Морські магістралі”, північна вісь, центральна вісь, південно-східна вісь, південно-західна вісь. Створення єдиної транспортно-логістичної системи Європи потребує розвитку мережі транспортно-логістичних інфраструктур, що супроводжуватиметься будівництвом нових автострад, сучасних портів, летовищ, тунельних комплексів та ін. Стосовно геопросторових особливостей транспорту, то він, як головна інфраструктурна галузь, безпосередньо впливає на ресурсний потенціал розвитку.

Соціальна інфраструктура, на відміну від виробничої, спрямована на задоволення соціальних потреб населення регіону країни. На думку вчених Львівського національного університету імені Івана Франка М. Білецького, І. Ванди та Л. Котик “соціальна інфраструктура – комплекс галузей, які безпосередньо пов'язані з забезпеченням нормальної життєдіяльності людей, відтворенням працересурсного потенціалу” [3, с. 74].

До комплексу галузей, що виконують функції соціальної сфери й утворюють відповідні послуги належать такі групи галузей: житлово-комунальне господарство, торгівля, побутове обслуговування, надання послуг з перевезення людей, зв'язок, освіта і наука, культура і мистецтво, охорона здоров'я, туризм і рекреація. У просторовому плані специфіка соціальної інфраструктури полягає в особливостях її розміщення. Вона, як правило, локалізується у межах коридорів певної території, або є засобом подолання відстаней (пасажирський

транспорт, зв'язок, обслуговування населення). Територіальні відмінності соціальної інфраструктури залежать не лише від її складу і масштабів просторової концентрації, а й від кількісного складу самого розселення.

У сучасних умовах господарювання і її просторового вираження все вагомніше значення мають ринкова, наукова, екологічна, туристична і навіть військова інфраструктури. Якщо для розвинених країн світу, наприклад, ринкова інфраструктура здавна забезпечувала безперервність господарських взаємозв'язків і руху матеріальних, фінансових ресурсів, то для колишніх постсоціалістичних країн дуже важливою функцією стала можливість її регулювання та правового контролю [9].

В період науково-технічного прогресу й інформатизації світового господарства наукова інфраструктура, будучи матеріальною і технічною базою, є визначальною для забезпечення наукової діяльності. Серед країн світу потужною науково-технічною інфраструктурою вирізняють США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія. Вони застосовують понад 80 % витрат на науку, освіту, людей, зі згаданих зайнятих у науці, ліцензійні платежі тощо, стимулювання пошуку нового в кожному напрямів [4, с. 432].

У науковій інфраструктурі вагоме місце посідають наукові центри, які відносяться до територіальної форми третинного сектора економіки. Тут формуються технопарки і технополіси, покликані розробляти й упроваджувати продукцію високого технічного рівня.

В сучасних умовах господарювання на передній план все частіше висувається екологічна інфраструктура, функції якої зводяться до забезпечення загальних умов функціонування виробництва, попередження шкідливого впливу на здоров'я населення; створення комфортних умов життя людей; охорону природи, зберігаючи екологічний баланс території підвищувати якість довкілля; гарантувати стан розвитку природного середовища та сприятливих умов життєдіяльності для сучасних і майбутніх поколінь; екологічно управляти природними процесами, раціонально і науково обґрунтовувати використання природних ресурсів [11, с. 81–82].

Туристична інфраструктура є визначальною галуззю особливо для країн, що розвиваються. Адже інфраструктура певною мірою формує туристичні регіони, сприяє туристичній спеціалізації, що в кінцевому результаті веде до ефективного розвитку внутрішнього та міжнародного туризму.

У сучасних умовах можливого воєнного протистояння військова інфраструктура – це система стабільних об'єктів і окремих споруд збройних сил будь-якої країни або альянсу країн, що слугують базою для розгортання збройних сил і проведення військових дій, забезпечення бойової та оперативної підготовки військ.

Таким чином галузева різновидність інфраструктурного сектора економіки та її успішне функціонування в сучасному глобальному світі постає важливим чинником соціально-економічного розвитку не лише окремих територій, а й усієї світогосподарської системи.

Список використаних джерел:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Андриющенко К. А. Развитие производного инфраструктурного комплекса в национальной экономике: научно-теоретические основы, методологические основы, механизмы экономического регулирования: монография / К. А. Андриющенко. – К.: ТОВ “ДКС Центр”, 2014. – 420 с.
3. Білецький М. І. Соціальна географія: словник-довідник / М. І. Білецький, І. В. Ванда, Л. І. Котик. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 164 с.
4. Географія світового господарства (з основами економіки): навч. посіб. / за ред. Я. Б. Олійника, Г. І. Смирнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с.
5. Голиков Н. Ф. География инфраструктуры. – К.: Выща шк., 1984. – 124 с.
6. Ковальська Л. Л. Соціальна інфраструктура регіону: механізми формування і розвитку: монографія / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик. – Луцьк: СПД Галяк Жанна Володимирівна, друкарня “Волиньполіграф”, 2012. – 227 с.

7. Кузик С. П. Географія світового господарства : навч. посібник / С. П. Кузик, О. І. Мамчур, І. В. Ванда. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. – 312 с.
8. Маергойз И. М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований / И. М. Маергойз. – М. : МГУ, 1981. – 137 с.
9. Мамчур О. І. Суспільно-географічні проблеми формування ринкової інфраструктури Львівської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук за спеціальністю – 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Л. : [б,в], 2010. – 20 с.
10. Пробст А. Е. Вопросы размещения социалистической промышленности / А. Е. Пробст. – М.: Мысль, 1971. – 296 с.
11. Юрченко С. А. Инфраструктура мира: учеб. пособ. / С. А. Юрченко. – Х.: Изд-во ХНУ им. В. Каразина, 2006. – 328 с.
12. Шаблій О. І. Нові тенденції геопросторової організації інформаційного суспільства / О. І. Шаблій // Географічна наука і практика : виклики епохи : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівс. ун-ті (м. Львів, 16–18 травня 2013 р.) : у 3 т. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – Т. 1. – С. 25–30.

УДК 911.3.30 (477)

Микола Барановський

**ГЕОГРАФІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАСАДНИЧІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ,
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин
Bnm@ukr.net*

Crime is a socially dangerous act studied by a wide range of sciences. During the recent years due to the extension of object-subject sphere of social geography researches the members of geographic science joined studying crime. It resulted in the formation of a separate scientific direction – the geography of crime. The object of its study is crime proper as a dangerous social act and the subject is the spatial aspects of its spreading. The geography of crime includes a number of the main directions of research – from grounding its essence and defining its place in the sciences system to elaborating the proposals concerning the reduction of acuteness level of geocriminal situation. Moreover, the list of factors, which are involved in scientific analysis and cause spatial peculiarities of crime spread, needs to be extended. It is reasonable to include to the geography of crime problematics the analysis of penitentiary institutions location with the aim to determine their influence on the dynamics, structure, and spatial aspects of crime exposure. The analysis of a multitude of scientific papers on the geography of crime proves that currently this science is forming as an independent structural unit of the social geography, but considering the growing demand on the similar studies it has all the reasons to become a full-fledged scientific discipline.

Ключові слова: злочин, географія злочинності, геокриміналістика, чинники злочинності, заклади пенітенціарної системи.

Key words: crime, geography of crime, geocriminality, factors of crime, penitentiary institutions.

Злочинність як суспільно-небезпечне діяння є невід’ємною рисою розвитку людської цивілізації. Вона тісно пов’язана з усіма аспектами життєдіяльності населення, зачіпає інтереси практично кожної людини. Традиційно склалося, що вивченням злочинності ще з XVIII ст. займаються представники таких наук як криміналістика та соціологія, хоча доведено залежність кількості та структури злочинів від дії географічних чинників.

В останні роки до вивчення злочинності долучилися і представники географічної науки, що зумовлено, по-перше, розширенням предметної сфери досліджень суспільної географії, по-друге, визнанням того факту, що одним із об’єктів вивчення суспільної географії є життєдіяльність населення в усіх її проявах, по-третє, урізноманітненням видів, форм і

методів злочинності, зростанням збитків, які завдає злочинність на різних територіальних рівнях.

Наукові дослідження з географічного вивчення злочинності лише розгортаються, вони ще тільки викристалізуються у самостійний галузевий напрямок у складі суспільної географії. У становленні географії злочинності як науки в Україні особлива роль належить Львівській суспільно-географічній школі (І. Білецький, Ф. Кіпчач, Р. Скабара, О. Шаблій). Саме тут вперше у новітній історії України науковцями сформульовано необхідність розвитку цього наукового напрямку, а також виконано єдине на сьогодні дисертаційне дослідження із суспільно-географічного вивчення злочинності, проведене на матеріалах Львівської області [6]. Серед російських науковців-географів вивченню злочинності присвячені наукові праці О. Бадова [1] та О. Кулагіна [4]. У більшості випадків саме на дисертаційні дослідження цих авторів найчастіше посилаються науковці, які займаються географічним вивченням злочинності.

Зважаючи на рівень сформованості географії злочинності як науки, актуальним наразі є широке коло питань її становлення та розвитку – від з'ясування місця у системі наук, визначення об'єкта та предмета дослідження, до характеристики методичних і прикладних питань просторового аналізу злочинів. У найбільш загальному вигляді можна сформулювати такі основні напрямки суспільно-географічних досліджень злочинності:

1. Теоретичне обґрунтування змістовної сутності географії злочинності як одного із нових напрямків досліджень суспільної географії.

2. Визначення об'єктно-предметної сфери досліджень геокримінології.

3. Формування системи індикаторів, показників і методів суспільно-географічного вивчення злочинності.

4. Визначення головних чинників, які зумовляють регіональні особливості прояву злочинності.

5. Аналіз динаміки основних показників злочинності у галузевому та територіальному аспектах.

6. Виділення елементів територіальної структури злочинності та об'єктів пенітенціарної служби.

7. Здійснення типізації регіонів України за особливостями поширення злочинності та рівнем гостроти геокриміногенної ситуації.

8. Розробка пропозицій щодо зниження рівня гостроти геокриміногенної ситуації та активізації профілактичних заходів боротьби із злочинністю.

Серед низки першочергових завдань становлення географії злочинності провідне місце посідає проблематика визначення її місця у системі наук. Як уже зазначалося, значно більший доробок у дослідженні різних аспектів злочинності мають представники юриспруденції, які також вважають географію злочинності своєю наукою.

Наукові дослідження з аналізу територіального розподілу злочинів були проведені ще на початку XIX ст. у Франції. Уже тоді було встановлено, що регіональні особливості злочинності визначаються неоднаковою щільністю населення, освітнім рівнем і майновим станом громадян, тобто тими передумовами, за які “відповідає” географія. Упродовж XIX – і практично усього XX ст. вивченням територіальної диференціації злочинності займалися переважно представники юридичної науки, конкретніше криміналістики. Словосполучення “географія злочинності” також зародилося у надрах цієї науки. Тому не дивно, що на сьогодні представники юридичної науки відносять географію злочинності до криміналістики, тобто визнають її своєю наукою. При цьому вони вважають малодоказовими факти залежності злочинності від природно-географічних чинників, що є фактично наріжним каменем робіт із вивчення злочинності представниками географічної науки. Лише окремі науковці-криміналісти визнають, що “... у кримінологічній науці це поняття чітко не конкретизовано” [2, с. 32] і використовується здебільшого як синонім територіального розподілу злочинності.

Перші наукові географічні дослідження злочинності з'явилися лише наприкінці 80-х років ХХ ст. Логіка виокремлення географії злочинності як самостійної галузевої науки у складі суспільної географії полягає у тому, що просторові особливості формування криміногенної ситуації та поширення злочинності значною мірою детермінуються географічними чинниками. Не менш важливим є визнання того факту, що географія злочинності вивчає специфічні аспекти прояву різних видів людської діяльності, які також належать до компетенції суспільної географії.

Загальний обсяг наукових досліджень із географії злочинності в Україні свідчить про те, що її лише частково можна вважати самостійним, повноцінним напрямком суспільної географії, а відтак вона не має чітко визначеного місця у складі останньої. Навіть у найбільш детальних і загально визначених схемах класифікації суспільно-географічних дисциплін географія злочинності відсутня. Відповідно до схем класифікації суспільно-географічних наук О. Шаблія та О. Топчієва, географію злочинності логічно віднести до групи "соціальна географія", конкретніше до наукового напрямку "радикальна географія". Частковим підтвердженням вищезазначеного є робота К. Сікача, який географію правопорушень класифікує як галузь соціальної географії, яка досліджує територіальну диференціацію правопорушень та їх взаємозв'язок між географічними умовами і рівнем у рамках територіальних систем різного таксономічного рангу [5, с. 243]. При цьому слід зауважити, що "географія злочинності" та "географія правопорушень" не є однопорядковими науками. Отже, навіть з урахуванням незначної кількості наукових праць, особливо монографічних і дисертаційних досліджень із географічного вивчення злочинності, фактично географію злочинності з певною часткою умовності можна розглядати як окрему науку у складі соціальної географії, поряд із географією сфери торгівлі, медичного обслуговування тощо. У даному контексті автор допису погоджується з обґрунтуваннями даного твердження, які наведені у роботах Р. Скабари [6].

Визнання належності географії злочинності до системи географічних наук не спростовує твердження про те, що вона є міждисциплінарною наукою, яка сформувалася на межі географії, криміналістики та, можливо, соціології.

Базовими засадами будь-якої, тим паче молоді, науки є чітко окреслена об'єктно-предметна сфера її досліджень. Дискусійні моменти щодо визначення об'єкта дослідження географії злочинності практично відсутні. Таким об'єктом вважається сама злочинність як суспільно-небезпечне явище. Що ж стосується предмета цієї науки, то думки представників криміналістики та географії хоч і не є принципово відмінними, проте все ж різняться між собою. На думку географа О. Бадова, вона "... вивчає територіальну диференціацію злочинності і взаємозв'язки між географічними умовами та її рівнем (характером) у межах територіальних систем різного таксономічного рангу" [1]. Такий підхід можна вважати дещо спрощеним, оскільки, як справедливо зауважує представник криміналістики Д. Бахарев, у такому разі "... предметом дослідження виступає виключно вплив географічних чинників на територіальні відмінності злочинності, тоді як усі інші чинники залишаються "за бортом" [2, с. 34]. Окрім цього, відсутність у роботах О. Бадова, О. Кулагіна, Р. Скабари результатів досліджень впливу географічних чинників на територіальні особливості поширення злочинності, які б спиралася на сучасні економіко-статистичні методи (факторний, кореляційно-регресійний аналізи), дало підстави представникам кримінології вважати малодоведеними факти залежності між ними. Відтак висловлюються сумніви у доцільності та правомірності вивчення злочинності з позицій географічної науки. Ці та інші наукові роздуми дали підстави Д. Бахареву стверджувати про те, що, по-перше, географія злочинності є розділом кримінологічної теорії детермінації, по-друге, предметом її вивчення є причинний комплекс злочинності у територіальному розрізі [2, с. 34]. Погоджуючись з окремими твердженнями представників кримінології щодо обґрунтування сутності предмета вивчення географії злочинності, слід зауважити, що вони надто спрощено трактують поняття географічні чинники, розуміючи під ними лише виключно фізико-географічні передумови на кшталт рельєфу, кількості опадів тощо. При цьому поза увагою лишаються демографічні, соціально-

економічні та інші характеристики як території, так і населення. Виходячи з логіки та змісту суспільно-географічного підходу до вивчення різних аспектів просторової організації суспільства, предметом вивчення географії злочинності є територіальні аспекти її поширення на різних таксономічних рівнях. При цьому ґрунтовної деталізації потребує трактування поняття “територіальні аспекти поширення злочинності”.

Першоосновою будь-якого наукового аналізу злочинності є відповідна інформаційна база та адекватна складності проблематики система методів дослідження. На жаль, наявна статистична база, включаючи інформацію державної служби статистики України, збірників “Соціальні індикатори рівня життя населення”, “Злочинність в Україні”, офіційного сайту Міністерства внутрішніх справ, не завжди достатня для ґрунтового, особливо просторового, аналізу поширення злочинності на рівні адміністративних районів і міських поселень. Надто обмеженим є перелік індикаторів і показників, які презентують специфічні форми злочинності, що пов’язані з тіньовою економікою, сатанинськими сектами, рейдерством тощо. Крім того, наукового вирішення потребує проблема відбору адекватних показників для характеристики таких чинників як “геокриміногенне положення”, “природні умови”, що унеможливає їх включення до економіко-статистичного аналізу, а це, в свою чергу, певною мірою знижує об’єктивність та достовірність результатів дослідження.

Особливу увагу при дослідженні злочинності слід приділяти характеристиці чинників, які зумовлюють просторові особливості її поширення. Вивчення чинників є настільки вагомим, що їх аналіз може бути самостійним об’єктом дисертаційного дослідження. У наукових працях згаданих вище авторів виділяються традиційні чинники, що впливають на поширення злочинності – природний, демографічний, соціально-економічний, соціально-культурний тощо. Їх оцінка носить здебільшого вербальний характер і зводиться до твердження, яке, щоправда, ґрунтується на характеристиці низки індикаторів про певний вплив тих чи інших показників на різні аспекти (динаміку, структуру) злочинності. Тому при аналізі чинників важливо активно використовувати сучасні економіко-статистичні методи дослідження (факторний, регресійний аналізи), за допомогою яких можна встановити не лише своєрідний рейтинг значущості окремих із них, а й точну математичну залежність між дією окремих показників і характером прояву злочинності. В останні роки помітно зросла кількість економічних злочинів, пов’язаних із використанням сучасних інформаційних технологій, зокрема банківських карток і т. п. Ці аспекти також мають знайти своє належне наукове представлення і не лише через аналіз інформаційного середовища як ймовірного чинника при скоєнні відповідних злочинів, а й через дослідження нових видів злочинів, пов’язаних із використанням інформаційних систем.

Просторово-часовий аналіз злочинності є традиційним і одночасно основним аспектом її суспільно-географічного дослідження. Аналіз динаміки злочинів за значний період часу є найбільш об’єктивним, проте він почасти ускладнюється зміною форм звітності і переліком видів злочинів, що реєструються. Відомо, що об’єктивну картину рівня злочинності та криміногенної ситуації можна отримати у разі використання лише відносних, а не абсолютних показників.

Аналіз просторових аспектів поширення злочинності зазвичай демерінується системою статистичних показників. Лише частина з них обліковуються на рівні адміністративних районів. Ситуація суттєво ускладнюється, якщо аналіз злочинності потрібно провести на рівні окремих районів міст, у приміській чи рекреаційній зонах, у сільській місцевості тощо. Можливо саме це є причиною відсутності подібних досліджень в Україні.

Дискусійним залишається також питання включення до проблематики географії злочинності аналізу об’єктів пенітенціарної системи (в’язниці, слідчі ізолятори, колонії), у яких засуджені відбувають покарання за вчинені злочини. У дисертаційних дослідженнях Р. Скабери та О. Кулагіна питання просторового аналізу закладів пенітенціарної служби не розглядаються, хоча вони фактично є складником загальної правової системи, пов’язаної із виявленням, розкриттям злочинів і понесенням покарання за їх здійснення. Зв’язок між

кількістю закладів пенітенціарної служби і кількістю злочинів є досить очевидним, оскільки значна частина громадян після відбуття покарання залишається хоча б на тимчасове проживання у місцях, де зосереджені дані установи. Про наявність такої залежності, зокрема на прикладі регіонів Росії, вказується у роботі О. Бадова [1]. Щодо України, то подібні дослідження відсутні, але потреба у них очевидна з огляду на детальне вивчення чинників, які можуть зумовлювати просторові особливості поширення злочинності. Окрім цього, географія та структура закладів пенітенціарної системи могли б стати підґрунтям для виділення елементів територіальної структури злочинності (центри, вузли, райони). Доки-що перелік таких елементів обмежується геокриміногенними районами, виділеними зокрема Р. Скабарою у Львівській області.

Типізація регіонів (районів) за особливостями поширення злочинності та рівнем гостроти геокриміногенної ситуації залишається важливим прикладним напрямком досліджень у складі географії злочинності. Як показує досвід інших досліджень із подібної проблематики, найбільш доцільними методами типізації можуть бути кластерний та факторний аналізи. Ефективність використання зазначених методів, особливо кластерного аналізу, буде залежати від коректного відбору переліку показників, які дадуть можливість виділити групи регіонів (районів) із чітко вираженими рисами подібності чи відмінності.

Через брак наукових досліджень із географічного вивчення злочинності важко зробити висновки про дієвість запропонованих науковцями заходів щодо зниження рівня гостроти геокриміногенної ситуації та профілактики злочинів. Видається доцільним виокремлення у складі цього напрямку географії злочинності двох аспектів, які потребують наукового обґрунтування: по-перше, пошук шляхів зменшення рівня злочинності через покращання чинників, які її зумовлюють (зниження рівня безробіття, зростання заробітної плати, загальне поліпшення економічної ситуації в країні), по-друге, розробка системи механізмів для профілактики злочинів (бесіди зі школярами, молоддю тощо).

Дослідження з географічного вивчення злочинності лише розпочалися. Це важливий та перспективний напрямок наукового пошуку, який поступово набуває все більшої гостроти та актуальності. Є всі підстави для перетворення географії злочинності у самостійну галузеву науку у складі суспільної географії.

Список використаних джерел:

1. *Бадов А. Д.* География преступности в России в постсоветский период : автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. географ. наук : спец. 25.00.24 “Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география” / А. Д. Бадов. – Владикавказ, 2009. – 39 с.
2. *Бахарев В. Д.* К вопросу о предмете и содержании географии преступности как одного из направлений исследования причинного комплекса преступности / В. Д. Бахарев // Криминологический журнал ОГУЭП. – № 1 (19), 2012. – С. 32–38.
3. *Кіпгач Ф.* Географія загальної злочинності в Україні / Ф. Кіпгач // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2011. – Вип. 39. – С. 183–195.
4. *Кулагин А. В.* Территориальная дифференциация преступности в субъекте Российской Федерации на примере Самарской области : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. географ. наук : спец. 25.00.24 “Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география” / А. В. Кулагин. – Воронеж, 2009. – 20 с.
5. *Сікач К. Ю.* Географія правопорушень : основні складові досліджень / К. Ю. Сікач // Україна : географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. – К. : ВГЛ “Обрії”, 2012. – Т. II. – С. 241–243.
6. *Скабара Р. М.* Суспільно-географічні аспекти злочинності (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук : спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія” / Р. М. Скабара. – Львів, 2003. – 19 с.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ЗЛОЧИННІСТЬ
В УКРАЇНІ

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин
nikko.red@outlook.com*

The work consists of two parts. In the first part of materials set out theoretical concepts, approaches to classification factors arising on crime.

The second part presents the results of the correlation analysis, for which the dependence between indicators of crime and indicators that reflect the effect of socio-economic factors. The system of indicators for the analysis of crime and analyzes the level of influence of various factors on the spread of the phenomena of crime, the estimation of economic and social factors of territorial differentiation crime, on the basis of correlation analysis the force of the impact of certain indicators for the spread of crime, outlines a list of the most important of them (the level of salary wages, unemployment, the proportion of the urban population, the number of cities, the number of patients with mental disorders as a result of alcohol).

The necessity of intensification of the study of social and economic factors affecting the crime on the basis of modern economic and statistical methods. Emphasized that the search of factors that influence crime, remains an important research task. Careful analysis requires the selection of indicators as available in the statistical references data does not meet the needs of just such a study. Discovered in the use of correlation analysis depending require thorough interpretation.

Ключові слова: географія злочинності, чинники впливу на злочинність, аналіз соціально-економічних чинників впливу на злочинність

Key words: geography of crime, factors of influence on crime analysis of socio-economic factors impact on crime

Під соціально-економічними факторами, що впливають на злочинність, необхідно розуміти соціальні інститути та весь державний політичний устрій, а також те коло людей чи ту частину суспільства, у взаємодію з якими людина, що існує у державі й суспільстві, неминуче потрапляє.

Соціально-економічні відносини людини діють на макро- і мікрорівнях. Тому фактори злочинності слід трактувати у широкому та вузькому аспектах. До першого слід віднести всі процеси глобального характеру, які проходять у суспільному житті (політичні, економічні, ідеологічні, культурні тощо) і які так чи інакше впливають на злочинність. У другому розумінні можна вирізняти чисто соціальні чинники, що стосуються умов життєдіяльності індивіда в суспільстві (його праці чи взагалі трудової зайнятості, житлових ситуацій, сфери обслуговування, освіти, побуту), а також чинники економічні, політичні і т. п.

Класифікацію факторів, що впливають на злочинність, можна провести за різноманітними критеріями, залежно від характеру взаємозв'язків, що підлягають вивченню. Так, за **змістом** розрізняють:

- політичний фактор (боротьба за владу, протистояння різних гілок влади, протистояння центральних органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо);
- демографічний фактор;
- економічний фактор (падіння виробництва, безробіття, зубожіння населення тощо);
- організаційно-управлінський фактор (бюрократизм, недоліки у підборі керівних кадрів, правовий нігілізм посадовців, невиконання ними вимог чинного законодавства тощо);
- ідеологічний фактор (недоліки у формуванні правової культури, культури побуту і шлюбно-сімейних відносин, засилля низькопробної культурної продукції тощо);
- соціальні хвороби нашого суспільства (проституція, наркоманія, алкоголізм тощо).

За **природою** можна розрізняти об'єктивні і об'єктивно-суб'єктивні фактори злочинності. Наприклад, економічний фактор злочинності на сучасному етапі розвитку нашого суспільства носить об'єктивний характер (тобто економічне підґрунтя злочинності існує поза волею, свідомістю правопорушника, який не в змозі вплинути на нього при бажанні), до об'єктивно-суб'єктивних можна віднести причини організаційно-управлінського змісту (бюрократизм, правовий нігілізм тощо), тобто причини, в яких об'єктивний момент поєднується із здатністю особистості справляти який-небудь значний вплив на розвиток подій.

Для проведення дослідження злочинності було обрано такі чинники для визначення їх впливу на геокриміногенну ситуацію: валовий регіональний продукт на одну особу, грн.; інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.; частка промисловості у структурі ВДВ, %; частка сільського господарства у структурі ВДВ, %; рівень бідності населення, %; середньомісячна заробітна плата на одну особу, грн.; доходи населення, грн.; витрати населення, грн.; заборгованість із виплат заробітної плати, млн грн.; рівень безробіття серед економічно активного населення, %; рівень безробіття серед сільських мешканців, %; частка зайнятих у промисловості, %; частка зайнятих у сільському господарстві, %; кількість ВІА інфікованих і хворих на СНІД, осіб; захворювання населення на активний туберкульоз, на 100 тис. осіб; захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання алкоголю, на 100 тис. осіб; загальна кількість населення, %; частка міського населення; частка сільського населення; загальний коефіцієнт розлучуваності, на 1000 осіб; щільність населення, осіб/км²; кількість міських поселень, од.

За котрими аналізувалася: кількість зареєстрованих злочинів, кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів, кількість зареєстрованих злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, кількість злочинів, які вчинені організованими групами та злочинними організаціями, кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини, кількість виявлених осіб, які раніше вчиняли злочини, загальна кількість осіб, які потерпіли від злочинів, кількість осіб, які загинули від злочинів.

За статистичними показниками було проведений кореляційний аналіз.

На кількість зареєстрованих злочинів серед економічних чинників найбільше впливає валовий регіональний продукт його коефіцієнт рангової кореляції становить 0,75, що означає чим більший ВРП тим більше, відповідно, буде злочинів. А от чим більша частка сільського господарства у структурі ВДВ тим кількість злочинів буде меншою про свідчить коефіцієнт рангової кореляції -0,51. Рештою економічних показників можна знехтувати оскільки їхній коефіцієнт рангової кореляції незначний. Що стосується соціальних чинників то тут на кількість зареєстрованих злочинів найбільший вплив збільшення кількості зареєстрованих злочинів має кількість ВІА інфікованих і хворих на СНІД (0,87), доходи та витрати населення (0,82), середньомісячна зарплата та заборгованість з виплат заробітної плати (0,72 та відповідно 0,70). Як не дивно та чим більший рівень безробіття серед економічно активного населення тим меншою буде кількість злочинів на що вказує коефіцієнт рангової кореляції -0,61. Також до зменшення кількості злочинів призводить частка зайнятих у сільському господарстві з показником рангової кореляції -0,60. До збільшення кількості злочинів серед демографічно-поселенських чинників призводить кількість розлучень (0,46) а до зменшення загальна кількість населення (-0,71)

При проведенні аналізу залежності кількості зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів від чинників було виявлено ті ж тамі закономірності що і для кількості зареєстрованих злочинів. Але в порівнянні з попереднім показником врп. на особу має трішки менший вплив (0,72) як і частка СГ у структурі ВДВ (-0,49), середньомісячна заробітна плата на одну особу (0,70), частка зайнятих у СГ (-0,57), кількість ВІА інфікованих і хворих на СНІД (0,85), загальна кількість населення (-0,67). Також було помічено показники котрі впливають на кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів сильніше ніж на попередній показник, а саме коефіцієнт розлучуваності (0,49), заборгованість із виплат заробітної плати (0,76), рівень безробіття від економічно активного населення (-0,63), витрати та доходи

населення (0,83). Крім перерахованих чинників на кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів впливає кількість міських поселень (0,47), що означає чим більше міських поселень тим більше тяжких та особливо тяжких злочинів.

Кореляційний аналіз залежності кількості зареєстрованих злочинів у сфері обігу наркотичних засобів від економічних, соціальних та демографічно-розселенських чинників показав, що найбільша пряма залежність простежується від ВРП на одну особу (0,73), середньомісячної заробітної плати (0,65), доходів та витрат населення (0,83), кількості ВІА інфікованих і хворих на СНІД (0,89), заборгованості із виплат заробітної плати, кількості міських поселень (0,51) та кількості розлучуваності, на 1000 (0,50). Найбільша ж зворотня залежність простежується від рівня безробіття серед економічно активного населення (-0,51) і загальної кількості населення (-0,70)

На організовану злочинність згідно кореляційного аналізу найбільший прямий вплив мають: валовий регіональний продукт (0,55), середньомісячна заробітна плата (0,52), кількість ВІА інфікованих і хворих на СНІД (0,48). Найбільший же зворотній вплив здійснює частка СГ у структурі ВДВ (-0,47), рівень безробіття від економічно активного населення (-0,61), частка зайнятих у СГ (-0,54) і загальна кількість населення (-0,46).

Кількість виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини за даними кореляційного аналізу найбільше залежить від ВРП на особу, захворювання населення на активний туберкульоз, середньомісячної зарплати, доходів та витрат населення, заборгованості із виплат зарплати, кількості ВІА-інфікованих та хворих на СНІД. Найбільша зворотня залежність спостерігається від частки зайнятих у с/г, кількості населення та рівня безробіття від економічно активного населення.

Кількість виявлених осіб, які раніше вчиняли злочини, за даними кореляційного аналізу залежить від доходів та витрат населення, заборгованості із виплат заробітної плати, а також від кількості ВІА-інфікованих і хворих на СНІД.

Дані кореляційного аналізу свідчать про те, що загальна кількість осіб, які потерпіли від злочинів залежить від ВРП на одну особу, заробітної плати, доходів і витрат населення, заборгованості з виплати заробітної плати, кількості ВІА-інфікованих і хворих на СНІД, а також від коефіцієнту розлучуваності. Зворотня залежність даного показника спостерігається від частки с/г в структурі ВДВ, рівня безробіття від економічно активного населення та частки зайнятих у с/г.

Отже можемо зробити висновок, що прямий вплив на показники криміногенної ситуації впливають лише відносно не велика кількість чинників: ВРП на одну особу, заробітна плата, доходи і витрати населення, заборгованість з виплати заробітної плати, кількість ВІА-інфікованих і хворих на СНІД. Зворотній вплив мають: частка с/г в структурі ВДВ, рівень безробіття від економічно активного населення та частка зайнятих у с/г. Решта показників не впливають, або впливали лише на один з факторів геокриміногенної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Злочинність в Україні : статистичний збірник. – К., 2011. – 268 с.
2. Криміногенна ситуація в Україні у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mvsinfo.gov.ua/official/2011/01/012406_1.html
3. Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 294 с.
4. *Медицький І. Б.* Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: Монографія – Івано-Франківськ, 2007.

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ ВИКЛИКІВ**

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
Ivakh.yaroslav@gmail.com

The main directions of Ukraine sustainable development in the works of Ukrainian geographers are described. The measures of sustainable development, which will improve the environmental situation in Western Ukraine are considered. The current structure of the population and economy of the region and its transformation in conditions of international calls is analyzed.

Environmental-economic cluster is proposing to create that combine enterprise recycling of various industries, service control and monitoring of the environment, nature conservation, environmental education and education.

There is need for a radical change of household waste as secondary raw materials. Solving the problem of waste in small capital expenditures and active public participation will provide maximum environmental, economic and energy effects.

The role of the Western region of Ukraine in the water balance and possibilities of preservation and augmentation of water resources is analyzed. This will have an important role for the future development of the national economy. Efficient use of land resources, promising areas of sustainable development of agribusiness and strengthening the responsibility of land owners for their ecological status are studied.

The processes of reclamation of large sulfur and potassium quarries in the reservoir were investigated. Reclamation of waste pits in forest or agricultural areas is important. The continuous growth areas of large bodies of water can lead to unpredictable geophysical and geochemical changes in natural-territorial complexes.

Regional problems of forest resources that are subject to excessive exploitation in the Carpathians and Polissya are outlined. There is an important problem of maintaining the stability of biodiversity in the region, which is under the threat of climate change and the spread of a large number of new species of flora and fauna. The role of local authorities and individuals in preserving the environment and enhancement of natural resources in the region should increase.

Ключові слова: сталій розвиток, еколого-економічний кластер; тверді побутові відходи, раціональне використання земель, збагачення водних ресурсів, збереження стійкості біосистем.

Key words: sustainable development, ecological and economic clusters; solid waste, sustainable use of land, enriching of water resources, preservation of biosystems stability.

Надзвичайно динамічні трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільно-географічному комплексі Західного регіону України, вимагають нових підходів до розв'язання економічних, соціальних і екологічних проблем. Орієнтуватися у пошуках шляхів виходу із ситуації, що склалася потрібно на концепцію Сталого розвитку прийняту на Конференції ООН з довкілля і розвитку у 1992 році у Ріо-де-Жанейро та підтверджені на Ріо + 20 [12, 13]. У цьому документі декларується перехід до сталого розвитку, який є новою стратегією існування на ХХІ століття і розглядається як соціально-економічний прогрес, який забезпечує високу якість довкілля і здорову економіку всіх народів світу. Вирішення глобальних проблем неможливе без реальних дій в кожній країні та конкретному регіоні. Для України важливим є питання розробки і запровадження національної стратегії сталого розвитку на основі якої повинні розроблятися регіональні концепції, зокрема і для Західного регіону, з конкретизацією на шляхах вирішення наболілих проблем та покращення стану довкілля. Регіональний фактор повинен відігравати вирішальну роль в запровадженні ідей сталого розвитку, адже

саме він враховує існуючі проблеми, теоретичні та практичні аспекти стабілізації екологічної та соціально-економічної ситуації на конкретних територіях.

Дослідники пропонують різні шляхи переходу України до сталого розвитку, але для цього потрібно запроваджувати їх одночасно на території всієї держави із конкретизацією на проблемах окремих регіонів. На основі багатьох праць можна запропонувати наступні цілі для переходу України на принципи сталого розвитку: а) відновлення природно-ресурсного потенціалу антропогенної ландшафтної сфери (заліснення і рекультивация порушених земель, вирішення проблем підтоплених територій, покращення екологічного стану рік і водойм, зменшення забруднення атмосфери); б) раціоналізація землекористування (запровадження контурно-меліоративної організації території, сучасних ґрунтозахисних технологій, екосистемне ведення лісового господарства, екологізація всіх галузей господарства); в) удосконалення організації території (населених пунктів, міст, транспортної мережі); г) попередження надмірного впливу на навколишнє середовище та населення (інноваційна реструктуризація економіки, запровадження екологічно безпечних технологій в енергетиці, промисловості, транспорті, модернізація комунального господарства, організація екологічного моніторингу стану антропогенної ландшафтної сфери та її окремих компонентів); д) збереження біотичного і ландшафтного різноманіття; е) підвищення рівня соціальної відповідальності всіх верств населення за досягнення екологізації національного розвитку (приведення законодавчої бази в галузі охорони навколишнього середовища до міжнародних стандартів, підвищення рівня екологічної свідомості населення шляхом запровадження в освітню систему сучасних екологічних програм) [1, 2, 8, 9; 10].

Дані цілі відображають основні складові переходу до сталого розвитку країни, а для вирішення проблем окремих територій потрібно розробляти конкретні заходи для кожного регіону. Для збереження і покращення стану довкілля Західної України актуальним є:

1) перехід на екологічні технології, зменшення енерго-та матеріалоемності виробництва, комплексне використання природних ресурсів регіону, зокрема альтернативних джерел енергії;

2) проведення політики мінімізації відходів, будівництво сміттєпереробних заводів, налагодження ефективної роботи місцевих служб по збору сміття та зменшення площі сміттєзвалищ, переробка і утилізація відходів;

3) зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та водні об'єкти шляхом переходу на нові, екологічно чистіші технології;

4) запровадження нових методів господарювання в сільському та лісовому господарстві, які б сприяли збереженню та відновленню родючості ґрунтів, збільшенню площі лісового фонду;

5) підвищення екологічної свідомості населення шляхом запровадження обов'язкових науково-просвітніх курсів, залучення широкого кола громадськості до вирішення екологічних проблем [5, 6, 11].

Розв'язання цих завдань повинно виходити з нових тенденцій розвитку соціально-економічного комплексу Західного регіону, які склалися на початку XXI ст. Насамперед треба зазначити, що після двох десятиліть інтенсивних депопуляційних процесів, у ряді областей почала зростати народжуваність. Природний приріст вже спостерігається у Рівненській, Закарпатській, Волинській областях, в інших – темпи депопуляції значно скоротилися. Тобто змінилася тенденція швидкого зменшення антропогенного навантаження на природні комплекси. Завдяки процесам урбанізації зростають площі великих міських агломерацій і їх вплив на навколишні території.

Західний соціально-економічний район (СЕР) є лідером, як за загальною кількістю населення, так і за показниками народжуваності. Загальна кількість населення восьми областей регіону на 2014 р. складала 10 672 тис. осіб, що більше за чисельність населення багатьох європейських країн. Тут менша диспропорція, ніж у інших регіонах України, між чоловічим і жіночим населенням у працездатному віці, проживає найбільш кількість дітей і молоді.

Більшість молоді прагне здобути вищу освіту, тому в регіоні велика частка студентів.

Це єдиний регіон України, де переважає сільське населення і більшість дітей залучені до фізичної праці. У шістьох з восьми областей Західної України майже однорідний національний склад, українці складають 95–98 % населення. Лише у Закарпатській та Чернівецькій областях в окремих прикордонних районах є велика частка угорців, румунів і молдаван, які тісно пов'язані із своїми родичами в інших країнах, що створює добрі умови для транскордонного співробітництва.

Західний СЕР найменш індустріалізований, тут найнижчий в Україні рівень середніх зарплат. Це зумовлює великі потоки трудової міграції до країн Європи і до Росії. Велику роль у майбутньому розвитку області може відігравати дешевизна робочої сили. Якщо будуть хоч частково змінені умови торгівлі з ЄС, всі області Західної України стануть привабливими для створення трудомістких підприємств, оскільки вже зараз заробітна плата тут у кілька разів менша, ніж у сусідніх країнах і не досягає рівня середньорозвинутих районів Китаю. Важливо, щоб ці підприємства стали основою інноваційного розвитку, а не місцем базування застарілих технологій і обладнання із країн Європи.

Сучасна структура господарства регіону, у якій дуже висока частка оптової та роздрібною торгівлі та інших галузей сфери послуг, є надзвичайно вразливою. Частка промислового виробництва зменшилась до критичної межі, тому Західний СЕР потребує реіндустріалізації. Крім високотехнологічного машинобудування тут можуть відродитися галузі пов'язані з видобутком та комплексною переробкою корисних копалин: вугілля, калійних і кам'яних солей, хімічної сировини, будівельних матеріалів. Нового імпульсу може отримати нафтогазова промисловість завдяки освоєнню родовищ сланцевого газу. Якщо реіндустріалізація буде проводитись без дотримання жорстких екологічних вимог, то це може призвести до відновлення старих або формування нових екологічних проблем.

Сучасне світове господарство все більше орієнтується на відновні і невичерпні ресурси і ці тенденції чітко відслідковуються і у Західному СЕР. Починається освоєння вітрових, гідроенергетичних, сонячних і геотермальних ресурсів. Регіон має дуже великий потенціал для розвитку біоенергетики, більш продуктивного використання лісових, водних земельних, рекреаційних ресурсів. Вже зараз спостерігається відновлення площ орних земель, зростання інтенсивності сільського господарства, наростання потоків туристів. Проте, реально використовується від 30 до 70 % вирощеної у сільському та лісовому господарстві продукції. Решта, у кращому випадку, повільно розкладається, або бездумно спалюється. Хоча, останніми роками помітна тенденція до глибшої переробки деревини та використання відходів в енергетичних цілях. Все це дозволить підвищити економічну ефективність природокористування, але лише у тому випадку, коли будуть створені завершені природно-ресурсні цикли.

Позитивну роль для запровадження безвідходних технологій та комплексного використання сировини може мати: підвищення цін на природний газ, воду та інші види ресурсів; введення екологічного збору за використання пластикових пакувальних матеріалів; реальне запровадження зеленого тарифу; належне дотримання екологічного законодавства. Раціональне природокористування повинно лягти в основу діяльності новоутворених громад. Лише тоді адміністративна реформа матиме успіх, коли мешканці місцевих громад зрозуміють, що територія, на якій вони проживають, є основним капіталом громади. Збереження і примноження природних ресурсів території автоматично призводить до збільшення капіталу громади та можливості залучення інвестицій.

Розв'язання проблем природокористування неможливе без створення еколого-економічного кластеру (ЕЕК). Вже зараз до нього можна віднести системи очистки повітря і води, підприємства з переробки відходів, меліоративні та моніторингові служби, мережу природоохоронних територій.

Створення такого кластеру можна розпочати із створення екологічної інфраструктури по збору, утилізації та переробці твердих побутових відходів (ТПВ). Наростання маси ТПВ у Західному регіоні вже зараз стало найбільшою екологічною проблемою. За два останні роки у західних областях з'явилося багато переселенців із Криму та Сходу України, безприцен-

дентно зросли туристичні потоки, активно розвивається житлове будівництво та торгівельні мережі. Все це сприятиме збільшенню маси побутових відходів, які, без належної утилізації, завдаватимуть великої шкоди довкіллю. Разом з тим, більшість ТПВ можна розглядати як цінну сировину для майбутньої переробки. Тому потрібно запозичувати та швидко запроваджувати досвід багатьох держав, які зробили утилізацію побутових відходів прибутковим бізнесом, до якого активно залучається населення.

До сфери переробки ТПВ легко залучити кошти міжнародних екологічних організацій, європейських інституцій та грантових фондів. Комплексна переробка відходів дозволить створити у регіоні десятки тисяч робочих місць і отримати сотні тисяч тон ліквідної сировини. Наявний науково-технічний потенціал дозволяє створити власні технології та обладнання для переробки таких відходів, існують десятки підприємств, які вже зараз економічно ефективно переробляють відходи пластику у Луцьку, Івано-Франківську, Городку, Новояворівську та інших містах регіону, елементи живлення та ін. Наступним кроком може бути пристосування колишніх великих хімічних підприємств для комплексної переробки відходів, у поєднанні із лісохімією чи коксохімією.

Та для втілення в життя подібних проектів крім економічної складової важливе місце займає робота з громадськістю, цей фактор є одним з визначальних в умовах України. Починати потрібно з просвітньої роботи по зменшенню кількості утворення ТПВ, про моральну та адміністративно-правову відповідальність за створення стихійних звалищ, активно залучати громадськість до участі у толоках, які потрібно проводити періодично. Вже зараз у багатьох школах вводиться пілотний курс “Уроки для сталого розвитку”, який фінансується урядом Швеції.

Скрізь, де є сільськогосподарські підприємства з великою кількістю органічних відходів, слід споруджувати біогазові установки. Сировиною для біогазових установок можуть також слугувати харчові відходи та інші органічні залишки. Багато міських ТЕЦ країн Західної Європи значну частку енергії виробляють на основі біогазових установок. Переведення комунальної енергетики на біогаз є надзвичайно актуальним в Україні. В умовах енергетичної кризи і високої вартості імпортованих енергоносіїв, це дозволило б стабілізувати роботу енергосистем і зменшити вартість комунальних послуг. Очищеним біогазом можна заправляти автомобілі та використовувати його як побутове паливо. Відходи виробництва біогазу можна використовувати як органічне добриво.

Максимальне використання відходів органіки, масове виробництво біопалива дозволять частково вирішити проблему забруднення повітряного басейну. У зв'язку з подорожчанням газу промисловість вже активно повертається до використання вугілля, зростають також викиди автотранспорту. Окрім того, біодизель та біогаз можуть широко використовуватися для міського автотранспорту та сільськогосподарської техніки.

Необхідним заходом для зменшення загазованості поселень є також вдосконалення мережі автодоріг, зокрема, будівництво об'їзних шляхів. Наприклад м. Львів має тільки південне напівкільце об'їзної дороги, а північне відсутнє. Схожа ситуація у більшості обласних центрів і великих міст Західного СЕР. Тому щоденно через міста проходить велика кількість транзитного автотранспорту, що збільшує затори на дорогах і, відповідно, кількість викидів. Проблема заторів на дорогах, особливо небезпечна тим, що вона характерна для центральних частин міст, де в повітрі створюється підвищений вміст забруднюючих та отруйних речовин. Одним із шляхів виходу із ситуації, що склалася, є побудова шляхопроводів та роз'їздів у містах на кількох рівнях.

Кардинально проблему викидів автотранспорту вирішує повернення до велосипеда, як важливого виду міського транспорту. До цього часу для багатьох жителів сіл та малих міст велосипед залишається основним засобом місцевого пересування. У великих містах він витіснений автомобілями, тому тут потрібно створити відповідну інфраструктуру і стимули для заохочення велосипедистів. Мова йде не лише про створення велодоріжок і місць паркування, але й відповідного морального клімату та умов на робочих місцях.

Проблеми використання водних, земельних, біологічних ресурсів мають багато спільних рис. Це пов'язано насамперед з дуже вузьким, некомплексним їх використанням і, відповідно, із заниженою економічною оцінкою. Певні аспекти зумовлені тотальним одержавленням цих ресурсів у часи панування Радянського Союзу. Згідно тодішнього чинного законодавства вони вважалися загальнонародним багатством, хоча реально ними розпоряджалося компартійне керівництво. Тому у свідомості пересічного громадянина сформувався стереотип про "нічийність" лісів, полів, річок, які, по можливості, треба використовувати для свої потреб.

У зв'язку з депопуляційними процесами, економічним спадом, покращенням екологічної ситуації зростає забезпеченість відновними видами ресурсів, особливо з розрахунку на одного жителя області. Навіть дефіцитні у Галичині та Волині впродовж кількох попередніх століть сільськогосподарські землі тепер стали надлишковими і велику частку їх не обробляють. Більшість селян не можуть повноцінно доглянути навіть присадибні земельні ділянки, надані їм на початку 1990-их рр. Ще складніша ситуація із земельними паями, виділення яких в натурі (на місцевості) розтягнулося на багато років. В умовах, коли земля не є товаром, важко визначити справжню вартість земельної ділянки, що спричиняє велику недооцінку земельних ресурсів. Часті зміни і неузгодженості в земельному законодавстві, відсутність ринку землі не дають змоги запровадити реальну відповідальність власників за ефективне використання ділянок.

Проте ринкові механізми невпинно проникають у сільське господарство, про що свідчать територіальні особливості землекористування. Якщо застосувати економічні підходи до оцінки земель, то можна побачити, що найбільш інтенсивно використовуються землі з високою диференційною рентою II, з меншою інтенсивністю, зате на великих площах, землі з високою диференційною рентою I. Землі в околицях великих міст, які мають найзручніше положення щодо збуту продукції та найбільше вкладення капіталу, перетворилися у зони інтенсивного приміського сільського господарства. Завдяки сприятливим агрокліматичним умовам окремі райони Закарпаття, Буковини, Придністеря мають розвинене овочівництво та садівництво. Враховуючи невисоку родючість земель, тут вносять велику кількість мінеральних добрив та отрутохімікатів. Окрім того, досить складний рельєф спричиняє інтенсивні ерозійні процеси.

Для районів поширення дерново-підзолистих а також сильно- і середньо змитих ґрунтів, що відзначаються низькою родючістю, характерні великі площі земель, які не обробляють. Закинуті землі заростають бур'янами, чагарниками і, навіть, лісом. Загалом, таке самовідновлення природних комплексів можна оцінити позитивно. Правда і тут виникають осередки інтенсивного землеробства, що спеціалізуються на ягідництві, садівництві та овочівництві. Їх формування часом зумовлене мікрокліматичними особливостями, часом місцевими традиціями але найважливішим фактором, як не дивно, є мала кількість населення у навколишніх селах, що запобігає крадіжкам продукції. Такі осередки сформувались у Кременецькому районі Тернопільської області, Жовківському районі Львівської області, Шацькому районі Волинської області. На жаль, вони стають територіями з інтенсивним хімічним забрудненням ґрунтів.

У зв'язку із загостренням продовольчої кризи у світі та створенням зони вільної торгівлі з ЄС, Західний СЕР може зустрітися з новими викликами у галузі аграрного землекористування. Адже ґрунти регіону (за виключенням Тернопільської, Хмельницької і частини Чернівецької областей) значно поступаються за родючістю чорноземам більшої частини території України, але вважаються добрими за середньоевропейськими мірками. В умовах безмитної торгівлі потужним європейським агрофірмам буде вигідно орендувати землі неподалік від ринків збуту (відстань від Львова до Донецька є більшою, ніж відстань до Берліна, Мюнхена чи Венеції) і виробляти тут дешево продукцію.

Останніми роками в регіоні значно збільшились посіви олійних культур – ріпаку, сої, соняшнику, які сильно виснажують ґрунт. У структурі посівів зернових культур високою стала

частка кукурудзи, врожайність якої удвічі вища ніж традиційних для регіону пшениці, жита чи ячменю. Через занепад тваринництва різко зменшилось внесення органічних добрив. Більшість земель обробляється тепер не власниками а орендарями. Все це створює багато загроз для родючості ґрунтів. Тому головною запорукою збереження земель повинно стати повернення справжнього господаря, який розглядав би землю не як джерело отримання тимчасового прибутку, а у якості капіталу, який можна примножувати завдяки доброму обробітку.

Ще одну проблему у Західному СЕР створюють території порушені гірничими розробками на території Сокальського, Яворівського, Миколаївського районів Львівської області, Калуського району Івано-Франківської області. Одним із шляхів рекультивациі порушених територій є затоплення кар'єрів, перетворення їх у штучні озера, які пізніше можна використовувати з рекреаційною метою. Проте, слід зазначити, що процеси затоплення сірчаних і калійних кар'єрів є безповоротними, відсутнім є досвід у здійсненні таких проектів і їх подальший вплив на природне середовище. Невідомо, як зміниться геохімічний склад поверхневих і підземних вод прилеглих територій, що набуває особливої актуальності, якщо враховувати, що ці процеси відбуваються на прикордонних територіях, і будь яке погіршення ситуації може спричинити міжнародні екологічні проблеми.

У результаті незадовільного догляду за меліоративними системами в багатьох районах Волинської, Рівненської і Львівської областей відбувається відновлення водно-болотних угідь, що звичайно зменшує площу сільськогосподарських земель, але загалом позитивно позначається на природних комплексах. Це особливо важливо з огляду на зростаючий дефіцит водних ресурсів в Україні.

Частка водних ресурсів Західного СЕР в Україні складає понад 50 % підземного стоку і 47 % поверхневого стоку [3]. Обсяги ж водоспоживання (здебільшого за рахунок підземних вод) останніми роками значно скоротилися і складають не більше 3–5 % об'єму водних ресурсів регіону. На жаль, майже 10 км³ поверхневого стоку регіону із загального обсягу 19 км³ потрапляють за межі України, переважно у басейні річок Тиси і Зх. Бугу. Тому в умовах аридизації території України та дефіциту водних ресурсів слід задуматися над можливостями нагромадження і частково перерозподілу стоку між басейнами річок.

Треба зазначити, що до початку індустріалізації та інтенсивного забруднення річок а також широкого проведення меліоративних робіт на річках були сотні ставків, а енергію падаючої води використовували для роботи млинів і пилорам. У ставках розводили рибу, якою повністю забезпечували місцеві потреби. Нині велика площа ставків є лише у басейні річки Верещиці, поступово вони відроджуються і в інших регіонах. Фактично, щоб поліпшити стан гідросферних об'єктів треба повернути водогосподарський комплекс до структури кількасотрічної давності на основі сучасних технологій.

Необхідним є запровадження принципу роздільного забезпечення населення і господарства водою. Господарсько-питні потреби можна забезпечувати з підземних джерел, а промисловість і сільське господарство – переважно з поверхневих об'єктів (рік, озер, ставків). При цьому варто застосовувати принцип, який вже використовується у багатьох країнах світу, коли водозабір розташовується нижче по течії річки, ніж місце скидання води. Таким чином, якщо підприємство скидає неочищену воду, то воно потім повинно використовувати її для своїх потреб. Звичайно, що потрібний жорсткий контроль за обсягами забору поверхневих і підземних вод, які зараз оподатковуються (для юридичних осіб), а тому зрозуміле бажання багатьох підприємців занизити обсяги води, що використовується для виробництва. Найскладнішою є проблема контролю за водоспоживанням та водовідведенням у районах садибної забудови та у сільському господарстві.

Якщо на річках регіону буде відновлена мережа рибних ставків, які додатково будуть використовувати для малої гідроенергетики та рекреації, то їх власники стануть найкращими контролерами якості вод і засмічення берегів річок і водосховищ. Спорудження сотень невеликих водосховищ дозволить також зарегулювати стік річок, уберегти поселення

на їхніх берегах від катастрофічних паводків, збільшити запаси підземних вод за рахунок інфільтрації. Звичайно, що при цьому втрачатиметься частина земель, можливо, місцями виникне загроза підтоплення, але сучасні методи гідротехнічного будівництва дозволяють споруджувати невеликі, зате достатньо глибокі, водосховища з екранованим дном.

Новостворювані котловини водосховищ можна використовувати у якості кар'єрів будівельних матеріалів. Регулярна очистка днищ ставків і водосховищ від сапропелів і донних відкладів дозволить збільшити використання органіки у сільському господарстві. Найважливіше значення водосховищ полягатиме у створенні додаткових запасів води, які в усіх областях Західної України можуть скласти десятки кілометрів кубічних. Нагромаджені запаси води доцільно частково перекидати з басейну Тиси, Прута, Сяну і Зх. Бугу у басейни Дністра і Дніпра.

Належність Зх. Бугу до басейну Балтійського моря допомагає частково вирішувати проблеми забруднення поверхневих вод і реконструкції очисних споруд за рахунок коштів "Балтійського проекту", насамперед Швеції. Співробітництво країн у басейні Дунаю дозволяє залучати іноземні інвестиції для зарегулювання стоку і збереження поверхневих вод верхньої Тиси і Прута.

Завдяки вологішому клімату Західна Україна має більшу продуктивність біосистем, які представлені мішаними та широколистяними лісами. Зараз ліси регіону займають лише третину його території, а власне пралісів, за виключенням окремих заповідних масивів Закарпатської області, майже не залишилося [4]. Зрозуміло, що значна частина лісів повинна виконувати сировинну функцію, але саме ведення лісового господарства потрібно докорінно змінити. Бажано уникати суцільної рубки деревостанів та використання важкої техніки, яка спричиняє надмірне ущільнення та руйнування ґрунтів. Боротьбу з шкідниками лісу потрібно проводити екологічними методами, використовуючи біологічні, а не хімічні засоби. Обсяг заготівлі лісу не повинен перевищувати річний приріст, але цей приріст можна збільшити у 2–3 рази за рахунок ефективного ведення лісового господарства. Рубки пов'язанні з веденням лісового господарства повинні спрямовуватись на створення стійких та продуктивних насаджень, а не дублювати промислову заготівлю лісу.

Сучасний стан лісового господарства є практично оберненим до зазначених рекомендацій. У регіоні вже майже не залишилось стиглих лісів, активно вирубуються пристигаючі і, навіть, середньовікові. Більшість екологів звертають увагу на надмірну експлуатацію карпатських лісів. Справді, нещадна експлуатація лісу в Карпатах породжує ряд інших екологічних проблем – паводки, зсуви та ін. Але насправді останніми роками значно більші площі рубок спостерігаємо у поліських лісах, у яких поширені високоліквідні на європейському ринку породи – сосна і дуб. Завдяки рівнинному рельєфу, відсутності ерозії, швидкій сукцесії ці ліси мають значно більшу здатність до самовідновлення. Цим пояснюється менша увага громадськості до масового вирубування поліських лісів, що може призвести у найближчій десятиліття до різкого зменшення їх продуктивності.

У майбутньому надзвичайно важливим може стати питання збереження стійкості біорозмаїття регіону. Зменшення антропогенного навантаження у багатьох депресивних районах області призвело до самовідновлення природних комплексів. Процеси глобалізації спричиняють зміни клімату та поширення багатьох нових видів рослин і тварин. Незабаром на великих територіях можуть виникнути нові біоценози, не зовсім характерні для даної місцевості. Тому слід використати унікальну можливість для збільшення площ природно-заповідного фонду за рахунок земель, які мало використовуються, і збереження на них домінуючих біоценозів.

Майбутній ефективний розвиток суспільно-економічного комплексу Західного регіону України, добробут його населення у значній мірі залежатиме від того, наскільки раціонально буде використовуватися природно-ресурсний потенціал та зберігатимуться природні комплекси. Більшість політико-географічних, економічних, демографічних чинників зараз є сприятливими для переходу регіону на шляхи сталого розвитку. Він розташований достат-

ньо далеко від зони українсько-російського військового конфлікту і межує із чотирма країнами ЄС. Регіон має різноманітні природні і кваліфіковані трудові ресурси, що сприятиме закордонним інвестиціям.

Перехід на принципи сталого розвитку вимагає вкладення багато зусиль владних структур, місцевого самоврядування і кожного громадянина. Збільшення відкритості до світу не повинно призвести до надмірної невідконтрольної експлуатації природних ресурсів, яку можна спостерігати на прикладі “бурштинової лихоманки” у Рівненській та Волинській областях. Тому насамперед потрібно змінити спосіб мислення громадян із “споживача” на “дбайливого господар” своєї землі.

Список використаних джерел:

1. Барановський В. А. До концепції переходу України на модель сталого розвитку / В. А. Барановський // Економіка України. – 2001. – № 7. – С. 75–80.
2. Волощук В. М. Географічні проблеми сталого розвитку України / В. М. Волощук, М. Д. Гродзинський, П. Г. Шищенко // Укр. географ. журнал. – 1998. – № 1. – С. 13–18.
3. Географічна енциклопедія України : В 3-х т. / Редколегія О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 3. – 480 с.
4. Генсірук С. А. Географія лісових ресурсів України / С. А. Генсірук, М. С. Нижник. – Львів : Світ, 1995. – 122 с.
5. Екологічні проблеми Карпатського регіону. Праці НТШ Т 11. Екологічний збірник – 3. – Львів, 2003. – 434 с.
6. Екологія і ресурси : зб. наук. праць. Укр. ін-т дослідження навколишнього середовища і природних ресурсів. – К. : Вид-во “Столь”, № 4. – 2002. – 212 с.
7. Івах Я. Є. Україна в сучасних процесах глобалізації / Я. Є. Івах // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту. Серія : географія. – Тернопіль. – № 2 – 2007. – С. 75–84.
8. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України, Монографія / С. А. Лісовський. – К. : Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
9. Назарук М. М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи: навчальний посібник / М. М. Назарук. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 348 с.
10. Охорона навколишнього середовища: Монографія / за ред. Я. Б. Олійника. – К : Ніка-центр, 2006. – 264 с.
11. Програма охорони навколишнього природного середовища Львівської області на 2005–2007 роки. – Л. : Інститут Рег. д-нь, 2004 р.
12. Шаблій О. І. Основи суспільної географії: підручник для студ. вищих навч. закладів / О. І. Шаблій. – 2-ге видання. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 296 с.
13. The Future we Want/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу – www.uncsd.2012.org/futurewewant.html.

УДК 911.373 (477)

Андрій Кузишин

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ В СВІТЛІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка, м. Тернопіль
kuzyshyn_a@ukr.net*

The territorial boundaries of the research identified within the Transcarpathian, Lviv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Ternopil regions (Volyn and Rivne regions are not included in the list because we position them as northwestern). These areas have compact locations, which positively affects their cooperation and high interdependence. They have quite well-established business relations as well as labor, information and communication, that should be considered as an advantage. Taking in consideration the specificity of economic organization in the studied

areas (low level of industrial development and the lack of a significant number of competitive industrial enterprises) we should emphasize the high rates of employment in the social sphere.

In western areas, most people are involved mostly in the social sphere. These people in some areas of the economy (trade, real estate, transport) are rarely professionally trained or can afford education for professional growth.

Social sphere in western areas is intended to be crucial in solving the problems of the local economy and employment of local people. There is a number of problems that do not allow this sector to occupy a worthy place and become the dominant component of the regional economy.

Ключові слова: *Західноукраїнський регіон, соціальна сфера, зайнятість в соціальній сфері, оплата праці в галузях соціальної сфери, індикатори оцінки, територіальні відмінності.*

Key words: *Western region, social sphere, employment in the social sphere, wages in different branches of social sphere, indicators of assessing, regional differences.*

Актуальність проведеного дослідження. Специфіка сучасного суспільства пов'язана з проблемою реалізації його соціальної спрямованості. Держави та окремі регіони усвідомлюють значущість розвитку соціальної сфери, але не в однаковій мірі створюють умови для її функціонування. Принциповим сьогодні видається не лише наявність споживача певного ресурсу, але й створення умови для його продукування. З цих позицій готувалась дана публікація.

Виклад основного матеріалу. Територіальні межі дослідження визначені в межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Тернопільської областей. До даного переліку ми свідомо не включали Волинської та Рівненської областей, котрі більш позиціонуються нами як північно-західні. Дані території мають компактне розташування, що позитивно позначається на їх співпраці і високій взаємозалежності. Досить усталені господарські, працересурсні та інформаційно-комунікативні зв'язки також варто вважати сильною стороною такої співпраці. Щоправда, історично ці території формувались не як єдина, адже в різні історичні періоди перебувала в складі різних державних інституцій. В певній мірі така територіальна прив'язка позначилась і на етнічному складі населення згаданих областей, який можна визначити як строкатий.

Завдяки впливам глобалізації в областях Західноукраїнського регіону підсилюється стан глибокої дерегуляції, успадкованої від попередніх форм господарювання, де панували стандартизація виробництва промислової продукції і відносна стабільність трудових ресурсів. Все це було підкріплено командно-адміністративною методикою управління без врахування ринкових механізмів.

На сучасному етапі можна перефразувати твердження М. Кастееса, котрий справедливо стверджує, що відбувається перехід до інформаційного суспільства, так як продуктивність і конкурентоспроможність таких економік дедалі більше залежить від їхньої здатності виробляти інформацію та послуги на основі знань і їх фінансової підтримки [1, с. 127].

Розвиток цих напрямків не можливий без достатньої кількості зайнятих в них.

Загалом в досліджуваних областях в соціальній сфері зайнято 1,6 млн працівників. В розрізі областей спостерігаються певні коливання. Так, в Тернопільській області впродовж 2005–2012 рр. спостерігається приріст працівників соціальної сфер практично в усіх галузях. Зокрема у сфері торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку, а також в готельно-ресторанному бізнесі зайнято 82 тис. працюючих, що на 31,8 % більше, від показника 2005 р. Також приріст спостерігався в сфері транспорту та зв'язку (понад 21 тис. працюючих, приріст 4,7 %), у сфері фінансової діяльності зайнято близько 4 тис. осіб (приріст за вказаний період – 5,5 %). В організаціях, пов'язаних з нерухомістю, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям зайнято 13,5 тис. працюючих (приріст – 48,3 %). Серед згаданих вище напрямків зайнятість пов'язана переважно з власниками цих підприємств (винятком є лише фінансово-банківські установи). В інших сферах соціального спрямування

приріст практично не спостерігався і зайнятість мала переважно найманий характер (дуже незначною є частка власного бізнесу в сфері охорони здоров'я): в державному управлінні зайнято понад 21,5 тис. працівників, освіти – майже 47 тис. працівників, сфері охорони здоров'я – понад 30 тис. осіб [5, с. 245–246].

Для Івано-Франківської області властиві більш позитивні тенденції в прирості зайнятих в соціальной сфері. У сфері торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку, а також в готельно-ресторанному бізнесі зайнято майже 110 тис. працюючих, що на 19 % більше, від показника 2005 р. Спостерігається приріст зайнятих в фінансово-банківській сфері (5,5 тис. зайнятих, приріст за 2005–2012 рр. – майже 8 %), секторі операцій з нерухомим майном та його орендою (18,2 тис. зайнятих, приріст – також майже 8%), освітній галузі (зайнято понад 53 тис. осіб, приріст за вказаний період – 3 %). У порівнянні з наведеними цифрами досить значним виглядає приріст зайнятих у державному управлінні (загальне число зайнятих – 24 тис., приріст – понад 17 %, що є практично найвищим у порівнянні з іншими сферами зайнятості в Івано-Франківській області; цю цифру важко вважати успіхом у боротьбі з ростом бюрократичних надбудов та підвищення ефективності функціонування регіональних систем управління). Традиційно, в галузях соціальной сфери, що ґрунтуються на приватному капіталі незначною є частка найманих працівників (від 70 % в сфері транспорту та зв'язку до 20 % – у сфері готельно-ресторанного бізнесу, торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку) [2, с. 288–289].

У Львівській області в соціальному секторі зайнято до 56 % працюючих (618 тис. осіб), що дає можливість твердити про чітку соціальну зорієнтованість області. Практично в усіх галузях спостерігається приріст числа зайнятих (винятком є лиш систем охорони здоров'я). Найбільшою зайнятістю у порівнянні з іншими напрямками господарства відзначається сектор торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 234 тис. осіб (приріст зайнятих за 2005–2012 рр. – 23 %), далі йде освітня галузь – майже 102 тис. зайнятих (щоправда з мінімальним показником приросту зайнятих – дещо більше 1 %). Для інших напрямків соціальной сфери властиві наступні показники – сфера транспорту та зв'язку – 75 тис. зайнятих (приріст – 7,5 %); фінансово-банківська сфера – 14 тис. зайнятих (приріст – майже 15 %), сектор роботи з нерухомим майном та орендою – 53 тис. зайнятих (приріст – 1 %). Традиційно вже найвищою частка власників, які працюють на своїх підприємствах, є в сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (близько 70 %) [4, с. 224].

Чернівецька область відзначається відносно не високим, як для західноукраїнських областей, показником зайнятості в соціальной сфері – близько 51 %. Слід наголосити, що область є винятком за показником скорочення кількості зайнятих в секторі державного правління – якщо в 2005 р. в сфері державного управління було зайнято 17,7 тис. осіб, то до 2012 р. цей показник скоротився до 16,8 тис. осіб (скорочення – понад 5 %, що є досить нетиповим явищем для сучасної України). Для інших галузях соціальной сфери властиві наступні показники – в сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку і готельно-ресторанного господарства зайнято понад 87 тис. осіб (приріст зайнятих за період 2005–2012 рр. – понад 24 %); в секторі транспорту та зв'язку працює понад 18 тис. осіб (приріст – понад 5 %), в фінансово-банківському секторі працює 3,4 тис. осіб (приріст – понад 21 %), в сфері операцій з нерухомістю та її орендою працювало майже 10 тис. осіб (приріст – 40,5 %); освітня галузь забезпечує свою діяльність завдяки майже 36 тис. працівників (приріст – понад 12 %), в сфері охорони здоров'я зайнято понад 25 тис. працюючих (приріст – понад 8 %). Слід наголосити, що в секторі торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку і готельно-ресторанного господарства працює до 84 % власників цих підприємств, що свідчить про не високий рівень розвитку згаданих галузей. Досить значною є частка підприємств, що функціонують виключно завдяки їх власникам у сфері транспорту та зв'язку (близько 50 %) [6, с. 371–372].

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Для Закарпатської області властивий відносно невисокий показник зайнятості в соціальній сфері – близько 50 %. Найвищий показник зайнятості властивий для сфери торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку і готельно-ресторанного бізнесу – понад 112 тис. осіб (приріст за 2005–2012 рр. – понад 17 %), з яких понад 83 % самі безпосередньо зайняті в згаданих галузях господарства. В сфері транспорту та зв'язку працює понад 31 тис. зайнятих (приріст – майже 6 %), в сфері операцій з нерухомістю – майже 12 тис. осіб (приріст – понад 11 %), в сфері державного управління – 27 тис. осіб (приріст – 20 %), в освітній сфері – понад 48 тис. осіб (приріст – 8,5 %). Є напрямки соціального спрямування, де в області спостерігається деяке скорочення зайнятості – так, в фінансово-банківській сфері працює 4,4 тис. осіб (скорочення на 13 % за досліджуваний період), системі охорони здоров'я – 29,5 тис. осіб (скорочення на 4 %). Така неоднозначність є нетиповою для області яка б мала бути зорієнтована на соціальну сферу зважаючи на свій багатий туристично-рекреаційний потенціал.

Таблиця 1

**Зайнятість працівників в галузях соціальної сфери в областях
Західноукраїнського регіону, тис. осіб, 2013 р.**

Напрямок	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Тернопільська область	Всього в регіоні
Торгівля, ремонт автомобілів та предметів особистого вжитку, готельно-ресторанний бізнес	112,2	109,9	234,2	87,2	82,0	625,5
Транспорт і зв'язок	31,4	26,9	74,8	18,4	21,4	172,9
Фінансова діяльність	4,4	5,5	14,0	3,4	3,8	31,1
Операції з нерухомим майном, оренда, інженерії та надання послуг підприємцям	11,9	18,2	53,0	9,7	13,5	106,3
Державне управління	27,0	24,0	59,8	16,8	21,5	149,1
Освіта	48,1	53,4	101,8	35,9	46,6	285,8
Охорона здоров'я	29,5	38,8	80,4	25,1	30,4	204,2
Зайнятих в соціальній сфері	264,5	276,7	618,0	196,5	219,2	1574,9
Всього, за всіма видами економічної діяльності	530,8	534,5	1099,9	387,2	439,4	2991,8

Розраховано за Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік / За ред. М. М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 288; Статистичний щорічник Закарпатської області за 2012 рік / За ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – С. 321.; Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік. Частина 1 / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів, 2013. – С. 224; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2013. – С. 245; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 рік / За ред. А. В. Ротаря. – Чернівці, 2013. – С. 371.

Таким чином офіційна за роки незалежності офіційна статистика в згаданих областях фіксує ріст числа зайнятих в соціальній сфері, що стало вагомим чинником наповнення місцевого бюджету та формування відносно високої зайнятості.

Досить прихованим і відповідно не може бути в повній мірі піддано аналізу є явище рівня заробітної плати, показники оподаткування в згаданих галузях. Справді, частим явищем в даній сфері є сезонна праця та відповідна соціальна незахищеність працівників (відсутність професійних спілок, оплачуваних відпусток та лікарняних листів тощо). Ми спробуємо проаналізувати зайнятість в соціальній сфері досліджуваних областей з гендерної позиції, а також розглянути оплату праці за цим же критерієм.

Варто погодитись, що рівень заробітної плати часто визначає зацікавленість до розвитку певного напрямку господарства (в нашому випадку – соціальної сфери)

Для соціальної сфери Західноукраїнських областей характерним є явище, що властиве для низки європейських держав та пов'язане з вимушеністю працювати без гарантій зайнятості та в широкому сенсі позбавлення вигод, пов'язаних із статусом найманого працівника (в частому випадку заклади соціальної сфери використовують тимчасового працівника). “Зростання незахищеності” можна вживати і для комплексу умов, за яких дедалі більша частка працюючих потерпає від погіршення умов праці чи зайнятості і це змушує зараховувати до незахищених чималу кількість працюючих. Для соціальної сфери є властивим запропоноване Д. Геррітсенем явище соціальної незахищеності, позначене ізоляцією, пов'язане з відсутністю профспілкового захисту, окремих статусів, закриття можливостей для навчання та професіоналізації на підприємстві; економічну незахищеність, яка характеризується зниженням професійної свідомості, а відтак, і зниженням якості послуг, і яка веде до виснаження, стресів, стану тривоги (часткового до втрати ефективності підприємством); незахищеність фізичного й психічного здоров'я, яке виражається в деградації умов праці та в роздробленні простору і часу з причин нетипового робочого графіку чи великого числа наймачів одного й того самого працівника [1, с. 157-158].

Проаналізуємо ці показники в розрізі досліджуваних областей.

В Тернопільській області в закладах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметі особистого вжитку показник заробітної плати відрізнявся несуттєво – 1,7 тис. грн у чоловіків та 1,8 тис. грн у жінок; в готельно-ресторанному бізнесі були приблизно такі ж тенденції – 1,3 тис. грн у чоловіків та 1,2 тис. грн у жінок; в сфері транспорту та зв'язку диференціація заробітної плати була більш суттєвою – 2,8 тис. грн у чоловіків та 2 тис. грн у жінок; ще більш суттєвою відміна в оплаті праці була в фінансово-банківській сфері – 4,5 тис. грн і 3,2 тис. грн відповідно; для фахівців в сфері нерухомості та оренди ці показники склали 2,1 тис. грн і 2 тис. грн відповідно; для сектору державного управління властивим є вищий рівень оплати праці для працівників чоловіків (3,2 тис. грн) у порівнянні з оплатою праці жінок-управлінців (2,6 тис. грн); в сфері освіти ці показники склали 2,4 тис. грн і 2,2 тис. грн відповідно; не високою, але однаковою для чоловіків та жінок була оплата праці медичних працівників в області – 1,9 тис. грн; для спортивно-культурних закладів властивим був рівень заробітної плати 2 тис. грн і 1,9 тис. грн відповідно [5, с. 277]. Зауважимо, що середній рівень заробітної плати в області є одним з найнижчих в країні (2,2 тис. грн).

Для Івано-Франківської області середній рівень заробітної плати складав 2,5 тис. грн. Але не в усіх галузях соціальної сфер цей показник був досягнутий. В закладах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметі особистого вжитку показник заробітної плати складав 2 тис. грн для чоловіків та 1,7 тис. грн у жінок. В готельно-ресторанному бізнесі також рівень оплати праці чоловіків був вищим (2,4 тис. грн) у порівнянні із заробітною платою жінок (1,7 тис. грн). Ця ж тенденція збереглась у сфері транспорту та зв'язку (3,4 тис. грн і 2,3 тис. грн відповідно), фінансово-банківській сфері (4 тис. грн і 3,7 тис. грн відповідно), сфері державного управління (3,3 тис. грн і 3 тис. грн відповідно), освітній сфері (2,6 тис. грн і 2,4 тис. грн), сфері охорони здоров'я (2,3 тис. грн проти 2 тис. грн), закладах культурно-спортивного спрямування (2,4 тис. грн і 2,3 тис. грн відповідно). Вищу заробітну плату жінкам у порівнянні з чоловіками виплачували в області лише в сфері нерухомості та оренди (2,3 тис. грн і 2,2 тис. грн відповідно) [2, с. 322].

Львівська область відзначається як найпотужніша в західноукраїнському регіоні і природно, що середній рівень заробітної плати тут складав 2,6 тис. грн. В соціальній сфері тут спостерігаються певні коливання в оплаті праці. На підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку рівень оплати праці для чоловіків складав 2,3 тис. грн і 2 тис. грн для жінок. В готельно-ресторанному бізнесі цей показник був дещо нижчим – 1,7 тис. грн і 1,5 тис. грн відповідно. Суттєво вищим був показник оплати праці в сфері транспорту та зв'язку (3,4 тис. грн і 2,7 тис. грн відповідно) та фінансово-банківській сфері

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

(6,1 тис. грн і 4,1 тис. грн відповідно). Сфера нерухомості та її оренди є єдиною, в котрій рівень оплати праці є дещо вищим в жінок (2,3 тис. грн) ніж в чоловіків (2,2 тис. грн). В решті галузей соціальної сфери вищою є оплата праці в чоловіків, хоча вона і зрідка перевищує середньо-обласний показник – в сфері державного управління 3,3 тис. грн і 2,9 тис. грн відповідно; в освітній сфері показники заробітної плати є ідентичними до сфери державного управління; в сфері охорони здоров'я 2,2 тис. грн і 1,9 тис. грн відповідно; в сфері спортивно-культурного спрямування – 2,8 тис. грн і 2,3 тис. грн відповідно [4, с. 265]. Таким чином видно, що для працівників соціальної сфери Львівської області за посередництва рівня заробітної плати створено дещо кращі умови у порівнянні з іншими областями досліджуваного регіону.

Для працівників соціальної сфери Чернівецької області властивим є невисокий як середній рівень заробітної плати (2,3 тис. грн), так і її показник в різних галузях соціальної сфери. Так, на підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку рівень оплати праці для чоловіків складав 1,9 тис. грн і 1,8 тис. грн для жінок. Найнижчим середнім показником оплати праці був властивий для готельно-ресторанного бізнесу – 1,2 тис. грн; причому цей рівень не відрізнявся у працівників чоловіків та жінок. В секторі транспорту та зв'язку вище цінилась чоловіча праця – 2,5 тис. грн, ніж жіноча – 2 тис. грн. Традиційно найвищий рівень оплати праці був властивий для фінансово-банківського сектору – 4,6 тис. грн і чоловіків та 3 тис. грн у жінок. В сфері операцій з нерухомістю та її орендою ці показники були відносно рівними – 2,5 тис. грн у чоловіків та 2,4 тис. грн у жінок. Для сектору державного управління показники заробітної плати склали 3,4 тис. грн і 3,2 тис. грн відповідно, в освітній сфері – 2,6 тис. грн і 2,4 тис. грн, в сфері охорони здоров'я – 2,2 тис. грн і 2 тис. грн відповідно і в закладах культурно-спортивного характеру цей показник був однаковий та складав 2,2 тис. грн. [6, с. 410].

Таблиця 2

Показник плати праці зайнятих в галузях соціального спрямування
Західноукраїнського регіону, тис. грн, 2013 р.

Напрямок	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Чернівецька область	Тернопільська область	Всього в регіоні
Торгівля, ремонт автомобілів та предметів особистого вжитку	1,9	1,9	2,1	1,9	1,8	1,9
Готельно-ресторанний бізнес	1,3	1,9	1,6	1,2	1,2	1,4
Транспорт і зв'язок	3,0	3,0	3,2	2,3	2,5	2,8
Фінансова діяльність	3,6	3,0	4,8	3,5	3,6	3,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інженерії та надання послуг підприємцям	2,0	2,2	2,2	2,4	2,1	2,2
Державне управління	3,0	3,1	3,1	3,3	2,8	3,1
Освіта	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,4
Охорона здоров'я	2,0	2,1	2,0	2,0	1,9	2,0
Середній показник для галузей соціальної сфери						
Всього, за всіма видами економічної діяльності	2,2	2,5	2,6	2,3	2,2	2,4

Розраховано за Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік / За ред. М. М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 319; Статистичний щорічник Закарпатської області за 2012 рік / За ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – С. 362; Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік. Частина 1 / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів, 2013. – С. 263; Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2013. – С. 274; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 рік / За ред. А. В. Ротаря. – Чернівці, 2013. – С. 408.

Висновки. Зважаючи на специфіку організації господарства в досліджуваних областях (низький рівень промислового розвитку та відсутність значної кількості конкурентоспроможних промислових підприємств) варто наголосити на високому показнику зайнятості в галузях соціальної сфери – загалом майже 1,6 млн працюючого населення пов'язано з соціальною сферою (понад 52 % від загального числа зайнятих); в Львівській області цей показник перевищує 56 %. Серед галузей соціальної сфери найбільша кількість зайнятих пов'язана з сферою торгівлі, ремонтом автомобілів та предметів особистого вжитку, готельно-ресторанного бізнесу (майже 40 % від числа зайнятих в соціальній сфері). Ймовірно, що дані показники є дещо заниженими, так як не всі працівники готельно-ресторанного бізнесу, сфери ремонту автомобілів та нерухомості є зареєстрованими в державних фіскально-контролюючих органах.

Важливим індикатором, що дозволяє оцінити перспективи розвитку соціальної сфери, є рівень заробітної плати в її ок

ремних галузях. За даними органів державної статистики, найнижчий показник оплати праці властивий для готельно-ресторанного бізнесу (1,4 тис. грн в середньому по областях досліджуваного регіону) та сфери торгівля, ремонту автомобілів та предметів особистого вжитку (1,9 тис. грн); що правда, ці дані викликають певну недовіру, зважаючи на специфіку українського сектору побутового обслуговування не показувати реальних доходів від діяльності та не демонструвати реальний рівень заробітної плати. Водночас, працівники цих галузей відзначаються мінімальними соціальним захистом та впливом правового поля. Найвищі показники оплати праці демонструє фінансово-банківська сфера (3,7 тис. грн) та сфера державного управління (3,1 тис. грн). В цих сферах традиційно оплата праці та зайнятість населення проводиться на законній відкритій основі з дотриманням вимог чинного законодавства.

Таким чином ми маємо формування в областях Західноукраїнського регіону нової ідентичності працівників, лівова частка яких зайнята в соціальній сфері. Ці люди за деякими напрямками господарства (торгівля, операції з нерухомим майном, транспорт) в рідкому випадку мають фахову підготовку або можуть дозволити собі навчання для професійного росту. Традиційно працівники цих напрямків господарства не мають профспілкових або інших форм захисту, відзначаються сезонною зайнятістю та відносяться до категорії найманих працівників. В установах державного фінансування (освіта, охорона здоров'я, культурно-спортивна сфера, державне управління) чисельність працюючих є досить значною з тенденцією до їх росту, але з неадекватно заниженим рівнем заробітної плати.

Соціальна сфера в областях Західноукраїнського регіону покликана стати ключовою у вирішенні проблем розвитку місцевого господарства та зайнятості місцевого населення. На даному етапі є низка проблем, що не дозволяють даному сектору економіки зайняти достойне місце та виступати домінуючою складовою регіонального господарства.

Список використаних джерел:

1. Мартен Домінік, Мецжер Жан-Люк, П'єр Філіп. *Метаморфози світу*. – К : КМ Академія, 2005. – 302 с.
2. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2012 рік / За ред. М. М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2013. – 495 с.
3. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2012 рік / За ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – 512 с.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік. Частина 1 / За ред. С. І. Зимовіної. – Львів, 2013. – 511 с.
5. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2012 рік / За ред. В. Г. Кирича. – Тернопіль, 2013. – 439 с.
6. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 рік / За ред. А. В. Ротаря. – Чернівці, 2013. – 618 с.
7. *Топчієв О. Г., Мальчікова Д. С., Яворська В. В.* Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики : навч. посіб. / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчікова, В. В. Яворська. – Херсон, ОАДІ-ПЛАЮС, 2015. – 372 с.

МИТНО-ГЕОЛОГІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
mariana@ukr.net

The relationship between customs and logistics activities is substantiated in article. It's concluded, that logistics function of the customs activity includes logistization of the customs processing of loads and customs activity of transport and logistics companies. The logistics must ensure the conformity of material (trade), financial and information flows in customs activity.

The customs logistics is characterized by componential, functional and regional aspects. In article we focused on regional aspect of the customs logistics. The regional aspect of customs logistics allows to do customs and geologistics characteristic of certain territories, in particular, Western region of Ukraine. The customs and geologistics characteristic includes data about geospatial organization of the customs and logistics subjects (custom-houses, customs posts, customs and brokerage companies), customs infrastructure elements (border crossing points) and commodity export / import flows.

The customs and geologistics characteristic of the Western region of Ukraine is made in article. It's concluded, that the customs and logistics activity in Western Ukraine is carried out by eight custom-houses and more than sixty customs posts. Some aspects of the customs posts activity are shown in article on example of the customs post "Drogobych" activity. The customs and brokerage services in region are provided by logistics operators and specialized companies. Example of the customs and brokerage services providing by Ukrainian 3PL-operator is presented in article. Since Western region of Ukraine has a border position, the effective customs and logistics activity of the border crossing points is very important. The relationship between border length, number of border crossing points and commodity export / import flows in Western region of Ukraine is investigated in article. It's included, that the activity of custom-houses, customs posts and border crossing points need the logistics approach implementation. The ways for improving customs and geologistics activity in Western region of Ukraine are proposed in article.

Ключові слова: митниця, митний пост, митно-брокерська компанія, митна логістика, митно-геологістична характеристика, пункт пропуску через державний кордон, експортно-імпортні потоки товарів, Західний регіон України.

Key words: custom-houses, customs post, customs and brokerage company, customs logistics, customs and geologistics characteristic, border crossing point, commodity export / import flows, Western region of Ukraine.

Постановка наукової проблеми. В умовах інтеграції світової економіки і глобалізації бізнесу з'являються нові вимоги до митної діяльності. Митна служба повинна сприяти розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Оскільки зовнішньоекономічні зв'язки між державами розширюються і стають інтенсивнішими, зростає роль логістичного підходу до управління експортно-імпортними товарними потоками, застосування якого створює значний резерв загального зниження витрат. У цьому контексті в логістиці сформувався новий прикладний напрямок, який пов'язує логістичну і митну діяльність. Митна логістика фокусується на плануванні та організації руху експортно-імпортних товарних потоків з урахуванням вимог митного законодавства і використанням його можливостей. Окрім компонентного і функціонального аспектів, митна логістика характеризується регіональним аспектом. Це дозволяє здійснювати митно-геологістичний аналіз окремих територій, наприклад, Західного регіону України. Актуальність такого дослідження є очевидною, адже шість із восьми областей регіону мають вихід до державного кордону, а також регіон посідає важливе місце у проектах Єврологістики.

Виклад основного матеріалу. Логістична функція митної діяльності полягає в організації митної переробки вантажів, яка об'єднує процеси реалізації митних процедур,

пов'язаних із фізичним переміщенням зовнішньоторговельних вантажів через митний кордон [5]. Логістика повинна забезпечити узгодженість матеріальних (товарних), фінансових та інформаційних потоків у митній діяльності, оптимальну технологію переміщення товарів через митний кордон з метою прискорення цього процесу, а також відпрацювання стандартних логістичних вимог як щодо митних режимів (тобто, митниць), так і щодо учасників зовнішньоторговельної діяльності. Отже, логістична функція митної діяльності охоплює два напрямки [11]: 1) логістизацію процесу митної переробки вантажів; 2) митну діяльність транспортно-логістичних компаній. Перший напрямок передбачає аналіз митно-логістичних потоків, тобто інтегрованих товарних, інформаційних і фінансових потоків, пов'язаних з перетином митного кордону та стягненням відповідних митних зборів і платежів. Основою митно-логістичних потоків є зовнішньоторговельні потоки, які мають транскордонний характер і включають вхідні (імпортні) і вихідні (експортні) види потоків. Варто зазначити, що експортно-імпортні товарні потоки – це впорядкована множина товарно-матеріальних або нематеріальних цінностей, структурно взаємопов'язаних між собою, які в процесі свого руху від постачальника до споживача, хоча б один раз перетинають митний кордон, і щодо яких здійснюються спеціальні (митні) операції [5]. Щодо другого напрямку, то митні функції транспортно-логістичних організацій полягають у тому, що їх діяльність пов'язана з перетинанням митних кордонів і виконанням експортно-імпортних логістичних операцій. Отже, дана діяльність вимагає знання і дотримання митних вимог та взаємодії з митними органами. Крім того, великі транспортно-логістичні організації мають у своїй структурі митні пости та митні склади, можуть виконувати функції митного перевізника та митного брокера, тобто самі певною мірою можуть здійснювати митні функції.

Ми вважаємо, що регіональний аспект митної логістики дозволяє здійснювати митно-геологістичну характеристику окремих територій, зокрема, Західного регіону України, що включає відомості про геопросторову організацію суб'єктів митно-логістичної діяльності (митниць, митних постів, компаній, що надають митно-брокерські послуги), елементів митної інфраструктури регіону (митних пунктів пропуску і пунктів контролю) та експортно-імпортних товарних потоків.

У межах областей Західного регіону України функціонують митниці: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька [4]. Згідно з чинним законодавством, митниця – це територіальний орган центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, і підпорядковується йому. Митниця здійснює свою діяльність на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (області). У населених пунктах, на залізничних станціях, в аеропортах та інших об'єктах, розташованих у зоні діяльності митниці, в міру необхідності створюються її відокремлені структурні підрозділи (митні пости). Митний пост – це орган доходів і зборів, який входить до складу митниці як відокремлений структурний підрозділ і в зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на органи доходів і зборів [6]. Найбільше митних постів мають Львівська, Закарпатська та Волинська митниці, найменше – Тернопільська та Хмельницька (рис. 1). Розглянемо деякі аспекти діяльності митних постів на прикладі митного поста “Дрогобич”. Зона діяльності цього поста охоплює міста Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник, Самбір, Старий Самбір, Турка, а також Дрогобицький, Самбірський, Старосамбірський та Турківський райони Львівської області. Основні завдання і функції даного митного поста: 1) безпосереднє здійснення митної справи, контроль за додержанням усіма юридичними й фізичними особами законодавства України з питань митної справи; 2) застосування відповідно до законів України заходів тарифного й нетарифного регулювання, повне та своєчасне справляння податків, зборів (інших обов'язкових платежів) при переміщенні товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України або проведенні митних процедур; 3) створення сприятливих умов для прискорення товарообігу, збільшення обсягів пасажиропотоку через митний кордон України та захисту прав інтелектуальної власності юридичних і фізичних

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

осіб у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності; 4) боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил. У складі митного поста “Дрогобич” функціонує сектор митного оформлення “Самбір” [4].

Митні пости Волинської митниці: “Ягодин”, “Устидуг”, “Доманове”, “Дольськ”, “Піща”, “Володимир-Волинський”, “Нововолинськ”, “Ковель”, “Луцьк”, “Заболоття”, “Ізов”. Митні пости Закарпатської митниці: “Тиса”, “Павлове”, “Ужгород”, “Малий Березний”, “Ужгород-вантажний”, “Мукачеве”, “Виноградів”, “Тячів”, “Солотвино”, “Дякове”, “Вилок”, “Лужанка”, “Батеве”, “Чоп-залізничний”. Митні пости Івано-Франківської митниці:

“Коломия”, “Ямниця”, “Івано-Франківськ – центральний”, “Калуш”, “Долина”. Митні пости Львівської митниці: “Львів – аеропорт”, “Дрогобич”, “Стрий”, “Броди”, “Сокаль”, “Краковець”, “Мостиська”, “Рава-Руська”, “Смільниця”, “Городок”, “Львів – поштовий”, “Малехів”, “Скнилів”, “Запитів”, “Грушів”, “Угринів”. Митні пости Рівненської митниці: “Городище”, “Костопіль”, “Прикладники”, “Рівне – Центральний”, “Сарни”, “Удрицьк”, “Дубно”. Митні пости Тернопільської митниці: “Чортків”, “Збараж”. Митні пости Хмельницької області: “Хмельницький – центральний”, “Кам’янець-Подільський”, “Славута”. Митні пости Чернівецької області: “Чернівці”, “Вадул-Сірет”, “Мамалига”, “Кельменці”, “Росошани”, “Сокиряни”. Отже, загалом, митно-логістична діяльність у Західному регіоні України здійснюється у 64 митних постах, що становить 32 % від усієї кількості митних постів України [9].

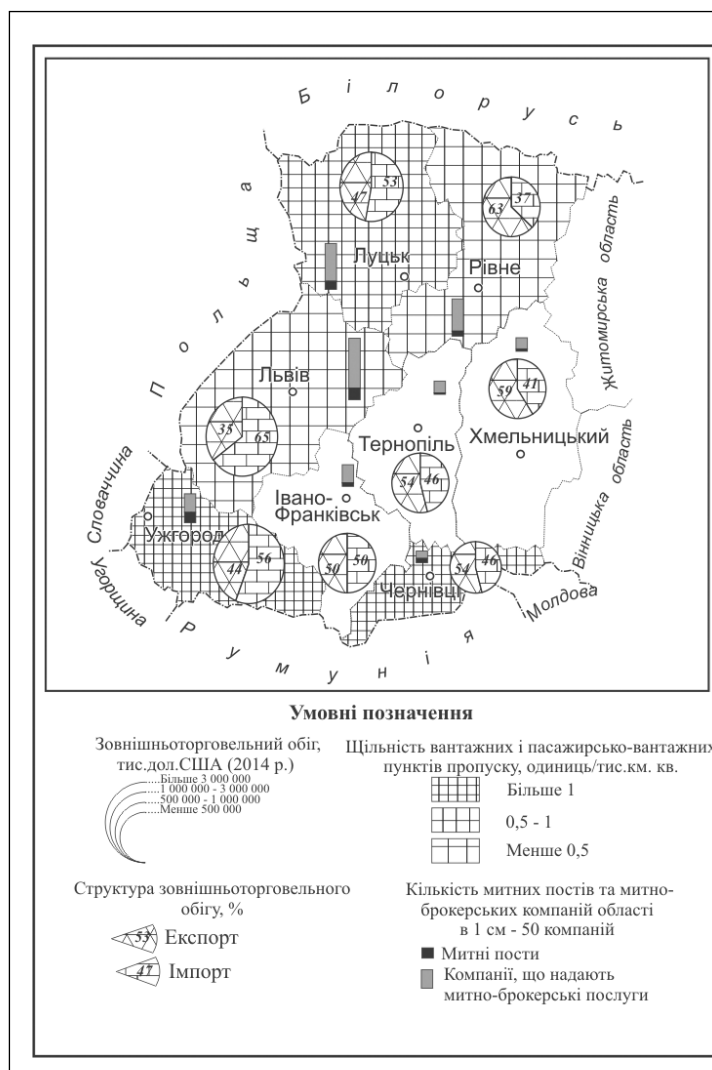

Рис. 1. Митно-геологістична характеристика Західного регіону України

Митні функції здійснюють також великі транспортно-логістичні компанії. Маючи у своїй структурі митні пости та митні склади, такі компанії виконують функції митних брокерів або митних перевізників. Митний брокер – це підприємство, що здійснює декларування товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, і має ліцензію на право здійснення митної брокерської діяльності, видану спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи. Митним брокером може бути тільки підприємство-резидент [6, 12]. Митний перевізник – це підприємство, яке здійснює перевезення між митними органами товарів, і має ліцензію на право здійснення діяльності митного перевізника, видану спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи. Митним перевізником може бути тільки підприємство-резидент (юридична особа, а також громадянин, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи) [6].

Наприклад, провідний український 3PL-оператор “УВК Україна” пропонує клієнтам комплексні логістичні рішення, у тому числі митно-брокерські послуги та консалтинг в сфері митно-брокерського законодавства [7]: 1) зберігання та обробку товарів на митному складі в Києві площею 1000 м²; 2) посередницькі послуги митного брокера, які включають проведення митного оформлення “під ключ” в зоні діяльності Київської міжрегіональної митниці; 3) консалтинг зовнішньоекономічних операцій суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності, який включає: попередній розрахунок зовнішньоекономічної операції; оцінку ступеню ризику зовнішньоекономічної операції як на етапі митного оформлення, так і на етапі постаудитконтролю; допомогу в складанні текстів зовнішньоекономічних договорів (контрактів), товарно-транспортних та інших документів; консультації з митного оформлення та ін. У всіх обласних центрах Західного регіону України знаходяться представництва логістичного оператора “УВК Україна”. Варто зазначити, що дуже часто митно-брокерські послуги надають спеціалізовані компанії. Загалом, у Західному регіоні України найбільше компаній, що надають митно-брокерські послуги (без урахування фізичних осіб-підприємців), зосереджено у Львівській, Волинській та Рівненській областях (рис. 1). У Волинській області найбільше митних брокерів є у місті Луцьк та його околицях, а також в містах Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ, Любомль, Голоби. Приклади таких компаній у Волинській області: ПП “Волинь-Брок”, ТОВ “Глорія-Імпекс плюс”, ТОВ “Термінал” тощо. У Закарпатській області варто відзначити перш за все міста Ужгород, Чоп і Мукачеве, митні брокери також є у Береговому, Сваляві, Виноградіві та Іршаві. Приклади: ТОВ “Варіант-Логістик”, ПП “УжЕкспоТранс”, ПП “Лета-Сервіс” тощо. В Івано-Франківській області виділяються міста Івано-Франківськ, Калуш, Коломия, Долина, а також Тисмениця, Рогатин, Вигода. Приклади компаній: ТОВ “Брокбізнес”, ТОВ “Галицький брокер”, ПП “Присілок” тощо. У Львівській області абсолютним лідером за кількістю таких компаній є місто Львів, також виділяються міста Городок, Мостиська, дещо менше митних брокерів є у містах Самбір, Червоноград, Яворів. Приклади компаній: ТОВ “Укртранс ЛТД”, ТОВ “Росан-Глобал”, ПП “Сервіс-Плюс” тощо. На Рівненщині найбільшим центром надання митно-брокерських послуг є місто Рівне, також виділяються міста Сарни, Костопіль, Дубровиця, Здолбунів, Дубно. Приклади компаній: ТОВ “Автотранселіт”, ПП “Астра-Захід”, ТОВ “Броклогістик” тощо. Центри надання митно-брокерських послуг у Тернопільській області – міста Тернопіль, Чортків, Збараж. Приклади: ТОВ “Інтерброк”, ПП “Івмар”, ТОВ “Лад” тощо. Лідером за кількістю митно-брокерських компаній у Хмельницькій області є місто Хмельницький, виділяються також міста Старокостянтинів і Шепетівка. Приклади компаній: ТОВ “АМВ-Брокер”, ТОВ “Брок-Імекс”, ПП “Ексім-Груп” тощо. У Чернівецькій області найбільший центр надання митних послуг – місто Чернівці. Приклади компаній: ПП “Актив-Агро ВГ”, ТОВ “Плафена”, ТОВ “КорНата” тощо.

Усі види сполучення (залізничне, автомобільне, повітряне) через державний кордон України здійснюються у пунктах пропуску. Області Західного регіону України, крім Терно-

пільської та Хмельницької, межують з іншими державами, і це зумовлює потребу в ефективному функціонуванні пунктів пропуску.

Пункт пропуску через державний кордон – це спеціально виділена територія на залізничних і автомобільних станціях, в аеропортах (на аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна. У разі виникнення потреби на території окремих залізничних станцій, аеропортів (аеродромів) тощо можуть створюватися пункти контролю. Пункти пропуску класифікуються [10]: 1) за категоріями – міжнародні (пропуск через державний кордон громадян, транспортних засобів та вантажів будь-яких держав, а також осіб без громадянства); міждержавні (пропуск через державний кордон громадян, транспортних засобів та вантажів України і суміжної держави); місцеві (пропуск через державний кордон громадян України і суміжної держави, які проживають у прикордонних областях (районах), і транспортних засобів, що їм належать, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України); 2) за видами сполучення – для автомобільного, залізничного, морського, пішохідного, повітряного; 3) за характером транспортних перевезень – пасажирські, вантажні, вантажно-пасажирські (з обмеженням або без обмеження вантажопідйомності транспортних засобів); 4) за режимом функціонування – постійні, тимчасові; 5) за часом роботи – цілодобові та такі, що працюють у визначений час. Аналогічно класифікуються пункти контролю.

Загалом, у Західному регіоні України нараховується 64 пункти пропуску і 7 пунктів контролю. Розподіл за категоріями [8]: пункти пропуску: 56 міжнародних, 1 міждержавний, 7 місцевих; пункти контролю: 7 міжнародних. Розподіл за видами сполучення: пункти пропуску: 29 автомобільних, 7 автомобільних і пішохідних, 1 автомобільний, пішохідний та для велосипедистів, 1 пішохідний та для велосипедистів, 19 залізничних, 7 повітряних; пункти контролю: 7 залізничних. Розподіл за характером транспортних перевезень: пункти пропуску: 18 пасажирських, 3 вантажні, 43 вантажно-пасажирських; пункти контролю: 1 пасажирський, 5 вантажних, 1 вантажно-пасажирський. Розподіл за режимом функціонування: пункти пропуску: 48 постійних, 16 тимчасових; пункти контролю: 7 постійних. Розподіл за часом роботи: 57 цілодобових, 7 за визначеним часом; пункти контролю: 7 цілодобових. Загалом, завантаженість пунктів пропуску Західного регіону України є низькою.

Представлені у таблиці 1 показники демонструють залежність між щільністю пунктів пропуску і контролю та обсягом експорту-імпорту товарів [3] областей Західного регіону України з країнами межування. Деякі ділянки кордону (Закарпатська область з Польщею, Івано-Франківська область з Румунією) взагалі не мають пунктів пропуску, або їх дуже мало на значному відрізку кордону (Чернівецька область з Румунією, Закарпатська область з Румунією, Рівненська область з Білоруссю). Проте відсутність або мала кількість пунктів пропуску на значному відрізку кордону не завжди свідчать про слабкі зовнішньоекономічні зв'язки між суміжними територіями. І навпаки, значна кількість пунктів пропуску на відносно значному відрізку кордону не завжди свідчить про інтенсивні зовнішньоекономічні зв'язки. Наприклад, Закарпатська область не має пунктів пропуску через кордон з Польщею, але обсяг експортно-імпортних операцій між ними досить значний. Натомість, значна щільність пунктів пропуску Чернівецької області з Молдовою (1 пункт пропуску на 15 км) свідчить про нерациональність відкриття деяких пунктів пропуску, оскільки обсяги експортно-імпортних операцій між ними незначні. Очевидно, що наявна щільність пунктів пропуску між Львівською областю і Польщею (1 пункт пропуску на 26 км) є замалою, зважаючи на інтенсивні зовнішньоторговельні зв'язки між цими територіями. Ефективнішою альтернативою створення нових та закриття існуючих пунктів пропуску може бути запровадження логістичного підходу в діяльності усіх митних органів, у тому числі, пунктів пропуску. Цей підхід передбачає, насамперед, створення тимчасових митно-логістичних центрів, вдосконалення митного законодавства, використання новітніх інформаційно-технічних засобів забезпечення діяльності митних органів тощо.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Таблиця 1

Залежність між щільністю пунктів пропуску через кордон та обсягом експорту-імпорту товарів областей Західного регіону України за країнами межування

Область	Країна межування	Протяжність державного кордону, км	Кількість сухопутних пунктів пропуску і пунктів контролю	Щільність пунктів пропуску, 1 на км	Експорт товарів області до країни межування за 2014 рік, тис. дол. США	Імпорт товарів області з країни межування за 2014 рік, тис. дол. США
Волинська	Білорусь	205	9	23	48699,1	20546,5
	Польща	190	6	32	149122,0	98832,8
Закарпатська	Польща	33,4	-	-	77984,6	58681,9
	Словаччина	98,5	6	16	85505,2	19925,3
	Угорщина	130	8	16	632758,3	155241,5
	Румунія	205,4	5	41	25876,3	17574,8
Івано-Франківська	Румунія	48	-	-	52830,9	11760,9
Львівська	Польща	258	10	26	310332,8	554977,7
Рівненська	Білорусь	234	6	39	19092,2	36749,0
Чернівецька	Румунія	226,4	2	113	30375,4	21380,0
	Молдова	178	12	15	4265,5	722,7

Висновки. Отже, регіональний аспект митної логістики дозволяє здійснювати митно-геологістичну характеристику окремих територій, зокрема, Західного регіону України. Така характеристика включає відомості про геопросторову організацію суб'єктів митно-логістичної діяльності (митниць, митних постів, компаній, що надають митно-брокерські послуги), елементів митної інфраструктури регіону (митних пунктів пропуску і пунктів контролю) та експортно-імпортних товарних потоків. У межах областей Західного регіону України функціонують 8 митниць: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька. Митних постів найбільше у межах Львівської, Закарпатської та Волинської митниць, найменше – у межах Тернопільської та Хмельницької митниць. Найбільше компаній, що надають митно-брокерські послуги (без урахування фізичних осіб-підприємців), зосереджені у Львівській, Волинській та Рівненській областях. Наявні кількість, територіальний розподіл пунктів пропуску через кордон та обсяги експортно-імпортних операцій у межах Західного регіону України свідчать про необхідність запровадження логістичного підходу в діяльності усіх митних органів.

Список використаних джерел:

1. Грицевич В. С. Автотранспортна мережа Карпатського регіону України в контексті Євроінтеграції / В. С. Грицевич, Х. В. Сеньчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Географія, № 2. – Тернопіль, 2010. – С. 52–58.
2. Грицевич В. С. Полімагістралі Карпатського регіону України / В. С. Грицевич, Х. В. Сеньчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Географія, № 2. – Тернопіль, 2011. – С. 78–83.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua>.
5. Мещерякова О. М. Курс лекцій по дисципліне таможенна логістика [Електронний ресурс] / О. М. Мещерякова. – Режим доступу: <http://elib.psu.by:8080/bitstream.pdf>.

6. Митний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/mk>.
7. Митно-брокерське обслуговування УВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uvk.ua/ua/services/broker>.
8. Перелік діючих пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dpsu.gov.ua/ua>.
9. Перелік та дислокація митних постів митниць ДФС // Митний брокер. – 2014. – № 9. – С. 40–51.
10. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 р. № 751.
11. Смирнов І. Г. Митна логістика: картографічний аспект [Електронний ресурс] / І. Г. Смирнов. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua.
12. Федотова І. О. Загальна характеристика правового статусу митного брокера в сучасному митному законодавстві [Електронний ресурс] / І. О. Федотова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2013. – № 1. – С. 161–164.

УДК 336.15:338.45:351(477.8)

Мар'ян Заблоцький

РЕГУЛЯТИВНІ ПРІОРИТЕТИ СТАБІЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Українська аграрна асоціація, м. Київ
m.zablotskyu@gmail.com

The problems of forming of financial-industrial stabilization on the principles of governance decentralization and transfer to the main regulators of local authorities of right to regulate financial, investment, production, distribution and exchange processes for sustainable development of economy and their territory are considered. The accent on the adoption of regulatory decisions is made solely on the basis of real quotient-resulting variables, for which is necessary to carry out reform in the formation, management intelligence at all levels of regional government and financial literacy of population in the region. With that stated that regulators have to decide independently only based on the real facts of financial and industrial nature and objectives of productive and efficient production, if the economy of the region in a state of depression. The main source of information for formation of financial-industrial thinking reasonable balance of levels and dynamics of trends driving in income, prices and natural products in the region that presents a schematic model, that is $M: p: Q$, where M – money income of region population, p – level and trends of prices, M/p – expenses, Q – real income (goods and services) population of the region, where the real expenses $M/p=Q$. The estimation is made and real coefficients of trends of cash income, prices and natural product, their disproportions and causes of destabilization of economy of Lviv region which actual state describe the parameters of schematic model in its dynamic form are calculated:

$$1,15I_M : 1,11i_p : 1,016I_Q$$

The model shows that monetary income growing annually by 15 %, while prices – 11 % and real product – 1.6 %. Stated that the cause of these disproportions and destabilizing are low rates of real product production.

Presented schematic formalized model of optimization of proportions and trends dynamics of natural product, price and money income as a goal of regulatory measures for the authorities of Lviv region that represented relative inequality $I_Q \geq I_M \geq i_p$ and directions for its achievement: self-regulation, enterprising, investment, export, self-financing. Relationship of natural product output, export and directions of controlling of the movement of capital and goods for stabilization the exchange rate in the region is proved. The exchange rate is presented as a function of the ratio of exports and imports in the region, calculation of coefficients of supply and demand of currency and, based on its the stabilization of the correction and revaluation dynamics or devaluation of the exchange rate by agents are proposed. Regulatory priorities for stabilization of the markets and economy of the region are proposed.

Ключові слова: грошовий дохід, ціна, натуральний продукт, дестабілізація, саморегулювання, підприємизація, скорочення витрат, рівновага економіки.

Key words: cash income, price, natural product, destabilization, self-regulation, enterprising, expenses reducing, balance of economy.

В Україні взято курс на децентралізацію, визначену у Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”, схваленій Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. У векторі відповідальності зазначено, що “Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нести будуть відповідальність за розвиток всієї країни” [8]. Ключовою проблемою Львівської області є хронічна дестабілізація фінансів і економіки в цілому: індекс фізичного обсягу випуску та валової додатної вартості у 2013р. – 1,003 [6, с. 44], наявний дохід на одну особу – 22,6 тис. грн. [6, с. 254], середньомісячна заробітна платня найманих працівників – 2,8 тис. грн. [6, с. 258], індекс споживчих цін – 1,15 [6, с. 66], курс дол. США у 2013 р. – 7,9930 грн./1 дол. США [7, с. 53], а на початок 2015 р. – 22–25 грн./1 дол. США.

Зазначимо, що дослідження з проблем розвитку регіонів публікуються регулярно науковцями ІРД НАН України у фахових збірниках за територіальними, фінансовими, інвестиційними напрямками. Зокрема М. А. Козоріз [3, с. 3–12], С. О. Ішук [2, с. 12–20], І. З. Сторонянська [5, с. 494–507], У. Я. Садова [4, с. 122–134] та ін.

Метою статті є, по-перше, зосередження уваги обласних регуляторів на зв'язку факторно-результуючих змінних у сферах виробництва, доходу і цін; по-друге, представити взаємозв'язану систему коефіцієнтів реального стану економіки Львівської області; по-третє, запропонувати пріоритети регулятивних рішень на активізацію реального виробництва, стабілізацію цін, тарифів і валютного курсу в області.

Основним джерелом інформації, яке має надати наявні факти для побудови теорій прийняття рішень регуляторами і населенням регіону є співвідношення трендів регіональних показників:

$$M : p : Q,$$

де M – грошові доходи населення області, p – рівень і динаміка цін, M/p – витрати, Q – реальний дохід (товари, послуги) населення області, звідки реальні витрати $M/p = Q$.

Індекс споживчих цін за 2000–2013 рр. становив 11 %, середньомісячної заробітної платні найманих працівників – 11–15 %, фізичного обсягу випуску та валової доданої вартості – 1,6 % [6, с.44, 66, 258]. Якщо співвідношення трендів основних регіональних показників представити в індексній формі з коефіцієнтами фактичної динаміки, то отримаємо реальний розбалансований стан економіки Львівської області на період 2014–2015 рр.:

$$1,15I_M : 1,11i_p : 1,016I_Q.$$

Завдання регуляторів обласного і місцевого рівня управління полягає насамперед у реформуванні фінансово-економічної свідомості задля спрямування мислення і дій на те, щоби поставити економіку області, як цього прагне для України Уряд А. Яценюка кінця 2014 початку 2015 року, “з голови на ноги” і отримати параметри економіки у пропорції трендів [1, с. 87–94]:

$$I_Q \geq I_M \geq i_p.$$

Вони мають бути спрямовані на: а) саморегулювання; б) підприємизацію; в) інвестування; г) експортування; д) самофінансування.

Саморегулювання – формування механізму економічної свободи суб'єктів виробництва і споживання встановлювати фінансово-інвестиційні відносини з кредиторами, виробничі зв'язки з постачальниками сировини, комплектуючих і обмінні – із збутовими організаціями готової продукції. Суб'єкти виробництва самі вибирають сектор своєї діяльності і нішу реалізації продукції на засадах конкуренції, а центральні і обласні органи влади забезпечують їм правове і фінансове сприяння, не чинячи перешкод корупційними вимогами. Головне завдання механізму саморегулювання – це активізація виробничих ініціатив з боку підприємливих людей.

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Підприємство – процес формування правових, фінансових і виробничих передумов створення і функціонування підприємництва. Зазначимо, що за період 2010–2013 рр. діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Львівської області не демонструє активізації у сторону збільшення їх кількості і економічного зростання. Навпаки помітне зниження кількості підприємств з 20 343 до 18 762 одиниць, або на 7,8 % (18 762/20 343). Владі області належить розробити і реалізувати програму підприємництва з виробництва натурального продукту у промисловості, сільському господарстві, будівництві, створивши пільгові фінансово-кредитні та інвестиційні передумови.

Інвестування – залучення вільних коштів шляхом купівлі акцій, депозитів у гривні і валюті для надання кредитів підприємствам усіх типів, зростання їх виробничого потенціалу, покращення структури виробництва. Владі належить активізувати фінансовий ринок зниженням відсоткових ставок, підвищити рівень доступу підприємців до кредитів і здійснення інвестицій у їх виробництво. Також варто створити передумови і мобілізувати учених вищої школи та інститутів НАН України у Львівській області брати участь у Міжнародній грандовій програмі ЄС з фінансування наукових досліджень у сумі 80 млрд. дол. США на конкурсній основі, а результати досліджень впроваджувати для покращення технологій виробництва.

Експортування – активізація експорту при переважанні імпорту з метою регулювання рівноваги основних рахунків платіжного балансу Львівської області:

- рахунку руху капіталу (прямих інвестицій): I_E – прямі інвестиції з Львівської області; I_i – прямі іноземні інвестиції у Львівську область;
- рахунку поточних операцій: E – експорт товарів і послуг; I – імпорт товарів і послуг.

Відношення експорту (I_E+E) до імпорту (I_i+I) виражає коефіцієнт пропозиції валюти і динаміку зміни курсу гривні (наприклад, дол. США / грн.). За $(I_E+E):(I_i+I) > 1,0000$ коефіцієнт d виражає девальвацію валюти і ревальвацію $r=1/d$ гривні. За $(I_E+E):(I_i+I) < 1,0000$ коефіцієнт r виражає ревальвацію валюти і девальвацію $d=1/r$ гривні. Відношення $(I_i+I):(I_E+E)$ виражає коефіцієнт попиту на валюту і динаміку зміни курсу валюти (наприклад, грн. / дол. США), який встановлює НБУ за результатами торгів валютою на міжбанківській валютній біржі: $p=n$ грн. / 1 дол. США чи до інших валют. Тут за $d > 1,0000$ – девальвація гривні і ревальвація $r=1/d$ валюти, за $r < 1,0000$ – ревальвація гривні і девальвація $d=1/r$ валюти. Оскільки НБУ встановлює лише курс валюти (наприклад, грн./дол. США), то стан експорту-імпорту і скоректований ймовірний курс дол. США, зокрема девальвації $p_d=p \cdot d$, чи ревальвації $p_r=p \cdot r$, у Львівській області представимо у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка рахунків платіжного балансу і ймовірного курсу долара США у Львівській області

Показники	2001	2005	2010	2013
Обмінний курс дол. США $p=грн. / дол.$	5,3813	5,1247	7,9356	7,9930
Інвестиції з області, млн. дол. США, I_E	0,639	0,814	0,736	28,380
Інвестиції в область, млн. дол. США, I_i	150,0	358,2	1198,6	1706,0
Експорт товарів і послуг, млн. дол. США, E	289,3	622,2	974,3	1290,9
Імпорт товарів і послуг, млн. дол. США, I	771,4	933,8	2028,4	2655,9
Коефіцієнт зміни курсу дол. США за поточним рахунком, $I:E$	$r=2,6664$	$r=1,5008$	$r=2,0819$	$r=2,0574$
Курс дол. США за поточним рахунком, $p_r=p \cdot r$, грн. / дол.	14,3488	7,6911	16,5211	16,4447
Коефіцієнт зміни курсу дол. США за платіжним балансом, $(I_i+I):(I_E+E)$	$r=3,1783$	$r=1,8362$	$r=3,3097$	$r=3,3062$
Курс дол. США за станом платіжного балансу, $p_r=p \cdot r$	17,1033	9,4099	26,2644	26,4264

Розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2013р. Розділ “Фінанси і кредити”. Статистичний щорічник Львівської області за 2013р. Розділ “Зовнішньоекономічна діяльність”.

Обидва рахунки демонструють ревальвацію долара США і девальвацію гривні.

Самофінансування – це спроможність підприємств області за рахунок своїх прибутків фінансувати інвестиційні витрати та сплачувати інші рахунки і бути кредитоспроможними. В основі є зростаюча продуктивна функція задіяних чинників праці L , основного капіталу K , технологій a і високий коефіцієнт використання часу виробництва t , тобто, $Qp=aF(K, L, t)$, а також обернена їй ефективна функція задіяних у виробництво чинників, а саме, $Qp=M=M(O)+M(L)+M(T)+M(A)+M(R)$, де p – ціна одиниці продукту, M – грошова сума вартості продукту і її розподіл за витратами: $M(O)$ – виробництва продукту, $M(L)$ – оплати праці, $M(T)$ – податків, $M(A)$ – амортизації основного капіталу, $M(R)$ – отриманий чистий прибуток. Зниження матеріальних витрат виробництва продукту $M(O)$ і норми податків $M(T)$ збільшує доходи працюючих і рівень самофінансування підприємств.

Висновки. Зважаючи на депресивний стан ринків і економіки Львівської області в цілому, необхідно взяти до уваги як фактори стабілізації такі пріоритети: 1) нейтралізацію спекулятивних операцій з валютою комерційними банками шляхом тимчасового регулювання до стану рівноваги ринків цільового призначення її обігу для юридичних і фізичних осіб (експорту, імпорту, виїзду за кордон, переказів і ін.); 2) активізацію насамперед кредитного, валютного і далі фондового сегментів фінансового ринку шляхом зниження норм відсотка на гроші, тобто кредитних, податкових ставок для активізації інвестиційної діяльності, зростання темпів виробництва натурального продукту, зниження норм собівартості продукту і зростання норми рентабельності з 5,5 % у 2013 р. [6, с. 56] до 10–15 % у найближчій перспективі; 3) підприємизацію у галузях виробництва натурального продукту: сільського господарства із залученням вилучених з обігу земельних ресурсів, заготівель і переробки сільськогосподарської продукції, оздоровлення і туризму; реприватизацію машинобудівних підприємств з російським капіталом міст Львова, Дрогобича, політика якого спрямована на знищення українських конкурентів і недопущення їх інтеграції у ЄС; 4) створення інноваційного фонду для фінансування власних новаційних технологій науковцями, конструкторами, раціоналізаторами Львівщини, виробництва і випуску конкурентоспроможної продукції, збільшення її експорту і зниження імпорту, ліквідації дефіциту валюти і зниження курсу.

Звісно, це потребує також різкого зниження бюджетних витрат на утримання управлінського апарату і перерозподіл вивільнених чиновників у сферу виробничого підприємництва.

Список використаних джерел:

1. *Заблоцький М. Б.* Регулювання рівноваги регіональної і національної економіки за проявом ефектів продуктово-цінової дихотомії / М. Б. Заблоцький // *Регіональна економіка*. – 2014. – № 4. – С. 87-94.
2. *Ішук С. О.* Оцінка показників інвестиційної привабливості областей Західного регіону України / С. О. Ішук, Т. В. Кулініч // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення* : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2010. – Вип. 3 (83). – С. 12–25.
3. *Козоріз М. А.* Теоретичні засади дослідження капіталізації регіональних активів / М. А. Козоріз // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Управління активами регіону на основі їх капіталізації* : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2009. – Вип. 3 (77). – С. 3–12.
4. *Садова У. Я.* Стан та перспективи зайнятості робітничих кадрів регіону (в світлі стратегії соціально-економічного розвитку Львівщини) / У. Я. Садова, Н. І. Андрусишин, С. М. Шевченко // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем* : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2007. – Вип. 5 (67). – С. 122–134.
5. *Сторонянська І. З.* Напрямки та методи аналізу міжрегіональних потоків / І. З. Сторонянська // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем* : [зб. наук. пр.] / Ін-т регіональних досліджень НАН України ; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2007. – Вип. 5 (67). – С. 494–507.
6. *Статистичний щорічник Львівської області за 2013 рік* : у 2-х ч. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2014. – Ч. 1. – 365 с.

7. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. :Державна служба статистики України, 2014. – 533 с.
8. Стратегія сталого розвитку “Україна-2020”, схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

УДК 911.3:330.341.1(477.83)

Любов Котик

НОВІТНІ ФОРМИ ПОЄДНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ НА ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
kotykluba@gmail.com

Human-geographical aspects the functioning (industrial affiliation, territorial concentration of the parent and the affiliate networks, market entry on the region, role in the economic sector, the current state of activity, focus on use of resources and resolve regional problems of development) of new forms the combination enterprises on the territory of Lviv region are analyzed. The functioning of corporations, associations, holding companies, trusts, consortia formation of new regional centers of economic activity (clusters, areas of new industrialization) is paid attention. Determined that the majority of parent companies located outside the region, and its territory is considered as a source of cheap resources (natural resources of labor) in its development. It was noted that most of the newest forms of combination of enterprises operating in the Lviv region in the sphere of trade, restaurants, hospitality, food. Proved that the future transformation of the region associated with the launch of a new functioning of centers of industrialization and the establishment of effective functioning of clusters.

Ключові слова: новітні форми поєднання підприємств, трансформація господарського комплексу, суспільно-географічні аспекти, консорціум, асоціація, трест, холдинг, фінансово-промислова група, пул, концерн, кластер, індустріальний парк.

Key words: new forms of combination of enterprises, human-geographical aspects, transformation of economic complex, consortium, association, trust, holding, financial and industrial group, pool, group, cluster, industrial park.

В умовах трансформації господарського комплексу Львівської області на особливу увагу дослідження заслуговують суспільно-географічні аспекти функціонування новітніх форм поєднання підприємств. Останні є виразником напряму трансформаційних процесів у господарському комплексі регіону, їхньої динаміки, інтенсивності, глибини; характеризують відкритість господарства Львівської області для здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності; впливають на формування інвестиційної привабливості та інноваційно-інвестиційного клімату регіону, конкурентоспроможності регіону на загальнодержавному та глобальному рівнях, сприяють вирішенню нагальних регіональних проблем (безробіття, незбалансованість господарства, поляризація розвитку, депресивність та відсталість розвитку окремих районів області, тощо).

Проблеми становлення та функціонування новітніх форм поєднання підприємств у руслі трансформації господарського комплексу України досліджували Г. Балабанов, В. Нагірна, О. Нижник [20], О. Гладкий [1], С. Дорогунцов [16], В. Захарченко [7], С. Єрохін [6], У. Садова [17], Д. Стеченко [19], О. Шаблій [23], А. Шевчук [24], І. Школа [21], С. Щеглюк [25] та інші. Вони розробили та уклали теорію вивчення новітніх форм поєднання підприємств [1, 6, 7, 19, 25], здійснили аналіз їхнього впливу на перебіг трансформаційних процесів на загальнодержавному та регіональному рівнях [19, 20, 24, 25], наголосили на визначній ролі новітніх форм поєднання підприємств у здійсненні демографічної, соціальної, економічної політики в Україні [7, 15, 17, 19, 21, 24, 25].

Фактологічною основою дослідження функціонування новітніх форм поєднання підприємств на території Львівської області є статистичні дані Головного управління статистики Львівської області на предмет розвитку економіки регіону, аналітичні записки виконані працівниками сектору економіки обласної та міських рад, напрацювання вчених Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів), нормативні акти, що регулюють бізнес-діяльність на території регіону.

На створення та функціонування новітніх форм поєднання підприємств впливають різноманітні чинники: географічне положення (прикордонне положення Львівської області та периферійне — відносно центрів інтенсивного економічного життя держави й концентрації основного капіталу) (рис. 1); природно-ресурсний, працересурсний, споживчий потенціали; розвиток ринкової та комунікаційної інфраструктур; сформований інноваційно-інвестиційний клімат території; економічна привабливість регіону та можливість формування економічних брендів тощо.

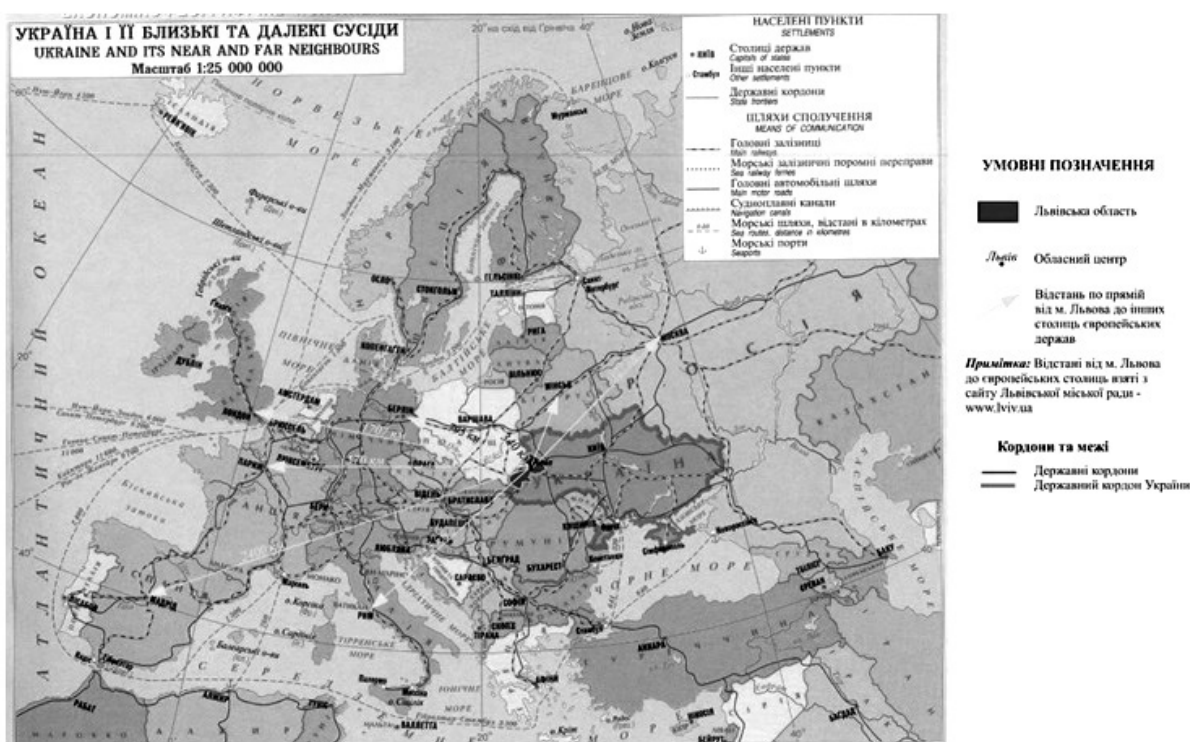

Рис. 1. Географічне положення Львівської області.

Станом на 01.01. 2014 р. на Львівщині зареєстровано 18 762 підприємств [5, с. 16], що складає 22,7% усіх суб'єктів господарювання, які внесені до реєстру суб'єктів господарювання на території області. Більшість підприємств мають статус юридичної особи — 90%. Частка підприємств без статусу юридичної особи у структурі господарства Львівської області незначна — не перевищує 10%. За організаційно-правовими формами господарювання переважають приватні підприємства (55,4%), товариства з обмеженою відповідальністю (27,8%), філії (4,8%) тощо.

У 2013 р. на підприємствах Львівської області працевлаштовано 74,5% усіх зайнятих працівників області та 85,8% усіх найманих працівників [5, с. 16]. Підприємства забезпечили 90,9% загального обсягу реалізованої продукції області на суму 131 081,6 млн грн. Позитивом є зростання показника рентабельності операційної діяльності підприємств Львівщини, який у 2013 р. склав 5,5% та був у 1,7 раз вищий від показника 2010 р (3,2%).

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Найбільша кількість підприємств функціонувало (2013 р.) у сфері оптової та роздрібно торгівлі й ремонті автотранспортних засобів (28,2% загальної кількості підприємств області), промисловості (15,2%), операцій з нерухомим майном (10,0%), будівництві (9,6), сільському, лісовому та рибному господарстві (7,1%) тощо [5, с. 31]. Водночас найбільша кількість зайнятих працівників була у сфері промисловості (37,1% усіх зайнятих), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (19,8%), оптової та роздрібно торгівлі, ремонті автотранспортних засобів (14,2%), будівництві (5,6%), діяльності з адміністративного та допоміжного обслуговування (4,1%), сільському, лісовому та рибному господарстві (3,8%).

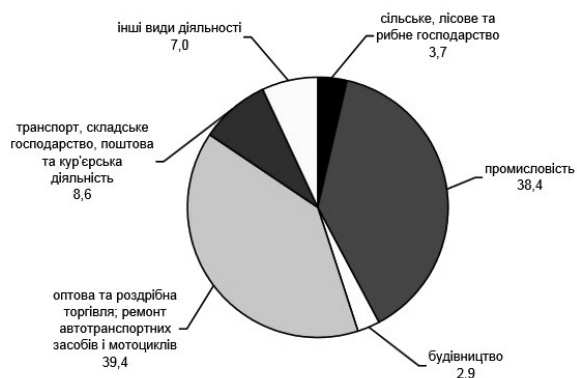

Рис. 2. Розподіл обсягу реалізованої продукції підприємствами Львівської області за видами економічної діяльності, 2013 р., %.

Соціально-економічна криза та падіння добробуту населення не сприяли зростанню обсягу реалізованої продукції підприємствами області, де провідну роль відіграють підприємства оптової та роздрібно торгівлі (рис. 2).

У територіальному розрізі найбільша кількість підприємств зареєстрована та здійснює господарську діяльність у центрах активної трансформації господарського комплексу Львівської області: обласному центрі — м. Львові (136 підприємств на 10 тис осіб), економічно привабливому — Пустомитівському районі (90), центрах розвитку туризму та рекреації — м. Трускавець (136), м. Моршин (98), центрах розвитку паливно-енергетичного комплексу — м. Дрогобич (66), м. Борислав (72) (рис. 3).

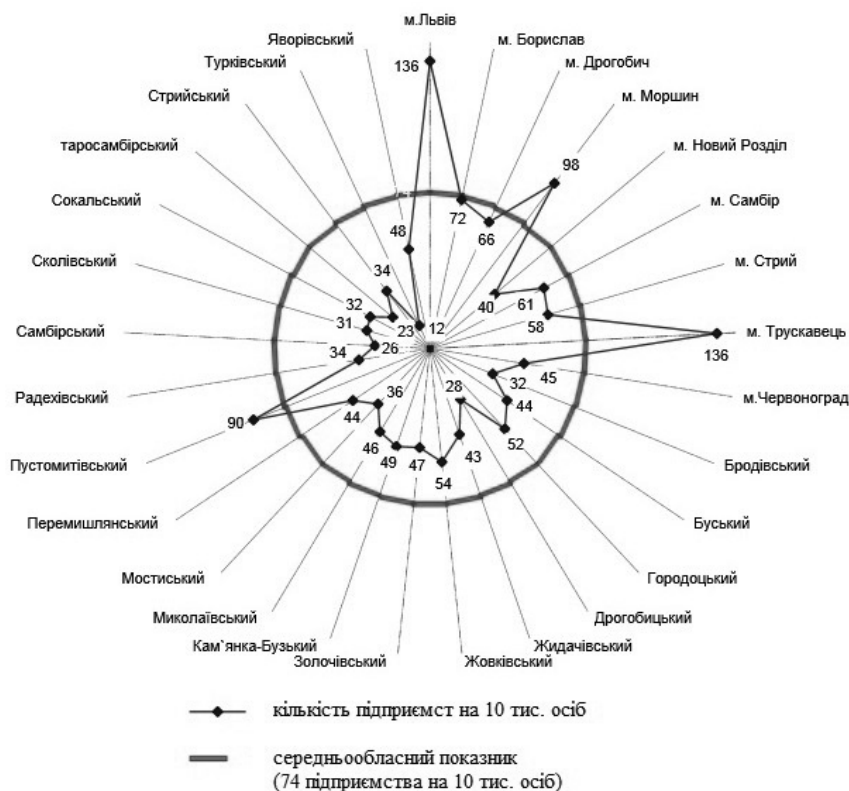

Рис. 3. Розподіл підприємств за адміністративними одиницями Львівської області, 2013.

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

З-поміж новітніх форм поєднання підприємств, що започаткували діяльність та функціонують на території Львівської області варто назвати: холдинг, асоціація, консорціум, пул, трест, концерн, фінансово-промислова група, кластер, індустріальний парк, вільна економічна зона. Їхня коротка характеристика подана в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика новітніх форм поєднання підприємств

Форма поєднання	Суб'єкти поєднання	Принципи поєднання	Мета поєднання
1	2	3	4
Холдинг	Підприємства, якими володіє одна організація (холдинг)	Перебувають у повній власності головного підприємства (холдингу)	Контроль дочірніх підприємств та отримання прибутку від їхнього функціонування; вироблення єдиної тактики й стратегії діяльності суб'єктів поєднання у глобальному масштабі; фінансування капіталовкладень у розробку нової продукції
Асоціація	Різні фінансово незалежні підприємства; вступ та вихід із поєднання (асоціації) здійснюється без згоди інших учасників	Договірне об'єднання; збереження повної господарської самостійності	Спільне виконання господарських, наукових, культурних, управлінських та інших функцій; захист і відстоювання власних бізнес-інтересів; популяризація діяльності
Консорціум	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства (переважно поєднання великих промислових та банківських суб'єктів господарювання)	Збереження повної господарської самостійності; підпорядкування спільно обраному виконавчому органу у сегменті реалізації цілей консорціуму	Здійснення значних бізнес-проектів за рахунок об'єднання фінансових, наукових, технічних, виробничих ресурсів
Пул	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства	Тимчасове поєднання підприємств; збереження повної господарської самостійності; прибуток, що отримується в період поєднання розподіляються згідно наперед встановлених квот	Координація діяльності суб'єктів поєднання; забезпечення фінансової надійності діяльності; поширення інформації про функціонування суб'єктів поєднання та проведення рекламної компанії в їхніх інтересах
Трест	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства (переважно однієї або суміжних галузей господарства)	Усі суб'єкти поєднання об'єднуються, учасники втрачають свою юридичну і господарську самостійність; фінансові та юридичні питання координує головне підприємство	Підвищення ефективності діяльності суб'єктів поєднання шляхом їхнього злиття; підвищення конкурентоздатності та інвестиційної привабливості

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Концерн	Фінансово та юридично незалежні підприємства однієї або кількох суміжних галузей господарства	Учасники об'єднання залишаються юридично самостійними одиницями; делегують поєднанню (концерну) виконання деяких своїх функцій (фінансових, зовнішньоекономічних, інвестиційних) централізація реалізації яких дає додатковий економічний ефект	Централізація функцій науково-технічного і виробничого співробітництва, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності
Фінансово-промислова група	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства, що функціонують як основне і дочірні товариства	Повне або часткове об'єднання ресурсів учасників поєднання; обов'язкова наявність у поєднанні підприємств промисловості чи сфери послуг та банківських чи інших фінансово-кредитних організацій	Технологічна та економічна інтеграція; реалізація інвестиційних та інших проектів, які спрямовані на зростання прибутковості; розширення ринків товарів і послуг; створення нових робочих місць; перерозподіл наявного капіталу
Кластер	Різні фінансово та юридично незалежні підприємства, що переважно належать до одної або суміжних галузей / секторів господарства; органи влади; фінансові інституції	Збереження повної господарської самостійності; відносна територіальна близькість розташування суб'єктів поєднання; підтримка діяльності суб'єктів поєднання з боку державної / місцевої влади	Підтримка підприємницьких ініціатив; реалізація потенціалу території у межах якої створений кластер; вирішення соціально-економічних проблем; підвищення інвестиційної привабливості території створення кластеру; підвищення конкурентоспроможності секторів / галузей господарства

Укладено на основі: [6, 7, 9, 19, 25].

Загальна кількість новітніх форм поєднання підприємств у господарському комплексі Львівської області незначна (0,7% загальної кількості підприємств) проте їхня вага та вплив на трансформаційні процеси в регіоні суттєві. Наприклад, на території Львівщини здійснюють діяльність ряд холдингів, які, переважно, створені за межами регіону (м. Київ), але орієнтуються на використання природно- та працересурсного потенціалів області та задоволення споживчих потреб населення (див. табл. 2).

Активно функціонують на території області асоціації (149 одиниць на 01.01.2014 р.): відстоюють бізнес-інтереси суб'єктів поєднань, пропагують їхні бізнес-ідеї, популяризують діяльність, стимулюють трансформаційні перетворення господарства області. Наприклад, з метою розвитку туристичної сфери на Львівщині організовано 19 асоціацій; популяризації ідей малого і середнього підприємництва на обласному та регіональному рівнях — 22, просування на зовнішніх ринках конкурентоспроможної продукції львівських товаровиробників та надавачів послуг — 5 [8]. Діяльність асоціацій охоплює усі сфери господарювання області. Більшість асоціацій, що здійснюють діяльність на Львівщині, територіально зареєстровані у м. Львові (43% усіх функціонуючих у межах області (2014)), м. Києві (24%), містах обласного підпорядкування (18%), інших населених пунктах області (15%). У зв'язку з сучасною соціально-економічною кризою ефективність діяльності асоціацій суттєво знизилася:

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

2/3 асоціацій існують виключно де-юре та не провадять активного функціонування. Між діючими об'єднаннями відсутні довготривалі функціональні зв'язки та зв'язки безпосереднього характеру, що суттєво гальмує розв'язання локальних/регіональних соціально-економічних проблем. На сьогодні вимагають посилення та переосмислення й горизонтальні зв'язки, особливо на локальному рівні, наприклад, між асоціаціями розвитку Яворівського району ("Асоціація фермерів Яворівського району", "Асоціація роботодавців Яворівщини", тощо) з метою ефективного використання прикордонного та вигідного транспортно-географічного положення району, подолання проблеми безробіття та формування нових осередків підприємницької діяльності; між асоціаціями Сколівського району ("Асоціація регіонального розвитку Сколівщини", "Асоціація Курорт Сколівський", "Асоціація Ради Львівщини", "Асоціація Курорт Славське") з метою збалансованого розвитку господарства району, загалом, та туризму й рекреації, зокрема і т.д.

Таблиця 2

Діяльність холдингів на території Львівської області

Назва холдингу	Місце створення холдингу	Сфера господарства у якій працює холдинг	Діяльність на території Львівської області
Метал-Холдинг	м. Київ	Торгівля (металопрокат)	Філія "Метал-Холдинг-Львів" (м. Львів); реалізація металопрокату
Український автомобільний холдинг	м. Київ	Торгівля (автомобілі, автозапчастини);	"Львівська філія Українського автомобільного холдингу" (м. Львів); продаж автомобілів, автозапчастин; надання автосервісних послуг
Дакор Агро Холдинг	м. Київ	Сільське господарство (вирощування цукрового буряка, виробництво цукру)	"Золочівський цукрозавод" (м. Золочів) входить до складу холдингу
Пакко Холдинг	м. Київ	Торгівля (продовольчі і непродовольчі товари)	Функціонування мережі супермаркетів "Вопак" (м. Львів, м. Стрий, м. Новий Розділ тощо)
Агрохолдинг Оліяр	м. Київ	Сільське господарство (вирощування зернових, олійножирових, кормових культур); харчова промисловість (виробництво олії та майонезу під ТМ "Майола")	Золочівський, Ходорівський, Жидачівський Миколаївський райони Львівської області (розвиток рослинництва); м. Ходорів (виробничі потужності – елеваторний комплекс)
Холдинг емоцій "ІФест"	м. Львів	Ресторанне господарство	м. Львів (19 креативних рестораних закладів)

Укладено на основі: [8, 13].

Здійснюють діяльність на території Львівської області консорціуми (табл. 3). Більшість консорціумів (як місцевих так і всеукраїнських ("Укргідроенергобуд", "Консорціум університетів прикордоння")) мають чітко окреслену сферу функціонування, територіально їхня діяльність пов'язана або з м. Львовом, або з місцями розташування стратегічно важливих підприємств/ресурсів (м. Городок, м. Стрий, м. Трускавець, м. Мостиська). Консорціуми слабо взаємодіють між собою (переважають епізодичні, опосередковані, функціональні зв'язки), що призводить до гальмування обласного соціально-економічного розвитку. На ринок області з 2010 р. виходять консорціуми загальносвітового масштабу: "Chevron" (США; видобуток вуглеводнів; переможець конкурсу (2012) на розробку Олеської ділянки), "PTV AG — VCDB GmbH" (Німеччина; стратегічна адаптація та розвиток транспортних мереж; проектування транспортної мережі м. Львова).

Трести присутні у структурі господарського комплексу Львівської області з середини ХХ ст.: 1940 р. організація тресту "Львіввуглерозвідка" з метою проведення планомірних геолого-розвідувальних робіт. У період трансформації господарства області виокремилися в

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

окремі структурні одиниці та незалежні суб'єкти господарювання “Укрзахіддуглебудтрест” (м. Червоноград), “Трест зеленого господарства” (м. Львів), “Будівельно-монтажний трест Львівської залізниці” (м. Львів) і т.д. Більшість трестів Львівщини збиткові та потребують грамотної реструктуризації, пошуку нових ринків надання послуг та збуту готової продукції, модернізації виробництва, впровадження засад ефективного менеджменту. Ці проблеми можна вирішити за рахунок впровадження засад реіндустріалізації на місцях.

Таблиця 3

Діяльність консорціумів на території Львівської області

Назва консорціуму	Місце реєстрації	Сфера господарства у якій працює консорціум	Примітка
Концесійні транспортні магістралі	смт Шкло, Яворівський р-н	Будівництво	Дата заснування — 1999 р.; 2008 р. порушено справу про банкрутство; кількість працівників — 13 осіб
Агентство Економічної Безпеки	м. Львів	Консультаційні послуги, інформаційно-аналітичне забезпечення, охорона	Філії: м. Луцьк, м. Умань; м. Городок, м. Стрий, м. Трускавець (Львівська область); член “International Police Association”; об'єднує компанії: ЗАТ “Агентство економічної безпеки”, ІПП “Системи і технології охорони і спостереження”, асоціація “Безпека підприємництва і особи”, підприємство “Торговельно-промислова компанія “Ранкен””, журнал “Бізнес і Безпека”; з 01.09.2008 р. здійснює охорону 245-кілометрової ділянки транзитного магістрального продуктопровода, що проходить по території Львівської і Закарпатської областей і по якому транспортуються легкі фракції переробки нафти
Інком	м. Львові	Розробка програмного забезпечення, ІТ-аутсорсинг, ІТ-консалтинг	Філія Всеукраїнського консорціуму “ЕДАІТ” (м. Київ); спеціалізується на розробці та впровадженні у виробничі процеси інформаційних технологій
Вихор	м. Львів	Інвестиційна діяльність, операції з фондовими цінностями	Дата заснування — 2006 р.; тип консорціуму — інвестиційний консорціум
Західно-Український консорціум	м. Львів	Торгівля імпортною металопродукцією	Дата заснування — 1999 р.; представництва: м. Київ, м. Черкаси, м. Дніпропетровськ, м. Керч, м. Харків, м. Донецьк; співпрацює з: “Маріупольський металургійний комбінат”, “U. S. Steel Kosice” (Словаччина), “Rasselstein GmbH ein Unternehmen von ThyssenKrupp Steel” (Німеччина), “АрселорМиттал Темиртау” (Казахстан)

Укладено на основі: [8, 13].

Концерни на території Львівської області представлені функціонуванням: ПАТ “Концерн Хлібопром” (“Львівський хлібзавод №1”, “Львівський хлібзавод №5”, “Цех кондитерських виробів”, “Самбірський хлібокомбінат”, “Явірлин”); АТ “Концерн Електрон” (Телевізійний завод “Електрон”, завод “Полімер-Електрон”, Завод телевізійної техніки “Електрон”, Фінансово-лізингова компанія “Електрон-Лізинг”, ТЗОВ “Завод “Електропобутприлад”, Науково-виробниче об'єднання “Карат”) тощо. Концерни сфери харчової промисловості активно працюють, між ними існують тісні структурні та функціональні зв'язки; концерни сфери машинобудування, хімічної промисловості перебувають у стадії рецесії. Їхній потенціал (працресурсний, інженерної-комунікаційної інфраструктури, наявність вільних територій) доцільно використовувати для розвитку осередків нової індустріалізації (“Інду-

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

стріальний парк “Рясне-2” (м. Львів), Яворівський індустріальний парк, Новороздільський індустріальний парк: створення парків передбачено програми транскордонного співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2007—2013) та здійснення процесу реіндустріалізації господарства регіону.

Позитивом є започаткування на території області (1990) діяльності фінансово-промислової групи “Росан”, яка працює у сегменті логістичних послуг та об’єднує десять підприємств різного спрямування (поштовий оператор “Росан”, компанія з управління активами “Росан-Капітал”, інвестиційна компанія “Росан-Інвест”, митно-ліцензійний оператор “Росан-Глобал”, служба кур’єрської доставки “Міст Експрес”, туристична компанія “Міст тур”). Центральний офіс ФПГ розташований у м. Львові, у 40 містах України та 7 державах (США, Канада, Греція, Польща, Італія, Іспанія, Німеччина) відкриті філії компанії.

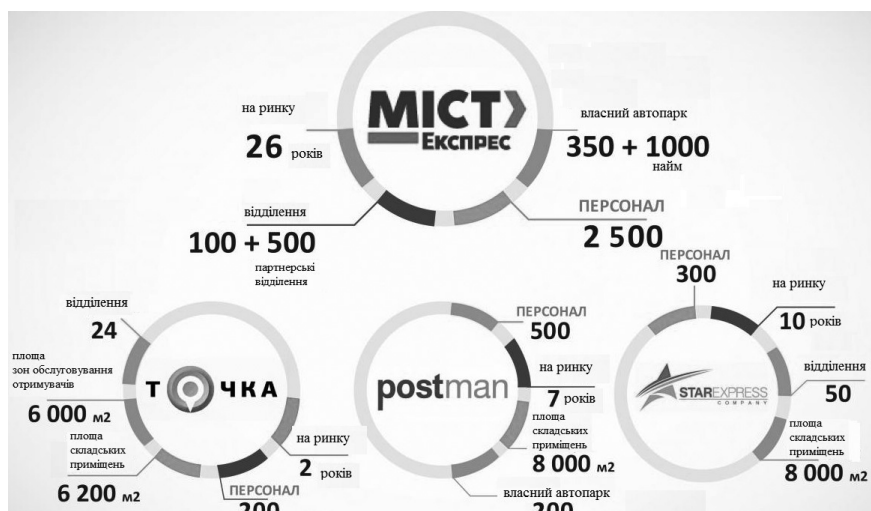

Рис. 4. Потужності підприємства “Міст Експрес”.

У 2015 р. підприємство “Міст Експрес” придбало три регіональні компанії кур’єрської доставки (“Postman”, “Starexpress”, “Точка”), які суттєво підсилили його роль на ринку логістичних послуг України (рис. 4). Водночас занепокоєння викликає переїзд центрального офісу компанії у м. Київ (2015).

Зрушення у структурній трансформації господарського комплексу Львівської області пов’язані з діяльністю кластерів: кластер ІТ (м. Львів, 2010 р., на основі ресурсів компаній “SoftServe Inc.”, “ELEKS Software”, “N-IX” та “Symphony Solutions” (табл. 4)); кластер деревообробки та меблевого виробництва (Львівська область, 2010 р., ресурси компаній “Світанок”, “Бук-Холдинг”, “Уніплит”, “Львівський меблевий комбінат”); туристичний кластер (м. Львів, туристичні компанії, готельні заклади, заклади ресторанного господарства).

Таблиця 4

Партнери кластеру інформаційних технологій та бізнес-послуг (м. Львів)

Назва партнера	Держава, місто розташування	Вид діяльності у кластері
1	2	3
Східний Кластер ІКС (Wschodni Klaster ICT, Eastern ICT Cluster)	Польща, м. Люблін	організація-об’єднання академічних установ і компаній, що працюють у сфері малого та середнього бізнесу в регіоні для отримання конкурентних переваг і розвитку інноваційного бізнесу
Кластер БП (BPO Cluster)	Польща, м. Катовіце	об’єднання підприємств, що працюють в сфері послуг, в тому числі: компанії, що працюють в сфері бухгалтерії, фірми з консультацій в податкових питаннях, компанії з підбору персоналу, підприємства ІТ сфери та ін.

IV. НОВІ ГАЛУЗИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Закінчення табл. 4

1	2	3
Асоціація "IT Україна"	Україна, м. Київ	консолідація зусиль по просуванню на зовнішніх ринках конкурентоспроможної продукції українських компаній, злиття наукового і виробничого потенціалу України для створення програмного забезпечення, яке відповідає міжнародним стандартам
uSupport	—	веб-каталог, створений для того, щоб упорядковувати найбільш точну інформацію про IT потенціал України в сфері експортно орієнтованих послуг. Мета проекту — налагодження діалогу із замовниками із закордону та надання інформації про кваліфікованих і надійних партнерів в Україні
Remit		аутстафінгова та аутсорсингова компанія, що займається розробкою програмного забезпечення та сфокусована на співпрацю з європейськими та американськими замовниками та партнерами; має досвід у розробці високотехнологічних проектів, зокрема, в банківській галузі (включаючи он-лайн платежі), систем безпеки електронної пошти та веб, систем документообігу, систем video-on-demand

Укладено на основі: [14].

Актуальним є розширення сфери діяльності туристичного кластеру м. Львова до меж усієї області оскільки на її території через поживлення туристичної діяльності формуються нові центри (полюси росту) господарського комплексу (табл. 5).

Таблиця 5

Нові туристичні центри (полюси росту господарського комплексу) Львівської області

Туристичний центр	Рік започаткування діяльності	Вид туризму, що розвивається	Господарські одиниці, що надають туристичні послуги
1	2	3	4
с. Плав'є (Сколівський район)	2006	Гірський, рекреаційно-оздоровчий, спортивний	Гірськолижний комплекс "Плаї" (два витяги протяжністю 400 м.; готель "Плаї" (42 двомісні номери); ресторан "Полонина"; ресторан "Плаї"; бістро "Верховина"; бістро "На схилі"; спа-центр "Шафран"; лижна школа "Плаї"; музей Бойківської та Гуцульської культур; церква святого Архистратига Михаїла)
с. Розгірче (Стрийський район)	2005	Рекреаційно-оздоровчий, екотуризм, агротуризм	Відпочинковий комплекс "Цісарське урочище" (3 озера (послуги з риболовлі); 2 будинки (на 14 місць кожний); 5 дерев'яних одноповерхових котеджів (на 3 місця); дерев'яний двоповерховий котедж (на 6 місць); ресторан "Колиба"); Фермерське господарство "Розгірче" (страусина ферма, розведення буйволів, кінне господарство (коні породи "Гуцули"); школа верхової їзди; музей "Криївка"; ресторан "Родинний дім"; дві агрооселі)
с. Смерічка (Старо-самбірський район)	2008	Екотуризм, сільський, зелений, агротуризм	Приватні садиби мешканців поселення (котедж на 9 місць; сільський будинок на 4 місця);
с. Ясениця-Замкова (Турківський район)	2005	Рекреаційно-оздоровчий	Туристична база "Бойківський двір" (5 дерев'яних котеджів на 70 місць; ресторан "Бойківський двір")

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Закінчення табл. 5

1	2	3	4
с. Розлуч (Турківський район)	2000	Рекреаційно-оздоровчий, зелений	Готель “Собінь” (22 місця; ресторан); Туристична база “Бойківчанка” (котедж на 8 осіб; окремих дерев’яний будинок); Ресторан “Альтана”; Агрооселя Хмелинської Ганни Петрівни
с. Довгомостиська (Мостиський район)	2006	Рекреаційно-оздоровчий	Готельно-відпочинковий комплекс “Шервуд” (готель (24 номери); ресторан “Колиба”; ресторан “Зимовий сад”)

Укладено на основі: [22].

Висновки. Впровадження новітніх форм поєднання підприємств на території Львівської області пов’язано з перспективами і загрозами регіонального розвитку. До перспектив розвитку можна віднести: впровадження у господарський комплекс області засад гнучкої спеціалізації та гнучкої зайнятості; формування конкурентного бізнес-середовища; започаткування діяльності малих підприємств орієнтованих на обслуговування потреб великих ринкових структур; покращення інноваційної привабливості регіону; впровадження засад соціальної відповідальності бізнесу у господарський комплекс області. Загрози розвитку пов’язані з відсутністю на території області центрів бізнес-структур; вичерпністю та виснаженням сировинного, працересурсного, наукового потенціалів області; відсутністю реіндустріалізаційних напрямів у діяльності новітніх форм поєднання підприємств. Вирішення даних проблем потребує подальших наукових розвідок у сфері створення та функціонування новітніх форм поєднання підприємств на регіональному рівні.

Список використаних джерел

1. Гладкий О. В. Менеджмент регіонального розвитку / О. В. Гладкий — К. : Академвидав, 2013. — 248 с.
2. Головне управління статистики у Львівській області України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua>.
3. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону : теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / А. М. Гуменюк. — К. : НІСД, 2014. — 468 с.
4. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua>.
5. Діяльність суб’єктів господарювання Львівської області, 2014 : статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2014/ZB2620140101.pdf>.
6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : наук. монографія / С. А. Єрохін. — К. : Світ Знань, 2002.
7. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В. І. Захарченко. — Вінниця : Гіпаніс, 2004. Каталог підприємств України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://yellow.com.ua>.
8. Каталог підприємств України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://yellow.com.ua>.
9. Котик Л. І. Новітні форми поєднання підприємств у господарському комплексі Львівської області / Л. І. Котик // Географічна наука і практика: виклики епохи [міжн. наук. конф. присвячена 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16—18 травня 2013 р.)]. — Т. 1. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2013. — С. 295—299.
10. Котик Л. І. Підходи до типізації трансформації господарського комплексу регіону / Л. І. Котик // Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку : [матер. наук-практ. конф. з міжн. участю (м. Харків, 10—11 листопада 2011 р.) / Гол. ред. кол. В. С. Бакіров]. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — С. 146—148.
11. Котик Л. І. Суспільно-географічні аспекти функціонування новітніх форм поєднання підприємств на території Львівської області / Л. І. Котик // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. праць. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. — Вип. 724—725 : Географія. — С. 157—162.

12. Лукашенко Т. Проблеми проектування індустріальних парків на Львівщині / Т. Лукашенко // Молодь і ринок. — 2014. — №9 (116). — 100—104.
13. Львівська торгово-промислова палата [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lcci.com.ua>.
14. Львівський ІТ кластер [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://itcluster.lviv.ua>.
15. Мезенцев К. Регіональний розвиток в Україні : суспільно-просторова нерівність і поляризація : монографія / К. Мезенцев, Г. Підгрушний, Н. Мезенцева. — К. : Прінт Сервіс, 2014. — 132 с.
16. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / [за ред. проф. С. І. Дорогунцова]. — К. : КНЕУ, 2008.
17. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. — Львів : ІРД НАН України, 2005.
18. Статистичний щорічник Львівської області за 2014 р. — У 2 т. — Львів : Гол. упр. статист. у Львів. обл., 2015.
19. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посібник / Д. М. Стеченко. — К. : Вища шк., 2002.
20. Трансформаційна структура господарства України : регіональний аспект / [за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник]. — К. : Міленіум, 2003.
21. Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі : монографія / [за ред. І. М. Школи]. — Чернівці : Книги-XX, 2004.
22. Центр туристичної інформації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://touristinfo.lviv.ua/uk/lviv/region>.
23. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
24. Шевчук А. Т. Розміщення продуктивних сил : навч. посібник / А. Т. Шевчук. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001.
25. Щеглюк С. Д. Формування нових видів економічної діяльності в умовах трансформації економіки : монографія / С. Д. Щеглюк. — Львів : ІРД НАНУ, 2008. — 195 с.
26. Fik J. Timothy The Geography of Economic Development. Regional Changes, Global Challenges / J. Timothy Fik ; [2th ed.]. — Boston, 2000. — 294 p.
27. Harvey D. Spaces of neoliberalization: towards a theory of uneven geographical development / D. Harvey. Hettner-Lectures 2004. — Vol. 8. — Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 2005. — 132 p.
28. Kotyk L. I. Human-geographical problems of structural transformation of the economic complex in Lviv region / L. I. Kotyk // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. — 2015. — №5—6. — P. 101—104.

УДК 911.3:332.1 (477.83)

Ірина Ванда

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ І ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТИ

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
iryna.vanda@yahoo.com

Competitiveness at sub-national level is rather new and vital direction of researches. Each of the major schools of economic theory – classical, neoclassical, keynesian, new economic growth – endogenous growth, new trade theory, and development economics – carries implications for the notion of “competitiveness”. Geografisation of the concept of competitiveness, due the applied methodology of EU’s experts, is consist of typisation of the regions by gross regional product dynamics and population density. Lviv oblast is the representative of theoretical type “region as production sites” (also types “regions as source of increasing returns” and “regionas hubs of knowledge” are distinguished). Regional competitiveness of Lviv oblast is growing, and in 2013 reached the Ukrainian level. The investigated region has comparative advantages in all pillars of competitiveness: basic requirements (health and primary education of population), efficiency enhancers

(higher education and training, market size, technological readiness) and innovation and sophistication factors (innovations). The decomposition of competitiveness of Lviv region in the contest of theory of foreign direct investments is done. Matrix of development strategy of kinds of economic activities taking into account share in gross regional product and foreign direct investments dynamics are built. The share of revenues foreign direct investments as square of the signs is shown. Economic activities that provides everyday life of region – transport and communication, trade, repair services – should be under protection strategy. Real estate operations and agriculture (in the case of agribusiness development) are the priority kinds of activity that could stress the provide efficiency enhancers. Most of branches of proceeding industry need restructuration for further development. Support strategy for traditional industries at region – wood and machine building – could increase its economic effectiveness. Mentioned branch-oriented instruments grounded on existing natural, human and social potential facilitate growing the regional competitiveness of Lviv region.

Key words: regional competitiveness, branches competitiveness, Lviv oblast.

Ключові слова: регіональна конкурентоспроможність, галузева конкурентоспроможність, Львівська область.

Сучасні економічні процеси характеризуються динамічним і нерівномірним зростанням окремих країн, територій, що посилює конкурентну боротьбу у різних сферах. В Україні також відбувається дивергенція соціально-економічного розвитку, що актуалізує вивчення конкурентоспроможності регіонів у різноманітних її аспектах.

Поняття “конкурентоспроможності” широко використовується у науково-практичному економічному та політичному дискурсі на двох просторових рівнях: мікро- (як здатність підприємства функціонувати, зростати, бути прибутковим) і макро- (головно щодо держави, національної економіки). Дослідження регіональної і галузевої конкурентоспроможності – відносно новий напрямок, який синтезує наявні теоретичні напрацювання. Розгляд конкурентоспроможності територій присутній широкому спектру концепцій – від класичної макроекономіки XVIII ст. до теорій макроекономічного зростання й еволюційної мікроекономіки й соціологічних теорій кінця XX ст. [7, с. 10–21]. Незважаючи на пріоритет економістів у вивченні цього феномена, економіко-географічні напрацювання також є ґрунтовними [1; 7].

Мета дослідження – розглянути Львівську область як представника одного з теоретичних типів регіонів України з виділенням напрямків стратегії галузевої конкурентоспроможності.

Географізація концепції конкурентоспроможності полягає у розподілі одиниць за двома осями – щільністю населення (просторовий фактор, який характеризує й рівень урбанізованості) та багаторічним зростанням валового регіонального продукту (ВРП) на особу. Виокремлюється три теоретичні типи регіонів – узагальнення реальних архетипів: як місця виробництва, як джерела зростаючих потоків, як ґаби знань [7, с. 44–46]. Результати застосування методики для областей України наведено на рис. 1 (міста Київ та Севастополь, з дуже високою щільністю населення і на 3–10 % вищим за середній рівень динаміки ВРП на особу, на схемі не представлено).

Львівська область має середній рівень зростання ВРП на особу (4,62 при 4,60 в Україні загалом). Як і переважна більшість областей, Львівщина належить до типу “регіон як місце локалізації виробництва”. Незважаючи на середній і нижче середнього темпи зростання ВРП і значну диференціацію одиниць за щільністю населення і рівнем ВРП на одну особу, розвиток таких територій визначається наявними ресурсами, зокрема трудовими і земельними (просторовими) ресурсами, базовою інфраструктурою, невисокою вартістю праці. Такі базові фактори формують привабливе середовище для інвестицій, зокрема іноземних.

Застосована нами методика розроблена аналітиками для потреб регіональної політики ЄС на початку 2000-х рр. Проте теоретичне обґрунтування регіонального розвитку, який опирається на наявні фактори, не є новим для економічної географії. Для означеного нами

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

типу Львівської області конкурентоспроможність адекватно описують теорії концепції “регіони як місця експортної спеціалізації”: абсолютних і відносних переваг класичної економіки, факторів зростання неокласичної економіки, регіональної експортної бази і мультиплікативного ефекту кейнсіанської економіки, прямих іноземних інвестицій нової торговельної школи [7, с. 20–21]. Незважаючи на різні акценти, спільним для цих теорій є розгляд виробництва як “функції місця”, коли розміщення визначається наявними географічними факторами (наявність природних, трудових ресурсів, доступ до ринку тощо) . Тобто, територія – її властивості, відношення і частково процеси (зокрема функції) [6, с. 118] – є головним фактором розвитку такого типу регіонів.

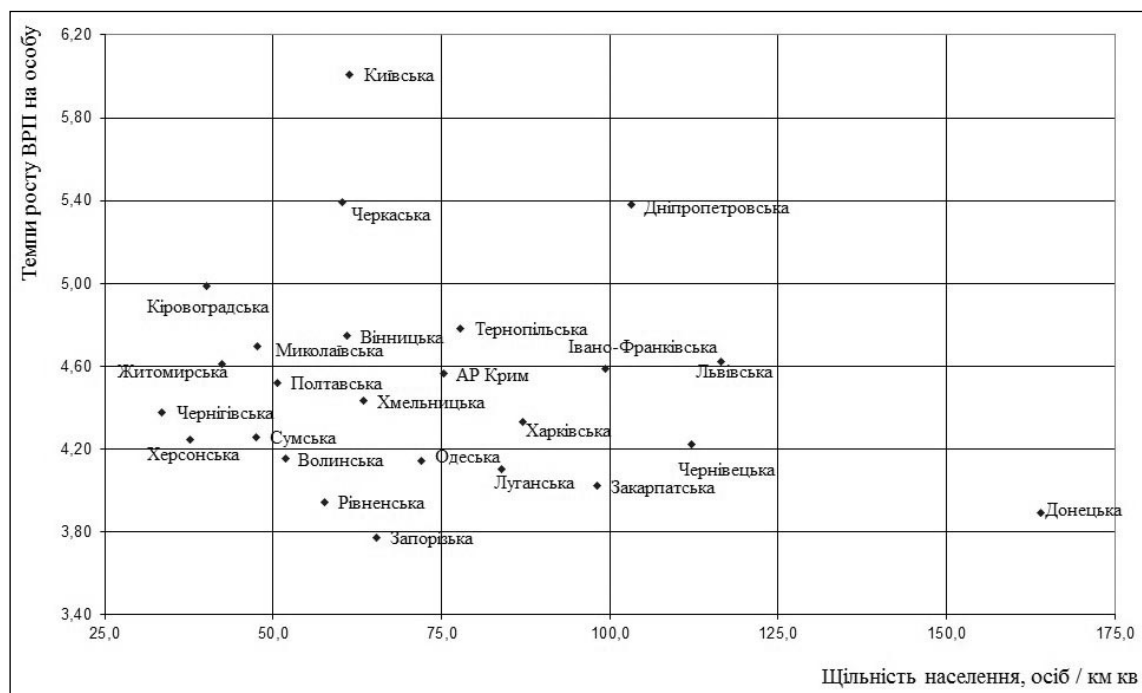

Рис. 1. Розподіл регіонів України за щільністю населення та динамікою ВРП на особу*
* Побудовано за даними [5]

Суттєвим положенням для подальшого дослідження є огляд національної конкурентоспроможності, який з 2004 р. подає Всесвітній економічний форум. Україна, займаючи 79 місце з-поміж 140 країн, віднесена до групи економік, орієнтованих на ефективність [8, с. 354]. Львівщина протягом 2011–2013 рр. демонструє випереджаюче зростання конкурентоспроможності, покращила свої позиції серед регіонів держави і досягла загальноукраїнського рівня. Область володіє відносними конкурентними перевагами п'ятьох з дванадцяти факторів: базові (здоров'я і початкова освіта населення), орієнтовані на ефективність (вища освіта і професійна підготовка, розмір ринку, технологічна готовність) і інноваційні (інновації) [2, с. 96].

Подальшу декомпозицію конкурентоспроможності Львівської області проведено у руслі теорії прямих іноземних інвестицій. Це зумовлено винятковою важливістю (на нашу думку) інвестування, зокрема іноземного, для активізації подальшого розвитку регіону і України та формування міжнародної конкурентоспроможності. Прямі іноземні інвестиції позитивно впливають на зростання продуктивності виробництва [1], яка є головною компонентою ВРП [7, с. 96].

Для огляду потенційної стратегії галузевої конкурентоспроможності Львівської області використано методіку, апробовану для України [1]. Побудовано матрицю, яка показує чотири напрямки стратегії розвитку видів діяльності Львівської області, зважаючи на важли-

вість у господарстві (частка у ВРП) й інвестиційну привабливість (багаторічний темп росту прямих іноземних інвестицій) (рис. 2). Площа значка показує частку надходжень прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності.

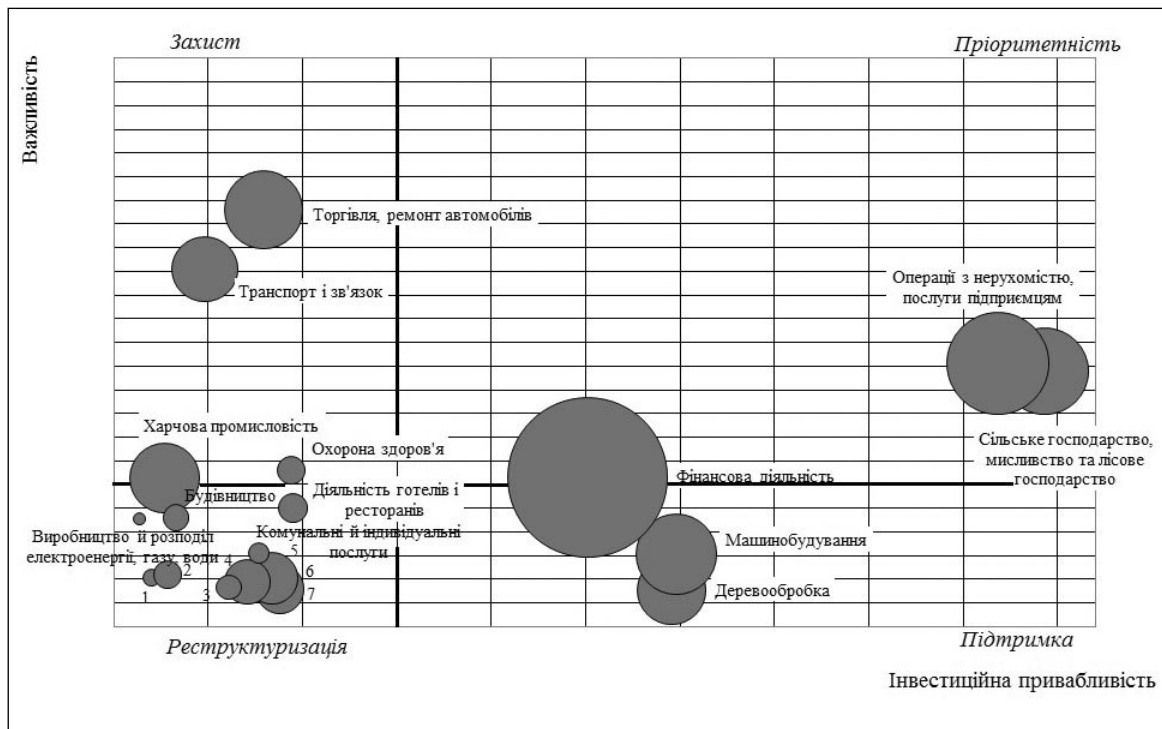

Рис. 2. Конкурентоспроможність галузей господарства Львівської області*

*Побудовано за даними [4]

Цифрами на рисунку позначено:

1 – видобувна промисловість; 2 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 3 – інші галузі переробної промисловості; 4 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 5 – целюлозно-паперове виробництво, видавнича справа; 6 – металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів; 7 – легка промисловість

Види діяльності, що забезпечують життєдіяльність регіону, вимагають стратегії *захисту*. Транспорт і зв'язок, торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку формують 14–16 % ВРП, залишаючись малопривабливими для іноземного інвестування. У торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку це зумовлено, на нашу думку, організацією господарської діяльності у формі малих підприємств, залученні власних коштів для розвитку. Належний розвиток цих видів діяльності – запорука конкурентоспроможності регіону головно для місцевого населення, а не тільки для господарської системи.

Пріоритетними для господарства Львівської області є операції з нерухомістю і сільське господарство. Ці види діяльності мають дуже високу інвестиційну привабливість, забезпечують близько 10 % ВРП кожен, і зберігають значні надходження прямих іноземних інвестицій. Пріоритетною також є фінансова діяльність, що відображає один з напрямків економічної трансформації в Україні – розвиток ринкової інфраструктури. Стратегія активної підтримки дозволить посилити каталізatori ефективності конкурентоспроможності регіону [3, с. 137]: розвиток фінансового ринку, ефективність ринку товарів (зокрема, через розвиток агробізнесу, а не просто сільського господарства).

Потребують *підтримки* традиційні для регіону виробництва переробної промисловості – машинобудування і деревообробка, що розвинулися зважаючи на наявні трудові ресурси, вигідне транспортно-географічне положення. Ці види діяльності, попри динамічне

зростання обсягів прямих іноземних інвестицій, не досягли високої продуктивності праці. Необхідним є підвищення потенціалу росту. Зважаючи на значення машинобудування як рушія розвитку інших галузей виробництва, сприяння інноваційності інвестицій, ініціювання кластерів – можливість переходу Львівської області від факторно-орієнтованої економіки до економіки, орієнтованої на ефективність.

Найбільша кількість видів діяльності підпадають під стратегію *реструктуризації*. Це видобувна промисловість, яка у регіоні має тенденцію до згортання, комунальні й індивідуальні послуги, а також переважна більшість галузей переробної промисловості, які визначали індустріальну спеціалізацію регіону. Низька динаміка прямих іноземних інвестицій, незначні обсяги інвестування і продуктивність хімічної і нафтохімічної, легкої, металообробної промисловості, виробництва будівельних матеріалів, целюлозно-паперового виробництва і видавничої справи вимагають формування нової політики розвитку. Ці галузі важливі з міркувань зайнятості населення, комплексності й економічної безпеки регіону. Порівняно вищу привабливість для іноземного інвестора, економічну ефективність і міжнародну конкурентоспроможність продукції мають середні за розміром підприємства згаданих галузей (напр., ПАТ “Миколаївцемент” у виробництві будівельних матеріалів, ТзОВ “Йоха-Україна” у легкій промисловості, ТзОВ “Снежка” у хімічній промисловості) порівняно з малими фірмами. Тому одним із напрямків реструктуризації можна рекомендувати укрупнення суб’єктів господарювання, безперечно на добровільних засадах, чи утворення нових ринкових форм територіальної організації господарства у формі мікро-кластерів різних типів.

Реалізація означених стратегій пріоритетності і підтримки, зважаючи на потенціал розвитку, дозволяє нарощувати ефективність економіки, водночас сприяючи нарощенню конкурентних переваг інноваційних факторів. Такі галузево-орієнтовані інструменти сприятимуть підвищенню регіональної конкурентоспроможності господарства Львівської області.

Список використаних джерел:

1. *Запотоцький С.* Регіональна конкурентоспроможність : Суспільно-географічні засади формування : монографія / С. Запотоцький. – К. : Бізне Медіа Консалтинг, 2012. – 424 с.
2. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013 / Фонд “Ефективне управління”. – К., 2013. – 234 с. [Електронний ресурс] // Фонд “Ефективне управління”. – Режим доступу : http://debaty.org/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf
3. Конкурентоспроможність територій : наук.-практ. посібн. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський [та ін.]. – К. : ІКЦ “Легальний статус”, 2011. – 252 с.
4. Регіональна статистика Львівщини : інформаційний банк статистичних даних [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://database.ukrcensus.gov.ua/regiostat/regio/Regiostat.asp>
5. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. *Шаблій О. І.* Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії : монографія / О. Шаблій. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 744 с
7. A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy [Електронний ресурс] // Європейська Комісія. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf.
8. The Global Competitiveness Report 2015–2016 : Insight Report / The World Economic Forum. – Geneva, 2015. – 403 p. [Електронний ресурс]. – Джерело доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2015-16.pdf.

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ
ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів,
oleggorovyi@ukr.net*

In today's socio-economic changes an important place among the factors of regional development takes the investment attractiveness of the territory. In Ukrainian terminology – a new category that actively spreads in the modern human geography.

After independence proclamation the territory of Ukraine has become attractive for foreign investors due to development factors. Annexation of the Crimea, the conflict in the Donbas influenced negatively on the investment rating of Ukraine, but it caused internal redistribution of investment flows and increasing of the investment attractiveness of individual regions.

According to recent research, Lviv region topped the rating of investment attractiveness of regions of Ukraine. The several factors contributed this – border geographical location, availability of skilled labor, a significant industrial base, rapid development of infrastructure and services.

Determination of investment attractiveness of administrative units of Lviv region showed significant regional differences in this indicator, connected with socio-economic development. The leader is Lviv and Pustomytivskyi district. Lowest rates characterize Turkivskyi, Drohobyttskyi and Sambirskyi districts and Novyi Rozdil.

Lviv region has unique opportunities for the implementation of diverse investment projects. Improving of investment attractiveness – the primary task in the project of Strategy of Lviv region development to 2027. The main steps for increasing investment flows in the region are the restructuring of the economic complex based on innovative development, development of new technologies and improvement of transport infrastructure. The economic power of Lviv region is constantly increasing, meaning forming a large-scale regional investment market.

The necessity of further development of theoretical and methodological foundations of investment attractiveness caused by importance to find new concepts of territorial organization of society that would give answers to current actual questions - improvement of innovation and investment development of the country and its regions in a conditions of market economy, development of investment infrastructure in the regions of Ukraine etc.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна привабливість, регіон, Львівська область.*

Key words: *investments, investment attractiveness, region, Lviv region*

Вступ. Вирішальну роль у розвитку країн чи їх регіонів відіграють інвестиції, які сприяють зростанню економічного потенціалу, виникненню нових галузей та підприємств, а також підвищують обсяги виробництва.

Прогресуюча економіка України завжди приваблювала іноземних інвесторів. Для ефективної інвестиційної діяльності потенційний інвестор повинен бути обізнаний про особливості інвестиційного клімату на території країни чи регіону. Європейська Бізнес Асоціація щоквартально проводить дослідження інвестиційної привабливості території (ІПТ) країн Європи. За 5-бальною шкалою індекс ІПТ України зафіксований на рівні 2,66 і відноситься до негативних значень (найбільший індекс ІПТ України спостерігався у першому півріччі 2011 р. і становив 3,4) [5]. Причиною зниження ІПТ України стало погіршення геополітичної та соціально-економічної ситуації в країні, недосконалість інструментів здійснення інвестиційної діяльності, відсутність єдиної системи використання потенціалу регіонів, низька віддача використання інвестицій та ін.

Незважаючи на ці негативні фактори, позитивні тенденції у інвестиційній діяльності України спостерігаються в окремих її регіонах, зокрема у Львівській області, яка у 2014 р. очолила рейтинг регіонів держави за рівнем ІПТ (рис. 1).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням означення термінів “інвестиційна привабливість” та “інвестиційна привабливість території”, аналізом методики їх оцінки за-

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

ймалися українські економісти та економіко-географи – І. Бланк [1], Г. Дудкіна [4], С. Іщук [7], С. Запотоцький [6], Ю. Качаєв [8,], В. Мустафін, С. Сосько [9], А. Пересада [10], О. Шаблій [14] та ін. Аналіз інвестиційної привабливості регіонів України на загальнодержавному рівні проводить Київський міжнародний інститут соціології та Інститут економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. Результатом їх діяльності є щорічний звіт “Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів” [11], у якому публікуються результати наукових розробок.

Формування цілей статті. Метою статті є суспільно-географічний аналіз ППТ адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Львівської області.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення незалежності України розпочинається новий етап у розвитку суспільної географії. З’являються нові її напрямки та об’єкти дослідження. Одним із них є дослідження географічної сутності ППТ.

Інвестиційна привабливість території – здатність території притягувати капіталовкладення із інших місць, в тому числі закордонних [14, с. 167]. Механізм формування та розвитку ППТ є результатом взаємодії інвестиційної діяльності та самої території і має циклічний характер. Це свідчить про ППТ як суспільно-географічну категорію.

Львівська область – старопромисловий регіон в західній частині України з внутрішньою диференціацією соціально-економічного розвитку. Регіон поділяється на рівнинну та гірську територію. На Львівщині існують депресивні міста і селища (Новий Розділ, Розділ, Новояворіськ, Стебник, Борислав, Дашава), які внаслідок закриття головних підприємств (хімічної, нафто-газової промисловості) втратили свої містоутворювальні функції. Північні та східні райони області вирізняються здебільшого аграрним спрямуванням розвитку, тому можуть стати привабливими для потенційних інвесторів у харчовій промисловості. Отже, для збалансованого розвитку Львівщини важливим інструментом є аналіз її інвестиційного клімату та можливостей покращання інвестиційної привабливості.

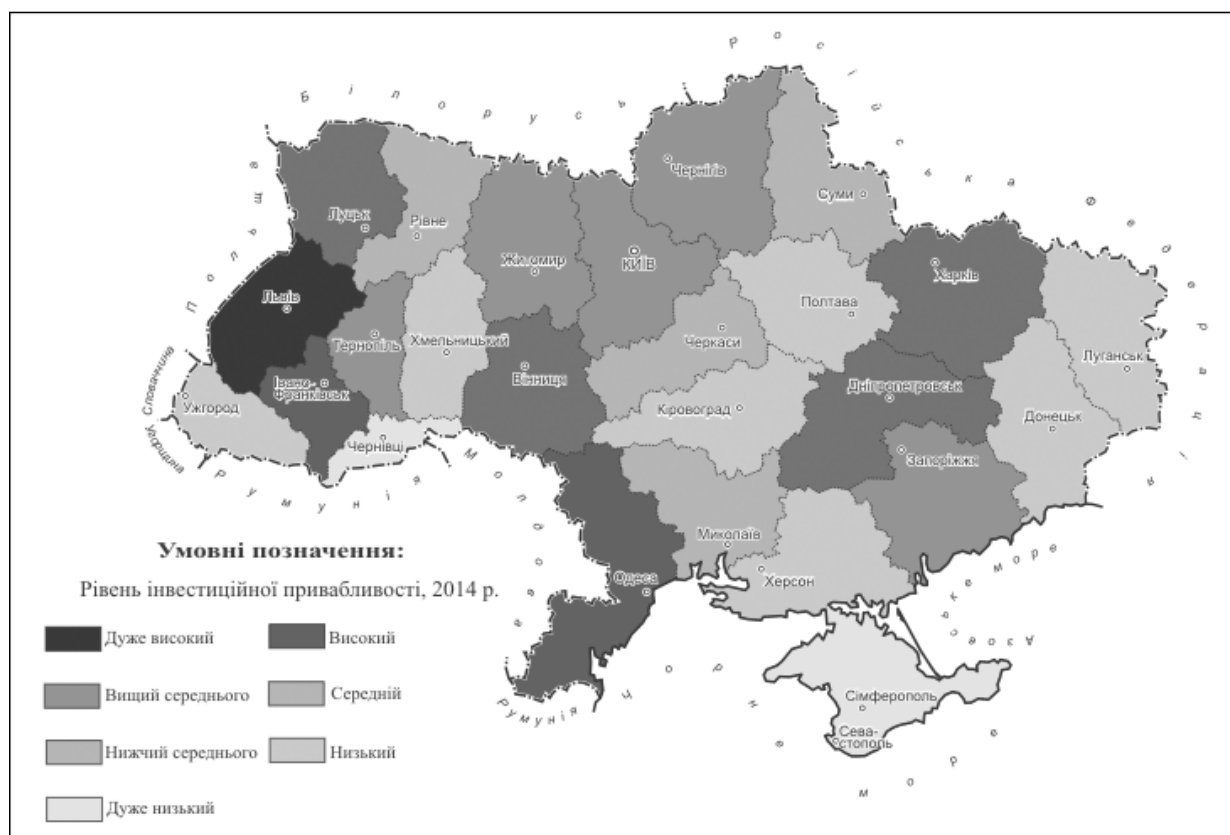

Рис. 1. Інвестиційна привабливість регіонів України(побудовано на основі даних [11])

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

Єдиної методики розрахунку ППТ немає. На законодавчому рівні в Україні розроблена методика оцінки інвестиційної привабливості підприємства. Із суспільно-географічних позицій ППТ найкраще розроблена у працях Ю. Качаєва, зокрема у атласі “Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність”, де розміщена детальна типологія регіонів України за показниками інвестиційної діяльності.

Для визначення особливостей формування інвестиційної привабливості території Львівської області нами використані демографічні, економічні та соціальні показники:

- 1) загальна кількість працездатного населення (16-54 роки, осіб);
- 2) середньомісячна номінальна зарплата працівників, грн.;
- 3) кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення;
- 4) обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн/особу;
- 5) роздрібний товарообіг підприємств, грн/особу;
- 6) прийняття в експлуатацію житла, тис. м² загальної площі.

Для порівняння показники визначення рівня інвестиційної привабливості адміністративних одиниць Львівщини обчислено *індексним методом* за формулою:

$$I_i = \frac{I_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

де I_i – значення i -го показника в j -ій адміністративно-територіальній одиниці (АТО), $X_{\min}$ – мінімальне значення i -го показника серед усіх АТО, $X_{\max}$ – максимальне значення i -го показника серед усіх АТО [2, с. 164].

Таблиця 1

Індекси інвестиційної привабливості Львівської області*

Адміністративна одиниця	Показники						Σ індекс
	1	2	3	4	5	6	
<i>Міста обласного підпорядкування</i>							
Львів	1,00	0,91	1,00	1,00	1,00	1,00	5,91
Борислав	0,04	0,95	0,33	0,05	0,01	0,04	1,43
Дрогобич	0,12	0,43	0,24	0,03	0,21	0,06	1,10
Моршин	0,00	0,53	0,70	0,03	0,18	0,01	1,45
Новий Розділ	0,03	0,61	0,00	0,03	0,00	0,00	0,68
Самбір	0,04	0,54	0,24	0,01	0,34	0,03	1,21
Стрий	0,08	0,70	0,22	0,04	0,63	0,02	1,69
Трускавець	0,02	0,00	0,96	0,00	0,48	0,04	1,51
Червоноград	0,10	1,00	0,07	0,05	0,59	0,01	1,84
<i>Райони</i>							
Бродівський	0,25	0,26	0,26	0,09	0,31	0,00	1,16
Буський	0,10	0,00	0,42	0,19	0,27	0,03	1,02
Городоцький	0,36	0,08	0,55	0,63	0,19	0,18	1,98
Дрогобицький	0,42	0,11	0,19	0,02	0,02	0,12	0,89
Жидачівський	0,35	0,19	0,43	0,48	0,12	0,04	1,60
Жовківський	0,83	0,14	0,45	0,23	0,56	0,22	2,43
Золочівський	0,37	0,13	0,49	0,12	0,19	0,05	1,35
Кам'янка-Бузький	0,23	0,82	0,32	0,88	0,29	0,24	2,79
Миколаївський	0,29	0,20	0,55	0,51	0,27	0,10	1,92
Мостиський	0,22	0,01	0,42	0,01	0,61	0,17	1,44
Перемишлянський	0,00	0,58	0,44	0,02	0,14	0,03	1,22
Пустомитівський	0,89	0,04	1,00	1,00	1,00	1,00	4,93
Радехівський	0,12	0,24	0,27	0,98	0,11	0,07	1,78
Самбірський	0,36	0,02	0,18	0,05	0,19	0,18	0,98
Сколівський	0,11	0,53	0,26	0,05	0,35	0,12	1,43
Сокальський	0,63	0,84	0,26	0,38	0,18	0,14	2,42
Старосамбірський	0,46	0,20	0,14	0,01	0,20	0,07	1,07
Стрийський	0,28	1,00	0,32	0,40	0,22	0,17	2,39
Турківський	0,12	0,32	0,00	0,00	0,00	0,03	0,47
Яворівський	1,00	0,25	0,48	0,82	0,53	0,53	3,69

*Розраховано на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

Після обчислення сумарного індексу ППТ Львівщини здійснено групування міст обласного підпорядкування та адміністративних районів за цим показником. Картографічна інтерпретація результатів дослідження (рис. 2) свідчить про територіальні відмінності ППТ, що пов'язано із соціально-економічним розвитком.

Найвищий рівень ППТ характерний для м. Львова, де сконцентрована найбільша частка інвестицій, та Пустомитівського району, який оперізує обласний центр. Центральне положення в межах області, високі економічні та соціальні показники розвитку сприяють високому рівню ППТ цих АТО.

Висока ППТ характерна для Яворівського району. Завдяки прикордонному положенню тут має місце розвиток прикордонної інфраструктури, а також активна торгівля. На території району діє спеціальна економічна зона "Яворів", в якій у 2013 р. було реалізовано 59 інвестиційних проектів (перше місце в Україні серед СЕЗ). Найбільші підприємства Яворівщини із іноземними активами – ТЗОВ "Снежка Україна", ТЗОВ "Ламела", ТЗОВ "Кормотех" та ін.

Середні показники ППТ характерні для Жовківського, Кам'янка-Бузького, Сокальського та Стрийського районів.

Низький рівень ППТ характерний для більшості районів. Здебільшого це східні аграрні (Радехівський, Буський, Бродівський, Золочівський, Перемишлянський, Миколаївський, Жидачівський), гірські (Старосамбірський, Сколівський), а також Мостиський та Городецький. У цю категорію потрапили майже всі міста обласного підпорядкування (крім Нового Роздолу), що пов'язано із високими показниками м. Львова при обчисленні індексів ППТ.

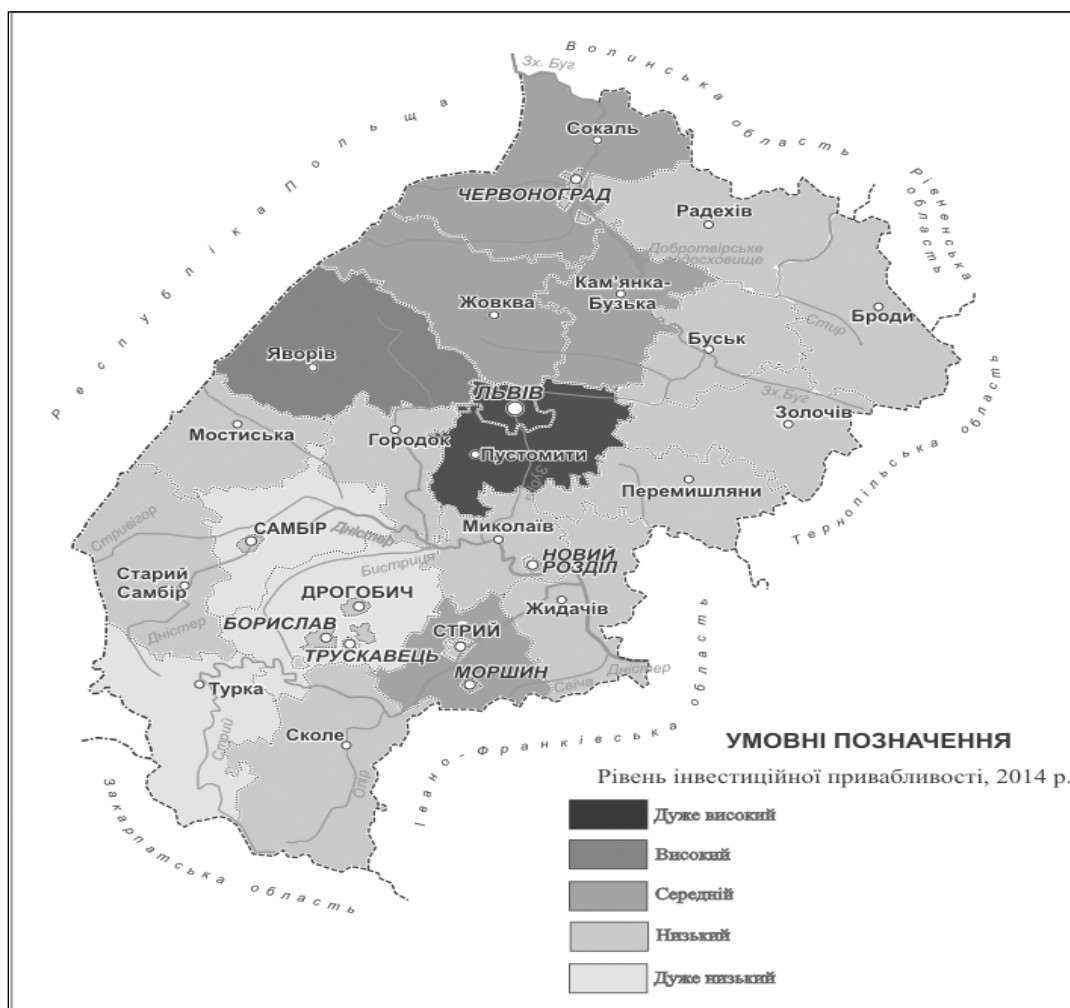

Рис. 2. Рівень інвестиційної привабливості території Львівської області (побудовано на основі даних [3])

Найнижчий рівень ІПТ характерний для трьох південних районів – Самбірського, Дрогобицького, Турківського та м. Новий Розділ. Невисокі позиції Самбірського та Дрогобицького районів пов'язані із виділенням їх центрів (м. Самбір та Дрогобич) в іншу АТО. Це значно ослаблює позиції районів в загальнообласному рейтингу. Особливо низькі показники ІПТ у Турківському районі, що зумовлено його економічним розвитком, а також частковою периферійністю географічного положення. Новий Розділ – це депресивна територія, велике промислове місто совєтської доби. З 2014 р. у місті розпочалася рекультивация колишніх промислових земель для створення Новороздільського промислового парку, який буде готовий до прийому компаній у 2017 р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для Львівщини характерна суттєва диференція показника ІПТ. Підвищення ІПТ Львівської області закріплено на законодавчому рівні і займатиме ключову позицію у контексті процесів децентралізації регіонів України. У проекті Стратегії розвитку Львівської області до 2027 року стимулювання інвестицій відноситься до Стратегічної цілі № 1 – Прискорення економічного зростання області і займає першу позицію у ній. Ключові напрямки її реалізації – підготовка інвестиційних продуктів та покращання інвестиційної промоції регіону [12]. Концентрується увага на розвитку новітніх форм поєднання підприємств – індустріальних парків (в т. ч. на території старих промислових зон), промислово-логістичних зон, ІТ-кластерів. Варто зазначити, що згідно проекту Стратегії на території Львівщини планується утворити Східноєвропейський логістичний центр, діяльність якого буде пов'язана із розробкою схеми розміщення логістичних та промислово-логістичних об'єктів.

Основою подальших розробок є дослідження ІПТ адміністративних районів, міст, а також майбутніх територіальних громад, що є особливо актуальним в контексті процесів децентралізації регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП “ИТЕМ” ЛТД, 1995. – 448 с.
2. Бульба Ю. М. Суспільно-географічні особливості інвестиційної привабливості Чернігівського регіону / Ю. М. Бульба // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол. : Я. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альфа-Пік, 2014. – Вип. 31. – 222 с.
3. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
4. Дудкіна Г. Є. Суспільно-географічні особливості інвестиційної діяльності Луганської області : автореф. на здоб. ступ. к-та геогр. наук / Г. Є. Дудкіна – Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2012. – 21 с.
5. Європейська Бізнес Асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index>
6. Запотоцький С. П. Інвестиційна привабливість агропромислового виробництва Черкащини / С. П. Запотоцький // Регіональні проблеми розвитку АПК України: стан і перспективи вирішення. – К., 2000. – С. 193–195.
7. Іщук С. О. Інвестиційна діяльність у Західному регіоні України : стан, тенденції, ефективність / С. О. Іщук, Т. В. Кулінич, С. М. Ткач; НАН України. Ін-т регіональних досліджень; [наук. ред. С. О. Іщук]. – Львів, 2012. – 114 с.
8. Качаєв Ю. Д. Інвестиційна привабливість території як суспільно-географічна категорія / Ю. Д. Качаєв // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 24. – С. 11–22.
9. Мустафін В. І. Ринок та регіоналістика : навч. посібн. для студ. екон. та екон.-географ. фахів / С. П. Сонько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін. – К. : Эльга, Ніка Центр, 2002. – 380 с.
10. Пересада А. А. Інвестування : навч. посібник / А. А. Пересада. – КНЕУ, 2004. – 250 с.
11. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2012/Рейтинг_інвестиційної_привабливості_регіонів_2014.pdf
12. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2027 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/StrategyLVOBL.pdf

13. Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність: Атлас / За наук. ред. Леоніда Руденка. – К. : ДНВП “Картографія”, 2003. – 80 с.
14. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

УДК 911.3:33

Михайло Чорний

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СВИТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

*Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
rerix171991@ukr.net*

Development of global integration processes in the global economy reinforce the role of economic relations, and as the basis of economic development. The main problem that needs solving in a phased regional context is the question of the dynamics of foreign economic relations of the region, namely optimization in the organization of exports and imports of goods and services, foreign direct investment and international labor migration. The latest in our country also is one of donors in the exchange of capital and long-term investments.

The article analyzes and highlights the prospects of development of economic relations Lviv region. The main problems of the region, namely These include – political, legal, economic, social, cultural and infrastructure. An example of major interrelated ways in which integration will take place in Lviv region to the modern world economy. The differences problems and prospects of the districts, and shows the future path of development of depressed areas. Characterized internal and external factors prospects of Lviv region, which are contradictory structure of macroeconomic and geopolitical processes.

In the Lviv region has its strengths and weaknesses, opportunities and threats. The strengths include – intensive use of recreational tourism potential and favorable geopolitical position heolohistychne, weaknesses is an export-import quotas, high levels of corruption, low productivity and high staff turnover, instability of the national currency. Main features of the region is to reduce power consumption, reduced external gas dependence, and cross-border cooperation, the development pratseresursnoho potential major threats is to enhance raw orientation economy, ill-considered policy in the energy sector, pressure from foreign needs. In the Lviv region great export potential agriculture areas especially livestock, which declined in the last decade. Offered his view on the methods and stages of solving the fundamental components of economic relations.

Ключові слова: *інтеграція, стратегія, Європейський Союз, експорт, імпорт, прями іноземні інвестиції.*

Keywords: *integration, the strategy, the European Union, exports, imports, foreign direct investment.*

Активна участь України в сучасних інтеграційних процесах зумовлена перевагами міжнародного географічного поділу та інтеграції праці, а також бажанням подолати штучно створену відокремленість нашої держави від високорозвинених держав світового господарства. Для ефективної і організаційно-правової оформленої інтеграції Львівської області в сучасну систему світогосподарських зв'язків необхідні виділити основні проблеми, які існують в досліджуваному регіоні, а саме політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні.

До економічних проблем належать:

- високий рівень інфляції;
- нестабільність національної валюти(девальвація);
- експортно-імпортні обмеження(квоти);

– недосконала система захисту прав власності.

До політико-правових проблем відносяться:

- нестійкість і хиткість політичного клімату;
- наявність зайвих бюрократичних структур;
- високий рівень корупції;
- недосконалість законодавства.

Інфраструктурні проблеми пов'язані з:

- недосконалістю інфраструктури;
- слабкою інформаційно-комунікаційною системою;
- недосконалою системою ринку інвестицій;

До соціально-культурних проблем належать:

- невисока кваліфікація персоналу;
- низька продуктивність праці;
- висока плінність кадрів;
- формування сучасної орієнтованої на світові пріоритети системи освіти.

До факторів можна також віднести розвиток економічної кризи і кон'юнктури, розвиток цін на товари, незмінні характеристики, як старіння населення, культурні норми, цінності і традиції, рівень освіти та географічне положення, переважна більшість державних фінансів продовжує перерозподілятися на національному рівні, податкова система, соціальна політика, вибір структури енергетики – це все належить до компетенцій держави.

Подальша інтеграція Львівської області в світове господарство відбуватиметься різними шляхами, але водночас взаємопов'язаними:

- через активну ліберальну зовнішньоекономічну політику;
- за рахунок формування середовища сприятливого для іноземного підприємництва та інвестування й транснаціоналізації високомонополізованих підприємств;
- через укладення двосторонніх та багатосторонніх міждержавних і міжрегіональних економічних угод та участь у багатосторонніх міжурядових переговорах;
- за рахунок інтенсифікації східноєвропейських інтеграційних транскордонних процесів та формування умов інтеграції в західноєвропейські інтеграційні структури.

Входження Львівської області в систему світогосподарських зв'язків у такому стані, як вона є сьогодні до будь-яких інтеграційних регіональних об'єднань спричинить, що і в деякій мірі спричинило вже до консервації проблем та негативних тенденцій усіх галузей економіки, але деякі галузі економіки, в які іноземні інвестори інвестували гроші та їх модернізували дали змогу ефективніше і швидше виправити деформовану регіональну економіку. Так, наприклад, в Старосамбірському, Самбірському, Турківському районах області, де частка прямих іноземних інвестицій є малою, галузі промисловості, які розвивались за період СРСР, занепали і не розвиваються взагалі, тобто ці райони стали депресивними.

У рамках створення загальнонаціональних економічних пріоритетів є створення конкурентоспроможних недержавних підприємницьких структур, що ґрунтуються на національному українському капіталі та мають форму ТНК, які б могли розглядатись, як серйозний важіль впливу на зовнішні ринки, передусім регіональні, а діяльність самих ТНК можна було б розглядати, як форму економічної експансії держави в країни близького і далекого зарубіжжя.

Перспективи розвитку будь-якого регіону також зумовлюються внутрішніми і зовнішніми чинниками, які являють собою суперечливу сукупність макроекономічних, геополітичних та інших дій. Отже, можна констатувати, що серед внутрішніх напрямків роботи є необхідність забезпечення економічної і соціальної рівноваги в суспільстві, фінансової стабілізації, підтримання динамічного зростання як в загальнонаціональному, так і в регіональних вимірах. Поглиблення структурних ринкових реформ, створення ефективної муніципальної та судової системи в контексті захисту прав власності та інтересів суб'єктів підприємництва – є основним завданням в перспективі. Перелічені напрямки по-різному можуть впливати на формування базових елементів світогосподарської стратегії розвитку. У кінцевому підсум-

ку від якісних характеристик кожної з господарських підсистем вирішальною мірою залежить динаміка таких основоположних параметрів світогосподарських зв'язків, як масштаби і структура експортного потенціалу Львівської області, умови торгівлі, обсяг залучених прямих іноземних інвестицій, стан зовнішньої торгівлі та платіжного балансу, обмінний курс національної грошової одиниці, обсяг золотовалютних резервів Національного банку України.

Сприятливе підприємницьке середовище, інвестиційний клімат, прозора і необтяжлива податкова система помножені на відносно дешеву робочу силу, формують важливі передумови підвищення конкурентоспроможності економіки Львівської області [4].

Повноцінна інтеграція до європейського інвестиційного ринку можлива лише у випадку удосконалення структури товарного експорту, в якій має підвищуватись частка нової та інноваційної продукції. Нині структура товарного експорту Львівської області України та держави в цілому є архаїчною, в якій частка сировини і напівфабрикатів досягла 70 %, у той час як у світовому експорті товарів цей показник дорівнює 12,5 % [2]. Не слід забувати, що відповідно до оцінок західних експертів Україна все ще відстає від країн ЄС за рівнем лібералізації бізнесу, правового середовища, податкових стимулів. На думку спеціалістів Європейського центру досліджень, підприємницький ризик інвестицій в Україні становить 80 % [4].

Надзвичайно великий експортний потенціал агропромислового комплексу галицьких областей України, особливо Львівської області. Він може бути досягнутий шляхом поглиблення ринкових реформ в аграрному секторі, поступовим включенням в господарський оборот незайманих земельних ресурсів, застосування сучасної техніки і виробничих технологій. Все це повинно істотно вплинути на диверсифікацію експортної потуги досліджуваної області, шляхом примноження її реальних переваг у конкурентній боротьбі з іншими виробниками і експортерами сільськогосподарської продукції. Незаперечна є роль транзитної системи в нарощуванні експортних можливостей, особливо щодо транспортування електроенергії в країни Європейського Союзу [6].

Важливим резервом розвитку Львівської області України є також інтенсивне використання рекреаційно-туристичного потенціалу. Унікальні історико-культурні та лікувально-оздоровчі комплекси за умов створення необхідної інфраструктури, що може бути досягнуто шляхом кредитування, поступової, але неухильної вестернізації цієї сфери, суттєво можуть поповнювати валютну скарбницю держави та регіону [4].

Серед основних зовнішніх перспектив слід назвати зміцнення геополітичного та геостратегічного становища держави досліджуваного регіону. Наріжним каменем внутрішньої і зовнішньої політики мають стати фундаментальні цінності Західної цивілізації – свобода, демократія, повага прав людини і громадянина, ліберальний ринковий економічний устрій, громадянське суспільство.

Отже, зовнішні і внутрішні перспективи розвитку світогосподарських зв'язків Львівської області та України є дуже тісно зв'язаними. Також слід зазначити, що треба зменшити залежність від постачань природного газу та закордонних нафтопродуктів, оперативно відстежувати всі зовнішні економічні небезпеки, насамперед у монетарній політиці, використовувати ще мало задіяні внутрішні резерви економічного розвитку – транзитний потенціал – створення логістичних фірм. У сільському господарстві залишається актуальним створення малих фермерських підприємств і підтримка його дотаціями держави, будівництво житла, промислових та транспортно-інфраструктурних об'єктів, сприяння активізації розвитку легкої промисловості шляхом створення пільгового податкового періоду.

Реалізувати всі завдання зовнішньої і внутрішньої гео економічної політики держави можуть лише такі державні структури, які були б рівновіддаленими від корпоративних інтересів окремих фінансово-промислових угруповань і керуватимуться насамперед економічними стратегічними інтересами держави в контексті світогосподарських зв'язків. В юридичному аспекті важливо забезпечити формування привабливого для інвесторів законодавства держави, спрощення процедур для створення і ліквідації фізичних і юридичних осіб, як

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

суб'єктів підприємницької діяльності, а в політичному плані – стабілізацію політичного життя, що може бути досягнуто шляхом злагодженої роботи всіх трьох гілок влади – виконавчої, законодавчої і судової в системі створення оптимальних умов для розвитку світогосподарських зв'язків [1].

Просторовий розподіл рівня участі у системі світогосподарських зв'язків адміністративних районів Львівської області співпадає із розміщенням та структурою економічного потенціалу регіону. Пріоритетною для регіональної влади має стати розвиток депресивних районів, у яких дуже низький рівень участі у світогосподарських зв'язках, а також підвищення інвестиційної привабливості, оскільки ринок збуту галицьких областей стрімко розвивається, транспортно-логістичне положення є дуже вигідне, багатий природно-ресурсний потенціал, стабільні темпи розвитку ІТ – фірм та інші. При ефективному кризовому менеджменті у цих районах можна створити умови для розвитку високотехнологічних галузей промисловості та покращити соціальну інфраструктуру, яка б підвищила рівень життя населення і посприяла інтеграції Львівської області України у систему світогосподарських зв'язків.

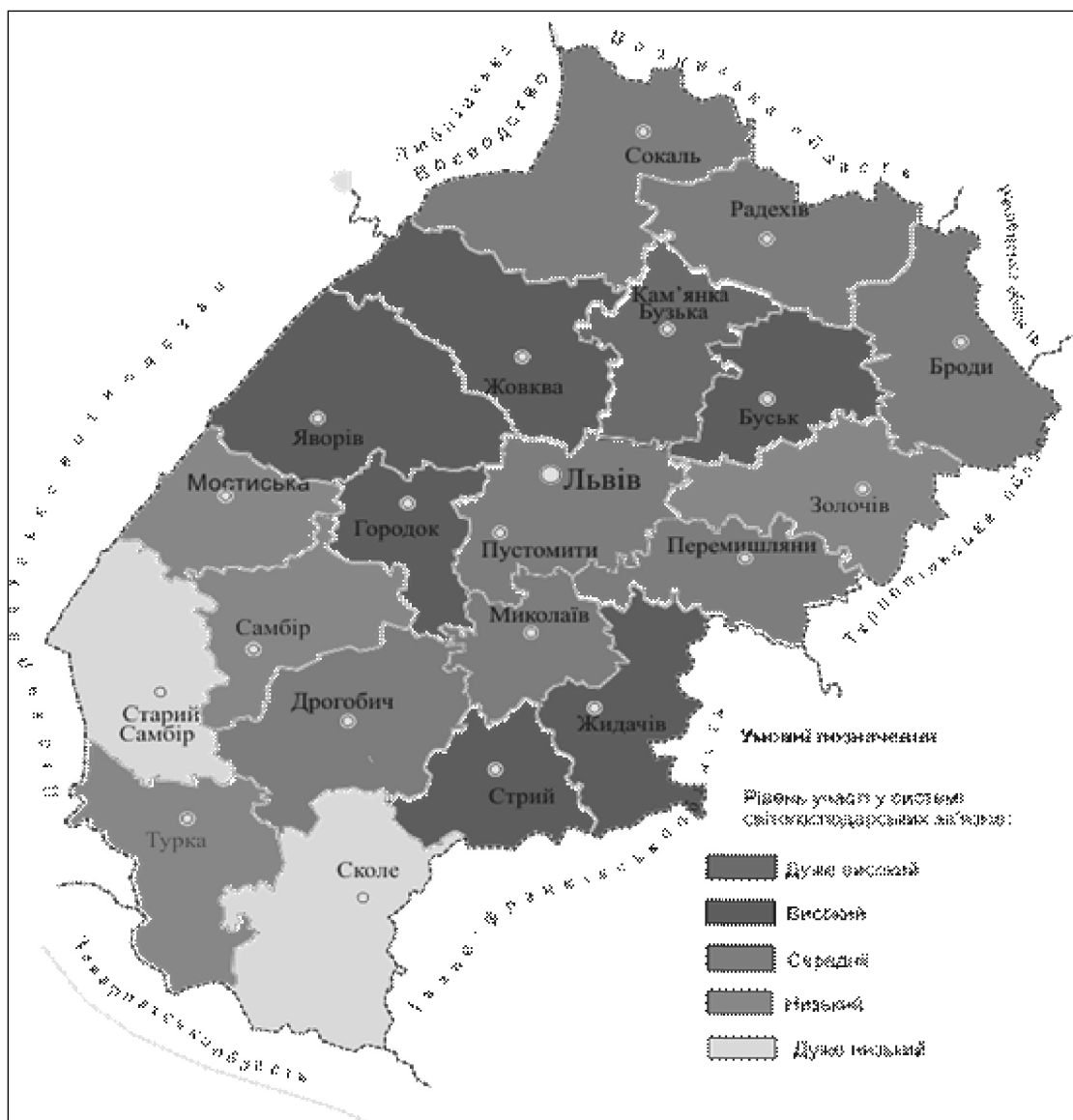

Рис. 1. Рівень участі адміністративних районів Львівської області в світо господарських зв'язках (побудовані автором на основі даних [3])

Список використаних джерел:

1. Дністрянський М. Зовнішньоекономічні зв'язки України як відображення її геополітичних проблем // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія географічна. – Вип. 38. – 2010. – С. 105–110.
2. Пирожков С. І. Моделі і сценарії структурно-інноваційної перебудови економіки України // Інвестиційно-інноваційна стратегія розвитку національної економіки : зб. наук. праць. – К. : ОІА НАНУ, 2004. – С. 5–10.
3. Статистичний щорічник 2011. Райони та міста Львівської області. 2 частина. Львів. – Головне управління статистики у Львівській області. 2012
4. Філіпенко А. С. Зовнішньоекономічна стратегія України в сучасних умовах // Світогосподарські пріоритети України : зб. наук. пр. / НАН України. Об'єднання ін-т економіки : Ред. кол. : А. С. Філіпенко (відп. ред) та ін. – Київ, 2005. – 124 с.
5. Шаблій О. І. Основи суспільної географії / Fundamentals of Human Geography : підручник для студ. вищих навчальних закладів / О. І. Шаблій. – 2-ге видання. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.
6. UNCTAD/ World investment report, 2012 : Transnational corporation and export competitiveness. – New York and Geneva: United Nations, 2012. – 340 p.

УДК 911.52:7.01:379:85:57.017.64

**Йосип Гілецький,
Надія Тимофійчук**

**ГОСПОДАРСЬКА ОСВОЄНІСТЬ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ОБЛАСТЕЙ
У МЕЖАХ ГІРСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ ЧЕРЕМОШУ**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-
Франківськ,
hileckij@ukr.net, tymofijchuk@ukr.net

Statement of the problem. *In order to find the ways to optimize the economic growth and rise of people's quality of life in mountainous regions of the Ukrainian Carpathians, it is necessary that natural and geographic, historical, social and economic preconditions of the development of these territories should be analyzed. In this respect, attention should be paid to differences in these preconditions typical of natural geographical regions which vary in their landscape peculiarities.*

The **objective** of the article is to demonstrate that there are quite notable differences in the way the land is used and territory is utilized within the limits of natural and geographic regions, segments of which are present in the mountainous part of Cheremosh basin.

The main **goals** of our investigation are: 1. to investigate how natural peculiarities of the landscape have influenced the character of land and forest utilization; 2. to determine the impact of other factors on the way of land utilization within the units of natural geographic regions.

The **body** of the article. The mountainous territory of Cheremosh basin is located within the limits of Verkhovyna and Putyuliv administrative districts, and involves the parts of four natural geographic regions: External flysh, Verkhovyna watershed, Polonine-Chornohora Carpathians and Marmarosy crystalline core-area. The last region occupies the southernmost border territory the investigation of which encompassed one single settlement – the village of Sarata of Shepit village council in Putyuliv district. Taking into consideration this circumstance as well as predominant mid-mountain relief, we have included this territory to Polonine-Chornohora region. The ratio of populated are here reaches 8,5 % and agricultural land makes up 14,2 % of the total territory, the rest is occupied by woods and forested areas. The most utilized mountainous part of Cheremosh basin is Vorokhta-Putyuliv low-mountain zone, wherein 21,1% of the territory is populated and the proportion of agricultural land reaches 39,1 %.

Conclusions. Territorial zoning according to its agricultural utilization in the basin of Cheremosh allows for evaluation of the dependence of natural resources usage on specific peculiarities of mountainous landscapes, as well as on vehicle access and remoteness from the

hotbed of growth. Taking into account the analysis of current situation, identifying the tendency of its transformation, it becomes possible to work out the prospective ways of optimal natural resources usage in the region as well as social and economic pick-up.

Ключові слова: зони господарської освоєності території, землекористування, заселеність території, морфометричні характеристики рельєфу, природно-географічні області.

Keywords: areas of economic development of territory, land use, population of the territory, morphometric characteristics of the relief, natural geographic region.

Вступ. Для пошуку шляхів активізації економічного зростання і підвищення якості життя населення у гірських районах Українських Карпат, важливо проаналізувати природо-географічні, історичні та соціально-економічні передумови розвитку цих територій. При цьому слід звернути увагу на відмінності цих передумов у різних за ландшафтними особливостями природно-географічних областях. **Мета** статті – показати, що в межах природо-географічних областей, фрагменти яких представлені у межах гірської частини басейну Черемошу існують досить помітні відмінності і характері землекористування та освоєності території. Для досягнення мети було визначено два **завдання** нашого дослідження: дослідити як природні особливості ландшафту позначились на характері земле- та лісокористування; визначити вплив інших чинників на характер землекористування у межах одиниць природо-географічного районування.

Регіон дослідження. Гірська територія басейну Черемошу знаходиться у межах Верховинського району Івано-Франківської області та Путильського району Чернівецької області. У природно-географічному відношенні вона включає частини чотирьох природно-географічних областей: Зовнішньофлішевих, Вододільно-Верховинських, Полонинсько-Чорногірських Карпат та Мармароського кристалічного масиву.

Основною рисою будови земної кори частини Українських Карпат, яка знаходиться у межах гірської частини басейну Черемошу, є поширення покривно-лускуватих структур Флішевих Карпат з чітким південно-східнім простяганням складок, а на півдні кристалічного виступу герцинського за віком Мармароського кристалічного масиву. Морфоструктурні особливості рельєфу визначені будовою покривів, які залягають в основі, та характером горо-творчих процесів, які відбувалися передусім у процесі альпійського орогенезу. Суттєвий відбиток на морфоскульптуру гірських пасм та хребтів наклали фази четвертинних зледенінь.

Рис. 1. Найвища вершина Чивчин у межах України – Гнатася (1767 м)

Мармароський масив заходить на територію району досліджень Чивчинськими горами, які простягаються на південний схід від Рахівського масиву. Верхів'я Чорного і Білого Черемошів розчленовують північно-східні схили головного хребта на численні відроги. Куполоподібні скелясті вершини піднімаються тут на висоти до 1700 м і більше (рис. 1). В основі Чивчинських гір лежать складчасті тектонічні структури палеозойського віку, які складені передусім потужним комплексом метаморфічних порід Мармароського кристалічного масиву (особливо крайня південна частина району).

Рис. 2. Льодовикові форми рельєфу на Головному хребті Черногорки

Полонинсько-Чорногірські Капрати у межах басейну Черемошу представлені частинами Чорногірського та Гринявсько-Яловичорського гірських масивів [1]. Черногора заходить у межі досліджуваної території своїм найвищим хребтом з вершинами Ребра (2001 м), Бребенескула (2036 м), Менчул (1998 м), Піп Іван (2028 м). У пригребеневій частині схилів тут добре виражені сліди льодовикової діяльності (рис. 2). Між головним хребтом і Ясине-Ворохто-Путильським низькогір'ям простягаються два пасма нижчих хребтів з висотами до 1600 м.

Гринявські гори, які є частиною Гринявсько-Яловичорського гірського масиву, простяглися видовженими звивистими пасмами хребтів у межах Верховинського району Івано-Франківської області. Два основні пасма хребтів мають типово східно-карпатське простягання. У північній частині простягається хребет Скупової з найвищими вершинами Ростицька (1514 м) та Скупова (1579 м). Південне пасмо творять хребти: Луковиця – Масний Присліп, з вершиною Похребтина (1605 м – найвища вершина усього Гринявсько-Яловичорського масиву). Ці хребти Гриняви короткими стрімкими схилом опускаються до долини Чорного Черемошу. Східні схили сильно розчленовані і видовженими відрогами простягаються до долин Білого Черемошу та його витоку – Перкалаби.

Ми притримуємося тієї позиції, що частину природно-географічної підобласті, яка лежить між Білим Черемошем і Сучавою, логічно називати горами Яловичори [1]. Тут, як і у межах Гринявських гір найбільш вираженими є три пасма, кожне з яких утворене декількома хребтами, інколи окремими вершинами, що відчленовані від хребтів гірськими потоками. Продовженням хребта Скупової у горах Яловичори є пасмо хребтів Максимця (1345 м). Середнє пасмо хребтів Яловичорських гір має неперервну лінію вододілу від Білого Черемошу до Сучави. Вона дуже звивиста, оскільки хребти і масиви вершин густо і глибоко розчленовані долинами річок і потоків. Найвищі вершини зі стрімкими схилами зазвичай знаходяться віддалік від лінії вододілу. Найвищий хребет гір Яловичори – Яровиця (рис. 3), південними схилами хребтів досить стрімко опускається до долини річки Сарата.

Басейн Черемошу у цьому природно-географічному районі відділяється від басейну Сірету, а точніше його правої притоки Сучави вододільним рядом вершин, які простягаються у південно-східній частині пасм хребтів гір Яловичори від Плосківського перевалу до перевалу Семенчук (1410 м).

Рис. 3. Гора Яровиця (1574 м) у горах Яловичори

Вододільно-Верховинські Карпати на території району досліджень представлені Ясине-Ворохто-Путильським низькогір'ям. Орографічно це система улоговин з прилеглими низькими (до 1200 м) хребтами. У межах Верховинського району це передусім Верховинська улоговина та хребти з вершинами Маковиця (1161 м), Магура (1116 м). У цілому цю територію пропонують називати Верховинським низькогір'ям (рис. 4). Тут на вододілі Прута і Черемошу розміщений один з найвищих автомобільних перевалів у Карпатах – Кривопільський (970 м), через який проходить автотраса Ворохта – Верховина. Другий підрайон більшою своєю частиною лежить у басейні річки Путили. У геоморфологічному відношенні він займає частину району Путільського низькогір'я до Плосківського перевалу, яке характеризується чергуванням коротких плоских і випуклих хребтів та широких долин.

Рис. 4. Вид на Ворохто-Путильське низькогір'я зі схилу Синиці в околицях Верховини

Північна гірська частина басейну Черемошу знаходиться у межах природної області Зовнішньфлішевих Карпат, в основі якої лежить зовнішня антиклінальна складчаста структура Флішевих Карпат – Скибова тектонічна зона. Притоки Черемошу тут беруть початок зі схилів хребтів підобластей Скибових Ґорґан та Покутсько-Буковинських Карпат (рис. 5).

Рис. 5. Хребет Вивчавівської у Покутсько-буковинських Карпатах (Путильський район)

Матеріал і методи. Основними методами дослідження були польових маршрутні спостереження, аналіз морфометричних характеристик рельєфу з використанням спеціалізованих програм ArcGIS та аналіз статистичних матеріалів Верховинського та Путильського районних управлінь статистики.

Результати і дискусія Сучасний рельєф продовжує свій розвиток під впливом ерозійної (розмивної) діяльності гірських річок та потоків. На більшості території гірської частини басейну Черемошу проявляються зсуви пластів гірських порід, на Ґорґанських вершинах – кам'яні осипища тощо. Помітний вплив на активізацію цих процесів чинить господарська діяльність населення. У свою чергу природні умови території, а передусім риси рельєфу, визначили напрями господарської діяльності місцевих жителів (гуцулів). Останні почали активно заселяти і освоювати гірську територію тільки з XV століття [2]. Традиційними галузями господарювання для жителів гірських просторів басейну Черемошу є тваринництво, лісове господарство і лісозаготівля, пов'язані з ними переробка тваринницької продукції і деревини, збиральництво, художні промисли.

Тваринництво краю мало від початків постійного заселення території відгінно-пасовищний характер, оскільки населені пункти в гірській місцевості розміщуються здебільшого на берегах річок чи в улоговинах (вплив рельєфу), а для розвитку тваринництва потрібні були великі площі пасовищ та сіножатей. Тому літування худоби і заготівля сіна зосереджувались на виположених пригребневих частинах схилів гірських хребтів. Тому сінокоси здебільшого розміщені на значній відстані від поселень (інколи десятки кілометрів) на гірських полонинах. Заготівля сіна займає дуже значну частку часу у трудовій діяльності гуцулів [6].

Рослинництво краю не набуло значного розвитку. Оскільки бідні, малородючі ґрунти (значною мірою і через вплив рельєфу, який визначає інтенсивність площинного змиву та ерозійних процесів) малопридатні для господарського використання. Крім того гірські території мають невеликий вегетаційний період.

Господарська діяльність гуцулів тісно пов'язана з лісом. Адже в недалекому минулому практично все, що оточувало гуцула було зроблене з дерева (від будинку до предметів по-

буту: стіл, посуд, ложки і т. д.). Зараз ситуація сильно змінилася, оскільки лісогосподарська діяльність зазнала значного впливу НТП.

Використовуючи спостереження у ході польових маршрутних досліджень, а також проаналізувавши розподіл висот і крутість схилів з використанням спеціалізованих програм ArcGIS, нами встановлені певні взаємозв'язки між мофометричними характеристиками рельєфу і домінуючим напрямом природокористування у межах природно-географічних підобластей та окремих їх частин. Так, у області Полонинсько-Чорногірських Карпат чітко виражені відмінності у природокористуванні за гіпсометричними рівнями. Головний Чорногірський хребет, який має вершини абсолютною висотою понад 2000 м можна віднести умовно до високогірного рівня. Тут існують полонини природного, а не антропогенного походження. Висоти цих полонин становлять понад 1500 м. Середній нахил їх поверхонь становить від 15 до 34°, а на карових стінках Головного хребта до 57°. Лісозаготівля тут зараз практично не ведеться через приналежність території до природо-заповідного фонду. Давніші вирубки здійснювались до висот 1300 м, середній нахил – 25°, максимальний – 41°.

У межах середньогірних хребтів Чорногори, гір Гриняви та Яловичори висоти полонин під впливом антропогенного чинника опускаються до висот 1400 м, а окремі відгалуження до 1300 м і нижче. Однак через те, що тваринництво тут занепало і дуже мало випасається худоби на полонинах антропогенного походження, то на них починає відновлюватися лісовий покрив (рис. 6). Середній нахил поверхонь полонин 27°, максимальний – 42°. Лісозаготівля охоплює значні площі схилів до ізогіпси 1300 м. Середній нахил вирубок досить значний – близько 28°, максимальний – 47°.

Рис. 6. Хребет Масного Прислопа – Дуконі у горах Гриняви, де яскраво виражене природне відновлення лісового покриву на полонинах антропогенного походження

Умовно низькогірні хребти, до яких ми віднесли ті, гребенева частина яких, а зазвичай тільки окремі вершини перевищують ізогіпсу 1000 м на 50–150 м мають принципово відмінну особливість освоєності території. Маючи середній нахил схилів 25°, а максимальний 41°, практично уся поверхня їх зайнята у нижній частині садибами, які переходять у невеликі ділянки зайняті городиною, а ще вище – сіножатями і пасовищами (див. рис. 7).

Чивчини відрізняються від підобластей Полонинсько-Чорногірських Карпат як характером відкладів і рельєфу, так і природного рослинного покриву. Тут зарості гірської сосни (жерепу) займають дуже великі площі у пригребеневій частині середньогірного хребта (абсолютні висоти 1650–1750 м і більше). Природні полонини тут займають дуже невелику площу, але у багатьох місцях до них примикають антропогенні полонини на відроггах головного

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

хребта Чивчин. Висоти останніх мають здебільшого понад 1400 м, а окремі опускаються відгалуженнями до ізогіпси 1300 м. Середні нахили чивчинських полонин близько 27°, максимальні – до 43°. Оскільки до відрогів Чивчин в Україні примикають тільки два невеличкі поселення Путильського району (Нижній Яловець і Сарата), то полонини використовувались тільки населенням дуже віддалених поселень, де через густу заселеність не вистачало пасовищ. Сьогодні практично усі полонини Чивчин є закинутими і зовсім не використовуються як пасовища. Лісозаготівля тут останнім часом дещо поживається, але тільки у верхів'ях Білого Черемошу. Висоти вирубок на схилах середнім нахилом 28°, а максимальним – до 47° сягають 1300 м.

Рис. 7. Вид з Головного хребта Черногори на низькогірний хребет Косарище

Беручи до уваги ту обставину, що підобласть Чивчин в Україні практично не заселена, а також деяку подібність у природних особливостях середньогірного рельєфу з Черногорою, горами Гриняви і Яловичори, ми вирішили розглядати їх спільно, як *Полонинсько-Черногіську зону господарського освоєння*. Вона займає 50,7 % від гірської частини басейну Черемошу у межах території Верховинського і Путильського районів. Середня густина населення тут становить 13,2 особи на 1 км². До заселеної території органами статистики тут віднесено тільки 8,5 % території, яка охоплює землі зайняті забудовами, (0,8 %) дорогами (0,1 %), ріллею (1,4 %), багаторічними насадженнями (0,1 %) та сіножатями і прилеглими до садиб пасовищами (5,9 %). Всього сільськогосподарські угіддя тут складають 21,2 % від усієї території зони освоєння, але тільки 14,2 % з них належать місцевим громадам, близько 7 % громадам із віддалених за 50–60 км сільським радам передгірних сіл. Ліси і лісовкриті площі займають у Полонинсько-Черногірської і Чивчинської частини басейну Черемошу 78,5 % території.

Найбільш освоєною у гірській частині басейну Черемошу є *Ворохто-Путильська низькогірна зона освоєння* (33,3 % від площі району дослідження). Заселені території згідно статистичних даних тут займають 25,2 %, середня густина населення становить 49,4 особи на 1 км². Під забудовою і дорогами тут знаходиться близько 2 % площі. Питома вага сільськогосподарських угідь сягає 39,1 %. Це пов'язано з принциповими відмінностями природних ландшафтів Ворохто-Путильського низькогір'я від ландшафтів двох інших зон освоєння у басейні Черемошу. Середні висоти хребтів тут становлять близько 700 м, а максимальні рідко перевищують 1000 м. Лісистість території тут становить близько 60,2 %, а густина сільських поселень у середньому 9 на 100 км² (середня величина цього показника для Верховинського району в цілому 3,25 поселення на 100 км²). Сприяє освоєності простору незначна середня

величина нахилу поверхні гірських хребтів – 11° (максимальна – до 30°). Практично уся поверхня гірських хребтів і річкових долин зайнята у нижній частині садибами, які переходять у невеликі ділянки зайняті городами, а ще вище сіножатями і пасовищами.

Зона освоєння *Зовнішньофлішевих Карпат* (16,0 % від площі району дослідження) представлена у межах досліджуваної території двома принципово відмінними за характером освоєння фрагментами природно-географічних підобластей. Запрутські Гірґани характеризуються існуванням середньогірних пасм з кам'яними розсипами у верхній частині схилів найвищих вершин (рис. 8). Тому висоти полонин мають як нижню так і верхню межу, яка зумовлена поширенням кам'яних розсипів, які вкриті лісовою рослинністю. Полонини здебільшого мають висоти 1100 м – 1400 м. Оскільки території ці не далеко розміщені від прилеглих рівнин, а тому зазнали найранішого освоєння, а отже значно густіше заселені ніж підобласті Полонинсько-Чорногірських Карпат, то тут подекуди сельбищні ландшафти змикаються з полонинськими. Середній нахил полонинських поверхонь становить тут близько 22° , а максимальні сягають 56° . Лісозаготівля через кам'янистість верхніх частин схилів тут сягає висот 1100 м, а нахил вирубок в середньому становить близько 26° , максимальна не перевищує рекомендованих науковцями 35° .

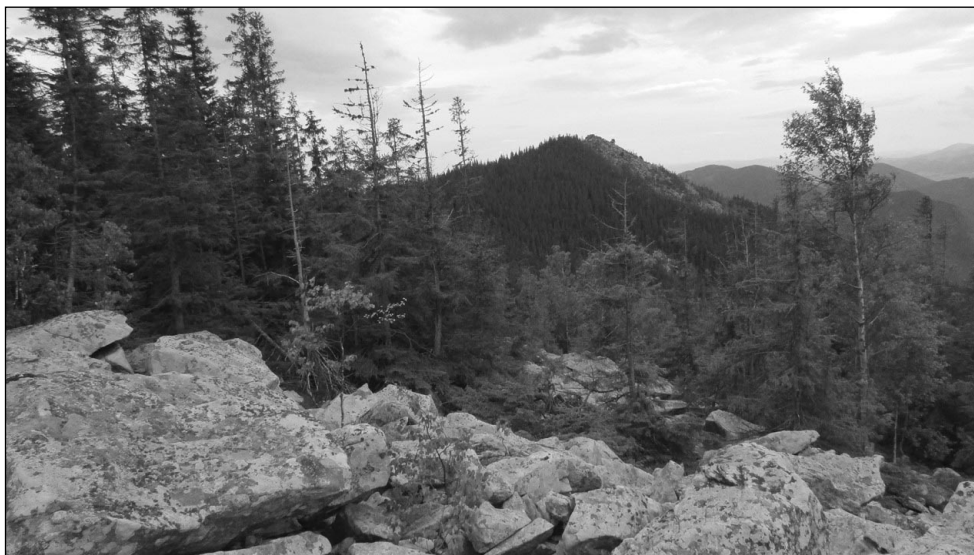

Рис. 8. Кам'яні розсипи у привершинній частині хребта Ротило у Запрутських Гірґанах

Підобласть *Покутсько-Буковинських Карпат* характеризується значно вищим ступенем заселеності і освоєності ніж Скибові Гірґани. Це пов'язано не тільки з відносною близькістю до рівнинних територій, але й тим, що середньогірний рельєф тут має абсолютні висоти, які рідко перевищують ізогіпсу 1200 м. Відповідно висоти полонин знаходяться у межах висот 800–1200 м. У багатьох місцях вони змикаються із сельбищними ландшафтами, які у свою чергу інколи сягають висот 1100 м. Середній нахил поверхонь полонин сягає 24° , а максимальний – 35° . Лісозаготівля тут ведеться на схилах до ізогіпси 1100 м, середній нахил вирубок становить 24° , а максимальний – 35° .

Дані за сільськими радами у межах усієї області *Зовнішньофлішевої* зони освоєння басейну Черемошу, дали можливість встановити, що частка заселеної території тут складає 22,1 %, тобто суттєво більше ніж у Полонинсько-Чорногірській зоні освоєння, але помітно менше ніж у Ворохто-Путильській низькогірній зоні. Менша тут і від останньої і густота населення – 40,7 особи на 1 км². Сільськогосподарські угіддя займають 33,2 %, а зайняті лісами і лісовкриті площі разом з кам'яними розсипами охоплюють близько 65,8 % території.

Висновок з даного дослідження. Життя і природокористування у горах має свою специфіку, свої, відмінні риси, які значною мірою визначаються морфометричними особли-

востями гірського рельєфу, геоморфологічними процесами, особливостями географічного положення осередків заселення, транспортною доступністю. Тому в межах гірської частини басейну Черемошу, яка охоплює природно-географічні області з різними типами рельєфу існують досить значні відмінності як у ступені освоєності території, так і його характері. Найбільш господарськи освоєною у гірській частині басейну Черемошу є територія Ворохто-Путильської низькогірної зони освоєння, що зумовлено характером рельєфу, мікроклімату, а також транспортною доступністю.

Зонування господарської освоєності території у басейні Черемошу дозволяє оцінити залежність природокористування від специфічних особливостей гірських ландшафтів, а також транспортної доступності, віддаленості від осередків зростання. На основі аналізу сучасної ситуації, виявлення тенденції її трансформації можна напрацювати перспективні шляхи оптимізації природокористування у регіоні, пошуків його соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Гілецький Й. Р. Природно-географічне районування Українських Карпат як основа оптимізації природокористування у регіоні / Й. Р. Гілецький // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Географія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 612–613. – С. 28–32.
2. Коржик В. П. Етапи антропогенізації регіону Буковинських Карпат : чинники, закономірності, регіональні особливості, наслідки / В. П. Коржик // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Географія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 612–613. – С. 88–92.
3. <http://ww2.gov.if.ua/verhovynska> – сайт Верховинської РДА (звернення 01.10.2015),
4. <http://putyla.oda.cv.ua/> – сайт Путильської РДА (звернення 01.10.2015)

УДК 911.3

**Володимир Поручинський,
Ірина Поручинська,
Андрій Слащук, Ярослава Сосницька**

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк
poruchynsky@gmail.com*

In the article the features of becoming and development of geography of population and demography are exposed as scientific disciplines. The specific of in-objective sphere of these industries is certain and the basic tasks of these areas of science are marked. The periods of origin and forming of demographic idea are distinguished in Ukraine. For every period the most ponderable scientists are marked and them major works in this industry. Some labours that played a major role for forming of modern demographic science are described in detail. The special attention is spared to the modern stage of development. Leading establishments that engage in demographic researches, and also last works, are marked from this range of problems. It is marked insufficient studied of some questions and necessity of permanent perfection of the informative providing and methods of study of the demographic phenomena at regional level taking into account certain territorial features.

Ключові слова: географія населення, демографія, демографічна думка.

Key words: geography of population, demography, demographic idea.

Різні аспекти життєдіяльності населення розглядають різні науки, передусім географія, соціологія, етнографія, демографія, біологія, медицина, економіка, психологія та ін. Всі вони

мають свій предмет дослідження, методика відбору, систематизації та аналізу інформації, методи вивчення. Предметом вивчення географії населення є географічні відмінності складу і відтворення населення, територіальний розподіл і розміщення населення, географічні відмінності в культурі, побуті і навиках населення, трудові ресурси та територіальні особливості їх використання, населені пункти та їх територіальні системи. Тобто, географія населення покликана комплексно характеризувати населення країни або окремого регіону і окремих поселень як місць життя і праці людей, виявляти закономірності і регіональні особливості їх формування, проблеми розвитку.

Географія населення має тісні та різнобічні зв'язки з іншими науками, що вивчають населення. Однією із таких наук є етнографія – історична наука, яка вивчає походження, культуру, побут і звичаї різних народів. Для географії необхідні відомості про типи жителів, побут, виробничі навички різних народів, їх матеріальну культуру.

Географія населення також тісно пов'язана із соціологією, наукою про закони розвитку суспільства. Особливо цікавим для географів є напрям цієї науки, що вивчає конкретні взаємовідносини між окремими групами людей, які виникають у процесі їх спільного життя і трудової діяльності. Крім того, соціологічні дослідження дають матеріал про вивчення мотивів міграції, регулювання сімей та ін.

Значною мірою географія населення спирається на окремі галузеві економічні дисципліни та економіку трудових ресурсів, отримуючи від них методи складання і аналізу балансу трудових ресурсів, розрахунків їх потреби у різних галузях.

Географія населення як географічна дисципліна перебуває у тісному взаємозв'язку із усіма підрозділами географії. Фізична географія дає знання про природні умови для життя людей, їх вплив на фізичний та духовний розвиток людей. Економічна географія використовує знання географії населення для вивчення особливостей розміщення виробництва, впливи трудових ресурсів на спеціалізацію і територіальну організацію виробництва. Особливо тісні контакти географії населення із соціальною географією, насамперед із такими її підрозділами, як: географією сфери послуг, медичною географією, географією релігії, географією соціального неблагополуччя, електоральною географією та ін. Вивчення цих наук повинно починатись з вивчення населення, яке є споживачем різноманітних послуг.

Як самостійна наука демографія сформувалася в другій половині XIX століття, хоча зародки її з'явилися набагато раніше. Основоположником демографії вважають Джорджа Граунта, автора книги "Природні і політичні спостереження за бюлетенями смертності" (Лондон, 1662), в якій він зумів визначити деякі біологічні та соціально-економічні фактори смертності, а також виявив ряд демографічних закономірностей.

В Україні перші ознаки зародження демографічної думки відносяться до зламу XVII–XVIII століть. Її фундатором став К. Зинівій, який створив енциклопедію способу життя українського народу того часу. В ній він відзначає такі демографічні явища, як високу смертність чоловіків, кількісну перевагу жінок у суспільстві, неплідність тощо. Безпосереднє статистичне вивчення народонаселення України налічує понад двохсотрічну історію. Відомості про чисельність дворів з'являються вже у 20–30-ті роки XVIII століття у працях І. К. Крилова та Г. Ф. Юнкера. Проте ці відомості стосувалися лише Лівобережної України. Г. Ф. Юнкер був першим, хто звернув увагу на причини, що стримували зростання заселеності краю [3].

У розвиток демографічної думки вагомий внесок зробив П. О. Румянцев, за ініціативою якого було проведено генеральне описання Лівобережної України. Вперше було враховано не лише чоловіче, а й жіноче населення, їхній стан здоров'я та працездатність. Вперше були отримані показники про міграції населення. Передбачений цією програмою принцип групування віків пізніше почав використовуватись при визначенні вікового складу населення Лівобережної України. Значний інтерес становлять погляди В. Г. Полетики, який наблизився до ідеї розвитку народонаселення і, по-суті, сформулював концепцію поступового зростання народонаселення, пов'язуючи його з культивуванням родючості ґрунтів людиною [5].

Загалом демографічна думка в Україні у XVIII столітті пройшла важкий і значний шлях.

Вирішальну роль у її розвитку відіграли російсько-українські наукові зв'язки: обмін ідеями та вченими, постійні контакти Києво-Могилянської академії, Петербурзької Академії наук та Московського університету.

Зародження історико-демографічного вивчення народонаселення в Україні наукового напрямку належить до першої половини XIX століття. Важливе значення мають погляди М. А. Маркевича, який був першим українським істориком, котрий звернув увагу на вплив природного руху й міграції на темпи зростання населення в регіоні з історико-демографічних позицій. Його цілком заслужено можна вважати фундатором історико-демографічного вивчення населення України (1852 р.).

Для становлення демографічних знань важливе значення мало відкриття вищих навчальних закладів, у яких викладали статистику й політичну економію. В цей період було відкрито Харківський (1805), Київський (1834) та Одеський (1865) університети [60].

Теоретичні проблеми вивчення населення дістали розвиток у Харківському університеті у працях І. М. Ланга та А. Ф. Павловського. Зокрема, було запропоновано складати таблиці смертності по окремих соціальних групах. У 1840–1850-х років сформувалась Київська школа статистики, головні теоретичні тези якої були викладені Д. П. Журавським. Він зазначав, що для вивчення процесів відтворення населення недостатньо використовувати лише інформацію про природний рух. Повну картину можна отримати, вивчаючи відтворення населення за соціальними групами, з урахуванням міграції та розселення. Також важливими для вивчення демографічної ситуації в Україні у другій половині XIX століття були розробки та дослідження соціал-гігієністів І. П. Скворцова, М. М. Кузнецова, О. Ю. Корчак-Чепурківського, А. І. Якобія, М. С. Уварова та інших. Головною проблемою демографічних досліджень на той час стало вивчення смертності, особливо дитячої, а також смертності сільського та міського населення в її віковому розрізі [13; 14].

Наприкінці XIX – початку XX століття був зроблений певний крок уперед у вивченні соціальної структури населення і його міграції. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку зробили праці А. С. Броневица, О. О. Русова, К. Г. Воблого. Центральною проблемою у розвитку демографії в Україні в 20–30-ті роки було теоретичне та конкретно-соціологічне вивчення смертності. Робота щодо вивчення смертності проводилась Інститутом демографії АН УРСР, а підсумки цього дослідження були опубліковані в монографії М. В. Птухи. Вченим було розроблено спеціальну методичку для побудови повних і сумарних таблиць смертності. Праці вченого та його учнів дозволили вперше виявити особливості сільської та міської смертності в Росії, встановити особливості смертності для одинадцяти народів європейської частини Росії. На особливу увагу також заслуговують праці українського демографа Ю. О. Корчак-Чепурківського, який вперше побудував таблиці смертності, що охоплювали як міське, так і сільське населення. Вперше у вітчизняній демографії вчений визначив на прикладі України вплив смертності від туберкульозу на загальну тривалість життя. Його монографія була присвячена дослідженню смертності жінок в Україні у зв'язку з реалізацією ними генеративної функції. Розвиваючи ідею М. Птухи про необхідність використання демографічних засобів при вивченні демографічних процесів, Ю. Корчак-Чепурківський побудував першу в СРСР таблицю шлюбності [6; 7].

Увага українських географів була зосереджена на широкому колі проблем. Досліджували питання професійного складу населення, його грамотності, міграцій, комплексно вивчали населення великих міст. Ці проблеми знайшли своє відображення у працях А. П. Хоменка, Ю. М. Масютіна, М. М. Трачевського, І. В. Лебединського та інших. Значний крок був зроблений у розвитку історичної демографії. Ці дослідження проводилися вченими Всеукраїнської Академії наук С. В. Шамираєм, О. І. Барановичем, Б. В. Вологдіном та іншими.

Наприкінці 30-их років дослідження з проблем народонаселення в Україні були майже припинені й відновилися лише у 60-ті роки. Детальний опис демографічних процесів на території України початку XX ст. знаходимо у працях вчених Інституту демографії АН УРСР – М. Птухи, Ю. Корчак-Чепурківського, П. Пустохода, А. Хоменка та ін. Вони здійснили аналіз

процесів смертності у різних регіонах і серед різних вікових груп населення, впливу вікової структури на продуктивність праці у виробництві, демографічне прогнозування.

Дослідження також проводилися в секторі демографії й відтворення трудових ресурсів Інституту економіки АН УРСР. У розробках присутня комплексна оцінка демографічної ситуації в Україні, досліджено тенденції відтворення й міграції населення, розроблені заходи щодо вдосконалення демографічної політики.

Важливе значення також мали праці українського вченого В. Кубійовича, який написав багато наукових праць, в яких висвітлювались питання географії населення України та окремих її регіонів (передусім Галичини, Закарпаття, Волині). Поруч із ним у передвоєнний період у галузі демографії працювали О. Степанів, М. Кулицький, В. Огоновський. О. Степанів здійснила комплексне і найбільш повне дослідження міста Львова, яке вважають зразком географічної характеристики міста ("Географічний нарис Львова", 1938; "Сучасний Львів", 1943; "Архітектурне обличчя Львова", 1945 та ін.). В. Огоновський видав серію статей та книжок з проблем демографії та етнографії Галичини, Полісся, західних земель України, в яких розкрив особливості природного руху, густоту населення, його етнічний склад. М. Кулицький – автор великої кількості карт, що відображають населення у "Атласі України і сумежних країв" (1937 р.) та "Енциклопедії Українознавства".

Демографічні дослідження України та її регіонів почали активно розвиватись у 60–70-ті і наступні роки ХХ ст. Різним аспектам цього напрямку присвячені статті Є. Капчинської, Ф. Д. Заставного, Є. Янковської, А. Єлоненка, І. Білоконя, Д. Стеценка, О. Коржа, М. Ковтонюка, Б. Заставецького, М. Петриги, Є. Качана, Т. Буличевої, П. Копчака, О. Топчієва, М. Фащевського, В. Джамана, Г. Анісімової, І. Горленко.

Зараз географічні аспекти відтворення й розвитку населення вивчають у ВНЗ України та в Інституті географії НАН України. Проблеми розселення, розвитку міст і сільських поселень досліджують у Київському науково-дослідному і проектному інституті містобудування. Історико-демографічні розробки здійснюють в Інституті економіки НАН України, комплексні соціально-демографічні дослідження – в Інституті соціології НАН України, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті "Києво-Могилянська академія", Національному інституті стратегічних досліджень України, Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Харківському національному університеті імені С. Каразіна.

Вивченню загальних питань і проблем демографічного розвитку нашої держави й окремих її регіонів присвячено праці багатьох вчених, зокрема таких, як В. О. Джаман, А. І. Доценко, Е. Лібанова, С. Пирожков, І. Прибиткова, А. М. Слащук, Г. Г. Старостенко, О. Г. Топчієв, М. І. Фащевський, О. У. Хомра та інші. У багатьох дослідженнях ми бачимо висвітлення загальних та окремих питань, які стосуються демографічної ситуації в державі або великих регіонах. Зокрема, М. І. Фащевський, проводячи аналіз методологічних аспектів дослідження географії населення, звертає особливу увагу на необхідність вивчення соціально-демографічної ситуації в Україні та її регіонах, враховуючи тенденції в депопуляційних процесах [17]. Аналізу демографічної ситуації в окремих регіонах України присвячено праці В. О. Джамана, Ю. Дехтяренка, Н. Гринчука, Н. Паньків, В. Яворської, А. Слащука [2; 11; 16; 20] та інших науковців, у яких висвітлено особливості регіональної диференціації населення та тенденції демографічного розвитку окремих територій. Питаннями вивчення міграцій займаються О. А. Малиновська, Е. Лібанова, О. Позняк [9; 10]. Про значний інтерес науковців до даної проблематики свідчить велика кількість дисертаційних досліджень, присвячених дослідженню різноманітних аспектів населення.

Так, зокрема, у дисертації Н. І. Прищук досліджуються депопуляційні складові демографічної динаміки, а також зміни міграційних детермінант, що формують територіальні особливості демографічної ситуації Львівської та Волинської областей [153].

Дисертаційна робота В. В. Яворської розкриває геодемографічні процеси відтворення

населення в регіоні Українського Причорномор'я (Одеська, Миколаївська, Херсонська області України) та їх мікрорегіональні особливості, умови, фактори розвитку регіональних та локальних популяцій населення [20].

Процесам демографічного розвитку та закономірностям відтворення народонаселення в Тернопільській області, їх чинникам та особливостям в контексті депресивного стану регіону присвячене дисертаційне дослідження Р. В. Ціщика [18].

Територіальний аспект демографічної структури та її вплив на особливості розміщення населення та його розселення в гірських районах Українських Карпат розкрито у роботі Н. Я. Паньків [11].

Метою дисертаційного дослідження Л. В. Черенчук є розробка теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо вдосконалення статистико-економічного аналізу та прогнозу природного відтворення населення в регіональному аспекті. Основна увага звернута на демовідтворювальні процеси Чернівецького регіону, зокрема, процес природного відтворення населення [19].

І. А. Бондарець у своєму дослідженні проаналізувала і охарактеризувала вплив генетико-демографічних процесів на відтворення населення для подальшого вдосконалення медичної допомоги (на прикладі населення Черкаської області) [1].

Г. М. Лабінською досліджено територіальну організацію жіночого населення Львівської області в усіх його демо- та соціально-економіко-географічних виявах, а також чинники цієї організації в історико-географічному контексті [8].

У роботі Н. В. Заблотовської розкрито територіальні особливості демогеографічних процесів в регіоні Центрального Поділля, представленого Хмельницькою субрегіональною системою розселення, з урахуванням передумов їх виникнення та перебігу залежно від комплексу суспільно-географічних чинників [4].

Робота К. Ю. Сегіди присвячена вивченню суспільно-географічних особливостей демографічного розвитку Харківської області як регіональної соціогеосистеми для обґрунтування рекомендацій з управління демографічним процесом в регіоні [15].

Але в той же час варто відзначити, що недостатнім залишається стан вивчення просторових особливостей перебігу демографічних процесів в окремих регіонах України. Цілоком очевидно, що досі є дискусійними і недостатньо розробленими методологічні аспекти статистичного вивчення природного відтворення населення. Крім того, статистичний аналіз природного відтворення населення вимагає систематизації, постійного вдосконалення інформаційного забезпечення і методів вивчення цього явища, насамперед на регіональному рівні з урахуванням певних особливостей.

Список використаних джерел:

1. *Бондарець І. А.* Генетико-демографічні процеси як основа відтворення населення: Автореф. дис. канд. мед. наук: 03.00.15 / І. А. Бондарець. – К., 2007. – 21 с.
2. *Джаман В. О.* Природно-ресурсні можливості як чинник розселенської ємності території / В. О. Джаман // Український географічний журнал. – 2006. – № 4. – С. 5–55.
3. *Жупанський Я. І.* Історія географії в Україні: Посібник. Видання друге, доповнене / Я. І. Жупанський. – Київ–Чернівці: “Колір-Друк”, 2006. – 276 с.
4. *Заблотовська Н. В.* Демогеографічні процеси в регіоні Центрального Поділля (на прикладі Хмельницької області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Н. В. Заблотовська. – Чернівці, 2010. – 20 с.
5. *Історія України в особах: IX–XVIII ст.* – К.: Видавництво “Україна”, 1993. – 396 с.
6. *Корчак-Чепурковський Ю. А.* Влияние смертности в разных возрастах на увеличение продолжительности жизни / Ю. А. Корчак-Чепурковський // Изучение продолжительности жизни / Ю. А. Корчак-Чепурковский. – М.: Наука, 1968. – С. 134–155.
7. *Корчак-Чепурківський Ю. А.* Избранные демографические исследования. – М., 1970. – 387 с.
8. *Лабінська Г. М.* Жіноче населення регіону: суспільно-географічні аспекти (на матеріалах Львівської області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Г. М. Лабінська; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2007. – 20 с.

9. Лібанова Е. М. Соціально-демографічна політика в Україні у контексті принципів Програми дій МКНР (1994 р.) / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2 (12). – С. 12–26.
10. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава : аналіз, управління зовнішніми міграціями / О. А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 235 с.
11. Паньків Н. М. Демографічний розвиток гірських районів Українських Карпат : Автореф. дис. канд. геогр. наук / Н. М. Паньків. – Львів, 2002. – 17 с.
12. Прищук Н. І. Демографічна ситуація українсько-польського пограниччя : Автореф. дис. канд. геогр. наук / Н. І. Прищук. – Львів, 2005.
13. Птуха М. В. Очерки по статистике населения / М. В. Птуха. – М. : Госстатиздат ЦСУ СССР. – 1960. – С. 5.
14. Птуха М. В. Очерки по истории статистики XVII – XVIII веков / Под общ. ред. В. С. Немчинова / М. В. Птуха. – М. : Госполитиздат. – 1945. – 352 с.
15. Сегида К. Ю. Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області) : автореф. дис. канд. наук : 11.00.02 / К. Ю. Сегида. – Харків, 2011. – 24 с.
16. Слащук А. М. Основні тенденції сучасних урбанізаційних процесів Волинської області / А. М. Слащук, Н. В. Вишневська // Наук. вісник Волин. держ. уту ім. Лесі Українки. Серія : Географія. – 1998. – № 5. – С. 73–78.
17. Фащевський М. І. Методологічні аспекти дослідження географії населення / М. І. Фащевський // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 58–62.
18. Ціщик Р. В. Формування і розвиток демографічної ситуації в депресивних регіонах (на прикладі Тернопільської області) : Автореф. дис. канд. геогр. наук / Р. В. Ціщик. – Львів, 2005. – 20 с.
19. Черенчук Л. В. Статистичне вивчення природного відтворення населення Чернівецького регіону : Автореф. дис. канд. економ. наук : 08.03.01 / Л. В. Черенчук. – К., 2005. – 20 с.
20. Яворська В. В. Вікова структура населення як провідний чинник геодемографічного процесу / В. В. Яворська, С. Б. Куделіна // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон : ПП Вишемирський, 2005. – С. 266–271.

УДК 331.55:314.7:005

Уляна Садова, Святослав Князев,
Григорій Селещук

МІГРАЦІОЛОГІЯ: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”,
м. Львів,
sadlu2004@gmail.com

The article is devoted to the formation of migrationology as a separate science of population displacement. Indicated on methodological and applied aspects of its development in terms of social progress. The attention to the laws governing the organization of the territorial migration systems. An approach to the formation of migration policy in the light of national security of Ukraine.

Ключові слова: міграціологія, міграція, територіальна міграційна система, міграційна політика.

Key words: migrationology, migration, territorial migration system, migration policy.

У сучасному світі міграція – особливий об’єкт вивчення найбільш загальних наук про суспільство, котрий об’єднує демографів, географів, економістів, соціологів, статистиків, представників інших дисциплін. Кожна з наук має свій інтерес у цій царині. Показово, що багато речей (часткових знань), які вивчаються у межах конкретних дисциплін, мають здатність до синергії. Синтезу нових знань сприяють дослідження міграції, здійснені з позиції координат простору і часу. Так, з позиції просторових закономірностей організації

суспільства осмислюється зв'язки людини з середовищем її існування. З позиції ж часу вивчається швидкість руху, змін людини у розрізі усіх її структур – морфофізіологічної (організм), психоемоційної (індивідуум), соціогенної (особистість), поява нових властивостей у межах її мікросвіту. Час дозволяє оцінювати тривалість людського життя (фізіологічні чи календарні межі), розглядати віхи його історичної еволюції, моделювати майбутнє. Нині інтерес науковців до простору і часу дає підстави говорити про перспективи такої науки як міграціологія. На фоні соціалізації, економізації, інституціоналізації, політизації наукових знань про міграційні явища та процеси виникають наукові доктрини, теорії, школи. По шляху розбудови науки міграціології рухається й вітчизняна наукова спільнота, яка на кожній з міграційних хвиль, мала у минулому власні українознавчі студії.

Інтерес до вивчення міграціології, як окремої науки суспільних знань, у соціально-економічному розвитку суспільства зростає з кожним роком. Свідченням цьому є не лише велика кількість праць у сфері з різних аспектів міграції, але й організація цілої низки заходів – міжнародних форумів, симпозіумів, конференцій, на яких цей феномен розглядається під принципово новими ракурсами розвитку суспільства. За піввіковий період тема міграціології стала міждисциплінарною, охопила доволі різні сфери наукового знання.

Поняття міграціології. Термін “міграціологія” є похідним від двох слів: латинського *migratio* – переселення та грецького – *logos* – вчення. Міграціологія – це наука про переселення або про міграцію. Таке визначення визнається практично всіма вченими-міграціологами. Але далі ситуація ускладнюється, бо сам процес переселення, види, форми, рушійні сили різні вчені розуміють по-різному. Одні міграціологи вважають, що переселення – це такий самий об'єкт дослідження, як населення, тому вивчаючи його можна обмежуватися методами, запозиченими з демографії. На думку цієї групи вчених, уява про переселення еволюціонує разом зі знаннями про народонаселення. Близьким до цього є підхід міграціологів географічного напрямку, в основі якого лежать об'єктивні закономірності розміщення населення по території. По суті мова йде про інформацію, яка наче сканована й подана як геоінформаційна карта, тобто її аналіз відповідає методології географічної науки. Подібну позицію займають й учені – представники екістики (науки про закони й закономірності розселення населення). У цих концепціях не залишається місця осмисленню властивостей самого руху (переселення) об'єкту у просторі і часі. Інші автори соціологічних концепцій в основу розуміння переселення ставлять насамперед людину в мозаїці її суспільних аспірацій (зв'язків та відносин). В епіцентр уваги попадають свідомість людини, її потреби та прагнення, міграційні очікування, спілкування з іншими людьми, взаємодії між втрачаючими та приймаючими соціумами, громадами, між окремими групами мігрантів тощо. Ще інший контекст в дослідженнях явищ та процесів переселення населення існує серед вчених-економістів. Адже економічні інтереси – це аналіз “зсувів” попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці, кон'юнктури праці як фактора виробництва. Цьому слугує методологія аналізу й оцінювання економічних ефектів від використання робочої сили, ризиків ринкових засад її включення у виробництво, витрат і вигод від перетікання міграційного капіталу з одної економічної системи в іншу тощо.

Усі пояснення переселення населення, місця і ролі в цьому процесі факторів простору та часу, знаходять своїх прибічників. Вони мають право на життя й розвиток. Але в умовах сучасного динамічного світу, коли новітні інформаційні технології відкривають нові можливості економіки, ми маємо змогу принципово по-іншому подивитися на науку міграціологію. Нині стоїть завдання інтеграції міграційних знань, уніфікації її теоретичної мови.

Певною спробою у цьому напрямку є наше розуміння **міграціології** як науки про найбільш загальні закони та закономірності процесу переселення населення, просторово-часові властивості його руху, форми організації міграційних потоків і їх наслідків, методів вимірювання міграційних ризиків та ефектів, моделювання міграційних ситуацій, міграційної політики, а також механізмів її реалізації.

Виділення у системі суспільних вчень міграціології як окремої дисципліни обумовлене надзвичайно потужною хвилею глобалізаційних рухів самої науки. Показово, що в науковому світі нагромадилася значна інформаційна база вивчення міграцій як теоретико-методологічного, так й прикладного характеру. Вона, безперечно, по-різному «лягає» на національні наукові школи, на підходи до моделювання міграційної політики з позиції інтересів окремих держав. Проте, саме цей аспект вимагає поглиблення наукових досліджень міграції. Стосовно України привертають увагу специфічні передумови становлення міграціології як науки, пов'язані з історико-культурними, економічними, геополітичними факторами розвитку українського суспільства. Їх можна умовно окреслити певними історичними рамками окремих періодів – ретроспективного, сучасного, перспективного.

Ретроспективний період. Загалом саме явище міграції складно узгоджується з українською гуманітарно-культурологічною традицією, яка центральним осередком життя населення вважала оселю, спільноту чи громаду, яка вела осілий спосіб господарювання. Людям не було великої потреби мігрувати на великі відстані. Природа як могла винагороджувала людську працю. І лише прийшли народи, завойовники наважувалися відібрати їхню власність. Господарі ж змушені були захищати напрацьоване усіма можливими методами від зовнішніх ворогів. Згодом, способи втечі (читай міграції) від біди стали основою для витворення народних дум, оповідей, і навіть казкових мотивів для дітей. Загалом, поняття “міграції” дуже складно з'являлося в українському народному побуті. Для українця значний “міграційний” досвід пов'язаний з пам'яттю про страждання і сльози простого люду. Проте, міграція поступово ставала джерелом й позитивних речей. Незважаючи на асиміляцію населення, міграція “працювала на гартування” власної ідентичності, яка у підсумку відобразилася й на формуванні мережевої структури світового українства (української діаспори). До речі, з приводу позитивних граней міграції варто зупинитися на мандрівних казкових сюжетах. При них цікаво пише С. Черепанова. Так, прибігаючи до творчості І. Франка, вона зауважує, що “на національному ґрунті світові (мандрівні) казкові сюжети набувають оригінального забарвлення. Наприклад, використавши з X ст. відомий сюжет про хитрого Лиса, великий Каменярь переробив його на народну мову” [1]. Сам Іван Якович писав: “Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про Лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, так сказати, на чужий позичений рисунок наклав наші кольори” [2]. Тобто, у нашому випадку, маємо яскравий приклад імміграції на українські терени прекрасного казкового сюжету. Без сумніву, таке змалювання міграції – це лише натяк, хоча дуже важливий, на еволюційний ланцюг передумов появи міграціології. Адже перетворення її у систему міграційних наукових знань повинно було опиратися на специфічний понятійно-термінологічний апарат. І тут в історичному календарі проукраїнських подій знову постає низка історичних подій та процесів – і татаро-монгольське іго з примусовими формами переміщення населення (для прикладу, навіть ясир), і втікацтво, а згодом – відхідництво, і навіть чумацтво, аж до сучасних хвиль української міграції з новими видами (трудової, освітньої, рекреаційної, медичної, паломницької тощо), можливими вимірами формами реалізації (геопросторовими – внутрішньої і зовнішньої, континентальної й міжконтинентальної ін. та часовими – стаціонарної, тимчасової, сезонної, маятникової, циклічної тощо), способами регулювання (організована й неорганізована або спонтанна). Інституціоналізація найновіших глобалізаційно обумовлених форм переміщення населення є великим шансом й гострою потребою сучасної України в реалізації її євроінтеграційних планів.

Сучасний період. В останні роки міграціологія активно піднімається як наука, що відповідає усім критеріям системного підходу. Як справедливо вказує О. І. Шаблій, “науку можна розглядати як інформаційну, соціальну, економічну, організаційну систему. У кожному випадку простежуватиметься інша її структура, тобто наявність у ній складових частин і зв'язків між ними” [3, с. 21]. У такому контексті міграціологія є і складною системою знань і наукових методів їх одержання, і мережею інститутів та організацій, які супроводжують виробництво, передачу, обмін, споживання наукового міграційно обумовленого продукту.

IV. НОВІ ГАЛУЗІ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ НА ПЕРЕТИНІ НАУК

У спеціальній літературі існують різні підходи до аналізу її змісту та структури. І, як знову справедливо пише вказаний учений, “залежно від того, який тип знання продукує наука, у її складі виділяють зазвичай дві частини: фундаментальну і прикладну” [3, с. 21]. Поділ між ними дуже умовний, і це особливо чітко простежується на молодих системах знань, зокрема міграціології.

Міграціологія як наука почала формуватися у другій половині ХХ століття. В Україні процес йшов пліч-о-пліч з розвитком демографії та географії. Серед найбільш відомих фахівців у даній царині були Заставний Ф. Д., Хомра О. У., Прибиткова І. М., Дяченко Б. І. Згодом плеяду поповнили Пирожков С. І., Малиновська О. А., Лібанова Е. М., Романюк М. Д., Позняк О. В. та інші. Варто зазначити, що прикладну сторону розвитку міграціології у радянський час значним чином укріплювали спеціальні дослідження у галузі містобудування, соціології та юриспруденції. До речі, дослідження соціальних та юридичних проблем міграції подарувало науковій спільноті цілу плеяду вчених (Євтух В. Б., Колпаков В. К., Кузьменко О. В., Олефір В. І., Римаренко Ю. І., Серова І. І., Тимчук М. Ф., Тиндик Н. П., П'ятковська О. Р. та ін.). На жаль, кадровий потенціал науковців, яких можна було б задіяти в дослідженнях міграції, був недостатній. Більше того, підготовка студентів у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю була обмежена (географи, соціологи). Більше того, на факультетах економічного спрямування (зокрема, статистики) був взятий курс на ліквідацію викладання навчального курсу “демографія” (не говорячи про міграціологію). Лише окремі вчені в системі установ Національної Академії Наук України предметно зверталися до цієї тематики.

Усе стало причиною того, що перші публікації з міграціології подарували світові російські учені. Однією з перших книг під такою назвою був навчальний посібник “Міграціологія” [4], у якому його автори Хорев Б. С., Іонцев В. А., Денисенко М. Б. по суті запозичили структуру викладання навчального курсу з демографії.

Нині інтенсивність та структура дослідницького пошуку міграціології значно розширилася. Вдалим прикладом цьому є розвиток ідей у працях К. О. Кірсанова, В. А. Волоха, А. В. Очірова [5], які першими підняли питання філософії міграційної проблематики і її відображення в системних виявах. Автори трактують міграціологію як науку, що вивчає питання переміщення у просторі і часі систем будь-якої однотипної природи і особливості взаємодії даних систем з середовищем, яке змінюється (з системами, існуючими скоріше у місці перебування). У вказаній публікації автори посилаються на результати дисертаційного дослідження Ш. Н. Хуцишвілі, який в 2010–2011 роках здійснив аналіз усіх дисертацій Росії за період 1994–2009 рр. з питань переміщення [6]. Висновком стало те, що основна маса робіт прямо чи побічно пов'язані з питаннями міграціології (причому, як правило, досліджуються часткові питання), велика кількість робіт присвячена так званим насущним питанням, є роботи з вдосконалення науково-методичного апарату міграційних досліджень. Проте велика частина носить декларативний або постановочний характер. Усе це підводить автора до висновку, що існує гостра потреба у поліпшенні наукових підходів до міграційних досліджень. У розвиток сказаного вчені К. О. Кірсанов, В. А. Волох, А. В. Очіров роблять свій висновок про те, що “міграціологія знаходиться на етапі збору даних і їх осмислення. В даний час або з'явилися, або мають бути створені так звані дослідження проривні, які дозволять якісно повновому поглянути на всю міграційну проблематику” [7].

Рис. 1. Структура системології з виділенням міграціології як окремої автономної науки (подано за: К. О. Кірсанов, В. А. Волох, А. В. Очіров)

Силами українських вчених (Р. Т. Теслюк) подібне детальне дослідження було проведено в Україні за період 1991–2008 рр. Результати його засвідчили таку картину. Загалом у дисертаціях міграційна тематика піднімалася 53 рази. Зокрема, з врахуванням приналежності роботи до певної галузі наукових знань, структура інтересів поділилася так: економіка – 22 роботи, право – 19 робіт, державне управління – 4, політичні науки та економічна і соціальна географія – по 3, соціологія – 2. При цьому у галузі економічних наук домінує спеціальність “світове господарство та міжнародна економіка” (13). В рамках спеціальності “Демографія, економіка праці, соціальна економіка та політика” написано 6 робіт. У наступний період (2008–2014 роки) кількість дисертаційних досліджень орієнтовно зросла на 30 %.

На сучасному етапі розвитку міграціології окрему увагу слід звернути на роль такого рушійного фактора, як прикладна наука, яка окреслює “шлях та способи впровадження наукових відкриттів у сферу людської практики” [3]. У цьому контексті увагу на себе звертає політична міграціологія, про яку Ю. Єфімов [8] пише: “міграція в політологічному розумінні – це зміна політичної реальності держави чи регіону під впливом соціальних переміщень населення чи його частини за межі держави чи адміністративного кордону на відносно тривалий час. Мігранти ж у політологічному розумінні – це соціальні групи, члени яких, усвідомлюючи себе цілісним суб’єктом поведінки на новому місці проживання і володіючи почуттям групової солідарності, прагнуть реалізувати свої політичні інтереси, відмінні від політичних інтересів суб’єктів приймаючої спільноти. Політична міграціологія, як галузь політологічного знання, реалізує півні функції. Так, пізнавальна функція сприяє адекватному пізнанню оточуючої політичної дійсності, реалізується у системі пізнавальних засобів і забезпечує пошук і збір теоретичної та емпіричної інформації, її перетворенню

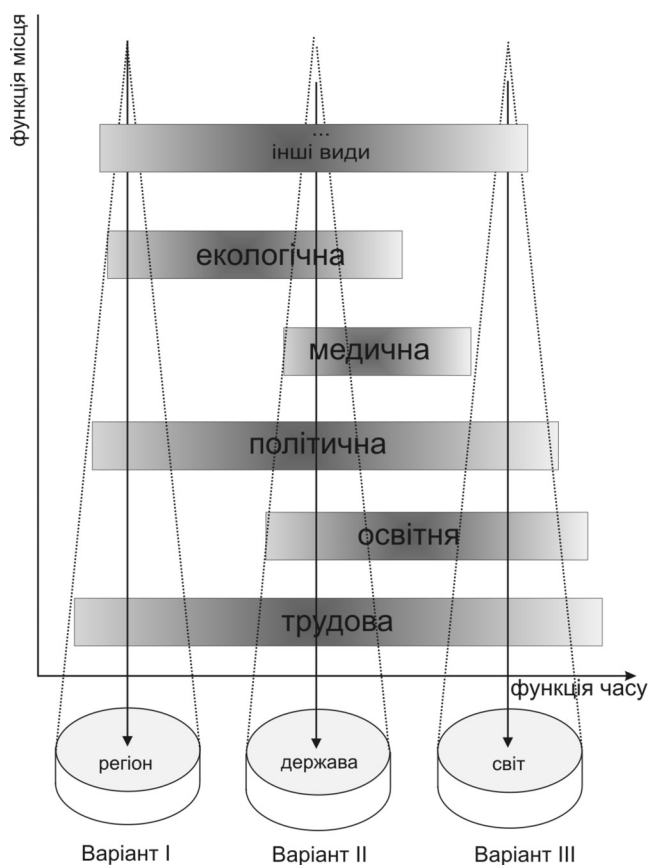

Рис. 2. Геопросторові та часові координати системних вимірів міграції

і виробленні знань, які доповнюють відомості про міграційні процеси, сприяє їх регулюванню, виробленню міграційної політики” [8]. Іншими словами, мова йде про методологічні проблеми політичної міграціології (політико-міграціологічні аспекти міграції, політична міграціологія як наукова дисципліна, національна безпека як ключова проблема політичної міграціології), політологічні виміри міграційних процесів (проблеми кореляції між міграцією та політичним процесом, міжнародні міграції населення, основні тенденції, специфіка і політична складова міграційних процесів в конкретній країні, міграція і національна безпека країни), управління міграційними процесами як політична проблема (сучасна міграційна політика іноземних держав, глобальна проблема біженців і міжнародна міграційна політика тощо).

Очевидно нині є усі підстави говорити й про соціальну міграціологію як науку про зміни соціальної реальності держави чи регіону (соціального розвитку та соціального захисту) під впливом соціальних переміщень населення чи його частини за межі держави або адміністративного кордону на відносно тривалий час. Час є од-

нією з ключових метричних координат міграції. Очевидно саме він показує, як можуть накладатися один на один різні періоди інтенсивності міграцій (міграції трудової, освітньої, політичної, медичної, екологічної і т. п.). Може виникати ситуація, коли міграційні піки різних видів міграції співпадатимуть. Критичні значення міграційних переміщень населення, спроектовані одночасно на регіон чи державу, є викликом для втримання рівноваги з позиції стратегічного розвитку (рис. 2).

Відповіддю на виклики міграції, яка може руйнівний для приймаючої чи віддаючої територіальної суспільної системи (регіону, держави) потенціал, є організація територіальних міграційних систем. Останні активно досліджуються представниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ “ІРД імені М. І. Долішнього НАН України” [9; 10].

Перспективний період. Важливе місце у розвитку міграціології відіграє методологічна частина. Не концентруючи увагу на виявленні суті самого поняття міграції, яке у спеціальних джерелах висвітлено детально, зупинимось на найпоширеніших її класифікаційних ознаках. У цьому зв'язку доречно зазначити, що у сучасній літературі існує немало підходів до проведення класифікації міграцій, які по суті наповнюють усю сукупність міграційних наукових знань.

- *за способом подолання геопросторових меж (кордону)* – внутрішня (у середині країни, регіону) і зовнішня (переважно з виїздом за державний кордон) – еміграція;
- *за часовими ознаками:* стаціонарна (безповоротна чи іноді називають постійна, що пов'язана з остаточною зміною постійного місця проживання), і тимчасова (припускає переселення на визначений термін, наприклад, навчання чи робота за контрактом);
- *за календарем:* хронічна, цілорічна, сезонна, що включає щорічні переміщення людей у визначені періоди року (як приклад, збір врожаю);
- *за регулярністю:* постійна, періодична, маятникова, що пов'язана з регулярними поїздками до місця роботи чи навчання за межі свого населеного пункту, епізодична, що являє собою нерегулярні як в часі, так і в напрямі поїздки (туристичні, комерційні, культурно-побутові тощо);
- *за формами реалізації (організації):* організована (переважно суспільно), що здійснюється за участю державних і громадських організацій за їх організаційно-економічною підтримкою, та неорганізована, що проводиться силами і за кошти безпосередньо самих мігрантів без матеріальної й організаційної підтримки зовні та ін.;
- *за відношенням до виду людської діяльності:* політична, економічна чи трудова, освітня, інтелектуальна, медична, етнічна, релігійна чи культурна, культурно-відпочинкова (туристична) тощо.

Враховуючи мінливість розвитку сучасного світу, зростаючий попит населення на усе нове, перелік класифікаційних ознак міграції буде розширюватися. Для прикладу, зовсім скоро у міграціології виникне гостра потреба аналізу міграцій за такою ознакою, як статус споживача міграційної послуги. Мова йде про те, що економіка XXI століття – це рух до нових стандартів споживання й організації вільного часу. Відтак у світі прогресуватиме соціокультурна диференціація суспільства. Вона призводитиме до появи усе нових видів міграційних переміщень населення, інституціоналізації субкультурних ареалів міграційно обумовлених спільнот з специфічними моделями поведінки та стратегіями життєвого вибору (багатих, середнього класу, бідних), інтенсивного розвитку ринку міграційних послуг тощо. Отож, за статусом споживача міграційної послуги можна прогнозувати появу та утвердження таких міграцій:

- елітна група з числа представників верхівки бізнесу, орієнтована на взаємодію у рамках глобальних мереж обміну інформацією і інтелектуальними ресурсами (споживачі ринку послуг елітарної туристичної міграції – ділової (професійно-ділової), науково-пізнавальної (конгресної), космічної, мисливської, пригодницько-туристичної (туристично-екстремальної), екоекзотичної);

- ективні користувачі каналів «мережевого світу», котрі підвищують з їх допомогою свій професіоналізм, добробут, статусні позиції і водночас є ретрансляторами високого стандарту міграційних послуг у різних сферах економіки (споживачі ринку послуг освітніх, мистецьких, подієвих, спортивних (спортивно-відпочинкових), історичних, етнічних, сакральних, діаспорних, гастрономічних чи кулінарних тощо).
- Обидві групи мають суттєвий інноваційний потенціал, проте малочисельні, прив'язані до великих міст і корпоративних структур або мережевих проектів за участю іноземних партнерів.
- Існують ще дві цікаві групи споживачів міграційних послуг:
- пасивні споживачі глобального інформаційного і мас-культурного продукту ринку міграційно обумовлених послуг (наприклад у сфері туризму - сільський зелений, паломницький, рекреаційно-оздоровчий, розважальний, торговий (шоп-тури));
- перства соціальних маргіналів, відчужених навіть від примітних моделей глобального споживання міграційного ринку послуг (епізодичні споживачі ринку міграційних послуг ("світ очима Ю. Сенкевича").

Обидві групи доволі чисельні, їхні представники можуть бути різних вікових категорій залежно від цілей організації міграційно обумовленої поїздки.

Варто зауважити, що виділення статусних ознак споживача міграційної послуги може наводити на думку про те, що в епіцентр уваги попадає туристична сфера з відповідним ринком туристичних послуг. Проте, існує тонка її відмінність від міграціології, у якій акцент робиться не на ринку туристичних послуг як цілі, а на засобі досягнення мети – інструментах часу та простору.

У міграціології для вивчення міграцій окрім статусної ознаки споживачів певну цінність має ознака *за роллю цього феномену в організації суспільного порядку* (життєзабезпечуюча, компенсаційна, трансформаційна міграція). По суті мова йде про функцію, яку відіграє міграція в геопросторовій та часовій організації суспільства, про внутрішній час і внутрішній простір досліджуваної системи. Очевидно, до уваги повинні братися усі види людської діяльності. Це вплив міграцій через її внутрішні зв'язки й на демографічну сферу (демографічну ситуацію у структурно-кваліметричних вимірах), й соціально-трудова сфера (трудова потенціал залежить як від кількісного, так і від якісного складу емігрантів – вимушені емігранти, біженці, депортовані, війська, що виводяться з інших країн й "затримуються" на теренах інших держав тощо), й соціально-освітню, культурну, екстичну і інші сфери.

У розрізі поданих вище класифікаційних ознак міграції можна проводити детальні міграціологічні дослідження. Так, часова визначеність цього явища дає можливість аналізувати цей феномен з погляду особливої значимості просторово-часових наслідків для приймаючої та втрачаючої сторони [11]. Багато дослідників відзначають, що серед мігрантів є багато людей, які вміють створювати проблеми як собі, так і державі, що у результаті міграційного "навантаження" на сферу проживання у конкретних координатах простору і часу виникають специфічні конфлікти між категоріями населення (групові, регіональні, етнічні); що обмеженість і дороговизна житла часто не дозволяють мігрувати як групами, так і індивідуально; що інститут "дозволу на житло", з одного боку, забезпечує порядок, з іншого – обмежує права людини. Процес адаптації за умов стаціонарних (незворотних) міграцій (переселень) пов'язаний зі зміною матеріального, соціального й психологічного станів індивіда, що змінив місце проживання. Змінюються зміст праці, соціальне оточення, при міграціях на далеку відстань – клімат. Переважна більшість мігрантів не має свого житла у місцях поселення впродовж тривалого періоду часу тощо. І тут міграціологія покликана пояснити закономірності вияву міграції (її властивості) з позиції просторово-часових критеріїв. Адже якщо на вказану вище міграційну проблему відсутності житла, котра у часі має свій пік гостроти, «напливає» пік гостроти іншої проблеми спорідненого характеру (наприклад, потреба у житлі воїнів-учасників бойових дій, чи дітей-сиріт, чи вимушено переселених осіб із зони бойових дій, чи населення, переселеного із території екологічного лиха тощо), то су-

купний потенціал енергії мігрантів не просто зростає, а стає вибухонебезпечним викликом для суспільства. Трансакційні витрати на його обслуговування – значні. Іншими словами, енергія має економічний вимір. Ще більший вияв енергії можуть мати не розведені у часі міграційні події. Власне тривалість перебування людини-мігранта у певному стані невизначеності тісно корелює з характером виявом її природних, соціальних, харитативних та інших властивостей (тобто на рівні людського організму, індивіда, особистості). Аналіз наслідків тимчасової міграції часто ув'язують з природним бажанням людей (в першу чергу молоді) жити краще. Молоді люди намагаються будувати свою кар'єру й особисте життя за місцем навчання, де вони адаптувались, виробили визначені стереотипи поведінки, “встановили” зв'язки. Наслідки сезонної міграції, які перед усім аналізуються з економічної точки зору, нерідко можуть виявлятися у формі міжгрупових конфліктів (на мікроетнічній основі), де мають місце протиріччя між місцевою і сезонною (немісцевою) робочою силою у боротьбі за зайнятість. До особливостей маятникової міграції можна віднести монотонність її характеру. Одні люди легко адаптуються до регулярних поїздок, інші – скаржаться на погіршення стану здоров'я, дефіцит вільного часу, неприємності на роботі через запізнення тощо. За умов трудових маятникових міграцій складний процес адаптації значно погіршений: маятникові мігранти забезпечені житлом, збережені значною мірою старі соціальні зв'язки, повністю знята проблема приживаності. Змінюються лише місце та умови праці, що, власне, й становило предмет прагнень маятникових мігрантів. Тому перехід у статус маятникового мігранта здійснюється відносно безболісно у порівнянні з адаптацією за умов переселень. Привертають увагу й соціальні наслідки міграції, адже вони можуть сприяти стабільності сім'ї (об'єднанню) або, навпаки, вести до конфліктів, розпаду, якщо в членів сім'ї погляди на міграцію є протилежними. Наслідки неорганізованої міграції оцінюються як з позиції “випускаючої”, так і “приймаючої” сторін. З одного боку, виїзд фахівців на постійне місце проживання носить позитивний характер, звільняються робочі місця, що важливо в умовах безробіття. З іншого – зазначене має негативний характер, оскільки свій творчий потенціал провідні спеціалісти реалізують за кордоном.

Дослідження проблем міграціології дають підстави констатувати, що у світі відбуваються глобальні зміни. Кожна країна повинна готуватися до них, виробляти свою стратегію та тактику міграційних реформ. Для України важливо, щоб сучасна трансформація політики міграції населення, яка зумовлена як економічними, так й глибинними процесами у демографічній сфері, йшла у ногу з моделюванням перспектив суспільного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Черепанова С. О. Філософія родознавства [Текст] : навч. посіб. / С. О. Черепанова. – К. : Знання, 2008. – 460 с.
2. Франко І. Лис Микита. – Львів: В-во “Червона калина” – 1995.
3. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 21. (444 с.).
4. Хорев Б. С., Ионцев В. А., Денисенко М. Б. Миграциология. / Учебное пособие. – 1989.
5. Кирсанов К. А., Волох В. А., Очиров А. В. Теория миграциологии в контексте системалогических представлений / Интернет-журнал “НАУКОВЕДЕНИЕ”. – 2012. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naukovedenie.ru> (подано за: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-migratsiologii-v-kontekste-sistemalogicheskikh-predstavleniy>)
6. Хуцишвили Ш. Н. Развитие трудовой миграции в условиях трансформации рынка труда. М., 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Экономическая библиотека - <http://economylib.com/razvitie-trudovoy-migratsii-v-usloviyah-transformatsii-rynka-truda#ixzz3qiTlvApm>
7. Кирсанов К. А., Волох В. А., Очиров А. В. Теория миграциологии в контексте системалогических представлений / Интернет-журнал “НАУКОВЕДЕНИЕ”. – 2012. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://naukovedenie.ru> (подано за: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-migratsiologii-v-kontekste-sistemalogicheskikh-predstavleniy>)
8. Ефимов Ю. Г. Политическая миграциология: миграционные процессы в контексте политологических проблем – М. АНМИ, 2005. – 204 с.

9. Садова У. Я., Андрусичин Н. І., Князев С. І. Територіальна міграційна система як чинник розвитку економіки, держави і суспільства // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С.Кравців (відп.ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 3–12.
10. Садова У. Я., Теслюк Р. Т. Тенденції зміни людності міст Західного регіону України : чинники функціональної трансформації / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 2 (100). – С. 111–119. (330 с.).
11. Соціологія міграції: навчальний матеріал онлайн – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19650323/sotsiologiya/sotsiologiya_migratsiyi

УДК 911.3

Олександр Кучабський

ПОСТКОМУНІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ: ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Поморська Академія, м. Слупськ, Польща
kuczabski@mail1plus.pl

This article describes the geopolitical challenges and threats faced by Ukraine in the context of modern post-totalitarian transformation processes and conditions of escalating armed conflict with Russia and pro-Russian groups. Possible scenarios of the geopolitical situation in the region in the context of the prospects for the deployment of the Russian-Ukrainian confrontation are considered. In the short term perspective the social and economic crisis in Ukraine will deepen. It will be accompanied by increasing Russian pressure on the political processes in Ukraine. In the medium term perspective (10 years) geopolitical role of the Russian Federation will reduce. In the long term perspective Ukraine as well as Russian Federation will complete transformation process from totalitarianism to democracy, which was started in the late post soviet period .

Ключові слова: трансформація, демократизація, Україна, Російська Федерація, геополітичні виклики та загрози, homo sovieticus.

Key words: transformation, democratization, Ukraine, Russian Federation, geopolitical challenges and threats, homo sovieticus.

Постановка проблеми. Становлення та утвердження України як незалежної держави пов'язане не лише з складними трансформаційними процесами внутрішнього характеру. Починаючи від 1991 року поява України на світовій карті супроводжується серйозними геополітичними викликами і загрозами регіонального та глобального вимірів. Загалом, труднощі посткомуністичної трансформації є характерною особливістю більшості сучасних держав Центрально-Східної Європи. Проте серед своїх посткомуністичних сусідів Україна опинилася в найбільш складній, драматичній та непередбачуваній ситуації.

Від самого початку своєї державної незалежності Україна зіткнулася з трьома фазами суспільної трансформації. З одного боку відбувається деколонізація управління, система якого потребує реорганізації у відповідності з національними, а не імперськими інтересами. З другого – досі незавершена еволюція тоталітарного режиму у демократичний, що забезпечується децентралізацією управління. З третього – відбувається роздержавлення економіки, що веде до відмови від директивного управління на користь регулювання та стимулювання [1, с. 4].

Для кращого розуміння геополітичних перспектив України необхідно адекватно оцінити як внутрішні, так і зовнішні перешкоди, що гальмують її посткомуністичну трансформацію. Загалом на сьогодні Україна демонструє один з найгірших показників економічного

розвитку серед європейських держав, що ставить під сумнів її дієздатність, як державно-політичного організму. Однак з іншого боку, громадянсько-політична активність українців в 2004 та 2014 роках стала на заваді реставрації в Україні диктаторських режимів тоталітарного зразка, а також спромоглася затримати російську військову агресію на Донбасі в 2014 р. Наведені обставини свідчать, що посткомуністична трансформація України досі залишається незавершеною, а її майбутнє може реалізовуватися за різними, навіть кардинально відмінними сценаріями.

Різновекторність трансформаційних процесів та їх взаємне накладання вплинуло на порушення стабільності державних інституцій в Україні, що вилилося у тривалу соціально-економічну кризу. Внаслідок цього в Україні так і не вдалося досягти органічної відповідності нових суспільних цінностей та пріоритетів з методами державного управління, які за змістом нерідко ще залишаються тоталітарними. На переконання М. Лесечка та А. Чемериса “Україна опинилася на межі периферійної зони, і перспектива піднятися їй у світовій ієрархії є все більш проблематичною” [2, с. 95].

Перед 1991 роком ліквідація СРСР як державного організму не вважався реальною геополітичною перспективою. Основною загрозою для СРСР на той час був вихід з його складу Литви, Латвії та Естонії. Натомість політична криза 1991 року і невдала спроба серпневого військового путчу дискредитувала політичну владу Кремля та стала каталізатором розпаду: більшість суб'єктів СРСР набули ознак формальної, а згодом і реальної державної незалежності. Процес цей був остаточно завершений у грудні 1991 році, коли Україна стала незалежним суб'єктом світової політики, успадкувавши від СРСР попередню систему державного управління.

Попри те, що Україна включала здебільшого території, заселені українцями, мали місце суттєві регіональні відмінності політичного, соціального та економічного характеру. Ці відмінності іноді носили явно деструктивний характер. Основною причиною цього є історія формування кордонів України, які виникли впродовж 1920–1954 років як результат геополітичної волі кремлівських політичних вождів. Україна у 1991 році сформувалася швидше за все як геополітичний компроміс, а не результат політичної волі переважаючої більшості її населення до незалежності [3].

За результатами Всесоюзного референдуму про збереження СРСР, який відбувся 17 березня 1991 року, лише 20 % виборців УРСР (здебільшого з західних областей) наважилися проголосувати проти. Натомість діаметрально протилежними були результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року, коли за незалежність України (і відповідно проти входження до СРСР) проголосувало 90,3 % учасників плебісциту. Ця особливість засвідчила наскільки погляди майбутніх українських громадян щодо свого державнополітичного майбутнього були несформованими й як високою була небезпека маніпулювання українським виборцем. Поряд з цим, грудневий Всеукраїнський референдум 1991 року вперше зафіксував чіткі територіальні особливості у світогляді майбутніх громадян України. Зокрема, вже тоді можна було чітко виділити ареали домінування з одного боку проукраїнського, а з іншого – посткомуністичного виборця.

Глибинний цивілізаційний розлом території України на дві співмірні ментально відмінні частини – центральну-західну та південно-східну – можна вважати головним геополітичним викликом новітньої Української держави. У цьому контексті принциповим завданням правлячої політичної еліти України став пошук дієвої моделі територіальної реінтеграції, яка б не лише примирила між собою дві ментально несумісні групи людей, а й об'єднала їх спільним державотворчим інтересом. Досі це завдання повною мірою так і не було виконане.

Геополітичною особливістю України виявилася відсутність чітко вираженої межі між цивілізаційно та ментально відмінними частинами України (рис. 1). Це розмежування являє собою здебільшого широку перехідну смугу. Мають місце також окремі анклавними та вкраплення, характерні для іншого цивілізаційного простору. Навіть події Революції Гідності та російської агресії проти України не спромоглися нівелювати цей цивілізаційно-ментальний

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

розкол. Детальний аналіз виборів Президента України та Верховної Ради, які мали місце у 2014 році продемонстрували, що попри збільшення ваги «прозахідного» виборця, значна частина проросійського електорату проігнорувала участь в голосуванні. Ця пасивна частина залишилася поза виборчою статистикою, однак реально продовжує впливати на громадсько-політичне життя своїх регіонів.

Окрім згаданого цивілізаційного розколу, в Україні мають місце також інші відмінності географічного характеру. Насамперед йдеться про етнічну та мовну неоднорідність населення. На думку П. Надолішнього [4, с. 147–148] проблема етнічного складу населення є особливо важливою, коли держава організується, або перебуває на стадії становлення. На сьогодні територія України включає низку областей компактного проживання етнічних меншин, які через політичні механізми активно залучаються у цивілізаційне протистояння.

Станом на 1991 рік в Україні сформувалися три потужні групи населення: україномовна, російськомовна та двомовна. У подальші роки кардинальних змін у мовному розподілі населення України досягти не вдалося. При цьому слід відзначити, що до україномовної частини зараховують також сільське населення, яке послуговується українсько-російським мовним діалектом – суржилом, а також населення низки етнографічних груп (гуцули, бойки, лемки, русини, поліщуки), діалект яких іноді суттєво відрізняється від літературної української мови. Своєю чергою, російськомовну групу масово поповнили представники інших національних меншин, для яких російська виявилася більш привабливою, порівняно з українською, як мова комунікації [5, с. 307–308].

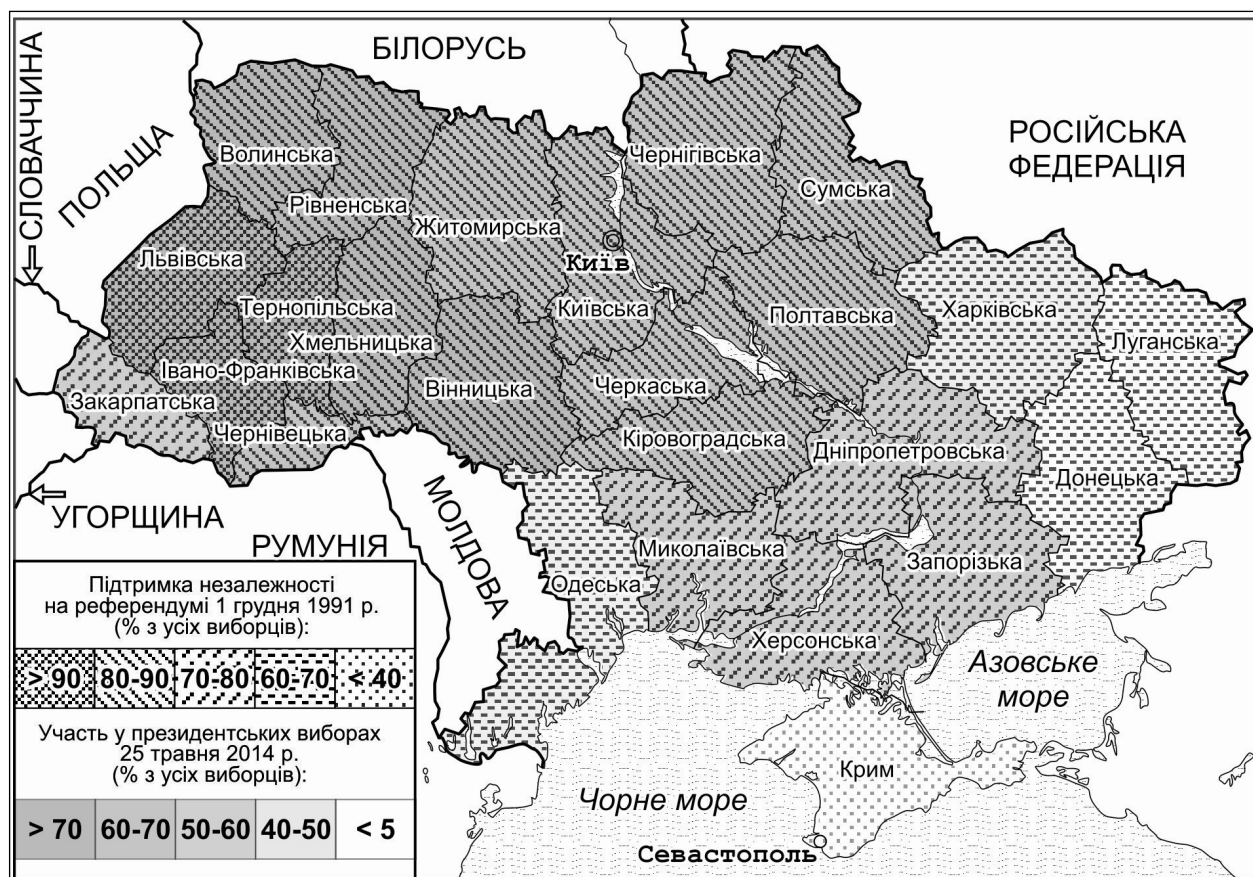

Рис. 1. Електоральні особливості регіонів України (1991–2014 рр.)

Черговим геополітичним викликом, який тривалий час гальмує ефективну реінтеграцію України, стала успадкована від СРСР неадекватна економічна модель. Економічна система України сформувалася задовго до 1991 року як невід'ємна частина т. зв. «єдиного

народногосподарського комплексу СРСР”. Його витoki сягають ще сталінської індустріалізації початку 1930-х років. Відповідно, центральне місце у ньому належало військово-промислому комплексу, а отже – продукції зброї та боєприпасів. Ця специфіка зумовлювала формування економічного механізму на засадах директивного планування, а не ринкових відносин. Основною метою економіки України безпосередньо до 1991 року було забезпечення військового паритету країн Варшавського договору з країнами НАТО. Реалізація цієї мети передбачала тісну кооперацію військових підприємств в кордонах всього СРСР та держав-сателітів.

Після розпаду СРСР гостро постало завдання конверсії, що полягало в переорієнтації виробництва зброї та боєприпасів на товари масового вжитку. Однак ефективно реалізувати це завдання не вдалося. Крах кооперації між військовими підприємствами, які тепер опинилися у різних державах, а також їх неефективність, неконкурентоздатність та непристосованість до ринкових умов, призвів до їх масового банкрутства і відповідно сприяв поглибленню економічної кризи.

Виразна військова спрямованість української економіки в момент розпаду СРСР суттєво спотворювала реальні статистичні показники. Адже значну частину ВВП країни становила зброя і боєприпаси, які відображались в статистиці, але не тільки не свідчили про реальну заможність населення, а й у подальшому лагала тягарем на бюджет, вимагаючи значних капіталовкладень на їх утилізацію. Згідно офіційної статистики ВВП України у 1990 році перевищував відповідний показник Польщі. Однак пересічний українець вже тоді був значно біднішим від західного сусіда.

Вихідна економічна відсталість України була пов'язана також з значною зношеністю основних виробничих фондів, що пояснювалося постійним поглибленням відставання СРСР у гонці озброєнь з США у повоєнний період. СРСР не міг собі дозволити інвестувати достатньо коштів у модернізацію виробництва, через що основні технології українських підприємств на момент здобуття незалежності у 1991 році вже застаріли і потребували значних бюджетних асигнувань [6, с. 11].

Намагання модернізувати економіку шляхом приватизації та впровадження ринкових механізмів не мали відповідної політичної підтримки й не призвели до якісних змін. Низка промислових гігантів, опинившись у ринкових умовах, збанкрутувала, натомість решта внаслідок спиритної та корумпованої приватизації опинилася у власності партноменклатури – представників посткомуністичної політичної еліти. За твердженням В. Лупація [7, с. 152], на етапі здійснення “великої приватизації” в Україні відбувся перехід від бюрократичної до кланово-корпоративної моделі реінтеграції.

На світовому ринку Україна спромоглася на деякий час закріпитися завдяки своїм металургійним та хімічним підприємствам, прийнятна ціна на продукцію яких формувалася завдяки порівняно дешевим російським енергоресурсам та надзвичайно низькій оплаті праці. Олігархічна модель економіки, що сформувалася в Україні на початку 1990-х років, стала гальмом оздоровлення економіки України. Олігархи, які за короткий час спромоглися сконцентрувати основну частину виробничих фондів у своїх руках, почали активно впливати і визначати політику держави, зокрема гальмуючи розвиток малого та середнього підприємництва, а отже формування середнього класу.

Черговим гальмом ефективної реінтеграції країни стала політична і управлінська моделі, які утвердилися в 1990-х роках в Україні. Б. Кульчицький пов'язав стратегічний вектор трансформації економічних систем з панівними суспільними цінностями [8, с. 41]. Станом на 1991 рік переважну більшість населення України можна було охарактеризувати як “радянський народ” – особливу форму етнокультурної спільності людей, яка ідентифікувала себе насамперед з усім СРСР, а не країною свого проживання – УРСР. Радянський народ, як масове віддзеркалення психотипу *homo sovieticus*¹, характеризувався специфічними психофізичними рисами, а насамперед – патерналізмом. Переважна більшість населення України

¹ термін введений у науковий обіг російським філософом А. Зінов'євим (1986).

у 1991 році не лише не була готовою до ринкових реформ, а й уникала активної участі у громадсько-політичному житті.

Олігархія, яка виросла з комуністичної партноменклатури, захопивши контроль над економікою, спромоглася поширити свій вплив на політичні інститути. Відсутність дієвого громадського контролю, реального місцевого самоврядування, слабкість демократично орієнтованої політичної опозиції були сприятливим ґрунтом для системної узурпації політичної влади олігархами. На фоні тотального браку політичної культури та відповідальності, відбулася підміна демократичних інститутів корумпованими бюрократичними структурами, які були покликані імітувати механізм демократичного державного управління.

У цьому контексті доречно навести аналіз особливостей адміністративної реформи в Україні, здійснений Я. Гонцяжем та Н. Гнидюк. На їх переконання, українське суспільство “виступає в ролі анонімного тла, пасивного свідка, а не учасника подій, що відбуваються. Зміни є грою, в якій беруть участь лише вузькі групи політиків з найвищих ешелонів влади, а громадяни або конкретні соціальні групи не відіграють в цих змінах жодної ролі в сенсі ініціювання чи проведення змін” [9, с. 10]. Натомість з іншого боку, як зауважили М. Лесечко та А. Чемерис “управлінська еліта виявилась невідповідною до реалізації трансформаційних процесів або такою, що не бажає їх здійснювати” [2, с. 98].

Зрозуміло, що за таких умов жодні реальні реформи, які б були спроможні обмежити владу олігархії та залежної від неї бюрократії, стають неможливими. Натомість активно створюється інформаційний шум щодо необхідності докорінного реформування всіх сфер суспільної життєдіяльності. Ще у 2002 році висловлено думку, що характер пострадянського суспільного процесу, значною мірою стихійний та некерований, відзначається “безсистемним реагуванням на поточні ситуації та впливом скороминущих егоїстичних корпоративних інтересів” [10, с. 88].

Внаслідок значної суспільно-політичної інертності, успадкованої з радянського тоталітарного минулого, на думку аналітиків “в Україні хаотично вибудувалася громіздка та неефективна система державного управління, яка була неспроможна розробляти реформи, впроваджувати їх, а отже, не відповідала потребам та очікуванням суспільства на сучасному етапі розвитку держави” [11, с. 7].

Попри наведені особливості політичного та соціально-економічного життя України, слід відзначити, що ключова обставина, що визначає характер та перебіг її посткомуністичної трансформації, є безпосереднє сусідство з Російською Федерацією. У минулому територія сучасної України становила значну частину соціально-економічного потенціалу Російської імперії, а згодом СРСР. Крім того, у офіційній версії російської історії саме українська територія відіграла роль колиски російської державності. Через це російські проімперські політичні кола вважають принциповим елементом відновлення геополітичної могутності Росії повернення України під політичний контроль Кремля.

Незважаючи на те, що формально Російська Федерація є гарантом територіальної цілісності України, у 2014 році вона здійснила проти останньої два акти збройної агресії. Протягом лютого-березня відбулася військова окупація, а згодом анексія Криму Росією, а починаючи від квітня російські збройні сили здійснюють систематичну окупацію частини території Донбасу. Поряд з цим слід зауважити, що незмінного та систематичного втручання у свої внутрішні справи Україна зазнає з боку Російської Федерації від самого моменту здобуття політичної незалежності у 1991 році. Основним механізмом такого впливу від самого початку була енергетична залежність. Згодом до важелів російського впливу на українську владу додалися фінансова залежність та економічний шантаж. Після того, як усі ці механізми виявилися нездатними утримувати українську правлячу еліту під контролем, головним важелем примушування стала військова агресія.

Ще від часу розпаду СРСР російська політична еліта не розглядає Україну як рівноправного суб'єкта міждержавних відносин. Причин імперського ворожого ставлення до України з

боку російського політикуму, яке пов'язане з висуванням до неї конкретних територіальних претензій, можна навести декілька:

1) *історична* причина. Останнім часом російський політикум все частіше орієнтується на імперське минуле, пов'язане з спадщиною Російської імперії та СРСР. У цьому контексті Україна зазвичай розглядається як головний винуватець розпаду геополітичних утворень, очолюваних Москвою;

2) *політична* причина. Сучасна Росія уособлює недемократичну модель державного управління. Крім цього соціально-економічний стан периферійних регіонів є ненайкращим. У такій ситуації вдачі реформи в сусідніх країнах (в т. ч. в Україні) становлять загрозу правлячів в Росії еліті і можуть поставити під сумнів правильність обраного ними шляху;

3) *економічна* причина, яка пов'язана насамперед з транзитним характером території України. Тривалий час головним елементом російської геополітичної стратегії було енергетичне узалежнення європейських держав від російських енергоносіїв. У цьому відношенні ключовим завданням для реалізації цієї стратегії є взяття під російський контроль усіх транзитних газо- на нафтопроводів, що проходять територією України;

4) *цивілізаційно-культурна* причина, оскільки як уже зазначалося, Україна є неоднорідною в цивілізаційному, культурному, мовному та етнічному відношенні державою з значною, а в деяких регіонах домінуючою, російською посткомуністичною присутністю.

Зрозуміло, що ймовірні сценарії розвитку російсько-українського конфлікту слід прогнозувати в залежності від розвитку геополітичних процесів у глобальному вимірі. Якщо конфлікт звузиться до дуального формату, то у зв'язку з відсутністю ресурсно-мілітарного паритету Україна не матиме шансів успішно та тривалий час протистояти російському тиску. Таким чином, в залежності від зовнішньополітичної активності в українсько-російському питанні з боку США, країн-членів ЄС, а також результативності та ефективності дій української влади, російсько-український конфлікт може бути розв'язаним без загрози державній незалежності, а за сприятливих обставин і територіальній цілісності України.

Зрозуміло, що від результативності демократичних реформ в сучасній Україні, а також від розв'язання російсько-українського конфлікту значною мірою залежатиме геополітичне майбутнє усього регіону Східної Європи. Усі перелічені сценарії несуть собою суттєві небезпеки і загрози не лише для України та сусідніх держав, а для усіх країн Європейського Союзу.

У *короткотривалій перспективі* одного-двох років слід очікувати поглиблення масштабів соціально-економічної кризи в Україні. Супроводжуватиметься це посиленням тиском Російської Федерації на політичні процеси в Україні, а відповідно загострення внутрішньо-українських протиріч. Головним засобом дестабілізації України Росія використовуватиме військову агресію, або шантаж такою агресією. Поряд з цим, ключем економічної, а ймовірно й політичної залежності України від Російської Федерації залишатимуться енергоносії. Крім цього, як засіб васалізації використовуватимуться інші слабкі чинники сучасної України – цивілізаційно-ментальні розбіжності регіонів, несформованість політичної системи, соціально-економічні проблеми кризового періоду тощо.

У *середньотривалій перспективі* до десяти найближчих років можна очікувати серйозних змін на світовому ринку енергоресурсів, що супроводжуватиметься послабленням геополітичної ролі Російської Федерації. Економічні загрози, які несе з собою зниження світових цін на енергоносії є співмірними з аналогічними процесами, які мали місце в останні роки існування СРСР. Об'єктивно вони здатні спровокувати масштабну соціально-економічну кризу в Росії, а з нею і зміну правлячої політичної еліти. Нарощування внутрішньоросійських проблем скоуватиме її активність у зовнішніх відносинах, зокрема у агресії проти України.

У *довготривалій перспективі* як Україна, так Російська Федерація завершать розпочатий ще у пізньюрадянський період процес трансформації від тоталітаризму до демократії. На жаль, важко передбачити якою буде ціна цих перетворень і чи збережуться ці державні організми в сучасних кордонах. Це зумовлюватиме їх включення в орбіту європейського гео-

політичного ядра. Процес євроінтеграції України і Росії відбуватиметься більш-менш синхронно і завершить собою процес трансформації всього Центрально-Східноєвропейського регіону від тоталітаризму до демократії.

Висновки. Україна, яку впродовж тривалого часу після проголошення державної незалежності у 1991 році, можна було кваліфікувати як значною мірою штучний продукт розпаду Російсько-радянської імперії, не втратила шанс перетворитися на дієздатну національну державу. Вирішення цього завдання вимагає вироблення прийнятної для переважної більшості соціально- та економічно-активної частини українців моделі реінтеграції.

Сучасний російсько-український конфлікт є черговою фазою триваючого з різною інтенсивністю вже протягом сотні років розпаду Російської (а згодом – радянської) імперії і є прямим наслідком посттоталітарної трансформації на території колишнього СРСР. Існує надзвичайно мала ймовірність вирішення цих протиріч у короткотривалій перспективі одного-двох років. Натомість головним рушієм розвитку України (як правдоподібно і Російської Федерації) у довготривалій перспективі є глибинна трансформація від тоталітаризму до демократії. У кінцевому рахунку ця обставина зумовлюватиме включення в орбіту європейського геополітичного ядра як посттоталітарної України, так і постпутінської Росії. Однак ціна такої трансформації може бути неочікувано дорогою і спричинити для обох конфліктуючих держав непомірні людські, територіальні, матеріальні та фінансові втрати.

Список використаної літератури:

1. *Кучабський О. Г.* Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення [Текст] : монографія / Олександр Кучабський. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 316 с.
2. *Лесечко М. Д.* Адміністративна реформа: досвід Польщі та українські реалії / М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : наук. зб. – Вип. 4. – Одеса : ОФ УАДУ, 2001. – С. 91–105.
3. *Kuczabski A.* Ukrainian post-communist transformation: causes, consequences and threats / A. Kuczabski, T. Michalski // Quaestiones Geograficae [Text]. – 2014. – № 33 (2). – S. 171–180.
4. *Надолишній П. І.* Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (Теоретико-методологічний аналіз). – К.; Одеса: Вид-во УАДУ : “АстроПринт”, 1999. – 262 с.
5. *Michalski T.* Uwarunkowania procesu transformacji na Ukrainie T. Michalski, A. Kuczabski // Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica [Text]. – 2014. – № 17. – S. 301–314.
6. *Кучабський О. Г.* Геополітичне майбутнє України: сценарії розвитку [Текст] / О. Г. Кучабський // Публічне управління: теорія та практика. – 2014. – №4 (20). – С. 8–16.
7. *Луначій В.* Україна в пошуках нової моделі реінтеграції / В. Луначій // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку [Текст] / за заг. ред. Ю. Тищенко; Український незалежний центр політичних досліджень. – К. : [б. в.], 2006. – С. 147–161.
8. *Кульчицький Б.* Типологізація економічних систем у контексті гносеології суспільних трансформацій / Б. Кульчицький // Регіональна економіка [Текст]. – 2003. – № 2. – С. 37–41.
9. *Гонцяж Я.* Адміністративна реформа: нездійснені мрії та втрачені можливості. Як знайти конструктивний шлях для реалізації основних компонентів адміністративної реформи? [Текст] / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – Київ : Міленіум, 2002. – 136 с.
10. Розвиток людського ресурсу адміністративної реформи в Україні стан і перспективи [Текст] / [М. І. Мельник, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська та ін.]. – К. : Нора-прінт, 2002. – 160 с.
11. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи [Текст] / [упор. В. П. Тимошук]. – К. : Факт, 2002. – 100 с.

**SYTUACJA MIESZKAŃCÓW EUROPEJSKICH KRAJÓW
POSTKOMUNISTYCZNYCH W 2014 ROKU**

*Гданський університет, м. Гданськ, Польща
geotm@ug.edu.pl*

Wprowadzenie

Przemiany w europejskich krajach postkomunistycznych zapoczątkowane powstaniem w grudniu 1989 r. w Polsce pierwszego niekomunistycznego rządu zapoczątkowały całą serię zmian. Były to zarówno zmiany o charakterze międzynarodowym jak i wewnętrznym. Zmiany natury międzynarodowej zasadniczo polegały na czterech procesach: (1) likwidacji Układu Warszawskiego oraz Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i (2) powstaniu w ich miejsce organizacji regionalnych, jak chociażby Grupy Wyszehradzkiej, Inicjatywy Środkowoeuropejskiej, Rady Państw Morza Bałtyckiego, Rady Bałtyckiej, BSEC, GUUAM, Wspólnoty Niepodległych Państw itd., (3) rozpadzie państw federacyjnych: ZSRR, Jugosławii, Czechosłowacji, (4) wstąpieniu części krajów do Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego (NATO). Natomiast zmiany natury wewnętrznej możemy podzielić na te o charakterze polityczno-administracyjnym [por. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10], ekonomicznym [por. 11, 12, 13, 14, 15, 16] i społecznym [por. 17, 18, 19, 20, 21, 22].

Zmiany te doprowadziły do znaczącego zróżnicowania się aktualnie już byłych krajów komunistycznych. W efekcie kraje te różnią się mocno między sobą nie tylko w zakresie sytuacji społecznej, ekonomicznej czy politycznej, ale także w zakresie swobód i wolności obywatelskich, atrakcyjności inwestycyjnej, zdrowia itd. [por. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32].

Celem opracowania jest określenie stopnia zróżnicowania sytuacji pomiędzy europejskimi byłymi państwami komunistycznymi w zakresie sytuacji mieszkańców. Starano się spojrzeć na tę sytuację całościowo, dlatego też posłużono się trzema wskaźnikami syntetycznie opisującymi jakość i warunki życia ludności: Legatum Prosperity Index, Social Progress Index, Human Development Index.

Legatum Prosperity Index jest wskaźnikiem syntetycznym o charakterze destymulanty. Oblicza się go w oparciu o zmienne (jest ich łącznie 89) zgrupowane w 8 kategorii: gospodarka, przedsiębiorczość i szanse rozwoju, zarządzanie, edukacja, zdrowie, bezpieczeństwo i zabezpieczenie, wolność osobista, kapitał społeczny. Zmienne są ważone. Na tej podstawie jest określana ranga kraju. Jest on opracowywany przez Legatum Institute [33].

Social Progress Index również jest syntetycznym wskaźnikiem, lecz o charakterze stymulanty. Zawiera on 52 zmienne, które są zgrupowane w trzy grupy (podstawowe potrzeby człowieka, podwaliny dobrostanu, sposobności rozwoju) w obrębie których wyodrębniono 12 podgrup. Jest on opracowywany przez organizację pozarządową The Social Progress Imperative [34].

Human Development Index także jest wskaźnikiem syntetycznym o charakterze stymulanty. Służy on do oceny stopnia rozwoju społeczno-ekonomicznego w trzech wymiarach: długiego i zdrowego życia, poziomu wiedzy oraz dostatniego standardu życia. Jest on wyliczany jako średnia geometryczna z 4 zmiennych (ta metodologia obowiązuje od 2010 roku). Jest on opracowywany przez United Nations Development Programme [35].

Starano się, aby wzięte do analizy dane dotyczyły 2014 roku, tak się stało w przypadku dwóch pierwszych wskaźników, lecz w przypadku trzeciego nie ma jeszcze danych za ten rok, dlatego w analizie posłużono się danymi za 2013 rok.

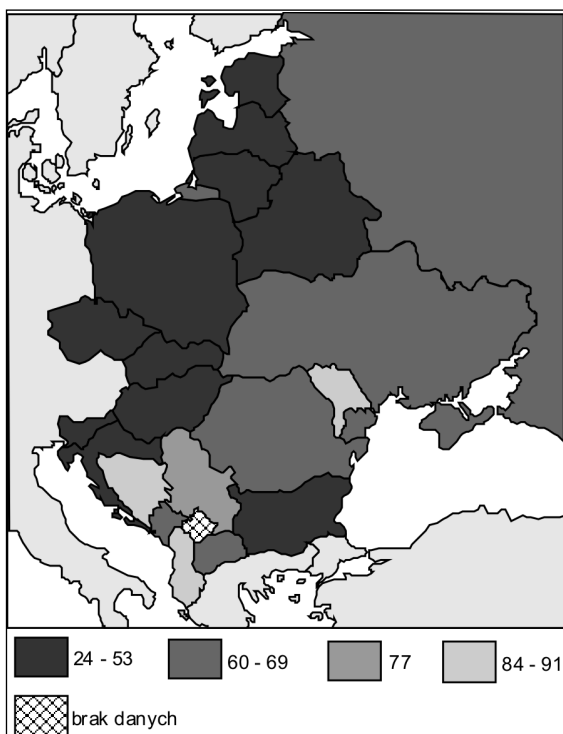
Zakres przestrzenny analizy obejmuje prawie wszystkie europejskie kraje postkomunistyczne. Z analizy wyłączono była Niemiecką Republikę Demokratyczną, która obecnie stanowi część zjednoczonych Niemiec oraz Kosowo (z racji braku danych). W przypadku analizy danych dla Mołdawii należy mieć na uwadze, że nie obejmują one separatystycznego Naddniestrza, a w przypadku Ukrainy – terenów okupowanych przez Rosję na Krymie oraz terenów zajętych przez

separatystów w obwodach: donieckim i ługańskim. Z uwagi, że analiza obejmuje europejskie kraje postkomunistyczne, zrezygnowano z objęcia badaniem republik kaukaskich i azjatyckich byłego Związku Radzieckiego.

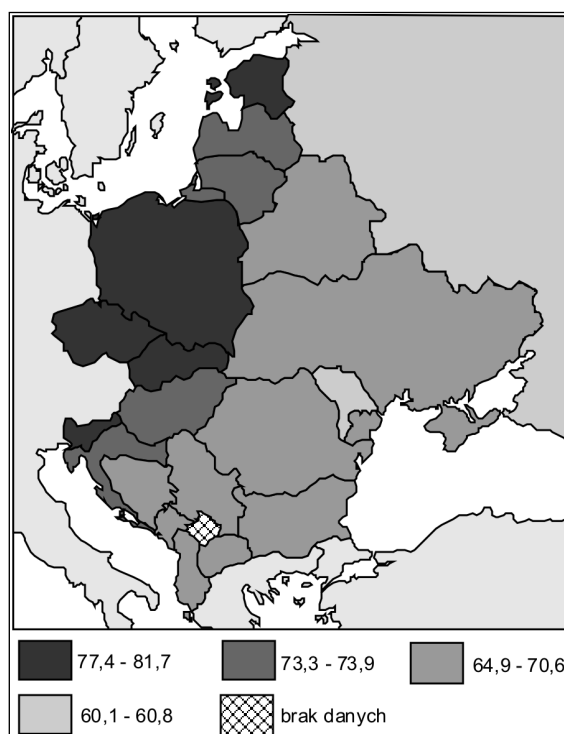
Dane statystyczne wzięte do analizy pochodziły ze stron internetowych instytucji konstruujących wymienione trzy wskaźniki (strony te podano przy omawianiu tych wskaźników). Do wyodrębnienia krajów o podobnej sytuacji posłużono się metodą klasyfikacji jednocechowej opartej o tzw. kryterium odstepu krytycznego [36].

Analiza sytuacji

W 2014 r. najwyższą pozycję Legatum Prosperity Index, czyli najlepszą sytuację, odnotowano w Słowenii, najgorszą w Bośni i Hercegowinie. W analizie nie znalazło się Kosowo. Badane kraje podzielono na cztery grupy (ryc. 1.). W pierwszej, o najlepszej sytuacji, znalazły się dwie grupy państw. Po pierwsze te, które szybko i z sukcesem rozpoczęły reformy (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Słowenia). Ale z drugiej strony są tu także państwa, które reformy rozpoczęły z opóźnieniem (Bułgaria, Chorwacja) lub ich wcale nie przeprowadziły (Białoruś). Poza Białorusią są to wszystko kraje będące obecnie członkami Unii Europejskiej i NATO. W drugiej grupie mamy państwa, które rozpoczęły reformy z opóźnieniem (Czarnogóra, Rumunia, Serbia, Macedonia) lub tak naprawdę nigdy nie zaczęły ich właściwie przeprowadzać, markując tylko ten proces (Rosja, Ukraina). Także większość z nich w przeszłości doświadczyła działań wojennych. Najgorsza sytuacja panuje w trzech krajach, które są rozdzielane wewnętrznymi konfliktami o charakterze bardziej politycznym (Mołdawia, Bośnia i Hercegowina) lub ekonomicznym (Albania). Za bardzo symptomatyczny uznano przypadek Białorusi, bowiem kraj który w sferze gospodarczej i społecznej zatrzymał się z reformami, a politycznej nawet się cofnął – znalazł się w grupie krajów o najlepszej sytuacji. Otwartym pytaniem pozostaje odpowiedź na pytanie: na ile jest to “bonus” za konserwację starego systemu połączona z unikaniem reform (które mogą się nie udać, jak pokazują to przykłady Rosji, Ukrainy, Mołdawii, Albanii itp.), a na ile efekt “poprawiania” oficjalnej statystyki.

Ryc. 1. Miejsce kraju według Legatum Prosperity Index w europejskich krajach postkomunistycznych w 2014 r.
Źródło: [33] data dostępu: 28.10.2015 r.

Ryc. 2. Wartość Social Progress Index w europejskich krajach postkomunistycznych w 2014 r.
Źródło: [34] data dostępu: 28.10.2015 r.

Z częściowo podobną sytuacją mamy do czynienia, jeśli w swojej analizie wykorzystamy wartości Social Progress Index dla 2014 roku. Najlepszą sytuację odnotowano w Słowenii, najgorszą w Mołdawii. W analizie nie znalazło się Kosowo. Badane kraje ponownie zostały podzielone na cztery grupy (ryc. 2.). W pierwszych dwóch znalazły się dokładnie wszystkie kraje, które najszybciej, z największą determinacją i największymi sukcesami wprowadzały reformy polityczne, ekonomiczne i społeczne (Estonia, Polska, Czechy, Słowacja, Słowenia, Łotwa, Litwa, Węgry, Chorwacja). Społeczeństwa wszystkich tych państw można zaliczyć do „wygranych” rozpadu systemu komunistycznego i przeprowadzonych procesów transformacji. Ponadto wszystkie państwa należące do dwóch pierwszych grup są obecnie członkami EU i NATO. Po przeciwnej stronie mamy Mołdawię i Rosję zaliczone do krajów o najgorszej sytuacji. Symptomatyczne jest tutaj to, że kraj, który jeszcze kilkadziesiąt lat temu był centralnym w imperium – według metodologii zastosowanej przy Social Progress Index jest w dużo gorszej sytuacji niż większość jego byłych kolonii. Z taką sytuacją nie spotykano przy innych imperiach postkolonialnych, jak Wielka Brytania, Francja, Hiszpania, Portugalia, Włochy, Holandia, Belgia itd. Pośród mamy grupę krajów (Białoruś, Ukraina, Rumunia, Bułgaria, Serbia, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Albania, Macedonia) o pośredniej sytuacji.

W przypadku trzeciego wskaźnika kompleksowo oceniającego sytuację ludności, czyli Human Development Index – najlepszą sytuację w 2013 roku odnotowano ponownie w Słowenii, a najgorszą w Mołdawii. Po raz kolejny w analizie nie znalazło się Kosowo. Poddane analizie kraje zostały podzielone na pięć grup (ryc. 3.) W pierwszej, o najlepszej sytuacji znalazły się Słowacja i Czechy. Ich wyróżnikiem jest nie tylko szybkie i skuteczne wdrożenie reform, ale także wysoki poziom rozwoju jeszcze w okresie przed 1990 rokiem oraz wspólna historia (oba były częścią Austrii w ramach Austro-Węgier). Do drugiej grupy, również o korzystnej sytuacji, zaliczono siedem krajów: Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Węgry, Chorwacja. Kraje te, podobnie jak te z pierwszej grupy, z dużą determinacją i sukcesem wdrażały reformy. Państwa będące w obu tych grupach są obecnie członkami EU i NATO. W trzeciej grupie, którą można nazwać „przejściową” usytuowały się: Czarnogóra, Rumunia, Bułgaria, Rumunia, Białoruś, Rosja. Nie ma dla tych krajów wspólnego mianownika. Dwie kolejne grupy zawierają kraje o relatywnie złej sytuacji. W czwartej znalazły się: Bośnia i Hercegowina, Albania, Macedonia, Serbia, Ukraina. Do piątej zakwalifikowano Mołdawię. Kraje z tych dwóch grup odznaczają się w większości słabą sytuacją ekonomiczną, mało zaawansowanymi reformami, ponadto w większości z nich w przeszłości lub obecnie toczą się działania wojenne.

Podsumowanie

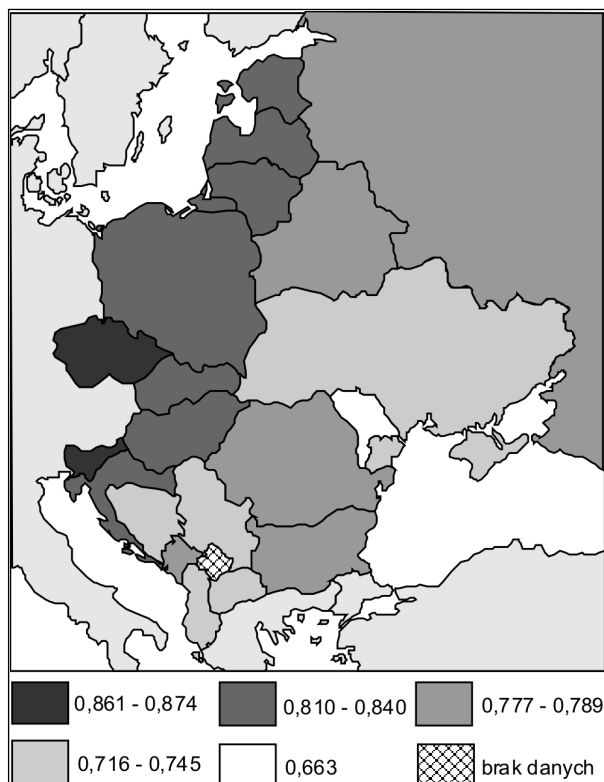
Szukając prawidłowości przestrzennych w sytuacji ludności na omawianym obszarze, możemy ich wyodrębnić cztery:

1. Widać bezsporny sukces Estonii [37, 38], która na początku procesu transformacji charakteryzowała się niekorzystną sytuacją w związku z szeregiem bardzo negatywnych zjawisk społecznych, gospodarczych i politycznych związanych z jej wieloletnią okupacją. A mimo to obecnie jest w ścisłej czołówce krajów o najlepszej sytuacji. Na mniejszą skalę można także to samo stwierdzić o Łotwie i Litwie. Widać wyraźnie, że te trzy kraje włożyły bardzo dużo wysiłku w przeprowadzenie reform [por. 39, 40] i to pomimo ogromnych trudności związanych z faktem utraty powiązań gospodarczych i konieczności szybkich reform w efekcie rozpadu Związku Radzieckiego [41] oraz problemów z liczną mniejszością rosyjskojęzyczną [42, 43].

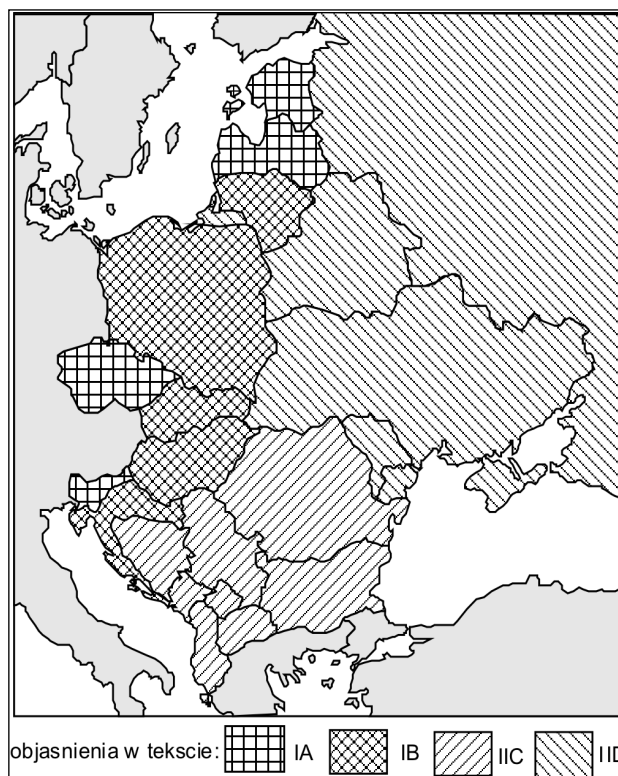
2. Uderzająca jest słaba sytuacja w Rosji – najczęściej kraj będący kontynuatorem dawnego imperium odznacza się lepszymi warunkami i jakością życia niż były kolonie. W przypadku Federacji Rosyjskiej tak nie jest, gdyż kraje Rady Bałtyckiej (Litwa, Łotwa, Estonia) z tzw. bliskiej zagranicy oraz większość państw tzw. dalekiej zagranicy mają lepszą sytuację, niż dawny okupant. Jest to właściwie pochodną dwóch procesów: pierwszy jest uwarunkowany kulturowo, a drugi wynika z natury i charakteru rozpadu ZSRR i wdrażania reform, zwłaszcza ich klęski w Rosji [por. 44, 45].

3. Bułgaria i Rumunia charakteryzują się wyraźnie gorszymi warunkami i jakością życia, niż pozostałe postkomunistyczne kraje będące obecnie członkami EU. Są one nawet gorsze, niż na

Litwie, Łotwie, Estonii, Chorwacji, Słowenii, Czechach i Słowacji, które przecież miały dodatkowe trudności w reformach z powodu rozpadu większych organizmów państwowych, których były częścią. Oprócz uwarunkowań kulturowych jest to w dużym stopniu konsekwencją dojścia w pierwszych latach do władzy przez postkomunistów, którzy nie przeprowadzali właściwie reform. W efekcie sytuacja w tych krajach jest właściwie relatywnie nienajlepsza [16, 46, 47].

Ryc. 3. Wartość Human Development Index w europejskich krajach postkomunistycznych w 2013 r.
Źródło: [35] data dostępu: 28.10.2015 r.

Ryc. 4. Przybliżone zróżnicowanie kulturowe wynikające z przeszłości historycznej
Źródło: Opracowanie własne

4. Upraszczając można stwierdzić, że korzystniejsza sytuacja panuje na północy analizowanej grupy krajów, niż na południu (pomijając Rosję ze względu na jej olbrzymie rozmiary). Koresponduje to z aktualną sytuacją w Unii Europejskiej, gdzie kraje tzw. PIGS o złej sytuacji społeczno-gospodarczej usytuowane są na południu wspólnoty.

Szukając przyczyn takiego zróżnicowania można się odwołać do uwarunkowań historyczno-kulturowych związanych z "głębszą" przeszłością. Natomiast drugorzędne znaczenie ma historia najnowsza, związana z tym, czy dany kraj był pod bezpośrednią okupacją władz w Moskwie, pośrednią okupacją, czy też był to socjalizm niezależny od Moskwy. Po drugie wyraźnie widać wpływ głębszej przeszłości historycznej.

Skupiając się pierwszej spośród wymienionych powyżej przyczyn – analizowaną grupę krajów możemy podzielić na dwie wyraźne grupy, w ramach których dają się jeszcze wyodrębnić cztery podgrupy (ryc. 4.). Lecz zanim podział ten zostanie omówiony, należy zaznaczyć, że jest bardzo ogólnikowy i pominięto przy jego konstruowaniu szereg czynników modyfikujących. Do pierwszej grupy zaliczono kraje pozostające w przeszłości pod silnymi wpływami kultury niemieckiej, polskiej lub węgierskiej. Kraje zakwalifikowane do tej grupy ponadto łączy wiara katolicka lub protestancka. Przy czym kraje tej grupy możemy podzielić na będące pod silniejszymi wpływami kultury niemieckiej (grupa IA): Czechy, Słowenia, częściowo Estonia i Łotwa, oraz na kraje pod

dużym wpływem kultur polskiej lub węgierskiej (grupa IB): Litwa, Polska, Słowenia, Węgry, Chorwacja. Do drugiej grupy zakwalifikowano będące pod silnymi wpływami kultury rosyjskiej lub otomańskiej. Ponadto ich cechą charakterystyczną jest silna pozycja prawosławia, ewentualnie znaczne wpływy islamu. W jej ramach możemy wyodrębnić państwa, które w przeszłości były podbite przez Imperium Otomańskie pozostając dość długo pod jego panowaniem (grupa IC): Rumunia, Bułgaria, Albania, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Kosowo, Macedonia oraz państwa pod silnym wpływem Imperium Rosyjskiego (grupa IID): Rosja, Ukraina, Białoruś. Jest to oczywiście podział przybliżony, a skonstruowano go w celu próby szerszego spojrzenia na aktualne zróżnicowanie sytuacji ludności na omawianym obszarze.

Patrząc na wcześniejsze trzy ryciny opisujące sytuację ludności oraz na ryc. 4. stwierdzamy, że wyraźnie lepsze warunki i jakość życia posiadali obywatele krajów, które w przeszłości były pod wpływami niemieckimi, polskimi lub węgierskimi. Spośród nich Czechy i Słowenia, będące w przeszłości częścią Austro-Węgier posiadałyby sytuację najlepszą. Natomiast kraje, w przeszłości będące pod długotrwałym panowaniem rosyjskim lub tureckim odznaczały się złymi lub bardzo złymi warunkami i jakością życia swoich obywateli. Przy czym wydaje się, że nieco gorzej było w państwach pod wpływami rosyjskimi. Lecz wydaje się, że bardziej jest to już związane już z historią najnowszą i bardziej destrukcyjnym wpływem długotrwałego (od końca I wojny światowej) trwania na ich terenie reżimu komunistycznego.

Spis literatury:

1. *Antoszewski A., Fiala P., Herbut R., Sroka J.* (red.), 2003, *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
2. *Antoszewski A., Herbut R.*, 1998, *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
3. *Boamfã I.*, 2010, Mapping of the element of electoral geography. Case study: parliamentary elections in Romania and Republic of Moldova after 1989, *Revista Română de Geografie Politică*, XII, s. 189–205.
4. *Bukalska P.*, 2009, *Lustracja w krajach Europy Środkowej i państwach bałtyckich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
5. *Кучабський А.*, 2010, *Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізм становлення*, ЛРІДУ НАДУ, Львів.
6. *Metelska-Szaniawska K.*, 2008, *Konstytucyjne czynniki reform gospodarczych w krajach postsojalistycznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
7. *Stańczyk J.*, 2010, Contemporary geopolitical transformations in Europe in the context of the process of European integration, *Revista Română de Geografie Politică*, XII, s. 437–444.
8. *Wojnicki J.*, 2005, *Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej 1989–2004*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk.
9. *Wojtaszczyk K. A.*, 1996, Political modernization in countries of Central, Eastern and Southern Europe [w:] W. Łukowski, K. A. Wojtaszczyk (red.) *Reform and transformation in Eastern Europe*, Institute of Political sciences Warsaw University, Warsaw, s. 9–16.
10. *Zaleśny J.* (red.), 2010, *Zagadnienia ustrojowe państw proradzieckich*, Dom wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
11. *Bąk M.*, 2006, *Europa Środkowa i Wschodnia wobec wyzwania transformacyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
12. *Jarosz M., Kozarzewski P.*, 2002, *Sukcesy i klęski prywatyzacji w krajach postkomunistycznych*, Instytut Nauk Politycznych PAN, Warszawa.
13. *Karaszewski W., Kunikowski S.* (red.), 2006, *Polityk rozwoju Europy Środkowo-Wschodniej, Aspekty makroekonomiczne i regionalne*, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek.
14. *Grykień S.*, 2004, *Przekształcenia w rolnictwie Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
15. *Холод Н.*, 2009, *Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках*, Видавничий центр ЛНУ імені Івана ранка, Львів.
16. *Florescu-Ciobotaru M.*, 2006, *Analiză comparativă a reformei proprietății în țările Europei Centrale și de Est (Bulgaria, Cehia, Polonia, România, Slovacia, Ungaria)*, *Jurnalul Economic*, IX, s. 45–59.

17. *Ágh A.*, 1999, Processes of democratization in the East Central European and Balkan states: sovereignty-related conflicts in the context of Europeanization, *Communist and Post-Communist Studies*, 32, s. 263–279.
18. *Avioutskii V.*, 2007, *Aksamitne rewolucje*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa.
19. *Mach B. W.*, 1998, Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.
20. *Curry J. L.*, 2006, Transformacja mediów w Europie Środkowo-Wschodniej: komplikacje wolności dla każdego [w:] B. Drobek-Ostrowska (red.) *Media masowe w demokratyzujących się systemach politycznych. W drodze do wolności słowa i mediów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 99–114.
21. *Icaie B.* (red.), 2004, *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація*, Видавничий дім «КМ Академія», Київ.
22. *Popova D.*, 2002, The impact of the gender composition of households on inequality and poverty: a comparison across Russia and Eastern Europe, *Communist and Post-Communist Studies*, 35, s. 395–409.
23. *Abbott P., Sapsford R.*, 2006, Life-satisfaction in Post-Soviet Russia and Ukraine, *Journal of Happiness Studies*, 7, s. 251–287.
24. *Cockerham W. C., Hinote B. P., Cockerham G. B., Abbott P.*, 2006, Health lifestyles and political ideology in Belarus, Russia, and Ukraine, *Social Science & Medicine*, 62, s. 1799–1809.
25. *Goodwin R., Kozlova A., Kwiatkowska A., Luu L. A. N., Nizharadze G., Realo A., Külvet A., Rämmer A.*, 2003, Social representations of HIV/AIDS in Central and Eastern Europe, *Social Science & Medicine*, 56, s. 1373–1384.
26. *Kraaykamp G.*, 2000, Paternal Background and Lifestyle Differentiation in Eastern Europe: Social Political, and Cultural Intergenerational Transmission in Five Former socialist Societies, *Social Science Research*, 29, s. 92–122.
27. *Michalski T.*, 2005, Changes in the demographic and health situation among post-communist members of the European Union, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin.
28. *Michalski T.*, 2010, sytuacja zdrowotna w europejskich krajach postkomunistycznych w dobie transformacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
29. *Shelley L.*, 2003, The trade in people in and from the former Soviet Union, *Crime, Law & Social Change*, 40, s. 231–249.
30. *Szemesi S.*, 2006, The relationship between the right to life and the prohibition of discrimination the practice of the European Court of Human Rights – with special respect to Central-Eastern-Europe [w:] I. Süli-Zakar, I. Horga (red.) *Regional development in the Romanian-Hungarian cross-border space – from national to European perspective*, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, s. 287–293.
31. *Vančura M.*, 2006, Foreign Direct Investment in the Countries of Central Europe with the Emphasis on the Czech Republic [w:] T. Michalski (red.), *The Geographical Aspects of the Transformation Process in Central and East-Central Europe*, Wydawnictwo “Bernardinum”, Gdynia-Pelplin, s. 171–180.
32. *Анатольевна А. Е., Владимировна Ф. Л.*, /no data/, *ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО СТРАН СНГ: СТРУКТУРА И ОСНОВНЫЕ СДВИГИ*, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bsu.by/Cache/pdf/479413.pdf> (data dostępu: 29.10.2015 r.).
33. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com/#!/> (data dostępu: 28.10.2015 r.).
34. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialprogressimperative.org/> (data dostępu: 28.10.2015 r.).
35. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en> (data dostępu: 28.10.2015 r.).
36. *Hellwig Z.*, 1968, Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr, *Przegląd Statystyczny*, XV(4), s. 307–327.
37. *Panagiotou R. A.*, 2001, Estonia’s success: prescription or legacy? *Communist and Post-Communist Studies*, 34, s. 261–277.
38. *Teichmann M., Murdvee M., Skas K.*, 2006, Spiritual needs and quality of life in Estonia, *Social Indicator Research*, 76, s. 147–163.
39. *Aidukaite J.*, 2006, Reforming family policy in the Baltic States: The views of the elites, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, s. 1–23.
40. *Lühiste K.*, 2006, Explaining trust in political institutions: Some illustrations from the Baltic states, *Communist and Post-Communist Studies*, 39, s. 475–496.

41. Kaasik T., Andersson R., Hörte L-G., 1998, The effects of political and economic transitions on health and safety in Estonia: an Estonian-Swedish comparative study, *Social Science & Medicine*, 47, s. 1589–1599.
42. Dawson J. I., 2001, Latvia's Russian minority: balancing the imperatives of regional development and environmental justice, *Political Geography*, 20, s. 787–815.
43. Evans G., 1998, Ethnic Schism and the Consolidation of Post-Communist Democracies. The Case of Estonia, *Communist and Post-Communist Studies*, 31, s. 57–74.
44. Цунко А., 2004, Размышления о природе и причинах краха постсоветского либерализма, *Вестник аналитики*, 3(17), Институт стратегических оценок и анализа. Бюро социально-экономической информации, Москва, с. 4–24.
45. Орлова Т. В., 2010, История новых независимых держав. Post-sovieticum, „Знання”, Київ.
46. Плева М., Michalski T., 2002, Sytuacja gospodarcza Bułgarii na tle sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej, *Pieniądze i Więź*, 14, s. 100–107.
47. Илиева М., 2012, Социално-икономическата трансформация в България – особености и териториални разлики, *ЕТ ТерАрт*, София.

УДК 911.3

Wioletta Szymańska

SAMORZĄDY LOKALNE W ROLI ORGANIZATORA ROZWOJU SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO W REGIONACH NADMORSKICH W POLSCE

*Institut Geografii i Studiów Regionalnych, Akademia Pomorska w Słupsku
szymanskaw@apsl.edu.pl*

The knowledge economy and information society development is now in developed countries, a measure of the progress of civilization. Local governments are one of the most important elements of creating this development. By implementing innovative solutions offer to the public the tools to effectively participate in the process. The paper presents the basic achievements in informatization of local government during the last programming of European funds, ie. 2007-2013, in the coastal regions in Poland. It also indicated differences in the use of electronic administration by local governments in spatial terms, specifying areas of stronger and weaker implementing elements of the information society.

Słowa kluczowe: administracja samorządowa, gospodarka oparta na wiedzy (GOW), społeczeństwo informacyjne, elektroniczna administracja, Polska, regiony nadmorskie.

Key words: public administration, knowledge – based economy, information society, e-Government, Poland, coastal regions.

Wstęp

W państwach o rozwiniętych strukturach demokratycznych i zdecentralizowanej władzy samorządy lokalne stanowią jeden z ważniejszych impulsów rozwoju społeczno-gospodarczego. Posiadają odpowiednie narzędzia i umiejętności do stymulowania i kreowania rozwojem w zasięgu lokalnym, w takim stopniu, by jak najlepiej przygotować i wyposażyć społeczności lokalne do funkcjonowania w globalizującym się świecie, który zasadniczo rozwija innowacje w tempie szybszym niż jest to w stanie przyswoić społeczność lokalna. Znaczenie kompetencji i narzędzi samorządu lokalnego w rozwoju lokalnym na różnych polach działania podkreśla wielu autorów (m.in. Parysek 1995; Rapacz 2004; Pająk 2005; Adamowicz 2006; Szmielińska-Pietraszek, Zienkiewicz 2009; Czapiewska 2010; Kożuch 2011; Marek 2014; Kopeć, Michalski 2014; Szymańska 2014, 2015; Radchenko, Popov 2015; Kuczabski 2010). Szczególnie istotna wydaje się rola samorządu lokalnego w procesie rozwoju społeczeństwa informacyjnego zarówno w przedmiotowym jak i podmiotowym ujęciu tego zjawiska (m.in. Malecki 2001; Castells 2003; Guzik 2004; Olechnicka A., Gorzelak G., 2007).

U podstaw tego społeczeństwa leży gospodarka oparta na wiedzy. W szybko rozwijających się

krajach nie ma miejsca dla zapóźnień i stagnacji. Innowacja, wiedza, informacja są elementami niezbędnymi do prawidłowego funkcjonowania w globalnym świecie. Ten model przenosi się także na sprawne funkcjonowanie administracji, a coraz częściej jest nieodzownym elementem dotarcia do mieszkańca i zarządzania jego sprawami na poziomie lokalnym. W jakim stopniu w Polsce następuje wzrost świadomości w zakresie roli jaką spełniają samorządy lokalne w tym procesie, nie jest jeszcze zbadane. W Polsce, w dużej mierze, dzięki wprowadzaniu standardów UE proces rozwoju społeczeństwa informacyjnego rozpoczął się od początku XXI wieku i z coraz większą intensywnością jest realizowany.

Przedmiotem badań w niniejszym opracowaniu są zmiany poziomu informatyzacji administracji publicznej na poziomie samorządów lokalnych w regionach nadmorskich w Polsce. Głównym celem jest określenie na ile samorządy lokalne wdrażają koncepcję "społeczeństwa informacyjnego".

Strategiczne działania na rzecz rozwoju informatyzacji Polski

Informatyzacja Polski jako działanie na rzecz rozwoju społeczeństwa i gospodarki znajdowała swoje odzwierciedlenie w dokumentach strategicznych już od roku 2001. (ePolska... 2001; Strategia informatyzacji... 2003).. W roku 2005 został opracowany dokument *Strategia kierunkowa rozwoju informatyzacji Polski do roku 2013 oraz perspektywiczna prognoza transformacji społeczeństwa informacyjnego do roku 2020*, a następnie Plan informatyzacji państwa (DzU 2007, nr 61, poz. 415). Stosownie do zaleceń Odnowionej Strategii Lizbońskiej, wyznaczył on następujące priorytety informatyzacji:

- zapewnienie wszystkim obywatelom i przedsiębiorstwom infrastruktury dostępu do usług drogą elektroniczną,
- rozwój szerokiej i wartościowej oferty usług dostępnych w Internecie i cyfrowych mediach audiowizualnych,
- rozwój zasobów cyfrowych,
- powszechna edukacja na rzecz społeczeństwa informacyjnego.

Zadania, zawarte już w pierwszym strategicznym dokumencie, tj. *Strategii informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – ePolska* (2003), zakładały rozwój technologii informatycznych celem zmniejszenia luki pomiędzy Polską a Unią Europejską w zakresie dostępności do informacji i usług elektronicznych. Za priorytetowe uznano:

- powszechny dostęp do Internetu szerokopasmowego dla szkół,
- platformę Wrota Polski (administracja publiczna dla społeczeństwa informacyjnego),
- polskie treści w Internecie,
- powszechną edukację informatyczną.

Kolejne etapy rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce wdrażały (proces ten nie został bynajmniej zakończony) kluczowe priorytety informatyzacji (Proponowane kierunki... 2004):

- eGovernment: elektroniczna administracja,
- eDemokracja: uczestnictwo obywateli w sprawach kraju i UE,
- zatrudnienie w społeczeństwie informacyjnym,
- eScience: zaplecze informatyczne i informacyjne nauki,
- eHealth: technologie informacyjne w ochronie zdrowia,
- eLearning: nauczanie z wykorzystaniem technologii informacyjnych i komunikacyjnych,
- eTransport i eTourism: technologie informacyjne w transporcie i turystyce,
- Rola ICT we wspólnym obszarze bezpieczeństwa, sprawiedliwości i wolności UE.

E-administracja (e-Government)

Zgodnie z definicją Komisji Europejskiej *e-Government* oznacza wykorzystanie technologii informacyjnych i komunikacyjnych administracji publicznej w ścisłym połączeniu z niezbędną zmianą organizacyjną i nowymi umiejętnościami służb publicznych w tym celu aby poprawić jakość świadczonych przez administrację usług oraz uczynić bardziej efektywnym proces demokratycznej legitymizacji sprawowania polityk.

Komunikacja elektroniczna urzędu z mieszkańcami i przedsiębiorstwami może przebiegać na różnym poziomie w zależności od „dojrzałości” oferowanych usług e-administracji (Kuta 2014):

1. **Poziom informacyjny** – urzędy publikują informacje na oficjalnych stronach www, natomiast mieszkańcy mają dostęp do potrzebnych informacji
2. **Poziom interakcyjny** – użytkownik ma możliwość komunikowania się drogą elektroniczną z pojedynczymi urzędami, natomiast urzędy nie zawsze komunikują się drogą internetową z pojedynczym użytkownikiem
3. **Poziom transakcyjny** – użytkownik ma możliwość komunikowania się drogą elektroniczną z pojedynczymi urzędami i aplikacje urzędów elektronicznie mu odpowiadają
4. **Poziom integracyjny** – portale o określonym przeznaczeniu udostępniają informacje pochodzące z różnych urzędów i umożliwiają realizację transakcji.

Wrota Polski

Wstępna koncepcja Wrót Polski została opracowana w 2002 r. Miał być to zintegrowany system informatyczny, który umożliwiłby realizację podstawowych e-usług w elektronicznej administracji. Wrota Polski miały wykorzystywać łącza internetowe do prowadzenia dialogu pomiędzy administracją a obywatelami i przedsiębiorcami. W ogólnym znaczeniu miały symbolizować otwarcie się Polski na nowoczesne technologie i przystąpienie do programu rozwoju unijnego społeczeństwa informatycznego. Głównym celem projektu było zwiększenie efektywności administracji publicznej o 40 %. Wdrażanie projektu odbywało się opieszale oraz z dużą ilością błędów. Ostatecznie Najwyższa Izba Kontroli oceniła realizację negatywnie. W rezultacie powstały platformy regionalne Wrót Polski, które nie są spójne ze sobą, a także zawierają różne treści oraz bardzo różny stopień interakcji z obywatelami. Niektóre wdrożyły częściowo system Cyfrowego Urzędu (np. Wrota Podlasia). Idea nie została zrealizowana, skutkiem czego przeniesiono główne cele do projektu ePUAP.

Electronic Platform of Public Administration Services (ePUAP)

Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej (ePUAP) jest nowoczesnym systemem informatycznym, którego zadaniem jest umożliwienie obywatelom załatwiania spraw urzędowych z wykorzystaniem Internetu. Z drugiej strony przedstawiciele instytucji publicznych udostępniają bezpłatnie swoje usługi w postaci elektronicznej. E-PUAP ma stanowić łatwo dostępny, bezpieczny, elektroniczny kanał udostępniania usług publicznych. Jest ona umieszczona pod adresem www.epuap.gov.pl.

E-PUAP to inicjatywa uwzględniona w Planie Informatyzacji Państwa na lata 2007–2010 jako jedno z głównych przedsięwzięć informatycznych, mających na celu budowę elektronicznej administracji w Polsce. Koszt realizacji ePUAP wyniósł około 32 mln zł. Projekt został sfinansowany w 75 % ze środków pochodzących z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw na lata 2004–2006), natomiast pozostałe 25 % kosztów stanowiło współfinansowanie krajowe.

W latach 2005–2008 zrealizowano w ramach tej platformy m.in. usługi:

- Elektroniczna Skrzynka Podawcza (ESP),
- Centralnej Ewidencji Pojazdów oraz Centralnej Ewidencji Kierowców (CEPiK) ,
- PESEL2 – przebudowa rejestru osób,
- Rejestr wyborców,
- Usługi ZUS – formularze,
- Wznowienie, zamknięcie, zgłoszenie oraz zawieszenie działalności gospodarczej, a także zgłoszenie zmiany w ewidencji działalności gospodarczej.

Obecnie platforma ePUAP jest rozbudowywana o nowe funkcjonalności. Systematycznie poszerza się katalog usług publicznych świadczonych za jej pośrednictwem. Działania te prowadzone są w ramach projektu ePUAP2 dofinansowanego ze środków 7. osi priorytetowej Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka. Kwota przyznanego dofinansowania na realizację ePUAP2 wynosi 140 mln zł (85 % wydatków kwalifikowanych to środki pochodzące z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, 15% stanowi współfinansowanie krajowe).

Platforma jest szansą na zintegrowanie różnorodnych działań prowadzonych przez administrację, jednostki podległe oraz różne instytucje w większym lub mniejszym stopniu powiązane z administracją. Dotychczasowe

rozwiązania elektronicznego dostępu do urzędu są prowadzone z różnym powodzeniem przez jednostki samorządu terytorialnego. Rozwiązania te wprowadzane były przez bardzo różne systemy i produkty informatyczne i nie są spójne w skali całego kraju. Zazwyczaj wdrażane są one na skutek inicjatyw regionalnych, rzadziej lokalnych przez wspólnoty samorządowe lub ich zrzeszenia.

W krajowym ujęciu cyfryzacja e-Administracji nie wykazuje spójności pomimo prób jej wdrożenia. Łączenie systemów e-Administracji, zarówno tych zcentralizowanych, jak i tych rozproszonych wymaga stworzenia skomplikowanej sieci, w której wielopoziomowe powiązania będą zapewniały świadczenie usług między poszczególnymi szczeblami w sposób dla tych szczebli przewidziany. Ze względu na odmienny stopień odpowiedzialności za rozwój e-Administracji wykorzystywane są różne mechanizmy koordynacyjne na różnych szczeblach.

Zintegrowane systemy e-Administracji na Pomorzu

Na Pomorzu systemy cyfryzacji e-Administracji wprowadzane były również w oparciu o różne systemy. Wiele urzędów niestety nie posiadało i nadal nie posiada ułatwień związanych z łącznością internetową z obywatelem, czy firmami. Szczególnie urzędy i jednostki im podległe na obszarach wiejskich są ich pozbawione. Szansą staje się możliwość cyfryzacji w ramach zintegrowanego systemu elektronicznej administracji publicznej.

W oparciu o platformę e-PUAP lub raczej z jej dużym udziałem samorządy na Pomorzu wdrażają systemy informatyczne bardziej kompleksowo rozwiązujące wiele problemów. Zalicza się do nich usługi w pełni zintegrowane, takie jak Portal www, Kanał TV, e-Schronisko, e-Odpady oraz:

eWrota – Elektroniczne Wrota Gminy lub Powiatu

- dostęp do Biuletynów Informacji Publicznej (BIP) i korzystanie z oferowanych tam usług publicznych
- budowa regionalnej platformy e-usług, współpracującej ściśle z platformą ePUAP
- dostęp do informacji administracji publicznej i jednostek podległych

BIP – Biuletyn Informacji Publicznej

- zintegrowane konto FTP do wprowadzania dużych plików
- moduł zamówień publicznych zgodny z ustawą o Zamówieniach Publicznych
- strona internetowa bez barier, przyjazna osobom niewidomym i niedowidzącym
- zintegrowany z pozostałymi usługami e-BOI, e-Wrota

e-BOI – Elektroniczne Biuro Obsługi Interesanta

- posiada karty usług będące zbiorem procedur w danej sprawie
- zawiera mechanizm powiązania danej usługi z formularzem na platformie ePUAP
- udostępnia narzędzia i instrukcje do składania spraw drogą elektroniczną
- zintegrowane ze ESP na platformie ePUAP, systemem eObieg

e-Obieg – Elektroniczny Obieg Dokumentów

- elektroniczne zarządzanie dokumentacją – papierową i elektroniczną
- pełna integracja z ESP na platformie ePUAP, w tym automatyczne pobieranie i wysyłanie dokumentów
- zintegrowany z BIP oraz e-BOI

W analizie jednostek samorządowych Pomorza wzięto pod uwagę kompatybilność usług e-Wrota, e-Boi, e-Obieg i ESP z platformą e-PUAP. Ten zintegrowany system został wdrożony jedynie w 7 województwach (tab. 1), z tego zdecydowana większość w jednostkach samorządu terytorialnego (JST) województwa zachodniopomorskiego. Zauważyć należy, iż wszystkie JST posiadały prowadzone przez siebie strony www oraz udostępniały informacje publiczne w BIP. Nie wszystkie one jednak były w pełni zintegrowane z pozostałymi usługami. W województwie pomorskim system BIP został połączony z systemem Wrota Pomorza, natomiast w województwie zachodniopomorskim z platformą elektronicznej administracji ePUAP oraz platformą Wrota Polski i platformą elektroniczny samorząd.

Zintegrowany system elektronicznej administracji publicznej ePUAP w jednostkach samorządu terytorialnego w 2014 r. w Polsce

Województwo*	Ogólna liczba JST	w tym na obszarach wiejskich	e-Administracja (e-Government)			
			ESP	eWrota	eBOI	eOBIEG
Dolnośląskie	195	133	5		5	2
Kujawsko-pomorskie	163	127	3		3	2
Łódzkie	198	159	1		1	1
Podkarpackie	181	144	1		1	
Pomorskie	139	98	80	1	17	8
Zachodniopomorskie	132	103	111	20	58	49
Lubuskie	95	74	1		1	1

* Wykaz obejmuje tylko te województwa, które wdrożyły zintegrowany system na platformie ePUAP.

ESP – elektroniczna skrzynka podawcza

e-Wrota – elektroniczne wrota gminy lub powiatu

e-BOI – elektroniczne biuro obsługi interesanta

e-OBIEG – elektroniczny obieg dokumentów

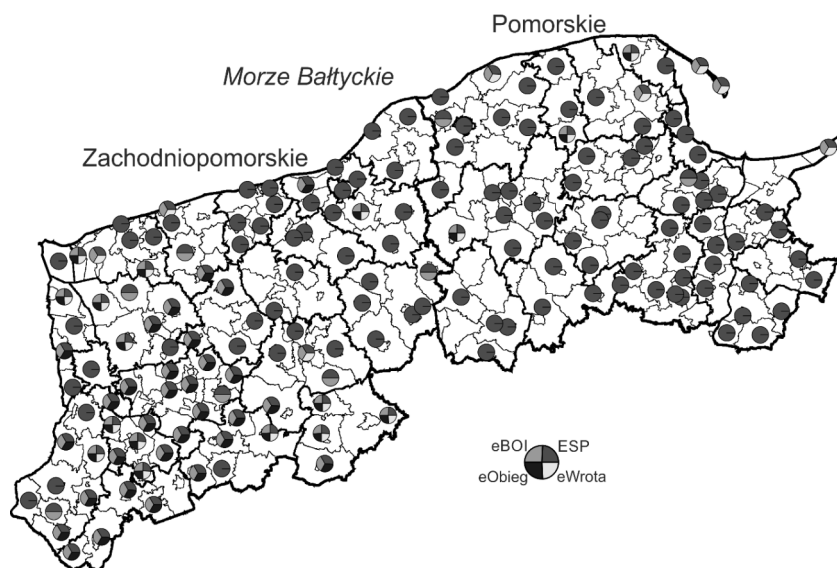
Źródło: Badania własne przeprowadzone na podstawie analizy stron internetowych jednostek samorządu terytorialnego w Polsce w 2014 r.

Na stronach internetowych wielu urzędów można było odnaleźć link do ESP na ePUAP. Natomiast szczegółowy opis dostępnych do załatwienia dzięki tej usłudze spraw znajdował się tylko na niewielu z nich. Najczęściej dostępna była jedynie możliwość wysłania *Skarg, wniosków i zapytań do urzędu* oraz *Pisma ogólnego do urzędu*. Bardzo różna szata graficzna tych stron sprawiała wiele problemów z odnalezieniem ESP. W efekcie informacja o ESP występowała na stronach 73 % JST z czego na obszarach wiejskich było to 67 %.

Nieco gorzej wyglądała sytuacja z dostępnością do pozostałych usług. E-BOI zostało wdrożone przez 28,5 % urzędów, z czego na obszarach wiejskich było to 24 %. Warto przy tym zaznaczyć rozbieżności pomiędzy województwem pomorskim i zachodniopomorskim. W tym pierwszym e-BOI wdrożyło 12,7 % jednostek, natomiast w tym drugim 45 %.

Pozostałe usługi były reprezentowane w jeszcze mniejszym stopniu. E-Obieg posiadało 22 % jednostek, natomiast integrację z e-Wrotami jedynie 12,2 %. W tym przypadku istnieje niezależna obecność na regionalnych portalach Wrót.

Pełna integralność przedstawianych usług występowała w 23 jednostkach samorządu terytorialnego, z tego 16 w województwie zachodniopomorskim oraz 11 na obszarach wiejskich.

Ryc. 1. Dostępność zintegrowanych usług e-Administracji na Pomorzu w 2014 r.

Źródło: Opracowanie własne

MATERIAŁY KONFERENCJI

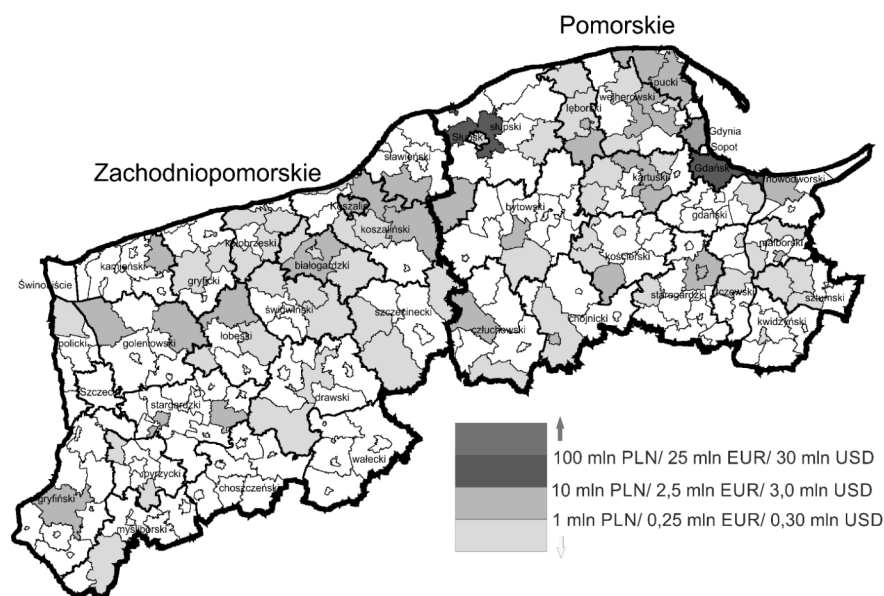
Inną kwestią jest ocena funkcjonalności i sprawność zainstalowanych systemów. Na obecnym etapie w wielu samorządach może występować sytuacja stopniowego rozszerzania wprowadzanych spraw do możliwego załatwienia przez Internet.

Fundusze europejskie źródłem rozwoju społeczeństwa informacyjnego na Pomorzu

Wdrażanie cyfryzacji administracji publicznej i dążenie do rozwoju społeczeństwa informacyjnego stało się możliwe dzięki funduszom UE. Dofinansowanie projektów związanych z wdrażaniem innowacyjnych technologii, w tym systemów informatycznych znacznie przyspieszyło proces cyfryzacji w Polsce. Wspólnoty samorządowe Pomorza w ramach programowania na lata 2007–2013 brały udział w realizacji projektów z zakresu programu Innowacyjna Gospodarka. Był to drugi etap wdrażania różnego typu rozwiązań dla rozwoju społeczeństwa informacyjnego. W regionach nadmorskich realizowane były głównie projekty w ramach trzech osi priorytetowych:

- Oś priorytetowa 5 – Dyfuzja innowacji (1 projekt)
- Oś priorytetowa 6 – Polska gospodarka na rynku międzynarodowym (21 projektów)
- Oś priorytetowa 8 – Społeczeństwo informacyjne – zwiększanie innowacyjności gospodarki (86 projektów)

Nie wszystkie JST korzystały z tego typu dofinansowania. Na poziomie powiatów było to 8 jednostek, z tego aż 6 w województwie zachodniopomorskim. Na poziomie gminnym było to już nieco więcej jednostek – 51 w woj. Pomorskim i 44 w woj. Zachodniopomorskim. Z obszarów wiejskich projekty Innowacyjnej Gospodarki zrealizowało aż 60 jednostek.

Ryc. 2. Wartość zrealizowanych projektów w ramach Programu Innowacyjna Gospodarka przez samorzady gminne w ramach programowania 2007–2013

Źródło: Opracowanie własne

Ogólna wartość projektów wynosiła blisko 362 mln PLN. Na województwo pomorskie przypadło 303,5 mln PLN, na zachodniopomorskie 58,5 mln PLN. Wartość największego projektu realizowanego przez Stargard Szczeciński wynosiła nieco ponad 7 mln PLN. Natomiast w województwie pomorskim największy projekt realizowany przez Miasto Gdynię i Pomorski Park Naukowo-Technologiczny wynosił aż 183 mln PLN. Ponadto zrealizowano jeszcze trzy inne duże projekty w kwotach 38 mln PLN (miasto Gdańsk), 19 mln PLN (gmina Słupsk), 14 mln PLN (miasto Ustka). Wspomniane projekty były związane z dużymi inwestycjami w ramach osi priorytetowej 5 i 6. Wyłączając te projekty 101 mln PLN zostało przeznaczonych na społeczeństwo informacyjne, a z tego zainwestowano aż 83 mln na obszarach wiejskich.

– brak motywacji wśród potencjalnych beneficjentów do podnoszenia kompetencji, łączący się z przekonaniem o braku potrzeby korzystania oraz brakiem świadomości o potencjalnych korzyściach.

Literatura:

5. *Adamowicz M.*, 2006, Nowe tendencje w zarządzaniu rozwojem lokalnym [w:] Rola samorządu w zarządzaniu rozwojem lokalnym i regionalnym, Adamowicz M. (red.), PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, 11–26.
6. *Batorski D., Płoszaj A.*, 2012, Diagnoza i rekomendacje w obszarze kompetencji cyfrowych społeczeństwa i przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu w kontekście zaprogramowania wsparcia w latach 2014–2020, Warszawa.
7. *Castells M.*, 2003, Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
8. *Czapiewska G.*, 2010, Rola instytucji i władz lokalnych w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. [w:] J. Prońko (red.), Przedsiębiorczość a rozwój regionalny, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae, rok 14, nr 1/2010, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy J. Kochanowskiego w Kielcach, Kielce, s. 101–110
9. ePolska – Plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce na lata 2001–2006, 2001, Ministerstwo Łączności, Warszawa.
10. *Guzik R.*, 2004, Polskie miasta i gminy wiejskie w Internecie – geografia społeczeństwa informacyjnego, [w:] Słodczyk J. (red.), Rozwój miast i zarządzanie gospodarką miejską, Miasta w okresie przemian, Opole, 543–553.
11. *Kopeć K., Michalski T.*, 2014, Monitoring usług publicznych samorządów. Przykład z województwa pomorskiego, [w:] Szymańska W. (red.) Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Gdańsk-Pelplin, Regiony nadmorskie, 22, 46–59.
12. *Kozuch A.*, 2011, Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego, [w:] Kozuch A., Noworól A. (red.), Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach, Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 9–26.
13. *Kuta W.*, 2014, Platforma ePUAP jako znaczący element e-Government w Polsce, Zeszyty Naukowe WSHE, 39, 11–23.
14. *Makulska D.*, 2012, Kluczowe czynniki rozwoju w gospodarce opartej na wiedzy, [w:] Pomiędzy polityką stabilizacyjną i polityką rozwoju, pr. zb. pod red. Janusza Stacewicza, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH, IRG SGH, Warszawa, s. 169–193. – [Elektronnyj resurs]. – Режим доступа : http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAЕ/struktura/IRG/publikacje/Documents/pim88_7.pdf, (16.10.2015).
15. *Malecki E. J.*, 2001, The Internet Age: Not the End of Geography, [w:] Felsenstein D., Taylor M. (red.) Promoting Local Growth: Process, Practice and Policy, Ashgate, Aldershot, 227–253.
16. *Marek A.*, 2014, Próby tworzenia nowej jednostki administracyjnej na przykładzie Jastrzębiej Góry, Regiony Nadmorskie. Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich, nr 22, Wyd. Bernardinum, Pelplin, s. 73–82.
17. *Niklewicz-Pijaczyńska M.*, Od koncepcji gospodarki opartej na wiedzy do nowej strategii rozwoju UE 2020, Uniwersytet Wrocławski. [Elektronnyj resurs]. – Режим доступа : <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/35524/021.pdf> (10.10.2015)
18. *Nowak S. J.*, 2006, Społeczeństwo informacyjne – geneza i definicje, [w:] Bliźniuk G. (red.) Społeczeństwo informacyjne. Doświadczenie i przyszłość, Polskie Towarzystwo Informatyczne, Oddział Górnośląski, Katowice. – [Elektronnyj resurs]. – Режим доступа : http://www.silesia.org.pl/upload/Nowak_Jerzy_Spoleczenstwo_informacyjne-geneza_i_definicje.pdf (20.10.2015)
19. *Olechnicka A., Gorzelak G.*, 2007, Społeczeństwo informacyjne w przestrzeni Europy, Studia Regionalne i Lokalne, 1 (27), 50–73.
20. *Onak-Szczepanik, Beata*, Polska na drodze do gospodarki opartej na wiedzy. – [Elektronnyj resurs]. – Режим доступа : http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt5/11_onak-szczepanik.pdf (15.10.2015).
21. *Pajqk K.*, 2005, Rola samorządu terytorialnego w kształtowaniu rozwoju lokalnego. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
22. *Parysek J. J.*, 1995, Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym, [w:] Parysek J. (red.). Rozwój lokalny: zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej, Studia KPZK PAN, PWN, Warszawa , 37–61.

23. *Piech K.*, 2004, *Gospodarka oparta na wiedzy i jej rozwój w Polsce*, E-mentor, 4 (6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/6/id/75>, (17.10.2015).
24. Plan informatyzacji państwa na lata 2007–2010, Załącznik do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 marca 2007 r. w sprawie Planu informatyzacji państwa na lata 2007–2010 (DzU 2007, nr 61, poz. 415).
25. Program operacyjny Polska cyfrowa na lata 2014–2020, wersja 4.0, 8 stycznia 2014.
26. Proponowane kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do 2020 r., 2004, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, Warszawa.
27. *Radchenko O., Popov S.*, 2015, Paradigm of innovative development of the society grounds for the complex innovations mechanism, [W:] Szymańska W. (ed.) *Regional Development and Public Administration in the Context of General Tendencies of XXI century*, Department of Socio-Economic Geography and Tourism Institute of Geography and Regional Studies Pomeranian University in Słupsk, Assembly of Doctors of Sciences on Public Administrations Ukraine, Publishing House “ADNDU”, Słupsk-Kharkiv, 229-235.
28. *Rapacz A.*, 2004, Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnych i regionalnych ośrodków informacji turystycznej, [w:] Gałecki R. (red.), *Rola i zadania samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki turystycznej*, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz, 102–112.
29. *Schumpeter J.*, 1960, *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWN, Warszawa.
30. Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2014 r., Główny Urząd Statystyczny, US w Szczecinie, Warszawa 2014.
31. Strategia informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – ePolska na lata 2004–2006, 2003, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji.
32. Strategia informatyzacji Rzeczypospolitej Polskiej – e-Polska, 10 marca 2003, KBN.
33. Strategia kierunkowa rozwoju informatyzacji Polski do roku 2013 oraz perspektywiczna prognoza transformacji społeczeństwa informacyjnego do roku 2020, 2005, Ministerstwo Nauki i Informatyzacji, Warszawa.
34. Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do roku 2013, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, grudzień 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/spoleczenstwo_informacyjne/dokumenty/Strategia_Rozwoju_Spoleczenstwa_Informacyjnego_w_Polsce.pdf, (16.10.2015).
35. *Szmielińska-Piertaszek P., Zienkiewicz A.*, 2009, Rola organizacji pozarządowych w łagodzeniu skutków bezrobocia na przykładzie powiatu słupskiego, *Słupskie Prace Geograficzne*, 6, 63–72.
36. *Szymańska W.*, 2014, Funkcja administracyjna miasta i jej związek z rynkiem pracy (przykład miast Pomorza), [w:] Szymańska W. (red.) *Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich*, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Gdańsk-Pelplin, Regiony nadmorskie, 22, 25-45.
37. *Szymańska W.*, 2015, The role of the administrative functions in the development of the city in Poland (by example of degraded towns), [W:] Szymańska W. (ed.) *Regional Development and Public Administration in the Context of General Tendencies of XXI century*, Department of Socio-Economic Geography and Tourism Institute of Geography and Regional Studies Pomeranian University in Słupsk, Assembly of Doctors of Sciences on Public Administrations Ukraine, Publishing House “ADNDU”, Słupsk-Kharkiv, 5-18.

УДК 911.3

Олександр Радченко

ГЕОПОЛІТИКА ВІЙНИ НА ДОНБАСІ: ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ

*Поморська Академія, м. Слупськ, Польща
Radchenko@o2.pl*

Introduction

Минуло фактично півтора роки з моменту повалення злочинного режиму Януковича та перемоги Революції Гідності в Україні. Українці відчули себе гідною європейською політичною нацією, сконсолідувавшись під загрозою російської ворожої експансії навколо прези-

дента України Петра Порошенка та Прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, владу (і відповідну народну довіру) яким надав переможний Майдан.

Не можна не погодитися з Валерієм Пекарем, який зазначає в “Українській правді”, що насправді наш Майдан був трійстою модернізаційною революцією:

– економічною: революцією середнього класу проти неофеодалізму, за вільний ринок проти олігархічної моделі економіки;

– геополітичною: українською національно-визвольною, антиімперіалістичною, антиколоніальною революцією;

– ціннісно-ментальною: Революцією Гідності, протистоянням нових і старих цінностей та парадигм мислення [1] (сучасно-демократичних і феодально-патримоніальних).

Саме на реалізацію цих глибинних суспільних перетворень повсталим громадянським суспільством України було дано владу новим очільникам держави як певний “позиковий політичний капітал”, який нова влада мала відпрацювати, щоб довести всьому цивілізованому світу, що жертви “Небесної сотні” не були марними. І хоч ані Порошенко, ані Яценюк не були явними вождями чи Майдану (унікальної форми політичної самоорганізації українського громадянського суспільства в умовах майже тотальної недовіри як провладним, так і опозиційним політичним силам і лідерам), саме цим політикам було довірено стати провідниками народної волі в оновленій демократичній державі з європейськими цінностями та перспективами.

Прекрасно розуміли це й самі нові керманічі постмайданної України. Вони обіцяли “жити по новому”. У своїй інавгураційній промові обраний на хвилі народної довіри вже в першому турі президент України Петро Порошенко гарантував громадянам надійну безпеку і тривалий мир, реформу щодо децентралізації влади ще у 2014 році, знищення корупції, якнайшвидше запровадження безвізового режиму для України з ЄС з січня 2015 року тощо [1]. Ці щирі прагнення, вимовлені на Біблії у переломний момент історичного розвитку України, згодом викристалізувалися у швидко призабуту політикумом і самим президентом “Стратегію реформ-2020”, що передбачала системне реформування всієї системи державно-владних відносин в Україні за 8 напрямками і 60 складовими співреформами. [2].

Ще більш конкретним і детальним планом реалізації революційних прагнень Революції Гідності стала розроблена під керівництвом Арсенія Яценюка коаліційна угода новообраного демократичного парламенту, що вже містила покрокову дорожню карту реформування 17 сфер життєдіяльності українського суспільства, конкретизовану у майже 300 першочергових зобов'язаннях.

Вперше в історії України склалася унікальна ситуація, коли викристалізовані Майданом справжні вимоги й прагнення народу підтримали й поклали в основу своїх програм дій два найвищих державних посадовця – Президент та Прем'єр-міністр, які виступили єдиною командою й отримали всю повноту виконавчої влади в державі й до того ж – абсолютну більшість у Верховній Раді України. Для реалізації омріяного залишалось тільки докласти політичну волю, професіоналізм, порядність і патріотизм нової владної політичної еліти країни.

Проте проголошені вкрай необхідні реформи одразу були відкладені на другий план. Найпершим і найголовнішим завданням для нової української влади стало протистояння “гібридній війні”, що за майже неприкритої підтримки (а де-факто – за ініціативи й реального керівництва) Російської Федерації розгорілася на Сході України одразу по анексії Криму нашим колишнім “старшим братом”. Віддзеркаливши у вигляді відвертого фарсу ті ж самі соціальні протестні технології, які використовувалися на Майдані **6 квітня** 2014 року озброєні проросійські сепаратисти захопили будівлі обласних державних адміністрацій в Донецькій, Луганській та Харківській областях, а вже **7 квітня** оголосили про створення Донецької народної республіки, ще через 20 днів – Луганської народної республіки. З метою надання хоч якої видимості легітимізації самопроголошених новоутворень бойовики провели **11 травня** невизнані світом референдуми на Донбасі, попередньо “зачистивши” дві східні області від проукраїнські налаштованих громадян.

Як безпосередній свідок тих подій в Луганську та Харкові можу з усією впевненістю стверджувати, що протягом місяця з 6 квітня по 11 травня 2014 року влада легко могла достатньо невеликими силами, але за рахунок рішучих дій швидко придушити сплеск сепаратизму й не дати йому перерости у відвертий бандитизм, про що, власне, свідчить той факт, що в Харкові українськи силовики під безпосереднім керівництвом Арсена Авакова за два-три дні відновили державний лад і порядок. Чому таких команд і таких дій не було в Луганську і Донецьку – не відомо. Ярослав Потапенко висловлюється з цього приводу досить категорично: “Війна могла би й не перейти в “гарячу” фазу, якби не один із ключових архетипів української історії модерної доби – зрадливість і запроданство еліт, їхня перманентна нездатність мислити категоріями національних інтересів і державних пріоритетів” [1].

На жаль, захоплені саме в цей час розподілом влади в Києві нові політичні керманичі України не побачили реальної загрози, не змогли в цей момент дати адекватну оцінку діям новопосталих сепаратистів, зрозуміти витoki, “больові точки”, рушійні сили та соціальну базу конфлікту, а відтак – не змогли прийняти правильні політичні та військові рішення, які б швидко й ефективно зупинили насилля й подальші смерті на Донбасі.

Найяскравіше цю доволі поширену в українському дискурсі точку зору висловив Володимир Василенко. У своїй спробі системного аналізу війни 2014 року він зазначає: “Публічно не пояснивши своєї позиції, президент України Петро Порошенко не наважився запровадити воєнний стан. Положення, які лунали з вуст його найближчого оточення, вельми непереконливі, а деякі з них – на кшталт узурпації влади військовими, неможливості одержання кредитів та військово-технічної допомоги з-за кордону – просто вводили громадськість в оману. Таке ставлення президента України до виконання своїх конституційних обов’язків в умовах широкомасштабної агресії Росії не дало змоги використати весь потенціал держави та її інститутів для ефективного захисту країни, унеможливило швидке звільнення окупованих територій Сходу, призвело до значних людських утрат” [1] (чого вартий лише один день **30 серпня** 2014 року, коли в Іловайському котлі полягли сотні українських вояків! На сьогодні за різними підрахунками загальна кількість загиблих на Донбасі сягає близько тисячі чоловік.).

Аналіз передумов та факторів, що призвели до війни на Донбасі

Сьогодні, рік по тому, як спалахнув український Донбас, можна виокремити три узагальнюючі групи передумов та факторів, що у своїй кумулятивній єдності спровокували ті трагічні події, зумовили блискавичне їх переростання з простих акцій протесту на новітню “гібридну” війну. Це:

1. Геополітичні фактори – цінності та інтереси провідних держав світу щодо України як зони впливу.

2. Внутрішньополітичні фактори – цивілізаційно-ціннісна (за С. Хантінгтоном) розколотість України з відповідною до неї суспільно-політичною поляризацією еліт і народних мас.

3. Ментально-психологічні фактори – ціннісні опінії та ментально-психологічні підвалини різного типу особистісної самоідентифікації індивіда в суспільстві (з домінуванням етнічно-національних ідентифікаторів на Заході України та домінуванням локально-територіальних ідентифікаторів на Донбасі).

Спробуємо розкрити й більш детально проаналізувати зазначені фактори, оцінити значення кожного з них для перспективи вирішення воєнно-політичного конфлікту на Сході України.

Геополітичні фактори.

З огляду на те, що саме через Україну проходить лінія перетину західноєвропейської та російсько-православної цивілізацій, не дивно, що геополітичний фактор завжди мав надзвичайне значення для формування як національної політики, так і самого вектору політичного поступу нашої молоді держави. Фактично тут завжди в більш чи менш гострій формі відбувався конфлікт цих двох цивілізацій, особливо коли політичний вибір українців починав схилитися вбік Європи.

Москва завжди надзвичайно гостро реагувала на кожен євроінтеграційний крок української держави.

Тому є дві причини. По-перше, в ментальності багатьох росіян, в тому числі представників російської політичної еліти саме існування в незалежних кордонах Києва як “матері міст руських”, Севастополя як “міста руської слави”, й власне українців, як “молодших братів”, що відбилися від лона “матушки-Росії” є цілковитим нонсенсом, “помилкою історії”, яку треба виправити.

По-друге, як свідчить новітня історія XXI століття. Москва й досі цілком серйозно вважає себе прямим нащадком Візантійської імперії у вигляді такого ідеологічного конструкту, як “Третій Рим”, згідно якому після падіння в п'ятому столітті н. е. Риму й, власне, Римської імперії, їх прямим правонаступником стала Візантійська імперія зі столицею у Константинополі, (саме це місто ще з 330 року н. е. за Костянтина Великого було офіційною столицею Римської імперії й мало офіційний титул “Новий Рим”). Після падіння Константинополя у 1453 р. його правонаступником починає себе вважати Москва, яка залишилась фактичним форпостом православної віри, а після одруження московського царя Івана III з племінницею останнього візантійського імператора Софією Палеолог, стала претендувати на звання “Третього Риму”, взявши навіть за державний герб родовий герб Палеологів. Саме цей герб як відповідна політична претензія і є офіційним гербом Російської Федерації.

Про Москву як сучасний “Третій Рим” прямо говориться й у доволі талановито відзнятому ще у 2008 році в Росії архімандритом Тихоном фільмі “Загибель імперії: візантійський урок”, проте з чітким ідеологічним посилом до суспільства й російської влади щодо “збирання” православних земель в єдиній “ойкумені”, закликом до захисту православного – в новому трактуванні – “руського” – світу (або “Руського миру”).

Тому цілком не випадково в Росії процвітають імперські ідеї й імперські амбіції, яким існування незалежної та ідеологічно альтернативної України є прямою загрозою. Про це відверто писав ще наприкінці минулого століття доволі впливовий російський політичний філософ Олександр Дугін: “Суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що, в принципі, легко може спровокувати збройний конфлікт... Існування України у нинішніх кордонах і з нинішнім статусом “суверенної держави” тотожне нанесення жахливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначного вторгненню на її територію. Подальше існування унітарної України неприпустиме” [1, с. 99].

Цивілізаційний характер війни на Донбасі розуміють багато хто й в Україні, зокрема, А. Смола, характеризуючи складники та особливості ведення нелінійної війни, зазначає, “що в її основі йде глобальна боротьба ідей – боротьба смислів. В українсько-російській війні – це боротьба “руського міра” (з ідеологією відновлення імперської системи) та нової післямайданної України (з новим політичним проектом та постколоніальним синдромом)” [1, с. 76].

Будь-який рух України до європейських цінностей сприймається в Росії як безпосередня загроза цінностям візантійсько-православним і викликає цілком природній як для росіян спротив. Саме тому не дивно, що Росія намагалася й намагається втримати Україну в своєму геополітичному просторі будь-якою ціною, навіть ціною розв'язування гібридної війни. Власне, це й пояснює, чому так важко росіянам змиритися з проєвропейською Україною і чому вони так чіпляються за абсолютно непотрібний їм як територія Донбас.

Зі свого боку США та Західна Європа надзвичайно активно підтримують Україну в її поступі до демократії та цінностей ліберально-демократичного суспільства. А ми з історії знаємо, що в світовій геополітиці прийнято досить легко торгуватися інтересами (особливо інтересами третіх країн), і дуже важко торгуватися цінностями. В Україні є досить поширеною думка, що й у питанні війни на Донбасі все вирішують за нас, зокрема, Володимир Василенко не виключає, “що Мінський протокол став результатом кулуарних міжнародних домовленостей між найвищими керівниками України, Росії та провідних західних держав” [5, с. 34]. І хоча Мінські домовленості не поклали край російській агресії ні фактично, ні

юридично, нічого кращого в ціннісному цивілізаційному протистоянні в Україні поки не запропоновано жодним з провідних геополітичних суб'єктів.

Внутрішньополітичні фактори.

У своїй широковідомій роботі “Зіткнення цивілізацій” Семюел Хантінгтон ще наприкінці минулого століття описував Україну як “розколоту країну” з двома цивілізаціями, лінія розмежування між якими проходить практично посередині держави [1, с. 265]. Американський політолог звертав увагу, що так само як Франція та Німеччина складають ядро Європейського Союзу, так і Росія з Україною є “стрижнем, необхідним для єдності православного світу”, змалював три можливі сценарії подальшого цивілізаційного поступу України:

- консервація існуючого стану й балансування між двома цивілізаціями залишаючись під впливом Росії й в тісному контакті з нею;
- розкол країни на дві частини, з яких одна відійде до Європи, а інша до Росії;
- війна з Росією як найменш вірогідний варіант [там само, с. 265].

Майже весь час української незалежності значна частина української політичної еліти, особливо в національно-демократичному середовищі відмовлялися навіть визнавати ціннісну розколотість України, повторюючи, мов мантру, що Україна завжди єдина і ми всі є єдиним народом. Відтак не хотіли й прислухатися до авторитетного західного експерта щодо можливих наслідків спроб України вирватися з тісних “сестринських обійм” Росії. Втім кожен новий вибори в нашій країні аж до 2014 року раз за разом підтверджували хантінгтонівський висновок: Східна частина завжди голосувала за проросійські партії, а Західна – за проєвропейські. Політтехнологи кожен новий виборчий цикл використовували один і той же образ ворога (“східняки” й “бандерівці”), одні й ті ж розкольні меседжі на кшталт “загрози загрози загрози нашої російської/української мови”, “руки Москви/Вашингтона”, “справжніх героїв Червоної армії/ОУН-УПА” тощо.

В моїй докторській дисертації на підставі власних і багатьох незалежних соціологічних досліджень стверджувалося, що з числа близько 50 ціннісних конструктів, які найбільше виривали в політичному й виборчому дискурсі українців лише 9 носять гостро розколюючий характер, а 18 – яскраво об'єднавчий. Причому до групи цінностей розколу належали цінності, насамперед, етнічно-національного та оціночно-історичного характеру (мовні пріоритети, історичні оцінки II світової війни, відношення до НАТО тощо). Групу об'єднавчих цінностей складали утилітарні громадянські цінності (політична та судова реформи, заохочення створення середнього класу, реальна боротьба з корупцією, європейські цінності, демократія тощо). Це означало, що реальну консолідацію українського суспільства не можна проводити на етнічних засадах, а тільки на громадянсько-політичних, власне, як це відбувається сьогодні в більшості європейських країн. Проте в Україні на подібне зближення не хотіли йти ані проросійські, ані проєвропейські політичні еліти.

Геннадій Друзенко, відома людина з генерації Майдану, організатор Першого добровольчого мобільного госпіталю ім. Пирогова для учасників АТО і деякий час – уповноважений з прав національних меншин Кабінету Міністрів України говорить сьогодні практично те ж саме. Він пішов з уряду через несприйняття нових очільників держави “необхідності пошуку можливих комунікаційних опор у діалозі двох Україн, які розколюються й кровоточать, — чого ми так і не змогли зробити після Майдану” [1].

Друзенко переконаний у тому, що “знайти спільну мову та зберегти нашу державність можна, тільки формуючи політичну націю, на основі терпимості до позицій й культури одне одного і загальнолюдських, глобальних, а не вузьконаціональних цінностей. Насправді це ключова точка, з якої давно могла вирости самодостатня й цивілізована українська держава, але яку ми наполегливо й необачно оминали всі роки незалежності. Відтак, саме ця точка стала центром удару з боку російської пропаганди” [там само].

Дійсно, виключно ціннісно-цивілізаційними свого роду “пострілами в Сараєво” виявилися ті політичні рішення, які спочатку (мовний закон регіоналів, який надавав широкі права російській мові та відмова Януковича від підписання угоди з ЄС) призвели до народних

протестів і Євромайдану, а потім (відміна мовного закону, погроми місцевих державних адміністрацій з “революційним” скиданням голів цих адміністрацій) – до сплеску сепаратизму на Сході України.

Багато хто з пересічних українців Донбасі спочатку насправді сприйняв нову революційну владу Києва як нелегітимну, зокрема, як зазначали фахівці Інституту стратегічних досліджень, через “неадекватне ставлення з боку органів центральної влади до політичної позиції “Донбасу” та не визнання власних прав на висловлення протесту. АТО сприймалося як спроба “київської влади” подавити силою політичний протест. Відсутність політичного діалогу, ультиматуми центральної влади посилюють відчуття неминучості поглиблення озброєного конфлікту [1].

Сьогодні багато що змінилося в Україні в ціннісному плані. Відверта агресія Росії зламала баланс ціннісних пріоритетів і надзвичайно консолідувала українське суспільство навколо національних пріоритетів і самоідентифікації. Проте доволі велика частка мешканців Центральної, Південної та Східної України негативно сприйняли пакет “декомунізаційних законів” з його відвертим крайньо націоналістичним характером. Діалогу між різними світосприйняттями людей в сьогоднішній Україні ще менше, аніж було за попередньої влади. Війна радикалізувала державну владу, радикалізувала й суспільство, все частіше лунають заклики винищити весь Донбас, або обнести його муром.

“В головах української владної еліти продовжує домінувати логіка війни, – засвідчує Руслан Бортник – жодна з причин, які лягли в основу цього конфлікту, не вирішена. Незважаючи на смерті тисяч українських громадян, політики так і не навчилися домовлятися і навіть розмовляти. Рік продемонстрував банкрутство українських політичних еліт” [1].

Ментально-психологічні фактори.

Чому ж сепаратизм знайшов підтримку на Донбасі й не спалахнув на Слобожанщині, чи, наприклад, на Півдні України, де також завжди були доволі сильні проросійські настрої і де спочатку також були спроби організації маріонеткових “народних республік”?

Для відповіді на це запитання треба повернутися у старі часи, коли Донбас заселявся доволі хаотично прибульцями з різних куточків як України, так і всього Радянського Союзу. У новостворених громад і новоселів вже не було ніякої спільної етнічної, культурної та мовно-діалектної історії – тільки територіальна приналежність та єдино можливий універсальний засіб спілкування – російська мова. З часом територіальна приналежність переросла у територіальну гордість, адже Донбас виступав форпостом індустріалізації, шахтарі завжди займали особливе положення, були свого роду “білою кісткою” робітничого класу з відповідною пошаною, щедрими державними нагородами, шахтарська праця набагато краще оплачувалася, шахтарські міста мали краще постачання товарів народного вжитку.

З розвалом СРСР процвітаючий регіон стрімко перетворився на депресивний, шихти або скорочували працівників, або взагалі закривалися, заробітки вже не були значно вищими за середні по країні, а самі шахтарі поступово почали перетворюватися з робітничої еліти на маргіналів. Цілком природньо, що у такій болісній втраті колишнього статусу й колишніх переваг звинувачували центральну владу, тим самим ще більше підігриваючи територіальну самоідентифікацію.

Слід зазначити, що з подібними проблемами, пов’язаними із занепадом вугільної галузі, стикалися й інші країни. Так у Великій Британії за часів Маргарет Тетчер також були шахтарські бунти, які уряд доволі жорстко подавив, а втрату статусу й високих заробітків компенсував системою соціальних допомог. В німецькій Рурській області закриття шахт компенсували програмами перекваліфікації та значними інвестиційними проектами, в ході яких в регіон зайшли високотехнологічні галузі, які надали нові високооплачувані й статусні робочі місця. Є свої проблеми і з сілезькими шахтарями в Польщі.

Україні ж взагалі нічого не запропонувала тим мешканцям шахтарського регіону, які разом залишилися без засобів існування. Зате Партія Регіонів паразитує на ностальгії мешканців за втраченим високим соціальним статусом і добробутом в погоні за електораль-

ним врожаєм активно розкручувала в регіоні соціальні технології посилення територіальної самоідентифікації “Гордість Луганська”, “Донбаський характер”, “Східна брама України”, “Моє місто – моя гордість” тощо.

В результаті всього цього на 2010 рік ми мали таку картину: ядро структури ідентичностей переважної частини наших співгромадян за даними дослідження індивідуальних та групових ідентичностей львівськими вченими становили етнічна (“українець”) та громадянсько-політична (“громадянин України”) ідентичності. Єдиним виключенням з цього правила став тоді Донбас, де перше місце в ієрархії ідентичностей мешканців посідала міська ідентичність (“луганчанин”, “житель Донбасу”), далі йшли ідентичності, пов’язані з членством у малих групах (сім’я, друзі) та територіальними спільнотами [1, с. 143–144].

При цьому, як зазначає М. Живілова, “типова донбаська міська громада усвідомлює себе як фізичну, тобто територіальну окремішність, але не як культурну чи політичну. Процес формування ідентичності громади “зупиняється” на базових просторових чинниках” [там само, с. 66]. Така громада здебільшого фрагментована й пасивна, що є надзвичайно плідним підґрунтям для будь-яких маніпуляцій.

Не випадково за рік до початку трагічних подій на Донбасі українські дослідники попереджали, що “політичні маніпуляції на ґрунті регіональних відмінностей мають ще досить високі шанси для використання в загальноукраїнському політичному процесі” [1, с. 73]. Але їх ніхто не слухав. На початку 2014-го на хвилі ейфорії від повалення режиму Януковича ніхто й гадки не мав, що карта регіоналізму, територіальної спільноти й “особливого донбаського характеру” буде холоднокрівно розіграна вже не у внутрішньополітичній передвиборчій боротьбі, а як підстава для неприкритої агресії з боку сусідньої держави.

Воєнні наслідки та тенденції розвитку політичного процесу в Україні

З часу повалення злочинного режиму Януковича минуло не так багато часу, щоб робити **висновки** щодо системних структурно-інституційних зсувів в частині формування нових владно-суспільних відносин європейського типу в Україні, але вже чітко видно щонайменше три взаємопов’язані провідні тенденції внутрішнього українського суспільно-політичного життя, котрі ставлять під загрозу завоювання Революції Гідності, та й, власне, загрожують самому існуванню української держави. До цих тенденцій віднесемо:

Перше – провал розрекламованих суспільно-політичних реформ.

Друге – стрімка делегітимізація нової державної влади та персонально її керманців.

Третє – незавершеність Революції Гідності.

Щоб не потрапити в пастку надзвичайно популярних останнім часом серед провладних політиків закидів типу “будь-яка критика дій влади в Україні неприпустима, бо грає на руку Кремлю”, свою подальшу аргументацію означених тенденцій базуватимемо тільки на найбільш авторитетних іноземних джерелах, визнаних вітчизняних провідників ідей і прагнень Майдану (як-от “Українська правда”) та очевидних фактах.

Отже, тенденція перша. Попри всі намагання, а ще більше – реформаторську риторику – реальних реформ в Україні не бачать ні наші співгромадяни, ні закордонні фахівці й політики. Нічого з зазначених вище обіцянок в інавгураційній промові Порошенко не виконав, як і не продав власний бізнес, поступово перетворюючись на суперолігарха на вершині влади. Більше того, частина з обіцянок в цій промові самим президентом і перекреслена повністю. Йдеться, наприклад, про проголошені Петром Олексійовичем права місцевих громад на історичну пам’ять та власний пантеон героїв [2], що після підписанням ним “декомунізаційних законів” вже може стати складом кримінального злочину.

У своїй “Стратегії реформ-2020” Петро Порошенко цілком слушно назвав судову реформу “свого роду “передреформою”, як і зміни в сфері держуправління адже вся державна машина підлаштована під корупційні інтереси” [3]. Проте, досі в судовій сфері відсутні будь-які значимі зрушення. А в сфері державного управління широко розпіарена люстрація призвела лише до значного збільшення управлінського хаосу та зростання відвертого непрофесіоналізму.

На це звертає увагу вже й українська католицька церква, яка не втручалася в державні справи, але підтримувала Євромайдан. На початку червня 2015 р. широко відомий в Україні єпископ Римо-Католицької Церкви Станіслав Широкоградюк звернувся до Президента України П. Порошенка з відкритим листом, в якому пише, “що вибірково-показова боротьба з корупцією чи вибіркова люстрація нікого не переконують. Тому зростає загальне розчарування і невдоволення. Бо промовляють факти: корупція процвітає, вона вражає навіть військо; торгують усім, навіть людським життям і Батьківщиною; фактом є і те, що за останній рік українці збідніли в кілька разів, а дехто, на цьому тлі, збагатився, і теж у кілька разів [1]. Остання фраза очевидно має на увазі самого Президента, статки якого, за матеріалами українських ЗМІ, за рік президентства зросли в 7 разів [1].

Це ж нещодавно констатував і авторитетний політичний оглядач газети “Нью Йорк Таймс” Девід Херзенхорн: “Українська влада настільки слабка і безпорадна, що неспроможна робити елементарні речі, щоб побудувати єдину і незалежну державу”. Й додав: “Порошенко, любимо ми його чи ні, він не справляється” [1].

Немає чим похвастатися й українському Прем’єр-міністрові в реалізації широко розрекламованих реформ, під які в уряд Арсенія Яценюка були кооптовані закордонні спеціалісти. Частина їх (як-от Саша Боровик, Яніка Мерило, Джаба Ебаноїдзе, який “не захотів бути цапом відбувайлом”) вже пішли з уряду, частина залишилася, але результатів не видно. Є тільки закиди з боку партнерів по коаліції й звинувачення у розкраданні значних сум державних коштів, з приводу чого навіть створюється тимчасова слідча комісія Верховної Ради України. Такий розкол прослідковується не тільки в стані коаліціантів, але й між самими першими особами української держави, що вже виплеснулося в інформаційний простір, коли заступник глави Адміністрації президента Дмитро Шимків, публічно звинуватив уряд Яценюка в тому, що з 290 зобов’язань, прописаних у коаліційній угоді, виконано лише 15 або 5,2 % [1].

Всі спроби Яценюка списати економічні негаразди та реформістські провали на війну на Донбасі всерйоз не сприймаються ані українськими аналітиками, ані закордонними. Так, впливовий американський фахівець, президент проекту перехідних демократій Брюс Джексон досить просто описує претензії Заходу до української влади: “Ми маємо агресію цілком передбачуваної Росії проти непередбачуваної і ненадійної України. Україна в даний час розглядається як держава, якій не можна довіряти. Що каже ЄС: де це децентралізація? Де прихильність? Де реформи?” [4].

Особливо бентежить наших західних друзів ситуація з корупцією у владі, яка за багатьма ознаками, не тільки не здолана, але й квітне новим квітом. Саме на цьому наголошує старший науковий співробітник Петерсонівського Інституту Міжнародної Економіки у Вашингтоні Андерс Аслунд, називаючи корупцію в органах влади в Україні “ендемічною” яка, “поряд з агресією Росії проти територіальної цілісності і суверенітету України, є головною загрозою для нації” [1, с. 64]. А колишній посол США в Україні Джон Гербст прямо звинувачує в корупції безпосередньо Порошенка та Яценюка, коли говорить, що “в Україні дуже серйозні проблеми з корупцією, тому що, відверто кажучи, верхівка вашої еліти дуже корумпована. Саме найвища верхівка. Я не буду зараз назвати їхні імена, але у списку корупціонерів є навіть ті особи, які дуже гарно вміють говорити “мовою реформ” із країнами Заходу. Вони навчилися процвітати, граючи за старими, але дуже зручними для себе правилами. І якщо вам зручно працювати на посаді міністра, уявіть собі, які будуть «зручності» на ще вищому рівні” [1].

Тенденція друга. Відсутність бажаних змін, того самого “життя по новому”, стала головною причиною стрімкої делегітимізації як інституцій нової державної влади, так і персонально очільників України Петра Порошенка й Арсенія Яценюка.

За останніми соціологічними замірами близько 80 % українців розцінюють політику уряду як провальну або негативну. Більш того, – зазначає директор Українського інституту аналізу та менеджменту політики Руслан Бортник, – вперше за останні 10 років, від 10 до 15 %

українців готові виходити на вулиці з протестами. Це дуже високий рівень. Для порівняння, в період Майдану такий рівень був близько 7–8 % [1]. Навесні 2015 року більшість українців вже не схвалюють дії ані Президента П. Порошенка (58% негативних оцінок), ані дії Прем'єр-міністра А. Яценюка (68 % негативних оцінок). Обраний півтора роки тому президентом України переважною більшістю громадян вже в першому турі Петро Порошенко сьогодні набрав би лише 19,2 %. Особливо різким і несподіваним соціологи відомої київської компанії Research & Branding Group називають падіння особистого рейтингу нинішнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка до 1,7 % і падіння рейтингів його політичної сили “Народний Фронт” з 24 % до 3–5 % [1].

Поряд з відсутністю відчутних реформ не в останню чергу така ситуація пояснюється й різними для влади й суспільства сприйняттями та поясненнями перебігу війни на Сході України. Замість обіцяного президентом на початку 2014 року швидкого відновлення порядку й державного ладу на Донбасі та забезпечення тривалого миру й надійної безпеки для співгромадян, ми отримали довготривалий збройний конфлікт без особливої перспективи його вирішення в осяжному майбутньому.

Війна в Донбасі поглинає величезні ресурси, руйнує інфраструктуру й міста цього індустріального краю, врешті-решт поглинає житті героїв-патріотів та мирних громадян, але при цьому власне воєнні операції не мають будь-якого сенсу. Адже сам президент Петро Порошенко неодноразово публічно заявляв, що виграти цю війну військовими методами неможливо.

Відтак в суспільстві визріває закономірне питання: навіщо нам вести війну, яку неможливо виграти? Чи не для того, щоб списувати на цю війну всі свої прорахунки та управлінську бездарність? Чи не для того, щоб в умовах катастрофічної делегітимізації влади, що не виправдала сподівань Революції Гідності, прибрати з київських вулиць “подалі від гріха” примару нового Майдану? Принаймні, коли на початку червня на Майдані в Києві громадські активісти поставили кілька палаток під гаслом “Майдан-3” та закликами до виконання владою обіцянок, даних на Євромайдані, їх в кращих традиціях часів режиму Януковича розігнали вночі “невстановлені” особи – такі собі “тітушки часів Порошенка”.

Свої жорсткі оцінки військовій політиці українських керманічів відверто ставлять лідери суспільної думки. В цих оцінках домінують дві основні тези. Перша: “Війна могла би й не перейти в “гарячу” фазу, якби не один із ключових архетипів української історії модерної доби – зрадливість і запродакство еліт, їхня перманентна нездатність мислити категоріями національних інтересів і державних пріоритетів” [4]. Друга: “Верхівка розбирається з нами нашими ж руками. Прибрали з Майдану пацанів, які могли стати лідерами. Це був план влади: всіх із Майдану кинути на передову. Вбивають одразу двох зайців: тут Майдан розсмокчеться й зогніє, а там усіх “майданутих” виб'ють” [1, с. 47–48].

Про те, що Петро Олексійович насправді боїться, що одного разу герої Майдану прийдуть по його душу й виставлять рахунок за невиконані обіцянки, широко відомо не тільки в Україні, але й за її межами. Так, відомий дослідник демократії професор канадського університету Альберта Девід Марплз у аналітичному огляді “Один рік після Євромайдану” пише, що за всіма ознаками Євромайдан ще не закінчився й варто очікувати його пробудження внаслідок військових недоліків у війні на сході, неефективності економіки, і не в останню чергу, внаслідок нерозторопності тандему Порошенко-Яценюка у подоланні корупції в суспільстві [1].

Цією цитатою ми перекидаємо місток до **тенденції третьої** – фактичної незавершеності Революції Гідності, адже, як зазначає В. Пекар, жодна з трьох революцій Майдану так і не виявилася завершеною [1]. Дійсно, українській владі досі не вдалося в економічній площині зламати олігархічну модель політики й господарювання; в ціннісно-ментальній – зламати неформальні практики бюрократії та корупційні управлінські схеми й перейти на відкрите, прозоре й чесне врядування за європейськими моделями й практиками; в геополітичній – добитися припинення бійни на Донбасі й перенести проблему вирішення конфлікту в площину переговорної дипломатії.

Необхідність продовження Революції Гідності Геннадій Друзенко пояснює тим, що “найкраще, що ми бачили на Майдані, явно не зайшло у владу. Ні клімат, ні люди, ні зміни... Ідея майбутньої України не зайшла. Система зайшла, точніше – повернулася сама собі на зміну. Система, фактично, реінкарнувалася, розповідаючи при цьому народові байки про якусь європейську модель” [9].

Відтак, війна на Донбасі вже має й матиме надалі значний вплив не тільки на подальшу долю власної країни, але й на подальшу долю всієї Європи, можливо, навіть світу. І власний вибір у нашої України, у нашої влади разом з громадянським суспільством очевидний – або насправді довести своє право і свою здатність до дійсно демократичного самоврядування, свою спроможність стати частиною “світу порядку”, або назавжди скотитися у “світ хаосу” і чи варта буде така державність славетної Революції Гідності?

Замість висновків: вже викристалізовані та потенційні наслідки війни на Донбасі крізь призму безпеки України та всієї Європи

Проведений вище аналіз дає підстави для визначення низки як вже очевидних наслідків збройного конфлікту на Сході України, так і потенційних загроз для національної безпеки України, Східноєвропейських держав і світу в цілому. До головних з них віднесемо наступні:

1. Наростання внутрішнього конфліктного потенціалу в Україні по обидві сторони цивілізаційного протистояння.

2. Соціальна переструктуризація українського суспільства за рахунок появи двох багаточисельних і частково антагоністичних соціальних груп: 1) біженців зі сходу, що значною мірою маргіналізуються та 2) ветеранів АТО з “в’єтнамським синдромом”, гострим відчуттям несправедливості і досвідом відстоювати свою позицію зі зброєю в руках.

3. Поява зони жевріючого “замороженого” конфлікту й тривалої нестабільності в межах кордонів з ЄС.

4. Потік нелегальної еміграції українців, насамперед, до Європи, через економічний занепад, загрозу дефолту та неоплатні державні борги.

5. Перспектива нової “холодної війни”, дестабілізація суспільно-політичного ладу в Європі.

6. Необхідність вибудування нової системи міжнародної безпеки внаслідок руйнації останньої – Ялтинсько-Потсдамської.

Розкриттю цих тенденцій буде присвячено наступну наукову розвідку.

Список використаної літератури:

1. Пекар В. Україна – від епохи Середньовіччя до Нового світу / Валерій Пекар // Інтернет-видання “Українська правда” ; 16.05.2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/05/16/7068075/>
2. Промова президента України Петра Порошенка на інавгурації (повний текст) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/promova-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-inavnuraciyi-povniy-tekst-353552.html>
3. Президент представив “Стратегію реформ-2020”: Мета реформ – членство в ЄС // Офіційне інтернет-представництво Президента України 25.09.2014 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/31289.html>
4. Потапенко Я. Витоки та сенси п'ятої російсько-української війни: спроба комплексного міждисциплінарного аналізу / Ярослав Потапенко // Інтернет-видання “Вісник Переяславщини” ; 8 лютого 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnik-press.com.ua/?p=27471>
5. Василенко В. Війна 2014 року: спроба системного аналізу / Володимир Василенко // Часопис “Український тиждень” – № 42 (362) 17 – 23.10.2014 – с. 41.
6. Дугин А. Основы геополитики : Геополит. будущее России ; Мыслить пространством / Александр Дугин. – 4. изд. – М. : АРКТОГЕЯ-центр, 2000. – 924, [1] с. : карт.
7. Смола Л. Є. Аспекти нелінійної війни в контексті українсько-російського конфлікту на Донбасі / Л. Є. Смола // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Випуск 16'2015. – С. 74–78.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэл Филлипс Хантингтон ; Пер. с англ. Ю. Новиков, Т. Ведимеев ; Послесл. С. Переслегин. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 608 с.

9. *Ведерникова І.* Колишній НЕуповноважений, або Як система пережила кризу і відторгає “чужих” [Електронний ресурс] / Інна Ведернікова // газета “Дзеркало тижня” від 01.06.2015 – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/kolishniy-neupovnovazheniy-abo-yak-sistema-perezihla-krizu-i-vidtorgaye-chuzhih-.html>
10. Збройний конфлікт на Донбасі: оцінки, пропозиції, сценарії подолання [Електронний ресурс] / А. Єрмолаєв, О. Маркеева, В. Потапенко, С. Денисенко, В. Щербина // Інтернет-представництво інституту стратегічних досліджень “Нова Україна” – Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org/about>
11. *Бортник Р.* Війна з Донбасу пошириться на інші області України / Руслан Бортник // Український інститут аналізу та менеджменту політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uiamp.org.ua/?p=14486>
12. *Живілова М.* Міська ідентичність в структурі ідентичностей мешканців Луганська / М. С. Живілова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 23 (282), Ч. III, 2013. – С. 140–154.
13. *Хобта С.* Ідентичність як фактор формування електоральних установок (на прикладі виборів в м. Луганську до Верховної Ради України 2012 р.) / С. В. Хобта // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 11 (270), Ч. I, 2013. – С. 58–76.
14. Вибірково-показова боротьба з корупцією нікого не переконує, – єпископ РКЦ Петру Порошенку [Електронний ресурс]. / Інтернет-сайт релігійно-інформаційної служби України RISU – Режим доступу : [/http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/60216](http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/60216)
15. Оце по-новому! За рік президентства доходи Петра Порошенка зросли у 7 разів. Декларація [Електронний ресурс] // Інтернет сайт “Спротив” : Часопис про свавілля влади та громадський спротив незаконним діям. – Режим доступу : <http://sprotiv.org/54917#>
16. *Herszenhorn D.* In Ukraine, Corruption Concerns Linger a Year After a Revolution / David M. Herszenhorn // The New York Times – May 17, 2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nytimes.com/2015/05/18/world/europe/in-ukraine-corruption-concerns-linger-a-year-after-a-revolution.html?_r=0
17. *Шимків Д.* Коаліційну угоду виконано лише на 5 % / Дмитро Шимків // Інтернет-видання “Українська правда” ; 31.03.2015 р. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/31/7063208/>
18. *Åslund A.* The Maidan and Beyond: Oligarchs, Corruption, and European Integration / Anders Åslund // Journal of Democracy – Volume 25. – Issue 3. – July 2014 – P. 64–73.
19. *Джон Гербст.* “Відверто Кажучи, Верхівка Вашої Еліти Дуже Корумпована” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2015/05/16/john-herbst-top-level-corruption-in-ukraine-ukr/>
20. Война на востоке Украины. Аналитический выпуск // Український інститут аналізу та менеджменту політики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uiamp.org.ua/?p=14569>
21. Политическая ситуация в Украине. рейтинги партий и политиков / Інтернет-представництво компанії Research & Branding Group; 19.03.2015 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=512&page=2,%20http://ru.slovoidilo.ua/uploads/news/7c1c4c3e6dd2ef0c94335283f12694fc.png>
22. *Савченко Віра.* “Верхівка розбирається з нами нашими ж руками” / Віра Савченко // Країна. – № 28 (231). – 2014. – С. 47–48.
23. *Marples D.* One Year after Euromaidan/ David Marples // Current Politics in Ukraine – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukraineanalysis.wordpress.com/2015/02/23/one-year-after-euromaidan/>

Відомості про авторів

- Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Бикова Марія Дмитрівна** – аспірант Інституту географії НАН України
- Білецький Мирослав Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Брацьо Оксана Василівна** – здобувач кафедри географії України географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; старший викладач кафедри фізичної географії та раціонального природокористування географічного факультету ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
- Ванда Ірина Володимирівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Верчин Наталія Романівна** – економіст, спеціаліст 1-ї категорії Головного управління статистики у Львівській області
- Вісьтак Олександра Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Влах Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Габрель Микола Михайлович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри архітектурного проектування Інституту архітектури Національного університету “Львівська політехніка”
- Гарасім’юк Крістіна** – доктор габілітований, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
- Гарасім’юк Мар’ян** – доктор габілітований, завідувач кафедри просторового планування Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
- Гілецький Йосип Романович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
- Гладкий Олександр Віталійович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Горовий Олег Володимирович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Гудзеляк Ірина Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Грабовські Тадеуш** – магістр географії, заступник директора Розточанського національного парку (Польща)
- Джаман Василь Олексійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Жук Петро Володимирович** – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Заблоцький Мар’ян Богданович** – кандидат економічних наук, фінансово-економічний аналітик Української аграрної асоціації
- Закутинська Ірина Іванівна** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
- Занько Юрій Степанович** – кандидат економічних наук, доцент, директор Інституту післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки Львівського національного університету імені Івана Франка
- Заставецька Леся Богданівна** – доктор географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- Заставецька Ольга Володимирівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Зінько Ігор Зіновійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
- Зінько Юрій Володимирович** – старший викладач кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Зубик Андрій Ігорович** – аспірант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Івах Ярослав Євгенович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Іщук Степан Іванович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Качан Євген Петрович** – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Кисельов Юрій Олександрович** – доктор географічних наук, професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва
- Ключко Людмила Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Книш Мирослава Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Князев Святослав Ігорович** – кандидат економічних наук, учений секретар Відділення економіки НАНУ
- Котик Любов Іванівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Кравціє Василь Степанович** – доктор економічних наук, професор, директор Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Кравчук Ярослав Софронівич** – кандидат географічних наук, професор, завідувач кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Круль Володимир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Круль Галина Ярославівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Кузик Степан Петрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Кузишин Андрій Васильович** – кандидат географічних наук, доцент, декан географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Кучабський Олександр Георгійович** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і туризму Інституту географії і регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (Польща)
- Лозинський Роман Мар’янович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Лук’янчук Тарас Олександрович** – магістрант кафедри географії і туризму Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука
- Мамчур Ольга Ігорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Мальська Марта Пилипівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
- Мальський Маркіян Зіновійович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені Івана Франка

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- Мариняк Ярослав Омелянович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Масляк Петро Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Мельник Ігор Володимирович** – журналіст, письменник, краєзнавець, громадський діяч, редактор часопису “Галицька брама”, голова політради Української Галицької партії
- Міхальські Томаш** – доктор габілітований, професор надзвичайний кафедри регіональних досліджень Гданського університету (Польща)
- Мироненко Микола Миколайович** – аспірант кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Миронюк Василь Миколайович** – кандидат географічних наук, проректор з навчальної та наукової роботи Львівського інституту менеджменту
- Мирош Марія Василівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Паламарюк Марія Юрійівна** – кандидат географічних наук, асистент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Пандяк Ігор Григорович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка
- Пантелей Вікторія Анатоліївна** – доктор наук (Ph. D) у галузі землезнання, доцент (ад’юнкт) кафедри соціально-економічної географії Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)
- Пендерецький Орест Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
- Пирогівська Алла Михайлівна** – лаборант кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Пістун Микола Данилович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Поручинська Ірина Володимирівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Поручинський Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Радченко Олександр Віталійович** – доктор наук з державного управління, професор кафедри соціально-економічної географії і туризму Інституту географії і регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (Польща)
- Ровенчак Іван Ілліч** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Романів Оксана Яківна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та збалансованого природокористування Рівненського державного гуманітарного університету
- Рудакевич Іван Романович** – кандидат географічних наук, викладач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Руденко Валерій Петрович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної географії та екологічного менеджменту, декан географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- Рутинський Михайло Йосипович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

- Рябокоть Олена Вікторівна** – аспірант кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Садова Уляна Ярославівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Сегіда Катерина Юрійівна** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Селещук Григорій Павлович** – здобувач відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Сеньків Мар’яна Ігорівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Слащук Андрій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Сливка Роман Радославович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, докторант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Сосницька Ярослава Сергіївна** – старший викладач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Сохоцька Галина Несторівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Стецький Василь Володимирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Стецюк Оксана Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка
- Теслюк Роман Тадейович** – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Тимчук Орислава Іванівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Тимофійчук Надія Миколаївна** – асистент кафедри географії та природознавства ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
- Урбанська Аліна** – магістр біології, співробітник Розточанського національного парку (Польща)
- Чорний Михайло Богданович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шаблій Олег Іванович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шевчук Любов Теодорівна** – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи та міжнародних зв’язків Тернопільського інституту соціальних та інформаційних технологій
- Шевчук Оксана Михайлівна** – інженер кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- Шиманська Віолетта** – доктор (ад’юнкт), заступник директора Інституту географії і регіональних досліджень Поморської академії в Слупську (Польща)
- Штокало Ярослав Юрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
- Шульц Світлана Леонідівна** – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу регіональної економічної політики Державної установи “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”
- Яроменко Оксана Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії і туризму Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука

ЗМІСТ

Передмова	5
I. Львівська суспільно-географічна школа: місце і внесок в українську географічну науку	
<i>Ярослав Олійник</i> Регіональний вимір розвитку української суспільної географії	7
<i>Олег Шаблій</i> Львівська суспільно-географічна школа: дискусійні питання зародження та становлення і сучасні проблеми розвитку.....	17
<i>Ольга Заставецька, Олександра Вісьтак</i> Кафедра економічної і соціальної географії Львівського національного університету: погляд зсередини і ззовні	32
<i>Мирослав Білецький, Любов Котик</i> Навчально-методична діяльність кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка: ретроспектива, сучасність, погляд у майбутнє.....	36
<i>Krystyna A. Harasimiuk</i> Geografia społeczno-ekonomiczna na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1919–1939.....	51
<i>Сергій Шевчук</i> Розвиток академічної наукової школи української економічної географії у роки Другої світової війни	54
II. Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії	
<i>Василь Кравців, Петро Жук</i> Транскордонна екологічна безпека: суть поняття та шляхи досягнення.....	59
<i>Любов Шевчук</i> Перспективні напрямки розвитку соціальної географії у XXI ст.	64
<i>Marian Harasimiuk, Tadeusz Grabowski, Alina Urbańska</i> Transgraniczny Rezerwat Biosfery “Roztocze”	68
<i>Ольга Мамчур</i> Суспільно-географічні виміри прикордонної і транскордонної співпраці.....	73
<i>Уляна Садова, Роман Теслюк</i> Трансформація регіональної політики зайнятості населення в світлі євроінтеграційних перспектив розвитку України: виклики та альтернативи	80
<i>Євген Качан, Ярослав Штокало</i> Зайнятість та її вплив на рівень життя населення: регіональний аспект.....	85
<i>Мирослава Влах</i> Географічні метафори: сутність і роль у науковому пізнанні	90
<i>Леся Заставецька</i> Проблеми здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні.....	98
<i>Микола Габрель</i> Просторовий фактор соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи України	103
<i>Володимир Грищевич</i> Україна в інформаційну епоху: суспільно-географічні аспекти вивчення	111
<i>Костянтин Немець, Катерина Сегіда, Людмила Немець, Людмила Ключко</i> Концепція багатовимірного простору в сучасній суспільній географії.....	116
<i>Марія Бикова</i> Суспільно-географічні аспекти розвитку науково-інноваційної сфери Києва в трансформаційний період.....	126

III. Географічне українознавство і географія України

<i>Іван Ровенчак</i> Володимир Кубійович і Наукове Товариство імені Шевченка	131
<i>Валерій Руденко, Алла Пирогівська</i> Економіко- та соціально-географічний доробок професора Аркадія Жуковського у праці “Буковина – її минуле і сучасне” / під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.	139
<i>Микола Пістун</i> Стратегія як головна складова процесу регіонального розвитку України	142
<i>Роман Лозинський, Андрій Зубик</i> Проблеми суспільно-географічного дослідження української діаспори	148
<i>Ірина Гудзеляк</i> Геопросторові аспекти демографічного старіння в Україні.....	153
<i>Наталія Верчин</i> Типізація районів Львівської області за рівнем демографічної безпеки.....	159
<i>Оксана Брацьо</i> Середні міста Західного регіону України у внутрішньообласних екістичних та економічних співвідношеннях	165
<i>Оксана Романів, Оксана Яроменко, Тарас Лук'янчук</i> Феномен високої народжуваності у Рокитнівському районі Рівненської області	169
<i>Ірина Закутинська</i> Ретроспективна характеристика приміської зони Івано-Франківська (від найдавніших часів до сьогодення)	177
<i>Марта Мальська, Михайло Рутинський, Ігор Пандяк</i> Історія становлення та сучасний розвиток кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.....	182
<i>Ярослав Кравчук, Оксана Шевчук, Юрій Зінько</i> Геотуризм як інструмент популяризації геоспадщини.....	195
<i>Ярослав Мариняк</i> Структуризація наукового напрямку туризмознавство: сутність та основні підходи	200
<i>Орест Пендерецький</i> Промисловий туризм як нова сфера послуг Карпатського регіону	206
<i>Володимир Круль, Марія Паламарюк, Галина Круль</i> Стан рекреаційно-туристських досліджень в Україні на початку ХХІ ст. (за матеріалами дисертаційних робіт)	212
<i>Оксана Стецюк</i> Розвиток мережі спеціалізованих закладів дозвілля у системі туристичної інфраструктури України	217
<i>Вікторія Пантилей</i> Актуальні напрямки медико-географічних досліджень в Україні та Польщі	223
<i>Юрій Кисельов</i> Геософічна думка у працях українських учених і мислителів	233
<i>Степан Іщук, Олександр Гладкий</i> Промислові агломерації України: формування, розвиток та суспільно-географічні дослідження.....	240
<i>Світлана Шульц</i> Структурні процеси в економіці регіонів України та їх роль у забезпеченні економічного зростання	253
<i>Галина Сохоцька</i> Українсько-польські соціально-економічні зв'язки у рамках розвитку єврорегіонів	258
<i>Василь Миронюк</i> Суспільно-географічні аспекти співпраці в науково-освітній сфері між Україною та Німеччиною	265
<i>Василь Стецький</i> Освітній простір, географія освіти, суспільно-географічні дослідження обласних освітніх систем України	270
<i>Олена Рябоконт</i> Вплив демографічних чинників на розвиток і структуру освітнього комплексу Чернігівської області	281

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

<i>Іван Рудакевич</i> Сучасні геопросторові тенденції розвитку транспортної інфраструктури великих міст Західного регіону України	285
<i>Ігор Мельник</i> В пошуках центру Галичини	289

IV. Нові галузі суспільної географії на перетині наук

<i>Петро Масляк</i> Перманентна революція в Україні: геополітика та геостратегія	293
<i>Олег Шаблій</i> Геополітичні виклики України	303
<i>Маркіян Мальський, Юрій Занько, Ігор Зінько</i> Політична географія у системі підготовки фахівців з міжнародних відносин у Львівському національному університеті імені Івана Франка.....	317
<i>Василь Джаман</i> Активізація міжнародних функцій обласних центрів в умовах децентралізації (на прикладі Чернівців)	321
<i>Роман Сливка</i> Структурна вразливість регіону як передумова виникнення територіально-політичних конфліктів	326
<i>Марія Мирош</i> Географія професійної політичної активності населення в Західному регіоні України.....	331
<i>Орислава Тимчук</i> Релігійність населення України: соціально-географічні аспекти дослідження.....	337
<i>Мирослава Книш, Любов Котик</i> Становлення глобалістики як науки.....	343
<i>Степан Кузик</i> Інфраструктура та її вплив на географічну структуру світового господарства.....	356
<i>Микола Барановський</i> Географія злочинності: засадничі основи становлення, особливості сучасного розвитку в Україні	363
<i>Микола Мироненко</i> Аналіз впливу соціально-економічних факторів на злочинність в Україні	368
<i>Ярослав Івах</i> Основні напрямки сталого розвитку Західного регіону України в умовах міжнародних викликів	371
<i>Андрій Кузишин</i> Характеристика соціальної сфери Західноукраїнських областей в світлі зайнятості населення	378
<i>Мар'яна Сеньків</i> Митно-геологістична характеристика Західного регіону України	385
<i>Мар'ян Заблоцький</i> Регулятивні пріоритети стабілізації регіональної економіки в умовах децентралізації (на прикладі Львівської області)	391
<i>Любов Котик</i> Новітні форми поєднання підприємств на території Львівської області: суспільно-географічні аспекти функціонування в умовах трансформації господарського комплексу регіону	395
<i>Ірина Ванда</i> Конкурентоспроможність Львівської області: регіональний і галузевий аспекти	405
<i>Олег Горовий</i> Суспільно-географічні особливості інвестиційної привабливості території Львівської області ..	410
<i>Михайло Чорний</i> Перспективи розвитку світогосподарських зв'язків Львівської області.....	415
<i>Йосип Гілецький, Надія Тимофійчук</i> Господарська освоєність природно-географічних областей у межах гірської частини басейну Черемошу.....	419
<i>Володимир Поручинський, Ірина Поручинська, Андрій Слащук, Ярослава Сосницька</i> Історія становлення і розвитку демографічних знань в Україні.....	427

МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЇ

<i>Уляна Садова, Святослав Князев, Григорій Селещук</i> Міграціологія: історія, теорія, перспективи розвитку	432
<i>Олександр Кучабський</i> Посткомуністична трансформація України: геополітичні виклики та загрози.....	440
<i>Tomasz Michalski</i> Sytuacja mieszkańców europejskich krajów postkomunistycznych w 2014 roku	447
<i>Wioletta Szumańska</i> Samorządy lokalne w roli organizatora rozwoju społeczeństwa informacyjnego w regionach.....	453
<i>Олександр Радченко</i> Геополітика війни на Донбасі: витоки та наслідки	461
Відомості про авторів	472

CONTENTS

Foreword	5
I. Lviv scientific school of human geography: place and achievement in Ukrainian geographical science	
<i>Yaroslav Oliynyk</i> Regional dimension of Ukrainian human geography development.....	7
<i>Oleh Shabliiy</i> Lviv Scientific School of Human Geography: debatable issues of the origin and establishment and modern problems of development.....	17
<i>Olha Zastavetska, Oleksandra Vistak</i> Economic and Social Geography Department at Lviv National University: view from inside and outside.....	32
<i>Myroslav Biletskyi, Liubov Kotyk</i> Educational and methodical activities of the Economic and Social Geography Department at Ivan Franko National University of Lviv: retrospective, nowadays and view into the future.....	36
<i>Krystina A. Harasimiuk</i> Human geography at Jan Kazimierz University in Lviv during 1919–1939	51
<i>Serhiy Shevchuk</i> Development of the academic scientific school of Ukrainian economic geography during the Second World War	54
II. Theoretical and methodological problems of human geography	
<i>Vasyl Kravtsiv, Petro Zhuk</i> Cross-border ecological safety: the essence of concept and ways of achievement	59
<i>Liubov Shevchuk</i> Perspective directions of the social geography development in XXI century	64
<i>Marian Harasymiuk, Tadeush Grabowski, Alina Urbanska</i> Cross-border Biosphere Reservation “Roztochya”	68
<i>Olha Mamchur</i> Human-geographical measurements of the border and cross-border cooperation	73
<i>Uliana Sadova, Roman Tesliuk</i> Transformation of the regional employment policy according to the European integration perspectives of Ukraine development: challenges and alternatives.....	80
<i>Yevhen Kachan, Yaroslav Shtokalo</i> Employment and its impact on the living level: regional aspect.....	85
<i>Myroslava Vlakh</i> Geographical metaphors: the essence, role in scientific cognition	90
<i>Lesia Zastavetska</i> Problems of the administrative-territorial reform implementation in Ukraine.....	98
<i>Mykola Habrel</i> Spatial factor of the social and economic development of territorial communities in decentralization conditions	103
<i>Volodymyr Hrytsevych</i> Ukraine in the information epoch: human-geographical aspects of studying.....	111
<i>Kostiantyn Niemets, Kateryna Sehida, Liudmyla Niemets, Liudmyla Kliuchko</i> Multidimensional space concept in modern human geography	116
<i>Maria Bykova</i> Human-geographical aspects of the development of Kyiv scientific and innovation area during transformational period	127

III. Geographical Ukrainian Studies and Geography of Ukraine

<i>Ivan Rovenchak</i> Volodymyr Kubiyovych and Scientific Society named after Taras Shevchenko	131
<i>Valeriy Rudenko, Alla Pyrohivska</i> Economic- and social-geographic achievement of Professor Arcady Zhukovsky in the work “Bukovyna – its Past and Present” / edited by D. Kvitkovs’kyj, T. Bryndzana, A.Zhukovsky. – Paris, Philadelphia, Detroit: Green Bukovyna, 1956. – 965 p.	139
<i>Mykola Pistun</i> Strategy as the main component of regional development process in Ukraine	142
<i>Roman Lozynskyi, Andriy Zubyk</i> Problems of human-geographical research of Ukrainian Diaspora	148
<i>Iryna Hudzelyak</i> Geospatial aspects of demographic aging in Ukraine	153
<i>Natalia Verchyn</i> Typification of territories in Lviv region by level of demographic security	159
<i>Oksana Bratso</i> Average-sized cities in Western region of Ukraine as concerning to inner-regional ekistic and economic ratio	165
<i>Oksana Romaniv, Oksana Yaromenko, Taras Lukyanchuk</i> Phenomenon of high fertility in Rokytno district of Rivne region	169
<i>Iryna Zakutyńska</i> Retrospective characteristic of Ivano-Frankivsk suburban area (from the ancient times to the present)	177
<i>Marta Malska, Mykhailo Rutynskyi, Ihor Pandiak</i> History of establishment and modern development of Tourism Cathedra at Ivan Franko National University of Lviv	182
<i>Yaroslav Kravchuk, Oksana Shevchuk, Yuriy Zinko</i> Geotourism as a mean to popularize of geoheritage	195
<i>Jaroslav Maryniak</i> Structuring of scientific direction Tourism science: the essence and basic approaches	200
<i>Orest Penderetskyi</i> Industrial tourism as a new sphere of the service sector of Carpathian region	206
<i>Volodymyr Krul, Halyna Krul, Maria Palamariuk</i> Recreational and tourist researches in Ukraine at the beginning of XXI century (based on dissertation works)	212
<i>Oksana Stetsiuk</i> Development of a network of specialized leisure institutions in the tourism infrastructure system of Ukraine	217
<i>Victoria Pantyley</i> Topical trends of medical and geographical researches in Ukraine and Poland	223
<i>Yuriy Kiseliov</i> Geosophistic thought in the works of Ukrainian scientists and philosophers	233
<i>Stepan Ishchuk, Oleksandr Hladkyi</i> Industrial agglomerations in Ukraine: formation, development and human-geographical researches	240
<i>Svitlana Shultz</i> Structural processes in the economy of Ukraine regions and its role in economic growth providing	253
<i>Halyna Sokhotska</i> Ukrainian-Polish socio-economic relations in the framework of European regions development	258
<i>Vasyl Myroniuk</i> Human-geographical aspects in scientific and educational cooperation between Ukraine and Germany	265
<i>Vasyl Stetskyi</i> Educational space, geography of education, human-geographical researches of the regional educational systems of Ukraine	270
<i>Olena Riabokon</i> Impact of demographic factors on the development and structure of Chernihiv region educational complex	281

<i>Ivan Rudakevych</i> Modern geospatial trends of the development of transport infrastructure in big cities of the Western region of Ukraine	285
<i>Ihor Melnyk</i> Searching for the center of Halychyna	289
IV. The new branches of Human geography at the sciences intersection	
<i>Petro Masliak</i> Permanent revolution in Ukraine: geopolitics and geostrategy	293
<i>Oleh Shabliiy</i> Geopolitical challenges of Ukraine.....	303
<i>Markian Malskyi, Yuriy Zanko, Ihor Zinko</i> Political geography role in educational training of experts at International Relations Department of Lviv University	317
<i>Vasyl Dzhaman</i> Intensification of the regional centers international functions in decentralization conditions (on the example of Chernivtsi city)	321
<i>Roman Slyvka</i> Structural vulnerability of the region as a precondition for territorial and political conflicts arising	326
<i>Maria Myrosh</i> Geography of professional political activity of the population in Western Ukraine	331
<i>Oryslava Tymchuk</i> Religiosity of the population in Ukraine: social and geographical aspects of research.....	337
<i>Myroslava Knysh, Liubov Kotyk</i> Establishment of globalistics as a science	343
<i>Stepan Kuzyk</i> Infrastructure and its impact on the world economy geography	356
<i>Mykola Baranovskyi</i> Geography of criminality: fundamental establishment bases, modern development features in Ukraine	363
<i>Mykola Myronenko</i> Analysis of social and economic factors impact on the criminality in Ukraine	368
<i>Jaroslav Ivakh</i> Main directions of Western Region of Ukraine sustainable development in conditions of international challenges	371
<i>Andriy Kuzyshyn</i> Characteristics of the social sector in Western Ukraine with a view to employment	378
<i>Maryana Senkiv</i> Customs and geologic characteristic of the Western region of Ukraine	385
<i>Maryan Zablotskyi</i> Regulative priorities of the regional economy stabilization in conditions of decentralization (on the example of Lviv region)	391
<i>Liubov Kotyk</i> New forms combination of enterprise on the territory of Lviv region: human-geographical aspects the transformation of economical complex the region.....	395
<i>Iryna Vanda</i> Competitiveness of Lviv region: regional and sectoral aspects	405
<i>Oleh Horovyi</i> Human-geographical features of Lviv region investment attractiveness.....	410
<i>Mykhaylo Chorny</i> Development prospects of the world economic relations of Lviv region	415
<i>Yosyp Hiletskyi, Nadiya Tymofiychuk</i> Economic development of natural geographic regions within the mountainous part of Cheremosh River basin	419
<i>Volodymyr Poruchynskyi, Iryna Poruchynska, Andriy Slashchuk, Yaroslava Sosnytska</i> The establishment and development of demographic knowledge in Ukraine.....	427

I. ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА: МІСЦЕ І ВНЕСОК...

<i>Uliana Sadova, Sviatoslav Kniaziev, Hryhoriy Seleshchuk</i> Migrationology: history, theory, prospects of development	432
<i>Olexandr Kuchabskyi</i> Postcommunist transformation of Ukraine: geopolitical challenges and threats	440
<i>Tomash Michalsky</i> The situation of the inhabitants of European post-communist countries in 2014	447
<i>Wioletta Shymanska</i> Local governments as organizer of information society development in coastal regions in Poland...	453
<i>Olexandr Radchenko</i> Geopolitics of war in Donbas: origins and consequences	461
About the Authors	472

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЛЬВІВСЬКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ШКОЛА:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ**

МАТЕРІАЛИ

всеукраїнської наукової конференції з участю закордонних учених,
присвяченої 70-річчю кафедри
економічної і соціальної географії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів, 19–20 листопада 2015 р.)

Технічний редактор *Світлана Сенік*
Комп'ютерний набір *Олега Горового, Любові Котик, Орислави Тимчук*
Комп'ютерне верстання *Любові Семенович*
Художнє оформлення *Людмили Войтович, Мар'яни Сеньків*

Формат 60×84¹/₈. Умовн. друк. арк. 28,13.
Тираж 100 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Друк ТзОВ «Простір-М»
вул. Чайковського, 8, м. Львів, 79000.
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir@litech.net

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2167 від 21.04.2005 р.